T.C.
ANKARA üNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(SİYASET BİLİMİ) ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE SİYASİ İKTİDAR VE MEŞRUİYET SORUNU: 1980'Lİ YILLARDA YENİ SAĞ

72622

Doktora Tezi

Alev Özkazanç

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömür Sezgin

Ankara-1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(SİYASET BİLİMİ) ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE SİYASİ İKTİDAR VE MEŞRUİYET SORUNU: 1980'Lİ YILLARDA YENİ SAĞ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömür Sezgin

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Ömür Sezgin	.....
Prof. Dr. Levent Köker	.....
Doçent Dr. Serpil Sancar	.....

Tez Sınav Tarihi: 9. 10. 1998

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM: MODERN SİYASİ İKTİDAR VE MEŞRUİYET

1. YÖNTEM VE KURAM ÜZERİNE 14

i. Cılız Meşruiyet Kuramlarının Eleştirisi 15

ii. Eleştirel, Bütünsel ve Tarihsel Yaklaşım 20

iii. Modernlik Nedir? 27

iv. Modernliğin Evreleri 33

2. MODERN SİYASAL ALANIN KURULUŞU ve KISITLI LİBERAL MODERNLİK DÖNEMİNDE SİYASİ İKTİDAR

i. Modern Siyasal Alanın Kuruluşu 36

ii. Kısıtlı Liberal Modernlik Döneminde Siyasi İktidar 43

a. Bir Yönetim Zihniyeti Olarak Liberalizm 46
b. Siyasal Birlik Olarak Ulus 51

iii. Modern Siyasi İktidara İlişkin Kuramsal Değerlendirmeler 56

a. Modern Devlet ve Stratejik-İlişkisel Yaklaşım 56
b. Siyasi İktidar ve Yönetim Zihniyeti 61

3. MODERN SİYASİ İKTİDARIN MEŞRUİYETİ SORUNU

i. Modern Meşruiyet Söylemi 66

ii. Meşruiyet ve Vatandaşlık 75

a. Vatandaşlığın Tarihi 76
b. Modern Siyasal Toplum ve Vatandaşlık 81
b.1. Modern Vatandaşlığın Toplumsal İktidar İlişkileri Bağlamında Kuruluşu 81
b.2. Vatandaşlığın Söylemsel Kuruluşu 85

4. ÖRGÜTLÜ MODERNLİĞİN KURULUŞU ve ÇÖZÜLÜŞÜ BAĞLAMINDA SİYASİ İKTİDAR

i. Örgütlü Modernliğin Oluşumu 90

ii. Örgütlü Modernliğin Doruk Noktası Olarak Refah Devleti 93

a. Refah Devletinde Siyasi İktidar Tarzı 93
b. Refah Devletinde Meşruiyet Sorunu ve Vatandaşlık 98
c. Örgütlü Modernliğin Çözülmesi ve Yeni Sağın Yükselişi 104
d. Yeni Sağ ve Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü 108
d.1. Devletin Yapısında Dönüşüm 108
d.2. Yeni Sağ ve Yönetim Zihniyeti 113
e. Yeni Sağ, Meşruiyet Sorunu ve Vatandaşlık 120

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MODERN SİYASİ İKTİDAR ve MEŞRUİYET SORUNU

1. TÜRKİYE'DE MODERN SİYASAL ALANIN KURULUŞU 127

i. Gelenek, Modernlik ve Modernleşme Üzerine 127

ii. Türkiye Modernleşmesinin Niteliği 133

iii. Modern Siyasal Alanın Kuruluşu ve Siyasi İktidar 138

a. Klasik Dönemde Toplumsal Formasyon 138
b. Modern Siyasal Alanın Kuruluşu 141
b.1. Devlet/Ekonomi İlişkisinin Dönüşümü 142
b.2. Devlet/Toplum İlişkisinin Dönüşümü 143
b.3. Modern Vatandaşlığın Gelişimi 145
c. Modern Devletin Oluşumu 149
c.1. Devletin Biçimi 149
c.2. Devletin Toplumsal Tabanı 152

iv. Modernleşme Sürecinde Siyasi İktidarın Meşruiyeti Sorunu 153

a. Yönetim Rasyonalitesi ve Meşruiyet 153
b. Geleneksel Devlet Aklının Dönüşümü 157
c. Değerlendirmeler 163

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASİ İKTİDAR ve MEŞRUİYET SORUNU

i. Cumhuriyetin İlk Dönemi 164

a. Siyasi İktidar Tarzı 164
b. Meşruiyet Sorunu 171

ii. 1950-60 Dönemi 175

iii. 1980 Öncesi Siyasi İktidarın Krizinin Analizi 178

a. 1960 Sonrasında İktidar Tarzı 178
a.1. Devletin Toplumsal Tabanı
(İktidar Bloğu,Birikim Stratejileri, Hegemonik Projeler) 179
a.2. Devletin Biçimi (Temsil ve Müdahale Tarzları) 182
a.3. Devletin İç Kurumsal Örgütlenişi 185
b. Krizin Gelişimi (1977-80 Dönemi) 185
b.1. Organik Kriz 188
b.2. Birikim Tarzının Krizi 190
b.3. Hegemonik Kriz 191
b.4. Devletin Krizi (Temsil ve Rasyonalite Krizi) 192

2. KISIMA EK: TÜRKİYE'DE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ ve DARBELER

i. Ordunun Siyasete Müdahale Biçimi Olarak Sıkıyönetim Uygulamaları 196

ii. Darbe geleneği ve 12 Eylül Darbesi 200

3. YENİ SAĞ İKTİDAR TARZI: DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ

i. Darbe, 12 Eylül Rejimi ve Yeni Sağ İlişkisi (1980-1983 Dönemi) 209

ii. Yeni Sağ ve Devletin Dönüşümü 218

a. Devletin İçinde ve Çevresindeki Siyasi Mücadeleler:
(İktidar Bloğu, Birikim Stratejisi ve Hegemonik Projeler) ... 218
a.1. Birikim Stratejisi ... 21[illegible]
a.2. İktidar Bloğu ... 220
a.3. Hegemonik projeler ... 221
b. Devletin Biçimi:Temsil ve Müdahale Biçimleri ... 227
b.1. Devlet/Ekonomi İlişkisi ... 227
b.2. Devlet/Toplum İlişkisi ... 231
c. Devletin İç Kurumsal Örgütlenişi ... 233
c.1. Devlet Projeleri ... 234
c.2. Yürütmenin Güçlendirilmesi ... 236
c.3. Partiler ve Yasamanın Güç Kaybetmesi ... 239
c.4. Askeri Vesayetin Artması ... 246
c.5. Devletin Zor Aygıtının Güçlenmesi ... 247
c.6. Devletin İdeolojik Aygıtının Güçlenmesi ... 250
c.7. Bürokrasinin Çöküşü ... 256
c.8. Hukuk Devletinin Tahribi ... 258
c.9. Gizli/Yasadışı Devlet ... 264
d. Değerlendirmeler ... 268

4. YENİ SAĞ İKTİDAR TARZI: YÖNETİM RASYONALİTESİ

i. Otoriter Yönetim Rasyonalitesi ... 273

a. Resmi İdeal Yönetim ... 274
b.Otoriter Yönetim Rasyonalitesi ... 281
b.1. Yönetilen Nesne ve Yönetim ... 281
b.2. Yönetim Teknikleri ... 289
b.2.1. İzleme ve İstihbarat Teknikleri ... 289
b.2.2. Yasa, Yasak ve Baskılar ... 292
b.2.3. İdeolojik Manipülasyon Teknikleri ... 298
c. Otoriter Yönetimin Bir Kurumu Olarak Okul ve Üniversite ... 302
d. Otoriter Yönetimin Bir Kurumu Olarak Cezaevi ... 311

ii. Yeni Sağ Yönetim Rasyonalitesi ... 317

a. Yeni Sağ Yönetim Rasyonalitesinin Kökenleri: Piyasa Toplumunun
Otoriter Yönetim ile Bağlantılı Olarak Ortaya Çıkışı ... 317
b. Neo-liberal Yönetim Rasyonalitesi ... 326
b.1. Yönetilen Nesne ve Yönetim ... 326
b.2. Yönetim Teknikleri ... 332
c. Milliyetçi-Muhafazakar Yönetim Rasyonalitesi ... 343

c.1. Yönetilen Nesne ve Yönetim 343
c.2. Yönetim Teknikleri 347
d. Değerlendirmeler 351

5. YENİ SAĞ ve MEŞRUİYET SORUNU

i. Toplumsal Formasyonda Çatlama ve Devletin Meşruiyeti 356

a. Devlet ve Ekonomi: Birikim Krizi 359
b. Devlet ve Toplum: Hegemonya ve Rasyonalite Krizi 365

ii. Siyasal Toplumun Çözülüşü 369

a. Yeni Sağın Meşruiyet Arayışı 369
b. Kamusal Alanın Depolitizasyonu 375
c. Toplumsallığın Çözülüşü 379
d. Ulusal Toplumun Çözülüşü 383
e. Yeni Sağın Meşruiyeti ve Siyasal İslamın Yükselişi 389
f. Değerlendirmeler 403

SONUÇ 404

KAYNAKÇA 408

ÖZET

SUMMARY

GİRİŞ

1993 yılının sonlarında bu tezi yazmaya başladığımda çok farklı siyasi özneler Türkiye'nin ağır bir krizden geçiyor olduğu noktasında birleşiyorlardı. Krizin niteliği ve çözüm önerileri konusunda çok farklılaşan bu görüşler, siyasi arenayı çeşitli kriz söylemleriyle doldurmuşlardı. Krizle ilgili en iyimser söylem, koalisyon hükümetinin artık Türkiye'yi yönetemediği ve yeni bir seçimin 'hakimiyetin sokağa geçmesini' engelleyebileceği yönündeydi. En kötümser görüş ise bir iç savaş tehlikesine işaret ediyordu. Bu iki ucun arasında ise darbe söylentileri, milli mutabakata dayalı bir ara rejim talebi, Türkiye'nin bölünme tehlikesi, sosyal patlama, ekonomik çöküş beklentileri ve şeriat tehlikesi gibi kaygılar yer alıyordu. Siyasetin tıkanmışlığının 'sade' vatandaşın gündelik yaşam deneyiminde her gün doğrulanan bir gerçek olmasının ötesinde bizzat siyasi kadroların içinden de ciddi bir yenilenme ve değişim ihtiyacının duyulması durumun ciddiyetine işaret ediyordu. Ulaşılan noktada siyasete ve siyasetçilere karşı ciddi bir güvensizlik ve hoşnutsuzluk duygusunun geliştiği ve varolan yapıyla devam etmenin bizzat siyaset sınıfının bekasını tehdit ettiği gerçeği onlar tarafından da anlaşılmıştı. 'Değişim' ve 'yenilenme' Türkiye'nin siyasi hayatında her geçen gün daha bir umutsuzca savunulan en stratejik terimler haline gelmeye başlamışlardı. Ancak bu değişimin rotası konusunda hiç bir gücün hegemonik olamadığı bir durumda, değişim talebinin rakip güçler tarafından eşit ağırlıkla savunuluyor olması siyasi güçleri bir pat durumuna getirmiş ve kımıldamayı zorlaştırmıştı. Ciddi bir hegemonya krizi ve hatta onu aşan bir tarzda bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya geldiğimiz görülüyordu. Türkiye yeni bir organik krize girer gibiydi. Hegemonya krizinin anlamı hem egemen sınıfların farklı kesimlerinin çıkarlarını uzlaştıracak hem de alt sınıfları bu oluşumun bir parçası olarak kısmen de olsa içerebilecek siyasi, ahlaki bir liderliğin oluşturulamıyor olmasıydı. Burjuvazi tüm fraksiyonlarıyla dışa açılmacı neo-liberal bir birikim modelini ve devletin buna uygun olarak yenilenmesi gerektiği fikrini benimsediği halde devlet aygıtı bu amaca uygun işleyemiyordu. Meşruiyet krizinin görünümleri tüm çıplaklığıyla ortadaydı. Kaba bir yaklaşımın meşruiyet krizinin tek ölçütü olarak kabul ettiği açık ve sistematik muhalif hareketlerin varlığı anlamında bile Türkiye ciddi bir sorunla karşı karşıyaydı. Radikal siyasal islam ve ayrılıkçı Kürt hareketi varolan siyasi sistem içine ne kadar içerilebilecekleri belirsiz olan, alternatif siyasi düzen arayışları olarak kurulu düzenin temellerini sarsıyorlardı. Öte yandan sağda gitgide güçlenen bir akım olan İkinci Cumhuriyetçi söylem Cumhuriyet kurumlarının radikal bir dönüşümünü savunuyordu. Varolan siyasal iktidar yapısının ulusun ortak çıkarlarını, kamu yararını, ulusun rızasını vb. temsil ettiği yönündeki resmi iddia her geçen gün yalanlanıyordu. Herhangi bir ortak çıkarın ifadelendirilememesi bizzat ulus denen hayali cemaatin söylemsel düzeyde kuruluşunun zorlaştığına işaret ediyor ve bu durum ciddi bir kültürel kimlik krizi olarak yaşanıyordu. Ulusun kim olduğu ve nereye yönelmesi gerektiği konusunda giderek artan tartışmalar arasında ülkenin

geleceği giderek belirsizleşiyordu. Öte yanda ı devlete hakim olan güçler ulusal kimlik ve siyasal toplumun niteliği konusunda net ideolojik tavırlar almaktan çok, kriz yönetiminin gerektirdiği istikrar adına 'devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü' söylemine sıkışmış görünüyorlardı. Merkez hızla boşalırken yerini islam ve milliyetçiliğin aşırılıklarına bırakıyordu. Siyasi hayat normatif ve kültürel çelişkiler temelinde kutuplaşmaya başlamıştı. Demokratik meşruiyetin temel kurumsal dayanakları olan siyasi partiler, meclis, hukuk devleti ve sivil toplum hızla aşınmış; popülist söylemlerle halktan destek alan ama iktidara yerleştikten sonra yolsuzluklar ve kısır gündelik kavgalar içine düşen siyaset sınıfı halkın gözünde ciddi bir prestij kaybına uğramıştı.

Tüm bunlar Türkiye'nin siyasi geleceği açısından önemi bir kırılma noktasında olduğuna işaret ediyordu. Türkiye önündeki dönemde ya iktidarın daha etkin ve meşru bir tarzda işlemesine ya da zor öğesinin bir kez daha öne çıkmasına hatta belki yeni bir darbeye tanık olacağa benziyordu. Tüm bu tartışmaların ortasında sorunun niteliğini anlamak ve önerilen çözümler arasında yolumu bulmak için, bir siyaset bilimi öğrencisi kimliğinden çok, bir vatandaş kimliğiyle bu konuya eğilmem gerektiğini farkettim. Siyaset bilimi çerçevesinde ele alınması gereken ya da ilgi çeken tekil sorunların ve araştırma nesnelerinin hepsi kendi başına ele alınabilir olmaktan çıkmış ve çok daha genel ve derin sorunlarla içiçe geçmiş gibi görünüyordu. Ekonomik, kültürel, sosyolojik tüm sorunlar doğrudan siyasal bir nitelik kazanmışlardı. Bu nedenle ben bu sorunları birbiriyle bağlantılı kılan şey olarak gördüğüm genel siyasal ortamı anlamak gerektiğini düşünerek bu tez konusunu seçmeye karar verdim.

Türkiye'deki siyasal sorunun derinliği ve çok boyutluluğu beni konuyu meşruiyet kavramı çerçevesinde ele almaya yöneltti. Çünkü meşruiyet en genel olarak bir öznenin bir kurallar sisteminde uyması gereken kurallarla ilgili bir terimdir ve içine girmekte olduğumuz çağda siyasal toplumu ve iktidarı kuran temel kurallarla ilgili bir sorun yaşanmaktadır. Belki de hegemonik siyasetin sonuna doğru yaklaşıldığı bu ortamda siyasi sorunlar sadece hegemonya kavramı çerçevesinde ele alınabilir olmaktan çıkmıştır. Belirli grupların ortak bir çıkar etrafında biraraya gelme güçlükleri daha derin bir düzeyde ortaklık kavramının zedelendiği, toplumun bir bütün olarak kendini var edemediği bir durumun göstergesi olarak görülmelidir.

Siyasi iktidarın meşruiyeti üzerine düşünmek her zaman için siyaset felsefesinin ve biliminin merkezi faaliyetlerinden biri olmuştur. Siyasi iktidarın kökeni, amaçları ve işleyiş kurallarıyla ilgili olan bu kavram, insan topluluklarının kendilerini bir siyasi toplum olarak nasıl kurduklarına ilişkin olan, yöneten/yönetilen ayrımı, hak ve yükümlülükler, siyasal kültür ve ahlak, düzen ve istikrar, devrim ve muhalefet, toplumun birlik ve tutunumu gibi bir dizi önemli tartışmanın tam göbeğinde yer alır. Siyasi iktidarın yapılanışına bağlı olarak zaman içinde farklı anlamlar yüklenen meşruiyet tartışmasının modern dönemle birlikte önemli bir dönüşüme uğradığını, derinleştiğini, hatta sürekli bir potansiyel meşruiyet krizi tartışmasına dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Batı'da 2. dünya savaşı sonrasında oluşan toplumsal uzlaşmanın 970'lerden bu yana hızla çözülmeye başlamasıyla birlikte modern uygarlığın tüm kurucu unsurlarıyla birden derinlemesine sorgulandığı bir süreci yaşıyoruz. Modernliğin ikinci krizine işaret eden bu bağlam içinde anlam kazanan meşruiyet krizi tartışmaları liberal, muhafazakar, radikal, sosyalist, postmodernist vb. farklı konumlardaki siyasi düşünürleri içine çekiyor. Bu tartışmalar, siyasi iktidarın açık ve yaygın bir muhalefet yoluyla yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlayacak olan açık bir krizden ziyade, yaygın ama derinden işleyen, çoğu yerde adı konulamayan hoşnutsuzluklara, görünürde işlerliğini sürdüren kurumların altını oyan mutasyonlara işaret ederek modern siyasi iktidarın yapılanışındaki çelişkileri ortaya çıkarıyor.

Bu tez 1980'lerle ilgilidir. Yaşadığımız krizin acil nedenlerinin 1980 ile başlatıldığını düşündüğüm için bu tezde tarihsel gelişmeleri bir ölçüde aktarmakla birlikte asıl olarak 1980'li yıllar üzerine odaklandım. 1980 bir çok açıdan Türkiye siyasal tarihi için bir milat niteliği taşır. 12 Eylül darbesi 1980 öncesinde yaşanan çok boyutlu organik krize yanıt olarak siyasi iktidarın yapısını yeniden düzenlemeye çalışmış, ancak 1980 sonrası dönem daha etkin bir iktidar yapısına geçişten çok, varolan yapısal sorunların ağırlaştırıldığı ve nitelik dönüşümüne uğradığı bir dönem olmuştur. 1980'li yıllara damgasını vuran iki moment vardır: Darbe ve ardından gelen ANAP iktidarı. 1980'ler on yılın sonuna varıldığında son bulan bir dönem değildir. Tam tersine 80'lerde ortaya çıkmaya başlayan sorunlar en olgun biçimlerine 90 sonlarında ulaşmışlardır. Asıl kurucu dönem olan 80'lerde harekete geçirilen dinamikler giderek kendilerini daha açık biçimde dışa vurmaya başlamışlardır. Bu anlamda analizimi ANAP iktidarının düştüğü 1991 yılıyla sınırlamış olmamın dönemlendirmeye ilişkin özsel bir önemi yoktur. Tam tersine ANAP'ın ardından gelen koalisyon hükümetinin yeni sağ iktidar tarzını nasıl devam ettirdiğini göstermek kuşkusuz bu tezi çok daha sağlamlaştırabilirdi. Buna rağmen tezin pratik sınırları nedeniyle 90'lı yılları dışarıda bıraktım.

Burada '1980 neden ve ne anlamda bir miladdır?' sorusuna yanıt vermek gerekiyor. Türkiye siyasetiyle ilgili çalışmalarda araştırmacıya kolaylık sağlayan doğal bir dönemleştirme oluşmuş gibidir. Çünkü Cumhuriyetin başından bu yana neredeyse istisnasız biçimde her on yılda bir önemli bir dönüşümün göstergesi olan bir olay tespit edilebilir. Özellikle 1960 darbesinden bu yana her on yılda bir gerçekleşen darbeler kolayca bir dönemleştirmeye imkan tanıyor gibidir. Aslında tüm dönemler kendini önceleyen dönemle belirli bir süreklilik ve kopuş ilişkisi içinde kendini var eder. Ayrıca tüm dönemler belirli bir bakış açısından baştan ortaya konulmuş bir düzenin küçük dönüşümleri ya da temel eğilimlerin olgunlaşması süreci olarak da görülebilir. Nerede durduğunuza ve neyi görmek istediğinize bağlı olarak farklı bir dönemleştirme mümkündür. Bu anlamda elbette 1980 bir sıfır noktası sayılamaz. Tüm Cumhuriyet tarihiyle ve elbette 1970 sonlarıyla süreklilik içinde ele alınmalıdır. İçinde yaşanılan dönüşümlerin önemini abartmak tehlikesi her zaman vardır ama bu tehlikeyi gözardı etmeden 12 Eylül 1980 Cumhuriyet tarihi içinde özel bir öneme sahip olan bir milat olarak görülebilir. 1980'in açtığı

yoldan gelişen dinamiklerin kuşattığı siyasal kriz ortamında Türkiye tarihinde ilk kez olmasa da çok belirgin biçimde İkinci Cumhuriyetten bahsedilmeye başlanması, Cumhuriyetin temellerinin sorgulanması, ve daha ötesi Cumhuriyete yönelik fiili saldırıların ortaya çıkmaya başlaması söz konusudur. 1980 sadece kendini öncekilerden ayıran bir dönem olarak değil, kendini tüm Cumhuriyet tarihinden ayıran, Cumhuriyetin bazı eğilimlerini tersine çevrilmeye başladığı, bazılarının deyimiyle 'Cumhuriyetin en ağır buhranına' zemin hazırlayan bir dönem olmuştur. Bu tezde göstermeye çalışacağım gibi 80'ler Türkiye'de varolduğu kadarıyla modernliğin altını oyan, modern siyasi iktidarın ve meşruiyetin zeminini kaydıran ve toplumu postmodern bir rotaya sokan bir dönem olarak belirir. 1980'ler Cumhuriyet senfonisinin kreşendosu sayılabilir. Cumhuriyetin modernleşme atılımının çelişkili biçimde harekete geçirdiği tüm dinamiklerin var güçleriyle maharetlerini ortaya koydukları bu kreşendo bir kakofoni ile sonuçlanmıştır[1]. Bu güçlerden üçü çok öne çıkmıştır. Biri Cumhuriyetin darbe geleneği, diğeri kapitalizm, üçüncüsü ise bu iki güç ile karmaşık bir etkileşim içinde olan toplumsal güçlerdir. Dönemi başlatan en güçlü sesi çıkaran darbe olmuş, ardından sırayı kapitalizmin güçlerine bırakmıştır.

Bu tezin en önemli kavramlarından biri yeni sağ olacaktır. Türkiye'de 1980'li yıllara damgasını vuran iki güçten biri yeni sağcı bir iktidar partisi olan ANAP olmuştur. Tüm dünyada ve Türkiye'de 60 ve 70'li yıllar sosyal demokrasi ve sosyalist hareketlerin etkisi altında iken 1980 ve 90'lara damgasını vuran sağdır. 'Yeni sağ', Batı'da 2. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan refah devleti pratiklerinin başarısızlıklarına karşı bir tepki olarak gündeme gelen bir dizi sağ siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel pratikler bütününe işaret eden bir kavramdır. Yeni sağ içinde temel olarak neo-liberal ile neo-muhafazakar olmak üzere iki ana akım ayırdedilebilir. Liberalizm-muhafazakarlık sentezi olması itibarıyla yeni sağ 19.yy'da liberalizm ile demokrasi arasında gerçekleşen ve sosyal demokrasi olarak somutlanan eklemlenmeye karşı demokrasi ilkesini gerileten bir akımdır. Yeni sağ sadece refah devletine yönelik bir saldırı olmanın ötesinde bir çok modern tarihsel eğilimin tersine çevrilmeye başlamasının ilk adımı sayılabilir. Batı'daki yeni sağ dönüşümler ile çevre ülkelerdeki sağ oluşumlar arasındaki bağlantı uluslararası kapitalizmin değişen yapısı dolayımıyla kurulur. Farklı yerel yapılarla etkileşime girerek çevredeki gelişmeleri belirleyen uluslararası kapitalizm çevre ülkelerdeki sağ dönüşümleri şekillendiren özgün durumlar yaratmıştır. Batı ile çevre ülkeler arasındaki en belirgin farklılık, 1970'lerdeki ekonomik krizi çok daha şiddetli yaşayan çevre ülkelerin Batı'dan farklı olarak askeri darbeler yoluyla açık otoriter-faşizan rejimlere kaymış olmalarıdır. 2.Dünya Savaşı sonrasında Batı'daki sosyal refah devletine paralel olarak gelişen ithal ikameci popülist rejimler 70 sonlarında şiddetli bir krizle çalkalanmışlardır. Soldan gelen toplumsal muhalefeti püskürtmek ve ekonomiyi neo-liberal yapısal uyum modeli çerçevesinde yeniden yapılandırmak işlevini üstlenen askeri rejimler, 1980'lerin başında demokrasiye dönüş ile ortaya çıkan yeni sağın varoluş koşullarını hazırlamışlardır. 1980'lerde Latin Amerika, Asya ve Türkiye gibi farklı

[1].Kakafoni ile biten kreşondo mecazını H.Özdemir'den aldım Özdemir, 1980 öncesinde yaşanan cumhurbaşkanlığı krizi için bu mecazı kullanır (Özdemir, 1989, s.252)

coğrafyalarda yaşanan yeni sağ dönüşümün ortak karakteristiğini, yeni sağ ile mirasçısı olduğu askeri rejimler arasındaki bu süreklilik/kopuş diyalektiği oluşturur. Ancak ben bu tezde yeni sağ kavramını sadece 80'li yıllarda iktidara gelen özgül bir siyasi akım olarak değil, genel olarak yeni bir siyasi iktidar tarzına işaret eden bir kavram olarak ele alacağım. Bu açıdan adına muhafazakar diyen yeni sağ partilerin iktidardan düşmesi ve yerini başka merkez partilere bırakması yeni ortaya çıkmaya başlayan iktidar olma/etme tarzları açısından önemli bir dönüşüme yol açmaz. Yeni sağ örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında gündeme gelen ve bu süreci derinleştiren bir tarzdır ama henüz bu sürecin ilk adımını teşkil eder. Türkiye örneğinde de yeni sağ hem bir partide somutlanan bir siyasi akıma hem de onu aşacak biçimde yeni dönemi belirleyen iktidar olma/etme tarzlarına işaret eder.

Bu tezde öne çıkarılan kavramlardan bir diğeri modernliktir. Siyasi iktidarın meşruiyet sorunları modernliğin dönüşümleri bağlamında; yeni sağın yolaçtığı meşruiyet sorunları ise örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında ele alınacaktır. Modernlik nedir sorusuna verilecek olan yanıt siyasi iktidarın meşruiyeti sorununun analizi açısından büyük bir önem taşır. Modernliğin kendisini 'geleneksel' toplumdan ayırarak kurmaya başladığı ilk evrelerinden başlayıp bugün son hızıyla sürmekte olan modernlik/postmodernlik tartışmasına varana dek neredeyse beş yüzyıllık bir zaman dilimini ve felsefe ve kültürden, ekonomi ve siyasete kadar toplumsal yaşamın her alanıyla ilgili analizleri kapsayan bu tartışma insanın yolunu yitirmesine yol açabilir. Ancak siyasal toplumun derin bir çözülme ve yeniden kurulma evresine girdiği bir zamanda siyasal iktidar sorununu modernlik kavramı bağlamında çözümlemek zorunludur. Bunun nedeni bu kavramın ekonomi, kültür ve siyasal alan gibi farklı alanların etkileşim tarzına işaret eden bir bütünsellik taşımasıdır. Bugün siyasi iktidarla ilgili analizlerde siyaset biliminin alt kavramlarıyla düşünmek yeterli değildir ve bu sorun her zamankinden daha fazla disiplinler arası bir yaklaşıma ihtiyaç gösterir. Modernlik kavramı çerçevesinde yapılacak analizler bize ekonomi, kültür, siyasal alan gibi ayrımların niteliğindeki dönüşümlere ilişkin ipuçları sunacaktır. Çünkü bugün karşı karşıya kaldığımız siyasal kriz modern siyasal iktidarı kuran ekonomi/toplum, siyasal alan/toplumsal alan, özel alan/kamusal alan gibi modern ayrımların niteliğine dair önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Yeni sağın karşılaştığı meşruiyet sorunları belirli bir partinin ve iktidar bloğunun karşılaştığı somut, geçici, özgül güçlüklere değil, modern siyasal iktidarın yapısal sorunlarına işaret eder. Bu meşruiyet sorunlarından yeni sağ kendi başına sorumlu değildir. Yeni sağ sadece krizin görünümleriyle gelişi güzel oynayarak krizi derinleştirmeye katkıda bulunmuştur. Yeni sağ bunlardan sorumlu olmadığı gibi başka bir partinin gelmesi de durumu değiştirmeyecektir. Söz konusu olan modern iktidar olma/etme tarzlarının derin ve yapısal sorunlarıdır. Öte yandan modernlik kavramı çerçevesinde felsefe ile siyaset bilim arasındaki sınırlar da aşılır ve meşruiyet sorununun kavranması için gerekli olan eleştirel bir yaklaşımın öğeleri belirginleşir.

Bu tez iki ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde modern siyasi iktidarın meşruiyetiyle ilgili

kuramsal ve yöntemsel çerçevenin anahatlarını belirlemeye çalışacağım. Bu bölümün kurgusunda meşruiyet sorununun analizinde kolayca uygulanabilecek bir kuramdan ziyade yöntemsel sorunların ve tarihin öne çıkarılmış olduğu dikkat çekecektir. Siyaset biliminin bir çok diğer nesnesinde olduğu gibi burada da genel bir meşruiyet kuramı aramak ya da yaratmaya çalışmak boşunadır. Siyasi iktidarın meşruiyeti gibi bir konuda uygulanmaya hazır, eldeki malzemeye basitçe geçiriliverecek bir kuram yoktur. Jessop'un genel bir devlet kuramı geliştirme çabalarını eleştirirken söylediği gibi genel kuramlar çoğu kez indirgemecilik, empirisizm ya da kapsamacılık tuzaklarından birine düşmeye eğilimlidir (1982:212). Kuram adıyla öne sürülen analizler çoğu kez, somut gerçekliğin karmaşasını belirli kavramların iç düzenine emmek için verilen çabanın başarısızlıklarına işaret eder. Sosyal bilimlerde kuramın yapabileceği en fazla şey bence ele alınan nesnenin tarihini, yani somut ve oluşsal varoluşunu kavrayabilmek için ortaya çıkarılması gereken ilişki ve bağlantılara işaret eden bir kaç yöntemsel öneri geliştirmek olabilir. Dolayısıyla kuram demek öncelikle yöntem ve tarih demektir. Bu nedenle tezin ilk bölümünde asıl amacım belirli bir yöntemsel yaklaşım çerçevesinde modern siyasi iktidarın tarihine bakmak ve meşruiyetin nasıl şekillendiğini bu tarihsel analizden çıkarmak olacak. Bu tezde söylem analizi yaklaşımından bu bağlamda faydalanacağım. Meşruiyetin ne olduğu sorusuna verilecek önsel ve basit bir yanıt yoktur. Meşruiyeti basitçe rızaya, desteğe, yasallığa vb. herhangi bir şeye indirgeyen yaklaşımlar bu kavramların nasıl bir bağlamda geliştiğini ortaya koymadığı sürece bizim ufkumuzu açmayacak, analizlerimizi sınırlayacaktır. Modern meşruiyetin ne olduğu sorusu modern siyasi iktidarın ne olduğu sorusuyla içiçedir ve her ikisi birden ancak bütünsel, tarihsel ve eleştirel bir yaklaşım içinde birbirleriyle ilişkilendirilerek kavranabilir. Eleştirel, tarihsel ve bütünsel bir meşruiyet kuramının özelliği modern meşruiyetin gerilimli ve çelişkilerle yüklü karakterine ışık tutması ve modernlik bağlamında bu yapının nasıl oluştuğunu göstermesidir. Meşruiyet sorununun nasıl analiz edilmesi gerektiği ancak meşruiyet sorununun evrimi öyküsünün içinden çıkarılabilir. Bu saptama bizi doğrudan modern siyasi iktidarın tarihi sorununa götürür ki bu birinci bölümün konusunu teşkil eder.

Bu yöntemsel yaklaşımı koyduktan sonra birinci bölümün diğer kısımlarındaki amacım Batı'da modernliğin oluşumu ve geçirdiği dönüşüm evreleri boyunca siyasi iktidarın meşruiyet sorununun nasıl bir hal aldığını ortaya koymak olacak. Moderliği Wagner'in dönemlendirme önerisini izleyerek kısıtlı liberal modernlik (geç 18.yy-19.yy ortası) örgütlü modernlik (19.yy sonu-20.yy ortası) ve örgütlü modernliğin krizi-genişlemiş liberal modernlik (1970'lerden günümüze) olmak üzere üç ayrı evrede ele alarak, meşruiyet sorununu bu bağlamda inceleyeceğim. Bu dönemlendirmenin önemi bir evreden diğerine geçişin, modernliğin iki yakası, (özgürlük ile disiplin, oluşsallık ile uzlaşım ve kısıtlama) arasındaki sürekli çatışma ile açıklanmasıdır (1996:39-42). Bu bağlamda kısıtlı liberal modernlikten örgütlü modernliğe geçiş modernliğin başında getirilen kısıtlamaların yolaçtığı krize bir tepki olarak gerçekleşmiş; böylece modernliğin karmaşıklığı örgütlenerek 'tehlikeli açıklık' kapatılmıştır. Örgütlü modernlik toplumsal pratiklerin (maddi tahsisat, buyurgan iktidar ve anlamlandırma pratikleri) ulus ve

devlet çapında uzlaşımsallaştırılması ve tutarlılıklı hale gelmesidir. Modernliğin ikinci krizi ise çekilen sınırların aşılması ve uzlaşımların bozulması anlamına gelir. Bu çözülüş süreci hem bireysel özgürlüklerin ve özerkliğin artması anlamında liberal modernliğin genişlemesi olarak görülebilecek hem de yeni kısıtlama ve dışlamaların ortaya çıkması, yeni temsil ve bütünleşme tarzlarının önerilememesi nedeniyle toplumsalın çözülmeye başlaması, siyasal eylem ve iletişimin temellerinin zedelenmesi olarak görülebilecek dinamikleri içerir.

Birinci bölümdeki nihai amacım Batı'da yeni sağın karşılaştığı meşruiyet krizinin tarihsel olarak nasıl geliştiğini ortaya koymak olacak. Modernliğin kendi içinde 'çelişkili', 'gerilimli', 'muğlak', 'oluşsal', 'ucu açık', 'kararsız', 'sıkıntılı', 'trajik', 'ikili karakteri', vb terimlerle ifade edildiği gibi karmaşık ve sürekli dönüşüme açık bir dönem olarak değerlendirilmesi siyasi iktidarın meşruiyeti sorunu açısından büyük bir önem taşır. Modernlik sürekli bir yaratıcı yıkım ve yıkıcı yaratım süreci içinde oluşsal olarak belirlenen bir süreçtir ve meşruiyet söyleminin çelişkili kuruluşunun temeli burada aranmalıdır. Modernliğe sürekli dönüşüme açık bir nitelik kazandıran asıl dinamik toplumun birbirinden özerk ve çelişkili gelişme mantıklarına sahip alanlara bölünmüş olmasıdır. Modern siyasal alan için de aynı şey geçerlidir. Modern siyasal alanın kurucu ayrımları olan ekonomi/devlet, sivil toplum/devlet, özel/kamusal, toplumsal/siyasal gibi ayrımlar modern siyasi iktidarı başından beri derin bir meşruiyet sorunuyla yüzyüze getiren çelişkilerle birlikte kurmuştur. Bu ayrımlarla kurulan modern siyasi iktidar devlet ile toplumu çok özgün yeni bir ilişki içine sokar. Devlet ile toplum hem birbirlerine bağlı hem de dışsal iki varlık alanı olarak ortaya çıkmışlardır. Modern kapitalist devletin biçimi, iç örgütlenişi ve toplumsal tabanı da bu süreçte belirlenmiştir. Modern siyasal alanın kuruluşunda iki unsur belirleyicidir: ilkin modern siyasal alanın merkezinde devlet vardır. Öte yandan modern devlet, kendisinin varoluş koşulunu oluşturan daha genel bir toplumsal iktidar alanı sivil toplum-kamusal alan tarafından çevrelenmiştir. Modern siyasal toplumun bu ikili özelliği kuramsal olarak siyasi iktidarı iki düzeyde ele almamız gerektiğine işaret eder. İlkin merkezdeki bu yapının yani modern devletin çözümlenmesi gerekir. Ardından bu merkezi yapıyı mümkün ve gerekli kılan genel iktidar yapısı, devleti aşan ama devlet iktidarıyla eklemlenen mikro toplumsal iktidarlar sorusu ele alınmalıdır. Ben bu tezde ilk düzeyde Jessop'un devlet kuramını, ikinci düzeyde Foucault'nun yönetim zihniyeti kavramını izleyerek Batı'da ve Türkiye'de siyasi iktidar yapısının özelliklerini ortaya koymaya çalışacağım. Jessop devleti üç temel düzeyde ele almayı önerir. Bunlar, devletin kendini içinde yeraldığı toplumdan ayırma biçimi: temsil ve müdahale biçimleri (sosyal formasyonun örgütleniş ilkeleri); devletin iç kurumsal örgütlenmesi (devlet projeleri ve farklı aygıtlar arasındaki ilişkiler) ve devletin içinde ve çevresinde meydana gelen siyasi mücadelelerdir (devletin toplumsal tabanı,iktidar bloğu, birikim stratejileri ve hegemonik projeler) Ancak modern siyasi iktidarı devletten ibaret görmek mümkün olmadığına göre modern-merkezi devlet biçimini vareden ve onunla eklemlenen farklı iktidar biçimlerini, iktidarın mikro ve somut görünümlerini, siyasi tahakkümün kullandığı teknikleri anlamak için yönetim zihniyeti kavramını değerlendirmek gerekir.

Birinci bölümün üçüncü kısmında, modern meşruiyet söylemini mümkün kılan siyasal toplum tarzının nasıl ortaya çıktığını ve başlangıçtan itibaren ne gibi çelişki ve gerilimlerle yüklü olduğunu göstermeye çalışacağım. Burada işaret edeceğim çelişki ve gerilimler örgütlü modernliğin çözülmesi döneminde yeni sağın karşılaştığı meşruiyet krizinin temelini oluşturmuşlardır. Modern siyasal meşruiyetin temel özellikleri modernliğin çelişkili yapısı bağlamında ele alınmalıdır. Modern meşruiyetin en önemli ve genel niteliği ilk kez meşruiyetin dışsal ve kutsal bir referanstan sıyrılarak topluma içkin hale gelmesidir. Böylece modern dönemde, meşruiyet sorununun hem kapsamı genişler hem de niteliği değişir. Varolan herşeyin üzerindeki kutsallık halesinin kalkması, meşruiyet ilkesinin topluma içkin hale gelmesi demektir. Modern meşruiyet söyleminin çelişkili kuruluşunun gerisinde iktidar/toplum diyalektiği yatar. Modern meşruiyet söylemi, devletin kendisini rıza ile belirlenen bir ortak çıkarın temsilcisi ve koruyucusu olarak kurmasına dayanır. Ulus-devletin meşruiyeti toplumu bir siyasal toplum olarak bütünleştirebilmesine bağlıdır. Ulus, genel irade, ortak çıkar ve egemenlik gibi kavramlar hep bu bütünlüğü varsayarlar. Devletin tüm ulus-toplum için bağlayıcı kararlar alması ve yaptırım gücünün olması belirli sınırlar içinde siyasal toplumun tanımlanmasına ve toplumun kendini siyasal olarak temsil etmesine bağlıdır. Siyasal kararların alınması ve yaptırımı, kararların onlar adına alındığı bir grubun, paylaşılan tözsel değerlere sahip olduğuna inanılan bir siyasal toplumun varlığını ön gerektirir. Siyasal toplum olmak demek, yani toplumun kendini bir siyasal birlik olarak kurması demek, toplumun kendi içinde bölünmüşlüğüne ve çatışmalı doğasına rağmen kısmi de olsa birlik ve uyumun sağlanabilmesi anlamına gelir. Devlet, varlığının ve eylemlerinin meşruiyetini böyle bir siyasal topluma borçlu olmasına rağmen, siyasal toplumun varlığı veri kabul edilecek bir şey değildir. Siyasal toplumun kurulabilmesi söylemsel iktidar mücadelerinin başarılı olmasına bağlıdır ve bir çok koşula bağlı olan bu mücadelerin sonucu hiç bir zaman garanti değildir. Yeni sağın meşruiyet krizi çok derin bir düzeyde modern siyasal toplumun çözülmesinden kaynaklanmaktadır. Devletin meşruiyetinin ön şartı olan siyasal toplum örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında yokoluş değilse bile önemli bir dönüşüme uğramakta ve bu durum devletin meşruiyetini sarsmaktadır.

Meşruiyet sorununu siyasal toplumun kurulma tarzına bağladığımızda ortaya sürülen bir diğer önemli kavram vatandaşlıktır. Modern dönemde siyasal toplumdan söz etmek vatandaşlıktan sözetmek anlamına gelir. Vatandaşlığın modern meşruiyet söylemi için taşıdığı anlamı çözümlemek bize modern siyasal toplumun mahiyetiyle ilgili çok şey söyleyecektir. Bugün vatandaşlık kavramı hem akademik hem de siyasi dünyanın gündeminde yeralıyor. Vatandaşlık sorununun Batı'nın gündemine gelmesinin ardında ulus-devletin çözülüşü, küreselleşme ve refah devletinin çözülüşü gibi birbiriyle bağlantılı bir dizi dönüşüm yatar. Şimdiye tadar vatandaşlığın temel çerçevesini belirlemiş olan ulus-devlet biçiminin çözülmeye başlaması, birey ve gruplar açısından kimlik ve aidiyet sorunları yaratmaya başlamıştır. Ulus-devletin içinde anlam kazanan kamusal alanın parçalanması, tekil bir kamusal alan, hukuk sistemi ve idare sistemi fikrinin

sorgulanmasına yolaçmış ve bu bağlamda çoğulcu bir vatandaşlık kavramı gündeme gelmiştir. Öte yandan milliyetçiliğin yeniden canlanması, bölgesel ittifakların ve organların güçlenmesi, global kültürel etkileşimin, piyasa mekanizmalarının ve nüfus hareketlerinin artması çok kültürlülük, Avrupa Vatandaşlığı gibi tartışmaları gündeme taşıyor. Nihayet refah toplumunun çözülmesiyle birlikte artan toplumsal çözülme ve marjinallik sorunu topluma aidiyet, katılım ve toplumsal bütünleşme açılarından sorunlar yaratıyor. Vatandaşlıkla ilgili tüm bu gelişmeler Batı'da, modern siyasi toplumun temel niteliklerine dair önemli bir dönüşümün yaşandığının bir göstergesidir. Bu dönüşümler o kadar derindir ki siyasal toplumun temelini kuran siyasal bağ olarak vatandaşlık bağı bile sorgulanmakta, üyelik, aidiyet, haklar ve yükümlülükler yeniden tanımlanmaya başlanmaktadır. Bu nedenle vatandaşlık sorununu siyasal toplum olma biçiminin krizi bağlamında ele almak gerekir.

Bu tezde yeni sağ iktidar tarzı örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında ele alınacaktır. Refah devletinin başarısızlıkları üzerinde yükselen yeni sağ, hem devletin biçimi hem de yönetim zihniyetinde önemli bir dönüşüme neden olmuş ve buna paralel olarak meşruiyetin zemininin kaymasıyla sonuçlanmıştır. Modern meşruiyet söylemi devletin, kendi dayanağı olarak kurguladığı siyasal toplumu kurabilmesine ve kendini bu toplumun ortak çıkar örgütü olarak var edebilmesine bağlıdır. Yeni sağ ise devletin kendini hegemonik bir alan, ortak çıkarın oluşturulduğu bir alan olarak kurmasını imkansızlaştıran dinamikleri beslemektedir. Devletin kendini onun temsilcisi olarak sunabileceği bir bütün olarak 'toplum' fikri, bizzat devletin de katkısıyla yok olmaktadır. Yeni sağ uzun vadede modern devletin kurum ve kurallarının altını oyan ve yeniden feodalleşme diye adlandırılan bir kaotik yapının oluşumunun ilk aşamasını oluşturur. Hızla parçalanan toplumun kendini siyasi düzeyde bir bütün olarak kurmasının ve bir merkez tarafından temsil edilmesinin giderek imkansızlaştığı bu ortamda birbirini bütünleyen merkezi devlet ile toplum ikilisi yerini toplumun kabileleşmesi ve modern devletin çözülmesine bırakmaktadır. Toplumun parçalanmasını yeni bir bütünsellik yaratacak şekilde bir düzene sokabilecek hegemonik bir potansiyele sahip olmayan yeni sağ iktidar etme tarzı, toplumdaki kutuplaşma ve çatışma eğilimini besleyerek kendi meşruiyetini zedeler.

Tezin ikinci bölümü Türkiye'de siyasi iktidarın meşruiyeti sorunuyla ilgili beş kısıma ayrılmıştır. Bu bölümdeki temel amacım Batı'nın tarihsel gelişimi içinden çıkarmış olduğum kuramsal çerçeve içinde Türkiye'de modern siyasi iktidarın kuruluşunu, gelişimini ve 1980'lerde aldığı biçimle birlikte yolaçtığı meşruiyet sorunlarını analiz etmek olacak. Modernlik Batı'da ortaya çıkmış olmakla birlikte iki temel taşıyıcı (ulus-devlet ve kapitalizm) yoluyla global bir nitelik kazanmış olan dünya-tarihsel bir olgu olduğu için, Türkiye deneyimini de bu kavramsal çerçevede ancak Batı deneyimi ile karşılaştırmalı biçimde ele almak gerekir. Bu kısımda ne kadar tepeden bir süreçle başlatılmış ve ağır aksak ilerlemiş olsa da Türkiye'nin modernliğe girişinin siyasal iktidarın meşruiyetini nasıl dönüştürmüş olduğu sorusu yanıtlanacaktır. Bu kısmı yönlendirecek olan ana varsayım Osmanlı'nın son dönemindeki dönüşümlerin Cumhuriyetle

sonuçlanmasıyla birlikte geleneksel bir toplumsal formasyondan modern bir toplumsal formasyona geçilmiş olduğu varsayımıdır. Türkiye kısıtlı liberal modernlik, örgütlü modernlik ve örgütlü modernliğin çözülme dinamiklerini batıya paralel olarak ancak çok farklı iç dinamiklerle tecrübe etmiştir. Türkiye modernleşmesi kısıtlı liberal modernlikten çok, 19.yy sonunun örgütlü modernliğinin etkisi altında biçimlenmiş ve başından beri muhafazakar bir modernleşme niteliğini taşımıştır. Dolayısıyla Batı'da modernlik deneyiminin önemli bir ayağını oluşturan özgürlük, oluşsallık bilinci, eleştirellik ve bunların getirdiği yaratıcı yıkım süreci; disiplin altına alma ve düzenleme ayağından daha aksak olmuştu. Ancak ne kadar ağır aksak olsa da tepeden bir devrimle başlatılan modernleşme süreci modern toplumsal ve siyasal dinamiklerin gelişmesine zemin hazırladı ve bu süreçler devletin denetimi altında kalmaktan hızla kurtuldu. Bu çerçevede, modern devlet ve modern toplum ilişkilerinin nasıl kurulduğuna, ne tür bir yönetim rasyonalitesinin oluştuğuna, geleneksel devlet aklına dayalı meşruiyet söyleminin, nasıl geleneksel ile modern öğelerin eklemlenmesini ifade eden modern bir söyleme dönüştüğüne işaret edilecektir. Bu kısımda ayrıca Türkiye'de modern iktidarın kuruluşuna ve yönetim rasyonalitesine içkin olan gerilim ve ikilemlerin ne tür bir modern siyasal topluma yolaçtığına ve siyasi meşruiyeti nasıl sorunlu hale getirdiğine değineceğim.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar geçen sürede siyasi iktidar tarzının nasıl geliştiği sorusu ise ikinci bölümün ikinci kısmının konusunu oluşturacak. Burada Jessop'un yaklaşımını izleyerek 1980 öncesi krizi; hegemonya krizi, devlet krizi (temsil krizi, kurumsal kriz ve rasyonalite krizi), ve birikim krizi boyutlarıyla yaşanan bir organik kriz olarak ele alacağım. Bu kriz üzerine odaklanarak modern siyasi iktidarın içinde taşıdığı gerilimlerin bu krizle birlikte nasıl patladığını ve yeni bir siyasal toplum ve meşruiyet arayışı için zemin hazırladığını araştırmaya çalışacağım. 1980 öncesi organik krizin analizi yeni sağ iktidar tarzının kökenlerini anlamak için çok önem taşır. 12 Eylül darbesinin ve onun mirasçısı olan yeni sağın 1980 öncesinde belirginleşmeye başlayan otoriter-faşizan yönetim tarzı ve orada kuluçkalanan sağcı zihniyet ile sürekliliğini göstermek önemlidir. 1960-80 arasında yaşanan deneyim Türkiye'nin modernleşme süreci açısından önemli bir evreye işaret eder. Batı'da modernliğin tehlikeli açıklığı ve oluşsallığı, çok uzun bir tarihe dayanan iktidar mücadeleleri sonucunda toplumsal güçlerin belirli bir dengeye oturmasıyla oluşan uzlaşımlar aracılığıyla kapatılmış ve denetim altına alınmıştır. Türkiye modernleşmesinde ise denetim, disiplin ve 'toplumsalın tehdit edici açıklığını' giderme çabası toplumsal uzlaşımlar yoluyla değil, çok daha doğrudan bir tarzda ve devlet zorunu öne çıkartacak biçimde; içerici değil, dışlayıcı bir mantık olarak somutlanmıştır. Bastırma ve inkar etme politikalarının daha fazla öne çıktığı bir durumda modernliğin karmaşasının örgütlenmesi tam olarak başarılamamıştır. Buna rağmen genel olarak bakıldığında 1960'ların Türkiyesi dünya-tarihsel anlamda örgütlü modernliğin içinde yer alır. Devlet, kapitalizm ve ulus-toplum arasında ulusal-kalkınmacı-popülist bir çerçevede kısmi de olsa uzlaşımlar gerçekleşmiş, parti ve sendika gibi modern kurumlar güçlenmiş, siyasal modernliğin eşitlik ve özgürlük temaları ilk kez kitlesel biçimde toplumun gündemine girmiş ve

kurulu düzeni sarsmaya başlamıştır. 1980 öncesinin krizi ise demokrasinin örgütlenmesine ve modernliğin derinleştirilmesine yönelik toplumsal mücadelelerin egemenler tarafından sert tepkiyle karşılaşmasından doğmuş ve faşist hareketin yükselişiyle birlikte Türkiye anti-modernist bir hatta savrulmuştur. Kendi içinden darbeyi ve yeni sağı doğuracak olan bu kriz merkezi kurumların altının oyulmasına, toplumsal ittifakların erimesine, çatışan siyasi kimliklerin siyasi alanı kaplamasına ve siyasal şiddetin asıl siyasi mücadele aracı haline gelmesine yolaçmıştır.

Üçüncü ve dördüncü kısımların konusunu ise 1980 sonrasında ortaya çıkan siyasi iktidar yapısını, devlet ve yönetim rasyonalitesi olarak iki düzeyde ele almak oluşturuyor. Üçüncü kısımda öncelikle yeni sağın kurucu bir momenti olarak 12 eylül darbesini ve yeni sağın askeri rejim ile ne tür bir süreklilik içinde olduğunu ortaya koymaya çalışacağım. Daha sonra 1980'li yılların devlet yapısını üç düzeyde tüm ayrıntılarıyla ortaya koyacağım. Sırasıyla devletin içinde ve çevresindeki siyasi mücadeleleri, temsil ve müdahale biçimlerini ve devletin iç kurumsal örgütlenişini konu edeceğim. Bu çerçevede ilk düzeye ilişkin olarak yeni sağın oldukça dar bir toplumsal taban üzerinde radikal bir dönüşümü gerçekleştirmeye yönelen birikim stratejileri ve hegemonik projeleri gerçekleştirmeye çalıştığını; popüler sınıflara karşı açık bir manevra savaşıyla başlayan bu dönemin bir pasif devrim türü olan iki ulus projesine dayandığını ve bu temelde geniş kitlelerin ekonomik ve siyasal olarak dışlandığını ileri süreceğim. İkinci düzeye ilişkin olarak; çevresel bir nitelik arzeden kapitalizmin neo-liberal evresine denk gelen bir toplumsal formasyonda devletin biçimsel özelliklerinde önemli bir dönüşüm yaşandığını; devletin sınıf karakterinin yozlaşmasına paralel olarak Türkiye'de zaten zayıf olan çoğulcu parlamentarizmin yerini kollamacı-yanaşmacı ve yoz popülist tarzların mutlak egemenliğine bıraktığını; böylece devlet/toplum ilişkilerinde derin bir siyasi yozlaşmanın meydana geldiğine işaret edeceğim. Son olarak devletin iç örgütlenişi konusunda; milli güvenlik devleti projesi etrafında bir arada duran bu devlet aygıtının tutarlı bir bütünlük arzetmediğini, tersine devlet aygıtının birliğini bozacak şekilde kurumsal mekanizmaların mutasyona uğradığını savunacağım. Bu bağlamda yürütmenin güçlendirilmesi, askeri vesayetin artması, partiler ve yasama organını işlev bozukluklarının artması, devletin zor ve ideolojik aygıtının güçlenmesi, devletin bürokratik ve hukuki bir aygıt olmaktan çıkması ve nihayet devlet içinde gizli yasadışı ilişkiler ağının gelişmesi gibi konuları ayrıntılandıracağım.

Dördüncü kısımda yeni sağın yönetim rasyonalitesi konu ediliyor. Buradaki amacım 80'li yıllarda oluşan devlet yapısını mümkün ve gerekli kılan daha genel toplumsal iktidar yapılarını, devletin ne tür bir yönetim rasyonalitesine ve tekniklerine dayanarak yönetebildiğini ortaya çıkarmak olacak. Bir yönetim rasyonalitesi olarak yeni sağı otoriter, neo-liberal ve milliyetçi-muhafazakar yönetimsel öğelerin karmaşık ve gerilimli bir sentezi olarak inceleyeceğim. Otoriter yönetim rasyonalitesi yönetilecek nesne-topluma asıl olarak bir anarşi ve terör toplumu olarak bakar ve çeşitli tahakküm ve disiplin teknikleriyle (izleme ve istihbarat teknikleri, yasa, yasak ve baskılar, ideolojik manipülasyon) toplumu kanun ve düzen toplumu haline getirmeye çalışır. Otoriter

yönetimin bağrında filizlenen neo-liberal yönetim rasyonalitesi ise kanun ve düzen toplumunun üzerinde girişimci bireyi ve piyasa toplumunu geliştirmeye çalışır. Neo-liberalizm, bireycilik kültürünün teşvik edilmesi, kamusal alanın tahrip edilmesi, örgütsüzleştirme, bireysel atomlaşma, tüketim kültürünü geliştirme, özelleştirme, kamu hizmetlerinin yozlaştırılması gibi tekniklerle piyasanın alanını genişletmek için siyasi ve kültürel müdahalelerde bulunur. Bir yönetim rasyonalitesi olarak milliyetçi-muhafazakarlık ise toplumu dinsel ağırlıklı bir milli kültür tanımı yoluyla organik bir cemaat olarak bütünleştirmek yoluyla yönetmeyi hedefler. Bunun için baskıcı, yasakçı tekniklerin yanısıra dinsel cemaatleşmeyi teşvik eder. Göstermeye çalışacağım üzere bu üç farklı yönetim rasyonalitesi kanun ve düzen ilkesinin belirleyiciliği altında eklemlenmiş olduğu için Batı'da neo-liberal yönetim zihniyetinin bireysel özgürlük ve özerklik aracılığıyla yönetmesi anlamında yönetimsellik gelişmemiştir. Bu üç öğenin eklemlenmesinin sonucu uzaktan yönetme kapasitesi anlamında yönetimin gelişmesi değil, devlet tahakkümünü ağırlaştıran son derece kaotik bir yönetim tarzı olmuştur. Devlet, piyasa ve dinin bu sentezi Türkiye'de varolduğu kadarıyla modernliğin kurum ve kurallarının altını oymuş ve derin bir meşruiyet krizine zemin hazırlamıştır ki bu kriz son kısmın konusunu oluşturur.

Tezin son kısmında tezin asıl sorusunu oluşturan, Türkiye'de yeni sağın meşruiyeti sorunu işlenecektir. 1980 sonrasında gelişen yeni sağ iktidar tarzının meşruiyeti sorunu dünya-tarihsel olarak örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında ele alınmalıdır. Örgütlü modernliğin çözülmesi Türkiye'de siyasi iktidarın meşruiyeti açısından yeni bir evreye girildiğine işaret eder. Bu bağlamda devletin meşruiyeti zemini kayar. Modernliğin karmaşıklığı artık ne örgütlenme ve düzenleme ne de bastırma ve yoksayma yoluyla giderilemez ve kendini tüm kaotik görünümü ve çatışmalarıyla dışa vurmaya başlar. Siyasi iktidar bu karmaşayı düzenleyemediği gibi tam tersine körüklemeye başlar. Meşruiyet zemininin kaymasının en önemli nedeni artık devletin kısmen de olsa toplumsal bütünleşmeyi sağlayamadığı gibi toplumsal formasyonu çatlatıcı müdahalelerde bulunmasıdır. Devlet, ekonomi ve ulus-toplum arasında zaten hiç bir zaman iyi kurumsallaşmamış olan eklemlenmeler iyice çözülür. Varolan kurumsallığın arkasında işleyen yeni eklemlenme biçimleri ise toplumsal formasyonu bütünleştirmeye değil, çatlatmaya hizmet eder. Bütünleştirici, hegemonik bir aygıt olarak varolamayan devletin ekonomi ve toplumla ilişki kurma tarzı hem kendi iç birliğini ve rasyonel işleyişini bozar hem de başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin oluşmasını önler. Bu süreçte zaten tarihsel olarak güçlü bir toplumsal temsile ve kurumsallığa dayanmayan başta ulus-devlet olmak üzere tüm modern kurumların altı oyulmuştur. Örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında modern devletin meşruiyet zemininin kaymasının ikinci nedeni, meşruiyet söyleminin kurucu teması olan devlet tarafından temsil edilecek ve adına kararların alınacağı bir bütün olarak 'toplumun' çözülmeye başlamasıdır. Siyasal toplumun çözülmesi temsil, aidiyet ve siyasal birimin sınırlarıyla ilgili sorunlar doğmasına; toplumun birliği ve kimliğinin tartışmalı hale gelmesine ve temsilin imkansızlaşmasına; birey ile siyasal birim arasındaki bağların gevşeyerek vatandaşlığın anlamının sorgulanmasına; karşılıklı olarak birbirini tanımlayan 'toplum ile devlet' ikilisinin yerini cemaatler,

tarikatlar, çeteler ve şebekelere bırakmasına işaret eder. Bu çer evede yeni sağın meşruiyet sorunları ilkin toplumsal formasyondaki çatlama nedeniyle devletin kendini ortak çıkarların oluşturulduğu bir hegemonik zemin olarak kurma kapasitesini nasıl yitirdiği sorusu çerçevesinde değerlendirilecek, daha sonra siyasal toplumun çözülüşü süreci ayrıntılarıyla ele alınacaktır. En son olarak yeni sağın meşruiyet krizinin tüm görünümleriyle içerildiği bir olgu olarak siyasal islamın yükselişi sorununa değineceğim.

I.BÖLÜM. MODERN SİYASİ İKTİDAR VE MEŞRUİYET

1.KURAM ve YÖNTEM ÜZERİNE

Bu bölümdeki amacım modern siyasi iktidarın meşruiyetini ele alırken izlenmesi gereken yöntemin anahatlarını ortaya çıkarmak olacak. Bunun için öncelikle siyasi meşruiyet üzerine düşünmenin iki farklı tarzını belirlemek ve bunlarla tartışma yoluyla bu tezde izleyeceğim yöntemi kurmak istiyorum. Bu iki farklı tarzdan ilki 'cılız meşruiyet kuramları' olarak adlandırılabilir. Meşruiyete ilişkin 'resmi' tezlerin 'bilimsel-ideolojik' arkaplanını oluşturan bu görüşlerin ortak noktası, açık, yaygın ve güçlü bir devrimci muhalefetle karşı karşıya olmayan her rejimin 'meşru' kabul edilebileceği varsayımından yola çıkarak, meşruiyet analizini, siyasi istikrarın nasıl sağlandığı sorununa indirgemeleridir (Connolly,1984:224). Siyasi kavramları, sistem için işlevsellikleri bazında değerlendiren/değersizleştiren bir işlevselci-pozitivist bilim anlayışını yansıtan bu kuramlar, bütünsel ve eleştirel bir analizden kaçınarak, hangi mekanizmalarla sağlandığına bakmaksızın davranış düzeyinde siyasi sisteme verilen onay (itaat) ile ilgilenirler (Connolly,1984). Varolan iktidar ilişkilerine karşı eleştirel bir bakış geliştirmek bir yana, meşruiyetin varoluş koşullarını kaale almayarak, varolan herşeyin sırf bu nedenle 'meşru' olduğu varsayımına dayanan bu yaklaşımlar, genellikle 'olması gerekeni' değil, 'olanı' göstermek iddiasındadırlar. Ancak bu iddiaları inandırıcı değildir, çünkü kullandıkları kavramların ' ideolojik' yüklenimleri arttıkça giderek daha geniş bir empirik olgular alanı görüş menzilinin dışına çıkmaktadır. Cılız meşruiyet kuramları meşruiyet üzerine düşünmenin içerdiği ilgilerin sadece bir kısmıyla alakalıdırlar. Katı bir bilim/felsefe ayrımına dayanarak meşruiyet analizini daha çok siyasi sistemin sistemik boyutlarına, siyasi istikrar ve istikrarsızlık sorunlarına indirgerler. Normatif sorunlarla ilgili oldukları ölçüde de bunu siyasal sisteme verilen kitlesel destek ve bireysel itaat sorunu bağlamında bireysel ve psikolojik bir çerçeveye sıkıştırırlar.

Meşruiyet üzerine düşünmenin ikinci tarzı, siyaset felsefesi geleneği içinde yer alarak soruna daha normatif ve eleştirel bir perspektiften bakılmasına dayanır. Siyaset felsefesinin meşruiyetle ilgili sorusu meşru iktidarın hak kurallarıyla ilgili sorudur. Bu soru siyasi iktidarın kitlesel desteği ya da istikrarı sorunundan çok, modern iktidarın, belirli kurucu ilkelere uygun işlemek anlamında 'meşru' olup olmadığını tartışmaya açar. Ben bu bölümde modern meşruiyet sorununu analiz ederken katı bir bilim/felsefe, olan/olması gereken ayrımının son derece yanıltıcı olacağı tesbitinden hareketle asıl olarak eleştirel-bütünsel bir yaklaşımın salt normatif bir eleştiri olmanın ötesinde siyasi iktidarın işleyiş dinamiklerine de ışık tutabileceğini savunacağım. Bu bağlamda siyaset sosyolojisinin ilgileri ile siyaset felsefesinin ilgileri, modern iktidarın çelişki ve gerilimlerine dikkat çeken, bütünsel ve eleştirel bir yaklaşım çerçevesinde birleştirilebilir. Eleştirel-bütünsel bir yaklaşımda siyasi istikrar, kitlesel destek ve itaat gibi sorunlar, bunları seçmen desteği ve devrimci kalkışma sorununa indirgeyen siyasi iktidarın bakış açısından değil,

görünenin arkasındaki ve derindeki iktidar yapılarının dönüşümünü ortaya çıkarmak açısından ele alınır. Bu bağlamda siyasi sisteme verilen desteğin nasıl sağlandığı ve normlar-kurucu ilkelerle olan ilişkisi gibi sorunlar önem kazanır. Siyasi iktidarın dönüşümü her zaman radikal bir devrimci dönüşümle olmak zorunda değildir. Siyasi siteme verilen desteğin niteliğindeki derin ve alttan dönüşümlerle siyasi iktidar uzun vadede biçim ve anlam değiştirir.

Burada 'eleştirelliğe' vurgu yapmak, klasik siyaset bilimi paradigmasına içkin bir ikilem olan 'olan/olması gereken' ayrımında bir taraf tutmak, yani olgusal düzeyi küçümsemek anlamına gelmez. Tersine, somut olguların, ancak ve ancak, salt emprisizmi aşan bir eleştirel yaklaşım yoluyla anlaşılabileceğini savunmak anlamına gelir. Çünkü ileride göstermeye çalışacağım gibi modern iktidarın ve meşruiyetin yapısı ile eleştirel bir kuramsal yaklaşım arasında içsel bir bağ vardır. Dolayısıyla, hem eleştirel kuramsal yaklaşımın temelleri, hem de onun karşısında yer alan 'cılız meşruiyet kuramları'nın eleştirisi, bizzat modern iktidarın oluşum ve tarihsel gelişim öyküsü içinden çıkarılmalıdır.

Bu tür bir eleştirel-bütünsel yaklaşımı geliştirmek için önce meşruiyeti bireysel onaya, itaata bağlayarak istikrara indirgeyen yaklaşımın kendi nesnesi yani modern meşruiyet yapısı ile olan ilişkisini ve bu ilişkini yarattığı sıkıntıları göstermeye çalışacağım. Daha sonra ise eleştirel bir meşruiyet analizinin temellerini yine bu yapıyla olan ilişkisinden çıkarmaya çalışacağım.

i.Cılız Meşruiyet Kuramlarının Eleştirisi.

Günümüzün toplumsal ve siyasal düşünüşüne egemen olan yaklaşımın, modern siyasi meşruiyetin sorunlu doğasına işaret eden yaklaşımlar olduğunu; buna karşın, meşruiyetin aslında o kadar da büyük bir sorun olmadığını kanıtlamaya çalışanların ise kuramsal zenginlik ve inandırıcılıklarını yitirerek 'resmileştiklerini' söyleyebiliriz. Bu noktada, 1990'ların düşünsel iklimiyle, istikrar, uyum ve bütünleşme arayanların altın çağı olan 1950'lerin havası arasındaki tezat ve 30 yıl içindeki radikal dönüşüm çarpıcıdır. Bir başka çarpıcı gerçek de, 'ideolojilerin sonu' söyleminin farklı anlamlarda da olsa her iki dönemde de egemen olmasıdır. Günümüzde, derin bir meşruiyet kaybını işaret edecek tarzda, modern iktidarın temel meşrulaştırıcı ilkelerini oluşturan üst söylemlerin ve hatta her türlü meşrulaştırıcı anlamların kaybının bir göstergesi olarak yorumlanan 'ideolojilerin sonu' tezi, 1950'lerde, Batı siyasal rejimlerinin normatif ve kurumsal temellerinin nihayet oturduğunu belirtmek için önerilmiş ve siyasal analizleri etkileyen popüler bir nitelik kazanmıştı [1]. İkinci Dünya Savaşı sonrasının genişleyen refah devletine sırtını dayayan bu tez, o dönemi, sınıf çatışmalarının kurumsallaşarak sisteme entegre olduğu; siyasi partiler ve ideolojilerin merkeze doğru kayarak, birbirine benzeme sürecinin derinleştiği; bilimin yol göstericiliği altında devletin iyicil ve etkin teknik/bürokratik yöntemlerle toplumsal sorunların çözümünde önemli mesafeler kat ettiği bir 'altın çağ' olarak resmediyordu. Bu

[1] İdeolojinin sonu tezi için bkz. (Bell,1960)

gelişmelerin sonucu, geniş kitlelerin maddi refah ve siyasi istikrar beklentisiyle sisteme olan bağlılıklarının arttığı güçlü bir meşruiyet yapısının oluşmasıydı (Held,1990:99-105). Oysa 'ideolojilerin sonu' tezinin güçlü bir meşruiyet yapısının temelleri olarak öne çıkardığı gelişme ve dinamiklerin her biri, kısa bir süre içinde tam tersi bir bunalımın kaynakları olduklarını kanıtladılar. Modern Batı toplumlarıyla ilgili bazı 'empirik' gelişmelere dikkat çeken, ancak yüzeydeki gelişmelerin geri planındaki gerilim ve çelişki kaynaklarını teşhis etmekten aciz olan bu yaklaşımın nerede hatalı olduğunu ve meşruiyet analizi açısından yarattığı sıkıntıları, o dönemin paradigmatik çalışması olan Almond ile Verba'nın **Yurttaşlık Kültürü** (1963) üzerinden gösterebiliriz.

'Yurttaşlık Kültürü'nde yapılmak istenen, belirli bir yurttaşlık kültürü yaklaşımından hareketle, Amerika, İngiltere, İtalya, Almanya ve Meksika'daki siyasi kültürü karşılaştırarak, yurttaşlık kültürünün özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Yazarlar, siyasi kültürü, Parsonscu bir tarzda, bireylerin sisteme ve sistem içinde kendi rollerine yönelik tutumları olarak, yani temelde psikolojik bir yönelim olarak tanımlarlar. Siyasi kültür, "siyasi sistemin vatandaşların bilimsel, duygusal ve değerlendirici tutumlarında içselleştirilmesidir". Almond ve Verba, bu çerçevede, vatandaşların hükümet ve siyasete karşı duyguları, partizanlık kalıpları, katılım yükümlülüğü, yurttaşlık yetkinliği, dayanışma, işbirliği ve toplumsal ilişkiler, örgütsel üyelik, ve siyasi toplumsallaşma gibi konulardaki tutumlarını, anket yöntemi uygulayarak ortaya çıkarmaya çalışırlar. Belirli kriterler üzerinden siyasi kültürü, yerel, teba ve katılımcı olmak üzere üçe ayıran yazarlar, yurttaşlık kültürünün en gelişmiş olduğu yerler olarak aldıkları İngiltere ve Amerika'daki kültürü bu üç türün melezi olarak nitelendirirler (1963:16).

'Yurttaşlık Kültürü', birçok açıdan yoğun eleştirilere konu olmuştur[2]. Ancak, bizim amaçlarımız açısından en önemlisi, C.Pateman'ın eleştirisidir (Pateman,1980). Pateman, yazarların 'yurttaşlık kültürünü' demokrasinin siyasi kültürü olarak tarif etmekle birlikte, demokrasinin anlamını hiç tartışmadan Amerika ve İngiltere'yi model ülke olarak aldıklarını ve bu ülkelerde varolan kültürü de, tanım gereği olarak, 'yurttaşlık kültürü' olarak niteleddiklerini belirtir (Pateman,1980:61-65). Ona göre, bunun nedeni yazarların iddia ettikleri gibi, empirik kaygılarla yönlendirilmiş olmaları değil, belli bir ideolojik yaklaşımı izleyerek, demokrasiyi klasik liberal kuram çerçevesinde anayasal temsili yönetime indirgeyen Schumpeterci bir anlayışı benimsemeleridir. Schumpeter demokrasiyi, bireylerin, halkın oyunu almak için verdikleri bir rekabetçi mücadele yoluyla karar alma yetkisini elde ettikleri bir 'siyasi yöntem' olarak tanımlar. Bu tarih dışı, ideolojik 'demokrasi' anlayışının tamamlayıcısı, siyasete katılımın sistem için gereksiz hatta zararlı olduğu, katılım mitinin işaret ettiği potansiyelin yerel ve teba kültürüne özgü tutumlarla dengelendiği bir 'yurttaşlık kültürü' anlayışıdır. Pateman, ayrıca siyasi kültür ile siyasi yapılar/kurumlar arasındaki ilişki/çelişki/uyuşmazlıkları es geçerek, siyasi kültürü bireysel

---

[2].Tartışmalar için bkz. (Almond ve Verba, 1980)

tutum meselesine indirgeyen bu çalışmanın, bizzat kendi ortaya çıkardığı empirik bulguları bile teşhis etmek ve yorumlamakta başarısız olduğunu belirtir (a.g.m.,60). Pateman'a göre buna en iyi örnek, yazarların SES (Sosyo-Ekonomik Statü) dedikleri şey, yani sınıf konumu ve cinsiyet ile katılımcı kültür arasındaki ilişkinin niteliği ve önemidir. Almond ve Verba, bu iki değişken arasındaki olumsuz korelasyonun ne yapısal ve kurumsal nedenlerini, ne de demokratik kültürün geleceği için yarattığı sorunları sorgulamazlar. Aynı şekilde, farklı sınıf ve cins konumundaki insanların sisteme verdikleri onayın niteliğini, derecesini, aradaki farkların sistematik nedenlerini hiç tartışmaksızın, salt bireysel tutum farklılıkları olarak kaydederler.

Pateman'ın eleştirisinin gösterdiği gibi, Almond ve Verba'nın yaklaşımı meşruiyet kuramı açısından pek çok sorunla maluldür. Bu sorunların temelinde, meşruiyet sorununun salt empirik düzeyde öznelerin bilinçleriyle ilgili bir olguya indirgenerek, demokratik sistemin istikrarı sorununa bağlanması yatar. İleride göstermeye çalışacağım gibi, onayın niteliğini önemsemeden istikrar açısından işlevsel olan her davranışı meşruiyet göstergesi olarak okumak, bizzat modern iktidarın meşruiyet söylemini sabitlemek istediği yere işaret eder. Dolayısıyla, işlevselci-pozitivist yaklaşımın kendi nesnesiyle kurduğu eleştirellikten uzak bu ilişki, iktidarın cılız meşruiyet söyleminin 'bilimsel' düzeyde yeniden üretilmesine yol açar. Bu tür bir meşruiyet analizinin modern iktidar yapısı ve meşruiyet söylemiyle içiçeliğini göstermek ve her ikisinin yapısını daha derinden anlayabilmek için, tarihte bir adım daha geriye giderek Weber'in meşruiyet kuramını ele almak istiyorum.

Weber, belirli bir Parsonscu yorumu dolayımıyla, 1950'lerin meşruiyet analizlerinin genel çerçevesini belirlemiş olan en önemli düşünür sayılabilir. Weber, aynı zamanda, eleştirel bir meşruiyet anlayışının da ipuçlarını sunmuştur. Çünkü Weber'in meşruiyet kuramı ile 1950'lerin işlevselci yaklaşımları arasındaki paralelliklere rağmen, bir bütün olarak Weber'in yapıtı, modern iktidar ve meşruiyet yapısı ile meşruiyet üzerine düşünme arasındaki ilişkileri görmemizi sağlayan zengin ve çelişkili bir nitelik arzeder. Weber'in meşruiyet kuramının ilk olarak göze çarpan ve en önemli özelliği, onu aynı zamanda 'modern meşruiyet analizinin' en merkezi figürü kılan ve cılız meşruiyet kuramlarının kaynağı haline getiren yanıdır. Weber, meşruiyet düşüncesini, pre-modern siyasi düşüncedeki nesnel ve dışsal bir kaynağa/ilkeye uygunluk anlayışından sıyırarak, meşruiyete olan 'inanca' indirger (Schaar,1989:20). Ona göre meşruiyet, "bir egemenliğin (domination) geçerliliğinin nihai temellerini, diğer bir deyişle, bir efendinin memurlarına ve her ikisinin birden yönetilenlere karşı kullandıkları/savladıkları, itaati hak etme iddiasının dayandığı temelleri" ifade eder (Habermas,1975:96). "Bir egemenlik sisteminin meşruiyeti sosyolojik olarak, gerekli tutum ve pratik davranışların yeterli düzeyde varolma olasılığına bağlıdır" diyen Weber, iktidar konumundakilere verilen desteğin oportünizm, maddi çıkar beklentisi, acizlik hissi ve alternatifin olmaması gibi farklı nedenlerden kaynaklanabileceğini kabul eder. Ama bu tür ayrımları egemenlik türlerinin sınıflandırılması için önemli görmez. Önemli olan, belirli bir durumda, belirli bir meşruiyet iddiasının yeterli bir düzeyde 'geçerli'

kabul edilmesidir (a.g.e.,97). Kısacası, Weber, meşruiyeti, bir egemenlik sisteminin devamlılığını sağlamak için maddi ve duygusal saiklerin yanısıra, yaratmak zorunda olduğu, 'geçerlilik' inancına dayalı bir kitlesel destek meselesi olarak görür. Değer/olgu ayrımı yapan belirli bir sosyal bilim anlayışının gereği olarak Weber, bir egemenlik sisteminin meşruiyet iddialarının 'geçerliliği' sorusuyla ilgilenmez (a.g.e.,97). Weber'in bu yaklaşımı, iktidarın kendini Tanrı, Gelenek, Doğa ve Akıl gibi kendine dışsal olan bir başka gerçeklik düzeyine göndermede bulunarak meşrulaştırdığı pre-modern ve erken modern dönemin meşruiyet anlayışından radikal bir kopuşu yansıtır. Wolin'e göre, batı düşüncesinin temel siyasi bilmecesi olan "kudretli iktidar ile hak'kın (right) nasıl birleştirilebileceği" sorusu, bu tür bir sorunun nesnel-bilimsel bir yanıtı olamayacağını düşünen Weber'de, 'modern devlet kendi meşruiyetine olan inancı nasıl sağlayabilir' sorusuna dönüşür (Wolin,1984). Bu sorunun yanıtı, kısaca, 'rasyonel-yasal' egemenliktir.

Weber'in tüm düşüncesini yönlendiren en merkezi tema sayılabilecek olan bu yanıtın karmaşıklığı, meşruiyet analizi konusunda farklı yorumlara zemin hazırlamıştır. Meşruiyeti kitlesel desteğe indirgemek isteyen bakış açısından, Weber'in yanıtı tutarlı, anlamlı ve gerçekçi görünür. Bu bakış açısı, Weber'in herbiri farklı toplumsal eylem türlerine karşılık gelen üçlü egemenlik (otorite) ve meşruiyet tipolojisini hiç tartışmaksızın veri alır. Bunlar; geleneksel, karizmatik ve rasyonel-yasal egemenlik tipleridir[3]. Rasyonel-yasal meşruiyet ' koyulan kuralların yasallığına ve otorite konumuna getirilenlerin, belirli kurallar dahilinde emir/hüküm verme yetkisine sahip olduklarına dair bir inanç' olarak tanımlanır (Trubek,1991:137). Bu egemenlik tarzında insanlar, soyut, genel, biçimsel ve prosedürel bir yasal yönetime itaat ederler. Yasal egemenliğin formelliği, yasal sistemin kendine içkin olan bir karar alma kriterinin uygulandığı; rasyonelliği ise, benzer durumlarda aynı şekilde uygulanan karar alma kriterlerinin olduğu anlamına gelir. Çeşitli çalışmalarında Weber, bu yasal sistemin modern bürokratik devlet ve kapitalizmle olan yakın ilişkisini gösterir. Batı'da bürokratik devlet aygıtının oluşumuyla birlikte gelişen yasal egemenlik, kapitalizmin oluşumu için uygun bir zemin yaratmıştır. Çünkü her iki sistemin temelinde de bir amaca yönelik akılcı davranış vardır ve yasallık hem kapitalist ekonomik faaliyetin gereksindiği kesinlik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirliği sağlar hem de kapitalizmin siyasi yapısının dayandığı sözleşme özgürlüğü, biçimsel eşitlik ve adalet gibi kurumları meşrulaştırır. İlk bakışta ve son tahlilde Weber, modern sanayi kapitalizmi ile ona uygun, bürokratik rasyonaliteye dayalı siyasal kurumların, geniş kitlelerde bu egemenlik tarzına uygun tutum ve davranışlar yaratması anlamında meşru olduğunu kabul eder gibidir. Hatta, daha ileri giderek, Weber'in bu tür bir 'nesnel' sosyolojik saptamanın ötesinde, kendi döneminin siyasi duyarlılığı gelişkin liberal yönelimli bir düşünürü olarak varolan egemenlik tarzını modern toplumsal dinamikler karşısında bireyin özerkliğini koruyacak en uygun rejim olarak gördüğü de iddia edilebilir. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da bu tür bir Weber yorumu

---

[3].Weber'in otorite tipolojisi için bkz. (San, 1971: 1968-71)

ağırlık kazanmıştır. Örneğin, S. M. Lipset, Weber'den hareketle, meşruiyeti "sistemin, v: rolan siyasi konumların, toplum için en uygun olanlar olduğuna dair bir inancı yaratma ve sürdürme kapasitesi" olarak tanımlar ve bürokratik rasyonaliteye dayalı modernleşme ve ekonomik gelişme ile temsili demokrasiye dayalı siyasi süreçlerin istikrar ve meşruiyet yaratmaktaki başarısını göstermeye çalışır (Lipset,1984).

Ancak, bu tür Weber yorumlarının gözden kaçırdıkları nokta, Weber'in bürokratik rasyonaliteye dayalı modern Batı siyasi sistemini son tahlilde 'meşru' kabul edişinin gerisinde derin bir Nietzcheci kötümserlik bulunmasıdır. Weber'in Nietzcheci yorumundan kalkarak, doğrudan meşru egemenlik üzerine söylediklerinin ötesinde, tüm eserine yayılmış halde olan ama özellikle siyasi yazılarında belirginleşen farklı bir meşruiyet analizinin ipuçlarını teşhis etmek mümkündür. Bu yoruma göre, Weber'in düşüncesi, 19. yy sonu Batı modernliğinin çelişki ve ikilemlerini yansıtır. 'Gizli aşkı' olan siyasete ilgisi nedeniyle Weber, modernliğin krizini, liberal demokrasinin, büyük toplumsal çıkar örgütleri ve bürokratik devlet aygıtı karşısında gerilemesi sürecini gözleyerek değerlendirmeye başladı. Liberalizmin krizi prizmasından bakarak gördüğü şey, modernliğin özerk, inisiyatif sahibi, özgür ve güçlü birey kültürünün, bürokratik rasyonalitenin yarattığı, yaşamın her alanını kapsama eğiliminde olan bir 'demir kafes' içinde kötürümleştirildiğidir. Yaşamın bürokratikleştirilmesi toplumsal ve siyasal alanı anlam, karar ve güçlü benliklerden bağımsızlaştırırken, bir yandan da, mutlak bütünlük ve tutarlılık arayışını yansıtan romantik, öznelci bir kültür yaratır. Modern kültür artık farklı değerlerin birbiriyle çatıştığı, değerler çatışmasının ne bilim ne de başka yöntemlerle çözülemeyeceği ve bu nedenle toplumsal-siyasal alanı belirleyecek nitelikte hiçbir nesnellik yaratamayan bir alan haline gelmiştir (Lasch,1993:63-71). Modernlik birbiriyle çatışan yaşam düzenleri ve değer alanları (siyaset etik, etik/estetik, etik/entellektüel/bilimsel gibi) arasında bölünmüş, "dünyanın büyüsü bozulmuştur".

Değer çalışmalarında bilimin yol göstericiliğine inanmayan Weber, kendi düşünce ve tutumunu, bilim ile siyasetin gereklilikleri arasında gerilimli bir etkileşim kurarak geliştirmeye çalışır. Yeniden 'büyülü bir dünya' kurmak isteyen 'romantik' çıkışların, siyasi tehlikelerine dikkat çeken Weber, modern olayları karamsar bir gerçekçilikle yorumlamayı tercih eder (Aron, 1986:42). Demir kafesten çıkış yoktur. Bunu hedefleyen sosyalizm gibi girişimler, kafesi daha da daraltmaktan başka bir sonuç veremez. Weber, bürokratik yasal egemenliğin Almanya'daki toplumsal ve siyasi sonuçlarından rahatsızdır. Burjuvazinin siyasi yeteneksizliğini ve siyasi sürecin bürokratikleşmesinden ileri gelen kararsızlık, tutarsızlık, acizlik, sorumsuzluk ve inisiyatifsizlik gibi özelliklerini eleştirir (a.g.e., 543). Ancak, bu duruma çare olarak düşündüğü çözüm, saf bir liberal ütopya savunusu değil, liberal değerlerin yükselen 'milliyetçilik' akımına eklemlenerek yeniden tanımlanmalarıdır. Artık, 'güçlü birey', kendi adına değil, güçlü ulusal siyaset adına savunulur. Gerçek bir ulusal siyaset, ancak gerçek anlamda 'siyasetin' ve karizmatik liderlerin önünü açacak bir temsili yapıyla gelişebilir. Weber, böylece, yasal egemenliğe dayalı temsili demokrasi sahnesini önüne farklı bir meşruiyet kriteriyle desteklenen karizmatik bir lideri

koyarak, yasal egemenliğin meşruiyet temellerinin zayıf olduğunu göstermiş olur. Ancak Weber, bu karmaşık ve çelişkili modernlik yorumundan, meşruiyet kuramına dair sonuçlar çıkarmaz. Oysa bu yorum, modern dönemde meşruiyetin karar ve süreçlerin yasallığına dair bir inançtan ibaret olduğu yolundaki tezinin birçok noktadaki zaafına işaret eder. Meşruiyetin yasal meşruiyete indirgenmesi, Weber'in haklı olarak öne çıkardığı gibi, modern meşruiyet söyleminin en belirgin özelliğidir. Ancak bu söylemin veri kabul edilmesi ve bu söylemin içinde bulunduğu iktidar yapısının amaç, ilke, değerler ile kurumlar arasındaki çelişkilerden kaynaklanan gerilimli yapısının kuramsal düzeyde saptanmaması meşruiyet analizini güdük bırakır. Gerçekten, birçok eleştirmenin haklı olarak işaret ettikleri gibi, herhangi bir biçimsel süreç kendi kendini meşrulaştıramaz. Yasallık ancak, kendini aşan bir ilkeye dayandığı takdirde meşruluk kazandırabilir (Habermas,1975:98). Yasal meşruiyet anlayışının zaafı, belki de, modern bürokratik-yasal biçimlerin, kendi kurucu ilkeleriyle modernliğin ilk dönemlerinde kurmuş oldukları bağın kopması; bu kurucu ilkelere göre kendilerini dönüştürmek yerine, özerk gelişme mantığını bu ilkelere dayatarak kendi kendini doğrulayan özerk bir sistem olmaya doğru yol almasıdır. Weber, modern meşruiyet anlayışının yasal sisteme dışsal ilkeleri olmamasının yarattığı sıkıntıların bilincindedir. Çünkü, meşruiyetin prosedürel-biçimsel bir içeriğe büründürülmesinin kendisi tam da, sonuçta nihilist eğilimler doğuracak tarzda toplumla ilgili her şeyin tartışılır ve şüphe götürür bir hal alması anlamına gelen 'dünyanın büyüsünün bozulması' sürecinin bir sonucu ve parçasıdır. Belki de bu yüzden Weber, Wolin'in deyimiyle, "nihilist eğilimleri olan bir çağda, meşruiyet cilası atmak ister" (Wolin,1984).

ii. Eleştirel, Bütünsel, Tarihsel Yaklaşım

Tezin bu noktasına kadar yapmaya çalıştığım şey, çalışmamı yönlendirecek olan kuramsal çerçeveyi baştan belirlemek yerine, meşruiyet kuramının modern iktidar yapısı ve meşruiyet söylemiyle olan ilişkisinin analiz edilmesinin zorunluluğuna işaret etmekti. Bu zorunludur, çünkü ancak modern meşruiyeti, onu ele almaya çalışan kuramlarla aynı tarihsellik içinde birlikte değerlendiren bir yaklaşım her ikisini eleştirel olarak görmemizi mümkün kılar. Eleştirel bir meşruiyet kuramının en önemli özelliği, modern meşruiyet yapısının gerilim ve çelişkilerle örülü oluşsallığını (contingency) ortaya çıkarmasıdır. Bu yaklaşımda modernlikle ilgili olarak alınacak tutum belirleyici bir önem taşır. Modern toplum yapısı ve iktidar hangi çelişki ve gerilimlerle yüklüdür? Bu çelişki ve gerilimlerin kaynağı nedir ve tarih içinde nasıl bir gelişme seyri işlemişlerdir?

Modern meşruiyetin oluşum ve gelişme öyküsünü anlatmaya başlamadan önce, bu anlatımı yönlendirecek olan ancak şu ana kadar görmezden geldiğimiz bir soruyu şimdi yanıtlamak gerekiyor: Meşruiyet nedir? Açıktır ki, meşruiyeti, "bir şeyin meşru olduğuna inanç" şeklinde totolojik olarak tanımlamak bu soruya anlamlı bir yanıt oluşturmaz. İster siyaset biliminde, ister başka herhangi bir bağlamda kullanılsın, bir 'kavram' olarak meşruiyet, bir şeyin belirli bir ilkeye,

kurala uygun oluş olmaması sorusuyla ilgilidir. Dolayısıyla, bir şeyin meşruluğuna dair bir soru, o şeyin niteliğine, ilgili ilke ve kuralların niteliğine ve ikisi arasındaki 'uygunluk' ilişkisinin nasıl sınanacağına dair kriterlere bağlı olarak çok karmaşıklaşabilir. Bu şey, kurallarla düzenlenmiş bir sistemin içindeki belirli, tekil bir parça, hareket, vs. olabileceği gibi, bizzat sistemin kendisi de olabilir. İlke ve kurallar kurucu ya da tali nitelik taşıyabilirler, bazıları geçici, uzlaşıma dayalı, içkin, bazıları daha katı, nesnel, dışsal olabilirler. Ancak meşruiyet kavramı her kurallı sistemle ilgili değildir. Kuralların ne kadar katı olduğu sorusundan bağımsız olarak, özel olarak değişime açık olmayan kurallara uygunluk sorununun bir mutlak zorunluluk (mekanik ya da biyolojik sistemler) olarak tanımlandığı hiçbir sistem için meşruiyet kavramı geçerli olamaz. Meşruiyetten bahsedilebilmesi için kuralların bilinmesi, tanınması, kurallara uygunluğun haklılaştırılması ve teorik olarak kurallara uymamanın mümkün olması gerekir. Kısacası, meşruiyet insani ve toplumsal olanla ilgili bir kavramdır, ve toplumsal olanın niteliğine dair kavrayışımız meşruiyet kuramının meta-kuramsal geri planını oluşturur.

O halde, 'siyasi iktidarın meşruiyeti' sözü nasıl kavramlaştırılabilir? Bu anlamda meşruiyetin, siyasi iktidarın ilke ve kurallarıyla ilgili bir söylem olduğu tesbitiyle başlayabiliriz. Meşruiyet, hak kurallarına dair bir söylemsel pratik olarak iktidarın kuruluşuna katılır. Bir iktidar söylemi olarak meşruiyetin analizi, iktidarın kökeni, işleyişi ve amaçlarına dair hak kurallarının, belirli öznellik konumlarını ve anlamları sabitleyen çeşitli hegemonik-söylemsel pratikler içinde nasıl kurulduklarının analizi anlamına gelir. Bu noktada, son yıllarda toplumsal-siyasi düşüncenin en tartışmalı kavramlarından biri haline gelen 'söylem' kavramını ve modern meşruiyeti analiz ederken bu yaklaşımdan nasıl faydalanacağımızı tartışmak gerekiyor.

Bu tezin amaçları açısından söylem kavramının gelişim sürecinin ve kısa tarihine sığan çok çeşitli tartışma noktalarının tüm ayrıntılarıyla sergilenmesi gerekmiyor. Bunun yerine, çalışmalarını modern toplum ve siyaset analizi açısından daha önemli gördüğüm Laclau'nun söylem kuramını izleyerek meşruiyet sorunu açısından yorumlayacağım. Laclau'nun söylem kuramı açısından önemi bence toplumsal-söylemsel olanı birçok açıdan 'siyasi' bir tarzda tanımlamasından kaynaklanır. Ona göre, söylem kavramına yükledikleri merkezilik, "nesnelerin varoluşunun tarihsel ve oluşsal niteliğini vurgulamak istemelerinden" kaynaklanır. Modern kapitalizmle birlikte nesnelerin oluşsal niteliğinin daha da belirginleşmesi ve günümüzde aklın ve öznelci yaklaşımların sınırlarının keşfedilmesi, radikal siyaset için yeni imkanlar doğurur. Laclau, toplumsal ilişkilerin herbiri siyasi olanın önemine işaret eden dört temel niteliğine dikkat çekerek toplumsal olanın nesnelci olmayan bir kavrayışını önerir (1990:18-23). Bunlar; oluşsallık, iktidar, siyasi olanın toplumsal olan üzerindeki önceliği ve tarihselliktir. Bir nesnenin oluşsallığı, onun varoluş koşullarının kendi nesnelliğinde değil, olgusal tarih düzeyinde ve kendi dışında aranması gerektiği anlamına gelir. Kimliği ve nesnelliği sadece kendi dışıyla olan ilişkisinde kurulan her varlık bu nedenle özsel olarak kararsız, dengesiz ve dönüşüme açık bir nitelik arzeder. Her kimlik kendini, ancak kendi kimliğini inkar eden bir olumsuzluk ve dışsallığa karşı, kısmen ve

geçici olarak kurabilir (a.g.e.,32). Her nesnellik, kendini tehdit edeni bastırarak kurulabildiğine göre, toplumsal kimliklerin kuruluşu aynı zamanda bir iktidar eylemidir. Antagonizma, nesnelliğin limiti ve kimliği dışardan tehdit eden olarak, her nesnelliğin nihai olarak oluşsal niteliğini gösterir. Bu anlamda iktidar, kimliklerin ve toplumun varoluş koşuludur. 'Toplumsal olan', bir kimliğin ilk kuruluşundaki oluşsallığının unutularak 'tortulaşması' ve 'nesnelleşmesi' ile oluşur. 'Siyasi olan' ise, kimliklerin oluşumu sırasındaki ancak iktidar ilişkileri yoluyla sonuca bağlanan antagonizma anının görünür olduğu alandır. Toplumsal ilişkiler, bu tortulaşma ile yeniden harekete geçirme arasındaki sürekli gerilim içinde varolur (a.g.e.,34-35). Toplumsal ilişkilerin radikal tarihselliği, onların varoluş koşullarının oluşsallığından kaynaklanır. Bir şeyi tarihsel olarak anlamak, onun ortaya çıkış koşullarının oluşsallığına bakmak, verili bir andaki nesnelliğini veri kabul etmek yerine, anlamının yapısını çözmek demektir (a.g.e.,36).

Laclau'nun 'söylemsel olan' kavramını bu genel çerçevede değerlendirmek gerekir. 'Söylemsel olan', belirli varoluş koşullarına tabi olan tekil söylemlerden farklı olarak, bir nesne değil, nesnelerin (kimlikler ve toplum) varoluş koşullarına dikkat çeken teorik bir ufuktur (a.g.e.,34). Bu noktada Laclau, tartışmalara ve yanlış anlamalara yol açan tezini ileri sürer. Her nesne söylemde kurulur, söylem dışında bir şey yoktur. Bir nesnenin söylemde kuruluşu, o nesnenin düşünce dışındaki fiziksel varlığını inkar etmek demek olmadığı gibi, toplumsal nesnelerin 'dile' indirgendiği anlamına da gelmez. Çünkü söylem, hem dilsel hem de dilsel olmayan elemanları, belirli bir bütünün parçaları olarak eklemleyen bir ilişkiler sistemi olarak tanımlanır. Her nesnenin anlamı, kendi nesnelliğinden değil, içine girdiği ve bir parçası olduğu toplumsal-ilişkisel pratiklerde kurulur. Çağdaş epistomolojinin vargılarını izleyerek, anlam ile eylem arasındaki içiçeliğe dikkat çeken Laclau, her nesnenin ancak tarihsel ve oluşsal bir toplumsal ilişkiler sistemi içinde anlam kazandığını söyler (a.g.e.,109).

Söylem analizinin bir hedefi, anlamın ve kimliklerin toplumsal iktidar pratikleri içinde nasıl kurulduğunu göstermek ise, bunun ayrılmaz bir parçası da, bu kimlik/nesnelliklerin neden mutlak ve tam olarak kurulamayacaklarının gösterilmesidir. Hiçbir söylemsel bütün mutlak olarak kapalı ve kendi kendini açıklar bir niteliğe sahip değildir; her zaman için, onu tehdit eden ve kendini tam bir nesnellik olarak kurmasını engelleyen bir kurucu 'dış' vardır. Bu nedenle her nesne, özünde istikrarsızdır. Bir farklılıklar sisteminin sabitlenmesi/yerinden çıkarılması (dislocation) olarak eklemlenme pratiği dilsel bir olgu olmanın ötesinde, çok farklı kurum, ritüel ve pratiklerin maddiliğini taşır. Anlamlar, her zaman belirli söylemler içinde eklemlenerek varolur, ama bu eklemlenme/sabitlenme her zaman kısmi olmak zorundadır. Çünkü her söylem, anlam fazlasını tam olarak sınırlamayı beceremediği bir söylemsellik alanında bulunur. Söylemler, bu söylemsellik alanına hakim olmak; farklılıkları belirli düğüm noktalarında sabitleyerek, bir merkez oluşturma çabası olarak ortaya çıkarlar (a.g.e.,112). Bir söylemsel varlık olarak toplumun kendisi de, ancak 'toplum' denen nesnelliği kurma çabası olarak varolur. Toplumsal pratikler arasında ne mutlak bir dışsallık ne de zorunlu, kavramsal nedensellik ilişkileri vardır.

Nesnelcilik/özselcilik eleştirisi hem bütünlere hem de parçalar uygulanınca, tüm kimlikler ilişkisel bir nitelik kazanır.

Bence, Laclau'nun söylem analizinin önemi, herhangi bir toplumsal olguyu incelerken bizi, o olguyu oluşturan belirli anlam, kimlik ve özelliklerin tarihsellik içinde kısmi ve geçici olarak sabitlenmeleri sürecinin oluşsallığını araştırmaya yöneltmesidir. Bu araştırmayı yönlendirecek olan en temel saptama, nihai kertede hiçbir nesneliğin mutlak bir temeli olmadığı saptamasıdır. Ancak bu noktada, Laclau'nun yaklaşımının iddiasını ve sınırlarını belirlemek önem taşır. Daha önce belirttiğimiz gibi, söylem analizi, 'söylemsel olanın' içsel niteliğine ve potansiyel olasılıklara dikkat çeken kuramsal bir yaklaşım olarak görülmelidir[4]. Dolayısıyla bize, belirli tarihsel konjonktürlerde bu kuramsal olasılıklardan hangilerinin neden ve nasıl gerçekleştiğine; belirli söylemlerin nasıl kurulup, nasıl dönüştüğüne ilişkin somut bir kavrayış sunmaz, bunu araştırmanın kendisine bırakır. Bu kuramsal yaklaşım somut analizlerle ve daha somut kavramlarla tamamlanmayı bekleyen bir açıklık arzeder. Laclau'nun kendisi de, nihai kertede nesnelliğin mümkün olmadığına işaret etmenin çok anlamlı olmadığını kabul eder (a.g.e.,27). "Çünkü sosyal aktörler son kertede hareket etmezler. Aktörler, olası eylemlerin oluşsallığı karşısında, neyi seçeceklerine dair hiçbir neden bulamayan mutlak seçiciler değillerdir". Verili, somut durumlarda nesnellik hep kısmen kurulur, kısmen tehdit edilir; hiçbir zaman mutlak oluşsallık ya da mutlak zorunluluk yoktur. Yine Laclau, toplumsal alanın nihai olarak kapalı olması hipotezini reddederek, nihai olarak tek bir temele dayanmayan siyasi ve toplumsal alanların çoğulluğunu vurgular: "Çoğulluk açıklanması gerekli bir olgu değil, analizin başlangıç noktasıdır" (a.g.e.,140). Oysa ki, modern toplumla ilgili her somut analiz, modern toplumun siyasi ekonomik ideolojik gibi kertelere ayrılmış olmasını teorik bir veri kabul etmekten çok, bu durumun tarihselliğini açıklamak zorundadır.

Söylem analiziyle ilgili olarak tartışmak zorunda olduğumuz bir diğer konu, ideoloji ve eleştirellik sorunuyla ilgilidir. Burada 'söylem' ile 'ideoloji' kavramları arasındaki, 'söylem'i tercih etmemize neden olan farklılık nedir ve söylem kavramını tercih etmek ideoloji eleştirisi geleneğinin bütünsel reddini gerektirir mi? gibi soruları yanıtlamamız gerekiyor. 'İdeoloji' ve 'söylem' toplumsal anlam sorununa farklı kaygılarla eğilen farklı kuramsal gelenekler içinde anlam kazanan kavramlardır[5]. Aydınlanma'nın din eleştirisi bağlamında ortaya çıkan, Destutt de

---

[4].Söylem analizinin 'kuramsal' niteliğinin vurgulanması önemlidir çünkü bize belirli bir söylemin somut analizinin, salt genel olarak söylemsel olanın özelliklerine indirgenerek yapılamayacağını gösterir. Dolayısıyla, söylemsel olanın özsel olarak açık, oluşsal olduğunu söylemek, belirli bir tarihsel anda, verili bir söylemin oluşumunu incelerken kendileri de birer söylemsel kuruluş olan kurumlar, özneler, çıkarlar, niyetler vs. gibi şeylere referans veremeyeceğimiz anlamına gelmez. Hatta belirli somut durumlarda, belirli varoluş koşullarına tabi olan ' nedensel' ilişkilerden sözedilebilir. Örneğin, ekonomi, siyaset, ideoloji gibi alanlardan biri özerkleşebilir ama bunun dış varoluş koşulları ve sınırları vardır. Laclau'nun çalışmasında, kuramsal analiz ile tarihsel analiz arasında zaman zaman belirli bir gerilimin su yüzüne çıktığı söylenebilir. Örneğin, toplumsal olanın özsel olarak açık ve kararsız niteliği bazen teorik düzeyde bir dil gibi yapılanmış olmasına, bazen de kapitalist toplumun 'katı olan herşey havada eriyip gidiyor' tezine referans vererek açıklanır. Bu noktada, Laclau'nun, topluma ait zaten varolan öznel bir niteliğin, ancak kapitalizm ile 'görünür' olduğu' ya da 'bilincine varıldığı' açıklanması pek ikna edici değildir.

[5].İdeoloji ve söylem analizi geleneklerinin karşılaştırmalı bir değerlendirilmesi için bkz. (Sancar Üşür:1997)

Tracy'nin düşünceleri duyumlarla açıklamak isteyen bir bilim olarak 'ideoloji' kavramından başlayarak, Marx, Gramsci ve Althusser çizgisinde önemli dönüşümlere uğrayan ideoloji kavramı, tüm farklılıklara rağmen, toplumsal anlam/bilinç sorununu toplumsal yapılar, özneler sınıflar, iktidar, yeniden üretim gibi olgularla ilişkisi içinde ele almıştır[6]. Dolayısıyla, Purvis ve Hunt'ı izleyerek, bugün Marxizm içinden gelen 'pozitif' ideoloji anlayışı ile, söylem analizinin, anlam kimlik ve öznelerin toplumsal pratikler içinde oluşumuna işaret eden 'sosyolojik' bir kavrayış temelinde birbirlerine yaklaştıklarını söyleyebiliriz (Purvis ve Hunt,1993:174). Yine de, bu iki gelenek arasındaki vurgu farkı önemlidir. İdeoloji eleştirisi, anlam/iktidar ilişkilerine, iktidarın yeniden üretimi ve işlevsellik açısından bakarken, söylem analizi, anlam sistemlerinin kuruluşundaki iktidar ilişkilerine içeriden bakar.

Bana göre, söylem yaklaşımının 'ideoloji' üzerindeki üstünlüğü, ideolojinin yeniden üretim sorununa bağlı, üstyapısal ve çarpık bir zihinsel pratik olarak görülmesini reddetmesinden kaynaklanır. Bu bağlamda, ideolojiden söylem kavramına geçiş, aynı zamanda toplumsal olanın kavranışında temel bir dönüşüme bağlı olarak gerçekleşir. Toplumsal olan, aralarında hiyerarşik, zorunlu ve nesnel belirlenme ilişkileri olan farklı kertelerin dışsal ilişkilerinin oluşturduğu kapalı bir bütün değildir. Çünkü toplumun, kendi içindeki tekil parçaları belirleyebilecek olan nesnel bir özü yoktur (Laclau,1990:90). Toplum, ancak mutlak ve nesnel olarak sabitlenmesi mümkün olmayan bir anlamlar fazlasını sabitleyerek bir bütün oluşturma girişimi olarak varolur. Ama bu girişim nihai olarak imkansızdır (a.g.e.,91). Toplumun nihai olarak 'imkansızlığı', toplumsal kimlikler için de geçerlidir. Kendi konumunu 'yanlış' kavrayacak olan, sabit ve çelişkisiz bir öznellik yoktur. Kimlikler, sürekli değişen özne konumsallıklarının kararsız eklemlenmeleri sonucu oluşur.

İdeolojiyi, salt zihinsel düzeyde, nesnelerin nesnel anlamlarını çarpıtan bir yanlış bilinç, ideolojik aygıtların da bu yanlış bilinç formlarının, egemenliğin yeniden üretimine hizmet edecek tarzda kurumlaştığı ayrı bir toplumsal alan olarak gören yaklaşımların eleştirilmesi yerindedir. Ancak biz, Marksist ideoloji kuramı geleneğinde, söylem yaklaşımının bazı yorumlarında bulunmayan ya da kötürümleştirilen bir eleştirellik olduğunu ve bunun korunup, geliştirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Fakat, bu eleştirelliğin dayanağı, nesnel bir özün yanlış anlaşılması değilse, ne olabilir? Marx'ın 'yanlış bilinçlilik' olarak ideoloji kavrayışının bağlandığı yerlerden biri olarak meta fetişizmi kavramı bu konuda oldukça ufuk açıcıdır. Fetişizm eleştirisi, özünde belirli iktidar ilişkilerine dayanan ve bu nedenle dönüşüme açık olan bir tarihsel-toplumsal sürecin içinde oluşan nitelikleri, sanki nesnelere ait özsel niteliklermiş gibi algılamanın eleştirisidir. Fetişizm, gerçek ilişkileri mistikleştirerek, onların dönüşümünü zorlaştıran 'ideolojik' bir nitelik arzeder. Ancak, Marx'da bu eleştiri, salt zihinsel formlarla değil, o zihinsel yapıların kurucusu/parçası oldukları bizzat kendileri fetiş nitelikler taşıyan/üreten iktidar ilişkileriyle ilgilidir. Zizek'in

---

[6].Marksizm geleneği içinde ideoloji kavramına farklı yaklaşımlar için bkz. Larrain,1983

deyimiyle "asıl çarpıklık zihinlerde değil, gerçekliğin kendisindedir" (1989:26). Böylece ideoloji eleştirisi ile siyasi eleştiri bütünleşir. Farklı kullanımlara tabi olsa da, benzer bir mantık Gramsci ve Althusser'in ideoloji kavrayışlarında da mevcuttur. İdeolojinin üstyapısallığını ve yanlış bilinçlilik anlayışını reddederek, ideolojiden hegemonya sorununa kayan Gramsci için, ideoloji, öznelerin, kimliklerin hegemonya mücadeleleriyle kurulduğu bir alandır. Ancak, Gramsci'de, farklı iradelerin bir ortak dünya görüşü çerçevesinde birleşerek kollektif iradelerin oluşturulduğu bir alan olarak 'hegemonya' çerçevesinde konumlandığı için 'pozitif' bir anlam yüklenen ideoloji anlayışı doğrudan bu tür bir girişimin yanılsamalı ve kısmi niteliğine dikkat çeken siyasi bir eleştiriye bağlanır. Toplumda çelişki ve çatışmalar varoldukça, ideolojinin geçici, kısmi ve yanılsamalı hali devam edecektir. İdeoloji yanılsamalıdır. Çünkü toplum gerçekte bölünmüş iken, bir birlik imajı oluşturmaya çalışır. Dolayısıyla, ideoloji, aslında oluşsal iktidar ilişkilerine dayanan kısmi ve geçici nitelikli eklemlenmeleri, nesnel ve değişmez gösterdiği için yanılsamalıdır. Althusser'de ise, aslında iktidar ilişkilerine dayanan toplumsal bir pratik içinde oluşan kimliklerin, sanki o şeyin kendi özünden ileri geliyormuş gibi algılanmasının eleştirisinin adlandırma (interpellation) kavramı üzerinden yapıldığını görüyoruz. İdeolojinin işlevi, somut bireyleri özneler haline getirmektir. Adlandırma ise, aslında özneler yapıların taşıyıcıları oldukları halde, onları kendi kendilerinin kurucusu olan özgür ve bilinçli özneler olarak kuran mekanizmadır. Ancak, Althusser, bu mekanizmayı, çelişkili, kırılgan ve dönüşüme açık toplumsal bir pratik olarak değil, yeniden üretime kusursuzca hizmet eden mutlak bir mekanizma olarak gördüğü için eleştirellik yönü zayıflamıştır.

Marx ve Gramsci'de kısmen de Althusser'de saptanabilen bu 'fetişizm eleştirisi'nin salt zihinsel formlarla ilgili olmadığını, tersine o zihinsel formların içinde mümkün olduğu pratiklerin (yani, kapitalizm, hegemonya ve özne) kendilerinin 'nesnelleştirici' pratikler olarak kurulduklarını vurgulamak önemlidir. Bu vurgu Laclau'da daha da derinleşir ve sadece belirli pratiklerin değil, toplumun kendisinin 'ideolojik' olduğu tezine dönüşür. Marxist ideoloji kavramı yerine, söylemi öneren Laclau, yine de, yukarıda sözettiğimiz türden bir fetişizm eleştirisine benzer bir ideoloji kavramı kullanmanın gerekli olduğunu belirtir (1990:92). Çünkü, anlamın doğallaştırılması ve toplumların özselleştirilmesinin eleştirisi, onların gerçek özlerinin yanlış anlaşılmasının (misrecognition) bir eleştirisidir ki bu olmadan yapıçözüm mümkün olamaz. Laclau'da, ideolojik olanın klasik anlamında tam bir tersine dönüş gerçekleşir. İdeolojik olan, pozitif bir özün yanlış anlaşılması değil, her pozitifliğin özsel olarak kararsız niteliğinin anlaşılamamasıdır. İdeoloji, bir bütünlük, bir kapanma, bir sabitlenme arzusudur. Fakat, Laclau'da da, bu eleştiri yalnız zihinsel bir yanlış anlamayla ilgili değildir, çünkü "toplumsal olan, bir sabitlenme, kısmi bir kapanma olmadan mümkün olmadığına göre, ideoloji toplumun kurucusudur" (a.g.e.,92).

Bu bölüme kadar yapmaya çalıştığım kuramsal değerlendirmelerin amacı, ilerki bölümün konusu olan modern meşruiyet söyleminin oluşum ve gelişim tarihini yazarken bizi yönlendirecek olan kuramsal çerçeveyi ortaya çıkarabilmekti. Bu çerçevenin ana hatlarını, meşruiyet sorunuyla

doğrudan ilişkilendirerek şöyle belirleyebiliriz.

İlk olarak, meşruiyeti bir söylemsel yapı olarak ele almanın gerekliliğine işaret ettik. İktidarın meşruiyeti ya da meşru iktidar söylemde kurulur. Meşruiyet söylemi, kurucusu olduğu iktidar ilişkilerinin köken, amaç ve işleyişiyle ilgili çeşitli hak kurallarına uygunluğuna dair anlam ve özellikler üreten bir toplumsal ilişkiler bütünüdür. İktidarın meşruiyetini oluşsal, iktidar ilişkileriyle örülü, tarihsel bir olgu olarak görmeyi gerektirir. Meşruiyet söylemi de içinde yer aldığı söylemsel alan, hangi öğeleri nasıl eklemlediği, kısmi ve kararsız kılan nedenleri çözümlenmelidir. Meşruiyetin, iktidarın kurucu söylemlerinden biri olarak analizi, bütünsel, kurumsal, tarihsel ve eleştirel bir yaklaşımı da gerekli kılar. Meşruiyetin kurumsal ve bütünsel analizi, meşruiyeti bireylerin siyasi sistemle ilgili bakış ve davranışlarına indirgeyen bir yaklaşımı reddederek, hem onun kurumsal niteliklerini hem de iktidarı kuran söylemsel pratiklerden biri olarak diğer pratiklerle olan ilişkiselliğini ortaya çıkarmalıdır. Tabii ki meşruiyetle ilgili söylemler, belirli inanış ve davranış kalıplarını içeren belli özne konumları yaratırlar, ancak bunlar siyasi sisteme dışarıdan 'destek' verebilecek olan kişisel, psikolojik bir kaynak olmaktan çok, bizzat siyasi ilişkiler içinde üretilen özsel olarak kararsız ve dengesiz konumlardır.

Meşruiyeti, bir iktidar söylemi olarak değerlendirmenin bir diğer gereği, onu iktidarın istikrarı, yeniden üretimi açısından işlevsel olan üstyapısal bir olgu, ideoloji olarak görmekten vazgeçmektir. Meşruiyet salt zihinsel bir olgu olmadığı gibi, meşruiyet söyleminin kurucusu olduğu 'siyasi' kurum ve pratikler de 'üstyapı' değildirler. Kapitalist iktidar ilişkilerinin istikrarının, toplumun geneli tarafından benimsenen bir ideoloji ya da değerler sistemine dayandığı şeklindeki 'egemen ideoloji' tezi birçok açıdan eleştirilmiştir. Örneğin, Abercrombie vd., her ikisi de Hobbescu toplumsal düzen sorusuna normatif bütünleşme düzeyinde yanıt arayan, geleneksel Marksist ideoloji kuramı ve yapısal işlevselciliğin kültür analizini eleştirerek, işçi sınıfını normatif kaygılarla sisteme eklemleyen bir egemen ideolojinin olmadığını; varolan ideolojinin daha çok egemen sınıf üzerinde etkili olduğunu ve kapitalizmin istikrarının insanları pragmatizme zorlayan gündelik ilişkilerin kör zorunluluklarına dayandığını savunurlar (Abercrombie vd.,1980:54). Onlara göre, hiçbir zorunlu ideolojik önkoşul gerektirmeyen kapitalizm, normatif boyutu olmayan bir birikim, kar ve işbölümü mantığını merkeze alan bir sistem bütünleşmesine dayanır. Kapitalizmin özü olan birikim ve kar ilkesinin, verili toplumlarda, egemen değerlerce kültürel olarak desteklenmesi yoluyla somut ideolojiler oluşur, ancak bağımlı sınıflar bu ideolojilere sahip olmasalar da, bu sistemin istikrarını engellemez.

Abercrombie'nin yaklaşımı bazı noktalarda tartışmalı olsa da, kapitalizmde normlarla, istikrar; sistem bütünleşmesi ile toplumsal bütünleşme arasındaki boşluğa dikkat çekmeleri haklıdır. Benzer şekilde, bir toplumsal sistemin yeniden üretimi/istikrarı sorusu bu tezin ilgi alanı dışına düşen ve farklı analiz araçları gerektiren bir konudur. Öncelikle, kendisi de bir iktidar söylemi olan 'istikrar' ve 'yeniden üretim' kavramlarının açıklığa kavuşturulması gerekir. Yeniden üretim

sorunsalında, neyin aynı kaldığı, neyin değiştiği, asıl özün ne olduğu, dönüşümlerin niteliklerinin ne olduğu gibi konular oldukça muğlaktır. Her yeniden üretim süreci farklı düzeylerde değişim ve dönüşüm dinamiklerini içeren ve her adımda 'yeni' bir şeyin üretildiği bir süreçtir. Hiçbir sistem kapalı, homojen ve çatışmasız değildir ve hangi dönüşümlerin ve çatışmaların o şeyin özsel sınırları içinde yer alıp, nelerin radikal ve devrimci bir çatışma/dönüşüm olarak algılanacağı nesnel olarak değil, hegemonik mücadeleler yoluyla belirlenir. Benzer şekilde bir sistemin istikrarıyla ilgili saptamalar, farklı söylemsel pratikler içinde farklı anlamlar kazanır. Aslında bir anlamda istikrar, meşruiyetin bir işlevi değil, bizzat meşruiyet söyleminin içinde anlam kazanan kavramlardan biridir. İstikrarlı olanın ne olduğu, istikrarın görünümlerinin ne olduğu, neyin istikrarı sağlayıp, neyin bozacağı, istikrarın nasıl yeniden tesis edileceği gibi konular meşruiyet söyleminin temalarını oluştururlar. Meşruiyet söylemi, kurumlar, belirli kurallara göre kendini yeniden üretemediği, kural ile pratikler arası uyuşmazlıklar 'görüldüğü' bazı durumlarda bir meşruiyet sorunu tanımlar. Bu uyuşmazlıklardan bazıları, öngörülür, adlandırılır, gerekli yaptırımlar belirlenir. Kısacası meşruiyet ile toplumun bütünleşmesi/istikrarı arasında nesnel, dışsal ve işlevsel bir ilişki yoktur. Ancak bu, kimlikler, anlamlar, değer ve ilkeler sorununun istikrarla ilişkisinin gözardı edilmesini gerektirmez. Hiçbir sistem Abercrombie'nin iddia ettiği gibi, normatif değerlerden tamamen bağımsızlaşarak salt sistem bütünleşmesine dayanamaz. Toplumsal sistemin normatif boyutlarının varlığına işaret etmek ne geniş kitlelerin bir bütün olarak sistemi haklı, iyi buldukları ne de bunun istikrar için gerekli olduğu anlamına gelmez. Sadece, gündelik pratikler içinde belirli rol ve beklenti kalıplarıyla birlikte belirli kimliklerin oluştuğuna işaret eder.

Son olarak, tarihsellik ve eleştirellik sorununa değinmek istiyorum. Bu analizin eleştirelliği, ele aldığı nesnenin içinde iktidar ilişkileri içeren kararsız ve dengesiz bir oluşsallığa, tarihselliğe sahip olmasından kaynaklanır. Bu analiz, meşruiyeti analiz ederken, belirli sorun ve kriz eğilimlerinin somut durumlarda sistemi tehdit edecek boyutlarda ve klasik anlamda istikrarsızlığa yol açıp, açmadığına bakmaksızın, söylemin kuruluşunda en başından beri varolan çelişki ve gerilim kaynaklarına işaret etmelidir. Bu çelişki ve gerilimler istikrarsızlığa yol açmasalar da, çok farklı düzey ve pratiklerde ifade edilebilirler; alternatif ve cepheden muhalefetin gelişmesinin mümkün olmadığı durumlarda gerilimler çeşitli kaydırma mekanizmalarıyla farklı görünümler alabilirler. Çeşitli kurumlar devamlılığını korudukları halde, onların kurucu ilkeleri zaman içinde değişmiş, çözülmüş olabilir. Yapısal olarak varolan gerilim ve çelişkilerin 'radikal' nitelikli bir dönüşüme yol açması somut koşullara bağlıdır. Bu gerilimlerin bazıları, iktidar sistemini kendini belirli kurallara bağlı olarak dönüştürmeye zorlar, ancak aynı kurallar, farklı koşullarda, bu yeniden üretimi zorlaştırabilir ve istikrarsızlık kaynağı olabilirler. Kısacası, ilerde göstermeye çalışacağım gibi, meşruiyet gerilimleri kurucusu oldukları iktidar ilişkilerinde önemli bir dönüşüm potansiyeli yaratırlar.

iii. Modernlik Nedir ?

Modernlik nedir sorusuna verilecek yanıt modern siyasi iktidarın meşruiyeti sorununun analizi açısından büyük bir önem taşıyor. Modernliğin kendisini 'geleneksel' toplumdan ayırarak kurmaya başladığı ilk evrelerinden başlayıp bugün modernizm-postmodernizm tartışmasına dönüşmüş olan bu tartışma, neredeyse beş yüzyıllık bir zaman dilimini ve kültürden ekonomi ve siyasete, yaşamın her alanıyla ilgili analizleri kapsadığı için son derece karmaşık bir nitelik arzeder. Bu nedenle bu tez çerçevesinde yapmak istediğim modernlik tartışmasını doğrudan siyasi meşruiyet açısından yorumlamakla sınırlı kalacak.

Modernlik tartışmasında yöntem olarak, varolan modernlik söylemlerinden herhangi biriyle taraf tutmaktan çok, modernliği, farklı modernlik söylemlerinin gerilimli bir etkileşim içinde oluşum ve gelişim dinamiklerini belirlediği bir tarihsel dönem olarak ele alan yaklaşımı izleyeceğim (Wagner,1996). Bu tarihsel dönemin nüvelerinin Rönesans ve Reform hareketleriyle oluştuğunu; sanayi devrimi ve aydınlanma çağında, kendini ilk kez öz-bilince sahip bir çağ olarak ifade ettiğini; 19.yy sonundan bu yana önemli dönüşümler geçirerek, günümüzde post modernin belirtilerinin tartışılmasına yol açacak kadar derin bir krizle karşı karşıya geldiğini söyleyebiliriz. Modernliği, önemli dönüşüm ve evrelerden geçmiş bir tarihsel dönem olarak değerlendirmek, onu monolitik ve tek boyutlu değil, içinde farklı ve çelişkili gelişme mantıklarını barındıran karmaşık bir süreç olarak anlamamızı kolaylaştırır.

Modernliğin ilk evrelerine damgasını vurmuş olan kurucu söylemlerinden biri Aydınlanmadır. Locke'dan Goethe'ye kadar çok farklı düşünürleri Aydınlanma düşünürü yapan ortak nokta, hepsinin insana ve topluma dair her şeyi mutlak ve uyumlu bir kozmolojik düzenin parçaları olarak gören dinsel nitelikli ortaçağ vizyonunun ona eşlik eden toplumsal pratiklerle birlikte çözülmesiyle ortaya çıkan derin epistomolojik ve ontolojik kaygıları, 'Akıl' ve 'birey' merkezli yeni bir üst anlatı yoluyla gidermeye çalışmalarıdır (Hampson,1991:30). İlahi vahiy tarafından garanti edilen dünyanın birliğinin/büyüsünün bozulması ile beliren akıl/doğa, insan/toplum, beden/ruh, insan/doğa, ruh/akıl, öznellik/nesnellik gibi bir dizi ikici ayrımı, insanı doğayla, mikro kozmosu makro kozmosla bütünleştiren ve insanın dünyasıyla aşkınlığının tüm ikiliklerini reddeden akılcı bir dünya imgesi ile giderilir (Touraine,1994:44). Din eleştirisi yoluyla insanı ve toplumu dünyevileştirmeye soyunan 18.yy'ın büyük düşü "hem kendisi hem de dünyayla barışık ve kendiliğinden evrensel düzenle uyum gösterecek bir insanlık" düşüdür (a.g.e.,27). Epistomolojik ve ontolojik yeni bir 'düzen' felsefesi yaratan Aydınlanma söylemine göre, bu mutlak uyumlu düzenin garantisi Akıl ve Doğa'dır. 'Akıl', hem olması gereken hem de zorunlu olarak olacak olanı gösteren temel ilkedir. 'Doğa' ise dinsel kozmolojideki gibi kutsal anlamlarla yüklü olarak değil, kendiliğinden kesin ve apaçık olan, hiç bir aşkın vahiye ihtiyaç duymayan bir içkinlik, salt dünyevilik olarak yorumlanır (a.g.e.,29). Aydınlanma söylemi Akıl/Doğa ikilisine dayanarak, özgür ve özerk insanın etkin eylemi yoluyla toplumsal düzeni sağlarken aynı anda mutluluk, refah ve özgürleşme sürecinde ilerleyeceğini vazeder. Her biri aynı akılcı mantıkla

yönlendirilen ekonomi, bilim, sanat, siyaset, kültür alanlarının özerkleşmesi/farklılaşması uyumlu bir düzenin oluşmasını engellemeyecektir. Tersine ilerlemenin temeli olarak görülen bilimsel-teknik gelişme; ekonomik ve siyasi liberalizmin öne çıkardığı bireysel girişimcilik ve sözleşmeye dayalı pazar ekonomisi; toplum sözleşmesine dayalı sınırlı devlet ve akılcı kültür birbirini tamamlayan öğeler olarak yorumlanır.

Kısacası, modernliğin kurucu söylemlerinden biri olarak Aydınlanma, modernliği aklın ve özgürlüğün ilerlemesinin tarihi olarak sunar. Modernlik, toplumsal yaşamın uyum arzeden farklılaşması yoluyla, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin artmasıdır (a.g.e.,23). Bu niteliğiyle Aydınlanma düşüncesi 18. ve erken 19.yy'a damgasını vurarak modern tarihi belirleyen çifte devrimin (Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi) geri planını oluşturmuş ve bu olguların yol açtığı aşırı rasyonelleşme ve bürokratikleşme süreçlerinden sorumlu tutulmuştur. Modern tarihi Aydınlanma'nın tam tersine, sonuçta akıldışılığa varan bir 'rasyonel' iktidar sürecinin derinleşmesi olarak değerlendiren bir modernlik eleştirisi, modernliğin diğer kurucu söylemini oluşturur. Wagner'e göre özgürlük ve özerkleşme söyleminin eleştirel karşılığı olan disiplin altına alma söylemi, farklı, yaygın ve uzlaşmaz iki modernlik portresi sunarlar (1996:27).

Başlangıçtan bugüne, giderek artan bir eleştirellikle nitelenen modern dönemde beliren modernlik eleştirilerini üç farklı grupta incelemek gerekir: Modernliğin modernist eleştirileri, anti-modern ve post-modern eleştiriler. Anti-modern ve post-modern eleştirilerin ortak noktası, modernliği tekdüze, monolitik ve tek mantıklı bir süreç olarak ele almalarıdır. Bu söylemlere göre, ya kendini gelenekten radikal bir kopuşla tanımlayan Aydınlanma'nın iddialarının tersine, modernlik, ortaçağ Hristiyan kültürünün sekülerleşmiş biçiminden başka bir şey değildir (anti-modern eleştiri) ya da modernlik bizzat kendi pratikleri yoluyla kendi kendini iptal etmiştir (a.g.e.,27-28). Akılcılık, akıldışıcılık ve nihilizme; özgürlük ve özerklik söylemi ise baskı ve iktidarın yeni biçimlerine yol açmıştır (postmodern eleştiri). Aydınlanma'nın aynadaki imajını temsil eden bu tür eleştiriler, modernlik tarihini aklın değil, akıl dışılığın tarihi olarak görürler. Yüzyıl başından beri gelişen ve Aydınlanma'nın baş sorumlu olarak teşhis edildiği siyasi, toplumsal ve kültürel sıkıntı ve felaketler, sonuçta bireylere epistomolojik ve ontolojik kesinlik sağlayan üst-anlatıların geçerliliğini yitirdiği post-modern bir döneme girilmesinin zeminini hazırlamıştır.

Postmodern eleştiri, modernliği salt bir kesinlik arayışının yönlendirdiği kapalı, tutarlı ve homojen bir bütün olarak gördüğü için, hem modernliğin özünü oluşturan eleştirellik, kararsızlık, muğlaklık, sürekli dönüşüme açık olma gibi niteliklerini hem de modern ile post modern arasındaki sürekliliği gözardı eder. Modernlik ile postmodernlik arasındaki fark, kesinlik arayışı ile eleştirellik arasında değil, iki farklı eleştirellik arasındadır. Postmodern'den farklı olarak modernin içinden yapılan bir modernlik eleştirisi onun çelişkili doğasını, farklı gelişme mantıklarını, muğlaklığını, ucu açıklığını ve oluşsallığını öne çıkarmalıdır (Wagner,1996; Taylor,

Touraine,1994; Berman,1985). Karşı çıktığı kutsal dünya görüşüne benzer şekilde, bir düzen felsefesi geliştiren Aydınlanma fikri bile, modern hayatın oluşsallığının bilincine varılmasından kaynaklanan radikal bir eleştirellik içerir. Aydınlanma, yönü geçmişe çevrilmiş olan bu eleştirellikten yeni ve daha akılcı bir düzen kurmak için yararlanmış olsa da, oluşsallığın bilinci Aydınlanma'nın tüm kavramlarına sirayet etmiş ve ona radikal yorumlara açık bir nitelik kazandırmıştır. Aydınlanma, modern tarihe bilim, toplum, siyaset ve kültürdeki rasyonelleşme süreçlerinin meşrulaştırılması kadar ve hatta daha çok, istemeden de olsa varolan her şeyin akıl ve birey açısından eleştirildiği bir dinamizmi getirmiştir. 17. yüzyılın derin kuşkularını, Tanrı gibi aşkın bir kavramı, Akıl ve Doğa gibi dünyevileştirilmiş ilkelerle ikame ederek gidermeye çalışan Aydınlanma, bu misyonunu hiçbir zaman gerçekleştiremeyecek; modernlikle ilgili kuşku ve sıkıntılar, Aydınlanma'nın dünyevi kavramları kendisine karşı kullanılarak tekrar tekrar dile getirilecektir.

Modernliği niteleyen iki temel olgu; hem sadece geçmişi ve geleceği değil, modernlik içinde varolan herşeyin eleştirisi hem de bu eleştirelliğin gücünü ve etkilerini sınırlayacak rasyonel kısıtlamalar ve düzenlemeler önerme kaygısı aynı kaynaktan beslenir. Modernlikte, toplumsal inşa edilmişliğin bilinci ve bu bilincin yarattığı umut ve kaygı aynı anda gelişir. Modern tarihi belirleyen, umudun yolaçtığı söylem ve pratikler ile kaygı ve düzen arayışının yol açtığı pratiklerin etkileşimidir. Wagner'in 'modernliliğin çifte imgesel anlamlandırılması' olarak adlandırdığı bu ikilik, bir yandan varolan her şeyin oluşsallığını, sürekli değişmeye açık ve mahkum olduğunu, öte yandan uyum, düzen ve disiplin temalarını vurgular (a.g.e.,39).

Bu noktada, hem modern kültürün sahicilik, benlik, kimlik, özerklik, kendini gerçekleştirme gibi ideallerinin gerisinde yatan, hem de modern tarihsel dönüşümleri ve meşruiyet sorununu anlamamız açısından önem taşıyan oluşsallık kavrayışını incelememiz gerekiyor. Oluşsallık, kısaca insanın kendini kendisinin yaptığı ve nasıl yaparsa öyle olduğunun bilincidir. Modern bireyin kendini aynı anda hem sorumlu, güçlü ve özgür, hem de derin bir kaygı/kuşku içinde hissetmesine yol açan bu bilinç, ortaçağdan modernliğe geçerken belirmiş ve modern dönem boyunca giderek güçlenmiştir (Berman,1985:15-36). İnsan ve topluma dair anlam ve kimliklerin kapalı ve statik norm ve geleneklerle sabitlendiği ortaçağ toplumundan farklı olarak modern dünya, insanın bu dünyayı ve dünyayla birlikte kendini dönüştürme idealini besleyen oluşsal bir kimlik anlayışını yaygınlaştırdı. Bu tür bir bilincin doğmasına yol açan en önemli etken, anlam ve kimlikleri garanti eden kutsal kozmolojiye ilk darbeyi indiren bilimsel buluşlar oldu ise; yaygınlaşıp, güçlenmesini sağlayan da kapitalizmin gelişmesinin yol açtığı toplumsal dönüşümlerdi. Geleneksel toplumsal pratikleri altüst eden bu toplumsal dinamikler, modernliğin, katı olan her şeyin havada eriyip gittiği, tüm sınırların aşıldığı sürekli bir akış ve değişme olarak tecrübe edilmesine yolaçtı (Wagner,1996:64; Berman,1985:15). Gerçekten, modern tarihin en ayırdedici yönü sayılan bu sürekli akış, hareket ve onun getirdiği oluşsallık bilinci 19. yüzyılın kültürel modernizminin merkezi temasını oluşturmuştur. Bu bağlamda Berman modernliği, bize

hem macera, güç, eğlence ve gelişme vaadi sunan hem de bildiğimiz her şeyi yok etme tehdidi yönelten bir dünya; sürekli bir çözülme, yenilenme, mücadele ve çelişki içeren bir dünya; modernizmi de bu sürecin hem nesnesi hem öznesi olmak, kendini bu dünyada evinde hissetmek olarak tanımlar (1985:5,12). Modern olmak paradoksal ve çelişkili bir deneyimdir. Aynı anda hem dönüşüme ve yeni deneyimlere açık olma, hem de değişimi denetlemek, bir yerlere tutunmak; hem dünyayı değiştirmek hem de bunun nihilist sonuçlarından kaçınmak demektir. Bu sürekli değişme sürecinde, hiçbir nihai nokta yoktur. İnsanın en yaratıcı başarıları bile, bir süre sonra içinde yaşanmak istenmeyen hapishanelere döner; yaşam sürekli kendini yeniler. Modernliğin ilk sosyoloğu olarak görülen Simmel'in ve genelde 19.yy sonu düşünürlerinin yorumları, bu sürekli akışın nihilizme vardığı yolunda bir kötümser yargıyı yansıtır. Simmel'e göre amaç ve hedef asla varılacak nihai yer olamaz. Hayat kendini biçimlerde ifade eder, ama biçimler hayatı boğar. Hayat sadece kendini ifade etmeyi arzular (Mestrovic,1993:30-33). Berman gibi Simmel de modern kültürü salt amaçsız bir harekete indirgemez, çünkü modernlik aynı zamanda, "hayattaki nihai bir amaca, gözden yitmiş ve sonsuza kadar geçip gitmiş olduğu hissedilen bir amaca duyulan arzuyu" da içerir. Simmel'in bahsettiği bu arzu, en olgun ifadesini modernist sanat anlayışında bulmuştur. Habermas, 19.yy'da kendini bütün tarihsel bağlardan kurtaran radikal bir modernlik bilincinin doğduğunu ve estetik modernliğin avangard (öncü) metaforunun bu değişen zaman bilincini en iyi biçimde yansıttığını belirtir (Habermas,1990). "Ani, beklenmedik tehlikelere atılarak bilinmeyen bir bölgeye sefere çıkmak, henüz bilinmeyen bir geleceği keşfetmek" demek olan avangard, geleneğe başkaldırıyı ve şimdinin yüceltilmesini simgeler. Modernlik tartışmasında Habermas ile zıt kutuplara düşen Lyotard, modern kültür ve estetik hakkında ona benzer bir yorumda bulunur. Modernlik bir yandan 'gerçeğin geri çekilişi ve insani öznenin yaşadığı mevcudiyet nostaljisinin yarattığı üzüntü, öte yandan kavramsallaştırma yetisinin gücü, yeni sanatsal oyun kurallar icat etmenin yol açtığı haz ve varlık çoğalmasına' işaret eder (Lyotard,1990:57; Touraine,1994:110). "Yüce, hazzın ve acının özgün bir bileşimidir. Aklın her türlü gösterimi aşmasının hazzı ve imgelerin kavramla boy ölçüşememesinin acısı".

Kısacası modernlik yıkıcı bir yaratım ya da yaratıcı bir yıkım süreci olarak tanımlanabilir. Modernliğin bu iki dinamiği arasındaki diyalektiği vurgulamak önemlidir. Ne kadar bütünsel, tutarlı ve iddialı olursa olsun, oluşsallığı azaltarak düzen ve uzlaşım getirmeye çalışan her yaratım girişiminin gerisinde, sonunda kendi kendinin eleştirisini ve yıkımını hazırlayan bir yıkıcı kuşku vardır. Hatta, modernlikte, kesinliğin, düzenin bu kadar önem kazanmasının nedeninin bizzat oluşsallığın yarattığı kuşkunun şiddeti olduğunu söyleyebiliriz. Arendt'in işaret ettiği gibi dış dünyanın gerçekliğine dair radikal Kartezyen bir kuşkunun kıskacındaki modern çağ; kendi dışındaki bir gerçekliği düşünerek değil, onu yaparak, ona aslında sahip olmadığı anlamları yükleyerek kesinlik sağlayabilir (Arendt,1958:261). Bu nedenle, modernlikte, eylemin, iradenin, etkinliğin ve işlerliğin önemi tarihte hiç olmadığı kadar öne geçer. Arendt, ayrıca, bu sürecin, insanın tüm eylemlerinde kesinlik elde etmekten çok, her eyleminde kendi aklının işleme

kalıplarıyla karşı karşıya geldiği radikal bir öznelik ve nihilizme yol açtığına da işaret eder.

O halde modern toplumun dönüşüm dinamikleri nedir? Modernliğin bir sürekli değişme, kendini yenileme, kendi kendini yaratma süreci olduğunu belirtmiştik. Peki, bu sürekli değişme nereden kaynaklanır ve nasıl bir rota izler? Modernliği indirgemeci olmayan bir şekilde değerlendiren pek çok düşünür, farklı kavramlar kullanarak da olsa, modernlikle ilgili önemli bir noktaya işaret ederler. Modernin muğlaklığı, kararsızlığı, belirsizliği, sıkıntıları, ikili karakteri, trajedisi ya da çelişkisi gibi kavramlar hep aynı noktaya işaret eder. Modernliğin 'indirgenemez çifte doğasından' söz eden Wagner, modernliğin iki karşıt söylemi olan özgürleşme söylemi ile disiplin altına alma söylemini analiz ederek, modern kurumların hem muktedir kılıcı (özgürleştirici) hem de kısıtlayıcı oldukları sonucuna varır (1996:34). Ona göre modernliğin muğlaklığı entellektüel soy kütüğünün özelliklerinden kaynaklanır. Aydınlanma'nın açıklık, özgürleşme, çoğulluk ve bireysellik ilkeleri, bu önermelerin tarihsel biçimi olan evrensel ve bütünsel, uyum ve disiplin talep eden yeni bir düzen vurgusu ile gerilimli bir ilişki içindedir. Bu gerilimin bir başka ifadesi, modernliğin, temeldeki oluşsallık ile oluşsallığın sınırlanması, uzlaşımların önerilmesi arasındaki çatışma ile tanımlanmasıdır. Bu çatışma en net olarak modernliğin çifte imgesel anlamlandırmasını oluşturan bireysel özerklik ve kendi kendini yönetme ile tözsel ve kollektif değer ve kurallar arasında ortaya çıkar. Touraine ise modernliği, Akıl ile Özne'nin, akılcılaştırma ile öznelleştirmenin, Rönesans ile Reformun, bilimle özgürlüğün gerilimlerle dolu bağıntısı olarak tanımlar (1994: 7,54,117). Modern tarih, Akıl ile Özne'yi uyum içinde biraraya getirdiğini vazeden Aydınlamanın iddiasının aksine, bu iki ilke arasındaki sürekli büyüyen bir ayrılıkla nitelenir. Modernliğin tarihi, ilerleme ile gelenek arasında değil, modernliğin iki farklı bileşeni arasındaki çekişmeye dayanır. İlk bileşen, aklı savunan ve insanı yeniden doğanın içine koyan bir araçsallığa indirgeyen; diğeri ise Hristiyan özneyi içe yönelim ve duygusallık ile modernleştirerek modern özneye dönüştüren ilkedir. Aydınlanma'nın temsil ettiği klasik modernlik fikrinde sorunsuzca biraraya getirilen bireysel ve kollektif düzey ile Varlık ve Değişim düzeyi, yani kişilik (cinsellik), kültür (tüketim), iktisat (işletme), ve siyaset (ulus) çözülmesiyle birlikte, modernlik tarihi bu dört farklı gücün ayrılması ve çatışmalarıyla belirlenmiştir.

Modernliği kısaca, "katı olan her şeyin havada eriyip gitmesi" olarak tanımlayan Berman için, modernliğin trajedisi, modernleşme ile modernizm arasındaki diyalektik ilişkiden kaynaklanır (1985:15-21). 'Modernleşme', doğa bilimlerindeki büyük keşifler, üretimin sanayileşmesi, demografik hareketler, kitle iletişim sistemlerinin gelişimi, bürokratik aygıtıyla ulus-devletlerinin oluşması, toplumsal hareketler, yaşadığımız mekanın hızlı dönüşümü, ve kapitalist dünya ekonomisi gibi, modern dünyayı hareketlendiren toplumsal dönüşümlerin tümüne işaret eder. Bu tarihsel süreçlerin beslediği ve insanları modernliğin hem nesnesi hem öznesi yapmaya çalışan değer ve vizyonlar ise 'modernizm' olarak adlandırılır. Modernistler, modern dünyanın hem coşkulu destekçileri hem de düşmanlarıdır. Onlar modernliği ironik, çelişkili, polifonik ve diyalektik bir süreç olarak görür; modernliği, modernliğin yarattığı değerlerle mahkum eder;

modernliğin olanaklarını değerlendirmek için didinirler. Berr an'a göre bu süreç hiç son bulmayacaktır, çünkü modernliğin soruları her türlü yanıta rağmen devam eder. Tam modern olmak, anti-modern olmaktır, çünkü modernliğin potansiyellerini onun en temel gerçeklerine karşı savaşmadan kavramak mümkün değildir. Modernlik hem sürekli değişmenin ve yıkımın yarattığı acıyı, hem de yeni birşey kurmanın zevkini, coşkusunu ifade eder.

Gördüğümüz gibi, modernliğin sürekli dönüşüme açıklık, muğlaklık, kararsızlık, çelişiklik gibi ayırdedici niteliklerinin geri planında toplumun birbirinden farklı gelişme dinamiklerine sahip özerk alanlara bölünmüş olması bulunur. Touraine tarafından işaret edilen, kişilik, kültür, siyaset ve iktisat gibi alanların birbirinden farklılaşması olgusu modernliği çoğul ve çelişkili bir süreç olarak analiz etmek açısından önem taşır. Alanların farklılaşmasını modernliğin tanımlayıcı özelliği olarak yorumlayan en önemli modernlik yorumcusu J.Habermas'tır. Habermas, Weber'in kültürel modernliğin tözsel aklın bilim, ahlak ve sanat olarak üç özerk alana ayrılması olduğu şeklindeki görüşünü izleyerek, modernliği bu ayrışmanın yarattığı potansiyellerin henüz gerçekleşmediği, tamamlanmamış bir proje olarak yorumlar (Habermas,1990:40-42). 18.yy'da Aydınlanma filozoflarınca formüle edilen modernlik projesi nesnel bilimi, evrensel ahlak ve yasayı ve sanatın özerkliğini geliştirerek, bu uzmanlaşmış kültür birikiminden gündelik yaşamı dönüştürmek için yararlanmak demekti. Ancak Aydınlanma'nın iyimser beklentilerinin aksine, alanların böylece özerkleşerek her birinin uzman denetimine girmesi, sonuçta gündelik iletişimin altyapısının bozulmasına ve yaşam alanlarının tahribine yolaçtı. Bu bağlamda Habermas, ekonomi ve toplumun kapitalist modernleşmesinin rahatsız edici yüklerini kültürel modernizmin sırtına yükleyen yeni muhafazakarları eleştirerek, ekonomik ve yönetsel sistemin iletişimsel rasyonalite ilkeleriyle sınırlanmasını ve modern kültür ile gündelik pratiğinin yeniden birbirine bağlanmasını savunur.

iv. Modernliğin Evreleri

Modernliği belirli dönüşüm ve evrelerden geçmiş, çoğul, çelişkili ve gerilimli bir süreç olarak değerlendirmek ve siyasi iktidarın meşruiyeti sorununu bu genel bağlama yerleştirmek gerektiğini belirtmiştik. Dönemlendirme konusu modernlik tartışmasında stratejik bir önem taşır. Bunun bir nedeni modernliğin kendisini, gelenekselden ayrı yepyeni bir dönem, bir kopuş olarak tahayyül etmesi ise, bir diğer nedeni de postmodernizm tartışması bağlamında modernliğin kendi hakkındaki bilincinin meşruiyetinin sorgulanmasıdır. Modernliğin nasıl tanımlandığına bağlı olarak dönemlendirme konusunda farklı öneriler geliştirilmiştir. Örneğin, S. Lasch'e göre içinde yaşadığımız dönem 'modern' ve 'modernite' olarak değil, 'modernizm' olarak anlaşılmalıdır. Çünkü klasik olarak Modernite, Rönesans, Aydınlanma ve burjuva demokrasilerine geçiş çağı, yani 16, 17 ve 18. yy'lar olarak alınır; Modernitenin varsayımlarının ve Aydınlanma projesinin temel bir dönüşümünü ifade eden 'modernizm' ise 19. yy.'da özellikle sanat alanında başlamıştır

(Lasch,1993:47) Bell, Foucault, Habermas ve Weber de 'moderniteden' sözederler. Lasch, "moderniteden sonra ya da modernite boyunca ortaya çıkan ve postmodernite diye anılan yeni şeye modernizm" der. Modernizmi belirleyen üç boyut şunlardır: Anti-rasyonalite olarak modernizm (Bell); içkin bir araçsal rasyonalite olarak modernizm (Foucault) ve tözsel rasyonalite olarak modernizm (Habermas). Bu üç boyutuyla modernizm Aydınlanma geleneğinden bir kopuşu ifade eder. Modernizm olarak modernitenin özellikleri Weber tarafından sunulmuştur: özgöndergesellik, anti-rasyonalizm, değer çoğulculuğu, erotik olanın önemi, estetik hale, rasyonelleşmiş modernist estetik, ilkel olanla yöndeşme, radikalleşmiş bireycilik, mukaddesin gözden yitişi, yenilenmiş içkinlik, anti-temelcilik, büyük anlatılar karşısında kuşkuculuk, hukuğun rasyonelleşmesi (Lasch,1993:64) Lasch, bu anlamda modernin, modern kapitalizmin başlangıcına (16. ve 17. yy) değil, örgütlü kapitalizmin başlangıcına (19. yy) uygun olduğunu belirtir: "Modern çağ, Akıl çağı, toplumsal kaos gerçekliği karşısında düzen epistemolojisini tesis ederken, modernist çağ araçsal, rasyonel örgütlenme ve düzeni yaratırken bir kaos epistemolojisi üretir" (a.g.m.,57). Touraine ise 19. yy'dan beri yaşanılan, olgular ile anlam; ekonomi ile kültür; bireysel ile kollektif olan; varlık alanı ile değişim alanı arasındaki kopma sürecinin, modernliğin yeni bir evresini değil, modernliğin çözülmesini oluşturduğunu savunur (1996:117). Touraine'e göre yaratıcı bir yıkımı işaret eden, yapıcı olmaktan çok eleştirel olan modernlik fikrinin, araçsal akılcılık dışında ölçüt tanımayan bir eylemin anlamsızlık uyandırmaya başlamasıyla birlikte, kendi kendini eleştirerek tüketmesi kaçınılmazdır (1996:110). Başlangıçtaki özgürleşme hareketinin tükenmesi ile araçsalcı kültürün anlamını yitirmesi, modernliğin eksiklerinin değil de bizzat olumlu amaçlarının sorgulandığı bir çözülme evresine götürür.

Modernlik/postmodernlik tartışmasında bazıları tarafından 'modernizmin' başlangıcı, diğerleri tarafından 'postmodernizmin' başlangıcı ya da 'modernliğin çözülmesi' olarak değerlendirilen 19. yy.'ın modernliğin tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil ettiği açıktır. 19. yy'ın böyle iki karşıt şekilde anlamlandırılması aslında bize modernlik denen tarihsel sürecin çifte karakterini ve muğlaklığını gösterir. Kanımca, modernliğin tarihsel sosyolojisi temelinde yeni bir modernlik anlatısı öneren Wagner'in tarihsel dönemlendirmesi, modernliğin bu niteliğini kavramaya en uygun dönemlendirmedir (1996:39-42). Ayrıca Wagner'in dönemlendirme önerisi siyasal meşruiyet sorununu da doğrudan ışık tutar niteliktedir. Bu tezde meşruiyet sorunu Wagner'in önerdiği dönemlendirme bağlamında ele alınacaktır.

Wagner modernliği temelde 3 evreye ayırır: 1.Kısıtlı Liberal Modernlik (geç 18.yy-19.yy ortası) 2.Örgütlü Modernlik (19. yy sonu -20. yy ortası) 3.Genişlemiş Liberal Modernlik (günümüz) Wagner'e göre her evreden diğerine derin bir dönüşüm krizi yaşanılarak geçilir. Bu dönüşüm krizlerinin gerisinde Wagner'in 'modernliğin çifte imgesel anlamlandırması' dediği olgu yatar. Modernlik, bireysel öznellik ve kendi kendini yönetme ile tözsel ve kollektif değer ve kurallar arasında; yani temeldeki oluşsallık ile oluşsallığın sınırlanması, uzlaşımların önerilmesi arasındaki

çatışma ile tanımlanır. Bu bağlamda, kısıtlı liberal modernlikten örgütlü modernliğe geçiş, modernliğin başından getirilen kısıtlamaların, modernliğin yayılmasıyla birlikte geçersizleşmesi sonucu oluşan krize karşı bir tepki olarak gerçekleşmiş; 'modernliğin kapanması' sürecinde yeni kısıtlamalar, uzlaşımlar gündeme gelmiştir. Örgütlü modernliğin krizi ise sınırların yeniden kaymasını uzlaşımların çatlamasını ve yerini yeni olanaklarla birlikte yeni sınırlamalar getiren pratiklerin almasını ifade eder (a.g.e.,42).

Tezin bundan sonraki bölümünde önce modernliğin başlangıcında siyasal iktidarın nasıl kurulduğunu ve kısıtlı liberal modernlik evresindeki şekillenişini ele alacak ve bu bağlamda modern siyasi iktidarın meşruiyeti sorusunu inceleyeceğim. Daha sonra, refah devleti ve yeni sağı örgütlü modernliğin oluşumu ve çözülüşü bağlamına yerleştirerek, yeni sağın modern meşruiyet açısından taşıdığı anlamı ortaya koymaya çalışacağım.

2.MODERN SİYASAL ALANIN KURULUŞU VE KISITLI LİBERAL MODERNLİK DÖNEMİNDE SİYASİ İKTİDAR

i. Modern Siyasal Alanın Kuruluşu

Modernlik, ekonomi, toplum, siyaset, kültür gibi bir dizi toplumsal alan ve alt alanların birbirinden farklılaşarak, özgül bir tarzda birbirine eklemlenmesi; modern tarih ise, farklı ve uyuşmaz gelişme dinamiklerine sahip alanların arasında baş gösteren çelişkilerin tarihi olarak nitelenebilir. Her bir alanın 'ne' olduğu, kendini nasıl diğerlerinden farklı, özerk bir alan olarak kurduğu, ancak öteki alanlarla kurulan öteleme/eklemlenme ilişkilerine bakılarak anlaşılabilir. Ekonomi/devlet, sivil toplum/devlet, özel/kamusal, toplumsal/siyasal gibi bir dizi ayrım modern siyasal alanın kuruluşunda belirleyici olmuşlardır. Ekonomi, siyaset ve kültür gibi alanların kimlikleri net, tutarlı ve istikrarlı olmayıp, her birinin diğerinin içinde kurucu bir dışsallık/öteki olarak varolduğu ölçüde kimliklerinin istikrarsızlaştığı ve aralarındaki ayrım çizgilerinin sürekli bir hegemonik mücadeleye tabi olduğu alanlardır. Bu bağlamda bir toplum, içinde her öğenin önceden belirlenmiş tutarlı ve hiyerarşik bir konuma sahip olduğu kapalı ve merkezi bir bütünlük değildir. Toplum; devlet, ekonomi ve toplumun birleşik olmayan kurumsal düzenlemelerinin eklemlendiği açık uçlu ilişkisel bir bütünlük olarak ele alınmalıdır.

Modern siyasal alanın kuruluşundaki en önemli ayrım toplumsal olan/siyasal olan ayrımıdır. 'Toplum' ile çok yakın ve/fakat gerilimli bir ilişki içinde kurulması, modern siyasal alanın en ayırdedici niteliğidir. İnsan ve toplumla ilgili olguları kutsal bir evrenin uyumlu/tamamlayıcı parçaları olarak biraraya getiren tanrısal dünya görüşünün dağılması, özgün bir 'toplum' kavramı ile modern 'siyasal' alanın karşılıklı etkileşim içinde kurulmasına zemin hazırlamıştır. Siyasetin dışsal ve kutsal meşruiyet dayanaklarını yitirerek, çıplak güç ilişkileri olarak görülmeye başlanması ile yeni bir meşruiyet kaynağı olarak 'toplum'un ortaya çıkışı paralel süreçler olarak gelişmişlerdir. Antik polis devletini ve onun siyasal felsefesini yansıtan katı bir özel alan/kamusal alan ayrımını parçalayarak ortaya çıkan 'toplumsal' alanın tarihsel kökenleri antik kent devletinin çöküşünden itibaren izlenebilirse de, asıl önemli dönemeç noktası feodal düzenin dağılıp merkeziyetçilik ve mutlakiyetçiliğin oluşma dönemini kapsayan 13.yy-16.yy arası olmuştur. Bu süreç modern devlet ile toplumun birbirlerine bağlı olarak kuruluşu sürecidir. Yani toplumun maddi bir gerçeklik ve düşünce nesnesi olarak ortaya çıkması ile devletin merkezi bir aygıt olarak belirginleşmesi aynı sürecin parçaları olmuştur. Ortaçağ kent yönetimlerinin ve ticari kapitalizmin gelişmesi, feodal üretim ilişkilerinin çözülmeye başlaması ve bu feodal beyler, kişisel, devlet ve kentler arasındaki çatışmalı ilişkilerle nitelenen bu tarihsel süreçte siyasal düşüncede de radikal dönüşümler meydana gelmiş ve siyaset ilk kez toplumsal (sociale) bir faaliyet olarak düşünülmeye başlanmıştır. Polis teriminden farklı olarak bir 'toplum' kavramına ihtiyaç duymayan antik siyaset felsefesi yerini, siyasetin toplumsal niteliğinin vurgulanmak

zorunda olduğu modern siyaset felsefesine bırakmaktadır. 'Toplumsal' sözcüğünün vurgulanması hem devletin kökenlerinin toplumsal deneyimde yer alması gerektiğini, hem de devlet-siyaset ile toplumsal ilişkiler alanının ayrılmakta olduğunu gösterir[1]. 13.yy'da Padova'lı Marsilius ve Ockham'lı William'ın geliştirdikleri 'sivil toplum' anlayışı, siyasetin dünyevileşmesi ve ruhani güce karşı kendi özerkliğini koyması ile 'toplum'un ayrı bir alan olarak ortaya çıkışı arasındaki yakın ilişkiyi gösterir[2]. İtalya'nın bölünmüşlüğünden sorumlu gördüğü kilise'nin 'plenitude potestatis' savını çürütmek isteyen Marsilius, siyasetin özerkliğini kurmak için toplumun özerkliğini gündeme getirir. Siyasetin dinden özerkliği ve devletin merkezileşmesi toplumun kutsallıktan arındırılmasına bağlıdır. Böylece, toplum ilk olarak doğal bir ihtiyaçlar alanı anlamını yüklenerek tarih sahnesine çıkar. Marsilius için, siyasetin temeli olan toplum, tanrısallıktan soyutlanmış, doğal gereksinimlerin karşılanma alanını ifade eder. İnsan ihtiyaçlarının üretilip mübadele edildiği bir alan olarak toplum, doğal olarak toplumsal işbölümü ve farklılaşmaya dayanır. Yönetim olgusunu tanrısal kaynaklı bir iş olarak değil, bizzat sivil toplum içindeki işlevsel bölümlerden birisi olarak algılayan Marsilius, siyasi iktidarın meşruluğunu bölümler arası ilişkileri düzenleyecek, anlaşmazlıkları adalete uygun ve ortak çıkarı gözetecek şekilde çözecek bir iktidarın zorunluluğuna dayandırır. Her biri farklı gereksinimleri karşılayan farklı bölümlerden meydana gelen sivil toplumu oluşturan ilke Yasa'dır. Bütünün çıkarlarını gözeten Yasa, vatandaşlar topluluğunun bütünü tarafından yapılmalıdır. Prensin meşruluğu, bu yasayı uygulayarak toplumun birliğini sağlamasından kaynaklanır. Böylece toplum düşüncesi yoluyla devlet ilk kez açık biçimde Yasaya yani ortak çıkara bağlanmış olur. Prensin iktidarı topluma bağlanırken, toplumun birliği ve varlığı da yönetime bağlanmıştır. 13.yy'da 'siyasal modernizmin' doğuşunu gösteren temel yapıt olarak görülen Marsilius'un düşüncesindeki merkezi temalar, 18.yy'da toplum sözleşmesi düşüncesiyle en olgun ifadesine ulaşan 'sivil toplum' kavrayışının ana çatısını oluşturacaklardır.

Mutlakiyetçiliğin kuruluş döneminde devlet ile toplum arasındaki modern ilişki tarzı çok daha belirgin bir hal alır. Devlet ve sivil toplum kavramlarının ilk kez tarih sahnesine çıkışı bu dönemde gerçekleşir. Bu dönem aynı zamanda modern devletin kurumsal özelliklerinin büyük bir kısmının belirginleşmesi ve burjuvazinin siyasi arenaya çıkışıyla da nitelenir. Modern ulus-devletin nüveleri 16-18.yy mutlakiyetçilik döneminde bulunabilir. Bu anlamda feodalizme özgü parsellenmiş egemenlikler sisteminden merkezi ve mutlak devlete geçiş süreci, mutlak devletin 19.yy'daki burjuva demokratik devrimler yoluyla kapitalist modern devlete evrilmesinden daha esaslı bir dönüşüm momentini ifade eder. Modern devletin en belirgin özelliği, içinde bulunduğu toplumsal formasyonda üretim ilişkilerinden ve genel olarak toplumdan kurumsal olarak ayrılmış ve bir merkezi aygıtlar bütünü olarak somutlanmış olmasıdır. Dolayısıyla ilk bakışta modern

---

[1].Bu dönüşümün önemli bir göstergesi, Aqinum'lu Thomas'ın Aristo'nun 'zoon politikon' kavramını 'animal politicum et sociale' olarak kullanmaya başlamasıdır ki bu kullanım hem devlet ile toplumsal ilişkilerin ayrışmasına hem de siyasetin toplumsal niteliğinin vurgulanmasına işaret eder. bkz. (Ağaoğulları ve Köker.1990:217)

[2].Marsilis ve Willam'ın düşünceleri için bkz.(Ağaoğulları ve Köker, 1991:44,49,52-53).

devlet ile toplum çok net biçimde birbirinden ayrılmış iki farklı v rlık alanı olarak görülür. Ancak bu ayrılma gerçeğin sadece bir parçasını gösterir çünkü bu ayrılış tarzının özgül niteliği aynı zamanda devlet ile toplumun birbirine yoğun bağlarla ve güçlü bir etkileşim ağıyla bağlanmasının koşullarını yaratmıştır. 16-18 yy arasındaki gelişmeler bize bu karmaşık devlet toplum ilişkisinin nasıl ortaya çıktığını gösterecektir.

Modern devletin kuruluşundaki en önemli ayrım olan ekonomi ve siyasal alan arasındaki ayrım devletin neden merkezi ve toplumun üzerinde bir kurum olarak ortaya çıktığını açıklar. Mutlakiyetçi devletin oluşumu, bir yandan feodal üretim tarzındaki aristokrasinin sınıf iktidarını sarsan dönüşümler, öte yandan hala ekonominin marjında kalan kentlerde kapitalist meta üretiminin gelişmesiyle belirlenmiştir (Giddens,1981; Anderson,1987). Mutlak devleti, "aristokrasinin krizi karşısında yeniden düzenlenmiş feodal tahakküm aygıtı" olarak niteleyen Anderson'a göre, mutlak devletin paradoksu, egemen sınıf olan aristokrasisinin çıkarlarıyla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, uzun vadede burjuvazinin ve kapitalizmin gelişmesine hizmet etmiş olmasıdır (1987:15-18,40). Bunun nedeni, aristokrasinin sınıf tahakkümünün temeli olan parsellenmiş egemenlikler sisteminin, hukuki, askeri, mali, idari ve toplumsal merkezileşmeye dayalı 'egemen devlet' mantığı tarafından geriletilmiş olmasıdır. Serfliğin kalkması ve meta üretiminin gelişmesi nedeniyle yerel düzeyde sarsıntı geçiren aristokratik sınıf egemenliğinin, zorun egemen devlete kaymasıyla birlikte artık merkezde yeniden tesis edilmesi gerekiyordu. Toprakta koşullu (kısmi) mülkiyet ile yerel düzeyde siyasi egemenliği birleştiren feodal üretim tarzının çözülmeye başlaması, bir yandan toprakta özel mülkiyet; öte yandan siyasi egemenliğin merkeze kayması süreçleri birbirine paralel olarak gelişti (a.g.e.,15-29). Aristokrasinin sınıfsal çıkarlarla saraya yakınlaşarak, merkezi kralları kendi aleyhine güçlendirmesi sürecinin bir benzeri kentler açısından da söz konusuydu. 12. ve 13.yy'larda özerk statülü yönetimlere sahip olan kentlerin hakimi olan burjuvazi, genişleyen meta üretiminin gereklilikleri ile merkezi krallıkların egemenlik çıkarları örtüştüğü sürece giderek saraya yakınlaştı. Kent ve kentlinin özerk statüsünün hükümdarın mutlak otoritesi karşısında gerilemesinin öteki yüzü, burjuvazinin sınıf kimliğinin, kentli vatandaş kimliği aleyhine pekişmesi oldu (Poggi,1991 47-89; Bookchin,1987).

Padova'lı Marsilius'dan Hegel'e kadar çok farklı düşünürler sivil toplumu 'doğal gereksinimlerin alanı, üretim ve mübadele alanı' olarak tanımlamışlardır. Sivil toplumun özünde, diğer toplumsal ilişkilerden farklılaştırılabilir, kendi kendini düzenleyen, doğal ve özerk bir alan olarak görülen ekonomi ile tanımlanmasının gerisinde, hiç kuşkusuz, feodal üretim tarzını niteleyen ekonomi ile siyaset arasındaki organik birliğin bozulması yatar (Anderson,1987:18). Feodal toplumsal formasyonda, ekonomik sömürü ile siyasal ezilme parsellenmiş egemenlikler zinciri sistemi içinde yerel düzeyde içiçe geçmişti. Serfliğin kalkması, meta üretimi ve mübadelelerinin yayılmasıyla birlikte, bir yandan siyasi-hukuki zor yerelden merkeze/mutlakiyetçi devlete kayarken, bir yandan da ekonomi 'zor' içermeyen dışarıdan müdaheleye kapalı, kendi kendini

düzenleyen eşit ve özgür bireylerin sözleşmeye dayalı ilişkiler kurdukları bir alan olarak ' uruldu. Feodalizmdeki dönüşümler ile mutlakiyetçi devletin gelişimi arasındaki bağlantı konusunda dikkat çeken üç önemli gelişme vardır: Sözleşmeye dayalı hak ve yükümlülükleri koruyan ve genişleten merkezi-yasal bir düzenin oluşması; devlet iktidarınca kontrol edilen bir para sistemi ve merkezi vergilendirme sistemi (Giddens,1981:50,150). Hem ekonomi/siyaset ve özel/kamusal alan ayrımları bağlamında özel mülkiyeti ve sözleşme ilişkilerini tanıyıp, düzenlemesi; hem de mutlak hükümdarın siyasi gücünü artıran hükümler içermesi nedeniyle gündeme gelen Roma Hukuku, yeniden yorumlanarak merkezileşmeye katkıda bulundu. Bu süreçte hukuğun içeriği kadar, hukuğun merkezi bir idare tarafından standart olarak uygulanıyor olması da önemliydi. Böylece feodal dönemde, gelenekler ve ilahi kanunla sabitlenmiş hak ve imtiyazlar olarak siyasetin çerçevesini belirleyen feodal hukuk anlayışı yerini, devletin bir iktidar aracı olarak kullandığı soyut ve formel kurallara dayalı modern yasama anlayışına bıraktı (Poggi,1991:79; Giddens,1981). Pazar ekonomisinin gelişmesiyle mümkün kılınan, geç ortaçağdan itibaren giderek artan bölgesel savaşlar nedeniyle de bir zorunluluk halini alan merkezi vergilendirme de mutlak devletin gücünü arttıran bir olguydu. İdari, mali, hukuki, askeri merkezileşmenin kökenleri bu dönemde bulunsa da, mutlak devlet, Anderson'un dediği gibi arkaik ile modern formları birleştiren melez bir yapıdır. Savaş için düzenlenmiş bir makina olan mutlak devletin ordusu ulusal değil ücretli yabancı askerlerden oluşmuş bir yapıydı; bürokratik konumlar hala kişilere satılan özel mülkiyet muamelesi görüyordu; vatandaşlıkla bağlantısı kurulmayan merkezi vergilendirme hala yoksulların vergilendirilmesi niteliğini taşıyordu; merkantalizm zenginlik ve refahı devlet ve savaşla birleştiriyordu ve nihayet uluslararası devlet sisteminin nüve halinde olduğu bu dönemde diplomasi hala hanedanlık üzerinden işliyordu. Devlet hükümdarın kişiliğiyle özdeşleştiriliyor, kral hala gücünü İlahi Hak doktriniyle meşrulaştırmaya çalışıyordu.

Mutlakiyetçilik döneminde devletin kendini toplumdan ayırmasının bir göstergesi olarak 'devlet' ve 'egemenlik' kavramları öne çıkar. Ancak bu kavramlar aynı zamanda devletin varlık nedenini ve biçimini topluma referans vererek kurarlar. Devletin bir sözleşmeyle kurulduğu fikri ile egemen devlet fikri birbirine bağlanır. Toplum sözleşmecilerinin dilinde devlet ile toplum arasındaki bu ilişki, devletin sivil toplumun birliğini ve varlığını korumak işlevi olarak formüle edilir. Toplum Sözleşmesi düşüncesinde, sivil toplum/siyasal toplum-devlet ilişkisi ikili bir nitelik kazanır. Sözkonusu olan hem süreklilik hem kopuş hem tamamlayıcılık hem karşıtlık ilişkisidir. Toplum ile siyasal toplum-devlet arasındaki süreklilik ilişkisi, hem devletin mutlak gücünü kurmak hem de bu gücün müdahale edemeyeceği özerk bir alan yaratmak için vurgulanmıştır. Machiavelli ve Bodin ile başlayarak Hobbes ile en olgun formuna ulaşan bu çizgi, siyasi iktidarı ahlak ve dinden ayırarak onu özerk, dünyevi bir güç olarak kurmak isterken, bunu devletin egemenliğini kuracak bir tarzda yapar[3]. Siyasal alanın kavranışı açısından vatandaşlar cemaatinden ayrı bir devlet aygıtının olmadığı polis yönetimi ile 'egemenlik' sorununun gündeme

---

[3].Makyavel ve Hobbes'un siyasi düşünceleri için bkz. (Sabine,1969:1-25,135-159)

geldiği ve modern devletin oluşmaya başladığı 15.yy arasında radikal bir fark olması doğaldır. Aradan geçen sürede, kilise önemli bir toplumsal güç olarak ortaya çıkmış; ekonomi hane ile sınırlı olmaktan çıkarak toplumsallaşmış; krala ve derebeylerine karşı özerklik mücadelesi veren kentler türemiş ve iktidar merkezileşme yoluna girmişti. Machiavelli'de belirginleşen bir tema olarak 'egemenlik pratikleri olmaksızın birarada tutulamayacak olan toplum' teması en olgun ifadesini Hobbes'da bulur. Egemenlik ve sivil toplumun nasıl güçlü biçimde birbirine bağlandığını da en iyi Hobbes'un düşüncesinde görürüz. Machiavelli'nin mirasını devralan Hobbes çıplak iktidarı topluma dayandırarak onu meşrulaştırmaya çalışır ve böylece Machiavelli'yi aşmış olur. Bu meşruiyet arayışı ne kadar cılız kalsa da Hobbes ile, modern siyasi iktidarın egemenlik, merkezilik, biçimsellik, hukukilik gibi kurucu özellikleri ile bencil bireylerin çatışma alanı olarak toplum düşüncesi kopmaz biçimde birbirine bağlanır. Hobbes'da bireysel ihtiyaçların bencilce tatmin edildiği 'doğa durumu' herkesin herkese karşı savaşı durumu olarak resmedilir. Bireyler, istediklerini elde etmek için tüm güçlerini istedikleri gibi kullandıkları ama hiç güvence sağlamayan bu durumdan, Akıl yoluyla, aslen kendilerine ait olan güçlerini bir Egemene, Leviathan'a devrederek çıkarlar. Sözleşmenin temelindeki Akıl, sadece insanların birarada yaşamalarının ve işbirliğinin kurallarını, yani doğa yasalarını ifade eder. Bu sözleşmeyle hem sivil toplum hem de Devlet aynı anda kurulmuş olur. Dolayısıyla Hobbes'de sivil-siyasal toplumun varlığı ve birliğinin tamamen devlete bağlı olduğunu görüyoruz. İnsanı ve toplumu Newtonvari mekanik bir kesinlikle kavrayan Hobbes için, gerçek olan somut tek şey bireyin arzularıdır. Bir sözleşmeyle, bu arzuların daha güvenli bir ortamda karşılanması amacıyla oluşturulan 'toplum', devlet tarafından 'bir'leştirilmedikçe var olamaz. Egemen, kendini oluşturan sözleşme ile hiçbir taahhüde girmeksizin, sadece ve sadece toplumdaki çatışma potansiyelini ceza tehdidiyle giderdiği için meşruluk kazanır. Mutlak kaos ile Egemen arasında seçim yapan insanlar, Egemen'e karşı hiçbir hakka sahip değildir. Egemenin izin vermediği hiçbir otorite uygulanamaz, egemenlik bölünemez. Egemenliğin mutlak karakterinin nedeni böylece, toplumdaki çatışma potansiyeline ve sözleşmeden sonra bile aynı kalan bencil insan doğasına dayandırılır. Egemenin sözü Yasa'dır; hatta Egemen'in kendisi mutlaklığıyla barış ve işbirliğini sağladığı için Yasa'nın kendisini temsil eder. Dinsel kökenli doğal hukuk anlayışlarından farklı olarak Hobbes doğal hukuku kendini aşan bir değerler düzeninin parçası olarak değil, bireysel dürtülerden uygar yaşama geçilmesini sağlayan mekanik doğa kuralları olarak görür. Böylece daha önce geleneksel hukuk tarafından belirlenen Yasa, modern dönemde içerik ve değer sorunundan bağımsızlaşarak formel bir nitelik kazanır. Yasanın 'ne' olduğundan çok varolması önemlidir. Yasanın formelleşmesine bağlı olarak, egemene itaat de formelleşir. Bireyler Yasa'nın ne dediğinden bağımsız olarak Yasaya uymak zorundadırlar. Zaten bireylerin kendi öznelliklerine bırakılacak olsa bir çatışma doğacağı varsayımından kaynaklanan Yasa düşüncesi, bu çatışmayı sadece davranışlar düzeyinde bir uyum yaratarak yok etmeyi hedefler, ortak inançları yansıtarak değil.

Sivil toplum ile Egemen/Devleti, egemenlik tarafını vurgulayacak tarzda birbirine bağlayan bu ilk

düşünce çizgisi hakkında işaret edilmesi gereken noktalar şunlardır: Bu düşünce çizgisinin temel saiki modern çağa geçişle birlikte gelişen derin bir 'toplumsal düzen' sorununa, doğa bilimlerindeki gibi bir analitik kesinlikle yanıt bulmaya çalışmasıdır. Artık 'toplumsal düzen'in, geleneğin vazettiği türden kutsal/tözsel bir temele dayandırılamayacağı açıklık kazanmıştır. Çünkü bu düzenin dayandığı geleneksel cemaat, modern gelişmelerle birlikte çözülmeye başlamıştır. Cemaatlerin çözülmesinden geriye kalan, gayrişahsi pazar ilişkilerinin öznesi olan ya da maruz kalan 'soyut' bireylerdir. Dolayısıyla siyasal alan, toplumda özsel olarak varolmayan birliğin, yordamsal, biçimsel ve soyut düzeyde kurulduğu bir alan olarak belirir. Egemenlik kuramcılarının bu merkezi gücü mutlak bir güç olarak görmeleri, devletin özünde gayri-şahsi, formel ve hukuki bir varlık olarak şekillenmesini engellemez. Toplum sözleşmesi fikrinin özellikle Hobbes'da belirginleşen analitik, akılcı niteliği, modern iktidarın somut gerçeklerini yansıtmaktan ne kadar uzak olsa da, modern iktidarın merkezi bir niteliğine işaret eder. Vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta, egemenliğe yapılan vurgulara rağmen onu mümkün kılan asıl gerçeklik olarak bireye ve sivil topluma işaret edilmesidir. İlk bakışta sivil toplum ve birey kavramlarının egemen devleti kurmak için öne çıkarıldığı söylenebilir ve doğrudur. Ancak, sözleşme mantığı içinde kavramsal olarak önsel olanın birey olduğunu ve biraz paradoksal sonuçlara yol açsa da mutlak devletin bireyci-faydacı bir temelde savunulduğunu görüyoruz.

Foucault'nun yönetim zihniyeti (governmentality) kavramsallaştırmasını izleyerek mutlakiyetçiliğin modern devlet ve iktidar tarzları açısından taşıdığı bir diğer öneme daha işaret etmek gerekir. Göstermeye çalıştığım gibi egemenlik ile sivil toplum düşüncesi bir noktadan birbirine bağlıdır. Ancak egemenlik zihniyeti kendisiyle potansiyel olarak çatışma içinde olan yeni bir yönetim zihniyetinin nüvelerini içinde taşımıştır. Egemenlik rasyonalitesi devleti, içinde yeraldığı toplumdan uzak, aşkın bir yere yerleştirirken; yönetim zihniyeti, siyasi yönetim ile toplumdaki diğer yönetimler ve özellikle ekonomi yönetimi arasındaki sürekliliği vurgulayarak devleti toplum içine çekmeye çalışır. Foucault, genel bir sorun olarak yönetme sorununun 16.yy'da ortaya çıktığını belirtir (1991:87-104). Bireyin, ruh ve yaşamın, çocukların ve devletin yönetimi gibi farklı alanlar için geçerli olan bu sorunun devlet yönetimiyle ilgili olarak ortaya çıkışı iki sürecin çakışmasıyla mümkün olmuştur: devletin merkezileşmesi ve dinsel çatışmaların yayılmasıyla ruh yönetimi sorusunun öne çıkması. Foucault, 16-18.yy arasında ortaya çıkan ve yönetim sanatı olarak sunulan literatürü Machiavelli'in Prens'i ile karşılaştırarak 'yönetimin' ne olduğunu açıklar. Bu literatürde yeni yönetim sanatı Machiavellizmden yani devlet merkezli hikmet-i devlet anlayışından farklılaştırılır ve merkezinde prens sorunsalı olmayan bir yönetim sanatı geliştirilir. Machiavellizmde prens kendi prensliğine karşı bir dışsallık ve aşkınlık içindedir, prensle prensliği arasında özsel ve doğal bir bağ olmadığı için prenslik sürekli tehdit altında olarak algılanır. Dolayısıyla iktidarın amacı prensliğin korunması (toprak ve tebanın) ve güçlendirilmesidir. Machiavelli'in iki amacı, tehlikeleri belirlemek ve güç ilişkilerini manipüle etmek sanatını geliştirmektir. Anti-Machiavellci bir metinde ise yönetmenin sadece devletle

değil, hane, ruhlar, çocuklar, din ve aileye ilgili olduğu hatırlatılır. Birçok farklı yönetim pratiği vardır ve prensin yönetimi bunlardan sadece birisidir. Yönetimler toplum ve devlete içseldirler. Prensin dışsallık ve tekilliğine karşın yönetimde çoğulluk ve içkinlik vardır. Bir diğer metinde üç temel yönetim tarzı belirlenir: benlik yönetimi sanatı (ahlak), aile yönetimi (ekonomi) ve devlet yönetimi (siyaset). Devlet yönetimi ilk ikisiyle süreklilik içinde düşünülür. Egemenlik doktrini prensin iktidarı ile diğer iktidarlar arasına çizgi çekmek isterken, yönetim sanatı sürekliliği vurgular ve ailenin yönetimini yani ekonomiyi devlet yönetiminin merkezine yerleştirir. Yönetim sanatının temel sorunu ekonomiyi siyasi pratiğin içine sokmak, devlet çapında bir ekonomi kurmak ve yönetmektir. Böylece babanın ailesi üzerindeki denetim, gözetim ve düzenleyici otoritesini devletin tüm tebasına yaymaktır. Yönetim sanatı literatürü, yönetimi, "şeylerin uygun bir sonuca ulaştıracak şekilde düzenlenmesi, konumlandırılması" olarak tanımlar (right disposition of things). Machiavellizmin egemenlik doktrininde egemenliğin temeli toprak ve teba iken, yönetim insanlarla şeylerin ilişkisiyle ilgilidir. İnsana ve toprağa sahip olmakla değil, farklı ve değişen koşullara göre insanlarla şeylerin ilişkilerini düzenlemekle ilgilidir. Egemenliğin de amacı yönetim gibi ortak refah ve selamettir. Ancak ortak iyi tüm öznelerin yasaya ve hükümdar tarafından gözetilen ilahi düzenin kurallarına uyması olarak görülür. Dolayısıyla egemenliğin amacı döngüseldir, yani egemenliğe boyun eğilmesidir. Oysa yönetimin yönetimi aşan bir amacı vardır. Yönetimin amacı şeylerin uygun düzenlenmesidir. Konumlandırma (disposition) yasadan farklıdır. Yasadan çok taktik izlemek , belirli amaçlara ulaşmak için uygun araçları kullanmak ve hatta yasanın kendisini taktik olarak kullanmak sözkonusudur. Yönetim süreçlerinin mükemmelleştirilmesi ve yoğunlaştırılmasıdır. Böylece konumlandırılacak olan şeylerin bilgisi önem kazanır.

Yönetim zihniyeti egemenlik ilkesine karşı tanımlandığı halde yönetimin ilk nüveleri de erken 17. yy'da Hikmet-i Devlet ile ortaya çıkmıştır. İlk kez bu tarihsel anda devletin doğal ya da tanrısal hukuktan kaynaklanmayan kendine özgü bir rasyonalitesi olduğu fikri gelişmeye başlamıştır. Bu fikre paralel olarak Merkantalizm, Kameralizm ve istatistik gelişir (Gordon,1991:8-14). Ama hala yönetim yerine egemenin gücü ön planda kaldığı için yönetim sanatı egemenlik kurum ve mentaliteleri içinde sınırlı kalır. 17.yy.'da sözleşme kuramcıları yönetim sanatının kamu hukukuyla ilgili genel ilkelerini formüle ederler. Foucault, modern Batılı toplumlarda geçerli olan yönetim rasyonalitesini sekülerleşmiş pastoral bir tarz olarak görür (a.g.m.,8). Erken modern dönemde oluşmaya başlayan bu tarzın özelliği aynı anda hem bütünün hem de tek tek her bireyin yönetimini hedeflemesi, dolayısıyla hem bütünleştirici hem de bireyselleştirici olmasıdır. Mikro düzeyde bedenler üzerinden işleyen ve nüfus problemleri aracılığıyla devlet iktidarı sorununa bağlanan bu yeni disipliner iktidar tarzının kökenleri 16.yy'da devlet aklı ile oluşmuştur. Refah devleti ve siyasa devletinin de kökeni olan devlet aklı rasyonalitesinde devlet gücü ve çıkarı tek tek her bireyin ve bir bütün olarak nüfusun üretkenlik ve refahına bağlı görünür. Bu nedenle devlet nüfusla ilgili her konuda (din, gelenek, sağlık, ulaşım, ticaret, imalat, yoksulluk, kamu düzeni gibi) somut bir siyasa geliştirmek ve toplumu sürekli kontrol altında tutmak amacındadır.

Bir düzen rasyonalitesi olarak siyasa devleti yönetilenler üzerindeki eylemini kanun ile sınırlamayıp, çok ayrıntılı düzenleme ve kararnamelerle iş görür. Böylece erken dönem modern siyasi kültürde kişisel davranış sorunu önem kazanır. Modern yönetim rasyonalitesinin en belirgin özelliği siyasal yönetim ile aile, ekonomi ve benlik yönetimi arasındaki bağlantı ve sürekliliğin vurgulanmasıdır.

ii. Kısıtlı Liberal Modernlik Döneminde Siyasi İktidar

Mutlakiyetçilikten sonra modern devletin kurulmasında ikinci önemli uğrak kısıtlı liberal modernlik evresine damgasını vuran liberal demokratik devrimler oldu. Böylece mutlak devlet bir süreklilik ve kopuş diyalektiği içinde yerini burvuva demokratik devlete bıraktı. 18 ve 19.yy'lar modern devlet toplum ilişkilerine damgasını vurdu. Bu süreçte hem devlet hem de toplum özerk varlıklar olarak iyice birbirinden ayrılırken, aynı anda çok güçlü bir etkileşim içine girmeye başladılar ve bu etkileşim ulus-devlet olarak somutlandı. Bir yönetim zihniyeti olarak liberalizmin egemenliğinin sağlandığı bu dönemde merkezi devlet aynı zamanda kendini aşan bir toplumsal iktidar alanı tarafından çevrilmeye başlandı.

Öncelikle modern burjuva demokratik devletin mutlak devlet ile sürekliliği sorununu ele alalım. Mutlakiyetçilik ile devrimcilik; Eski rejim ile Devrim arasındaki süreklilik ve kopuş sorununu aydınlatmak şu sorulara yanıt getirecektir. Modern siyasi iktidarın ayırdedici nitelikleri 15.yy-16.yy'daki kırılma anında mı, 18.-19.yy'daki burjuva devrimler anında mı sabitlenecektir? Modern siyasi iktidar birey ve toplum söylemlerini kendine payanda eden merkezi bir iktidar rejimi olarak mı yoksa bu söylemlerin içerdiği demokratik potansiyelin tarih içinde adım adım gerçekleştiği bir özgürlükler alanı olarak mı resmedilecektir? Mutlakçı düşünceden devrimciliğe geçiş Hobbes'dan Locke'a geçiş üzerinden gösterilebilir. Egemenlik düşüncesinin bireysel hak ile temellendirilmesinin belirli tutarsızlıklara yol açtığını söylemiştim. Nitekim Hobbes'daki bu tutarsızlık Locke ile giderilecek ve liberal gelenek içinde birey ve toplum, devlete karşı daha tutarlı bir şekilde savunulacaktır. Sonuçta Hobbes'un mirası, mutlakiyetçiliği değil, radikal bireyciliği olmuştur. Mutlak devlete karşı, bireyin ve sivil toplumun özerkliğini savunarak burjuva devrimlerinin ideolojisini oluşturan ikinci çizginin en önemli temsilcisi Locke'dur[4]. Locke, toplumu siyasetten ayrı, özerk ve ona önsel bir varlık olarak; siyaseti de toplumsal olanın bir işlevi olarak kurgular. Yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal hukukun temel ilkeleriyle nitelenen etkin bir eşitlik ve özgürlük durumu olan 'doğa durumundan' bir sözleşmeyle sivil=siyasal (uygar) topluma geçilmesinin nedeni sadece bu hakların daha iyi korunmasıdır. Siyasal toplum, üyelerinin herbirinin, kendi doğal erklerini topluluğa ve aralarındaki anlaşmazlıkları karara bağlamaya yetkili olan ortak bir kurula devretmesi demektir. Uygar yönetim, kamu yararı adına kanunlar çıkarmak, toplumun gücünden yararlanmak için bir ilk

---

[4].Locke için bkz. (Sabine,1969:209-227)

sözleşmeyle kurulur. Yasama gücü aslen halka ait olup, halk bunu hükümete bir ikinci sözleşmeyle devreder. Siyasi yönetim, doğal hukukla sınırlanmıştır ve yasama görevini kötüye kullanması durumunda, toplum bir kurucu devrimle bu hakkı yeniden eline alabilir. Locke'da ve Aydınlanmacı düşünürlerde doğal hukuk ve sivil toplum, mutlak devletin gücünü sınırlamak ve hatta bir kurucu devrimi meşrulaştırmak işlevini görmüştür. İngiliz toplumunda ılımlı ilkeler olarak duran akılcı bireycilik, sorumlu hükümet, temsili hükümet, birey hakları, kuvvetler ayrımı ve dinsel hoşgörü gibi Lockecu temalar 18.yy Fransa'sında daha radikal bir yorumla devrime önderlik ettiler.

Devlet merkezli mutlakiyetçi düşünce ile devrimci düşünce arasında bazı açık süreklilikler saptanabilir. Bu açıdan Machiavelli'nin konumu aydınlatıcıdır. Tüm geleneklerden iğrenen, kutsal bir kurucu geçmişle değil, şiddetin kuracağı bir gelecekle ilgilenen Machiavelli, devrim sözünü telaffuz etmemiş olsa da devrim fikrinin babası sayılabilir (Arendt,1996:191; Touranine,1994:82). Arendt'e göre siyasi iktidarı kuşatarak ona anlam ve meşruiyet kazandıran geçmişteki bir kuruluş anının kutsallığı ve otoritesine dayalı Roma geleneğinin modernleşme ile yok olması, kuruluş anının insanın etkin eyleminin belirleyeceği bir gelecekte konumlandırıldığı modern devrim fikrini doğurmuştur (Arendt,1996:165-193). Bu anlamda devrim fikrinin, eski düzenle mücadele ederek kendini 'yeni'ye bırakan modernlik ruhunu, siyasi düzeyde mükemmelen yansıttığı söylenebilir. Mutlak devlet ile devrim arasındaki süreklilik her ikisinin de geleneğe karşı konumlanarak, kendi meşruiyetini kendisinden almak istemesinden kaynaklanır. Eski rejimle devrim arasındaki bu tür bir bağlantıya dikkat çekerek, modern iktidar yapısını erken bir dönemde eleştiren en önemli isim Tocqueville'dir. Ona göre Fransa'da eski rejimin merkezileşmesi, devrimi ve Jakobenizmi kolaylaştırmıştır. Devrimin eski rejimle ilgili olarak dokunmadığı tek şey onun merkeziyetçiliği olmuştur (1995:58). Tocqueville'e göre Devrim'in işi, eski rejimin başlattığı feodal düzeni yıkmak işini tamamlamaktır. "Birçok yüzyıl boyunca Avrupa halklarının çoğunda ortak kabul etmeksizin hüküm sürmüş olan ve genellikle feodal adı altında tanımlanan o siyasal kurumları, koşulların eşitliğini temel alan daha tekdüze ve daha basit bir toplumsal ve siyasal düzen" ile ikame etmek isteyen devrim, bu nedenle kamusal yetkinin gücünü ve haklarını çoğaltmaya eğilim göstermiştir. Hiyerarşiden, aracı kurumlardan ve ayrıcalıklardan nefret eden materyalist bir eşitlikçilik ideolojisi ile toplumdaki çeşitlilik, çoğulluk ve bireyselliği tehdit eden modern demokratik toplum, devlet gücünün arttığı bir demokratik despotizm eğilimini besler. Tocqueuille bu eleştirisiyle, bireyleri doğal gereksinimlere ve bencil dürtülere indergeyerek eşitleyen sivil toplum düşüncesi ile soyut, atomlaşmış bireylerin siyasi düzeyde 'bir'liğini sağlayan devletin mutlak iktidarı arasındaki zorunlu bağlantıya işaret etmiş olur. Aynı türden bağlantıyı A. Touraine, hem mutlakiyetçiliği hem de devrimi besleyen 'toplum sözleşmesi' üzerinden kurmaya çalışır (1994:58). Ona göre toplum sözleşmesi fikri, Aydınlanma'nın bireyciliği ile genel irade olarak ifade edilen bir holizmi birleştirmiştir. Bireyi özgürleştiren modern dünya aynı zamanda onu yeni yasalara tabi kılar. Genel iradeyi öne çıkaran toplum sözleşmesi fikri ile özne, siyasal topluluğun, egemen halkın, milletin içinde boğulur.

Touraine'e göre devrim, siyasal alanın diğer kategoriler üzerinde nüfuzuyla ve "siyasal sürecin kapanmasıyla" tanımlanır. Devletin genel iradeyi temel alan mutlak otoritesi ve bireyin vatandaşa indirgenmesi ile belirlenen bu kamu sözleşmesi anlayışına karşı Touraine, Hristiyan gelenekten beslenerek Özne'yi önce çıkaran doğal hukuk geleneğini öne sürer. Doğal hukuk geleneği sivil toplum/devlet, insan hakları/iktidar ikiliğini temellendirmiştir. Bence, devlet gücü tarafından temsil edilen bir ortak yarar ve iradeyi vurgulayan akım ile toplumsal-siyasi ortaklığı bireysel haklar ile sınırlayan akım arasındaki ayrımı koymak önemlidir, ancak bu ayrım toplum sözleşmesi ile doğal hukuk arasında olmaktan çok, bizzat toplum sözleşmesi içindeki bir ayrımdır. Mutlak devlet ile demokratik devletin, merkezileşme açısından ilişkilendirilmesi yerindedir, ancak devletin yeni gücünün çok önemli bir kopuş tarafından mümkün kılındığı ve bu kopuşun devletle birlikte toplumu da güçlendirdiğini belirtmek gerekir. Modern dönemde devletin tarihte hiç olmadığı kadar güçlenmesinin nedeni aslında devletin topluma dayanmaya başlamasıdır. Ancak devletin toplumsallaşması sadece devletin gücünü artıran değil, toplumun da katılım ve denetim olanaklarının artıran bir süreçtir ve bundan sonra modern tarih, devlet ile toplum arasındaki çatışmalar ve eklemlenmelerle örülecektir. Sivil toplumu özerk bir güç ve devletin meşruiyet temeli olarak ortaya koyan bu kopuşla birlikte artık ne devlet her şeyin merkezindeki her şeye kadir güç, ne de toplum devletin kurbanı olarak görülebilir. Birey ve toplumun özerkliği yoluyla yönetmeyi hedefleyen liberal yönetim zihniyetinin egemen olması devlete topluma derin nüfuz etme kapasitesi kazandırdığı gibi, birey ve topluma da yeni kapasiteler ve direnme gücü kazandırır.

'Toplumsal' olanın ya da liberalizmin bir yönetim nesnesi olarak ortaya koyduğu 'sivil toplumun' yükselişi ve siyasal alanı fethi doğrudan kapitalist üretim ilişkileriyle ilgilidir. Kavramın göndermede bulunduğu toplumsal gerçeklik ise, ortaçağ sonlarından itibaren önce kent yönetimleri olarak başlayarak, 19.yy'da ulus ölçeğine taşarak 'toplumsallaşan' burjuva üretim ve mübadele ilişkileridir. Ekonominin siyasal ve kültürel alandan özerk, kendi yasalarına uyan bir alan olarak görülmeye başlanması, modern sivil toplumun keşfinin arkasında yatan temel olgudur. Geleneksel toplumun yüzyüze etkileşime dayalı, gündelik yaşamın farklı düzeylerini 'doğal' bir bütün içinde birleştiren ilişkilerinin yerini pazar/hane, hane/işyeri, ekonomi/cemaat, ekonomi/siyasi yönetim ayrımlarıyla birlikte gayri-şahsi, bireyci ve formel ilişkilere bırakması süreci ancak uzun ve karmaşık bir süreç sonunda toprak ve emeğin metalaşmasıyla tamamlanmıştır (Polanyi,1986). Bu süreç boyunca ekonomi adım adım kendini çevreleyen toplumsal ilişkiler ve siyasi sistemden özerkleşmiş; sosyo-kültürel sistemin sağladığı eski meşruiyet bağlarından sıyrılırken kendi özerk 'kar' mantığını diğer ilişkilere dayatma gücünü arttırmıştır. Habermas'a göre, liberal-kapitalist toplumsal formasyonda, üretim ilişkileri, meşrulaştırıcı geleneksel otoriteden bağımsızlaştığı gibi, hem kendi meşruiyetini kendinden alır hem de sistem bütünleşmesiyle ilgili işlevlerin yanısıra, toplumsal bütünleşmeyle ilgili bir takım işlevleri de üstlenir. Böylece pazar, burjuva toplumunun meşrulaştırıcı ögelerini sağlayan temel ideolojisi haline gelir (1975:20-22).

Toplumsalın ortaya çıkışı 'özel olan' ile 'kamusal olan' ayrımının niteliğini dönüştürmüştür. Toplumsal olan, özel ile kamusal alan ayrımını zedeleyerek ikisi arasında yeni bir alan tanımlar. Bu ayrımın zedelenmesi siyasal olanın temeline toplumun yerleşmesini ve devletin toplum üzerinden yönetmeye başlamasını gösterir. 'Sivil toplum' kavrayışıyla birlikte siyasal alan doğrudan ve sadece toplumla ilişkisi içinde, toplumun bir değişkeni olarak tanımlanır. Modern siyasi alanı niteleyen gayri-şahsilik, hukukilik, merkezilik, demokratiklik, temsili olma gibi özelliklerinin tümünü toplumsal/siyasal alan ilişkisinden türetmek mümkündür. Modern toplumda kapitalist ekonominin, feodalizmdeki sınırlandırılmış durumundan çıkarak ve toplumsal bağlarından sıyrılarak diğer alanları egemenliği altına alma eğiliminde olduğunu belirtmiştik. Bunu, Padova'lı Marsilius'un yaptığı gibi, toplum kavramının, aynı anda hem salt maddi ihtiyaçlar alanını (ekonomi) hem de içine siyasi ve kültürel alanı da katacak şekilde tüm toplumsal ilişkiler alanını ifade etmek için kullanılmasından anlayabiliriz. Bu, tüm toplumun ekonomi paradigmasından yorumlandığının bir göstergesidir. Foucault'nun vurguladığı gibi modern iktidar (yönetim sanatı), prensin iktidarını öne çıkaran klasik egemenlik doktrininden farklı olarak, devlet yönetimini (siyaset), aile yönetimi (ekonomi) ile bir süreklilik içinde oluşturur (1991:92). Yönetim sanatı, ekonomiyi devlet idaresine sokmak, devlet çapında bir ekonomi kurmak ve yönetmek demektir.

a. Bir Yönetim Zihniyeti Olarak Liberalizm

Foucault, liberalizmi düşünceler tarihi içinde sistematik bir düşünce, bir ideoloji ya da kurumsal bir hükümet biçimi olarak değil, "yönetim pratiklerinin rasyonelleştirilmesinin ilke ve metodları olarak işleyen, rasyonel bir yapış-ediş tarzı" olarak tanımlar[5]. Liberalizm yönetim eyleminin hem düşünülebilir hem de uygulanabilir olmasını sağlayan belirli bir yönetim rasyonalitesidir. Hikmet-i Devlet ve siyasanın eleştirisine dayanan bir ethos, yönetim eyleminin gerekliliği ve sınırlarına ilişkin sürekli bir sorgulamadır (Gordon,1991:15). 18.yy'da demografik yayılma, tarımsal üretimin artması, paranın egemen olmaya başlaması, ekonominin aile dışına çıkması ve nüfus probleminin ortaya çıkışıyla birlikte yönetim sanatı egemen olmaya başlar. Böylece ilk kez ekonomi ayrı bir varlık düzeyine çıkarken, ailenin yerini nüfus alır. Ölüm, doğum, hastalık, işsizlik, kıtlık, zenginlik, gelenekler, alışkanlıklar gibi nüfus sorunları kendine özgü bir yönetim alanı olarak belirir. Yönetimin nihai amacı, nüfustur. Nüfus hem yönetimin nesnesi hem de amacı ve varoluş nedenidir. Siyasi yönetimle ilgili bilgi ile ekonominin bilgisi aynı anda doğar ve birbirine bağlanır. Nüfusun yönetimi detaylarla ilgilidir, bu nedenle disiplinin önemi artar. Ancak yönetimin egemen olmasıyla egemenlik yok olmamış, tersine hukuki ve kurumsal niteliği tartışılarak yeni siyasi işlevler edinmiştir. Foucault egemenlik-disiplin-yönetim gibi farklı iktidar tarzlarının tarihsel sırayla birbirinin yerini alması gibi bir durumun sözkonusu olmadığını, daha

---

[5].Foucault'nun liberalizm hakkındaki görüşleri için bkz.Gordon,1991; Burchell,1996; Rose,1996)

çok, bir egemenlik-disiplin-yönetim üçg ninden sözetmek gerektiğini vurgular.

Erken 19.yy'da liberal mentalitenin ortaya çıkışı Batı'nın yönetim tarihi için çok önemlidir. Liberalizmin ortaya çıkışından önce geçerli olan Hikmet-i Devlet ve siyasa bilimi insanları ve davranışlarını en küçük detaylara kadar sabitleyerek düzeni sağlama anlayışını yansıtıyordu. Liberalizm ise tümüyle yönetilen toplumu arzulayan bu takıntılı yönetim fantezisinin eleştirisine dayanır (Rose,1996:43). Devletin topluma dair herşeyi bilebileceği ve yönlendirebileceği yolundaki devlet aklını ve siyasa mantığını reddeden politik iktisat, toplumun ve ekonominin ancak kendi doğal kanunlarına bırakıldığı zaman zenginlik ve düzen üretebileceğini savunuyordu. Bu nedenle liberalizm, temel olarak siyasi yönetimin sınırlanmasıyla ilgili, yani yönetimin etkin olabilmek için neleri yapmaması gerektiğiyle ilgili bir rasyonalite olarak belirdi. Böylece devlet ile ekonomi arasına bir sınır koyulduğunda kendine özgü ayrı bir yönetim alanı olarak ekonomi öne çıkmaya başladı. Liberal yönetim anlayışı iki farklı anlamda 'ekonomik yönetimi' öngörür (Gordon,1991:26). İlkin siyasi yönetim politik iktisadın kurallarına uygun olmalıdır. İkinci olarak, daha az maliyetle daha etkin çalışan teknik bir yönetim olmalıdır. Her iki anlamıyla da ekonomik yönetim varolan ekonomik yapı ve kurumların siyasi yönetimin işlevlerinin bazılarıyla donatılmasına yolaçmıştır (a.g.e.,26). Liberal zihniyet genel kamu düzeni ve etkinlik adına özel alandaki iktidar uygulamalarını tanır ve hatta bir tür yetki devriyle yasal olarak korunmuş bir özel vesayet alanı yaratır. Fabrika Yasalarıyla birlikte hem pazarın doğal işleyişi hem de çalışma ilişkileri ve dolayısıyla genel kamu düzeninin sağlanması, işverenin işçi üzerindeki vesayetine bağlanmıştır. Bu nedenle liberalizmin ilk döneminin şirketleri bir ticari işletmeden çok, bir pasifleştirme ve sömürgeleştirme görevi görmüş, itaatkar bireyler yaratarak kamu düzeninin korunmasına katkıda bulunmuştur. Bu yüzden 19.yy'da iktidarı analiz ederken her yerde devletin elini aramak boşunadır. Öte yandan bu özelleştirilmiş mikro iktidar odakları genel kamu düzeninin tamamlayıcısı olarak devlet iktidarına bağlanırlar. Liberalizm erken modern dönemdeki disiplini devletleştirme eğiliminin tersine devletin disiplinleştirilmesini gündeme getirmiştir.

Liberal yönetime göre, yönetimin tüm araç ve amaçları ekonomi ve sivil toplumun özerk yasalarına göre yeniden kurgulanmalıdır. Böylece bir yönetim teknolojisi olarak disiplin ve bio-politika tarih sahnesine çıkar. Okuldan hapishaneye kadar tüm disipliner teknikler özgür vatandaşların yönetimi için gerekli öznellikleri yaratırlar. Bu tekniklerin amacı kendini yöneten, kendine bakan, kendi kendinin efendisi olan özgür bireyleri üretmektir. Liberalizmle birlikte tarih sahnesine çıkan yönetim nesnesi 'Toplum'dur. Yönetim artık toprak ve tebayla ilgili değil, kendi yasaları ve mekanizmaları olan karmaşık ve özerk bir gerçeklikle yani toplumla ilgilenmelidir. Eğer yönetilecek olan toplumsa siyasanın tam olarak topluma nüfuz etmesi mümkün değildir. Liberalizm, toplumu en ince ayrıntılarına kadar yönetmek isteyen siyasa rasyonalitesine (state of police) karşı ortaya çıkar. 'Liberalizm' "aşırı yönetimin yönetmek olmadığının keşfine" dayanır. Liberal yönetim zihniyeti yönetilenleri kendi yönetimlerine

katılmaya yeterli ve gönüllü olan özgür bireyler olarak kura . Yönetilenler doğal ve ihlal edilemez hak ve özgürlükleri olan özgür bireylerdir. Eski ve yeni liberalizmde yönetim ile yönetilen arasındaki ilişki, bireylerin hem yönetimin nesnesi hem de yönetim işinde zorunlu ve gönüllü ortaklar olarak kurulmasına dayanır (Burchell,1996:23). Erken liberalizmde yönetimin rasyonelleşmesi, doğal ve rekabetçi davranışın rasyonalitesine bağlanır. Buna göre, yönetim eğer yönetilenlerin özgür davranışlarına müdahele ederse kendi temelini ve amacını zedelemiş olur. Yani liberalizmde bireysel özgürlük bir ütopyası değil, rasyonel yönetimin teknik bir koşuludur (a.g.e.,24). Liberal yönetim rasyonalitesi her somut durumda ne tür bir politika uygulanacağını değil, yönetimin temel sorun alanını belirler ve böylece belirli bir yönetim sanatını düşünülebilir ve pratik kılar. Erken liberalizm nasıl yönetmeli sorusuna, yarı-doğal bir yönetim nesnesi tanımlayarak yanıt verir. Bu doğal alan hem yönetilecek olandır hem de yönetimin üretmesi gereken sonuçtur. Sivil toplum yönetimin hem nesnesi hem hedefidir. Böylece liberalizm, toplumu yönetmekle ilgili teknik kaygıları öne çıkararak, sosyal bilimlere yolu açar. Liberalizmde yönetim ile bilgi arasında yeni bir ilişki kurulur (Rose,1996:44). Liberal yönetim stratejileri yönetimi toplumsal ve beşeri bilimlerin açığa çıkardığı insan davranışı hakkındaki pozitif bilgiye bağlar. Yönetimin kapsayacağı asi alanları evcilleştirecek olan o alanın bilgisidir. Liberal yönetsellikte uzmanlık otoritesiyle de içsel bir bağ vardır (a.g.e.,46). Ekonomi, aile ve bireyin özerkliklerini tanıyarak onları yönetmek ancak uzmanlık yoluyla mümkün olmuştur. Liberalizm, siyasi egemenliğin "yarı-doğal bir alanı yönetmesi için gerekli uygun teknikler nedir?" sorusuna yanıt arar (Burchell,1996:25). Liberalizmin tarihsel olarak bulduğu ilk teknik, devletin toplum içindeki çeşitli otorite ilişkilerinin yasal çerçevesini çizmesi oldu. Daha sonra özel-kamu ayrımı, özel iktidar biçimlerinin kamusal amaçlarla kullanımı, (işverenin işyerindeki iktidarının ekonomik etkinlik ve kamu yararına olduğu fikri), özel kişilerin yürüttüğü kamusal nitelikli kampanyalar (ahlaki, eğitsel, hayırsever, toplumsal kaygılar) gibi disiplin teknikleri gündeme geldi (a.g.e.,25). Benlik teknikleriyle içiçe geçen bu teknikler, tutumluluk, basiret, anne ve baba rolleri, temizlik, itidal, ağırbaşlılık, sadakat, kendini geliştirme ve sorumluluk gibi konularda yeni öznellikler yarattı. Ayrıca 19. yüzyıl liberalizmi bireylerin etik formasyon ve kapasiteleri için geliştirilen yeni tekniklerle birlikte, zaman ve mekanda yönetimi mümkün kılan teknikleri de geliştirdi.

Toplumsalın siyaset ve devletin merkezine konulmasıyla birlikte, özel ile kamusal alan ayrımı yeni bir anlam kazanır. Arendt'i izleyerek modern toplumun özel/kamusal ayrımının çözülmesiyle oluşan 'toplumsal' alan tarafından belirlendiğini ve bu ayrımın antik siyasi düzen için taşıdığı anlamı kaybettiğini söyleyebiliriz (Arendt,1958).'Toplumsal olan'ın ortaya çıkışı ile, özel/kamusal ayrımı modern bir formülasyona kavuşmuştur. Antik polis, özel ile kamusal alanın net biçimde birbirinden ayrılması ve kamusal alanın eşit ve özgür bireylerin erdemli yaşam adına birlikte eylemde bulundukları bir yer olarak kurulması ile nitelenir. Yuttaşın insani doğası ancak polis içinde, erdemli bir yaşam sürerek gerçekleşebilir. İnsanın siyasi varlık olarak tanımlanması böylece, her türlü yaşamsal ihtiyacın üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin karşılandığı alan

olarak görülen özel alanı ve bu alanda konumlanan insan gruplarını -kadınlar, çalışanlar, köleler- kamusal alanın dışında bırakır. Vatandaşın kamusal faaliyete katılması için ihtiyaçlarının önceden karşılanmış olması gerekliliği, özel alanı kamusal alanın varolması için gerekli bir önkoşul haline getirerek değersizleştirir. Kent devletinin çökmesiyle oluşan kamusal alan kaybı üzerinde yükselen Hristiyanlık, siyasete olan husumeti; ortak dünyanın yerine bireysel yaşamın ölümsüzlüğünü geçirmesi; insanları eşitler olarak değil, aynı ilahi kanuna tabi dev bir ailenin hiyerarşik üyeleri olarak görmesi gibi özellikleriyle modern düşünceyi etkilemiştir. Siyasal olanın toplumsal ile özdeşleştirilmesinin kökenleri ortaçağda bulunsa bile, ne özel ne de kamusal olan 'toplum'un yükselişi modern çağa özgü bir olgudur. Arendt toplumu 'kamusal olarak örgütlenmiş yaşam süreci'olarak tanımlar. Önceden haneye sürülmüş olan üretim ve yeniden üretimle ilgili faaliyetlerin kapitalizmle birlikte 'kamusal' bir önem kazanması, temel ilkesi hedonizm olan "dev bir aile" olarak toplumu doğurmuştur. Sınırsız bir devlet birikimi ve israf ekonomisinin sürekliliği ancak ürünleri, üretimin sürekli devamı için bir uğrak haline getiren otomatik bir sürecin egemenliği ile sağlanabilir ki bu sürecin hız ve ritmi tek gerçeklik olarak bedenin haz ve acılarını tanıyan hedonizme bir zemin hazırlar. Tüketim toplumu herkesi eşit şekilde kucaklar; ama bu eşitliğin değil, aynılığın ve konformizmin zaferidir.

Modern dönemde ekonomi ile tanımlanan toplum ile kamusallığı ifade eden siyasal alan arasındaki hiyerarşi tersine çevrilir. Gerçekten, Machiavelli'den liberalizme varan çizgide siyasi düşünce siyaseti, çıkarcı bireyin maddi ihtiyaçlarıyla tanımlanan sivil toplumda temellendirmeye çalışır. Siyaset, sivil toplum için vardır, tersi değil. Toplumsal sözleşme kuramcıları egemen devletin varoluş nedeninin sivil toplumdan kaynaklanan hakların korunması olduğunda birleşirler. Ancak bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi, siyasal alanın toplum tarafından kuşatılması, siyasal alanın kuruluşu açısından iki karşıt eğilime işaret eder. Kendi kendini düzenleyen bir toplum varsayımından hareket eden Lockevari liberalizm, devletin görevini, sivil toplumu iç çatışmalardan korumakla sınırlandırmaya çalışır. Ancak siyasal alanı sınırlamaya çalışan bu liberal görüş, bizzat kendi kurduğu sivil toplum/devlet ilişkisinden kaynaklanan nedenlerle tarihsel süreç içinde aşılmıştır. Devletin varoluş nedeni bir kez, sivil toplum olarak konulunca, sivil toplumdaki gelişmelere bağlı olarak devletin giderek daha fazla müdaheleci/düzenleyici olmasının engellenemeyeceği açıktır. Kısacası siyasetin toplumsallaşması aynı anda toplumun da siyasallaşmasını, devletin düzenleyici gücünün derinleşmesini getirmiştir. Neyin toplumun ve devletin ilgi alanına girdiği, neyin 'özel' sayılacağı toplumdaki değişen çıkar ve ihtiyaçlara bağımlı olarak değişir ve bu ayrım çizgileri üzerinde sürekli bir hegemonya mücadelesi gündeme gelir.

'Sivil toplum', 'özel' bireylerden oluşur. İnsanı özünde siyasi bir varlık olarak gören antik dünyadan farklı olarak liberalizm, bireyi diğer insanlarla olan toplumsal ve siyasal bağlarından bağımsız bir varlık olarak kurar . Her zaman Hobbes'un ifade ettiği kadar şiddetli bir savaş durumu sözkonusu edilmese de, liberal gelenek temel olarak, herbiri kendi 'öznel' arzularınca

yönlendirilen bu egemen bireyler arasındaki çatışma potansiyelinin nasıl giderilebileceği sorusuyla uğraşmıştır. Farklı bireyleri kendiliğinden birleştirerek toplumsal düzenin temelini oluşturacak olan ortak bir inanışlar bütünü modern dönemde geçerliliğini yitirmiştir. Dolayısıyla 'düzen', ancak insanların akıl yoluyla, kendi çıkarlarını daha iyi koruyabilmek için kendi rızalarıyla kuracakları bir yapıntıdır. Böylece modern özne, kendi içinde özel/siyasal-kamusal özne; insan/vatandaş olarak ikiye bölünmüş olur (Cascardi,1992) . Bu bölünme ile kamusal siyasal alan, ortak çıkarı ifade eden yasalar yoluyla bireylerin davranışlarını koordine eden rasyonel, yordamsal, hukuki bir alan olarak anlamlandırılır. Kamusal alan duygu, vicdan, ahlak, din ve değer sorunlarından soyutlanırken, bunlar 'öznel' değerlendirmeler olarak 'özel'alana itilirler. Bireysel çıkar ile ortak çıkarı birleştiren şey ya da bireysel çıkarlardan ortak bir irade üreten şey ortak bir irade değil, formel Yasa'dır. Yasa tanımı gereği öznel-tekil olanı değil, genel-ortak olanı ifade eder. Genel-ortak olan ise, herhangi bir tözsel değeri değil, insanların birarada yaşamalarını mümkün kılan genel ve tarafsız kurallar demektir. 18.yy'da toplumsal-siyasal düşüncenin hukuksal düşünce çerçevesinde gelişmesinin nedeni, ortak iradenin bu şekilde formel kavranışıdır.

Siyasal alanda birey eşit, özgür ve egemendir. Devletin biçimsel prosedürlerinin ve meşrulaştırıcı ilkelerinin rasyonel temellendirilmesi, özgür ve eşit derecede akıllı öznelere dayanmak zorundadır. Egemenin iradesi/otoritesi ancak egemen öznelerin yetkilendirici iradesini yansıtıyorsa meşru kabul edilir (a.g.e.,179-227). Devrim siyasal alana rasyonel ve özgür birey-insan kavramını sokmuştur ama aynı rasyonel-özgür birey kavramı siyasal alanı daraltmak için de kullanılır. Gerçekten Wagner'in işaret ettiği gibi kısıtlı liberal modernliğin temel belirleyeni, Devrim'in beslediği, toplumun tamamen denetimden çıkabileceği korkusu karşısında Aydınlanma'nın 'insanlık' kavramına bir ket vurmak ve böylece Aydınlanma'nın tehlikeli açıklığını kapatmak girişimidir (Wagner,1996:68). Kısıtlı modernliğe özgü iki sınır çekme aracından biri Aydınlanma'nın evrenselliğini sınırlayan Öteki'lerin öne sürülmesidir. Batı modernliği 'barbar' kavramı ile uzamda bir uzaklaştırma, 'gelenek' kavramı ile de zaman içinde bir uzaklaştırma yoluyla Öteki'ni, zamanı geçmiş, akıl-dışı, eski, geri, cahil, ilkel olarak betimler ve dışlar. Batı modernliğinin başlangıcında 'Öteki' olarak nitelenerek kamusal alanın dışına atılan kesimler deliler, kadınlar ve tehlikeli/aşağılık sınıflar olmuştur (a.g.e.,72). İkinci sınır çekme ya da çekilen sınırları kabul ettirme biçimi ise devlettir. "Yeni toplumun kendi doğurgularına karşı çitlenmesi; akıl düzeninin kendi öncüllerinin dinamikleri tarafından zayıflatılmasından kaçınılması" için, mutlakiyetçilikten gelen egemenlik kavramı anayasal ve cumhuriyetçi biçimlerde yorumlanmıştır. Böylece prensin yerini, "toplumsal kimlik ve cemaatin gösterilebildiği havuzlar olarak devlet, halk ve ulus" alır. Wagner, Bauman'ın "yeni modern düzen birdenbire yapısından mahrum kalan bir dünyada vahim bir yapı arayışı olarak sıçrama yaptı" şeklindeki yorumuna katılır. Kısacası, modernleştirici seçkinler, 'kadere ve atıfa karşı gelişen bir ayaklanma' olan modern söylemin iddiasına rağmen, kendi iktidar pratiklerini kimi 'doğal' ya da 'geleneksel' bağların sürekliliğine dayanarak meşrulaştırmaya çalışmışlardır.

b. Siyasal Birlik Olarak Ulus

Kısıtlı liberal modernlik döneminde devlet ile toplum arasındaki bağlantı, toplumun ulus şeklinde kurulmasıyla birlikte ulus-devlet biçiminde somutlanır. Kökenleri mutlak devlette bulunan ulus-devlet burjuva demokratik devrimler çağında güçlenir. (Sivil) Toplum ile (Egemen) devletin aynı tarihsel uzam içinde birbiriyle etkileşim içinde evrildiklerini ve böylece modernlikteki toplum tahayyülünün, hem siyaset dışındaki 'doğal' ilişkiler alanı, hem de varlığı doğrudan devlete bağlı olduğu için kendini ancak siyasi kertede ifade ederek varolabilen bir alan olarak kurulduğunu belirtmiştim. İşte bu 'toplum' tahayyülü daha sonra 'ulus' tahayyülüne dönüşmüştür. Dolayısıyla, ulus-devlet sorununu incelemeye, modern toplumdaki toplumsal bağın siyasal yani ulusal olduğunu tespit ederek başlayabiliriz (Schnapper,1995:12,18). Gerçekten ulusun, tarihsel ve kültürel özgünlükle tanımlanan etnik topluluktan farkı, ya halihazırda varolan ya da gelecekte olması gereken bir devlet ile ilişki içinde tanımlanmasıdır. Dolayısıyla, modern ulusun en temel kriterini, merkezi ve egemen bir devlet figürü oluşturur. Buna rağmen, aynı tarihsel uzamda kurulan ulus ve devlet birbirlerine indirgenmemelidir. Sadece egemen-bağımsız devleti merkeze alan devletler sistemi bakış açısı, ulus devleti tam olarak kavramaya yetmez. Ulus ile devlet arasında hem bir içiçelik hem de dışsallık vardır. Devletin eylemini meşru kılan öz olarak ulus, kendi içinde devletten ayrı bir vatandaşlar cemaati olarak kurulmalıdır (a.g.e.,20). Devletin tekçi idari sisteminin temeli olan tekçi hukuk, bireyleri yasal eşitlik temelinde bütünleştirerek ulusu oluşturan bir vatandaşlık hukuku olmalıdır. Somut ve tekil özgünlüklerden farklı olarak, herkesin formel düzeyde eşit olduğu ortak bir kamu alanı yaratamayan bir toplumsallık, modern ulus tanımına ters düşer. Dolayısıyla bu tür bir kamu alanına saygı göstermeyen bir devlet düzeninde, salt bağımsız bir devletin varlığı ulusun varolduğunun kanıtı olamaz. İçeriği ne kadar etnik öğelerle doldurulmuş olsa da, devlet kurumlarıyla güçlendirilmesi beklenen bir ortak kamu kültürü de ulusun olmazsa olmaz bir parçasıdır. Son olarak ulusun bir siyasal birlik ya da devlet olarak kuruluşunda idari, yasal ve kültürel bütünleşmenin yanısıra, işbölümüne dayalı ekonominin de önemine işaret etmeliyiz. Sonuç olarak, belirli milli sınırlar içinde tek bir yasal ve idari sistem, tek bir ekonomi ve ortak bir milli kültür modern ulus-devletin tanımlayıcı öğeleri olarak öne çıkarlar.

Ulus-devletin nüveleri mutlak devlet içindedir ancak mutlak devletin melez niteliği, askeri, idari, hukuki ve mali merkezileşme dinamiklerini vatandaşlık bazında birleştirip, bütünleştirecek modern ulus tahayyülünün henüz tam olarak gelişmemiş olduğunun göstergesidir. Mutlak devlet hala toplumsal eşitsizliklerin, hukuki eşitsizlik ve ayrıcalıklar olarak ifade bulduğu, çoğul ve karmaşık bir hukuki yapıya sahipti (Brubaker,1992:36). Ulus devletin temel siyasi birim halini almadığı bu erken dönemde insanların hukuksal statüsünü nerede doğdukları değil, ait oldukları devlet altı statü grupları belirliyordu. Dolayısıyla, bu ayrıcalıkların varlığı ortak bir hak ve yükümlülükler sistemine tamamen zıttı. Mutlak devletle başlayan merkezileşme süreçlerinin ulus-

devletle birlikte hızla evrildiğini ve niteliksel bir dönüşüme uğradığını söyleyebiliriz. Ulus-devletin yapısında meydana gelen bu niteliksel sıçramayı mümkün kılan, eski rejimde nüve halinde bulunan halk egemenliği, sivil toplum ve vatandaşlığa dayalı ulus kavramının netleşmesi olmuştur.

İktidarın merkezileşmesi ile ulus/vatandaşlık arasındaki bağlantının mutlak devlet içindeki kökenlerine daha önce değinmiştik. Ulusun mutlak devlet içindeki kökenleri merkezi otorite karşısında eşitlenmeye dayalı genel bir mensubiyet ilkesine dayanıyordu. Bu anlayış, modern ulus fikrinin hak ve katılım boyutlarıyla hiç ilgili değildi. Buna rağmen, mutlakiyetçilikle birlikte, siyasi iktidar ile teba/toplum arasında ulus/devlete esas teşkil eden yeni bir tür ilişki kurulmuş oldu. Çünkü egemenlik fikri kendi içinde, hem mutlak monarkın otoritesini hem de modern demokrasinin kökenlerini barındırıyordu. Giddens'a göre bunun nedeni, egemenliğin bir yandan kaynakları yöneticinin elinde merkezileştirirken, bir yandan da siyasi iktidarın kollektif kapasiteyi yansıttığının farkına varılmasına yol açmış olmasıdır (Giddens,1985:198,200). Bu nedenle ulus-devlet ile çoğunluğun yönetimi (poliarchy) anlamındaki 'demokrasi' arasında içsel bir bağlantı vardır. Devletin idari gücü ve kapsamının yerel cemaat ve gündelik yaşama nüfuz edemediği sınıflara bölünmüş toplumdan farklı olarak modern ulus-devlette yöneten ile yönetilen, merkez ile teba arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi sözkonusudur. İdari gücün artması denetimin yayılmasını sağlamıştır. Denetim ise sadece merkezin iktidar aracı olmakla kalmayıp, aynı zamanda yönetilenlerin belirli bir 'kontrol diyalektiği' çerçevesinde yöneticileri etkilemeleri için olanaklar yaratır. İşte demokrasinin arkasında yatan yapısal sahne budur. Hükümetin siyasal eşitler olarak görülen vatandaşların tercihlerine karşı sürekli yanıt verir durumda olması anlamında poliarki, temel sivil ve siyasal hak ve özgürlüklerle ilgilidir (a.g.e., 199-200). Giddens'a benzer biçimde Hobsbawn da, 19.yy'da ulus-devletin belirli bir toprak parçası dahilindeki tüm insanlar üzerindeki en üstün güç olarak gündelik yaşama nüfuz etmesinin yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi bir ulus yaratacak şekilde nasıl dönüştürdüğünü açıklamaya çalışır (Hobsbawn,1990: 81-83). İlkin, bu yeni yönetim tarzına uygun teknik ve idari araçlar sorunu gündeme gelmiştir. Bu konu doğrudan yazılı hatta konuşulan dil sorununu, dolayısıyla genel okur-yazarlık sorununu gözeten bütünsel bir yönetim aygıtının kurulmasıyla ilgilidir. İkinci olarak, vatandaşın devlete duyduğu sadakat ve özdeşleşme sorunu vardır. Tebanın sadakatinin ya hiç aranmadığı ya da özerk ara kurumlar yoluyla sağlandığı dönemlerden farklı olarak ulus-devlette, vatandaş ile ulusal merkez doğrudan karşı karşıya geldiği için, devletin çıkarları sıradan vatandaşın sisteme katılımını gerektirir. 19.yy'da sınırlı da olsa genel seçime dayalı bir demokratikleşmenin yaşanmaya başlamasıyla birlikte devlet için vatandaşlarının ve özellikle belirli toplumsal grupların ne düşündükleri önemli bir sorun halini almıştır. Özellikle 1789'dan sonra devletin geleneksel meşruiyet kaynaklarının zayıflaması, halk egemenliğini yeni bir meşruiyet aracı olarak gündeme yerleştirmiştir.

Ulus-devletin burjuva demokratik devrimler çağında sağlamlaşması, bir üretim tarzı olarak

kapitalizmin ve burjuvazinin yükselişiyle doğrudan bağlantılı lır. Giddens'a göre, ücretli emek formunun genelleşmesi, zamanın metalaşması, kır/kent ayrımının niteliğinin dönüşmesi ve tüm bu gelişmelere ortam sağlayan "yaratılmış kent mekanı" ile nitelenen kapitalizm, 'sınıflara bölünmüş toplumdan' yapısal olarak farklı bir 'kapitalist toplum' olarak, ancak 19.yy'da oluşmuştur (Giddens,1981:160-188). Sistem bütünleşmesi ve toplumsal bütünleşme farklılaşmasının başladığı, ancak farklılaşma derecesinin kır/kent ayrımına bağlı olarak düşük kaldığı; temel iktidar odağı olarak kentin öne çıktığı sınıflara bölünmüş toplumda, devlet ile toplum arasındaki ayrım hala belirgindir. Akrabalığın toplumsal bütünleşmede hala güçlü olduğu bu dönemde devlet yerel cemaatlerin içine sızarak gündelik yaşama müdahele etme gücüne sahip değildir. Merkezin idari ve kültürel açıdan tam hakim olamamasına paralel olarak, şiddet araçları üzerindeki hakimiyeti de zayıftır. Çevreden merkeze yönelik sürekli bir tehdidin yanısıra, kentlerde de silahlı çetelerin hakim olduğu bir şiddet ortamı yaygındır. Buna karşılık, toplumsal ve sistem bütünleşmesinin tamamen farklılaştığı kapitalist toplumda ise, devlet ile toplum çok özgün bir biçimde birbirinden ayrıldığı halde, devlet çok daha kapsayıcı ve nüfuz edici hale gelir. Giddens, ulus-devlette idari birliğin sağlanmasının koşulları olarak üretimin metalaşması nedeniyle kır/kent ilişkilerinin kent lehine dönüşmesi ile ulaşım ve haberleşmenin birbirinden ayrılmasıyla birlikte devletin denetleme faaliyetlerinin, iletişim ve bilgi toplama tekniklerinin gelişmesine işaret eder (a.g.e.,190,172,165; 1985:182). Bilgi toplamak ve bir "kollektivite içinde astların davranışlarının üstlerce kontrol edilmesi" anlamındaki denetleme ile buna bağlı olarak gelişen içsel pasifleştirme olgusu, iktidar kaynağının merkezileşmesinde en önemli rolü oynamıştır. Ulus-devletin iç ilişkilerinde şiddetin merkeze kayarak hukuken sınırlandırılması anlamına gelen içsel pasifleştirme üç temel olguyu içerir (Giddens,1985:181-191). İlki, idam, işkence gibi açık şiddet gösterisini içeren cezalandırma biçimlerinin yerini denetime dayalı polislik faaliyetlerinin almasıdır. Bu süreçteki en önemli gelişme, mülksüzleşerek kente göçen kitlelerin yarattıkları sorunlarla uğraşacak hastane, hapishane, tımarhane, işevleri, düşkünlerevi gibi modern örgütlerin ortaya çıkışıdır. Kentli kitlelerin yol açtığı suç olgusu nedeniyle 16.yy'dan itibaren belirginleşen kanun ve düzen söylemi, insanların davranışlarını düzenleyen disipliner iktidar kurumlarıyla birleştiğinde suçlular artık isyankar olarak değil, deviant (sapkın) olarak nitelendirilmeye başlanır. İçsel pasifleştirmenin ikinci boyutu, kapitalist iş akdinin niteliği nedeniyle sınıf ilişkilerinde doğrudan şiddetin yerini çıplak ekonomik zor ve emeğin işyerindeki denetimine bırakmasıdır. Giddens, ulus-devletin iktidar yapısını simgeleyen tipik alanın, Foucault ve Goftman'ın bahsettiği 'total kurumlar' değil, denetimle birlikte karşı çıkışa da olanak tanıyan bir 'kontrol diyalektiğinin' işlediği işyeri olduğunu belirtir. İçsel pasifleştirmenin üçüncü boyutu asker-polis ayrımı temelinde askeri güçlerin iç güvenlikten dış güvenliğe kaymasıdır.

Kısıtlı liberal dönemin özelliği ulusun, devletle ilişki içinde asıl olarak siyasal bir birlik tarzı olarak kurulmasıdır. Siyasi bir birlik tarzı olarak ulusun nasıl tahayyül edildiğini ve ulus-devletin daha sonra Batı dışındaki coğrafyalarda da uygulanabilir bir model haline nasıl geldiğini anlamak için Fransız Devrimi ve sonrasına bakmamız gerekir. Fransa Batılı sivil-teritoryal ulus modelinin

en erken ve olgun biçimde şekillendiği yerlerden biridir. Fransa'nın tezimiz açısından bir diğer önemi kısıtlı liberal modernlik dönemine uygun bir ulus anlayışının kaynağı olmasıdır. Önce Avrupa'da doğup tüm dünyaya yayılan milliyetçilik ideolojisinin beşiği olarak Fransa bu ideolojik pratiğin tüm karmaşıklığıyla incelenebileceği bir laboratuar sayılabilir. Öncelikle, siyasi bir birlik olarak ulus anlayışını ve buna bağlı olarak liberal hümanist milliyetçiliğin nasıl geliştiğine bakmalıyız. İlgili literatürde Fransa, Almanya ile karşıtlaştırılarak, kültür merkezli değil, devlet merkezli bir ulusallık anlayışının prototipi olarak değerlendirilir (Brubaker,1992). Fransa'nın özgünlüğü ulus ile devletin yüzyıllar süren bir devlet kurma sürecinde birbirlerine bağlı olarak adım adım gelişmiş olmalarıdır (a.g.e.,4). Devrimi önceleyen eski rejimin monarşisi, sonuçta vatandaşlığın devlete ve toprağa bağlı olarak tanımlandığı sivil-siyasi bir ulusallık anlayışına zemin hazırlamıştır. Fransa'nın özgünlüğünün kendi tarih ve coğrafyasından kaynaklanan nedenleri varsa da Fransız devriminin ideolojisiyle bu özgünlük netleştirilmiş ve diğer ülkelerde de uygulanabilir bir model haline getirilmiştir. Devrim öncesinde geniş bir burjuva kesimde yankı bulan ulusallık düşüncesinin içeriği büyük ölçüde mutlak rejime karşı millet egemenliğini savunan liberal bir siyasi eleştiriyle doldurulmuştu. Yani ulus diğer uluslara karşı değil, toplum içindeki ayrıcalıklı kastlara karşı tanımlanıyordu. Aydınlanmacı hümanist milliyetçilik anlayışı doğal hukuk, akıl, ilerleme, insanlık eşitlik ve dünya barışı gibi temalarla örülmüştü. Evrenselcilik, ulusal egemenlik ve kendini belirleme gibi kavramlar da bu genel çerçevede yorumlanarak devrimin ideolojisini oluşturdu. Sieyes'in 'ulus nedir' sorusuna verdiği ünlü yanıtın işaret ettiği gibi, ulus ortak bir hukuki düzene tabi olan ve yasama tarafından temsil edilen bir birlik olarak tanımlanmıştı (a.g.e.,7). Ulusa mensubiyeti tanımlayan herhangi bir etnik-kültürel bağ değil, belirli bir demokratik düzen içinde birarada yaşamayı hedefleyen bir siyasi iradeydi. Fransa'nın dünyaya tanıttığı kendini belirleme ilkesi de, bu doğrultuda kozmopolitan, rasyonalist ve liberal bir şekilde yorumlandı. Fransa'da ulusun siyasi yorumunun öne çıkması, kültür boyutunun varolmadığı anlamına gelmez. Daha çok, Fransa'da ulusun siyasi ve kültürel öğeleri Almanya'daki gibi rakip değil, birbirlerinin tamamlayıcısı olmuşlardır. Brubaker'ın ifadesiyle, Fransa'da 'siyasi birlik ulusallığın kurucusu, kültürel birlik ise yansımasıdır' (a.g.e., 7,10). Bu nedenle, devrim sonrasında uygulanan kültürel asimilasyon bile etno-kültürel kaygılarla değil, cumhuriyetçiliğin belirlediği siyasi kaygılarla açıklanmıştır.

Siyasi ulus tahayyülünün doğal sonucu, siyasi vatandaşlık tanımıdır. Brubaker'a göre bir Fransız Devrimi icadı olan modern vatandaşlık, dört temel süreçle doğrudan ilgili olarak gelişmiştir: Burjuva devrimi, demokratik devrim, ulusal devrim ve bürokratik devrim (a.g.e.,39). Kamu önünde eşitlik ve özel mülkiyet hakkı, burjuva devriminin getirdiği dönüşümlerle sağlanmıştır. Modern vatandaşlık için siyasi eşitlik kadar önemli olan siyasi katılım fikrinin gelişimi de devrimin demokratik niteliğini yansıtır. Mutlak devletin gelişimiyle doğrudan bağlantılı olan sivil-siyasal eşitlik fikrinden farklı olarak yönetime katılma fikri, geç ortaçağ şehir devletlerindeki vatandaşlık geleneğinin Rousseau'nun düşüncesini etkilemesi aracılığıyla devrimin ideolojisini belirlemiştir. Devrim, bu iki farklı vatandaşlık geleneğini birleştirerek, siyasi hakları ulus devlet

düzeyine taşımış ve onları ayrıcalıktan bir genel hakka dönüştürmüştür. Ancak kısıtlı liberal modernliğin ruhuna uygun olarak bu 'hak'kın ulusun belirli bölümleriyle sınırlandırıldığını ve soyut-formel düzeyde kaldığını belirtmeliyiz. Fransız devrimi, sadece siyasi bir birlik olarak ulusu yaratması anlamında değil, militan bir siyasi ideoloji olarak milliyetçiliği yaratması anlamında da bir ulusal devrimdir. Milliyetçiliğin devrimin ilk aşamasındaki liberal-komopolit yorumu, 'Fransa'daki tek yabancılar kötü vatandaşlardır' denilerek yabancı/Fransız ayrımının muğlaklaştırılmasına yolaçacak kadar ileri götürülmüştür (a.g.e.,7). Bu nedenle, neredeyse insan hakları olarak yorumlanan vatandaşlık haklarının birçoğu yabancılara da tanınmıştır. Son olarak, vatandaşlıkla bürokratik devrim arasındaki ilişki; devrim, mutlak monarşinin başlattığı merkezileşme hamlesinin ivmesini arttırdığında yoğunlaşmıştır. Modern devlet/vatandaş ikilisinin birbirine bağlı olarak kuruluşu bu sürecin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Fransız devriminin milliyetçilik ideolojisini üreten ulusallık niteliği, Jakobenizm döneminde iyice belirginlik kazandı. Hatta bu, ayrı bir Jakoben milliyetçilikten sözetmemizi mümkün kılacak kadar önemli bir dönüşümdür (Hayes,1959:55). Devrimin ilk yıllarını belirleyen evrenselci-kozmopolitan-hümanist yaklaşımın yerini, daha militarist, yabancı düşmanı, otoriter ve saldırgan bir milliyetçiliğe bırakmasının nedeni Fransa'nın cumhuriyetçiliği yaymak adına açtığı savaşlar oldu. Jakobenizmin, Napolyon dönemine bıraktığı miras, savaşa bağlı olarak gelişen ve ordu, okul, yarı-kamusal dernekler eliyle örgütlenen bir ulus-tapınması pratiği oldu. Jakobenizm, tüm sembolizmi ve törensel boyutlarıyla birlikte bu kurumları, sonra gelen rejimlerin de sahiplenecekleri ulusal birliği ve kimliği güçlendirici kurumlar olarak tarihe mal etti. Cumhuriyetçi-milliyetçi savaş en stratejik ulusal kurum olarak orduyu gündeme getirdi. Tüm ülkenin savaş alanına çevrilmesiyle birlikte, zorunlu askerlik uygulamasına dayanarak tamamen ulusal bir nitelik kazanan yeni ordu, bir asker-vatandaş ve ordu-ulus idealini yarattı (a.g.e.). Ordunun vatandaşlık adına ulusu eğitme misyonu kamu okulları tarafından da desteklendi. Çocuğun aile ve kiliseye değil, ulusa ve devlete aitmiş gibi görülmesiyle birlikte; zorunlu, laik, ücretsiz ve genel eğitim kurumsallaşacak ve öğretmenler ulusu kurmanın en önemli aktörleri (instituteurs) olarak belireceklerdi (Brubaker,1992:11). Jakoben milliyetçiliğin ayırdedici diğer uygulamaları, herkesin aynı Fransızcayı konuşmasını sağlamak için dilde standartlaşmaya gitmek ve popüler yayıncılıktan ve yarı-kamusal nitelikli propaganda örgütlerinden yararlanılmasıydı. Tüm bu söylemsel pratiklerin içine yerleşen 'la patrie' ideolojisi, bayrak ve marşın öne çıkarıldığı zengin bir ulusalcı sembolizm ile beslenen, kilisenin gücüne karşı dinin toplum üzerindeki bütünleştirici işlevlerini üstlenmeye soyunan, merkezileştirici bir ideoloji olarak gündeme yerleşti (Hayes,1959). Jakoben milliyetçiliğin önemle vurgulanması gereken bir diğer yönü modern ulus-devletin meşruiyetiyle ilgili yeni bir dinamiğin ilk kez belirginlik kazanmasıdır. Bu tarihsel momentte, eğitimle birlikte yoksullukla mücadele de devletin görevleri arasında görülmüş ve böylece ulus-devletin paternalist karakteri ortaya çıkmaya başlamıştır. Jakoben milliyetçilik, 18.yy'ın hümanist-liberal ulus anlayışıyla, milliyetçilik çağı diye anılan, giderek etno-kültürel öğelerin ağırlık kazandığı 19.yy milliyetçiliği arasında bir köprü görevi görmüştür. Bu tezde

benimsenen kuramsal çerçevede 19.yy sonu kısıtlı liberal modernlikten örgütlü modernliğe geçişi ifade eder ki etno-kültürel ulus anlayışı da bu momentte önem kazanmıştır.

iii. Modern Siyasi İktidar Sorununa İlişkin Kuramsal Değerlendirmeler

a. Modern Devlet ve Stratejik-İlişkisel Yaklaşım

Modern devletin toplumla çok özgün bir ilişkiye girmesi devlet kuramı açısından önemli sorunlar doğurur. Devletin aynı anda hem çok merkezi ve kurumsal bir bütünlük olarak kendini toplumdan ayırması hem de bu biçimselliğini bizzat toplumsal formasyonun niteliğine borçlu olması modern devlete yaklaşırken ya devlet ya da toplum merkezli kuramların geliştirilmesine yolaçmıştır. Ben bu tezde devlet ve toplum merkezli kuramlar arasındaki katı ayrımı eleştirerek stratejik-ilişkisel bir yaklaşım geliştiren B.Jessop'un yöntemsel önerisini benimseyeceğim. Jessop'un yaklaşımının önemi, modern devleti kavramımızı sağlayacak tarzda devlet ile toplumun karmaşık etkileşimine dikkat çekmesinden kaynaklanır.

Jessop öncelikle genel bir devlet kuramı geliştirmeye çalışanların düştükleri üç tür tuzaktan (empirisizm, indirgemecilik ve kapsamacılık) kaçınarak, devleti reel-somut bir nesne olarak çözümleyen 'eklemleme' yöntemini önerir (1982:212). Devleti 'reel-somut bir nesne' olarak çözümlemek onu birçok farklı belirlenimlerin karmaşık bir sentezi olarak görerek, soyuttan somuta ve basitten karmaşığa giden bir yöntemle bu farklı belirlenimlerin somut olarak nasıl birleştiğini ortaya koymayı gerektirir. En soyut düzeyde yöneten-yönetilen ayrımı ve genel devletsellik tanımı gelir. Daha sonraki aşamada feodal, mutlakiyetçi, kapitalist, devlet sosyalizmi gibi farklı toplumsal formasyonlardaki farklı devlet türleri analiz edilmelidir. Bu analiz bize hem biçimsel olarak yeterli, hem de empirik olarak mümkün devlet formlarını gösterir. Bir sonraki düzeyde toplumsal formasyonun dönemleştirilmesine paralel olarak farklı devlet biçimleri ele alınabilir. (liberal, tekelci kapitalizm gibi). Burada önemli olan her evrede devletin sermayenin dolaşımından nasıl ayrıldığı ve bunun devletin işlevlerini nasıl değiştirdiğidir. Daha somut bir düzeyde normal ve istisnai devlet türleri yer alır. En son olarak ise somut rejim türleri gelir.

Jessop ayrıca devletin farklı soyutluk ve karmaşıklık düzeylerini ifade eden bir kavramsal hiyerarşi içinde ele alınması gerektiğini söyleyerek üç düzey belirler. Bunlar; devletin genel çıkarlarını temsil ettiği varsayılan toplumdan kendini kurumsal olarak ayırma biçimleri; iç örgütlenmesinin niteliği ve genel çıkarları dile getiren ve geliştiren siyasi pratikler ve söylemlerdir. Bu üç düzey, toplumsal formasyonun temel örgütleniş ilkeleri; kurumsal bütünlük olarak devletin iç örgütleniş ilkeleri ve devletin içinde ve dışında yeralan somut siyasi mücadelelere denk gelir (1990:344). Jessop, bu kavramsal hiyerarşinin yerine geçebilecek basit bir şema olarak da devletin altı boyutuna işaret eder. Bunlar devletin biçimsel-kurumsal ve davranışsal-stratejik boyutlarını gösterirler. Devletin biçimsel-kurumsal boyutları olarak şunlar

sayılır: (a.g.e.,346)

1. Farklı temsil biçimleri (bölgesel, işlevsel, çoğulculuk, yanaşmacılık, popülizm,gibi)
2. Devletin iç örgütlenişi (bölgesel ve işlevsel olarak devletin farklı parçaları arasındaki güç dağılımı, yasama ve yürütmenin güçleri, idari birlik sorunu, merkez ve yerel ilişkisi, ulus-devlet ile uluslararası organların ilişkileri gibi)
3. Devletin sivil topluma ve kapitalist ekonomiye müdahele biçimleri

Davranışsal ya da stratejik boyutları olarak ise şunlar incelenmelidir:
1. Devlet iktidarının toplumsal temelleri (iktidar bloğunun niteliği, hegemonik mücadelerle oluşan kararsız uzlaşma dengelerinin özellikleri)
2. Devlet sisteminin sınırlarını tanımlayan ve ona içsel birlik kazandıran devlet pratikleri ve projeleri.
3. Verili iktidar bloğu ve hegemonik proje çerçevesinde hayali cemaati tanımlayan söylemler

Tüm bu farklı belirlenimlere işaret etmek basitçe devleti tanımlamaktan daha önemlidir. Devleti tanımlamanın özel zorlukları vardır (a.g.e.,117,340). Devlet, en temel özelliği toplumdan ayrımlaşma (particularization) olan biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki olmasına rağmen içeriksel boyutlarının da belirlenmesi gerekir. Devlet kolay tanıma gelen soyut, biçimsel bir nesne değildir. Bu nedenle soyut ve genel bir kuramı olamaz. En kolaycı tanım devleti çekirdek kurumsallığına bakarak tanımlamaktır. Devlet aygıtının çekirdeği, ortak çıkar ve genel irade adına kollektif olarak bağlayıcı kararları tanımlamak ve dayatmakla işlevlendirilmiş bir kurumlar bütünüdür. Ancak bu tanım devleti kuran bir ayrım olarak devlet/toplum ayrımını anlamaya yetmez. Devlet ile toplum arasındaki kurucu ilişkilere dikkat çekmek isteyen Jessop devleti "biçimsel olarak belirlenmiş bir stratejik toplumsal ilişkiler alanı" olarak değerlendirir. Bu tanım devletin hem kurumsal-biçimsel hem de toplumsal-stratejik boyutlarına eşit olarak ağırlık tanır. Devlet bir yandan stratejik bir toplumsal ilişkiler alanıdır. Jessop, Poulantzas'ı izleyerek devlet iktidarını "siyasi güç dengelerinin biçimsel olarak belirlenmiş yoğunlaşması" olarak tanımlar (a.g.e.,149). Devletin toplumsal yönünü vurgulamak onun kendiliğinden bir güç sahibi olan bir özne ya da araç olmadığı anlamına gelir[6]. Devlet her zaman toplumdaki farklı sınıf ve kesimlerin mücadele alanı olmuştur. Devletin içinde ve dışında yapılan mücadeleler devletin biçimselliğini ve işlevlerini belirlerler. Öte yandan tüm bu mücadeleler verili bir devletin biçimsel özelliklerinden soyutlanarak anlaşılamaz. Bu mücadeleleri belirli bir biçime sokan bir kurumsallık vardır. Devlet her zaman belirli çıkarlara daha açık olan bu nedenle de siyasi çıkarların ve stratejilerin oluşumunu belirleyen bir stratejik seçmeciliğe sahiptir (a.g.e.,149). Dolayısıyla devletin biçimi hem toplumsal ilişkileri kuran hem de onlar tarafından kurulan bir nitelik taşır. Jessop devletin toplumsal ilişki olduğunu vurgularken strateji kavramını öne çıkarır. Devlet üç

---

[6] Araçsalcılığın eleştirisi için bkz. (Jessop:1990:146)

anlamda stratejik bir alandır. İlkin devlet yapısı ve işleyiş tarzı nedeniyle bazı stratejilere daha açık olan bir stratejik alandır. İkinci olarak devlet, devletin birliğini sağlayan ve siyasi egemenliği yeniden üreten stratejilerin geliştirildiği bir zemin olarak iş görür. Son olarak devletin yapısı ve işleyişi de geçmiş siyasi mücadele ve stratejilerin yeniden üretimi çerçevesinde anlaşılmalıdır.

Devlet analizi devletin kurumsal yanlarıyla sınırlı tutulamaz ve devlet ile kendi dışındaki alanların etkileşimlerini ele almayı gerektirir (a.g.e.,363). Dahası devlet ile toplumsal formasyon içindeki diğer toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşimlerin her biri, içsel bir bütünlüğe ve tutarlığa sahip, kapalı alanlar arasındaki dışsal ilişkiler olmayıp, ilişki içindeki tarafları kurucu bir nitelik taşırlar. Bu nedenle devlet ile onun belirli bir karşıtlık içinde tanımlandığı 'toplumun' çok net ve sabit sınırları yoktur. Toplum da devlet gibi verili bir nesne değildir; toplumun sınırları ve çıkarları devletinki ile aynı süreçte oluşur. Devlet ve toplumun her ikisi de ancak onları ilişki içinde kuran toplumsal projelerinin geçici gerçekleşmesi sayesinde kurulur. Devlet toplumla ayrımını hiç bir zaman tam olarak kuramaz ve bu ayrımlar sürekli olarak dönüşüme açık kalır. Devletin çevresinde altında ve üstünde devletle ilişkisi belirsiz ve kaygan olan çeşitli kurum ve alanlar vardır. Bu kurumların birbiriyle eklemlenmesi toplumsal formasyonun niteliğine ve tarihsel geçmişe bağlıdır (a.g.e.,363).

Devlet ile toplumun içiçe geçmişliği devletin özgül yapılanışı nedeniyle önemli bir paradoks olarak ortaya çıkar. Parça-bütün paradoksunu andıran 'devlet-toplum paradoksu', devletin toplumsal formasyon içindeki kurumlardan sadece birisi olmakla birlikte parçası olduğu bu toplumsal formasyonun bütünlüğünü devam ettirme sorumluluğuyla yüklenmiş olmasından kaynaklanır. Devlet bir yandan, birikimin koşullarını ve sınıflı bir toplumda toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlamakla görevliyken, öte yandan belirli araçlar ve kapasitelerle sınırlı tekil bir parça olduğu için bu işlevlerini hiç bir zaman tam olarak yerine getiremez. Devletin yasal, örgütsel ve ideolojik olarak bu işlevlerle yüklenmiş olması onun yeterli kapasiteye sahip gerçek bir özne olduğunu göstermez. Devlet yüklendiği işlevleri kolayca yerine getirebilecek özsel bir birliğe ve güce sahip bir özne değildir. Devletin içsel birliği ve gücü her zaman belirli siyasi projelerin bir sonucu olarak kurulur ya da kurulamaz. Dolayısıyla devletin ortak çıkarı ve bütünlüğü temsil etmesi bir kurgudan ibarettir. Ancak bu kurgu devletin gerçekliğini kuran, gerçek etki ve sonuçları olan kurucu bir söylemdir. "Devletin gururlu-kibirli ama trajik varoluşunu yaratan tam da siyasal kurgu ile siyasal gerçeklerin bu karmaşık sentezidir"

Modern kapitalist devletin "biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki alanı" olarak analizinde iki tür strateji öne çıkar: Birikim stratejileri ve hegemonik projeler. Bunların her ikisi de bir yandan devletin biçimsel-kurumsal özellikleri çerçevesinde geliştirilen, öte yandan devletin biçimsel ve içeriksel birliğinin ve etkinliğinin kurulmasını sağlayan projelerdir. Devlet birikim stratejileri ve hegemonik projelerin oluşturulmaya çalışıldığı bir alandır ve başarılı projelerin oluşturulması devletin kendine yüklenen işlevleri yerine getirmesi için zorunludur. Ancak birikim

stratejileri ve hegemonik projeler siyasi güç ilişkilerine bağlı oldukları için başarılı c malarının bir garantisi yoktur. Birikim stratejileri ile hegemonik projelerin ortak yanı tekil çıkarlar ile genel çıkarlar arasındaki çatışmayı kısmen de olsa çözerek devletin ortak çıkarın temsilcisi olma iddiasını desteklemeleridir.

Birikim stratejisi, ekonomi-dışı varlık koşullarıyla birlikte bütünsel bir ekonomik büyüme modelini ve bunun nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin araçları belirleyen bir stratejidir (a.g.e.,198). Bu stratejinin başarılı olabilmesi için öncelikle sermayenin dolaşımındaki farklı momentlerin belirli bir fraksiyonun hegemonyası altında toplanması gerekir. Bu bağlamda birikim stratejisi de hegemonyaya benzer şekilde, hegemonik sermaye kesiminin uzun dönemli çıkarları ile bağımlı sermayelerin kısa dönemi çıkarlarını ortak bir strateji etrafında birleştiren ve böylece sermaye birikiminin sağlıklı işlemesini sağlayan bir eklemleyici strateji olarak tanımlanabilir. Hegemonik sermaye dilimi farklı olabileceği halde, bir birikim stratejisinin başarılı olması için mutlaka artı değerin artmasını sağlayan sanayi sermayesinin sürekli gelişmesini sağlaması gerekir. Sermayenin kollektif çıkarları önceden verili değildir ve her durumda tekil sermayeler arasında oluşsal bir çıkar birliği oluşturan birikim stratejileri yoluyla kurulur (a.g.e.,200)[7]. Devlet hegemonik projelerle ilişki içinde birikim stratejilerinin oluşturulmaya çalışıldığı bir kurumsal zemindir. Dolayısıyla devletin biçimi (temsil ve müdahele biçimleri) ve hegemonik projeler sermayenin çıkarlarının tanımlanmasında ve birikim stratejilerinin oluşmasında etkili olurlar. Ancak önceden belirttiğim gibi devlet sermayenin kısa dönemli çıkarlarıyla ilgili ekonomik bir güç değil, sermayeyle ilgili ama doğrudan ekonomik olmayan siyasi bir güç olduğu için sermaye birikimi için işlevselliği garanti değildir. Bu işlevsellik ancak siyasi mücadeleler aracılığıyla başarılı statejiler geliştirilebilirse sağlanabilir. Bu süreçte devletin biçiminden kaynaklanan kurumsal dolayımlar ve siyasi güç dengeleri önemlidir. Sermaye birikimi için özsel olarak avantajlı olan bir devlet biçimi yoktur. Her biçim devletin somut içeriğine ve güçler dengesine bağlı olarak avantaj ya da dezavantajlar sağlayabilir. Her bir devlet biçimi, belirli çıkarların temsil edilmesini kayıran stratejik bir seçmeciliğe sahiptir. Belirli koşullarda sermaye birikimiyle uyumlu olan parlementarizm bile önemli sınırlamalara sahiptir. Bu devlet biçimi sermayeyi tehdit edebilecek siyasi krizlere açık olduğu gibi normal şartlarda bile işlev bozuklukları gösterebilir.(a.g.e.,24)

Hegemonya ise "bir sınıfın ya da sınıfsal kesimin uzun vadeli çıkarlarıyla bağımlı sınıf ve

---

[7].En soyut düzeyde bile genel olarak sermayenin mantığı tek ve basit değildir. Ekonomi-dışı alanlarla da ilgili olan bir dizi ikilemle maluldür. En soyut düzeyde sermayenin çıkarı değer formunun hukuk, para ve devlet gibi koşullarıyla birlikte yeniden üretimidir. Ama burada bile ikilemler vardır. Genel sermaye etkileri olan yapı olduğu halde gerçek bir özne olmadığı için genel olarak sermayenin çıkarı ile onu oluşturan tekil sermayelerin çıkarları arasında her zaman potansiyel bir çatışma vardır. ‹kinci olarak değer formunun yeniden üretilmesi için değer formu dışındaki biçimlerin ve devlet müdahalesinin genişlemesi gerekliliği ikilemi sermaye ve piyasa için birikim ve meşruiyet sorunlarına yolaçabilir. Devlet koşulları yaratmak için sürekli müdahale etlmekle geri çekilmek zorunda kalmak arasında sürekli gidip gelir. Ayrıca ücret hem tüketim hem de maliyet unsuru olduğu için ücretler sorunu sermaye içindeki çatışmaları besler. Emeğin yeniden üretimi için ücret dışı biçimlerine de gerekli olması sermayeyi zedeler. Son olarak sermayenin yeniden üretimi, dinamik bir ortam içinde bazı tekil sermayelerin tasfiyesini ya da bazı kapitalist formların ve siyasi yapıların dönüşmesini gerektirir. (Jessop.1990:153)

kesimlerin kısa vadeli çıkarlarını birleştirerek, tekil çıkarlar ile ortak çıkar arasındaki soyut gerilimi çözmeye çalışan" bir bütünleşme projesidir. Hegemonik sınıfın kısa dönemli tekil çıkarlarının, diğerlerinin çıkarlarını içerilebilmesi için feda edildiği bu projede bazı çıkarlar genel çıkar adı altında birbirine eklemlenirken diğerleri tekil, irrasyonel, hatta ahlaksız çıkarlar olarak adlandırılır ve dışlanır (a.g.e.,162,207-209). Hegemonya aynı zamanda belirli kesimlerin hegemonik gücün siyasi, ahlaki, kültürel ve entellektüel liderliği altında toplanması yoluyla kollektif bir iradenin oluşmasını sağlayan ulusal-popüler bir nitelik taşır. Hegemonya maddi ödünlerin yanısıra eğitsel, ideolojik süreçlerle de siyasi-toplumsal güçleri hegemonik proje etrafında konumlandırmak ve karşı hegemonik güçleri en azından nötralize etmek ve hatta zor kullanımı yoluyla bastırmak gibi ikili bir stratejiye dayanır (a.g.e.,182).

Hegemonik projeler ile birikim stratejileri birbirlerini sınırlasalar da aynı şey değildirler. Birikim stratejisi ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik gelişmeyle ilgilidir. Hegemonik proje ise ekonomik olmayan (ekonomiyle ilgili ama doğrudan ekonomik değil) kaygılarla (askeri başarı, toplumsal reform, siyasi istikrar ve ahlaki diriliş gibi) ilgilidir. Ayrıca hegemonik projeler sadece sınıflarla değil tüm güç ilişkileriyle ilgili olduğu için ulusal-popülerdirler. Sınıfsal ilişkilerin ötesinde sivil toplum ve devletle ilgili güçlerle de ilgilidirler. Öte yandan birikim stratejileri ile hegemonik projeler arasında tutarsızlıklar olabilir. Sermaye egemenliği ve hegemonya ancak ikisi uyumluysa kolay sağlanabilir ama hegemonyanın asıl amacı birikimi sağlamak değildir. Keyfi, iradi bir hegemonik proje birikimin koşullarını zedeleyebilir ya da birikimin gerekleri hegemonyanın gereklerini aşabilir (a.g.e.,209). Jessop, başarılı bir hegemonya için üç koşul sayar: hegemonik yapısal belirlenmesi; stratejik yönelimi ve birikim stratejisiyle olan ilişkisi. Hegemonyanın yapısal belirlenmesi devletin verili biçiminin taşıdığı yapısal ayrıcalıkların bazı grupların çıkarları lehine, diğerlerinin aleyhine çalışmasıdır. Ancak devletin biçimi başarılı hegemonya için yeterli değildir. Yapısal belirlenime ek olarak hegemonik projenin niteliği ve nasıl işlediği de önemlidir. Hegemonya siyasi, entellektüel ve ahlaki olmak üzere üç alanda liderlik gerektirir. (a.g.e.,209)

Jessop'un çizdiği kuramsal çerçeve içinde modern devlet hakkında şu gözlemlerde bulunmak mümkün. Devletin biçimi ile sermaye için işlevi arasındaki potansiyel çatışmanın niteliğini anlamak modern kapitalist devletin çelişkilerini anlamak için çok önemlidir. Modern kapitalist devletin en belirgin biçimsel özellikleri kapitalist üretimden kurumsal olarak ayrılmış olması, meşru zor tekeline sahip olması, idari matriks olarak hukuk devleti ve rasyonel-yasal bürokrasiyi kullanması ve kendini vergi devleti olarak kurmasıdır (a.g.e,355). Devletin bu biçimi kapitalizm için yeterli ve gerekli görülebilir. Gerçekten devletin bu biçimini gerekli ve mümkün kılan kapitalist üretim tarzının ekonomi ile siyasal alan arasında koyduğu ayrım olmuştur. Öte yandan devlet ile ekonomi arasındaki bu ayrım sonucunda oluşan biçimsel-kurumsal özellikler, devletin ekonomi için işlevselliğini garanti etmediği gibi oldukça zorlaştırmıştır. Çünkü devlet ile ekonominin iki farklı mantığa dayalı özerk varlık alanları olarak ayrışmalarıyla devlet, tüm

toplumun ortak çıkarını temsil eden bir aygıt olarak kurumsallaşır. Bu da devletin sermaye birikimi için işlevlerini her zaman bu siyasi süzgeçten geçirerek ve çok ince dolayımlarla yerine getirmesi gerektiğini gösterir. Devlet ile ekonominin özerk mantıkları arasındaki uyum ilişkisi ancak hegemonik siyaset tarafından kurulabilir. Modern siyasetin hegemonik bir siyaset tarzı olarak ortaya çıkmasının nedeni de devlet ile ekonominin ayrışması sonucunda oluşan biçimsel özelliklerdir. Ekonomik egemen ile siyasi egemenin ayrışması biçimsel demokrasiye zemin hazırlar ve hegemonya siyasetine yolu açar (a.g.e.,181). Hukuk devletinin, mali devlet ve bürokrasinin sermaye için işlevsel olması kendiliğinden olmayıp hünerli bir siyasete, başarılı birikim stratejilerine ve hegemonik projelere bağlıdır. Jessop devlet ile ekonominin eklemlenmesini 'yapısal eşleşme' ya da 'stratejik koordinasyon' kavramlarıyla ele alır. 'Yapısal eşleşme' aynı toplumsal uzamı paylaşan iki farklı mantığa sahip özerk yapının birbiri tarafından koşullanarak evrilmesi demektir. Stratejik koordinasyon yoluyla farklı kurum ve mantıklar arasındaki ilişki birikim stratejileri ve hegemonik projeler yoluyla kurulur (a.g.e.,358).

Kapitalist bir toplumsal formasyonda çok farklı devlet biçimleri gelişebilir ve Batı tarihinde kapitalizm ile demokratik devlet arasındaki ilişki tarihsel ve oluşsal olarak kurulmuştur (a.g.e.,176). Kapitalizm ile demokratik devlet arasında gerilimli bir ilişki vardır. Bir yandan devletin demokratik biçimselliğinin bazı yönleri kapitalizmin gereklerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır ve biçimsel demokrasi sermayenin çıkarlarına daha açık olan yapısal ve stratejik bir seçmecilik taşır. (kaynakların eşitsiz dağılımı nedeniyle etkin siyasi katılımın engellenmesi; belirli konuların siyasi gündeme çıkmasını önleyen faktörler; vergi, devletin sermayenin gücüne ve yeniden üretimine yapısal olarak bağlı olması; birey-vatandaşlığın toplumu bölen, atomlaştıran bireycileştiren etkisi) (a.g.e.,178-79). Öte yandan, hukuk devleti ve parlementarizm sermaye egemenliği için özsel olarak "en iyi siyasi kabuk" değildir. Parlementarizm seçimler ve siyasi haklar yoluyla birey-vatandaşın siyasi karar alımına dolaylı yoldan katıldığı bir temsil biçimi ile hukuk-yasama ve bürokratik düzenleme yoluyla belirlenen bir müdahele biçimini birbirine eklemler (a.g.e.,120,165). Ancak popüler demokratik mücadelelere ve hegemonik siyasete yol veren bu çoğulcu yapı ancak sermayenin ekonomik ve siyasi egemenliği hegemonik olmayı başarırsa işe yarar. Devletin sermaye için işlevsel gibi görünen biçimsel özellikleri ise bu başarıyı garantilemez (a.g.e,165-167). Çünkü, vergi formu mali krizlere neden olabilir; hukuk devleti ve bürokrasi etkin bir müdahele aracı olmayabilir, temsili ve hegemonik siyaset sermayenin aleyhine güçlerin gelişimine neden olabilir (a.g.e.,357).

b. Modern Siyasi İktidar ve Yönetim Zihniyeti

Ben bu tezde dar anlamda siyasal iktidar ve devlet sorunuyla ilgileniyorum. Bu noktada Foucault'nun devlet merkezli iktidar analizini eleştiren yaklaşımından siyasi iktidar olgusunu daha iyi anlamak için yararlanmayı gerekli görüyorum. Foucault ilk başlarda iktidar sorununa 'siyasi' ve 'toplumsal' iktidar ayrımını geçersiz kılacak bir tarzda yaklaşır. İktidar analizinde kim

ve neden sorularına değil, nasıl sorusuna yanıt arayan Foucault, iktidarı niyetler, özneler, rakipler, şiddet ve rıza ile ilgili 'siyasi' bir olgu olarak değil, toplumsal olanın özsel bir niteliği olarak görür (Focault,1980). İktidar, başkalarının olası eylemlerini, tahrik etme, ikna etme, yoldan çıkarma, kolaylaştırma, zorlaştırma, sınırlama ve en uç noktada yasaklama gibi yollarla etkileyen bir eylem tarzıdır. Ancak Foucault daha sonraki çalışmalarında ve özellikle 1970-84 döneminde, Colllege de France'de verdiği derslerde mikro iktidar ilişkileri ile modern siyasetin makro iktidar yapıları arasındaki bağlantıları göstermeye çalışır (Gordon,1991). Yönetim zihniyeti kavramı yoluyla iktidarın nasıl işlediğiyle ilgili mikro perspektif terkedilmeksizin, Batı tarihindeki farklı yönetim zihniyetlerinin gelişimi sorusu öznelere, çıkarlara, rakiplere referans verilerek yanıtlanmaya çalışılır. Foucault Batı tarihinde devlet ve egemenlik kavramlarının önemini reddetmeksizin bunların nasıl farklı mikro iktidar ilişkileriyle eklemlendiğini ortaya koymaya çalışır. Yönetim rasyonalitesi kavramı çerçevesinde Antik Yunan'ın pastoral anlayışından başlayarak, erken modern dönemdeki hikmet-i devlet, siyasa devleti (polizeiwissenschaft) kameralizm ve refah devletini ve nihayet modern döneme egemen olan liberalizm ve neo-liberalizmi inceler. Yönetim rasyonalitesi kavramı, yönetmenin ne olduğu, neleri kapsadığı, kimin yönetileceği gibi yönetim pratiğinin doğasına ilişkin soruların yanıtlarını araştırır. Modern devlet ve iktidar yapılarının oluşumunu incelerken yönetim zihniyeti kavramına göndermede bulunarak 16.yy'da egemenlik zihniyetinden farklı bir yönetim zihniyetinin ortaya çıkmaya başladığını ve modern iktidarın ancak bu iki farklı yönetim zihniyetinin eklemlenmesi olarak görülebileceğini söylemiştim. Yönetim zihniyeti tartışması bize modern devleti anlamak için yeni bir ufuk sağlar. Aynı zamanda modern devletin meşruiyeti sorunu konusunda da yol göstericidir.

Foucault, iktidar analizi için iki farklı şema olduğuna dikkat çeker (1980:92-108). İktidarın 'meşru gayri-meşru' olması sorununu öne çıkaran 'sözleşme-baskı şeması', temelde iktidarın formel sınırlarını koyan hak kurallarıyla ilgilidir. Batı'da hukuki-siyasi felsefenin geleneksel sorusu olan 'felsefe (yani gerçeklik söylemi) iktidar hakkını nasıl sınırlayabilir' sorusu etrafında şekillenen bu düşünce, egemen iktidarın paradigması olarak görülebilecek olan kralın, yani merkezi tekil bir iradenin hak ve yetkileri ve bunların sınırları konusunu merkezine alır. Hak ve egemenlik kuramı, iktidarın meşruiyetinin sabitlenmesi sorunu çerçevesinde örülmüştür. Foucault'ya göre hak söylem ve tekniklerinin işlevi, iktidara içkin olan tahakkümün izlerini silerek, onu görünüşte iki farklı düzeye sokmaktır. Foucault 'egemenlik-itaat' yerine, 'tahakküm-boyuneğdirme' sorunsallarını geçirerek, hem tahakkümün vahşi doğasını, hem de hakkın nasıl bir tahakküm aracı olarak işlediğini göstermeye çalışır. Tahakküm bir kişinin, grubun diğerlerine uyguladığı değil, tebanın birbirine uyguladığı çok ve çeşitli boyuneğdirme (subjugation) biçimlerini içerir. Hak sistemi ve hukuk, tesis edilecek bir meşruiyet olarak değil, tahrik ve teşvik ettiği boyuneğdirme metodları olarak görülmelidir. Tahakküm merkezli bir iktidar analizi, düzenli, meşru, merkezi iktidar biçimleriyle değil, iktidarın hak kurallarını aşarak maddi, somut olarak uygulandığı yerlerde, iktidarın en uç ve lokal görünümleriyle ilgilenmelidir, merkezi

iktidar öznesinin nasıl oluştuğuna değil, çevredeki öznel rin nasıl kurulduğuna bakmalıdır. İktidarı bazı kişi/grupların sahiplendikleri bir şey olarak değil, hiçbir yerde sabitlenmeyen ağsı bir yapı olarak almalı, yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya bir analizle, birçok farklı iktidar tekniğinin, daha global tahakküm biçimleri tarafından nasıl kullanıldığı, dönüştürüldüğü vs. ortaya çıkarmalıdır. Foucault, feodal monarşi döneminin iktidar mekanizmasını yansıtan ve daha sonra parlementer demokrasinin kurulmasında aracı olarak hukuki-siyasi egemenlik söyleminin, 17. ve 18.yy'larda egemenlik ilişkileriyle uyuşmayan yeni bir iktidar mekanizmasıyla karşılaştığını belirtir. Bu yönetim zihniyetinin 16.yy'da ortaya çıkışına ve 18.yy'da liberalizm şeklini alarak egemen oluşuna daha önceki bölümde değinmiştim. Bu bölümde ise yönetim zihniyeti kavramının devlet kuramı açısından taşıdığı öneme işaret etmek istiyorum.

Öncelikle yönetim kavramı, modern siyasi iktidarı anlamak için farklı yönetim rasyonalitelerinin nasıl eklemlendiğini görmemizi sağlar. Bu anlamda yönetim zihniyeti egemenlikten farklıdır ama egemenlik biçimleriyle ilişki içinde anlam kazanır. Yasa ve yasaklardan ziyade iktidarın pozitif ve üretken yüzüne ışık tutar. Öte yandan yönetim zihniyeti disiplin ve tahakküm tekniklerinden de farklıdır ama onlarla da bütünleşebilir. Yönetim zihniyetiyle ilgili literatürde yönetim kavramı genellikle Foucault'nun daha önceki iktidar analizinden farklı bir yere yöneldiğinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir (Barry vd.,1996:8). Bu yoruma göre, Foucault'nun disiplin ile yönetimi ayrıştırması, toplumun tamamen disiplin ve rasyonelleşmenin egemenliğine girdiği fikrini sarsar. Foucault'nun son yıllarda liberalizm ve özgürlüklerle ilgili ılımlı tavrı liberal özgürlüklerin disiplin içeren belirli koşullarda mümkün olduğunun ve özgürlüğün iktidara dışsal olmadığının öneminin vurgulanması olarak yorumlanır. Yönetim kavramı, Foucault'nun daha önceki analizleri nedeniyle iktidarın disiplin teknikleriyle bireyi tamamen ele geçiren mutlak bir güç gibi görülme riskini azaltan bir kavramdır (Burchell,1996). Çünkü iktidar, öznenin özgürlüğünü ve aktifliğini varsayar. Foucault'ya göre tahakküm ve disiplin teknikleri, insanları yönetmenin sadece bir boyutudur. Yönetim, tahakküm teknikleriyle benlik tekniklerinin keşişme ve etkileşim noktasıdır. Böylece bireylerin birbirleri üzerinde uyguladıkları tahakküm ile kendi üzerlerindeki yönetimleri birleşmiş olur. Batı toplumlarında öznenin jenealojisi hem tahakküm tekniklerini hem de benlik tekniklerini ya da iki tekniğin etkileşimini hesaba katmalıdır (Foucault,1980). Yönetim zihniyetiyle ilgili literatürde Foucault'nun kullandığı çeşitli kavramlara da açıklık getirilir. Gordon, Foucault'nun yönetim kavramını iki anlamda kullandığını söyler (Gordon,1991:2). İlk anlamda yönetim, doğrudan modern olmayan temel bir insani deneyim alanına, insanın kendisi ve diğerleri üzerinde uyguladığı amacı davranışı yönlendirmek olan eylemler ve düşüncelere işaret eder. Bunların ana özelliği pratikliği, uygulanabilirliği araçlar ve tekniklerle ilgili olmalarıdır. İkinci anlamda yönetim, Batı'nın modern deneyiminde yönetim sorunsalının analiziyle ilgilidir. Batı'da yönetenlerin yönetimin nedenleri, amaç ve araçları, haklılaştırması, nesnesi vb sorulara verdiği yanıtlardır.

Yönetim zihniyeti kavrayışıyla modern iktidarın teknik yönlerinin önemine de dikkat çekilmiş

olur. Yönetimi tanımlayan şey onun pratik yanıdır (Rose,1996). Burada toplu na yönelik hükmedici tarafından çok, bireylerin davranışlarını yönlendirmeyi nasıl başardığı sorusu öne çıkar. Foucault, yönetimi "davranışın idaresi" (conduct of conduct) olarak tanımlar. Yönetim, metodik ve rasyonel bir işleyiş, yapış-ediş tarzı, bireyler ya da kollektiflerin davranışlarını yönlendirmek, düzenlemek, biçimlendirmek amacıyla onların eylemi üzerinde eylemde bulunmak anlamına gelir. (Foucault'dan akt. Rose,1996) Böylece liberalizm, toplumu yönetmekle ilgili teknik kaygıları öne çıkararak toplumsal bilimlere yolu açar. Liberalizmde yönetim ile bilgi arasında yeni bir ilişki kurulur (a.g.e.,44). Liberal yönetim stratejileri yönetimi toplumsal ve beşeri bilimlerin açığa çıkardığı insan davranışı hakkındaki pozitif bilgiye bağlar. Yönetimin kapsayacağı asi alanları evcilleştirecek olan o alanın bilgisidir. Liberal yönetsellikte uzmanlık otoritesiyle de içsel bir bağ vardır (a.g.e.,46). Ekonomi, aile ve bireyin özerkliklerini tanıyarak onları yönetmek ancak uzmanlık yoluyla mümkün olmuştur. Liberalizm, siyasi egemenliğin yarı-doğal bir alanı yönetmesi için gerekli uygun teknikler nedir sorusuna yanıt arar (Burchell,1996).

Üçüncü olarak, siyasi yönetim ve devlet toplumdaki diğer yönetim türleriyle olan ilişkisi içinde tanımlanmalıdır. Modern dönemde benliğin, ruhların, ekonominin, hanenin ve devletin yönetimi gibi farklı yönetim türleri arasında bağlantılar ve süreklilikler vardır. Öte yandan toplum içindeki yerel ve farklı yönetimler ile merkezi siyasi yönetim arasında da baglantı vardır. (Foucault,1991) Modern iktidar deneyimi, politik denen kurum ve güçleri politik olmayan norm ve amaçlarla ilgili davranışların yönetimine bağlar (Rose,1996:30). Bunlar karmaşık yapılar içinde birbirlerine eklemlenirler. Bu karmaşık yapılar kamusal davranışın düzenlenmesi ile öznelliğin tekniklerini birbirine bağlar. Böyle bir durumda canavar devlet tarafından ele geçirilen, sömürgeleştirilen ve programlanan toplum kabusu bugün Batı toplumlarının nasıl yönetildiğini gösteremez. Binlerce yatak odası, fabrika, alışveriş merkezi, yuva, mutfak, sinema, hastane, tiyatro, sınıf ve benzerlerindeki davranışların yönetimi için kullanılan rasyoneller, araçlar ve mikro otoritelerin siyasi aygıtla nasıl ve ne kadar ilişkili olduğu sorulmalıdır (a.g.m.,38).

Ben bu tezde Türkiye'de yeni sağın yönetim zihniyetini analiz ederken Rose'nin önerdiği yolu izleyeceğim. Rose, yönetim zihniyetini siyasi rasyonalite ve yönetim teknolojileri olarak ikiye ayırır (a.g.m.,42). Siyasi rasyonalite olarak yönetim zihniyetleri, siyasi programlamaya ve uygulamaya uygun olacak şekilde gerçekliği düşünülür hale getiren, ifade eden ve haklılaştıran ideal şemalar anlamına gelir. Siyasi rasyonaliteler ahlaki bir biçim (yöneten ve yönetilenlerin hak ve görevleri, idealler ve ilkeler) ve epistemolojik bir karakter (yönetilen özne ve nesnelerin kavramsallaştırılması,ulus, toplum, ekonomi, cemaat, vatandaş, teba, birey gibi) taşır. Ayrıca belirli bir dil kullanımı ve akıl yürütme tarzına sahiptir.

Yönetim teknolojileri ise farklı yöneticilerin eldeki malzeme ve güçlere, ayrıca karşılaştığı ya da öngördüğü direnişlere bağlı olarak seçip, kullandıkları stratejiler, teknikler ve prosedürler olarak analiz edilmelidir. Burada ideal bir şemanın irade yoluyla hayata geçirilmesi değil, farklı

güçlerin(yasal, mimari, profesyonel,idari, mali), tekniklerin (sayma, hesaplama. sınıflandırma, inceleme, değerlendirme) araçların(araştırmalar, tablolar, eğitim sistemleri) karmaşık bir toplamı sözkonusudur. Devletin toparladığı teknolojilerin özsel bir tutarlılık ve işlevselliği yoktur. Dolayısıyla devletin iktidarı bir neden değil, tüm farklı güçlerin başarılı konumlanışlarına bağlı olan bir sonuçtur . Varolan bir teknolojiler ağının devlet tarafından çevirme işlemine tabi tutulması sözkonusudur. Genel terimlerle ifade edilen politik programlar(verimlilik, demokrasi, eşitlik, girişim vb.) bireyler ve eylemleri üzerindeki somut yerel mikro otoritelere çevrilmelidir. Böylece çeşitli hareketli nakil araçları yoluyla zaman ve mekanda ayrı kişi ve olaylar arasında ilişkiler kurulur. Bu tür bir ağın oluşumu uzaktan kumandanın (action-at-a-distance) varlık koşuludur. İleri liberal yönetim tam da bu tür teknikleri kullanarak uzaktan yönetmeye çalışan bir yönetim rasyonalitesidir. Teknolojiler (panoptikon ya da sigorta gibi) her zaman yerel, çoğul, içiçe geçen ve sonuçta az ya da çok tutarlı ve çelişkili olan biçimlerdir.Teknolojilerin kendi dinamikleri olmakla birlikte siyasi programlarla ilişki içinde gelişirler (O Malley, 1996:193). İşşizliğin azaltılması, suç oranının azaltılması gibi politik programlar daha soyut stratejiler (Keynesyencilik ya da laissez-faire gibi) içine yerleşirler. Belirli teknolojilerin yayılmasını ve kullanılmasını sağlayan şey, siyasi mücadelelerle şekillenen siyasi amaçlara uygun olmalarıdır. Bir teknolojinin, gelişimini belirleyen siyasi amaçlardan bağımsız soyut bir etkinliği yoktur.

3. MODERN SİYASİ İKTİDARIN MEŞRUİYETİ SORUNU

i. Modern Meşruiyet Söylemi

Tanrıya olan inancın sarsılmasıyla başlayarak sonuçta özneye dışsal olan herşeyi kapsayan modern kuşku, modern siyasi iktidarın başından beri derin bir meşruiyet sorunuyla yüz yüze geldiğini gösterir. Toplumsal-siyasal kurumların norm ve anlamlarını sabitleyerek meşrulaştıran dışsal ilkelerin reddi ve toplumun oluşsal niteliğinin farkedilmesi, varolan herşeyin meşrulaştırılması ihtiyacını arttırır. Modernlik sürecinde giderek daha az olgu 'doğal' olarak görülecek ve akıl yoluyla açıklanması/meşrulaştırılması gerekenlerin kapsamı sürekli genişleyecektir. Modern dönemde, meşruiyet sorununun hem kapsamı genişler hem de niteliği değişir. Varolanların üzerindeki kutsallık halesinin kalkması, meşruiyet ilkesinin topluma içkin hale gelmesi demektir. Dolayısıyla modern dönemdeki meşruiyet söylemleri toplumdaki çelişki ve çatışmaların belirlediği dönüşümlere bağlı olarak sürekli farklılaşan bir rota izler.

Siyasal modernliğin başında tanrısal niteliklerinden soyunmuş olarak ortaya çıkan devlet, meşruiyetini devlet aklı temelinde kurmaya çalışmıştır. 16.yy'da Makyevelizmin bir öğreti olmasıyla kullanılmaya başlanan devlet aklı kavramı, devleti kendi meşruluk temelini kendi içinde taşıyan ve diğer bütün değerlerin kaynağı olan en yüksek değer olarak kurar (Sancar,1997:81). Devlet aklı kavramını kullanmamış olmakla birlikte devlet aklının kurucusu sayılan Macchiavelli'ye göre tüm ahlaki değerlerin ön şartı olarak devletin bekası devletin eylemlerini yönlendirecek olan en kutsal görevdir. Machiavelli, devletin merkezileşmesi ve modern bir görünüm alması sürecinin ortasında "soyut giysilere bürünmemiş (bir kez daha meşrulaştırılmamış) bir siyasi iktidarı ortaçağ Hristiyan düşüncesinden yeni çağ düşüncesine geçilirken beliren sıfır noktasında tüm çıplaklığıyla gören" ilk kişidir (Akal,1990:58). Yeni siyaset biliminde siyaset, ahlak, din ve doğa gibi alanlarda geçerli olan ilkelerden ayrılarak özerklik kazanır (Strauss1989:40-47,84-88;Habermas,1974:50-55; Cassirer,1983:122-133). Devlet ve siyaset doğanın ya da tanrının önceden belirlediği kurallara göre yaşamak değil, uygun taktikler ve düzenlemeler yoluyla iktidar konumunu yeniden üretmek sanatıdır. Bu mücadelede hükümdara yol gösterecek olan sadece hükümdarlığını devam ettirme güdüsü ve elindeki insan malzemesi hakkındaki bilgisidir. Hükümdarın erdemi bilgisini ve iktidarını zafer ve zenginlik kazanmak için uygun biçimde kullanma yeteneğidir. Erdem ve ahlak da siyasetin kurucu ilkeleri olmayıp ancak belirli bir siyasi yapı içinde anlam kazanırlar. Machiavelli ile birlikte antik çağı meşgul eden 'en iyi rejim nedir' sorusu yerini 'bilgi, yetenek ve koşullar dahilinde gerçekleştirilebilir olan nedir' sorusuna bırakır (Strauss,1989:87). Bir çok açıdan modern siyasal düşüncenin babası sayılan Machiavelli'nin kuruluş anında modern siyasal iktidarı bütün çıplaklığıyla görmesi, hükümdar ile halkı arasındaki meşrulaştırıcı bağı gözardı etmesi sayesinde mümkün olmuştur. Bu zorunludur çünkü modern devletin kuruluşunda devlet sadece tanrısallıktan değil, içinde bulunduğu toplumdan uzaklaşarak kendine özerk bir yer açabilmiştir.

Devlet ile din; ahlak ve toplum ayrım ı koyarak devlete ve siyasete yer açan devlet aklı söylemi modern devleti kuran bir söylemdir (Jessop,1990:351).

Bir meşruiyet ilkesi olarak devlet aklı devletin biçiminden çok genel devletselliğe gönderme yapar (Sancar,1997). Kısıtlı liberal modernlik döneminde egemen olan hukuk devleti ilkesi ise devleti yasalarla belirler ve sınırlar. Böylece devlet ile yasallık özdeşleşmesi gerçekleşmiş olur. Önceki bölümde işaret ettiğim gibi yasa fikri soyut bir biçimsellik olmanın ötesinde bireysel hak ve özgürlükler temelinde anlam kazanmıştır. Modern devleti genel bir devletsellik ilkesine göre kuran devlet aklı ile sınırlanmış ve biçimsel olarak belirlenmiş bir devlet olarak kuran hukuk devleti söylemleri arasında hem bir süreklilik hem de bir kopuş bir ilişkisi vardır. Daha doğrusu devlet aklıyla kurulan devlet, burjuva demokratik devrimler çağında hukuk devleti tarafından içselleştirilerek aşılmıştır. Bir önceki bölümde göstermeye çalıştığım gibi bu ikisi arasındaki süreklilik Hobbes'in toplum sözleşmesi kuramında oldukça net olarak gözlenebilir. Hobbes hiçbir biçimde hukuk devletini savunmuş olmasa da, devleti yasayla, yasayı da bireyin doğal hak ve özgürlükleriyle temellendiren o olmuştur. Devletin mutlak gücü ancak bireyin maddi ihtiyaçlarına ve doğal haklarına dayanılarak meşrulaştırılabilmiştir. Toplum sözleşmesi fikri daha sonra bireysel haklar ve özgürlükler, anayasal yönetim, devrim hakkı ile yorumlanarak modern demokratik meşruiyet söylemine dönüşmüştür.

Modern devletin iki farklı kurucu meşruiyet söylemi tarafından belirlendiği söylenebilir. Bunlardan biri toplumun varlığını ve birliğini devlete bağlı kılan devlet aklı söylemi, diğeri ise devletin varlığını topluma bağlı kılan toplum sözleşmesi ve hukuk devleti söylemidir. Her iki söylem modern devletin gerçekliğinin belirli bir tarafına işaret eder. Devlet aklı söylemi devletin zor, şiddet ve iktidar iradesi, bölünme ve çatışma boyutlarına işaret eder ve hemen ardından bunları toplumun varlığı ve birliği adına meşrulaştırmaya çalışır. Toplum sözleşmesi ve hukuk devleti ise devletin ortak çıkar, rıza, yasallık, birlik ve uzlaşma boyutuna işaret eder. Modern devletin özündeki bu ikilik meşruiyet söylemini de çelişkili kılmıştır. Meşruiyet söyleminin ilişki içinde olduğu bir başka söylem ise devlet aklı söylemidir. Hukuk devleti söylemi her zaman kendisi ile devlet aklı arasındaki sınırı koruyamaz. İktidarın işleyişindeki şiddet ve zoru anlamlandırmaya çalıştığı ölçüde devlet aklı söylemine kayar. Modern dönemde devlet aklı ile hukuk devleti söylemini birbirine eklemlemeye çalışan bir çok hukuk doktrini vardır. Hukuk devleti içinde devlet aklı pratiklerini savunmanın bir yolu, hukuk devletini yasa devletine irdirgeyen normativist bir yorumun yapılmasıdır (Sancar,1997:84). İkinci yol, hukuk devleti ve anayasa devletin varlığına bağlı olduğu için, ikisi arasında bir çatışma olmadığını ileri sürmek böylece bir çeşit "demokratik hukuk devleti aklı" geliştirmektir. Hukuk devleti de genel devletselliği ihlal edemez. "Burjuva hukuk devletinin tarihinin devlet aklı ile kurulan izdivacın tarihi" olduğunu söyleyen Sancar, kriz ve yoğun muhalefet dönemlerinde devlet aklının, yasallık çerçevesi dışına çıkmadan çeşitli gerekçelerle insan haklarının kullanımını etkisiz ya da geçersiz kılmak, olağanüstü sıkıyönetim gibi hallerde yasallık sınırlarını muğlaklaştırmak ve nihayet

işkence, yargısız infaz, yarı-resmi silahlı güçler gibi uygula· ıalarla yasallık sınırlarını ve insan haklarını açıkça ihlal etmek gibi farklı biçimlerde öne çıktığına işaret eder (Sancar,1997:88).

Modern meşruiyet söylemi, modernliğin başlangıcından örgütlü modernliğe kadarki sürede farklı toplumsal dinamiklerin tarih sahnesine soktukları farklı söylemlerin üst üste binmesiyle oluşmuş oldukça karmaşık çelişkili bir nitelik arzeder. Bu söylemin en derin katmanını, devletin ve siyasetin dünyevileşip, kendine özgü bir mantıkla donanması ve bunun sonucunda ortaya çıkan devlet aklı oluşturur. Burada devletin varlığı ve bekası sorunu öne çıkar. Tarihsel olarak devlet aklını toplum sözleşmesi söylemi izler. Devlet aklı ile toplum sözleşmesi arasındaki geçiş kolay olmuştur. Ancak devletin temeline sözleşmeyi koymak bir yandan devletin varlığını ve gücünü meşrulaştırırken öte yandan bunu sivil toplumu kuran bireysel haklar ve özgürlüklere bağlar. Yaşam, özgürlük ve mülkiyet olarak ifade edilen liberal haklar hem devleti gerekli kılar, hem de onu sınırlı güçlerle donatır. Böylece devlet ile toplum ve birey arasına net bir çizgi çekilmiş ve devlet hukukla sınırlanmış olur. Burjuva demokratik devrimler öncesinde ve sırasında burjuva kamusal alanın ortaya çıkışıyla birlikte devlet, toplumun ve bireyin kendiliğinden düzenine müdahale etmemenin ötesinde bizzat temsili olarak bireylerin eşit ve özgür siyasal katılımı ile belirlenmesi gereken bir alan olarak düşünülür. Kısıtlı liberal modernlik, eşitlik ve siyasi tartışma ve katılımla tanımlanan modern bir kamusal alan fikrini oluşturmakla birlikte toplumun önemli kesimlerini bu kamusal alanın dışında bırakmıştır. Yine de bu dönemde bile herkese eşit uygulanmasa da bir ideal olarak siyasi katılım, kendi kaderini belirleme hakkı, nasıl yönetileceğine karar vermek, eleştiri ve tartışmayla devleti daha rasyonel kılmak, kamusal alana girmek, derdini duyurmak, tanınmak, ortak çıkarın oluşumunda kaale alınmak hakkı, devletin temelini oluşturan haklar arasında birinci sıraya yerleşir. İşte bu nedenle eşitlik ve özgürlük söylemini daraltmak mümkün olmayacak ve 19.yy kamusal alanın genişlemesine sahne olacaktır. 18. ve 19.yy'da devletin dayanmak durumunda olduğu toplumsallık ulus olarak tanımlanmaya başlanır. Devlet kendini bireysel özgürlük ve çoğullukla tanımlanan toplum ile değil, daha çok ortaklığı birliği vurgulayan ulus ile temellendirerek ulus-devlet olarak kurar. Kısıtlı liberal modernlikte ulus daha çok siyasi birlik tarzı olarak görülmüş ve bireysel hak ve özgürlükler temelinde savunulmuştur. Ancak ortaklığı, türdeşliği ve birliği vurgulayan ulus ile birey, çoğulluk arasında her zaman potansiyel bir çatışma vardır. Böylece liberal demokratik sistemler aslında iki farklı meşruluk anlayışının oldukça gerilimli bir birleşimi" olarak ortaya çıkarlar (Köker,1997:43). Köker, bireysel özgürlük ve katılım idealini içeren demokratik meşruluk ile türdeş bir kültürel bütün olarak ulus ile bu bütünü korumak ve geliştirmek amacıyla kendini meşrulaştıran devletin birliğine dayanan ulus-devletin çatıştığını söyler. "Modern toplum farklılıklar ve eşitsizlikleri barındırır ve bunların devletin meşruiyet temellerini tehdit etmeme koşuluyla temsiline izin vermek, ortak rızanın sürekli değişen, dinamik, sınırsız ve engellenmemiş bir katılımla oluşması gerektiğini temel norm olarak içeren demokratik meşrulukla çelişir." (Köker,1997:43). Toplumsalın çeşitliliği ve kendi içinde bölünmüşlüğü ile ulus-devletin türdeşliğinin arasındaki çatışmadan sözetmek doğrudur. Ancak

bu çatışmanın ana kaynağı kültürel türdeşlik sorunu olmamıştır. Özellikle kısıtlı liberal modernlik döneminde ulus kültürel değil, siyasi bir birlik tarzı olarak kurgulanmış ve demokratik halk egemenliği, bireysel haklar ve özgürlükler temelinde savunulmuştur. Kültürel türdeşlik sorunu örgütlü modernlik döneminde ağırlık kazanacaktır. Ulus sadece ve öncelikle kültürel farlılıklar sorunuyla değil, toplumdaki ekonomik ve siyasal kutuplaşmalar sorunuyla ilgilidir ve düzleyici etkisi daha ziyade siyasi düzeyle ilgilidir. Ulus-devlet belirli düzeylerde kültürel farkılıklar sorunuyla başa çıkabilir ve bu konuda her zaman katı bir düzleyicilik yapması zorunlu değildir.Ulus-devlet kültürel farkları bastırmaya değil, farklılaşan yöntemlerle bu farklardan bir ortak irade yani bir ulus oluşturmaya çalışır. Ama aynı şey sınıfsal farkılıklar için de doğrudur. Ulus-devlet sınıfsal farkların siyasi temsili sorunuyla da ancak belirli bir ölçüde başa çıkabilir. Bu ölçünün ötesine geçmek ortak irade olarak ulusun ve devletin çözülmesine neden olur. Dolayısıyla sorun, soyut düzeyde, toplumun bölünmüşlüğü ve çoğulluğu ile siyasi toplumun birliği ve uyumu arasındaki bağlantı sorunudur.

Meşruiyet söylemindeki bir diğer gerilim kaynağı bireysel özgürlük ve çoğulluk ile ortak çıkar arasındaki boşluktan ve potansiyel çatışmadan kaynaklanır. Bu aynı zamanda varolan haliyle toplumun karmaşıklığı ve bölünmüşlüğünün siyasi düzeyde devlet tarafından nasıl bir bütün olarak temsil edilebileceği sorunuyla ilgilidir. Bu bağlamda modern meşruiyetin iki kurucu öğesi olan sivil toplum ile ulus arasında bir gerilim olduğuna işaret edilmelidir. Toplumdaki ne tür çıkarların ve farklılıkların siyasi temsiline izin verildiği ve ortak çıkarın ne tür mekanizmalarla oluştuğu önem kazanır.

Rousseau/Hegel ve Machiavelli'nin temsil ettikleri iki farklı gelenek arasındaki ilişkiyi anlamak, modern siyasi iktidarın meşruiyeti sorununu incelemek açısından büyük bir önem taşır. P. Ricoeur, biri Aristo'dan kaynaklanarak Rousseau/Hegel ile gelişen ve siyasi varlığın rasyonelliğini öne çıkaran düşünce çizgisi ile, diğeri Plato'nun 'tiran' eleştirisini izleyerek, Machiavelli'nin 'Prens'i savunusu ve Marx'ın 'siyasi yabancılaşma' eleştirisi ile gelişen ve iktidarın şiddeti ve gerçekdışılığını/irrasyonalitesini açığa vuran düşünce tarzının biraraya gelerek, siyasi varlığın paradoksunu yansıttıklarını söyler (Ricoeur,1984: 250-260). Ona göre siyasetin paradoksu şudur: "Siyasi kötülük ancak siyasetin kendine özgü rasyonalitesinin, büyüklüğünün bir sonucu olabilir". Siyasetin kendine özgü rasyonalitesinin, siyasi bağın doğasının bir yönünü, iyilik ve mutluluk arayışı oluşturur. Siyasi varlık ancak Antik Yunan'da olduğu gibi bireyi, vatandaşlığın evrenselliği içinde gerçekten 'insan' yapmak şeklindeki nihai amacı (telos) ile tanımlanabilir. Rousseau'nun sorusu tam da budur: "Üyelerinden herbirinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi (form of association) bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun". Ricoeur'a göre, Aristo ve Rousseau'nun ifade ettileri, herkesin herkes önündeki eşitliği ideali, devletin (polity) gerçekliğini oluşturur. Toplumdaki gerçek iktidar ilişkilerini gözardı eden bu yasallık ideali, asla tamamen egemen sınıfın çıkarlarının bir yansımasına indirgenemez. Bu,

siyasi varlığın kendine özgü rasyonalitesidir. Benzer biçimde Hegel de devleti tekil çıkarların aşıldığı bir rasyonellik ve egemenlik alanı olarak görür. Ancak siyasi varlığın tanımlanmasında ortaklığı öne çıkaran bu yaklaşım siyasi gerçekliğin tümünü tüketemez. Çünkü özellikle Machiavelli'nin gösterdiği gibi, devlet aynı zamanda bir iktidar iradesini, iktidarı elde etmek ve tutmakla ilgili teknikleri ve konsensusa dayanmayan siyasi kararları da içerir. Machiavelli'nin sorusu - yeni bir iktidar, bir devlet kurmak için kullanılan siyasi şiddet sorusu- siyasi varlığın meşruiyeti sorusunu gündeme getirir. Çünkü tüm uluslar ve siyasi iktidarlar şiddet ve güç iradesiyle kurulmuştur ve daha sonra bu şiddet, yasal, sınırlandırılmış ve hesaplanmış şiddet olarak yasallığı oluşturur ve meşrulaşır. Ama bu yasallığın oluşması baştaki şiddetin başarısına bağlıdır. Yani siyasi varlığı oluşturan yasal şiddetin/zorun meşruluğu, başlangıçtaki iktidar eylemine bağlıdır. Bu nedenle, yeni kurulan meşruiyet, bu şiddet içeren doğumun verdiği kaçınılmaz bir oluşsallığa ve tarihselliğe mahkum olur. Siyasi varlığın bu ikili doğası nedeniyle, "siyasi alan, egemenlik ideali ile iktidarın gerçekliği; egemenlik ile somut egemen; anayasa ile hükümet/polis; hukuk ile kapris arasında bölünmüştür" . 'Siyasi toplum', hem Marx'ın işaret ettiği gibi ideal/yasal ilişkiler alanı ile somut toplumsal ilişkiler alanı arasındaki dışsal çelişki ile hem de egemenlik ideali ile iktidarın gerçekliği arasındaki içsel çelişki ile nitelenir. Connolly de Ricoeur'un analizini geliştirerek 'egemenliğin paradoksu'ndan sözeder. "Siyasi bir eylem, eğer egemen bir otoritenin (bir halk, seçilmiş bir meclis, anayasayı izleyen bir yönetici) daha önceden belirmiş rızasını (ya da irade, karar, zımni anlaşma, rasyonel konsensus vb) yansıtıyorsa meşrudur. Ancak hiçbir siyasi eylem, kendi kuruluşundan önce bu tür bir standardı mükemmelen içeremez. Eğer içerseydi siyasi bir eylem değil, bir idari eylem olurdu. Bu nedenle siyasi bir eylem kuruluş anında tam bir meşruiyete sahip değildir" (Connolly,1984:52). Oysa daha sonraki meşruiyeti kuran tam da bu siyasi eylemin başarısıdır.

Modern siyasi iktidarın meşru bir iktidar olarak kuruluşunu incelerken siyasi toplumun bu ikili karakterini gözönünde bulundurmak zorunludur. Siyasi alan hem ortak çıkarın oluşturulmasıyla ilgili pratikleri ve kurumları hem de iktidar mücadelesinin çıplak gerçeklerini içerir. Daha doğrusu, modern siyasal alan iktidar çatışmalarının ortak çıkar ve kollektif irade bağlamında konumlanmasına zemin hazırlar ve bu zeminin içerdiği kaçınılmaz çelişkilerle tanımlanır. Modern iktidar meşruiyetini, kendini önceleyen bir başka varlık alanına, 'sivil toplum'a, 'ulus'a, 'egemen halk'a dayanarak kurmaya çalışır. Buna göre devlet ortak çıkarın ifade bulduğu alandır ve rızaya dayalıdır. İktidar kökenleri, işleyiş tarzı ve amaçları bakımından kendi dışında bir kurucu ilkeye yani topluma referans vererek kendini meşrulaştırır. Kökensel olarak toplumdan çıkmıştır; (egemenlik ulustan kaynaklanır) işleyiş tarzı olarak temsili ve demokratiktir; amaçları bakımından da ulusun ortak çıkarlarını korumakla görevlidir. Ancak bu meşruiyet söylemi hiçbir zaman devleti meşru bir varlık olarak sabitleyemez. Bunun nedeni modern dönemde iktidar ile toplum arasındaki ilişkinin karmaşık niteliğinden kaynaklanır. Modern siyasi iktidarın 'meşru' bir iktidar olarak kuruluşunun en ayırdedici niteliği, geleneksel toplumda meşruiyet kaynağı olan aşkın referans noktalarının geçersizleşmesinden sonra, kendini bizzat toplumda, toplumun

içinden bir alan olarak meşrulaştırmaya çalışmasıdır. Modernlikte, siyasal meşruiyet içkin bir nitelik kazanmıştır. Siyasi meşruiyetin bu 'içkin' niteliği, bir dizi gerilim, çelişkiye işaret eder.

İktidar ile toplum birbirine dışsal varlıklar değildir. 'Sivil toplum', 'halk', 'ulus', meşruiyet söyleminin iddia ettiği gibi kendiliğinden oluşan bir rızayı siyasi alana aktaran kendi-içinde varlıklar değillerdir. Tersine bizzat iktidar pratikleri yoluyla kurulurlar. Dolayısıyla modern iktidar, kendi meşruiyetini kendi pratikleriyle yaratmak gibi zorlu bir görevle karşı karşıyadır. Ortak çıkar ve rıza iktidar için veri kabul edilecek değil, her gün yeniden üretilecek bir şeydir. Siyasi iktidar bunları siyasal alana yansıtmaktan çok bunları kurmakla ilgilidir ve bu mücadelenin sonucu dolayısıyla iktidarın meşruluğu hiçbir zaman garanti değildir. İktidarın kendi varlık nedenini ve işleyiş mantığını topluma dayandırma tarzı, zorunlu olarak, çelişkili ve gerilimlerle yüklü bir süreç yaratır. Çünkü 'toplum', iktidarın varlığını ve meşruluğunu sağlayabilecek olan dışsal bir alan değildir. Gerçekten, siyasal alan toplumsal alanın bir yansıması değil, toplumun birliğinin temsil edilmesi yoluyla toplumsal alanın kurulduğu bir alandır. Lefort'un belirttiği gibi, "siyasi iktidar, topluma birliğini kazandıracak araç olarak toplumun içine alındığı noktada; - iktidarın tam da kendi eylemiyle oluşturduğu bu alandan kaynaklandığı varsayılan bu noktada- ortaya çıkan şey toplumsal olandır. Bu sahnede sergilenen toplumların kuruluşudur" (Lefort, 1986: 186,187). Dolayısıyla, iktidarın bizzat kendi kurduğu 'toplum' denilen alana gönderme yaparak kendini meşrulaştırmaya çalışması kaçınılmaz olarak çelişkilidir. İktidarın temel işlevlerinden biri de bu paradoksu gizlemektedir.

İktidar ortak çıkar ve rızayı örgütleyerek kendini meşrulaştırabilir. Ancak bu söylem iktidarın meşruiyetini zorlaştırır. Çünkü ortak çıkarın ne olduğu, rızanın nasıl olması gerektiği, siyasi iktidarın ne ölçüde ortak çıkarı temsil ettiği konusunda sürekli bir tartışma ve mücadele vardır. Modernlikte sürekli olarak Wagner'in işaret ettiği gibi tehlikeli olan açıklığı kapatma, düzenleme, denetleme, sınıflandırma, sabitleme kaygısı ile açıklık, özgürleşme, çoğulluk, eklemlerin yerinden çıkması, eleştirellik ve oluşsallık bilinci arasında bir çatışma vardır. Meşruiyet söylemi de bu nedenle hiçbir zaman tam olarak sabitlenemez. Toplumda farklı odaklar ortak çıkarı, rızayı ve demokratikliği daha açık ya da kapalı yorumlara tabi tutarlar. Siyasi iktidarı ele geçirenler meşruiyet söylemini ilk bölümde ele aldığım türden bir cılız meşruiyete indirgemeye çalışırlar. Bu resmi görüşe göre rıza, demokratiklik ve genel irade, tamamen verili kurumsal-yasal organların işlemesi sonucunda kendiliğinden türeyen şeylerdir.Varolan devlet biçimi radikal bir muhalefet tarafından sarsılmadığı sürece iktidarın meşruiyeti sorusu sorulmaz. Meşruiyet siyasi istikrarın bir ürünü olarak görülür ama istikrarın ne demek olduğu ve neye dayandığı da sorgulanmaz. Öte yandan muhalefetin yükseldiği kriz durumlarında devlet ortak çıkarı, bireysel özgürlükleri ya da hür düzeni yani demokratik devleti korumak adına, devlet aklı söylemini ve tekniklerini kullanmaya başlar. Yine de isterse katı bir devlet aklı söylemine dayanmaya çalışsın her durumda siyasi iktidar ortak çıkar, ulusal irade vb.'ne göndermede bulunur ve böylece kendini eleştiriye açık kılar. Bu nedenle, "devletin resmi söylemleri asla tam olarak içe kapanamazlar ve devletin

dışındaki güçlerce eklem yerlerinden çözülmeye açık kalırlar" (Jessop,1990:361).

Modern demokratik toplumda devletin sürekli bir meşruiyet ve kimlik sorunuyla boğuşmasının ardında iktidarın toplumun içine çekilmiş olmasından kaynaklanan ve devlet, halk ya da ulus gibi öznelerin mutlak bir kimlik kazanmasını önleyen radikal bir belirsizlik ve muğlaklık vardır (Lefort,1988). Lefort'a göre demokratik toplum, bedeni olmayan ve organik bir bütünlük fikrini zedeleyen bir toplumdur. Modern iktidar ise boş bir alan, ele geçirilemez ve temsil edilemez boş bir alandır ve konumlandırılamaz (non-localizable) olmanın verdiği muğlaklık ile nitelenir. Tüm bunların temelinde modernlikte İktidar, Yasa ve Bilgi alanlarının ayrışması yatar. İktidar mutlakiyetçilikte olduğu gibi toplumsal bünyeyi doğuran ilke ve aşkın bir akıl ve adaletin erdemlerini yansıtan bir alan olmaktan çıkınca, yasa ve bilgi iktidardan ayrı ve ona indirgenemez alanlar olarak belirirler. Yasanın özerkleşmesi, onun özünün ve temellerinin ne olduğuna ve varolanın meşruluğuna ilişkin sürekli bir tartışma yaratır. Benzer şekilde bilginin özerkleşmesi de gerçekliğin temellerinin sürekli sorgulanmasını getirir. Bu ayrımlara bağlı olarak toplumdaki farklı faaliyetlerin kendilerine özgü normlarla tanımlanmaları nedeniyle, "demokratik toplum bedeni olmayan bir toplum olarak; organik bir bütünlüğün temelini zedeleyen bir toplum olarak kurulur. Toplum, daha önceden prens ya da soyluluk tarafından temsil edilen 'doğal' belirlenimlerini kaybetmiştir ve (modern topluma) kimlik sağlayan devlet, halk ve ulus gerçek bir varlığa sahip değillerdir (substantial entities). Lefort'a göre "demokrasi İktidarın, Yasanın ve Bilginin temellerine dair temel bir belirsizlik deneyimine dayanır" (a.g.e.,19). Lefort, iktidarın toplum içine çekilmesinin yol açtığı belirsizliklere, muğlaklıklara da dikkat çeker. Ona göre modern iktidar toplumdan türüyormuş ve aynı zamanda toplumun kurucusuymuş gibi göründüğü için, kendi kurucu yasasından uzaklaşmış ve de facto bir iktidar olarak ortaya çıkma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır ki, bu durumda toplumsal kimliğin referans noktaları tahrip olacaktır. Dolayısıyla, iktidar kendini ancak, bir iktidar söylemi olduğunu yadsıyan bir söylemsel iktidar yoluyla kendini yasanın göstergesi (sign of law) olarak kurabilir. Böylece iktidar, tarihte ilk kez aynı anda hem konumlanmış (localized) hem de konumlandırılamaz (non-localizable) olmanın verdiği muğlaklıkla belirlenmiş olur. İktidar konumlandırılamaz çünkü sürekli birbirine referans veren (iktidar/toplum) iki hareketin kesişme noktasında oluşur; yani kendi ürettiği toplum tarafından üretilmiştir. Öte yandan, konumlanmıştır, çünkü toplumsal ilişkilerin zaman ve uzamıyla sınırlandırılmıştır (1986: s. 187) . Lefort'a göre iktidarın mevkii, boş bir alandır (empty place). İktidar ele geçirilemez ve temsil edilemez. Monarşide iktidar kralın bedeninde vücut bulurken, demokraside çatışmaların kurumsallaşması nedeniyle çok daha kurumsal ve 'toplumsal' bir nitelik kazanmıştır (1988:17).

Devlet/toplum ayrımını kuran tarihsel/söylemsel pratikler aynı anda her iki alanı birbirine bağlamıştır. Devlet/siyasal alan hem toplumsal farklılaşmada kendine özgü bir yeri olan bir parça, hem de toplumun parçalanmışlık sorununa bir çözüm sunan, bütünleştirici bir merkez olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Modern iktidar, bölünmüş bir toplumun kendi kendini temsil

ettiği; toplumun hem bölünmüş hem de birleşik olarak kurulduğu alandır. Kendi içinde farklı sınıflara, çatışmalı kesimlere bölünmüş olan toplumun, siyasi düzeyde halk ve ulus şeklinde bir birlik olarak kurulması bölünmüşlük, çoğulluk olgusunu gizlemez. Tam tersine, bütünleştirme tarzının kendisi bu bölünmüşlüğü ima eder (Schnapper,1995). Bütünleşme, özünde biçimsellik, soyutluk, hukukilik taşıyan 'siyasi' düzeyde gerçekleşir. 'Büyünün bozulması' ile içten içe bölünmüş ve çatışan çıkarlarla damgalanmış olan toplum, artık organik bir bütün olarak değil, ancak çatışmaların biçimsel süreçlerle düzenlendiği 'siyasi' bir bütün olarak tasavvur edilebilir.

Ricoeur'un işaret ettiği gibi devletin kurucu gerçeği, yasallık ve eşitlik idealidir (1984). Yani toplumun birliğini ve ortak çıkarını yansıtma iddiasıdır. Siyasi iktidarın meşruiyetle ilgili sıkıntılarının kaynağı tam da bu kurucu ideal ile iktidarın somut gerçeklikleri arasındaki çelişkilerdir. Ancak bu çelişki saf bir ideal ile saf bir gerçeklik arasındaki çelişki değildir. Bu çelişkinin eleştirisi de, gerçekliğin tamamen dışında durarak yapılamaz. Çünkü Ricoeur'un vurguladığı gibi, ortak çıkarın yaratılması modern devletin sadece egemen sınıfla olan bağlantısını gizlemek üzere yaydığı bir yanılsama/yalan değil, tekil çıkarların kendilerini genel çıkar ve ortak iyi olarak örgütlemelerini gerektiren modern devletin gerçekliğidir. Yani bu gerçeklik, içinde ideali de içeren ve içerdiği ölçüde çelişkili olan bir gerçekliktir. Böylece tekil çıkarlarla ortak çıkar arasındaki çelişki siyasi iktidarın somut yapılanışını ve dönüşüm dinamiklerini belirler. İktidara dışsal bir idealler alanı yoktur, modern iktidarı kuran maddileşmiş, kurumsallaşmış eleştirel pratikler vardır. Eleştirel ve evrenselci siyasi ideolojiler modern siyasal alanın kurucu öğeleri olmuşlardır. Siyasi iktidarın boş bir alan halini alması (Lefort,1986) ya da kişisellikten çıkarak anonimleşmesi (Habermas,1975:22), burjuva ideolojilerinin soyut hukuğa dayalı evrenselci bir nitelik kazanmasına yolaçmıştır. Egemen sınıfın ideolojileri toplumu kimsenin yönetmediğine, toplumun kendi kendini yönettiğine vurgu yaparken ideal ile gerçeklik ayrımını pekiştirerek, varolan kurumların sürekli olarak eleştirilmelerine zemin hazırlar (a.g.e.,,23).

Modern siyasi meşruiyetin başlangıçtan beri çelişkili, gerilimli ve meşruiyet sorunlarına açık bir şekilde kuruluşunun bir diğer nedeni, iktidarın kendini kuşatan daha geniş bir 'siyasal-kamusal alan'ın içine gömülmüş olmasıdır. 'Politika'nın vatandaşların özgür bir tartışma yoluyla Polis'in yönetimine katıldıkları bir kamusal alanın varlığıyla tanımlandığı ve bu alandan farklılaşmış, merkezi bir iktidar organının olmadığı Antik Yunan'dan farklı olarak, modern siyaset, kamusal alanın daralması ve siyasetin merkezi devletle özdeşleştirilmesiyle nitelenmiştir. 15.ve 16.yy'larda mutlakiyetçiliğin gelişimini yansıtan egemenlik söylemi, devlet-siyasal alan özdeşliğine dayanıyordu. Ancak, tam da egemen devleti kurmanın bir aracı olarak işlev gören sivil toplum düşüncesi ve geniş plandaki toplumsal pratikler, uzun vadede devletin tüm siyasi alanı kaplamasını engelleyerek, devletten özerk bir alanın kurulmasının zeminini oluşturdular. 18. yy'a gelindiğinde Aydınlanmacı ideoloji 'sivil toplumu', egemen devleti kuran değil, onu sınırlayan bir özgürlükler alanı olarak tanımlıyor ve 'demokrasi' fikrini besliyordu. 18. yy'da geliştirilen liberal

demokrasi yorumu Locke'dan J. S. Mill'e kadar giderek daha ısrarlı biçimde devlet dışındaki siyasi alanın özerkliği düşüncesini vurgulamıştır. Artık iktidarın müdahale edemeyeceği alan sadece bireyin mal, mülk ve yaşam özgürlüğü alanı değil; temsili siyasetin işlemesi için gerekli görülen ya da kendi içinde bir değer olarak savunulan bir siyasal özgürlükler ve çoğulluk alanı olarak yorumlanır. Lefort'un sözünü ettiği Yasa'nın İktidar'dan özerkleşmesi olgusu bu bağlamda yorumlanabilir. Yasa artık mutlakiyetçi düşüncedeki gibi hükümdarın sözü olarak değil, iktidarı aşan bir ortak çıkar adına özgürlüklerin korunması olarak yorumlanır.

Meşruiyet söylemi, modern iktidarı kuran söylemlerden en 'merkezi' olanıdır, ama tam da bu nedenle, modern iktidarın nasıl işlediği sorusu, onun 'merkezi' özelliklerini öne çıkaran bir söylemin analizine indirgenemez. Çünkü, Foucault'nun haklı olarak belirttiği gibi, modern iktidar, merkezi öne çıkaran meşruiyetle ilgili pratikler yanında, bu pratiklerle gerilimli bir ilişki içinde varolan farklı bir mantığı da barındırır. Modern hak ve egemenlik merkezli meşruiyet söylemi gizlediği, anlamlandırmaktan kaçındığı ve onu tehdit eden bir anlam fazlasıyla çevrilmiştir. Meşruiyet söylemi iktidarı meşru olarak kurmak için iktidarın somut mikro işleyişlerini, uç görünümlerini, disiplinci ve yönetimsel niteliklerini gözlerden gizlemek zorundadır. Ancak bu tür ilişkiler devletin gerçekliğinin bir parçasıdır ve anlamlandırılmayan bir anlamlar fazlasına yolaçarlar. Dolasıyla meşruiyet söylemi her zaman bu ilişkileri gizleyerek kendini kurmakta ve iktidarı meşrulaştırmakta başarılı olamaz.

Siyasi iktidarın hak kurallarına uygunluğu sorusu meşruiyet söyleminin kurucu temasıdır. İktidarın 'meşru-gayrimeşru' olması sorununu öne çıkaran 'sözleşme-baskı şeması', temelde iktidarın biçimsel sınırlarını koyan hak kurallarıyla ilgilidir (Foucault,1980). Batı'da hukuki-siyasi felsefenin geleneksel sorusu olan "felsefe (yani gerçeklik söylemi) iktidar hakkını nasıl sınırlayabilir" sorusu etrafında şekillenen bu düşünce, egemen iktidarın paradigması olarak görülebilecek olan kralın, yani merkezi tekil bir iradenin hak ve yetkileri ve bunların sınırları konusunu merkezine alır. Ortaçağdan itibaren Batı'da hukuki düşüncenin temel odağı hükümdarlık iktidarı olmuştur. Hem mutlak iktidarın kurulmasında hem de sonradan sınırlandırılmasında kralın iktidarı ve sınırları konusu siyasi-hukuki düşünceyi belirledi (a.g.e.,236). Hak ve egemenlik kuramı, iktidarın meşruiyetinin sabitlenmesi sorunu çerçevesinde örülmüştür. Bu merkezi meşruiyet söylemi siyasi iktidarın görünür ve merkezi ve biçimsel özelliklerini öne çıkarır. Foucault'a göre hak söylem ve tekniklerinin işlevi, iktidara içkin olan tahakkümün izlerini silerek, onu görünüşte iki farklı düzeye (egemenliğin meşru hakları ve yasal yükümlülükler) sokmaktır (a.g.e., 231). Foucault, feodal monarşi döneminin iktidar mekanizmasını yansıtan ve daha sonra parlementer demokrasinin kurulmasında aracı olarak hukuki-siyasi egemenlik söyleminin, 17. ve 18.yy'larda egemenlik ilişkileri ile uyuşmayan yeni bir iktidar mekanizmasıyla karşılaştığını belirtir. Burjuva toplumunun en büyük icadı olan disiplinci iktidar bedenler üzerinden mikro düzeyde işler ve etkinlik sorunuyla ilgili yeni bir iktidar ekonomisi yaratır. Buna rağmen hukuki-siyasi egemenlik söylemi yokolmamış ve farklı işlevler

yüklenmiştir. Hak söylemi olarak yoluna devam etmesinin nedeni 18. ve 19.yy'da bu söylemin monarşinin ve disiplin toplumunun önündeki engellerin eleştirisinin aracı olmasıdır. Aynı zamanda disiplin mekanizmalarının üstüne binerek, onun gerçek yüzünü gizlemeye yaramıştır. Hukuki sistem egemenliğin demokratikleşmesine, o da disiplin mekanizmalarının gelişmesine yolaçmıştır. Modern toplum 19.yy'dan beri bir yandan kamusal hak üzerinde temellenen söylemler ile öte yandan bedenler üzerinden işleyen disipliner zorlamalarla çevrelenmiştir. Bunlar birbirine indirgenemeyen, farklı söylem ve tekniklerle işleyen ama çoğu zaman birbirine eklemlenen iktidar tarzlarıdır.

ii. Meşruiyet ve Vatandaşlık

Modern meşruiyet söylemi devletin kendisini rıza ile belirlenen bir ortak çıkarın temsilcisi ve koruyucusu olarak kurmasına dayanır. Ulus-devletin meşruiyeti toplumu bir siyasal toplum olarak bütünleştirebilmesine bağlıdır. Ulus, genel irade, ortak çıkar ve egemenlik gibi kavramlar hep bu bütünlüğü varsayarlar. Devletin tüm toplum-ulus için bağlayıcı kararlar alması ve yaptırım gücünün olması belirli sınırlar içinde siyasal toplumun tanımlanmasına ve toplumun kendini siyasal olarak temsil etmesine bağlıdır. Siyasal kararların alınması ve yaptırımı kararların onlar adına alındığı bir grubun, paylaşılan tözsel değerlere sahip olduğuna inanılan bir siyasal toplumun varlığını öngerektirir. Siyasal toplum olmak demek, toplumun kendini bir siyasal birlik olarak kurması, yani toplumun kendi içinde bölünmüşlüğüne ve çatışmalı doğasına rağmen kısmi de olsa birlik ve uyumun sağlanabilmesi anlamına gelir. Devlet varlığının ve eylemlerinin meşruiyetini böyle bir siyasal topluma borçlu olmasına rağmen, siyasal toplumun varlığı veri kabul edilecek bir şey değildir. Siyasal toplumun kurulabilmesi söylemsel iktidar mücadelelerinin başarılı olmasına bağlıdır ve birçok koşullara bağlı olan bu mücadelelerin sonucu hiçbir zaman garanti değildir. Yeni sağla ilgili bölümde göstermeye çalışacağım gibi, yeni sağın meşruiyet krizi çok derin bir düzeyde modern siyasal toplumun çözülmesinden kaynaklanmaktadır. Devletin meşruiyetinin önşartı olan siyasal toplum örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında yokoluş değilse bile önemli bir dönüşüme uğramakta ve bu durum devletin meşruiyetini sarsmaktadır. Ben bu bölümde, modern meşruiyet söylemini mümkün kılan siyasal toplum tarzının nasıl ortaya çıktığını ve başlangıçtan itibaren ne gibi çelişki ve gerilimlerle yüklü olduğunu göstermeye çalışacağım. Burada işaret edeceğim çelişki ve gerilimler örgütlü modernliğin çözülmesi döneminde yeni sağın meşruiyet krizinin temelini oluşturmuşlardır.

Modern dönemde siyasal toplumdan sözetmek vatandaşlıktan sözetmek anlamına gelir. Vatandaşlığın modern meşruiyet söylemi için taşıdığı anlamı çözümlemek bize modern siyasal toplumun mahiyetiyle ilgili çok şey söyleyecektir. 'Vatandaşlık' temelde 'siyasi' bir kavram olarak değerlendirilmelidir. Vatandaşlıkla ilgili tartışmaya refah devletinin vatandaşlık açısından değerlendirmesini yapan T. H. Marshall ile girmek istiyorum. 'Refah Devleti ve Vatandaşlık' bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağım Marshall'ın düşüncesinin burada vurgulanması gereken

boyutu vatandaşlığı haklarla tanımlamasıdır. Marshall **Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıf** (1950) adlı kitabında vatandaşlığı üç temel hak türüne ayırır ve sivil ve siyasi haklar yanında, refah devletini niteleyen sosyal haklara ayrıcalıklı bir önem verir. Oysa Roche'nin haklı olarak işaret ettiği gibi, sözkonusu bu haklar öncelikle bir siyasi cemaat tarafından üretilir ve tanınırlar (1987:371-365). Dolayısıyla, "sosyal vatandaşlık, ve refah kurumlarını analiz ederken aslında siyasal cemaatin doğası ve koşullarını analiz ediyoruz demektir" (a.g.m.,1987:371). Roche vatandaşlığı kavramın antik dünyadaki anlamını izleyerek, "bir siyasi cemaatin üyesi" olma pratiğiyle ilgili olan bir haklar, ödevler, güçler (kapasiteler) ve çıkarlar (ilgiler) bütünü olarak tanımlar. Siyasi aidiyet sözkonusu olunca en çok önemsenen nokta haklar ve yükümlülükler konusu olmuştur. Haklar ve yükümlülükler sorunu vatandaşlığın siyasi boyutu yanında onun toplumsal boyutuna da işaret eder. Haklar ve ödevler, salt hukukun konusu olmayıp, birçok farklı açıdan incelenmesi gereken karmaşık bir yapı arzederler. Turner'a göre vatandaşlık analizi, hak ve ödevlerin hukuksal içeriği yanında, biçimi, bu pratikleri şekillendiren toplumsal güçler ve faydaların/kaynakların dağıtılmasını sağlayan toplumsal düzenlemelerin analizini de içermelidir (Turner,1993:2-3). Dolayısıyla vatandaşlığın siyasal toplumu kuran bir söylemsel pratik olmanın yanısıra, toplumsal iktidar mücadeleleri bağlamında da değerlendirilmesi gerekir. Ben bu bölümde modern vatandaşlığı bu iki açıdan değerlendireceğim. Ancak daha önce vatandaşlık kavramının ve pratiklerinin tarihine bakarak modern vatandaşlığın hangi farklı geleneklerin eklemlenmesiyle oluştuğunu göstermek gerekir. Modern vatandaşlığın ve dolayısıyla siyasal toplumun farklı söylemlerin karmaşık bir sentezi olduğuna işaret etmek onun içinde taşıdığı çelişki ve gerilimler sorusuna da açıklık getirecektir. Modern vatandaşlığın oluşumunda etkili olan farklı tarihsel momentler olarak sırasıyla şunları ele almak istiyorum: Vatandaşlığın bir kurum ve kavram olarak Antik Yunan'da doğuşu, kent devletinin çözülmesinden mutyakiyetçiliğe kadarki sürede vatandaşlığın gerilemesi ve yeniden doğuşu (Roma, Hristiyanlık, ortaçağın kentleri), mutlakiyetçi dönemde modern vatandaşlığın doğuşu, burjuva demokratik devrimler çağında vatandaşlığın modern anlamını bulması.

a. Vatandaşlığın Tarihi

Vatandaşlığın bir kavram ve kurum olarak ortaya çıkışı, Antik Yunan'da siyasal/kamusal alanın ortaya çıkışıyla eş zamanlı ve hatta özdeştir (Riesenberg,1992). Aslında vatandaşlığın kuluçkalanması kent devleti öncesi Atina'da kabileler arası savaşların belirlediği bir ortamda gerçekleşti. Bu ortaşa çıkışın geri planında, savaşın gereklerinin öne çıkardığı bir ortaklık ve eşitlerin katılımı ilkesi vardır. Bu ortak alan, imtiyazlar ile yükümlülüklerin karşılıklılığı üzerinde yükseldi. Yani, proto-vatandaşlık döneminde, eşitlik değil, birey ile siyasi topluluk arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklılığı ilkesi önemliydi. Bu aşamada imtiyaz ile yükümlülük neredeyse eş anlamlıydı. Ortak kararların alımına katılmak, silah taşımak ve askerlik yapmak hem bir imtiyaz hem de yükümlülüktü. Sonuçta, vatandaşlık kimin kim olduğunun belirlenmesi, ortak kararlara kimin nasıl katılacağı ve imtiyazların nasıl dağıtılacağıyla ilgili bir pratik olarak

tarih sahnesine çıkmış oldu[1]. Vatandaşlık ilk kez Solon kanunlarıyla tarih sahnesine çıkar. Solon'la birlikte tarihte ilk kez vatandaşlık kavramı ve hukukunun ortaya çıkışının ardında, farklı sınıf, aile ve klan aidiyetleri arasındaki çatışmaların yarattığı toplumsal kaosa son vererek, istikrarlı bir toplum yaratmak arzusu vardı[2]. Solon Kanunlarıyla kamu alanına katılacak olan vatandaşların kapsamının genişletilmesinin vatandaşlık kurumunu belirleyen çok önemli sonuçları oldu. Böylece vatandaşlık, ailesel ama özellikle sınıfsal aidiyetlerden kısmen de olsa 'bağımsız' olan yeni ve daha üst bir aidiyet olarak ortaya çıkmış oldu. Buna bağlı olarak, yasalar ve toplumsal kültürel kurumlarla korunup, güçlendirilmesi gereken yeni bir alan, kamusal alan oluştu.

Vatandaşlığın Antik Yunan uygarlığıyla ortaya çıkış tarzından vatandaşlığın siyasi ve toplumsal anlamı ve ikisi arasındaki güçlü bağlantı net biçimde ortaya konulabilir. Vatandaşlığın anlamı ve hukuku siyasi iktidar mücadelelerine doğrudan bağlıdır. Vatandaşlığın geri planında, zenginliklerin dağıtımı sorunu vardır ve kurum bu açıdan bir ödül-ceza mekanizması olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla vatandaşlık, Aristo ve Plato'nun yaptıkları gibi salt bir ahlaki olguya indirgenemez. Kamusal alanın kültürel ve ahlaki bir alan olarak yüceltilmesinin gerisinde de sınıfsal uzlaşmayı sağlamak kaygısı vardır. Arka planındaki güç ilişkilerine rağmen, ya da daha doğrusu tam da bu nedenle vatandaşlık ortaklık ve kamu yararı ile ilgili bir söylem olarak biçimlenmiştir. Vatandaşlığın bu siyasi anlamı geri plandaki toplumsal eşitsizlikleri gizleyen bir perde olarak değil, bu toplumsal arkaplanla gerilimli bir ilişki içinde kendini vareden bir gerçeklik olarak görülmelidir. Vatandaşlığın eşitlik, ortaklık, kamusallık gibi değerleri öne çıkaran bir siyasi kurum olarak önemi, tekil aidiyetlerden kısmen 'bağımsız' olarak, herkesin ortak bir alana eşit olarak katılımı fikrinin tarih sahnesine çıkmış olmasıdır. Ancak vatandaşlığı kuran bu 'bağımsızlık' kısmidir ve bu kısmilik çok anlamlıdır. Çünkü köleleri, el emeğiyle geçinenleri ve kadınları dışlamıştır. Bu toplumsal kesimler tam da kamu alanına katılım için uygun olmadığı varsayılan 'özel' toplumsal durumları nedeniyle dışlanmışlar; kamusal alan ancak bu dışlama sayesinde kurulabilmiştir. Vatandaş olmak bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşır. Çünkü böylece, siyasi kararların alımına katılma yoluyla alt sınıflar kendi tekil çıkarlarını koruma ve geliştirme imkanı bulabilmişlerdir. Siyasi düzeydeki eşitlik, toplumsal eşitliklerin müzakere edilebileceği bir zemin yaratmış olur. Vatandaşlık kurumu, tekil çıkarlar ile ortak çıkar arasındaki çatışmayı yoketmekten çok, bu çatışmayı düzenleme işlevini yüklenmiştir.

---

[1]. Kurumun ilksel kökenlerinde, aidiyeti belirleme, ayırdetme, imtiyaz ve servetin dağıtımı yoluyla ödüllendirme gibi işlemler öne çıkmıştır Savaş, kimin kabilenin selameti açısından en güvenilir, gerekli ve değerli üyeleri olduğunun belirlenmesini ve bu kişilerin ortak imtiyaz ve yükümlülükler çerçevesinde biraraya gelmelerini gerektiriyordu. Dolayısıyla kabilenin toprağa ve köleye sahip olan erkekleri biraraya gelerek savaş işini ortak kararlarla yürütmeye ve ganimetleri eşit olarak paylaşmaya başladılar. Savaşın, vatandaşlık kurumunun doğuşundaki merkezi önemi Isparta kentinde çok daha belirginlik kazanmıştır. Isparta'da siyasi aidiyetin tanımı, asker-vatandaş özdeşleştirilmesini getirmiştir. Öte yandan, vatandaşlığın asıl yurdu kabul edilen Atina'da da, Solon ile başlatılan vatandaşlık tarihinde savaş gerçeği en önemli dinamiklerden biri olmuştur.bkz.(Riesenberg,1992:3-6)

[2]. Vatandaş ile köle ayrımını belirginleştiren (hiçbir vatandaşın ekonomik yollarla köleleştirilemeyeceği), zenginliklerine göre 4 ayrı vatandaş sınıfı belirleyerek, her birine farklı düzeylerde siyasal katılım hakkı tanıyan Solon kanunları, ortak bir amaç çerçevesinde sınıfsal uzlaşmayı sağlamayı amaçlıyordu. Solon'dan sonra Leisthenes'in M.Ö. 500'de vatandaşlığın kabile, soy (gene) bazında tanımlanmasına son vererek, köy (deme) bazında tanımlamasıyla birlikte, siyasi cemaate giriş tekil aidiyetlerden daha da bağımsızlaştırılmış oldu ve böylece vatandaşlık aidiyeti daha da güçlendi (Riesenberg,1992:19)

Vatandaşlık kurumunda tekil çıkarlar ve aidiyetler ile ortak alan arasındaki çatışma hiçbir zaman kesin bir sonuca ulaşamaz. Bu ikisi arasındaki çelişki vatandaşlığın kurucu dinamiğidir[3]. Vatandaşlık, ortak bir kamusal alana aidiyetle ilgili ortak hak ve yükümlülükleri belirleyen bir statü olarak ortaya çıkmıştır. Bu ne salt hukukla ne de kültürle ilgili olan, tersine tüm bir siyasi cemaatin kurucu ilişkilerini mikro ölçekte kendinde somutlayan bir toplumsal pratikler bütünüdür. Antik Yunan'da hak ile yükümlülüklerin karşılıklılığı, hatta özdeşliği sözkonusudur. Aynı anda hem hak/imtiyazın hem de yükümlülüğün esasını teşkil eden şey, siyasal karar alımına eşit katılımdır. Antik siyasal cemaatin birliği ve kimliği için katılımın bu kadar değerli olmasının nedeni, kent devletleri arasındaki savaş ve rekabet ortamında verilen var kalma mücadelesinde işbirliğinin ve iç uyumun hayati bir önem taşımasıdır. Bu yeni ortak alanın canlı ve güçlü tutulması için, işbirliği, uyum, eşitlik, katılım, sorumluluk, hoşgörü, ılımlılık, iletişim gibi tutum/değerlerinin geliştirilmesi gerekliliği, vatandaşlık kültürü ve eğitimini önemli hale getirdi. Aslında, Antik Yunan'da, birey ile siyasi cemaat arasında dışsallığı çağrıştıran hak ve yükümlülükler anlayışı yerine, daha ahlaki ve organik bir kültürel cemaatten sözetmek daha doğru olur. Vatandaşlık ideali, tekil çıkarları kamu çıkarı adına feda etme, kamu çıkarı adına savaşma ve adanma gibi değerler çerçevesinde, ahlaki bir birlik olarak kurgulanmıştır. Bu kültürel cemaatteki yükümlülükler, bireyin kendine dışsal bir aygıt olan devlete karşı yükümlülükleri olarak algılanamaz. Meclis kadar, tiyatroyu, dinsel törenleri ve tüm kent kurumlarını da kapsayan kamusal alanın ötesinde ve üzerinde bir devlet aygıtı gelişmemiştir. Bu kurumların herbirinde, ortak bir amaç için birleşme kültürü beslenir. Ortak kimliği tanımlayan ortak soya sahip olmak değil, demokrasi ile yönetiliyor olmaktır.

Vatandaşlık Antik kentin gerilemesinden sonra geç ortaçağ kentlerine kadar giderek kavram ve kurum olarak zayıflamıştır. Yine de bu süreçteki önemli uğraklar vatandaşlığın ikinci ve modern anlamına kavuşmasında etkili oldular. Modern vatandaşlık tarihi açısından Helenistik dönem ve Roma'nın önemi, bireyin hem kent ölçeğinin daha üstünde hem de daha altında aidiyetler edinmesi suretiyle öne çıkmış olmasıdır (a.g.e., 26). Kente aidiyetin yerini daha küçük, yerel, etnik ve ailevi aidiyetler alırken, kente ve monarşiye bağlılık da daha çok maddi, daha az manevi bir hal aldı. Bir yandan kentler arası ilişkiler ve toplumsal hareketliliğin artması sonucunda çoğul aidiyetler gündeme gelirken, öte yandan evrenselci ve kurtuluşçu dinsel/kültürel kimlikler gelişmeye başladı (a.g.e., 1992:54)[4]. Cumhuriyetçi Roma, özellikle Machiavelli yoluyla erken modern dönemi etkiledi. Öte yandan sonuçta kendine yardım edenlere vatandaşlık tanıyarak büyüyen Roma'da vatandaşlığın imtiyaz ve statü boyutu, ortaklık ve katılım boyutunun çok önüne geçer. Roma'nın vatandaşlığın bir genişleme stratejisi olarak kullanması nedeniyle, haklar

---

[3]. Tersine, Perikles Aristo ve Plato'nun vatandaşlığı idealleştirmelerinin ardında, Peloponez Savaşları sonrasında hakim olmaya başlayan çıkar çatışmalarına karşı katılım, erdem, kent kültürü, cemaat gibi değerler etrafında vatandaşlığı ahlakileştirmek arzusu vardır.

[4]. O zaman için 'küresel' diyebileceğimiz gelişmelerle, etnik ve yerel aidiyetlerin birbirine paralel olarak gelişmesi olgusu günümüzdeki olgularla ilginç bir paralellik gösterir.

ile yükümlülükler arasındaki karşılıklı bağ zayıflamıştır. Siyasi cemaatte aidiyet in daha çok maddi olanaklar ve imtiyazlar temeline dayanması nedeniyle, vatandaşlığın siyasi içeriği zedelendi. Hak ile yükümlülükler birey ile ona dışsal olan devlet arasında tanımlanır oldu[5].

Hristiyanlığın doğuşu ve gelişimi, modern vatandaşlık anlayışı ile antik anlayış arasında kopukluğa neden olan en önemli gelişmelerden biridir. Hristiyanlığın tarihsel etkisi, antik vatandaşlık anlayışına son ve öldürücü darbeyi vurmak olmuştu. Aslında hristiyanlık, Roma'daki kamusal yozlaşmaya verilen dinsel bir yanıt olarak görülmelidir. Hristiyanlık, sınıfsal farklılaşma ve kamusal alanın yokoluşuna bir tepki olarak gelişen içe dönmeci, bireyselci ve kurtuluşcu-evrenselci ideolojilerin bir devamı gibidir, kentin ve devletin aidiyet merkezi olmadığı bir dönemde bu din, devlete bağlılık karşısında iman bağını, aktif/dünyevi hayat karşısında çileci/münzevi hayatı yüceltti. İlk ortaya çıkışında, Roma vatandaşlığından dışlanmış köleleğin ve alt sınıfların, kendilerini eşit hissedecekleri ayrı bir cemaat arayışını yansıtıyordu. Yükümlülükler bu ruhani cemaate yöneltilirken, imtiyaz/ödül de öteki dünyada aranıyordu. Hristiyan ahlakı ve kültürü, dayanışma ağları sağlayan küçük cemaatler üzerinden etkili olarak, kamusal ahlak ve kent kültürünü yoketti[6]. 11.yy'dan itibaren ortaçağ kentlerinin gelişmesiyle birlikte vatandaşlık tarihi yeni bir döneme girer. Bu, hem süreklilik hem de kopuş içinde modern vatandaşlık anlayışının oluşumuna önayak olan bir dönemdir. Ortaçağ kenti ve vatandaşlık kültürü 11.yy'dan itibaren gelişmeye başlayan ticaret burjuvazisinin damgasını vurduğu bir oluşumdu. Ortaçağ kentinde, vatandaşlığın siyasi boyutu geriye çekilirken, vatandaş daha çok ekonomik insan olarak tanımlanmaya ve pasif teba statüsü öne çıkmaya başladı (a.g.e, 142). İşte vatandaşlık da bu statülerden biriydi ve kent ile birey arasındaki ihtiyaç-avantaj ilişkisine dayanan bir statü olarak vatandaşlık, vatandaşlığın kamusallık yönünden çok, maddi yönünü ön plana çıkardı. Vatandaşlıkla ilgili maddi faydalar öne çıktıkça, siyasi vatandaşlık ile sivil statünün ayrışmaya başlaması, ayrıca statü tanımakta kent devletinin yetkilerinin artması nedeniyle, civis (vatandaş) ile subditus (teba) ve habitator (kent sakini) arasındaki ayrımlar giderek muğlaklaşmaya başladı[7].

16. ve 17.yy'a gelindiğinde, bir kurum olarak vatandaşlık, anlamı giderek ekonomik insan ve teba ile benzeşmeye başlamış olduğu halde, kentin sınırları içinde yaşıyordu. Mutlakiyetçi

---

5 . Roma vatandaşlığının gelişmesinde patricians ile plebler arasındaki çatışmalar rol oynadı. Vatandaşlığın mülk sahibi askeri sınıfa dayandığı Roma'da yönetim oligarşik bir niteliktevdi ve hukuki eşitsizliklerin yanısıra, fiili güç eşitsizlikleri de belirleyiciydi. Çünkü Roma'nın Roma'lı olmayanlara tanıdığı vatandaşlık, siyasi katılım haklarını değil, sadece yasal ve ekonomik haklarını tanıyan 2. sınıf bir vatandaşlıktı. Roma imparatorluk olduğunda, avantajlı bir yasal statüye indirgenmiş olan vatandaşlık, artık gerçek Romalılar için de geçerli olarak ve siyasi katılım tamamen geri plana itilir. imparatorlukta vatandaşlık, artık imparatorluğa hizmeti ödüllendiren, bir kuruma indirgenmiştir.Herkesin hem Roma'nın hem de kendi yerel, etnik, dini cemaatinin vatandaşı olduğu bu dönemde, soyut Roma kimliği somut aidiyetlerle dengeleniyordu.

6. Ancak çok cılız da olsa, Hristiyanlığın vatandaşlığın sürekliliğinde bir payı vardır. Çünkü Ortaçağda hristiyanlık, kent hayatına soluk veren, kente kimlik ve dayanışma sağlayan tek kurum oldu ve böylece ortaçağın sonlarına doğru, biricik bir kültürel varlık olarak kentin yeniden canlanmasında rol oynadı. bkz.(Riesenberg,1992:98)

7. Riesenberg, geç ortaçağda, herkese toplumda sabit bir yer tanımlayan bir sınıflandırma ve örgütlenme sürecinin başladığına dikkat çekerek bunu kaotik bir rekabet ortamında ayrıcalık ve güvenli bir statü edinme arzusuna bağlar. Bu nedenle zenginliğin ve rekabetin artmasıyla, kaynakların dağıtımı üzerindeki mücadele artmış, dolayısıyla yasal imtiyaz ve statüler belirleyici olmaya başlamıştır. (Riesenberg,1992:110)

dönemde ise vatandaşlık tamamen tebalıkla eş tutularak, devrimler çağında yeniden canlanana kadar uzun bir sessizliğe gömüldü (a.g.e.,165,198,204)[8]. Mutlakiyetçi dönem, hem klasik anlamda vatandaşlığın öldüğü hem de modern vatandaşlık anlayışının nüvelerinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönem, modern vatandaşlık anlayışının gelişmesini sağlayan olguları tarihin gündemine soktuğu için, modern vatandaşlığın tarih öncesi sayılabilir. Bu gelişmeler; bölgesel devletlerin güçlenmesi, dünya ekonomisinin ve insani bilimlerin gelişmesidir (a.g.e,189). Benzer şekilde Leca'nın vatandaşlık kavramının önvarsayımları olarak öne sürdüğü 'toplum' ve 'devletin' anlaşılabilir olması ve bir kamu çıkarının varolması anlayışının gelişmesi için gerekli olan koşulların da bu dönemde gelişmeye başladığını söyleyebiliriz. Bunlar kültürel birleşme, siyasi merkezileşme, artan işbölümü, mesleki hareketlilik, teknik bilginin gelişmesi ve artığa piyasa yoluyla el konulmasıdır (Leca, 1992:19). Bu dönemde, daha çok antik kent uygarlığına ait görünen vatandaşlık kavramı yerine, siyasetin yeni ve bölgesel ölçeğine daha uygun olan teba, halk, insan gibi kavramlar öne çıkmaya başladılar (Riesenberg,1992: 206). Vatandaşlık tüm cumhuriyetçi imalarından soyutlanmış ve aristokratik kültürün siyasi aktivizm ülküsüne indirgenmişti. Vatandaşlık bu dönemde (16.yy-19.yy) iki önemli gelenek içinde hayatını sürdürebildi. İlkin, Hümanist kurumlar ve Rönesans ideolojisi, Machiavelli tarafından formüle edilerek Harrington ve Rousseau'ya geçti. İkinci olarak, ortaçağ hukukçu ve tüccarlarının mülkiyetle ilgili düşünceleri modern çağa taşındı. Her iki gelenek de, bireyin bu dünyadaki başarısı ve mutluluğuyla ilgiliydi. Rasyonel aktivitenin yüceltilmesi hem gelişen burjuva toplumunun hem de ulusal monarşilerin yararınaydı.

Siyasi bir birlik olarak ulus tahayyülünün kökenleri de bu dönemde aranmalıdır. Ortak hak ve sorumluluklarla merkezi devlete bağlanarak, onun tebası olmuş anonim bireyler (vatandaşlar) toplamı olarak ulus fikrinin gelişmesinin gerisinde, merkezi devlet ile teba-vatandaş arasındaki geleneksel sınıf, tabaka ve statü gruplarının siyasi düzeyde geriletilmesi olgusu yatar. Merkezi monarşiler döneminde gelişen vatandaşlık anlayışının mantığı, Antik Yunan ve ortaçağ kent devletlerinin yönetime katılmayı öne çıkaran vatandaşlık anlayışından farklı olarak, genel, soyut ve biçimsel bir mensubiyet statüsünü tanımlamaya dayanıyordu (Brubaker,1992:41,42). Feodal düzene özgü ayrıcalık ve muafiyetlerin daha soyut, kapsayıcı bir hükümdar hukuku karşısında geriletilmesi, mensubiyetin de bu şekilde tanımlanmasını mümkün kıldı. Böylece, tüm toplumun kralın otoritesi karşısında eşitlenmesi, bir yandan ortaçağa özgü katılımcı vatandaşlık anlayışını zedelerken; öte yandan modern vatandaşlık anlayışının temellerini oluşturdu[9]. Bölgesel

---

[8]. Öte yandan, mutlakiyetçi dönemde embriyonik halde olsa da yabancı / vatandaş ayrımı gelişmiştir ki bu da kralın otoritesinin güçlenmesiyle doğrudan bağlantılıdır. . Örneğin Fransa'da yabancıların malları, öldüklerinde krala devredildiği için yabancının, tanımlanması gerekmiş ve bu nedenle 16. ve 17.yy'da bir Fransızlık tanımı yapılmıştır.(Fransız olmak için, Fransa'da doğmak en az bir Fransız veliye sahip olmak ve Fransa'da oturmak gerekliliği belirlenmiştir). Ancak bu henüz bir ideolojik anlam taşımaz. bkz.(Brubaker,1992:37,38)

[9]. Bu dönemin vatandaşlık anlayışının, en iyi temsilcisi, vatandaşı 'otoritenin ortak özgürlüklerinden ve korumasından faydalanan kişi' olarak tanımlayan J. Bodin'dir. Vatandaşlığı, egemen otoriteyi güçleniren bir tarz da yeniden yorumlayan Bodin, bu kavramı, siyasi katılım içeriğinden ayırır. Ona göre vatancılığın temel koşulu, tek bi tanınmış otorite ve hukuki yapıya bağlı olmaktır. Ancak, yine de

devletlerin gelişmesinin yanısıra, modern vatandaşlık anlayışının oluşumundaki bir diğer dinamik ticari kapitalizm ve ona paralel olarak gelişen insan bilimleri oldu. Bu iki dinamiğin birleşik etkisinin sonucunda, vatandaş-teba, dar politik-hukuki anlamın ötesinde bir tarzda tanımlanmaya başlandı. Rönesansla birlikte civis (vatandaş), sadece belirli hak ve statülerin toplamı olmaktan çıkarak, karmaşık bir insani varlık olarak görülmeye başlandı. Eğitilmiş, ekonomik bir işlev edinmiş 'polytechnic' insan kavramı öne çıkmaya başladı. Hobbes ve Locke dar anlamda vatandaşla değil, maddi kaygılarla belirlenen insanla ilgileniyorlardı (Riesenberg,1992:241). Kısacası, özel ile kamusal alan arasındaki ayrım yeniden çizilirken, Antik Yunan'da vatandaşlığın taşıdığı siyasi/kamusal anlamlar geriliyor; özel (ekonomik) kaygılar öne çıkıyordu. Artık insan bir kültürel cemaatin organik bir üyesi değil, 'tarihin başında, temel ihtiyaç ve güçleriyle donanmış insan, tarihi olmayan, toplumu, cemaati, hukuku ve devleti, iyi ve kötüyü yaratacak insan' olarak tarih sahnesine çıkıyordu (a.g.e.,241). Böylece birey, vatandaşın yeni tanımında merkezi bir rol oynamaya başladı. Vatandaş ne salt hukuki, ne de moral bir varlık, daha çok karmaşık roller üstlenen psikolojik-fizyolojik bir varlıktır.

b. Modern Siyasal Toplum ve Vatandaşlık

Devrimler çağıyla birlikte vatandaşlık ikinci ve modern hayatına başlar (Riesenberg,1992). Modern anlamda vatandaşlığın kuruluşu ve gelişimini iki kriter çerçevesinde çözümlemek istiyorum: Vatandaşlığın sınıfsal ilişkiler ve iktidar mücadeleleriyle olan ilişkisi ve vatandaşlığın siyasi cemaatin temeli olarak söylemsel kuruluşu.

b.1. Modern Vatandaşlığın Toplumsal İktidar İlişkileri Bağlamında Kuruluşu

Batı'da vatandaşlığın gelişiminde sınıfsal çatışmaların rolü büyük olmuştur. Bu nedenle kapitalizm ile vatandaşlığa dayalı liberal-demokratik sistem arasındaki ilişki sorunu önemli bir tartışma konusudur. Bu konuda biri T. H. Marshall, diğeri Mann tarafından temsil edilen iki farklı görüş tesbit edilebilir. Tartışmayı, bu iki görüşün eleştirel analizi üzerinden başlatarak, vatandaşlığın toplumsal bağlamı hakkında bazı kuramsal doğrulara varabiliriz. '**Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıf** (1950) adlı ünlü eseriyle vatandaşlık literatüründe önemli bir yer edinmiş olan Marshall, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen refah-kapitalizmi ile eşitlik idealine dayalı demokrasi arasında bir uzlaşma arayışının temsilcisi olarak görülebilir (Barbelet,1988; Turner, 1986, Marshall,1992). Bu bağlamda Marshall, refah devletinde kemale eren vatandaşlık kurumunu, kapitalizmin temsil ettiği toplumsal eşitsizliklere karşı, eşitlik ilkesinin somutlanışı olarak değerlendirir. Modern vatandaşlık kurumu pazar ilişkilerini destekleyen kişisel haklarla birlikte doğmuş olsa da, tarih içinde hakların gelişmesi sonucunda piyasa ve sınıf sistemiyle çatışan bir noktaya evrilmiştir. Marshall'a göre vatandaşlık, bir cemaate tam üyelikle ilgili olup,

---

vatandaşı tanımlarken siyasi eylem potansiyelinden sözeden Bodin, onu teba konumundan ayırır. Vatandaşlık özgür erkek ile egemen arasındaki sözleşmeye dayalı bir ilişkidir.Önemli olan egemene bağlılık ve hizmettir.bkz.(Riesenberg,1992:220)

bu üyelerin hepsini haklar ve yükümlülüklerde eşit kılan bir statüdür (Marshall,1992). Ancak bu statü salt hukuki bir tanım olmayıp, bir siyasi cemeaate ait olmakla ilgili pratiklerin bütününü kapsar. Marshall bu bağlamda vatandaşlığın tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkan, her biri farklı kurumsal yapı ve tarihlere sahip, farklı toplumsal gruplarla farklı ilişkiler kuran üç tür haktan sözeder. Medeni siyasi ve toplumsal haklar vatandaşlığın üç boyutunu oluştururlar. Vatandaşlığın medeni/kişisel (civil) boyutu, kişi haklarıyla ilgilidir ve hukuk devletinin kurumlarında somutlanmıştır. Vatandaşlığın siyasi katılım haklarıyla ilgili olan 'siyasi' boyutu ise temsili kurumlar halinde somutlanır. Son olarak, 20.yy'da refah devletinde gelişen toplumsal haklar, (sosyal güvenlik, sağlık, eğitim vb) toplumsal uygarlığa tam olarak katılmak ve varolan yaşam standartlarına uygun yaşamak ilkesi etrafında vatandaşlığın 'toplumsal' boyutunu oluşturmuştur. İngiltere tarihini esas alan Marshall, vatandaşlık haklarının 18.,19.ve 20.yy'lardaki gelişimini evrimci bir bakış açısıyla ele alır (Barbelet,1988:8-9). İngiltere'de modern vatandaşlık kurumlarının gelişimiyle kapitalizmin gelişimi eşzamanlıdır ama vatandaşlık ile sınıf arasında bir çatışma vardır. Vatandaşlığın ilk ortaya çıkışında belirleyici olan kişisel haklar, feodalizme özgü imtiyazları yokederken, rekabetçi piyasa ekonomisine ve kapitalist sınıf ilişkilerine uygun ve gerekli bir yapı arzediyordu. Ancak geniş işçi kitlelerinin katılımını sağlayan siyasi ve toplumsal haklar tarih sahnesine çıktığı zaman, kapitalizm ile haklar arasındaki 'savaş' belirginleşti. Sosyal vatandaşlık hakları, özellikle piyasanın işleyişine bağlı bir takım eşitsizlikleri azaltarak, sınıf ilişkilerini dönüşüme uğratmıştır. Marshall'ın analizinde, vatandaşlık ile kapitalizmin eşitsizlikleri arasındaki çatışmayı vurgulayan daha 'çatışmacı' bir yorumu destekleyen unsurlar bulunabilirse de, 'bütünleşmeci/uyumsal' yaklaşımın daha öne çıktığı söylenebilir. Nitekim, Marshall'ın ilk yorumcuları onu, işçi sınıfının kapitalizmle bütünleşmesi perspektifiyle yorumlamışlardır (a.g.e.,11). Marshall, İngiltere modelini evrenselleştiren evrimci yaklaşımı ile eşitlik, bütünleşme ve cemaat aidiyetini vurgulaması nedeniyle eleştirilmiştir. Marshall'ın en ciddi eleştirmenlerinden biri olan Mann'ın yaklaşımı, vatandaşlığın toplumsal bağlamı hakkında rakip bir görüşü temsil ettiği için önemlidir. Vatandaşlığı, ileri sanayi ülkelerinde yönetici sınıf tarafından uygulanan sınıf mücadelelerini dizginleme stratejisi olarak yorumlayan Mann, İngiltere'nin benimsediği liberal-reformist rota dışında dört farklı strateji daha olduğunu belirtir (Mann,1987: 340). Amerika, kişisel ve siyasal hakların tanınıp, sosyal hakların tanınmadığı daha liberal bir çizgi izlerken, Fransa, İtalya ve İspanya'da vatandaşlık her zaman cumhuriyetçiler ile monarşistler arasındaki çatışmada tehdit altında kalmış; Almanya ve Avusturya'da ise, kişisel ve siyasal hakların reddedilip, sosyal hakların tepeden tanınması yoluyla otoriter ve korporatist bir böl-yönet taktiği izlenmiştir[10].

Mann'ın yaklaşımı, vatandaşlık tarihinin Marshall'ın es geçtiği karmaşık yönlerine dikkat çektiği için faydalıdır. Ancak toplumsal mücadeleleri değil, egemenlerin uzun vadeli stratejik çıkarlarını

---

[10]. Mann, ayrıca,19.yy'da vatandaşlık için tek bir model olmadığını, hatta Alman/Avusturya modelinin 1914'e kadar çekiciliğini koruduğunu ve farklı stratejiler arasındaki çatışmanın sonucunun içsel özelliklerine göre değil, jeopolitik olarak (faşizmin savaşta yenilmesi) belirlendiğini belirtir.

çok öne çıkardığı için, modern vatandaşlığın ve eşitlik ilkesinin dinamik karakterini gözden kaçırır. Marshall'ın vatandaşlık idealinin eşitlik ve toplumsal bütünleşme boyutunu vurgulayan yaklaşımı ile Mann'ın egemenlerin sınıf çatışmalarını dizginleme stratejilerini öne çıkaran yaklaşımına karşı, modern vatandaşlığın iç çelişkilerinden kaynaklanan hareketli ve dinamik niteliğini öne çıkarmak gerekir. Vatandaşlık salt bir egemenlik aracı olamaz, çünkü tanımı kesin ve sabit olmayıp, sürekli bir mücadelenin konusudur (Balibar,1987). Hindess'in belirttiği gibi vatandaşlık ne eşitlik ve kamusallık idealinin tam gerçekleşmesi ne de sınıf egemenliğinin mistifikasyonu değildir (Hindess,1993:31-32). Vatandaşlık gerçekte varolan birşey değil, Batı siyasi söyleminin siyasi aktörleri tarafından farklı anlamlar yüklenerek kullanılan, mücadele aracı yapılan merkezi söylemlerinden biridir (a.g.e.). Bu mücadelelerin sonucu ise, hiçbir taraf için garanti değildir. Vatandaşlığın hem yönetici sınıf hem de ezilen sınıf stratejisi olarak ikili bir nitelik taşıdığını, bu nedenle bir yandan bir toplumsal bütünleşme arayışını ifade ederken bir yandan da yeni çatışma zeminleri yarattığını söyleyebiliriz (Turner,1992). Vatandaşlık çatışma yaratır, çünkü bireyi, toplumun eşit bir üyesi olarak tanımlayan ve kişi ve gruplara kaynak akışı sağlayan bu pratik kaynak dağılımı üzerindeki mücadelelerle doğrudan bağlantılıdır (a.g.e.).

Modern vatandaşlığın çatışmalı, dinamik karakterini vurgulamak önemlidir. Modern siyasetle vatandaşlık genişlemeci bir mantık izlemiştir (Bowles ve Gintis,1996). Bu genişleme, ya varolan hakların yeni gruplara tanınması ya da yeni haklar talep edilmesi yoluyla, soyut evrensel hakların giderek daha fazla insanı kapsaması anlamına gelir. Bu genişlemeyi mümkün kılan ana dinamik, vatandaşlık kurumunun temeli olan eşit statü ilkesi ile somut eşitsizlikler arasındaki tarihsel çelişkidir (Bendix,1964:52). Balibar'a göre, bu çelişki sınıf mücadelelerini körükleyerek, vatandaşlığa içsel bir hareket kazandırmıştır (Balibar,1987). Modern toplumdaki bu çatışmaların ortak özelliği, vatandaşlığın çizdiği genel çerçeve içinde ve onun dolayımıyla gerçekleşmiş olmalarıdır. Bendix'e göre, ortaçağda protesto haraketleri egemen siyasi cemaati reddeden ya da ayrı bir tüzel kişilik (tabaka) olarak tanınmayı talep eden bir tarza yönelmişken; ulus-devlet ve ulusal vatandaşlığın gelişmesiyle birlikte, alt sınıfların sisteme yönelik hoşnutsuzluğu, varolan siyasi cemaate eşit vatandaşlar olarak katılım mücadelesi biçimini almıştır (a.g.e.,63). Bu dönüşümün ardında yatan neden, feodalizme özgü karşılıklı hak ve yükümlülükler anlayışının çözülmesi sonucunda, yöneten/yönetilen arasındaki otorite ilişkilerinde başgösteren krizdir. Geleneksel otorite ilişkilerindeki dönüşüm, bir yandan efendilerin ayrıcalıklarını devam ettirirken, artık sorumluluklarını yerine getirmek istememeleri, öte yandan ezilenlerin egemene itaati artık bir kutsal yükümlülük olarak görmemeleri sonucunda, egemenliğin bir hak gaspı olarak algılanmaya başlanmasını ifade eder (a.g.e.). Böylece egemenler, yönetilenler üzerindeki paternalist-kişisel otoriteden vazgeçerek, yasal eşitlik ve sözleşmeye dayalı, gayrı şahsi bir egemenlik alanını kurarlarken, toplumsal eşitsizliklere karşı protesto da bu alanı muhatab almaya başladı. Bu süreç içinde, ulus-devlet giderek konumunu sağlamlaştırırken, devletin denetimi de toplumsal çatışmanın esas hedefi haline geldi. Reformist olsun, sosyalist ya da milliyetçi olsun, 19.yy boyunca verilen vatandaşlık mücadeleleri, ulus-devletin istikrara kavuşup meşrulaşmasında

anahtar bir güç halini aldı (Bowles ve Gintis,1996:76-79; Bendix, 1964).

Modernliğe özgü kamusal alan bir kez biçimsel eşitliğe dayalı gayri şahsi bir alan olarak kurulduktan sonra, vatandaşlık sorunu alt sınıfların bu sisteme nasıl içerilebileceği, bunun mümkün ve arzu edilir olup olmadığı sorusu etrafında şekillenmeye başlamıştı. Bu sorun büyük ölçüde mülkiyet hakları çerçevesinde tartışılıyordu. Vatandaşlık kurumunun bundan sonraki tarihi, mülkiyet sistemi ile haklar sisteminin çatışmasıyla belirlenecekti. Biçimsel bir eşitlik alanı olarak kamusal alanın kuruluşu, burjuvazinin mutlak monarşi ve aristokrasiye karşı verdiği mücadeleler sonucunda gerçekleşmişti. Dolayısıyla, vatandaşlığın ilk adımı olan kişi hakları (üç temel liberal hak; yaşam, özgürlük ve mülkiyet) bu yeni sınıfın çıkarlarıyla doğrudan bağlantılıydı (Giddens,1981). Ancak biçimsel dahi olsa, bu eşitlik herkes için geçerli görünmüyor, mülksüzlerin de eşit olarak siyasete katılma hakkı, mülkiyet düzeniyle çatışacağı nedeniyle reddediliyordu (Bowles ve Gintis,1996). 18.yy, efendi ile köle arasındaki eşitlik ihtimalinin, sistem açısından doğuracağı tehlikelerin tartışılmasına tanıklık etti (Bowles ve Gintis,1996:66; Bendix,1964). Bowles ve Gintis'in belirttiği gibi, bu tarihsel çatışma, kendiliğinden bir uyumla giderilmemiş, tersine toplumsal istikrarın sağlanması, bir dizi kurumsal/stratejik düzenlemeyle mümkün olabilmiştir[11]. Vatandaşlığın tarihsel sosyolojisinin genel çizgilerini belirginleştirmek açısından, bu düzenlemelerden ilki olan Lockecu düzenleme üzerinde durmakta fayda vardır. Bu modelin mantığının analizi bize, eşit statü ve haklar ile tanımlanan vatandaşlığın iç çelişkilerini ve gelişim dinamiklerini gösterecektir.

Özellikle, 18.yy'ın liberal toplum vizyonunun kurucu ilkesi olan biçimsel eşitlik fikrinin, ta en başından beri bir dizi kurucu dışlama üzerinde temellendiğini söylemeliyiz. Erkekler arası biçimsel eşitlik söylemi, ancak mülksüzlerin, kadınların ve kölelerin dışlanmasıyla kurulabilmiştir. Fracer ve Gordon'un işaret ettiği gibi, özellikle kadın ve kölelerin dışlanmanın da ötesinde özel bir boyunduruk altına alınmış olmaları aile reisi erkekler ve köle sahibi erkeklerin vatandaşlığı için bir önkoşul olmuştur (Fraser ve Gordon,1994:98)[12]. Bu dışlamalar sayesinde, statü sahibi, servet sahibi, eğitimli ve/veya aile reisi olan erkekler kamusal alanda eşit vatandaşlar olarak tanındılar. Bu dışlamalar, bireysel özerklik üzerinden, sözleşmeler yoluyla birbiriyle bağlantı kuran bireylerden oluşan bir sivil toplum perspektifi içinde anlam kazanıyorlardı. Mülksüzlerin, kadın ve kölelerin vatandaş olma yeterlilikleri, tam da bu çerçevede sorgulanıyordu. Modern

---

11. Bowles ve Gintis, haklar ile kapitalizmin çatışmasında 'yatıştırıcı' olmayı hedefleyen, ancak her biri yeni gerilimlere neden olarak, yerini bir sonrakine bırakan 5 farklı stratejiden sözederler. Bunlar; daha çok kıta Avrupasında etkili olan, siyasi katılımı mülk sahipleriyle sınırlayan Locke'cu düzenleme; Amerika'ya özgü olan mülkiyeti yurttaşlar arasında geniş biçimde dağıtan Jeffersoncu düzenleme; mülksüzlerin ortak bir program etrafında bütünleşmelerini engellemek için vatandaşlar arasındaki çıkar heterojerliğini besleyen Madisoncu düzenleme ve son olarak, geliri çıkar ortaklığı doğuracak şekilde yeniden bölüştüren Keynesci düzenlemedir. Bu düzenlemeler, sermayenin gücü ile kişi hakları söylemini, ekonomik büyümeyi besleyen ve patlayıcı potansiyeli kontrol altına alan biçimlerde biraraya getirdiler. (Bowles ve Gintis.1996: 72-73).

12. 19.yy'da oy verme hakkını sınırlayan 5 temel ölçüt bu dışlamanın mantığını iyi ifade eder. Bunlar, geleneksel tabaka ölçütü (tanınan tabakaların erkeklerine oy hakkı), rejime censitaire (servet sahibi olan ve vergi veren erkeklere oy); regime capacitaire (okur-yazar ve eğitimli olanlara oy); aile reisliği ölçütü (asgari büyüklükte ya da kirada oturan aile reislerine oy); ve ikamet ölçütüdür. (belirli bir yerde belirli bir süre ikamet edenlere oy) bkz. (Bendix,1964: 95; Bowles ve Gintis:1996: 725).

vatandaşlık kurumunun temeli olan biçimsel eşitlik fikri böylece, belirli bir kamusal/özel ayrımını şekillendirerek ortaya çıkmış oldu. Buna göre, ancak belirli 'özel' koşullara sahip oldukları için, kamusal alana özerk bireyler olarak katılabilenler, vatandaşlığa hak kazanıyorlardı. Demek ki, siyasi katılıma uygun olmayan 'özel' durumlar sözkonusuydu. Vatandaşlık tarihi, işte bu 'özel' statülülerin, verdikleri toplumsal mücadeleler yoluyla, kamusal alana eşit olarak katılımına sahne olacaktı. Bu mücadelelerin ikili bir karakteri vardır. Vatandaşlık mücadeleleri, bir yandan kamusal alanın toplumsal farklılıklardan kısmen 'bağımsız' olan biçimsel-eşitlikçi bir alan olarak kurulmasına katkıda bulunurken, öte yandan kamusal alanın somut iktidar mücadelesiyle daha da iç içe geçerek, formalist niteliğinin zedelenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, 19.yy'ı karakterize eden mücadelelerin sonucu, anlamı sabit bir hakkın yeni gelenlere tanınması yoluyla kamusal alanın genişlemesi olarak değil, vatandaşlık hakları ve kamusal alanın anlamının derin dönüşümler getirmesi olarak yorumlanmalıdır (Fraser ve Gordon,1994 ; Balibar,1987: 725). Siyasal hakların mülksüzlere tanınmasıyla birlikte tüm bir iktidar ilişkileri, dengeleri değişime uğramıştır. Hakların genişlemesi sürecinde, iktidar ilişkilerini ve kamusal alanı dönüşüme uğratan en önemli dönemeçlerden biri, işçilerin sendika kurma hakkını elde etmeleri oldu. Sözleşme özgürlüğüne aykırı olduğu için kurulu düzen tarafından uzun süre reddedilmiş olan sendika hakkı kabul edildiğinde, çıkarların temsil tarzlarını değiştirerek kamusal alanın dönüşümünü sağladı (Habermas,1989; Bendix,1964). Kısacası, 19.yy'da hakların genişlemesi, düz çizgisel bir evrim izlemekten çok, siyasi iktidar mücadeleleriyle iç içe geçerek farklı sonuçlara yolaçan karmaşık bir rota izlemiştir (Bowles ve Gintis,1996;Mann). 20.yy başlarına gelindiğinde, vatandaşlık mücadeleleri, bazı yerlerde liberal-demokratik rejimlerin gelişmesine, diğerlerinde ise otoriter rejimlere neden olmuştu.

b.2. Vatandaşlığın Söylemsel Kuruluşu

Modern siyasal toplum ortak hak ve yükümlülükler olarak bir kez daha kurulmuş oldu. Modern siyasal toplum rasyonel ve özgür birey anlayışına dayanıyordu. Tekil çıkarlardan kısmen bağımsız bir ortak alan oluşmuş ve devlet kamusallığı temsil eden merkez haline gelmişti Modern siyasal toplum farklı geleneklerin eklemlenmesi sonucunda içsel olarak gerilimli ve dönüşüme açık bir şey olarak kurulmuştur. Katılım ile itaat; ekonomik birey ile vatandaş; haklar ile yükümlülükler, tekil çıkarlar ile ortak çıkar ve kamusallık; devlete aidiyet ile tekil aidiyetler arasındaki çatışmalar, vatandaşlığın gelişimini belirleyecektir. Vatandaşlığın ilk ortaya çıkışından devrimler çağına kadar, devlet-siyasi cemaat ile birey arasındaki karşılıklı hak ve yükümlülükler olarak anlaşıldığını belirtmiştik. Bu ortak alanı tanımlayan bir dizi toplumsal, kültürel, hukuki ve siyasi pratikler bütünü olarak vatandaşlık, siyasal alanın birliğini ve kimliğini kuran temel dokudur.

Burjuva demokratik devrimler öncesinde vatandaşlık, haklar ve özgürlükler kavramlarını öne

çıkaran anti-monarşik bir program olarak radikalleşmiş ve siyasetin merkezine oturmuştur. (Riesenberg,1992: 235). 18.yy'da, ortaçağın belirli imtiyazlarla ilgili yasalcı statü anlayışı antik kültüre öykünen hümanist gelenek ve mutlakiyetçi teba geleneği, insan doğası sorununa kitlenen yeni bir vatandaşlık tartışmasında birleştiler/içiçe geçtiler. 18.yy'ın eski rejimine karşı verilen mücadelede vatandaşlık kavramı, halk egemenliği ilkesi etrafında yorumlanarak, kurulmaya çalışılan yeni siyasi cemaatin meşruiyet temeli olarak ortaya sürüldü. Bu bağlamda devlet, ortak amaçların elde edilmesi için örgütlenmiş bir yapı olarak tasarlanırken, vatandaş da, devletin egemenliğinin asıl kaynağı olan, siyasi cemaatin tam haklara sahip bir üyesi olarak görülmeye başlandı. Böylece, vatandaşın rızası, kamu refahı ve ortak yarar gibi kavramlar modern siyasetin merkezine yerleştiler (a.g.e.,239).

Modern vatandaşlığın söylemsel kuruluşunu anlamak açısından, Eski Rejim ile Devrim arasındaki süreklilik/kopuş diyalektiğini anlamak önemlidir. Modern vatandaşlığın kurucu temalarından biri olan egemen otorite karşısında eşitlenme, eski rejim döneminde gerçekleşmişti. Devrim ise, bir yandan 'halk egemenliği' fikri ile egemenin otoritesinin meşruiyetini sarsarken, öte yandan yeni bir egemenlik tarzını tesis etmeye yöneldi. Bu süreçte, ilkin, birey ile devlet arasındaki ayrımın tarihsel olarak çok netleştiğini söylemeliyiz. Modern vatandaşlığı niteleyen en önemli unsur, birey ile devletin birbirine dışsal ve hatta çatışan varlıklar olarak kurulmalarıdır. Birey ile devletin kimliği hem birbirine dışsal, hem de aracı kurumların aleyhine, birbirlerine bağlı olarak kuruldu. Artık birey-vatandaş, temel aidiyet odağı olan merkezi devletle olan bağıyla tanımlanıyordu. Merkezi devlet, birey ile devlet arasındaki aracı toplumsal yapıların gücünü kırarak, birey merkezli temsili kurumlar yoluyla kurumsallaşmaya başladı. Dolayısıyla, modern vatandaşlık ilkin, ulus-devlet gerçeğiyle ilişkilendirilerek anlaşılmalıdır (Bendix,1964:47). Bu bağlamda, modern vatandaşlık, öncelikle, hukuki anlamda bireyin devletle olan ilişkisini belirleyen bir mensubiyet statüsü olarak ele alınmalıdır. Bu devlet-merkezli vatandaşlık anlayışında, belirli bir siyasi egemenlik alanının içinde yaşayan herkes koşulsuz olarak teba-vatandaş addedilir. Bodin ve Hobbes'un en mükemmel şekilde temsil ettikleri bu anlayış, egemene eşit ve ortak itaati siyasal cemaatin kurucu ilkesi sayar. Mutlakiyetçi dönemde ana hatları belirginleştirilen ve devrimler çağında 'liberalleştirilen' bu devlet-merkezli eşitlik/vatandaşlık anlayışı ile antik ve cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışları arasındaki radikal kopuşa dikkat çekmek gerekir. Etik bir cemaatin mensubu olanların kamusal alana ortak/eşit katılımı ilkesine dayanan klasik vatandaşlıktan farklı olarak, modern-liberal vatandaşlık, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi bireyci ve araçsalcı bir bakış açısıyla kurar (Habermas,1994;1996; Oldfield,1990; Gunsteren,1994). Liberal bireyci görüşe göre, vatandaşlık ve diğer siyasi kurumlar, aslında özsel olarak siyasi bir nitelik taşımayan bireylerin, dışsal ve koşula bağlı olarak oluşturdukları bir yapıdır. Bu yapılar, hepsinin ortak yanını oluşturan çıkar maksimizasyonunu hedeflerler (Gunsteren,1994:40; Mouffe,1992:6-7). Liberal bireycilik ortak yararı refaha indirgediği için vatandaşlık pratiğini ve katılımını önemsemez. Kurucu bir cemaat fikrine zıt olarak, toplumsal bağı aslen dışsal ve sözleşmeye dayalı bir bağ olarak görür (Oldfield,1990:

178-179).

Liberal-bireyci anlayışın gerisinde, bireylerde içkin olarak varolan ve hukuk yoluyla diğer bireylere ve devlete karşı korunması gereken bir statü düşüncesi vardır. Modern toplumlarda bu statünün kendisi bir haktır, yani vatandaş olmak ya da kalmak için ayrıca bir koşul gerekmez (a.g.e.,179). Statüyü öne çıkaran bu anlayış, aynı zamanda 'hak' merkezli bir vatandaşlığı güçlendirir. Haklar/imtiyazlar ile yükümlülüklerin karşılıklılığı ve hatta özdeşliği ile nitelenen klasik anlayıştan farklı olarak, modern anlayış hakları vurgulamakta ve yükümlülükleri de çok dar tanımlamaktadır. Hakların öne çıkarılmasının nedeni, birey-vatandaşın artık siyasi cemeaate ontolojik olarak öncel ve dışsal bir varlık olarak algılanmasıdır. 17.yy'da bu haklar, doğal hukuk ve sözleşme geleneğine dayanılarak yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi üç temel hakla sınırlanmışsa da, izleyen yüzyıllarda hakların genişlemeci mantığı sürece hakim olacaktır. Öte yandan, bireyin devlete karşı yükümlülükleri vergi vermek, askerlik yapmak ve kanunlara uymakla sınırlandırılmış; siyasi katılım ise bireyin tercihine bırakılan ikinci dereceden bir vatandaş sorumluluğu olarak görülmüştür.

Devlet ile birey arasında doğrudan ilişki kuran bir pratik olarak modern vatandaşlığın temel kurumları öncelikle hukuk ve parlemento olmuştur. Mutlakiyetçi dönemde vatandaşlık salt bir hukuki mensubiyet bağına indirgenmişken, burjuva devrimleriyle birlikte bu bağ siyasi temsil yoluyla da güçlendirildi. Aynı hukuksal/siyasal egemenlik sistemine tabi olmak anlamında vatandaş eşitliği fikriyle ilgili kişisel haklar, 18.yy'da ortaya çıkan ilk vatandaşlık hakları oldular. Onları 19.yy'daki siyasal katılımla ilgili haklar izledi. Ancak henüz hakların geniş kitlelere ulaşamadığı 19.yy'da kişisel ve siyasal haklar, vatandaşların kamusal alana katılımından ziyade, birey ile devlet arasındaki plebisiter ilişkiyi güçlendirmiştir. Aristokratik tabaka yönetimine bir tepki olarak gelişen ve devrim sürecinde daha da keskinleşen bu ilişki, ulus-devletin kendisi ile birey arasında aracı bir kurum tanımayışını ifade eder (Bendix,1964:75). Bireyin eşit vatandaşlık statüsünü garantileyen hukuk devleti kurumları ile birey merkezli siyasi temsil kurumları, bu ilişkiyi kuran temel araçlardır.

Şimdiye kadar, modern vatandaşlık ile ulus-devlet arasındaki güçlü bağlantıyı vurguladık. Oysa, modern vatandaşlık pratiği, salt devlet merkezli bir yaklaşımla anlaşılamayacak kadar karmaşık ve hareketli bir nitelik arzeder. Vatandaşlığın bu içsel dinamiğini oluşturan şeyin, toplumsal iktidar mücadeleleri olduğunu söylemiştik. İşte bu mücadeleler vatandaşlığın pratiğine ve kurumlarına da yansımıştır ve onu karmaşık bir hale getirmiştir. İlk olarak, bizim burada sunduğumuz devlet merkezli çerçevenin fazla soyut ve indirgemeci olduğu, farklı tarihsel deneyimlerin karmaşıklığını algılayamadığı söylenebilir. Bu bağlamda, B.S. Turner'i izleyerek, Batı'da ortaya çıkan dört farklı vatandaşlık türünden sözetmemiz gerekir. Turner, hakların yukarıdan ve pragmatist gerekçelerle verilmesi ya da radikal mücadeleler sonucunda elde edilmesi ile özel ya da kamusal alanın yüceltilmesi gibi iki farklı eksen kullanarak, dört farklı

vatandaşlık modeli ayırdeder (Turner,1992: 55). Bunlar devrimci-demokrat Fransız geleneği (aşağıdan ve kamusal), pasif-demokrat İngiliz geleneği (yukarıdan, kamusal), liberal-çoğulcu Amerikan geleneği (aşağıdan, özel) ve faşist-plebisiter Alman geleneğidir (yukarıdan, özel). İkinci olarak, modern vatandaşlığın ulus-devlet dışında ve ona önsel kökenleri bulunduğu ve ulus-devletin, mutlak bir devlet/birey ilişkisi idealini hem bu kökenler hem de kendine içsel nedenlerden dolayı hiçbir zaman tam olarak gerçekleştiremediğini belirtmek gerekir. Vatandaşlık, sadece teba geleneğine dayanarak anlaşılamaz, çünkü ortaçağın işlevsel tabaka temsiline dayalı geleneği ile antik kültürün etkisindeki hümanist gelenek de, modern vatandaşlık pratiğini biçimlendirmekte rol oynamışlardır. Modern parlementoların oluşumunda, ortaçağın tabaka meclislerinin rolü açıkça görülür. Machiavelli cumhuriyetçi idealleri, Rousseau ise birey ile cemaatin içiçe geçtiği organik cemaat anlayışını devrimler çağına taşımışlardır. Rousseau, her ne kadar Jakobenler tarafından, merkezi bir ulus-devletin vatandaşlar üzerindeki gücünü yoğunlaştıracak tarzda yorumlanmışsa da, modern siyasal düzenin yarattığı cemaatçi ihtiyaçlar hiç dinmemiş ve devlet-birey ilişkilerinde sorunlar yaratmaya devam etmiştir. Kısacası, modern vatandaşlık tarihi boyunca soyut, gayri-şahsi bir kamusal alana aidiyet ile tekil çıkarlar ve cemaat arasındaki gerilim süreklilik arzetmiştir. Dil, din, etniklik ve cinsiyet gibi özsel aidiyetlere dayalı çatışmalar, modern vatandaşlığa dayalı siyasi cemaatin gayrimeşru kabul ettiği çatışmalardır. Modern vatandaşlık, ekonomik gelişmeyi sağlayan bir işbölümü, coğrafi ve mesleki hareketlilik ve kollektif kimlik sembolleri üzerinde oluşan bir bütünleşme sürecine dayanır. Bu nedenle işlevsel, morfolojik ve ideolojik aidiyet ve çatışmalar meşru kabul edilir (Leca,1992:22). Modern siyasi cemaat, bu bütünleşme sürecini başarıyla yürütemediğinde, 'gayri-meşru' aidiyetler güçlenir. Üçüncü olarak, kamu alanının devlet merkezli, soyut bir vatandaş eşitliği ilkesine göre kuruluşunun, demokratik katılım olarak vatandaşlık anlayışını tamamen gerilemediğini, hatta aralarında önemli bir bağ olduğunu söylemeliyiz. Vatandaşlığın salt bir yasal statüye indirgenmiş olması ile aktif katılım olarak vatandaşlık arasında hem tarihsel bir gerilim hem de tamamlayıcılık ilişkisi vardır. Çünkü kamu alanının, etnik ve özsel aidiyetlerden bağımsız olarak, biçimsel prosedürlere dayalı 'boş-açık' bir alan olarak kuruluşu, tarihsel gelişmeye bağlı olarak farklı toplumsal aktörlerin bu alana girmelerinin yolunu açmıştır. Biçimsel eşitlik ile somut eşitsizlikler arasında yaşanan çelişkiler toplumsal mücadeleleri beslemiş ve yeni hak taleplerine zemin hazırlamıştır. Hakların genişlemeci mantığının ardında yatan güç mücadeleleri kamusal alanı ve vatandaşlığın anlamını yeniden şekillendirmişlerdir. Bu mücadeleler sonucunda vatandaşlık, salt hukuki bir statü olarak değil, daha genel olarak siyasi bir cemaate aktif katılım sorunu bağlamında tartışılır olmuştur.

Hakların genişlemesi sürecinde ortaya çıkarak vatandaşlığın anlamını değiştiren dört temel dinamikten sözedilebilir; İlki, ulus-devlet merkezli vatandaşlık anlayışının öne çıkardığı plebisiter temsil tanımlarının yanısıra işlevsel-grupsal temsil tarzlarının gelişmesi: Özellikle işçilerin sendika kurma hakkını kazanmalarıyla birlikte, grup temsili siyasal yaşama girmiş ve diğer çıkar temsili modellerini etkilemiştir. 19.yy'a gelindiğinde çıkarların kollektif temsili, bireysel temsil idealine

uymayacak kadar güçlenmiştir (Bendix,1964). İkincisi, hakların taşıyıcısı olarak vatandaşlık anlayışının hegemonik olmasıyla birlikte, zaman içinde aidiyetlerin, soyut vatandaşlık bağının önüne geçmesidir: Bu durum, haklar ile yükümlülükler dengesinin bozulması nedeniyle kamusal alanın parçalanması sürecini hızlandırmıştır (Habermas,1989). Üçüncü olarak, sosyal vatandaşlık anlayışının gelişmesiyle birlikte, hakların çelişkili doğasının daha da belirginlik kazanması söz konusudur. Özellikle mülkiyet hakları ile toplumsal mirasa ortak katılımla ilgili haklar arasında çatışma önem kazanmıştır (Fraser ve Gordon, 1994). Son olarak, Hakların giderek tüm toplumu kaplamasıyla birlikte, kamu yararının ekonomik refaha indirgenmesinden söz edilebilir. Bu durum, vatandaşlığın özerklik, karşılıklılık ve iletişimle ilgili daha derin siyasi boyutunun zedelenmesine yol açmıştır (işbirliği, kardeşlik, dayanışma vb.) (Roche,1987; Oldfield, 1990).

4.ÖRGÜTLÜ MODERNLİĞİN KURULUŞU VE ÇÖZÜLÜŞÜ BAĞLAMINDA SİYASAL İKTİDAR

i.Örgütlü Modernliğin Oluşumu

Modernliği kısıtlama yönündeki tüm girişimlere rağmen, 19. yy. boyunca modernliğin evrenselci ve özerklikçi ideallerinin yayıldığını ve başlangıçta çekilen sınırların tedricen aşındığını görüyoruz. Burjuvazinin modernleşme saldırılarıyla yerinden edilme süreçlerine maruz kalan işçi kitlelerinin bu sürece tepkisi, burjuva benlik ve kimlik anlayışını sarsan kollektif bir toplumsal kimlik mücadelesi olmuştur. İçeriği büyük ölçüde burjuva normlarıyla doldurulan modernlik anlayışı, yüzyıl sonunda ciddi bir meşruiyet sorunuyla karşılaşmıştır. Toplumsal cinsiyet, kültür ve sınıf gibi ölçütlere dayanarak kısıtlamalar getirilmesi çabaları öncelikle işçi sınıfının mücadeleleriyle boşa çıkarılmıştır. 19.yy.'ın ikinci yarısında belirginleşen toplumsal istikrarsızlık ve belirsizlik krizine, modernliğin etkilerini kollektif olarak denetlenebilir sınırlar içinde tutmak; toplumsal bünyeye belirli bir katılık ve kesinlik kazandırmak amacıyla iki temel çözüm önerilmiştir: 1. Kültürel-dilsel kimlik (ulusal sorun) 2. Toplumsal sorun (Wagner,1996:82). Her iki durumda da, kollektif bir eylemin yaratıcısı olarak kollektif bir kimlik yaratımı yoluyla liberallik sınırlanır. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, bireye dayalı liberal değerlerin yerini, sınıf, kültür ya da etnik temelli siyasal kollektiflerin almasıyla birlikte, " bireylerin herhangi bir toplumsal ölçüt uyarınca biraraya toplanmalarına yaslanan örgütlü pratikler" egemen oldu (a.g.e.,109). Örgütlü modernliğin bu konumları bir yandan kollektif eylemi mümkün kılarken, aynı zamanda hem bireyi örgütler içine kıstırıyor hem de birçoğunu örgütlü hiyerarşilerin dışına atıyordu.

Wagner, örgütlü modernliği, belli başlı toplumsal pratiklerin (maddi tahsisat, buyurgan iktidar ve anlamlandırma pratikleri) göreceli tutunumlu bir şekilde içice kenetlenecekleri tarzda, devlet ve ulus çapında uzlaşımsallaşmaların bina edilmesi olarak tasvir eder (a.g.e.,114). Toplumsal eylemin gönderme yapması gerektiği anlamlı birimin ulus-devlet olarak tanımlanması ve toplumsal sınıf çizgileri uyarınca yapılanmış bir ulusal toplum anlayışı" , insanları toplumla bütünleştirmeyi ve düzeni toplumsal olarak inşa etmeyi hedefleyen örgütlü modernliğin temelini oluşturur (a.g.e.,116). Wagner'in örgütlü modernliği tartışırken öne çıkardığı kavram uzlaşımsallaştırmadır. 'Uzlaşımsallaştırma', muhtemel eylem ve yorumların çeşitliliğini sınırlandırarak belirsizliği azaltma ve böylece toplumsal dünyanın yönetilebilirliğini sağlama yolunda kollektif bir çabadır. Uzlaşımsallaştırma, hem eylemli bir kollektif oluşturma amacını taşıyan işçi hareketi gibi aşağıdan, hem de zorunlu eğitim, şiddet tekeli ve hukuk yoluyla sınıflandırma ölçütlerini topluma dayatarak egemenlik ve denetim kurmayı hedefleyen devlet gibi yukarıdan güçlerin karşılıklı etkileşiminin bir sonucudur. Uzlaşımsallaştırmalar belirli bir süre başarılı oldukları zaman, toplumun en temel kurumlarının inşa edilmişliğinin bilinçten

silinerek, varolan durumun doğal ve ideal olarak değerlendirildiği bir şeyleştirme ve doğallaştırma süreci gündeme gelir.

Wagner, 1950 ve 60'larda doruk noktasına ulaşarak çözülmeye başlayan örgütlü modernliği maddi tahsisat, buyurgan iktidar ve anlamlandırma kurumlarındaki dönüşümler bazında inceler. Maddi tahsisat pratikleriyle ilgili olarak; kitlesel üretim ve dağıtımı düzenleyen yeni teknolojileri; piyasayı kaplayan büyük ölçekli işletmeler ile devletin desteklediği ulusal kapitalizm ve tüm bu dönüşümlerin genel bağlamını oluşturan çalışma ve tüketime dair anlayış ve pratiklerdeki dönüşümleri değerlendirir. Örgütlü kapitalizmin altyapısını oluşturan demiryolu, telefon, elektrik şebekesi, otomobil ve yol şebekesi, radyo ve televizyon yayıncılığı ve Taylorizm gibi teknolojik yeniliklerin ortak özelliği, ya maddi bir bağlantı tesis ederek ya da bariz etkileşim sistemlerini güçlendirerek tüm toplumsal uzanım içine işlemeleri; ürünlerin standartlaşması yoluyla davranış örüntülerini homojenleştirmeleridir (a.g.e.,120-123). Öte yandan, bu dönemde rekabetçi kapitalizmin kaprislerine karşı, hem sermaye hem de emek cephesinde piyasayı denetleyebilecek kadar büyük bir pazar payının örgütlenmesine elverecek nitelikte büyük, geniş örgütlenmeler gündeme gelir. Bu bürokratik örgütler, "ilgili eylem alanını olabildiğince fazla kapsamaya ve kendi eylemlerini açık ve sabit hiyerarşik kurallarla" yapılandırmaya çalışırlar. Tüm bu dönüşümlere ek olarak, çalışma ve tüketimle ilgili anlayışların da değişmesiyle birlikte bu dönemde kapitalizm ulusal bazda örgütlenmiştir. Refah devleti ile olgunlaşan bu gelişmelerin gerisinde toplumun bir 'çalışma' ve 'tüketim toplumu' haline gelmesi yatar. Bu süreçte emek ve işsizlik temalarının öne çıkması; ücretli emeğin genelleşmesi; zıt çıkarlara sahip iki ana gruptan oluşan toplum imgesinin gelişmesi; tüketimin ulusal çapta gelişmesi ve standartlaşması ile hem bireyselleşme hem de kültürel homojenleşme yaratması gibi dinamikler etkili olmuştur. Sonuç olarak, "1950'li yıllara gelindiğinde öngürülebilir bir gelecekte düzenli ve tahmin edilebilir bir iktisadi gelişme beklentilerini besleyen bir uzlaşımlar dizisi yaratılmıştı" (a.g.e.,133). Wagner, örgütlü modernliğin buyurgan pratikleri konusunda; siyasal birimin sınırları, siyaset pratiğinin sınırları ve siyasal yapısının sınırları ekseninde; modern siyasal birimin ulusallaştırılmasını, kitle partilerinin ve seçmen siyasetinin oluşumunu ve refah devleti ve toplumsal siyasal alanın gelişimini tartışır (a.g.e.,135-150). Örgütlü modernlik, toplumsal eylemin gönderme yapması gereken anlamlı birimi ulus-devlet olarak tanımlayarak ve toplumsal sınıflar çizgisi uyarınca yapılanmış bir ulusal toplum anlayışı geliştirerek insanla toplumu bütünleştiren bir düzeni inşa etmeyi hedefler. (a.g.e.,116). Bu gelişmelerin önemi siyasal çatışmaların örgütlü, düzenlenmiş ve sınıflandırılmış bir şekilde kurumsallaştırılarak belirsizliklerin azaltılmasını ve böylece "hesaplanmış gözetim ve yönetim" anlamına gelen örgütlü demokrasiyi geliştirmiş olmalarıdır. Örgütlü modernliğe geçişle birlikte, ulus-devlet olgusu niteliksel bir dönüşüm geçirmiştir. Ulus ile devlet arasındaki etkileşimi yoğunlaştıran bu dönüşüm, iki paralel dinamik üzerinden gerçekleşmiştir. Birincisi, kökenleri kısıtlı liberal modernlik döneminde atılan siyasetin toplumsallaşması eğiliminin 'toplumsal sorun'un gündeme yerleşmesiyle birlikte güçlenmesidir. Siyasetin toplumsallaşması bu dönemde, siyasetin ulusallaşması ve ulusun demokratikleşmesi

anlamına geldi. İkincisi ise, ulus'un bütünleşmesi sürecinde etno-kültürel merkezli saldırgan ve otoriter bir milliyetçiliğin gelişmesidir. Bu nedenlerle 19.yüzyıl, bir yandan Batılı uluslar kendi içinde bütünleşme sürecinde ilerlerken, öte yandan ulus-devletler arasındaki çatışma dinamiklerinin beslendiği bir dönem olmuştur.

Ulus-devletin içsel bütünleşmesindeki en etkin unsur, yurttaş haklarına dayalı halk egemenliği ve temsili hükümet çerçevesinde genel oy hakkını elde etmeyi başaran işçi sınıfının güçlü siyasi ve sendikal örgütlerle ulus-devlet sistemine katılmaya başlamasıdır. İşçi sınıfı mücadelelerinin sonucu, sınıf mücadelesi ile ulusal mücadelelerin örtüştüğü bir siyasi hattın belirginleşmesi oldu (Hobsbawn,1990:87-91;Carr,1990). Önceleri, liberal cumhuriyetçi bir yurtseverlik temasıyla belirlenen, daha sonra ise emperyalist politikalara destek veren işçiler, ulus-devleti birçok açıdan güçlendirdiler. 19.yy.'ın ilk yarısına hakim olan cumhuriyetçi-milliyetçilik içinde konumlanan işçi hareketi, ulusun sivil-siyasal boyutlarını besleyerek, ulusun demokratikleşmesine katkıda bulundu. Yüzyıl sonuna doğru ise, Carr'ın deyimiyle 'ulusun toplumsallaşması', ve bunun doğal sonucu olarak 'sosyalizmin ulusallaşması' gündeme geldi (Carr,1990:24). 'Ulusal politika bundan sonra kitlelerin desteği üzerine kurulacaktı: karşılığı ise, kitlelerin kendi kollektif çıkarlarının ve tutkularının aracı haline gelmiş olan ulusa bağlılıklarıydı' (Carr,1990:25). İşçi sınıfının ulus-devlet sistemine katılımı, siyasal çatışmaları örgütlü ve düzenli bir şekilde kurumsallaştıran siyasi yapıların da oluşmasını sağlamıştır. Bu süreci belirleyen en önemli gelişme hiç kuşkusuz, genel oy hakkının tanınmasıyla birlikte siyasal birimin ulusallaşmasıdır (Wagner,1996:135-137). Siyasetin ulusallaşmasının kurumsal görünümleri seçmen siyasetine dayalı kitle partilerinin oluşumu ve toplumsal siyasi merkezli refah devletinin gelişmesidir. Wagner'e göre, Aydınlanma'nın formel siyasi eşitlik varsayımına dayanan felsefi temsil ilkesinden farklı olarak 19.yy.'da gelişen yeni temsil anlayışı, birey bazında değil, toplumsal sınıf/grup bazında tanımlanan çıkar ortaklığını gündeme getirerek, modern siyasal parti örgütlenmesinin temelini oluşturmuştur (a.g.e.,139). Kısıtlı liberal modernliğin krizi bağlamında gerileyen birey fikrinin yerini toplumsal ve ulusal bağların almasıyla birlikte, sosyalist/sosyal demokrat parti ve sendikalar yeni bir çıkar örgütlenmesi modeli oluşturdular. Bu örgütlenme tarzında nüfusun belirli bir bölümü, toplumsal konumundan kaynaklanan bir ortak çıkar varsayımına dayanarak bir program etrafında ulus çapında örgütlendiriliyor ve böylece o çıkarlar temsil edilmiş oluyordu. Örgütlü demokrasinin temeli olan bu örgütler aslında önceden varolan çıkarları temsil etmekten çok, yeni hayali cemaatler ve toplumsal kimlikler yaratarak, kollektif davranış kurallarını düzenliyorlardı. Modern siyasi partiler, bir yandan geniş kitlelerin siyasete katılımını mümkün kılarken, bir yandan da belirli davranış kurallarını empoze ettikleri için bir siyaset seçkinleri ve örgüt bürokrasisi sorununa yolaçtılar (a.g.e.,142). Bunun temel nedeni, partilerarası rekabet koşulları altında, sınıf temelli partilerin profesyonel seçmen partilerine dönüşmeleri, ve daha fazla kitle desteği sağlanabilmesi için yapılanlar nedeniyle örgüt ile toplum arasındaki bağların aşınmasıdır. Ayrıca modern örgütlü siyasetin bir diğer boyutu olan, mesleki temelli örgütlerin güçlenmesi olgusu da bu dönemde belirginleşmiştir. Sonuçta, 'toplumsal istikrar varsayımlarına

yönelmiş olan halihazırdaki siyasal yapı oldukça dar, sabit temsil çizgilerine-parti seçmeni ve çıkar grubu sistemleri yoluyla temsile yaslanır'. Bu tür bir örgütlü temsil düzeninde, temsil empirik bir işlerlik ölçütüne yani bir partinin seçmenleri örgütleme kapasitesine indirgenir ve böylece araçsal-stratejik kaygılarla şekillenen diplomatik pazarlıklar egemen olmaya başlarlar.

19.yy.'ın sonuna doğru milliyetçiliğin kabarmasına yol açan ve siyasetin toplumsallaşmasıyla doğrudan ilişkili olan bir diğer dinamik, ekonomi ile siyaset/devlet arasındaki ilişkinin dönüşümüdür. 19.yy. devletin ulusal-popüler gerekçelerle ekonomiye müdahale etmesi olarak tanımlanan refah devletinin ilk uygulamalarının tarih sahnesine çıktığı bir dönemdir. Devletin, toplumun kendiliğinden ve uyumlu işleyişini sağlamak için sadece hukuki bir çerçeve sunmasının yeterli olacağını öngören liberal devlet anlayışı yerini, toplumsal refah için aktif müdahalenin gerekli olduğu görüşüne bırakır. Devlet ile ekonomi arasındaki ilişkinin dönüşümü, hem kapitalizmin ulusal çapta örgütlenmesinin gereklilikleri hem de işçi sınıfı mücadelelerinin siyaseti toplumsallaştırıcı gücü tarafından belirlenmiştir. Ulus-devletin kurucu bileşenlerinden biri olan ortak bir ekonomik sistem, ancak 19.yy.'da oluşan örgütlü kapitalizmin, kitlesel üretim ve dağıtım teknolojileri, piyasayı kaplayan büyük firmalar ve devletin desteklediği ulusal ekonomi gibi pratiklerle mümkün olabildi. Carr'ın deyimiyle 'planlı-ekonomi', bir yüzü milliyetçi, diğer yüzü sosyalist olan iki yüzlü bir Janus gibiydi (Carr,1990: 27). İşçi mücadelelerinin, ulusal bir ekonomi kurulmasındaki rolü ise, emek ve çalışmayla ilgili değer ve tutumların ağırlık kazanmasını sağlamak oldu. İşçiler, büyük firmalar, devlet ve işçi sendikaları arasındaki müzakerelerle işleyen ulusal çapta bir çalışma toplumunun kurulmasındaki temel aktörlerden biri oldular. Böylece, ulusal ve toplumsal politikaların içice geçirilmesini ifade eden refah devletinin belirleyici dinamikleri tarih sahnesine çıkmış oldular. Refah devleti hem aşağıdan hem de yukarıdan olmak üzere önemli bir kollektifleştirme sürecini ifade eder. Bu süreç, toplum üyelerini yaş, meslek, statü, sağlık vb.'ne göre iyi tanımlanmış kollektivitelerdeki yerlerine yerleştirerek, hem işçilerin gündelik yaşamlarının sağlama bağlanması hem de siyasal karışıklıklardan kaçınılması anlamında toplumsal kesinliği arttırır (Wagner,1996:147).

ii.Örgütlü Modernliğin Doruk Noktası Olarak Refah Devleti

a.Refah Devletinde Siyasi İktidar Tarzı

Ben bu bölümde refah devleti ve örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında gündeme gelen yeni sağ devlet biçimlerini, yönetim zihniyeti ve siyasi iktidarın meşruiyeti açılarından ele alacağım. Yeni sağın temsil ettiği yeni iktidar tarzı refah devletinin krizine bir tepki olarak gelişmiş ve siyasal düzeyde örgütlü modernliğin çözülmesine büyük bir ivme katmıştır. Yeni sağ pratikler altında devletin ve siyasi iktidarın yapısı ve meşruiyet söylemi derin bir dönüşüme uğramaya başlamıştır.

İlk bakışta refah sistemini niteleyen en temel olgu, refah ilkesi çerçevesinde c uşan ve sermaye çıkarlarıyla, başta örgütlü işçi sınıfı olmak üzere geniş bir orta sınıfının çıkarlarını devletin düzenleyici müdahalesi yoluyla eklemleyebilen güçlü bir toplumsal uzlaşma olarak belirir (Offe,1984; Barry,1990; King,1987). Bu uzlaşmanın siyasal alandaki ifadesi, sosyal demokrasinin hegemonyasıydı. Bu dönem boyunca, belirgin ve istikrarlı bir seçmen tabanına sahip olan merkez sağ ve sol partilerin, refahın en etkin biçimde nasıl sağlanabileceğine ilişkin yanıtlar temelinde birbirlerine yakınlaştıklarını ve böylece 'ideolojilerin sonu' tezini güçlendirdiklerini görüyoruz. Sözkonusu 'teknik' arayışların sınırlarını çizen paradigma, farklı refah devleti türlerinde değişen doz ve biçimlerde gelişmiş olan; işçi, işveren örgütleri ve devlet arasındaki bir üçlü uzlaşma sistemiydi. Keynesyen devlet bürokrasisi, işçi ve işveren sendikaları önderliğinde örgütlenen bu korporatist uzlaşmanın maddi arka planını Fordizm oluşturmuştur (Aglieatta,1979; Jessop,1988; Murray,1995). Belirli bir üretim modeli ile belirli bir tüketim modelini uygun bir devlet müdahalesi aracılığıyla uyumlu hale getiren bir düzenleme tarzı olarak Fordizm, teknolojik ve örgütsel açılardan kitlesel-standart mallar üretmek üzere tasarlanmış, genellikle yarı-vasıflı ya da vasıfsız iş gücünün Taylorist yöntemlerle kontrol edildiği, montaj hattı esasına göre işleyen büyük ölçekli sanayi işletmelerine dayanıyordu. Bu tür bir üretim sürecine uygun olan tüketim kalıpları ise hem refah devletinin yüksek ücret politikası ve sosyal güvenlik harcamaları hem de 'tüketim kültürünü' öne çıkaran ideolojik-kültürel yapılarla oluşturuluyordu. Sermaye ile emek arasındaki bu uzlaşma sayesinde giderek genişleyen üretim-tüketim sarmalının yarattığı refah, işçi sınıfının yanısıra, özellikle kamu sektörüyle bağlantılı olan orta sınıflar ile refah yardımına bağlı marjinal kesimleri de kapsayacak boyutlara vardı. Kapitalist üretimin gerekliliklerıyle, bağımlı sınıf ve kitlelerin çıkarlarını kısmi ve geçici de olsa birleştiren bu yapı, tüm vatandaşları toplumsal adalet ve refah ilkesi bazında içermeye çalışan; farklı sınıf ve katmanlar arasında çatışmayı değil uzlaşmayı vurgulayan bir 'tek ulus' hegemonik projesine zemin hazırladı (Jessop,1990:183-185). Refah devletinin tarihsel gelişimine yön veren üç dinamiğin devlet, kapitalizm ve toplumsal mücadeleler olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle refah devletinin karmaşık gerçekliğini, onu oluşturan dinamiklerden herhangi birine indirgemek yerine, bunlara bütünlük kazandıran temel ilke olan örgütlü modernliğe özgü iktidar tarzının inceliklerini belirlemek daha doğru olur[1].

Refah devletinde iktidar tarzını belirleyen asıl dinamik, kısıtlı liberal modernlik dönemini niteleyen devlet/toplum ilişkilerindeki dönüşümler olmuştur. Refah devleti altında modern siyasi iktidarı kuran devlet/toplum, ekonomi/siyaset, özel/kamu gibi ayrımlar nitelik dönüşümüne uğradılar. Bu dönüşümün temel ayaklarından biri serbest rekabetçiliğin gerileyerek yerini daha ulusal ve örgütlü bir kapitalizme bırakmasıdır. Örgütlü ve ulusal kapitalizmle birlikte devlet ile ekonomi arasındaki liberal döneme özgü katı ayrım büyük ölçüde bulanıklaşır. Devlet ile ekonominin mantıkları içiçe geçer. Devlet sermayenin gerçekleştirilme koşullarına müdahale

[1] .Refah devletini devlet, kapitalizm ve toplumsal mücadeleler arasındaki karmaşık etkileşimlerin tarihi olarak analiz eden bir yaklaşım için bkz.(Özkazanç,1997)

ederek hem bazı pazar mekanizmalarını ikame eder hem de pazarı tamamlayıcı işlevler edinir. Ekonomik sistemin siyasal sisteme yeniden dahil olması üretim ilişkilerini siyasallaştırır. Artık üretim ve artık değere el konulması süreçleri salt piyasa mübadelesiyle değil, siyasi iktidar ilişkileriyle belirlenmeye başlar (Habermas,1975:39)[2].

Kapitalizmin ulusal bazda yeniden örgütlendiği bu dönemdeki sosyo-ekonomik dönüşümler devlet/siyasetin toplumsallaşması ve toplumun siyasileşmesi/devletleşmesi süreçlerinin içiçe geçtiği bir diğer muazzam dönüşümle paralel gelişmiştir. Bir iktidar tarzı olarak refah devletini analiz ederken önemle vurgulanması gereken bu siyaset-toplum diyalektiği, 19.yy.'da genel oy hakkının tanınmasıyla siyasetin temsili niteliğinin giderek genişlemesi ve işçi örgütlerinin ulusal siyasete etkin katılımının artması sonucunda devletin toplumu ve ekonomiyi düzenleyen bürokratik aygıtının karmaşıklaşması olarak biçimlenmeye başladı. Siyaset-toplum diyalektiğinin ve dolayısıyla bir iktidar tarzı olarak refah devletinin niteliğini daha iyi anlamak için, 'toplum' kavramını netleştirmek gerekiyor. Liberal anayasal devletin sosyal refah devletine dönüşümü sürecinde burjuva kamusal alana özgü devlet/toplum ve özel/kamu ayrımlarının zedelendiğini savunan Habermas, 'devletin toplumsallaşması' ve 'toplumun devletleşmesi' sonucunda özel ile kamusal alan arasında yeni bir alan olarak 'toplumsal alanın' ortaya çıktığını işaret eder (1989:142-151). Devletin toplumsal çıkarları üstlenmesi bağlamında, devlet bürokrasisi ile toplumsal kuruluşların işlevsel bir kompleks halinde bütünleştikleri bu alanın kuruluşu, özel hukuk ile kamu hukuğunun birbirine karıştığı bir toplumsal siyasa olgusunu gündeme getirdi. Bu süreçte, bir yandan işçi ve işveren örgütleri gibi toplumsal kuruluşlar yarı-kamusal nitelikler edinirken, öte yandan devlet 'özel' alana müdahale ederek toplumsal iktidar ilişkilerini düzenleyen temel aktör haline geliyordu. Böylece devletin polis, yargı ve maliye gibi klasik işlevlerindeki genişlemenin yanısıra, üretim ve yeniden üretimle ilgili yeni işlevler de edindiği bir tarihsel dönemece girilmiş oldu. Mülkiyet hakkı ve sözleşme özgürlüğü gibi temel liberal ilkelerin, çalışma ilişkilerini düzenleyen yasalarca sınırlandırılması ve işçi tazminatları, fabrika yasaları, artan belediye yatırımları, sübvansiyonlar gibi uygulamaların ilk kez tarih sahnesine çıkmaları sözkonusuydu (a.g.e.,146). Habermas'a göre bu dönüşümün gerisinde, kapitalizmdeki dönüşümler nedeniyle toplum içindeki iktidar ilişkilerinin yoğunlaşması ve siyasi katılıma hak kazanan kitlelerin ekonomik antagonizmaları siyasete taşımaları yatar (a.g.e.,224-226). 19.yy.'daki bu gelişmelerin sosyalizm ve milliyetçilik gibi çoğu zaman içiçe geçerek birbirini güçlendiren akımların egemen olduğu bir siyasi iklimde hayat buldukları doğrudur. Gerçekten işçi sınıfı mücadelerinin kendini giderek daha fazla ulusal bazda tanımlamasına paralel olarak, milliyetçilik de daha toplumsal bir içerik kazanmış ve bu durum, devlet aygıtı ile toplumun

---

[2].Örgütlü kapitalizm şu gelişmelerle nitelenir: Sanayi, banka ve ticari sermayenin merkezileşmesi; iş denetiminin karmaşıklaşıp bürokratikleşmesi sonucu mülkiyet ile işletme denetiminin birbirinden ayrılması; sanayi üretiminin birkaç merkezi ulus devlet içindeki birkaç büyük sanayi sektöründe yoğunlaşması;çok sayıda ve yarı-kalifiye işçi istihdamına dayanan imalat sanayinin egemen sektör olması; ölçek ekonomisi gereğince üretim birimleri ve istihdamın genişlemesi; belirli sanayi bölge ve kentlerinin temayüz etmesi, tekno-bürokratik sınıfların gelişmesi; bölgesel ve ulusal düzeyde örgütlenmiş işçi örgütlerinin egemenliği; büyük tekeller, kollektif örgütler ve devlet arasındaki eklemlenmelerin artması. (Lash ve Urry,1987:3-10)

gücünü birbirine bağlı olarak arttıran bir dinamiği harekete geçirmiştir. Sosyalizm ile milliyetçiliğin döneme damgasını vuran bu hegemonik gücüne rağmen, sosyal refah devletinin ortaya çıkışını, farklı siyasi ideolojilerin örtüşme noktalarının artması bağlamında liberal geleneğin de dönüşümünü içeren daha derin bir yapısal süreç olarak görmek gerekir. Bu bağlamda Habermas'ın liberal anayasal devlet ile sosyal refah devleti arasındaki kopuştan çok sürekliliği vurgulaması önemlidir (a.g.e.,224). Yani sosyalizm ve milliyetçilik gibi akımların kollektivist kaygılarla toplumu belirlemeleri değil, sosyal refah devletinin 'liberal devletin yasal geleneğini değişen toplumsal koşullarda devam ettirebilmek için toplumsal koşulları biçimlendirmeye doğru itilmesi' sözkonusudur. Liberalizm tarafından savunulan devlet/toplum, özel/kamusal gibi ayrımların kendilerinden beklenen eşitlik, adalet, evrensellik gibi değerleri otomatik olarak gerçekleştirmediği görüldüğünde, toplumsal düzeni korumak misyonunu üstlenen devlet, formel hakların ötesine geçerek bölüşümcü adalet kurallarını uygulamak zorunda kalmıştır. Kısacası, toplumsal iktidar ilişkilerinin devlet mantığı çerçevesinde yeniden örgütlenmesi, devletin kamu çıkarı adına topluma müdahale etmesini gerektirmiştir[3].

Modern iktidar, makro ile mikronun, merkez ile çevrenin, egemenlik ile disiplinci ve yönetimsel iktidar ilişkilerinin içiçe geçtiği karmaşık bir devlet/toplum diyalektiğine dayanır. Daha önce belirtildiği gibi 'toplumsal' olanın ortaya çıkışı ya da 'keşfi' refah devleti analizinde stratejik bir öneme sahiptir. 'Toplum', modernliğin kurucu ayrımları olan devlet/sivil toplum, özel/kamusal gibi ayrımların kesişme noktasında yeralan yeni bir alan olarak kurulmuştur. Arendt'in deyimiyle 'kamusal olarak örgütlenmiş yaşam süreci' olan toplum, üretim, mübadele ve maddi ihtiyaçlarla ilgili her sorunun devletin müdahale alanına girdiği bir alandır[4]. Klasik liberal doktrinin bireyin özel alanına dahil ettiği üretim işinin siyasetin temel ekseni haline gelmesinin bir nedeni kapitalizmin ulusal bazda örgütlenmesi gerekliliği ise bir diğer nedeni de siyasetin toplumsallaşması yani demokrasinin gelişmesidir. Devlet ile toplumsal örgütlerin toplumsal ihtiyaçları düzenlemek üzere biraraya geldiği bir alan olarak 'toplumsal', sadece doğrudan üretimle ilgili çıkarların değil, doğum, ölüm, hastalık, kıtlık, zenginlik, işsizlik, göç, suçluluk gibi çok ve çeşitli 'nüfus sorunlarının' müzakere edildiği, taleplerin oluşturulduğu ve müdahalelerin örgütlendiği bir alandır (Foucault,1991). Toplumsal alanın bu şekilde kurulması, özel/kamu, devlet/sivil toplum siyaset/ekonomi gibi ayrımları muğlaklaştıran ve bunlar arasındaki geçişkenlikler üzerinden işleyen yeni bir iktidar tarzına işaret eder. Siyasetin temeline 'toplumsal sorunun' konulmasıyla birlikte toplumla ilgili her konu kamusal bir nitelik kazanabilir ve dolayısıyla devletin düzenleyici alanına girebilir. Bu gelişme hem özel hem de kamusal alanın yapısında önemli bir dönüşüme yolaçmıştır. Refah devletinin tarihsel gelişimi içinde mülkiyet, yeniden üretim ve aile ilişkilerinin giderek daha fazla kamusal düzenleme konusu olması nedeniyle özel alan salt bir tüketim ve yoğunlaştırılmış mahremiyet alanına indirgenmiştir

---

[3].Liberalizm ile refah devleti arasındaki süreklilik konusunda bkz. (Özkazanç,1997)

[4].Arendt'in toplumsal alanla ilgili yorumları için bkz. (Arendt,1958:38,49,68-72,109-118,126-139)

(Habermas,1989:152-160). Üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin doğrudan siyasallaşması Habermas'ın 'kamusal alanın yapısal dönüşümü' diye adlandırdığı dönüşümlere zemin hazırladı[5]. Habermas'a göre 18.yy.'da ortaya çıktığı haliyle burjuva kamusal alan fikri özel bireylerin, kamunun parçası olduğu kabul edilen herkesin eşit katılımına açık bir rasyonel-eleştirel tartışma aracılığıyla siyasi egemenliği denetlemeleri anlamına geliyordu. Bu nedenle kamusal alan, devlet ile toplum arasında bir köprü olma işlevine sahipti. Kapitalizmin gelişmesine paralel olarak, özel ile kamusal alan arasında yeniden siyasileştirilmiş bir alan olarak toplumsal alan ortayaçıktı. Böylece kamunun yerini kollektif olarak örgütlenmiş özel çıkar örgütleri ve kendini kamunun üzerinde konumlandıran siyasi partiler aldılar. Devletin toplum içine girmesi (bürokrasi) ile toplumun devlet içine girmesi (partiler ve özel çıkar örgütleri) gibi bir ikili mantığa yaslanan bu yapı içinde, kamusallık sözkonusu örgütlerin medyatikleştirilmiş kamuoyunun pasif rızasını almaya çalıştıkları bir 'halkla ilişkiler' pratiğine indirgenmiştir. 'Medyatik kamusallık', eşitler arası eleştirel bir tartışmaya karşıt olarak, özel çıkarlara destek sağlamak amacıyla yapılan bir siyasi pazarlama faaliyetini ifade eder. Fikirlerin yukarıdan manipülasyonuna dayalı bir ortamda kamusallığın aleniyet ilkesi,çıkar müzakerelerinin gizliliği karşısında geriletilmiştir. Güç mücadelelerine doğrudan karışması istenmediği gibi bu konudaki bilgi,beceri ve ilgisi zaten köreltilmiş olan 'kamu'dan beklenen tek şey, siyasi anlaşmazlıklarda şu ya da bu tarafa destek olmasıdır.

Refah devletinde devletin iç kurumsal örgütlenişi de devlet/toplum ilişkisinden türetilebilir. Devlet ile toplumun içiçe girmelerinin sonucunda refah devletinin en önemli biçimi bürokratik örgütlenmesi olarak ortaya çıkar. Devletin topluma müdahalesinin temel aracı hukuk yerine bürokratik düzenleme olmaya başlar. Yasamanın gücü bürokrasi lehine azalır. Özel bireyler arası rasyonel tartışma yerini siyasi partiler, çıkar örgütleri ve devlet bürokrasisi arasındaki çıkar müzakerelerine bıraktığında, bürokrasi olgusu en yakıcı haliyle gündeme yerleşir. Devletin kurumsallaşmış kamu alanının -parlemento- dışında işleyerek onu etkisizleştiren bu idari yönetim aygıtının gücü, bürokrasinin bir kısım yetkilerinin özel çıkar örgütlerine transferiyle paralel olarak arttı. Refah devletinde egemen olan yönetim zihniyeti de devlet/toplum ilişkisinin dönüşümünü yansıtır. Foucault'ya göre liberal yönetim zihyetinin içinde barındırdığı ekonomik yönetim ilkesi ile sosyo-politik maliyet kaygısı arasındaki paradoks, liberal rasyonalitenin yerini sosyal refah devletine bırakmasına yolaçmıştır. Böylece sosyal dayanışma, güvenlik, barış ve refah adıyla birey farklı bir yönetim rasyonalitesiyle bütünleştirildi. Bu süreçte devletin genişlemesinden çok, devletin kendinden uzaktakilerin davranışlarını programlayacak bir merkeze dönüşmesi sözkonusuydu. Bireyler ve onların eylemleri toplum yoluyla yani toplumsal bir forma ve norma uyarak yönetileceklerdi. Böylece refah devletinde yönetimin nesnesi yeniden kavramsallaştırıldı. 19.yy.'da yönetilen özne ahlaki birey olarak görülürken, refah devleti kendi nesnesini ihtiyaçları ve karmaşık toplumsal ilişkileri içinde tanımlanıyordu. Böylece onu bir

---

[5].bkz. (Habermas.1989:140-235)

kollektif dayanışma ve bağımlılık ağıyla kuşatarak yönetilebilir hale getirdi. (Rose,1996:40). Refah devleti klasik liberalizm ile yeni doğan sosyalizm arasında bir yerde duran yeni bir yönetim formülüdür (a.g.e., 48). Bu formülde devlet bireyi ve ekonomiyi toplumsallaştırmak için gerekli bir dizi teknolojiyi yaratmak ve uygulamakla sorumludur. Sosyal güvenlik ve sosyal hizmet iki temel eksen olarak belirir. İlki kapsayıcı ve dayanışmacı, diğeri bireyselleştirici ve sorumluluk yükleyicidir. Sosyal güvenlik, kollektif tehlikelere karşı sosyal dayanışmayı sağlayarak bireylerin özel yaşamı ile kamusal norm ve prosedürleri birbirine bağlar. Böylece aile ve ekonominin özerkliği azalırken devlet ile bu alanlar arasında yeni sorumluluk ve yükümlülük ilişkileri kurulur. Sosyal hizmet ise bu normlara uyamayan belirli problem gruplarını uyumlu hale getirmeye çalışan bir stratejidir. Burada temel alınan aile bir sosyal araç olarak araçsallaştırılır ve toplumsallığı yaratmak sorumluluğuyla yüklenir. Uzmanların bu sorumluluğunu yerine getirmekte aileye yardım etmesi yoluyla sorumlu yurttaş yetiştirilir. Siyasi özne artık sosyal koruma ve eğitim hakkına karşılık toplumsal birey olma sorumluluğunu yüklenmiştir. (a.g.e.,49). Sosyal devlet geniş bir ağ yoluyla siyasalın alanını genişleterek uzaktan yönetir. Bruno Latour 'uzaktan etki' (action-at-a-distance) kavramıyla tekniğin önemine işaret eder. Refah devletinin yönetim zihniyeti bireyleri, öznellikleri üreten tekniklerin gelişkinliğine dayanır. Birey ve toplumla ilgili bilgilerin derlenip toplanmasına, analiz edilmesine ve bu bilgiler ışığında somut yaşam alanlarının düzenlenmesine yarayan bu teknolojiler 19.yy.'dan itibaren hızla gelişerek refah devletinde en olgun haline ulaşmışlardı. Özellikle refah devleti hizmetlerine yönelik talebin ortaya çıkarılması, hizmetin formüle edilmesi ve sunulması gibi pratiklerde öneçıkan sözkonusu teknolojiler, hizmet/yardım ile gözetim/denetim işlevlerini biraraya getirirler, Refah hizmetlerinin polislik işlevleriyle içiçe geçmesi en belirgin ifadesini kadınlar, çocuklar, yaşlılar, yoksullar, işşizler gibi refah yardımına bağımlı kesimlerle kurulan ilişkilerde bulur. Refah bürokrasisinin kimin ne tür bir yardıma hak kazandığını tesbit etmek amacıyla özel yaşamın derinliklerine dalması, insanların gündelik yaşamlarının, aile ilişkilerinin sorgulandığı hatta bazen mahkum edildiği aşağılayıcı bir deneyim olarak yaşanmıştır[6].

b. Refah Devletinde Meşruiyet Sorunu ve Vatandaşlık

Devletin başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin geliştirilmesi sayesinde kendini ortak çıkarın temsilcisi ve koruyucusu olarak sunabilmesi ve toplumsal tabanının güçlü olması nedeniyle refah devletinin güçlü bir meşruiyete sahip olduğu söylenebilir. Gerçekten ilk bakışta refah devleti ideolojilerin sonu ve tarihin sonu tezlerinin ima ettiği gibi modernliğin tüm değerlerini devlet yardımıyla barıştıran bir altın çağ olarak görülür. Aslında refah devletinin

---

[6].Bu durum özellikle A.B.D. gibi iki farklı refah sisteminin yanyana varolduğu daha liberal refah devleti uygulamaları için geçerlidir. Standard bir devlet hizmetinin geniş kitlelere sunulduğu ‹skandinav örneğinden farklı olarak Birleşik Devletler'de biri çalışanların prim ödeme esasına dayanan sosyal sigortalar; diğeri çeşitli nedenlerle ücretli işgücü dışına düşmüş ve yoksullaşmış olan en alttakilerin aldığı refah yardımı olmak üzere toplumsal statüsü çok farklı iki sistem vardır.Tahmin edilebileceği üzere, sigorta ilkesi kültürel olarak meşru bulunurken, refah yardımı alanlar tembellik, asalaklık, haketmezlik ve hilebazlık gibi gerekçelerle aşağılanır. Amerikan refah sistemi için bkz.(Fraser,1989:144-187)

güçlü bir toplumsal uzlaşmaya ve meşruiyete sahip olduğu tezinin derinlemesine sorgulanması gerekir. Bir toplumsal uzlaşmanın sağlanmış olduğu doğrudur ancak bunun sağlanış biçimi aynı zamanda derin bir çözülmenin dinamiklerini beslemiştir. Refah devleti vatandaşlığı belirleyen modern dinamiklerin en olgun biçimlerine varması nedeniyle birbirleriyle çelişen ilke ve pratikler arasında sınır çatışmalarının geliştiği ve dolayısıyla çelişki kaynaklarının daha görünür kılındığı bir dönem olarak görülebilir. Vatandaşlık kurumunun baştan beri içinde taşıdığı gerilimlerin hepsi refah döneminde beslenmiş ve patlama noktasına gelmiştir. Ekonomik birey ile vatandaş, haklar ile yükümlülükler, farklı haklar arasındaki uzlaşmazlıklar, tekil çıkarlar ile ortak çıkar ve kamusallık, devlete aidiyet ile tekil aidiyetler, refah devletinde demokrasi ile liberalizm arasında yani, halk egemenliği ile bireysel özgürlük ve çoğulculuk, birlik, ve eşitlik mantığı ile çoğulculuk ve farklılık mantığı arasında, refah devleti aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılan eklemlenmenin sınırlarına dayandığını, kendini tükettiğini görüyoruz (Laclau ve Mouffe,1985:171). Bu dönemin demokratikleşme sürecine katkısı, Laclau ve Mouffe'nin belirttiği gibi sosyal vatandaşlık ile siyasi vatandaşlığı birlikte değerlendirmesi ve pozitif özgürlük fikrinin geliştirilmesiydi. Ancak, eşitlik ve özgürlük gibi modern ideallerin kapitalizm ve ulus-devlet formu altında gerçekleştirilmeye çalışılması başarısız oldu.

Habermas'ın refah devletinde özel çıkar örgütleri arasındaki mücadeleleri öne çıkaran yorumu, sivil toplumdaki 'yeniden feodalleşme' eğilimi doğrultusunda kamunun parçalanma sürecinin altını çizer. Yeni sağa geçiş sürecinde ve sonrasında hızlanan bu kamusal parçalanma sürecinin refah devleti içindeki kökenlerine dikkat çekilmesi önemlidir. Ancak özellikle yeni sağ dönüşümler perspektifinden bakıldığında refah devletinin ayırdediciliği tekil çıkar çatışmalarından ziyade, farklı toplumsal çıkarları eklemleyen bir kollektif 'biz' kimliğinin oluşturduğu özgün bir kamusallık anlayışının gücü olarak belirir. Kitlesel ve standard olarak üretilen refah hizmetlerinin bireyleri eşitleyici etkisinin yanısıra, giderek genişleyen bir üretim-tüketim sarmalının beslediği tüketim kültürünün homojenleştirici gücü tarafından da desteklenen bu kollektif kimlik, siyasi düzeyde bir 'tek ulus hegemonik projesi' olarak somutlanmıştır (Jessop,1990:183-185). Toplumdaki çıkar çatışmalarından çok çıkar birliğini vurgulayan bu proje refah ekonomisinin içerme potansiyeli temelinde geniş işçi kitlelerini, orta sınıfları ve devlet yardımına bağlı 'transfer sınıflarını' aynı ulusun eşit haklara sahip vatandaşları olarak birleştiriyordu. Farklı toplumsal grupların özellikle maddi güvenlikle ilgili tekil çıkarlarını öne çıkararak sisteme katılabilmelerini mümkün kılan koşullar devam ettiği sürece, toplum olarak yaşamanın siyasi, hukuki, ahlaki ve kültürel boyutlarını ekonomik çıkarların gerisine iten bu tür bir kamusallık anlayışının kırılganlığı farkedilemedi.

Bu tartışma 'toplumsal' iktidar tarzının bir diğer özelliğiyle doğrudan bağlantılıdır: içerme/dışlama mantığı. Düzenleyici mantık aynı zamanda bir içerme mantığıdır. Düzenleyicilik, ancak tüm bir toplum belirli işlev sistemleri tarafından içerildiğinde rasyonel olarak işleyebilir. Luhman'ın tanımıyla 'içerme', hem herkesin bu sistemler tarafından üretilen yararlı nesnelere

ulaşma açısından eşit şansa sahip olmasını hem de bireysel yaşam formlarının bu nesnelere bağımlı olmasını gerektirir (Luhmann,1990:34). Ancak içerme, herkesin refah sistemine aynı şekilde katıldığı ya da hiç kimsenin dışlanmadığı anlamına gelmez. 'Tek ulus' söyleminin a priori olarak dışladığı/ötelediği tek grup,çıkarları birleşmiş bir toplum fikrine karşı çıkan siyasi radikaller yani 'aşırılardır'. Aşırılığın tipik sembolü ise refah toplumu için asıl 'öteki'yi temsil eden Sovyetler'in içerdeki uzantıları olarak görülen komünistlerdir. Buna rağmen, 1950'ler Amerika'sında bir cadı avına uğramış olsalar da genel olarak bakıldığında sol radikalizmin varlığına yönelik çok ciddi tehditler olmadığını ve siyasal sisteme katılımının engellenmediğini söyleyebiliriz. Bu nedenle refah devletinin asıl 'ötekisi', ulusun içinden doğan bir güç olarak değil, faşizm gibi 'tarihsel' ya da komünizm gibi 'dışsal' bir güç olarak beliriyor. Refah devleti söyleminin kuruluşunda faşizm-komünizm ikilisinin rolünü incelemek, soğuk savaş yıllarında aynı zamanda bir savaş aygıtı olarak örgütlenmiş olan devletin gerisindeki refah-savaş bağlantısını ortaya koymak açısından önemlidir[7]. Kamu sektörünün motor gücünün askeri sanayi olması ve işçilerin sisteme katılımının kolaylaştırılmasının arkasında anti-komünist kaygıların yatması bu bağlantının göstergeleridir. Tüm bu gerçeklere rağmen, refah sisteminin işleyişinde dışlamadan çok, içerme tarzı daha stratejik bir öneme sahip gibi görünüyor. Öncelikle sistemin belirli toplumsal kesimleri içerirken onlara belirli bir katılım biçimini empoze ettiğini dolayısıyla ancak bu tarzda katılıma uygun bir örgütlenme potansiyeline sahip olanlara açık bir sistem olduğunu belirtmek gerekir[8]. İskandinavya gibi korporatist uzlaşmaların kurumsallaştığı yerlerde belirginleşen bu tarz, daha çok, üretimin örgütlenmesiyle doğrudan ilgili olan kesimlerin ve bu kesimlerin en geniş üye tabanını temsil eden örgütlerinin katılımına zemin hazırlamıştır. Çünkü, sistemin gerektirdiği uzlaşmaların istikrarlı biçimde yürütülebilmesi için, taraf olan kitlelerin bürokratik temsili ve denetimi hayati bir önem taşır.

Bu tür bir bürokratik temsilin empoze edilmesi, bir yandan sisteme katılabilen çıkar gruplarının kendi iç yapılarında hiyerarşi, konformizm, denetleme ve dönüştürme güçlüğü gibi sorunlara yolaçarken, bir yandan da üretim-istihdam ağlarının dışında kalan kesimlerin sistemin marjına atılmalarına neden oldu. Bu noktada 1960 sonlarından itibaren Batı'nın gündemine yerleşen Yeni Toplumsal Hareketler sorununun incelenmesi gerekiyor. Kadın hareketi, barış hareketi, çevreci hareket, mahalli hareketler (özellikle konut hareketi) gençlik ve altkültür (özellikle eşcinsel hareket) hareketleri gibi birbirinden çok farklı hareketlerin ortak noktası, hepsinin refah devleti-geç kapitalizm ikilisinin gündelik hayatta yolaçtığı sorunlara karşı bir tepki niteliğinde ortayaçıkarak, uzun bir süre sistemin merkezi kurumlarının dışında gelişmiş olmalarıdır (Habermas,1981; Boggs,1986). Refah devletinin bu hareketlere karşı tipik tepkisi bunların öne çıkardığı talepleri, nüfus sorunları' şeklinde yorumlayarak, bürokratik düzenleme yoluna gitmek oldu. Devlet müdahalesini çağıran 'hak' söylemi öne çıktıkça bu hareketlerin refah toplumunun

---

[7].Savaş-refah bağlantısı için bkz.(Wolin,1987)

[8].Örgütlü modernliğin kurumlarının kısıtlayıcılığı konusunda bkz.(Wagner,1996:135-145)

mikro iktidar pratiklerini sorgulayan siyasi boyutu gerileyerek yerini devletin ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatması anlamında bir 'sosyal hizmet' anlayışına bıraktı. Kadınlar, yoksullar ve azınlıkların deneyimi bu hizmetin verilişinin aşağılayıcı ve damgalayıcı olabileceğini gösteriyor. İçerme/dışlama mantığıyla ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken bir diğer olgu en alttakiler (underclass ya da surplus class) sorunudur[9]. Ücretli emeğin yaygınlaşıp sistemin merkezini oluşturmasıyla birlikte marjinalleşen kesimlerin sistem tarafından içerilmeleri, onların varoluş koşullarının kapitalist ekonominin değişen kriterlerine ve bürokrasinin takdirine bağlı olarak belirlendiği bir bağımlılık ilişkisi olarak gerçekleşti.

Refah devletinde vatandaşlık sorununu, Marshall'ın **'Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıf'** kitabı etrafında dönen tartışmalar bağlamında ele almak istiyorum. Marshall'ın yapıtı, demokrasi ile kapitalizm arasındaki ilişki sorununa getirilen bir liberal yanıt olarak okunabilir (Turner,1993:6). Marshall'ın amacı kapitalist ilişkilerin ve sınıfların varlığını demokrasinin eşitlik ilkesiyle uzlaştırmaktır. Ona göre bu uzlaşma, en olgun formu İngiltere'de görülen, pazar ilkesinin eşitlik kriterleriyle sınırlandığı refah devletinde gerçekleşmiştir. Refah devleti, eşitlik ilkelerine dayalı vatandaşlık ile, kapitalizm arasındaki savaşı eşitlik lehine dengelemiş ve böylece bireylerin toplumsal adalet çerçevesinde toplumla bütünleşmelerini sağlamıştır. Refah devleti, Marshall için Batı'da vatandaşlık haklarının sürekli geliştiği ve genişlediği evrimci bir sürecin son noktasını ifade eder. Ancak kitap, vatandaşlıkla ilgili kavramsal bir yapıt olmaktan çok, İngiltere tarihinin bu açıdan betimlenmesidir. Marshall, vatandaşlık haklarını herbiri belirli bir çağ ve kurumlarla özdeşleşen üç türe ayırır. 18. yy.'da gelişen sivil haklar hukuk devletinde, 19. yy.'a ait olan siyasi haklar temsili demokraside 20. yy.'da öne çıkan sosyal haklar ise refah devleti kurumlarında somutlanmıştır. Marshall sosyal haklara, vatandaşlık haklarının tamamlayıcısı ve refah devletinin özü olarak ayrıcalıklı bir yer verir. Sosyal vatandaşlığın önemi, insanlara refah hizmetleri yoluyla eşit bir statü sağlayarak, topluma ait olma ve bütünleşmelerine zemin hazırlamasıdır. Bence birçok yorumcunun Marshall'ın çalışmasında dikkat çektiği ethno-merkezcilik, evrimcilik, betimlemecilik gibi özellikler salt ve farklı vatandaşlık türlerini ihmal etmenin ötesinde bir zaafa işaret ediyorlar. Roche'a göre sözkonusu zaaf, Marshall'ın modern demokrasilerde vatandaşlığın içeriği, niteliği ve değeriyle ilgili bir uzlaşma olduğundan hareketle kavramı siyasi bir analize tabi tutmamasından kaynaklanıyor (1987:369). Marshall, merkezi bir önem verdiği haklar pratiğinin içinde yer aldığı modern siyasi cemaatin niteliğine dair hiç dile getirilmeyen bir çok varsayımdan hareket eder. Bu nedenle, sözünü ettiği üç tür hak arasındaki kavramsal, mantıksal ve ontolojik ilişkileri kuramaz ve bunlar arasındaki muhtemel çelişki ve çatışma potansiyellerini gözardı eder. Kavramın, Marshall'ın elinde apolitikleşmesi sonucu liberal-demokratik ulusal refah devletinin bir siyasi cemaat olarak niteliğine dair önemli sorular sorulmadığı gibi, bu durum veri kabul edilir ve çatışma ve dönüşme kaynakları es geçilir. Marshall'ın veri kabul ettiği koşullar temel olarak ulus-devlet ve sanayi-kapitalizmidir. Hatta vatandaşlık kavramının apolitikleşmesini ve öyle

---

9.En alttakiler sorun için bkz. (Wilson,1987)

görünmesini sağlayan tam da bu koşullardır.

Ancak yeni hakların talep edilmesi ve yeni grupların var olan hakları edinmeleri gibi iki eksen etrafında gelişen bu demokratik mücadelelerin sınırı, dışına çıkamadıkları sanayi kapitalizmi ve ulus-devlet tarafından çizildi. Bu sınırlılığın anlamı, farklı hak ve özgürlük mücadelelerinin sonuçta, siyasi cemaati refah bazına indirgeyen ve devleti de bu refahın önkoşullarının oluşturulması ve/veya bizzat refahın sağlanmasından sorumlu tutan bir ilişkiler sisteminin oluşmasına katkıda bulunması oldu. Bu sistem, aynı anda hem merkezi bürokratik devletin toplumsal yaşamının her alanına el atarak herşeyi derinlemesine siyasileştirmesi hem de ekonomist-teknokratik-bürokratik düzenlemelerle kamusal tartışmanın önlenmesi yoluyla derin bir depolitizasyon sürecini barındırıyordu (Roche,1987:385). Sonuçta, modern dönemde gelişen vatandaşlık imgeleri tutum ve hak arayışları daha çok ekonomik merkezli oldu. 18. yy.'da burjuvazi vergi ödeyen mülk sahipleri olarak, 19. yy'da işçiler üretici güç olarak, 20.yy'da refah hakkını talep eden tüketiciler, siyasi temsil talep ettiler. Bu durum kaçınılmaz olarak bireylerin atomlaşması, çıkar gruplarının ayrıcalık ve hak temelinde kutuplaşmaları ve siyasi cemaate aitlik, katılım, yükümlülük gibi sorunların geri plana itilmesine neden oldu. Yani refah devletinde vatandaşlıkla ilgili asıl sorun bu kurumun devlet ve kapitalist ekonomi gibi sistemlerin birleştirici güçlerine indirgenmesidir. İdari politikalar ve metalaşma tarafından kamusal alanın depolitizasyonudur.

Bu girişimin vatandaşlık sorunu açısından yol açtığı olumsuz gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz. Refah hizmetleri radikal bir eşitlik yaratmakta başarısız oldu. Fakirlik giderilemedi ve/veya devlet giderek artan talepleri karşılayacak bir etkinlik sağlayamadı. Hizmetlerin sunuluş tarzı hizmeti alanlarda, özellikle kadınlar, zenciler, yaşlılar, işsizler gibi marjinal kesimlerde yabancılaştırıcı, aşağılayıcı, damgalayıcı standartlaştırıcı, denetleyici sonuçları nedeniyle hoşnutsuzluklara yolaçtı. Devletin büyük çıkar gruplarıyla doğrudan ilişkiler temelinde örgütlenmesi, birey ve örgütsüz, güçsüz kesimlerin aleyhine gelişti. Kamu bürokrasininin yozlaşmasına, siyasetin kısa dönemli çıkar beklentilerine endekslenmesine yol açtı. Merkezi bir kollektivizm ve sosyal adalet uygulaması, toplumsal entegrasyonu güçlendirmediği gibi, çıkar çatışmalarının artmasına, toplumsal ara kurumların zayıflamasına, devletin bağımlılık olgusuna neden oldu. Sınıf ve refah merkezli örgütlenme ve pratikler yeni gelişen eşitsizlik ve iktidar risklerine karşı duyarsız kalınması anlamına geldi. Ulusal homojen bir kültür varsayımı ve evrenselcilik mantığı, kültürel farklılıkların başlatılmasını birlikte getirdi.Vatandaşın salt hakların öznesi olarak anlaşılması, siyasi cemaate yönelik sorumluluk ve yükümlülük konusunu gruplara itti. Tüm bu nedenlerle, modern refah devletini Marshall'ın varsaydığı gibi bir vatandaşlar cemaati olarak değerlendirmek mümkün görünmüyor. Çünkü merkezi bürokratik bir yapı, en az piyasa kadar yabancılaştırıcı olabiliyor.

Refah devletinde meşruiyetin nasıl çok hassas bir dengeye oturtulduğunu ve nasıl bir derin

meşruiyet krizine zemin hazırladığını daha iyi anlamak için Habermas'ın ileri kapitalizmde meşruiyet krizi analizini değerlendirmek gerekir (Habermas,1975). Habermas'ın analizi, bize meşruiyetin devlet ve kapitalizm gibi sistemlerin işleyişine bağlı kılınmasının nasıl sorunlara yolaçtığını gösterir. Habermas'a göre kapitalist toplumlarda kronik olan meşruiyet azlığının nihai nedeni kamusal yoksulluk ile özel zenginlik yaratan sınıflı toplum yapısıdır. Ancak liberal kapitalist toplumsal formasyon ile ileri kapitalizmdeki kriz eğilimleri farklılaşır (a.g.e.,33-76). Liberal kapitalizmdeki meşruiyet krizi eğilimlerine daha önce değinmiştim. Piyasaya yapılan yoğun devlet müdahalesi ile ekonominin siyasallaşmasına dayanan ileri kapitalist toplumsal formasyonda devlet aygıtı ve ekonomik sistemin kriz eğilimleri doğrudan meşruiyet sorunlarına yolaçar. Refah devletinde ekomik kriz eğimleri devlet müdahalesine rağmen devam eder. Siyasi sistemin girdileriyle ilgili krizler meşruiyet krizleri, çıktılarıyla ilgili krizler, idari sistemin rasyonalite krizleri olarak yaşanır. Çünkü toplumsal bütünleşme sistem bütünleşmesine bağlı kılınmıştır. İdari sistem ekonomik sistemin çelişkili gereklerini uzlaştırmakta veya gerçekleştirmekte başarısız olduğunda rasyonalite krizleri oluşur. Bu durumda ekonomik krizler meşruiyetin geri çekilmesine ve idari sistemin sorumlu tutulmasına neden olur. Rasyonalite krizi aynı zamanda depolitize olmuş kamusal alanın sorgulanmasına ve kimlik krizlerine yolaçar. Oysa kamusal alanın depolitizasyonu tam da ileri kapitalizmde devletin meşruiyetini sağlamak için üretmek zorunda olduğu şeydir. Çünkü idari sistem işlevsel olarak meşruiyet sisteminden olabildiğince bağımsızlaştırılmıştır. İleri kapitalist toplumlarda sosyo kültürel sistem devlete ve eğitim ve meslek sistemine, sivil, ailesel ve mesleki bireycilik yaratarak destek sağlar. Depolitize olmuş kamusal alan bu sivil bireyciliğe, pasiflik ve itaat kültürüne, geleneksel toplumdan kalan otoriter öğelere dayanır. Devlet kamusal irade oluşumu mekanizmalarından kendini bağımsızlaştırarak meşruiyeti genel ve muğlak bir kitlesel desteğe indirger. Böylece oluşan meşruiyet azlığını ise sosyo-kültürel alanı idari yöntemlerle dönüştürmeye çalışarak gidermeyi amaçlar. Yönetimin işlevleri dışavurumcu sembollerden ayrılır. Önemli konuların kişiselleştirilmesi, uzman yargılarının fetişleşmesi, pazarlama teknikleri, yargısal manipülasyonlar, bilinçdışı motivasyonların harekete geçirilmesi gibi yöntemlerle kamusal alanda birçok sorun kamusal tartışmadan çekilir. İdari sistem bunun yerine ideolojik planlamaya girişir. Meşruiyet azlığı idari yöntemlerle yeterli desteğin sağlanamamasından kaynaklanır ve ancak sosyo-kültürel sistem istendiği gibi dönüştürülemeyince, kriz eğilimi gerçek bir krize döner. Sosyo-kültürel sistem siyasi sisteme meşruiyet şeklinde sunduğu motivisyon ve eğitim ve meslek sistemine sunduğu motivasyonlarla toplumsal bütünleşmeyi sağlar. Bu alanın krizi, mesleki sistemin ve devlet aygıtının gereklerine göre yorumlanan ihtiyaçlar ile normatif yapı tarafından belirlenen meşru beklentiler arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi bozulursa gerçekleşir. Habermas ileri kapitalizmde bu kriz eğilimlerinin gerçekleştiğini belirtir. Yani idari sistem kullandığı araçlarla yeterli ve uygun destek sağlamayı başaramamıştır. Bunun bir nedeni meşruiyet azlığının maddi ödüllerle dengelenmek istenmesidir. Ancak böyle bir meşruiyet yapısında partiler sürekli toplumun beklentilerini yukarı çekecek şekilde davrandıkları için talepler ödüllerden daha hızlı arttmıştır. Bir diğer neden verili ödüllerle giderilemeyen beklentilerin oluşması olmuştur. Sosyo-

kültürel sistem idari kontrole karşı dirençlidir ve idari kontrol altına a' nan gelenekler meşrulaştırıcı özelliklerini yitirirler. Siyasal sistemle kültürel sistem arasındaki sınırlar muğlaklaştığında gelenekler ve kültürel konular kamusal sorunlar haline gelir. Eğitim, bölge ve şehir planlaması, sağlık ve aile gibi konular kamusal alana girer. Kültürün siyasileşmesinin sonucu depolitizyonun değil, oluşsallık bilincinin gelişmesi ve varolan herşeyin eleştirilmesi olur. Dolayısıyla idari kültürel planlama amaçlanmamış etkiler yaratır. Özel alanın siyasallaşmasıyla sistemin gereksindiği özelcilik (kariyer, boş zaman ve tüketimle ilgili talepler) aşınmaya başlar. Ayrıca planlama süreci ya idareden aşırı taleplerde bulunma ya da planlamaya karşı tutucu direnme şeklinde iki karşıt tepki yaratır. Böylece bir yandan meşruiyeti sağlayacak eski geleneklerin parçalanıp yokolurken, öte yandan varolan meşrulaştırıcı ilkelerin işlevsel olmaktan çıkmaya başlaması gündeme gelir. Habermas'ın işaret ettiği ekonomik, siyasi ve meşruiyet krizi eğilimlerinin gerçekleşmesi sonuçta refah devletinin çözülmesine ve yerini yeni sağa bırakmasına neden olmuştur.

c. Örgütlü Modernliğin Çözülmesi ve Yeni Sağın Yükselişi

Refah devletinin gerileyişi örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamına yerleştirilmelidir. Refah devletinin beslediği ve 1970 sonlarında belirginleşen çözülme eğilimlerine sonradan yeni sağ tarafından büyük bir ivme kazandırılmıştır. Yeni sağ dönüşümlerin temel parametrelerini belirleyen tarihsel dinamik, kapitalizm, devlet ve kültürel pratikler arasında ulus çapında kurulmuş olan uzlaşmaların çözülmeye başlamasıyla birlikte modernliğin yapısında meydana gelen dönüşümlerdir. Örgütlü modernlik, tüm bu istikrar, uyum, düzenleme ve doğallaştırma kaygılarına karşı, modernliğin dinamiğini durdurmayıp onu tarihsel olarak daha ılımlı bir tarzda denetlenebilir politikalara doğru kanalize etmiştir. Wagner'in "modernliğin ikinci krizi" dediği süreçte sınırların aşılması ve uzlaşımların bozulmasının temelinde bizatihi örgütlü modelin inşa edilme tarzına özgü sınırlar rol oynamıştır (1996:170). Yeni açılan uzamların doldurulması, tam da kesinlik ve istikrar sağlamak için kurulan sınırları sorgulayan dinamiklerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

"Tahsisat pratikleri açısından bakıldığında, pratiklerin erişim alanının giderek ulusal toplumun denetimli sınırlarının ötesine genişlemiş olmasından ötürü örgütlü modernliğin kurumlarının tutumunu çöktü. Uzlaşımsallaştırılmış tahakküm ve anlamlandırma pratikleri, kısmen bunların tahsisat pratikleriyle uyumsuzluğunun bu kurumların işleyişindeki bir azalma olarak yaşantılanmasından, kısmen de kendi uzlaşımlarının kısıtlayıcı boyutlarının ortaya çıkmasından... ötürü altüst oldu" (a.g.e.,178)

Refah devleti döneminde başlayan bu eğilimler, devlet ile ekonomi arasındaki ilişki tarzını değiştirerek hegemonik projenin sarsılmasına neden oldu. Devlet, emek ve sermaye arasında varılan kısmi ve geçici uzlaşma 1970'lerden itibaren çözülmeye başladı. Hegemonik projenin

çözülme süreci 1970'lerin dünya ekonomik bunalımı nedeniyle derinleşerek devam etti[10]. 70'lerdeki ekonomik kriz, refah ekonomisinin iç uyumunu bozan dışsal bir travma olarak değil, devlet eliyle 'toplumcu' bir kapitalizm yaratma çabasının taşıdığı çelişkilerin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Kapitalist bir devlet biçimi olarak refah devleti, kapitalizmin içerdiği kriz eğilimlerini yokedebilecek ve çatışan çıkarları sonsuza kadar dengede tutabilecek güce sahip bir aygıt değildir. Devlet, zenginliğin ve refahın kaynağı olan özerk bir güç değil, toplumdaki belirli mücadelelerin yoğunlaştığı stratejik bir alan olduğu için, içinde yeraldığı toplumsal çelişkileri farklı biçimlerde olsa da yeniden üretmekten kaçınamaz. Dolayısıyla refah ekonomilerinin karşılaştıkları, ücret artışlarının üretkenlik artışlarını geçmesi nedeniyle kar oranlarının düşmesi; kar oranları düşen sermayenin teknolojik yenilenme ve sermaye ihracına yönelmesi nedeniyle artan işşizlik; artan kamu harcamalarının kamu maliyesine bindirdiği yük nedeniyle vergilerin yükselmesi; bütçe açıklarının artması gibi tipik sorunlar refah devletinin iççelişkilerinden kaynaklanmıştır. Devletin toplumsal sınıflar arasında tarafsız bir konum alarak kendini meşrulaştırma arayışı ile kapitalizme müdahale ederek onu yeniden üretme mantığını uzlaştırma çabası nihayetinde refah devletinin elindeki araçlarla altından kalkamayacağı türden çelişkilerin oluşmasıyla sonuçlandı (Offe,1984). Ekonomik, idari-bürokratik ve meşruiyet sistemleri arasındaki uyumu sağlama çabasının başarısızlığı her üç düzeyde yaşanan krizlerin belirlediği derin bir hegemonya bunalımına zemin hazırladı (Hall,1983; 1985). Toplumsal uzlaşma yerini hızla toplumsal parçalanmaya bırakıyordu. Refah devletinin yoksullukla zenginliğin aynı anda varolması sorununu çözemediği gibi, bir de yeni tür çelişkilere yolaçması nedeniyle toplumsal parçalanma süreci derinleşti. Böylece emek ile sermaye arasındaki kadim çelişkiye örgütlü güçler ile örgütsüzler-bireyler, devlet ile sermaye, işçi hareketi ile yeni toplumsal hareketler, ortasınıf ile en alttakiler arasındaki çelişkiler eklendi. 1970'lerin sonuna gelindiğinde hegemonyanın çözülüşünün yolaçtığı sorunlar iyice olgunlaşmış ve rejimin sağa kayışı belirginleşmişti. Kanun ve düzenin tesis edilmesi, artık taşınmaz bir yük halini alan toplumsal taleplerin dizginlenmesi, bütçenin denkleştirilip mali krize bir son verilmesi gibi temalar siyasi tartışmanın merkezine yerleşmeye başlamıştı. Kısacası toplumsal güçlerin yeniden harmanlanma zamanı gelmişti.

Büyük toplumsal uzlaşmanın çözülmesinin bir başka nedeni siyasal alanın sınırlarıyla ilgili sorunların berraklaşmasıdır. Refah devletininin bürokratik krizi, devletin ekonomiye müdahalesiyle ilgili rasyonalite sorunlarına yolaçmasının da ötesinde daha genel olarak devletin toplumu düzenleme çabasının anlamının ve sınırlarının sorgulanmasına yolaçtı. Siyasa yapımının, siyasetin ve siyasal birimin sınırları aşınmaya başladı (Wagner,1996:190-193). Devletin güçlü ve tutunumlu olduğu, toplum hakkında bilgiyi edinip, düzenleyici ve uyumlulaştırıcı müdahalelelerde bulunabilceği ve bu müdahalenin sınırlarının genişlemekte olduğu fikriyle

---

[10].70'lerden itibaren Batı'lı ülkelerde başgösteren stagflasyon (enflasyon ile işşizliğin aynı anda artması), bütçe açıkları, ödemeler dengesinde bozulmalar gibi sorunlar nedeniyle sosyal demokrat ekonomi politikalarıyla birlikte emek-sermaye uzlaşmasının da altı oyulmaya başladı. Ekonomik kriz için bkz.(Müller-Platanberg,1985; Currie,1983) ‹İk kez sosyal demokratlarca uygulamaya konulan istikrar programları işçilerle partilerinin arasını bozarken ücretlerin artış hızında meydana gelen gerilemeler 'çalışma barışını' bozan büyük grevleri gündeme getirdi.

birlikte devlet imgesi değişti. Devletin düzenleyici kurallarına karşı her alanda kurallardan arınma, çeşitlilik ve çoğulculuk savunulmaya başladı. Devletin toplumu iyileştirici düzenlemesi artık ne bilişsel, teknik ve örgütsel olarak mümkün ne de arzu edilir bir şey olarak görülüyordu. Tersine bu müdahalenin istenmeyen ve öngörülmedik sonuçlara yolaçtığı sezgisi gelişiyordu. Öte yandan merkezinde devletin bulunduğu örgütlü demokrasi de sorgulanmaya başlandı. Örgütlü demokrasinin sınırlarının sorgulanması uzlaşımsal olmayan siyasal eylem olarak adlandırılan kurum dışı protestoların artması ve seçim kurumunun aşınması olarak iki şekle büründü (a.g.e.,193). Bu konuda 1968'in öncülük ettiği yeni toplumsal hareketlerin siyasal alana çıkışı belirleyici oldu. Wagner, 68 sonrası uzlaşımsal olmayan eylemlerin istikrarlı ve tutunumlu bir kurallar sistemi olarak toplum imgelemini yıkma eğiliminde olduğunu belirtir (a.g.e.,194). 1968 isyanı, iktidarın derinden derine işleyen, adlandırılamasa da varlığı hissedilen etkilerini su yüzüne çıkardı[11]. Doğrudan devlet iktidarını ele geçirmeye yönelik bir siyasi hareket olmaktan çok, iktidarın aile ve okul gibi gündelik yaşamdaki görünümlerine karşı kendiliğinden bir tepki olarak, üretim-istihdam-tüketim kültürüne karşı kendiliğindenlik, coşku, aşk, iletişim, dayanışma ve dışavurumcu bireysellik gibi değerleri öne çıkaran 1968, Batı tarihindeki gelip geçici bir gençlik hevesini ya da kılpayı kaçırılan bir devrim fırsatını değil, bıraktığı miras ve yolaçtığı reaksiyon ile geleceği belirleyen derin bir kültürel dönüşüm momentini ifade eder. Bir yandan püriten bir çalışma kültürüyle bağdaşmayan hedonist tonlar katarak tüketim kültürüyle eklemlenirken, öte yandan ideolojik ve örgütsel düzeyde yeni toplumsal hareketlerin öncüsü olan bu kırılma momenti her iki niteliğiyle de yeni sağın günah keçilerinden biri olacaktır. 1970'lere damgasını vuran yeni toplumsal hareketlerin refah devletinin toplumsal mantığıyla olan ilişkileri oldukça ikircikliydi. Bu hareketlerin çoğu pazar ilişkileri ile bürokratik müdahalelerin genişlemesinin gündelik kültür, özel yaşam, kent, çevre ve altkültürler gibi alanlarda yolaçtığı sorunlara karşı bir tepki olarak geliştiler. Habermas'ın deyişiyle, yaşam alanlarının kapitalizm ve devlet gibi sistem dünyaları tarafından sömürgeleştirilmesine karşı çıkıyorlardı (Habermas,1981). Sistemin yapısal olarak üretip kendi marjına itelediği bu tür yeni sorunların gerektirdiği yeni ideolojik/örgütsel tarzlar, merkezi kurumların dışında ve/veya onlara alternatif bir siyasal alanın oluşmasına yolaçtı. Korporatist uzlaşmalara dayalı merkezi-bürokratik katılım yerine daha yerel, adem-i merkezi, kendiliğinden ve doğrudan eylem tarzlarını benimseyen bu hareketler 1970'lerin sonuna doğru özellikle sosyal demokrat partilerin hegemonik gücünde sarsıntılar yarattılar. Öte yandan yeni toplumsal hareketlerin bu sistem-dışı niteliği, bütünsel bir iktidar sorgulaması yerine devlet müdahalesini çağıran yeni hak talepleri öne çıkarıldığı sürece zayıfladı. Eğitim, sağlık, konut, aile gibi 'nüfus sorunlarının' sistem tarafından içerilmesi, hem refah bürokrasisinin dallanıp budaklanmasına hem de uzun vadede sistemin çelişkilerinin daha da keskinleşmesine neden oldu. Yeni sağın üzerinde yükseldiği bu çelişkiler, kapitalizmin gerekliliklerleriyle toplumsal ihtiyaç mantığının devlet eliyle uzlaştırılmaya çalışılmasından kaynaklanıyordu.

---

[11].1968 hakkında bkz. (Cohn-Bendit,1987)

Hem kapitalizmin hem de toplumsal eşitlik arayışının dinamiklerini sonuna kadar besleyen refah devleti, bu ikisi arasındaki çelişkinin olgunlaşmasıyla birlikte derin bir bunalıma girmişti. Dolayısıyla bir sonraki tarihsel aşamada ya toplumsal iddialar gerçekleştirilecek ya da bu iddialardan vazgeçilecekti. Yeni sağ ikinci seçeneği gerçekleştirmeye soyundu. Refah devletinin krizi, küreselleşmenin yeni bir evresine giren kapitalizmin neo-liberal doğrultuda yeniden yapılandığı, siyasal sistemin sermaye lehine bozulan dengelerin yolaçtığı çelişkilerle başedebilmek için daha otoriter bir görünüm aldığı, toplumsal rızanın örgütlenmesinde otoriter-popülist tarzların önem kazandığı yeni bir hegemonik projeyi gündeme getirdi[12]. 1980'lerin başında Thatcher ve Reagan'ın seçim zaferleriyle gündeme yerleşen yeni sağ politikalar, bir tür liberalizm-muhafazakarlık sentezi olarak döneme damgasını vurdu (Hall ve Jacques, 1983; Hall, 1988). Neo-liberalizm ile neo-muhafazakarlığı içiçe geçiren bu sentez, refah devletinde sosyal demokrasi olarak somutlanan demokrasi-liberalizm eklemlenmesini çözerek demokratik öğeleri geriletti (Laclau,1985:171-175). Bu nedenle yeni sağ, sadece refah devletine yönelik bir saldırı olmanın ötesinde bir çok modern tarihsel kazanımı da hedefleyen bir nitelik arzeder. Bu yeni eklemlenme sürecinde eşitlik, adalet, katılım gibi demokratik değerler geri plana itilirken liberal bireycilik, rekabet, özgürlük kavrayışlarıyla muhafazakar otoriterlik, disiplin ve hiyerarşi gibi ilkelerle biraraya geliyor. Yeni sağın farklı unsurlarını biraraya getiren ortak düşman refah devletidir. Yeni sağ refah devletinin farklı yönlerinden rahatsızlık duyan çeşitli sınıf ve kesimleri genel bir hegemonik çerçeve içinde biraraya getirir. Bunlardan ilki global kapitalizmdeki dönüşümlere uyarlanma çabasında olup, refah devletinin ekonomik politikalarından çıkarları zedelenen sermaye kesimi. Bu kesimin refah devletine yönelik ana eleştirisi pazar mantığının tekrar egemen kılınmasına yönelik ekonomik tezlerdir. Öte taraftan özellikle 1960'ların toplumsal radikalizminin yarattığı kültürel sonuçlardan oldukça rahatsız olan bir sessiz çoğunluk vardı. Keynes ile Lennon eleştirisini böylece birleştiren yeni sağ farklı grupların çıkarlarını birleştirdi (Gamble, 1983). Refah devleti ilk gruptakiler için bürokratik denetim ve ekonomik verimsizlik, ikinciler için ise toplumsal hareketliliği azdıran aşırı müsamahakar bir ortam anlamına geliyordu. Devlet/sivil toplum-birey çelişkisini vurgulayan yeni sağ söylemler, zaman içinde bu iki grup dışındakilere de seslenmeyi başardı. Yeni sağ özellikle bürokratik düzenlemelerden hoşnut olmayan, ödedikleri vergilerle refah devletinin giderek artan harcamalarını finanse etmek istemeyen geniş bir orta sınıfın duyarlılıklarını dönüştürdü.

Yeni projenin iki temel ayağı serbest piyasa ile küçük ama güçlü devlet idi. Bu doğrultuda bir yandan ekonomide bürokratik düzenlemeler gevşetilir, özelleştirme, sıkı para ve denk bütçe uygulamaları gündeme getirilirken, bir yandan da işçi sınıfının gücü sendika karşıtı yasalar ve artan işsizlik yoluyla kırılmaya çalışıldı (Hall ve Jacques,1983). Ayrıca bu yeniden yapılanma sürecinin gerektirdiği kararların hızlı ve etkin şekilde alınabilmesi için siyasi karar alma süreçlerinin merkezileşerek tek kişide toplandığını; tek kişinin çevresindeki profesyonel-

teknokrat kadroların gücünün arttığını ve devletin bı ıkı aygıtlarının güçlendiğini görüyoruz. Ekonomik ve siyasi gelişmelere kültürel alandaki önemli dönüşümler eşlik etti. Bireyci, rekabetçi, eşitsizlikçi söylemler ile kültürel kimlik merkezli cemaatçi söylemler toplumcu söylemlerin yerini aldı.

Yeni sağın söylemi, neo-liberallerin pazar ekonomisi, ekonomik verimlilik, birey özgürlüğü gibi talepleriyle neo-muhafazakarların otorite ve geleneklere dayalı kanun ve düzen arayışının özgün bir biçimde birbirine eklemlendiği karmaşık bir nitelik arzeder. Keynes eleştirisi ile Lennon eleştirisini içiçe geçiren bu söylem, refah devletini hem sosyal adalet adına ekonomiye müdahale ettiği için verimsizliğe yolaçan hem de ütopik bir eşitlikçilik uğruna toplumda karşılayamayacağı kadar çok beklenti yaratarak asi hareketlere zemin hazırlayan bir tür sapkınlık olarak kurar (Edgar,1986). 'Yeni sınıf' (kamu bürokrat ve teknokratları, kamu çalışanları) işçi sınıfı ve refah yardımı alan diğer kesimler refah devletinin ürettiği 'radikal' düzenin baş sorumluları olarak kodlanırlar. Çözüm, ekonomik olarak küçülmüş, siyasi olarak güçlenmiş bir devlet yapısının kurulmasıdır[13]. Devlet, klasik liberalizmde öngörüldüğü gibi gece bekçisi rolüne geri dönmeli, toplumu kendi dinamiklerine bırakmalıdır. Sadece üretimin genel koşullarını sağlamak ve anayasanın uygulanmasını gözetmek işlevleriyle sınırlandırılan devlet, toplumdaki örgütlü çıkarların (özellikle işçi sendikaları) devlet üzerindeki baskıları geriletildiğinde, gerçek kamu çıkarına daha iyi hizmet edebilecektir. Refah devletinin su yüzüne çıkardığı tüm çelişkilerin kaynağında devlet müdahalesini gören yeni sağ, plan, müdahale, kontrol, örgütlülük gibi kavramları bireyin girişim özgürlüğünün, kendiliğindenliğin ve çoğulculuğun bastırıldığı bir totaliter düzen olarak algılanan sosyalizm ile bitiştirerek mahkum eder. Dolayısıyla düzenleyici ilke olarak devletin yerini alması öngörülen piyasa sadece ekonomik verimliliği arttıracağı için değil, siyasi özgürlüğü garanti edeceği için de yüceltilir. Öte yandan, aile, din gibi 'ulusal'gelenekler, piyasa toplumunun gerektirdiği disiplin, tutum, sıkı çalışma, itaat, ılımlılık, girişimcilik gibi değerler çerçevesinde yeniden yorumlanarak öne çıkarılırlar. Böylece anti-devletçi liberal öğelerle devletçi-otoriter öğeler içiçe geçmiş olur. Ulusun büyük bir kısmını refah uygulamaları tarafından şımartılmış tembel ve asalak çocuklar olarak gören Thatcherizmin piyasayı etkin bir eğitme yöntemi olarak öne sürmesi, insanların 'özgür' olmaya zorlanmalarına güzel bir örnek teşkil eder (Edgar,1986:75).

d.Yeni Sağ ve Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü.

d.1. Devletin Yapısındaki Dönüşüm

Yeni sağ siyasi anlamda örgütlü modernliğin çözülmeye başlamasının ilk adımını oluşturur ve bu

---

[12].Yeni sağ ile ilgili genel değerlendirmeler için bkz.(Hall ve Jacques,1983; Altvater,1985; Mouffe,1985; Green,1988; Bosanqet,1994; Levitas.1986. Gamble.1988)

[13].Yeni sağın refah devleti eleştirisi için bkz.(Gamble.1988)

çözülme sürecini derinleştirir. Devlet ekonomi ve kültür arasındaki uzlaşım düzenlerinin çökmesi ile nitelenen modernliğin krizi toplumsal formasyondaki bir çatlamayı ifade eder. Devletin kendini içinde bulunduğu toplumdan ayırma tarzı, devletin iç kurumsal örgütlenişi ve devletin içinde ve dışında verilen hegemonik mücadeleler, çatlayan toplumsal formasyon bağlamında değerlendirilmelidir. Toplumsal formasyonun çatlaması öncelikle devlet ile ekonomi arasındaki eklemlenmelerin çözülmesi ve iki farklı mantık arasında uyumun sağlanmasının giderek zorlaşması anlamına gelir. Devlet ile ekonominin mantıkları arasındaki çatallaşma devletin verili biçimini ve meşruiyet söylemlerini radikal bir dönüşüme zorlar. Ben bu bölümde devletin biçiminde ve iç örgütlenişinde meydana gelen dönüşümleri ele alacağım.

Yeni sağ altında meydana gelen dönüşümlerin arka planında modern siyasi iktidarı kuran devlet/toplum, devlet/ekonomi, özel/kamu gibi ayrımların netleştirilmesi girişimi vardır. Refah devletinde bu gibi ayrımların bulanıklaşmış olmasının yol açtığı sorunlara dikkat çeken yeni sağ söylem, sınır çizgilerini yeniden çekerek hem ekonomik etkinliğin hem de siyasi özgürlüklerin daha iyi korunacağını iddia eder. Ancak yeni sağ pratikler iddia edildiğinin aksine devlet/toplum ve diğer ayrımların bu kez farklı bir tarzda ama daha derin bir düzeyde bulanıklaşmasına ve bu bulanıklaşma üzerinden işleyen yeni bir yönetim zihniyetinin oluşmasına yolaçmıştır. Devlet ile ekonomi arasındaki uzlaşımların çözülmesi, örgütlü kapitalizmin yerini küresel kapitalizme bırakmasıyla ilgilidir. Lash ve Urry örgütlü kapitalizmdeki dönüşümlerin görünümlerini şöyle sıralıyorlar: Dünya pazarının genişlemesiyle birlikte ulusal pazarların giderek daha az ulusal şirketler tarafından düzenleniyor olmaları; büyük şirketlerin dış faaliyetlerinin artmasıyla birlikte sermayenin dağılması; merkez ekonomilerinin sanayisizleşmeleri sürecinde mavi yakalıların sayısındaki göreli ve mutlak azalmalar; beyaz yakalılar ve hizmet sınıflarının gelişimi ve toplumsal önemlerinin artması; ulus çapındaki toplu sözleşmelerin yerini şirket ve işyeri düzeyindeki anlaşmalara bırakması ve daha esnek iş örgütlenmelerine doğru kayış; büyük şirketlerin tekil ulus devletlerin kontrolünden giderek kurtulmasıyla birlikte korporatist düzenlemelerin zayıflaması; imalat sanayinin 3. dünya ülkelerine kayması ve sanayi üretiminin mekansal olarak dağılması (1987:5-6). Tüm bu olguların ardındaki gerçek, üretimin de küresel bir nitelik kazanmaya başlamasıyla birlikte küreselleşmenin yeni bir evresine giren kapitalizmin artık çok daha esnek bir yapıya kavuşmuş olmasıdır. Hem ulus altı hem ulus üstü düzeylerde gerekli olan bu esneklik için ulus-devlet ölçeği çoğu zaman işlevsiz kalmaktadır. Böylece kendini ulus çapında tanımlayan devlet ile kapitalizm arasında bir çatlak oluşur. Tarihsel olarak birbirlerine bağlı olarak güçlenmiş olan ulusal kapitalizm ile ulus-devletin her ikisi birden gerilemektedir.

Yeni sağın refah devletine yönelttiği en büyük eleştiri ekonominin siyasallaştırılmasının yolaçtığı sorunlar olmuştur. Friedman, Hayek ve Kamusal Tercih Okulunun ortaklaşa tekrarladıkları 'piyasalar iyidir, hükümetler kötüdür' sloganı yeni sağın siyasal söyleminde çok stratejik bir

konuma sahiptir[14]. "Piyasalar iyidir, hükümetler kötüdür" sloganı altında birleşen tüm iktisadi liberalizm akımları yeni sağın söyleminde belirleyici bir konuma otururlar. Friedman ve Chicago Okulu, Hayek ve Avusturya Okulu, Kamusal Tercih Okulu gibi üç ana akımdan sözedilebilir. Friedman'ın liberal iktisattaki önemi Keynesyen politikaların enflasyonist etkilerine karşı parasalcılığı savunmasıdır. Enflasyonu paranın miktarının üretimden daha hızlı artması anlamında parasal bir olgu olarak gören Friedman, hükümetlerin mutlaka sıkı para politikaları uygulamalarını ve kamu harcamalarının kısılmasını savunur. Avusturya iktisat okulundan gelen ve liberal düşüncenin canlanışına bir çok katkıda bulunan Hayek ise ekonomik analizlerinde piyasa kurallarının zedelenerek yerine hükümet müdahalesinin geçirilmesi ve böylece ekonominin siyasileştirilmesinin yolaçtığı ekonomik sorunlara dikkat çeker. Ona göre, piyasa her zaman kendi kendini ayarlama mekanizmalarını içinde barındırır ve her türlü devlet müdahalesi zorunlu olarak verimsizliğe, israfa ve öngörülmeyen sonuçlara yolaçar. Avusturya okuluna benzer şekilde arz-yönlü iktisadi yaklaşım da kapitalizmin en önemli özelliğini yaratıcılık ve girişimcilikte görür. Bu nedenle devlet, makro ekonomik dengelerle oynamak yerine firma düzeyindeki canlılığı sağlamalıdır. Friedman ve Hayek'in piyasa övgüsünü tersinden tamamlayacak şekilde Kamusal Tercih okulu hükümet müdahalelerinin neden etkisiz ya da ters etkili olmaya mahkum olduğunu göstermeye çalışır. Buchanan ve Tulloch'a göre daha çok oy kapmaya dayanan bir rekabetin geçerli olduğu siyaset pazarında siyasetçilerin ekonomik ihtiras ve tasarruflarının önünde hiç bir kısa dönemli sınır yoktur. Bu nedenle siyasetçiler kısa dönemde bedelini ödemeyecekleri rüşvetleri dağıtarak bütçe açıkları, enflasyon ve israfa neden olurlar.

Yeni sağın neo-liberal kanadı, devletin ekonomik ve toplumsal işlevlerinden geri çekilmesiyle ekonominin ve toplumsal ihtiyaçların piyasa dinamiklerine bırakılmasının hem ekonomiyi hem de siyaseti rayına oturtacağını savunur. Ancak yönetim zihniyetiyle ilgili bölümde göstermeye çalışacağım gibi yeni sağ, devlet ile ekonominin mantıklarını ayrıştırmaktan çok, devletin ekonominin mantığına göre yeniden yapılanmasını gerektirmiştir. Neo-liberal yönetim zihniyeti liberal yönetim zihniyetinden farklı olarak piyasanın varolması ve genel bir düzenleyici ilke halinde tüm toplumsal yaşama yaygınlaştırılması için devletin müdahalesini gerekli görür. Dolayısıyla bu dönem devletin ekonomiden geri çekilmesinden çok, devletin ekonomi ve topluma dair, siyasi ve kültürel müdahalelerin arttığı bir dönem olmuştur. Bu müdahaleyle ekonomik ilişkiler yeni bir siyasi anlam ve önem edinirken, devletin de ekonomik anlamı belirginleşir. Yeni sağ altında devlet/toplum ilişkileri de bu çerçevede dönüşüme uğrar. Yeni sağın söylemi devletin sivil toplumu öne çıkaracak şekilde geri çekilmesidir. Ancak ekonomide olduğu gibi bu 'geri çekilme', pasif bir eylem olmayıp, devletin topluma yoğun bir müdahalesini gerektirir. Yeni sağın geri çekilme söylemi siyasal olan ile toplumsalın arasını açmak ve devlet aygıtını çatışan toplumsal taleplerin mücadele alanı olmaktan yani hegemonik bir alan olmaktan çıkarmak amacına hizmet eder. Yeni sağın siyaseti sınırlama çabasının arkasında ekonominin

---

[14].Neo-liberal iktisat için bkz. (Gamble,1988 ve 1994; Polanyi-Levit ve Mendel,1994; Green, 1987; Bosanqueut,1994)

yüceltilmesi isteği yatar. Modern bir iktidar tarzı olarak yeni sağ da refah devleti gibi ekonomi merkezli bir siyasi yapı öngörür. Ancak bu sefer ekonomi, diğer tüm ölçütleri dışlayacak şekilde siyaset alanını zaptetmiştir. Yeni sağ düşüncede ekonomi, kamunun toplumsal fayda adına düzenleyebileceği bir şey değil, toplumun özünü oluşturan temel ilke olarak görülür. Piyasa ekonomik bir terimden çok, özgürlük ve ilerleme gibi temalarla örülü siyasi bir terim olarak ortaya çıkar (Hayek, 1995;147-176; Barry, 1989:26-61). Toplumun bu şekilde piyasaya indirgenmesi aslında yeni sağ pratiklerin ağırlaştırdığı toplumsal çözülüş sürecinin hem nedeni hem de sonucu olarak görülmelidir. Thatcher'in veciz ifadesiyle artık "toplum diye birşey yoktur, sadece bireyler ve onların aileleri vardır".

Toplumun piyasaya indirgenmesi, devletin toplumsallığını güçlendiren bir sistem olarak demokrasinin geriletilmesini gerektirir. Yeni sağın refah devletine ilişkin olarak geliştirdiği müdahaleci devlet eleştirisi aslında daha genel ve radikal bir 'siyasileşme' eleştirisi yoluyla demokrasi ilkesinin sorgulanmasına kadar ilerletilir. Sosyal adaletin gereklerini yerine getirmek amacıyla toplumun siyasileştirilmesinin mahkum edilmesi bir başka açıdan siyasetin toplumsallaştırılmasını da kapsar. Siyasi sistem toplumdan ayrılmalı ve ikisi ayrı varlıklar olarak kavranmalıdır (Brezezinski'den aktaran Laclau, 1985:173)[15]. Madalyonun bir yüzünde devletin toplum içine girmesi anlamında bürokrasi eleştirisi varsa diğer yüzünde de toplumun devlet içine girmesi anlamında demokrasi eleştirisi vardır. Hatta refah devletinin daha radikal eleştiricileri asıl sorunun bürokrasi değil onu vareden modern toplumsal koşullar olduğunu teslim ederler. Bu eleştirmenler, sosyal adalet ya da bireyi aşan herhangi bir kollektif amaç uğruna toplumun siyasileştirilmesini, dolayısıyla siyasetin toplumsallaştırılmasını kabul edilemez bulurlar. Onlara göre demokrasi yoluyla siyaset ile toplum arasındaki sınırların aşılması beraberinde çoğunluk despotizmi, sıradanlaşma, sapkın bir eşitlik ve özgürlük anlayışı, siyasi gücün merkezileşerek yozlaşması, ekonomik etkinliğin geriletilmesi, hukuk normlarının geçersizleşmesi, özel alana müdahale ve sınıf çatışmalarının artarak siyasi istikrarın bozulması gibi sorunları getirmiştir. Oysaki toplum kendi haline bırakıldığında hem ilerleme hem de özgürlüğü sağlayacak olan - başta piyasa olmak üzere- mekanizmalara sahiptir. Yeni sağın siyasetin alanını daraltma isteği anayasal sınırlamaların arttırılması önerisinde belirginleşir. Bu eğilimin en uç örneğini temsil eden Hayek'e göre kendiliğinden düzende parlemento değil, anayasa erki egemen olmalıdır. Hayek'in ideal sisteminde 45 yaşına erişen ve 15 yıl için seçilen kişilerden oluşan yasama meclisinde partilere dayalı siyaset yapılmamalı, hükümet görevlileri ve devlet yardımı alanların oy hakkı olmamalı, sendikalar da yasaklanmalıdır. (Hayek, 1994; 1997) Yeni sağ dönüşümler henüz bu ideale varmaktan çok uzak olsalar da bu konudaki arayış oldukça nettir.

Devletin piyasa lehine aktif bir müdahaleyle geri çekilmesi bildiğimiz anlamda sivil toplumu güçlendirmekten çok, sivil toplumun güçlü çıkar odakları ve cemaatler tarafından

---

[15] Siyasileşme eleştirisi için bkz. (Hayek,1997:3-29,147-159;193-231; Barry, 1989:62-95)

parçalanmasına yol açmıştır. I endiliğinden uyum içinde işleyeceği varsayılan toplum ile (salt bir hukuki eşgüdüm merkezi olarak kurgulanan) devletten oluşan uyumlu ikili hayali, bizzat bu hayalin beslediği gerçekler tarafından bozguna uğratılmıştır. Böylece kamu çıkarı, hukuk devleti gibi kavramlar, mafya çeteleri, dini-etnik cemaatler, büyük uluslararası şirketler gibi 'devletimsi' yapılarla dolmaya başlayan yeniden feodalleşmiş bir kamusal parçalanma ortamında hızla anlamsızlaşırlar.

Devletin iç kurumsal örgütlenmesinde yeniden yapılanma dönemine uygun kararların hızlı ve etkin biçimde alınabilmesi için siyasi karar alma mekanizmalarının merkezileştiğini; temsili kurumların yozlaşmalarına paralel olarak profesyonel/teknokrat kadroların öneminin arttığını; yeni hegemonik projenin dışladığı toplumsal kesimleri kanun ve düzen uygulamalarıyla yola getirmek için devletin baskı aygıtlarının öne çıktığını görüyoruz. Partiler rejimi ve yasama önemli ölçüde güç kaybetmiştir. Refah devletinde ortaya çıkan seçimlere katılma oranının azalması ile yerleşik partilerden uzaklaşma süreci derinleşerek devam etmektedir. Toplumsal değişme partilerin iç yapısında ve toplumla ilişkilerinde dönüşümlere neden olur. Yeni toplumsal ihtiyaçlara yanıt verebilmek için yeniden yapılanma süreçlerinde boğulan partiler çoğu zaman örgütsel yapılarında bozulmalarla karşıkarşıya kalırlar. En önemli gelişme partilerin programatik yapılarının zayıflaması ile liderlerin ve imajın öne çıkmasıdır (Wagner,1996:195). Devletin yapısındaki en önemli dönüşüm yeni sağcıların devletin küçülmesi olarak yorumladıkları ama aslında devlet/toplum ayrımını ve devletin biçimini büyük ölçüde etkileyen dönüşümlerdir. Birazdan ele alacağım gibi devletin geri çekilmesi veya küçülmesinden çok, neo-liberal bir yönetim zihniyetinin egemenliği altında devletin yönetimselleşmesi sürecininin derinleşmesi sözkonusudur. Devletin kendini artık bilge önder değil, ortak ve arabulucu olarak sınırlamasıyla birlikte devletin bazı işlevlerinin özel organlara havale edilmesi ve onlarla birlikte icra edilmesi gündeme gelir. Wagner'in deyimiyle "her üç açıdan -siyasaların kapsamı., tanımlanması ve icra edilmesi- herşeyi kapsayan müdahaleci devlet modelinin berraklığı gözden kaybolmuş ve yerini kamusal ve özel düzenleme arasındaki sınırların dağınıklığından oluşan yeni bir duruma bırakmıştır."(a.g.e.,192). Bir diğer önemli nokta, küreselleşme bağlamında ulus-devletin yerel-bölgesel idareler ve ulusüstü örgütlerin gücünün artması sonucunda biçim değiştirmesidir. Ulus ile devletin refah devletinin içerici politikalarıyla pekiştirilmiş olan 'birliği', bugün alttan ve üstten gelen baskılarla sarsılmaktadır[16]. Refah devletinde son şeklini alan ulus-devlet formu, artık başta küresel kapitalizm olmak üzere birçok konuda rasyonel müdahalelerde bulunmak için aciz ve işlevsiz; tüm kaosu ile kendini dayatan karmaşık toplumsal sorunların çözümü için ise fazla devasa ve hantal bir aygıt olarak belirmiştir. Dolayısıyla, anlam ve işlevleri derinden derine dönüşse de hala ayakta duran ulus devletin bildik kurumlarının yanısıra bölgesel ve küresel güçler ile yerel güçlerin birbirine paralel olarak güçlenirler. Bölgeselleşme birazdan değineceğim neo-liberal yönetim zihniyetinin bir tekniği olarak gündeme gelir ve özerklikler üzerinden

---

[16].Ulus devletdeki dönüşümlerle ilgili olarak bkz.(Held,1995)

yönetmeyi hedefler. Bölgeselleşme, etnik-dilsel azınlıkların ve yerel özgüllüklerin korunması yanısıra "ulusal planlamada yerel yönetimlerle ulusal devlet arasında yeni bir birimin yetki dağılımı yönünden gerekliliği, katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi, merkezi yönetimin katılığı karşısında bölgesel esnekliği sağlayacak birimlerin kurulması, yeni sorumluluk mekanizmalarının dolayısıyla yeni bilgi ağının ve iktidarlarının kurumlaşabilmesi" gibi nedenlerle savunulur (Nalbant,1997:227).

Gelişmiş kapitalist ülkelerde gözlenen alternatif kurumlaşma sürecinde ajanslar (agency) ve hükümet dışı, yarı-özerk örgütler ('quango' yani quasi-autonomous non-governmental organization) dikkat çekiyor. Ajanslar, kamu yönetimi içinde özel yasa ile kurulan, çalışanları kamu görevlisi olsa da personel sınıflandırılması, ücret, işe alma, yükselme sistemleri farklı olan yapılardır. Temel çalışma ilkesi özfinansmandır. Yarı-özerk örgütler ise kamu yönetiminin kenarında etkinlik gösterirler. Örneğin İngiltere'de kamu harcamalarının üçte birini yöneten, sayıları 5000'i aşan ve bakanlıklarca atanmış 7000 kişi istihdam eden bu kurumlar yoluyla yerel yönetimler, yetkilerinin büyük bir kısmını yerel iktisadi-ticari kuruluş, şirket ya da özel sektör konsorsiyumlarıyla paylaşma sürecine girmiştir (Ayman Güler,1996:99). Devletin iç örgütlenmesinde göze çarpan bir başka dönüşüm devletin zor aygıtının güçlenmesidir. Yeni sağın devlete ilişkin tutumu da 'küçük ama güçlü' sloganının yansıttığı gibi bir ikircikliliik arzeder. Gece bekçisi devlet ütopyası, devletin sadece piyasanın tam olarak işlemesini sağlayacak soyut ve formel kurallara uyduğu ve gerisine karışmadığı bir durumu öngörür. Bireylerin eşitlik ve özgürlüğüne dayalı gerçek bir kamu çıkarının gözetilmesi ancak devlet ile güçlü toplumsal çıkarlar arasındaki bağlantının koparılmasıyla mümkün olabilir. Ancak tüm bu kamu çıkarı ve hukuk savunusuna rağmen, 'kendiliğinden' işleyen piyasa düzeninin örgütlenmesi tarihte bir kez daha devlet zorunun artmasını gündeme getirir. Çünkü devletin ekonomik olarak küçülmesi süreci baskı aygıtlarının güçlenmesini gerektiren ciddi toplumsal çalkantılara yolaçar. Devletin diğer işlevlerinden geri çekilirken zor aygıtının öne çıkması bazı ultra-liberallerin gelecekteki devleti, aynı diğerleri gibi bir şirket, ama işi güvenlik sağlamak olan bir şirket olarak tahayyül etmelerinden de görülebilir[17]. Devletin biçimi ve iç örgütlenişindeki tüm bu dönüşümler bize devlet/toplum ayrımının muğlaklaşması ve birey ve cemaatlerin özerkliği üzerinden işleyen neo-liberal bir yönetim zihniyetinin egemen olmaya başladığının bir göstergesidir.

d.2. Yeni Sağ ve Yönetim Zihniyeti

Refah devletinin yönetim stratejilerinin, liberal bir bakış açısından ekonomik, ahlaki ve siyasi olarak eleştirilmesi eşliğinde gerçekleşen dönüşüm yeni bir yönetim zihniyeti olarak neo-

---

[17].Ultra-minimal devlet anlayışı için bkz.(Nozick,1974:26.111) Baskı aygıtlarının güçlenmesi konusunda bkz. (Hall,1987; Belsey,1994)

liberalizmi gündeme getirdi. Neo-liberalizm de klasik liberalizm gibi pazarı korumak için yönetimi sınırlamak isteyen eleştirel bir zihniyettir. Foucault neo-liberalizmi Ordolibarelen ve Chicago okulu üzerinden tartışır[18]. Ordoliberalen çevresinin sorusu şudur: Devleti sınırlayıp, meşruiyetini sağlayacak şekilde ekonomik özgürlük temelinde bir devlet nasıl yaratılır? Onlara göre liberalizm gerçek anlamda hiç uygulanmadığı için yaşanan başarısızlık onun hanesine yazılamaz. Ordolibaren çevresinin önemi, hem pazara yeni bir yönetsel anlam yüklerken hem de siyasi yönetimi piyasa düzeninin yerleşmesi için gerekli tüm yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmakla görevli kılmasıdır. Bu yaklaşım piyasa düzeninin kendiliğinden gelişmeyeceğini ve piyasa adına yapılan siyasi müdahalelerin artması gerektiğini savunur. Onlara göre sosyal politikanın temel sorunu piyasanın anti-sosyal etkileri değil, toplumun anti-rekabetçi etkileridir. Bu nedenle yönetim yasal ve kurumsal düzenlemeler yoluyla piyasayı korumalıdır. 18.yy. liberalizmi için hukukun formalizmi ve minimum müdahale işlevsel iken artık girişimciliği tüm topluma yaymak ve onu tüm toplumu düzenleyen genel bir ilke haline getirmek için yaygın bir müdahale gerekmektedir. Bu müdahalenin sınırları bireyin tüm hayatını ve çevresiyle ilişkilerini bir girişimci gibi düzenlemesini gerektirecek kadar geniştir. Yani piyasanın toplum üzerindeki çözücü etkileri ancak girişimcilik temelli bir etiğin tüm topluma yayılmasıyla mümkün olabilir. Chicago okulu da fazla yönetimin sonuçlarını eleştirir. Chicago ekonomistleri ekonomiyi tüm insani davranışları açıklayan bir yöntem olarak tanımlayarak toplumsallığı ekonominin bir formuna indirgemek eğilimindedir. Böylece ekonomik yönetim davranışsalcılıkla birleşir. Burada da bireyin kendini bir girişimci olarak kurgulaması önemlidir. Girişimci birey, kendi varlığına korunup geliştirilmesi gereken bir beşeri sermaye gözüyle bakar ve toplumla ilişkilerini de böyle kurgular. Örneğin çalışma işçinin giriştiği bir iş, yetenek, kazanç sağlamak için kullanılan yan-makina; eğitim ise dayanıklı tüketim malı gibi algılanır. Her bireyin kendinden sorumlu görüldüğü bu kültürde kişisel performans, kendini gerçekleştirme, narsizm, kişisel kimliğin yönetilmesi ve yaşam alanlarının sermayeleştirilmesi gibi değer ve tutumlar öne çıkar. Neo-liberal yönetim rasyonalitesinde her bireyin karşılaştığı talihsizlikler için harekete geçen kollektif bir özne olarak toplum fikri, yerini toplumsal yapının tüm dokularına sızarak rekabetçi dünya pazarının disiplinini yaymaya çalışan devlet fikrine bırakır. Devlet, her bireyin kendi yaşamının değerini yükselterek topluma olan maliyetini azaltmak yolunda girdiği toplumsal etkiler üzerinde bir hakem görünümü alır. Böylece vesayetçi olmayan yeni tür bir toplumsal müdahaleciliğin yolu açılmış olur. Bu tekniğin esası, toplumu farklı risk gruplarına ayırarak handikaplı kesimleri belirlemek ve böylece marjinalliği daha örgütlü hale getirerek yönetmektir.

Aslında neo-liberalizm için piyasa, tarihsel olarak kendiliğinden gelişmiş ve bu nedenle özsel olarak müdahaleci sistemlere göre daha iyi işleyen bir düzendir. Neo-liberallerin devlet müdahalesini ve düzenlemesini savunmalarının nedeni ise bu kendiliğinden işleyen sistemin refah devleti tarafından iğdiş edilmiş olmasıdır. Piyasayı kendiliğinden işleyen bir düzen ilkesi olarak

---

[18].Foucalut'un neo-liberalizmle ilgili görüşleri için bkz. (Gordon,1991:41-46)

yücelten ve yeni sağın en etkili düşünürü olan kişi Hayek'tir[19]. Pazar sisteminin her türlü müdahaleci/planlamacı sisteme göre daha üstün olmasının nedeni kendiliğinden gelişmiş ve işliyor olmasıdır (Hayek,1995). Doğası gereği kişisel olan ekonomik bilgiyi ancak piyasa gibi adem-i merkeziyetçi ve esnek bir sistem eşgüdümlü hale getirebilir. Ancak Hayek'in piyasa savunusu onun her zaman istenen sonuçları verdiği inancına dayanmaz. Çünkü piyasayı sonuçlarından bağımsız olarak insan doğasına ve özgürlük arayışına en uygun sistem olarak görür. Piyasa sosyal adalet için istenilen sonuçları vermese de ahlaki kriterlere göre değerlendirilemez. Kısacası Hayek için hem özgürlük hem de adaletin geçekleşeceği ideal düzen, devletin sadece piyasanın işlemesini sağlayacak soyut kuralları koyduğu bir piyasa düzenidir. Böyle bir düzende siyasetin rolü çok sınırlı olacak, ve anayasa egemenliği tam anlamıyla gerçekleşecektir. Bu ideal düzenin karşısında her türlü devlet müdahalesinin zorunlu olarak totalitarizme dek varacağı varsayılan kollektivist sistemler bulunur. Böyle toplumlarda hukuk asli görevini terkederek bir siyasi güç aracı haline gelir ve bireysel özgürlükleri tehdit eder. Modern hayatta Hayek'i endişelendiren en önemli gelişme, başta sendikalar olmak üzere örgütlü güçlerin sosyal adalet talebi çerçevesinde güçlenmeliridir ki, bu gelişme zorunlu olarak devletin güçlenmesi anlamına gelecektir.

Yeni bir mentalite olarak neo-liberalizm, klasik liberalizmin siyasi yönetime ilişkin eleştirisini yeniden harekete geçirir. Bunu, gericilik retoriğinin bazı öğelerini bir takım tekniklerle eklemleyerek, yani refah devletine yönelik eleştirileri 'yönetsel' kılarak başarır. Buna göre toplumu düzenleyici müdahaleler ya tamamen faydasızdır ya da amaçlananın tam tersi sonuçlara yolaçar. Siyasi yönetimi ve devleti eleştirmesine rağmen, neo-liberalizm, yeni yönetim stratejileri yoluyla toplumu yeniden programlamak amacındadır (Rose,1996:53). Rose, Batı'da ortaya çıkan yeni yönetim tarzını ileri liberal yönetim olarak adlandırır (a.g.e.,40). İleri liberal yönetim, siyasi kurumların kararları ile sosyal aktörlerin arasına mesafe koyan ve bu aktörleri sorumlu, özgür, tercih sahibi ve özerk özneler olarak kuran yönetsel tekniklere dayanır (a.g.e.,54). Bu yönetim zihniyeti, uzmanlık ile yönetim teknolojilerini çok farklı şekillerde eklemler. Uzmanlık otoritesini siyasi yönetimden ayırarak, rekabet, tüketici talebi, verimlilik ve hesaplılık mantığıyla yönetilen bir piyasa içine yerleştirir. Rose'a göre, kamu otoriteleri doğrudan baskı ve müdahaleye gerek duymadan uzmanlık teknikleriyle toplumu uzaktan yönetirler. Neo-liberalizmde de kesin hesaplama ve işletme teknikleriyle merkezi kontrolden özerk bir kamu hizmeti piyasası kurmaya çalışılır. Yani hükümet müdahalesinden vazgeçmez ve yeni müdahale teknikleri icat etmeye devam eder. Merkezi devlet denetimine gerek olmadan iletişim teknolojisi yoluyla farklı unsurları birleştirmeye çalışır.'Toplumun' içinden geçerek değil, bireysel vatandaşların düzenlenmiş tercihleri aracılığıyla yönetmek ister. Yönetimin özneleri artık kendini gerçekleştirme hayaliyle dolu, tercih sahibi rasyonel bireyler olarak kurulur. Bireyler artık klasik ekonomi politiğin izole edilmiş atomları ya da toplumun vatandaşları olarak değil,

---

[19].(Hayek,1994,1995a ve 1995b; Hayek'le ilgili değerlendirmeler için bkz. Gamble,1988; Polanyi-Levit,1994, Pekel,1994)

heterojen aidiyet kümelerinin üyeleri olarak, kendi özgürlükleri yoluyla yönetileceklerdir. Cemaat, neo-liberalizmin bireyler arasındaki ahlaki ilişkileri kavramak ve yönetmek için bulduğu yeni biçimdir (a.g.e.,41). Rose, ileri liberal yönetimi niteleyen üç temel dönüşümden sözeder. 1.Uzmanlık ile siyaset arasında yeni bir ilişki tarzı. 2.Toplumsal teknolojilerin çoğullaşması. 3. Yönetimin nesnesinin yeniden belirlenmesi (a.g.e.,54-61).

1. Refah devletinin içerik merkezli yönetim anlayışından farklı olarak ileri liberalizm biçimsel bir nitelik taşır. Bir zamanlar insan davranışıyla ilgili gerçekliği üreten pozitif bilgiye tanınan güçler artık muhasebe ve finans işletmesine tanınmaya başlamıştır. Ayrıca daha önce kendi içine kapalı olan otoriter uzmanlık alanları bütçe disiplini, muhasebe ve kesin hesap gibi tekniklerle eleştirel bir denetim altına alınır. Siyasi olan ile uzmanlık arasına mesafe koyan en önemli stratejilerden biri piyasa mekanizmasının yaygınlaştırılmasıdır. Piyasa yoluyla merkezin düzenleyici yetkileri tüketici tercihlerine devredilir (a.g.e.,55).

2. Yeni toplumsal teknolojilerin ortak özelliği, çoğullaştırma ve özerkleştirme yoluyla devlet ile yönetsellikleri birbirinden ayırma çabasıdır (a.g.e.,56). Bu süreç doğrudan toplumsal olanın dönüşümünü içerir. Sorumlu birey ile ait olduğu özerk cemaat arasındaki ilişki toplumsal vatandaş ile genel toplum arasındaki ilişkinin yerine almaya başlar. Bu dönüşüm sürecinde merkez, daha önce tek bir örgütlü ağ içine toplamaya çalıştığı teknolojilerden sıyrılarak, özerk oluşumların (bireyler, girişimler, örgütler, cemaatler) gücünü arttıran bir yönetim stratejisi izlemeye başlar. Farklı öznelliklerin yaratımı ve farklı sorumluluk ve denetim ilişkileri gündeme gelir. Bunlar arasında en önemlisi daha önce devlet aygıtı içinde olan yönetim faaliyetlerinin yarı-özerk kurumların oluşturulması yoluyla dağılmasıdır. İngiltere'de 'Quango' denilen (quasi-autonomous non-governmental organization) örgütler giderek çoğalmakta ve finansal yatırım, kentsel planlama, eğitim, altyapı hizmetlerinin sunumu, cezaevi, polisin özelleştirilmesi gibi konularda düzenleyici işlevler yüklenmektedir. Bu kurumlar karar yetkisi ve sorumluluk üstlenerek, apolitik hesap teknikleriyle karar alırlar.

3. Neo-liberalizm bireyin tüketici ve müşteri olarak güçlerini geliştirmek yoluyla yeni bir yönetim nesnesi yaratır (a.g.e.,57). Kendi hayatı üzerinde girişimde bulunarak yaşam kalitesini arttırmaya çalışan aktif, rasyonel, tercih sahibi bireylerdir bunlar. Yeni sorumlu birey anlayışında bireyler milli-toplumsal yükümlülüklerini daha geniş toplumdaki bağımlılık ve dayanışma ilişikileri yoluyla değil, küçük-ahlaki cemaatler (aile, işyeri, okul, hobi topulukları, komşuluk) içinde kendilerini gerçekleştirmek yoluyla yerine getireceklerdir. Dolayısıyla sorun kişilerin kendilerine ve çevrelerine karşı sorumlu olmalarını sağlayan yollar bulmaktır. Aktif sorumlu birey anlayışı tam da bireylerin özerk tercihlerini çevreleyerek onları yeni ahlaki aidiyet ağlarına sokan tekniklerin gelişimi sayesinde mümkün olmuştur.

Yönetimin nesnesinin yeniden belirlenmesiyle birlikte yeni karar ve eylem olanaklarının yanında

yeni görev ve yükümlülükler de belirlenir. Bunun en önemli göstergesi sosyal güvenlik ve sosyal hizmet anlayışının uğradığı dönüşümdür. Sosyal dayanışma ilkesine dayalı sosyal güvenlik, yerini risk yönetiminin özelleşmesine bırakmaya başlamıştır. Yeni sağduyu, işsizlik, yaşlılık, hastalık, sağlık, eğitim, güvenlik gibi sorunları, bireyin geleceği şimdiden öngörüp, akılcı davranışıyla minimize edebileceği bireysel yükümlülükler olarak görür. Sosyal hizmet ise devletin vesayeti altındaki bir uygarlaşma pratiği olmaktan çıkarak, birey ve grupların kendi ihtiyaç ve tercihlerine göre uzmanlardan yardım aldıkları bir pratiğe dönüşür. Yani bireysel davranışın yönetimi, bireyin kendini yönetme isteğine bağlı hale getirilir ve bu istek teşvik edilir. Burada otorite ilişkilerinin tersine çevrildiğini görüyoruz. Otoritenin vatandaşlara dayatmak istediği normlar bireyin otoriteden talep ettiği bir şeye dönüşmektedir. İnsanlar artık kendi kendinin uzmanı olmalı, bedenine iyi bakmalı, sağlıklı yaşamalı, iyi eğitim almalıdır. Bireylerin başlarına gelen şanssızlıklardan bizzat sorumlu olan ve kendi güçleriyle işin altından kalkabilecek güçte varlıklar olarak kurulması, tersinden de toplumun güçlenme taleplerini harekete geçirir. Sonuç olarak, ileri liberal yönetim stratejilerinin toplum olmadan yönetmek amacına yönelik olduğu söylenebilir. Toplum yoluyla değil, özerk toplumsal aktörlerin (vatandaş, tüketici, girişimci, veli, işveren, yönetici vb.) düzenlenmiş tercihleri ve onların belirli cemaatlere bağlılıklarını güçlendirmek yoluyla yönetim. Bu özerkleştirici ve çoğullaştırıcı formül çok sayıda ve çeşitli küçük yerel tekniklerin harekete geçirilmesini gerektirir. Bu tekniklerden en önemlisi sosyal güvenlik alanında yaşanan dönüşümle ilgilidir. Neo-liberal yönetim zihniyetinde risk ve risk yönetimi kavramı kilit bir kavram olarak belirir. Neo-liberal yönetim zihniyeti riski olumlu bir öğe olarak kodlar. Toplumsal riskleri bir tür patoloji olarak görüp yoketmeye çalışan refah devleti zihniyetinden farklı olarak risk, ilerlemek için gerekli bir deneyim olarak görülür. Risk olmadan girişim, rekabet ve zenginlik, bireysel sorumluluk ve inisiyatif olmaz. Risk yokedilmemeli, sadece yönetilmelidir. En etkin yönetim yolu ise özel yöntemlerdir (O'Malley, 1996:203). Risk merkezli yeni düzenleme tekniklerinde bireyin normalleştirilmesi değil, düzenlenecek olgunun çevresel koşullarına müdahale ederek riski azaltmak amacı güdülür. Örneğin tipik bir örnek olan suç ve suç önleme konusunda gelişen yeni teknikler, suçun bireysel nedenleriyle ve suçlunun psikolojisiyle değil, suçun zamansal ve mekansal boyutlarıyla ilgilenir. Suç olgusu yokedilmesi gereken kişisel ve sosyal bir patoloji olarak değil, kaçınılmaz olan ama toplam olarak bakılınca öngörülülebilir ve denetim altına alınabilir bir risk olarak görülür (a.g.e.,190).

Risk merkezli yönetsel tekniklerin gelişiyor olması bunların en etkin yöntem olduğu ve disiplin ve egemenlik tekniklerine gerek kalmadığı anlamına gelmez. Siyasi rasyonaliteler, farklı teknolojileri dinamik düzenlemeler içinde birleştirirler. Örneğin suç konusunda, rasyonel, özgür ve sorumlu bireyi öne çıkaran neo-liberalizm, suç ve suçluyu suçun toplumsal nedenleri ve suçluların topluma yeniden kazandırılması terimleriyle değil, maliyet-fayda analizi yapan rasyonel aktör terimleriyle düşünür. Dolayısıyla suç işlemenin maliyetini arttıran bir "hak ettiğini bulsun" yaklaşımıyla cezaların şiddetlenmesini önerir. Yani cezalandırıcı egemenlik tekniği ile

düzenleyici sigorta teknikleri neo-liberalizm içinde tutarlı biçimde biraraya gelir. Her ikisi de rasyonel tercihler kültüne dayanır. Toplumsal sigorta tekniklerinden özel sigortaya geçiş, egemenlik ve disiplin teknikleriyle desteklenerek gerçekleşir (a.g.e.,199). Örneğin sağlıkta, devlet bilinçli olarak hizmeti maddi ve ahlaki olarak manipüle ederek özelleşmeye zemin hazırlamaktadır. Hizmetin kamusal sunumu daraltılırken, yararlanma koşulları zorlaştırılır, kalite düşürülerek daha az cazip hale getirilir ve orta sınıfların bedava hizmetten faydalanmalarının ahlaki olmadığı vurgulanır. Buna karşın, özel sağlık sigortası ve hizmetleri yasal ve ideolojik olarak desteklenir. Öte yandan bu süreç beden sağlığıyla ilgili disipliner tekniklerin yaygınlaştırılmasıyla paralel işler (rejim, zayıflama, sağlıklı beslenme, sigara karşıtı kampanyalar gibi).

Neo-liberalizm yönetim için bir problem alanı tanımı yapar. Yönetim için pozitif görevler tanımlar. Liberal yönetim zihniyetinde bir tür doğalcılık vardır. Toplum, fazla müdahaleye gelmeyen doğal bir varlık olarak görülür. Yönetim ekonomide olduğu gibi toplumu da devlet müdahalesinden uzak tutmalıdır. Neo-liberalizm ise doğalcılığın yerine inşacılığı öne çıkarır. Girişimci ve rekabetçi davranışın koşulları yönetim tarafından yaratılmalıdır. Böylece Neo-liberalizm, devlet ve siyaseti eleştirmekle birlikte bir dizi yeni yönetim ve müdahale tekniğini gündeme getirir (Barry vd.,1996). Girişimciliğin rekabet koşullarında sonuna kadar oynanması için gerekli yasal, kültürel ve kurumsal koşulları oluşturur. Rasyonel-ekonomik davranış modelinin ekonominin dışına yayılmasını sağlamaya çalışır. Bu model aynı zamanda yönetim için sınırlayıcı ve rasyonelleştirici bir ilke olmalıdır. Yönetim pazar rekabetini geliştirmeli, kendisi de bir girişimci gibi örgütlenmeli ve daha önceden ekonominin dışında görülen yaşam alanlarında girişim ve pazar merkezli eylem ve pratikler icad etmelidir (Burchell,1996). Neo-liberalizme göre toplum denen şey, refah devletinin müdahalesinin bir sonucudur ve bu icad artık sosyal ve ekonomik olarak yüksek maliyete yolaçmaktadır. Bu anlamda neo-liberalizm, anti-toplumcudur. Öte yandan bağımsız aktiviteleri için yarı-ekonomik eylem modelleri icad edip, çeşitlendirerek toplumun özerkleşmesini sağlar (a.g.e.). Thatcherizm devleti küçültmek derken, girişim kavramı merkezinde toplumun bir çok alanında bir çok yeni eylem modeli icad etmiştir. Eğitim alanında okullar piyasa mantığı içinde harekete zorlanmış, yeni bir kurumsal ilişkiler ağı yaratılmıştır. Her bir okul bir yandan bağımsız bir girişim gibi davranmaya itilir. Okullar pazarda pay kapmaya çalışan rekabet halinde girişimler haline gelmiştir. Neo-liberalizmin yarattığı yeni problem alanında farklı teknikler tutarlı biçimde birleşirler. Örneğin toplumun özerkleşmesi konusunda neo-liberal zihniyet verimli ama açık uçlu ve sonuçları açısından belirsiz bir politik-teknik alan tanımlar. Bu yönetimin temel karakteristiği girişimci modelin bireyin her davranışından yönetime kadar her yere genellleştirilmesi ve böylece girişimci kültürün yüceltilmesidir. Ama bu amaçla kullanılan somut teknikler çok çeşitlidir ve yaratacağı sonuçlar açısından belirsizdir. Yine de temelde bir tutarlılık vardır. Bu tekniklerin hepsinde yönetilenler, kendilerinin ve yönetimin daha etkin olabilmesi için kendileriyle girişimci tarzda ilişki kurmaya teşvik edilirler. Bu yeni pratik sistemlerin karakteristik ilişki biçimi sözleşmeye dahil etmek/bulaştırmaktır (contructual

implication). Bu, daha önceden hükümet aygıtının sorumluluğunda görülen k nularda birey ve kolektiflere aktif katılım imkanının sunulmasıdır. Bu dahil edilişin bedeli ise aktif sorumluluktur. Yönetilenlerin özgür ve rasyonel davranışa teşvik edilmelerinin tamamlayıcı ilişkisi yeni bir sorumlu kılma biçimidir. Neo-liberalizm böylece kişilerin kendi üzerlerindeki yönetimi ile siyasi yönetimi birleştirir.

Yeni sağ içinde neo-liberalizm ile neo-muhafazakarlığın birbirine eklemlendiğini söylemiştik. Riskle ilgili olarak işaret ettiğim gibi bu eklemlenme ile neo-liberalizmin bireyin özerkliğini vurgulayan yönetim teknikleri ile disiplin ve egemenliği vurgulayan neo-muhafazakar söylemler birbirini güçlendirir. Neo-muhafazakarlar liberalizme devlet ve düzen mantığının gereklilikleri açısından yaklaşırlar. Neo-muhafazakarlık, Hayek'in ılımlı liberal-muhafazakar sentezinden daha soy muhafazakarlara kadar genişleyen bir yelpaze oluşturur. Hayek'in gelenekleri yücelten evrimciliği, kurucu rasyonalizm karşıtı tutumu ve akıl, bilgi ve siyasi eylemin sınırlarına dikkat çekmesi onu muhafazakar geleneğe yaklaştırmıştır. Liberalizm ile muhafazakarlığın kesiştiği noktada yer almasından ötürü Hayek yeni sağın en önemli düşünürlerinden biri sayılır. Ancak İngiltere ve Amerika'da yeni sağın gelişiminde rol oynamış olan soy muhafazakar düşünürler de vardır. Bunlar arasında en önemlileri olarak M.Oakeshott, R.Scruton, I.Kristol ve D.Bell sayılabilir[20]. Muhafazakarlık konusunda da liberalizmde olduğu gibi bir klasiklere geri dönüş hareketi sözkonusudur. Neo-muhafazakarlar, daha önceki muhafazakarların 2.Dünya Savaşı sonrasında gelişen koruyucu devlet ve yönlendirilmiş kapitalizm çerçevesinde sosyal demokrasiyle yapmış oldukları uzlaşmayı eleştirerek sınırlı siyaset ve güçlü devlet adına serbest piyasayı destekleyen bir tutum aldılar. Ancak neo-muhafazakarları neo-liberallerden ayırdeden pazara karşı ilkesel bir tutum almayıp, değerlendirmelerini kültür, ahlak, gelenek ve otorite gibi muhafazakar ölçütler çerçevesinde yapmalarıdır. Bu noktada, çağdaş muhafazakarlardan Oakeshott'un sivil birlik ile iş amaçlı birlik arasında yaptığı ayrım önemlidir. Adil davranışın genel kurallarına dayalı, özel bir niyet ve amacı olmayan bireyi önceden tasarlanmış soyut amaçlara yönlendirmeyen sivil birlik türü örgütlenme, belirli bir amacı gerçekleştirmek için planlanan örgütlerden daha üstündür. Bu bağlamda, refah devleti tipik bir iş amaçlı birlik olarak görülür. Muhafazakarlar genellikle siyasi faaliyetin değerlendirilmesinde sosyal adalet, doğal haklar veya piyasa gibi soyut ilkelere değil, verili bir durumun aksaklıklarını gidermeye çalışan, siyasi eyleme karşı şüpheli, ve anti-rasyonalist tutumlara yakındırlar. Nitekim Amerika'da 'The Public İnterest' (Kamu Yararı) dergisi etrafında toplanan neo-muhafazakarlar hem refah devletini hem de liberal kapitalizmi kültür ve ahlak açısından eleştirirler. Para ve tüketim gibi değerlere dayanan kapitalizm, ahlak krizi ve nihilizm yaratarak kendi temellerini sarsmaktadır. Bu nedenle muhafazakarlar liberal kapitalizmin devamı için muhafazakar kültürel öğelerin gerekliliğini savunurlar. İngiltere'de, çok daha soy muhafazakar olan R.Scruton ise liberalizmin soyut birey ve özgürlük anlayışını eleştirerek açıkça devlet gücünün anayasal olarak da desteklediği bir

---

[20].Neo-muhafazaklık için bkz.(Barry,1989; Edgar,1986)

otoriterliği savunur. Ona göre muhafazakarlık, düzenin sağlanmasını ve güçlü hükümeti amaçlayan insanlara seslenir. Kısacası neo-muhafazakarlar refah devletinin bir yandan toplumun her yanına el atarken paradoksal olarak zayıflamasından ve otoritesini kaybetmesinden rahatsız olmuşlardır. Bu nedenle toplumu siyasetin müdahalesinden korumaktan çok, siyaseti ve devleti toplumdan korumakla ilgilenirler.

e. Yeni Sağ, Meşruiyet Sorunu ve Vatandaşlık

Yeni sağ, siyasal düzeyde modernliğin çözülmesinin başlangıcında yer alan ve bu sürece büyük bir ivme kazandıran bir iktidar tarzını ifade eder. Bu bağlamda modern siyasal iktidarı kuran temel ayrımlar ve devletin biçimi önemli bir dönüşüme uğrarken meşruiyetin zemini de farklılaşmaya başlar. Ancak bu süreç henüz yeni başlamaktadır ve yeni sağın yolaçtığı dönüşümler belirli eğilimleri harekete geçiren bir ilk adım olarak değerlendirilmelidir. Modern meşruiyet söyleminin devletin kendini ortak çıkarın temsilcisi olarak kurmasına bağlı olduğunu belirtmiştim. Bunun mümkün olabilmesi için de başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin yanısıra asıl olarak devletin dayandığı bir siyasal toplumun kurulabilmesi gereklidir. Yeni sağ ise devletin hegemonik bir alan, ortak çıkarın oluşturulduğu bir alan olmaktan çıkmasını ifade eder. Daha derinde, devletin kendini onun temsilcisi olarak sunabileceği bir bütün olarak toplum fikri, bizzat devletin de katkısıyla yokolmaktadır. Yeni sağ uzun vadede modern merkezi devletin biçiminin altını oyan ve yeniden feodalleşme diye adlandırılan bir kaotik yapının oluşumunun ilk aşamasını oluşturur. Hızla parçalanan toplumun kendini siyasi düzeyde bir kamu olarak kurması ve bir merkez tarafından temsil edilmesi giderek imkansızlaşmaktadır. Bir bütün olarak toplum ile onunla örtüşen merkezi devlet aygıtı yerine cemaatlerden oluşmuş yeni bir toplumsallık ile çoğul yönetim ve hukuk sistemlerine doğru bir gidişin nüveleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni sağ, toplumun bu parçalanmasını yeni bir bütünsellik yaratacak şekilde düzene sokabilecek hegemonik bir potansiyele sahip değildir.Tam tersine toplumdaki kutuplaşma ve çatışma eğilimini büyük ölçüde besler ve böyle bir ortamda kendi meşruiyetini de zedeler. Bu bölümde öncelikle yeni sağın hegemonik sorunlarını ele alacak, daha sonra da örgütlü modernliğin çözülmesinin devletin meşruiyet zeminini nasıl yoketmeye başladığını göstermeye çalışacağım.

Yeni sağın yol açtığı dönüşümün devlet-siyaset ile toplumun arasını açarak devleti hegemonik mücadelelerin verildiği bir alandan ziyade, bir teknik aygıta indirgemek rotasında geliştiğini söylemiştim. Bu nedenle yeni sağın hegemonik projesi de bu adı pek haketmeyen çok sınırlı bir proje olarak belirmiştir. Yeni sağın hegemonik projesi, 'iki ulus projesine' dayalı sınırlı bir hegemonik projedir (Jessop,1990:212). Aslında bu proje hegemonik bir projeden çok, bir tür pasif devrim biçimi olarak da görülebilir. Yani bir yandan toplumsal ilişkileri devrimci tarzda yeniden örgütlerken, bunu yapabilmek için popüler kitlelerin etkisizleştirilmesine dayanır. Bu toplumun startejik öneme haiz bölümlerini içerip, diğerlerini dışlayan ve dönüşümün maliyetlerini

onları üzerine yıkan bir projedir. Tüm ulusu hegemonik bir projede bütünleştirmeye soyunan refah devletinden farklı olarak yeni sağın projesi, ulusu kendi içinde bölen bir stratejiye yaslanır. Tipik olarak bir girişimci suretinde tahayyül edilen aktif, sorumlu, çalışkan, yasalara saygılı vatandaşlar 'asıl ulusu' oluştururken, hegemonik projeden dışlanan kesimler sorumsuz, çıkarcı, bencil, devlete bağımlı, tembel, asi ve mızmız olarak damgalanırlar. Yeni sağın dışlama söylemleri çoğalıp çeşitlenirken, dışlanan kesimlere ve özellikle kentsel şiddet hareketlerinin arkasındaki güç olan en alttakilere yönelik baskının dozu da giderek artar. En alttakiler sorunu, yeni iktidar tarzını anlamak için stratejik bir önem taşır. Örgütlü modernliğin çözülmesiyle birlikte oluşan 'yeni ortaçağın' belirsizlik, değişkenlik, hareketlilik, kayganlık, şiddet, cemaatleşme gibi eğilimleri en çok bu insanların yaşam deneyimlerini belirler. Bu deneyimi en iyi ifade eden 'marjinalleşme', yeni sağın en önemli iktidar stratejilerinden birini oluşturur. Wolin'e göre kültürel ve toplumsal bir mekandan yoksun bırakma anlamına gelen 'marjinalleştirme' yoluyla sistem, pazarın meta ilişkilerine kolayca girebilecek hareketli ve aciz kitleler yaratır (Wolin,1987:477-480). Aslında en alttakilerden pazarın meta ilişkilerine girmeleri bile beklenmez. Sayıları giderek artan bu insanlar, ulus-içi istihdamın giderek kısıtlandığı kapitalizmin bu evresinde artık bir tür fazlalık olarak muamele görmeye başlarlar. Artık geniş kitlelerin eğitimli, sağlıklı ve doymuş olmaları, kapitalizm için eskisi kadar işlevsel değildir. Ama bu kitlelerin siyasi olarak pasifleştirilmeleri gereklidir. Bu insanların varoluş koşullarının anti-refah retoriğinin yön verdiği bürokratik keyfiyetlere bağımlı olması tam da bu amaca hizmet eder. En alttakiler sorunu 80'lerin başında yaygın olan üçte iki toplumu terimi ile de politik retoriğe girmiştir. Bu terim, toplumun üçte biri kadarının girişim kültürüne uyum sağlayamayacağı, "güvenli istihdam, hayat standartları vb. bazında tam bütünleşmeye yeteneksiz olduğu" anlamını taşır ve böylece bu insanların "buyurgan pratikler tarafından gözden çıkarılmasına" ve hatta bundan sorumlu tutulup, suçlanmalarına yolaçar (Wagner,1996:238).

Modern siyasal toplum tekil çıkarlardan kısmen bağımsız bir ortak alanın varlığına dayanmıştır. Modernliğin başlangıcından bu yana temel yörünge giderek daha fazla kesimi ve tekil çıkarları bu ortak alana çekerek içermek yönünde olmuştur. Refah devleti bu içerme mantığının doruk noktasını temsil eder. Yeni sağla birlikte bu tarihsel çizginin tersine çevrilmeye başlanması sözkonusudur. Toplumdaki kutuplaşma ve parçalanma potansiyellerinin güçlenmesi nedeniyle artık tekil çıkarlardan bir ortak çıkar oluşturma kapasitesi azalmaktadır. Bunu söylemek hala yeni talep ve kimliklerle siyasal alana dahil olmak isteyenlerin olmadığı anlamına gelmez. Tersine bu tür talepler örgütlü modernliğin çözülmesi sürecinde çok artmıştır. Ancak bu tekil çıkar ve kimlikleri bildik modern siyasal alan çerçevesinde biraraya getirmek giderek imkansızlaşmaktadır. Yeni sağın iktidar pratikleri kamusal alanı tahrip ederek çıkarların ve kimliklerin daha da tekilleşmesine, birbirlerinden ayrılmalarına neden olur. Böylece modern siyasal toplum çözülürken, ortaklığı ifade eden kurum ve kavramlar anlamsızlaşır. Birey ile siyasal birim arasındaki bağın gevşemesi, tekil bir devlete aidiyetten çok, cemaatleşmelerin güçlenmesi, siyasal birimin sınırlarının, üyelik ve temsil kavramlarının bulanıklaşmasıyla ilgili

sorunlar yaşanmaya başlanır. Oysa bunlar devletin kamusal olarak bağlayıcı kararlar alması için gerekli ön şartlardır. Siyasetin yaslanacağı ortak değerlere ve çıkarlara sahip olduğu varsayılan bir toplum varsayımı hızla gerilemektedir. Bu noktada vatandaşlığın yani siyasal toplumun siyasi anlamı çok zedelenir. Siyasal toplumun iletişimsel ve normatif temelleri çözülür ve toplum tamamen sistem bütünleşmesine dayanarak birarada durmaya başlar. Kollektif olarak hareket ederek topluma ve siyasete yön verme, kendi kaderini belirleme gibi modern siyasi duyarlılıklar da can çekişmeye başlar.

Yeni sağ, refah devletinde gelişmeye başlayan kamusal alanının depolitizasyonu sürecini derinleştirir. Ancak bunu refah devletinin siyasal toplumunu ve vatandaşlık anlayışını eleştirerek yapar. Yeni sağ refah devletinin yarattığı siyasal toplumu devlet merkezli olmakla suçlar ve birey ve toplumun inisiyatiflerinin önünü açmak, çoğulculuğu geliştirmek gibi ideallerden sözeder. Refah devletinin ara kurumları zayıflatması, devlet eliyle toplumsal adalet ve bütünleşmeyi, dayanışmayı sağlamakta başarısız olması, haklara vurgu yaparken güçlü toplumsal çıkarlara teslim olması, sorumluluk ve yükümlülüklerin zayıflatılması, ve nihayet kamusal alanın parçalanmasına yolaçmış olması yeni sağın eleştirilerine konu olmuştur. Yeni-sağ düşünürler, sosyal adalet, refah hakları ve demokrasi eleştirisi aracılığıyla belirli bir vatandaş tipini eleştirirler. Yeni sağ özellikle sosyal vatandaşlık ile kişisel haklar ve siyasi vatandaşlık arasında bir çelişki kurarak, vatandaşlığın sosyal boyutunu geriletmeye uğraşır. Yeni sağa göre, refah devleti, merkezi yönetime bağımlı, sorumluluk alamayan, tembel, asalak, talepkar, mızmız, asi ve çıkarcı bir vatandaş tipini teşvik etmiştir (Saunders,1993). Buna karşın geliştirilen ideal vatandaş, daha aktif, girişimci, inisiyatif ve sorumluluk alan, kanunlara saygılı, olgun ve makul bir tiptir. Thatcherizm, refah devletinin vatandaşlık anlayışına karşı ahlaki bir yenilenme ve toplumsal bütünleşmenin aracı olarak aktif vatandaşlığı önerir (Mouffe,1988). Aktif vatandaşlık, bireyin siyasal topluma aidiyetinde en belirleyici öğe olarak onun bireysel başarısını, özel yaşamındaki performansını, yani girişim kültürüne uyum derecesini görür. Yeni sağın birinci sınıf vatandaşları devlete yüklenmeden kendi ayakları üzerinde durabilen girişimci bireylerdir. Böylece neo-liberalizmde vatandaş, büyük ölçüde ekonomik-insana indirgenir. Bireylerin toplumla ilişkisindeki en önemli bağ maddi çıkar bağlarıyla birbirlerine bağlanmış olmalarıdır. Birey ve toplum arasındaki sınırların belirginleştirilmesi, ortak iyinin maddi refaha indirgenmesi anlamına gelir. Yeni sağın vatandaşı, başkalarıyla yalnızca rekabet ilişkisi içinde olan yalnız ve hırslı bir ekonomik varlıktır. Yeni sağın refah devleti eleştirisiyle birlikte kamusal alan ve hatta toplum fikri bile mahkum edildiğinde geriye Thatcher'in deyimiyle "sadece bireyler ve onların aileleri" kalır. Bireyden kendi kaderine hakim olması beklenir çünkü, "yeni-liberalizm bireylerin toplumun önüne çıkardığı istemleri boyuna geri çevirir, tutamayacağı hiçbir söz vermez başarı ya da başarısızlık bireyin kendi sorunudur, toplumla ya da devletle hiçbir ilgisi yoktur" (Altvater,1985:43). Liberalizmin bu soyut bireyi her türlü siyasi ve toplumsal aidiyetten bağımsız ve/veya mantıksal olarak önsel olarak kavramsallaştırılır (Sandel,1994). Ekonomik bireyleri birarada tutan ve siyasal toplumu oluşturan ikinci unsur yeni sağcılara göre anayasal olarak

klasik liberal yetkilerle sınırlandırılmış bir hukuk devletidir. Kamusallığı yasal bağlarla birbirine ve devlete bağlanmış olmaya indirgemek yeni-sağın vatandaşlıkla ilgili genel çerçevesini oluşturur. Ancak hukukun siyasi felsefelerinde en merkezi rolü işgal ettiği yeni-sağ düşünürler için bu bir indirgeme olarak değil, sapkınlıktan kurtularak öze geri dönme olarak görülür. Onlara göre refah devleti meşruiyetini amaçlara (sosyal adalet gibi) ulaşmaktaki etkinliği ile tanımladığı için tüm anayasal sınırları aşmış; bu yüzden otorite ve meşruiyetini kaybetmiştir. Kanun ve iktidarı belli amaçlara ulaşmak için araç haline getiren demokrasiler eşitlik ve güvenlik adına tüm eşikleri aşma eğilimindedirler. Neo-liberaller ise siyasi iktidarın gücünü sınırlamak için pozitif kanunlarla hukuk arasındaki ayrımı çizmeye önem verirler. Pozitif kanunlar, siyasi iktidarın elinde bireysel özgürlükleri kısıtlayacak şekilde kullanılabilecek iken hukuk, insanları birbirine bağlayan, sivil toplumun önkoşullarını sağlayan biçimsel ve araçsal bir bağ olarak görülür (O'Sullivan, 1989; Hayek,1994; 1997). Adaleti ve siyasi iktidarın meşruiyetini sağlayan genel anayasal kurallara uyulmasıdır. Ancak burada soyut bir hukuk devlet savunusu değil, anayasanın neo-liberal çerçevede yeniden şekillendirilmesi arzusu geçerlidir. Yani yazılı kanunun hukuksal normlara uygun olması demek neo-liberal ideolojiyi yansıtması demektir. Yeni sağ düşünürlerde belirli bir incelmişlik düzeyine ulaşan bu görüşler, yeni sağ iktidarların pratiğinde kanun ve düzen retoriğine dönüşmüştür.

Yeni sağın idealindeki siyasal toplumun radikal bir bireyciliğe dayandığı doğrudur. Ancak yeni sağ içinde özellikle neo-liberallerin bireycilik vurgusu ile neo-muhafazakarların kaygıları arasında bazı çatışmalar vardır. Tarih ve toplum dışı bir birey anlayışının kaçınılmaz olarak toplumu refah toplumunun 'müsamahakar' ortamına sürükleyeceğine inanan mahafazakarlar arasında bu tür bir bireyciliğe karşı bir tepki vardır. Thatcherci söylem bireyi, sadece kanunlar dairesinde özel işlerini yürütmekle yükümlü olan bir özgürlükler alanı olarak değil, girişimcilik yanında aile, din, ulus, geleneklerle ilgili bir dizi somut içerikle tanımlar. Thatcherizmin tanımladığı aktif vatandaşlığın bir boyutu daha vardır. Aktif vatandaş ahlaki ve toplumsal bir sorumluluk olarak gönüllü işler yapan, komşularıyla ve yakın çevresiyle ilgilenen birisidir. Herşeyi devletten beklemek yerine birey ve cemaatlerin kendi güçlerini harekete geçirmeleri; ara kurumlar yoluyla devletin çekildiği alanlardaki bazı toplumsal görevleri üstlenmeleri yeni sağa göre hem ahlaki hem teknik olarak daha üstün bir yöntemdir. Gerçek bir toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin ancak bu sayede mümkün olacağına dikkat çekilir.

Görüldüğü gibi yeni sağın vatandaşlık ve siyasal toplum anlayışı birey ve cemaatlerin öne çıkarılmasına dayanır. Her iki durumda da es geçilen ve zarar gören ise vatandaşlığın katılım, eleştiri, denetim, öz yönetim, kamusal tartışmayla ilgili siyasi boyutlarıdır. Bireysel yaşamında ve cemaat içinde aktif olması istenen bireyden siyasal alana gelince beklenen sadece yasalara uygun davranmasıdır. Bu nedenle yeni sağın ideal vatandaşının en belirgin özelliği siyasetten arınmış, devletle ilişkileri minimum olan, siyasete karşı kayıtsız ve ancak pasif destek veren biri olmasıdır. Siyasal toplumun en belirgin özelliği de kamusal alanın yokluğudur. Dolayısıyla yeni sağ ne

kadar vatandaşlıktan sözetse de örgütlü modernliğin çözülmesi vatandaşlığın modern haliyle tarihe karışmaya başlamasının başlangıcını oluşturur. Modern vatandaşlık, rasyonel ve özerk olduğu, siyasi katılım ve denetim yetenekleri olduğu varsayılan özgür bireyler ve onların yarattığı siyasi kurumlar üzerinde temellenmiştir. Yeni sağla birlikte yavaşça içine girmekte olduğumuz yeni ortaçağda ise ortaklığı yaşatacak zeminler olarak birey ve toplumun modern hali yitip gitmektedir. Wexler'in ifadesiyle semiotik bir toplumda "vatandaşlık artık varoluş koşulları ortadan kalkmış olan, geçmişten kalan bir terim, bir ideolojidir" (1990:165).

Örgütlü modernliğin çözülmesinin yarattığı yeni birey ve toplumun birlik, özerklik, rasyonellik, temsil, gerçeklik kavramlarıyla düşünülemeyeceğine sık sık işaret edilmiştir. Örgütlü modernliğin krizi hem toplumu parçalar hem de nesnel durumun daha da ötesinde toplumun bir bütün olarak algılanma kapasitesini zayıflatır. Kültürel postmodernizm, özerk, bilincine hakim, özgür, eylemiyle kendini yaratan özne anlayışını tahrip etmektedir. Postmodernist kültürel paradigmada gerçeklik/görünüm-temsil ayrımının sorgulanması bizzat gerçekliğin sorgulanması anlamına gelir[21]. Ne özerk bir özne ne de onun tarafidan bilinecek nesnel bir gerçeklik vardır. Ben/öteki, imaj/gerçeklik, gösteren/gösterilen gibi ayrımların bulanıklaşması sonucu beliren özne konumları deneyimi şizofrenik bir durumu ifade eder (Jameson,1983:118-121). Şizofreni, göstergeler arası ilişkilerin kopması sonucu hissedilen bir benlik/kimlik kaybıdır. Geçmiş ve gelecek duygusundan yoksun olan şizofren sadece sürekli bir şimdiki zamanda birbirinden kopuk, süreksiz ve anlamsız gösterenleri algıladığı için anlam ve gerçeklik duygusunu kaybeder. Anlam ve gerçeklik kaybının yaşanmasında geç kapitalizmde metalaşma sürecinin derinleşmesi ve kitle iletişimin rolü önemlidir. Baudrillard, her türlü anlamı yutarak yokeden kitlenin ancak kitle iletişim araçlarında (hiper) gerçeklik kazandığını, gösteren/gösterilen, gerçekliğin yerini saf bir simülasyon rejiminin aldığını söyler (1991:22-25). Haber bilgilendirme yerine haberin içeriğine karşı duyarsız ve tepki göstermeyen bir kitle yaratır. Kitle iletişimi toplumsalı parçalar, atomlaştırır. İmajlar gerçek nesnelerden, tüketim nesneleri de kullamın değerlerinden çok öteye geçmiş durumdadır. Geç kapitalizmde metalaşma sürecinin derinleşmesi kültür alanında da çok hızlı bir üretim/tüketim ritmini doğurur (Jameson,1983:124). Ayrım koymaya dayanan kültürel tüketimin önü esnek üretim çağında sınırsızca açılmıştır.

Toplumun postmodern hali ise; kollektif kimliklerin dağılması, toplumsal çoğulluk ve çeşitliliğin artması, kimliklerin oluşumunda kültürün, yaşam tarzlarının belirleyici olmaya başlaması, toplum yerine birey ve cemaatle ilgili değerlerin güçlenmesi, kitleselleşme ve atomlaşma gibi süreçler tarafından belirlenir. Toplumsal uzlaşımların oluşsal niteliklerinin daha fazla farkına varılmasıyla birlikte, birey, gelenek,cemaat ve dünyanın birliğinin tahrip olduğu bu süreç aynı zamanda özgürleşme ve yerinden edilme deneyimi ve içine kapanma olarak yaşanır (Wagner,1996:207). Modernliğin ana karakteri olan kendi toplumsal kimliğimizi kendimizin inşa ettiğimiz

---

[21] .Postmodern kültür için bkz. (Lash,1990; Jameson,1983; Harvey,1990; Baudrillard,1991)

düşüncesinin kapsamı genişlemiştir. Örgütlü modernliğin getirdiği katı sınırların ve uzlaşımların sorgulanmasıyla kollektif kimlikler parçalanmıştır. Farklı olma hakkı bu temelde savunulur. Ancak farkların yüceltilmesi sonuçta "bir bütüne katkıda bulunmayan ve bunu umursamayan kabilelerin çoğulluğu" anlamına gelir (Maffesoli'den aktaran Wagner, 1996:258).[22]

Toplumsal dünyanın inşa edilmişliğinin bilinci ve toplumsal pratiklerin çoğulluğu toplumsal dünyanın hem kavranabilirliğinden hem de şekillenebilirliğinden güçlü bir kuşkunun duyulmasına neden olmuştur. Kültürel ve toplumsal olarak modernliğin çözülmesinin sonuçları siyasal alana siyasal eylemin olanaklarının kısıtlanması, birey ile siyasal birim arasındaki bağlantının gevşemesi olarak yansır (a.g.e.,230,234,264). Postmodern kültürün yayılmasıyla bu inaçsızlık ve eylemsizlik hali güçlenir. Siyasal eylemin sınırları konusunda yaygın ve derin bir şüphe yaratan postmodernizm, modernliğin mutlak bir son ve tükenişe vardığını vazeder (Baudrillard,1991:42). Postmodernizm modernliğin çelişkili yapısını ve modernist bir eleştiriyle dönüştürülme dinamiklerini anlamaktan uzaktır. Ya modernliği baskı ve iktidara indirgeyerek derin bir inançsızlık ve umutsuzluk yaratır ya da kendini modernin karmaşasına eleştirmeksizin bırakır. Postmodernizm, özgürlük, kamusal mutluluk, eşitlik gibi kayıp anlatılar için artık nostalji bile duymamaktır (Berman,1988:10). Üst anlatılarla birlikte 'nereden geliyoruz', 'neyiz' ve 'nereye gidiyoruz' gibi ortak değerlerle ilgili sorular ilgi alanı dışına çıkar. Bu niteliğiyle postmodernizm, yaşanan depolitizasyon sürecinin hem bir yansıması hem de hızlandırıcısıdır[23].

Minc, içine girmekte olduğumuz bu yeni ortaçağı şu olgularla nitelendiriyor: örgütlü sistemlerin yokluğu, her türlü merkezin kayboluşu, kaygan ve silik dayanışmaların ortaya çıkışı, belirsizlik, rastlantı ve bulanıklık, her türlü otoritenin dışında kalan ve sayıları giderek artan gri alanların gelişimi, aklın ilkel ideolojiler ve boş inançlar yararına silinişi, eylem araçlarımıza ve hatta analiz olanaklarımıza karşı duyarsızlaşan alanların artması (1995:8). Ortaçağı andıran çeşitli grotesk yapıların gelişmesine yolaçan bu durum, ulus-devletin çözülüşüyle ilgili siyasi gelişmeler ve post-modern kültürel yapılanmalarla paralellik arzeder. Ulus-devletin acizleşmesi, yeni sağın içinde yeraldığı genel siyasal ortamın çehresini dönüştürmüştür. Modern siyasal alanın Aydınlanmacı temellerini oluşturan temsil, katılım, halk egemenliği, milli irade, kamu yararı gibi kavramlar, hayat verdikleri anayasa, seçimler, sendika ve partiler gibi kurumlarla birlikte güçlerini yitirir ya da mutasyona uğrarlar. Artık siyasetin kalbi topluma bir bütünlük kazandırma misyonunu yerine getirmekte zorlanan merkezi/kurumsal yapıların dışında ve onlara alternatif olarak, 'kenardaki anti-politik' yapılarda atmaya başlamıştır (Mulgan,1995:17-47). Bilinen siyasi eylem tarzlarıyla sistemi dönüştürmek çabası dumura uğradığında medyanın, fantazinin, imajın,

---

[22] Kollektif kimliğin dağılmasının bir göstergesi de özelleştirmeyle ilgili tartışmalardır. Kamu kavramının anlamını yitirmeye başladığı bir dönemde kamu malı üretimiyle ilgili tartışmaların yoğunlaşması doğal karşılanmalıdır. Kamu malı/hizmeti üretimiyle ilgili tartışmaların hızla tekil gruplar arasındaki bir dağıtım oyununa dönüşmesi bize kollektif biz kimliğinin dağıldığını ve çatışma halindeki birimlerin giderek küçüldüğünü gösterir.(Offe, 1987)

[23] Postmodernist durumun yarattığı olanakları eşitlik ve özgürlüğün derinleştirilmesi açısından yorumlayan görüşler için bkz. (Heller ve Feher, 1988; Laclau ve Mouffe,1985; Hall ve Held,1990; Hebdige, 1989)

şiddetin, sahte peygamberlerin, mafyanın, gevşek dayanışma ağlarının kısacası döneme uyarlanma kapasitesi olan herşeyin önemi artar. Böyle bir ortamda vatandaşlık pratiği açısından doğan en önemli sorunlar, temsil fikrinin ve kurumlarının zayıflaması, siyasi birimin sınırlarının belirsizleşmesi ve en önemlisi siyasal eylemin olanaklarının daralmasıdır.

Dayatılmış temsil tarzlarının reddedilmesi yerini yeni bir temsil tarzına değil, varolan temsili kurumların ve öncelikle seçim mekanizmasının anlamsızlaşmasına bırakmıştır. Wagner, Baudrillard'i izleyerek seçimlerin seçmen ile partiler arasında kanaat araştırmaları, medya aracılığıyla oynanan bir oyuna döndüğünü belirtir (1996:230-233). İstikrarlı seçmen oyunun gerilemesi, seçmenlerin seçim sondajlarını partilere karşı kullanması, ceza ya da mesaj oylarının artması, seçmenlerin oyunun kuralarını siyaset sınıfının aleyhine çevirdiğini ve temsil oyununu reddettiklerini gösterir. Vatandaşların artık "siyasal birimle olan ilişkilerini bir ürün piyasasındaki benzer bir ilişkiye" dönüştürdükleri bu ortam örgütlü modernlikte cılızlaştırılmış olan vatandaşlığı daha da zayıflatır (a.g.e.,33). Vatandaş ile siyasal birim arasındaki kopukluğun bir nedeni de "ulusal olarak tanımlanmış bir alan içinde nüfusun kültürel istikrarı ve sürekliliği"nin kurulamaması sorunudur (a.g.e.,196). Örgütlü modernlikte siyasal birim, toplumsal pratikler ve toplumsal kimlikler arasında oluşan güçlü örtüşme küreselleşme nedeniyle dağılmaktadır. Bunun nedeni eskiden bu üçlü tutunumu destekleyen iletişimsel ve iktisadi pratiklerin artık ulus-devletin sınırları dışına çıkması ve ulus adlı hayali cemaati çözmeye başlamasıdır. Böylece devlet toplumsal pratiklerin düzenini sağlamak yeteneğini yitirir. Öte yandan devlet egemenlik haklarını bölgesel birimler ve uluslararası birimlere dağıtmaya başlar. Siyasetin gönderme yapmak zorunda olduğu toplumsal pratikler giderek yer dışı (a-topic) yani uzamsal olarak kısıtlanamaz hale geldiğinde siyasal karar almak için tanımlanması gerekli grup, paylaşılan değerlere sahip bir cemaat ve karar için tözsel bir temel bulunamaz. Tüm bu gelişmeler soncunda ulusal, kitlesel, kollektif siyasal eylem derin bir açmazla karşıkarşıya kalır. Siyasal birimin sınırları, toplumsal pratikler ve kimlik tarzları arasındaki yarılma kollektif eylemi imkansızlaştırmaktadır. Ama daha önemlisi siyasal eylemin temeli olan iletişimsel eylemin önce örgütlü modernliğin büyük sistemleri şimdi de toplumsal parçalanma nedeniyle zedelenmiş olmasıdır. Bu durumda "kollektif olarak kendi kaderini tayin etme yeteneğinin geleceği artık çok kuşkuludur" (a.g.e.,234).

II.BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MODERN SİYASİ İKTİDAR ve MEŞRUİYET SORUNU

1. TÜRKİYE'DE MODERN SİYASAL ALANIN KURULUŞU

i. Gelenek, Modernlik ve Modernleşme Üzerine

'Modern' ve 'modernlik' kavramları tezin şimdiye kadarki bölümünde merkezi bir yer edindi. Tezin ilk bölümünde modern siyasi iktidarın kuruluş sürecini özellikle Batı deneyimi bağlamında ele aldım. Şimdi ise Batı kökenli olan ve Batı deneyimini yansıtan bu kavramın Türkiye'de iktidar meselesini incelerken ne derece ve nasıl kullanışlı olabileceği sorusuna yanıt getirmek istiyorum. Bu bölümdeki amacım Türkiye'de siyasi iktidarın meşruiyeti sorunu bağlamında modern ve modernleşme kavramlarını yerli yerine oturtmak olacak.

Türkiye tarihiyle ilgilenen bir çok yazar, 18. yüzyıldan itibaren hızla gelişen dönüşüm sürecini modernleşme, batılılaşma, batılılaştırılma, yabancılaşma, azgelişmişlik, periferileşme gibi farklı kavramlarla yorumlamışlardır. Tüm bu kavramlar içinde en çok öne çıkanı modernleşme yaklaşımı olmuş, diğer yaklaşımlar ise kendilerini ona göre konumlandırmak durumunda kalmışlardır. Modernlik ve modernleşme kavramları 'sosyal bilimcileri hem içine çeken hem de önemli eleştirilere neden olan oldukça 'yüklü' kavramlar olarak öne çıkarlar. Özellikle modernleşme kavramının yoğun bir ideolojik anlamla yüklü olmasının en önemli nedeni, 1950-60' lı yıllarda oldukça popüler olan 'modernleşme' kuramlarının ideolojik ve politik olarak 'Hür Dünya' ile doğrudan bağlantılı olmasından kaynaklanmıştır. Özellikle Amerikan sosyal bilim çevrelerinde geliştirilen bu yaklaşımın amacı, 2. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanan üçüncü dünya ülkelerinin sonuçta kapitalizme dayanan istikrarlı siyasi düzenler (liberal demokratik rejim) oluşturabilmeleri için gerekli koşulları ve bu süreçte önlerine çıkması muhtemel tarihsel-kültürel engelleri ortaya koyarak, somut öneriler geliştirmekti. 1950'lerin iki bloklu dünyasının anti-komünist kaygılarını yansıtan bu kuram, 'modernleşme' ile 'Batılılaşmayı' aynı anlamda kullanıyor ve bu kavramlar siyasal gelişme, demokrasi, istikrar, iktisadi ve teknolojik gelişme imalarını içeriyordu. Batılı olmayan (yani modern olmayan ya da henüz 'gelişmekte', 'modernleşmekte' olan) toplumların modernleşme sürecini açıklamaya yönelik bir kuram olarak modernleşme kuramları, oryantalist varsayımları yeni biçimler altında yeniden ürettiler[1]. 1950 ve 1960'lı yıllarda modernleşme kuramları, Doğu ile Batı' nın kültürel ve coğrafi

[1] .Kelimenin dar anlamıyla oryantalizm. (Şarkiyatçılık) 17.yy' da Batı' da ortaya çıkan ve 'Doğu' (Osmanlı, İslam, Hint, Çin) uygarlıklarını inceleyen tarih disiplini anlamına gelir. Daha genel anlamında ise, Batı kimliğini kuran popüler söylemlerden biridir. Bu anlamda oryantalizm, akılcı, özgür, dinamik ve evrensel 'Batı söylemini', 'Doğu' yu 'öteki' olarak kurmak suretiyle oluşturmuştur. bkz. (Timur, 1986:127-135).Dolayısıyla birbirlerine karşı tanımlanan, kendi içine kapalı iki farklı varoluş alanı olarak 'Doğu'ile 'Batı' nın kimlik arayışı sürecinde (modernleşme sürecinde) bizzat Batı tarafından oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu süreçte, Doğu (ya da islam uygarlığının prototipi olarak Osmanlı) daha önceleri Batı tarafından, büyük, saygıdeğer, denk bir askeri güç ve tipik bir dünya imparatorluğu olarak görülürken (yani 'çağdaş' bir uygarlık gibi) 17. yy' dan itibaren farklı bir kültür olarak algılanmaya başlanmış ve nihayet 'Doğu Despotizmi' kavramıyla düşünülür olmuştur.

olarak özgün ideal-tipler olarak karşıtlaştırıldığı oryantalist paradigmayı, bu kez gelenek-modernlik ikilemiyle yeniden canlandırdı. Modernleşme kuramlarında bazen, 'gelenek' terimi ile o an için modern-batılı olmayan mevcut ve geçmişteki tüm toplumlara gönderme yapıldığı görülür. Öyle ki, Afrika' nın kabile toplumundan, Ortaçağın Avrupa'sına, Roma, Maya, Çin'den Ortadoğu İmparatorluklarına kadar tüm toplamlar 'geleneksel toplum' şemsiyesi altında toplanırlar. Ancak, 'modernleşme', 'Batılılaşma' olarak görüldüğünde, bir Afrika kabilesinin ya da Maya İmparatorluğu' nun 'modernleşmesinden' sözetmek açıkca anakronizm olacaktır. O nedenle, 'geleneksel toplum'u bu kadar geniş bir kapsamda değerlendiren yaklaşımlar, tarihsel olarak belirli bir döneme özgü olarak görülen 'modernleşme' teriminden ziyade, daha nötr bir terim olarak 'siyasal gelişme'yi kullanmak eğilimindedirler[2]. Sonuç olarak, ister "Batı Avrupa ve Kuzey Amerika' da 17. yy-19.yy arasında gelişmiş sosyal, politik ve ekonomik sistemlere doğru evrilme/değişme" olarak açıkça belirtilmiş olsun, ister 'toplumsal hareketlilik', 'farklılaşma' ve 'bütünleşme' gibi Parsons tipi yapısal-işlevselci kalıplarla tanımlansın, 'modernleşme' terimi, Batı'nın önderlik ettiği bir dünya-tarihsel dönüşüm momentine ve bu süreçte alınan farklı konumlara işaret etmekten kurtulamaz (Eisenstad,1986:22-47). Modernleşme paradigması çerçevesinde 'modern toplum' genellikle şu özelliklerle tanımlanır: Ekonomik düzeyde, modern toplum, artan işbölümü, yoğun/rasyonel teknoloji kullanımı ve sanayileşme ile nitelenir. Siyasi düzeyde, siyasi hareketlenme ve katılımın artması, milliyetcilik ve ulus-devletin gelişimi, siyasi kurumların uzmanlaşarak farklılaşması, çoğulculuk, otoritenin sekülerleşerek, rasyonalleşmesi gibi süreçler vurgulanır. Kültürel olarak, temel değer sistemlerinin farklılaşması, karmaşık ideolojik sistemler ve merkezi kültür kurumlarının gelişmesi, rasyonel bilimsel düşünüş, akıl ve irade yoluyla çevreye egemen olma, yenilik ve deneyimlere açık olma, sosyal ilişkilerde seküler düşünme gibi süreçler sözkonusu edilir. Tüm bu düzeydeki gelişmelere kentleşme, sanayileşme, okur yazarlığın artması, iletişimin gelişmesi, yoğun nüfus hareketleri toplumsal hareketlilik gibi toplumsal süreçler eşlik eder. (Welch,1967:5-8; Köker,1990:23,26) 'Geleneksel toplum' ise, yukarda belirlenen yapısal özelliklere doğru ilerleyeceği varsayılan 'geçiş toplumlarını' ifade eder. Modernleşme kuramına göre, geçiş toplumları bu süreç sonucunda geleneksel öğelerden tamamıyle kurtularak modern olacaklardır. Modernleşme kuramıyla ilgili olarak asıl eleştirilmesi gereken, modern-batı toplumlarıyla ilgili, betimsel analizleri değil -ki, çoğu doğrudur- Batı' nın neden ve nasıl 'Batı' olduğu ve geleneksel toplumların neden hala orada kaldığı hakkındaki görüşleri ve geleceğe dönük varsayımların geri planında yatan tarih felsefesidir. Bu ideolojik tarih görüşünün eleştirisi bize, Batı dışındaki cografyaların modernleşme süreçlerinin nasıl ele alınması gerektiği konusunda yol gösterecektir.

Öncelikle modernleşme kuramlarının 'Batı'sını ele alalım. Aslında modernleşme kuramları, Batı

---

[2].Siyasal gelişme için bkz. (Köker, 1990; 17). Örneğin, siyasal gelişme kavramını bir zamanlar özdeş tutulduğu batılılaşma-modernleşme perspektifinden kurtarmak isteyen Huntington, bu kavramı 'siyasal kurumsallaşma' olarak yorumlar ve uyum sağlama, karmaşıklık, özerklik ve tutarlılık gibi yapısal özelliklerle tanımlar (Huntington, 214-223). Ancak, modernleşme kuramına daha az batılı-ideolojik bir görünüm verme. Batı-gelişmiş toplum özdeşliğinden kurtarmak çabası sonuçsuz kalmaya mahkumdur, çünkü tüm bu ölçütler modern dönem dışında tanımlanmaya kalkışılınca anlamsızlaşırlar.

modernliğini analiz etmekten ziyade, Batı modernliğinin 1960'lı yıllarda alc ğı biçimi veri kabul ederek, onun geleneksel toplumla olan karşıtlığını belirginleştirmek amacında olduğu için, modernliğin karmaşık süreçleri ve Batı' nın heterojen niteliğini zorunlu olarak gözardı etmiştir. Oysa Batı modernliğinin sorgulanması Batı/Batı olmayan, gelenek/modernlik ayrımlarının da sorgulanmasını gerektirecektir. Modernleşme perspektifinin ideolojik geri planını açığa çıkaracak olan bu tartışma, Batı dışındaki toplumların modernleşme süreçlerini anlamak için önem taşır. Modernleşme kuramlarında olduğu gibi katı bir gelenek/modernlik ayrımına dayanan bir model, ne Batı modernliğini anlamak ne de Batı/Batı olmayan ilişkisini kavramsallaştırmak için uygundur. Bu konuda, Batı'nın toplumsal ve siyasi dönüşümleri bağlamında geliştirilen modernleşme gibi kavramların, ancak Avrupa deneyiminin kendi içindeki farklılıkları ve geçirdiği dönüşümler gözönüne alınarak zenginleştirildiğinde Batı dışındaki toplumların değişimini de anlamak için kullanılabileceğini öne süren Bendix' in görüşleri bizi aydınlatacaktır (Bendix,1994:8-13). Bendix, "ne kadar fazla modernlik, o kadar az gelenek, şimdi değilse ileride" diye özetlenen modernleşmeci görüşü eleştirerek, gelenek ile modernliğin kendi içlerinde tamamen bütünleşik ve diğerine kapalı iki ayrı alan olduğunu reddeder. Ona göre, 19.yy' da siyasi nedenlerle geliştirilen 'gelenek-modernlik' ayrımının idealize edilmesi, sonuçta modernleşmenin sanayileşmeye indirgenmesine ve Batı toplumları arasında farklı geleneklerden gelmekten kaynaklanan farkların gözardı edilmesine yolaçmıştır. Bendix, toplumsal değişimi düşünürken, zorunlu olarak bir 'öncesi'-'sonrası' modeli tanımlamak gerektiğini; ancak bunu yaparken bir altınçağ yaratmaktan ve değişimi, idealize edilen bir ilk durumdan uzaklaşma olarak görmek eğiliminden kaçınmak gerektiğini vurgular. Çoğu zaman eski toplumun 'bir/bütün' olduğu şeklindeki imaj, 'öncesi ile sonrası' arasındaki karşıtlıktan kaynaklanan bir yanılsamadır. Çünkü her toplumsal yapı, antagonistik ama tamamlayıcı olan iki ya da daha fazla eylem ve düşünce ilkesi ile nitelenir. Dolayısıyla, 'gelişmekte olan ülkeler' Batı gibi gelişmeyecekleri gibi, Batı' nın kendi geçmişine yönelik olarak da, 'retrospektif determinizm' yanılmasına kapılınmamalıdır. Batı' da gelenek ile modernlik arasında ters bir ilişki olmamış, sanayileşmenin yükselişi gelenekleri dışlamamıştır. Bendix, modernleşmeci bir perspektiften bakılınca, İngiltere dışında her yerin 'gelişmekte olan ülke' sayılması gerektiğini; çünkü buralarda dışarıdan hazır alınan modern teknoloji ve politik kurumların yerel (arkaik, feodal ve geleneksel) yapılarla eklemlenerek içerildiğini; dolayısıyla geleneklerin bir şekilde muhafaza edildiğini söyler. Dahası, dışardan gelen modern teknoloji ve kurumların alınmasının yarattığı toplumsal gerginliklerin geçici değil, kalıcı olabileceklerini de işaret eder. Bendix'in bu yaklaşımı bize, Batı modernliği denen oluşumun özellikle siyasi ve kültürel boyutlarıyla ilgili çabuk genellemeler yapmamak gerektiğini gösterir.[3]. Burada modernleşmenin farklı aşamaları olduğuna; ve sürece geç katılan ya da farklı geleneklere ve sınıf yapılarına sahip olan toplumların birbirlerinden çok farklı siyasi ve kültürel yapılarla (demokratik, muhafazakar, otoriter, devletçi ve hatta faşist siyasi rejimler

---

[3].B. Moore' un Batı' da tarım toplumundan modern sanayi toplumuna geçişin farklı siyasi yolları olduğuna işaret eden yaklaşımı da bu görüşü güçlendirir. Moore, modernleşme kuramı açışısından hepsi modern kabul edilen Amerikan, İngiliz, Fransız, Alman, Japon ve

gibi) modernleşmeyi tecrübe etmiş olduklarına işaret edilmesi gerekir. Daha sonra değineceğim üzere bu yaklaşım tarzı, devletçi bir modernleşme süreci yaşayan Osmanlı' nın özgünlüğüyle ilgili tartışmalara da ışık tutar niteliktedir. Modernleşme kuramlarının 'Batı' hakkındaki varsayımları gerçeği yansıtmadığı gibi, 'geleneksel toplum' ve 'modernleşme' süreçleri konusundaki tezleri de eleştiriye açıktır. Geleneksel toplumla ilgili en temel varsayım, bunların özsel olarak durağan toplumlar oldukları, bu nedenle ancak Batı müdahalesi/etkisiyle modernleşme sürecine adım atabilecekleridir. Bir tarih felsefesi olarak, bu görüş, tüm toplumların özünde aynı aşamalardan geçerek, geriye çevrilemeyen bir süreç sonunda birbirlerine ve Batı' ya benzeyeceklerini öngörür (Köker,1990: 27). Ancak, 1960'ların Batı'sının kendinden ve geleceğinden emin bakış açısını yansıtan bu beklenti, 60 sonlarında yerini geleneksel/modern ayrımının sorgulandığı daha incelikli yorumlara bırakmıştır. Gusfield modernleşme kuramlarının, geleneksel toplumla ilgili yedi varsayımını ve yanlışını şöyle sıralar: Gelişmekte olan toplumlar durağan toplumlardır; geleneksel kültür tutarlı bir norm ve değerler bütünüdür; geleneksel toplum türdeştir; eski gelenekler yeni değişmeler tarafından yokedilir; geleneksel ve modern biçimler daima çatışma içindedir; modernleşme gelenekleri zayıflatır (Gusfield'den aktaran Köker,1990: 30-31).

Modernleşme kuramıyla ilgili olarak eleştirdiğimiz noktaların bir çoğunu Osmanlı'yla ilgili tarih yazımında da izlemek mümkündür. Özellikle Osmanlı' nın tipik bir durağan geleneksel toplum olarak ele alınarak; kendine özgü, kendi içine kapalı, kendi içinde bütünleşik farklı bir varoluş alanı olarak görülmesi; geleneksel toplumun anlaşılmasında kültürel-islami ideolojik olgulara açıklayıcı öncelik tanınması; modernleşme yönündeki değişimin dış kaynaklı olduğunun vurgulanması; modernleşme sürecinde siyasi-hukuki kurumsal düzenlemelere ve aydınların (modernleşmenin hızlandırıcıları) rolüne ağırlık verilmesi; modernleşme sürecinin modern batılı demokrasiye doğru ilerlediğinin öne sürülmesi gibi konularda bu varsayımların izleri görülebilir. Osmanlı' yı izole bir uygarlık ve klasik bir 'doğu' toplumu olarak değerlendirmek, sonuçta değişimi salt dışsal etkenlerle açıklamaya götürür. Böylece Osmanlı tarihi, kurumların devlet ideolojisinde belirlenen ideal durumlarına yaklaştıkları bir altın çağ ile, bu idealden uzaklaşarak Batılılaşma yönünde dönüştükleri bir reform dönemi olarak ikiye ayrılır. Bu yaklaşımda tarih, altın çağdan çöküşe ve Batılılaşmaya doğru lineer bir doğrultu izler. Bu çerçevede batılılaşma tarihi de kurumların dönüşüm tarihi olarak yazılır (İslamoğlu-İnan,1987:4-7). Sonuç olarak, modernleşmeci yaklaşımların Osmanlı modernleşmesine ilişkin olarak; geleneksel toplum düzeninin 'özgünlüğünü' vurguladığını; bu toplumun ancak batılılaşmayla birlikte evrensel tarihe giriş olanağı bulduğunu ima ettiğini; modernleşme süreçlerini açıklarken dış etkilere önem verdiğini; degişimin bütünselliğini gözardı ederek, tek tek kurumların modernleşme tarihini yazmaya yöneldiğini söyleyebiliriz. Öte yandan Osmanlı tarihini açıklarken 'modernleşme' kavramını kullanan ama farklı sonuçlara varan bir ikinci yaklaşım türü daha vardır. Burada da modernleşmeci yaklaşımlarda olduğu gibi Osmanlı'nın hem geleneksel yapılarının hem de

---

Çin örneklerine bakarak, farklı sınıfsal dengelere bağlı olan farklı siyasi yollar (burjuva devrimi, tepeden devrim ve köylü devrimi gibi) olduğunu belirtir. bkz.(Moore,1989)

mc lernleşme süreçlerinin 'kendine özgü' olduğunun vurgulanması, modernleşme sürecinin dış etkenlerle açıklanması, iç dinamiklerin ise siyasi-ideolojik öğelere indirgenmesi sözkonusudur[4]. Ancak bu yaklaşımda modernleşmeye karşı çok daha eleştirel bir yaklaşım sergilenir. 'Doğu despotizmi' kavramı burada da merkezidir ve geleneksel toplumun tanımlanmasında ilkiyle büyük bir benzerlik vardır. İki yaklaşım arasındaki en önemli fark, Batı modernliği kavramını algılayış farklılığından kaynaklanır. Bu yaklaşım tarzını benimseyenler Batı modernliği ile karşılaştırıldığında Osmanlı-Türk modernleşmesinin ne kadar yüzeysel, taklitçi yani 'batıcı' kaldığına işaret eder ve bu yüzeysel dönüşümün ardında hiç değişmeden kalan kültürel bir süreklilik ararlar. Onlara göre, geleneksel toplumdan kaynaklanan özgün doğulu yapı, modernleşme sürecini de 'kendine özgü' kılmıştır. Bu özgünlük, temel olarak sürecin devlet merkezli ve tepeden olmasından kaynaklanır. Batılılaşma adına yapılan reformlar, Türkiye'de modernliğin özü olan sivil toplumun değil, otoriter bir devlet yapısının güçlenmesine yolaçmış; yukarıdan ve zorla gerçekleştirilen batılılaşma girişimleri Batı modernliği ile aramızı açmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Buraya kadar yapılan analizlerden kalkarak, Osmanlı-Türk modernleşmesiyle ilgili tartışmanın kuramsal boyutları hakkında bazı saptamalar yapmak istiyorum. Öncelikle şunu belirtmek gerekir. Klasik modernleşme kuramlarının paradigması içine girmeksizin, modernlik ve modernleşme terimlerini kullanmak mümkündür. Bu kavramları, salt Batı deneyimini değil, Türkiye tarihini açıklamak (özellikle siyasi iktidar sorunu bağlamında) açısından da faydalı buluyorum. Öncelikle 'modernliği' dünya-tarihsel ve küresel bir olgu olarak görmek gerekir. 17. yy' dan itibaren ilk kez Batı' da ortaya çıkan birbiriyle bağlantılı bir dizi 'modern' dinamik, iki temel taşıyıcı (kapitalizm ve ulus-devlet) yoluyla tüm dünyaya yayılan 'global' bir nitelik arzeder. 'Global' modernlik, ulaştığı her yerde, farklı değişkenlere bağlı olarak, çok farklı etkiler yaratmış ve farklı biçimler almıştır. Bu farklılıklar önemlidir; ancak farklılıkların özselleştirilip, belirli deneyimlerin 'modern' dinamiklerin dışında algılanması doğru olmaz. Modernlik belirli bir coğrafyanın tekelinde değildir. Bu bağlamda, Osmanlı' da 19. yy' da olgunlaşan dinamikleri de bu tarihsel döneme giriş olarak görmek doğru olacaktır. Batı ile diğer coğrafyalar arasındaki fark 'modernlik' ile 'gelenek' arasındaki bir fark değil, farklı modernleşme tarzlarına ilişkin bir farktır. Aynı nedenle, modernleşmeyi, Batılılaşma olarak algılamak da yanıltıcı olacaktır. Modernleşme her yerde batı ülkelerinin izlediği yolu izlemek zorunda değildir ve hiçbir yerde öyle olmamıştır. Kaldı ki bu anlamda Batı da zaten homojen bir nitelik arzetmez. İngiltere dışında her yerin 'gelişmekte' olduğunu söyleyen Bendix haklıdır. Batı dahil her coğrafyada 'modernlik' bir süreç olarak yaşanmıştır/yaşanmaktadır. Dış dinamikler sürece sonradan katılan tüm ülkeler için geçerlidir. Aslolan dış etkinin nasıl içselleştirildiği sorusudur. Modernleşme sürecine her yerde iç ve dış etkenlerin etkileşimi sonucunda gelenek ile modernliğin sentez formları oluşmuş, modernliğe karşı direnişler gündeme gelmiş ve bu durum modernleşme sürecini çok çatışmalı bir

---

[4].bkz. (Küçükömer, 1994; İnsel, 1990; Aktar, 1993).

karaktere büründürmüştür. Dolayısıyla sorun, Doğu/Batı gibi ikili karşıtlaştırmalar yapmak değil, her toplumun özgün modernleşme dinamiklerini ortaya koymaktır. Öte yandan, her topluma özgü dinamikleri ve somut modernlik tarzlarını daha iyi anlamamıza yarayacak olan perspektif, aynı zamanda modernliği 'global' olarak değerlendirmeyi gerektirir. 'Global' modernlik anlayışı, her topluma özgü iç ve dış etkilerin etkileşimini daha iyi anlamamızı, indirgemeden ve özcülükten kaçınmamızı sağlar. Modernlik salt Batıya özgü bir olgu olarak değerlendirildiğinde, hem Batı hem de Batı dışındaki coğrafyalar özselleştirilmiş olur. Osmanlı'yı, modern tarih içine yerleştirmek, onun özgünlüklerinin gözardı edilmesini değil, daha iyi açıklanmasını mümkün kılar. Ancak bu özgünlüğün temelinde doğu/batı ikileminin yatmadığını vurgulamak önemlidir[5]. Her modernleşme bir süreçtir ve herbirinin özgünlükleri vardır. Bu özgünlüklerin bir kısmı, içsel yapılardan, bir kısmı modernleşme evriminin geçirdiği farklı aşamalarda oluşan farklı nesnel koşulların etkisinden kaynaklanır. Çok farklı geleneksel yapılara sahip iki ülke modernleşme süreçlerine belirli bir aşamada katıldıkları için birbirlerine benzeşebilirlerken, öte yandan benzer geleneksel (iç) yapılara sahip iki toplum, sürece farklı aşamalarda katıldıkları için çok farklı yönlere gidebilirler.

Tüm bu toplumsal farklılıklara, melez formlara ve özgünlüklere rağmen, modernleşmenin bazı temel değişmezleri vardır. Çok farklı yapılara sahip geleneksel toplumları benzer bir gelişim rotasına sokan derin bir dinamikten sözedilebilir. Modernleşmeyi tanımlayan birbirine bağlı üç temel dinamik söz konusudur. Kapitalizme dayanan bir sanayi uygarlığının yolaçtığı toplumsal dinamikler; ulus-devlet biçimi ve ona bağlı siyasal gelişmeler; ve bu iki temel dinamiğe uyum gösterebilecek esneklik arzeden modern kültürel yapılar-ki bunlar ilk iki dinamikten çok daha fazla çeşitlilik arzeder- Türkiye'de siyasi iktidarın meşruiyeti sorununu analiz ederken 'modernlik' ve 'modernleşme' terimlerini tercih etmemin bir nedeni de, bu üç dinamiği birbiriyle ilişkili olarak ele almamıza yarayan bütünsel bir perspektif sunmasıdır. Modernlik farklı kurucu öğelerinin karmaşık bir etkileşim içinde oluşturduğu bütünsel bir olgudur. Bu nedenle modernleşme süreci de bu kurucu öğelerden herhangi birine indirgenmemelidir. Kuramsal düzeyde bu üç dinamik arasında ne tür ilişkiler olduğu sorusu çok tartışmalıdır. Ancak burada çok genel olarak, Osmanlı gibi özellikle modernleşme sürecine daha geç bir momentte ve bariz bir Batı müdahalesiyle giren toplumlarda kapitalizm ve ulus-devlet dinamiklerinin daha belirleyici olduğunu; kültürel-ideolojik yapıların ise onlara bağımlı değişkenler olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Modernlik, çok özgün bir uluslararası ekonomik ve siyasi ortamla karşılaşan Osmanlı gibi toplumlar için, Batı'ya kıyasla çok daha net bir biçimde ekonomik olarak güçlü bir ulus-devlet kurma süreci anlamına gelmiştir. Oysa Batı modernleşmesinde kapitalist teknolojik gelişme ve ulus-devlet, geri plandaki çok derin toplumsal ilişkilerin, mücadelelerin 17. ve 18.yy.'larda varmış olduğu somut biçimlerdir. Osmanlı' nın bu güçlü ekonomik ve siyasi kurumların ardındaki karmaşık gelişimi algılaması çok uzun sürmüştür, taklit edilmesi ise zaten mümkün değildir. Son

olarak, modernlikten bahsetmenin içerdiği değer yargıları sorununa değinmek istiyorum. Hem modernleşme kuramcıları hem de Osmanlı-Türk tarihinde etkili olan modernleştirici aktörler, bu sürece olumlu bir anlam yükler ve Batı ile özdeşleştirilen modernlik tek yol olarak sunulur. Burada benimsenen çerçevede ise bu şekilde bir değer yargısı olmaksızın, eleştirel ama gerçekçi bir perspektif öneriliyor. Yani bütün sancılı, çatışmalı, iktidar ilişkileriyle örülü özelliklerine rağmen geçilmek, içine girilmek zorunda olunan bir tarihsel dönem sözkonusudur. Yabancılaşma teriminin ima ettiğinin aksine, veri kabul edilmesi ve içeriden dönüştürülmesi gereken bir süreçtir bu. Bu içerden dönüştürme süreci ise modernliğin modernist bir eleştirisini yapmayı gerekli kılar.

ii.Türkiye Modernleşmesinin Niteliği

İlk bölümde modernliği, farklı modernlik söylemlerinin gerilimli bir etkileşim içinde oluşum ve gelişim dinamiklerini belirlediği karmaşık ve çelişkili bir tarihsel dönem olarak nitelemiştik. Çeşitli dönüşüm evrelerinden geçmiş olan modernlik tek boyutlu bir süreç olarak değil, çelişkili gelişme mantıklarının karmaşık bir etkileşimi olarak varolur. Modernliğin ikili, çelişkili, muğlak, trajik karakterini en iyi Wagner'in 'modernliğin çifte imgesel anlamlandırması' dediği şey anlatır. Buna göre modernliğin; biri modern tarihi aklın ve özgürlüğün ilerlemesi olarak okuyan (Aydınlanma); diğeri ise Aydınlanmayı disiplin altına alma, bürokratikleşme olarak eleştiren iki farklı kurucu söylemi vardır. Aydınlanma da kendi içinde ikili bir nitelik taşır. Aydınlanma geleneksel toplumun çözülmesi sürecinde ortaya çıkan derin epistemolojik ve ontolojik kaygıya Akıl-Doğa-Birey-İlerleme-Bilim gibi üst söylemler yoluyla yanıt vermeye çalışan bir üst anlatıdır. Aydınlanma modernliği aklın ve özgürlüğün ilerlemesi tarihi olarak görür. Bilimsel-teknik gelişme, siyasi liberalizm ve kültürün rasyonalleşmesi insanı özgürleştirecektir. Dolayısıyla Aydınlanmada hem çok derin bir oluşsallık bilinci, özerklik ve özgürlük arayışı; hem de kesinlik, sistem, düzen ve rasyonalite arayışı vardır. Öte yandan modernliğin ikinci kurucu söylemi Aydınlanmaya yönelik çeşitli eleştirileri içerir. Modernliğin modernist ya da anti-modernist eleştirileri ise modern tarihin özgürlük ve özerkleşmeden çok, disiplin altına alma, baskı, nihilizm ve bürokratikleşme ürettiğini iddia ederler. Aydınlanma ve Aydınlanma eleştirileri modernliğin iki yüzünü oluşturur. Modernliğin bir yüzünde sürekli bir yaratıcı yıkım, yıkıcı yaratım, bireysel özgürlük, kendini gerçekleştirme arayışı, derin bir oluşsallık bilinci, kendini ve herşeyi sürekli eleştirme ve sürekli dönüşüm vardır. Bu modernliğin modernleşme boyutunu gösterir. 15.yy'dan beri çeşitli bilimsel keşifler, üretim, sanayileşme, nüfus hareketleri, kitle iletişimi, ulus devlet ve onun bürokratik aygıtı, kitle hareketleri, mekanın hızlı dönüşümü ve küresel kapitalizm gibi toplumsal dönüşümler modern çağa sürekli bir dinamizm katmışlardır. Bu anlamda modernlik "katı olan herşeyin havada eriyip gitmesi" ne ve bu süreci besleyen duygu ve tutumları işaret eder. Modernliğin öteki yüzünü ise kuşku ve yerinden edilme süreçlerine karşı kesinlik arayışı

---

[5].Osmanlı-Türk modernleşmesinin karmaşık rotasını izlerken, bu sürecin hem Batı Avrupa içindeki bazı ülkelerin (Almanya gibi) hem de L. Amerika, Rusya ve Japonya gibi uzak coğrafyaların deneyimleriyle taşıdığı benzerlikler üzerine düşünmek gerekir.

ve tutunma ihtiyacı, düzenleme ve denetim altına alma çabaları vardır. Modernlik birey ve toplumlara gelişme ve kendini gerçekleştirme vaadiyle birlikte aynı zamanda şiddetli bir yokolma tehdidi yarattığı için bu kesinlik ve denetim arayışı doğmuştur. Modernizm ise insanları bu hızlı değişim sürecinin hem öznesi hem de nesnesi yapan değerlerdir. Modernliğin hem destekleyicileri hem de düşmanları olan modernistler, modernliği içinden eleştirerek onu sürekli dönüşüme zorlarlar. Hepsinin temelinde oluşsallık bilinci yattığı için tüm modern kurumlar, eleştiriye ve dönüşüme mahkumdur. Bu nedenle oluşsallık ancak kısmen ve geçici olarak giderilebilir. Modern kurumlar hem muktedir kılıcı hem de kısıtlayıcı yönleriyle varolurlar. Modernliğin sürekli bir dönüşüm dönemi olmasının bir nedeni de farklı gelişme mantıklarına sahip özerk alanlara bölünmüş olmasından kaynaklanır. Böylece oluşan her ayrı alan kendi içinde modernliğin çelişkilerini barındırır. Ekonomi, siyasal alan ve kültür birbirileriyle ve kendi içlerinde çatışmalıdır. Bu farklı alanlar arasında oluşan her uzlaşma sonunda bozulur ve yıkımın ardından yeni bir düzen kurulur. Her seferinde ya daha fazla özgürlük talep edilir ya da düzenleme ve denetim.

Bu çerçeveden bakıldığında Türk modernleşmesi için şunlar söylenebilir. Modernliğin geri planını oluşturan 'katı olan herşeyin havada eriyip gitmesi' süreci Batı'daki kadar şiddetli olmasa da Osmanlı'da da modernliğe girişi sağlayan asıl dinamiktir. Osmanlı'da da modernliğe geçisi gerektiren çok önemli ve derin bir toplumsal dönüşüm gerçekleşmiştir. Osmanlı'daki modernleşme sürecinin siyasi ve kültürel boyutlarına ağırlık verenler, modernleşmenin bu boyutunu gözden kaçırmak eğilimdedirler. Oysa ki bu süreçte geleneksel bir toplumsal formasyon tamamen çözülmüş ve yerini yeni dinamiklere bırakmıştır. Sınırlı da olsa siyasal ve kültürel modernizme zemin hazırlayan da geleneksel toplumun çözülmesi olmuştur. Öte yandan bu toplumsal dönüşüm eskiyi çözdüğü kadar yeniyi doğurmamış, bu nedenle daha çok bir tahribat ve düzenin bozulması süreci olarak algılanmıştır. Bunun nedeninin, değişimin dışsal etkiyle başlamış olması ve yeniyi temsil eden toplumsal güçlerin zayıf kalmış olması olduğu söylenebilir. Batı'da çok daha uzun bir döneme yayılmış ve alttan gelişmiş olan modernleşme dinamiklerinin Türk modernleşmesinde daha kısa sürede ve devletin önderliği ve denetimi altında geliştiği doğrudur. Ancak iki süreç arasında önemli paralellikler vardır. Modernleşme, Batı'da feodalizmin çözülüp yerini kapitalist bir toplumsal formasyona bırakması iken, Osmanlı'da da geleneksel toplumsal formasyon yerini çevresel bir kapitalizme bırakmaya başlamıştır. Osmanlı'nın modernleşme süreci de sonuçta kapitalizm ve ulus-devletin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu süreçte çözülüşe yön verecek ve yeniyi bir düzen ilkesi olarak örgütleyebilecek tek güç devlet olmuştur. Devletin modernleşme konusunda ikircikli bir tutumu vardır. Bir yandan geleneksel toplumu çözer ve yeniyi oluşturmak isterken, öte yandan bu süreci mümkün olduğunca denetim altına almaya çalışmış, bu nedenle toplumsal güçlerin önünü ancak kısmen açmıştır. Burada trajik bir durum sözkonusudur. Toplumsal modernleşmenin önünü açan asıl aktör devlettir ama devlet, devlet aklının gereği olarak bunu ancak kısmen yapabilmiştir. Dolayısıyla geleneksel toplum çözülmüş ama toplumsal modernleşme biraz ağır

ilerlemiştir.

Modernleşme sürecinde devletin aktif bir rol oynamış olması modernleşmenin devletin keyfi iradesini temsil ettiği veya salt bir ithal meselesi olduğu anlamına gelmez. Çünkü, geleneksel toplumun çözülmesi süreci devletin tercihi dışında dünya-tarihsel bir olay olarak gündeme gelmiş, devlet sadece bu zorunlu tarihsel dönüşüm sürecine tepki vermek ve yön vermek zorunda kalmıştır. Devletin modernleşme sürecinin tek ve herşeye kadir aktörü olarak gösterilmesi doğru değildir. Çünkü devlet bu süreci denetleme çabası içinde kendisi de dönüşüme uğramıştır. Yine de Türkiye modernleşmesinde devletin belirleyici olduğunu ya da en azından çatışan mantıklar arasında onun hakim olduğunu söyleyebiliriz. Yani Batı modernliğine çok karmaşık ve çelişkili bir nitelik kazandıran toplumsal güçlerin karmaşık etkileşimi süreci (merkezi devlet, yerel beyler, kilise, kentler, burjuvazi arasındaki çatışmalar) Osmanlı'da kısmen yaşanmış olmasına rağmen, süreç daha fazla devletin denetiminde gelişmiştir. Osmanlı'da da merkezi devlet ile ayan, islam ve ticari burjuvazi arasında benzer çatışmalar ve karmaşık etkileşimler sözkonusu olmuş ve bunlar modernleşmenin niteliğini etkilemiştir. Ancak bu çatışan güçler arasında merkezi devletin ağır basarak sürece kendi damgasının vurduğunu, kendi devlet aklının gerektirdiği şekilde diğer toplumsal güçlerin önünü açtığını görüyoruz. Her şeye rağmen, tepeden bir devrim yoluyla da olsa sürecin bir devrim niteliği taşıdığını ve bu süreç sonunda Türkiye'nin modernliğe dahil olduğunu belirtmeliyiz[6]. Her ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin de kendine özgü bir modernleşme tarzı olmuştur. Bu süreç açıkça Batı'nın gelişim dinamiklerinden oldukça farklı bir seyir izlemiştir. Ancak bu kendine özgülük onu modernlik dışında ele almamızı gerektirmez. Modern dönemde tüm coğrafyalar modernliğe dahil olmuşlardır. Üstelik Osmanlı-Türk modernleşmesi bu süreci Batıyla yoğun bir etkileşim içinde yaşamış ve sonuçta devlet eliyle de olsa güçlü modern dinamikleri harekete geçirmiştir. Modernleşme sürecinde siyasi kertenin ağırlık kazanması ve dönüşümlerin tepeden gerçekleştirilmesinin belirli bir momente kadar modernleşme dinamikleriyle çelişki arzetmediğini; tam tersine o dinamiklerin aldığı özgül form olduğunu söyleyebiliriz. Modernleşme sürecinin dışsal etki (modernliğin etkisi) ile başlamış olması önemlidir ama bu sürecin hep dışsal kaldığı ve zorlama olduğu anlamına gelmez. Bir avuç bürokratın keyfi iradesini yansıttığı ise hiç söylenemez. Dış etki ancak içselleştirildiğinde etkili olmuştur.

Her modernleşme süreci, gelenek ile modernliğin farklı sentezlerini meydana getirir. Türk modernleşmesinde ise oldukça muhafazakar bir modernlik tarzı oluşmuştur. Toplumsal modernleşme süreçlerinin biraz sekteye uğramasının de nedeni budur. Öte yandan devlet modernliğe geçisi sağlayarak uzun vadede kendi denetim altına alamayacağı güçlere zemin

---

[6].Tepeden devrim için bkz. (Emrealp, 1984:92,93; Trimbergen, 1978; Savran, 1992:37-42) Savran, devletin ve bürokrasinin ağırlığının Türkiye' ye özgü olmayıp, tüm tepeden devrimlerin ortak özelliği olduğunu belirtir. 19. yy ikinci yarısından itibaren tüm Avrupa, tepeden devrimler çağına girmiştir Tanzimat, burjuva devrimi öncesinde görülen kapitalizm öncesi mutlakiyetçilik ile tepeden devrimin Osmanlı koşullarına özgü bir sentezidir. Meşrutiyet ile burjuva toplumunun ön koşulları oluşturulmuştur. Savran 1908'i ilk burjuva devrimi. Jön Türkler'i de burjuva devrimci kuşak olarak tanımlar. (1992:37-42)

hazırlamıştır. Kapitalist bir toplumsal formasyon yaratarak toplumu dinamikleştirmiş ve modernliğin çelişkili mantıklarına yol vermiş olan devlet, kendini de böylece dönüşüme açık kılmıştır. Devletin bu değişime direndiği her noktada toplumsal formasyondaki çelişkiler artacaktır. Modernleşme süreci, ilkin, modernleştiricilerin bizzat kendilerinin muhafazakar olmaları, ikinci olarak, modernleşmeye karşı anti-modernist muhafazakar tepkilerin güçlenmiş olması nedeniyle iki anlamda muhafazakardır. Bu muhafazakar ortamda gelişmeye fırsat bulamayan en önemli şey, kültürel modernlik ve özellikle modernliğin modernist eleştirileri olmuştur. Hem modernistlerin hem de onlara direnen ve islami bir biçim alan muhafazakarlığın modernliğe yaklaşımı son derece kısıtlayıcıdır. Modernleşme sürecinde devlet toplum için gerekli gördüğü ayıklamayı yapacak ve toplumu düzen içinde dönüştürecek bir aktör olarak önem kazanmıştır.

Modernleşmecilerin seçmeciliğinin temelinde taklitçilik değil, muhafazakar bir pragmatizm yatar. Bu pragmatizmin arkasında Batı'dan etkilenmenin nedenini de oluşturan, güçlü bir düzen kurma arzusu vardır[7]. Modernleşmeciler modernliğin sonuçlarını ve ürünlerini ve bunlar arasından da işlerine gelenleri seçmek amacındadırlar[8]. Burada ilki süreçlerden ve yöntemlerden çok, sonuçlarla ilgilenmek, ikincisi modernliğin sonuçları arasında maddi olanlar ile siyasal ve kültürel olanlar arasında katı bir ayrım yapmak olarak tezahür eden iki tür seçme sözkonusudur. Modernleşmeciler Batı'ya bakınca bilimsel ve teknik üstünlük, güçlü bir devlet yapısı ve zenginlik üreten bir ekonomi gördükleri için, bu sonuçlara, onları yaratan süreçleri atlayarak varmak isteği ve modernliğin sakıncalı taraflarını atlamak isteği belirginleşmiştir. Bu nedenle, akıl, bilim, ilerleme, anayasal devlet gibi modern kavramlar geri plandaki süreçler ve dinamikler olmadan hap gibi alınıp uygulanmak istenir. Modernliğe yaklaşımdaki bu pragmatizm önemli bir trajediye yolaçmıştır. Aydınlanmanın ideolojisinin ve modernliğin ürettiği sonuçların gerisinde yatan sakıncalı yüzü aslında modernliğe can veren ve onu sürekli besleyen bir ana damardır ki bu damarın kesilmesi önemli sonuçlara yolaçar. Modernleşmeciler, modernliğin oluşsallık bilinci, eleştirellik, sürekli dönüşüme açık olmak ve özgürlük arayışını vurgulayan boyutunu sakıncalı görmüş ve sınırlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle baştan itibaren muhafazakar bir tona sahip olan modernlik en büyük zararı çatışma ve oluşsallığın kendini en fazla ifade ettiği alan olması gereken siyasal alan ve kültürel modernizme vermiştir. Siyasal ve kültürel modernizmin zedelenmesi sonuçta toplumsal modernleşmeyi de sekteye uğratmıştır[9].

---

[7].Örneğin, A.Cevdet'e göre "Avrupa ile bizim aramızdaki ilişki kuvvet ile zayıflık, bilim ile bilmezlik arasındaki ilişki"demektir.Yapılması gereken "caanım Avrupa'nın iyilikbilir bir öğrencisi olmaktır". Aktaran, (Kaygı, 1992:16) İ.Müteferrika'ya göre ise Batı'nın üstünlüğü "ciddiyet, çabalama, özen, irdeleme ve araştırma ile kendi askerlerine hikmet ilkelerine dayalı bir düzen kurmalarından kaynaklanır". Akt. (Kaygı, 1992:44)

[8].S.S.Öğün buna perhizci modernleşmecilik der.(1995:32)

[9].Bu durum Fransız Devriminin Osmanlı'da nasıl algılandığına bakarak anlaşılabilir. 1860'lara kadar Devrim Osmanlı'yı sadece dış ilişkilere getirdiği dönüşümler bağlamında etkilemiştir. Onun ötesinde devrimin ideolojisinden etkilenmek şöyle dursun, bir aşağılama sözkonusudur. Devrim yöneticiler üzerinde değil, gayrimüsliler üzerinde etkili olmuştur. Yöneticiler ise Aydınlanmanın fikri yönleriyle değil, sonuçlarıyla ilgilenmişler, bilim,teknik ve maddi zenginliği önemsemişlerdir. Böylece "modern yaşamın işe yarar öğeleri ve pratik sonuçları onun eleştirel özünden sıyrılarak ele alınmıştır". Bu yorum için bkz. (Mardin, 1989:70)

Osmanlı'nın karşı karşıya kaldığı modernliğin Batı ile somutlanması ve Batı'nın aynı anda hem varolan düzeni tehdit eden bir rakip güç hem de ders alınması gereken bir model olarak görülmesi Türk modernleşmesinin özgün rotasının ve ikilemlerini belirleyen asıl etken oldu. Burada Chatterjee'nin doğulu milliyetçiliklerin trajik doğasına ilişkin söylediği şey geçerlidir. Yani Batı, hem taklit edilmesi gereken hem de husumet duyulan bir güç olarak belirmiştir (Chatterjee,1996). Bu nedenle modernleşme çok kuvvetli bir kültür ve kimlik sorunu olarak yaşanmış ve gelecekteki kültürel çatışmaların zeminini yaratmıştır. Kültürel sorunun öne çıkmasının buna bağlı bir diğer nedeni, modernleşme sürecinde kültürün, devlet için özel bir önem edinmiş olması bağlamında laiklik ve demokrasinin toplumun yaşamında anlamı olan kültürel kodlar olarak değil, yeni bir devlet düzeninin gerektirdiği yapılar olarak anlam kazanmış olmasıdır. Kültürün böylece doğrudan devlet işlerine bağlı kılınması ve Batıdan yalnızca toplum mühendisliğine uygun olan öğelerin alınması, modern kültürün eleştirellik, bireysellik, yaratıcılık, dönüşüme açıklık gibi boyutlarını zedeler. Böylece modernliğin Osmanlı'ya en geç ulaşan ve zor benimsenen boyutu olan kültürel modernlik hep siyasi gelişmelere bağımlı kılınmıştır.

Modernleşmenin hızı nedeniyle geleneksel yapıların tahrip olması, ama yerini güçlü ilke ve kurumların almaması geleneksel sektörlerde gerici hareketlerin oluşmasına yolaçmıştır[10]. Modernleşmeye karşı tepkinin islami biçim alması nedeniyle kültürel modernlikle ilgili sorunlar Türk modernleşmesinde çok önem kazanır. İslami muhafazakarlık modernliğe karşı çok daha seçmeci yaklaşır ve onu maddi ürünlerine indirgeyerek kabul etmeye razı olur. Modernleşmecilerin kısmi de olsa siyasi ve kültürel modernizme geçit vermeleri muhafazakarların tepkisini çekmiştir. Medeniyet ile kültür arasındaki ayrım Türk modernleşmesinin ürettiği muhafazakar tepkinin bir yansımasıdır[11]. Bu çerçevede Cumhuriyete kadar geçen sürede modernleşmeciler Batı medeniyeti ile geleneksel kültür öğeleri arasında çeşitli sentezler önerdiler. Bu sentez arayışları çerçevesinde modernlik zorunlu bir kültürel içerik taşımaktan çok, içeriği farklı biçimlere doldurulabilir olan bir kalıp olarak görüldü. Modernleşmecilerin gözünde bu kalıp, insanların belirli ideolojiler, inançlar uğruna siyasi olarak hareketlenerek sisteme destek olmalarına dayanan bir güçlü düzen oluşturma imkanı sağlıyordu.[12]

---

[10].Öğün modernleşme sürecinin yolaçtığı zihniyet yapıları hakkında şunları söyler. 'Geleneksel hayatın yapılarının işlevsizleştiği ve moderniteye özgü olanların ise geciktiği bir ortamda, insanlar bir sosyo-kurumsal erkazın konuklarında yaşarlar ve bu insan bilincine adalet ve kötümserlik olarak yansır" Zaman iyi zamanlar/mazi ile kötü zamanlar/bugün olarak ikiye ayrılır ve □ark miskinliği gelişir. (1995:19).

[11].Örneğin, doğunun manevi değerlerini Batıya karşı çıkaran muhafazakar görüşün temsilcisi Said Halim Paşa'ya göre çağdaş uygarlığın ana ilkesi ulusal bencillik temelinde bilim ve sanayide geri kalmış olanları yıkıma uğratmaktır. Ulusal bencillik, maddiyatçı, saldırgan, baskıcı, rekabetçi, sapkın ve nihilist karater özelliklerine dayanır. Batılı kurumlar kin ve nefrete dayalı toplumsal savaşların ürünüdürler. Batı kararsızlık ve dengezsizliği, İslam ise hoşgörü, adalet, eşitlik ve yetkinliği temsil eder.bkz. (Kaygı, 1992:140)

[12].Örneğin, Namık Kemal İttihad-ı İslam politikasını islamlaşmak için değil, müslümanları harekete geçirecek bir "diğer Avrupa" kurmak için önermiştir. bkz.(Kaygı,1992:76) İslamın yerel cemaat ölçeğinde gündelik yaşmı anlamdıran bir gelenek olmaktan çıkarak bir siyasal ideoloji haline gelmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. islamcılığın modern bir ideoloji olarak doğuşu konusunda bkz.(Türköne, 1991)

Türk modernleşmesinin ilk evresinde kısıtlı liberal modernlik döneminden çok örgütlü modernliğin izleri görülür. Örgütlü modernliğin etkisi özellikle siyasi ve kültürel modernlik için geçerlidir. Bu anlamda Türkiye modernliğe geç giriş yapmıştır. Osmanlı'nın Batı'nın siyasi ve kültürel etkisine açık olmaya başladığı geç 19.yy.'da Batı'da güçlenen milliyetçilik ve muhafazakarlık da toplumsal düşünce ve devrim korkusundan beslenir. Böylece zaten siyasi gelenekte varolan düzen söylemi 19.yy sonunda Batı'da liberalizminin gerileyişi ve örgütlü modernliğin kuruluşu bağlamından da güç kazanmıştır[13]. Kültürel modernizm bağlamında Türkiye'de modernizmin daha çok yıkıcı taraflarıyla algılandığını; buna karşı düzen arayışının öne çıktığını görüyoruz. Bu süreçte devletin belirleyici olması tüm modern süreçlerin devlet mantığı süzgecinden geçirilerek anlam kazanmasına yolaçmıştır.

iii. Modern Siyasal İktidarın Kuruluşu

a. Klasik dönemde Toplumsal Formasyon

Öncelikle klasik dönemden sözederken modern döneme özgü bir oluşumu ifade eden 'toplum' kavramını kullanmanın doğru olmadığını belirtmek gerekir. Batı' da 16. ve 17. yy' da ortaya çıkan bir kavram olarak 'toplum', önündeki 'sivil' takısının da ima ettiği gibi öncelikle bir maddi ihtiyaçlar alanı olarak, daha sonra ise tüm bir 'düzen' ilkesi olarak görülmüştür. Bu tür bir 'toplum' ve 'düzen' in olmayışı, doğu despotizmlerini değil, tüm pre-modern toplumları niteleyen bir özelliktir. Osmanlı' da gevşek bağlarla birbirine eklemlenen ve aslolarak merkezi devlet tarafından birarada tutulan çok parçalı bir yapı olduğunu görüyoruz. Öte yandan Ortaçağ Avrupasının feodal düzeniyle kıyaslandığında Osmanlı' nın çok daha 'bütünleşik' ve merkezi bir düzeni ifade ettiği de açıktır. Bu, çok uluslu patrimonyal bir dünya-imparatorluğunun düzenidir.

Osmanlı geleneksel düzeniyle ilgili en temel tartışma, toplumsal formasyonun niteliğine dair bir tartışmadır ki burada feodalizm ile ATÜT tezleri karşı karşıya gelir. Üretim tarzıyla ilgili bu tartışma burada detaylarına giremeyeceğimiz kadar karmaşıktır[14]. Ancak burada bazı genel tesbitlere değinmek gerekir. Osmanlı üretim tarzını 'feodal' olarak nitelemek doğru olmaz; çünkü özellikle pre-kapitalist toplumsal formasyonları tanımlarken 'siyasi' kerte bizzat üretim tarzının tanımı içine girer ve 'siyasi' müdahalenin özgüllüğüne bağlı olarak, üretim tarzı da farklılaşır. Ancak bunu söylemek Osmanlı'da feodal üretim ilişkileri ve eğilimleri olmadığı anlamına gelmez. Gerçekte bu büyük imparatorluktaki üretim ilişkileri oldukça karmaşıktır. Burada Timur'u izleyerek Osmanlı'da üretim tarzı ve ilişkilerinin kuruluş ve yükseliş döneminde farklılaşan; çok

---

[13].Bu bağlamda A.Rıza'nın İttihad ve Terakki'ye isim olarak Comte'un 'Düzen ve İlerleme' sloganının çevrisi olarak Nizam ve Terakki'yi önermiş olması anlamlıdır.bkz. (Aktar, 1993:128)

[14].Bu tartışma için bkz. (Timur, 1979; Divitçioğlu, 1981; Erdost, 1984)

çeşitli kaynaklardan beslenen; ve çok karmaşık yapılar içeren bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Burada, miri araziler dışında toprakta özel mülkiyeti de içeren çeşitli mülkiyet biçimlerinin olduğunu; vakıf ve mülk arazi gibi feodal eğilimler içeren biçimlerin zaman içinde miri arazi lehine geriletildiğini; çok geniş bir coğrafyada çok çeşitli üretim ilişkilerinin geçerliliğini koruduğunu; buna rağmen yaygın olan üretim biçiminin kendi içine kapalı köy birimlerine dayalı komünal üretim ilişkileri olduğunu belirtmek gerekir (1975:142). Ancak merkezi devlet bu feodal eğilimlerle her zaman çatışma içinde olmuş; özel mülk lehine genişleyen miri arazi ve tımar rejimi klasik döneme damgasını vurmuştur. Askeri-mali ve idari rejimin temelini oluşturun miri arazi merkezi devletin ortaya çıkışıyla paralellik gösterir. Toprak mülkiyeti padişaha aittir ve üretimin denetlenmesi, vergi toplanması (egemen olan ayni ranttır) ve asker yetiştirilmesi gibi amaçlarla merkezden atanan memurlara (tımarlı sipahiler) dağıtılır. Tımar, bir üretim biçimi olmanın ötesinde, siyasi-idari ve özellikle askeri bir kurumdur (Sunar,1994:67; Küçükömer, 1994: 34)[15]. Osmanlı'da devlet tımar sahibinin feodal bey halini almaması ve toprak temerküzünü önlemek için önlemler alınmış ve feodal gelişmelerle sürekli mücadele içinde olmuştur[16].

Osmanlı üretim tarzını ekonomik işbölümünün siyasi olarak belirlendiği, merkezi otoritenin üretim ve artık ürüne el konulması üzerinde katı bir denetiminin olduğu ve böylece yeniden üretimin temel mekanizmasını oluşturduğu Asyatik bir üretim tarzı olarak görmek doğru olacaktır (İslamoğlu-İnan,1987:47). Bu üretim tarzında farklı ekonomik pratikler devletin siyasi kontrolü yoluyla bütünleştirilmiştir. Devletin en önemli işlevi de artık ürüne vergi yoluyla el konulmasıdır. Osmanlı devleti, temelde tarımdan vergi alımına dayanan 'mali' bir devlettir (Mardin,1991a: 207,212). Osmanlı'da bir diğer önemli vergi kaynağı ticaret özellikde transit ticarettir. İç ve dış ticaret ve pazarlar üzerinde devlet denetimi vardır. Siyasi ve idari kontrol altında tutulan ticaret, üretime dışsal bir nitelik arzeder, yani amacı kar değil, Osmanlı'daki meta dolaşımının sağlanması, özellikle İstanbul ve saray çevresinin ihtiyaçlarının karşılanması olduğu için temel tarımsal iktisadi örgütlenmeyi sarsmaz (Sunar,1987:64). İç ticaret ise, köylü üretimi ile kentlerdeki lonca merkezli küçük meta üretimi arasındaki bağlantıyı oluşturur. Nihayet kentlerdeki lonca-merkezli basit meta üretimi de 'hisba' kurumu aracılığıyla devlet denetimi altındadır. Fiatlar, ücretler, mal miktarları ve iş kuralları katı kurallara bağlanmıştır. Bu üretim tarzında devlet, tüm üretimi entegre eden temel dikey eleman olarak, ekonomik, siyasi ve ideolojik kerteleri keser. Sunar' ın ifadeleriyle bu sistem, devlet denetimi altında tutulan yeniden dağıtımcı bir sistemdir (Sunar,1987:64-66). Tüm pre-market sistemlerde üretim, dağıtım ve mübadele piyasa-dışı mekanizmalarla düzenlenirken, Osmanlı'nın özgünlüğü düzenleyicinin

---

[15].Timur, miri arazide devlet mülkiyetinin Osmanlı devlet ideolojisini yansıttığını, aslında üretim tarzı ve ilişkilerinin karmaşıklığını gizlediğini söyler.(1979:150) Ancak yine onun işaret ettiği gibi bu sadece ideolojik bir olgu değil, devletin 'despotik karakterini ve üretim yapısını belirleyen olgudur. Merkezi devlet yönetcileri bu ideoljiyi ve ona temel teşkil eden toprak rejimini "feodal gelişmelere karşı bir silah olarak" kullanmışlardır.s.160

[16].Bu önlemler için bkz. (Timur, 1979:154-158)

merkezi devlet olmasıdır.

Bu tür bir toplumsal formasyonda, içinde yeraldığı toplumsal formasyondan kurumsal ve ideolojik olarak net bir şekilde ayrılarak kendini hiyerarşinin tepesine yerleştiren iyi örgütlenmiş, güçlü bir merkezi devlet yapısı oluşmuştur. Devletin bu ayrı, özerk, üstün ve kuvvetli yapısı tam da sosyal formasyonun özelliklerinden kaynaklanmış ve onunla bütünleşmiştir. Savaş gerekleri ile ekonominin gereklerinin içiçe geçirildiği bu sistem, güçlü bir devlet yapısını hakim kılmıştır. Üretim ilişkileri, askeri ve sürekli yarı-seferber halde bulunan bir askeri devlet yapısına yolaçmıştır (Küçükömer,1994:39). Devletin resmi ideolojisi toplumu askeri sınıf (yöneticiler) ile reaya (yönetilenler) olarak ikiye ayırır ve mülk ve raiyeti sultana ait görür.Timur, özel mülkiyetin tanınmadığı, toplumdaki sınıfsal ayrımları gizleyen, padişah dahil kimsenin can ve mal güvenliği olmadığı, haşmet takıntısına dayanan bu despotik devlet yapısının, üretim ilişkilerinden kaynaklandığını ve bu konumun devletin reaya ile varlıklı sınıflar arasında dengeyi gözeten tutucu rolüne işaret ettiğini söyler (1975:193-196). Ancak devletin biçimine işaret eden despotizm kavramı devletin toplumla ilişkilerinde keyfi ve sınırlanmamış olduğunu göstermez. Tam tersine devleti güçlü kılan toplumsal yapı aynı zamanda onu sınırlamaya yarar. Osmanlı'da da iktidarı sınırlayan ve meşrulaştıran güçler, dengeler ve ideolojiler vardır. Osmanlı devlet düzeninin hem gücünü oluşturan hem de onu sınırlayan en temel olgunun, ekonominin örgütlenme ilkeleri olduğunu söyleyebiliriz. Tarımsal üretimin yeterli ve düzenli biçimde yapılması ve vergi toplamanın aksamaması ancak yöneticilerin sınırlanmasıyla mümkündür. Bu sınırlama, asıl olarak özel hukuka ilişkin olan şeriat ile örfi hukuka dayalı kanun yoluyla olur (a.g.e.,196)[17] Devleti hem toplumdan hiyerarşik olarak ayıran hem de belirli kurallarla sınırlayan bu ideolojinin ve dolayısıyla bizzat devletin gücü, çok iyi kurumsallaşmış bir merkezi yönetim aygıtı ile sağlanır ve korunur. Merkezin gücü tımarlı sipahi ordusu, padişah, saray bürokrasisi ve yeniçeriler tarafından temsil edilir. Ama bir dünya imparatorluğu için merkezilik ancak göreceli bir kavramdır ve ancak adem-i merkeziliği öngören yönetim pratikleriyle sağlanabilir. Adem-i merkezi bir yönetim pratigi olarak merkezi güçlendiren en önemli teknik millet sistemi uygulaması olmuştur[18]. Bu uygulama ile Osmanlı ahalisi din ya da mezhebe bağlı topluluklar anlamında milletlere ayrılır. Ancak burada asıl teba müslüman sayılıp (millet-i hakime) diğerleri millet-i saire diye anılır. Milletler idari sistemin bir parçasıdır ve gayri müslimler devletle ilişkilerini millet yönetimleri aracığığıyla kurarlar. Millet liderleri üyelerinin davranışları, vergi ve diğer yükümlülükler açısından devlete karşı sorumludurlar. Merkezi yönetim asıl olarak maliye ve askerlik konularıyla ilgilenirken; medeni hukuk ilişkileri, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, nüfus, sağlık ve din işleri millet teşkilatlarına ve vakıflara bırakılmıştır.

---

[17].Timur, kendine özgü bir Osmanlı hukukunun olmadığını; yapılan şeyin geleneksel hukuku Kanuni'den itibaren şerileştirilmesi çabaları olduğuna işaret eder. Sultanın mutlak iradesinin bir ürünü sayılan kanunnameler aslında toplumde çeşitli üretim ilişkilerinin gereklerini yansıtan örf ve adetlerin teyidinden ibarettir. Egemenliğini kurduğu yerlerde mevcut olan kanun ve gelenekler esas alınmış, böylece oluşan 'laik' örfi hukuk sistemi 16.yy'dan itibaren ulema tarafından şerileştirmeye başlanmıştır.bkz. (146,7)

[18].Millet sistemi hakkında bkz. (Eryılmaz, 1992)

Şu ana kadar yapılan analizlerden, Osmanlı düzeninin, tamamen devlet ideolojisinin ifade ettiği şekilde mükemmelen bütünleşmiş, organik bir toplumu ifade ettiği sonucu çıkarılmamalıdır. Osmanlı'da güçlü bir merkez ve organik bir toplum ideolojisi, kısmen varolan bir gerçeği yansıtıyor, kısmen de varolan çelişki ve çatışma potansiyellerini gizliyor ve bir arzuyu ifade ediyordu. Osmanlı düzeni, klasik dönemde gizli kalan ama çözülüş döneminde olgunlaşan bir takım çelişkiler barındırıyordu. Temel çelişkilerden biri siyasi ve ideolojik düzeyde merkez ile çevre arasındaki gerilimdir. Mardin'e göre merkez-çevre çatışmasının Osmanlı'nın temel sorunu haline gelmesine yolaçan neden, imparatorluğun merkezkaç güçlerle savaşarak kurulmuş olması ve hala bölük pörçük bir yapı arzetmesidir (Mardin,1990:32). Taşradaki soylu aileler, dinsel tarikatlar, mezhezler, etnik gruplar ve hatta merkezin yerel temsilcileri -özellikle alt düzey ulema- merkez için hep bir tehdit teşkil etmiş ve bu güçlerin gelişimi engellenmek istenmiştir. Merkez-çevre çatışmasının önemli ayaklarından birini merkez ile yerel temsilcileri arasındaki gerilim oluşturur. Bir diğer çelişki kaynağı toplumsal formasyonla ve üretim ilişkileriyle ilgilidir. İnan ve Keyder toplumsal formasyonda iki temel çelişki odağı tesbit eder (İslamoğlu-İnan ve Keyder,1987:53). Bunlardan ilki, vergi gelirleri üzerinde yönetici sınıfın farklı tabakaları arasındaki çatışma potansiyelidir ki 18. yy.'da belirginlik kazanacaktır. Klasik dönemde bile izleri görülen bu gerilim, özellikle 16.yy'dan itibaren olgunlaşmaya başlamış ve üretici köylülük üzerinde tarafların acımasız bir vergi zulmü olarak somutlanmıştır (Akçam,1992:77).

Geleneksel Osmanlı düzeniyle ilgili söylediklerimizi şöyle toplarlayabiliriz. 16. yy' da vardığı 'klasik' haliyle Osmanlı, kendi içinde bir takım çelişki potansiyelleri taşımakla birlikte, büyük ölçüde bir istikrar arzediyordu. Batı modernleşme süreçlerini yaşamaya başlarken Osmanlı' da bu yönde herhangi bir iç gelişme görmüyoruz. Osmanlı 16. yy' da ilk kez modern Batı' nın yeni ekonomik ve siyasi gücüyle karşılaşılınca, zincirleme bir dönüşüm süreci başlamış oldu. Burada daha önce bir çok çalışmada tüm detaylarıyla betimlenmiş olan bu süreci yeniden analiz etmekten ziyade, modernleşme sürecinin özellikle siyasal iktidar ve meşruiyet sorunuyla ilgili olabilecek bazı genel dinamiklerine işaret etmek istiyorum.

b. Modern Siyasal Alanın Kuruluşu

Tezin ilk bölümünde modern siyasal alanın kuruluşunu incelerken, devlet/toplum, ekonomi/siyaset, özel/kamu gibi kurucu ayrımlardan sözetmiştim. Şimdi bu ayrımların Türkiye'de siyasal alanın kuruluşu sürecinde nasıl şekillendiğine bakmak istiyorum. Modern devlet ile 'toplum', modernleşme sürecinde birbirlerine bağlı olarak oluşan iki alandır. Modernlikte çok özgün ve karmaşık bir iktidar/toplum ilişkisi sözkonusudur. Pre-modern sistemlerden farklı olarak, modernlikte ilk kez devlet ile toplum alanları net bir şekilde ayrılmış, devlet merkezileşerek üste çıkmış; öte yandan bu ayrılma momenti yeni ve daha güçlü bir devlet/toplum bağı ile dengelenmiştir. Devlet artık kendi varlık nedenini toplumda görür. Devlet toplumun iradesini gerçekleştirmek, zaten doğal olarak bireylere tanınmış olan hakları daha iyi

korumak ve geliştirmek için vardır. Devletin toplumun bir türevi olarak sunulması, topluma giderek daha fazla nüfuz etmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın modernleşme süreçlerinde de devlet ile toplumun arasındaki ilişkinin dönüşümüyle modern bir devlet/toplum ilişkisi ortaya çıkmaya başlamıştır.

b.1. Devlet/Ekonomi İlişkisinin Dönüşümü

16. yy.'ın ilk yarısından itibaren Osmanlı' nın dünya kapitalist sisteminin etki alanına girmesi ve bütünleşme sürecinin başlamasıyla birlikte, toplumsal formasyonun içsel bütünlüğünü sağlayan tüm dengeler sarsıldı ve derin bir çözülüş süreci yaşanmaya başladı. Modern bir 'toplum' yapısının sınıfsal temelleri de bu süreçte şekillendi. Bu süreç, kapitalizme özgü sınıfların ortaya çıkması, tarımın ticarileşmesi, ticaret burjuvazinin, mali burjuvazinin, işçi sınıfının ve nihayet milli bir burjuvazinin oluşması ile sonuçlandı. Osmanlı'nın son döneminde bu süreç, ticari tarımın ve dış ticaretin periferik bir bağlamda gelişmesine paralel olarak işledi[19]. Çözülme sürecini başlatan ve modern devlet/toplum ilişkilerinin kuruluşunda büyük bir etkisi olan dinamik, tarımda tımar sisteminin yerini ayanların egemenliğindeki ticari kapitalizme bırakmaya başlamasıdır. Adem-i merkezileşmenin en erken ve önemli uğrağı ayan gücünün tescil edilmesi anlamına gelen 1808 Sened-i İttifak'ı olmuştur. Magna Carta'ya benzetilen bu anlaşma ile Osmanlı'da ilk kez bir sınıfsal dinamik devlet tarafından tanınmış; özel mülkiyet ve can güvenliğiyle birlikte, ayanın bazı yerel siyasi güçleri de teslim edilmiştir (Sunar,1974:7-9). Devletin yeniden merkezileşme sürecinde ayanın siyasi gücünün kırılması, ekonomik olarak da geriletilmesi anlamına gelmez. Tersine modernleşme süreci boyunca toprakta özel mülkiyet hakkı hem hukuken hem de fiilen güçlenmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1859 Arazi Kanunnamesi ile padişah tüm tebasına müsadereye karşı güvence tanır. Ayan bundan sonra devletin sınıfsal tabanının oluşturan en önemli güç olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Ayanların siyasi ve ekonomik güç elde etmeleri aynı zamanda devlet ile köylünün arasının açılmasına neden olur. Mültezim, ayan ve tefecilerin baskısı altında ezilen köylüler merkezin denetiminden çıkarak ya kırsal ayaklanmalara katılır ya da İstanbul' a göçederek medreselere ve orduya girmeye çalışır; böylece gerici tepkilerin malzemesi olurlar (a.g.e).

Bir diğer çözülme dinamiği ticaret burjuvazinin oluşumuyla ilgilidir. Zamanla ticaret üzerindeki devlet denetimi hızla aşınmış ve özellikle azınlıkların oluşturduğu ticari sermaye merkezi denetimden çıkarak dünya sisteminin ve yabancı devletlerin çıkarlarıyla eklemlenmiştir. Kapitalist bir toplumsal formasyonun oluşumundaki temel bir diğer dönüşüm de meta üretiminin yaygınlaşması olur. 1838 Ticaret Anlaşması ile Osmanlı'nın bazı bölgeleri meta dolaşım ağının içine çekilmiş, ihracat için üretim artmış ve nihayet Bağdat demiryolu projesi ile birleşik bir pazarın oluşumu yönünde ilk adımlar atılmıştır. Öte yandan devletin dış ticaret üzerindeki

---

[19].Tarım ve ticaretle ilgili gelişmeler için bkz. (Erdost,1984:143-180; Savran,1992: 22-23)

kontrolünü yitirmesi ve ticari grupların gide ek daha fazla tarım ve dünya pazarı ile eklemlenmeleri de bu süreçte önemli bir rol oynar. Dünya pazarıyla bütünleşme sürecinde birbirleriyle eklemlenen tarım ve ticari çıkarlar böylece, giderek devlet denetiminden kurtularak, modern sınıflaşmaya zemin hazırlarlar. Periferik nitelikli de olsa kapitalist bir toplumsal formasyona doğru sürüklenen Osmanlı'da yapılan hukuksal düzenlemelerle ticari hukukun batılı normalara uygun olarak düzenlenmesi bu sürecin tamamlayıcısı olur. 18. yy. sonunda Osmanlı, dünya kapitalist sistemiyle bütünleştiğinde ortaya çıkan yeni durum, kapitalist pazar ilişkileri ile yeniden dağıtımcı patrimonyal ilişkilerinin eklemlendiği periferik bir nitelik arzeder (a.g.e:73). Sistem hala, ekonomik pazar ilişkileriyle değil, devlet eliyle birarada tutulmaktadır. Osmanlı dünya kapitalizmiyle hammadde üreticisi ve mamul madde alıcısı bir ülke olarak eklemlenirken, hem bölgeler arası farklılaşmayı arttıran eşitsiz bir gelişim sürecini başlatmış; hem de gayri müslim azınlıklar ile Türk köylüsü ve zanaat kesimlerinin arasının ilki lehine açılmasına neden olmuştur.

19. yy. sonuna gelindiğinde devlet, modern sınıflaşma dinamikleri ve toplumsal formasyonun dönüşümü sonucunda vergi devleti ve hukuk devleti olarak modern biçimini almaya başlamıştır. Ancak derinden işleyen bu yapı dönüşümü beklendiği gibi Osmanlı'nın ekonomik ve mali krizini çözmemiş, tersine ağırlaştırmıştır. Sonuçta imparatorluk iç sınıflaşma dinamiklerinin karmaşası ve Batı'nın serbest pazar politikası altında tam bir iflasa ve ekonomik vesayete sürüklemiştir. Devlet yöneticileri bu ablukayı kırmak için milli bir sınıfsal tabanın yaratılması görevini üstlenmeye zorlanmış ve bu görev Jön Türklere düşmüştür. Böylece modern toplumun sınıfsal temelleri İttihat ve Terakki döneminde ve özellikle 1913 sonrasında savaş sırasında atılır. (Ahmad,1994: 63) Bu dönem yeni bir sınıfsal zemin üzerinde devletin ekonomi ile yeni bir tür ilişki geliştirmeye başladığı bir dönemdir. Devletin asıl görevi milli burjuvazi aracılığıyla ulusal bir ekonomi yaratmak olarak belirir. Tarımsal güçlerle ittifak içinde olan devlet, aynı zamanda yerli malların tüketiminin teşviki, yabancı malların boykotu, kapitülasyonların kaldırılması, ulusal pazarın bütünleştirilmesi, iş hayatınının ve girişimciliğin teşviki, iç pasaportun kaldırılması, ulaşım, iletişim ve elektrik şebekelerinin geliştirilmesi ve yabancı sermayenin teşviki gibi politikalarla küçük de olsa yeni bir girişimci sınıf yaratmaya başarmıştır.

b.2. Devlet/Toplum İlişkisinin Dönüşümü

Modern 'toplum' salt burjuva sınıfının maddi ilişkiler alanına indirgenemez. Toplumun siyasal anlamı burjuva ilişkiler alanının ötesinde, tek ve merkezi bir idare ve hukuk sistemi tarafından birleştirilen; temel siyasi aidiyet odağının devlet haline geldiği ve bu süreçte yerel aidiyetlerin, imtiyazlı tabakaların, çoğul hukuk sistemlerinin yokedildiği; devlet karşısında eşitlenen eşit ve özgür vatandaşlar toplumu olarak kurulduğu bir duruma işaret eder. Modern toplum, sınıflara ayrılmış toplumun bireysel bazda bir ulusu meydana getirecek biçimde siyasi olarak

bütünleşmesini gerektirir. Sınıflaşma dinamiği modern toplumu kurmaya yetmez. Modern toplum, aynı zamanda yeni bir toplumsal bütünleşme tarzını ifade eden siyasi ve kültürel yapılara dayanır. Osmanlı'nın son dönemi bu anlamda da modern toplumun kuruluş sürecini başlatmıştır. Burada siyasi, hukuki ve kültürel homojenleşme önemlidir. Devletin toplumsallığı, artık modern sınıfsal dinamiklerin yanısıra vatandaşlar cemaati olarak ulusa dayanacaktır. Modernleşme aynı zamanda bu yeni siyasi toplumun varoluş koşullarını yaratmıştır.

Modernleşme sürecinin temel karakteristiğine uygun olarak toplumsal 'bütünleşme' arayışları da devlet insiyatifi ile gerçekleşmiştir. Modernleştirici bürokratlar, giderek artan bir şekilde, modern siyaset ve devletin toplumsal bir zemine oturması gerektiğini kavramış, güçlü bir devletin gerisinde güçlü bir sınıfsal toplum olduğu gerçeğini farkettiklerinde sınıflaşma sürecine ivme katmışlardır. Bu süreçte aynı zamanda ulusun siyasi ve kültürel varoluş koşulları da hazırlanır. Ulusun siyasi varoluş koşulu kendi varoluş ve meşruiyetini ulus ile tanımlayan bir devlettir. Modern ulus-devlet kendini siyasal ve hukuksal eşitlik temelinde biraraya geldiği varsayılan ulusun genel iradesini temsil eden bir egemenlik aygıtı olarak meşrulaştırır. Bunun için ulusal toplumun hem devlet ve ekonomi tarafından sistemik bazda bütünleştirilmesi hem de bu bütünleşmenin kültürel-ideolojik olarak anlamlandırılması gerekir. Osmanlı modernleşmesinin rotası oldukça net biçimde her alanda bütünleşmenin sağlanması yönünde olmuştur. Bu süreç modernleşmecilerin amaçladıkları gibi imparatorluğu kurtarmaya yetmese de bu amaçla çelişen bir başka amaca, yani modern bir devlet kurmak amacına hizmet etmiştir.

Klasik döneminde Osmanlı düzeni bir siyasal toplum olarak oldukça çok parçalı bir topluluğun çok ince bir merkeziyetçilik-adem-i merkeziyetçilik dengesi üzerinde birarada tutulduğu bir bütünsellik sergiliyordu. Hakimiyetini tanıyan her grubu şemsiyesi altına alan ve aslolarak Hazine-İktidar-Hazine mantığı çerçevesinde vergiye dayalı bir mali güç toplama mekanizması olarak örgütlenen bu hanedan devletinde, çok parçalı bir toplumsal yapı sözkonusuydu (İnalcık,1988). Dini, etnik, mesleki ve yerel bazda hem kültürel hem yasal-idari olarak biribirinden ayrılan bu topluluklar ancak merkezi devletin alem-i nizamı sağlayan işleyişi sayesinde birarada duruyorlardı. Geleneksel düzen bu parçalı yapının parçalarının merkezi devlet dışında herhangi bir ortaklık temelinde kaynaşmalarını gerektirmediği gibi, bunun için gerekli kurum ve değerlerden de mahrumdu. Bu nedenle Osmanlılık kimliği dar bir hanedan kimliği olarak kalmış ve devletin kurucu unsurları olan Türk kimliğinden hızla soyutlanarak etnik imalarını yitirmişti (Öğün,1997; Timur,1986). Osmanlı kimliğinin Türklüğün dışlanması hatta aşağılanması üzerinde temellenen bir devletlu kimlik olduğu açıktır. Öyle ki merkezin kozmopolit niteliği devlet ile Anadolu Türkmenleri arasındaki gerginliğin esas nedeni olmuştur. Hatta daha öteye giderek bu kimliğin kuruluşunda islamın da asıl öğe olmadığı iddia edilebilir. Osmanlı düzeninin birliğini ve kimliğini temsil eden devletlu bir kimlik olarak Osmanlılık, müslümanlık ve Osmanlı'nın siyasi birliği olmak üzere iki farklı unsura dayanıyordu. Devletin meşrulaştırıcı temeli olarak islamın tek başına bir anlamı olmadığını, ancak siyasi düzenin verili

işleyişini destekleyen bir düzen ilkesi olarak yorumlandığını daha önce belirtmiştim. Dolayısıyla Osmanlı, her ne kadar hakim millet olarak adlandırılsa da müslümanların gayri-müslimler üzerindeki kültürel siyasi hegemonyasına dayanan bir oluşum olarak görülemez (Öğün,1997:212). Bu bağlamda, devletin siyasi üstünlüğünü tanıyan gayri-müslimler etnik ve dini kimliklerini koruyan cemaatlar içinde özerk olma ve kethüdaları aracılığıyla siyasi tanınma konumunu elde etmişlerdi.

Osmanlı'da siyasi ve kültürel bütünleşmeyi gerçekleştirmek için en önemli engel imparatorluğun çok etnili ve dinli yapısı idi. Bu çoğulcu yapıyı veri kabul ederek onun içinden bir bütünleşme yaratmaya soyunan Tanzimat'ın Osmanlıcılık stratejisinin başarısız olmasından sonra gündeme gelen Türkleşme ve islamlaşma akımları, yeni siyasal toplumun temelini oluşturdu. Osmanlı'nın bu çok parçalı ve gevşek yapısının klasik dönemde siyasi birlik ve gücün temelini oluşturduğunu ancak kapitalizm ve ulus-devletleşmeyle tanımlanan yeni bir tarihsel sürece girilirken devletin çözülüş sürecini hızlandırdığını, giderek siyasi bölünme ve yokoluşun asıl nedeni olarak görülmeye başlandığını söyleyebiliriz. Aslında modernleşme süreci Osmanlı kimliğini aşağıya yayarak müslüman teba ile gayri-müslimleri yeni bir vatandaşlık kimliği etrafında bütünleştirmek gayretiyle başlamıştı. Ancak dış devletlerin baskılarını ve gayrimüslimlerin milli kimlik arayışlarını engellemek amacıyla önerilen bu proje, bu kimliği "günlük hayata taşıyacak ve rasyonalize edecek süreçler mevcut" olmadığı için yeni bir sosyo-politik bağ olarak işlev göremedi. "Kültürel türdeşliklerin birbirine karıştırılamamasına" dayanan; "kamusal alanın olmadığı"; "birlikte yaşamanın birarada yaşamaya dönmediği" bu geleneksel toplumda Osmanlılık kimliği zorunlu olarak yapay kalmıştır (Öğün,1997: 217). Ancak gayri-müslimleri imparatorluk içinde tutmak şöyle dursun ayrılma dinamiklerini beslemiş olan Osmanlıcılık siyaseti de hukuki eşitliğe dayalı modern vatandaşlık fikrini tarihsel gündeme soktuğu için ulusun oluşumuna katkıda bulundu. Fransız devriminin 'liberal' milliyetçilik ilkesinin etkisi ile Batılı ülkelerin bu konudaki baskılarını Osmanlı devlet geleneği içinden düşünerek bir senteze ulaştırmaya çalışan Osmancılık girişimi, imparatorluğun merkez kaç dinamiklerini besleyen milletler sistemine son vererek, tüm tebayı din ve etniklik ayrımı yapmaksızın 'liberal' hak ve özgürlüklerle donatmak ve böylece Osmanlılık kimliğini yaratmak amacını güdüyordu. Ancak bağımsızlıkçı fikirleri engelleyeceği sanılan bu girişim tam tersi sonuçlara yol açtı.

b.3. Modern Vatandaşlığın Gelişimi

Batı ile karşılaştırıldığında Türkiye'de vatandaşlığın hem çok yeni hem de daha tekdüze bir tarihi olduğu görülür. Batının vatandaşlığa dayalı siyasal toplumunu kuran karmaşık ve zengin gelenekleri ve bunların herbirinin sürece kattığı farklı öğelerin biribirine eklemlenmesi süreci Türkiye tarihinde yaşanmamıştır. Türkiye'de vatandaşlığın toplumsal bağlamını oluşturan asıl dinamik ulus-devletin kurulma süreci ve bu sürecin özgün nitelikleri oldu. Bu bağlamda eşitlik

idealı, bireycilik, katılım ve dayanışma, devletin araçsallaşması, devletin doğal hukukla sınırlanması, monarşiye karşı bireyin hak ve özgürlüklerinin savunulması, biçimsel ve gayri şahsi kamusal alan fikri, hakların toplumsal mücadeleler sonunda genişletilmesi gibi vatandaşlığın farklı boyutları bizde sadece ulus-devlet kurma perspektifi içinde anlam ve önem kazandılar. Sürecin bu şekilde işlemesinin bir sonucu, bireysel haklar ya da demokrasiyle ilgili her konunun devlet düzenini ilgilendirdiği için devletin ilgi ve müdahale alanına girmesi sonucunda her biri özerk bir anlama sahip olması gereken kavramların sadece devletle olan ilişkilerinde anlamlandırılması oldu.

Tanzimattan itibaren uyruklukla ilgili tüm düzenlemeler çok milletli bir imparatorluğun azınlıklar sorunu ve dış müdahale tehdidiyle uğraşması ve ulus devletin kurulması bağlamında gelişti. Osmanlı'nın siyasal toplumu gayri-müslimler ile müslümanlar arasında statü farkına dayalı çok hukuklu bir teba anlayışına dayalıydı. Müslümanlar arasında ise tebalık açısından etnik bir ayrım yoktu. Çözülüş döneminde gayri müslimlerle ilgili sorunlar doğmaya başladığında uyrukluk yeniden düzenlendi ve din ve mezhep farkı gözetilmeden herkes Osmanlı vatandaşı kabul edildi[20]. Osmanlı'da gayri-müslimlerde müslümanlar arasında devlet hizmetine alınma, vergi verme ve kişisel statü gibi konular açısından bir statü farkı vardı ve gayrı-müslimler ikinci sınıf bir statüye sahipti (Göğer,1974:79). Müslümanlar arasında ise etnik/ulusal farklar yoktu ve hepsi aynı haklardan yararlanıyordu. Klasik dönemde tabiyet anlayışı, 18. yy'a kadar ikamete dayanan toprak esasına dayanıyordu. Çözülüş döneminde, özellikle gayrı-müslim azınlıkların yabancı devlet uyrukluğuna geçerek kapitülasyonlardan yararlanmalarıyla oluşan sıkıntılar uyrukluk konusunda yeni bir düzenleme ihtiyacı doğurdu. 1859 Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile din ilkesinden bağımsız ilk uyrukluk düzenlemesi yapıldı[21]. Ancak modern vatandaşlık yönündeki bu girişimler beklendiği gibi toplumsal bütünleşmeyi sağlamanın tersine gayrimüslimlerin milliyetçi eğilimlerini ve müslümanların tepkisini kışkırtmakla sonuçlanmıştır. Tanzimatta hukuksal olarak eşitlenmiş olmalarına rağmen hala askerlik yükümlülüğü olmayan gayrimüslimler savaşa gitmedikleri için kazançlı çıkmışlar bu arada ticari faaliyetlerini geliştirerek zenginleşmişlerdir. Eşitlikten çok dış baskıların dayatması sonucunda yapılan bu düzenlemeler eski imtiyazlar ve muafiyetlerin bir çoğunu devam ettirirken, gayrimüslimlerin avantajlarına olan yeni bir durum yaratmıştır. Sonuçta gayrimüslimlerin yabancı devletlerin koruması altına girerek dokunulmazlık elde ettikleri bir ortamda vatandaşlık kavramı ve düzenlemeleri anlamsız kalmıştır.

---

[20].Tanzimat ve Islahat fermanlarında şu düzenlemeler yer alıyordu: Devlet memuriyeti ve rütbelerin gayrimüslimlere açılması; siyasi ve hukuki eşitlik; eskiden olduğu gibi, cemaat işlerinin ruhani meclislere bırakılması, dil, din ve ırk itibarıyla aşağılayıcı ifadeler kullanılmayacağı; küçük büyük ayrımı yapmadan tüm ahalinin din serbestisinden faydalanması; din değiştirmek için zorlama olmaması; askeri ve mülki okullara giriş izni; okul açma izni; karma mahkemelerde aleni yargılama; askerlik yükümlülüğü; her cemaatin bir kişi ile Meclis-ü Valayı Ahkam-ı Adliye'yede temsil edilmesi; keyfi vergilerin kaldırılması; ruhani liderlerin sabit maaşa bağlanması;

Eşit vatandaşlığa dayalı O manlıcılık siyasetinin başarısızlığa uğramasının ardından Pan-İslamizm ve Türkçülük akımları modern devlet/toplum ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli rol oynadılar. Abdülhamit'in panizlamizm siyaseti de oldukça 'modern' kaygılarla islamı siyasi olarak harekete geçirmek ve toplumsal seferberliği sağlamayı hedefliyordu. Ancak bu siyaset de miadını doldurmuş olan çok-uluslu zihniyetin kurbanı oldu. Etnik unsurlar arasında en son olarak müslüman Türkler, milliyetçilik akımından etkilenerek hareketlendiler. Müslüman ve gayri-müslim bir çok ulusun bağımsızlıklarını kazandığı; geri kalanların kopuş hızının da izlenen politikalar sonucunda arttığı İttihat ve Terakki döneminde, Türkçülük resmi ideoloji halini almaya başladı. Bu tercih, toplumsal bütünleşme için en rasyonel yol olduğunu kanıtladı ve böylece etnik, siyasal, eğitsel ve kültürel homojenleşme hız kazandı. Alman romantizminden ve 19. yy sonunda popüler olan ırkçı akımlardan etkilenen milliyetçilik hareketi, sınıfsal, siyasal ve kültürel politikalarla bir 'Türk' kimliğinin oluşumunu hızlandırdı.

Osmanlı'nın son dönemindeki modernleştirici refomlar ve Cumhuriyete kadar süren iç kargaşa sürecinde çok parçalı bu toplumun siyasal birliğinin nesnel zemini tamamen çözüldü ve yeni bir siyasal toplum tarzının nüveleri oluşmaya başladı. Bu çözülüşü hızlandıran nedenlerden biri bizzat devletin merkezi gücünü geliştirme arayışıdır. Merkezileştirme çabalarının önemli bir ayağını Alevilerin sünnileştirilmesi ve Kürt aşiretlerinin din duygularının güçlendirilerek merkeze aidiyetin sağlanması oluşturur. Yani müslümanlığın öneminin artmasının bir nedeni bu yolla geniş kitlelerin merkeze aidiyetlerini güçlendirmek stratejisidir. Tüm bu süreçte milli kimliğin ve yeni bir siyasal toplumun oluşumu açısından vurgulanması gereken iki nokta vardır. İlki devletin sünni kimliğinin modern ve medeni bir anlam kazanmaya ve güçlenmeye başlamasıdır. Müslümanlığın Osmanlı düzenini temsil eden bir meşrulaştırıcı ilke olmaktan çıkarak yeni oluşmaya başlayan modern devletin toplumsal tabanı haline dönüşmesi sürecinde bir çok faktör etkili oldu. Müslüman gayrimüslim ayrımını yumuşatmaya çalışan başarısız bir girişim olarak Osmanlıcılığın ardından yaşanan bir çok gelişme sözkonusu ayrımın devletin resmi ideolojisinde olmasa bile toplumsal düzeyde oldukça belirginleşmesine yolaçtı. Geleneksel toplumun çözülüşü sürecinde gayrimüslimlerin yabancı devletlerle işbirliği içinde ekonomik ve siyasi olarak güçlenmeleri; nihayet milliyetçilik akımına kapılarak Osmanlı'nın siyasi birliğini bozmaları, ve üstelik bu sürecin vahşi çete savaşlarıyla gerçekleşmiş olması, müslüman kitlelerin tepkisini çekmiş ve bu kitleler, adım adım küçülerek müslüman bir tabana oturmaya başlayan Osmanlı devletini giderek daha fazla kendi devletleri olarak görmeye başlamışlardı. Kültürel bütünleşme sürecinde başından beri ulusal azınlıklara yönelik devlet şiddetinin ve etnik grupların birbirlerine karşı uyguladıkları şiddetin önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Türk milli kimliğinin kurulmasında şiddetin önemli olması ulusal kimlik oluşumunu belirleyici oldu. Ulusal kimlik, öfke, kin, ihanete uğramışlık, aşağılanmışlık, yokedilme korkusunu geliştiren bir süreçte şekillendi (Akçam,1992:338). Bu süreçte şekillenen güçlü bir dış/iç düşman algısı, sonuçta

---

21.1851 Fransız kanunundan esinlenen bu kanun müslüman olmanın uyrukluk üzerindeki etkisine son vermiş ve liberal ölçütler getirmiştir. 1929'a kadar yürürlükte kalacak olan bu kanunla toprak esası yerini kan esasına (soydanlık ilkesi) bırakır. bkz. Göğer,1974

azınlıklara yönelik devlet şiddetini meşrulaştırmıştır. Öte yandan, Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesi sonucunda "dili Türkçe olmayan ama islami ve siyasi olarak merkeze bağlı" Balkan müslümanlarının Adadoluya göçmeleriyle" devletin siyasi ve toplumsal tabanı güçlenmiştir" (Somel,1997:77). Balkanlar sorunu oradaki müslümanların merkeze yaklaşmalaryla sonuçlandığı gibi Ermeni sorunu da Kürtleri merkeze çekmek için kullanılmıştır. Oldukça başarılı bu stratejinin Kurtuluş Savaşı sırasındaki Türk-Kürt ittifakının oluşmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Modern bir ulus devlet kurma sürecinde belirleyici olan daha önemli bir unsur hiç kuşkusuz şeriata dayalı bir hanedan devletinin yerini giderek laik ve modern devlet kurumlarına bırakmaya başlamasıdır. Kısmi ve sancılı da olsa bu gelişmeninin yönü ve anlamı çok nettir. Bu süreçte hukuk devletinin, temsili sistemin ortaya çıkması, devletin modern bir bürokratik yapıya oturması, tekbiçimli bir mülki idarenin oluşturulması temelinde merkezileşmenin güçlenmesi, böylece devletin topluma nüfuzunun artmaya başlaması, laik bir eğitim sistemi ve iletişimin gelişmesiyle modern bir kültürün ilk nüvelerinin oluşması gibi gelişmeler önemlidir. Burada Osmanlı'nın son döneminde belirginleşen dinamiklerin iki farklı öğeyi çelişkili biçimde biraraya getirdiğini görüyoruz. Bir yandan modern-ulus devlet kurumsal düzeyde tek biçimli bir yönetim merkezinde biçimsel olarak birarada duran bir siyasal toplumu kurma yönünde evrilirken, öte yandan devletin toplumsal zemininde meydana gelen önemli bir kayma sonucunda kültürel olarak müslümanlığın önemi artmaya başlamıştır. Bu iki eğilim birbirine terstir, çünkü islam devletin temel örgütlenme ilkesi ve meşruiyet temeli olarak zayıflarken toplumsal-kültürel olarak güçlenmektedir. Bu ise ulus-devlet ikilisinin iki ayağı arasındaki mesafenin açılması ve bu özdeşliğin kurulamaması tehlikesini yaratmıştır. İşte bu ikilem Cumhuriyetin yaratmaya çalıştığı yeni siyasal toplumun baştan derin bir gerilimle kurulmasına ve giderek devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin çatallaşmasına ve siyasal toplumun çözülmesine neden olmuştur.

Ulusun hayali bir cemaat olarak kurulmasında en önemli unsurlardan biri olan iletişim de bu dönemde modern biçime kavuşmaya başladı. İletişimin modernleşmesi modern devlet ile toplumun ilişkilerini bürokratik aygıtın rasyonelleşmesi, modern ideolojilerin, kitlesel siyasetin, kitle kültürünün ve kamusal alanın oluşumu gibi bir çok açıdan belirler. 18.yy.'da Türk dilinin sadeleştirilmesi ile başlayıp, Cumhuriyetle alfabenin değiştirilmesine kadar varan süreç içinde iletişimin yoğunlaşması özellikle siyasi ve kültürel modernleşme sürecinde oldukça etkili olmuştur (Beydilli vd.,1995:157,166; Mardin,1991a:143). İletişimin modernleşmesinin ilk safhalarında temel kaygı, devlet işlerinin görülmesinde ortaya çıkan iletişim krizini çözmek ve işleyişi hızlandırmak iken, daha sonra küçük de olsa bir tür kamusal alanın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Özellikle 1860 sonrasında gelişen ve 1908 sonrasında hız kazanan gazetecilik ve yayın piyasası, dilin sadeleşmesi, modern ideolojilerin oluşumu, ulusal bağların ve bilincin kuvvetlenmesi, modern aydın tipinin oluşumu ve kitlelerle ilişki kurmasında çok etkili oldu. Mardin bu konuda, Batı'dan farklı olarak sınıfsal bir arka plana dayanmadan gelişen

kamuoyunun etkisinin elit kesimlerle sınırlı kalmakla birlikte yine de bürokrasinin siyasal bilincini etkileyerek rasyonel tartışma ilkelerinin tanınmasına zemin hazırladığını söyler (1990: 15). Türkiye tarihinde modern ideolojilerin de ilk kez bu dönemde oluşmaya başladığını görüyoruz. Modern anlamıyla siyasi ideolojiler hızlı bir toplumsal değişim durumunda değişimi anlamlandırmak ve bireyi konumlandırarak siyasi hareketlilik sağlamaya çalışan bütünsel dünya görüşleri olarak ortaya çıkarlar. Bu anlamda islamcılık ideolojik bir biçimde yeniden icad edilerek modernleşmeye katkıda bulunmuştur (Türköne,1991:24-32). Osmanlı'da ideolojik yaşamın modernleşmeye yaptığı en önemli katkı, akılcı açıklama yapması nedeniyle dünyevileşmeyi desteklemesinin yanısıra, toplumsal bütünleşmede de işlevsel olmasıdır. Osmanlı'da İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojilerin işlevi Batı'dan farklı olarak doğrudan ulus devleti kurma bağlamında şekillenmiş olmaları ve kültürel bütünleşmeyi sağlamayı amaçlamalarıdır. "Atalete gömülmüş bir topluluğu hareketlendirmesi beklenen ideolojiler", belirli değersel standatlarla moral bir topluluk tanımlamak amacındadır (Öğün,1993:23). Öğün'e göre Osmanlı'da ideolojilerin aslında ulus devletin milliyetçilik öncesinde sağladığı bütünleşme ve haberleşme gibi süreçleri inşa etmeye yönelik olarak yeniden işlevselleştirilmesi ideolojilerin yapısıyla ilgili bir ikileme yolaçmıştır. Buradaki "ikilem aynı anda moderniteyi başarabilmek ve ona yanıt vermektir". Bir yandan kültürel bütünleşme ve hareketlenme ile modernlik ve ilerleme arzulanırken, öte yandan bunun bir topluluk ruhu ile yapılmaya çalışılması ideolojilere yerelci-cemaatçi-muhafazakar bir nitelik kazandırır ki bu "modernliğe karşı bir yerel direnişi "ifade eder. (a.g.e.,26-31) Çünkü topluluk ruhu birey ve kurumları kendi içinde eriten toptancı bir tasarımdır. Ulus kurmaya dönük bütünleşme süreçlerinin özerk toplumsal varlıklar arasında pazarlıklar sonucu oluşmasına izin vermeyen ve topluluk üzerindeki denetimi kaybetme korkusuna dayanan bu yaklaşım "modernliğe karşı perhizci bir tutumu" gösterir. (a.g.e.,31)

c. Modern Devletin Oluşumu

c.1. Devletin Biçimi

Modern devlet içinde yeraldığı toplumsal formasyonda kapitalist üretim ilişkilerinden kurumsal olarak ayrılmış ve kendini üretimin dışsal koşullarını düzenleyen bir vergi ve hukuk devleti olarak konumlandırmıştır. Merkezi bürokratik, yasal olarak sınırlanmış ve temsili bir aygıttır. Ulusal sınırlar içinde idari, mali, hukuki ve kültürel olarak tekbiçimliliğe dayanır. Devlet ile toplum-ulus arasında yoğun ve karşılıklı bir etkileşim vardır. Bu etkileşim premodern toplumun yerel, ara kurumlarının, tabaka ve statü gruplarının tasfiye edilip ulusun birleşik olarak tekbiçimlileştirilmesi ve devletin birey-vatandaşla doğrudan yüzleşmesine dayanır. Bunun sağlanması ise merkezin topluma derin biçimde nüfuz etmesine bağlıdır. Tüm bu anlamlarda devletin modernleşme dinamiklerini Osmanlı'nın modernleşme sürecinde görürüz. Devletin modernleşmesi çabalarının sonunda imparatorluğun çözülmesiyle sonuçlanmış olması, modernleşme çabalarının başarısız olduğunu göstermez. Bu gelişmeler daha sonraki radikal

ivmeyi mümkün kılmış, Cumhuriyet Dönemine önemli bir miras bırakmıştır.

Osmanlı modernleşmesinin en belirgin rotası siyasi, idari, mali ve hukuki merkezileşme ve tektipleşme yönünde oldu. Bu merkezileşme ve modernleşme süreci Batı'dan çok farklı bir rota izledi. Batı'da merkezileşme feodal siyasi yapının dağınıklığına karşı ve adem-i merkezi güçlerle savaşarak kurulmuştu. Osmanlı'da ise zaten klasik dönemi niteleyen belirgin bir merkezi bürokratik devlet aygıtı vardı. 19. yy' daki gelişmeler ise devletin merkezi gücünü tehdit eden gelişmelere sahne olmuştu. Dolayısıyla yeniden merkezileşme bu güçlerle savaşarak sağlandı (Sunar,1974). Bu bağlamda, Tanzimatla birlikte yoğunlaşan dönüşümleri, ancak bir yeniden merkezileşme ya da merkezin dönüşümü olarak formüle edebiliriz.Ancak bu süreçte devlet, savaşan güçlerden herhangi biri olmanın ötesinde süreci kontrol eden esas aktör olarak kaldı. Yine de devlet çözülüş sürecinin ardından yeniden merkezileşmeye başladığında artık eski devlet değildi ve modern nitelikler kazanmaya başlamıştı. Toplumsal tabanı değişmiş ve yeni kurumsal özellikler geliştirmişti. Yeniden merkezileşme sürecinde adem-i merkezi güçlerin devlet aygıtını ele geçirip ona damgalarını vurmaları tam olarak mümkün olmadıysa da sonuçta devletin biçimselliğini oldukça net biçimde belirledi. Devlet, her zaman adem-i merkezi güçlerden göreli özerkliğini koruyabildi. Güçlü bir devlet geleneği nedeniyle devlet, toplumsal gelişmelere doğrudan sınıf çıkarlarıyla değil, devletin gücünü ve bekasını korumak ideolojisiyle tepki veriyordu. Devlet aktörlerinin eylemlerini belirleyen iki temel kaygı gelirler krizine çözüm bulmak ve milli dağılma sürecini engellemekti. Ancak devlet çıkarı adına getirilen tüm yenilikler, nesnel koşullar nedeniyle verili haliyle devleti çözen ve yeni bir devlet/toplum ilişkisinin nüvelerini oluşturan bir nitelik kazandı. Devletin eylemlerinin sınırlarını belirleyen bu nesnel koşul, devlet aktörlerinin algılamakta güçlük çektikleri ve denetlemekte tam olarak başarılı olamadıkları yeni bir toplumsal formasyonun oluşmaya başlamasıdır.

Tanzimattan başlayarak tüm modernleşmecilerin temel hedefi ayanların güçlenmesine karşı merkezin mali ve askeri gücünü yeniden kazanmak için eskisinden daha güçlü bir merkeziyetçi yapıyı kurmak oldu. Merkezin tekbiçimli bir mülki düzeni tüm taşrada hakim kılarak, düzenli asker ve vergi toplamak için giriştiği faaliyetler henüz milliyetçiliğin adının edilmediği bu dönemde modern bir ulus-devletin altyapısını oluşturma işlevini gördü. Bu çerçevede klasik dönemde "Osmanlı'nın idari, siyasi, mali ve sembolik varlığının yüzeysel kaldığı", Osmanlı tebası olmak bilincinin gelişmediği; aşiret ve cemaat bağlarının öne çıktığı Doğu ve Güneydoğu eyaletleri ile Türkmen aşiretleri merkez tarafından bir sorun olarak görülmeye başlandılar (Somel,1997). Merkezi devletin Kürtleri ve Alevileri sünni devletle bütünleştirmek için giriştiği eylemler 'terakki, kanun ve nizam, medeniyet-i beşeriye, ve ıslah etme' gibi modernleştirici-medenileştirici kaygılarla bu bölgelere ordu birliklerinin yollanıp, halkın zorla iskana tabi tutulması, nüfus ve gelir tahrirlerinin yapılması, kanun ve düzenin ve mülki idarenin oturtulup düzenli asker ve vergi toplanması, Sünni yörüklerin ve Alevi heterodoksların cahil görülerek, sünnileştirilmeye çalışılması bu amaçla bölgelerine okullar açılması ve imamlar gönderilmesi,

1880'den sonra Dersim'in islahı projesi çerçevesinde sünniliği geliştirmek için Kürt aşiretlere imam ve vaiz göderilmesi ve nihayet Kürt aşiretlerinin Ermeni sorunu üzerinden yarı-askeri bir yapı olan Hamidiye Alayları halinde örgütlenerek denetim altına alınması gibi önlemleri içeriyordu (a.g.e.,74-83). Çoğu zaman direnişlere ve ayaklanmalara neden olan bu merkezileştirme girişimlerinin ancak kısmi bir başarı elde ettiğini söyleyebiliriz.

Çözülme süreçinde merkezin askeri ve mali gücünü azaltacak gelişmelere karşı idari merkezileşmenin vurgulanmasıyla birlikte devletin idari yetkilileri eliyle taşrada nüfuzu artmaya ve çevre-merkez ilişkisi dönüşmeye başladı. Devletin modernleşme süreçlerinde şunları görüyoruz. Öncelikle devlet idari yapısına modern ve merkezi bir biçim vermiş, devlet yönetiminde işlevsel uzmanlaşma ve farklılaşma artmıştır. Bakanlıklar, yürütme, yasama ve denetleme kurulları oluşturulmuştur -ki bunlar Cumhuriyet yönetim yapısının temellerini oluşturdular- Yeni yönetim sistemi ile devlet çevreye daha fazla nüfuz eder. Devlet, vatandaşlarına yeni hizmetler sağlamış ve yeni yükümlülükler koymuştur. Bu yeni hizmetler arasında modern bir devlet/toplum ilişkisini kurmakta en önemli olan; eğitim ve adaletin laik bir temelde yaygınlaştırılması, vergilerin yeniden düzenlenmesi, ulaşım ve haberleşmenin modernleşmesi, belediye faaliyetlerinin gelişmesi olur. Öte yandan bürokratik yönetim 'rasyonelleşmiş, personel rejimi değiştirilerek, memurlar göreve uygun bir eğitim ve maaşa kavuşturulmuş, bürokrasi varlığını sultana bağlı olmaktan çıkararak, etkinliğini ve özerkliğini arttırmıştır. Devletin kurumsallaşmasında meydana gelen en önemli değişiklik hiç kuşkusuz anayasal parlementer rejim deneyimleridir.1876 ve 1905 Anayasaları, güvencelere bağlamamakla birlikte, sultanın yetkilerini 'liberal' hak ve özgürlüklerle sınırlandırır. Bu anayasalar ile can, mal ve namus güvencesi tanınmış, vergileme ve askerlik konularında yasallık öngörülmüş, en önemlisi vatandaş eşitliği ilkesi tarih sahnesine çıkmıştır. Kısa süreli de olsa parlementolar toplanıp, seçimler yapılmış; yerinden yönetimlerde halkın (özellikle azınlıkların) devlet yönetimine katılma süreci başlamıştır. Buna rağmen, 19. yy' da çevre-merkez kopukluğu bir dönüşüme uğrar ve devletin çevreye daha derinlemesine girmesiyle birlikte patronaj ilişkileriyle nitelenen yeni bir alan oluşmaya başlar. Ayrıca, Osmanlı uyruklarını vatandaş yapmak ve yeni yükümlülükler (vergi, askerlik, tescil kurumları) kabul ettirerek ve yeni yararlar sağlayarak (yollar, adalet, toprak tescili) devleti çevreye yaklaştırma konusunda reformcuların kararlılıkları, çevreyi yönetim ve adalet ile yakın bir ilişkiye sokar. Bu süreçte esnaf da alt sınıflar (köylü) ile resmi görevliler arasında bir eklem rolü oynamaya başlar.

Modern devleti tanımlayan en önemli unsurlardan biri de zor tekelidir. Bu anlamda devletin merkezi gücünü perçinlemesi aynı zamanda çözülüş döneminde tüm topluma yayılan şiddet kaynaklarını yokederek şiddete modern ve merkezi bir işleyiş kazandırması anlamına geldi. 16-18 yüzyıllar arasında kentlerde ve kırda şiddet olgusu çok artmıştı. Özellikle kırdaki ayaklanmalar ve süreklilik kazanan şiddet olayları devletin otoritesini tehdit ediyordu. Tımar düzeninin bozulmasıyla gündeme gelen kırdaki toplumsal çalkantılar, yerel düzeyde yerel

yöneticiler, eşraf ve köylü arasında çok karmaşık baskı/işbirliği mekanizmalarının oluşmasına neden olmuş; eşkiya, yerel yönetici ve ayan arasındaki sınırlar bulanıklaşmıştı (Akçam,1992:80-89). Merkez bu keyfi şiddeti engelleyemediği gibi çoğu zaman güçlere teslim oluyor ve güçlüleri yöneticilikle ödüllendiriyordu. Öte yandan, devlet içinde devlet halini alan ve kentsel toplumsal kesimlerle bütünleşen yeniçeri ordusu sürekli isyan halinde devletin reform çabalarına engel oluyordu. Ordunun modernleştirilmesi ve mülki idarenin tesisi toplumsal kesimlerin pasifleştirilmesini sağladı. Tanzimatın tüm tebanın can, mal ve namus güvenliği üzerinde durması, salt dış baskılar ve azınlıkların çıkarlarıyla ilgili olarak değil, kronik bir hal alan yönetici zulmüne karşı da anlam kazanıyordu.

Ancak toplumsal kesimlerin birbirlerine karşı kullandıkları şiddetin bir ölçüde geriletilmesi şiddetin merkeze kayması ve modernleşmesi anlamını taşımış; Tanzimat'dan itibaren şiddet daha da güçlenip çeşitlenmiştir. Akçam, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleriyle ilgili olarak şu genel tesbitleri yapar (a.g.e.,254). Tanzimattan sonra işkencede bir alan kayması görülür. Siyaseten katl ortadan kalkarken, özellikle azınlıkların ulusal örgütlerine yönelik siyasal şiddet artar. Daha sonra buna Türk muhalif hareketlerine yönelik şiddet de eklenir. Yönetici zulümleri, yerel egemenlerin keyfi nitelikteki uygulamalarını aşarak merkezi bir karakter kazanır. Merkezi devletin keyfi şiddeti disiplin altına alma/merkezileştirme çabası ile yöneticilerin eski alışkanlıkları arasındaki çatışma döneme damgasının vurur. Ulusal ayaklanmalar nedeniyle etnik grupların birbirlerine karşı uyguladıkları şiddet artar. Yasaklanmış olmasına rağmen daha modern biçimlere bürünen işkence polis ve yargı süreçlerinde devam eder. Bu süreçte ayrıca, şiddet özel güvenlik sistemine ve mahkemelere kaymış, sistematik işkence ile sistematik işkence soruşturmasının eşanlılığı, modern hukuk sisteminin iki boyutu olarak belirginleşmiştir. Yasal işkencenin ortadan kalkması, buna rağmen sistematik ve gizli işkencenin merkezi olarak örgütlenmesi işkencenin disiplin altına alınması anlamına gelir. Şiddetin merkezileşmesinin ve muhaliflere yönelik işkencenin gizli ve sistemli hal almasının bir anlamı, devlet içinde ayrı, gizli bir zor aygıtının oluşmaya başlaması olur ki, buna bir sonraki bölümde değineceğim.

c.2. Devletin Toplumsal Tabanı

Modern siyaset, devleti aşan bir tarzda ve devleti topluma bağlayacak şekilde siyasetin toplumsallaşmasını ifade eder ki, bu da hegemonik siyaset demektir. Türkiye'nin modernleşmesi sürecinde de hegemonik bir siyaset tarzı için gerekli ve uygun zeminin hazırlandığını görürüz. Devleti aşan bir siyasal alanın oluşması anlamında devletin toplumsallaşmaya başlaması sözkonusudur. Siyaset artık saray çevresiyle sınırlı bir oyun olmanın ötesinde, topluma ilişkin bir faaliyet olarak önem kazanır. Ya da hala çok sınırlı kesimlerle sınırlı kalan siyasi mücadelenin mantığı artık kitlelerin harekete geçirilmesini gerektirmektedir. Burada toplumu bütünleştirmeye ve hareketlendirmeye çalışan modern siyasal ideolojilerin oluşumu önem kazanır. Çünkü toplumsal kesimler arasında klasik dönemde devlet tarafından kurulan bağlantı çözülmüş ve yeni

tür bir bağlantının kurulması zorunlu olmuştur. Modern devlet artık kendi gücünün temeli olarak bir toplumsallık aramaktadır.

Devletin toplumsallaşması açısından İttihat ve Terakki dönemi özel bir önem taşır. Bu dönem, partiler, dernek ve sendikaların tarihsel sahneye çıkmalarıyla kitlesel siyasetin gelişmesi; ideolojik siyasetin önem kazanması; ve ordunun bir siyasi güç olarak belirmesi gibi boyutlarıyla siyasetin modern bir görünüme kavuşması açısından çok önemlidir. Bu kitlesel siyasete yönelmenin arkasındaki asıl güç İslamlaşma ve Türkleşme hareketi olmuştur. Balkan savaşlarından sonra artık oldukça homojen bir görünüm arzetmeye başlayan bir toplumsal zemin üzerinde gelişen İttihat ve Terakki yönetimi, Türkçülük adı altında aslında islamı güçlendirmiş, islamı iç ve dış politikada önemli bir araç olarak kullanmaya başlamıştır (Ahmad,1995:51-76). Böylece siyasi iktidar açık bir Türk ve müslüman tabana oturmaya başlar. Devletin toplumsallaşmasında ve siyasetin kitleselleşmesinde bir başka önemli etken, savaş olmuştur. Yabancı mallara yönelik tüketim boykotları, askere alma, kitlesel gösteriler, kutlamalar ve nihayet 1914 cihadı gibi durumlar, kitlelerin harekete geçirilmesi ve milli duygunun gelişimi için işlevsel oldular. Öte yandan bu dönemde devlet, farklı sınıfların çıkarlarının çatışma alanı olarak da belirir. Sultan, üst sınıflar, liberal bürokrasi ve ittihatçılar arasındaki çatışmalarda ideolojik kitle siyasetine başvurulur (a.g.e.). Tarımsal çıkarlar ve burjuvazi ile bağlantılarını güçlendiren devletin sınıfsal tabanı belirginleşmeye başlar. Doğrudan devleti ele geçirip damgasını vuracak kadar güçlenmiş olmasa da burjuvazi, devlet politikalarını etkilemeye başlar (a.g.e.). Son olarak bu dönemde modern devletin toplumsal tabanı ve hegemonik mücadelelerin biçimlenişi açısından vurgulanması gereken önemli bir gelişme, ordunun siyasete girişidir. 15-18 yüzyıllar arasında bağımsız bir siyasi güç olarak ve belirli bir yönetim biçimiyle bütünleşmeden siyasette etkin olmuş olan ordu, merkezileşme sürecinde disiplin altına alınmış, ıslah edilmişti. 1908 sonrasında ise kendilerini modern reformların öncüleri sayan genç subaylar eliyle ordu hegemonik bir güç gibi davranmaya başlamıştır. Ancak 1908-1918 arasında asker-sivil ortak yaşarlığı orduyu kurum olarak zayıflattı (Hale,1996: 256).

iv. Modernleşme Sürecinde Siyasi İktidarın Meşruiyeti Sorunu

a. Yönetim Rasyonalitesi ve Meşruiyet.

Batı'da yeni bir yönetim rasyonalitesi olarak liberalizmin devlet aklı ve siyasa devletine (state of police) karşı bir tepki ve eleştiri olarak geliştiğini söylemiştik. Öte yandan Foucault'nun işaret ettiği gibi, 16. 17.yy'ın siyasa ve kameralizme dayalı hikmet-i devlet fikri, liberalizmin en olgun şekilde temsil ettiği modern yönetim sanatının ilk biçimidir. Bu tartışma bağlamında Osmanlı düzenine bakarak şunları gözlemlemek mümkün. Klasik dönem Osmanlı düzeni Batı tarafından, Batı'nın tam da ulaşmak istediği siyasa merkezli devlet aklının (hikmet-i devlet) en görkemli temsilcisi olarak görülmüştür. Rönesans siyasi düşüncesinin peşinden koştuğu ve Osmanlı'nın

hayata geçirdiği ideal düzen şudur: "İnsanların çok çeşitli güçlerini ve becerilerini kendi zemberek ve tekerlekleri olarak kullanan, saat gibi işleyen bir devlet mekanizması, bilinçli olarak inşa edilmiş, insan yapımı bir oluşum" (aktaran Gordon,1991:11). Batı'nın modernlik tarihinde radikal bir yenilik olarak ortaya çıkan bürokratik, merkezi devlet aygıtına geleneksel bir nitelik olarak sahip olan Osmanlı, bu anlamda modern yönetim zihniyetinin nüvesini içinde barındırmıştır. Osmanlı'da hüküm süren yönetim rasyonalitesinin yönetimle ilgili boyutu, ilahi hukuktan özerk, kendine özgü bir devlet aklını öne çıkarmasıdır. Üstelik bu devlet aklı doğrudan tebanın refahına, toplumsal düzenin kusursuz işlemesine bağlanmıştır. Adalet Çemberi denilen akıl yürütmede devletin düzeni doğrudan üretimin düzgün işleyişine ve tebanın refahına bağlanır. Devlet, reayanın refahını ve adaleti korumakla görevlidir. 'Adalet Çemberi' diye bilinen ve Osmanlı' da kamu felsefesinin temelini oluşturan görüş, devletin gücü ve bekasını, reayanın refahına ve adalete bağlar. Buna göre, devlet şeriata dayanarak reayayı koruyacak; reaya daha fazla zenginlik üretecek, böylece devlet daha çok asker toplayıp, daha iyi koruyacak, sonuçta reaya daha fazla zenginlik üretecektir (Timur,1986:70; Mardin,1991a:197-8). Hem 'Adalet Çemberi' açıklamasında hem de 'Adalet mülkün temelidir' sözünde ortaya konan adalet anlayışı, herkesin toplumun içinde önceden belirlenmiş yerini, ilkesini koruması ve ona göre pay alması ve böylece düzenin sağlanması anlamına gelir. Devletle toplumsal düzen neredeyse özdeş terimlerdir. Toplumsal düzenin olduğu haliyle korunması devletin temel varoluş amacıdır. Düzenin korunması için devletin toplumun gündelik yaşamına sürekli müdahale etmesi gerekmez ama gündelik ve toplumsal yaşamın cemaatlerin ve milletlerin yetkisine bırakılması da sıkı bir düzenlemenin parçasıdır. Öte yandan ekonomik hayat ise oldukça detaylı biçimde düzenlenmiştir.

Öte yandan bu mükemmel düzen rasyonalitesi, toplumsal düzeni temsil eden ve koruyan Devlet-Hükümdarı her şeyin tepesine koyan bir egemenlik anlayışına dayanır. Birey ve toplumun refahı ve mutluluğuyla ilgili tüm kaygılar aslında bireylerin doğal bir hak olarak sahiplendikleri kaygılar değil, devlet tarafından temsil edilen değişmez bir ilahi düzenin bekası için gerekli olan düzenlemelerdir. Düzenin devamı için ilk koşul devletin toprak ve tebası üzerindeki mutlak hakimiyetidir. Devletle toplum birbirlerinin varlık koşulu olarak kenetlenmiş ve bu bütünü devlet temsil eder, korur, düzenler olmuştur. Osmanlı' da biçimsel olarak temel meşruiyet kaynağını oluşturan islam, hem devletin iç işleyişini ama daha ağırlıklı olarak devlet/toplum ilişkilerini anlamlandıran normatif bir sistem işlevi görüyordu. Ama, islami meşruyetin bir form olduğunu, asıl özün Osmanlı' nın geleneksel düzen ve ilişkileri olduğunu söyleyebiliriz. Yani, devlet asıl meşruiyetini, şeriata uymasından değil, sosyal formasyonun bekası için gerekli koşulları yerine getirme kapasitesine sahip olmasından almaktadır. İslam, aslında varolan ilişkilere meşruiyet kazandıran bir üst ideolojidir ve içeriği, devletçi düzenin işine yarayacak şekilde özgün bir biçimde doldurulmuştur. Osmanlı' da tüm kamu felsefesi ve hukuk metinleri açıkca şeriata dayandırılmış olmakla birlikte, şeriatın meşrulaştırmaya soyunduğu ilişkiler ağı, ve özellikle devlet yöneticilerinin eylemleri çok farklı kökenleri olan karmaşık bir devlet geleneğine dayanır.

Devlet/toplum ilişkilerinin düzenlemesinde eski Türk örf geleneği, Hint, İran, Bizans gibi farklı geleneklerin özgün bir sentezi etkili olurken, şeriat tüm bunlara uyum sağlayacak şekilde yorumlanmıştır (Timur,1986:65). Şeriatın bir devlet /düzen ideolojisi olarak yorumlandığı gerçeği, milletler sistemi örneğinde belirginlik kazanır. Milletler sisteminin meşruiyetini sağlayan islam değildir. Burada devletin, kendini dini aidiyetten sıyırarak, saf bir 'siyasi' devlet olarak kurmaya çalıştığını gözlüyoruz. Sonuç olarak, Osmanlı' da şeriatın bir meşrulaştırıcı form olduğunu, asıl içeriğin uyum içindeki tabakalardan oluşmuş bir toplum ve adaleti koruyan güçlü bir devlet imgesi olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak bu devlet aklı üretkenlikten çok verili durumun korunmasına dayanıyordu. Düzenin korunması da toplumsal siyasi aktörlerin sınırlanmasını gerektiriyordu. Osmanlı' da devlet eliyle yaratılan ve desteklenen kamusal felsefe de, tüm toplumsal aktörlerle birlikte, devlet aktörlerini de sınırlamaya çalışarak, meşruiyetini sağlama işlevini görmüştür. Bu kamusal felsefe güçlü ve değişmez bir ideal denge/düzen anlayışına dayanır ve toplumun varolan dengesini bozacak gelişmeleri sınırlamaya ve engellemeye yönelir (Mardin,1991a:197). Kamusal felsefenin en önemli boyutunu oluşturan ekonomik felsefe de bu özellikleri yansıtır. Üretim, zenginlik ve kar merkezli olmayan bu felsefe, çatışma/rekabet yerine işbirliği, dayanışma ve itidalı öneren, ekonomik işbölümünde herhangi bir ögenin öne çıkmasını, sivrilmesini engelleyen, alt sınıflara belirli asgari bir yaşam biçimini devletçe garanti altına alan paternalist ve gelenekçi öğeler içeriyordu.Tüm bu değerler tabii ki islam dini ile savunuluyor/temellendiriliyor ve böylece tüm bir kamu felsefesinin özünü oluşturuyordu. Dolayısıyla, Osmanlı'da siyasi iktidar despotik nitelikli olmayıp, biçimsel olarak şeriatle, özsel olarak varolan devlet toplum ilişkileriyle sınırlandırılmıştır. Bu teze karşılık, bu meşruiyet ilkesinin devlet merkezli olduğu, özerk bir rızaya dayanmadığı ancak devlet çıkarına olduğu ölçüde geçerlilik taşıdığı ve dolayısıyla meşruiyet ilkesi sayılamayacağı itirazı yapılabilir. Bu itiraza karşı, Mardin'i izleyerek, Osmanlı' da meşru bir ayaklanma teorisinin geri planını oluşturan zımni bir toplumsal sözleşme kavramının geçerli olduğunu belirtebiliriz (a.g.e.). Mardin' in bu açıklaması bize, Osmanlı' da devlet ve düzen fikrinin toplumsal denge ve çıkarlarla ne kadar içiçe olduğunu gösterir. Ona göre, Osmanlı' da sultanın, kullarıyla olan ilişkisi ataerkil-patrimonyal olsa da, otoritesi kişisellikten değil, temsil ettiği düzen ilkesinden kaynaklanmıştır ve bu düzenin işlemediği koşullarda sultan meşru olarak alaşağı edilebilmiştir (a.g.e.,109). Ayaklanmaların ardında her zaman, Osmanlı tebasına koruyucu bir kalkan sağlayan ve uyulması mecburi olan mevcut sosyo-ekonomik düzenlemelere dayalı bir ahlak ekonomisi vardır. Osmanlı halk ayaklanmalarındaki değişmez görüntü, devletin islamın emrettiği düzeni koruma görevini yerine getirmediği şikayeti ve ideal duruma geri dönüş çağrısıdır. Son olarak bu adalet anlayışının iki farklı yüzü olduğunu belirtelim. Rızaya dayalı paternalist devletin öteki yüzü şiddet ve zor mantığıdır. Adalet ve şiddet birbirinin tamamlayıcısıdır. Zulüm ise yönetici adaletin yozlaşmaşı şekline verilen isimdir ve 16.yy'dan itibaren artmıştır (Akçam,1992:76). Ancak Akçam'ın dediği gibi en adaletli dönemlerde bile şiddet ve işkence uygulanmış, hem de adalet adına uygulanmıştır. Sultanın

kapıkullarına yönelik şiddeti ve Alevilere yönelik şiddet iki önemli göstergedir. Adalet adına düzene uymayana herşey yapılabilir. Sonuç olarak, Osmanlı'nın klasik yönetim zihniyetini devletin merkezinde yeraldığı bir mükemmel düzen zihniyeti olarak tanımlayabiliriz. Türkiye'deki yönetim zihniyeti tarihi açısından asıl ayırdedici nokta, Osmanlı düzeninin devlet merkezli mükemmel ve bütüncül toplumsal düzenleme anlayışına karşı güçlü bir liberal yönetim anlayışının gelişmemiş olmasıdır. Kapitalist ekonominin ve toplumsal ilişkilerinin Osmanlı'nın toplumsal yapısının bağrından kendiliğinden ortaya çıkmamış olmasının doğrudan bir sonucu olarak beliren durum, egemenlik rasyonalitesinin yönetim zihniyeti tarafından Batı'da olduğu kadar geriletilememesine neden olmuştur. Modernleşme sürecinde liberal yönetim zihniyeti yerine bu zihniyetin öğelerini içeren ve dönüştüren ve yeni bir devlet aklının ortaya çıkması sözkonusudur.

Modernleşme döneminde devlet/toplum ilişkisinin sarsılmasına paralel olarak yönetim zihniyeti ve meşruiyet dizgesi de dönüşüme uğradı. Her durumda geleneksel ilişkiler yerini geleneğin modern içinde dönüşüme uğradığı modern yapılara bırakmaya başladı. Meşruiyet dizgesinin geçersizleşmesinin nedeni, devletin klasik düzeni koruma ve sürdürme kapasitesini yitirmesi daha sonra da bu iddiasından adım adım vazgeçmesidir. Bu süreçte devlet, toplumun farklı kesimleri üzerindeki hegemonyasını yitirmiş, giderek daha fazla tekil çıkarların aracı olarak görülmeye başlamıştır. Devletin kendi kendine koyduğu hak kurallarında önemli bir dönüşüm yaşanır. En önemli değişim, kutsallıktan sıyrılarak dünyevileşme/sekülerleşme olarak belirir. Geleneksel meşruiyet anlayışının yerini çok doğrusal bir gelişme çizgisi içinde tamamen tersi bir zihniyete bırakması ve sürecin oldukça sancısız (devlet yöneticileri açısından) ilerlemesi, geleneksel meşruiyetin temelinde de islamdan çok, devlet düzeni ve çıkarı anlayışının bulunduğunun bir göstergesidir. Tabii bu sürecin klasik meşruiyeti temsil eden hanedan ve ulemanın tasfiye edilip, yerine sivil bürokrasinin geçmesiyle mümkün olduğunu belirtmek gerekir. Laikleşme süreci adım adım ama çok doğrusal bir hatta ilerleyerek, imparatorluğun son döneminde açıkca savunulur olmuştur. 1908 Anayasasında devletin teokratik nitelikleri teslim edilse de, aslında iktidarın kökeni, işleyiş ve amaçları, halk egemenliği, demokrasi, vatandaş hakları, hukuk devleti, ilerleme gibi kavramlarla dünyevileşmiş, meşruiyet ilkesi olarak giderek yerini modernleşme, ilerleme, üretim, zenginlik ve akılcılık ilkelerine bırakmaya başlamıştır.

Ancak, modern meşruiyet söyleminin parçalarının tek tek alınması yönündeki tüm bu gelişmelerin arka planında, daha derinlerde çok farklı ve karmaşık bir meşruiyet yapısı vardır. İktidar/toplum ilişkilerinin çetrefil niteliğine bağlı olarak, meşruiyet söylemi ve mekanizmaları/pratikleri de çetrefilleşir. Bu süreçte klasik egemenlik mantığı devlet aklı biçimini alır. Osmanlı düzeni kapitalist Batı'nın şok yaratan etkisiyle karşılaştığından itibaren geleneksel yönetim rasyonalitesi dönüşmeye başlamış, ancak bu dönüşüm Batı'da olduğu gibi liberal yönetim doğrultusunda olmamıştır. Çünkü bu dönüşümü zorlayan ekonomi ve toplumun kendi yasalarına tabi olan özerk varlık alanları olduğu tesbiti üzerinden devlet iktidarının hem

sınırlanması hem de rasyonelleştirilmesi talebi değildi. Modernleşme sürecinde ekonomi ve toplumla ilgili kavramların özel ve yeni anlamlarla yüklenerek öne çıkmaya başladığı doğrudur. Dahası, devlet iktidarının sınırlanması ve denetlenmesi de reformcuların temel taleplerinden biriydi. Dolayısıyla biraz gecikmeli de olsa modern liberal iktidar tarzının ilk temelleri 19yy'da atılmaya başlanmıştı. Batı Avrupa'da liberal yönetim tarzının kurumları olarak gündeme gelen birey, sivil toplum, vatandaşlık, halk, millet gibi özneler, özgürlük, eşitlik, üretkenlik, katılım, akılcılık gibi değerler, hukuk devleti, parlementer rejim, çoğulculuk gibi merkezi kurumlar, özel mülkiyet, sözleşme, kitle iletişim araçları, milli eğitim, stardart bir dil, bilimsel ve teknik bilgi gibi araçlar ilk kez tarih sahnesine çıkıyorlardı. Bu modern yönetim unsurlarının ortaya çıkışları bile kendi başına geleneksel yönetim zihniyetini dönüşüme zorladı. Ancak sonuçta belirginleşmeye başlayan yeni siyasi rasyonalite dışardan alınan ama farklı bir yorumla anlam kazanan liberal unsurları daha derin bir egemenlik anlayışı içinde konumlandıran melez bir nitelik taşır. Çözülen bir cihan imparatorluğunun yarattığı kaos ve yokoluş tehdidine bir tepki olarak elde hazır olan devlet geleneği yeniden icad edilmiş, toplumun bekası için devletin bekası ve gücü teması daha fazla öne çıkarılmıştır. Toplumsal çoğulculuk ve özerkliklere hep şüpheyle yaklaşılmış, daha organik ve kaynaşmış bir yönetim nesnesi tahayyül edilmiştir.

b. Geleneksel Devlet Aklının Dönüşümü

Türkiye'de modern yönetim rasyonalitesinin oluşumunda devlet merkezli bir devlet aklının önem çıktığı söylenebilir. Ancak bu egemenlik rasyonalitesi geleneksel toplumdan çok farklı bir zeminde, farklı modern rasyonalitelerle eklemlenerek anlam kazanmıştır. Yeni siyasi rasyonalitede iktidar durgun değil, dinamik ve üretken olmalıdır. Yönetim rasyonalitesindeki en önemli dönüşüm, devletin gücü ve bekası için varolan toplumsal düzenin olduğu haliyle korunması değil, değişen koşullara uygun olarak aktif bir müdahaleyle dönüştürülmesi gerektiğinin farkedilmesidir. Böylece geleneksel düzende birbiriyle özdeş görülen devlet ile toplum arasında ilk kez radikal bir kopukluk ve ayrışmanın mümkün hale geldiğini görüyoruz. Artık toplumun varolan düzeni devleti temsil eden reformistler tarafından, devletle toplum arasında kurulacak yeni bir ilişki tarzına uygun biçimde dönüştürülmesi gereken arkaik bir yapı olarak görülmeye başlanmıştır. Ulaşılmaya çalışılan yeni model, açıkça Batı'nın liberal yönetim tarzından esinlenmiştir. Ancak modernleşmeci reformcuların Batı'da görüp etkilendikleri şey, uzun bir tarihsel süreç içinde, mücadelelerle oluşmuş olan devlet-toplum ilişkilerinin dinamik ve karmaşık niteliği değil, bu sürecin sonunda saat gibi işleyen güçlü bir devlet mekanizmasının kurulmuş olmasıdır. Liberal yönetimin kurum, prosedür, değer, ilke, araç ve teknikleri sonuçta siyasi güç ve maddi zenginlik ürettikleri için önemsenmiş ve taklit edilmeye çalışılmıştır. Aslında bu algılayış tarzının temel olarak hatalı olduğu söylenemez. Çünkü liberalizmin nihai amacı da zenginlik ve gücü arttırmaktır. Ayırdedici özelliği ise bu amaca, devlet merkezli bir aşırı yönetimle değil, toplum merkezli bir minimum yönetim tarzıyla varılabileceği vurgusudur.

Batı'da güç ve zenginlik yaratan sihirli formül bu olmuştur. Oysa devletler arası bir ölüm kalım mücadelesinde tutunabilmek için kendini hızla dönüştürmesi gereken bir toplumsal düzenin sözkonusu olduğu Osmanlı gibi bir coğrafyada bu formülün anlamlı olmadığı açıktır. Dolayısıyla Osmanlı reformcularının yeni bir iktidar tarzı olarak Batı'ya yönelişlerinde bir algılayış hatasından çok kaçınılmaz bir trajediden sözetmek daha doğru olur. Trajedi şudur: Batı'da güç ve zenginlik üretmiş olan araçlar ve zihniyetler burada bizzat devlet merkezli bir yönetim anlayışı içinde değerlendirilerek yorumlanmıştır. Egemenlik ilkesi kendisiyle çatışan bir başka ilkeyi bizzat yaratmaya soyunmuş, böylece kendisini çok derin bir ikileme maruz bırakmıştır. Türkiye'de modern yönetim rasyonalitesinin temelini oluşturan gerilim ve ikilem budur. İki zıt ilkenin içiçe geçmesi ve birbirlerine uyum sağlamaya çalışması her ikisinin de anlamını muğlaklaştırır, her ikisinden farklı öğelerin karmaşık ilişkileri tutarlı bir uyumdan çok irrasyonalite ve belirsizlik yaratır. Sonuçta güç, istikrar ve zenginlik hedefine ulaşmak zorlaşır. Modernleşme sürecinde belirginleşen devlet aklını geleneksel devlet zihniyetinin basit bir uzantısı saymak yanlış olur. Burada devletçi yönetim geleneğini bir 'yeniden icadı' söz konusudur. Yani eldeki bir gelenek, mevcut koşullara ve ihtiyaçlara uygulanmıştır. Gelenek bazı unsurlarıyla devam etmiş, ama özsel olarak yeni bir anlam ve işlev edinmiştir[22].

Osmanlı'nın geleneksel yönetim zihniyeti devletten çok düzeni vurguluyordu. Yeni devlet aklı ise düzenden çok değişimi ve değişimin aktif öznesi olarak devleti öne çıkarır. Bir diğer fark varolan haliyle düzenin değil, devletin bekasının önem kazanmasıdır. Bu bağlamda Makyavelizm olarak adlandırılan devlet aklı zihniyetinin Osmanlı'nın klasik dönemine özgü olmayıp, modernleşme sürecinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü bu anlamda devlet aklı, devletin bekasının herşeyin üzerine çıktığı, devletin iç ve dış tehlikeler ve sürekli değişen güç dengeleriyle karşı karşıya kaldığı derin dönüşüm zamanlarında belirginleşir. Klasik dönemi niteleyen istikrarlı koşullarda ise devletin bekası ile düzenin bekası birbirine özdeştir. Dönüşümün vurgulanması ise devletin bekası için düzenin radikal dönüşümünü öngörür. Dolayısıyla artık yeni devlet, eski devlet değildir ve yeni devlet aklı da eski devlet aklı gibi işlemez. Yeni devlet aklı, her ne kadar otoriter ve seçkinci olsa da toplum ile yeni ve daha 'modern' bir ilişkiye girmeyi gerektirir. Resmen ifade edilen amaç, imparatorluğun gücünü ve bekasını sağlamaktır. Başvurulan yöntemler, kapitalizmi geliştirmek, sınıflaşma sürecini hızlandırmak ve sonuçta yeni toplumsal destek arayışıyla ulusal burjuvazi yaratmaya çalışmak olmuştur. Güçlü bir devlet için yeni bir toplumsal dinamiğin gerekli olduğu görülmüş, böylece devlet mantığında aslında birbiriyle gerilim içinde duran iki farklı mantık yanyana getirilmiştir. Devlet yöneticileri bir yandan devleti kurtarmak isterlerken, öte yandan koşullar onları, bu amaç adına yeni toplumsal dinamikler

---

[22].Öte yandan, güçlü bir devlet çıkarı ideolojisiyle yetişmiş bürokratların varlığı da devlet aklı zihniyetini güçlendirmiştir. M. Heper, 'devlet çıkarı' algısına dayanan bir bürokratik yönetim geleneği imparatorluğu çözülme süresinde doğduğunu belirtir. Yeni bürokratik kuşak için asli görev, hükümet işlerini etkin bir tarzda yürütmek değil, devleti kurtaracak olan reformları gerçekleştirmek olduğu için bürokrasi toplumsal güçler tarafından alınan siyasi kararların uygulayıcısı olarak değil, bizzat siyasi kararların yapıcısı olarak davranır. Bu durumda bürokratların davranışlarını ussal, teknik rasyonalite değil, normatif, özsel ussallık belirlemiş, normatif bir sistem olarak islam yerini formel ve ussal kriterlere değil, laik ve milliyetçi normatif bir sisteme bırakmıştır. (Heper,1974:3-4)'

yaratmaya zorlamaktadır. Devlet aklı devleti, bu akla aykırı gibi görü en hukuk devleti ve kapitalizm gibi olgulara doğru itmektedir. Sonuçta, oldukça çelişkili bir devlet/toplum ilişkisi ve meşruiyet söylemi oluşmuştur. Bundan sonra, bu devlet aklının somut durumlarda ne anlama geleceği gelişmekte olan sosyal formasyona ve oradaki güçlerle devlet yöneticileri arasında iktidar ilişkilerine bağlı olacaktır.

Liberal yönetim zihniyeti ile geleneksel egemenlik zihniyetini eklemleyen modern devlet aklının en temel ikilemi devlet/toplum arasındaki ilişki konusunda ortaya çıkar. Batı'da sivil toplumun nüveleri burjuva toplumu olarak merkezi devlet dışında ve kentlerde ortaya çıkmış ve uzun vadede bu yeni toplumsallık kenttten devlet çapına yayılarak devletin meşruiyet temelini belirlemişti. Sonuçta devlet ile toplum hem birbirine bağlı hem de dışsal varlıklar olarak kuruldular. Devlet toplumdan ayrı, merkezi, bürokratik, yasal olarak sınırlanmış bir aygıt olarak belirdi. Toplum ise kendine özgü yasalarına devletin müdahele etmemesi gereken özerk bir alan olarak kuruldu. Devlet ancak toplumun birarada yaşamasını sağlayacak siyasi koşulları sağlayacaktı. Bu, devletin sermaye birikiminden kurumsal olarak ayrılıp sadece dış koşullarla ilgilenmesi, ekonomi dışında toplumun özel alanına karışmaması ve sivil toplum ve kamusal alan tarafından kuşatılması anlamına geldi. Türk modernleşmesinde ise devlet ile toplum arasındaki sınır ve ilişkiler net değildi. Daha doğrusu toplumun kuruluşu devletin kuruluşuna bağlı oldu. Özel yaşam, ekonomi ve siyasal alan devletin kuruluşu sürecinde ona bağlı ve ikincil bir anlam kazandı. Devlet ile toplum arasındaki sınır çizgisinin muğlaklaşması ve toplumun devlet tarafından içerilmesi, devletin toplumu kurucu müdahalesinin çok önem kazanması anlamına geldi. Devlet bir yandan ekonomiden kurumsal olarak ayrılıp, birey haklarını ve siyasal alanı kuran hakları tanırken öte yandan ekonomi, özel yaşam ve sivil toplum devlet için çok önemli müdahale alanları olarak belirdi. Böylece alanlar arasındaki sınırlar muğlaklaştı. Bu da liberal yönetim rasyonalitesinden farklı bir rasyonalitenin gelişmesine yolaçtı. Buradaki asıl sorun devletin toplumsallığından kaynaklanır. Modernleşme sürecinde devlet ile toplum biribirine bağlı ama dışsal iki varlık alanı olarak kurulmamıştır. Devlet zaten vardır ve toplumu kurmaya çalışır. Toplum kendine özgü yasalarla kendi kendine yöneten, kendi içinden devleti çıkaran ayrı bir varlık alanı olarak yoktur. Bu anlamda modern toplum devletin yaratmaya soyunduğu bir varlıktır. Toplumun hem varlığı hem de birliği devletin olmasına bağlıdır. Dolayısıyla devlet kendi meşruiyet temelini kendi içine taşır. Devletin varlığı en yüce değerdir. Devlet kendi dışında bir dışsallığı topluma değil, oluşturmaya çalıştığı müstakbel topluma referans vermek zorundadır. Ancak burada bir ikilem belirir. Çünkü oluşturmak istenen toplum modern burjuva toplumu ve devletidir. Ama birey, haklar, demokrasi, yasallık gibi modern değerler devletin bakış açısından anlam kazanırlar. Ulaşılmaya çalışılan amaç ile devletin eylemleri ve biçim arasında bir çelişki vardır. Amaç toplumda devlet toplum ilişkisi toplum merkezli bir yaklaşımla belirlenirken varolan somut durumda devlet merkezdedir. Yani devlet ciddi bir ikilemle karşı karşıyadır. Uzun vadede kendi altını oyacak olan bir süreci başlatmak ve modern toplumsal dinamiklerin yolunu açmak zorundadır.

Melez nitelikli bu yönetim zihniyetinin ikilemleri en bariz şekilde hukuk devleti sorunu olarak somutlanmıştır. Türk modernleşmesinde bu tür bir toplumsallığın ortaya çıkmamış olması devlet ve hukuk ilişkisini de çok farklı bir rotaya sokmuştur. Liberal yönetim rasyonalitesinde soyut biçimsel kamu hukuku temel yönetim tekniklerinden biri olarak öne çıkar. Türk modernleşmesinde ise bu tür bir hukuk anlayışı devlet aklının etkisi altında zedelenmiştir. Modern devletle meşruiyetin kaynağı yasal olarak hukuk devleti olarak konur. Yasa, meşruiyet söyleminde rızayı, genel çıkarı ve meşruiyetin en genel ve kurumsallaşmış yüzünü ifade eder. Oysa hukuk devleti kavramını önceleyen ve onun temelini oluşturan, olağan dönemlerde gizli kalsa da, kriz dönemlerinde belirginleşen bir başka meşruiyet ilkesi vardır: 'Devlet Aklı'. Mutlakiyetçilik döneminde öne çıkan bu ilke, demokratik devrimler döneminde ehlileştirilerek etkili olmaya devam etmiştir (Sancar,1997). Devlet aklı, devletin yüksek çıkarları gerektirdiğinde moral kuralların, hukuk ilkelerinin, kısacası iktidarı vareden tüm ilkelerin zedelenebileceğini kabul eder. Devlet aklı ilkesine göre, devlet kendi meşruluk ilkesini kendi içinde taşır,yani devlet salt devlet olduğu ve düzeni sağlayabildiği için meşrudur. Çünkü devlet, diğer tüm değerlerin kaynağı olan en yüksek değerdir ve onun bekası da en kutsal görevdir (a.g.m.). Batı' da liberal-demokratik devrimlerle birlikte meşruiyet iki yeni koşula bağlanmıştır. Buna göre devletin yasalara uyması yetmiyor, bu yasaların da belirli değerlere uyması gerekiyordu. Dolayısıyla Hukuk devleti basit bir yasa devleti anlamına gelmiyordu.

Batı'da devlet aklı ile hukuk devleti ilkesi arasında hem bir süreklilik hem de kopuş tesbit edilebilir. Hukuk devletinin temeli olan yasallık fikrinin kökeninde de iktidar gerçeği ve zor bulunur. Dahası hukuk devleti biçiminin kendisi de bir iktidar biçimidir. Devlet aklını savunanların söylediği gibi hukuğu vareden ve anlam veren devletin kendisidir. Ancak hukukun devlet iktidarının biçimi olması ile devletin elindeki basit bir araç olması arasında fark vardır. İlkinde hukuk siyasal toplumu kuran toplumsal sözleşme fikrinden türer. Yönetilecek olan nesneyi yani toplumu bütünleştirip siyasal bir toplum haline getiren soyut ve biçimsel hukuktur. Yani hukuk devleti devletin kendini meşrulaştırma arayışının ötesinde devletin biçimselliğini tanımlar. Bu devlet biçiminde devlet ile toplum arasında birey hakları üzerinden net bir sınır çizilmiştir. Devlet yasayla özdeşleşir çünkü yasa (yaşam, özgürlük ve mülkiyet)bireylerin biraraya gelerek devleti kuruş nedenidir. Yasa ve devlet fikrinin arkasında birey ve toplumun hakları düşüncesi vardır. Birey ve toplum devlete önceldir ve devletin varoluş nedenidir. Bu sadece liberal felsefenin bir dogması olmaktan çok, yaşam, özgürlük ve mülkiyetle ilgili toplumsal mücadelerden güç alan bir kurucu ilkedir. Batı'da devleti bir ortak çıkar örgütü olarak kuran bir mit olarak gerçek etkilere sahiptir. Öte yandan, bu fikir ancak yasanın biçimselliği etrafında birarada durabilecek bir burjuva toplumsallığın kurulmuş olmasından güç almıştır.

Batı'da hukuk devletinin kökenini oluşturan, ancak hukuk devleti tarafından bir ölçüde geriletilen ve kriz dönemlerinde çeşitli biçimler altında öne çıkan devlet aklı zihniyeti Türkiye'de

modern siyasal iktidarın kuruluş sürecinde ilginç bir biçimde ortaya çıktı. Osmanlı'da Batı'da olduğu gibi devlet aklı ile hukuk devleti ilkesi arasında bir çatışma değil, aynı anda ortaya çıkma ve birbirine eklemlenme ilişkisi gelişti. Çünkü Devletin bekası devletin biçiminin modern hukuk devleti doğrultusunda dönüştürülmesini gerektiriyordu. Yani melez yönetim zihniyeti aynı anda hem devletin devletselliğine gönderme yaparak meşruiyeti kendi içine çekiyor, hem de devletin biçimini belirleme ve hukuk ile sınırlama gayreti içine giriyordu. Sonuçta hukuk devleti ilkesi devlet aklına bağlı olarak anlam ve önem kazandı. Yasa ve anayasal yönetim fikri benimsenmiş olmasına rağmen bunun içeriği çok farklı biçimde doldurulduu. Burada Osmanlı siyasal geleneği ile modern hukuk devleti anlayışının tuhaf bir sentezinin oluştuğunu görüyoruz. Bunun nedenlerinden biri Osmanlı'da siyasi iktidarın hukuk ile kurduğu ilişki tarzının modernleşme sürecinde de dönüşerek etkili olmaya devam etmesidir. Osmanlı'da iktidarı sınırlayacak bir toplumsal sözleşme ve dolayısıyla kamu hukuku fikri gözlenmez. C.Oktay'a göre Osmanlı'nın siyasi otoritesini meşrulaştırmak için "mükemmel nizam" fikrine dayanması, hukuk pratiğinin mükemmel site fikriyle zaruret hali arasında sıkışmasına ve fiili durumun kitabına uydurulması pratiğine indirgenmesine neden olmuştur. Mükemmel nizam fikri, siyasal egemenlik ve toplumsal ilişkilerin toplumun dışından verilmiş sabiteler gibi görünmesine ve siyasi sorunların ancak ideal duruma dönülmesiyle çözülebileceği anlayışına dayanır (Oktay,1991:77). Öte yandan mükemmel nizam fikri iktidarın kendini meşrulaştırma çabasını yansıtır ama iktidarın fiili işleyişini açıklamaz. Tersine iktidar belirli bir toplumsal sözleşmeye dayanmadığı için değişimin gereklerine göre de facto durumlar yaratır. İşte ulemanın hukuksal pratiği bu fiili durumu mükemmel nizama uygun hale getirip sunmaktır (a.g.e.,80). Her zaman a posteriori işleyen hukuk, ısmarlama yasalar yoluyla zamanın gerektirdiği fiili iktidar ilişkileri ile ideal fikirler arasında uyum sağlamak için istendiği gibi eğilip bükülen bir iktidar aracı halini alır. Kısacası hukuk yeni siyasal toplumun siyasal iktidar ile toplumun ilişkilerini net biçimde belirleyen kurucu ilkesi değil, iktidarın değişen amaçlarına göre koyduğu veya ihlal ettiği basit bir araç olarak belirmiştir. Devletin değişen amaçları yasaların hızla değişmesini ya da daha sıklıkla değiştirmeye gerek duyulmadan ihlal edilmesini gerektirir. İktidar yasanın üzerindedir. Devlet aklı zihniyeti üç farklı yönetim tekniğine başvurur. 1.Yasallık çerçevesi dışına çıkmadan insan haklarını çeşitli gerekçelerle sınırlamak, kullanımını zorlaştırmak. 2 .Dar anlamda yasallık sınırın muğlaklaştığı ve aşıldığı olağanüstü hal, sıkıyönetim gibi uygulamalar. 3. Yasallık ve insan haklarının açıkça ihlal edildiği resmi işkence, yargısız infaz, yarı-resmi militer güçler gibi uygulamalar (Sancar,1997: 86).

Türkiye'de modern siyasi iktidarın kuruluşu sürecinde özellikle 1913 sonrası İttihat ve Terakki (bundan sonra İT) döneminde devlet aklı zihniyeti ve yönetim tekniklerinin çok net biçimde ortaya çıktığı söylenebilir. İttihat ve Terakki dönemi Türkiye'de gizli devletin temellerinin atılması, devletin özellikle muhaliflerle girdiği mücadelede açıkça yasadışına çıkması, baskıcı yasalar ve yasaklamaların artması ve iç düşman ve bölücülük söyleminin ortaya çıkması gibi nedenlerle tüm bir Cumhuriyet Dönemindeki yönetim zihniyet ve tekniklerini etkilemiş olan bir dönemdir. Öte yandan, aynı dönem, milli burjuvazi yaratma işine hız verildiği ve kapitalist bir

toplumsal formasyonun önündeki engellerin radikal biçimde temizlenmeye başlandığı bir dönemdir aynı zamanda. Bu bize modern devlet aklının nasıl bir toplumsal bağlamda geliştiğini ve nerelerden modern toplum fikrine bağlandığını gösterir. İT dönemi özellikle 1913 sonrası devlet aklının önemli bir boyutunu oluşturan gizlilik/yasadışılık açısından önemli bir dönemi ifade eder. Devletin özellikle siyasi muhaliflere karşı gerçekleştirdiği şiddet eylemleri Teşkilat-ı Mahsusa ve Fedailer Cemiyeti artık gizli bir örgüt eliyle gerçekleştirilmeye başlanır ki bunlar Türkiye tarihindeki ilk devlet içi gizli devlet aygıtıdır[23]. Modernleşme sürecinde devletin gizliliğe/yasadışılığa kayması meşruiyet açısından büyük bir önem taşır. Aslında Osmanlı'nın ilk döneminden beri devletin tebaya uyguladığı şiddet konusunda yasallığı zorlayan bir dinamik vardır. Akçam'a göre işkenceyi de yasaklayan yumuşak bir hukuk sistemi ile yönetim egemenler sistemin boşluklarından faydalanarak yaptıkları işkencelere hukuki bir kılıf giydirmişler böylece günlük hayatta kanuni olan ile kanunsuz olan arasındaki sınır kaybolmuştur (1997:330). İşkencenin resmen yasaklanan ama gündelik yaşamda normalleşen bir pratik olması sonuçta hem yöneticiler hem de yönetilenler açısından devlet işlerinde yazılı kanunların fazla bir anlam ifade etmediği zihniyet dünyasında etkili olmuş, yazılı kuralların arkasında, onlardan farklı ama normal görünen bir alışkanlık hukuku oluşmuştur. Modernleşme sürecinde devletin faaliyetinin yasal sınırlarının çok daha net çizilmesiyle birlikte yasa ile yasadışı eylem arasındaki boşluk daha da açılır ve bu kez şiddet gizli olarak örgütlenir. Yöneticilerin yasanın değişmesinden etkilenmemelerinin nedeni, bu eylemin meşruiyetinin hukuk düzeyinde kurulmamış olmasıdır.

Devlet aklının bu dönemde belirginleşen bir başka boyutu iktidarın muhalefete karşı tutumudur.1909'da 31 Mart olayından sonra oluşan İT diktası dönemin iktidar/muhalefet ilişkilerinin henüz kurumsallaşmadan yozlaşmasına yolaçtı. İktidar ile muhalefet aynı zihniyeti paylaşıyorlardı: birbirini yok ederek mutlak iktidar sahibi olmak. İkisi arasında sıfır toplamlı bir oyun olduğu varsayıldığı için muhalefetin bizzatihi varlığı iktidarı tehdit ediyordu. Bu çatışmacı mantık içinde ne iktidar ne de muhalefet ilkesel davranmak zorunda hissediyor; iktidara gelmek ve kalmak için yoğun bir pragmatizm gelişiyordu. Ne pahasına olursa olsun iktidarı ele geçirmek ve iktidarda kalmak felsefesi dönemin politik kültürü olmuştur. Muhalefet sistemin vazgeçilmez bir parçası değil, yokedilmesi gereken bir faktör olarak görülür. Muhaliflerin işkence gördüğü özel işkencehaneler açılmış, işkence ve yolsuzluklarla ilgilenen gazeteciler ise yargısız infazlara kurban gitmiştir. Muhalafete yönelik sindirme ve yoketme politikası iktidarın kendini tanrısal imtiyaza sahip bir kurtarıcı güç ve genel iradenin tartışılmaz ifadesi; muhalefeti de bu kutsal gücü tanımayarak vatana ve millete ihanet eden, onu bölmeye çalışan bir şer odağı olarak kodlamasıyla savunulur (Mardin,1991a; Akçam,1992:311; Parlar,1997:49)[24]

---

[23] İttihat Terakki döneminde Fedailer örgütü, para-militer gençlik örgütleri ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın eylemleri için bkz. (Parlar, 1997:38-86; Akçam, 1992:320)

[24] Mardin bu tür bir genel irade anlayışı ve milli bölünme korkusunun gelişmesini, hem küçük gelenek hem de büyük gelenek içinde varolan organik bir devlet ve toplum anlayışının bağlar. Her ikisi de normlardan sapmaya karşı hoşgörüsüzlük ve yaygın bir toplumsal kontrolü vurgulayan öğelerle doludur. Milli bölünme korkusu da sapmalara karşı hoşgörü kıtlığının özel bir durumudur. Muhalefetde de, muhalefet kültürü değil, yine organik bir düzen anlayışı hakimdir.

c. Değerlendirmeler

Bu kısımda yapılan analizlerden çıkarabileceğimiz genel sonuçlar şunlardır: Asıl olarak 19.yy.'ın ikinci yarısında yoğunlaşan Osmanlı'nın modernleşme süreci temel olarak bir ulus-devletleşme sürecidir. Oysa ki, bu tarihsel moment Batı'da zaten çoktan kurulmuş olan ulus-devletin toplumsallaşmasını ifade eder. Batı ile Osmanlı'nın modernleşme zamanlarındaki bu farklılık Türkiye'de Batı'dan farklı bir devlet/toplum ilişkisinin gelişmesine yolaçmış görünmektedir. Batı'da toplum, ulus ve ulus-devletin kuruluşu, aynı anda değil, birbirini izleyen dönemler boyunca zengin ve karmaşık dolayımlarla birbirlerine eklemlenmeleri sonucunda gerçekleşmişti. Önce maddi ilişkiler alanı olarak ortaya çıkan toplum, daha sonra uluslaşmış ve devlete egemen bir ilke haline gelmişti. Öte yandan devlet de önce mutlak bir güç olarak ortaya çıkmış daha sonra uluslaşmış ve en son olarak 19.yy'da demokratikleşmişti. Batı'da farklı kurucu unsurların farklı zamanlarda gelişerek birbirlerine eklemlenmeleri sonucunda devlet ile toplum, devlet ile ulus arasında tam bir örtüşme değil, özerk alanları koruyan dolayımlı bir ilişki gelişmişti. Batı modernliğinde devlet ile toplumun hem birbirine dışsal hem de bağlı olarak kurulmasının ardında bu dinamik vardır. Devlet ile toplum önce birbirlerinden ayrılmış sonra ince dolayımlarla eklemlenmiştir. Böylece toplum, devlete önsel olan, kurucu hak ve özgürlükleri içinde barındıran, ancak ortak çıkarın korunması ve geliştirilmesi için devlet gibi dışsal bir kuruma ihtiyaç gösteren bir varlık alanı olarak devletin meşruiyet temeli olarak belirmiştir. Osmanlı-Türk modernleşmesinde ise farklı bir rota ve zamansallık sözkonusudur. Bu süreçte ulusun, devletin ve modern toplumun kuruluşları içiçe geçmiştir. Ulus-devletin kuruluşu ile devletin toplumsallaşmasının üstüste binmesi ve bu süreçte ulus-devlet kurma süreçlerinin belirleyici olması nedeniyle demokratikleşme, siyasetin kitleselleşmesi, devletin toplumsallaşması ve ekonomik gelişme gibi süreçler hep devlet mantığı açısından anlam kazanmıştır. Bu nedenle devlet ile toplum ne yeterince birbirine dışsal ne de yeterince birbirine bağlı olmuştur. Devlet,ulus ve modern toplumun aynı anda ve devlet eliyle geliştirilmesi nedeniyle farklı gelişim mantıklarının birbirini zedelemesi, özelikle devlet ve ulus mantığının, demokrasi ve toplum mantığını zedelemesi sözkonusu olmuştur. Devlet ve ulus bütünleşme, sistem, birlik, kenetlenme ve düzen demekken, demokrasi ve toplum ise çatışma, bireysellik, katılım ve çoğulluk ilkelerini temsil eder. Bu süreçte devletin ağır basması modernliğin muhafazakar yönünün açıklık ve çatışmaya ağır basması anlamına gelmiştir. Osmanlı modernleşmesinde devlet ile toplum arasında bir dışsallık ve mesafe değil, birinin diğerini yaratması ilişkisi sözkonusudur. Bu nedenle devleti hem net sınırlar ve yasalarla toplumdan ayıran hem da topluma bağlı kılan bir meşruiyet söyleminin gelişmesi zemini zayıf kalmıştır. Bu durum, modern siyasi iktidarı ve modernliği kuran alanların ayrışması ve farklı gelişme mantıklarına bölünmesi sürecinin güdük kaldığını gösterir ki bu durum modernliğin dinamizmini körelten bir etkide bulunur.

2.CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASİ İKTİDAR VE MEŞRUİYET SORUNU

i. Cumhuriyetin İlk Dönemleri

a. Siyasi İktidar Tarzı

Cumhuriyet, Osmanlı son dönemindeki modernleşme çabalarının bir sonucu olarak modernleşmenin ivme kazandığı bir dönem oldu. Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bu açıdan bir süreklilik olsa bile Cumhuriyet eski düzen ile kopuşu radikal olarak gerçekleştiren bir devrim niteliğinde oldu. Bu geçiş politik bir devrim yoluyla gerçekleşmiş ve sonuçta eski devlet aygıtı yıkılarak yerini modern ulus-devletin kurumlarına bırakmıştır.

Yeni devleti kuran bir eylem olarak Kurtuluş savaşının niteliği modern devlet ve toplum ilişkileri anlamak açısından büyük önem taşır ve tartışmalara neden olmuştur. Burada ayrıntılarına girmeden Kurtuluş Savaşının önemine dair şu noktalara işaret etmek gerekir. Bu savaş, Batıya yönelmek ve bütünleşmek için Batı'nın sömürgeci kıskacından kurtulmak için verilmiş olduğu için dar politik anlamıyla anti-emperyalist bir mücadeledir.Öte yandan bu savaş, bir ulusun verdiği milli bir mücadele olmaktan çok, islam bağıyla bağlı müslüman unsurların ortak bir eylemidir ve bu ortaklığın temelinde saltanat ve hilafetin kurtarmanın yanısıra gayrimüslimlere karşı bir mücadele de vardır. Kurtuluş Savaşı aynı zamanda saltanata, halk ayaklanmalarına karşı bir iç savaştır. Ayrıca milli mücadele döneminde kurulacak devletin toplumsal tabanını oluşturacak olan güçler olan sivil-asker bürokrasi, toprak sahipleri ve müslüman ticaret burjuvazisini ilk kez Kurtuluş Savaşı dolayımıyla yoğun bir etkileşim içine girerler.

1920-30'lı yıllar toplumsal yaşamda kapitalizmin gelişmesinin önündeki engellerin kaldırıldığı ve ulus-devletin kurumsallaştığı bir tepeden devrim sürecidir (Savran,1992:50). Devrim kitle seferberliğine değil, devlet önderliğine dayanmıştır. Bu dönemde belirli konularda (hukukun laikleştirilmesi, burjuva hukuk sisteminin benimsenmesi, laikleşme, devlet kapitalizmi) gibi konularda ciddi bir atılım sergilenirken, Batı'da burjuva demokratik devrimlerin çözdüğü bazı sorunlar (demokrasi, kent/kır ilişkisi ve toprak sorunu gibi) konusunda ürkeklik gösterilmiş hatta bu sorunların derinleşmesine yol açan adımlar atılmıştır (a.g.e.,54-6). Devrim süreci tepeden ve yeterince hegemonik olmadığı için ufku ve etki alanı da sınırlı kalmış, bu nedenle modernliğin farklı boyutları için eşitsiz bir gelişme sürecini başlatmıştır.

1950'lere kadar devletin kendini toplumdan ayırma biçimi, devletin iç örgütlenmesi ve hegemonik mücadeleler konusunda şunlar söylenebilir. Osmanlı modernleşmesinde ortaya çıkan modern devlet/ekonomi ayrımı kapitalist toplumsal formasyonun güçlendirilmesiyle

birlikte oldukça belirginleşmiştir. Ancak, devlet/ekonomi ilişkisi temel özel mülkiyet haklarıyl belirlenmiş ve devlet liberal sınırlara çekilmiş gözükmekle birlikte ekonomi hiçbir zaman devletin ilgi alanı dışında kalmamış ve 30'lı yılların devletçi uygulamalarıyla doruğa ulaşmıştır[1]. 30'lı yılların devletçilik tartışmaları devletçiliği salt bir ekonomik araç ve geçici bir önlem olarak görenlerle (sermaye birikimi sağlamak için bireylerin yapamadığını devletin yapması) iktisadi faaliyeti tamamen devlet denetiminde bir memuriyet gibi tahayyül edenler arasındaki bir gerilimi yansıtır. Ancak kapitalist bir toplumsal formasyon altında bu ikinci görüş hiçbir zaman hegemonik olmamıştır[2]. Yine de devletin ekonomiye müdahale tarzı nedeniyle kapitalist ilişkilerin ancak sınırlı biçimde önü açılmıştır.

Devlet merkezi, bürokratik, Anayasal bir güç olarak kendini toplumdan ayırması anlamında modern bir biçime kavuşur. Klasik liberal hak ve özgürlükleri tanıyan bir Anayasa ile kendini sınırlar. Ancak 30'lı yıllarda tek parti iktidarının kurumsallaşmasıyla bu hakların pratikte anlamı kalmamıştır. Anayasa meclis hükümetine dayalı 1921 Anayasası ile parlementer sistem arasında karma bir anlayışı yansıtır (Soysal,1986:44-49). Yasama ulusal egemenliği tek başına temsil eder ve yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek, yargının bağımsız olmasını güvenceye alacak kurumlar yoktur. Yasama meclisi devletin iç örgütlenmesinin merkezi kurumu olmasına rağmen rejim bir çoğulcu parlementer rejim değil, ulusal egemenliğin ve meclis üstünlüğünün, tek parti egemenliğine indirgendiği onun da karizmatik bir önder tarafından yönetildiği bir rejimdir. Ancak, kişisel bir diktatörlükten çok, iktidar bloğunu biraraya getiren tek partinin kurumsal gücü daha önemlidir. Asker ve sivil bürokrasi ve yasama organı partinin denetimi altındadır.

Devlet kendini aşan ve sınırlayan bir siyasal alan tarafından çevrilmiş değildir. Tersine bu tür bir siyasal özgürlükler alanının oluşumu yasaklarla engellenmiştir. Partilerin ve sivil toplum örgütlerinin olmadığı bir dönemde toplumun devlet katında temsili sadece tek parti kanalıyla olur. Kişisel ve siyasi hak ve özgürlüklerle korunmuş bir siyasi özgürlükler alanı ve kamusal tartışma ortamı yoktur. Kamusal tartışma resmi ideolojinin önceden belirlediği sınırlar içinde ve çok sınırlı bir aydın-bürokrat çevrede yapılır. Muhalif partilerin olmadığı bir dönemde, açık oy gizli sayım ilkesine dayalı seçimler büyük ölçüde göstermeliktir. Toplum ile devlet arasında bağ kurmaya değil, siyasi elit içinde rotasyona hizmet eder. Tek parti döneminde görülen iki muhalefet partisi girişimi, güdümlü olmalarına (özellikle ekonomik konular üzerinden ılımlı bir muhalefet yapmaya soyunmaları) rağmen geniş kitlelerin hoşnutsuzluğunu çok çabuk ortaya çıkarmaları nedeniyle hemen geri çekilmiştir. Devletin iç örgütlenmesinde ordunun ve sivil bürokrasinin rolü çok öne çıkmıştır. Ordu hem Cumhuriyetin tepeden devrimini eski rejimi hatırlatan toplumsal ve siyasal direnişlere karşı zor yoluyla savunmanın bir aracı olarak dini ve

[1].Devletçilik uygulamaları için bkz.(Boratav, 1982)

[2].Devletçilikle ilgili farklı yorumlar için bkz. (Boratav, 1995; Gülalp, 1995; Birtek, 1995; İnsel, 1996;)

etnik ayaklanmaların bastırılmasında, hem de kitlelerin askerlik yoluyla 'çağdaşlaştırılmasında' büyük bir görev üstlenmiştir[3]. Merkez ve taşra yönetimi ile adalet ve eğitim bürokrasisi ise devletin topluma nüfuz etmesinde en temel araçlar olarak belirirler.

Cumhuriyetle birlikte mikro düzeyde devlet/toplum ilişkisinde paternalist ve yanaşmacı tarzlar belirginleşmeye başlar. Güneş-Ayata, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kendini tekil aidiyetlerden bağımsız soyut ve evrensel, rasyonel bir söyleme sahip olan siyasi elitin yerel ve ilkel çıkarları güçlendirir korkusuyla seçim zamanında bile bölgelerine gitmediklerini böylece çevre ile merkez arasında doğan büyük boşluğun ancak yerel eşrafin yanaşmacı bağlarla halk ile merkez arasında köprü kurmasıyla doldurulabildiğini söyler (Güneş-Ayata,1994:50). Yerel nüfuz sahipleri (eşraf, aşiret liderleri, şeyhler, toprak ağaları) böylece yerelde merkezi, merkezde yerel halkı temsil eden aracı bir konum edinir. Kırdaki ilişkileri muhafaza eden merkezi devlet, böylece köylü kitleler ile yerel nüfuz sahipleri arasında hem ekonomik, hem de kültürel işlevleri olan çok güçlü bir kollamacı-yanaşmacı ağın kurulmasına yol açmıştır. Devletin bu muhafazakarlığı kırdaki istikrarı ve yerel tabanda tutunmasını sağlarken, doğrudan siyasi katılımı önlenen geniş köylü kitlelerinin siyasal ve kültürel olarak modern dönüşümlere kapalı kalmasına ve ilk fırsatta CHP'ye karşı çıkmasına yolaçacaktır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak yerel düzeyde siyasetin anlamı merkezin adamları ile yerel seçkinler arasında gerçekleşen, çevrenin adam yerleştirmek, adam satın almak yoluyla resmiyete sızmaya çalıştığı bir rant paylaşma mekanizması olarak kurumsallaşmaya başlar (Öğün,1995:6-38). DP ile bu tür bir siyaset tarzı merkezi ulusal düzeye sıçrayacaktır.

Tek parti döneminde devletin toplumsal tabanı sivil asker bürokrasinin hegemonyası altında ticaret burjuvazisi, toprak sahipleri ve eşraf arasındaki ittifaktan oluşur. İktidar bloğunun farklı kesimleri aralarındaki gerilimleri ve hegemonik mücadaleleri parti aygıtı içinde verirler. Köylülük ise toprak sahipleri lehine bu ittifaktan dışlanmıştır. Bu farklı kesimleri birada tutan hegemonik söylem ekonomik olarak güçlü, bağımsız bir modern devlet kurmaktır. Ancak bu projenin ekonomik ayağı ile kültürel ve siyasi ayağı arasındaki gerilim sonradan yeni bir hegemonik projenin geliştirilmesine ve devletin biçim değiştirmesine neden olacaktır.

Cumhuriyetin yönetim zihniyeti, Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi liberal yönetim zihniyetinin öğelerinin devlet aklına dayanan otoriter bir yönetim zihniyeti içinde anlam değiştirmesine dayanır. Bu kurucu yönetim zihniyetini en berrak şekilde büyük bölümünü Atatürk'ün bizzat yazdığı ve tümüyle onun denetiminden geçerek orta okullarda okutulan 1930 tarihli **'Vatandaş için Medeni Bilgiler'** adlı kitapta görebiliriz (Tezcan, 1997)[4].

---

[3].Cumhuriyet kültürünün oluşum sürecinde önemli bir ideolojik aygıt olarak Silahlı Kuvvetlerin rolü için bkz.(Şen, 1996)

[4].Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları adlı kitap ilk kez 1930 yılında Prof. dr. Afet İnan tarafından "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adıyla yayımlanmıştır. Büyük çoğunluğu Atatürk tarafından yazılan bu kitabın bugünkü Türkçemize kazandırılması

Medeni Bilgiler'de ilk bakışta daha belirgin gözüken liberal yönetim zihniyetinin unsurları şunlardır. Atatürk'ün birey ve toplum felsefesinde liberal zihniyetin etkisi dikkat çeker. Birey ve bireysel özgürlükler fikri kitapta yeralan siyasal düşüncenin temelini oluşturur[5]. Birey önce doğa ardından din ve mutlak devlete karşı mücadele vererek özgür ve sorumlu tek yaratık olarak tüm hakların kaynağının insan olduğunu dayatmıştır. "Bireyin birinci hakkı doğuştan getirdiği yeteneklerini özgürce geliştirmek, bunun yolu da başkalarına zarar vermeyecek şekilde bireyin kendi kendini istediği gibi yönetmesine izin vermektir" (a.g.e.,61). Bu nedenle devletin temeli ve ereği bireysel hak olarak konulur. Bu çerçevede kitapta klasik liberal hak ve özgürlükler bir bir sıralanır ve savunulur. Yönetmek işine ilişkin olarak da liberal felsefenin izleri açıktır[6]. "Ulus olma sorunu bireysel ve ortak özgürlük sorunu" olarak belirlenir.Devlet ise bireylerin özgürlüğünü sağlamak için kendine özgü bir yetkeye (egemenliğe) sahip bir varlıktır. Atatürk çağımızda devletin dayandığı ana ilkeler olarak demokrasi (halkçılık), temsili hükümet ve Anayasanın üstünlüğü ilkelerini sayar ve hepsini demokrasi olarak özetler. Demokraside siyasal gücün meşru olması için ulusal egemenlige dayanması ve yönetenin temsilcileri yoluyla ulusun kendisi olması gerekir. "Ulus adına ulus tarafından görevlendirilenler ulusa karşı sorumlu ve denetim altındadırlar". Atatürk demokrasiyi Tanrı ve Krala karşı egemenliğin bölünmez ve devredilmez biçimde ulusa geçişi olarak görür. Atatürk'ün özellikle vurguladığı bir nokta demokrasinin siyasal nitelikli olduğudur. "Amacı ulusun yönetenler üzerindeki denetimiyle siyasal özgürlüğü sağlamak olan demokrasi, bir ekonomik örgüt dizgesi ya da maddi refah sorunu değildir, mide sorunu değil, kafa sorunudur." (a.g.e.,35). Burada Atatürk bireyci ve eşitlikçi siyasal bir rejim olarak demokrasiyi iki karşıt referansa bağlı olarak tanımlar. Bunlardan ilki Tanrı-Kral ikilisinin işaret ettiği monarşi diğeri ise komünizmdir. Her ikisi de bireysel özgürlükleri boğduğu ve tekil çıkar gruplarını temsil ettiği için demokrasiye aykırıdırlar. (a.g.e.,43-45) Burada ilginç olan çıkar gruplarının temsili görüşünün bireysel temsile değil, tekil ve güçlü çıkarlara dayandığı gerekçesiyle demokrasiye karşı birakım olarak görülmesidir. Kitapta devletin kuruluş amacı ve görevleri de klasik liberal ilkelere göre belirlenmiştir. Cumhuriyette devletin yurttaşlarına karşı iki temel görevi vardır: "ülke içinde güvenlik ve adaleti sağlayarak özgürlükleri korumak ve dış siyaseti yönlendirerek ulusun bağımsızlığını korumak". Son olarak kitapta toplum felsefesiyle ilgili kısımlardan (işbölümü,dayanışma ve çalışma) ortaya çıkan zihniyetin de oldukça liberal olduğu belirtilmelidir[7]. Bu bölümlerde Atatürk çalışmayı ve girişimciliği insanın kendini gerçekleştirmesini ve ilerlemeyi sağlayan erdemler olarak över ve toplumu işbölümü çevresinde uyumlu biçimde bütünleşmiş bir varlık alanı olarak betimler. Öte yandan, devletin

---

görevi Türk Dil Kurumu tarafından Nuran Tezcan'a verilmiştir. Bu tezdeki alıntılar Tezcan'ın hazırladığı "Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri 1997 " adlı kitaptan yapılmıştır.

[5].Atatürk'ün özgürlükle ilgili görüşleri için bkz. (Tezcan 1997, 57-71)

[6]. Atatürk'ün ulus, ulusçuluk, devlet, demokrasi, cumhuriyet ve yurttaşlık hakkındaki görüşleri için bkz. (a.g.e., s.13-57)

örgütleyeceği sosyal yardımlar yoluyla sağlanacağını düşündüğü toplumsal dayanışmayı liberal eleştirilere karşı (dayanışmanın bireysel sorumluluğu zedelediği eleştirisi) oldukça ılımlı bir tarzda hümanist gerekçelerle savunur. Toplumdaki eşitsizliklerin nedeni nitelik ve beceri farklarından kaynaklanmıştır, yine de "doğal ve toplumsal bağlardan yararlanarak servet kazananlar, zarar görenlere bu borcu ödemelidirler" (a.g.e.,90). Aslolarak siyasi bir amacı olan devletin toplumsal görevleri de bu bağlamda oldukça liberal tarzda savunulur. "Demokrasi bir ekonomik yönetim ve sosyal yardım sistemi" olmadığı için devlet toplum ve ekonomiyle ilgili işleri ancak kendi asli görevleri olan iç ve dış güvenlik ve huzuru ilgilendirdiği ölçüde üstlenmelidir. Ayrıca devletin sağlık ve eğitim dışında ekonomiyle de ilgilenmesi gerekliliği kişilerin yapamadığını devletin yapması ve kamu çıkarının sadece serbest rekabet yoluyla kurulamayacağı tesbiti üzerinden savunulur. Ancak bu durumda bile devlet müdahalesinin sınırlarının iyi çizilmesi gerektiği, devletin bireyin yerine geçmemesi, bireysel etkinliğin zedelenmemesi, sadece kişinin gelişmesi için genel koşulların sağlanması gerektiği ısrarla vurgulanır (a.g.e.,55). Ilımlı bir devletçilik konjonktürel nedenlerle Türkiye için daha uygun görülür ve koşullarla açıklanan bu tercihin komünizmden farklı olduğunun altı çizilir.

Medeni Bilgiler, liberal yönetim rasyonalitesinin belirgin etkisini taşımakla birlikte ondan farklı ve çatışan bir rasyonaliteyi de barındırır. Burada liberal yönetim anlayışı ile egemenlik anlayışının özgün ve kararsız bir sentezi sözkonusudur. Liberal rasyonalite ile devlet aklı arasındaki geçişliliği sağlayan asıl sorun odağı, ulus ve ulusal egemenlikle ilgili söylenenlerdir. Buradaki sorunun kaynağı birey, toplum, ulus, devlet ve parti arasındaki sınırların muğlak olması, hatta ulus ile devlet arasında neredeyse bir özdeşlik kurulmasıdır. Bu durum liberal ilkelerin önemli bir kırılmaya uğramasına neden olmuştur. İlk olarak bu kırılma bireysel haklarla devletin ilişkisi konusunda ortaya çıkar. Bir yandan devlet bireysel özgürlüğe dayandırılırken, öte yandan bireysel özgürlükler ile devletin temsil ettiği ulusal ve ortak çıkarlar arasında bir çatışma olacağı varsayılır ve "bireysel özgürlüğün ölçüsünün devlet etkinliğini zayıflatmaması gerektiği, aksi halde herkesin herkese karşı savaşı durumunun doğacağı belirtilir (a.g.e.63). Bireysel özgürlükler hem devlet tarafından temsil edilen ulusal çıkarlar adına hem de kötüye kullanılmaları riskine karşı kısıtlanmalıdırlar. Aslında bireyin özgürlüklerinden ortak yarar adına vazgeçerek bunun denetimini devlete vermesi şeklindeki Hobbesgil ilke liberal yönetim rasyonalitesine zıt değildir. Ancak burada ulusal çıkarın/ortak yararın nasıl tanımlandığı önemlidir. Liberal yönetim rasyonalitesi ortak yararın ancak devletin çok sınırlı işlevler gördüğü ve toplumun kendi dinamiklerine bırakıldığı zaman oluşacağını varsayar. Bu ise devlet ile toplum arasındaki ayrımın netleşmesini gerektirir. Oysa **Medeni Bilgiler**'de ulus kavramsallaştırması yoluyla bu sınır çok bulanıklaşmıştır. Ulus kavramsallaştırmasındaki sorunlardan ilki yönetilecek olan nesne-ulus ile yönetim-devlet arasında net bir çizgi çekilmemesidir. Yönetilecek nesne olarak belirlenen Ulus, siyasi bir varlık alanı olarak Cumhuriyet ve devletle içiçe geçmiş gibidir. Ulusun en önemli tanımı siyasi

[7].Atatürk'ün işbölümü. dayanışma ve çalışmayla ilgili görüşleri için bkz. (a.g.e. , s.87-97)

tanımıdır, yani Cumhuriyet yönetimi yoluyla kendini bir ulus olarak kurmuş olmasıdır. Ama ulusun bu siyasal tanımı liberal bir tarzda yorumlanmamıştır. Sivil toplum, kamusal alan ve devlet arasındaki sınırlar da belirsizdir. Ulustan ayrı bir toplumsal alandan sözedilmez. Ulus kavramı sınırları siler, hepsini bütünler ve aralarındaki dolayımları örter. Ulus hem yönetilecek olandır hem de yönetimin yani Cumhuriyetin kendisidir. Özerk bir varlık alanı olarak toplum fikri pek vurgulanmaz. Toplumun özerk dinamikleri ve yasaları sözkonusu edilmez, çünkü metinde asıl olarak toplumsal değil, siyasi bir yaklaşım vardır. Saltanat ve sınıfçılık bir aşırı yönetim olgusu olarak değil, tekil çıkarlar üzerinden eleştirilir, demokrasi de minimum yönetim olarak değil, çoğunluğun yani ulusun yönetimi olarak tanımlanır. Öte yandan bireysel özgürlük fikri saltanata ve tanrıya karşı savunularak yeni rejimin meşruiyet temeli olarak öne sürülen bir fikirdir. Ancak, devlete karşı bireysel özgürlük fikri sadece mutlak ve sınıfçı rejimlerle ilgili bir sorun olarak konulur, demokrasiyle bu sorunun çözüldüğü, özgürlüklerin kazanıldığı, devletin yurttaşların özgürlüklerini korumak için var olduğu varsayılır. Bu siyasi rasyonalitede demokrasiyle ulusal egemenlik ve Cumhuriyet arasında bir ayrım yapılmaması çok belirleyicidir. Daha önemlisi; ulusun devletle devletin de, partiyle özdeşleştirilmesidir. Yönetecek olan da ulustur ancak bunu temsilcileri yoluyla yapar. TBMM'deki tek parti olan CHP ulusu temsil eder. Ulus, ulusal egemenlik demek o da Cumhuriyet ve devlet demektir.

Ulusla ilgili ikinci sorun kaynağı ulusun bir yönetim nesnesi olarak belirlenişinde iki farklı yorumun gerilimli şekilde birarada durmasıdır. İlk yorumda ulusun siyasi tanımı yapılır. Ulus, Cumhuriyet ve devletle olan içsel ilişkisiyle tanımlanır. "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk ulusu denir" (a.g.e.,13). Öte yandan Türk ulusunu doğal ve tarihsel olgularla tanımlayan daha kültürel-organik bir yaklaşım sözkonusudur. Bu tanımda dil birliği, yurt birliği, soy ve köken birliği, tarihsel yakınlık ve ahlak yakınlığı öne çıkarılır, din birliği ise açıkça dışlanır. Türk ulusu "tüm insanlık tarihinin en büyük, en eski ve en temiz ulusu" olarak görülür. Türkçe, yeryüzünün en güzel, en zengin ve en kolay dilidir (a.g.e.,14). Soy konusunda bugünkü Türk ulusunun kökeninin Orta Asyadaki Türk tipine dayandığı açıklanırken, kaynaşmalar ve doğal yaradılış farkları nedeniyle bazı dış görünüş farlılıkları olabileceği ama genelde birbirine benzedikleri söylenir. Kürtlük, Çerkezlik, Lazlık ya da Boşnaklık "geçmişin zorbalık döneminin sonucu olan yanlış adlandırmalar" olarak görülür ve bunların "Türk toplumu ile aynı geçmişe, tarihe, ahlak ve hukuk anlayışına sahip yurttaşlar" olduğu belirtilir (a.g.e.,23). "Hristiyan ve Musevi yurttaşlar da yazgılarını ve geleceklerini kendi istekleriyle Türk ulusallığına bağladıkları zaman yabancı olmaktan çıkarlar". Ahlaki olarak Türkler, başka hiçbir ulusun ahlakına benzemeyen ve tarih boyunca hep aynı kalan yüksek bir ahlaka sahiptir. Atatürk'ün ulusun tanımında ahlak konusuna özel bir önem verdiği ve diğerlerinden daha fazla yer ayırdığı görülür. Bunun nedeni; Türk'ün ruhunu ve davranışlarını yönlendiren iç yapısının doğrudan toplum ve ulusun düzenine bağlanması böylece organik bir toplum tahayyülü kurulmasıdır. Atatürk'e göre ahlaksal davranışlar hem zorunlu, hem de istenen davranışlardır. Ahlaksal değer tek tek kişilerin üstünde daha yüce bir

kaynaktan, toplumdan, ulustan doğar. Yani, ahlak ulusal ahlak dersektir (a.g.e.17). Ulusun düzeni, güvenliği, mutluluğu, insanlardan özvarlığını gözden çıkarmalarını ister. Ulusal ahlak gerekleri, bireyler tarafından usavurulmaksızın, vicdan sesiyle ve duygusal bir güdüyle yapılır. "Evde, okulda, orduda, fabrikada ve her yerde verilecek ulusal egitimin amacı, ulusal duyguyu sağlamlaştırmaktır". Din birliğinin ulusun kuruluşunda etkili olduğunu söyleyenlere karşı, Türk ulusu örneğinde bunun tam tersinin doğru olduğu, ulusal duygunun dinsel dogma ve dinsel duyguya karşı geliştiği vurgulanır. İslamın benimsenmesi Türklerin ulusal çoşkusunu uyuşturmuş, bu duyguyu sömüren yöneticiler ulusta kendinden geçmişlik ve yorgunluk yaratmış, çıkarlarını ve benliğini unutturmuştur (a.g.e.,26).

Ulus siyasi varlığın dışında bir ahlaki-kültürel birlik olarak tanımlandığında, devletin yönetimsel görevlerinin kapsamı çok genişler. Yönetilecek nesne hala tam olarak Cumhuriyet rejiminin gerek duyduğu insani malzemeyi sunmadığı için yönetimin bir işi de bireyleri özgürlüğe zorlayarak onları bir ulus haline getirmektir. Bu anlamda yönetimin işi bizzat ulusu ve vatandaş-bireyi yaratmaktır. Bu nedenle eğitim, devletin birincil görevleri arasına girer ve milli eğitimin amacı "ulusal ahlakı oluşturmak" olarak belirlenir. Bireylerin sağlığı, eğitimi, duygu ve davranışları becerileri, meslek seçimi, başarıları, ve toplumsal yaşamın her bölümü devletin doğrudan ilgi alanına girer. Devletin varoluş amacı ulusal bir toplum yaratmak olduğu oranda devletin ilgi ve müdahale alanından kaçan hiçbir konu yoktur. Bu anlamda yönetmek demek bireyleri eylemli bir müdahaleyle yeniden kurmak anlamına gelir. Böylece yönetimin emrine her tür araç ve strateji girer. Bu yönetim anlayışında bireylerin duygu ve düşünce dünyası özel bir önem kazanır. Sıradan bireyler ya da halkın ahlakı ile kamuoyunu oluşturan seçkin katmanların düşünceleri Cumhuriyetçi çerçevede şekillendirilmelidir. Böylece ulusun kendi kendini yönetmesi ideali, ulusun devlet eliyle yaratılmasına dönüşür.

Nihayet ulusun tanımlanmasında bir diğer sorun, ortak çıkarın nasıl algılandığına ilişkindir. Tekil çıkarlara karşı şüpheci bir duyarlılık metinde sürekli kendini gösterir. Bir yandan ekonomik birey temel alınır, bireysel çalışma ve girişim desteklenirken, öte yandan bireylerin kendi özel çıkarlarını düşündüklerinden hareketle devlet müdahalesi açıklanır; özel çıkarların toplamından kamu çıkarının oluşmayacağı söylenir (a.g.e.,50-1). Aynı tekil çıkarlar duyarlılığı, sınıfçılığın ve çıkar grupları temsilinin eleştirisinde de görülür. Kamuoyu bahsinde basın ve dernekler de tekil çıkarlarla ilişkileri nedeniyle tehlikeli bulunur. Yani devlet dışında siyaset sahnesine çıkan tüm güçler potansiyel olarak tekil çıkar savunucusu olarak görülürler. Dolayısıyla bu Cumhuriyetçi yönetim rasyonalitesinde toplumsal fark algısının olmadığı değil, tam tersine çok ciddiye alındığı ve inkar edildiği söylenmelidir.

Ortak/ulusal çıkarın ne olduğunun belirlenmesinde de devlet öne çıkarılmıştır. Demokrasi için çok önemli olduğu ifade edilen kamuoyuna, sivil toplum içindeki çıkarların ve görüşlerin temsil edildiği bir alan olarak değil, devletin kurucu alanı olarak bakılır ve işlevi ona bağımlı

kılınır. Basın ve toplantı özgürlüğü ve kamuya ilişkin işler hakkında geniş bir eleştiri ortam olmadan kamuoyu görevini yerine getiremez diyen Atatürk, kamuoyu derken halkı değil, düşünce üreten seçkin tabakaları, basını, yöneticileri, partileri ve siyasal zümreleri kastettiğini özellikle belirtir. Yani eleştiriye tanınan serbest alan sadece aydınlanmışlar arası bir tartışmaya olanak tanır (a.g.e.,74). Bu sınırlı haliyle bile kamuoyu etkinliği çok ciddi tehlikeleri de barındırdığı için şüpheyle bakılan bir olgudur. Çünkü "basın ve düşünce dernekleri siyasal ve ekonomik kimi gizli amaçlara alet olabilir ancak basın özgürlüğüne meşru bir sınır çizilerek özgürlüğün yolaçtığı bu kötülüklerin önlenmesi mümkündür". Ayrıca ulusal eğitim yoluyla başkaldırıcı düşüncelerin yayılmasına olanak vermeyecek bir toplumsal ortam yaratılabilir. "Mikropların yayılmasını önleyecek manevi bir sağlık ortamı yaratılmalıdır." Basın böylece "özgürlüğünü doğru kullanmak" ve "ulusun yüksek çıkarlarına saygı göstermek manevi zorunluluğu" altına sokulur (a.g.e,74). Aynı akıl yürütme dernekler konusunda da geçerlidir. Dernekler bir yandan toplumu desteklerken, öte yandan, "devlet içinde başlı başına birer örgüt ve birer güç olacaklarından, devlet için tehlikeli" görülürler (a.g.e.,78).

1930 yılında bu tür bir metnin ortaokullar için yazılmış olması önemli bir şeye işaret eder. 1930'lar tüm dünyada liberal demokratik rejimlerin yozlaşarak yerini otoriter faşizan rejimlere bırakmaya başladığı yıllardır. Nitekim Türkiye de bu gidişten oldukça etkilenmiştir. Ancak liberal yönetim zihniyetinden ne kadar uzak olsa da kurucu siyasi rasyonalitenin faşizan değil, kendine özgü bir anlamda anti-liberal olduğu söylenebilir. Kurucu siyasi rasyonalitenin taşıdığı otoriter-devlet merkezli yönetim anlayışı, kendine özgü ikili bir yapıyı ve gerilimi yansıtır. Bu gerilim, liberal-demokratik bir yönetimin devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerekliliğinden kaynaklanır. Amaçla araç arasında bir uyuşmazlık vardır. O kadar ki kullanılan yöntem amaçları belirsizleştirmekte, kendi içinde bir amaca dönüşmektedir. Amacın araçlara uygun olmayanları dışlanmakta, araç amacı şekillendirmektedir. Bu yönetim rasyonalitesi açıkça uzlaşmaz olan iki farklı ilkeyi uzlaştırmaya çalışan gerilimli ve melez bir nitelik taşır. Bu karmaşık yapıda bireysel özgürlük ve haklarla ilgili unsurlar, ulus ve devlet ilkeleriyle karışarak her iki tarafın anlamında da belirsizlikler yaratırlar. Cumhuriyetçi söylemin yapısındaki bu muğlaklık, tarihsel gelişme sürecinde daha da belirginleşecek ve önemli kırılma ve yorum farklılıklarına yolaçacaktır. Dolayısıyla bu kurucu söylemin belirsizliğinin, ikili karakterinin onu yoruma açık ve dinamik kıldığını söylemeliyiz.

b. Meşruiyet Sorunu

Cumhuriyetin nasıl bir siyasal toplum inşasına giriştiğini anlamak için Kurtuluş Savaşı sırasındaki ve hemen sonrasındaki söylemler ve konumlanışların çözümlenmesi önemlidir. Bu kurucu dönem ile onu izleyen dönem arasındaki kırılma bize yukarda sözedilen ikilemin gücünü gösterecektir. Milli mücadelenin söylemi ile 30'ların söylemi arasındaki fark

Osmanlı'nın islama dayalı çoğul kimliklerinden islamı dışlayan tekil bir ulusal kimliğe nasıl geçildiğini gösterir. Milli Mücadele millet egemenliği gibi modern devlet söyleminin parçası olan temaya dayanmakla birlikte devletin ikizi olarak ulusun tanımlanmasında Türklüğü ve milliyetçiliği değil, müslümanlığı vurgulamıştır. Milliyetçi kadrolar ile islamcı muhafazakarların ve Kürt aşiretlerinin yani imparatorluğun geriye kalan tüm müslüman tebasının Anadolu'yu korumak için ittifaka girdikleri ve demokratik bir çerçevede savaşı yürüttükleri bu mücadele zorunlu olarak ortak yön olan müslümanlığın öne çıkarılmasını gerektirmiştir. Ayrıca "Anasır-ı İslamiye" yekpare bir bütün olarak değil, farklı etnik parçalardan oluşmuş gibi algılanmış, üstelik kurulacak olan yeni siyasal toplumda bu çeşitliliğin korunacağına dair imalar içeren bir söylem gelişmiştir (Özbudun,1997: 64).

30'lardan itibaren gelişen Cumhuriyetçi söylemde siyasi birlik olarak ulus ile kültürel-organik birlik olarak ulus gibi iki zıt siyasal toplum anlayışının gerilimli biçimde birarada durduğunu söyleyebiliriz. Siyasal birlik olarak ulus anlayışında din, ırk farkı olmadan tüm toplum vatandaşlık bağı etrafında eşitlenir. Bu tür bir liberal ulus tanımının resmi düzeyde öne çıkarılmasının nedeni modern ulus-devletin kendine özellikle dinsel ve etnik tekil aidiyetlerden bağımsız olarak yeni bir Türk kimliği yaratmak zorunda olmasıdır. Modern devletin mantığı tekil aidiyetlerin ötesinde devlete bağlı olarak tanımlanan soyut bir vatandaşlar toplumu yaratılmasını gerektirir. Bu anlamda siyasi birlik olarak ulus öncelikle hukuksal bir bağla ve aynı devletin yönetimi altında yaşamakla yani soyut vatandaşlık bağıyla tanımlanır.Aracı kurumların ve tekil yerel kimliklerin ortadan kalktığı bu durumda devlet ile onun soyut vatandaş-bireyi birbirini tamamlayan iki unsur olarak ortaya çıkarlar. Cumhuriyeti bu doğrultuya yönelten asıl dinamik islamın yeni devletin siyasi meşruiyet ilkesi olarak reddedilmesi gerekliliği ise bir diğeri de sayıları çok azalmış olmakla birlikte gayri-müslim azınlıkların da vatandaş olarak kabul edilmesi gerekliliğidir. Öte yandan Cumhuriyet soyut vatandaşlardan oluşmuş bir siyasal birlik olarak ulusun çok ötesinde, güçlü bir toplumsal tabana yaslanmak ihtiyacını hissettiği ölçüde ve giderek artan biçimde ulusu, kültürel bağlar etrafında tanımlamaya girişti. 30'lı yıllarda özellikle dini dışlayan bir etnik Türklük ideali olarak beliren bu kültürel bağ, 1940'ların sonundan itibaren artan biçimde islami öğeleri de içermeye başladı. Aslında ulusun tanımlanmasında temel bir öğe olarak müslümanlığın Cumhuriyetin ilk döneminde bile önemli olduğunu, Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesinde müslümanlığın kriter olarak alındığını biliyoruz (Salamon,1989:227). Siyasi birlik olarak ulus ile kültürel-organik birlik olarak ulus arasındaki gerilim, ulus ile vatandaşlık arasındaki bir çatlak olarak ortaya çıkar. Cumhuriyetin resmi belgelerinde bu çatlağın ilk olarak 1924 Anayasası tartışmaları sırasında azınlıkların siyasi statüsü konusunda ortaya çıktı. Bu tartışmalar sırasında "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlah olunur." şeklindeki komisyon önerisi eleştirilerle karşılaşınca şu şeklide değiştirilmiştir."Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlah olunur" (Özbudun,1997: 67). Burada H.S.Tannöver'in "lisan, mezhep ve devlet ayrılığı güdenlerin Türk

sayılamayacağı, ancak Türk harsını kabul ederlerse onlara Türk denebileceği şeklindeki itirazının Komisyon üyesi tarafından T.C.'nin tüm halkının Türk ve müslüman olmadığı, ancak "Türkiyeli hiçbir manayı müfit"olmadığı için bunlara Türk demekten başka çare olmadığı şeklinde karşılanması anlamlıdır (a.g.e., 66)[8].

Müslümanların Türklüğü hakkında herhangi bir şüphenin ortaya konulmadığı bu tartışmalardan sadece 10 yıl sonra kültürel ulus fikri bu kez Kürtlerin milli niteliğinin sorgulanmasına yolaçmıştır. CHP'nin metinlerinde "dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet" olarak tanımlanan millet fikri "vatandaş Türkçe konuş" kampanyalarıyla birlikte Kürtlerin Türkleştirilmesini sağlamaya yönelmiştir. Burada sözkonusu edilen kültür, kederde ve kıvançta ortak olmayı istemek gibi Renanvari bir öznel millet tanımına değil, "etnisist bir temele dayanan, biricikliğiyle kutsallaştırılan özcü bir kimlik" tanımına işaret eder (Bora,1997). "Türk kimliğinin ezelden ebede uzanan sürekliliği içinde bir öz olarak sabitlenmesi, çok özel vasıflı bir kimlik olarak yüceltiliş biçimi ve Türk harsının milli kimlik olarak vaz'edilmesi" bu kültürel ırkçılığın göstergeleridir (a.g.m.). Bora, Cumhuriyetin ilk döneminde milli kimliğin medeniyetçi, evrenselci, vatandaşlıkçı yanlarının etnosentrik, organizmacı, otoriter devletçi ve kültürel özcü yanları karşısında ezildiğini belirtir (a.g.m.).

30 ve 40'ların Türklük üzerinden kurduğu tüm bu resmi hamasi üsluba rağmen, devletin bu temelde güçlü bir ulusal enerji ve ortak irade yaratabildiğini söylemek mümkün değil. Bu bağlamda Öğün'ün Türkiye'de devlet merkezli milliyetçi geleneğin kültürel bir ulus kurma çabasını ihmal ederek devlet kurma sürecine ağırlık verdiğine, Herdervari romantik ve kültürel milliyetçiliğin gelişmediğine, 20'lerdeki projenin bir kültürel ulus değil, siyasi toplum oluşturma projesi olduğuna dikkat çekmesi haklıdır (Öğün,1997:220-228). Milliyetçiliğin etnik duygulanım temelinin önemini vurgulayan Smith'i izleyerek milliyetçiliği "etnik temelleri olan, devlet aygıtına mesafeli duran bir popülizme karşılık gelen kitlesel mahiyette bir politik-kültürel duygulanımlar dünyası" olarak tanımlayan Öğün, bu anlamda Türkiye'de devletin milli bir tutunum sağlamasının ancak hakim millet teması ve sünnilik temelinde yeniden kültürlenmesi sonucunda mümkün olduğunu belirtir. Fiili Türklüğü temel alan, 20'lerin politik toplum projesine ve tek parti döneminin modernizmine bir reaksiyon olarak ortaya çıkar. Türk milliyetçiliği "ağırlıklı olarak Anadolu taşrasını vurgulayan, popülist ve totaliteryen demokratizm ile taçlanan muhafazakar ve ırkçı-dinsel temalara sahip" bir ideloji olarak gelişmiştir (a.g.m.,230). Ancak Öğün, devletin ta en baştan beri siyasal bir vatandaşlık kültürünü değil de, otoriter-devletçi ve milliyetçi bir kültürü seçtiği, kurumsal yapı ve eylemlerinin bu tür bir milliyetçiliğin oluşumunda nasıl doğrudan ve dolaylı katkıda bulunduğu

---

[8]. Azınlıklar sorunu ve Lozan için bkz. (Salamon 1989 ve Oran 1994) Türkiye'nin kuruluş belgesi niteliğinde olan, 38. ile 44.maddeler arasındaki 8 maddeyi temel yasa olarak tanıyıp, bunlarla çelişkili yasa yapılmayacağını öngördüğü Lozan anlaşması çeşitli yönetmeliklerle çiğnenmiştir. bkz.(Oran, 1994)

sorusunu es geçer. Yani, iddia edildiği gibi Cumhuriyet, Sieyes'in yurttaşlar toplululuğu olarak millet tanımına da ağırlık vermemiş, bu nedenle kolayca etnik-kültürel bir tabana oturmuştur. Bu bağlamda 30'ların Türkçü akımının zaman içinde daha soy faşist bir söyleme kayması bu sürekliliğin iyi bir göstergesidir.

Yeni kurulan devlet insani malzeme olarak müslümanların devleti idi. Buna rağmen azınlıklara farklı bir statünün tanındığı, müslümanların ise eşit vatandaşlar olarak kabul edildiği bu düzende yasal düzeyde burjuva-liberal bir vatandaşlık anlayışı hakim oldu. Ancak yasallığın ötesinde gerçekten işleyen bir vatandaşlık merkezli toplumun kuruluşunda önemli sıkıntılar yaşandı. Birey değil devlet merkezli bir vatandaşlık anlayışının hakim olması, teba kültürünün hala etkili olması, devlet ile birey arasındaki ara kurumların ve tekil aidiyetlerin ulusal birliğe tehdit olarak algılanması, organik ve kültürel vatandaşlık vurgusunun giderek ağırlaşması, haklar, özgürlükler, ve katılımın değil, devlete karşı sorumluluk ve yükümlülüklerin vurgulanması, devlet ile vatandaş arasında ilişkileri netleştiren hukuk devletinin işlerlik kazanamaması gibi sorunlar siyasal birliği giderek daha gerilimli bir rotaya soktu. Böyle bir ortamda "vatandaşlık kimliğine organizmacı millet-devlet zihniyetinin baskısı altında nefes alacak alan kalmaz" (Bora,1997). Cumhuriyetin ilk dönemindeki vatandaşlık anlayışı millet ile devletin bir olduğunu, o birliği de devletin temsil ettiğini öngören, (M.E.Bozkurt) "devletin herkesin haklarını ve vazifelerini tayin eden bir cemiyetin vasıtası ve kaidesi" olarak gören, (A.İnan) fertlerin yarattığı kalabalığın bir değer ifade etmesinin ancak devletle mümkün olduğuna inanan, (R.Peker) Türkün devlet terbiyesini ve emir alıp yapma kabiliyetini öven, ve nihayet "devlette bir uzuv olabilmek için şuurlu bir surette onun hareketleriyle ilgili olmak, ona tam bir sadakatle yardım etmek, ve onun inkişaf ve terakkisine çalışmak" gerektiğini vazeden (S.Engin) bir zihniyeti yansıtır (a.g.m.). Cumhuriyetin ilk döneminde vatandaş kimliğinin nasıl tanımladığı 1950'lere kadar okullarda okutulan **Yurttaşlık Bilgileri** adlı kitapların analizinde de ortaya çıkarılabilir. Bu tür bir analiz sonucunda Üstel, 1950'li yıllara kadar resmi yurttaş anlayışının, belirli davranış kodlarının telkini açısından özel alan-kamusal alan arasında ayrım yapmayan, sadece teritoryal bir sadakat değil, kültürel ve etnik bir duyarlılığı gerektiren bir yurtseverlik talep etme anlamında militan, kültürel ve etnik aidiyet duygusuyla güçlendirilmiş, katılımcı boyutu eksik buna rağmen yurttaşların devlete karşı vazifelerini öne çıkaran, toplulukçu anlayışlarda olduğu gibi ortak yarar ve topluluğun bütün üyeleri tarafından paylaşıldığı varsayılan bir iyi-medeni yaşam tasavvuruyla temelllendirilmiş devletleştirilmiş bir anlayış olduğunu belirtir (Üstel,1997).

Türkiye tarihinde çok partili sisteme geçiş ve 1950-60 dönemi siyasal modernliğin gelişimi açısından çok büyük önem taşır. Çok partili döneme geçiş kararı Cumhuriyetin meşruiyet söylemine içkin olan bir çelişkiden güç almıştır. Geçiş kararında etkenlerden biri Kemalist meşruiyet söyleminin ana teması olan muasır medeniyet seviyesini işaret ettiği Batı dünyasında liberal-demokratik düzenlerin faşizme karşı zaferi oldu. Bu değişilik Kemalist kadroların Batı hakkındaki imajını ve ülkenin yörüngesi hakkındaki eğilimlerini belirledi. Ancak bu değişiklik toplumsal formasyona ilişkin bir diğer gerilim tarafından desteklenmemiş olsaydı somut bir gerçeklik kazanamazdı. Bu gerilim, iktidar bloğunun sivil asker bürokrasi kanadı ile tarımsal ve ticari sınıflar arasındaki ittifakın kapitalizmin gelişmesi ve hegemonik projeye içsel bazı nedenlerle bozulmuş olmasıdır (Eroğul, 1990: 114; Karpat, 1996). İktidar bloğu içindeki bu çatlama 30 ve 40'ların siyasal söyleminden çok farklı olarak demokrasi söyleminin öne çıktığı yeni bir hegemonik projeye ve siyasal modernleşmenin derinleşmesine zemin hazırladı.

Devletin yapısındaki en önemli değişme iki partili bir rejimde seçimlerin gerçek bir anlam ifade etmeye başlamasıyla birlikte devletin toplumsal tabanının güçlenmesidir. 1924 Anayasasının hala geçerli olduğu bu dönemde devletin iç kurumsal örgütlemesinde önemli bir dönüşüm görülmez. Ancak devlet/toplum ilişkilerinin dönüşümü yeni gerilim kaynaklarıyla bu kurumsallığın altını oyar. Tek parti döneminde olduğu gibi şimdi de meclis üstünlüğü ilkesi çoğunluğu ele geçiren partinin yani DP'nin üstünlüğü olarak yorumlanır (Eroğul,1990). Yine iktidar partisinin eylemlerini ve yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir organ yoktur. Ancak bu kez meclis iki parti arasında bölünmüş ve gerçek bir siyasal mücadele arenası haline gelmiştir. Artık iktidar partisinin eylemleri daha çoğulcu bir siyasal ortam içinde eleştiriye açık kılınmıştır. Devletin iç örgütlenişindeki önemli bir sorun kaynağı da iktidar partisi ile sivil ve asker bürokrasi arasında ciddi bir gerilimin oluşması nedeniyle devletin içsel bütünlüğünün zayıflamasıdır. Devletin bürokratik ayağı ile temsili ayağı arasında uyum değil, çatışma vardır.

Devletin iç örgütlenişindeki bu sorunların tek nedeni DP etrafında örgütlenen iktidar bloğunun ve yeni hegemonik projenin niteliğidir. Yani DP'nin siyasal meşruiyet söyleminde yolaçtığı dönüşümlerdir. Tarımsal ve ticari kapitalizmi temsil eden kesimleri biraraya getiren bu yeni iktidar bloğunun ayırdedici ve Kemalist bürokrasi için rahatsız edici yanı, özellikle köylülerin içerilmesiyle çok geniş ve güçlü bir toplumsal tabana oturmuş olması ve bürokrasinin dışlanmış olmasıdır. Bürokrasinin dışlanması hem eski iktidar bloğu içindeki bağımlı öğelerin özerkleşip önemini artırması hem de bu özerkleşmenin intikam alıcı ya da meydan okuyucu bir söylemle gerçekleşmiş olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla bürokrasinin üst katmanları dışında geniş memur ve subay kitlelerinin iktidara adım adım yabancılaşması asıl olarak maddi çıkarlarının DP'nin izlediği kaotik ve hızlı gelişme politikasından zarar görmesiyle açıklanamaz. Bu tür maddi sorunlarında içine yerleştiği daha genel bir siyasi ve özellikle

ii.1950-60 Dönemi.

Türkiye tarihinde çok partili sisteme geçiş ve 1950-60 dönemi siyasal modernliğin gelişimi açısından çok büyük önem taşır. Çok partili döneme geçiş kararı Cumhuriyetin meşruiyet söylemine içkin olan bir çelişkiden güç almıştır. Geçiş kararında etkenlerden biri Kemalist meşruiyet söyleminin ana teması olan muasır medeniyet seviyesini işaret ettiği Batı dünyasında liberal-demokratik düzenlerin faşizme karşı zaferi oldu. Bu değişilik Kemalist kadroların Batı hakkındaki imajını ve ülkenin yörüngesi hakkındaki eğilimlerini belirledi. Ancak bu değişiklik toplumsal formasyona ilişkin bir diğer gerilim tarafından desteklenmemiş olsaydı somut bir gerçeklik kazanamazdı. Bu gerilim, iktidar bloğunun sivil asker bürokrasi kanadı ile tarımsal ve ticari sınıflar arasındaki itttifakın kapitalizmin gelişmesi ve hegemonik projeye içsel bazı nedenlerle bozulmuş olmasıdır (Eroğul, 1990: 114; Karpat, 1996). İktidar bloğu içindeki bu çatlama 30 ve 40'ların siyasal söyleminden çok farklı olarak demokrasi söyleminin öne çıktığı yeni bir hegemonik projeye ve siyasal modernleşmenin derinleşmesine zemin hazırladı.

Devletin yapısındaki en önemli değişme iki partili bir rejimde seçimlerin gerçek bir anlam ifade etmeye başlamasıyla birlikte devletin toplumsal tabanının güçlenmesidir. 1924 Anayasasının hala geçerli olduğu bu dönemde devletin iç kurumsal örgütlemesinde önemli bir dönüşüm görülmez. Ancak devlet/toplum ilişkilerinin dönüşümü yeni gerilim kaynaklarıyla bu kurumsallığın altını oyar. Tek parti döneminde olduğu gibi şimdi de meclis üstünlüğü ilkesi çoğunluğu ele geçiren partinin yani DP'nin üstünlüğü olarak yorumlanır (Eroğul,1990). Yine iktidar partisinin eylemlerini ve yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir organ yoktur. Ancak bu kez meclis iki parti arasında bölünmüş ve gerçek bir siyasal mücadele arenası haline gelmiştir. Artık iktidar partisinin eylemleri daha çoğulcu bir siyasal ortam içinde eleştiriye açık kılınmıştır. Devletin iç örgütlenişindeki önemli bir sorun kaynağı da iktidar partisi ile sivil ve asker bürokrasi arasında ciddi bir gerilimin oluşması nedeniyle devletin içsel bütünlüğünün zayıflamasıdır. Devletin bürokratik ayağı ile temsili ayağı arasında uyum değil, çatışma vardır.

Devletin iç örgütlenişindeki bu sorunların tek nedeni DP etrafında örgütlenen iktidar bloğunun ve yeni hegemonik projenin niteliğidir. Yani DP'nin siyasal meşruiyet söyleminde yolaçtığı dönüşümlerdir. Tarımsal ve ticari kapitalizmi temsil eden kesimleri biraraya getiren bu yeni iktidar bloğunun ayırdedici ve Kemalist bürokrasi için rahatsız edici yanı, özellikle köylülerin içerilmesiyle çok geniş ve güçlü bir toplumsal tabana oturmuş olması ve bürokrasinin dışlanmış olmasıdır. Bürokrasinin dışlanması hem eski iktidar bloğu içindeki bağımlı öğelerin özerkleşip önemini artırması hem de bu özerkleşmenin intikam alıcı ya da meydan okuyucu bir söylemle gerçekleşmiş olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla bürokrasinin üst katmanları dışında geniş memur ve subay kitlelerinin iktidara adım adım yabancılaşması asıl olarak maddi çıkarlarının DP'nin izlediği kaotik ve hızlı gelişme politikasından zarar görmesiyle açıklanamaz. Bu tür maddi sorunlarında içine yerleştiği daha genel bir siyasi ve özellikle

kültürel bir hoşnutsuzluk sözkonusudur. Demokrasi, seçmen iradesinin üstünlüğü, bireysel özgürlük ve ekonomik ilerleme söylemiyle siyasal alana giren DP'nin elit ile kitle arasındaki Kemalist ayrımı bu kez tersten vurgulamaya dayanan meşruiyet söylemi sadece kitleleri verili kültürel değerleri ve ekonomik kaygılarıyla sisteme içselleştirmenin değil, aynı zamanda otoriter bir siyasi yönetim kurmanın da aracı haline gelmiştir. Ulusal egemenlik kavramı çoğunluğu elde eden partinin, halkın iradesini yansıtan partinin kısıtlanmamış yönetimi olarak algılanmıştır. Seçmen iradesinin mutlaklaştırılması böylece Türkiye'de merkez sağın meşruiyet söyleminin ana teması olarak tarih sahnesine çıkmış olur. Çok sözü edilen demokrasi sınırlandırılmış ve kurumsallaşmış bir özgürlükler rejimi olarak değil, çoğunluktan güç alan iktidarın muhalefeti baskı altına almasını meşrulaştıran bir söylem olarak iş görmeye başlamıştır.

Yönetim zihniyeti açısından DP dönemi önemli bir kırılmaya işaret eder. Öncelikle, bir yönetim nesnesi olarak ulus algısı dönüşmeye başlar. Ulus artık tek parti dolayımıyla devletle özdeşleştirilen bir varlık alanı değildir. Ulusun sivil toplumla ilgili karakteri daha doğal ve kendiliğinden bir alan algısınını yansıtır. Ekonomi ve din konularında toplumun özerk alanı daha fazla vurgulanır. Bireysel girişim ve toplumun doğal dinsel dokusu yönetimin yetkilerini kısıtlamak ve yönetimi daha toplumsal kılmak için kullanılır. Demokrasi kavramı, bireysel özgürlük vurgusuyla daha liberal anlamlar yüklenir. Devletin dönüştürücü gücünden çok, temsili niteliği öne çıkarılır. Böylece ekonomi ve din merkezli bir sınırlı yönetim anlayışının temelleri atılmıştır. Öte yandan ekonomi ve kültür alanında sınırlı yönetim ilkesi siyasi otoriterlik ile bütünleşir. Sınırlı yönetim yine de yönetim ilkesidir. Devlet müdahalesi yok olmaz ya da azalmaz, sadece biçim ve amaç değiştirir ve yeni amaca uygun yeni teknolojiler ve teknikler benimsenir. Ancak bunlar da hala devlet merkezli egemenlik teknikleridir. Bir yönetim rasyonalitesi ve tekniği olarak popülizm ortaya çıkar. Bir yönetim rasyonalitesi olarak popülizm, yönetilecek öznelerin verili ve kısa vadeli çıkarlarının tanınmasına ve yönetimin bu çıkarlara hizmet etmesine ve böylece varlığını meşrulaştırmasına dayanır. Böylece bireyler maddi çıkarlarla tanımlanırken devletin amacı da bu çıkarları tatmin etmek olarak belirlenir. Popülist rasyonalite halkın ihtiyaçlarının bilgisinin yönetimde olduğunu varsaydığı için toplumsal ihtiyaçların devletten özerk bir tarzda dile getirilmesine izin vermez. İhtiyaçların ne özerk olarak dile getirilmesi ne de özerk yapılar yoluyla giderilmeleri, geliştirilmeleri gerekli değildir. Tersine popülizm maddi ihtiyaçlar üzerinden siyasi iktidarın elini güçlendirmek stratejisidir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak kollamacı-yanaşmacı ilişkilerin devlet/toplum bağlantısını kurmakta temel araç olarak ortaya çıktığını belirtmiştim. Seçmen için rekabete dayalı çok partili sisteme geçişle birlikte daha önceden sadece yerel düzeyde etkili olan bu ilişkiler ulusal düzeye sıçramış ve DP'nin toplumsal siyaseti asıl olarak parti merkezli bir patronaj siyaseti haline gelmiştir. Kırsal düzeyde varolan ilksel aidiyet ve yanılmaların parti ayrımlarıyla örtüşmesi nedeniyle parti aidiyeti sınırlı ve ulusal düzeyde bir siyasal ilişki olarak değil, yerel düzeyde ve tüm hayatı kapsayacak ilksel bir aidiyet halini alır

(Güneş Ayata,1994:53). Seçmenin oyu karşısında belirli hizmetlerin sunulmasıyla seçmenlerin partilere karşı pazarlık gücü artar; partililer ve milletvekilleri seçmenin yerel taleplerini (özellikle altyapı hizmetleri, tarımsal kredi ve sübvansiyonlar) ve hatta kişisel ihtiyaçlarını (para, iş, sağlık, kredi, bürokratik sorunların çözümü gibi) yerine getirmekle sorumlu doğrudan temsilciler olarak görülmeye başlanır (Güneş Ayata,1994; Özbudun,1981:260). Böylece siyasi iktidarın meşruiyeti ideolojik bağlılıklardan çok, kontrol ettiği ve dağıtabildiği rantın miktarına bağlanmış olur.

1950 kırılmasıyla birlikte siyasi yönetim ile ekonomi ve din yönetimi arasındaki ilişki yeni tür bir bağlantı içinde kurgulanmaya başlanır. Siyasi yönetim ile diğer ikisi arasında daha güçlü bir bağlantı kurulur ama siyasi yönetim konusunda farklı bir ilke benimsenir. Dinsel ve ekonomik aktörleri hareket geçiren bu yönetim tarzı, siyasi aktörleri baskı ve denetim altında tutmaya çalışır. Burada ulusal egemenlik ilkesinin yorumu kilit önem taşır. Ulusal egemenlik algısındaki dönüşüm, siyasi yönetimin niteliğine dair bir dönüşümün gerçekleştiğini gösterir. Milli irade artık tek parti tarafından temsil edilmediğine göre seçimde oyların çoğunu toplayan parti ulusal egemenliği temsil ediyor demektir. Toplum ya da halk deyince ekonomi ve din merkezli bir toplumsal yapı anlaşılır. Oysa siyasi düzeydeki baskı iktidarın toplum üzerindeki baskısı olarak değil, tam tersine devlete karşı toplumu ve milleti savunmak mücadelesi olarak görülür. Siyasi olarak devletçi-otoriter olan bu yönetim tarzı siyasi olarak Türkiye'de muhalif düşüncenin bir özelliğini yansıtır. Türkiye siyasi geleneğinde muhalefet mutlak gücü sınırlama ve gerçek siyasi alternatifler üretme olarak algılanmamıştır (Mardin,1991a: 178). Modern Türk siyasetinin tarihi muhalefetin hep devlete ihanet ve bölücülük ile suçlandığını gösterir. Vatana ihanetle suçlama siyasi iktidarın kendini genel iradenin tartışılmaz ifadesi olarak gördüğünü gösterir. Büyük ve küçük gelenekte ortodoksiden sapmayı hoşgörmeyen bir tutum vardır. Büyük gelenekte organik devlet ve toplum teorilerine gösterilen rağbet ideal ve durağan bir düzen algısını ve sürekli bir fitne tehditi algısını güçlendirmiştir. Modernleştirici elit islamla güçlendirilmiş geleneksel siyasi düşünceye uygun olarak toplumun organik uyumu fikrini öne çıkarmıştır (a.g.m.,188). Geniş kitleler için DP de bir muhalefet partisi gibi değil, asırlardır bürokrasi ve büyük geleneğe karşı çevrenin mücadelesinin motor gücünü oluşturan ideal yönetimin canlı bir örneğini ifade etmiştir. O nedenle DP muhalefeti iktidar olunca muhalif güçlere karşı tahammülsüz davranır. Muhalefette iken bozulan ideal düzenin yerine yeni ve bütüncül bir iktidar düzeninin kurulması arzusuna tercüman olan DP iktidarda iken bu arzuyu otoriter-popülist bir rejim kurmak için harekete geçirir. DP halkın çoğunluğundan destek sağlar ama halkı temsil etmez (Küçükömer,1994: 78-9).

1950'lerin yönetim teknikleri açısından önemi, çoğulcu ortama uygun yeni ve incelikli stratejilerin gelişmeye başlamasıdır. Çok partili düzene geçilirken dernekler kanunu ile bazı liberal açılımlar getirilmişti. Bir yandan işçilere sendika, memurlara meslek örgütü kurmak hakkı verilirken aynı anda derneklere siyasetle uğraşma yasağı konmuştur. Bu yenilikler

yönetimin bir taşla iki kuş vurma taktiğini gösterir. Böylece hem zayıflatıcı çoğulculuk taktiği uygulanmış hem de çoğul dernek ve örgütler iktidarın keyfi baskılarına açık hale getirilmiştir. Bu strateji, zayıflatıcı çoğulculuk stratejisidir, çünkü zayıf ve kolaylıkla manipüle edilebilir örgütler kurulmasına dayanır (Bianchi,1984:120-3). Çok sayıda küçük parçalanma yaratarak toplumun temel bir parçalanmaya uğramasını engellemek isteyen Madisoncu stratejidir bu. 50'lerde çok sayıda, zayıf, parçalı ve rakip örgüt kurulmasının teşvik edilmesinin nedeni, yönetimin güçlü ve kollektif eylemi engellemek istemesinden kaynaklandı. Öte yandan geniş örgütlenme özgürlükleri, her an yapılması muhtemel kısıtlama ve müdahalelerle birlikte gelişti. Böylece gönüllü örgütler ya siyasi kayırmaya muhtaç oldular ya da siyasi baskıya maruz kaldılar (a.g.e,114). En liberal yasa bile o kadar karmaşık, sınırlayıcı ve belirsizdi ki, örgütler her zaman iktidarın keyfi müdahalesine açık hale geldiler. Kendi yasal etkinliklerini yapmak için bile resmi görevlilerin müsamahasına bağımlı oldular. Böylece yönetilenlerde torpil arama kaygısı ile cezalandırılma korkusu aynı anda gelişti. İktidar örgütsel yaşamın sınırlı meşruiyetini belirli grupları kayırmak diğerlerini baskı altında tutmak için kullandı. DP'nin yasayı bir yönetim tekniği olarak kullanma tarzı daha sonraki tüm yönetimler tarafından tekrarlanmış olan önemli bir strateji olarak belirir. Türkiye'de her zaman bir egemenlik tekniği olarak yasa ve yasak öne çıkmıştır. Açık ve net yasaklamaların yanısıra kullanılan bir diğer taktik yasanın yoruma açık muğlak biçimde ifade edilmesi ve böylece keyfi müdahaleye zemin yaratılmasıdır. Yasanın uygulanışındaki seçmecilik ve keyfilik, yasada belirlenen hakları kullanmak için bile yönetilenlerin siyasi iktidara bağımlı hissetmesine yolaçmıştır.

iii. 1980 Öncesi Siyasi İktidarın Krizinin Analizi

a. 1960 Sonrasında Siyasi İktidar Tarzı

Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesiyle açılan 1960-80 arası dönemin analizi Türkiye'de modern siyasi iktidar tarzının özelliklerini anlamak açısından büyük önem taşıyor. 1960 darbesinin asker-sivil siyaset ilişkileri açısından analizini daha sonra yapmak üzere, şimdi dönemin iktidar yapısının genel özelliklerine eğilmek istiyorum. Öncelikle Keyder'in yorumunu izleyerek 1960 darbesi ve sonuçlarının restorasyoncu değil, dönüşümcü olduğunu belirtmek gerekir (1990:118). Keyder'e göre, bu darbeyle birlikte, sanayi burjuvazisinin çıkarlarına uygun yeni iktisadi politikaları formüle edecek yeni bir idari aygıt kurulmuş ve 20 yıl kadar devam edecek yeni bir birikim tarzının temelleri atılmıştır. Hem uluslararası gelişmelere uygun olan hem de sanayi sermayesinin içsel gelişim düzeyini yansıtan bu yeni birikim modeli, DP'nin giderek keskinleştirdiği popülist ve aşırı politikleşmiş iktisat politikalarından farklı olarak, daha devlet merkezli bir düzenlemeyi gerektirmiştir. Sanayi burjuvazisinin, işçi sınıfının ve bürokrasinin çıkarlarını bir noktada keşiştiren bu model, "oldukça istikrarlı bir devlet

biçimininin yerleşmesini, parlementer rejimin devamını ve bunların sonucunda ekonominin düzenlenmesini mümkün kıldı".

a.1.Devletin Toplumsal Tabanı (İktidar Bloğu, Birikim Statejileri ve Hegemonik Projeler)

60 sonrasında hakim olan iktidar bloğu DP'nin kırsal ittifaklarının bürokrasi ve sanayi burjuvazisi için yarattığı olumsuz sonuçlara bir tepki olarak oluşmuştur. Hem bürokrasiyi güçlü bir siyasi ve ekonomik aktör olarak sahneye süren hem de onun sınırlarını belirliyen şey, yürürlüğe konan birikim tarzı olmuştur. Hakim birikim tarzının bürokrasiye burjuva sınıfı karşısında tanıdığı özerklik göreli bir özerkliktir (Keyder,1990:118-9). Bürokratlarla sanayicilerin taleplerini biraraya getiren, kıt kaynakların ve özellikle dövizin hızlı kalkınma amacıyla rasyonel ve planlı biçimde tahsisiydi. İktidar bloğu içinde sanayi sermayesine bağımlı olarak konumlanan büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisini de saymak gerekir. Sanayinin arkasındaki siyasi güce rağmen bu dönemde hızlı bir sanayileşmenin gerektirdiği tarımsal çözülme ve tarımdan sanayiye kaynak akışının gerçekleşmemiş olması, tarımsal çıkarların hala önemli bir siyasi konumu olduğunu gösterir (Boratav,1990). 60 sonrası dönemin Türkiye'nin siyaset sahnesine çıkardığı bir diğer özne işçi sınıfıdır. Sanayi burjuvazisi için yapılan tesbit işçi sınıfı için daha da doğrudur. İşçi sınıfı da henüz çok zayıf olduğu bir tarihsel anda, tamamen kendi dışında belirlenen bir iktidar bloğuna dayanarak güçlenme imkanı bulmuştur (Keyder,1990: 122). Ancak, sayıca az olmasına ve popülist yöntemlerle içerilmeye çalışılmasına rağmen, modern işçi sınıfının özellikle ideolojik ve örgütsel olarak çok etkili olduğunu ve giderek artan biçimde döneme damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. 60'lar kentsel orta sınıflar için de altın yıllar olarak nitelenebilir. Kamu sektörü ve kamu dışındaki hizmet sektörü bu dönemde hızlı bir gelişme göstermiş, buralarda çalışanlar toplumsal statü ve maddi çıkarlar açısından içerilebilmiştir. 70'lerin ortasına kadar sürekli genişleyen ekonomi, sadece orta sınıfların değil, hızlanan göçle birlikte kente gelip, gecekonduları oluşturan alt sınıfların da sistemin bağımlı özneleri olarak içerilmesini mümkün kıldı.

60 darbesinden sonra yürürlüğe konan ve çeşitli gelişim evrelerinden geçtikten sonra 70 sonlarında krize giren yeni birikim tarzının temel özelliği, sanayi merkezli, içedönük ve dışa bağımlı olmasıdır (Boratav,1990; Keyder,1990). İthal ikameci sanayileşme modeli (İİS) olarak anılan bu stratejide sermayenin çeşitli varoluş biçimleri ve dilimleri sanayi sermayesinin hegemonyası altında birbirlerine eklemlendiler. İİS'yi tamamlayan düzenleme tarzının başka özelliği ise devletin çok önemli bir düzenleme ve bölüştürme aygıtı olarak devreye girmesidir. Üretim ile tüketim arasında uyumu sağlayan düzenlemelerin temel karakteristiği bürokratik planlama ve popülizm olmuştur. 20 yıl gibi uzun bir süre oldukça başarılı biçimde işleyen bu strateji ve düzenleme tarzı Türkiye kapitalizminin gelişimi için çok verimli bir döneme işaret

eder. Sermayenin farklı dilimleri arasında ve iktidar bloğu ile bağımlı sınıflar arasında kısmi v : geçici bir uzlaşmaya dayanan bu dönemde ekonomide sürekli bir genişleme yaşandı. İİS, ekonominin dana önce dışarıdan ithal ettiği belirli sanayi mallarının içerde üretimine ve iç pazarda tüketimine dayanan bir büyüme tarzıdır (Boratav,1990). Türkiye'de montaj sanayisiyle başlayan bu süreç hızla derinleşmiş ve sonuçta modern bir sanayi yapısının kurulmasını mümkün kılmıştır. İthal ikamesi esas olarak dayanıklı tüketim malları ve ara mallar üretiminde gerçekleşti. Bu dönemde özel sanayi sermayesinin gelişimine temelde ara mallar üretimini yapan kamu sektörü öncülük etti. Sonuçta, Türkiye'de sanayi kapitalizminin gelişiminde önemli bir evreyi temsil eden İİS'nin bedeli, teknoloji ve temel girdiler bakımından dışa bağımlı; üretim ölçeği, birim maliyet ve kalite olarak rekabet gücünden yoksun bir sanayi yapısının yerleşmesi oldu (Keyder,1990:125-140). Bu döneme damgasını vuran ve Türkiye'de sanayi kapitalizminin kronik bir unsuru olarak yapısallaşan bir gelişme de hizmetler kesimindeki aşırı şişmeydi. Giderek hızlanan bir tempoyla kentlere akan kitleler, sanayiden çok hizmet sektörü tarafından istihdam edilmeye başladıklarında kentleşme, sanayileşmenin önünde gitmeye başladı (Boratav,1990: 334).

Devlet müdahalesinin amaçlarından biri sanayi üretimini desteklemek ise bir diğeri de üretime uygun tüketim ilişkilerini geliştirmekti. İİS başlangıçta kentli ve taşralı burjuvazinin tüketim tercihlerinin kaynak tahsisine egemen olmasına dayanıyordu. Ancak ekonominin genişlemesi, yeni tüketim normlarının giderek geniş kitlelere yayılmasını hem mümkün hem de zorunlu kıldı. Ülkenin hızla kültürel olarak da Batı'ya açıldığı bu dönemde yaygınlaşan tüketim normları temelde dayanıklı tüketim mallarına dayanıyordu. Sadece kentli orta sınıflar için değil, işçiler ve köylüler ve gecekondulular için de geçerli olan bu tüketim talebi popülist bölüşüm politikalarıyla karşılandı. Boratav'ı izleyerek popülizmi "siyasi rejim ile özellikle bölüşüm ilişkilerine dönük iktisat politikaları arasındaki bağlantıları aydınlatabilecek bir kavram" olarak kullanıyorum (Boratav,1983a; 1983b). İktidar bloğu içindeki ve egemenlerle geniş kitleler arasındaki dengeyi yansıtan popülizm, iç pazarın genişliği ve canlılığı için kullanılan çeşitli politikaları içerir[9]. Sanayi merkezli bu birikim tarzından olumsuz etkilenenler ya da en az paya sahip olanlar bir bütün olarak küçük sanayi ve özel olarak da bu sektörde çalışan işçiler oldular. Modern kamu kesiminde yüksek ücret ve sendikal haklarla çalışan işçilere karşılık, burada ağır çalışma koşulları ve siyasi baskılar sözkonusuydu (Keyder,1990:131). Buna rağmen çoğu informel sektörde ya da küçük üreticilikte istihdam edilen yeni kentlilerin en azından iktidarların gecekondulaşmaya yönelik hoşgörülü politikaları yoluyla içerilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Bu süreçte kasaba merkezli geleneksel küçük

---

[9].Bunların başında yüksek ücret politikası gelir. Bu dönemde 71-73 arası haricinde, özellikle kamu sektöründeki ücretlerin öncülüğünde tüm işçilerin reel gelirleri sürekli artmıştır. Ücret artışlarında Anayasanın tanıdığı sendika, grev ve toplu pazarlık haklarının özellikle kamu sektöründe rahatça kullanılabilmesi ve KİT'lerde izlenen gevşek ücret ve istihdam politikaları etkili oldu. Öte yandan, ileri bir sosyal güvenlik sisteminin, eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerin gelişmiş olması da ücretlilerin refahını artırdı. bkz.(Boratav, 1990:330) İşçilerin yanısıra köylülük de iç pazarın genişlemesinin kaynağı olarak popülizmin temel hedef kitlesiydi. Köylüye yönelik olarak sürekli genişleyen destekleme alımları, sistematik sübvansiyonlarla ucuz KİT ürünlerinin sağlanması, tarımsal mülk ve gelirlerin vergilendirilmemesi gibi uygulamalar gündeme geldi..(Keyder,1990:129)

üreticilik yerini büyük kent ve modern sanayi merkezli bir üretime bıraktı. Hem büyük sanayi kentleri dışındaki kentler ve kasabalarda hem de büyük kentin çeperlerinde boyveren küçük girişimciler acımasız bir rekabetle ve büyük sanayinin tehdidiyle karşı karşıya kaldılar ve büyük ölçüde emek sömürüsüne dayanarak tutunmaya çalıştılar.

60 sonrasında oluşmaya başlayan hegemonik projeler, yürürlükteki İİS'ye uygun özellikler gösterir. Birikim stratejisinde olduğu gibi, hegemonik projelerde de kentsel ittifaklar belirleyici olmuştur. Batı'da refah devleti döneminde olduğu gibi ulusal-kalkınmacı devlette de bir tek ulus projesi sözkonusudur. Bu hegemonik projede kalkınma, sanayileşme, iktisadi bağımsızlık ve sosyal adalet gibi temalar çerçevesinde tüm ulus içerilmeye çalışılır. Toplumsal farklılıklar değil, ortaklıklar vurgulanarak uzlaşmacılık öne çıkarılır. Bu hegemonik projenin iktisadi-toplumsal tonları oldukça güçlüdür. 60'larda kalkınmacı-popülist bir program etrafında bir merkezi kümelenme gerçekleşmiştir (a.g.e.,159). Hem İİS'nin gerekleri hem de ona göre uyarlanan devlet aygıtı tüm siyasi tartışmanın bu hatta gelişmesini gerektirdi. Bu şekilde "devletten beklenen ana görevler sıkı sıkıya belirlenmiş, bu konu siyasi tartışmanın üstüne çıkmıştı." (a.g.e.) Öte yandan, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devletin resmi ideolojisi olan ve 1960 darbesiyle özel olarak yeniden öne çıkarılan Atatürkçülük, bu yeni toplumsal proje çerçevesinde yeniden yorumlandı. DP'den itibaren sağ gelenek Atatürkçülüğü, zaten ağırlıklı olarak iktisadi bir modernleşme arayışının ifadesi olarak yorumlama eğilimindeydi. DP'nin milli irade fetişizmine dayanan popülist-otoriter siyasi söyleminin darbe tarafından geriletilmesinden sonra DP geleneğini sürdüren AP, siyasi yorumlarını geriye çekerek, iktisadi popülist yoruma ağırlık vermek zorunda kaldı. 1960 darbesi ise elitlerin çevrenin kültürel değerlerinin meşrulaştırılmasına karşı verdikleri bir Kemalist manifestodur. Kitlelerin küçük geleneğinin elitlerin büyük geleneğine nüfuz etmesine ve sivil ve askeri bürokratların etkisinin azalmasına duyulan tepki kendini yeni bir Kemalizm yorumu olarak açığa vurdu. Heper'in deyimiyle 1960 "Kemalizmin resmileşmesinde tarihsel bir uğrağı" temsil eder (Heper,1990). Çünkü 'devrim kanunları' Anayasaya girmiştir. Böylece Atatürkçülük resmi ideoloji olarak tüm kamu politikalarının kaynağı haline geldi. Yeni Atatürkçülük yorumunda 1960 Anayasasının anladığı anlamda demokrasi fikri öne çıkarıldı. Özellikle sol Kemalizmde gerçek Kemalizm, gerçek demokrasiyle özdeşleştirildi ve Atatürkçülük, bilim, bağımsızlık, laiklik, anti emperyalizm-anti-kapitalizm ile tanımlandı (Çelik,1996:235). Kurtuluş savaşı anti-emperyalist bir mücadele, Kemalizm sosyalizme giderken geçilmesi gereken olumlu bir tarihsel uğrak, geleneğe karşı ilericilik (öğretmenin; muhtar, imam ve ağa üçlüsüne karşı ilericiliği) olarak yorumlandı[10].

---

[10].Çelik, 1960 sonrasının Kemalizmin hegemonyası açısından taşıdığı en önemli özelliğin, Atatürkçülük ile Kemalizmin söylemsel olarak ayırdedilmesiyle birlikte, herbiri kendini gerçek kemalizm olarak sunan alternatif kimliklerin çoğalması olduğunu

a.2. Devletin Biçimi (Temsil ve Müdahale Tarzları)

Siyasi rejim ile iktisat politikaları arasında bağlantı kuran bir kavram olan Popülizm, devlet ile toplum arasındaki temsil ve müdahale biçimlerine ışık tuttuğu için devletin formu sorunuyla doğrudan ilgilidir. Boratav, popülizmin genel siyasi çerçevesine ilişkin olarak "parlemerter bir sistemin varlığı sayesinde, emekçi sınıfların özellikle kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasi karar alma süreçlerini etkileyebildikleri ancak siyasi iktidara bir alternatif ya da ortak olacak biçim ve düzeyde örgütlenemedikleri bir durum" tesbitini yapıyor (1983a:7). Geri kalmış kapitalizme özgü bir siyasi çerçeve olan popülizm, Batı Avrupa burjuva demokrasisinden ayrılır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, geniş emekçi kitlelerinin taleplerinin iktidar mekanizmasına temel olarak genel oy mekanizması yoluyla, yani iktidar için rekabet eden siyasi partiler üzerindeki etkiler yoluyla gerçekleşmesidir. Bağımlı sınıfların çıkarlarının temsilinde güçlü, örgütlü korporatist yapılar sözkonusu değildir.

Popülizm kavramı, devlet ile toplum arasındaki temsil ve müdahale biçimlerine ancak sınırlı bir açıdan ışık tutabilir. Bu kavram iki açıdan önemlidir: İlkin, emekçilerin özellikle ekonomik çıkarlarının temsil edildiğini ve belirli şekilde gözetildiğine işaret eder. İkinci olarak bu temsilin alternatif bir siyasi projesi olan güçlü sınıf örgütlerine değil, parlementer rejimin seçim dinamiklerine dayandığını vurgular. Ancak bu kavram, özellikle sınıf temelli bölüşüm ilişkilerine dayandığı için sınırlıdır. Siyasi iktidarın bir bütün olarak siyasi temsil konusundaki tavrını tam olarak yansıtamaz. Emekçiler dışındaki sınıfların ya da ekonomik olanlar dışındaki taleplerin nasıl temsil edildiğini, iktidarın ne tür biçimleri teşvik edip, hangilerini dışladığını anlamakta yeterli olmaz. Türkiye'de çıkarların temsili konusunda bütünlüklü bir çerçeve Bianchi tarafından geliştirilmiştir (1984:142). Bianchi Türkiye'de 1960-80 arasındaki dönemi 'Doğuş halinde Toplumsal Korporatizm' olarak adlandırır. Ancak bu, toplumsal korporatizm ile devlet korporatizminin istikrarsız bir bileşimidir[11]. Bu çerçeveyi izleyen Bianchi, Türkiye'de dört farklı evre yaşanmış olduğunu belirtir.1. Doğuş halindeki çoğulculuk(1908-1924) 2. Sınırlı devlet korporatizmi (1925-46) 3. Cılızlaştırıcı çoğulculuk (1946-1960) 4. Doğuş Halinde Toplumsal Korporatizm (1960-80). (a.g.e.,132) 1960 sonrasında izlenen ve doğuş halinde toplumsal korpotatizm diye adlandırılan stratejiyi belirleyen iki temel neden ayırdedilebilir. İlki DP'nin kendine karşı herhangi bir muhalefetin gelişimini zorlaştıran ve

---

belirtir.Kemalizm bir yandan kamu politikalarını temeli olan bir resmi ideoloji iken öte yandan ironik biçimde çoğul karşılıklı tanınma mücadelesinde kullanılan bir araç, yeniden eklemlenmede bir odak noktası olmuştur. (1996:229-234)

[11] Bianchi, Türkiye üzerindeki görüşlerini Schmitter'ın, korporatizm ve çoğulculuk ikilisine dayanan tipolojisiyle tartışarak geliştirir. Schmitter'a göre korporatizmin işareti, temsil üzerinde yasal tekel ve karar alımına katılım ayrıcalığı karşılığında, devlet tarafından dayatılan bazı davranış sınırlamalarına uygun davranmak ve üyelerini bu yöne kanalize etmektir. Buna karşın çoğulcu modelde çoğul, gönüllü üyeliğe dayanan, birbirleriyle özgür bir rekabet içindeki örgütler sözkonusudur.(1984:28) Schmitter kapitalizmin gelişme dinamikleriyle ilişkili olarak korporatizmi toplumsal korporatizm ve devlet korporatizmi olmak üzere ikiye ayırır. Toplumsal korporatizm, oldukça gelişmiş bir çoğulcu rejimin yavaş yavaş ve derinden yozlaşmasının sonucunda gündeme gelirken; devletçi korporatizm henüz doğuş halindeki bir çoğulculuğun hızlı yıkımına bir yanıt olarak gelişir. Dolayısıyla ilki ileri kapitalizmin örgütlü refah devletinde kurumsallaşan konsensusa dayalı sınıfsal ilişkilerine gönderme yaparken; ikincisi gecikmiş ve bağımlı kapitalizmin otoriter devletiyle somutlanan hegemonik olamayan sınıf ilişkilerini ifade eder. (s.139) Bianchi'ye göre Türkiye'nin özgünlüğü devlet ile toplumsal korpotatizm arasında net bir çizgi olmamasıdır. (s.108,129-130)

siyasi iktidarı keyfi bir güçle donatan politikalarına duyulan tepki, diğeri de İİS'ye dayalı bir büyüme modeline geçilmesidir. Kapitalizmin azgelişmişliğinin yanısıra, örgütlenme ve katılım geleneğinin zayıflığı da tam bir toplumsal korporatizme geçişi engellemiştir. Bu dönemin ilk yarısında 60 Anayasasının çizdiği çerçevede daha çoğulcu bir hat izlenirken, 70'lerden sonra korporatizm yönündeki eğilimler artmıştır (a.g.e.,143). Türkiye'de uygulanan strateji, toplumsal korporatizm ile devlet korporatizminin özel ve istikrarsız bir bileşimidir. Korporatizm yolundaki insiyatif, güçlü çıkar gruplarının güçlerini siyasi alana taşımalarıyla değil, devletin, izlediği ekonomik politikaların sorumluluğunu paylaşmak ve fedakarlık yüklemek için kendine destek araması yoluyla gerçekleşti. 60'larda siyasi iktidarı rahatsız edecek kadar güçlü bir örgütlenme patlaması yaşanmıştır. 50'lerden başlayarak modernleşmenin tüm diğer göstergelerini (sanayileşme, kentleşme, okur yazarlık ve kitle iletişimi gibi) aşan bir tarzda hızla gelişen örgütlenme süreci 1965 yılında tepe noktasına ulaşmış ve varolan örgütler geliştirilmeye başlanmıştır. Bir yandan, cemaat merkezli örgütlenmelerin (dini, sosyal yardım, güzelleştirme, cami, okul, yurt yaptırma, imam hatip, kuran kursu, köprü ve baraj, anıt yaptırma dernekleri gibi) gelişimi devam ederken; dönemin asıl ayırdedici özelliği sınıf temelli (özellikle işçi ve memur) örgütlerindeki artış olmuştur (a.g.e.,157-165). Öte yandan, bu dönemde siyasi partiler seçim stratejilerinde giderek daha fazla örgütlü çıkarlarla ilişki kurmaya başladılar.

DP döneminde, geniş örgütlenme özgürlükleri her an yapılması muhtemel kısıtlamalar ve müdahalelerle birlikte gelişmişti. DP döneminde geçerli olan 1947 tarihli İşçi ve İşveren Sendikaları Kanunu da aynı Dernekler Kanunu gibi cılızlaştırıcı çoğulculuk anlayışını yansıtıyordu. Yasanın amacı çok sayıda, ekonomik işlevi zayıf, siyasi ittifaklar kuramayan birbiriyle rekabet halinde ve hükümete bağımlı sendikalar kurulmasını sağlamaktı. DP döneminin cılızlaştırıcı çoğulculuk tekniğine karşı bir tepki olarak 63'de yapılan Sendika ve Grev, Lokavt ve Toplu Sözleşme Kanunları bir yandan herhangi bir grubun fazla güç biriktirmesini engellemek için serbestçe çoğul sendika kurulmasını sağlıyor, öte yandan merkezi ve işkolu bazında toplu sözleşme yapılmasını mümkün kılacak kadar güçlü bir sendikal örgütlenmeyi amaçlayan kararsız bir çoğulculuğu yansıtıyordu. Bu kararsızlık daha sonra sendikal mücadelenin kızışmasına ve kutuplaşmalara yolaçacaktı[12]. Çoğulcu Anayasal çerçeveye rağmen, bu dönemde de çıkar grubu örgütlenmeleri ve eylemlerinin meşruiyeti siyasi elitler için hala zayıftı. Özerk ve güçlü örgütleri, kendi siyasi iktidarlarına karşı bir tehdit olarak gören iktidarlar çeşitli yöntemlerle örgütsel yaşamı baskı ve kontrol altında tutmaya devam ettiler. Siyasi partilerin belirli çıkar gruplarıyla açık ilişki kurmak yönündeki çekingenlikleri nedeniyle partiler ile örgütler arasında istikrarlı, kurumsallaşmış ilişkiler kurulamadı. Merkezi sağ ve sol partiler sınıf partisi olmayı reddederek kendilerini kitle partisi

---

[12] Türk-İş'in tek, güçlü ve hükümete yakın bir sendika olma çabaları kendi içindeki daha radikal unsurları yabancılaştırınca DİSK doğmuştur. DİSK ile Türk-İş arasındaki rekabet hızlanınca, Türk-İş hükümet için tek meşru işçi temsilcisi muamelesi görmeye

olarak kurmaya çalıştılar. Korporatist geleneğin güçlü etkisi altında hala tekil çıkarlar denetim altına alınmadığı zaman devletin ve milletin bütünlüğüne zarar vereceği düşünülüyordu. 1946 tarihli Dernekler Kanunu 1972'de değiştirilene kadar özgürlükçü bir ortam sağladı. Bu kanunun ayırdedici özellikleri 38 kanununun getirdiği sınırlamaları kaldırarak işçi ve memurlara örgütlenme özgürlüğü tanıması, dernekler üzerindeki idari yetkileri ve cezaları hafifletmesiydi. Bu ortamda hızla artan dernekleşme süreci 60'larda daha da hızlandı.

Devletin biçimini belirleyen etkenlerden bir diğeri devletin ekonomiye müdahale tarzlarıdır. Bu dönemde izlenen birikim stratejisi, devletin önemli bir bölüşüm ve düzenleme aygıtı olarak ekonomiye müdahalesinin artmasını gerektirmiştir. Devlet hem iktisadi artığın yaratılmasında hem de dağıtılmasında önemli işlevler yüklendi. Devletin ekonomik işlevlerinin artışı, bürokratik ve kurumsal mekanizmaları kuvvetlendirdi. Ancak devletin bu şekilde genişlemesi zorunlu olarak bürokratik aygıtı siyasi etkilere daha açık hale getirdi. İktisadi tahsis mekanizmalarının politizasyonu arttı. Devletin ekonomiye en temel müdahale biçimi planlama oldu[13]. Boratav, "yasaklar ve izinlerden oluşan ve her aşamada idari kontrolleri gerektiren bu politika modelinin, devlet mekanizmasının büyük çıkarlar karşısında yozlaşmasının nesnel koşullarını oluşturduğunu" söyler (Boratav,1990: 335).

Devletin belirli müdahale biçimlerini kurumsallaştırması, belirli çıkarların kayırılması nedeniyle diğerlerinin temsilini zorlaştırmıştır. Kıt iktisadi kaynakların, özellikle döviz ve kredinin politik mekanizmalarla tahsisi ve iç pazarın yaratılması amacıyla gelirin yeniden bölüştürülmesine dayalı yeni düzenleme küçük sermaye ve küçük burjuvazinin işine gelmemiştir (Keyder,1990: 121). Devletin açıkça sanayi burjuvazisini kayıran müdahale biçimlerini kurumsallaştırmasının, bu dönemin siyasi mücadelelerini anlamak açısından önemi büyüktür. Keyder, bu dönemde idari ve siyasi alanlar arasında, devletin yürütme ve yasama organları arasındaki gerilimi de belirleyen bir gerilim olduğundan sözediyor. Bunun nedeni olarak da devletçi bürokratik mekanizmalara ulaşmakta güçlük çeken küçük sermayenin hedeflerine siyasi parti mücadelesi yoluyla varmaya çalışması oldugunu belirtiyor (a.g.e.,122). 60-80 arasında siyasi parti mücadelesinin kızışmasını ve özellikle sağın farklı partilere bölünmesini böyle açıklayabiliriz. Aynı durum sendikal alandaki mücadeleler için de geçerlidir (Bianchi,1984:224-228). Yeni birikim tarzına göre yeniden yapılanan devletin formu sanayi sermayesinin çıkarlarının temsilinin yanısıra sendikalar, grev ve toplu sözleşmeler genişletilmiş siyasi hak ve özgürlüklerin kurumsallaşması yoluyla geniş kitlelerin ekonomik çıkarlarının temsiline de imkan tanınmıştır.

---

başlar. AP'nin 1963 yasasının kararsız çoğulculuğundan uzaklaşarak Türk-İş kontrolünde tek ve güçlü bir işçi örgütü istemesinin göstergesi 1970'de yasalarda Türk-İş lehine düzenlemeler yapmak istemesidir ki bu girişim ters tepecektir. (Bianchi, 1984:126)

[13] "Anayasadaki ayrıcalıklı konumu nedeniyle "fiilen bakanlıkların üzerinde bir yere oturan" DPT, devletin ekonomiye müdahalesinin temel aygıtı olarak öne çıkar. (Keyder, 1990:122) Ancak DPT ve Beş Yıllık Kalkınma Planları özel sektör üzerinde emredici bir nitelik taşımadığından en önemli müdahale araçları, sübvansiyonlu krediler ve kıt dövizin tahsisi için gerekli olan onaydı.

a.3. Devletin İç Kurumsal Örgütlenişi

27 Mayıs darbesinin ardından yapılan 1961 Anayasası modern Türkiye'nin toplumsal ve siyasi dengelerini belirleyen temel metindir. Bu Anayasayı sadece DP dönemine yönelik bir tepki Anayasası olarak ele almak doğru değildir. Bu yönü önemli olmakla birlikte, yeni Anayasa Türkiye'nin modernleşme tarihinin önemli bir evresinin ürünüdür. Hatta Cumhuriyetin başında henüz yeni ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal dinamiklerin olgunlaştığı, modernleşmenin derinleştiği bir dönemin ilk Anayasasıdır. Dolayısıyla bir kuruluş dönemi Anayasası olan 1924 Anayasasından farklı olarak modern siyasi iktidarı Batılı normlara uygun olarak biçimlendirme kaygısını yansıtır. Devletin iç kurumlaşmasını ve devlet-toplum ilişkilerini çoğulcu-demokratik bir çerçeveye göre belirleyen Anayasanın vaktinden biraz önce tarih sahnesine çıktığı söylenebilir. Özellikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili liberal-demokratik hükümlerin ve sosyal devlet vurgusunun toplumdaki mevcut siyasi dengeleri tam olarak yansıtmadığı açıktır. Ancak, yapımından sonraki dönemde Anayasanın içinin gelişen toplumsal dinamikler tarafından çok çabuk doldurulmuş ve sahiplenilmiş olması, ayaklarının tamamen havada olmadığının kanıtıdır.

Anayasanın ortaya attığı bir dizi yeni kurumun varlık nedeni iki açıdan yorumlanabilir. Anayasa Mahkemesi, Danıştay, TRT ve Üniversite gibi özerk kuruluşlar, Senato, MGK gibi kurumların, devlet aygıtı içinde bir denge ve denet sistemi kurarak mecliste çoğunluğu ele geçiren bir iktidarın keyfi yönetimini engellemek kaygısını yansıttığı söylenebilir (Tanör,1986: 19-25). Gerçekten, Anayasanın güçlü ve etkin bir yürütmeden çok, devletin içinde çoğul güç odakları yaratmaya çalıştığı açıktır. Artık devletin iç örgütlenişinde yasamanın üstünlüğü sözkonusu değildir. Seçimle gelen milli iradenin üstünlüğünden çok denetlenmesi önemlidir. Dolayısıyla devlet aygıtı içinde vurgu, seçilmişlerden atanmışlara kayar. Yasama üzerindeki en önemli denetim kurumu hiç kuşkusuz Anayasa Mahkemesidir. Denetim sürecindeki bir diğer uğrak Senatodur. İlk kez 61 Anayasasıyla kurulan MGK da her zaman geniş anlamda yorumlanan milli güvenlikle ilgili konularda fiili bir karar organı konumundadır. Sivil rejim üzerindeki askeri vesayet hali böylece Anayasal bir statüye kavuşturulur. Anayasa bir yandan milli iradeyi frenlerken, öte yandan canlı ve etkin bir yasamanın da koşullarını hazırladı. Toplumsal ve siyasal çoğulculuğu, örgütlenme özgürlüklerini tanıyan Anayasa, bir de yasamanın yürütmeyi denetleme işlevini önemsediği için canlı bir meclisin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Yürütme üzerinde denetimde öne çıkan iki kurumdan biri Yüksek Mahkemeler, diğeri de kamu bürokrasisi olmuştur. Özellikle bakanlar üstü bir konuma sahip olan DPT, siyasi iktidarın ekonomik politikalarını belirleyici bir işlev görmüştür.

b. Krizin Gelişimi (1977-80 Dönemi)

60 sonrasında oluşan siyasi iktidar yapısının krizinin analizine geçmeden önce şu ana kadar söylenenlerle ilgili bazı saptamaların altını çizmek istiyorum. 60 sonrasında modern Türkiye tarihi için önemli olan iki dinamiğin aynı anda harekete geçirildiği söylenebilir. Bunlardan ilki kapitalist sanayileşme, ikincisi de demokratikleşmedir. Ancak her ikisinin de vaktinden evvel ivme kazanmasını mümkün kılan üçüncü bir dinamik olarak sivil-asker bürokrasiden sözetmek gerekir. Dönemin başlarında bu üç dinamik birbiririni destekler görünümdedir. İlerleyen yıllara ise üçü arasındaki etkileşim ve gerilimler damga vuracaktır.

1980 öncesinde olgunlaşan organik krizin ilk belirtisi 70 başlarında ortaya çıkmış ve ordunun rejime yönelik bir müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye'de periyodik aralarla tekrarlanan darbelerin siyasi iktidar rejimi açısından nasıl kavranması gerektiği sorusuna daha sonra değineceğim. Şimdi sadece 60-80 arası dönemin dinamiklerini anlamak için 12 Martla ilgili belirli noktalara işaret etmek istiyorum. Türk siyasi tarihiyle ilgili sosyal bilimler literatüründe ve genel olarak popüler siyasi/ideolojik tartışmalarda 12 Mart darbesi de, 27 Mayıs gibi bir bürokratik restorasyon hareketi olarak nitelendirilir. Oysa ki 1971'in nedenleri ve sonuçları 60'dan çok farklı olmuştur. 71 müdahalesi despotik bir yöneticiye karşı değil, genel bir kamu düzeni bozukluğu ve devlet otoritesinin aşınmasına karşı bir tepki olarak gelişti (Bianchi,1984: 204). Dolayısıyla iktidar partisi olan AP Anayasayı ihlal etmekle değil, tam tersine bu soyut ve muğlak tehdide karşı yeterince etkili davranamamakla suçlanıyordu. Artık askeri bürokrasi 60 darbesinin yolaçtığı toplumsal talepleri dizginlemek gerektigine inanıyordu. Bu nedenle 12 Mart'a ilişkin olarak, "demokrasinin ekonomik gelişim için feda edildiği bir tür 18.Brumaire'den" sözetmek yanlış olmaz (a.g.e.,204). Kayalı'nın da işaret ettiği gibi 1969 seçim sonuçlarının etkileri 12 Mart'ın en yakın nedeni olarak görülmelidir (Kayalı,1994:149). Seçim sonuçlarının yarattığı en önemli etki, solun radikalizmini beslemiş olmasıdır[1]. Solun giderek güçlenmesi ve rejim dışına kayması askeri bürokrasi ile AP arasındaki yakınlaşmayı daha da pekiştirmiştir[2]. 60 sonrasında ordunun rejim üzerindeki askeri vesayetini kabul etme temelinde tüm partilerin birbirine ve orduya yaklaşması sözkonusu olmuştur (a.g.e.,88). Bu yakınlaşma, ordu içindeki demokratik parlementer rejimi kabul edenlerin güçlenmesini sağladı. AP, CHP ve ordu üst yönetiminin temel konularda birbirlerine yakınlaşmaları sonucunda 60'ların sonuna varıldığında siyasi çatışma ekseninin dönüşüme uğradığını görüyoruz. Merkez sağa karşı radikal ordu karşıtlığının yerini radikal sola karşı muhafazakar ordu karşıtlığı almaya başlamıştır.

---

[14].Kayalı. 1967 sonrasında Türk solu içinde beliren bir bölünme ve çatışmanın bu seçimler sonrasında bir taraf aleyhine çözümlenmiş olduğunu belirtir. Seçim yasasında yapılan değişiklik sonucu TİP'in mecliste temsil edilememesi radikal solun rejim sorunu daha çok tartışmasına ve giderek darbeci eğilimin güçlenmesine yolaçmıştır. Radikal sol seçim sonuçlarından seçim yoluyla düzen değişikliği olmayacağı sonucuna varmış ve bir bölümü sol bir müdahale beklentisine girmişlerdir (1994:149-161)

[15]. 60 darbesi ve sonrasında yapılan çeşitli müdahaleler AP'nin askeri rahatsız eden bazı yönlerini yumuşatarak askeri veseyati kabul etmesini sağlamıştı. AP'nin uzlaşmacı tutumunun iki temel ayağından biri, miras partisi görünümü vermekten ısrarla

1960 darbesiyle oluşan iktidar yapısının barındırdığı çelişki potansiyeli açısından 12 Mart rejimi hakkında bazı genel saptamalar yapmak mümkün. Müdahale, kapitalist sanayileşme, demokrasi ve askeri bürokrasi arasındaki ilişkilerin radikal bir dönüşüm sürecine girdiğini gösterir. İlk iki dinamik arasındaki çelişkinin başgöstermesiyle birlikte, ordu açıkça ilki lehinde konumlanmaya başlamıştır. 1971, 61 Anayasasının çizdiği çoğulcu demokrasiden daha örgütlü korporatist bir rejime kayışın ilk uğrağıdır. Bu anlamda dönemin başında sanayi sermayesi merkezli kentsel ittifakın çözülüşünün de başlangıcıdır. Bu çözülüş sürecinin ilk uğrağı, sol aydınların radikalleşmesidir. Kalkınma ve demokrasi merkezli hegemonik söylem, arzu edildiği gibi merkezi değil, merkezkaç unsurları güçlendirmiştir. 60 sonrasında kurulan kentsel hegemonya, AP'ye değil, radikal sola yaradı. 12 Mart aynı zamanda sanayi sermayesinin hegemonik proje düzeyinde merkezci ittifakları eriterek aşırı sağ dinamiklere yaklaşmaya başlamasının ilk adımıdır.

Müdahalenin sol radikalizmi besleyen çoğulcu demokrasiden otoriter korporatizme yönelmenin ilk adımı oluşunun bir diğer kanıtı 15-16 Haziran olaylarının dinamiklerinde gizlidir (Bianchi,1984: 224-277). Haziran olayları aynı zamanda kentsel hegemonyanın çözülüşünün siyasi nedenlerini de ele verir. DİSK merkezli bu büyük işçi eyleminin yakın nedeni, AP'nin DİSK'e karşı Türk-İş'i kayıran bir yasal düzenleme yapmasıydı. Radikal sol eğilimi temsil eden DİSK'e karşı Türk-İş, siyasi iktidarın sanayileşme politikasında daha doğrudan denetimi altında tutmak istediği korporatist bir destek arayışını ifade eder. Demekki hegemonyanın çözülme nedenlerinden biri henüz ekonomik bir krizin yaşanmadığı bir tarihsel anda siyasi iktidarın siyasi nedenlerle otoriterleşmeye başlamasıdır. Ancak bu otoriter girişim, amaçlananın tam tersine işçileri ve solu daha da radikalleştirmiş, hegemonyayı imkansız hale getirmiştir. Bu andan itibaren rejimin baskıcı niteliği artmış ve müdahale bu sürecin doğal bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Hegemonyanın çözülüşünün bir diğer boyutu iktidar bloğu içindeki çatlaktır. 12 Mart'ın asıl hedefinin, sınıf mücadelesini kışkırtarak "sosyal uyanışın ekonomik gelişmeyi aşmasına" yolaçan 60 sonrasının siyasal rejimini geriletmek olduğunu belirten Savran, bunun bir askeri darbe yoluyla gerçekleştirilmesinin nedeni olarak hakim sınıflar bloğunda oluşan çatlaklar nedeniyle sivil-siyasi güçlerin zayıflamış olmasına işaret ediyor (Savran,1992: 106). Sosyal uyanışı geriletmek için iktidar bloğunun birleşmesi gereken böyle bir tarihsel momentte bölünmüş ve aciz kalınmış olması, sahneye askerlerin çıkmasına yol açmıştır. Başarısız bir girişim olarak 12 Mart, varolan birikim tarzının sorunları karşısında çaresiz kalmış, bu sorunları (üstelik ertelendikleri için keskinleşmiş biçimde) 70'li yıllara miras bırakmıştır.

---

kaçınması ikincisi özellikle dinsel çevre unsurlarıyla özdeşleştirilen DP geleneğini yumuşatarak, giderek daha laik bir konum almasıdır. (Kayalı, 1994:168)

Sonuç olarak 12 Mart'ın siyasi iktidar ardındaki şu önemli dönüşümlere işaret ettiğini söyleyebiliriz: 1.Parlementer rejimin sivillerin yanısıra askeri bürokrasi için de artık veri kabul edilmesine rağmen, demokrasinin çoğulcu ve özgürlükçü altyapısının zedelenmesi yoluyla rejimin yozlaşması 2.Burjuvazinin hegemonyasının sarsılması, otoriter korporatizme yönelişle birlikte siyasi ve toplumsal radikalizmin güçlenmesi 3. Devlet aygıtının içsel çelişkilerinin belirginleşmesi, tarihsel ittifakların bozulması, yeni ittifakların oluşumu 4.Popülizmin sınırlarının zorlanmaya başlanması.

b.1. Organik Kriz

Bianchi, 70'lerde görülen korporatizm girişiminin, hızlı ve ağır bir sanayileşme sürecine girildiği anda, giderek artan bir toplumsal talepler dizgesiyle karşılaşan zayıf ve bölünmüş bir burjuvazinin siyasi hegemonyasını sağlamak için uyguladığı bir strateji olduğunu söyler (1984:145). Amaç sanayileşme sürecinde yeniden bölüşümcü ve katılımcı talepleri sınırlamaktır. Ancak izlenen politika çıkar çatışmasını azaltmak yerine kızıştıran bir etkide bulunmuş; uzun vadede daha fazla baskıya başvurulmasına yolaçmıştır. Korporatizmi geliştirme stratejisi baskı ve dışlama metodları nedeniyle örgütsel alanı bölerek kutuplaşmalara neden oldu. Ayrıca yeterli ve güvenilir faydalar sağlayamadığı için toplumsal talepleri de dizginleyemedi. AP giderek daha fazla büyük sanayicilerle özdeşleştiği için yönetme kabiliyetini yitirdi; esnaf ve tarımcıların yabancılaşmasına ve sanayicinin izolasyonuna neden oldu. Kendi içindeki çelişkileri çözemeyen sağ, ancak sola karşı bir bütün olarak konumlanarak ve solla kapışmayı tahrik ederek iktidarda kalma stratejisini uyguladı. Hegemonya çözülürken merkez sağ radikal sağa yanaştı. Birikim modelini ve ona eşlik eden hegemonik söylemleri ayakta tutan en önemli koşulun büyümenin devam etmesi olduğunu söylemiştik. Büyümenin yavaşlamasıyla birlikte toplumsal güçler arası potansiyel çatışmalar harekete geçmeye başladılar. Böylece sanayi sermayesinin egemenliği ile popülist politikalar arasındaki çelişkiler arttı. Buna paralel olarak seçmenler ile merkez partiler arasındaki temsiliyet ilişkisi zedelendi ve dönüşüme uğradı. CHP yeni bir tabana oturmaya çalıştı ama tam olarak başarılı olamadı. Yine de bölünen sağa oranla giderek güçlendi. 1970'lerin başından itibaren İİS birikim stratejisi ve ona uyumlu bir hegemonik proje etrafında biraraya gelen toplumsal güçler arasındaki çatışmaların belirginleşmeye başladığını görüyoruz. Burada hem iktidar bloğu içindeki bölünme hem de bu blok ile bağımlı kitlelerin arasının açılması sözkonusudur. Yukarıda 60'ların hızlı sanayileşmesinden olumsuz etkilenenlerin başında küçük sermaye ve modern sanayi dışında istihdam edilen yeni kentlilerin geldiğini söylemiştik. Organik krizin bir görüntüsü de merkezin zayıflaması ve dağılmasıdır. 70'lerin sonunda çok ciddi bir kutuplaşma ve radikalleşme yaşandı. Merkez sağ ve sol partilerin dışındaki sağ ve sol hareketler ideolojik ve örgütsel olarak güçlenerek merkezi siyaseti çözmeye başladılar.

Merkez partilerle 'aşırı' sağ ve sol arasındaki etkileşim ve gerginlik arttıkça merkezi kimlikler daha da muğlaklaştı. Buna paralel olarak merkezdeki siyasi çatışma şiddetlendi.

Sanayi sermayesinin diğer sermaye kesimleri üzerindeki hegemonyasının siyasi temsilcisi AP idi. Toprak ve ticari çıkarları beslemek yoluyla büyüme stratejisi izleyen DP'den farklı olarak AP, bu dönemde açıkca büyük sanayi sermayesi lehine politikalar izlemeye çalışmıştır. AP'nin seçmenleri köylüler, serbest meslek sahibi yeni kentliler ve yükselmeye eğilimli küçük burjuvaziydi. AP ise bunların hepsini büyük sermayenin güdümü altına soktu. Büyük sanayi lehine izlenen hızlı büyüme stratejisinin önemli bir sonucu küçük üretim ve geleneksel toplumsal yapıların çözülmesi oldu (Keyder,1990:160). Bu çözülme burjuvazinin iç çelişkilerinin artması ve sağdaki birliğin parçalanmasında en temel etkendi. Kapitalizmin tahrip edici gelişmesine bir tepki olarak geleneksel islamın siyasileşmesi ve faşist hareketin güçlenmesi gündeme geldi[16].

Tekelci sermayenin geleneksel toplumsal gruplar üzerindeki olumsuz etkilerinden biri eşitsiz bölgesel gelişme ve coğrafi farklılaşma üzerinden gerçekleşti (a.g.e.,165). Sanayi sermayesinin hakimiyeti nedeniyle bölgeler arasındaki, özellikle Doğu ile Batı arasındaki eşitsizlik arttı. Bu farklılaşma ve eşitsizlikler de özellikle sağın bölünmesinde ve merkezi siyasetin çıkmaza girmesinde etken oldu. Ayrıca toplumsal katılım ve hareketliliği merkezi kurumların dışına taşırdı. Küçük kasaba ve şehirlerdeki toplumsal düzenin sarsılması MHP ve MSP etrafındaki hareketliliğin artmasına neden oldu. Özellikle Orta Anadolu bölgesindeki iktisadi dönüşüm, etnik ve dini çatışmalarla eklemlenince buralar aşırı sağın kaleleri haline döndüler. Her iki hareketin de güçlenmesinin nedeni (özellikle faşist hareketin) merkezi temsil eden kalkınmacı-popülist politikaların başarısızlığıdır.Keyder'den yapacağımız bir alıntı faşist hareketin karakterini aydınlatacaktır. "Türkiye'deki faşist hareketin iki savaş arası Avrupa örneklerine toplumsal taban ve ideoloji boyutlarında benzemesi, modern kapitalist örgütlenmenin konsolidasyonu ve geleneksel yapıları yıkma sürecinin en hassas bir döneminde ortaya çıkması, kitlesel destek ve ifadelendirdiği korku ve özlemler açısından ikinci dalga sanayileşme tecrübesinde görünen hareketlere paralelliği, ülkenin gelişme çizgisine ve düzeyine ışık tutan bir olgudur (a.g.e.,173). Hızlı kapitalistleşme süreci aynı zamanda işçi sınıfını da güçlendirerek toplumsal güç dengelerini derinden sarstı. İktidar bloğunu hem kendi içinde bölen hem de bağımlı sınıf ve gruplarla arasını açan en önemli sorun Anayasanın tanıdığı hak ve özgürlüklerin ve özellikle işçi haklarının kullanılıp, genişletilmesi oldu[17].

---

16. Keyder tekelci sermayenin yolaçtığı tahribatın üç eksende: yani coğrafi mekanda iktisadi farklılaşma, küçük şehirlerdeki toplumsal dengelerin altüst olması ve gecekondu olgusu çerçevesinde anlaşılabileceğini söyler ve 70'lerin sonundaki şiddet döneminde radikal akımların tabanının bu üç eksene tekabül eden toplumsal tabakalardan kaynaklanmış olduğna işaret eder. (1990:167) B nedenle yeni iktisadi modelle yeni tanışmış bölgelerden, kasaba ve küçük şehirlerden gelen gençler siyasi şiddetin uygulayıcıları olmuşlardır.

17.S.Savran, sanayi burjuvazisinin kırsal çoğunluk üzerinde hakimiyet kurmasının bir biçimi olarak tasarlanan yeni rejimin zamanla bu sınıf diliminin kendisine çevrilmiş bir silah haline geldiği" yorumunu yapar. (1992:103)

Bir birikim tarzının krizini analiz ederken siyasi ve ekonomik nedenleri kesin bir şekilde ayırmak mümkün değildir ya da ancak bazı analitik yararlar sağlar. Keyder sermayenin işçi ücretlelerinin devamlı yükselmesinden ve karlılıktaki geçici düşmelerden çok, sendikal mücadelenin siyasallaşması ve işçi disiplininin bozulmasına tepki göstereceğini söylüyor (a.g.e.,136). Gerçekten, burjuvazinin otoriter bir yönelime girmesinin asıl nedeni siyasidir. Artan otoriterleşme, birikim tarzını mümkün kılan siyasi güç dengelerini de sarsmıştır. Ayrıca, 80 öncesindeki iktisadi krizin çok şiddetli olmasının bir nedeni de 79 yılına kadar krizin nedenleri belirginleştiği halde siyasi güç dengelerine bağlı nedenlerle aynı modelin palyatif tedbirlerle sürdürülmeye çalışılması oldu. "1974-75 yıllarında planlı ve rasyonel anti-kriz önlemleri ile hafif atlatılabilecek ekonomik bunalım üç yıl gecikme ile, fakat çok daha şiddetle gelmiştir." (Boratav,1990: 341). Ekonomik kriz ile siyasi süreçlerin etkileşimi sonucunda kriz organik kriz boyutlarına varmıştır. Boratav'ın aşağıda alıntılanan görüşü ekonomi ile siyaset bağlantısını göstermesi bakımından önemlidir. "1977'den sonra bunalımı ertelemek mümkün olmadı. Ancak bu kez, popülizmin siyasi modelinin bir kriz yönetimi için yetersiz olduğu ortaya çıktı. Siyasi karar alma sürecinin dışında kalan, ancak seçmenler olarak süreci sadece etkileyebilen emekçi sınıfları fedakarlıkların paylaşılmasına dayalı bir kriz yönetimi modeli üzerinde uzlaşmaya çağırmanın kurumsal-siyasi mekanizmaları yoktu. Bu nedenle bunalıma karşı alternatif bir politika oluşturulamadı. Eldeki tek program klasik istikrar programıydı ve işçilere ancak empoze edilebilirdi" (Boratav,1983a: 16).

b.2. Birikim Tarzının Krizi

Sanayi burjuvazisinin benimsediği dışa kapalı sanayileşme staratejisinin ve dış ticarete kapalılığın krizin yapısal nedenini oluşturduğunu söyleyebiliriz (Keyder,1992:146). Ekonominin en büyük zaafı dış kaynağa bağımlı olması, ihracatın yetersizliği ve dışa kapalılığıydı. Alınan dış kaynaklar iç pazarın genişletilmesi amacıyla kullanıldı. Yani iç iktisadi koşulların elverdiğinin çok üzerinde bir yatırım ve tüketim temposu tutturulmuştu. "Bu şekilde pazar yaratılması yoluyla bölüşüm ile sermaye birikimi arasında (tüketim ile tasarruf arasında) yapılması gereken tercih ertelenebiliyordu." (a.g.e.,145). 1974'den sonra dünya ekonomisinin içine girdiği bunalım iç dengeleri doğrudan ve dolaylı birçok yoldan etkiledi. Bu durgunluğa bağlı olarak Almanya'dan gelen işçi dövizlerinin çok azalması, petrol fiatlarının artması, bir de Kıbrıs Sorunu nedeniyle ABD yardımının kesilmesi ciddi bir dış ticaret açığı, dış borç ve döviz sıkıntısı sorununa yolaçtı. Yeni kredi bulabilmek amacıyla hükümetin 1978'de imzaladığı IMF standart istikrar anlaşması siyasi güç dengeleri ve kızışan siyasi rekabet nedeniyle bütünsel ve tutarlı biçimde uygulanmadı. (Boratav,1990:342). İİS stratejisi ve ona eşlik eden popülist bölüşüm politikalarının derin bir krize girmesinin yapısal nedenlerinden biri de teşvik edilen popülist talep, çıkar ve temsil biçimlerinin sınırlarının zorlanmaya başlanması oldu

(a.g.e.,16). Giderek yükselen enflasyona rağmen ellerindeki toplu sözleşme ve grev hakkını etkili biçimde kullanmaya devam eden işçiler, 79'a kadar reel ücret artışları elde etmeyi başardılar. Ayrıca, sanayideki ücret/kar ilişkisi de 70'lerin ikinci yarısında sanayi sermayesi aleyhine seyretti. Bu nedenle Boratav, artık hem popülist iktisat politikalarının hem de geri plandaki siyasi-hukuki yapıların artık sermaye birikimi açısından hazmedilir boyutları aştığını belirtiyor. 1980 öncesinde ekonomi tüm göstergeleriyle derin bir kriz içine girmiştir (Boratav,1990:342; Keyder,1990: 152-155)[18].

Sonuçta "iç pazara dönük sermaye birikim tarzı bir dönem boyunca birikimin motoru olmuşken çelişkilerin birikimi sonunda sermaye birikiminin bir engeli haline gelmiştir." (Boratav,1990; Savran,1992:100). Burada Savran'a katılarak vurgulamak istediğim nokta, 1980 sonrasında iddia edileceği gibi, bunalımın nedeninin izlenen devletçi-popülist politikalar olduğu şeklindeki tespitinin doğru olmadığıdır. Çünkü izlenen bu politikalar belirli bir uluslararası ve ulusal konjonktüre uygun olarak sermayenin bulduğu en uygun birikim modelini temsil etmektedir. Söz konusu konjontürün değişmesiyle bu model de geçersizleşmiştir. Ancak 24 Ocak 1980 kararları ile bütünlüklü ve tutarlı bir istikrar programı yürürlüğe konulabilmiştir. Bu modelin siyasi varoluş koşulları hala ortada yoktu. Bu koşullar ancak 12 Eylül darbesiyle sağlanabilecekti.

b.3. Hegemonik Kriz

Hegemonik kriz, ulusal-kalkınmacı bir projenin çözülerek yerini kutuplaşma ve çatışma söylemlerine bırakması sürecini ifade eder. Hegemonik projenin iki ayağını oluşturan kalkınma ve demokrasinin sağ ve sol tarafından giderek uzlaşmaz biçimde yorumlanmasıyla kentsel merkezi hegemonya zayıflamıştır. Toplumda radikal sağ ve sol söylemlerin etkisinin artmasına paralel olarak merkez sağ ve sol söylemler de muğlaklaştı. Kutuplaşma ve ideolojik çatışmanın devlet aygıtına da sızmasıyla birlikte devlet, hegemonik projelerin geliştirildiği bir alan olma özelliğini yitirdi, kendi içinde parçalandı. Devletin resmi ideolojisi olarak Kemalizmin hegemonyası da hızla çözüldü. Hem devleti bir aygıt olarak bütünleştiren hem de toplumsal farklılıkları sabitleyip, düzenleyen Kemalist hegemonyanın yerini, antagonizmaların çeşitlenip, çoğaldığı ve giderek siyasi şiddetin egemen olmaya başladığı kaotik bir ortam aldı (Çelik,1996: 229-233). 60'larda resmi ve popüler ideoloji hala Kemalizm idi. Dönemin özeliği Kemalizmin hem sağ ve hem de sol yorumlarının yapılması oldu. Özellikle sosyalist sol ve faşist sağın yorumları resmi Kemalist söylemi çözdü (a.g.e.). Sol Kemalizmi anti-emperyalist-

---

[18].Krizin göstergeleri şunlardır: Dış ticaret hadleri ve göstergelerinin bozulmuş olması, üretimin devam etmesi için gereken girdiler ve aramalların bulunamaması nedeniyle sanayi üretiminin düşmesi, buna bağlı olarak işşislik ve enflasyon artması, temel tüketim mallarında çok ciddi yoklukların yaşanması, her türlü aracı, kaçakçı ve karaborsa faaliyetinin yoğunlaşması.bkz.(Boratav,; Keyder, 1990:152-155) Bu tabloya aykırı tek unsurun işçi ücretlerinin durumu olduğunu görüyoruz. İşçiler güçlenen sendikal mücadele yoluyla krizden en az etkilenmeyi başardılar.

bağımsızlıkçı ve planlı bir kalkınma projesi olarak yorumladı. Temel aktörler olarak işçilerden çok, teknokratlar, aydınlar, öğrenciler ve askerler öne çıktı. Sol, oligarşik-komprador bir ittifak tespiti yaparak milli demokratik bir devrim stratejisi benimsedi. Ancak dönemin sonuna yaklaşıldığında sol çoktan ideolojik, örgütsel ve eylem tarzları anlamında Kemalizmin yörüngesinden çıkmıştı. Faşizm ise Kemalizmi milliyetçi, antikomünist bir program olarak aldı. Faşizmin semboller kaynakçasının gücü, pre-kapitalist bir geçmişten radikal bir kopuşun gerçekleşmemiş olmasından kaynaklanıyordu. (Patriarkal değerler, birey ve yurttaş haklarına karşı hoşgörüsüzlük, namus, delikanlılık ve şiddet kültü gibi) (Keyder,1990:169-171) Milliyetçi hareket, sol harekete karşı bir 'milli refleks' olarak ortaya çıktı. Milliyetçilik, anti-komünizm, Anti-Batıcılık, Batı ve Batı ürünü olan komünizmin tüm yoz değerlerine karşı Türklük ülküsünü yüceltmek olarak yorumlandı. Türk milletinin önündeki engelleri, onun düşmanlarını, onu yoketmeye çalışanları yoketmek asıl amaçtı. Asıl tehdit olarak görülen Komünistler Türk değil Türklük düşmanı olarak kodlandılar. Sünni Türklük ile Alevilik ve Kürtlügün sağ sol ayrımına oturtulmasıyla birlikte Alevi ve Kürtler de Türklük düşmanı oldular. İslam da hem kent merkezli sanayi hegemonyasına ama daha da fazla sol hareketlenmeye karşı bir tepki ve bir araç olarak yeniden yorumlandı. Anadolu merkezli küçük sermayeyi temsil eden MSP, devlet merkezli ağır sanayileşmeyi savunuyordu. Öte yandan çok daha geniş bir geleneksel-muhafazakar kesime seslenerek cemaat bağlarının güçlenmesi çağrısını yapıyordu. İktisadi kriz ve ulusal-kalkınmacı ideolojinin bunalımı sonucunda, cemaat bağlılıkları bu defa savunmacı bir kimlikle yeniden kendini gösterdi (a.g.e.,171). MSP, anti-kapitalizm, anti-komünizm, anti-Batılılaşma, ağır sanayileşme, popülist bölüşüm, islam yoluyla gelenekselleşme gibi taşra ve yoksullara seslenen görüşleri dile getirdi. Siyasal İslam 60'ların liberal ortamında örgütsel ve ideolojik olarak gelişme imkanı buldu. İslamın siyasallaşması, Kemalizmin toplumsal uzamı yeniden tanımlamasını zorlaştırarak hegemonyasını zedeledi. İslami göstergelerin siyasi eklemlenmelerinin çoğulluğu Kemalizmin yerinden etme, çözme ve yapı bozma ve kurma yeteneğini zorluyordu (a.g.e.,246). Kemalist söylemde İslam karanlığı, akıl ve bilim düşmanlığını gösteriyordu ve kamusal hayattan sürülmesi gerekliydi. İslam, Kemalist kimliğin radikal ötekisi idi. İslamın bu şekilde siyasi alandan sürülmesi onun bir karşı-hegemonik söylem olmasının koşulların yarattı. Çelik, 80 darbesi öncesine gelindiğinde, resmi söyleme karşı konumlanan karşı kimliklerin çoğullaştığı; antagonizmaların giderek arttığı; hızla siyasileşen toplumda hegemonik söylemin sınırlarının iyice görünür olmaya başladığını belirtir (a.g.e: 253). Darbe Kemalizmi devlet ideolojisi olarak ilan ettiğinde, önceden onun etrafında bütünleşen göstergeler çoktan onun hakimiyetinden kaçmışlardı. Milliyetçilik, laiklik ve modernleşme Kemalizmden özerkleşerek başka aidiyetlerle eklemlenmişlerdi. Kemalizm artık bu denklik zincirinin kaynağı değildi.

b.4. Devlet Krizi (Temsil ve Rasyonalite Krizi)

Temsil krizinin gerisinde Bianchi'nin işaret ettiği şu çelişki yatar: Bu dönemde "giderek daha hırslı ekonomik politikalar izlemek isteyen zayıf ve istikrarsız siyasi iktidarlar giderek daha örgütlü, bilinçli ve hareketli bir toplumla karşılaşmışlardır". Bu nedenle siyasi katılımla ilgili problemler sürekli artmıştır (1984:142). AP hükümetleri üç temel yolla çıkar temsilini korporatize etmeye çalıştı. 1.Ulus çapında toplu sözleşmeler yoluyla sınıflar arasında işbirliğini sağlamak 2.kamu kuruluşlarının maddi imtiyaz ve ekonomik aktivitelerini arttırmak (OYAK örneğinde olduğu gibi doğrudan üretime katılmak dahil) 3.Muhalif çıkar gruplarının siyasi partilerle ilişkisini engellemek amacıyla gönüllü örgütler üzerindeki sınırlamaları arttırmak. Ancak izlenen politika çıkar çatışmasını azaltmak yerine kızıştıran bir etkide bulunmuş; uzun vadede daha fazla baskıya başvurulmasına yolaçmıştır.

Özellikle 70 sonrasında izlenen korporatizme dönük stratejiyle siyasi katılım ve ekonomik talepler sınırlandırılmaya çalışıldı, ama bu çabanın amaçlanmamış sonucu siyasi katılım ve bölüşüm krizlerine yolaçmak oldu. 1973 tarihli 3. 5 Yıllık Plan ile başlatılan yeni gelişme stratejisi toplumdaki çıkar çatışmalarını arttırarak, yeni örgütlerin kurulmasına, parti sisteminin parçalanmasına ve yeniden saflaşmasına neden oldu (a.g.e.,67). Yeni stratejinin temel özellikleri, 1995'de AET'ye üye olabilmek için, ithal ekonomisinden sanayi malları ihracatına geçiş amacıyla sanayinin yeniden yapılandırılması; diğer sektörlerin bu amaca uygun hale getirilmesi; yüksek yatırım, tasarruf, üretkenlik ve ileri teknoloji kullanımının hedeflenmesi; bu arada istihdam ve sosyal güvenlik gibi sosyal hedeflerin geriletilerek toplumun fedakarlığa çağırılması olarak sayılabilir. Diğer tüm değişkenleri hızlı ve ağır sanayileşmeye endeksleyerek, sektörler ve sınıflar arasındaki eşitsiz gelişimi daha da körükleyen bu strateji yeni bir siyasi temsil ve müdahale arayışını da birlikte getirdi. Ekonomik gelişmenin gerekleri ile siyasi katılım ve bölüşümün gerekleri arasındaki giderek artan çatışmanın siyasi elitler tarafından algılanışı, daha örgütlü yani korporatist bir demokrasi anlayışının gelişmesine neden oldu. Korporatizme yönelinmesinin amacı, siyasi istikrarın giderek bozulmaya başladığı bir ortamda kitlelerin siyasi ve ekonomik taleplerini azaltmak, dizginlemek ve yeni stratejiye uygun olarak yeniden yapılandırmaktı (a.g.e.,72). Siyasi iktidarın 70'ler boyunca izlediği strateji, yarı-resmi, zorunlu, hiyerarşik ve temsili karteller oluşturmak yoluyla ekonomik sektördeki örgütsel yaşamı korporatizme zorlamak, öte yandan seçilmiş ve ayrıcalıklı örgütlerin dışında kalan çoğulcu alan üzerindeki baskı ve denetimi arttırmak oldu. Dolayısıyla seçmen siyasetine dayalı popülizm yerini daha örgütlü bir çıkar temsili arayışına bırakıyordu. Ancak bu korporatizm girişimi Batı'da olduğu gibi güçlü örgütsel yapıların nerdeyse birbirine denk biçimde biraraya geldikleri bir toplumsal uzlaşmayı değil, devletin kendi ekonomik politikalarına destek sağlamak amacıyla kısmi, geçici ve istikrarsız imtiyazlar dağıtıp, bunların kurumsal ve sabit haklar haline gelmesine ısrarla direndiği; dolayısıyla iktidarın hemen tümüyle merkezde toplandığı daha devletçi bir zorlamayı yansıtıyordu (a.g.e.,106). Bu devletçi korporatizmin en olgun örneği hükümet ile 'kamu kuruluşları' arasındaki ilişkidir. Yani burada korporatizm, işlevsel olarak örgütlenmiş birimler arasında merkezi bir uzlaşma ve koordinasyon sağlama

aracı değil, aynı sektördeki çatışan örgütler arasında seçici bi imtiyaz ve ödül dağıtma mekanizması kurarak siyasi iktidarın toplumu kontrol altında tutma aracıdır. 70'lerin özelliği bu tarz bir korporatizmin işçi örgütlenmesinde de gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. İşçi hareketi de çeşitli imtiyazlar tanınarak klientalist ilişkilerin geliştirildiği yarı-resmi bir konuma çekilmeye çalışıldı. AP, açıkca Türk-İş'i DİSK aleyhine güçlendirme ve tekel konumu sağlama amacını güttü. Korporatist girişimin başarısızlığının nedeni özellikle işçi hareketinde daha kuvvetli bir çoğulculuğa ve radikalleşmeye yolaçmış olmasıdır[19]. Korporatizm girişimi, işveren örgütleri üzerinde de benzer bir bölünmeye yolaçtı ve sağın siyasi birliğini zedeledi[20].

1980 öncesinde devlet aygıtı tam bir çözülme halindedir. Bu çözülmenin en derindeki nedeni, toplumdaki siyasallaşma ve kutuplaşmanın devlet aygıtına da sızmış olmasıdır. Bu sızmayı mümkün kılan ve etkisini arttıran bir diğer neden, 61 Anayasasının devlet aygıtı içinde oluşturduğu çoğul güç odaklarıdır. Bu bağlamda özellikle devletin iki farklı veçhesi arasındaki çatışma belirleyicidir. Partiler sistemi ve parlemento ile Anayasayla ayrıcalıklı konumlar edinmiş olan çeşitli 'Anayasal kuruluşlar' arasındaki çatışma kurumsal krizin temel ayağını oluşturur. Bu Anayasal kuruluşların başında Anayasanın kendisi geliyordu. Dolayısıyla kurumsal krizle ilgili tartışma doğrudan Anayasa tartışması olarak gündeme geldi. Burjuvazi açısından darbeyi takip eden kurumsallaşmanın bazı aşırı yanları vardı. Keyder, idari işlevlerin toplumsal parselizasyona açık tutulması ve aşırı büyüme ve zayıflamayla birlikte gelen teknokrasinin politizasyonu nedeniyle bu yapının kuruluşundan beri potansiyel bir işleyiş bozukluğu taşıdığını; iktisadi güçlüklerle karşılaşıldığında ise bunun hemen ortaya çıktığını belirtir (Keyder,1990:123). Yeni Anayasaya göre pazarlık etme ve hak talep etme ayrıcalığını elde eden sadece işçiler değildi. İdarenin eylemlerine karşı hem tüm devlet memurları hem de meclisteki küçük-büyük partiler yargısal denetime ve engellemeye başvurabiliyorlardı. Kurulan karmaşık pazarlık ve veto sistemi sistemin etkinliğini gölgeliyordu. Özellikle 70'lerden itibaren siyasi iktidarın Danıştay ve Anayasa Mahkemesiyle olan çatışma ve gerginlikleri olağan boyutları aşmaya başlamıştı (Ünsal,1980: 291-315). Devletin ve kamu bürokrasisinin gücünün ve özerkliğinin yürürlükteki birikim modeline uygun olan göreli bir özerklik olduğunu söylemiştik. Nitekim, birikim tarzıyla ilgili güçlüklerle karşılaşıldığı her dönemde devlet aygıtının yeniden düzenlenmesi girişimlerinin yapıldığını görüyoruz. İlk ciddi girişim 12 Mart darbesiyle gündeme geldi. Ulusal-kalkınmacı popülizm yol ağzına gelmişti. Rejim, ya kendini burjuva demokrasisi doğrultusunda aşarak yeni bir uzlaşma ve denge sürecini gerçekleştirecek, ya da 20 yıllık kazanımları tehlikeye sokarak çöküntüyle ortadar kalkacaktı (Boratav,1983a:

---

[19] Sendikal hareketin militanlaşmasının nedenlerinden biri DİSK'in korporatizm ağı dışında tutularak baskı altına alınmasıdır. DİSK daha da kuvvetlenmesi, hem Türk-İş'i hem de CHP'yi etkilemiş, CHP-DİSK yakınlaşması sağı daha fazla rahatsız etmeye başlamıştır. (Bianchi, 1984: 224-227)

[20] Sanayiciler TOBB dışında olşan TÜSİAD ve MİSK gibi örgütler yoluyla hükümetten özerklik kazanmış ve bu örgütler arasındaki çatışmalar artmıştır. Öte yandan, esnaf örgütlerinin korportizmden faydalanamaması onları radikal sağa doğru itmiştir. Nihayet, Mimar ve mühendisler de korporatist kanalları kullanarak siyasi iktidara muhalefet etmeye başlamışlardır. bkz.(Bianchi, 1984:248-251)

ve özerkliğinin yürürlükteki birikim modeline uygun olan göreli bir özerklik olduğunu söylemiştik. Nitekim, birikim tarzıyla ilgili güçlüklerle karşılaşıldığı her dönemde devlet aygıtının yeniden düzenlenmesi girişimlerinin yapıldığını görüyoruz. İlk ciddi girişim 12 Mart darbesiyle gündeme geldi. Ulusal-kalkınmacı popülizm yol ağzına gelmişti. Rejim, ya kendini burjuva demokrasisi doğrultusunda aşarak yeni bir uzlaşma ve denge sürecini gerçekleştirecek, ya da 20 yıllık kazanımları tehlikeye sokarak çöküntüyle ortadar kalkacaktı (Boratav,1983a: 18). 70'lerin sonunda iki şık belirginleşmişti. Güçlü bir sol dalganın etkisiyle sosyal demokrasiye doğru kayış ya da daha güçlü bir olasılıkla rejimin faşizan niteliğinin derinleşmesi ve bir darbeyle sonuçlanması. Ne yazık ki, bu olasılıklardan ikincisi gerçekleşmiş ve Türkiye Güney Avrupa'nın rotasını değil, Latin Amerika'nınkini izlemiştir.

2.KISIMA EK: TÜRKİYE'DE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ ve DARBELER

1980 darbesi yeni sağın oluşumunda kurucu bir momenttir. Bu nedenle 12 Eylül darbesinin tüm boyutlarıyla analizi gereklidir. Ancak bu darbeyi ele almadan önce onu Türkiye'deki darbe geleneği içine oturtmak ve bu geleneğin kendisini çözümlemek daha öncelikli bir iş olarak beliriyor. Darbeler sorununun değerlendirilmesi, Türkiye'de modern siyasi iktidarın çözümlenmesi açısından da özel bir önem taşıyor.

i. Ordunun Siyasete Müdahale Biçimi Olarak Sıkıyönetim Uygulamaları

Öncelikle, darbelerin Türkiye'de ordunun siyasete müdahalesinin tek ve en önemli biçimi olmadığını belirtmek gerekir. Ordunun sivil siyaset üzerindeki vesayetini MGK gibi bir kurumla kurumsallaştırmış olması, Cumhurbaşkanlığı makamının uzun bir süre askeri etki altında bulunması, ordunun normal dönemlerde gizlice yaptığı uyarı ve tehditlerle sivil siyaseti yönlendirmeye çalışması gibi etkenler de en az darbeler kadar önemlidir. Ordunun darbeler dışında kullandığı müdahale biçimleri arasında belki de en önemlisinin sıkıyönetimler olduğu iddia edilebilir. İdari yetkilerin doğrudan askeri makamlara geçtiği bu olağanüstü yönetim tarzının Cumhuriyet tarihinin ne kadar büyük bir kısmını kapsadığı hatırlanırsa durumun önemi ortaya çıkar. Dahası, sıkıyönetimler bize asker-sivil arasındaki etkileşim hakkında daha fazla ipucu verirler. Darbelerin siyasi iktidar tarzı açısından taşıdığı anlama da ışık tutarlar[1].

Sıkıyönetim, olağan dönemlerinde yönetimin meşruiyetinin temel dayanağı olan temel hak ve özgürlüklerin askıya alındığı, ancak Anayasa ve yasalarla düzenlenen bir hukuki rejimdir. Sıkıyönetimin neden ve nasıl ilan edileceği, süresinin ne olacağı, hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlanacağı ve yargısal denetimin nasıl yapılacağı yasalarla ve belirli normlara uygun olarak düzenlenmek zorundadır. Türkiye'de de sıkıyönetim 1924 Anayasasından itibaren hukuki bir rejim olarak düzenlenmiştir. Ancak sıkıyönetimin hukukiliği konusunda iki nokta göze çarpar. İlki, kanunda belirtilen ilan nedenlerinin çok keyfi olarak yorumlanması ve bunun yargısal denetiminin yapılmamasıdır. İkincisi ise, 12 Mart Anayasa değişikliği ve 1971 tarihli Sıkıyönetim Kanunundan başlayarak giderek artan biçimde sıkıyönetimin yargısal denetime açık hukuki bir rejim olmaktan çıkmasıdır[2]. Dolayısıyla Türkiye'de sıkıyönetim, hukuğun çizdiği çerçeveyi zorlayan, hukuğun

---

[1].Cumhuriyetin ilanından bugüne 12 kez sıkıyönetim ilan edildi ve 11 kez uygulandı. Sıkıyönetimler giderek daha sık ilan edilir olmuş ve daha uzun sürmeye başlamıştır.12 sıkıyönetimin üçü tek partili dönemde, dokuzu 50-60 arasında, sekiz tanesi de 60-80 arasında uygulanmıştır. 29 Ekim 1923-19 Temmuz 1987 arasındaki 63 yıl 8 ayın 25 yıl 9 ayı, yani dönemin %40'ı sıkıyönetimle geçmiştir. 19 Temmuz 1987'den 1996'ya kadar da olağanüstü hal yönetimi uygulanmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlerle Güneydoğu Anadolu'nun büyük kentlerinin çoğu 8-21 yıl arası sürelerle sıkıyönetim altında yaşadılar. Bu bilgiler için bkz. (Üskül, 1997:68)

[2].Türkiye'de sıkıyönetimin hukuksal çerçevesi için bkz.(Üskül,1997:28-68).

gösterdiğinin dışınd daha farklı siyasi ilişkileri gösteren bir pratik olarak gündeme gelir. Bu konuya daha sonra dönmek üzere ilkin sözkonusu hukuki çerçeveyi ele alacağım.

24 Anayasasında belirlendiği halinden 12 Eylül'de Sıkıyönetim yasasında yapılan değişikliklere dek sıkıyönetim giderek daha kolay ilan edilir, daha uzun sürebilr, temel hak ve özgürlüklerin daha çoğunu daha kolayca askıya alabilir, yargısal meclis tarafından denetimi daha zorlaştırılmış bir rejim olarak gelişmiştir. 24 Anayasası sıkıyönetimi "Harp halinde veya harbi gerektirecek bir durum başgösterdikçe veya ayaklanma olduğunda veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir belirtiler görüldüğünde Bakanlar Kurulu süresi bir ayı aşmamak üzere sıkıyönetim ilan edebilir ve hemen meclis'in onamasına sunar..." diyerek düzenlemişti (a.g.e.,28). 12 Mart Anayasa değişikliği ile ilan nedenlerine şunlar eklendi: "... veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veye dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması sebebiyle..". 1971 tarihli 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması açısından oldukça geridir[3]. 73'de Anayasa Mahkemesinin iptal kararına tepki olarak Anayasanın bazı hükümleri değiştirilir ve Anayasa sıkıyönetim kanununa uygun hale getirilir(a.g.e.,44). 82 Anayasası ise bir yandan sıkıyönetimi ağırlaştırırken, bir yandan da sıkıyönetimle ilgili tüm yargısal denetim yollarını kapadı. 82 Anayasası sıkıyönetim ilanı gerekçelerini çoğalttı, süreyi uzattı, uzatma sürelerini de uzatarak konunun TBMM'de daha sık ele alınmasını engelledi, sıkıyönetim ilanı için MGK ile Cumhurbaşkanını devreye soktu ve sıkıyönetim ilanı halinde uygulanacak "özel" kanun hükmünde kararnameler çıkarılmasına olanak sağladı.(a.g.e., 32-38) 12 Eylül'den sonra sıkıyönetim yasasında yapılan değişiklikler 82 Anayasasına yansıdı ve Anayasa bu değişikliklere uygun hale getirildi. Ayrıca geçici 15.madde 12 Eylül yönetimimin çıkardığı kanunların Anayasaya aykırılığının iddia edilmesini yasaklıyordu. Üskül'e göre, artık sıkıyönetim rejiminin ve uygulamalarının hukuka uygunluğunu denetleme mekanizmaları tümüyle ortadan kaldırıldığı için sıkıyönetim Anayasal olarak bir hukuk rejimi olmaktan çıkmıştır (a.g.e.,35).

Türkiye'de sıkıyönetimin yasalarda belirtilenin de ötesinde bir olağanüstü yönetim tarzı haline gelmesinin derindeki nedeni sıkıyönetim ilanı ve süresi konusunda gösterilen keyfiliktir. Bu keyfilik sıkıyönetimin, yasada gösterilen nedenlerinin dışında daha farklı nedenlerle ilişkili olduğuna işaret eder. Bu tür derin nedenlerin analizi bize sivil iktidar yapısıyla ilgili önemli ipuçları sunacaktır.

---

[3].Sıkıyönetim halinde genel güvenlik ve asayişe ilişkin zabıta görev ve yetkileri Sıkıyönetim Komutanlığına geçmesi; merkezi idarenin yerel görevlileri ile yerel yönetimlerin çalışanlarının da komutanlığın gözetimi altına girmesi; Komutanlığa bağlı Sıkıyönetim Mahkemelerinin kurulması; tüm temel hak ve özgürlükleri askıya almak yetkisinin tanınması; gözaltına alma süresinin uzun tutulması; yargılama usulünün olağan yargılamadan farklılaştırılması; cezaları artması; Sıkıyönetim Mahkemelelerinin kuruluşunda tabi yargı ve tabi yargıç ilkelerine uyulmaması; Sıkıyönetim Komutanının Genelkurmaya bağlayarak sıkıyönetim idaresinin siyasal iktidarın denetiminden uzaklaştırılması; sıkıyönetim komutanlarının yargısal denetiminin sınırlanması gibi. bkz.(Üskül, 1997:38)

Cumhuriyet tarihi boyunca ilan edilen sıkıyön timlerin birçoğu, meclisteki muhalif partiler tarafından siyasi iktidarın sıkıyönetimi kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullandığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Meclisteki partiler tarafından işaret edilenler arasında en önemlileri basının susturulması, rakip partiye ya da partilere yönelik baskılar, sol fikir ve örgütlere yönelik baskılar ve genel bir baskı rejimi kurarak tüm muhalefeti bastırmak olarak belirlenebilir. Daha genel olarak her sıkıyönetimde sıkıyönetmin ilanı ile doğrudan ilgili olmayan tarzda temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığını görüyoruz. Bu kısıtlama ve baskılara maruz kalan kesimler siyasi iktidarın muhalif olarak algıladığı kesimlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek parti döneminde ilan edilen sıkıyönetimler muhalefeti susturmanın da ötesinde doğrudan yeni iktidar yapısının güçlendirilmesinde temel bir araç işlevi gördüler[4]. DP döneminde uygulanan iki sıkıyönetimde de muhalifleri sustuma kaygısı asıl neden olarak öne çıkar[5]. 1960-80 arasında ilan edilen tüm sıkıyönetimlerde komünizm tehdidi teması öne plandadır[6]. 12 Mart sonrası sıkıyönetimi de doğrudan sol örgüt ve aydınlara, basına ve işçilere yönelik çok boyutlu ve şiddetli bir baskıya yolaçmıştır. 12 Eylül öncesi ilan edilen sıkıyönetim ise çok özgün yönler taşır[7]. Anayasada belirtiler nedenler açısından öncekilere kıyasla çok daha yerinde görünen bu sıkıyönetim, ilk kez yetki alanını aşmakla değil, yetersiz ve aciz kalmakla eleştirilmiştir. Ordunun sıkıyönetim altındayken üstlendiği görevi yerine getirememesi, buna rağmen darbeden sonra siyasi şiddetin hemen kesilmesi askerin yapmaya karar verdiği darbenin meşruiyetini sağlamak için görevini kasten ihmal ettiği yolunda haklı şüphelere yolaçmıştır[8].

Türkiye'de sıkıyönetim uygulamalarının niteliği bize, asker-sivil ilşikileri ve ordunun yönetim zihniyeti konusunda bir çok ipucu sunar. Sıkıyönetimlerin en belirgin özelliği uzun sürmeleri; zaman içinde sıkıyönetim ilanına gerekçe oluşturan olaylar ortadan kalktığı halde uzatılmaları ve ilan edilenden farklı amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda kullanılmalarıdır. (Üskül,1997:54) Öte yandan Sıkıyönetim iradesinin işlem ve eylemlerinin denetimi de pek yapılmaz. Oysa sıkıyönetim uygulamaları çoğu zaman kanun dışına taşmıştır. Sıkıyönetim ilanıyla doğrudan ilgili olmayan

---

[4].Tek Parti dönemi sıkıyönetimleri için bkz.(Üskül,1977:77-118).

[5].DP dönemindeki sıkıyönetimler için bkz.(Üskül,1997:123-151).

[6].1960-80 arasındaki sıkıyönetimler için bkz. (Üskül,1997:253-271).

[7].12 Eylül öncesi sıkıyönetimi için bkz.(Üskül, 1977:273-300).

[8].Bu sıkıyönetim zamanında mecliste yapılan görüşmelerden birinde T.Güneş'in yaptığı yorum, Türkiye'de sıkıyönetimlerin gerçek nedenini ve yolaçtığı sorunu mükemmel biçimde açığa vurur. Güneş, bu konuşmasında Türkiye'de 50 yıldan beri sivil siyaset adamlarının SK'nın yardımı olmadan siyasi hayata düzen veremediklerini söylemiş ve bu nedenle halkın meclise olan güveninin azaldığı tesbitini yapmıştır. Sivil siyasetçileri suçladığı bu konuşma, 'Türkiye'nin iç düzenini yıksak yıksak biz yıkarız' uyarısıyla biter. bkz.(Üskül,1997:281)

eylemleri iki gruba ayırmak gerekir. İlk grupta sıkıyönetimin açıklanan yasal nedenlerinin ardındaki daha derin nedenlerle ilgili uygulamalar vardır. Daha önce belirttiğim gibi bunlar temelde muhalefeti susturmaya ve bastırmaya yöneliktir. İkinci grupta ise askeri yönetim zihniyetini yansıtan uygulamalar vardır[9]. Bu tür uygulamaların anlamı, askeri bir disiplin anlayışını ve askerin uygarlaştırıcı misyonunu yansıtmalarıdır. Askerler sivil denetimden kolayca sıyrıldıklarında kendi yönetim anlayışını uygulama çabasına girmişlerdir. Bunun ne tür bir yönetim rasyonalitesini yansıttığı sorusunu bir sonraki bölümde ele alacağım.

ii. Darbe Geleneği ve 12 Eylül Darbesi

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye siyaset sahnesi üç darbe ve birkaç ciddi darbe girişimine sahne oldu. 1960'dan başlayarak on yıllık periyodlarla sivil siyasete yapılan bu müdahaleler, Türkiye'de siyasi iktidar tarzını analiz ederken ele alınması gereken en önemli olgulardan birini oluşturur. İlk bakışta darbe geleneği Türkiye'deki parlementer sistemi Batılı muadillerinden ayıran en belirgin farklılık olarak öne çıkar. Ancak darbeler birden ortaya çıkıp, sonra yerini normal düzene bırakan istisnai anlar olarak değil, öncesi ve sonrasıyla sivil rejim üzerinde bıraktığı yapısal etkiler bağlamında ele alınmalıdır. Yukarda işaret ettiğim gibi darbeler, askerin sivil siyasete yaptığı müdahale biçimlerinden sadece birisidir.

Türkiye'deki asker-sivil ilişkisinin ordunun sivil otoriteye tam olarak tabi olduğu liberal-demokratik modele uygun olmadığı açıktır. Buna rağmen bu ilişki tarzı orduyla sivil rejimin totaliter biçimde bütünleştikleri bir yapıya da benzemez. Hale, Türkiye'de gözlenen askeri rejim tipini, Eric Nordlinger ve Moris Janowitz'in farklı asker-sivil ilişkilerini gösteren sınıflandırmasını izleyerek muhafız rejim olarak adlandırır (Hale,1996:258-60)[10]. Süresiz elde tutmaya niyet etmeden (2-4) yıllık bir süre için iktidarı devalan muhafız rejimler sivillerin yarattığı "pisliği" temizlemek için gelirler ve daha yüksek bir nüfuz sağlarlar. Yine de özellikle ekonomik ve toplumsal yapılar üzerindeki denetimleri sınırlıdır[11]. Türkiye'deki her üç darbenin ortak özelliği, iktidarın kısa süre sonra sivillere terkedilmiş

---

[9].Cumhuriyet tarihi boyunca görülen bu tür uygulamalar arasında şunlar sayılabilir: Yayaların yayakaldırımı dışına çıkmalarını yasaklama; gazetelerin kullanacağı harflerin büyüklüğünü belirleme; tiyatro kapatma, tiyatro oyunu yasaklama; spor karşılaşmalarının, dernek, şirket gibi tüzel kişiliklerin genel kurul toplantılarının, düğün, sünnet gibi özel toplantıların izne bağlanması; Orman yangını çıkaranların Sıkıyönetimde yargılanacaklarının bildirilmesi; otobüs bekleme yerlerinde sıra usulünün getirilmesi; trafiğin düzenlenmesi; gazetelerin dağıtım usulünün belirlenmesi; otobüs duraklarının yerlerinin değiştirilmesi; banka, şirket, kooparatif yönetim kurulu toplantılarının yasaklanması; spor karşılaşmalarının yasaklanması; bazı günler sinemaların tatili; kiliselerde vaftiz törenlerinin yasaklanması; cenaze arabalarını izleyecek otomobil ve kişi sayısının sınırlanması; bilet karaborsacılığı ile mücadele; sivil ve askeri personelin yabancı turistlere yardımcı olmalarının emredilmesi; et satışını ayarlama; fahişe ve travestilerin saçının traş edilmesi; trafikle ilgili sıkıyönetim mahkemesi kurulması kararı.

[10].Bu sınıflandırma için bkz. (Hale,1996:258-60)

olması ve ordunun kendi içindeki radikal eğilimleri yenerek muhafiz tipi müdahalede bulunmas dır. Türkiye'de bu tür bir darbe geleneğinin nasıl geliştiği sorusu iki düzeyde incelenmelidir. İlkin, ordunun darbe yapabilir olmasının tarihsel ve yapısal nedenleri ortaya koyulmalıdır. İkinci olarak, ordunun neden muhafiz türü darbelere yöneldiği sorusu yanıtlanmalıdır. Türkiye'de akademik ve popüler-siyasi analizler genellikle birinci düzeyle ilgilenmişler, burada da sorunu, ordunun iç dinamiklerine ve bakış açısına indirgemişlerdir. Daha çok sivil toplumcu tezlerde ortaya konan bu açıklama tarzında ordunun darbeci geleneği açıklamanın başlangıç noktası olarak alınır ve bu gelenegin kendisinin de açıklanması gerektiği sorunu ihmal edilir. Cumhuriyet döneminin tüm darbeleri, kökeni Osmanlı İmparatorluğuna dayanan soyut bir müdahaleci özün her seferinde kendini yeniden dışa vurması olarak değerlendirilir[12]. Bu tür tezlere karşı eleştiri geliştirmeden önce önemli bir yöntemsel noktayı vurgulamak gerekir. Ordunun darbe yapabilir olmasının tarihsel ve yapısal nedenlerini araştırırken, ideolojisi ve örgütsel yapısıyla orduyu içinde yeraldığı genel toplumsal-siyasi bağlama referans vererek açıklamak gerekir. Ordunun müdahaleci bir kurumsal geleneğe sahip olduğu açıktır. Ancak darbeler soyut bir geleneğin kendini dışa vurması değildir. Sürekli kendini yineleyen bir özden çok, değişen toplumsal-siyasi bağlamlarda her seferinde yeniden icat edilmesi gereken bir gelenek sözkonusudur. Durumun gerektirdiği yaratıcı okumalara açık olan muğlak bir gelenektir bu. Ordunun kendine ve dış dünyaya ilişkin bilinci, görev ve sınırlılık algısı yeniden yorumlama faaliyeti sırasında değişir. Ordunun eylemi dış çevreden gelen uyarılara doğrudan yanıt veren saydam bir eylem değildir. Genel siyasi bağlam, geleneğin süzgecinden geçirilerek anlamlandırılır. Ordu kendi eylemini kendi ideolojik ve örgütsel yapılarına uygun olacak tarzda örgütler. Dolayısıyla her somut durumda, öncelikle ordunun bir parçası olduğu siyasi ortam analiz edilmeli ve bu koşullar altında geleneğin nasıl yeniden icat edildiğine bakılmalıdır. İkinci düzeyle ilgili analiz bize birinciyi de içeren daha bütünlüklü bir analiz imkanı sunar. Ordunun siyasete neden müdahale ettiği sorusu, nasıl müdahale ettiği sorusu bağlamında ele alınırsa daha iyi yanıtlanır. Öznel niyetlerin ötesinde, ordunun eyleminin nesnel sınırları ve tarihsel anlamı böylece açığa çıkar.

Ordunun darbe yapabilir bir kurum olarak nasıl yapılandığı konusunda W.Hale'in tezlerine bakmakta fayda var. Hale, Türk ordusunun tarihsel mirasının farklı siyasi bağlamlarda farklı şekilde yorumlanabilen ve birbiriyle uyumlu olmayan üç ana öğesi olduğunu tesbit ediyor. (1996:14) Bunlardan birincisi, Osmanlı'nın büyüklük döneminden itibaren ordunun neredeyse bütünüyle devletle özdeşleşmesidir. İkincisi, 19.yy'ın reform hareketlerinden itibaren subayların kendilerini

---

[11] Nordlinger ve Janowitz'in sözettiği diğer iki tür Vesayet ya da veto rejimleri ile hükmedici rejimlerdir. İktidarı devralmadan hükümeti dışardan etkileyen ilk türde rejimin nüfuz ve kontrol derecesi düşüktür. Hükmedici rejimler ise daha uzun süre iktidarda kalır ve daha derin bir nüfuz ve kontrol sağlarlar. Bunlar genellikle devrimci ya da radikal modernleştirici rejimlerdir.

[12] S.Savran. sivil toplumcu perspektifin askeri müdahaleleri değerlendirirken şu tezlere yaslandığını belirtir. Restorasyon tezine göre. müdahaleler, parlementer bir rejimde topluma müdahale olanağını yitiren bürokrasinin, hakimiyetini ve ayrıcalığını yeniden kurma girişimidir. Tekerrür ya da özdeşlik tezine göre, aynı gücün aynı amaçla gerçekleştirdiği müdahaleler özünde hep aynıdır.

Aydınlanmanın öncüleri olarak algılamalarıdır. .Üçüncüsü ise Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ordunun görevinin kışlayla sınırlı olması gerektiği ancak devlet güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde açıkça siyasete müdahale edebileceği şeklinde yeni bir geleneğin oluşmasıdır. (ag.e.,14) Ben bu bölümde sosyal bilimler literatüründe çok incelenmiş olan ilk iki ögeye fazla girmeksizin, daha çok bu ögelerin üçüncü öğenin oluşumunu nasıl etkilediği sorusuna yanıt arayacağım.

1908 sonrasında ordunun siyasete müdahale ediş tarzının yarattığı sorunlar, Cumhuriyet döneminde muhafız darbe geleneğinin oluşmasında çok etkili olmuştur. Bu dönemde ordunun devletle özdeş görülmesi ve subayların kurtarıcı aydınlar konumuna gelmeleri sonucunda, ordu tam boy siyaset ağına düşmüştü. "Bu sürecin tekrarından sakınma fakat aynı zamanda bunu ordunun kendisini devletin temeli olarak algılamasıyla uzlaştırma gereği sonraki yıllarda Türk siyasetinin hakim temalarından biri" olacaktı.(a.g.e.,60) Ordunun tarihsel geleneğinin oluşmasında ikinci önemli evre Kurtuluş savaşı ve sonrasında tek parti rejiminin kurumlaşma dönemidir. Bu uzun ve sancılı sürecin sonunda ordu tam bir muhafiz güç olarak konumlanmıştır. Bu sürecin ilk uğrağı, daha 1923'de ordu personeline siyaset yasağı getirilerek ordunun meclis ve gündelik siyasetten uzaklaştırılmasıdır. Atatürk'ün bu kararının nedeninin orduyu siyaset dışına sürmek değil, ordudaki muhaliflerini etkisizleştirerek orduyu kendine sadık kılmak olduğu söylenmiştir. (a.g.e.,261) Yine de askere getirilen siyaset yasağı rejimin sivilleşmesinde önemli bir adımdır. 1950'ye kadar ordu tek partili devletin önemli bir kurumuydu ama sivil yönetimin ve CHP'nin gerisindeydi. Muhafiz darbe geleneğinin oluşumunda ikinci uğrak, 1935 tarihli ordu iç hizmet kanunuyla orduya "Anayasada belirtilen Türk Cumhuriyetini konumak ve kollamak" görevinin verilmesidir. (a.g.e.,80) Ordu çok sınırlı bir anlamda siyasetin dışına sürülmüş, bir başka yoldan siyasetin merkezine oturtulmuştur. Bu tarihsel anda darbeci geleneğin en merkezi söylemi olan devlet/siyaset ayrımının oluştuğunu görüyoruz. Buna göre, ordu gündelik, parti merkezli siyasetin dışındadır ve öyle kalmalıdır; öte yandan, devlet ve Cumhuriyet ilkelerinin baş koruyucusudur. Böylece ordu devleti temsil eden güç olarak sivil siyasetin üzerinde bir muhafız güç olarak konumlanır.

Tek parti dönemi sonraki yıllara çelişkili bir miras bırakmıştır. Bir yandan ordunun sivil otoriteye tabi olması istenirken öte yandan subayları rejimin muhafizları olarak kuran eğitim onları radikalleştirmektedir[13]. Çok partili sürece geçiş ve DP'nin seçim zaferinin ardından orduda meydana gelen rahatsızlık ancak, ordu üst yönetiminin ve İnönü'nün çabalarıyla frenlenebilmiştir. 1950'li yıllar, önce Atatürk sonra İnönü gibi liderlerin hakimiyetinde kurulan muğlak bir sivil-asker ayrımından çok farklı bir ilişkiler dizgesine yolaçtığı için, gelenegin yeniden icadında çok önemli bir

---

Buna göre asıl neden ordunun yapısında ve ideolojisinde aranmalıdır. Darbeler sorununda asolan devlet ile toplum arasındaki mutlak hakimiyet ilişkisidir. bu tezlerin eleştirisi için bkz.(1992:111-113)

[13].Tek parti döneminde ordu/siyaset ilişkileri için bkz.(Hale,1996:73-89)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

evreyi temsil eder[14]. Dönemin sonunda yapılan 27 Mayıs darbesi, geleneğin yeniden icadı açısından en karmaşık ve çatışmalı darbedir. Şimdi bu darbe ve daha sonrakileri iki açıdan incelemeye çalışacağım. İlkin, darbe öncesi siyasi-toplamsal bağlamda gelenegin nasıl yeniden icat edildiğine, daha sonra da darbe rejiminin muhafız niteliğine bakacağım.

Darbe öncesi siyasi ortam kavramı bazı önemli ayrımları örterek bizi yanıltabilir. Hemen 27 Mayıs öncesindeki ortam, DP'nin seçime gitmeyi reddederek başta CHP olmak üzere tüm muhalifler üzerinde açık bir baskı rejimi kurmaya doğru yöneldiği bir durumu ifade eder. Böyle bir ortamda ordu Menderes hükümetinin demokratik meşruiyetini yitirmiş olması,partilerin uzlaşmazlığa düşmeleri, demokrasinin buhrana düşmesi ve kardeş kavgasına doğru gidilmesi gibi gerekçelerle müdahale etmiştir.Ancak bu açıklama bize madalyonun sadece bir yüzünü gösterir. Çünkü darbe yapmaya niyetli hücreler DP demokratik meşruiyetini yitirmezden çok daha önceden beri, hatta iktidarın seçimle değiştiği ilk günden beri faaliyettedirler. Hatta 1957 seçimi öncesinde bir komplo açığa çıkarılmış ve DP rahatlamıştır. DP iktidarının ilk gününden itibaren hızla gelişen bir rahatsızlık olması, darbenin daha derin nedenleri olduğunu gösterir. Darbe bildirisinde dile getirilmeyen bu derin neden, DP'nin iktidar tarzının özellikle genç subaylar tarafından Cumhuriyetin temel ilkelerine yönelik bir tehdit olarak algılanmış olmasıdır. Bu algının gelişiminde kurumsal çıkarların da etkili olduğu doğrudur. Menderes'in terfi politikasıyla ilgili reform önerisi, ordunun mali olarak ihmal edildiğine inanılması, Menderes'in "gerekirse orduyu astsubaylarla yönetirim" yollu cüretkar açıklaması hiç kuşkusuz ordu üst yönetimini rahatsız etmiştir. (a.g.e.,90-92) Ancak bu kurumsal kaygıların daha temel siyasi-ideolojik kaygılara eklemlenerek etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu derin kaygının kaynağı, ideolojik ve kökensel olarak çevreyi temsil eden öznelerin DP aracılığıyla merkeze ve devlete taşınmış olmasıdır. Siyasetin kitleselleşmesine karşı duyulan tepki biri sosyo-ekonomik, diğeri siyasi-ideolojik olmak üzere iki tür eleştiriye yolaçmıştır. İlk eleştiride, Atatürk'ün çizdiği toplumsal ve ekonomik kalkınma ufkunun DP'nin plansız, programsız, fazlaca siyasileşmiş, kaotik ama gösterişli politikalarıyla zedelendiği yolunda 'sol-Kemalist' bir yorum yapılır. İkinci eleştiri ise, cahil kitlelerin DP'nin siyasi emellerine alet edilerek siyasete sokulmasının, başta laiklik olmak üzere devletin tüm temel ilkelerinin sulandırılmasına yolaçtığına işaret eder.

Görüldüğü gibi darbe öncesi siyasi durumun yorumlanışında ılımlı ve radikal olmak üzere iki farklı görüş vardır[15]. Genç subayların temsil ettiği radikal görüş, tüm partilerin kapatılacağı, toplumsal ve ekonomik reformları yapmaya soyunan daha uzun süreli bir askeri rejim arzusundadır. Geleneksel olarak ordunun siyasileşmesine hep endişeyle yaklaşan üst komutanlar ise sadece yeni bir seçim için

---

[14].DP döneminde ordu/siyaset ilişkileri için bkz.(Hale.1996:90-105)

[15].İki grubun ilişkileri hakkında bkz.(Hale.1996:95-105)

ortalığı temizlemek niyetindedirler. Dolayısı la gelenek iki farklı şekilde yorumlanmıştır. Radikal yorum, orduyu hala kalkınma, modernleşme ve medenileşmenin motoru olarak görmekte ve hükmedici bir rejime yönelmekteydi (a.g.e.,95). Ilımlılar ise ordunun bütün olarak siyasete bulaşmasından çekinerek, devletin korumakla görevlerdirildikleri temel ilkelerini dar anlamda yorumladılar. Bu yorumda toplumsal ve ekonomik kaygılarla siyasi düzeni alt üst etmek değil, çok partili sistemdeki verili dengeleri ve biçimleri korumak kaygısı sezilir. Bu iki farklı yorum henüz yeni ortaya çıkmaya başladığı için darbe öncesinde net bir şekilde ortaya konulmamış ve sonuçta muğlak biçimde içiçe geçmişlerdir.

Geleneğin icadındaki bu karmaşa ve belirsizlik darbe rejiminin niteliğini de belirledi. Ordu ne tür bir rejim istenildiği konusunda net ve homojen olmadığı için darbenin niteliğinin belirginleşme süreci sancılı geçmiş, darbe başlangıcındaki konumundan daha farklı ve öngörülmeyen bir yöne doğru sürüklenmiştir. Darbe öncesinde ulaşılamayan netliğin bedeli yüksek olmuş, hem MBK içinde hem de MBK ile SKB arasında önemli çatışmalar yaşanmış, sonuçta ordu hiyararşisi ve bütünlügü zarar görmüştür[16]. Ordu içi saflaşma ve çatışma, sivil rejime geçildikten sonraya da yansımış ve iki başarısız darbe girişimine yolaçmıştır. Kişisel etkenlerin de rol oynadığı bu çatışmaların nedenleri karmaşıktır. Ancak, büyük ölçüde örtüşen iki çatışma ekseni tesbit edebilirz. İlki, ordu hiyararşisini alt üst eden darbeci genç subaylar ile generaller arasındaki gerilimdir. Daha önemlisi bu gerilimin radikal-ılımlı çatışma eksenine oturmasıdır. Uzun süren bu çatışmalı süreç sonunda ikinci Aydemir'in darbe girişiminin de bastırılmasıyla büyük ölçüde ordu üst yönetiminin istediği şekilde sonuçlandı. Ancak ordu içindeki radikal akım özellikle dışarıdaki sivil aydınlarla etkileşim içine girerek darbenin niteliğini etkiledi. En önemli etkisi, toplumsal ve ekonomik reformlar konusunun Anayasaya sokulması ve DP'nin kapatılarak partililerin yargılanması ve üçünün idam edilmesi konusunda oldu.

Türkiye'de darbeler ve siyasi iktidarın niteliğiyle ilgili her analizin mutlaka yanıtlaması gereken ilginç bir soru vardır. Bu, 10 yıl gibi kısa bir sürede darbe geleneğinin nasıl olup da bu kadar radikal bir dönüşüme uğradığı sorusudur. Gerçekten 27 Mayıs ile 12 Mart arasındaki farklılıklar çok çarpıcıdır. 1961-71 arası gelişmelerin analizi bize geleneği dönüşüme uğratan koşulları gösterecektir. Bu süreçte iki temel dinamik etkili olmuştur. İlki, ordunun kapitalist ekonomiyle eklemlenmesi ve merkez sağın egemen olduğu bir parlementer rejimi benimsemesidir İkincisi ise 27 Mayıs deneyiminden çıkarılan dersler sonucunda ordunun iç hiyararşisinin kuvvetlendirilmesidir.

1960 darbesi tüm partileri orduya ve birbirlerine yakınlaştıran bir etki yapmıştı. Askerin sivil rejim üzerindeki vesayeti MGK ile kurumsallaştırılmış, daha genel olarak siyasi iktidar Anayasanın çizdiği

---

16.1960 sonrası ordunun iç çatışmaları hakkında bkz.(Hale,1996:104-134; Kayalı,1994:69-76)

sınırlar içine alınmıştı. Ayrıca, özellikle ilk yıllarda AP devamlı gözleniyor ve miras partisi gibi davrandığı her durumda açıkça uyarılıyordu. Bu uyarı ve tehditler etkili olmuş, Demirel uzlaşmacı bir çizgi izlemeye başlamıştı (Kayalı,1994:100). Öte yandan orduyla partileri birbirine yaklaştıran en önemli gelişme sivil yönetime geçiş sonrasında da devam eden radikal darbe tehdidi oldu. Bu tür bir tehdidi koz olarak kullanan üst yönetim, siyasi partileri ve özellikle AP'yi etki alanına almaya başardı. Aydemir olayının ardından imzalanan ortak deklerasyonda tüm partiler 27 Mayıs'ın meşruiyetini kabul ettiler. Uzlaşmanın bir diğer aracı Sunay'ın Cumhurbaşkanı olmasının kabul edilmesiydi. Ordunun elinin daha güçlü olduğu bu oyunda biraz zoraki bir uzlaşma sağlandı. Bu uyuşma sonucunda Demirel'in siyasi kimliği bir yandan halk desteği için Menderes geleneğine yaslanma, öte yandan iktidarını sürdürmek için silahlı kuvvetlere bağımlı olma gibi ikili bir gönünüm edindi (Hale,1996:153). Bu siyasi detanta ordu ile sivil rejim arasında önemli derecede bir ekonomik entegrasyon eşlik etti. Subayların ekonomik durumları AP tarafından sürekli iyileştirilirken, ordu da işi şansa bırakmak istemedi. Ordu mensubları arasında yardımlaşma amacıyla kurulan OYAK kısa sürede ordunun kapitalist sanayileşme sürecine etkin bir ekonomik özne olarak katılmasını sağladı (Yerasimos,1989:526). 70'lere gelindiğinde artık ordu ekonomik radikalizme olan eski bağlılığını yitirmiş ve kapitalizmin muhafazakar taraftarı olmuştu .

Dolayısıyla 12 Mart öncesi koşullar, artık orduya dışsal değil, bizzat ordunun aktif müdahaleleriyle biçimlenen koşullardı[17]. Siyasetin merkezi yapılanması büyük ölçüde ordunun vizyonuna uygun olarak biçimlenmişti. Doğal olarak ordunun kendi eseri olan bu yapıya duyduğu bağlılık daha fazlaydı. Müdahale öncesinde geleneğin yeniden icad edilmesinde bu kez çok yeni ve beklenmedik bir dinamik rol oynadı:Radikal solun canlanması[18]. 63'de Gürsel'in onursal başkanı olduğu Komünizme Karşı Mücadele Derneği kurulmuştu. 66'dan sonra Genelkurmay başkanı bütün birliklere Yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele broşürü dağıtarak orduda şiddetli bir anti-komünist cihad başlattı. (Hale,1996:156) Demirel hükümeti bununla başa çıkacak kadar güçlü ve kararlı değildi. MHP, MP, YTP, DP ile sağın bölünmüş olması, Demirel'in kendi taraftarları üzerindeki denetimini yitirdiği ve tehlikelerin üstesinden gelemeyeceği inancını besliyordu.

İşte bu koşullar altında gelenek bir kez daha icat edildi. Bu süreçte ordunun iç yapısındaki değişim etkili oldu. 60-63 arası deneyimlerden çıkarılan en önemli sonuç, genç subayların radikal fikirlerle siyasete bulaşmalarının ordunun kurumsal yapısını tehdit ettiğiydi. (a.g.e., 158) Dolayısıyla ordu içindeki dengeler üst komuta ve muhafazakar tavır lehine değişmişti. Yine de hala özellikle alt kademelerde liberal demokratik sistem içinde eşitlikçi ve bağımsız bir ilerlemenin

---

[17].12 Mart öncesi koşullar için bkz. (Kayalı,1994:149-172; Yerasimos,1989:515-535)

[18].Solun gelişimi için bkz.Yerasimos,1989:464-516)

sağlanamayacağını, daha otoriter bir rejime gerek olduğunu düşünen radikal fikirli subaylar vard[19]. Ancak bu fikirler Batur dışındaki generaller tarafından reddedildi. Komutanlar, 12 martın hemen öncesinde meydana gelen olaylar nedeniyle birleşerek muhtıra verdiler. Genişletilmiş Komutanlar Konseyi müdahalenin biçim ve içeriğini kararlaştırdı. Komutanlar ancak hükümetin değişmesi, seçim kanun ve Anayasanın değiştirilmesi ve Anayasanın emrettiği reformların yapılması konularında bir ortak payda yakaladılar.

12 Mart müdahalesinin muhafazakar niteliği çok daha belirgindir[20]. Hatta biraz gönülsüzce yapılan müdahale, daha radikal bir darbeyi önlemek amacıyla yapıldığı imajı yaratılarak meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. (a.g.e.,162) Bildiride parlemento ve hükümet yurdu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmak, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini yitrmiş olmak, Anayasanın öngördüğü reformları yapmayarak TC'nin geleceğini ağır bir tehlikeye düşürmekle suçlanıyordu. Bu durum karşısında silahlı kuvvetlerin duyduğu ümitsizliği gidermek için meclislerin partiler üstü bir anlayışla durumu değerlendirerek anarşiyi giderecek, Anayasanın öngördüğü reformları ve inkılap kanunlarını uygulayacak bir hükümetin teşkili isteniyordu. Son olarak bunlar gerçekleştirilmediği takdirde TSK'nın idareyi doğrudan ele alacağı bildiriliyordu (a.g.e.,160). Muhtıranın verilme nedeninin kanun ve düzen sorunuyla ilgili olduğu açıktır. Bildiride sözü geçen Anayasanın öngördüğü reformlar ibaresi ise radikallerin gönlünü yapmak için yapay biçimde gündeme alınmış gibidir. Nitekim muhtıra sonrasındaki gelişmeler bunu açıkça kanıtlar. Demirel'in istifasının ardından kurulan ara rejim hükümetlerinin hepsi toplumsal reformlar sorununu diline dolamış, ancak ne meclisteki sağ çoğunluğun ne de ordunun desteğini alan bu talepler bir kaç başarısız girişimden sonra hızla unutulmuştur, 73'de çıkan Toprak Reformu Yasası da beklentileri karşılamamıştır. Bu zoraki reformist tona karşılık 12 Mart rejimi asıl ilgi alanı olan kanun ve düzen probleminde hızlı yol aldı. 82 Anayasasının temelleri olan Anayasa değişiklikleri bu dönemde yapıldı. DGM, Üniversite ve Sıkıyönetim yasaları çıkarılarak rejimin otoriterleşme süreci derinleştirildi. Sıkıyönetim döneminde ise sol basına, örgütlere ve aydınlara yönelik tam bir cadı avı başlatıldı. Bu dönem Türk siyasi tarihine, kitapların toplatıldığı ve yakıldığı, solcuların işkencehanelerde yoğun işkenceye maruz kaldığı ve muhbirliğin teşvik edildiği karanlık bir dönem olarak girdi. 12 Mart birçok açıdan 12 Eylül için yapılmış, yarım yamalak bir prova görüntüsü sergiler. Amaçlarından hiçbirine erişememiş, yolaçtığı otoriter eğilimler kanun ve düzenin daha da bozulmasına yolaçmıştır. Belki de en önemli katkısı bir darbenin nasıl olmaması gerektiği konusunda

---

[19].Bunlar, toplumsal huzursuzluğun salt zorla değil, toplumsal reformlarla giderileceğine inanıyorlar ve anayasadaki reformların yerine getirilmesini istiyorlardı. Bu radikal darbe programında toprak ve vergi reformu, eğitim reformu, dış ticaretin, yeraltı kaynaklarının ve büyük kuruluşların ulusallaştırılması ve bağımsızlığa uygun bir dış politika gibi unsurlar öne çıkıyordu. bkz.(Hale,1996:161)

[20].12 Mart rejimi hakkında bkz. (Hale,1996:160-184; Kayalı,1994:179-198; Yerasimos, 1989:535-543)

canlı bir kanıt sunmasıdır. Artık darbecilerin önünde yarım yamalak bir darbe değil, ya topyekün bir darbe ya da Anayasa içinde tarafsız kalmak seçenekleri vardır.

1980 darbesi öncesindeki koşullar 12 Mart'a neden olan ve onun tarafından azdırılan koşullardır[21]. Geleneğin yeniden icadını belirleyen dinamikler 12 Martla büyük benzerlik gösterir. Daha doğrusu bu dinamikler en olgun biçime ulaşmışlardır. Artık ordu komutası siyasi ve ekonomik sistemle tamamen uzlaşmıştır. Öyleki darbenin hemen öncesine kadar sivil siyasetçilerde bir darbe endişesi belirmez. Ordunun artık darbe yapmayacağı kabul edilmiş gibidir. Darbenin acil nedenlerinden biri sayılan Cumhurbaşkanlığı seçimi olayında partilerin o denli uzlaşmaz bir tutum takınmaları ancak üzerlerinde bir darbe baskısı hissetmemeleriyle açıklanabilir. Ancak hislerin karşılıklı olmadığı sonradan anlaşılacaktır. Askerlerle siviller arasında son iki yılda gelişen bir gerilim sözkonusudur. Oldukça alçak perdeden dile getirilen bu gerilim, özellikle MGK toplantılarında sıkıyönetime ilişkin tartışmalarda ortaya çıkar. Askerler, MGK toplantılarında alınan kararların yerine getirilmediğinden, gerekli kanunların çıkarılmadığından yakınırlar. Askerlerin sürekli olarak hükümetten sıkıyönetimle ilgili taleplerde bulunmalarına ve bu taleplerin yerine getirilmemesine rağmen aradaki ilişkinin görünürde gerginleşmemesinin esas nedeni ordunun, iktidarın gücünü aşan yasal düzenlemeler istediğinin bilincinde olmasıdır. Gerçekten kanun ve düzenin ordunun istediği biçimde radikal çözümü için tüm devlet aygıtının yeniden yapılanması gerekli gözükmektedir. Dahası, ordu 1978 yılından beri bu sorunu kökünden çözecek bir darbe yapma planları geliştirmektedir. Ordu 80 öncesi giderek şiddetlenen 'anarşi ve terör'den somut hükümetleri değil, 'Anayasal kuruluşlar' dediği devlet aygıtının tümünü sorumlu tutmaktadır. Bu nedenle 80 yılının Ocak ayında Cumhurbaşkanına verilen uyarı mektubunu siyasi iktidar muhatap almamıştır. Anayasal kuruluşların görevlerini yerine getiremediği, tam tersine herbirinin devletin acze düşmesine katkıda bulunduğu bir ortamda ordu kendini devletin ve resmi ideolojinin tek temsilcisi olarak görmeye başlar.

Ordunun dikkatini hükümetten tüm devlet yapısına doğru çeken ve darbenin asıl itkisini oluşturan sorun siyasi şiddetin bir iç savaşa doğru evrilmesidir. Kamuoyuna karşı soyut bir anarşi ve terör sorunu olarak koyulan bu problemin adı devletin iç belgelerinde komünist ayaklanma olarak geçmektedir. Özellikle 70'lerin sonunda Güneydoğuda ayrılıkçı Kürt hareketinin güçlenmesiyle buna bir de bölücülük eklenir. Böyle bir ortamda ordu iç ve dış güvenlikle ilgili misyonunu kolayca birbirine eklemler. Artık Anayasada belirtiler demokratik düzenin de ötesinde bizzat devletin varlığı ve birliği tehdit altındadır. Darbenin tek sorunu kanun ve düzen sorunudur. 1960'da oldukça etkili olan, 71'de bir görünüp, geri çekilen toplumsal ve ekonomik reformlar söyleminden artık hiç iz

---

[21].12 Eylül öncesi koşullar için bkz.(Hale,1996:185-206; Arcayürek,1986; Özdemir, 1990: 236-254)

kalmamıştır. Ya da 24 Ocak kararlarının ima ettiği bir başka reform anlayışı sözkonusudur. Komutanlar aldıkları brifingde 24 Ocak kararlarının gerekliliği konusunda ikna olmuşlardır.

12 Eylül darbesi geleneğin yeni duruma göre icadında çok başarılı olmuştur. Darbenin başarısının temel nedeni müdahalenin yaygın bir meşruiyet göreceği ana kadar beklenmiş olmasıdır. "Şaşırtıcı olan darbenin gerçekleşmesi değil, bu kadar geç gelmesidir" Darbe fikrinin bir yıl boyunca olgunlaştırıldığı, ve ayrıntılı planlarının çok önceden hazırlandığı biliniyor[22]. Bu uzun ve gizli hazırlanış süresi sonradan, darbecilerin sıkıyönetim zamanında ülkedeki siyasi şiddeti durdurabilecek iken, bir darbenin kaçınılmaz olacağı son noktaya kadar bekleme stratejisi izlediği yolundaki iddialara yolaçmıştır (Arcayürek, 1986; Birand, 1984; Hale, 1996; Tuşalp, 1990). Bu uzun hazırlık dönemi aynı zamanda darbecilerin, hem genel siyasi durumu hem de TSK'nın mevcut durumunu, ve özellikle geçmiş darbe deneyimlerini değerlendirerek, en uygun müdahale formu, araçları ve sonrasında yapılacak olanlara ilişkin olarak kendi aralarında bir uzlaşmaya varmalarını sağlamıştır. 1960 ve 71 deneyimlerinin eleştirisinden ve genel siyasi değerlendirmelerden çıkarılan genel sonuçlardan en önemlisi TSK içinde muhtemel iç bölünme ve denetim dışı politizasyonu önlemek için, darbenin mutlaka TSK'nın iç hiyerarşisine uygun biçimde emir komuta zinciri içirde yapılması ve askeri rejim sırasında mutlak bir MGK egemenliğininin sağlanması gerekliliğidir Gerçekten de darbe öncesi ve sonrasında ordu içinde ciddi bölünme ve çatışmalar gündeme gelmediği gibi, MGK ile TSK arasında da bir gerilim yaşanmamış ve siyasi karar mekanizmalarında MGK tek yetkili organ olmuştur (Hale,1997:212). Bir diğer önemli sonuç, askeri rejimi daha etkin ve güçlü kılmak için meclisin feshedilmesi gerektiği; darbenin amacının radikal ekonomik ve toplumsal reformlar yapmak değil, sivil yönetime geçişle birlikte demokratik rejimin yine benzer bir devlet otoritesi sorunuyla karşılaşmaması için gerekli olan Anayasal ve yasal düzenlemeleri yapmakla sınırlı olması gerektiği saptamasıdır (a.g.e.,202-208). Bu tavır, darbecilerin yaşanan krizi ekonomik ve toplumsal boyutları olmayan salt bir siyasi-hukuki kriz olarak algıladıklarını değil, bu alanı sivil siyasilerin müdahale alanı olarak görmeye başladıklarını, üstelik 24 Ocak 1980 kararlarıyla netleşen politika önerilerini benimseyip, desteklediklerini gösterir. 1960 darbesinde oldukça öne çıkarılan, 71'de utangaç ve gönülsüzce bir görünüp hemen geri çekiliveren "ekonomik ve toplumsal reformların" gerçekleştirilmesi kaygısının izleri bile bu darbede görülmez. Türkiye'deki darbelerin hepsinin "sivil politikacıların yarattığı pisliği temizlemek" amacıyla belirli ve kısa sayılacak bir süre için iktidarı devralan, ekonomik ve toplumsal yapılar üzerindeki nüfuz ve denetimleri sınırlı olan "muhafız rejimler" türüne uygun olduğunu daha önce belirtmiştik. 80 darbesi bu anlamda en muhafazakar ve statükocu darbe olarak beliriyor. 60'lı yıllarda asker ve sivil aydınlar arasında daha radikal bir

---

[22].(bkz Arcayürek, 1986; Tuşalp, 1990; Birand, 1984)

toplumsal modernizasyon ve kalkınma arayışı çerçevesinde kurulan kırılgan ittifak 20 yılın sonunda yerini tamamen ordunun üst kademesi ile kurulu toplumsal-ekonomik düzen arasındaki güçlü uzlaşmaya terketmiştir.

12 eylül darbesi bir muhafiz rejimdir. Ancak toplumsal ve siyasal yapılara nüfuz etme ve dönüştürme gücü oldukça yüksektir. Çünkü amacı sadece mevcut kargaşaya son vermek değil, aynı zamanda geleceği de belirlemektir. Meslisi ve tüm partileri kapatması, tüm örgütsel yaşamı ve özellikle sol hareketi şiddetle ezmesi, Anayasal ve yasal düzenlemeleri yapması nedeniyle geleceği de belirlemiştir. Ancak ilerde değineceğim gibi onun da dönüştürme gücü sınırlı kalmış, öngörülmeyen dinamiklerle karşılaşmıştır.

Şu ana kadar ordunun neden ve nasıl darbe yaptığı sorunuyla ilgilendim. Darbelerin görünür nedeni devlet ve Cumhuriyetin temellerine yönelik bir tehdit algılamasıdır. Bu algının değişen siyasi-toplumsal bağlama göre farklılaştığını görüyoruz. Öte yandan, darbeler her seferinde sivil siyaseti sivillerin yarattığı sorunlardan temizlemek ve kışlaya geri dönmek amacındadırlar. Darbeler kendi meşruiyetlerini sivil siyasetin meşruiyetine dayanarak türetirler. Gerçekten her darbe öncesinde sivil siyasetin ciddi bir çıkmaza girmiş olduğu doğrudur. Bu da bizi sivil rejimin hegemonyası sorunuyla karşı karşıya getirir. Burada Savran'ı izleyerek, "ordunun müdahale kapasitesinin burjuvazinin hegemonik biçimde yönetme kapasitesiyle ters orantılı" olduğunu söyleyebiliriz. " Tarihsel açıdan bakıldığında Türkiye'de kapitalizmin gelişmesine eşlik eden güçlü ve aktif devlet, herşeyden önce Türk burjuvazisinin öteki sınıf ve sınıf dilimleri karşısında doğuşundan beri varolan zayıflığının bir ürünü olmuştur. Burjuvaziyi devlete ve özellikle baskı aygıtına köklü biçimde bağımlı kılmıştır. Bu bağımlılık sınıfın en modern kanadı olan sanayi burjuvazisi tarafından da lanetli bir miras olarak devralındı. Bu sınıf dilimi sınıf mücadelesinin her düğüm noktasında kaderini askeri müdahalelere bağlamışsa, gerek hakimiyeti tırmanırken (1960), gerekse de iktidarının sağlamlaştırılması sürecinde (1971 ve 80) çıkarlarının askeri yöntemlerle toplumun geri kalanına dayatılmasına talip olmuşsa bu aslında öteki sınıflar ve hakim sınıfların öteki bileşenleri üzerinde hegemonyasının sınırlı olduğunun ifadesidir. Hakimiyeti için tehlike oluşturan sınıflar karşısında üstünlüğü ele geçirmek için siyasal temsilcilerinin iktidarı ellerinden bırakmak zorunda kalmalarına göz yummuştur.

3. YENİ SAĞ İKTİDAR TARZI: DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ

i. Darbe, 12 Eylül Rejimi ve Yeni Sağ İlişkisi (1980-83)

12 Eylül darbesi yeni sağın kurucu unsurlarından biri olarak analiz edilmelidir. Ayrıca bu darbe 80 öncesi iktidar tarzı ile sonrası arasındaki temel köprüdür. Cumhuriyetin başından itibaren belirginleşen iktidar olma/etme tarzları bu darbenin süzgecinden geçerek 80 sonrasına ulaşmıştır. 12 Eylül 1980'de TSK adına hareket eden Milli Güvenlik Konseyi, parlamento ve hükümeti feshederek tüm yurtta sıkıyönetim ilan eden bir bildiriyle ülke yönetimine el koydu. Yüce Türk Milletine seslenen bu bildiride şu saptamalar yapılıyordu. "Türkiye Cumhuriyeti Devleti... dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeleri ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlardır... Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojiler üretilerek... yurttaşlarımız... bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür... İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararı almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekatın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır."[1] Bu bildiri sadece askeri rejim dönemine değil, sonrasına da damgasını vuran belirleyici dinamikleri kısa ve özlü biçimde sunduğu için çok önemlidir. Gerçekten bu dönem, temel hatlarıyla, kurulu devlet düzenine yönelik tüm fikri ve fiziki saldırıların bertaraf edilerek devlet otoritesinin yeniden ancak bu sefer bir daha kolayca zedelenemeyecek bir biçimde yapılandırılması dönemi olarak görülmelidir. Darbenin radikal ve bütüncül bir yeniden yapılanma gibi iddialı bir hedefe yönelmesini ve üstelik, bu girişimin büyük ölçüde "başarılı" olmasını mümkün kılan temel nedeni, 80 darbesini kendinden öncekilerden ayıran özelliklerinde aramak gerekir. 80 darbesi cumhuriyet döneminin en iyi planlanmış, en kaçınılmaz hatta gerekli görülen, en kararlı, türdeş, tutarlı ve en uzun süre kalan darbesi olarak öne çıkıyor. Darbe geleneğinin başarılı biçimde yeniden icadı darbenin etkinliğini artırmıştır. 12 Eylül darbesi, 80 sonrası tüm dinamikleri derinden belirlediği için gerçek bir miladi tarih olarak ele alınmayı hak eder. Şimdi burada 80-83 döneminin genel özelliklerini ele alarak bu miladi niteliği belirginleştirmeye ve darbenin yeni sağın oluşumu için hazırladığı zemini analiz etmeye çalışacağım. Daha sonra göstermeye çalışacağım gibi darbe yönetimi ile yeni sağ arasında ciddi bir süreklilik vardır. Öyle ki darbenin yeni sağın bir kurucu öğesi olarak analiz edilmesi gerekir. Darbe ile yeni sağın

[1].Bildiri metni için bkz. (Tanör,1995:113)

arasındaki süreklilik/kesiklik ilişkilerini anlamak için 80 öncesi 'eski' sağ-darbe- yeni sağ bağlantısının gösterilmesi gerekir.

Öncelikle 80 öncesi ile darbe arasındaki süreklilik ilişkisini ele alalım. 60 darbesiyle açılan dönemin 70'lerin sonunda ciddi sorunlarla karşılaşmasına bir yanıt olarak önerilen sağ düşüncelerle, darbenin ideolojisi ve eylemleri arasında ciddi bir paralellik vardır. Sözkonusu bağlantı, 1960 Anayasasının eleştirisi, devlet otoritesinin yeniden tesisi, komünizme ve bölücülüğe karşı topyekün mücadele ve 24 Ocak kararları konularında oldukça güçlüdür. Eski sağ, darbe ve yeni sağı birleştiren konular da bunlardır. 80 öncesi MGK toplantılarında, MİT değerlendirmelerinde, başta AP ve MHP olmak üzere sağ partilerin analizlerinde, darbe bildirileri, Evren'in konuşmaları ve tüm askeri rejim döneminde yazılan ve dile getirilen görüşlerde ortak olarak tekrarlanan tesbit şudur: Ülke dış kaynaklı ve destekli, tek bir merkezden yönetilen, en ince boyutuna kadar planlanmış ve aşamalandırılmış, ülkeyi bölmeyi ve Marksist-Leninist bir rejim kurmayı hadefleyen silahlı bir saldırı karşısındadır. Bu dış kaynaklı harekat, özellikle üniversite gençliği, aydınlar, sendikalarda örgütlenmiş olan işçiler, demokratik kitle örgütlerinde biraraya gelen toplumsal kesimler, Aleviler ve Kürtler üzerinde etkili olmuştur. Bu gruplar üzerinde etkili olan iç düşmanlar aslında dini ve milli olarak bir bütün olan vatandaşlar arasında sınıfsal, etnik ve dini temelde suni ayrımlar ile bölünme ve çatışma ortamı yaratmak yoluyla hedeflerine varmaya çalışmışlardır. Devletin ve milletin varlığına ve bütünlüğüne kasteden bu kalkışma, kendine toplumsal bir temel bulmakla kalmamış, çeşitli "Anayasal kuruluşlara" da nüfuz etmiştir. Bunlar arasında en önemlileri yargı, üniversite ve kamu bürokrasisidir. 60 Anayasasının getirdiği kuvvetler ayrılığı, hukuk devleti ve özerklik gibi ilkeler bu kurumlar tarafından başıboşluk olarak yorumlanmış, devletin iç bütünlüğü ve tutarlılığı yokedilmiştir. Ayrıca, bu kurumlar derin bir politizasyona uğramış ve kendi içinde bölünmüştür. Siyasi partilerin (MC partilerine göre CHP, darbecilere göre tüm partiler) partizan tutumları bu kurumlardaki politizasyonu yoğunlaştırarak devlet otoritesinin zayıflamasına ve terörün destek bulmasına neden olmuştur. Sonuçta gelişen iç savaş ortamında devletin ve milletin varlığı ve bütünlüğü ciddi bir tehdit altında kalmıştır[2].

Kendini asıl olarak sola-komünizme karşıt olarak konumlandıran bu devletçi söylemde dikkat çekilmesi gereken söylemsel stratejiler şunlardır. Bu söylemin ana teması ve eklemleyici ekseni devletin varlığı, bütünlüğü ve otoritesi fikridir. Tüm sorunların kaynağının ve çözümünün arandığı yer devlettir. Tüm siyasi ve toplumsal sorunlar devlet otoritesinin zayıflamış olduğu sonuç noktasından kalkarak, sondan öne doğru açıklanır. Devletin devlet olmaktan çıktığının en önemli göstergesi olan zor tekelinin yitirilmiş olması olgusu, yani yaygın bir siyasi şiddet ve iç savaş durumu, devlet otoritesi söylemini tamamlar. Buna göre terör ve anarşinin durdurulamamasının nedeni, devlet otoritesinin yokolmasıdır.Devletin kendisi çeşitli

[2].Darbe öncesi sağ partilerin ve MGK'nın görüşleri için bkz. (Erbil Tuşalp, 1990; Arcayürek, 1986) Evren'in Türk Milletine Açıklaması için bkz. (Tanör, 1995:114-120; Evren, 1995)

kurumlarıyla terör ve anarşiye bulaşmıştır. Yani toplumdaki anarşi ve terörü önlemenin ilk koşulu devlet organlarının güçlü, kararlı ve tutarlı bir birlik olmasıdır. Aslında anarşinin kaynağı merkezi yetkenin güçlü olmamasıdır, başın olmamasıdır.Toplumun birliği ve bütünlüğü ancak bir ve bütün bir devlet yoluyla sağlanabilir. Toplumu bölen terör ve anarşidir, yani aslında devlete ait olması gereken zor tekelinin dağılması merkezi bir siyasi otoritenin tanınmamasıdır. Dolayısıyla devletin bir bütün olarak etrafında birleşeceği ilke meşru zor tekeline sahip tek bir yetkenin güçlendirilmesidir. Burada toplumu bölen zora ve çoğulluğa karşı, toplumu birleştiren zor ve yek vücut olma temasını görüyoruz. Bu söylemde diğer tüm temalar terör ve anarşi ekseni ile devletin ve milletin birlik ve bütünlüğü eksenine eklemlenerek anlam kazanırlar. Tüm kurumlar, ideolojiler, siyasi aktörler ve eylemler devlet otoritesine göre konumlanışlarına bağlı olarak terör ve anarşiyle ilişkilendirilirler. Daha doğrusu bunların herbiri sadece anarşi/devlet otoritesi ikilemine göre konumlanışlarına indirgenirler. Sanki varlık nedenleri terör ve anarşiyi azdırmaktır. Her eylem, her söz niyetlere ve farklı anlamlara bakılmaksızın anarşi ve teröre katkısı açısından anlam kazanır. Terör herşeyin anlamını belirler. Anayasal kurumlar hukuk devleti ilkesine sığınarak teröre destek vermektedir. Sendikalar, öğrenci örgütleri, meslek örgütleri ve demokratik kitle örgütleri terörün artmasına çalışan paravan örgütlerdir. Bu kurum ve örgütlerin eylemlerinde savunulacak bir ilke, korunacak bir toplumsal çıkar, dile getirilen bir haksızlık, mücadelesi verilen bir inanç değil, bilerek ya da bilmeyerek teröre destek olmak sözkonusudur. Aslında terör niyeti ne olursa olsun bazılarının asla kaçamayacağı bir kader gibidir. Terör, niyetlerden, toplumsal çıkarlar, konumlar ve sorunlardan tamamen bağımsızdır. Bütün ayrım ve çatışmalar sunidir, maksatlı olarak oluşturulmuştur. Terörün dışardan ve tek bir merkezden neredeyse tanrısal bir güçle yürütülüyor olduğu vurgusu, ülke içindeki toplumsal konumlanmaların ve buradan kaynaklanan çatışmaların varlığını ve meşruiyetini reddetmeye yarar. Aslolan dünyada bir çok yerde aynen tekrarlanan dış kaynaklı bir çökertme harekatıdır. İçerde ise çok az sayıda aktif işbirlikçi iç düşman, ve neyazık ki, bilinçsizce bunların etki alanına giren çok sayıda farklı toplumsal kesimler vardır. Toplumun büyük bir bölümü açıkça iç düşman edilemeyeceği için, bu kesimler niyetlerinden bağımsız olarak belli bir amaca hizmet eden bir tür 'nesnel' iç düşman/hain olarak kodlanırlar.

Bu söylemsel konumlanış analiz edilince, 80 öncesi sağ ile darbeyi birleştiren ortak çözüm önerisi kendiliğinden ortaya çıkar: terör ve anarşiyi önleyebilmek (yani zor tekelini yeniden ele geçirerek toplumu disiplin altına almak) için devletin bir bütün olarak yeniden yapılandırılması. 80 öncesi tüm sivil siyasi aktörlerin istemeden de olsa kabullenmeye başladıkları gibi böyle bir yeniden yapılanmanın 60 Anayasasının çizdiği çoğulcu demokratik çerçevede gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Bu anlamda 80 öncesinde sağ çevrelerde hızla yayılan bir söylemin ancak darbe ile tutarlı bir hal aldığını söyleyebiliriz. Ancak darbenin söylemini sağ partilerin söyleminden ayıran önemli bir nokta vardır. Sağ partilerin kendi varoluşsal konumları nedeniyle göremeyecekleri bir sorun darbe için en temel sorunlardan biri olarak belirir: Siyasi elitin

ideolojik bazda ş ırçalanarak kutuplaşması sorunu. Darbe söyleminde devlet otoritesini zayıflatan unsurlar arasında siyasi elit özel bir konuma sahiptir. Siyasetçiler arası çatışma ve rekabet, 'balık baştan kokar' inancının geçerli olduğu bir siyasi yönetim geleneğinde en tehlikeli şeydir. Daha derin bir analiz bize darbeci söylemde asıl suçlananın siyasiler ve siyasi partiler değil, çoğulcu ve çatışmacı siyasal alanın ta kendisi olduğunu gösterecektir. Siyasi partilerin darbeci söylemde bu derece özel bir önem kazanmasının nedeni siyasal alanın içkin çoğulcu ve çatışmalı niteliğini devlet alanına taşıyan bir köprü konumunda olmalarıdır. Bu söylem siyasal alan ile devlet alanını hiyerarşik şekilde birbirinden ayırır ve devleti siyasetin etkilerinden korumaya çalışır (Heper,1988:5). 1960 darbesinde de görülen bu devlet/siyaset ayrımı bu kez çok farklı sonuçlar doğuracak şekilde yorumlanır. 60'da devleti siyasetten korumanın amacı toplumsal çoğulculuğu ve yönetsel denge mekanizmalarını teşvik ederek güçlü bir yürütmenin keyfi eylemini sınırlamak isteği iken, 80'de tam da bu yapıya tepki olarak, güçlü bir merkezi toplumsal-siyasal çoğulculuğun etkilerinden sıyırmak arayışı öne çıkmıştır. Darbenin amacı, siyasi partiler başta olmak üzere devlet kurumlarında birlik ve bütünlüğü sağlayarak toplumun yeniden siyasileşmesini engellemektir (Evin,1988: 202).

Darbeci söylem ile sağ söylem arasındaki asıl farklılık; 80 öncesindeki krizden tüm partilerin sorumlu tutularak tüm sivil siyasi hayata son verilmesi oldu. Yani Anayasayla birlikte sağ partiler de bir süre için çöpe atıldılar. Ancak bu farklılığın bile çok keskin olmadığını söyleyebiliriz. Siyasi partilerin ilk aşamada değil, uzlaşma arayışları başarısızlığa uğrayınca yani bir yıl sonra kapatılmaları darbenin merkez partilere ama özellikle AP'ye aslında ılımlı baktığını gösterir. Nitekim sivil parlementer rejime geçiş sırasında darbe yönetimi Demirel üzerinden sağı toparlama gayreti içinde olacak ancak bir kez daha Demirel tarafından reddedilecektir[3]. Demirel'in daha sonradan darbecilere yönelttiği, anarşi ve terörün demokratik rejim içerisinde sıkıyönetim aracılığıyla önlenebilecekken bunun kasten yapılmadığı şeklindeki suçlama, "anarşi ve terör" sorununu salt güvenlik sorununa indirgediği ve artık nesnel bir gereklilik halini alan devletin birliği ve otoritesi sorununda kendi partisiyle birlikte tüm partilerin ve bir bütün olarak demokratik düzenin bir ayak bağı olduğunu görmezden geldiği için ikna edici değildir. Sonuç olarak, 80 öncesi ile süreklilik konusunda, darbenin 70'lerin ikinci yarısından itibaren gelişen otoriterleşme eğiliminin sonucu ve yeni bir merhalesi olduğu söylenebilir. 1971 ve 73 Anayasa değişiklikleri, 1975 ve 1977 M.C. hükümetleri döneminde izlenen sola karşı politikalar, sıkıyönetimin yetkilerinin giderek artırılması ve yürütmenin güçlendirilmesi yönündeki çabalar, MHP'nin darbe çağrısı yapması, tüm sağı anti-komünizm temelinde birleştirmeye çalışan Aydınlar Ocağı'nın kurulması ve özellikle sol hareketliliği bastırmak için uygulanan 'kontrgerilla' faaliyetleri bu sürecin ana taşlarını oluşturmuştur[4].

---

[3].Darbe sonrasında Demirel'in tutumu için bkz. (Arcayürek,1986:)

[4].Kontrgerilla için bkz (Yetkin,1995:175-186)

Üç yıl süren askeri rejimin tüm eylemlerini iki ana grupta toplayabiliriz. İlkin, terör ve anarşinin önlenip, kanun ve düzenin sağlanması amacıyla yapılan eylemler ve alınan önlemler gelir. Bu eylemler sadece silahlı eylemlerle sınırlı kalmamış, bir bütün olarak toplumu ama özellikle sol kesimleri hedef almış ve toplumun pasifleştirilmesi ve depolitizasyonunu sağlamıştır. Böylece MGK yönetiminin kayıtsız-şartsız uygulanabilmesinin koşulları yaratılmıştır[5]. Bir sonraki bölümde yeni sağın iktidar tarzını analiz ederken göstermeye çalışacağım gibi, askeri rejimin toplum yaşamının en ince damarlarına kadar nüfuz eden iktidar eylemleri sadece geçici bir olağanüstü dönemle sınırlı kalmamış, tüm 80'li yıllara damgasını vurmuştur. Bu dönemdeki eylemlerin bir çoğu askeri yönetimin hızla değiştirdiği yasalara dayandığı için sivil yönetime geçildikten sonra da devam etmiş, hukuken kalıcılık taşımayan eylemler ve uygulamalar ise yeni dönemin siyasi kültürüne sinen derin ve kalıcı izler bırakmıştır.

Darbe rejiminin gerçekleştirdiği diğer eylemler, darbenin uzun vadeli ve daha iddialı bütüncül yeniden yapılanma hedefleriyle ilgili olanlardır. Burada amaç, "hür, demokratik, parlementer sistemin şimdi olduğu gibi dejenere edilmesine ve tıkanmasına mani olucu ve Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa ve Seçim kanununun" yapılarak yönetimin sivillere devredilmesidir[6]. Sivil yönetime geçiş süreci, Türkiye'nin 2000'e doğru giderken hala içinde bulunduğu siyasi iktidar yapılarının Anayasal çerçevesinin bu dönemde çizilmiş olunması nedeniyle büyük bir önem taşıyor. Darbe yönetimi ile yeni sağ arasındaki sürekliliği göstermek açısından bu süreci iki temel boyutuyla incelemeliyiz. Bunlardan biri, yasal ve Anayasal çerçevenin belirlenmesi, diğeri yeni siyasi partilerin oluşumu ve seçimlerin yapılması sürecidir.

1982 Anayasasının yeni sağın iktidar tarzını nasıl etkilediğini daha detaylı olarak bir sonraki bölümde ele alacağım. Burada, darbe rejiminin nasıl kurucu bir iktidar gibi işlediğini ve empoze ettiği yasal/Anayasal çerçevenin genel niteliğini ortaya koymak istiyorum. Öncelikle şunu belirlemek gerekir. MGK'nın bir Kurucu Meclis oluşturulmasıyla yeni Anayasanın hazırlanmasını sağlamış olması kurucu iktidarın bu meclis olduğunu göstermez. Bunun iki nedeni vardır. İlki, Anayasa yapma sürecinin darbenin ilk gününden itibaren fiilen başlamış olmasıdır. Bu kurucu iktidar şöyle işlemiştir. Önce varolan Anayasaya aykırı yasalar yapılmış, daha sonra yapılan Anayasa bu yasalara uygun olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla askeri yönetim döneminde sadece

---

[5].Bu başlık altında şunlar sıralanabilir. MGK'nın tüm yasama ve yeni bir bakanlar kurulu oluşuncaya kadar tüm yürütme yetkilerini eline alması. Sıkıyönetim Kanununda 80 öncesinde talep edilen tüm değişiklikleri yaparak tüm ülkede sıkıyönetim ilan edilmesi, genişletilen yetkilerle tüm kamu özgürlükleri ve temel hakların kısıtlanması, (işkence, sansür, gazete kapatma, 'sakıncalı' memurların görevden alınması, gözaltı süresinin 90 güne kadar uzatılabilmesinin sağlanması, adil yargılama, hak arama, ve temyiz haklarının sınırlanması gibi). Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin kurulması ve yargı bağımsızlığının zedelendiği bu yerlerde doğal hakim ilkesinin de yokedilerek bir çok sivilin yargılananıp, ölüm cezası dahil genel olarak şiddetlendirilmiş cezalara çarptırılmaları, siyasi partilerin, Türk Hava Kurumu, ÇEK ve Kızılay dışındaki tüm derneklerin, DİSK ve MİSK'in faaliyetlerinin durdurulması, DİSK'in kapatılarak yöneticilerinin uzun süreli cezalara çarptırılmaları, grev ve lokavtların ertelenmesi, toplu iş sözleşmesi yapılan yerlerde işçilere %70 zam vererek işçilere işbaşı yaptırılması, daha sonra tüm iş uyuşmazlıklarının Yüksek Hakem Kurulu'nun verdiği zorunlu kararlarla çözüme bağlanması. 1 yıl içinde 167 toplu dava açılarak, siyasi şiddetin büyük ölçüde sona erdirilmesi, MHP ve MSP hakkında kamu davası açılırken, 1981'de tüm partilerin kapatılması.

[6].Evren'in Türk Milletine Açıklaması. (Tanör,1995: 118) Sivil yönetime geçiş süreci MGK tarafından çok net bir şekilde en ince ayrıntılarına kadar planlanmış ve denetlenmiştir. Bu sürecin ayrıntıları için bkz. (Tanör,1995: 37)

Anayasa değil, MGK'nın yaptığı yasama faaliyetinin tümü özel bir önem kazanıyor. Kendinden önceki darbelerle karşılaştırıldığında bu dönemde çok yoğun bir yasama faaliyeti gerçekleşti[7]. İkinci olarak MGK, doğrudan Anayasa yapma yetkisini de fiilen elinde tuttuğu için asli kurucu iktidar sayılmalıdır (Tanör,1995). MGK, bu yetkiyi DM ile paylaşıyor görünse de aslında DM'nin temsili niteliği olmadığı ve son sözün MGK'ya verildiği bir süreçte sadece hazırlık ve danışmanlık göreviyle sınırlandırıldığı için bunun anlamı olmadığını söyleyebiliriz[8]. Öte yandan Anayasa tartışmalarına getirilen büyük sınırlamalar nedeniyle Anayasa hazırlama süreci çok sıkı bir denetim altında katılımdan yoksun biçimde gerçekleşti[9].Anayasanın demokratik katılımdan uzak hazırlanmış olduğu gerçeği, çeşitli toplumsal ve siyasal etkilerden tamamen uzak ve tarafsız bir hakem tarafından hiç yoktan yaratıldığı anlamına gelmez. Tam tersine, demokratik katılımın engellenmesinin nedeni Anayasanın taraflılığının garanti altına alınmak istenmesidir. Anayasanın referanduma sunuluşu da aynı hazırlanışı gibi katılımı dışlamakla kalmayıp, kabul oyunu dayatan antidemokratik koşullarda gerçekleşti[10]. Sonuç olarak, 12 eylül rejimi ile yeni sağ arasındaki en önemli sürekliliklerden biri yasalar bağlamında oluşmuştur. Yasama faaliyeti ve Anayasa açısından bakıldığında askeri rejim ile onu izleyen yeni sağ iktidar arasındaki süreklilik çok belirgindir. 82 Anayasası çok küçük değişiklikler dışında ele aldığımız dönem boyunca yürürlükte kalmıştır. Özal dönemi de yasama faaliyeti açısından oldukça yoğun olmasına rağmen, askeri dönemde çıkarılan bir çok yasa varlığını korumuştur[11].

Yeni sağ ile darbe rejimi arasındaki süreklilik açısından ele almamız gereken ikinci boyut, yeni siyasi partilerin kuruluşu ve seçimlerin yapılışı sürecidir. Bu sancılı sürecin kilometre taşları şunlardır. Anayasanın geçici 4. maddesiyle 80 darbesi öncesinde siyasi partili olanların önemli bir kısmına 5 ya da 10 yıllık sürelerle siyaset yasağının getirilmesi, yeni Siyasi Partiler Kanunu'nun

---

[7] Askeri rejim dönemindeki yasama faaliyeti için bkz (İnan ve Ozansoy,1986) 27.10.1980 tarihli 'Anayasa Düzeni Hakkında Kanun' MGK'ya sadece yasama yetkisini değil, varolan anayasayla ilgili değişiklik yapma yetkisini de tanımıştır.(Tanör,1995:32) Buna göre, MGK karar, bildiri ve yasalarının Anayasaya aykırılığı ileri sürülemez ve bunların 61 anayasasına uymayan hükümleri anayasa değişikliği, yasalara uymayanları yasa değişıklığı sayılıp, yürürlüğe girerler. Anayasanın geçici 15. maddesi tüm MGK döneminde çıkarılan kanun, kanun hükmünde kararname ve 'Anayasa Düzeni Hakkında Kanun' uyarınca alınan karar ve tasarrufların anayasaya aykırılığı ileri sürülemez"diyerek MGK'nın kurucu iktidarını onaylayacaktır. Sadece MGK'nın yasama yetkisi olan dönemde(16 ay) 229. DM kurulduktan sonraki dönemde(23 ay) 306 yasa ve 91 KHK yürürlüğe girmiştir.bkz. (İnan ve Ozansoy,1986:6) Özellikle, 82 anayasasının ruhunu belirleyen anti-demokratik hükümlerin çoğu Sıkıyönetim Kanunu, Olağanüstü Hal Kanunu, Ceza Kanunu, CMUK, Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu, Askeri Hakimler Kanunu, Askeri Mahkemeler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, Sendikalar, Grev, Toplu Sözleşme ve Lokavt Kanunu, Vatandaşlık Kanunu, Radyo ve Televizyon Kanunu, Pasaport Kanunu, MIT Kanunu gibi doğrudan MGK tarafından yapılan yasalar ile belirlenmiştir.

[8] Yasa gereği tümü yüksek öğrenimli olanlardan ve siyasi parti üyesi olmayanlardan oluşan 160 kişilik DM'nin 120 üyesi, her ilin valisinin önereceği adaylar arasından MGK tarafından, geri kalanı ise doğrudan MGK tarafından seçilmişti. DM'nin açılışından hemen önce tüm partilar kapatıldığı gibi DM üyelerinin ilk genel seçimde aday olmaları yasaklanarak bu meclis tamamen siyasi etkilerden arındırılmaya çalışıldı. Üstelik bu kurum yaş ve mesleki dağılım olarak da çok belirgin bir yapıya sahipti.(%70'i 50 yaşın üzerinde, yine %70'i devlet memuru ve asker kökenli) DM ile ilgili bilgiler için bkz.(Tanör 1995:38)

[9] MGK'nın ilgili kararı için bkz.(Tanör,1995:145)

[10] Anayasa oylaması ile Cumhurbaşkanlığı plebisitinin birleştirilmesi; anasayasanın kabul edilmemesi durumunda askeri rejimin sürmesi ihtimali; Evren'in anayasanın kabulü lehinde yurt çapında etkili bir propaganda yaparken bu faaliyetin harhangi bir şekilde eleştirilmesinin yasaklanması; genel olarak aleyhte görüşlerin yasaklanması gibi etkenlerin anayasanın %91.37 gibi bir oyla kabul edilmesi ve Evren'in Cumhurbaşkanı olmasında etkili olduğu söylenebilir. (Tanör 1986:52)

[11] Özal döneminde yasama faaliyetinin özellikleri için bkz. (İnan ve Ozansoy,1986:10)

çıkarılması, feshedilmiş partilerle ilgili herhangi bir beyanda bulunmamak ve askeri yönetimi eleştirmemek koşuluyla siyasi faaliyetlerin serbest bırakılması, yeni kurulan partilerden Büyük Türkiye Partisinin feshedilmiş bir partinin devamı olduğu için kapatılması, yeni partilerin kurucu ve milletvekili adayları üzerinde veto yetkisinin kullanılması yoluyla başta DYP, SODEP ve RP gibi eskiyle bağlantıları güçlü partiler olmak üzere bir çok partinin seçime katılmalarının fiilen engellenmesi, herbiri MGK denetiminden geçmiş olan kurucu ve adaylarla sadece üç partinin (MDP, HP ve ANAP) katılabildiği 6 Kasım 1983 seçimlerinin yapılması, katılımın zorunlu tutulduğu seçimde %45.15 oy alarak birinci gelen ANAP'ın (HP:%30.46, MDP:%23.27) %52'lik bir oranla meclise girmesi[12].

Bu sürecin karmaşık niteliği darbe yönetimi ile Özal ve partisi arasındaki ilişkiler hakkında önemli tartışmalara yol açmıştır. Özal ve yeni sağ yanlıları ANAP'ın pek öngörülmedik ve denetim dışı biçimde ortaya çıkışını ve darbecilere rağmen başarı kazanmış olmasını vurgularken, karşı görüştekiler Özal'ın darbe hükümetinin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olmasına ve ANAP'ın darbecilerin doğrudan denetimi altında kurulan MDP ve HP dışında seçime katılmasına izin verilen tek parti olmasına dikkat çekerler. Her biri belirli bir doğruluk payı taşıyan bu olguları daha genel bir perspektiften değerlendirmek ve birbiriyle ilişkilendirmek gerekir. Darbe ile yeni sağ arasındaki süreklilik/kopuş ilişkisini anlamak, yeni sağın seçim başarısını değerlendirmek açısından da büyük bir önem taşıyor.

6 Kasım 1983 seçimi darbecilerin Türkiye'nin siyasi yapısını yeniden yapılandırmak amacına uygun olarak düzenlendi. Yeni kurulan siyasi partiler üzerinde yoğun olarak kullanılan veto kılıcının tek amacı eski partilerin devamı niteliği taşıyanları baştan elemek değil, aynı zamanda artık demokrasi için bir tehdit olarak algılanan çogulluğu giderip, iki partili bir sistemi oturtmaktı. 'Sağ-devletçi' MDP ile 'sol-devletçi' HP bu amaçla kurdurulan 'icazetli' partiler olarak sağ ve sol merkezi oyları toplamayı hedefliyorlardı. Emekli bir general olan MDP liderinin 'biz iktidara mahkumuz' diyerek kamuoyuna vermek istediği mesajda belirtildiği gibi askeri yönetim MDP'nin iktidar, HP'nin muhalefet olacağı bir rejim öngörüyordu. Ayrıca yeni seçim kanunu oranlı temsil sistemini korumakla birlikte seçim bölgesi ve ülke düzeyinde yüksek barajlar getirmek ve büyük kentlerin seçim bölgelerini yeniden düzenlemek yoluyla büyük partilerin yüksek oranda temsilini sağlayan bir tarzda düzenlenmişti (Turan,1988). 70'li yılların küçük 'ideolojik' partilerinin etkili olduğu koalisyon hükümetleri istikrarsızlığın esas nedeni sayıldığı için, yeni 'istikrarlı demokrasi' anlayışının temel ilkesi güçlü bir meclis çoğunluğuna sahip güçlü bir yürütme olarak görülüyordu. Gerçekten 1980 öncesinde toplumsal kutuplaşma ve çatışmaları yansıtan çok parçalanmış bir partiler sistemi vardı ve ideolojik kutuplaşma partileri giderek daha fazla etkiler hale gelmişti (Ergüder ve Hofferbert,1988). Darbenin ana

---

[12].Bu bilgiler için bkz. (Tanör,1995:51-57; Turan,1988 ve 1994)

misyonlarından biri olan devletin tüm Anayasal kuruluşlarıyla yeniden yapılandırılması en başta partiler sistemini içeriyordu.

83 seçim sonuçları tam darbe yönetiminin öngördüğü gibi olmasa da, 80 öncesinden çok farklı yeni bir partiler rejimine girildiğinin bir göstergesidir. 'İktidara mahkum olan' MDP seçimde sonuncu olmuş, 'istenmeyen çocuk' ANAP büyük bir seçim zaferi kazanmıştır. Ancak daha temel beklentiler karşılanmış ve 69 yılından sonra ilk kez bir çoğunluk hükümeti gerçekleşmiştir. ANAP'ın başarısı bir başka önemli noktada daha eskiyle ciddi bir kesiklik oluşturdu. En büyük merkez sağ parti olarak beliren ANAP, 80 öncesinin siyasi parti yanıklarının üstüne tam oturmuyor ve özellikle AP'nin bir devamı olarak görünmüyordu (Ergüder ve Hofferbert, 1988:96). Yeni sağın 'yeniliğini' anlamak açısından daha ilginç bir bulgu, 80 öncesinde MHP ve MSP'ye giden oyların önemli bir kısmının ANAP'a akmış olmasıdır. Yeni sağ, 80 öncesinde sağın siyasi bölünmüşlüğüne bir tepki olarak tüm sağı yeni bir tarzda harmanlayan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu yeni merkezin ayırdediciliği 80 öncesinin anti-sistemik aşırı sağ öğelerini kendine eklemlemesidir.

Sürekliliği sağlayan en temel olgu hiç kuşkusuz darbe yönetiminin 1980 öncesi partilere ve siyasetçilere karşı tavrıdır. 80 öncesi tüm partiler kapatılmış ve önde gelen siyasetçilerin 10 yıllık bir süreyle siyasi yaşamdan dışlanmaları istenmiştir. 16 Ekim 1981'de partilerin kapatılmasından sonra ve özellikle yeni partilerin kuruluşu ve seçim döneminde darbeci söylem çok belirgin biçimde kendi meşruiyetini artık terör ve anarşiye karşı degil, eski siyasilere karşı kurmakla meşgul olmuştur. Eski siyasi düzen hem bir bütün olarak hem de somut kişilikler düzeyinde çok yönlü bir saldırıya tabi tutulmuş, siyasetçiler aşırı iktidar hırsına kapılmış, kişisel ya da tekil çıkarları ülke çıkarlarının üstünde gören, çıkarcı, kavgacı, hoşgörüsüz, eleştiriye gelemeyen, lafazan, kifayetsiz kişiler olarak kodlanmışlardır. Ülkenin 80 öncesi duruma gelmesinde baş sorumlu onlardır[13]. Demokratik düzene geçilirken yeniden siyaset yapmak istemeleri kabul edilebilir değildir. Eski hakkında konuşma tekelini kendinde gören darbe yönetimi eskileri yermek amacıyla da olsa kimsenin bu konuda görüş bildirmesini istemiyordu. Eski siyasilere yönelik bu ideolojik saldırının kamuoyunda meşruiyeti zaten çok sınırlı olan küçük sağ partilerle değil, AP ve CHP gibi merkez partilerle ilgili olduğu açıktır.

Kısacası eskinin üzerine sünger çekilerek, siyasi alan yeni siyasi aktörler için temizlenmiştir. Askeri yönetim tarafından öngörülmüş olmasa da bu temizlik en çok yeni sağın işine yarayacaktır. Darbe yönetimimin açıkça kendi kurdurduğu bir başka partiyi desteklemesine rağmen ANAP'ın seçime girmesine izin vermek, seçim başarısını onaylamak ve uyum göstermek zorunda kalmasının nedenlerini darbenin, darbecilerin kendi kişisel niyet ve değerlendirmelerini

---

[13].Bkz. Evren'in Türk Milletine Açıklaması. (Tanör,1995:115)

aşan ve onları dönüşüme zorlayan yapısal dinamiklerinde aramak gerekir[14]. Bunlar arasında en önemlisi darbenin izlediği ekonomik politika ve içinde yeraldığı ve geliştirmek istediği uluslararası ittifaklardır. Özal hem 24 Ocak kararlarının mimarı sıfatıyla darbenin ekonomik uygulamalarını yöneten, hem de tam da bu nedenle özelikle ABD tarafından açıkça desteklenen bir kişi olması nedeniyle ön plana çıkmıştır[15]. ANAP kadrolarının MHP ve MSP ile bağlantıları bu partiye karşı şüphe yaratmış olmakla birlikte Özal'ın yapısal uyum ve istikrar politikalarının en ateşli savunucusu olma özelliği ağır basmış görünüyor. Öte yandan Özal seçim stratejisinde 'ekonomiden anlayan adam' olma vasfını çok ustalıklı biçimde eskiyle bağları koparmak isteyen 'yeni' adam olma iddiasıyla birleştirerek darbeci söylemi kendi lehine kullanmıştır[16]. Daha ileri giderek Özal'ın söyleminin darbeci söylemden daha başarılı bir eski/yeni karşıtlığı kurduğunu, hatta bu sayede MDP ve HP üzerinde üstünlük kazandığını söyleyebiliriz. ANAP işte bu söylem yoluyla kendini hem darbeden hem de onun kurduğu partilerden ayırıp, 'sivil' bir görünüm sunmayı başarabilmiştir. Ancak bu sivillik darbenin açtığı yeni zemine uygun bir konumdur. Eskilere karşıtlık konusunda darbeci söylemden daha incelikli ama güçlü bir eksen üzerinde inşa edilmiştir. Üstelik, darbenin sadece eski siyasetçilere karşı değil, bir bütün olarak siyasete karşı söylemi yeni sağın ekonomist söylemi tarafından eklemlenerek dönüşüme uğratılmıştır. Özal seçim propagandasında eskiyle bir ilişkisi olmadığını ve artık eskiye dönüşün mümkün olmadığını sık sık vurgulamış öte yandan özellikle darbe ve rakip partiler hakkında belirgin bir suskunluk, kayıtsızlık sergilemiştir. Buna karşılık, ekonomik darboğazın atlatılarak, dünyayla bütünleşmeyi hedefleyen yeni bir gelişme modelinini oturrtulması, enflasyonun dizginlenmesi, konut sorununu çözümlenmesi, bürokrasinin azaltılması gibi sosyal ve ekonomik sorunlara büyük bir ağırlık verilmiştir. Özal'ın kimseyle açık bir siyasi çatışmaya girmeden siyasette hoşgörüyü savunan, Türkiye'nin sorunlarını kararlı bir icraat yoluyla çözümlenecek ekonomik-toplumsal sorunlar olarak sunan, yüzü ileriye dönük pozitif söyleminin 'yeniliği' karşısında sadece '12 Eylül öncesi' değil, onun doğal bir uzantısı gibi görünen 12 Eylül darbesi ve partileri de 'eski' olarak kodlanırlar. Bir ayağı eskide bir ayağı yenide olan bir köprü konumundaki darbenin özellikle MDP ve HP gibi yapay oluşumlar yoluyla yeni siyaseti belirlemek girişimi böylece başarısızlığa mahkum olmuştur. Bunda MDP'nin tavrı da büyük rol oynadı. MDP seçim propagandasında büyük ölçüde terörü önlemek misyonuna ağırlık vererek darbenin partisi olduğunu kanıtladı. HP ise 80 öncesinde sol partiler dağılmadığı için merkez oyları zorunlu olarak toplamıştı ve bu başarısını herhangi bir ideolojik parıltıya borçlu değildi. Popülist-devletçi kalkınma gibi iflas etmiş bir söylemle karşılaştırıldığında ANAP çok yeni ve canlı bir girişim olarak öne çıktı.

---

[14].6 Kasım sürecinin ayrıntılarıyla ilgili olarak bkz. (Doğan, 1986:390-424)

[15].Amerika'nın Özal'a yaklaşımı ve darbeciler üzerindeki etkisi için bkz. (Cemal, 1990:51-57)

[16].Vehbi Koç, Evren'e yazdığı bir mektupta Özal için, "mevcudun içinde meselelerimizi en iyi bilen insandır.Dedikodulara bakmadan kendisini tutmakta fayda vardır" der. Mektubun tam metni için bkz. (Cemal, 1990:35)

Darbenin kanun ve düzeni sağlayarak toplumu depolitize etmesi bir başka yoldan daha yeni sağın yeni ve sivil görünümünü pekiştirmesinde etkili oldu. Darbenin 80 öncesini belirleyen siyasi çatışmaları bastırarak devletin bekası sorununu halletmiş olması yeni sağın, unutulmak istenen 60-80 dönemini ve onunla özdeşleşen AP mirasını açıkça reddederek, kendini DP'nin sivil ve yenilikçi ruhunun yeniden canlanışı olarak sunmasını olanaklı kılmıştır. Bu saptama bizi yeni sağın 'yeniliği' tartışmasına götürür. Yeni sağın sivil toplumcu söyleminin ekonomizme dayandığını, siyasi olarak otoriter-devletçi söylemle uzlaştığını belirtmiştim. Aslında bir yandan devlet geleneğinin içinde yer alıp, öte yandan bu geleneği belirli sivil güçler (burjuvazi ve islami-muhafazakar kesimler) lehine esnetmeye çalışan bir tür devletçilik-liberalizm-muhafazakarlık sentezinin DP ile birlikte Türk sağının temel belirleyeni haline gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak 12 Eylül öncesine varıldığında sağ, DP geleneğinden çok farklı bir görünüm arzetmektedir. AP'nin komünizm tehdidi karşısında dinci ve faşist sağa yakınlaşmasıyla birlikte liberal-muhafazakar gelenek çözülerek yerini açıkça otoriter-faşizan bir yapıya bırakmıştır. AP'nin 80 öncesi söylemini belirleyen anarşi ve terör/devletin bekası teması yeni sağın söyleminde silikleşmiştir. 80 öncesi sağ kendini ancak 'komünizm tehlikesine' karşı negatif bir kimlikle tanımlayabiliyorken, yeni sağ, darbenin yarattığı rahat zeminde pozitif bir kimlik edinme fırsatını yakalamıştır. Yeni sağın durduğu yerden bakınca sol ile sağın aşırılıkları birbirine karışmakta ve tümü birden tarihin çöplüğüne atılmaktadır. Dolayısıyla yeni sağın kendini eski sağdan ayırarak yeni olarak kurmasını mümkün kılan temel olgu 12 Eylül darbesinin kendisidir. Darbenin yeni sağın kurucu bir momenti sayılmasının esas nedeni de budur.

ii. Yeni Sağ ve Devletin Dönüşümü

Bu başlık altında ilk olarak 80'li yıllarda devlet yapısında ve devlet/toplum ilişkilerinde meydana gelen dönüşümleri inceleyeceğim. İkinci bölümde ise bir yönetim rasyonalitesi olarak yeni sağı analiz etmeye çalışacağım. İlk bölümde devletin yapısındaki dönüşümleri Jessop'un önerdiği analiz düzeyleri bağlamında ele alacağım. Bu bağlamda; sırasıyla devletin toplumsal tabanı (iktidar bloğu, birikim stratejileri ve hegemonik mücadeleler); devletin kendini içinde bulunduğu toplumsal formasyondan ayırma tarzı (temsil ve müdahele tarzlarıyla belirlenen devletin biçimi) ve devletin iç kurumsal örgütlenmesini inceleyeceğim. Bu tür bir devlet biçiminin ne tür çelişkiler taşıdığı ve meşruiyet sorunları açısından yarattığı sorunları ise tezin son bölümünün konusu olacak.

a.Devlet İçinde ve Çevresindeki Siyasi Mücadeleler: İktidar Bloğu, Birikim Stratejisi ve Hegemonik Projeler

a.1. Birikim Stratejisi

1980 sonrasında, daha önce geçerli olan ithal ikameci sanayileşme modeli terkedilerek, dışsatıma dayalı bir gelişme anlayışı benimsendi. Dünya pazarları ve uluslararası para piyasalarıyla bütünleşmek ve ödemeler dengesini sağlamak amacıyla İMF istikrar politikaları güdümünde bir yapısal uyum programı yürürlüğe kondu[17]. Böylece Türkiye ekonomisi, serbest faiz ve döviz kuru politikaları ve düşük emek maliyetleri aracılığıyla dışsatım yapabilir duruma getirildi. Bu durum, devletin, 1980 öncesinde yaşanan ekonomik bunalıma sömürü oranını baskıcı bir rejim aracılığıyla arttırarak yanıt verdiği anlamına geliyordu[18]. Bu çerçevede, İngiltere ve Amerika'da yeni sağın yaptığı gibi arz merkezli monetarist politikalar benimsenerek, ekonomik karar alımında tümüyle serbest piyasa koşullarında oluşan fiatların egemen olması, iç ve dış pazarlarda serbestlik, devalüasyon, faiz oranlarının yukarı çekilmesi, piyasaya minimum devlet müdahelesi ve düzenlemesi, kamu harcamalarının kısılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, popülist politikalara son verilmesi, para arzının sıkca denetlenmesi gibi politikalar yürürlüğe kondu. Yeni birikim tarzının temel hedeflerinden biri dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmekti. Bu nedenle, 24 Ocak kararları başta İMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası para çevrelerince ısrarla desteklenmiş, Türkiye yapısal uyum politikaların başarıyla uygulayan bir örnek ülke olarak sunulmuştur.

Bu politikaların uygulanması, kaynakların sektörel dağılımını olduğu kadar egemen sınıfların iç bölümlenmelerini de yeniden yapılandırdı. Dönemi "öncelikle rantiyenin, ikinci olarak mali sermayenin imparatorluğu" olarak nitelendiren Boratav, bunu ana faaliyet alanları finans, hatta sanayi olan ekonomik grupları bile giderek artan ölçüde rantiye davranış ve spekülatif etkinliklere yönelten; üretken yatırımların risk ve sorunlarını arttıran ekonomik politikalara bağlar (Boratav,1995; 1991).

Birikim tarzının en başarılı olduğu alan ihracattır. 1980-84 döneminde ihracatta % 314'lük bir artış sağlanmıştır. Ama bu artışın yeterli bir üretim artışına denk düştüğü söylenemez. Büyük ölçüde stokların eritilmesi, kapasite kullanımının yükseltilmesi, önemli teşviklerin kullanılması ve iç tüketimin kısılması yoluyla sağlanan bu artış, bu nedenlerle ekonominin dış dengesini sağlamaktan uzaktır[19]. Öte yandan, politikalar sonucu üretken yatırımlar azalmış, kaynaklar ihracata vergi iadesi, şirket kurtarma operasyonları, iç ve dış borçlardan doğan ana para ve faiz ödemelerine harçanmaya başlamıştır. Üretken yatırımlardaki düşüş işşizliği tırmandırırken, kırdan kente göçün de katkısıyla marjinal ve informel sektörler gelişmiştir. Birikim tarzı gelir dağılımındaki dengesizlikleri derinleştirmiş, ucuz emeğe dayalı politikalar sonucu 80 sonrasında

---

[17].24 Ocak Kararları ve uygulaması hakkında bkz. (Kazgan, 1994:183-200;)

[18].Çalışma yaşamındaki dönüşümler ve ücretler hakkında bkz. (Ketenci,1987; Töriiner,1987)

reel ücretlerde %35-%40 arası bir aşınma gerçekleşmiştir. İzlenen politikanın maliyeti yüksek enflasyonun da baskısıyla çalışan sınıflara yüklenmiştir. Öte yandan sosyal devlet ilkesinin de aşınmasıyla çalışanlar tam bir sefalete sürüklenmiştir[20].

a.2. İktidar Bloğu

Yeni sağın iktidar bloğunun çekirdeğini bir bütün olarak burjuvazi ve ordunun üst yönetimi oluşturur. Burjuvazi 80 öncesinde tüm farklı dilimleriyle birlikte kapitalist düzenin varlığına karşı ciddi bir sol tehdit algıladığı için askeri darbeyi kışkırtmış ve desteklemiştir. Darbe yönetimi, çalışma yaşamına zoraki bir barış ve disiplin getirerek, ideolojik olarak kapitalizme karşı konumlanmış olan sol muhalefeti tasfiye ederek, ve en önemlisi devlet aygıtının yeni bir birikim modeline uygun olarak yeniden yapılanmasını sağlayarak bir bütün olarak burjuvazinin çıkarlarına hizmet etti. Sivil yönetime geçişle birlikte burjuvazi bu kez darbenin gördüğü işlevi daha doğrudan görecek olan ANAP etrafında bütünleşti.

İzlenen neo-liberal, dışa açılmacı birikim modeli hem sermayenin farklı dilimlerini belirli bir süre birleştirmiş hem de aralarındaki çelişkileri beslemiştir. İktidar bloğu içinde sermayenin hegemonik dilimi, dışa açılma kapasitesine sahip büyük sanayi sermayesi ile ticaret ve finans sermayesi idi. Orta ve küçük ölçekli sanayi sermayesi ise yeni birikim modelinde kendine düşen bağımlı rolü üstlenebildiği oranda sisteme eklemlenebildi. Öte yandan dış ticarete verilen aşırı önem küçük ve orta sanayinin aleyhine işlediği gibi büyük sanayi sermayesinin de çıkarlarına ters bazı sonuçlara yol açabiliyordu.

İktidar bloğunun çekirdek kadrosunun izlediği politikalar tarafından sisteme bağımlı unsurlar olarak içerilmeye çalışılan kesimler öncelikle kentliler oldu. Tarıma yönelik popülist politikaların adım adım zayıflatılması ve kaynakların doğrudan kent merkezli sermaye gruplarına aktarılmasıyla birlikte tarım kesimi siyasi partiler yoluyla sesini duyurma ve sistemden payını alabilme olanaklarını yitirdi[21]. Bölgesel eşitsizliklerin giderek derinleştiği 80'ler boyunca özellikle sanayi ve ticaret merkezi olan büyük kentler dönüşümden faydalandılar[22]. Kentlerde özellikle iç ve dış ticaret, inşaat ve finansla ilgilenen kesimler ile KOBİ'ler öne çıktılar. Kentsel gruplar içinde sermaye gruplarının yanısıra, birikim modeline paralel olarak hızla gelişen yeni hizmet sektöründe çalışan profesyonel kesimler sisteme rahatça eklemlendiler. Bunlar arasında özellikle, bankacılık ve finans, dış ticaret, iletişim ve medya, işletmecilik, turizm, reklamcılık, pazarlama,

---

[19].İhracatla ilgili değerlendirmeler için bkz. (Boratav, 1995:202-207)

[20].Gelir dağılımı için bkz. (Boratav,1991; 1995:170-185; Pamuk, 1987:167-176)

[21].Tarımın ticaret hadleri 1989'a kadar gerilemiştir. Bkz.(Boratav, 1995:177)

[22].Kentleşme dinamikleri hakkında bkz. (Işık,1996; bölgesel eşitsizlikler hakkında bkz. Sönmez,1996)

mühendislik gibi sektörlerde çalışanlar öne çıktılar. Özellikle büyük kentlerin varoşlarındaki geniş kitleler ise 'yoz popülist' yöntemlerle içerilmeye çalışıldı. "Sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenme, ücret mücadelesi ve köylünün destekleme taleplerine karşı ödünsüz bir çizgi izlenirken, aynı kitleleri 'kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici' özellikleriyle tatmin etmeye çalışan bir strateji ANAP'ın bölüşüm politikalarına egemen olmuştur." (Boratav,1995:165). İmar afları, yeni imar iskan düzenlemeleriyle yaratılan kentsel rantların küçük de olsa bir bölümü de bu kesimlere aktı. Kentsel merkezli olup, yeni birikim tarzı tarafından dışlanan kesimlerin başında işçiler, kamu çalışanları gibi ücretliler ile emekli, dul, yetim gibi devletten aldıkları maaşa bağlı olarak yaşayanlar geliyordu. Özellikle işçi ve memurların çıkarlarının siyasi temsili de baskıcı yöntemlerle engellenmeye çalışıldı. 1989'a kadar işçi ve memurların milli gelirden aldıkları pay sürekli azaldı. Diğerleri de sefalet ücretleriyle geçinme savaşı verdiler.

ANAP sadece burjuvazinin değil, toplumdaki bazı siyasi grupların da iktidar bloğuna girmesinde aracı oldu. ANAP aracılığıyla iktidar bloğuna dahil olan ve siyasi-ideolojik ağırlıklarını maddi çıkar sağlamak için ustalıkla kullanan kesimler milliyetçiler ile islamcılar oldu. Eski MHP'lilerin bir çoğu iktidarla ilişki kurarak mafya ekonomisinin köşe başlarını tuttular. ANAP'a yakın dinsel cemaat ve tarikatlar da islami sermayenin gelişim odağı haline geldiler (Bulut,1995b:369-426). Milliyetçi-muhafazakar ve islamcı kesimlerin iktidar bloğuna dahil edilmesi zorunlu olarak Kürtler, Aleviler gibi dini, etnik kesimlerin dışlanmasına yol açtı. Bu kesimler siyasi dışlanmışlığın ekonomik etkilerini de yoğun olarak hissettiler. Örneğin darbeden sonra kamu yönetiminde gerçekleştirilen tasfiyede sol muhalefetle özdeşleştirilen Aleviler zarar görmüştü. 80'ler boyunca büyük kentlere göçerek varoşlarda yerleşen bu kesimler bu kez de kent yoksulları olarak belirdiler. Dahası, giderek işşizliğin arttığı bir ortamda iş bulma şansının doğrudan iktidara yakınlığa bağlanması da bu kesimleri olumsuz etkiledi. Siyasi dışlanmışlıkla ekonomik dışlanmışlık arasındaki bağlantının en çarpıcı örneği hiç kuşkusuz düşük yoğunluklu bir savaşın yıllarca sürdüğü Güneydoğu'da yaşanan büyük ekonomik çöküş oldu. Barış ve demokrasi ortamında bölgenin insanlarına akacak olan kaynakların kat be kat fazlası giderek içinden çıkılmaz hale gelen bir savaşa akmaya devam etti. Tarım ve hayvancılığın hızla yok olduğu, az sayıda özel ve kamu işletmesininin işleyemez hale geldiği, verilen kredilerin bölge dışında kullanıldığı, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı merkezli bir mafya ekonomisinin egemen olmaya başladığı, zorla köylerinden sürülenlerin doluştuğu kentlerde işşizliğin ve sefaletin had safhaya ulaştığı bir ortamda siyasi iktidar GAP projesiyle bir çıkış yapmaya çalıştı.

a.3. Hegemonik Projeler

Türkiye'de yeni sağ olgusunu bir hegemonik bir girişim olarak çözümlerken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. Burada, başarılı şekilde kurulmuş bir hegemonyanın daha sonra

çözülmesinden sö. edilemez. Daha çok, hegemonyanın kurulamamış olması, hegemonya krizinin geçerli olmasına dikkat çekilmelidir. Hatta daha ötesinde, yeni sağın hegemonik olmayan bir program izlediği yani pasif devrime daha yakın bir iki ulus projesine dayandığı söylenebilir. Burada genişlemeci hegemonik projeler, iki ulus türü sınırlı hegemonik projeler ve pasif devrim ve manevra savaşı gibi hegemonik olmayan projeler arasında yapılan ayrım önemlidir. Tek ulus stratejilerinde, genişleyici hegemonya tüm nüfusun desteğini maddi ödünler ve sembolik ödüllerle kazanmaya çalışır. İki ulus projeleri ise toplumun sadece stratejik önemi haiz bölümlerinin desteğini kazanmaya çalışan sınırlı hegemonyayı hedefler. Bu projenin maliyeti halk kesimlerine yıkılır. Ekonomik kriz dönemlerinde tek ulus stratejisinin imkanı sınırlıdır. Genişleme dönemlerinde de iki ulus ile sermaye birikimi arttırılabilir. Öteki ulus kontrol altına alınmalı hatta bastırılmalıdır (Jessop,1990:212). Bu durumda 1980'li yılların ve yeni sağın zeminini kuran dönemin askeri diktatörlük biçimini alan bir açık savaşla başladığı belirtilmelidir. Bağımlı kapitalist toplumlarda bu açık savaş çok uzun sürebilir, ama genellikle geçicidir ve yeni bir hegemonya için zemin hazırlar. Açık savaş ideolojik saldırıyla birlikte yapılır ve sonuçta bağımlı çıkarlar yeniden tanımlanarak iki ulus projesine geçilebilir. Faşizm, askeri diktatörlük ve Bonapartizm gibi istisnai devlet biçimlerinin normalleşmesi sürecinde açık savaştan daha istikrarlı pasif devrim stratejisine geçilir. Türkiye'deki yeni sağı da pasif devrim olarak değerlendirebiliriz. Çünkü yeni sağda iki özellik öne çıkar: İlki, yeni sağın çok radikal bir toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye soyunmasıdır. İkincisi ise bunu geniş kitlelerin pasifleştirilmesi, depolitizasyonu, etkisizleştirilmesi ve hatta baskılanması yoluyla gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Bu çerçevede yeni sağın bir iki ulus projesine dayanmak istediğini ama aslında hegemonik potansiyeli çok sınırlı olan bir pasif devrim tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Bu pasif devrim tarzında maddi ödünler yoluyla bağımlı kitlelerin içerilmesi çok zayıf kalmış, bunun ötesinde siyasi ve ahlaki bir önderlik ise hiç başarılamamıştır. Bağımlı sınıfların seferber edilmesinden çok alttan gelen popüler inisiyatiflerin kontrol edilmesi, nötralize edilmesi ve hatta bastırılması daha önemli olmuştur. Dolayısıyla hegemonik güç etrafında ortak bir çıkarın örgütlenmesi değil, tekil çıkarların dayatılması sözkonusudur. Yeni sağın, iki ulus tarzında da olsa bir hegemonik proje olarak nitelenmemesinin nedeni, Tünay'ın işaret ettiği gibi birinci ulusun çok sınırlı kalmış olmasıdır. Tünay, Türkiye'de yeni sağın Batı'da Thatcherizme benzer şekilde, 1980 öncesini karakterize eden krize karşı hegemonik atakla işe başladığını, hatta ilk yıllarında genişleyici bir hegemonya projesini izleyeceği izlenimini verdiğini; ancak daha sonra bir iki ulus stratejisini izlediğini; ancak bunun da sınırlamalar nedeniyle sonuçta pasif devrim olarak kaldığını belirtir (Tünay,1993). İki ulus hegemonik projesinin özellikle dini ve milli değerleri vurgulayan tarafı ile neo-liberal yanı arasında da bir gerilim sözkonusudur. Tünay, yeni sağın genişleyici hegemonya girişiminin başarısızlığını, öncelikle ekonomik başarısızlığa ve verilen sözlerin tutulmamasına bağlar. Yeni sağın seçim kampanyası sırasında ortaya koyduğu, sağın tüm ögelerini biraraya getirip sadece devrimci solu dışlayan ve geniş kitlelere ortadirek olarak seslenen proje giderek birinci ulusun çok daraldığı ve ikinci ulusa yönelik dışlayıcı politikaların ağırlık kazandığı iki ulus projesine dönüşmüştür. Sosyal demokrat kitleleri kendine

çekemeyen yeni sağ, yeterince geniş bir birinci ulus tanımlayamamamış ve yeterince fayda sağlayamamıştır. İki ulus projesi bile tutarlı biçimde izlenememiş, tekeller, faizciler, rantçılar, spekülatörlerden oluşan birinci ulusun kapsamı çok dar kalmıştır. İzlenen birikim tarzı siyasi açıdan yeterince geniş bir kitleyi tatmin edememiştir. Giderek genişleyen ikinci ulus ise içine işçileri, köylüleri, memurları, işsizleri, zanaatkarları, küçük tüccarı, emeklileri kapsıyordu ve izlenen politakaların tüm maliteyetini bu kesimlere yüklenir (a.g.m.,25). Tünay ayrıca bağımlı sınıfları içermek için verilmesi gereken maddi ödünlerin eksikliğinin yanısıra yeni sağın ideolojik-ahlaki kültürel liderlik anlamında da başarısız olduğunu vurgular. İktidar bloğunun kendi içindeki ayrımlar nedeniyle (özellikle Amerikancı liberalizm ile islami köktencilik) ortak bir ideoloji geliştirilememiş, ANAP içi çatışmalar artarken parti ile sınıf arasında da gerilim yaşanmıştır.

Yeni sağın hegemonik girişimini anlamak için onu 80'lerin başında devletin resmi ideolojisi olarak ortaya sürülmüş olan Türk-İslam senteziyle karşılaştırmak gereklidir. Önceleri devletin resmi ideolojisi komnuda olan bu "Sentez, eklektisizmi nedeniyle, bir süre gündemde kalabilmiş, devlet içinde belirli grupların birarada durmalarını kolaylaştırmıştır. Hegemonik olamayacak kadar resmi olan Türk-islam sentezinin başarısızlığının temel nedeni yürürlükteki birikim modeliyle uyum içinde olmamasıdır (Kozaklı ve Özkazanç,1993:86). 80 sonrası uygulanmaya başlanan, dışa açılmacı birikim modeli sentezcilerin arzuladığı milli birliği sağlama bir yana bozucu özellikler taşıyordu. Başta Özal olmak üzere dönemin egemenleri millet hayatında kültürü değil, ekonomiyi temel alıyorlardı[23]. Yaşanan toplumsal dönüşüm, devlet tarafından özenle yaratılan bu resmi ideolojinin yerine hegemonik olma potansiyeli çok daha yüksek yeni bir projenin oluşmasına zemin hazırladı.

ANAP öncelikle sağı yeniden harmanlayarak yeni bir merkez sağ oluşturan bir hegemonik girişim olarak analiz edilmelidir. Gerçekten 80 öncesi hiç bir sağ partinin dirilişi niteliğini taşımayan ve bunu ısrarla vurgulayan ANAP, kendini Türk siyasetindeki dört ana eğilimin sentezi olarak kurmaya çalıştı (Özal,1984:297,329; 1988:72). Bunlar, miliyetçilik, muhafazakarlık, serbest piyasacı liberallik ve sosyal adaletçilik idi. Bu söylemin kısmen yansıttığı gerçeklik, ANAP'ın 80 öncesi yaşanan hegemonik krizin en önemli boyutlarından biri olan sağdaki parçalanmaya büyük ölçüde son vermiş, ayrıca sağın parçalarını birbirine eklemleme tarzıyla az da olsa merkez solu etkilemiş olduğudur (Tünay,1993). ANAP, 80 öncesi anti-sistemik eğilimler sergileyen sağ-çevresel güçlerin 80'den sonra sistem içine girişini ifade eder (Ergüder,1991:154). Başta MHP ve MSP olmak üzere bu aşırı sağ güçleri kendine eklemleyen

---

[23].Bu ortamda Aydınlar Ocağı Başkanı S.Yalçın, Özal'ın tansformasyon dediği olayın Türk milletine çok büyük mahsuru olduğunu söylüyordu. Yalçın'a göre tansformasyon, tam bir kültürel yabancılaşmaya neden olmuştur. Türkiye'nin bir tüketim toplumu haline gelmesi; teknoloji ve refahın getirdiği cazip şartların insanların maneviyatını bozması; merkez sağın Müslüman-Türkten endişe etmeye başlamaları; Özal'ın kültür temeli olmadığı için meselelere hep pratik ve teknik açıdan yaklaşması bu yabancılaşmanın belirtileridir. Oysa ona göre, önemli olan maddi refahın da ötesinde insanın birtakım değerlere uygun yaşamasıdır. Yalçın'ın da teslim ettiği gibi artık Aydınlar Ocağı'nın işlevi bitmiştir. Yalçın ile söyleşi için bkz. (Çakır ve Göktaş, 1991:95-103)

partinin buna rağmen merkez sağ niteliği taşımasını sağlayan özgün bir eklemlenme tarzı sözkonusudur. Bu eklemlenme serbest piyasacı-neo-liberal öğenin Türk sağının tarihinde hiç olmadığı kadar güçlü bir şekilde öne çıkmasını sağlamıştır. Başlangıçta yeni sağın en merkezi ilkesi olan ekonomizm, sağın aşırılıklarını ehlileştirecek kadar güçlüdür. Öte yandan " Özalizmin hem sağdaki tüm güçlere seslenen çapraz çağrışımlarla yüklü eklektik bir söylemle popüler olmasının hem de bu eklektisizmin barındırdığı merkezkaç güçlerin yörüngeden çıkması nedeniyle uzun vadede çözülmesinin" ardında da bu eklemlenme vardır (Özkazanç,1996). Yeni sağ söylemde dört öğenin üçü, neo-liberal eksene eklemlenerek anlam kazanırlar. Gerçi ANAP içinde biraraya gelen sağın farklı kesimleri arasındaki dengelerin zaman içinde değiştiğini, ayrıca parti yönetimi, devlet yönetimi ve seçim propagandası gibi farklı alanlarda farklı öğelerin öne çıktığını görüyoruz. Örneğin genel kamuya dönük söylemde iktisadi liberalizm öne çıkarılırken, parti ve devlet aygıtında milliyetçi ve muhafazakarların daha güçlü olduğu söylenebilir.

En olgun şekliyle Özal'ın popüler konuşmalarında dile getirilen ekonomizm, Türkiye'nin tüm sorunlarını ve özellikle siyasi sorunu ekonomik soruna indirgeyen bir söylemdir. Özal'a göre Türkiye'de tüm darbelerin öncesinde özellikle dış borçlar ve ödemeler açığı sorunu olarak somutlanan bir ekonomik kriz yaşanmış, darbeler ise bunun yansıması olarak gündeme gelmişlerdir (Özal,1988:72). O halde ANAP'ın misyonu bir kez daha böyle bir ekonomik krize düşmeyecek şekilde ekonomiyi yeniden yapılandırarak demokrasinin temellerini sağlamlaştırmaktır. Özal bir çok konuşmasında ANAP'ın ekonomiyi sağlamlaştırarak sisteme yönelik tehlikeleri (sınıf mücadelesi, bölücülük ve laiklik karşıtlığı gibi) bertaraf ederek yeni bir darbe ihtimalini zayıflattığını iddia eder (Özal,1990). 80'li yıllarda defalarca kanıtlandığı gibi Özal demokrasiyle ilgili sorunları ekonominin rayına oturmasından sonra ve ona bağlı olarak çözülecek ikincil sorunlar olarak görmüştür. Ekonomi ile siyaset arasında kurulan bu önce-sonra ilişkisi bir geçiş dönemi zihniyetini ele verir. Asıl olarak ekonomik sorunun çözülmesinin gerektiği bu geçiş döneminde tüm enerjiler buraya yöneltilmeli, sabır ve fedakarlık gösterilmeli ve özellikle siyasi çatışmalar ertelenmelidir. Ekonomizm ayrıca hangi sorunların ciddi sayılıp siyasi tartışma konusu edileceğini belirleyen bir ilkedir[24]. Ekonomizmin bir diğer boyutu alternatifsizlik temasıdır. Yani siyasi sorunun çözümü ekonomide arandığı gibi ekonomik sorunun çözümünde de sadece tek bir yol geçerlidir. Özal, sık sık serbest pazarın dışında bir yol olmadığını girilen mecradan dönüş olmadığını ısrarla belirtir (Özal, 1991a:33; 1984:317). 'Ekonomiden anlayan adam' olma imajını pekiştirmeye özel bir gayret sarfeden Özal, sık sık son derece nesnel bir çıkmazla karşı karşıya kaldığımızı; istesek de istemesek de acı ilacı yutmak zorunda olduğumuzu, akılcı davranarak bugünkü çıkarlarımıza ters gelse de geleceğimizi planlamamız gerektiğini, ekonomi biliminin gösterdiği tek çıkış yolunun bu olduğunu ve nihayet durumun alternatifsizliğinin farkında olmayanların ya aptal ya da kötü niyetli olduğunu ifade

---

[24].Özal, Körfez krizi sırasındaki tutumuna yönelik eleştirileri yanıtlarken muhalefetin "dağarcığı sınırlı olduğu" ve büyük "transformasyonu anlayamadıkları için gayri-ciddi tartışmalarla kafa karıştırmak istediğini" belirtir. Ona göre önemli olan ve tartışılması gereken asıl şey kalkınma hızı ve serbest ekonominin işleyişiyle ilgili sorunlardır. bkz.(Özal, 1991a)

eder[25]. Milliyetçilik, muhafazakarlık ve sosyal adaletçilik tam da bu noktada ekonomizmle eklemlenirler. Yeni sağ söylemde bu unsurların hepsi asıl olarak, geçiş döneminde gerçekleştirilmesi gereken 'transformasyonun' başarısının koşulu olan birlik, bütünlük ve itaatkar uyumun sağlanması işlevini yüklenmişlerdir. Bu bağlamda milliyetçilik, 80 öncesi söylemde öne çıkan şoven ve anti-komünist vurgularından arındırılarak, milletine hizmet etme ve bu yolla modernleşme yarışında Batıya ulaşma anlamında bir pozitif anlam edinir. (Özkazanç,1996) Ekonomizm ilkesini pekiştiren bu yorumda miliyetçilik yine de milletin kaynaşmış bir kütle olduğu ve ayrılık çıkaranların vatan haini olduğu şeklindeki klasik imalarını tekrarlamaktan geri durmaz. Yeni sağ söylemde milletin özsel bir organik uyuma dayandığı fikri faşist ideolojide olduğu gibi ırksal bir temelde değil, daha ziyade islami muhafazakarlığın içerilmesi yoluyla savunulur. Muhafazakarlık da bir yandan ekonomizme uygun olarak yeniden tanımlanırken, öte yandan islamın siyasileşmesinin tohumlarını da içinde barındırmıştır. İlk boyutuyla muhafazakarlık tutuculuk değil, islamın ya da daha masum bir deyişle örf ve adetlerin ve milli kültürün ekonomik gelişmeyi teşvik eden öğelerinin öne çıkarılması ve geliştirilmesi anlamına gelir[26]. Toplumsal otorite ve hiyerarşilere saygı, devlete itaat, sıkı çalışma ve mesleki başarı, devlete ve millete hizmet, aile ve cemaat dayanışması kültürel islamın öne çıkarılan unsurlarıdır.

Özalcı söylemde otoriter ve popülist ögelerin özgün bir sentezi vardır. 80'lerin başlarında Türk-islam sentezi fikri egemenken otoriterlik çok daha belirgindi. Özalizmde ise otoriter dışlama söylemi farklı bir strateji izler. Otoriterlik açık bir dışlamadan çok, ekonomizm söylemine dayanır. Siyasete ve muhaliflere karşı 12 Eylül tarzını farklı bir stratejiyle sürdürür. Bu söyleme göre, Özal ve partisi yepyeni bir siyaset anlayışının öncüsüdür. "Türkiye siyasetindeki iki gelenekten de gelmeyen bu yeni sentezin" önerdiği siyaset kavgasız, uzlaşmacı, hoşgörülü, yenilikçi ve icraatçıdır.' (Özal,1991b:305-311). Özal'ın aradığı uzlaşma, aslında alternatifi olmayan bir uzlaşmadır. Bu uzlaşma çağrısının arkasında Özal'ın bir nevi transformasyon dediği sürecin artık geri dönülmez bir noktaya vardığı, dolayısıyla artık idelojilerin değil, icraatların ve teknik ayrıntıların tartışılması gerektiği inancı yatıyordu. Ancak tüm bu hoşgörü söyleminin ardından yeni siyasi özneler, bu apaçık gerçeğin rakipleri tarafından kabullenilmediğini gördükçe hemen sertleşiyorlardı. Özal kendisini doğru bildiği yolda kararlı adımlar atan bir misyon adamı, muhaliflerini ise icraatını kıskanarak, çaresizce 'ucuz siyasete' başvuran kifayetsizler olarak görüyordu (Özal,1991a:12; 1988:114). Oysa bir kez uzlaşma sağlansa iş, siyasete ve siyasetçilere gerek kalmadan teknokratlarla çözülecek kadar basitleşiyordu. Siyasetin anlamı iş bitirmek olmalıydı, laf üretmek değil.

---

[25].Özal'ın muhalefete karşı en sık kullandığı eleştiri hayalgücü yoksunluğu ve algılama güçlüğüdür. Özal sık sık "Hayalleri bile bizim icraatımıza yetişemez" der.bkz.(Özal, 1988:114)

[26].ANAP'ın statükocu ve muhafazakar değil, yenilikçi olduğunu söyleyen Özal, islami kültürel geleneği evrensel modern kültür içinde yer almak için yeniden yaratıcı biçimde yorumlaması gereken bir miras olarak görür. bkz.(Özal, 1991b:311)

Özalizmin siyaset eleştirisinin öteki yüzü de popülizmdir. ANAP tüm partilerin kapatılldığı bir ortamda dört eğilimi birleştirmek sloganıyla ortaya çıkmıştı. Söyleme göre, bu birleşmenin nedeni geçmişi unutarak millete hizmet etmek, icraat yapmaktı. Halka hizmet-icraat ANAP'ın ilk döneminde temel söylemiydi ve bu söylemi özellikle orta direk temasıyla güçlendiriliyordu[27]. Ancak izleyen yıllarda ortaya konan politikaların hiç de ortadireğe hizmeti hedeflemediği ortaya çıktı[28]. ANAP'ın halkçı imajı farklı bir şeye evrildi. Özalizm, toplumda belirli grupların devlet tarafından himaye görmesini reddediyordu. İnsanlar, devletten bir şeyler talep etmeyi bırakmalı, kendi güçlerine dayanarak yükselmenin yollarını aramalıydı. Devletin görevi ise sadece bireylerin önündeki engelleri gidermek olmalıydı. Özalizm böylece, sosyo-ekonomik politikaların çizdiği kaotik bir ortamda, biraz zekasını biraz sermayesini kullanarak başarılı olmak isteyenlerin duyarlılığına seslendi. Bu ortamdan yaralananlar sadece iktidara yakın sermaye grupları değil, diğer kentli kesimler de oldu.

Bir hegemonik tasarı olarak Özalizm, bağımlı sınıflara verdiği ödünlerden çok, beklenti yaratma ve toplumsal sağduyuyu dönüştürme açısından etkili oldu. Aydın Uğur'un deyimiyle insanlar kendilerini bir fırsatlar ülkesinde hissetmeye başladılar (Uğur,1991:49). Özalizmin toplumdaki belirli popüler duyarlılıkları dönüştürmesiyle yeni özne konumları belirmeye başladı. En yoğun olarak ekonomi ve siyasette belirmekle birlikte yaşamın tüm alanında tabuları, kuralları yıkarak özgüvenle özgün işler başaranlar ortaya çıktılar[29]. Özalizm bu başarısını, kentli bir duyarlılığa seslenmesine borçluydu. ANAP, 1970'lerde sola meyleden geniş gecekondulu kitleleri ele geçirdi[30]. Bunu Tükiye'de her zaman etkili olan küçük üreticilik ideolojisini kullanarak yaptı. Bu ideoloji insanlara köşeyi dönme serbestisi tanıdı. ANAP bağımlı sınıflarla ilişkisini böyle kurdu.

Kabul etmek gerekir ki yeni sağın taşıdığı popülist vurgu, bir seçim stratejisinin etkisini aşan kalıcı etkilerde bulundu. Öte yandan bir fırsatlar ülkesi olarak sunulan Türkiye'nin yapısal nedenlerle bu fırsatları geniş kitlelere sunamaması, tersine açık bir eşitsizlik ve sömürüye yol açması popüler sağduyunun tümüyle dönüşümünü engelledi. 80'lerin sonuna gelindiğinde oyunun kurallarının yeniden yazılması gerektiği burujuvazinin temsilcileri tarafından bile kabul ediliyordu. Köşeyi topluca dönemeyecegimizin anlaşılması, köşeyi dönmek için siyasi köşeye yakın olmak zorunda kalmanın burjuvaziyi de rahatsız etmeye başlaması ve en önemlisi köşe dönme oyununun bazı toplum kesimlerini hızla radikalizme sürüklüyor olması, hegemonyanın çözülme nedenlerini oluşturdu. 91 seçimlerinde Özal'ın 'Kurtarıcı baba' Demirel karşısında aldığı yenilgi bunu gösterdi. Öte yandan Özalizm, Türk-islam sentezcilerinin tahayyül ettikleri milli

---

[27]. Özal'ın icraatlarıyla ilgili konuşmaları için bkz. (Özal,1990; 1991a:17; 1988:141)

[28].Enflasyonla mücadelenin başarısızlığı ve ortadireğin durumu hakkında bkz. (Ulagay, 1987:84-93, 236-251)

[29].1980'li yılların yeni tiplemeleriyle ilgili bir deneme için bkz. (Kozanoğlu, 1992)

[30].ANAP'ın gecekondulardaki etkisinin bir dolayımı olarak arabeskin 1980 sonrasında burjuva hegemonyasına eklemlenme süreci için bkz. (Özbek, 1991:128, 134-137)

kültür yerine, piyasanın kendi kültür ve ahlakını yaratmayı arzulamıştı. Türkiye için gerçekten yeni olan bu arzu, bir de tüm sınırlayıcı değişkenlerden kurtulunca, kendini en aşırı biçimlerde dışa vurdu. Böylece piyasanın gerekleriyle istikrarlı bir siyasi düzenin gerekleri çatışmaya başladı.

Yeni sağın sınırlı hegemonik atağında Özal'ın popülerliği önemli bir rol oynadı. Bu popülerlik liberal-muhafazakarlık sentezini kendi kişiliğinde somutlandıran Özal'ın kişilik özelliklerini medyatik yöntemlerle halka duyurma tekniğine dayanıyordu. 1980'li yıllarda ANAP seçim propagandasında kullandığı medyatik reklamcılık teknikleriyle siyasetin medyatikleşmesinin önünü açmıştı[31]. ANAP'ın propagandasında özelllikle Özal'ın kişiliği, ailesi, hal ve tavrıları, giyim kuşamı, konuşma üslubu öne çıkarıldı ve bu oldukça etkili oldu[32]. Özal'ın en çok başarılı olduğu konu "bütün hadise, adayın programını, sizin, benim, çiftçinin, memurun, esnafin anlayacağı dile dönüştürmek" idi[33]. Özal, oldukça popüler, deyim, atasözleri, mecazlar, espriler, hakaretengiz imalarla dolu son derece popüler bir usluba sahipti. Öte yandan bir bütün olarak Özal ailesi Özal'ın popülerleşmesine katkıda bulundu. Bu popülerlik her zaman Özal lehine sonuçlar vermese bile aileyi sürekli gündemde tuttu[34].

b. Devletin Biçimi: Temsil ve Müdahele Biçimleri

b.1. Devlet/Ekonomi İlişkisi

Yeni sağ iktidar tarzı tüm neo-liberal retoriğe rağmen, devletin ekonomiye müdahelesinin azaldığı değil, arttığı bir dönemdir. Asıl önemli olan devletin müdahele biçimlerinin değişimidir. 1980'li yıllar askeri rejim altında ekonomiye yapılan yoğun bir müdahele ile başladı. En önemli müdahele tarzı ekonomi-dışı zorun kullanılmasıdır. 80-83 döneminin temel önemi 80 öncesi krize bir yanıt olarak "işgücü piyasasının ekonomi-dışı, yani askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına alınmasıdır"[35]. ANAP döneminde ise devletin ekonomiye müdahelesi çok karmaşık ve

---

[31].Kamuoyu araştırmasında uzman bir kişi olan Tanla, 'partiler piyasaya yeni çıkmış ürün gibi" tanıtılıyor. Seçimlerde reklamcılık öne geçiyor bu hem bir moda hem de zorunluluk" der. B.Tanla ile söyleşi için bkz.(Nokta 19-25 Eylül 1983, no.30 s.66)

[32].Özal'ın televizyondaki başarılı performansı için bkz. (Nokta 31 Ekim-6 Kasım 1983, no.36 s.20)

[33].Bu saptama ANAP'ın çalıştığı ajansın sahibine aittir. Bu kişi ile söyleşi için bkz (Nokta, 14-20 Kasım 1983, no.38 s.10) Özal'ın halkla ilişkiler teknikleri için bkz. (2000'e Doğru, 1988 no.37 s.44)

[34].Tatil sırasında yapılan basın toplantıları, yüzerken çekilen fotograflar, eşiyle elele gezmeler, Semra hanımın şarkı söylemesi, Semra özal'ın Vizon dergisindeki mankenliği, Zeynep Özal'ın basında A.Tuğba ve E.Sayın'dan sonra üçüncü sırayı alması gibi olaylar için bkz.(Nokta 3-9 Eylül 1984, no.28 s.10; Nokta, 21 Temmuz 1985, no.28 s.12)

[35].Sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin Toplu Sözleşme düzeninden YHK'na kaydırılması, Anayasa ve yasal düzenlemelerle TOBB ve TİSK lobilerinin emek aleyhine önerilerinin kurumsallaştırılması sonucunda bu dönemde işçi ücretleri, memur maaşları, emekli ikramiyeleri, kıdem tazminatı ve tarımsal destekleme politikalarında büyük boyutlu reel ve göreli gerilemeler gerçekleşti.bkz. (Boratav,1995)

özgün bir nitelik kazandı. Bu müdahale tarzının genel özellikleri şöyle sıralanabilir. Merkezileşmiş, kişiselleşmiş, siyasileşmiştir. Bürokratik ve hukuki kuralları zedeleyen, keyfi, değişken ve belirsiz bir nitelik taşır. Açıkca sermeya lehine rant yaratma ve dağıtma mekanizmalarını harekete geçirir. Bağımlı sınıflara karşı yoz-popülist bir yaklaşımı vardır. Devletin ekonomiye bu tarzda müdahele ediyor olması belirli çıkarların temsilini kolaylaştırır ve kayırırken, diğerlerini dışlamıştır. İlkin, bir bütün olarak sermayenin çıkarları temsil edilir. Sermayenin içinde de belirli kesimler kayırılır. Bunlar siyasi iktidara yakın olanlar, dışa açılacak kadar güçlü/büyük olanlar ve yeni duruma uyum sağlayacak kadar esnek olanlardır. İktisadi çıkarların temsilinde kurumsal mekanizmalar değil, kişisel bağlantılar ve özellikle parti yoluyla kurulan kollamacı-yanaşmacı ilişkiler ağırlık kazanmıştır. Buğra Türkiye'de devlet ile iş dünyası arasındaki oyunun kurallarını net bir şekilde belirleyen kurumsal mekanizmalar iyi gelişmediği için girişimci faaliyetinin politik çerçevesiyle ilgili iki tür belirsizliğin ortaya çıktığına işaret eder (1995:139-142). Bunlardan ilki, işadamının toplumsal meşruiyetiyle ilgili belirsizlikler, ikincisi keyfi şekilde belirlenip, uygulanan ekonomik politikaların temel ekonomik göstergelerde beklenmedik değişikliklere yol açmasıdır. Buğra'ya göre, ilk tür belirsizliğin işadamları lehine kesin bir netliğe kavuştuğu 80'lerin ANAP dönemi, keyfi politika değişikliklerinin yarattığı baskının daha önce hiç rastlanmadık düzeylere ulaştığı bir dönem olarak belirmiştir (a.g.e.,142).

80'lerde iktisadi karar alma gücü büyük ölçüde başbakanlıkta ya da daha doğrusu başbakanda yoğunlaştı. Böylece iktisadi karar alımı bir anlamda 70'lerin bürokratik çatışma ve çelişkilerden kurtulup, etkinlik kazandı. Başbakanın gücü başbakanlık bünyesinde stratejik kararların alınması ve politikaların uygulanması konusunda yetkili bazı kurumların oluşturulmasıyla arttırılmıştı[36]. "Başbakanın gücünü arttıran bu düzenlemeler 80'ler boyunca bir çoğu beklenmeyen ve sık sık da birbirleriyle çelişen kararların alınmasında geniş ölçüde kullanıldı. Devletin ekonomideki varlığı, en çok bu tür kararlar alarak iş ortamındaki belirsizliği arttırmasıyla hissedildi. En önemli makro göstergeler hakkında belirsiz de olsa bir kanaat edinebilmek için işadamları hükümetin her adımını dikkatle izlemek zorundaydılar (a.g.e.,211). 80'lerde hükümetin politikasından kaynaklanan belirsizlik en çok temel hedeflerin belirlenme tarzıyla ilgiliydi[37]. İkinci bir şikayet kaynağı hükümetin faiz oranları ve faiz oranlarının belirlenme ilkelerini sık sık değiştirmesiydi. Belirsizlik ve tutarsızlıklar şikayetlere neden olduğunda siyasi iktidar işadamlarına yönelik uslubunu sertleştiriyordu. "Bu söylem hükümetin iş dünyasını ekonomik istikrara ve kalkınmaya yararlı biçimde yönlendirmekteki başarısızlığını yansıtıyordu. Uygulanan politikadan kaynaklanan belirsizliklerin bir sanayi bilincinin gelişmesini baltaladığı bir ortamda, iş dünyasında

---

[36]Bütçe dışı fonlar bunların en önemlisiydi. 80 sonlarında 100 civarında fon olduğu tahmin edilir. Fon gelirlerinin üçte ikisi 11 önemli fonda toplanmış, 3.5 ile 5.7 milyar dolar olduğu tahmin edilen gelirin yarıdan fazlası Toplu Konut ve Kamu İdaresi'ne tahsis edilmiştir. Özelleştirme işlerini yürütmek amaçlı bu fon doğrudan başbakana bağlıdır. (Buğra:1995:209)

[37].ANAP standart bir İMF istikrar politikası uygulayacağını vaad etmişti ama 83-87 döneminde lokomotifi kamunun büyük çaplı altyapı yatırımları olan bir büyüme proramı uyguladı. Artan bütçe açıkları ve enflasyon bunun sonucuydu. İkinci önemli belirsizlik enflasyon ve bununla ilgili muhtemel politika değişiklikleriydi. "İş dünyası sistemin temel parametrelerini bilmiyor, tahmin için sinyalleri izliyordu."(Buğra,1995:212)

günü kurtarma ve rant kovalama zihniyetinin hakim olmasına bu politika süreci yolaçıyordu... Bu zenginin daha kolayca zengin olabildiği, fakat zenginliğin sağlam bir temele oturmadığı bir ortamdı" (a.g.e.,217).

Devletin ekonomiye müdahelesinde bürokrasi ve hukuk rasyonel ve tutarlı araçlar olarak işlemedi. Bürokrasideki güçlükler eskiden olduğu gibi 80 sonrasında da politikacının müdahelesinden ya da sık politika değişikliklerinden kaynaklandı (a.g.e., 232). Bürokrasinin geleneksel işleyiş mekanizmalarını bir kenara itmek ANAP iktidarının tipik bir özelliğiydi. ANAP döneminde sık görülen bir diğer özellik, hukuk sisteminin öngörülen ekonomik ve sosyal hedeflere, hatta iktidar partisinin çıkarlarına uyum sağlaması için kolayca değiştirilmesiydi. Bürokrasi ve hukukun iktisadileştirilmesi sürecinde bürokratik kurallar ve mevcut hukuk sadece kalkınma hedefine ulaşmakta bir araç olarak görülüyordu. Devletle olan ilişkilerini düzenleyen hukuki yapının bu özelikleri nedeniyle işadamları, aynen hükümetlerin yaptığı gibi, kanunları yorumlanabilir, üzerinden atlanabilir ve hatta çiğnenebilir olarak görürler (a.g.e.,238). Girişimcilik faaliyetinin hukuki temelindeki belirsizlikler, iş başarısının her şeyden önce politik ve bürokratik karar süreçlerini etkilemekten geçtiği düşüncesiyle bir bütünlük oluşturur. Fırsatlardan yararlanmak ve riskleri azaltmak için kurumsal değil, kişisel ilişkiler yeğlenir.

İş yaşamında hükümetin beklenmeyen politika değişikliklerinden kaynaklanan belirsizlik, 80'lerde daha önce görülmemiş boyutlara ulaştı (a.g.e.,206). DP dönemine benzer şekilde ekonomide ve ekonomik kurumlarda kaotik bir gelişmeye yolaçtı. Hükümet iş dünyasının bazı kesimlerinin muazzam servetler edinmesini sağlarken bazıları için büyük zorluklar yarattı. 80'lerin sonuna doğru iş dünyası ile hükümet arasındaki gerginlik çok yüksek seviyeye ulaştı. Öte yandan iş adamlarının toplumdaki konumlarına duydukları güven devlet ve iş dünyası ilişkilerini değiştirdi. Hükümetin ekonomiye müdahele etme tarzı değişmiş olmakla birlikte devletin ekonomideki varlığı devam ediyordu ve iş adamları hükümetin icraatıyla her zamankinden daha çok ilgilenmek zorundaydılar. Sözde piyasayı güçlendiren ve ihracatı teşvik eden önlemlerin uygulanma tarzı kökleşmiş rant arama faaliyetlerini teşvik ediyordu. İzlenen politikalar hem kolay karlar elde edilmesine hem de iş ortamındaki partikülarist eğilimlerin güçlenmesine neden oldu. Büyük işadamları belirli sözler ve güvenceler veren üst düzey yetkililerle doğrudan temasa geçiyorlardı. Bu temaslar sonucu bazı kişilerer zenginleşirken, bazıları yanıltıldıkları ya da vaadler tutulmadığı için zarara uğradılar, yanlış politik bağlantılar ise cezalandırıldı. Karmaşık ve sık değişen mevzuat belirli kişileri ya da sanayileri desteklemek için kullanıldı (a.g.e.,219).

Devletin ekonomiye müdahelesindeki bu biçimler, belirli tekil çıkarların diğerleri aleyhine ve hatta genel olarak sermayenin aleyhine bir şekilde kayırılmasını sağladı. Bu durum devlet/sınıf ilişkilerinde dolayımların aşıldığı bir yozlaşma olarak yaşandı. Boratav, 80'lerde burjuvaziyle devlet arasındaki ilişkilerin yozlaştığını ve sermaye egemenliğinin en ilkel biçiminin yaşandığını ileri sürer (1991:92-100). Bu sürecin görünümlerinden biri avanta dağıtım sürecinin siyasi

iktidara yakınlık ölçütüne bağlı olarak giderek kişiselleşmiş olmasıdır. İktidar ile iş çevreleri arasındaki ilişki çok yakınlaşmış, adeta laubalileşmiştir. Geleneksel bürokrasiden alınan yetkiler siyasi katmanlara (doğrudan bakan ya da başbakana) verilmiştir. Sonuçta "sermaye sınıfı...sanayiden kaçarak, devlet kaynaklı yeni vurgun olanaklarının genişlediği finans, müteahhitlik, turizm, arsa spekülasyonu gibi alanlara yönelmekte; bu intibakı sağlayanlar ayakta kalmakta; diğerleri tasfiye edilmektedir" (Boratav,1995:173).

Devlet/ekonomi ilişkisindeki dolayımsızlaşmanın en belirgin görünümü devlet eliyle rant yaratma mekanizmalarının ve paylaşımın çok güçlenmiş olmasıdır. Rant yaratılması, "devletin çeşitli uygulamalarla bireysel, endüstriyel ve sektörel olarak özel teşebbüs lehine herhangi bir çıkar/avantaj yaratması anlamına gelir (Boratav,1995:170). ANAP döneminde yeni bazı rant/avanta biçimleri oluşturulmuş; eskiden de geçerli olan biçimlerin önemi ve boyutu ise çok artmıştır. Boratav, 'liberal' dönemin rant oluşum biçimlerini şöyle sıralıyor: KİT'lerin özel çıkar ilişkilerinin etkisi altına girmesi; batık banka ve sanayi kuruluşlarının kurtarılması, ihale sisteminin yolsuzlukları yasallaştıracak şekilde değiştirilmesi; imar planlarıyla ilgili normların gevşetilerek, astronomik kentsel rantlar yaratılması; kredilerle ilgili konularda iktidara yakın iş çevrelerine büyük olanaklar sağlanması; ihracat teşvikleriyle hayali ihracat olgusuna yol açılması; vergi, teşvikler ve finansal sistemle ilgili konularda belirli kişi ve çıkarları savunan yasa ve kararnamelerin çıkarılması, vergi teşviklerinin artmasıyla hakedilmemiş teşvikler verilmesi; özelleştirme sürecinin rant yaratma mekanizması oluşturması; KOİ'nin borsaya müdahele etmesiyle siyasi çevrelere yakın olanların borsadan kazanç sağlaması; finansal serbesti nedeniyle Merkez Bankası işlemlerinin büyük rantlar oluşmasına olanak sağlaması (a.g.e.,172).

İktisat literatüründe rant kollama (rent seeking) terimi, "baskı ve çıkar gruplarının devlet tarafından suni olarak yaratılmış bir ekonomik transferi elde etmek için giriştikleri faaliyetleri" ifade eder (Aktan,1992:34). Rant kollamanın, imtiyaz hakkı, ithalat tarifesi, lisans belgesi, ithalatta kota ve kontenjan, sosyal gayeli maddi yardım, teşvik ve sübvansiyon ile ilgili farklı türleri bulunur. Rant kollama da Türkiye için yeni değildir, yeni olan teşvik ve sübvansiyonla ilgili rant kollamanın boyutlarının aşırı büyümüş olması ve bununla ilgili yeni kurumlaşmaların ortaya çıkmasıdır[38]. Birikim tarzını analiz ederken vurguladığımız gibi yeni sağ söylemin ekonomik olarak devleti küçültmek iddiasının tam tersine 80'lerde kamu harcamalarının artması sözkonusudur (Aktan,1994). Bütçe harcamaları içinde en göze çarpar eğilim ise transfer harcamalarının cari ve yatırım harcamaları aleyhine sürekli artıyor olmasıdır. Aktan, siyasi iktidarın mevcut transfer ödemelerini arttırırken, yeni yeni transfer ödemeleri icat ettiğini ve devlet hazinesinden çıkar gruplarına gittikçe artan miktarda fon aktarıldığına" işaret eder. Bu transfer harcamalarının çok büyük bir bölümü özellikle ihracata yönelik teşvik ve sübvansiyonlarala ilgilidir. 80 sonrasında yenilenen devletin ekonomik aygıtı büyük ölçüde bu

transfer işleriyle ilgili oldu. Bu ödemelerin bir yozlaşmayı ifade etmesinin nedeni, "teşviklerin çok sayıda va türde olması, teşvik mevzuatının dağınıklığı, hukuksal normların açık ve anlaşılır olmaması, denetim mekanizmasının işletilememesi vb. nedenlerden ötürü zaman içinde amacından sapmış ve çeşitli suistimallere konu olmuş" olmasıdır (Aktan,1992:99)[39]. Hayali ihracat ve yatırım olaylarında kamu yararı ve devlet zarara uğramış olmakla birlikte bu işten asıl sorumlu olan ve rantı paylaşanların kamu görevlileri olduğu açıktır. Yani, baştan aşağı siyasi iktidarın denetimi altında olan kamu yönetimi iktidarın toplumsal tabanını güçlendirmesinde temel aracı organ olmuştur. 80'ler yüksek bürokratlarla ilgili rüşvet ve yolsuzluk iddialarını ayyuka çıktığı,hatta bir çok skandalın arkasında Özal'ın olduğu inanacının yaygınlaştığı bir dönemdir. Hepsindeki temel mantık, usulsüz kredi ya da teşvik verilmesi karşılığında bürokratın yüksek bir rüşvet almasıdır.

Devletin ekonomiyle ilgili düzenlemelerindeki önemli bir yenilik de, meclis denetimine tabi olmayan bütçe dışı fonlar oluşturularak, bir tür 'yeraltı kamu sektörü'nün yaratılmasıdır. 'Kamu hizmetlerinin zamanında ve süratle yerine getirilmesi' amacıyla oluşturulan bu fonlar, bütün bütçe ilkelerini es geçerek kamu hizmeti ve yararı kavramının altını oymuştur. Sayısı 150'yi, bütçe gelirlerine oranı %60'ı aşan bu fonlar siyasi iktidarın keyfi harcamalarla özel çıkar gruplarını zenginleştirmesinin aracı olmuşlardır. Oyan ve Aydın, bu fonların oluşturulmasının ardındaki siyasi nedenleri şöyle sıralıyorlar: Bunlar arasında en önemlileri olarak; bütçe ilkelerini ve güçler ayrımını ayak bağı olarak gören, yürütmeyi süper güçlerle donatan ve parlementodan giderek bağımsızlaşan bir kişisel yönetim anlayışının 84 sonrası Türkiye'sine egemen olması; demokratik karar alma mekanizmalarından ve denetimden kaçışın bir siyasal yönetim uslübu durumuna getirilmesi; kamu yönetiminde merkezileşme eğilimi; ödüllendirme/cezalandırma düzeneğiyle ve günübirlik kararlarla sermaye çevrelerinden siyasal yönetime gelebilecek tepkilerin bastırılması; ANAP'ın partileşme sürecinin hızlandırılması; istikrar programlarının anti-sosyal özünün dengelenmesi gayreti (Fak Fuk Fon gibi) becerikli ve seçeneksiz siyasal yönetim imajının güçlendirilmesi; bütçe açıklarının gerçek boyutlarının maskelenmesi; KİT'lerin işlevsizleştirilmesi sürecine katkıda bulunulması"nı sayabiliriz (aktaran Aktan,1992:106).

b.2. Devlet/Toplum İlişkisi

Toplumsal çıkar ve taleplerin temsili konusunda yeni sağ, çoğulcu parlementer yapıları ikinci plana atan, formel kurumsal yapılar yerine yanaşmacı, popülist ve rant dagıtmacı tarzları öne çıkaran bir nitelik arzeder. ANAP döneminde kurumsal temsil mekanizmaları önemli işlev

---

[38] Rant kollama kavramını literatüre sokan Anna Krueger'in 1974 tarihli çalışması, 1968'de Türkiye'de geçerli olan lisans kollama rantlarının GSMH'nın %15'i gibi çok büyük bir orana ulaştığını göstermiştir. bkz.(Aktan, 1992:38)

[39] Bu suistimalin en güzel ifadesi olan hayali ihracat olgusunun aşırı boyutlara varması nedeniyle 1984 sonrasında ihracatta vergi iadesi oranları azaltılmış; 89'da ise uygulamadan kaldırılmıştır. 80 sonrasında yatırımcılara tanınan çeşitli teşvikler de hayali yatırım olaylarına yolaçmış, alınan krediler genel ekonominin degil, kişisel zenginliklerin gelişmesine yaramıştır.

dönüşümlerine uğradılar. Bu yeni temsil biçimlerini siyasi yozlaşma kavramı yoluyla çözümlemeye çalışacağım. Yeni sağın hem devlet/toplum ilişkilerinde hem de devletin iç örgütleniş ve işleyiş tarzında yolaçtığı dönüşümü incelerken siyasi yozlaşma kavramını öne çıkarmak gerekir. Burada ilk boyutu ele alacağım. Siyasi yozlaşma "politik karar alma mekanizmasında rol alan aktörlerin (seçmenler, politikacılar, bürokratlar, baskı ve çıkar grupları) 'özel çıkar' sağlama gayesiyle toplumda mevcut hukuki, dini, ahlaki ve kültürel normları ihlal edeci davranış ve eylemlerde bulunmaları" olarak tanımlanır.(Aktan,1992:22) Siyasi yozlaşma, rüşvet, zimmet, siyasal kayırmacılık ve patronaj, adam kayırmacılık, hizmet kayırmacılığı ve oy satın alma, lobicilik, rant kollama, kamu sırlarını sızdırma ve vurgunculuk, gönül yapma, politik manipülasyon gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. (a.g.e.,25-48) Öte yandan siyasi karar alma sürecinin farklı uğraklarında farklı tür yozlaşma biçimleri öne çıkabilir. Örneğin seçim aşamasında rüşvet, adam kayırmacılık, oy satın alma, gönül yapma ve özellikle politik manipülasyon; yasama aşamasında rüşvet, hizmet kayırmacılığı, oy satın alma, lobicilik, rant kollama ve politik manipülasyon, yargı aşamasında rüşvet ve siyasi kayırmacılık; yürütme aşamasında ise tüm yozlaşma biçimlerinin hemen hepsi ortaya çıkabilir. 80'li yıllar Cumhuriyet tarihinin, yukarda sayılan tüm yozlaşma çeşitlerinin yoğun olarak yaşanmaya başladığı en yozlaşmış dönemi olarak belirmektedir. Bu yozlaşmanın boyutları, devlet ile toplum arasındaki tüm demokratik temsil ve müdahele biçimlerini etkisizleştirecek kadar büyüktür. Yani seçmenin hür iradesiyle milli iradenin oluşumu, kamu yararı, demokratik açıklık ve denetim, tarafsız yönetim gibi tüm ilkeler zedelenmiş hatta siyasi yozlaşmayı örten bir kabuk halini almıştır. Öyleki 80'li yıllarda siyasetçi ya da bir bütün olarak siyaset siyasi yozlaşmışlıkla özdeşleştirilmiş, siyasi meşruiyet sorununun temelleri böylece atılmıştır.

Siyasi yozlaşmayı seçimlerden başlayarak ele alalım. Yeni sağın iktidar yıllarında başta ANAP olmak üzere tüm partiler seçim stratejilerinde özellikle siyasi kayırmacılık ve patronaj, hizmet kayırmacılığı ve oy satın alma, lobicilik, gönül yapma ve siyasi manipülasyon çeşitlerini yoğun olarak kullandılar. Partilerin oylarını artırmak için seçim zamanında aşırı vaatlerde bulunmaları, pozitif ve akılcı önerilere dayanmak yerine saldırgan, sorumsuzca eleştiri yapmaları kamouyunda yaygın bir eleştiri konusu oldu. Öyleki partiler bu konudaki yaygın tepkiyi tam da bu duyarlılığı sömürerek kendi lehlerine çevirmeye çalıştılar. Her biri diğerini seçmeni yanıltmakla suçlamaya başladı. Seçim zamanında yapılan vaadlerin bir bölümü iktidar olunca izlenecek genel hedeflerle -ki özellikle enflasyonun indirilmesiyle ilgili vaadler veriliyordu-ilgiliyken daha büyük bir kısmı doğrudan belirli seçmen gruplarının ödülendirilmesine yönelik somut vaadlerdi. Özellikle iktidar partisi ANAP ile seçmen kitleleri arasındaki ilişkilerin önemli bir boyutunu partizanlık, iltimas, torpil vaadleri oluşturdu. Geniş kitlelerin ANAP'a oy vermesinde belirli bir yöreye yapılacak somut hizmet vaadlerinin yanı sıra (ilçeleri il yapma vaadi 80'lere özgü bir yenilik olarak ortaya çıktı) işsizliğin hızla arttığı bir ortamda memuriyete alınma beklentilerinin de katkısı büyüktü. Bu noktada ANAP'ın özellikle yerel örgütünün etkili olduğunu görüyoruz. Hatta partilerin yerel örgütlerinin siyasi yozlaşma ağının en küçük birimi oldukları ve temel işlevlerinin bu olduğu

söylenebilir. Yerel parti örgütleri taşra la siyaset ağını oluşturan bürokrat-iktidar partisi-eşraf üçlüsünden biridir ve asıl işlevi kamu bürokrasisi ile yerel çıkar güçleri arasındaki bağlantıları kurmaktır. Yeni sağın sosyo-ekonomik politikalarından mağdur olan geniş kitleler yaşam mücadelesinde siyasi iktidardan bu şekilde faydalanmaya mecbur bırakılırken, büyük nüfuz sahibi dar çıkar odakları ise daha büyük ve gizli çıkar anlaşmaları ile iktidara yaklaştılar. Devletin yarattığı rant olanaklarından daha büyük pay koparabilmek için seçim öncesinde partiye mali destek olmak garantili bir yöntemdi. Bürokratik kariyer ya da maddi çıkar amacıyla devlete yakınlaşmak isteyenlerin yolu zorunlu olarak ANAP'tan geçiyordu. Yerel parti örgütü için söylenenler aslında bir bütün olarak ANAP için de geçerlidir. Parti olarak ANAP'ın temel işlevlerinden biri toplumdaki güçlü çıkar gruplarının devlete taşınması olmuştur.

ANAP çoğunluğuna dayanan meclis de siyasi yozlaşmanın odaklarından biri olarak belirdi. ANAP grubunun en önemli işlevi iktidar bloğunu oluşturan güçlü çıkar gruplarının işine yarayacak yasaların kolayca çıkarılmasıydı. Meclisin olağan yasama görevini yapması gibi görünen bu faaliyet aslında, milletvekillerinin belirli çıkarlar lehine lobicilik yaparak kendilerine de çıkar sağlama arayışlarını yansıtıyordu. Üstelik bu kanun ya da KHK'lerin bir çoğu genel ve soyut bir formda değil, somut çıkar çevrelerine yönelik olarak çıkarılıyordu. Milletvekillerinin bir diğer işlevi seçim öncesi verilen sözleri yerine getirerek, sıradan partilileri ve seçmenlerini memuriyete sokmak ve kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilgili her türlü işlerinde onları kayırmaktır. İleride ayrıntılarına gireceğim gibi kamu bürokrasisi ANAP eliyle tamamen siyasallaştırılmıştır. 80'lerde siyasi yozlaşmanın en belirgin olduğu alan hiç kuşkusuz devletin merkezine en yakın olan 'yürütme' olmuştur. Yürütmenin güçlenmesi kavramını yasal ve Anayasal düzeyin yanında bir de bu açıdan değerlendirmek gerekir. Seçim ve yasama düzeyinde ortaya çıkan yozlaşma türleri 80 sonrasında çeşitlenip, yoğunlaşmış olmakla birlikte Türkiye siyaseti için yeni değillerdi. Buna karşın 80 sonrası yozlaşmanın daha özgün yönlerinin yürütme düzeyinde ortaya çıktığını görüyoruz. Yürürlükteki birikim tarzıyla doğrudan ilgili olan bir yozlaşma tarzı olarak rant kollamanın, ulaştığı boyut ve yolaçtığı sorunlarla 80'lerin en önemli yozlaşma biçimi olduğu söylenebilir. Türk siyasi yaşamında her zaman geçerli olan ancak yeni sağın ağırlaştırdığı bir diğer yozlaşma tarzı, özellikle bakanlıklar ve KİT'lerde yoğunlaşan patronaj uygulamalarıdır[40].

c. Devletin İç Kurumsal Örgütlenişi

Bu başlık altında sırasıyla devlet projeleri, yürütmenin güçlenmesi, partiler rejimi ve yasama, askeri vesayetin artması, devletin zor aygıtının güçlenmesi, ideolojik aygıtın güçlenmesi, bürokrasinin çöküşü, hukuk devletinin zedelenmesi ve gizli/yasadışı devlet yapılarını ele alacağım.

c.1. Devlet Projeleri

12 Eylül döneminde geçerli olan devlet projesi milli güvenlik devleti olarak adlandırılabilir. Milli Güvenlik Kurulu Kanununda milli güvenlik, "devletin Anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletler arası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve akdi hukukunun her türlü dış ve iç tehdide karşı korunması ve kollanması" olarak tanımlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasının soğuk savaş koşullarında ABD tarafından geliştirilerek üçüncü dünya ülkelerinde yaygınlaştırılan ve 70'li yıllarda yükselen sol hareketliliği bastırmak için kullanılan milli güvenlik doktrini 80'lerde bir çok üçüncü dünya ülkesinde resmi ideoloji haline gelmiştir. Aslen uluslararası komünizm tehdidine karşı kurulan bu global söylemin Türkiye'ye özgü biçimlerinin 70 sonlarında sağ sivil siyaset ve askeri çevrelerde geliştiğini açıkça görebiliriz. Yukarıda göstermeye çalıştığım gibi darbenin asıl saikini oluşturan ve söylemini kuran da bu temadır. Türkiye'de sağ sivil siyasetçilerin orduyla ilişkilerinde geleneksel olarak 'çift söylemli bir strateji' uyguladıklarına sık sık işaret edilir (Cizre-Sakallıoğlu,1996). Sağ siyasetin bir yandan kendi varoluş nedenini korumak amacıyla milli irade güzellemesi yaparken öte yandan askerin sivil siyaset üzerindeki vasi konumunu veri kabul etmesinin nedeni özsel bir acizlikten çok, milli güvenlik siyasetinde sırtını askere dayamak isteğinden kaynaklanmış görünüyor. 80 sonrasında da yeni sağın ortaya çıkmasını mümkün kılan esas koşulun milli güvenlik siyasetinin gereklerinin başarıyla uygulanması olduğunu belirtmiştim. Milli güvenliğin askerin işi sayılarak belirli kurumların tekeline verilmesi, yeni sağın sivil bir görünüm edinmesini sağlamıştır. Dolayısıyla rejim üzerindeki askeri vesayet, hem milli güvenlik siyaseti daha etkin yürütüldüğü hem de dikkati sivillerden orduya çektiği için yeni sağın faydalandığı bir durumdur.

Milli güvenlik anlayışı esas olarak iç güvenlikle ilgilidir. Daha doğrusu, darbenin söylemini analiz ederken göstermeye çalıştığım gibi iç güvenlikle ilgili sorunları soyut bir dış mihrakla birleştirerek; milli tehdit, ihanet, iç düşman, ve savaş gibi temaları kullanararak; aslen dış güvenlikle görevlendirilen orduyu iç siyasete yönlendirir. Öte yandan bu söylemde tüm siyasi ve toplumsal sorunlar iç güvenlik sorununa indirgenerek, onunla ilişkilendirilerek anlam kazanırlar. 12 Eylül darbesinde asıl tehdit olarak 'komünizm' öne çıkmışken, 80 sonrasında hızla yerini bölücülük temasına bırakmıştır. 80'lerde sivil ve askeri siyasetin merkezine yerleşen iç tehdidin giderek artan bir şekilde etnik kökenli bir sorunla ilişkilendirilmesi, dış mihrakların etkisinin daha açık olduğu, daha somut bir bölünme tehdidi algısına yolaçmış görünüyor. Ordunun siyasette giderek artan varlığını meşrulaştıran ve yeniden üreten, iç ve dış arasındaki bağlantının daha kolay gösterilebildiği bir güvenlik sorunuyla ilgileniyor olmasıdır. Dolayısıyla devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü söylemi 80'lerde tüm devlet eylemlerine yön ve bütünlük

---

[40].1991 yılında yapılan bir araştırmaya göre 700 tanesi KİT'lerde olmak üzere devlet yönetiminde 1000'e yakın danışmanlık kadrosu vardır.bkz.(Aktan, 1992:109)

kazandıran resmi söylem olarak gelişme zemini bulmuştur. Bu söylem iki temel strateji üzerine kurulur. İlki, dış mihraklar vurgusunun abartılarak sorunun içsel nedenlerinin yadsınmasıdır. ikincisi ise tüm siyasi aktör ve eylemlerin bölücülük tehdidi açısından değerlendirilmesi, güvenlik anlayışının mümkün olan en geniş yorumunun yapılmasıdır. Tüm siyasi sorunlara güvenlik paradigmasından bakılması zorunlu olarak MGK'nın görev ve yetki alanının genişlemesi anlamına gelmiştir.

1980 sonrasında milli kimliğin resmi tanımlanmasında düşman ve tehdit algısı Cumhuriyet tarihinde hiç olmadığı kadar öne çıkar. Batının ulaşılmak istenen çağdaş uygarlığı temsil ettiği ve iç çatışma dinamiklerinin henüz olgunlaşmadığı Cumhuriyetin ilk yıllarında öteki imgesi büyük ölçüde Osmanlı'nın temsil ettiği mazi olarak görülmüştü (Bora,1997). 1980'den sonra darbe 70'lerin sağ retoriğinin iç düşman kavrayışını alarak onu uç noktasına ulaştırdı. Otoriter söylemde iç düşman ve tehdit kavrayışı iç düşmanın dış bağlantılarına dikkat çekilerek aynı zamanda dış tehditle bütünleştirildi. İç ve dış tehdidin darbe tarafından savuşturulduğu bir ortamda topluma daha pozitif ve sivil bir söylemle yaklaşarak destek bulmaya çalışan yeni sağ iktidardaki ilk yıllarında düşmanlık retoriğinden uzak durmaya ve kapsayıcı görünmeye dikkat etti. Ancak 80 sonlarına doğru özellikle etnik temelli çatışmanın yoğunlaşmasıyla birlikte iç düşman söylemi bu kez daha toplumsal ve güçlü bir temelde yeniden canlandırıldı. 80 öncesinin iç düşmanı komünizm, onunula bağlantılı dış tehdit ise Sovyetler Birliğinin öncülük ettiği uluslarası komünizm idi. 1980 sonrasında ise 12 eylül öncesine dönmek isteyenler, sol ve bölücü akımlar, PKK'ya destek veren bölge ülkeleri ve Türkiye'deki rejimi demokratikleşme açısından sorgulayan Avrupa baş düşmanlar oldular. İç düşman retoriğinin en önemli özelliği çok muğlak ve soyut olması ve potansiyel olarak çok geniş bir kesimi kapsamasıydı. Bu soyut ama çok ayrıntılandırılmış tehdit kavrayışı 80'lerin Vatandaşlık Bilgisi kitaplarına da sirayet etmiştir (Aydos ve Yenice,1994:72-75). 'Rejimimize ve Varlığımıza Yönelen Tehditler' başlığı altında birinci sırayı 'Anarşi ve Terör' alır. "Anarşi ve terörün amacı milletimizi ve ükemizi bölmek,böylece bizi başkalarının oyuncağı durumuna düşürmektir" Üstelik, anarşi ve terörün oluşması ve yaygınlaşmasında etkili olduğu söylenen tek şey, bazı hürriyetlerin istismarı olarak gösterilir. İkinci sırada "Global (genel) Tehdit" gelir. Burada devletlerin anarşi ve terörü kulllanarak birbirlerini zayıflatma stratjilerinden sözedilir. Son olarak iç ve dış tehdit olarak ikiye ayrılan 'Güncel Tehdit' başlığı altında yıkıcı ve bölücü unsurlar, her türlü kaçakçılık, milletlerarası terörizm, Ermeni terörizmi, Yunanistan'ın Ege denizindeki gizli emelleri, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusundaki olaylar ve bu olaylara destek veden Suriye, Fransa,İsviçre gibi ülkelerin tutumları sayılır. İç ve dış düşman korkusunun yayılması Türkiye'nin kendi kimliğini tanılamada geleneksel olarak içine düştüğü korku ve paranoyayı, tüm siyasi gelişmeleri komplo teorileri ışığında açıklama eğilimini güçlendirdirerek, içe kapanma sürecini derinleştirdi.

Yeni sağ döneminde milli güvenlik devleti projesi etkisini sürdürmekle birlikte onunla gerimli bir ilişki içinde olan neo-liberal bir ekonomik devlet projesiyle eklemlenmiştir. Bu devlet söyleminde devletin rolü millete hizmet ve bireyin girişiminin önünü açmak olarak konur. İki farklı devlet söylemi arasında hem uyum hem gerilim vardır. Uyum vardır, çünkü neo-liberal yeniden yapılanma projesi otoriter yöntemlerle toplumun itaat zorlanmasını gerektirir. Öte yandan, neo-liberal proje için siyasi istikrarın sağlanması gerekli olduğu halde bunun giderek artan dozda devletin zor unsurunu öne çıkarmaya başlamasıyla belirlenen otoriter devlet biçimi ve bunu yolaçtığı toplumsal huzursuzluklar sermayenin ekonomik, uluslararası, siyasi ve kültürel çıkarlarını zedelemeye başlamıştır. Son bölümde ele alacağım üzere, bu gerilim 80'li yılların sonuna doğru berraklaşacaktır.

c.2. Yürütmenin Güçlendirilmesi

Yeni sağ, devletin iç kurumsal düzenini belirleyen en genel çerçeve olarak 82 Anayasasını miras almıştır. Bu Anayasanın en belirgin niteliklerinden biri yürütmenin güçlendirilmesidir. Bu çok boyutlu 'güçlendirme operasyonunun' devlet/toplum-birey ilişkileriyle ilgili boyutunu daha önce ele almıştım. Burada devletin kurumları arasındaki güç ilişkisi ve dengelerinin nasıl bir dönüşüme uğradığını incelemek istiyorum. Değişen ilişkiler dinamiği şu başlıklar altında gruplanabilir. 1.Bir bütün olarak yürütmenin yasama ve yargıya karşı güçlendirilmesi 2.Yürütme içinde Cumhurbaşkanının yasamaya ve Bakanlar Kurulu ve idareye karşı güçlendirilmesi. 82 Anayasası, cumhurbaşkanını, parlementer görüntü altında bir tür yarı-başkanlık sistemi getirildiği suçlamalarına yolaçak ölçüde geniş yetkilerle donatmıştır. Bu geniş yetkiler net biçimde sınıflandırılıp, belirtilmiş ve Cumhurbaşkanına "Anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir" denilerek bir çeşit 'Anayasa koruyuculuğu' yetkisi tanınmıştır (Soysal,1986:315). Ancak, parlementer sistemde olması gereken ölçülere göre, sorumsuzdur.

Genel olarak bakıldığında Cumhurbaşkanının yetkilerinin parlementer rejimin sınırlarını zorlayacak şekilde artmış olduğu doğrudur (Özbudun,1988). Bu, Anayasanın doğrudan darbe ürünü olmasıyla ilgilidir[41]. Cumhurbaşkanlığının yeni konumunu yürütmenin güçlendirilmesi adı altında kavramsallaştırmak yeterli değildir. Sözkonusu olan sivil rejim üzerindeki askeri vesayet halinin cumhurbaşkanı eliyle kurumsallaştırılmasıdır. Cumhuriyet tarihinde bu makamın hiç bir zaman klasik parlementarizme uygun bir sembolik makam olmadığını, Anayasalarda belirtilmiş olmasa da fiilen askeri bürokrasinin tekeline girdiğini ve önemli siyasi gerilimlerin göbeğinde yeraldığını belirtmek gerekir (Özdemir,1989:57-77). 82 Anayasası bu fiili duruma Anayasal bir

---

[41].82 anayasasının darbe anayasası olma niteliği geçici maddelerle daha da pekiştirilmiştir. Öyle ki geçici madde 2. sivil yönetime geçildikten sonra 6 yıllık bir süre için MGK'nın 'Cumhurbaşkanlığı Konseyi' adı altında çeşitli görevlerinde cumhurbaşkanına danışmanlık yapmak üzere faaliyet göstermesini öngörmüştür.

dayanak sunmuş ur. Meclis, Hükümet ve Cumhurbaşkanı arasında devletin temel ilkeleri olarak görülen konularda bir çatışmanın sözkonusu olmadığı 'olağan' dönemlerde bu yetkilerin fazlaca kullanılmayacağı tahmin edilebilir. Kriz dönemlerinde ise makamın hızla politikleşerek, otoriter bir yönetime payanda olması teorik olarak mümkün kılınmıştır. Olağanüstü dönemlerde yetkilerin otomatik olarak artmasının yanısıra Anayasa kişisel yorumlara da açıktır. Birazdan ele alacağım gibi yeni sağın iktidar döneminde Cumhurbaşkanı ile hükümet arasında önemli bir sürtüşme yaşanmamış bu nedenle bu makam fazla 'siyasi' bir görüntü vermemiştir[42]. Ancak bu olguyu darbeci söylemin siyaset/devlet ayrımı ekseninde yorumlamak gerekir. Bu söyleme göre cumhurbaşkanı devlet alanında yeralır ve siyasi işlere ancak devlet çıkarını korumak için karışır. Yani yaptığı hiç birşey belirli bir tarafı tutmak, tekil bir çıkarı savunmak anlamında 'siyasi' bir anlam ve amaç taşımaz. Yeni sağ iktidar, darbeci söylemin bu önemli ayrımını veri kabul ederek kendine tanınan siyaset alanında iş gördüğü için cumhurbaşkanı ile uyumlu olmuştur.

Devlet alanına giren en önemli konu hiç kuşkusuz 'iç güvenlik'tir. Cumhurbaşkanı Evren'in dönemi boyunca yaptığı konuşmalar ve müdahelelerin büyük kısmının bu konuyla ilgili olduğunu görüyoruz. Evren'in yine 'iç güvenlik' kavramı içinde gördüğü ve müdahele ettiği bir diğer önemli konu eski siyasilerle ilgilidir. Darbe yönetiminin dış dünyada uyardırdığı tepkilere yanıt vermek de bir diğer ilgi alanı olmuştur[43]. Genel olarak bakıldığında hükümet ile Evren arasındaki uyumun en önemli göstergesi, Evren'le ilgili şikayetlerin hükümete yönelik müdahelelerle ilgili değil, daha çok önemli siyasi ve hukuki çatışmaların seyrini etkileyecek biçimde kamuoyuna açıkladığı görüşleriyle ilgili olmasıdır (Dodd,1994). Yani Evren'in en önemli müdahele aracı halka yaptığı konuşmalardır. Gerçekten bu dönemde cumhurbaşkanının bir idari figür olarak degil, popüler olmaya çalışan bir darbe lideri olarak konumlandığını görüyoruz. Ülkenin bir çok farklı yöresine giderek, açık hava konuşmaları yapıyor, kendisine yazılan şiirlerle, anektodlarla, özyaşam öyküsüyle ve en önemlisi ayet ve hadislere süslediği konuşmalarında halka darbenin nedenlerini ve yeni dönemin uygulamalarını anlatıyor, halkın desteğini istiyordu. Darbeyi ve darbe liderlerini siyasi çatışmalardan tamamen bağımsız, halkı yozlaşmış siyasetin elinden kurtaran bir ilah gibi sunan bu konuşmaların geniş kitlelerin depolitizasyonunda etkili olduğu kuşkusuzdur. Genel olarak bakıldığında cumhurbaşkanının hükümetle ilişkisini gerginleştirmekten çok uyum göstermeye dikkat ettiği doğrudur. Ancak bu, onun hükümete rakip güçlü bir idari figür olmadığını göstermez. Evren'in kendini sadece Anayasanın koruyuculuğu göreviyle sınırlandırarak demokrasiye geçişi sağladığı şeklindeki yorum,

---

[42].Cumhurbaşkanı'nın siyasete fazla karışmayarak kendini anayasanın koruyuculuğuyla sınırlamış ve böylece sivil rejime geçisi kolaylaştırmış olduğu yolundaki yorum için bkz. (Dodd,1994)

[43].Evren'in konuşmalarında siyasi affa karşı olduğunu sık sık belirtmesi, DİSK ve Barış Derneği davalarından yargılananları kamuoyu önünde açıkça suçlaması, TBKP'yi kurarak ülkeye dönen komünist liderleri itham etmesi, hücre cezası, açlık grevleri, askeri mahkemelerdeki yargılamaların eleştirilmesi konularındaki yorumları, 88 Mayısında sol siyasi şiddete karşı "askerin sessiz kalamayacağı" konusunda uyarıda bulunması,1985 yılı meclis açılış konuşmasında "geçmişte 'konuşan' Türkiye'nin ağır bir bedel ödediğini ve susması gerekenlerin hergün konuştuklarını" söylemesi, Avrupa Parlementosunun Türkiye aleyhine verdiği kararları eleştirmesi, NATO'dan çekilme tehdidi savurması, Yunanistanla müzakere yapan hükümete Kıbrıs sorunuyla ilgili uyarıda bulunması sayılabilir.bkz. (Dodd,1994:179-182)

Anayasanın anti-demokratik nitelikler gözönüne alınınca anlamsızlaşır. Bizzat Anayasanın kendisi bu konumu güçlü bir idari yetkiyle donatmış ve bu yetkilerin önemli bir bölümü olağan olarak kullanılmıştır. Yeni sağ iktidarı rahatsız eden Cumhurbaşkanının Anayasayla kurumsallaştırılan bu geniş yetkileri değil, daha ziyade günlük politikayla ve geleneksel olarak 'Hükümetin işi' olarak görülen alana ilişkin müdaheleleri olmuştur ki bu tür müdahelelerin fazla sık ve sert olmadığını belirtmiştik.

Yürütmenin güçlenmesi başlığı altında ele alınması gereken bir diğer önemli gelişme Anayasal olarak Bakanlar Kurulu ve özellikle Başbakanın güçlendirilmiş olmasıdır. 80 öncesi yönetim krizine bir tepki olarak, güçlü ve istikrarlı bir iktidar kurmak amacıyla yasama-yürütme ilişkilerini yeniden düzenleyen Anayasa bu konuda bir çok değişiklik getirmiştir. "Parlementoyu bir siyasi arena olmaktan çıkarıp, bir çeşit yasa fabrikası durumuna sokmak isteyen yaklaşımın" tamamlayıcısı yasamanın yürütmeyi denetleyici görevlerini yerine getirmesini zorlaştırmak olmuştur (Soysal,1986:309). Yasama-yürütme ilişkisini yasama aleyhine en doğrudan etkileyen yenilik kanun hükmünde kararnamelerle ilgilidir. İlk kez 1971 Anayasa değişikliği ile getirilen Bakanlar Kuruluna ait kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin, hem uygulama alanı genişletilmiş, hem de uyulması gereken koşullar yumuşatılmıştır (a.g.e.,337).

82 Anayasasının özellikle duyarlı olduğu ve başta cumhurbaşkanı olmak üzere yürütmeyi güçlendirmeyi amaçladığı bir alan da olağanüstü yönetim durumlarıdır. Yukarıda belirttiğim gibi bu, yürütmenin hukuk devleti ilkelerini yok sayacak kadar aşırı güçlendirildiği bir alan olarak dikkati çekiyor. Burada olağanüstü yönetimlerin devleti birey ve topluma karşı nasıl güçlendirdiğine değil, devletin iç kurumları arasındaki ilişkileri nasıl dönüştürdüğüne değinmek istiyorum. Olağanüstü hal ve sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali olmak üzere iki türe ayrılan bu tür yönetimlerde öncelikle cumhurbaşkanı ve MGK'nın ve Bakanlar kurulunun yetkileri öne çıkıyor[44]. Yukarda belirtildiği gibi Anayasa tarafından düzenlenmiş olmasına rağmen bu yönetim tarzının bir hukuk rejimi olup olmadığının sorgulanmasına yolaçan nedenlerden biri de tüm temel hakları sınırlayabilecek olan kararnamelerin yargı denetimi dışında tutulmasıdır (Üskül, 1997:35). Sıkıyönetimle ilgili sorunun diğer boyutlarına hukuk devletinin zedelenmesi ve askeri vesayetin artması başlıkları altında değineceğim. Burada dikkat çekmemiz gereken bir diğer önemli yenilik, Anayasanın normal yönetim ile sıkıyönetim düzeni arasında yer alan yeni bir yönetim türü olarak olağanüstü hal kurumunu getirmiş olmasıdır. Tabii afet ve ağır ekonomik bunalım sebebiyle olabileceği gibi "Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde" de olağanüstü hal ilanı mümkün

---

[44].82 anayasası, "sıkıyönetim ilanı gerekçelerini çoğaltıyor, süreyi uzatıyor; uzatma sürelerini de uzatarak konunun TBMM'de daha sık ele alınmasını engelliyor; sıkıyönetim ilanı için MGK ve Cumhurbaşkanını devreye sokuyor ve sıkıyönetim ilanı halinde uygulanacak "özel" kanun hükmünde kararnameler çıkarılmasına olanak sağlıyordu" bkz.(Üskül, 1997:34)

kılınmıştır[45]. Sıkıyönetimde olduğu gibi askeri makamların değil, polis ve mülki idare amiri gibi sivil yöneticilerin yetkilerini arttıran böyle bir 'ara yönetimin' getirilmiş olması 80'li yılların iktidar pratikleri için çok belirleyici olmuştur.

Yürütmenin güçlendirilmesinin bir diğer önemli boyutu merkezin yerel yönetimler ve özerk kamu kuruluşları üzerindeki yetkilerinin genişlemesidir. 82 Anayasası merkezi idarenin mahalli idareler üzerindeki idari vesayet ilkesini hükme bağlar ve İçişleri Bakanının mahalli idare organları ve görevlilerini geçici de olsa görevden uzaklaştırabilmelerini mümkün kılar (madde.127). Bir tepki Anayasası olan 82 Anayasasının bu niteliğinin en belirginleştiği alanlardan biri de üniversiteler ve TRT gibi 'özerk kuruluşlar" oldu[46]. 80 öncesinde aşırı siyasallaşarak devletin birliğini bozan ve anarşiye destek veren kuumların başında sayılan üniversiteler, askeri yönetimin 1981 tarihli YÖk kanunuyla sıkı bir merkezi disiplin altına alınmış ve Anayasa da bu kanuna uydurulmuştu. 61 Anayasası bilimsel ve idari özerklikten sözederken yeni Anayasa sadece bilimsel özerkliği tanımıştır. İdari özerkliğin yerini, üniversitelerin, üniversite dışında Bakanlar Kurulu, Milli Eğitim Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanınca seçilip, tümü Cumhurbaşkanı tarafından atanan üniversite dışından üyelerin çoğunlukta olduğu YÖK adlı yeni bir kuruma bağlanmaları almıştır. 61 Anayasasında tümü devlet tekeline alınan radyo ve televizyon istasyonları için öngörülen özerklik ilkesi 71 değişikliklerinde 'tarafsız kamu tüzel kişiliği' halini almış, 82'de de bu konum devam etmiştir. 1983 tarihli Radyo-Televizyon Yasası da, başta RTYK olmak üzere getirdiği yeni düzenlemlerle TRT'yi idari ve siyasi olarak sıkı bir merkezi disiplin altına almakla kalmamış, ideolojik olarak da yeni otoriter tarza bağımlı hareket etmeye zorlamıştır[47]. Son olarak yine Anayasal bir kurum olan ve idare içinde ele alınan kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (odalar ve barolar) üzerindeki idari denetimin keyfiliğe varacak derecede kolaylaştırılmış olduğunu belirtelim (Soysal,1986:357-8). Anayasada hakları kısıtlamak için sık sık tekrarlanan o bildik ibareler (Türk milletinin varlık ve bağımsızlığının, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünün...gecikmesinde sakınca bulunulan hallerde...) bu kuruluşların organlarının en büyük mülki amir tarafından görevden alınmasını sağlamak için yine iş başındadır.

c.3. Partiler ve Yasamanın Güç Kaybetmesi

Çoğulcu parlementer bir devlet biçiminin en önemli öğeleri olması gereken partiler ve yasama meclisi 80'li yıllarda en hızla aşınan ve işlev kaybına uğrayan kurumlar oldular. 12 Eylül darbesi hem siyasi partilerin içine yerleşmek zorunda kaldıkları yasal çerçeveyi yeniden belirlemesi hem

---

[45].Olağanüstü hal uygulaması hakkında bkz. (Alpar. 1989)

[46].Bu konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. (Soysal,1986:351-356)

de sivil yönetime geçiş sürecinde yaptığı fiili uygulamalar yoluyla parti yaşamında önemli kırılmalara ve sorunlara yolaçtı. Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu devletin merkezinde uyumu ve birliği sağlayacak, siyasi eliti devlet politikalarına uymaya zorlayacak şekilde düzenlenmişti. Partilerin kabullenmek zorunda oldukları ideolojik çerçeve, iç örgütlenişleri ve toplumla ilişki kurma tarzları detaylı olarak belirlenmiş ve önemli sınırlamalar getirilmişti[48]. Partilerle ilgili düzenlemelerin amacı, toplumun siyasileşmesini ve taleplerin doğrudan devlet katına iletilmesini engellemekti. Partiler böylece toplumsal talepleri önceden belirli bir kıskaç içine sokarak siyasi alana taşıyacak araçlar olarak kurgulandılar ya da başka bir deyişle toplumu devlete değil, devlet politikalarını topluma taşıma işlevini yüklenen araçlar olarak. Bu amaçla getirilen sınırlamalar siyasi partilerin temsili niteliğine zarar verecek kadar çok ve çeşitlidir[49]. Bu yasal çerçevenin bir temel paradoksu bir yandan partilerin belirli çıkarlarla doğrudan ilişki kurmasını engeleyerek onları daha toparlayıcı ve esnek hale getirmek isterken öte yandan partilerin farklı çıkarları eklemleyerek temsil etme kapasitelerini yok etmesidir (Turan,1988:70). Nitekim bu şekilde yaratılan temsil sorunu dönemin sonuna gelindiğinde önemli boyutlara varacaktır.

12 Eylül'ün partiler üzerindeki bir diğer etkisi yeni toplumsal yarılmalara ve eski parti aidiyetlerinin zayıflamasına, partiler arasında çatışmaların yoğunlaşmasına zemin hazırlamış olmasıdır. Dönemin parlak çocuğu olan ANAP dışında, diğer partiler yeniden yapılanma sorunlarına gömüldüler. Genel olarak tüm partilerde hiyerarşik yapılar ve liderlik, imaj yönetimi, kendine sürekli bir seçmen tabanı yaratmak sorunlarıyla boğuştular. Darbenin en özgün yaratımı olan ve tüm 80'lere damgasını vuran parti hiç kuşkusuz ANAP oldu. Darbenin partiler rejiminde yaratmaya çalıştığı bir çok yeniliğin tutmadığını, sadece ANAP'ın kalıcı ve başarılı olarak, 80 öncesi eğilimlerin radikal biçimde dönüşmesinde etkili olduğu söylenebilir. ANAP yeni bir sağ parti olarak birçok özgünlük taşıyordu. Kurucular ve milletvekilleri arasında, özel sektör kökenliler, 80 öncesinde siyasi partilerin yerel-alt düzeylerinde bulunmuş olanlar ve daha önce hiç siyasete bulaşmayanlar üç önemli kategori olarak beliriyor. Daha önce siyasete girmiş olanlar arasında özellikle il ve ilçe yönetimi düzeyinde eski AP'liler büyük bir ağırlık taşıyor. Onları MSP ve CHP'liler izliyor (Ergüder,1991:155). Darbenin partili kadroların kaymak tabakasını tasfiye etmesiyle daha alt kadroların öne çıktığını ve bunun ANAP'ın oluşumunda çok etkili olduğunu görüyoruz. Kurucu Özal'ın nitelikleri ANAP'ın kadrolarının ruhunu yansıtır niteliktedir. Başarılı bir üst düzey bürokrat olmak, sağ siyasete bir yerinden bulaşmış ama

---

[47].Bu yasayla ilgili genel değerlendirme için bkz. (Aziz, 1984)

[48].Partilerin tüzük ve programlarının "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacağı; sınıf, zümre egemenliği ve diktatörlüğü savunan, etnik, dini ve ırksal ayrıma dayalı parti kurulamayacağı hükme bağlanmıştır. Dahası partilerin tüzük ve program dışında faaaliyette bulunamayacakları, "temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasını" engelleyen anayasa maddesini ihlal edenlerin ise temelli kapatılacakları belirtilir.(madde.69)

[49].Öncelikle başta memurlar, kamu görevlileri, öğrenciler, öğretim elemanları ve TSK mensupları olmak üzere toplumun bir çok kesiminin partilere üye olması yasaklanmıştır. Dahası, partiler dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve meslek kuruluşu gibi örgütlerle hiç bir siyasi ya da maddi ilişki içinde olamayacaklardır. Aynı şekilde yabancı devlet, kuruluş, dernek ve gruplarla maddi ilişkiler tamamen, siyasi ilişkiler ise büyük ölçüde yasaklanmıştır. Ve nihayet partilerin kadın ve gençlik kolu, vakıf ve yabancı ülkede teşkilat kurmaları da mümkün olmayacaktır.

marjında kalmış olmak, başarılı bir özel sektör yöneticisi olmak Özal'ı tanımlayan temel niteliklerdir[50].

Özal, kadrolarını bir bir seçip, riskli bir girişim için ikna eden ve partiye tam bir ideolojik önderlik yapan gerçek bir kurucu baba niteliği taşır. Dolayısıyla tüm kadronun siyasi varoluşunun ve kaderinin Özal'a bağlı olduğu bu partide nerdeyse Atatürk dönemi CHP'siyle kıyaslanabilecek bir tek adam egemenliği sözkonusu olmuştur. Kişisel özellikleri ve örgütsel yeteneğiyle tam bir kült adam gibi görülen Özal, çatışan hiziplerle dolu bu büyük partiye birlik ve bütünlük kazandıran temel figürdür. Sadece farklılıkları eklemleyen söylemi en etkin şekilde kullanarak değil, aynı zamanda parti ve devlet aygıtındaki güçler ve avantajlar dengesini ustalıklı biçimde manipüle ederek ANAP'ı varetmeyi başarmıştır. 1991 yılında Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar liderlik konumuna yönelik ciddi bir itiraz olmamış, Cumhurbaşkanlığı sırasında da partiyi yönlendirmeye devam etmiştir.

Partinin iç hayatını belirleyen dinamik, özellikle dönemin sonuna doğru yoğunlaşan farklı sağ eğilimler arasındaki gerilimler oldu. Yeni sağın liberalizme eklemlemeye çalıştığı milliyetçi ve muhafazakar unsurlar kendi aralarında bir 'kutsal ittifak' kurarak liberallerin egemenliğine karşı çıktılar. Ancak Özal değişen dengeleri gözeterek partinin bölünmesine engel oldu. ANAP'ın örgüt yapısı en zayıf noktasıdır. Yerel bağları çok güçlü olmayan parti halk desteğini daha çok medyadan ve liderinden alır (Güneş Ayata,1993). Ayata, ön seçimlerin yapılmadığı ve yerel örgütün zayıf olduğu bu partide ideolojik grupların yerel örgütlere sızarak güç kazandıklarına işaret eder. ANAP hem muhafazakar hem modernist kesimlerden ama özellikle gelişkin kentlerden oy toplamıştır. Eski partilerden en çok MHP ve MSP'den oy kayması yaşanmıştır. Farklı mesleki gruplara seslenen parti katıldığı seçimlerde başarılı olarak kapsayıcı bir parti olduğunu kanıtlamıştır (a.g.m.,1993:35).

80'li yıllarda büyük muhalefet partilerinden biri ve ANAP'ın sağdaki büyük rakibi olup, 1991 seçimlerinde galip gelen DYP'nin gücü başarılı bir parti olmasından değil, ANAP'ın başarısızlıklarından kaynaklandı. DYP tüm 80'li yıllar boyunca eski kimliği ve seçmen tabanı ile yeni dönemin gereklilikleri arasında bocalayan bir parti görünümü sunar (Acar,1991; Ayata,1993). Darbe döneminde çektiği mağduriyetten yeni bir militan ruh yaratıp kadrolarını toplayan DYP ANAP'a yönelik muhalefetini AP'nin eski söylemini yeniden yorumlayarak iki temelde sürdürdü. İlkin DP-AP geleneğinin hür demokrasi söylemi yeniden yorumlanarak ANAP'a karşı kullanıldı. Yeni söylem, darbeyi ve ANAP'ı milli iradeyi ezerek demokratik bir iktidarı deviren, ardından da anti-demokratik koşullarda yapılan gayrımeşru bir seçimle iktidarı

---

[50].Özal, 1969 da DPT müşteşarı; 1979'de Demirel'in ekonomiden sorumlu müşteşarı ve nihayet darbe hükümetinde yine ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olmuştur. Siyasette AP ile MSP arasında gidip gelmiş, Demirel'e yakın olmakla birlikte 1977 seçimlerinde MSP'nin İzmir adayı olmuş ancak seçilememiştir. Özal'ın yeni sağcı kimliği açısından belki de en tayin edici özelliği ise 1975 yılından itibaren özellikle ithalat ve ihracatla ilgili özel şirketler kurmuş olması ve 1979'da anti-komünist aşırılıklarıyla ünlenen işveren sendikası MESS'in başkanı olmasıdır. bu bilgiler için bkz.(Çölaşan, 1989: 101-119)

gaspeden iki öz leş saldırı nesnesi olarak; DYP'yi de milli iradenin gerçek temsilcisi, demokrasi havarisi olarak kuruyordu (Acar,1991). 80'lerde iktidara karşı demokratik muhalefetin eksenine yerleşen Anayasa değişikliği tartışmalarında Demirel merkezi bir figür olarak belirdi. Ancak bu konuda da tutarlı, bütüncül ve ikna edici bir konum geliştirmedi. Demirel'in kendini popüler bir demokrasi militanı olarak kurmasının önündeki en temel engel, sistemin anti-demokratikliğini çok belirgin biçimde ben-merkezci bir şekilde algılaması, özellikle siyasi yasaklara vurgu yaparken daha derin bir düzeyde yeni düzene uyum sağladığının anlaşılmasıydı. Sağın ordu müdahelelerine karşı faydacı, ilkesiz ve uzlaşmacı yaklaşımı bir kez daha su yüzüne çıktı.

DYP'nin ANAP'a yönelik ikinci itirazı daha da çelişkili ve tutarsızdı. DYP burada eski popülist söylemi devam ettirip, neo-liberal iktisadi ve sosyal politikalardan zarar gören kitlelere seslenmek ile neo-liberal dönüşüme uyum sağlamak zorunluluğu arasında bölündü. Bu nedenle tüm eleştirileri, kısmi, tutarsız ve çekingen oldu. ANAP merkez sağı ekonomik liberalizmin gündemine çekerek DYP'nin zeminini oymuştur. Cizre-Sakallıoğlu, DYP'nin merkez sağın liderliğini ele geçirmek için verdiği kimlik mücadelesinde trajik bir konuma düşmesinin en temel nedeni olarak 80 sonrasının tüm sağ partileri yeni piyasa toplumu modeli merkezinde bir hizaya getiren dinamiklerini gösterir (Cizre Sakallıoğlu,1996:143). DYP'nin yeni döneme uygun bir kimlik edinme mücadelesi, liberalizme ilişkin ideolojik belirsizlikler, örgütsel uygunsuzluk ve geçiş döneminin dinamikleri nedeniyle bir kriz haline dönüşmüştür. DYP ideolojik olarak 80 öncesine saldırının hala yoğun olduğu tüm 80'li yıllar boyunca savunmacı bir var kalma politikasına sıkıştırılmıştır, AP mirasını savunma refleksi geliştirmiştir. Daha sonra da ANAP'ınkiyle boy ölçüşecek kadar başarılı bir neo-liberal kimlik geliştirmesi mümkün olmadı. Bu mücadele aynı zamanda bir karizmatik lider partisinden entellektüel kadroları öne çıkan ya da toplumdaki entellektüel kesimle bağlantı kurabilen bir ideoloji partisine dönüşme kaygısını da yansıtır (a.g.e.,145). DYP'nin neo-liberal dönüşümü sırasında yaşadığı sıkıntının temel nedeni, devletçi politikalar, popülizm ve patronaj ilişkileriyle merkeze bağlanan bir toplumsal tabana dayanıyor olmasıdır. Bunun yolaçtığı devletçi-muhafazakar ideoloji siyasi ve ekonomik liberalizmle gerilim içindedir. AP-DYP geleneğinini temel çelişkisi devlete yönelik popüler gücenikliği yine devlet merkezli ama popülist bir söyleme eklemlemesidir (a.g.e.). Bütün izm'lere karşı olan bir pragmatizm ideolojik yarılmayı yansıtır ve tutarsız ve muğlak politikalara yolaçar. DYP'nin 80 sonrasında ANAP'ın iktisadi politikalarını eleştirirken popülizme ağırlık vermesi bu mirasın izini taşır.

Darbenin sarsıcı etkisini en çok hisseden sol partiler oldu. Darbe hem merkez solda birbiriyle müthiş bir rekabet ve husumet ilişkisi içinde olan iki büyük partinin oluşmasına, hem de her birinin yeni döneme uygun bir sol yorumu yapmak için ideolojik belirsizliklere düşmesine yolaçtı. Darbe eski CHP ile 80 sonrası merkez-sol arasında önemli bir kırılmaya neden oldu[51]. Bu

çatışmanın bir boyutunu Ecevit'in CHP'nin elitist-devletçi geleneğine karşı çıkması oluşturuyordu. 80 öncesinin CHP'si toplumda gelişen sol hareketin etkisiyle oldukça sola kaymış ve işçi hareketiyle ilişkiler güçlenmeye başlamıştı. SHP ile DSP arasındaki bir diğer farklılık, Ecevit'in 80 öncesinde partisinin parti dışındaki radikal sol ile ilişkilerini kesmek istemesinden kaynaklanıyordu. Darbeden sonra ayrı bir parti örgütlenmesi olmayan sosyalist solun büyük bir kısmı SHP'ye yakınlaştı.

Darbe, sol hareketle birlikte CHP'ye de güçlü bir darbe indirmiş oldu. Darbenin sol oyları toplamak için kurdurduğu Halkçı Parti, 80 öncesinde iflas etmiş olan devletçi-popülist hatta geri dönüşü ifade ediyordu. SHP ANAP'a karşı muhalefetini siyasi demokrasi ve ekonomi konularında yoğunlaştırdı. Ancak her iki eleştiri de geniş kitleleri ikna edecek ne tutarlılığa ne de örgütsel toplumsal güce sahipti. Siyasi olarak SHP'nin programı, insana en yüksek değeri veren, gücünü halktan alan, insan hakları, özgürlük ve emeğe saygılı, demokrasiyi hayatın her alanına yayan, üretimle birlikte sosyal adaleti yayan, haksız kazancı önleyen, sosyal dayanışmaya öncelik veren ulusun birliğini ve bağımsızlığını güçlendiren ve dünya barışına katkıda bulunan bir rejimi öneriyordu. Bir darbe rejiminin hemen ardından gelen sol parti için oldukça ılımlı olan bu programatik söylem darbecilerin belirlediği yasal çerçeveye tamamen uygundu. Öte yandan darbenin getirdiği yasaklamalar en çok sol parti iddiası taşıyan SHP'yi etkiledi. Sendika, dernek ve meslek kuruluşlarıyla siyasi ilişki yasağı ve toplumun en dinamik kesimlerinin partiye üye olamamaları SHP'nin bu ılımlı hedefleri bile gerçekleştirmesini engelliyordu. Her şeye rağmen, sözkonusu kesimler sosyalist solun örgütlü olmadığı bu dönemde en azından seçmen olarak SHP'ye yakınlaştılar. Tüm örgütlenme olanakları ellerinden alınan toplumun sol kesimlerinin SHP'ye yaslanmak zorunda kalmaları ile partinin bu kesimlerin talep ve kaygılarını temsil edecek ideolojik ve örgütsel kapasiteye sahip olmaması arasındaki çelişki SHP'nin kaderini belirleyecekti. Darbe en büyük misyonunu gerçekleştirerek sosyalist solu büyük ölçüde siyasi arenadan sildigi gibi buna paralel olarak sosyal demokrasinin de ciddi bir çıkmaza girmesine yolaçtı. Bu krizin gelişimindeki önemli uğraklardan yedi Kürt milletvekilinin 1989'da Paris'te yapılan Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları Konferansına katıldıkları gerekçesiyle partiden ihraç edilmeleri oldu. Bu olayın ardından Güneydoğu'da partinin yerel örgütlerinin tabela indirmesiyle SHP ile bölge halkının bağlantısı kesilmiş oldu (Gökalp Yıldız,1996). ideolojik ve örgütsel sorunlarını aşamayan SHP nesnel zeminin gerektirdiği sol tavrı sergileyemediği için adım adım merkez sağa kaymış görünüyor. SHP'nin ne işçilerle ne de toplumun diğer ezilen kesimleriyle örgütsel ya da siyasi ilişkiler geliştiremediği; bu anlamda organik olarak onların temsilcisi olmadığı gibi idelolojik ve programatik düzeyde de yeni sağ söylemin etkisi altına girdiği açıktır. Ekonomiye yönelik eleştiriler de tutarlı bir programatik temelden yoksundu. Bir yandan dengeli bütçe, güvenilir ve sorumlu ekonomik yönetim, anti-enflasyonist politika ve iç borçların konsolidasyonu, öte yandan planlama, KİT'lerin özerkleştirilmesi, vergi reformu,

---

[51] .Ecevit darbeden hemen sonra MGK'nın bir bildirisini gerekçe göstererek başkanlıktan istifa etmişti. SHP'nin kurucu kadrosu Ecevit ile çatışan eski partililerden oluşuyordu. Ecevit'in tekrar birleşmemekte gösterdiği ısrarın işaret ettiği gibi lider ile kadrolar arasındaki

kamuda israfın ve kayırmanın engellenmesini öneren ılımlı pla ılamaya dayanan serbest piyasa ekonomisi savunuluyordu (Güneş Ayata,1993). SHP iddia etiği gibi sosyal demokrat iktisat politikaları üretemediği gibi 1989 yerel seçimleri sonucunda ele geçirdiği bir çok kent belediyesindeki sergilediği ekonomik yönetimiyle yürürlükteki ANAP zihniyetinden pek de farklı olmayan bir 'müteahhit partisi' imajı yarattı.

80'li yıllar boyunca seçmen desteğini adım adım arttırarak ancak 1991 seçimlerinde %10 barajını aşan DSP soldaki dönüşümü göstermesi nedeniyle önemlidir. DSP eski CHP geleneğinin eleştirisi üzerinden sağa kaymanın bir ifadesidir. Ecevit darbeyi eski CHP'den kurtularak yeni bir demokratik solu yapılandırmak için bir fırsat olarak değerlendirdi. Dolayısıyla bu parti kendini, tüm 80'ler boyunca, asıl olarak darbenin yolaçtığı yeni sorunlar temelinde değil, CHP-SHP karşıtlığı içinde kurdu (Hanoğlu,1996). Ecevit'e göre eski CHP ve yeni SHP hizipçi bir iç yapıya sahip olmaları, elitist bir geleneği sahiplenmeleri ve parti dışı aşırı sol ve bölücü odakların etkisi altında olmaları nedeniyle tedavi edilemeyecek düzeyde yozlaşmışlardır. Sağın hızlı gelişimi karşısında sosyal demokratların birleşmesi gerektiği yolundaki giderek artan baskılara inatla direnen Ecevit, bu zaaflardan arınmış ve tamamen kendi kontrolü altında saf bir parti oluşturmaya çalıştı (a.g.m.). Bu projeye göre DSP tavandan değil, tabandan kurulacak, gerçek bir iç demokrasiyle yönetilecek, hiziplere ve aşırı sol odakların etkilerine kapalı olacak ve ulusal-kültürel değerlere saygılı bir demokratik sol ideolojiyi benimseyecektir. Ecevit'in bu projede oldukça trajik bir başarı sağladığı ya da bir pirüs zaferi kazandığı söylenebilir. DSP'nin hizipler ve aşırı sol odaklar etkisine kapalı olmasının bedeli, Ecevit'lerin parti üzerindeki kişisel ve mutlak hakimiyetleri nedeniyle parti yaşamının felç olmasıdır. Türkiye'de siyasi partilerde tek adam yönetimi alışılmış olmakla birlikte DSP, bu tür bir yönetimin örgütsel büyüme ve ideolojik tartışmaya tam bir ket vurduğu tek örnektir. DSP varoluşunu ve bekasını herhangi bir ideolojik ve örgütsel güce değil, lideri Ecevit'in kişisel karizmasına bağlamış görünmektedir. Öte yandan 'demokratik sol' diye adlandırarak kendini marksizmden ve SHP tarzı sosyal demokrasiden açıkca ayırmak isteyen DSP sonuçta, milliyetçilik tarafı ağır basan bir 'sol' konum edinmiştir. CHP geleneğinin elitist karakteri nedeniyle sağ partilere yaklaşmış olan halk kitlelerine ulaşmak yolundaki iyiniyetli kaygı, özelikle Kürt sorununda belirgin bir milliyetçi yaklaşıma yolaçmıştır. Bölgede yaşanan problemin siyasal ve kültürel boyutlarını yok sayarak, feodalizmin dış mihraklar tarafından kaşınması sorununa indirgeyen Ecevit, bu nedenle bölgede hiç bir varlık gösteremeyen iki partiden biri olmuştur.

1983 genel seçimlerine katılmaları askeri yönetim tarafından engellenen partilerin de katıldıkları 25 Mart yerel seçimleri partiler arasındaki ilişkilerin ve meclisteki dengelerin dönüşmeye başladığı ilk dönemeç olarak önemlidir[52]. Bu gelişme ANAP'ın ilk gerçek demokratik seçimden

---

çatışma oldukça kuvvetliydi ve 12 Eylül darbesine gösterilen tepkilerin farklılığı nedeniyle çatışma daha da derinleşmişti.

zaferle çıkarak kendini kanıtlayan merkez sağın yeni partisi olduğu idiasını güçlendirirken, meclis içi ve dışındaki partiler arasındaki etkileşimleri kuvvetlendirmiş, çözülme ve birleşmeler gündeme gelmiştir[53]. Böylece eskileri en az 10 yıl süreyle siyasi arenadan sürmek isteyen darbeden sadece iki yıl sonra 80 öncesinin tüm partileri siyasi mücadelede yerlerini almaya başladılar. Sonuç olarak darbenin, eskilerin tasfiyesini sağlayamadığı gibi bir de amaçlananın tam tersine merkez sağ ve solda ikişer büyük parti oluşmasına yolaçmış olduğunu görüyoruz[54].

Siyasi partiler konusunda darbenin amaçladığı dönüşümün tam olarak gerçekleşmediğini hatta tam tersine dinamiklerin güçlendiğini söyleyebiliriz. 80'ler boyunca ANAP'ın mecliste güçlü bir çoğunluğa sahip olarak iktidarda kalması geçiş döneminin kolaylaştırmıştır[55]. ANAP'ın yeni sağın parlak çocuğu olarak oyuna baştan avantajlı başlamasının en temel nedeni elbette sol alternatifin çok sert bir darbe yemiş olması ve 80'ler boyunca kendine gelememesidir [56].Dönemin sonuna doğru özellikle 89 yerel seçimlerinde ortaya çıktığı gibi milliyetçi ve islamcı sağın gerçek partilerine dönme eğilimi belirginleşmiştir. Ancak daha derin bir analiz orta ve uzun vadede amaçlananların tam tersi dinamiklerin güçlendiğini ve 90'lı yıllarda ciddi bir krize doğru yol aldığını gösterecektir. İlkin darbe, merkez sağ ve solda iki partinin yapısallaşmasına ve özellikle sağın birleşmesini engelleyen husumet tohumlarının ekilmesine yolaçmış görünüyor. Öte yandan en önemli hedeflerden biri olan toplumsal depolitizasyonun sağlanamaması, tam tersine toplumla bağları zayıflatılan parti yapılarının yeni bir politizasyon sürecini beslemesi sözkonusudur (Cizre Sakallıoğlu,1996c). Sonuçta 80'lerin sonuna doğru yaklaşılırken iki partili ılımlı bir merkezci sistem yerine çok partili ve çok kutuplu bir sistemin geliştiğini ve yeni bir koalisyon hükümetleri dönemine zemin hazırlandığını görüyoruz (a.g.m.).

---

[52].Seçim sonuçları ANAP'ın genel seçimdeki başarısının devam ettiğini. (%41.5) öte yandan darbenin yarattığı iki yapay partinin seçmen desteğini hızla yitirerek yerlerini meclis dışındaki muhalefet partilerine bıraktıklarını göstermiştir. (HP %98.8. MDP %7.1. SODEP %23.4. DYP %13.2 RP %4.4) Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. (Turan, 1988; Ergüder ve Hofferbert, 1988)

[53].1985'de HP ile SODEP birleşmesi sonucu SHP oluşmuş. 'iktidara mahkum' MDP'nin kendini feshetmesi ve milletvekillerinden çoğunun DYP'ye katılmasıyla meclis dışındaki ana muhalefet meclise girme şansını bulmuştur. Öte yandan 80 öncesinin diğer iki önemli partisi olan MSP ve MHP de eski liderlerinin başkanlığında RP ve MÇP olarak yeniden dirildiler. bkz. (Turan, 1988; Ergüder ve Hofferbert, 1988)

[54].Bu altı partinin katıldığı 1987 genel seçimleri %36'lık oy ve %52'lik temsille ANAP'ı birinci parti olarak iktidarda tutarken, SHP'yi ana muhalefet konumuna yükseltmiş (%24.7), DYP'nin oylarını yükseltmiş, (19.3), diğerlerini ise meclis dışında bırakmıştır. Seçimin en önemli sonucu ANAP'ın diğer sağ partiler aleyhine merkez sağda sağlam bir konum edinmesidir. bkz. (Ergüder ve Hofferbert, 1988)

[55].1983 seçimlerinde aldığı %45'lik oy oranını adım adım yitirerek 91 seçiminde %20.9'a inen ANAP bu keskin düşüşe rağmen 80'lerin en büyük ve başarılı partisidir. 1989 yerel seçimlerinde %21.75'e düşene dek katıldığı seçimlerde ve bu niteliği taşıyan referandumlarda %30 üzerinde oy almıştır. Daha önemlisi yürürlükteki çoğunlukçu seçim sisteminin her seferinde iktidardaki büyük partiyi daha da güçlendirecek şekilde yeniden yazılmasıyla ANAP oy oranının üzerinde bir temsil gücüne kavuşmuştur. Bunun şahika noktası, 1987 genel seçimlerinde aldığı %36.3 oya karşın mecliste %64.9'luk bir temsile ulaşmasıdır. Bu seçimde uygulanan barajlar nedeniyle DSP, RP ve MÇP toplam oyları %18.6'ya ulaşmasına rağmen meclis dışında kalmış, bu da ciddi bir temsil sorununa yolaçmıştır. Dolayısıyla ANAP'ın parlayışında sağın ideolojik önderliğini kendi gücüyle hak etmesinini yanısıra önce darbe yönetiminin daha sonra da iktidar konumunun ona sağladığı haksız rekabet koşullarının etkili olduğunu vurgulamalıyız. Siyasi yasakların kalkmasına ilişkin 6 Eylül 1987 referandumunda sergilediği tavrın açıkça kanıtladığı gibi ANAP bu haksız rekabet koşullarını savunmuş, üstelik %49.7 red oyunu kendi hanesine yazmıştır. Seçim kanunları ve seçimler hakkında bkz. (Sabuncu ve Şeker,1996)

[56] Sola ait en ufak duyarlılıkların toplumdan ve siyasi alandan sürülmek istenmesinin yarattığı genel sağa kayış olgusu bir yana, ANAP partiler sisteminde en çok merkez solun bölünmüş olmasından faydalanmış görünüyor. Örneğin 87 seçimlerinde SHP ve DSP'nin toplam oy oranı %33.3'tür. 80'lerin sonuna doğru göze çarpan bir diğer olgu, ANAP'ın sağın tüm unsurlarını kendinde toplama iddiasını zayıflatan şekilde diğer sağ partilerin güçlenmesidir. bkz. (Sabuncu ve Şeker, 1996)

80 darbesinin en şiddetli eleştirdiği kurumların başında gelen meclis, yasal ve Anayasal düzenlemelerin temel ilgi alanlarından biri oldu. Anayasanın güçlü bir yürütme oluşturma hedefini tamamlayan bir diğer misyonu meclisi "bir siyasal arena olmaktan çıkarıp, bir çeşit yasa fabrikası durumuna sokmak" idi (Soysal,1986:309). Getirilen bazı değişiklikler meclisin daha rasyonel çalışmasını ve siyasi sürecin tıkanmasının engellenmesini sağlamaya çalışır görünse de değişikliklere ana karakterini veren, temsil, katılım ve denetime karşı etkin yönetimi geliştirmek kaygısı olmuştur[57].

83-87 dönemi meclisiyle ilgili olarak şu genel gözlemler yapılabilir: 83 meclisi bu döneme, meclisin kapatılarak tüm parti ve seçim kanununu yenilenmesinin yanısıra, askeri müdahelelerle tüm parti politikasının altüst olmasının ardından başlamıştır. Bu durumun getirdiği sıkıntılar tüm döneme yayılmış ve derinleşerek devam etmiştir. En deneyimsiz meclis aynı zamanda cumhuriyet tarihinin en yaşlı meclisidir[58]. Yasama faaliyetini etkileyen bir diğer unsur parti yapılarının çok hiyerarşik, ve disiplinli olmasıdır. Kalaycıoğlu bu verilere dayanarak, meclisin kurumsallaşma düzeyinin çok düşük olmasının yasamayı yürütmenin müdahelelerine daha açık kıldığını belirtir (1988:61). Gerçekten bu dönemde iktidar ve muhalefet arasındaki yasama alanındaki ilşkiler büyük ölçüde iktidarın denetimi altında kalmıştır. Meclis çoğunluğuna dayanan ANAP, gündemi elinde tutmuş, soruşturma ve önergeleri istediği gibi savuşturmuş, istediği yasaları ve özellikli KHK'leri rahatça çıkarmıştır.

c.4. Askeri Vesayetin Artması

80 sonrasında askeri kurumların ağırlığını öne çıkaran dinamik, sivillerin de kendi çaplarında katkıda bulundukları bir "milli güvenlik devleti" projesinin geliştirilmesi gerekliliği olmuştur. 12 Eylül darbesiyle açılan 80'li yıllar boyunca askeri otoritenin sivil yönetim üzerindeki etkisi sürekli artarak vesayet ilişkisi halini aldı. Silahlı Kuvvetlerin hem kurumsal özerkliği hem de sivil yönetime müdahele gücü giderek arttı. Kurumsal olarak bakıldığında bu vesayet ilişkisinin iki

---

[57].Bu amaçla getirilen en önemli değişiklikler Senato'nun kaldırılması, üye sayısının 400'e indirilmesi ve dönemin 4'den 5 yıla çıkarılmasıdır. Bunun yanısıra, toplantı ve karar yeter sayılarının indirilmesi, mecliste grup kurmak ve gensoru önergesi vermek için gerekli yeter sayının 10'dan 20'ye çıkarılması, soruşturma önergesi için yeterli sayının 40'a yükselmesi, hükümet kurulamaması ve cumhurbaşkanı seçilememesi durumunda seçimlerin yenilenmesine gidilmesi, anayasa mahkemesinde iptal davası açmak hakkının sınırlandırılarak Cumhurbaşkanının yanısıra sadece iktidar ve muhalefet meclis grupları ile en az beşte bir üyeye tanınması gibi önlemler de sayılmalıdır. bkz. (Sosyal, 1986:310-313)

[58].Meclisin en göze çarpan özelliklerinden birisi üyelerin sadece %15'inin daha önce parlementer deneyime sahip olmasıdır. Tüm cumhuriyet tarihinde rastlanan bu en düşük oran siyasetin, darbenin ve yeni sağın dilediği gibi yenileneceğinin en önemli işaretidir.Daha önce parlementer deneyim sahibi olmamak bir yana bu meclis üyelerinin siyasete olan ilgisi de çok sınırlıdır. (%24'ü siyasetle 1983'de, üçte biri siyasetle orta yaşdan sonra ilgilenmeye başlamış, yarısı hiçbir parti ya da dernek üyesi olmamış, parti politikasına girenlenin çoğu yerel düzeyde bulunmuş, çok azı parlementer kariyere devam etmeyi düşünen bir topluluktur.) Milletvekileriyle ilgili bilgiler için bkz. (Kalaycıoğlu,1988:51-59; Tachau,1988). Kalaycıoğlu'nun dikkat çektiği bir diğer özellik, protesto, fiziki saldırı, hakaret, tehdit, bağırıp, çağırrma ve silah çekme gibi uygunsuz hareketlerin özelikle 85'den itibaren çok çeşitlenmiş ve yoğunlaşmış olmasıdır. Muhalefet ile iktidar arasındaki ilşkilerin bir dost/düşman terimleriyle algılandığı bu meclis siyasi muhalefete hoşgörü açsından son derece olumsuz bir tablo çizer. (1988:54-55)

temel kurumu Cumhurbaşkanı ve MGK olarak beliriyor. Cumhurbaşkanlığı makamı iki bakımdan askeri vesayeti kurumlaştırıyordu. İlkin darbe lideri cumhurbaşkanı olmuş, konseyin diğer komutanları ise altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi adı altında faaliyete devam etmişlerdi. Dolayısıyla altı-yedi yıllık bir süre için adı konulmuş, açık bir vesayet rejiminin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan Anayasa, cumhurbaşkanlığı makamını bu geçici sürenin de ötesinde her zaman için darbenin yarattığı Anayasal reijmin koruyucusu ve gözeticisi olma işleviyle yükledi. Parlementer sistemin mantığı gereği sorumsuz olan bu konumun genişletilmiş yetkilerle donatılmasının arkasında, tarihsel geleneğe uyarak Cumhurbaşkanlığının doğrudan ya da dolaylı olarak askerin denetiminde olacağı beklentisi vardı. 80'li yıllarda Cumhurbaşkanının ne tür bir rol oynadığına yukarda değinmiştim.

80'lerde asker-sivil ilişkilerinde öne çıkan kurum MGK oldu. İlk kez 61 Anayasasıyla oluşturulan bir kurum olarak MGK, "milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek" le görevlendirilmişti. Ancak fiili olarak MGK, "Bakanlar Kurulu kararlarının yüksek rütbeli komutanlarla birlikte alındığı bir üst kabine niteliği kazanmıştı" (Soysal,1986:345). 71 değişikliklerinde kurumun ağırlığını arttıran hükümler 82'de doruk noktasına ulaştı. Anayasa, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan ve asker üyeleri çoğunlukta olan bu kurulun devletin varlığı ve bağımsızlığı,ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliği konularında aldığı "kararların Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınmasını" öngörüyordu (Madde.118). MGK'nın sistem içindeki varlığının anlam ve önemini Anayasa metninden çıkarsamak ancak kısmen mümkündür. Soysal'ın da işaret etiği gibi asıl tehlike 'milli güvenlik' kavramının oldukça geniş yorumlanması sonucunda 'nerdeyse Bakanlar Kuruluna paralel, fakat siyasi sorumluluk taşımayan yeni bir karma karar organının yaratılmasıdır" (Soysal,1986:346; Özdemir,1996)[59].

Milli güvenlik devleti projesinin yürürlükte olduğu 80'lerde bu tehlike tam bir gerçeklik kazanmıştır. Askerin sivil siyaset üzerindeki vesayetini kuran temel güç MGK ise, kurumsal özerkliğini artırarak sivil siyaset üzerindeki gücünü pekiştiren kurum da Genelkurmay Başkanlığıdır. GKB, savunma politikasının, ordu bütçesinin, gelecekteki silah sistemlerinin, silah tedariki ve üretiminin, iç güvenlik politikalarının ve terfilerin belirlenmesinde ve istihbarat toplanmasında sivil siyasetten önemli bir özerklik kazanmıştır (Cizre Sakallıoğlu,1996).

c.5. Devletin Zor Aygıtının Güçlenmesi

---

[59].80'lerde MGK, okullarda müfredatın belirlenmesi, TV istasyonlarının yayın saatinin belirlenmesi, DEP milletvekilerinin dokunulmazlıkarın kaldırılması, bazı hapishane ve TV istasyonlarının kapatılması, Bayındırlık Bakanlığının Güneydoğu'da bürokrat

80'li yıllarda ordunun kurumsal ve siyasal güçlenişinin ana nedenlerine yukarda değinmiştim. Güneydoğu bölgesinde etnik kökenli bir ayrılıkçı harekete karşı sürdürülen düşük yoğunluklu bir savaş, ordunun güçlenmesinde etkili olmuştur. Sadece askeri degil, tüm siyasi boyutlarıyla MGK tarafından yönetilen bu savaş, sık sık işaret edildiği gibi TSK'nın modern bir savaş gücü olarak yeniden yapılanmasını da sağlamıştır. Genelkurmay'ın belirlediği, her zaman tartışılmadan kabul edilen savunma bütçesi giderek artmış, ordu silah, istihbarat ve insan gücü olarak modernleşmiştir. Kısacası savaş, ordunun sadece siyasi önemini artırmakla kalmamış, Türk modernleşme tarihinin bu 'ilk ve en' modern kurumunu daha da modernleştirmiştir.

Devletin zor aygıtının güçlenmesi konusunda 80'lerde öne çıkan en önemli dönüşüm polis kurumuyla ilgili oldu. Fiziksel yetersizlikleri ve ideolojik bölünmüşlüğü nedeniyle 80 öncesinin en çok eleştirilen kurumlarının başında gelen polis, darbeden sonra tam bir bakıma alındı[60]. Polisin fiziksel gelişimiyle ilgili rakamlar 50 milyonluk bir ülke için normal, hatta gecikmiş bir gelişme olarak görülebilir. Bu nedenle zor aygıtının güçlenmesi derken, fiziksel gelişmeye değil, asıl olarak araçların ve personelin nasıl bir zihniyetle ne tür faaliyetlerde kullanıldığına bakmak gerekir. Bu noktada 80 sonrası Türkiye'sinde otoriter-faşizan bir zihniyetle, giderek artan toplumsal kesimler üzerinde baskı kuran bir polis devletine doğru hızlı bir gidişin sözkonusu olduğunu tesbit edebiliriz. Bu tür bir rejimin nesnel koşulları hem fiziksel modernizasyonla hem de polisi yeni yetkilerle donatan yeni bir yasal cerçeveyle sağlandı. Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanununda yapılan 1985 tarihli değişikliklerle polise silah kullanma ve suç işleme konusunda esneklik tanınırken, soruşturma yetkisi de İçişleri Bakanlığının iznine bağlanarak zorlaştırılıyordu (16 Haziran 1985 tarihli ve 3233 sayılı Kanun). Sözkonusu yetkiler bu iş için özel olarak seçilmiş olan belirli ideolojik eğilimlere sahip bir polis kadrosunun elinde sonuna kadar kullanıldı. Emniyet örgütü, iktidarın milliyetçi-muhafazakar kanadının en önemli kadrolaşma mekanlarından biriydi. Bora, polisin dönüşümünde verili devlet ideolojisini kendi neo-liberal ideolojisine tabi kılmak isteyen Özal'ın önemli bir etkisi olduğuna işaret ediyor (Bora,1996). Özal, "polisi sadece teröre karşı değil, biraz da orduya karşı 'sivil' gücün inisiyatifini geliştirmek üzere, siyasi otoritenin-aslında kendisinin- denetiminde bir güvenlik gücü olarak serpiltmeyi hedeflemişti"[61].

---

atamalarının yapılması, terhis olacak askerlerin askerlik süresinin uzatılması gibi çok çeşitli konularda kararlar almıştır. Bkz. (Sakallıoğlu, 1996)

[60].Darbecilerin ilk işlerinden biri yeni bir yasal düzenlemeyle polisin spor klübü dışındaki herhangi bir derneğe üye olmasını yasaklamak olmuştu. Ardından büyük ölçüde sol eğilimli polisleri hedef alan çok büyük boyutlu (yaklaşık 12 bin kişi) bir tasfiye operasyonuna gidildi.bkz. (Nebiler,1996) Darbe yönetimi döneminde yürürlüğe sokulan EMREMO programıyla, Emniyet kurumu, araç gereç ve personel olarak çok büyük bir atılım dönemine girdi. bkz.(Metin ve Eraslan,1996) 80'lerin sonuna varıldığında bu kurum, 80 öncesi arkaik görünümünden kurtulmuştu.

[61].Özellikle Güneydoğu'da görevlendirilen Özel Tim ile ANAP'ın ülkücü kanadı arasındaki organik ilişki göze batacak kadar güçlüydü. 80 sonlarında yoğunlaşmaya başlayan tüm toplumsal olaylarda polis giderek daha açıkça ideolojik tarafını belli edecek şekilde davranmaya başladı. Güneydoğu'da ise özel timciler bozkurt ve üç hilal gibi MHP simgelerini kullanmaktan hiç çekinmediler.(Bora, 1996)

Türkiye'de zor aygıtının güçlenmesi karşılıklı olarak birbirini pekiştiren iki boyutuyla analiz edilmelidir. İlk boyutu polisin toplum üzerindeki eylemleri ve etkinliğinin artması, ikincisi ise devlet aygıtı içinde özerkliğini artırarak sonuçta denetimden çıkmasıdır. Daha derindeki nedenin birincisi olduğunu, toplum üzerindeki eyleminin genişlemesinin bir noktasında denetimden çıkmaya başladığını ve bu nedenle ilk boyutun daha da derinleştiğini söyleyebiliriz. Polisin birey ve toplum üzerindeki eylemliliği doğrudan insan hakları ihlalleri şeklinde gerçekleşti[62].

Polisin, toplum üzerindeki eyleminin artmasının belli bir noktasında denetimden çıkmaya başladığını söylemiştim. Bu kritik noktayı aşmasını mümkün kılan elbetteki devlet aygıtı içindeki güçler dengesi olmuştur. Diğer devlet kurumlarının yaptığı ve yapmadığı şeyler polisin gücünü devamlı arttırmıştır. Bu noktada özellikle polisin eylemlerinden siyasi olarak sorumlu olan hükümetin koruyucu ve kollayıcı tavırları etkili oldu. Güvenlik kuvvetlerinin şevki ve moralinin kırılmaması kaygısı belirleyici oldu. 80 sonlarında polis, ideolojik keskinliği ve kararlılığı, örgütsel gücü ve iç dayanışması, sivil yönetim üzerinde yürüttüğü lobi faaliyeti, kendi gücünü zedeleyen yasalara karşı gösterdiği pasif ve aktif direnç, medyayı ideolojik amaçlarla ustalıklı biçimde kullanarak imaj mühendisliğine yönelmesi, gösteri yürüyüşü ve bildiri dağıtması, yaptığı işi kişisel bir kan davası olarak görmesi, hukuk tanımaz eylemlerine yönelik tüm tepkilere rağman ısrarla devam etmesi, hükümet çevrelerinden gelen eleştirilere dahi meydan okuyarak tehditkar yanıt vermesi, milletvekillerinin dövülmesi gibi nedenlerle devlet içinde devlet ya da bir parti görünümü kazanmaya başladı (Bora,1996).

Polisin güçlenip, özerkleşmesinin en önemli boyutlarından biri kendini politik-ideolojik bir kamp olarak kurmasıdır. Bu süreçte polisi devletin görünür timsalleri' olarak kutsayan milliyetçi-muhafazakar entelijensiya ve medya büyük bir katkıda bulundu. Polisin ordunun yanısıra devletin asli sahiplerinden biri konumuna gelmesi sürecinin uğraklarından biri "ordudan polise ideolojik misyon ve simgesel anlam naklinin gerçekleşmesi" oldu (Bora,1996). Bu söylemde polis, artık iç düşman ve vatan haini olarak kodlanan siyasi muhalifler ve teröristlere karşı fedakarca, kendi canını tehlikeye atarak mücadele eden ve sonuçta şehit olan; verdiği mücadelenin çeşitli toplumsal eleştiri ve yasalarla sınırlanması girişimlerinde şevki kırılan; herşeye rağmen misyon edindiği bu görevi sonuna kadar yerine getirme kararlılığı içinde olan bir siyasi özne olarak kuruluyor. Polis öznesinin kuruluşunda bir yandan vatan haini düşmanlar öte yanda şevk ve moral yıkımına neden olan herkes, özellikle de sivil siyasetçiler ve medya rol oynadılar.

---

62 .80'li yıllara ait insan hakları raporlarının gösterdiği gibi bu dönemde polis, güvenlik soruşturması, fişleme, gözaltına alma, pasaport vermeme, gözaltında kaybetme, işkence, yargısız infaz gibi çok çeşitli şekilerde kişi hak ve özgürlüklerini ihlal eder şekilde davranmıştır.bkz. (Uluslararası Af Örgütü Türkiye Raporları, 1989)

c.6. Devletin İdeolojik Aygıtının Güçlenmesi

80 öncesinin çok eleştirilen ve darbenin söyleminde belirleyici olan olgusu, toplumdaki ideolojik kamplaşmanın siyasi partiler ve bazı kamu kuruluşları yoluyla devletin içine taşınmış olmasıydı. Siyasi elit arasında sorunun tesbiti ve çözümünde bir uzlaşma sağlanamaması devletin anarşi ve terör konusundaki acizliğine neden olarak gösteriliyordu. Darbe öncelikle merkezdeki siyasi eliti birleştirip, sonra da toplumun tüm dokusuna yayılacak yeni bir ideolojik yapılanmanın zorunlu olduğu tesbitini yapmıştı. Dolayısıyla 80'ler çok güçlü bir ideolojik ivmeyle başladı. Yukarda, bu yeni resmi ideolojinin gelişimi açısından 70 sonlarının sağ zihniyeti ile darbe ve sonrası arasında bariz bir süreklilik olduğunu belirtmiştim. Bu sürekliliğin ifadesi, 80 öncesinde Türk sağ entelijensiyasının etkili örgütü olan Aydınlar Ocağı tarafından dile getirilen ve darbe rejiminin resmi idelojisi haline gelen Türk-islam Sentezidir (Bora ve Can,1991:177-151). Darbenin yeni Kemalizm yorumunu pekiştiren bu sentez fikri doğrultusunda devletin ideolojik aygıtları yeniden düzenlenerek önem kazanmışlarıdır. Ancak birazdan ele alacağım gibi hem iç çelişkilerle dolu olan hem de tarihsel konjontüre pek uymayan bu resmi ideoloji 80 sonlarına doğru geri plana çekilmiştir. Birçok konuda olduğu gibi ideolojik dönüşüm konusunda da darbenin topluma empoze etmeye çalıştığı plan tam istenildiği gibi değil, önemli kırılmalara uğrayarak gerçekleşebildi. Üstelik gerçekleştiği haliyle bu plan, ülkeyi ideolojik yumuşamaya ve uzlaşmaya değil, amaçlananın tam tersi bir kutuplaşma ve çatışmaya götürdü.

Darbenin Türk-İslam Sentezi düşüncesinden ne kadar etkilenmiş olduğu, 1973 tarihli Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, 1983 tarihli Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nın Milli Kültür Raporu ve 1986 tarihli Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'nda (AKDTYK) benimsenen rapor, Aydınlar Ocağı'nın topladığı Milliyetçiler Kurultayı Bildirisi ve 86 tarihli Aydınlar Ocağı'nın Milli Mutabakatlar Çağrısı gibi temel metinler üzerinden kolayca gösterilibilir (Güvenç vd, 1991). Diğerlerine kaynaklık eden asıl metin olarak **Aydınlar Ocağı'nın Görüşü** üzerinde durmak gerekir.

Görüşün amacı, Türkiye'nin güncel sorunlarına var olma (beka) davası, siyasi huzur, ekonomik kalkınma, aklın (ilmin) hakimiyeti ve milli eğitim konuları çerçevesinde çözümler önermektir[63]. Ocak, kendi misyonuna uygun olarak ülkenin tüm sorunlarının temelinde milli kültürle ilgili yozlaşma ve eksiklikleri görmektedir. Metindeki yoğun milliyetçi söylem, ulusal ve uluslararası ilişkilerin, her milletin kendine has organik ve değişmeyen bir kültürel öz taşıdığı varsayımı temelinde kavranmasına dayanır. Milleti esas olarak kültürle tanımlayan bu söylem, Batı milleti ve Türk mileti arasında ihlal edilmemesi gereken net bir farklılık hatta karşıtlık tanımlar. Türk milletinin hali hazırda karşı karşıya olduğu iç ve dış tehdit tam da iki kültür arasındaki bu farklılığın muğlaklaşmasından kaynaklanmıştır. Kimlikler arası sınırı ihlal ederek milletin

---

[63] Aydınlar Ocağı'nın Görüşü için bkz. (Güvenç vd., 1991:41-48)

varoluşuna yönelik tehdit yaratan Batı emperyalizmi ve onun iç işbirlikçilerinin temel aracı hümanizmdir. Hümanizm ve ona eşlik eden everenselcilik, tanım gereği milli kültür düşmanlığı olarak görülür. Türk milli kültürünün biricik ve yüce niteliğini görmeyen, yadsıyan herkes bu eleştiriden nasibini alır. Ancak, bu söylemin asıl ötekisi, Komünizmdir. Batı kültürünün en yıkıcı ürünü olarak görülen komünizm, Türk milletine yönelik temel tehdit olarak kodlanır. Daha genel bir hümanizm eleştirisi ise milli kültürün idrakine varmayarak sonuçta komünizme ve yokoluşa yolaçan diğer siyasi özneleri hedef alır. Buna göre, özellikle laik cumhuriyetçilik, milli kültürün özünü zedeleyerek, komünizme uygun ortamı hazırlamıştır. Bu söylemde tüm cumhuriyet tarihi ve özellikle Atatürk sonrası dönem, adım adım milli yokoluşa doğru ilerleyen bir yozlaşma süreci olarak görülür. Varılan noktada hümanistler Türkiye'yi ve milli kurumları öyle sarmışlardır ki, onlardan kurtulmak için bir 'Kültür İhtilali' yapmak gerekir.

Görüldüğü gibi Ocağın milliyetçiliği aslen bir kültürel milliyetçiliktir. Milli kültürün dolayısıyla miletin özü ise islamdır. Biri milliyeti, diğeri dini ifade eden iki farklı ilke böylece senteze, daha doğrusu bir özdeşliğe kavuşturulur. İslam ile Türklük karşılıklı olarak birbirlerini koruyup, geliştiren iki tamamlayıcı öğedir. Aydınlar ocağı metinlerinde islam, asıl olarak milliyetçi-devletçi bir perspektiften anlam ve önem kazanır. Yani kültürel miliyetçilik aynı zamanda güçlü devlet vurgusuyla tamamlanır. Tarihsel olarak islamla Türk devleti özdeşleşmiş, bu özdeşlik her ikisini de güçlendirmiştir. Cumhuriyet dönemi ise giderek artan şekilde hem sentezin iki öğesi arasındaki mesafenin açılması hem de milli kültürün artık devletin temel politikası olmaması nedeniyle bir yozlaşma dönemidir. 60'lı yıllar bu yozlaşmanın en olgun ifadesi olarak görülür. Devletin acz içine düşmesinde ve yeniden güç kazanmasında milli kültür anahtar konumdadır. Bu devletçi zihniyet, islamı, aslolarak mileti bütünleştiren, organik bir uyumu sağlayan ve sonuçta devleti güçlendiren bir düzen ilkesi olarak görür. İslamiyete indirgenen tüm gelenek, örf ve adetlerin ortak özü, uyum, itaat gibi değerlerdir.

Ocağın siyasi huzur adına önerdiği herşey otoriter-devletçi bir düzen arayışını yansıtır. Örneğin, demokrasi yöneticilerin seçimle iş başına gelmesine indirgenirken, üstüne üstlük seçilmiş iktidarın meşruiyeti, milli kültür politikasına uymasına bağlanır (Güvenç vd.1991:44). Yani, milli kültür, milli iradenin ve demokrasinin meşruluk temeli haline gelir ve demokrasi "Milli irade yoluyla, milli kültürün iktidara gelmesi" olarak tanımlanır (a.g.e.,45). Milli irade ve kültür böylece toplumun üzerinde bağımsız bir konumda tanımlanınca demokratik çoğulculuk ve özgürlük ilkeleri anlamsız hatta tehlikeli görünür. 61 Anayasası, çoğulcu özgürlük anlayışını anarşiye yolaçarak devlet otoritesini zedelemekle suçlanmaktadır. Bu tür bir otoriter zihniyet gözönüne alındığında Ocağın sadece aşırı sol ve sağ partilerin yasaklanması önerisi pek de inandırıcı değildir. Aydınlar Ocağı ile darbeciler arasındaki temel bağlantı işte bu devletçi anlayış üzerinden kurulur. Seçimle gelenlere bile güvenilmediği bir durumda milli kültür politikasını uygulayacak ve devletin bekasını sağlayacak tek kurum ordu olarak belirir. Aslen ordu türk milletinin kültürünün kurucu öğelerinden birisidir. Türk milleti ordu-milletdir. Ocağın önerdiği

"ordu-iktidar bütünleşmesi" darbeyle gerçekleşecektir. Türk-islam sentezinin devletçi zihniyetinin bir diğer boyutu Batıyla kurulan ilişkidir. Güçlü bir devletin güçlü bir sanayi yapısına dayandığı ve bunun için Batı'nın tekniğini en iyi şekilde almak ve geliştirmek gerektiği görüşü, milli kültürle batı arasındaki tek bağlantıyı kurar. Böylece teknik medeniyete irdirgenen Batı'nın hiç sorun çıkarmadan milli kültüre alınabileceği düşünülür.

DPT'nin Milli Kültür Raporu tamamen Ocağın görüşlerinin yansımasıdır[64]. Bu raporun ve onu izleyen Atatürk Yüksek Kurulu raporunun önemi, darbenin açtığı rahat ortamda bütüncül ve radikal bir kültürel planlama yapma çabasının ilk adımları olmalarıdır. 80 öncesi bunalımın nedeni milli kültürün çözülmesi olarak görüldüğünden devlet eliyle milli kültürün planlanıp, onarılması zorunlu görünür. Her iki raporda Türk-islam Sentezi, "kapsam olarak topyekün ve uygulama tarzı olarak otoriter bir kültür planlaması"olarak gündeme gelir (Güvenç vd,1991:60). Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu'nda (AKDTYK)' benimsenen rapor ise bu kültürel planlama arayışının ulaştığı boyutları en iyi şekilde sergiler[65]. AKDTYK, darbenin kültürel alana doğrudan müdahele etmek için oluşturduğu ve Anayasal statü sağladığı tek kurum olarak özel bir önem taşır. Cumhurbaşkanının gözetiminde ve Başbakanlığa bağlı olarak çalışacak olan bu kurum, 80 öncesinde iki ayrı özerk kurum olarak varolan Türk Dil Kurumu (TDK) ve Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) içerilmesi ve bunlara yeni kurulan Atatürk Kültür Merkezinin eklenmesiyle oluşturulmuştu. Atatürk'ün TDK ve TTK ile ilgili vasiyetini ihlal ederek kurulan kurumun bu şekilde oluşturulmasının nedeni, hem iki kurumun özerkliğine son vermek hem de doğrudan devlet denetimi altında daha eşgüdümlü çalışan bütünlüklü bir kültür politikasını mümkün kılmaktır. Anayasada verilen görev ise, Ataürkçü düşünceyi ve Türk kültürünü...yaymaktır. Bu kurumun işinini devlet tarafından ne kadar önemsendiğinin en iyi kanıtı, raporun görüşüldüğü toplantıya cumhurbaşkanının ve diğer kurul üyelerinini yanısıra, başbakan, genelkurmay başkanı, MGK genel sekreteri, YÖK başkanı, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlarının da katılmış olmasıdır (Güvenç vd.,1991:69). Raporun asıl ilginç yanı, kültür politikasının nasıl oluşturulup, nasıl uygulanacağına dair söylediklerıdir[66]. Topyekün ve otoriter nitelikler burada doruğa ulaşır. Yüksek Kurul, bu raporla kendini açıkça milli kültür politikasının oluşturulmasında yetkili tek kurum olarak öne sürer[67]. Asıl önemlisi, AKDTYK'nin kendisinin yanısıra doğrudan kültür politikasını oluşturmakla sorumlu gördüğü ikinci kurumun MGK olmasıdır. Rapora göre MGK, kanunen "devletin.... kültürel dahil... bütün menfaatlerinin... her tür iç ve dış tehdide karşı korunmasından" sorumludur. Açıkça, bu kurum, bugüne kadar DPT

64.Bu rapor için bkz. (Güvenç vd., 1991:48-61, 219-220)

65.Bu rapor için bkz. (Güvenç vd., 1991:69-110)

66.Bkz. (Güvenç vd., 1991:101-103)

67.DPT'ye AKDTYK'dan gelen politikaların koordinasyon, ve planlamasını yapma gibi ikincil bir rol, Kültür Bakanlığına ise DPT müşteşarlığının çalışmalarını yönlendirme gibi daha da tali bir rol biçer.(Güvenç vd., s.106)

ve Kültür ve Turizm Bakanlığının ye dilerini gaspetmekte, üstelik TRT, MGK, ve YÖK gibi kuruluşlara bazı yükümlülükler getirmektedir (a.g.e.,117).

DPT ve AKDTYK raporları rejimin halen doğrudan bir askeri vesayet altında olduğu ve neo-liberal ekonomik dönüşümün henüz yeni başladığı bir dönemde, devlet aygıtının toplumsal dinamiklerden ne kadar özerkleşebildiğinin bir göstergesidir. Bu nedenle arzu edilen bütüncül-bilimsel planlama hiç bir zaman gerçekleşmedi. Elinde topladığı tüm yetki ve güce rağmen devlet, toplumun kültürünü planlama kapasitesine hiç erişemedi. Buna rağmen, Türk İslam sentezi 80'ler boyunca ANAP içindeki ve dışındaki sağ akımları birbirine yaklaştıran ve devlet politikalarına bütünlük kazandırmaya soyunan bir resmi ideoloji olarak varkaldı. Ancak bu yakınlaşma Özal'ın politikalarının ağırlık kazanmasıyla birlikte giderek ekonomizm hegemonyası altında gerçekleşti. Türk-İslam sentezinin önemli işlevlerinden biri ANAP'ın milliyetçi-muhafazakar kadrolarının devlet aygıtı içinde kadrolaşmasını sağlamak oldu. Milli Egitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Üniversiteler, Diyanet İşleri, TRT ve AKTDYK sentezcilerin yuvalandıkları yerler oldular. Dolayısıyla yeni sağ iktidarın devlet aygıtıyla topluma yaydığı kültürel politikada, sentezcilerin görüşleri belirleyici oldu.

En etkili oldukları alan hiç kuşkusuz milli eğitimdi. Bir bütün olarak 80'lerde eğitimin dört temel açıdan sentezcilerin müdahele alanı olduğunu görüyoruz. İlkin müfredata ve eğitime yansıyan bir islamileşme-milliyetçileşme sözkonusudur. Sadece Anayasayla tüm orta öğremin öğrencileri için zorunlu kılınan din kültürü ve ahlak bilgisi deslerinde değil, tüm derslerin içeriğinde, ögretmen-öğrenci, müdür-öğretmen gibi insan ilişkilerinde sentezcilerin otoriter dünya görüşleri belirleyici oldu. Milliyetçi-muhafazakar-militer-cinsiyetçi temalar müfredatı belirlerken, ezbere dayalı, sorgulamadan itaati emreden, otoriter eğitim tarzı yeni itaatkar bireyi yaratmayı hedefliyordu. İkinci olarak, bunun Atatürkçülük resmi söylemi altında gerçekleşmiş olmasıdır. Üçüncüsü, tüm bu dönüşümü mümkün kılan olgu, sakıncalı personelin tasfiye edilip, senteze yakın personelin kadrolaşmasıyla birlikte yaşanan yoğun bir siyasileşme olmuştur. Üstelik, bu sağcı siyasileşme, eğitimin ideolojilerden ve siyasetten arınması söylemine paralel gelişmiştir. Son olarak, tüm eğitim kurumlarında hem yasa ve yönetmeliklerle düzenlenen, hem de fiili durumlarla belirlenen insan ilişkilerinin son derece otoriter ve hiyeraraşik bir görünüm almış olduğunu söylemeliyiz[68].

Sentezci kadrolar sadece eğitimi değil, Dışişleri ve ekonomi bürokrasisi hariç tüm kamu bürokrasisini ele geçirdiler. Öne çıktıkları yerlerden biri de TRT oldu. Anayasa, tarafsız bir kamu tüzel kişiliği olarak nitelediği kuruma "...milli kültür ve eğitime yardımcı" olmak görevini

---

[68].Ortaöğretiminde Sentezcilerin etkisi en çok İmam Hatip Liseleri olugusunda belirginleşti. 80'lerde bu liselerde okuyan öğrenci sayısı ve diğer mesleki ve teknik lise öğrencilere oranı sürekli yükselerek 80 sonlarında 100 bine ve %15'e ulaştı. bkz. (Türköne, 1996) Milli eğitimin denetiminde din adamı yetiştirmekle görevlendirilen bu orta öğretim kurumu, talebin bu ihtiyacı kat be kat aşması, okulu tercih edenlerin amacının meslek edinmek değil, üniversiteye girmek olması ve müfradatta din derslerinini ağırlığının olmaması gibi nedenlerle giderek meslek lisesi niteliğini yitirerek, siyasi islamcılığın etkisi altındaki bir alternatif orta öğretim kurumuna dönüştü.

vermişti[69]. Yeni bir yasal düzenlemeyle TRT, toplum-siyaset-siyasi iktidar-devlet skalasında, en üst konumu temsil ederek aşağıya indikçe adım adım özerkleşen bir yapı olarak kurgulanmış, ve tüm yayınına devletçi yaklaşım egemen olmuştur. Devletçilik temasına dayanan milliyetçi-muhafazakar fikirler TRT'nin diline, programlarına yansıdı. Sentezci fikirlerin etkisi en çok öz türkçe bazı kelimelerin yasaklanmasına dayanan yeni dilde, haber programlarında, özellikle Kürt sorunuyla ilgili programlarda yoğunlaşan devletçi-milliyetçi yaklaşımda, ramazan ve bayram programlarında, aile ve kadına yönelik muhafazakar programlarda, gençlerin politikadan uzaklaşması için spora ve eğitime önem verilmesinde görüldü. TRT Sentezcilerin nasıl bir Türkiye hayal ettikleri çok iyi yansıtıyordu. 80'lerin ilk yarısında öne çıkan bir diğer kurum yine sentezcilerin egemenliğine giren Türk Dil Kurumu (TDK) oldu. Sentezcilere göre eski TDK'ya egemen olan öztürkçeci akım, kültürümüzdeki sürekliliği zedeleyerek, milli kültürü bozan uydurma bir dil yaratmıştı. Bu gidişi durdurmak misyonunun üstlenen yeni TDK, başta TRT ve MEB olmak üzere tüm kamu kurumlarında kullanılan dili, bir çoğu gündelik hayatta kabul görmüş olan sözcüklerin kullanımını yasaklamak yoluyla belirlemeye kalkıştı[70].

Son olarak 80'lerin en önemli ideolojik kurumu olarak öne çıkan Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan (DİB) sözetmek gerekir. Bu kurum, devletin toplumsal düzen ilkesi adına dini kullanmak arzusunun somutlaşdığı yerdir ve bu niteliğiyle 80'lerin en çok tartışılan kurumu olmuştur. Kemalistlerin yeteri kadar laik bir tutum takınmamak ve siyasal islamın etkisi altına girmekle; köktenci islamcıların ise islamı Atatürkçü bir yorumla sulandırmakla eleştirdikleri bu kurum, aslında tam da resmi laiklik ilkesinin ruhunu yansıtmaktadır (Laçiner,1996). Dini denetim altında tutarak ona düzenin gerektirdiği bir yorum getirmek olarak beliren bu devletçi kaygı aslında 80'lere özgü değildir. Darbeci yönetimin dine yaklaşımındaki farklılık radikal bir zihniyet dönüşümünü değil, yeni düzen anlayışının getirdiği bir stratejik esnekliği yansıtır. Asıl olarak sola maledilen ve anarşi ve terör tehdidiyle belirlenen yeni düzen algısı, toplumun pasifleştirilmesinde islamın önemli bir işlev görmesini gerektirmiştir. Kanun ve düzen toplumu arayışı, islamın Cumhuriyetin ilk dönemlerinde sıkıştırılmak istendiği özel alandan taşarak toplumsal ve giderek siyasal bir önem kazanmasını mümkün kılmıştır. Diyanet, yeni düzen ilkesi

---

[69].1983 tarihli Radyo-Televizyon Yasası, sadece TRT için değil, tüm yayınlar için emredici ilkeler belirledi. Yeni kanunun oluşturduğu RTYK, tüm "radyo ve TV yayınları için milli siyasete uygun ilkeleri tesbit etmekle" görevliydi. Asıl önemlisi 12 Üyesinden 8 tanesi Cumhurbaşkanınca, 4 tanesi Bakanlar kurulunca atanan bu kurulda, YÖK, AKDTYK, MGK'nın önereceği kişilere de yer verilmesidir. Böylece ideal bir devlet kurumu olarak yapılandırılan RTYK, TRT'nin üst yönetimini oluşturma yetkisini aldığı gibi, yayın ilkelerini saptamak ve denetlemekle de görevlendirildi. 12 Eylül'ün devletçi-otoriter kamu yönetimi anlayışının çok tipik bir örneğini sergileyen bu yasa ayrıca TRT'nin içsel örgütleniş ve işleyişinde de merkeziyetçi, tarafsızlık adı altında toplumsal ve siyasi etkilerden tamamen arındırılmış ve siyasi iktidara bağlanmış bir yapı öngörür. Yasanın belirlediği yayın ilkelerinin başında devlet tekeli gelir. Çok detaylı hükümler ve kısıtlamalar içeren bu konuda dikkati çeken noktalar, çok muğlak ve keyfi müdahaleye yolaçan esaslar içeriyor olması(toplumun beden ve ruh sağlığına zarar vermek,...karamsarlık, umutsuzluk, kargaşa, dehşet ..gibi olumsuz duygular uyandırmak vb.); özellikle hükümet icraatı, siyasi partiler ve milli güvenlikle ilgili yayınların içeriğinin doğrudan ve detaylı olarak belirlenmesi; hükümet partisinin diğer partiler aleyhine kayırılması; açık öğretim ve yaygın eğitim konularında kuruma bkzanlığa paralel yetkiler tanınması; devlet güvenliğiyle ilgili haberlerde son denetimin Genelkurmay ve İçişleri Bakanlığına verilmesi; milli güvenlik açısından yayınların başbakan ve bakan tarafından men edilmesinin sağlanması; yayınların kurum dışından ve özellikle iktidar tarafından denetiminden uzaklaştırılması gibi hususlardır.bkz. (Aziz, 1984)

[70].Yayımlanan yeni İmla Kılavuzu da yazım kurallarında oturmuş yapıyı dönüştürmeyi hedefliyordu. Dile yapılan bu ve benzeri müdahaleler ciddi bir kargaşaya neden oldu. Öyleki MEB, okullara genelge göndererek, TDK'nın istediği değil, geleneksel yazım kurallarının kullanılmasını istemiştir. (Çotuksöken, 1996)

için önemli bir ikilemi ve çelişki potansiyelini temsil eden bir kurumdur. Bir yandan kurumun varoluş amacı islamın sivil cemaatler eliyle özerkleşmesini engellemektir. Öte yandan, islamın devlet politikası açısından giderek artan bir önem kazanması, zorunlu olarak cemaat ve tarikatların bu kurum yoluyla devlete taşınmalarına zemin hazırlamıştır. Askeri yönetim zamanında hazırlanan bu zemin, ANAP tarafından kendine yakın dinsel cemaat ve tarikatları devlete çekerek, iktidar ağını sıkı örmek amacıyla sonuna kadar kullanıldı. Diyanet'in siyasi iktidarın denetiminde ve iktidarın toplumsal çıkar ağını güçlendirmek amacına hizmet eden bir kurum olarak yapılanması, radikal islamcıların işaret ettikleri gibi kurumun "müslümanların değil, devletin din işlerine baktığı" görüşünü destekler. Yine de kurum, siyasi iktidara yakın olan cemaatların toplumsal güçlerinin artmasında aracılık etmiş, belirli bir sünni islam yorumunun toplumda yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Diyanet'in toplumun dinsel ihtiyaçlarını gören bir kurum olarak değil, devletin sünni islama dair resmi yorumunun yapıldığı bir yer olarak yapılandığının en bariz kanıtı müslümanlar içinde önemli bir bölümü oluşturan Aleviliğin kurumsal olarak dışlanmış olmasıdır. Aslında bu yeni değil, geleneksel bir dışlanmadır. Bu dışlanma, Aleviliğin solculukla özdeşleştirildiği ve milli kültüre doğrudan tehdit olarak görüldüğü bir ortamda, Alevi köylerine cami yaptırma girişimi ile yeni bir boyut kazanır.

Türk-İslam Sentezi, devletin toplumsal dinamiklerden tamamen özerkleşerek tepeden bir tavırla onu dönüştürme çabasının sınırlılıklarını ve çelişkilerini çok iyi yansıtan, akamete uğrayan bir girişim oldu. Darbenin gerekli tüm yasal düzenlemeleri yaparak, özenle yaratmış olduğu tüm ideolojik aygıtlar yeni sağ iktidarın harekete geçirdiği karmaşık toplumsal ilişkiler ağında ya önemli bir dönüşüme uğradılar ya da etkisizleştiler. 80'lerin sonuna gelinirken kültürel yaşam, Sentezcilerin arzuladıklarından çok farklı ve kaotik bir görünüm arzediyordu. Radyo-televizyon ve dil konularındaki gelişmeler devletçi kültürel planlama girişiminin trajik kaderini ortaya serer. Bu konudaki en çarpıcı olgu hiç kuşkusuz, Anayasal yayın tekelinin önce fiili olara delinip, ardından yasallaştırılmasıyla birlikte 80 sonlarında Türkiye'de özel televizyon ve radyoculuk döneminin başlamış olmasıdır. Asıl ilginci açıkça Anayasal bir ihlal olarak gelen bu fiili çıkışın bizzat Özal tarafından teşvik edilmesidir. [71]. Gerçekte Özal'ın dedigi gibi "yurtdışından Türkçe yayın yapılmasını engeleyen bir kural yok"tu. İlk özel TV'nin yasanın boşluklarından faydalanarak ve üstelik siyasi iktidarın aktif desteğiyle yayına başlaması, darbecilerle Yeni sağ arasındaki ilişkisinin niteliğine dair önemli bir ipucu sunar. Darbenin milli kültür ve ulus- devletle belirlenen dar ufku yasalarda boşluklar oluşmasına yolaçmış, küresel boyutlu neo-liberal dinamiklerle beslenen yeni sağ ise bu boşluktan yararlanarak bu dar ufku parçalamıştır. Yeni sağın çelişkisi de bu iki çatışan ufuk arasındaki gerilimden kaynaklanır. Star'ın yayın politikası, çok kısa sürede mükemmel bir kültürel planlama aracı olarak planlanmış olan TRT'yi tamamen işlevsiz hali getirdi. Star haberlerinde ve genel olarak siyasi konularda siyasi iktidarın dümen suyuna girmek ve asli devlet konularında devletçi olmakla birlikte, yeni sağın neo-liberal özüne

çok daha uygun, popüler bir kültürel politika izledi. TRT'yi bir anda geri plana iten bu yepyeni kültürel araç, Türk-İslam sentezcilerinin tahayyül ettiklerinden çok aykırı bir toplum anlayışını yansıtıyordu. Sentezcilerin o çok korktukları Batı etkisi bu kez küresel yeni sağ akımın himayesinde, hem de toplumun tüm hücrelerine nüfuz edecek bir tarzda kendini duyurmaya başladı. İsminden başlayarak tüm yayın diline yayılan ingilizce düşkünlüğünde, yabancı dizi ve filmlerde, erotizmi ve parayı öne çıkaran eğlence-yarışma proramlarında bu etki açığa çıkıyordu. Milli ve manevi değerlerine saygılı bir toplum ideali yerini hızla maddiyata düşkün, fütursuzca eğlenmeye bakan, çok ve boş konuşan bir pop toplumu gerçekliğine bırakmaya başladı. 1992'den itibaren birbiri ardına kurulacak olan özel televizyonların çoğu bu rotayı izleyeceklerdi. Dil konusunda da yayıncılıktakine benzer bir kaotik gelişme yaşandı. TDK'nın kısa süren, sözcük yasaklarıyla dile müdahele etme girişimi yerini hızla dizginsiz bir liberalleşmeye bıraktı (Belge,1996). Bireyci kültür gelişimi, piyasa toplumunun gelişmesi, hızlı toplumsal değişme sürecinin yarattığı yüzeyselleşme ve giderek artan küresel Amerikan etkisi gibi dinamikler dilde dönüşüme yolaçtı. Sonuçta dilin kullanımında serbestleşme, çeşitlenme, magazinleşme, klişeleşme, gramerde bozulma, ingilizce etkisi, argo kullanıma gibi gelişmelerin belirlediği kaotik bir durum ortaya çıktı (a.g.m.). Bir kez daha sentezcilerin tarihsel kimliği ve dili koruma çabaları, yeni sağın yarattığı daha popüler gündelik kültür tarafından dumura uğratıldı. Yeni sağın ideolojik aygıtları konusunda üzerinde durmamız gereken son bir nokta, devletin baskı/zor aygıtının giderek artan bir ideolojik işlev görmeye başlamasıdır. Sonuçta devletçi ideoloji önceden planlandığı gibi tek bir bütün gibi çalışan ideolojik aygıtlar eliyle değil, devleti daha doğrudan temsil eden zor aygıtı tarafından topluma yayılmış ve etkili olmuştur.

c.7. Bürokrasinin Çöküşü

Yeni sağ dönüşümde en önemli dönüşüm alanlarından biri de kamu bürokrasisidir. Değişimin en belirgin rotası devletin bürokratik normlarının ve işleyişinin tahrip edilmesi, bürokrasinin siyasi iktidarın elinde basit bir araca dönüşmesidir. Yeni sağın yolaçtığı temel dönüşümler; verili kamu bürokrasisinin çözülerek, ikili bir yapının oluşturulması; bürokrasinin aşırı siyasallaşması; bürokraside kişiselleşme ve keyfileşme ve kamu sektörünün özel sektörleşmesi olarak özetlenebilir (Ayman Güler,1996:3).

Bu radikal dönüşüm hemen darbeden sonra başlamıştır.Tüm darbelerden sonra olduğu gibi 12 Eylül sonrasında da darbeciler bu konuya duyarlılık gösterdiler. Hükümet programında kamu yönetimi temel düzenleme alanlarından biri olarak yeralıyordu. Hatta devletin temelindeki düzenlemeler anlamında Anayasa ve yasalardan hemen sonra kamu yönetimi sorunu geliyordu[72].

---

[71].O tarihte Cumhurbaşkanı olan Özal'ın oğlunun da ortakları arasında olduğu ilk özel televizyon olar Star 1, 90 yılının Mart ayında Federal Almanya'dan uydu aracılığıyla ülkeye yayın yapmaya başladıStar 1 'in öyküsü için bkz. (Çaplı ve Dündar, 1996)

Kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesine dönük popülist resmi görüşün arkasında gizlenen çok daha önemli bir dönüşüm sözkonusudur. Özellikle ekonomi yönetimde kurullar dönemi başlamış, önemli ekonomik kararlar, Başbakanlık müşteşarının başkanlığında birkaç üst düzey kamu görevlisinden oluşan kurulların (özellikle Para ve Kredi Kurulu ile Koordinasyon Kurulu) tekeline teslim edilmiştir. Bu kurulların icrai niteliğe sahip oluşu, zapt-ü rapt altına alınmaya çalışılan genel kamu yönetimi görüntüsü ile tam bir karşıtlık oluşturmuştur. Siyasal kimlik taşıyan bir kişinin (başbakan yardımcısı ve devlet bakanı gibi) başkanlığında üst düzey bürokratlardan oluşan bu kurullar bakanlıkları bağlayıcı karar alma yetkisine sahip kılınmışlardır (a.g.e.,39).

Ayman Güler içinde bulunduğumuz dönemde azgelişmiş ülkelerin kamu yönetimini, "başlıca fonksiyonu dünya ile bütünleşmek sürecini yönetmek olan bir aygıt" olarak tanımlar ve bu aygıtın artık egemenlik alanını doğrudan kendi katkısı ile daraltmakta ve karar verme tekelinden vazgeçmekte olduğuna işaret eder (a.g.e.,3). 80'ler sanayi toplumunun yasal-ussal bürokrasisinin tasfiye edilerek yerine 'üretken-ussal bürokrasi'nin inşa edilmesininin başlangıç yıllarıdır. Yeni tip bürokrasi sermayenin hızını hukuka uygunluk saiki nedeniyle kesmekten uzaklaşacak, özel sektörleşmiş, kar ve rekabet ilkesine göre çalışacak bir yapıdır (a.g.e.,4). Devlet aygıtı hantal, kaynakları yutan, beceriksiz bir yapı olarak görüldüğü için idari reformda demokratikleşme, küreselleşme ve yerelleşme öne çıkar (Çitçi,1983). Bürokrasinin dönüşümünde en önemli araçlardan biri alternatif yapılar yaratarak hantal kamu bürokrasisini işlevsizleştirmektir. Buradaki dönüşüm asıl olarak ekonomi bürokrasiyle ilgilidir. Ayman Güler'in ifadesiyle "Her başarılı reform çabasında politikacılar karar verme yetkisini rutin bürokratik süreçlerden, yasamadan, çıkar gruplarının baskılarından ve hatta yürütme organının baskılarından soyutladıkları birimlere" devretmişlerdir. Kimi örneklerde eski politikalarla bütünleşmiş olan bürokrasiler aniden ve bir çırpıda devre dışı bırakıldılar" (a.g.e.,61). Yaratılan alternatif yapının en önemli özelliği doğrudan başbakana bağlı olarak çalışmasıdır. Temelleri askeri yönetim döneminde atılan ikili bürokrasi sistemi 83 sonrasında örgütsel düzlemde yasallaştırılır. İktisadi-mali kararların doğrudan başbakana bağlı, bürokrasiden koparılmış birimlerce alınması dönemi başlar. Ekonomik aygıtta, Başbakana bağlı olarak kurulan Hazine ve Dış Ticaret Müşteşarlığı yapısal uyumun gerektirdiği para ve maliye poltikalarını reformlarının tek elden yürütülmesiyle görevlendirilir. Bu bakanlar üstü müşteşarlık aldığı kararlar ile bakanları ve hükümeti sıradan uygulayıcılara dönüştürür. İkili bürokrasinin bir diğer görünümü fonlar yoluyla Maliye Bakanlığını devreden çıkaratarak ikili bütçe sistemi yaratmaktır (a.g.e.,62). Bütçe dışı fon tekniği ile Bakanlar kurulu yetkilerinin Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu, Para

---

[72].Türk idare yapısının ekonomik ve sosyal gelişmelerin gerisinde kaldığı tesbit ediliyor ve şu vaadlerde bulunuluyordu: İdarenin tarafsızlığının sağlanması, kamu yönetimi teşkilatının bütünüyle gözden geçirilmesi ve görev, yetki ve sorumlulukların yeniden dağıtılması; devlet kardolarındaki aşırı şişkinliklerin giderilmesi, devlet memurları kanununun yeniden düzenlenmesi; mülki ve mahalli idarenin yetkilerinin arttırılması, belediyelere mali finansman sağlanması, kırtasiye ve formaliteye son verilerek basitlik ve sadelik getirilmesi. Hükümet programı için bkz. (Dağlı ve Aktürk (haz), 1988:5-6) Darbe yönetimi, 81'de bazı bakanlıkları birleştirdi. 82'de yetki yasasıyla Bakanlar Kuruluna kamu yönetimini karanamelerle düzenleme yetkisi verilmiş, çok sayıda KHK hazırlanmış ve uygulama ise sivil yönetime kalmıştır. 12 Eylül döneminde kamu yönetimin yeniden düzenlenmesi hakkında bkz. (Karaer, 1987; Sürgit, 1980)

Kredi Kurulu, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu gibi başbakanın denetimindeki yeni karar merkezleri ya da iç kabinelere devredilir. İkili bürokrasinin kaynaklarından biri de yapısal uyarlama reformlarının mevcut bürokrasi içinde projeler temelinde yaratılan, dış kredilerle finanse edilen, personele özerk ve esnek çalışma koşulları sunan, alt kademe alternatif bürokrasiler eliyle yürütülmesidir. Böylece mevcut bürokrasi içinde bir çok açıdan farklılıklar arzeden bir ikili yapı oluşmuştur. Bu alternatif bürokrasinin görevi, ilgili oldukları kamu hizmetinin piyasa malı haline nasıl getirilebileceğini bulmaktır (a.g.e,98).

Alternatif bürokrasi aynı zamanda kamu yönetiminin özel sektörleşmesi sürecinin bir göstergesidir. Ayman Güler, 80'li yıllarda kamu yönetiminde değişimin tanımlayıcı özelliğini "kamusal olandan özel olana kaçış" şeklinde özetler. Sürecin araçlarından biri özelleştirme, diğeri ise kamu setörünün özel sektörleşmesidir (a.ge.,100). Bu süreç, ekonomiden ayrı, kendi normlarına göre işleyen, ulusal ve kamusal çıkarları gözeten, özerk bir yapının değil, doğrudan yapısal uyarlanmanın gereklerine uyarlanmış bir yönetimi gerektirir. Kamu yönetimindeki dönüşümün bir başka görünümü ekonomik aygıt ile başlayan kişiselleşme ve merkezileşmenin tüm yönetim aygıtına sirayet etmesidir. Tüm kamu kurum ve kuruluşlarında yetkiler kurullar aleyhine baştaki kişide toplanmış bu da yönetimin siyasallaşmasını hızlandırmıştır[73]. Böylece "kamu yönetiminin temel taşları sayılan kurum, kural, kalıcılık, takdir yetkisi, kamu yararı, sebebli işlem, liyakat, kariyer, kişilik, güvence ve benzeri kavramlarla birlikte nitelikli kamu personeli de erimekte ya da devre dışı kalmaktadır." (Güran,). Merkezileşme aynı zamanda aşırı siyasallaşma ve partizanlaşma anlamına gelmiştir. Ekonomik bürokraside yeni bürokratların çağdaş ve yaratıcı tarzları egemen olurken, bürokrasinin diğer bölümünde dinci ve milliyetçi siyasallaşma yaşanmıştır. "Gerçekte bu siyasallaşma, bürokrasinin devletçi-sol kanadına yöneltilmiş genel bir tasfiye operasyonuydu" (Ayman Güler,1996:64). Bu tasfiye süreci personel rejiminin koruyucu çerçevesi kırılarak tamamlanmıştır.[74].

c.8. Hukuk Devletinin Tahribi

Yeni sağ iktidar tarzında devletin yapı ve işleyiş mekanizmasında meydana gelen en önemli dönüşümlerden biri hukuk devleti ilkesinin zedelenmesidir. Bu zedelenme hem devletin iç yapısında hem de devlet toplum ilişkileri düzeyinde görüldü ve önemli sorunlara yolaçtı. Modern meşruiyet anlayışında devletin temeli olarak görülen hukukun Türk siyasi geleneğinde hiç bir zaman burjuva-demokrat sistemlerde olduğu gibi kurumsallaşmış olmadığına ve bunun

---

[73].Örneğin. Rektör-dekan seçiminin YÖK'te toplanması, başbakanın bakanlar üzerindaki gücünün artması, Büyükşehir Belediye Başkanının meclis üzerinde konumlanması. KİT'lerde yetkilerin YPK ve müdürlere kayması gibi.

[74].Üç derece üst kadroya atama yapma esnekliği getirilmesi, ücret sistemindeki sistematik farklılaştırmalar sayesinde yaratılan tutarsızlıklar, KHK yoluyla genel kadro yapısında çok sayıda değişiklik yapılması, KİT'lerde sözleşmeli personel uygulamasının yaygınlaştırılması gibi değişiklikler için bkz.(Güler, 1996:66-67)

nedenlerine daha önce değinmiştim. 61 Anayasasını izleyen dönem hukuk devleti açısından Türkiye'nin Batılı normlara benzemeye başladığı özel bir dönem olarak öne çıkmıştı. Bu Anayasanın Türkiye için biraz 'bol' gelmesini darbenin nedenlerinden biri olarak öne süren 12 Eylül döneminde ise zaten tam olarak oturmamış olan hukuksal gelenek daha derin bir çözülme sürecine girdi. Darbe ve onu izleyen yeni sağ dönem, farklı açılardan bu çözülüş sürecini derinleştirdiler.

Darbenin bizzat kendisinin, kurulu Anayasal düzeni zor yoluyla değiştiren fiili bir iktidar olarak bu süreci başlattığını daha önce belirtmiştim. Yeni dönemin yazılı bir Anayasayla başlatılmış olması düzene demokratik bir meşruiyet sağlamadığı gibi, Anayasanın kendisi ilerde böyle bir meşruiyetin oluşturulma zeminini de zedelemiştir. Bu metnin yapılış tarzı doğrudan içeriğini belirlemiş ve ona son derece otoriter-devletçi bir ruh kazandırmıştır. Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak nasıl yorumlanması gerektiğini belirlemek için yazılan Başlangıç bölümü Anayasanın özünü oluşturur. Bu bölümde darbenin ve Anayasanın meşruluğu öncelikle "Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğü ve Kutsal Türk devletinin varlığı"na dayandırılır. Ayrıca, TSK'nın Türk milletinin ayrılmaz parçası olması, darbeyi milletin çağrısıyla gerçekleştirmesi, DM'nin Türk milletinin meşru temsilcisi olması ve Anayasanın Türk milleti tarafından kabul edilmiş olması meşrulaştırıcı dayanaklar olarak öne sürülür. Daha sonra da anayasanın nasıl anlaşılması gerektiğini belirleyen ilkeler sıralanır. Bu ilkelerin başında Atatürk milliyetçiliği ve onun ilke ve inkilapları gelir. Daha sonra sıralananların hepsi millliyetçilikle ilgilidir ve darbecilerin özledikleri toplum vizyonunu yansıtır[75]. Başlangıç kısmında önemle vurgulanması gereken noktalar şunlardır. İlkin Atatürk ilke ve inkılaplarına referans verilmekle birlikte milliyetçilik ilkesinin öne çıkarıldığı görülüyor. Öte yandan milli iradenin üstünlüğü, Anayasanın üstünlüğü, hürriyetçi demokrasi, temel hak ve hürriyetlerde eşitlik, birbirinin hak ve hürriyetlerine kesin saygı, Yurtta sulh cihanda sulh gibi ifadeler daha genel bağlam içinde demokratik anlamlarından farklı imalarla yüklenmişlerdir. Bu genel bağlamda bakıldığında Anayasanın üstünlüğünün vazedilmesi demokratik bir meşruiyete işaret etmez. Çünkü rejim, çoğulcu ve özgürlükçü bir demokratik temele değil, "bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasiye" dayanacaktır. Üstelik bu hürriyetçi rejimin anlamı çok muğlak terimlerle ama çok net olarak çizilmiştir. Kuvvetler ayrımıyla ilgili söylenen de çok anlamlıdır. Yargı da artık hukuk devleti ilkesinin savunusu ve denetimini yapan bir kuvvet değil, Anayasanın çizdiği anti-demokratik çerçeveyi koruyarak kendine verilen devlet yetkisini kullanan bir konum edinir. Kısacası, otoriter-devletçi bir ruha sahip bir Anayasanın yapılmış olmasıyla, hukuk devletinin

---

[75].Bu çerçevede "TC'nin ilelebet varlığı başta gelmek üzere, refah ve mutluluğu ile çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşmak"; millet iradesinin mutlak üstünlüğü ve egemenliği kullananların anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve hukuk düzeninin dışına çıkamayacağı; kuvvetler ayrımının devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına değil, işbölümü anlamına geldiği ve üstünlüğün anayasada olduğu; hiç bir düşüncenin Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği; dinin devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı; topluca Türk vatandaşlarının millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu, birbirinini hak ve hürriyetine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla yurtta sulh cihanda sulh arzusu içinde huzurlu bir hayat talebine hakları olduğu belirlenir.

temeli olan tüm ilkeler zıt anlamlar edinmişlerdir. Orwell'in 1984 adlı romanında ortaya çıktığı gibi bazı sözcükler tam zıt anlamı taşır hale gelmiştir. Artık Anayasa demek hukuksuzluk; hürriyet demek yasak demek haline gelir.

Hukuksuzluk iki açıdan yorumlanabilir. İlk olarak, devlet bir kurala bağlı kalmaksızın keyfi ve denetimsiz bir şekilde yönetilebilir. Burada öyle ya da böyle herhangi bir kuralın olup olmaması önemlidir. İkinci olarak, net bir yazılı kural olsa da bu kuralın içeriğinin evrensel hukuk normlarına uymaması anlamında bir hukuksuzluk sözkonusu olabilir. Burada yazılı kuraldan çok kuralın içeriği önemlidir. Modern otoriter yönetimlerin temel özelliği yazılı kurallar yoluyla hukuksuzluk zeminini yaratmalarıdır. Ama bu sadece evrensel hukuk ilkelerini ihlal etmek düzeyinde kalmaz, zorunlu olarak rejimin kendi koyduğu pozitif kanuna da uymamasına ve keyfi davranmasına da yolaçar. Buradan çıkan sonuç, modern çağda otoriter bir rejimin aynı zamanda mutlaka keyfi bir rejim olacağıdır.

Öncelikle yasal ve anayasal düzeyde otoriter ve keyfi yönetime zemin hazırlayan düzenlemeleri ele alalım. Burada da konuyu, birbiriyle bağlantılı iki düzeyde ele almak gerekir. Bunlardan ilki devletin birey ve toplumla ilişkilerini düzenleyen hükümler; ikincisi devletin iç işleyişiyle ilgili olanlardır. 1982 Anayasasını hem 61 anayasasından hem de tüm demokratik anayasalardan ayırdeden yönü temel hak ve özgürlüklerle ilgili yaklaşımıdır. Özellikle kişi hakları ve siyasi haklar konsundaki otoriter-devletçi zihniyet anayasanın ruhunu ele verir. Anayasa, hak ve özgürlüklerden sözettiği her yerde ödev ve sorumlulukları hatırlatarak düzenin temelinde bireyin değil, devletin olduğunu ima eder. Bireylerin hak ve özgürlükleri, arzulanan belirli bir devlet düzenine uyduğu ölçüde meşru görülür. Asıl önemli olan, hakların sınırlanması, kötüye kullanılamaması ve kullanımın durdurulmasıyla ilgili hükümlerdir. Anayasanın başlangıç bölümünde ve temel haklarla ilgili her maddede karşımıza çıkarak Anayasanın ruhunu belirleyen belirli terimler sözkonusudur[76]. Anayasa sadece sınırlama ilkelerini belirlemekle kalmamış, yasalara gerek duymadan bir çok hakkın nasıl sınırlanacağını da kendisi belirlemiştir. Kişi hakları konusunda, gözaltı süresi bireyler için 48 saat, toplu suçlarda 15 güne çıkarılmış; gecikmesinde sakınca bulunulan hallerde kanunla yetkili kılınan merciinin emriyle özel hayatın gizliliğine, konut dokunulmazlığına, haberleşme hürriyeti, ve düşünce hürriyeti konularında idare yetkilendirilmiştir. Anayasa, düşünceyi açıklama, basın hürriyeti ve toplantı hak ve hürriyetleri konusunda çok özel bir duyarlılık sergilemiş, daha detaylı sınırlamalar getirmiştir[77]. Kısacası

---

[76]. Buna göre haklar "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, milli egemenliğin, Cmhuriyetin, milli güvenliğin kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması" amacıyla sınılanabilirler. Ayrıa, temel hak ve hürriyetlerin "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin bir kişi ya da zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep yaratmak yoluyla buna dayanan devlet düzeni kurmak amacıyla kötüye kllanılamayacağı" da belirlenmiştir.

[77].Burada da düşüncelerin açıklanmasında kanunla yasaklanmış bir dilin kullanılamayacağı; devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri, devletin bütünlüğü konularında değişiklik amacıyla yayın yapılamayacağı; bölünmez bütünlük ve milli güvenliği tehdit eden durumlarda idarenin dağıtımı engellemesi ve toplatması; yine aynı gerekçelerle mahkeme kararıyla yayının kapatılması; derneklerin herhangi bir siyasi faaaliyette bulunmalarının yasaklanması; siyasi partilerle ilişki kurmalarının, kuruluş amaçlarının dışında hareket

başta düşünce, bilim, basın yayın ve toplantı ve gösteri hakları olmak üzere tüm hak ve hürriyetler, bölünmez bütünlük ve milli güvenlik takıntısına dayanarak sınırlandırılmış ve yine bu takıntıya bağlı olarak formüle edilen muğlak bir 'gecikmesinde sakınca bululnan haller' anlayışıyla idareye geniş keyfi yetkiler tanınmıştır. Belirli toplumsal kesimlerin belirli hakları kullanımı doğrudan yasaklanırken, bazı hakların kullanımı da son derece muğlak ifadelerle fiilen imkansız hale getirilmiştir. Bu kısıtlamalarda özellikle kamu çalışanlarının mağdur edilmesi sözkonusudur. Kişi hakları dışında Anayasasının kullanımını zorlaştırdığı bir diğer hak sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkıdır[78]. Askeri yönetim zamanında çıkarılan ve ANAP döneminde yürürlükte kalan temel yasaların hepsi Anayasadaki otoriter-devletçi zihniyeti yansıtmış ve çok detaylı hükümlerle hak ve özgürlükleri sınırlamıştır[79]. Kişi haklarını doğrudan ilgilendiren "Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu"nda 1985 yılında yapılan değişiklikler, yasal keyfiliğin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir[80]. Bu yasanın bazı maddeleri iptal edilse de geriye kalanlar yeni yasayı polisi tam bir keyfi baskı aracı haline getirmeye yetti. Artık genel ahlak ve edebe aykırı davrananlar şikayet olmasa da engellenecek; tiyatro oyunları Anayasa düzenine ve genel ahlaka aykırı ise mülki amir emriyle yasaklanabilecek; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde polisin yetkileri genişleyecek; silah kullanan polis hakkında tutuklama kararı verilemeyecek ve sanık polis duruşmadan vareste tutulacaktır (İnanıcı,1996).

Anayasal ve yasal düzeyde, devletin vatandaş ve toplumla olan ilişkisinde giderek daha otoriter ve keyfi bir tavır sergilemesini mümkün kılan iki temel yaklaşım olduğunu görüyoruz. Bunlardan ilki başta "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ve "milli güvenlik" olmak üzere bir dizi muğlak ifade yoluyla temel hak ve özgürlüklerin baştan açıkca kısıtlanmasıdır. İkincisi ise tüm bu hassasiyete rağmen, yanlış yorumlanarak kullanılan haklar sözkonusu olduğunda "gecikmesinde sakınca bulunulan hallerde" kanunla yetkili kılınan mülki amire bu hakların kullanımına yargı kararı olmaksızın müdahele etme yetkisi verilmesidir. Burada baskıcı yasa ile keyfi yönetim arasındaki bağlantı açıktır. Yasanın kasten planlanmış olan muğlaklığı, idarenin keyfi yorumuna zemin hazırlamıştır. Yasa keyfiyete zemin hazırlamış, keyfilik yasanın giderek

---

edenlerin kendiliğinden dağılmış sayılması; bilinen nedenlenle gecikmesinde sakınca bulunan hallerde idare tarafından faaliyetine son verilmesi; TSK, kolluk kuvvetleri ve kamu görevlilerinin dernek kurmalarının yasaklanması; kamu düzeninin bozulması ve milli güvenliğin ihlal edilmesi tehlikesinde toplantı ve gösteri yürüyüşününün idare tarafından yasaklanması; dernek, vakıf, sendika ve meslek kuruluşlarının kendi amaçları dışında bu haktan yararlanamayacakları gibi hükümler önemlidir.

78 .Anayasada belirlenen cumhuriyet ilkeleri ve demokratik esaslar sendikaları da sınırlandırır. Sendikalar da aynen dernekler gibi siyasi faaliyet yasağına tabidirler.

79 .1983 tarihli Dernekler Kanunu, yargı mensuplarının, TSK üyelerinin, genel ve özel kolluk kuvvetlerinin, kamu görevlilerinin bir çoğunun, öğretmenlerin ve eğitim yöneticilerinin, orta öğretim öğrencilerinin dernek kurmalarını yasaklar. Kamu hizmeti görevlileri, ancak dar anlamda mesleki nitelikli dernekler kurabilirler. Üstelik, ancak yetkili mercinin uygun gördüğü derneklere üye olabilirler. Örneğin 1992'de Ulaştırma Bakanlığının üyeleleri için uygun gördüğü dernekler, kamu yararına çalışanlar, spor, gençlik, özürlüler, çevre, okul, yurt yapımı ve korumayla ilgili olanlardır. Yasa, anayasaya referansla başlangıçdaki ilkelere aykırı dernek kurulamayacağını da söyler. Anayasasının temel hakları sınırlayan ve kötüye kullanımını engeleyen sınırlamaları tekrarlanır. Bunlara bir de ırk, din, mezhep kültür ve dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürerek, Türk dilinden başka dil ve kültürleri yaymak suretiyle azınlık yaratmak maddesi eklenmiştir. Kanunla ilgili bu bilgiler için bkz. (Aslandaş, 1996)

80 .Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilen iki hükümden biri polisin tekrar ifade almak için tutuklu ve hükümlüyü cezaevinden geri almasını öngörerek, açıkça kişi güvenliğine ilişkin hukuki normları ihlal ediyordu. Diğeri ise "genel ahlaka aykırı ya da toplum düzeni

daha fazla kaskıcı şekilde yorumlanmasına yolaçmıştır. Bu konudaki uygulamaya daha sonra değineceğim.

80 sonrasında bir bütün olarak yargı sisteminin yeniden yapılanması, yargı bağımsızlığı, yargıç güvencesi, doğal yargıç ilkesi, adil yargılanma, savunma hakkı gibi hukuk devletinin temellerini zedeleyen bir nitelik arzetti[81]. Yargının yeniden yapılanmasının daha önemli bir boyutu, adli kolluk aşamasından infaza kadar tüm hukuki sürecin doğrudan kişi güvenliğini tehdit eden yeni hükümlerle donatılmasıdır[82]. Mahkemeye sevkedilen kişiyi bekleyen önemli bir sorun, doğal yargıç ilkesinin zayıflatılmış olması nedeniyle ne tür bir mahkemeye çıkacağının belirli olmamasıdır. Darbeyi izleyerek tüm yurtta ilan edilen sıkıyönetime bağlı olarak çalışan Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri ve sıkıyönetimin kalkmasının ardından onların işlevini üstlenen DGM adil yargılanmanın bir çok ilkesini ihlal eden uygulamalara sahne olmuştur[83]. DGM'lerin varoluşu, adil yargılamanın olmayışıyla nitelenen 12 Eylül hukukunun daha da kurumsallaşarak devam ettiğini gösterir. Gerçekten bu dönemde adil yargının temel ilkeleri olan, bağımsız ve kanuni mahkemede makul sürede davanın dinlenmesi, mahkeme heyetinin bağımsızlığı, suçu sabit olana kadar kişinin masum sayılması, işkence altında alınan ifadenin kanıt sayılmaması, sanığın anladığı bir dilde gelişmelerden haberdar edilmesi, savunma için yeterli zaman ve kolaylık sağlanması, duruşmalarda şahsen bulunma hakkı, savunma hakkının özgürce kullanılması gibi ilkeler çok yaygın biçimde ihlal edilmiştir[84].

Hukuk devletinin zedelenmesinin bir diğer boyutu devletin iç ilişkilerinde hukukun değişen konumuna ilişkindir. İlk işaret edilmesi gereken nokta, ünlü geçici 15.maddeye göre, darbe yönetimi sürecinde MGK ve DM'nin karar ve tasaruflarının, çıkarılan tüm kanun ve KHK'lerin yasal ve Anayasal denetimden muaf tutulmasıdır. Böylece Anayasadan önce yapılan ve Anayasa yapımını belirleyen, üstelik bir çok anti-demokratik hüküm içeren yasalar tanım gereği Anayasal bir konum edinirler. Bunların en önemlileri hiç kuşkusuz Sıkıyönetim ve OHAL yasalarıdır.

---

bakımından tasvip edilmeyen davranışlarda bulunanların parmak izi ve fotoğraflarının alınmasını mümkün kılarak, "milli kültür" ve "toplum düzeni"nden ne anlaşıldığını ortaya koyuyordu

[81].Yargı bağımsızlığını zedeleyen hükümler arasında, Yüksek Mahkeme üyeleri ve Cumhuriyet Başsavcısının seçiminde Cumhurbaşkanının asıl belirleyici yetkiyi kullanması; hakim ve savcıların tüm özlük işlerine bakan ve Yüksek mahkemelere üye seçen HSYK'nun Adalet Bakanlığının etki ve denetiminde olması; hakim ve savcıların idari olarak bakanlığa bağlı olmaları; yargıç denetimin bakanlık tarafından yapılması; yine bakanlığın hakim ve savcıların görev yerlerinin değiştirip, merkeze atayabilmesi. 1988'de bakana bağlı Adalet Teşkilatını Güçlendirme Fonu kurulması yoluyla yargı üyelerine maddi imkanlar sağlanması sayılabilir.(İnanıcı,1996)

[82].'Gecikmesinde sakınca bulunan haller' ifadesine dayanarak polisin adli görevlerini yerine getirirken yargıdan özerkleşmesi ve gözaltı süresinin uzunluğu giderek artan hak ihlallerine zemin sağlamıştır.

[83].80-83 arasında "sıkıyönetime yolaçmış sayılan tüm siyasi suçlular" Askeri Mahkemelerde yargılanmış; üstelik bu davalar sıkıyönetim kalktıktan sonra da aynı mahkemelerde devam etmiştir. "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve...iç ve dış güvenliği ilgilendiren suçlara bakmakla görevlendirilip 1984'de faaliyete geçen Devlet Güvenlik Mahkemeleri ise varlık nedenleri ve yargılama usulleriyle genel yargının dışında olağanüstü bir mahkeme niteliği taşır. Sıkıyönetim Yasası ve DGM Yasası adil yargılamayı engelleyen bir çok hükümler içerir. Ayrıca 91'de çıkarılan Terörle Mücadele Yasası, bazı suçları terör amacıyla işlenmesi durumunda terör suçu sayarak DGM'ye aktarmış ve cezaları artırmış, böylece cezalandırmada eşitlik ilkesi bozulmuştur. DGM'ler için bkz.(Özdoğan, 1996) TMY için bkz. (Sarıhan, 1996)

[84].bkz. (Uluslararası Af Örgütü, Türkiye Raporları,1989: 61-73)

OHAL valisine tüm temel hak ve özgürlükler üzerinde geniş sınırlama yetkisi tanıyan yasa, valinin işlemlerine karşı yürütmeyi durdurma kararı verilemeyeceğini belirtir. Dahası olağanüstü yönetimler yetki kanunu olmadan KHK'ler yoluyla yönetimi mümkün kılarak yasallıktan kaçınırlar. İkinci olarak, yürütmenin Anayasal denetiminin zorlaştırılmış olmasına işaret etmeliyiz.

Otoriter, baskıcı ve keyfi yönetime zemin sağlayan bir Anayasa, bu Anayasayı tamamlayan yasalar, sıkıyönetim altında adil yargının ilkelerini ihlal eden bir yargı pratiği, yaygın ve şiddetli insan hakları ihlalleri, yargı birliğinin Askeri Mahkemeler ve DGM'ler ile bozulmuş olması, yeni sağın askeri yönetimden miras aldığı ve geliştirerek kullandığı hukuki zemini oluşturmuştur. 90'lı yıllara kadar bu yasa ve pratiklerde esneme olmadığı gibi, iktidarın hukuk tanımaz eylemleri daha da yoğunlaştı. 80 sonlarına gelindiğinde insan hakları sorunu, yeni sağın özelikle Batı'yla olan ilişkilerindeki en önemli çatışma kaynağı olarak belirginleşti. Türkiye'yi yakın takibe alan Uluslararası Af Örgütünün raporları, Türkiye'nin Batıyla ilişkilerinin sürekli gerilmesine neden oldu. Özellikle kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili ihlaller göze batar hale geldi. Bu alandaki ihlaller, çok çeşitli, yaygın ve şiddetliydi[85]. Yürütmenin özellikle mülki amir ve polis eliyle yaptığı yaygın ihlaller, hem koruyucu kanunlarla desteklenmesi hem de bakan ve başbakan düzeyinde fiili himaye görmesi nedeniyle ciddi bir yargı denetimine de uğramadı. Tam tersine işkenceyle alınan ifadelerin kanıt kabul edildiği mahkemeler, işkence duyurusu hakkında kayıtsız kalmış ya da kendini yetkisiz saymışlardır.

Yeni sağ askeri yönetimden bir anlamda çok güçlendirilmiş bir hukuki yapı devraldı ve bu yapıyı daha da güçlendirdi. Sıkıyönetim mahkemelerinden sonra görevi devralan DGM'ler kendi amaçlarına uygun olarak çok etkin biçimde işlediler. Özenle hazırlanmış bir yasal çerçeveyi mümkün olduğunca baskıcı bir tarzda yorumlayarak çok çeşitli suçlardan giderek daha fazla insanı yargılamaya başladılar. Bu hukuk anlayışı, 80'lerde sürekli siyasi suçlu üreten bir fabrika gibi işledi. Hukuk, siyasi olarak düzene muhalif olanların siyasi iktidarla çatışmalarında güvenebileceği tarafsız bir kurum değil, tam tersine doğrudan siyasi iktidarın denetiminde bir siyasi mücadele aracı haline geldi. Siyasi iktidar yasalar ve fiili eylemler yoluyla siyasi muhaliflerini fiziksel imhaya varan teknikler kulanarak tasfiye etme yoluna gitti. Hukukun temeli olan hak, hak arama, eşitlik, adalet gibi ilkeler toplumun muhalif kesimleri gözünde değer yitirmeye başladılar. Dönemin sonuna doğru muhalif öznelerin rejime karşı daha çok siyasal şiddete yönelmelerinde hiç kuşkusuz iktidarın hukuk tanımaz tavrı etkili oldu.

80 sonrasında hukuk bir yandan belirli toplumsal gruplarla ve ideolojilerle uğraşmak için 'güçlenirken', öte yandan çok ciddi bir çözülme sürecine girdi. Yeni sağın bu süreçteki özgün

---

[85] Kanunsuz gözaltı, Gözaltında işkence, kötü muamele ve ölüm, idam cezası, gözaltında kaybolma, faili meçhul cinayetler, yargısız infaz, toplantı, gösteri ve basın hürriyetinin ihlali, sendika, muhalif siyasi parti ve dernekler ve kürtler üzerindeki özellikle düşünce

katkısı, siyasileşmenin yanısıra tüm kamu hizmetlerini etkileyen sosyo-ekonomik politikalar yoluyla yargıyı içinden çıkılmaz bir krize sokmak oldu. İzlenen strateji iki açıdan yargının yapısal krizini besledi. Öncelikle siyasi suçlu üreten, farklı siyasal grupları birbirine karşı kışkırtan yasalar ile toplumsal yoksullaşma, yozlaşma ve köşedönücülük dinamiklerini besleyen sosyo-ekonomik politikaların birleşik etkisi yargıya konu olan çatışmaların hızla artması oldu. Öte yandan yoğunlaşan iş yüküne rağmen yargı diğer kamusal hizmetlerin kaderini paylaşarak etkinliğini yitirerek yozlaşmaya başladı. Yasaların ve öngörülen cezaların güncelleştirilmemesi, iş yükü nedeniyle dava dosyaları yeterince incelenmeden karar verilmesi, davaların adalet beklentisini anlamsızlaştıracak kadar uzun zaman sürmesi, adli kolluk görevlerinin sağlıklı şekilde yürütülmemesi, mahkeme heyetlerinin tarafsızlığından kuşku duyulması, Adli Tıp Kurumunun mahkemeler üzerindeki etkisinin artması, özellikle siyasi davalarda avukatların baskılara maruz kalması gibi sorunlar toplumun yargıya olan güvenini büyük ölçüde sarstı[86].

c.9. Gizli/Yasadışı Devlet

Yeni sağ iktidar tarzında resmi olarak bakıldığında devlet merkezli bir siyasal alanın kurulduğunu söylemek mümkün. Ancak devletin dönüşümü devlet aygıtının iç tutarlığı olan bütünsel ve rasyonel bir aygıt olarak değil, kendi içinde çok bölünmüş ve çatışmalı bir zemin olarak kurulması anlamına geldi. Üstelik resmi ve görünen yüzünün arkasında yasal ve kurumsal yapılara paralel gizli bir güç odağının gelişmesi sözkonusuydu. 1997 yılında ortaya çıkan Susurluk olayında görüleceği gibi bu yapı, devlet içinde çeteleşme olgusu olarak adlandırılabilir[87]. Susurluk olayıyla ilgili araştırmalar bu çetenin tarihinin en az 20 yıl öncesine kadar geri gittiğini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu çetenin oluşum ve gelişim dinamiklerine bakmak, 1980 öncesi ve sonrası devlet aygıtının belirli bir süreklilik içinde nasıl dönüştüğü ve gizli devletin hangi dinamiklerden kaynaklandığı sorusuna da aydınlık getirecektir[88].

Susurluk çetesiyle ortaya çıkan gizli ilişkiler ağını Kontgerilla-MHP-Mafya ittifakı olarak görmek gerekir (Berberoğlu,1997:16-20). Bu üçlünün önemli bir ayağını oluşturan Kontgerilla

---

suçu yoluyla uygulanan baskılar, adil yargının yapılamaması, cezaevlerindeki uygulamalar gibi konularla ilgili rakam ar ürkütüc ü boyutlara ulaştı. bkz. (Uluslararası AF Örgütü, Türkiye Raporları,1996)

86. Yargının işyükü sorunları için bkz. (İnanıcı, 1996)

87. 1997 yılında eski bir ülkücü militan ve önemli katliamların sorumlusu olarak aranan bir kanun kaçağı, Güneydoğu'da PKK'ya karşı devlet içinde devlet gibi savaşan büyük bir aşiretin lideri olan, dönemin iktidar partisinin bir milletvekili ve İstanbul'da görevli üst düzey bir emniyet mensubunun aynı arabada bir yere giderken Susurluk'da kaza geçirmeleriyle birlikte ortaya çıkan karanlık ilişkiler ağı kamuyonunu baskısıyla iktidarın konuya egilmesine ve resmi bir rapor hazırlanmasına neden oldu.

88. Susurluk Olayı. Çiller Güneydoğuda şiddetlenen savaş nedeniyle çareyi kendisine bağlı ve Emniyet içinde çalışacak bir özel büro kurmakta buldu. Bu özel örgüt içinde eski ülkücü lider Çatlı ile Emniyet müdürü, özel tim polisleri biraraya geldiler. Özel ekibin amacı PKK ve Dev-Sol hakkında bilgi toplamak, Kürt mafyası ve PKK arasındaki mali bağları koparmaktı. Çete bazılarının kendi hesaplarına çalışmaları ve iç çatışmalar nedeniyle dağılmanın eşiğine gelmişken kaza gerçekleşti.bkz. (Berberoğlu, 1997)

Türkiye'de belirli d nemlerde kamuoyunda çok tartışılan bir yapılanmadır[89]. Kontgerillayla ilgili tartışmalarda dikkat çekilen temel noktalar, örgütün Genelkurmay içindeki Özel Harp Dairesi (ÖHD) adı altında olup, Amerika'ya bağımlı çalışan, amacı şiddet kullararak sol hareketlenmeleri bastırmak olan ve bu amaç uğruna ülkücü militanları kullanan gizli bir örgüt olduğudur. M.E.Değer'e göre kontgerilla CİA tarafından 2.Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş ülkelerin sola kaymasını engellemek için geliştirilen ayaklanma kuramı ve özel savaş stratejisine dayalı olarak kurulmuştur (1977:97-127)[90]. Kontgerilla tartışmasında dikkatin ÖHD'ne çevrilmesi karşısında askeri yetkililerin verdikleri yanıtlar istemeden de olsa iddiaları başka sözlerle destekleyecek nitelikteydi. Dört yıl ÖHD başkanlığı yapan C.Akyol'un savunusu tipiktir. Devleti yıpratmak amacıyla çıkarılan söylentilere karşı Akyol, kontgerillanın bir örgüt değil, bir faaliyetin adı olduğunu ve gerçek bir devlet hizmeti olduğunu yazar. (1990:16) Akyol, 1952 yılında Genelkurmay içinde Seferberlik Tetkik Kurulu adıyla kurulan ve sonra adı ÖHD olarak değiştirilen örgütün amacının gayri-nizami harp işini örgütlemek olduğunu savunur[91]. Rejim muhaliflerinin ve askeri yetkililerin zıt amaçlarla da olsa varlığına ve işleyiş tarzına dair çok benzer saptamalarda bulundukları bu tür bir örgütün varlığı 1990'lı yıllarda başta İtalya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde soğuk savaş döneminde faliyet gösteren Gladio adlı bir yapının ortaya çıkarılmasıyla bir kez daha kanıtlanmıştır. NATO bünyesindeki tek merkezden idare edilen bu örgütün amacı ABD'nin soğuk savaş stratejisine bağlı olarak iç düşman ve yıkıcı

---

[89] Kontgerilla kavramı ilk kez 12 Mart döneminde 1.Ordu sıkıyönetimin sorgu merkezi olarak kullanılan Ziverbey köşkünde işkenceli sorgulara maruz kalan solcu kişiler tarafından gündeme getirilmişti. (Akyol, 1990:68) O dönemde işkence yapanların bağlı olduğu gizli bir örgütün adı olarak ortaya atılan bu kavram etrafında dönen tartışma 70'li yıllar boyunca giderek artan biçimde kamuoyunda yaygın olarak tartışılmaya başlandı. Tartışmanın yaygınlaşmasında ve (resmi düzeyde kabul görmeyen) solcu aydın ve yazarların alanından çıkarak yetkilileri rahatsız eden bir düzeye varmasında muhalefet lideri Ecevit büyük rol oynamıştı. Ecevit 1973'den başlayarak giderek şiddetlenen bir tarzda kontgerilayla ilgili şüphelerini kamuoyuna ve yetkililere duyurmuştu. (Yetkin.1995:176) Ecevit 1977'de şiddet hareketlerinin ve faili meçhul suikastlerin artmasına paralel olarak şiddetlenen bu tartışma üzerine Cumhurbaşkanına verdiği bir mektupta "sözkonusu örgütün gerilla ve kontgerilla savaşları için ve her türlü yeraltı faaliyeti için planlar yapıp, insan yetiştirdiği; gizlilik içinde çalıştığı ve demokratik hukuk dışında olduğu; 1974'e kadar Amerika'dan mali destek görmenin yanısıra Amerikan askeri heyetiyle aynı binada çalıştığı; bu örgüte iyi niyetli kımselerin dışında siyasal düşünceleri yönünden yurt savunması için gördükleri eğitimi şiddet eylemlerinde kullananların bulunmasının güçlü bir olasılık olduğu; bu örgütte görev almış ve emekli olmuş bası kişilerin bilgilerini ve elemanlarını siyasal eylemler için kullandıkları yönünde belirtiler olduğu;çünkü bu şiddet eylemlerinin bazılarının ve özellikle 1977 1 Mayıs Taksim olayının ancak güçlü bir örgüt tarafından düzenlenebilecek nitelikte olduğu gibi iddialarda bulunmuştu. Bkz (Akyol.1990:92)

[90] Değer, azgelişmiş ülkelerin asker ve sivil bürokratlarına Amerika'da verilen eğitimin, ayaklanmaya karşı askeri ve yarı askeri güçlerin yetiştirilmesini ve meşru müdafaa birliklerinin hazırlanmasını amaçladığını yazar. Dost ülkenin ve dolayısıyla Amerika'nın güvenliğini tehdit eden ayaklanma açık bir silahlı saldırı niteliğini alan normal bir savaş biçimi değildir. Çünkü ayaklanma ayaklananların zor kullanmaya ve ihtilale teşebbüs etmelerinden çok daha önce ve çok farklı biçimlerde başlatılır. "Siyasi muhalefetin müsamaha gördüğü bazı memleketlerde ayaklanma faaliyetleri kanuni ve rahat manada gelişebilir...ayaklanmaların en belli başlı özelliği halk için yapılan mücadele oluşlarıdır...ayaklanma nihai olarak kurulu düzeni devirmek maksadıyla metodlu olarak idare edilen, sürüncemeye dökülen ve adım adım geliştirilen bir mücadeledir." "Halkın siyasal ve sosyal bilincini yükseltmeye çalışmak ve bu amaçla yapılan yasal mücadeleler ayaklanmanın başlangıcını oluşturur.(a.g.e.,108) Ayaklanmaya karşı yapılacak savaşın adı özel savaş ya da Kontgerilladır. Bu amaçla Özel Harp Daireleri kurulmuştur. Özel savaşın en önemli özelliği ayaklanma, halkın hareketlenmesi yoluyla ihtilal aşamasına gelmeden önce müdahele edilmesidir. Bu amaçla asiler ile halkın arasını açmak ve genel bir kamu düzeni sorunu yaratmak amacıyla çeşitli şiddet eylemleri düzenlenir.

[91] Gayri-nizami Harp, "silahlı kuvvetlerle müştereken ve onun emrinde olarak, savunma stratejsi içinde bir memleketin veya bir parçasının işgaline mani olmak, şayet işgal edilirse kurtarılmasını sağlamak, taarruz stratejisi içinde düşman gerisinde taarruz kuvvetlerine yardım etmek üzere Gayri Nizami Harp kuvvetlerinin yaptığı harekat" olarak tanımlanır. (Akyol,1990:43) Çete harbi, sivil harp, yıkıcı harp, 5.kol harekatı gibi terimlerle de ifade edilen bu strateji bir başka yerde de "düşman ülkede veya düşmanın işgal etmiş olduğu bir bölgede hakim otoriteyi yıkmak veya zayıflatmak, ..bölgeye sahip olmak maksadıyla çoğunlukla halk kuvveti ve desteği ile yapılan askeri, siyasi ve iktisadi hedeflere yönelen bir harekat" şeklinde tanımlanır. (a.g.e.,47) Devletin görevinin ihtilali önlemek olduğunu belirten Akyol, devletin de aynı teknikleri kullandığını söyler. Bunlar, gerilla birlikleri, yeraltı teşkilatı (gündüz külahlı, gece silahlı çalışan halk) yardımcı kuvvetler ve özel kuvvetlerdir.

unsur olarak tanımlanan komünistlerin güçlenmelerini ve iktidara gelmelerini önlemek olmuştur (Müller,1993).

Kontgerilla faaliyetinin 1980 darbesinden sonra nasıl bir dönüşüme uğradığını açıklamak için 80 öncesinde sola karşı girişilen gizli siyasi harekat ile mafyanın nasıl bir bağlantı içinde olduğuna işaret etmek gerekir. Bu bağlantı 80 öncesinin giderek ağırlaşan siyasi şiddet ortamında kontgerilla faaliyetinde bulunan ülkücü kadroların ağır silahlarla donatılması gereği nedeniyle silah kaçakçılığı şeklinde somutlandı[92]. 1980'li yıllarda gizli devletin dönüşüm dinamiklerini belirleyen üç önemli süreç yaşandı. Bunlardan ilki, 80 öncesi ittifakın zayıf üyesi olan mafyanın izlenen ekonomik politikalar nedeniyle ekonomik olarak çok güçlenmesi ve siyasi bağlantılarını pekiştirmesi olgusudur. Susurluk çetesinin kompozisyonunun ortaya koyduğu gibi aradan geçen zamanda 80 öncesi ittifakın mafya kanadı çok gelişmiş ve 90'ların gizli devlet ağına damgasını vurmuştur (a.g.e.,20). Bir gizli örgütten çok bir çıkar ve güç çetesinden sözedilmesinin nedeni budur. Amacı ve kuralları belirgin bir örgüt yerine karmaşık ve hassas dengelerin geçerli olduğu bir tür çeteleşmeden sözedilmelidir. İkincisi siyasal çözüm alternatifleri kasıtlı olarak tıkandığı için giderek bir kangren halini alan Kürt sorunu ve Güneydoğu'daki düşük yoğunluklu savaştır. 80'ler boyunca uykuya dalan gizli devletin 1990'larda tekrar güçlenmesi bu iki eksenin etkileşimi üzerinden gerçekleşecektir. Her iki durumda da devletin illegal boyutunun genişlemesinin yeni sağın siyasi ve sosyo-ekonomik alanda yarattığı sorunlardan kaynaklanmış olduğunu söylemek mümkündür. Her iki durum da da eldeki araçlarla yaratılan ve kemikleştirilen sorunlar demokratik hukuk devletinin araçlarıyla çözülemeyerek illegal araçların önemini artırmıştır. Resmi hukuki yapıların zayıflığından beslenen gizlilik ve yasadışılık, bir kısır döngü çerçevesinde resmi siyasi yapıları giderek daha da aciz ve işlevsiz kılmıştır. Son olarak, devletin zor aygıtının aşırı güçlenmesinin yanısıra farklı aygıtların (polis, ordu ve MİT) arasındaki güç çatışmalarının artması ve sonuçta devletin iç bütünlüğünün ve etkinliğinin zedelenmesinin de siyasi amaçlı çetelerin oluşmasında etkili olduğunu söylemeliyiz.

Önce mafyayı ve ekonominin mafyalaşması olgusunu ele alalım. Özal yönetiminde mafyanın güçlenmesinin asıl nedeni serbest piyasanın yasal ve kurumsal denetim mekanizmalarının bilinçli olarak ihmal edilmesidir. 1980 mafya ve kayıtdışı ekonominin gelişmesi için bir dönüm noktası olmuştur (Altuğ,1996). Bunun nedeni siyasi ve ekonomik olarak kayıtdışı ekonomiyle kalkınma modelinin tercih edilmiş olmasıdır. Serbest piyasa dinamiklerinin kışkırtılıp, kurallar ve denetimin tamamen ihmal edilmesi; bir yandan tüketim toplumu kışkırtılırken işsizlik ve gelir dağılımının bozulması; kayıt altına alıp vergilendirmek yerine kara paradan kamunun borç

---

92. Susurluk kazasında ölen A.Çatlı, devletin gizli güçleri, MHP ve silah kaçakçısı çeteler arasında bağlantı kuran önemli bir ülkücü militandı. bkz.(Berberoğlu,1997:15-18) 1980 sonrası gizli devletin dönüşüm dinamiğinde gizli devlet, MHP ve mafya arasındaki işbirliğinin darbenin yapılmış olması nedeniyle gereksizleşmesi önemli rol oynadı. Askeri yönetim mafya şefleri ve ülkücü kadroların liderlerini hapse tıkarken, Çatlı gibi liderler yurtdışına kaçarak uyuşturucu işine girdiler ve tamamen mafyalaştılar. Susurluk çetesinin 1990 ortalarında faaliyete geçmesinden önce mafyacı eski ülkücülerin siyasi bir amaçla devlet adına kullanıldıkları tek ve geçici durum yurdışındaki Türk diplomatlarına karşı saldırılarını artıran ASALA'ya karşı missileme olayı oldu. bkz. (a.g.e.,57-61)

kaynağı olarak faydalanılması; böylece devletin finans çevrelerine bağımlı hale gelmesi; kara paranın siyasetin finansmanında kullanılması sonucunda kanuna aykırı her türlü kazanç anlamında kayıtdışılığın boyutları çok genişlemiştir. Yeni yasadışı iş olanaklarıyla toplumun büyük kısmı bu kayıtdışı ekonomiyle beslenir hale geldiğinde ekonominin içinde ikinci bir ekonomi oluşur[93]. Mafyanın ekonomik olarak palazlanması ile başta Emniyet olmak üzere bürokratlar ve siyasetçilerle olan ilişkilerinin gelişmesi birbirine paralel süreçler olarak gelişti. Bu karanlık ilişkiler ağı 1987 tarihli MİT raporu ile aydınlığa kavuştu. İddiaya göre son 20 yıl içinde İstanbul'da yeraltı dünyası hiç bu kadar himaye görmemiş, kanunsuz ve kontrolsüz olmamıştı. Üstelik bu ilişkiler Emniyet müdürü ve bir bakan tarafından Ankara'ya da taşınmıştı. Öte yandan Güneydoğu sorunu ile uyuşturucu kaçakçılığı merkezli mafyalaşma arasında da doğrudan bir bağlantı vardır. Uyuşturucu kaçakçılığı hem PKK hem de ona karşı savaşan gizli devlet güçleri için sağlam bir savaş finansmanı kaynağı olmuştur. Savaş ortamı içinde siyasi amaçlar ile maddi çıkarların içice geçmesi Susurluk çetesi olayında ortaya çıkacağı gibi devlet çıkarı ile özel çıkarlar arasındaki ayrımı muğlaklaştırmış ve çete içindeki çatışmaları güçlendirmiştir. Mafya ile Güneydoğu sorunu arasında kurulan ve gizli devleti kışkırtan bir diğer bağlantı, mafyanın etnik temelde bölünmesi ve Kürt mafyasının PKK'ya mali yardımda bulunduğu yolundaki resmi istihbarattır (Berberoğlu,1997:36). Bu bağlantı da mafya içi çatışmalarla siyasi çatışmaların içiçe geçmesine yolaçmıştır.

Gizli devletin 1980 öncesi kontgerilla faaliyetine benzer faaliyetlere girişmesinin asıl nedeni hiç kuşkusuz Güneydoğu'da yürütülen düşük yoğunluklu savaş oldu. 1984'de köy baskınları ile harekete geçen küçük ama militan bir örgüt olan PKK on yılın sonuna gelindiğinde devletin izlediği politikalar nedeniyle bölgede önemli bir güç kazanmıştı[94]. Kürt sorununu salt bir dış kaynaklı terör sorunu olarak gören devlet, nizami ve gayri-nizami tekniklerle sorunu askeri zor yoluyla çözmeye çalıştı. PKK'lı 'militan' ile sıradan kürt insanını ayırtetmek lüzumunu hissetmeden uygulanan "gayri nizami" teknikler, PKK'yı geriletmekten çok, bölge halkının örgüte doğru yaklaşmasına ve savaş alanının genişletilmesine neden oldu. 80 sonlarına doğru, Kürt nüfus üzerinde PKK'nın mı devlet güçlerinin mi uyguladığı pek bilinemeyen şiddet olaylarının sayısı artmaya başlamış, kentlerde faili meçhul cinayetler işlenmeye başlamıştı. Devletin otoriter zihniyetinin inkar ve baskı politikası, sorunun çözümüne değil, giderek daha fazla ve yaygın bir baskı uygulanması gereğini doğurmuştu. Nitekim Susurluk çetesinin oluşumunda dönemin iktidar partisi lideri olan Çiller'in terörü daha özel ve etkili yöntemlerle önleme gayesi etkili olacaktı (a.g.e.,136,198).

---

[93].Mafyanın atılım yapmasında Özal'ın altın ve dövizi yurda çekmek ve ihracat yapmalarını sağlamak için kaçakçıları sistem içine çekmesi de büyük rol oynamıştır. 1985'de kaçakçılık cezalarının "ekonomik suça ekonomik ceza" mantığıyla yumuşatılmasının ardından kaçakçıların yurda getirdikleri dövizler ihracat sayılarak teşvikle ödüllendirilir. bkz.(Berberoğlu,1997:67) Mafya hayali ihracat sayesinde zenginleşir ve 80 sonlarında dış bağlantılarını güçlendirerek uyuşturucu kaçakçılığı işini girer. Bir yandan mafya zenginleşirken, öte yandan vergi gelirleri giderek azalan devlet yoksullaşarak, kara paranın finansmanına daha bağımlı hale gelmiştir. (a.g.e.,29).

[94].PKK'nın eylemleri ve güçlenmesi hakkında bkz.(İmset,1993)

Neden Çiller'in "terörle mücadele" için kendine bağlı özel bir yapılanmaya gitmeyi tercih ettiği yani neden devletin zor aygıtının etkinliğinin sağlanamadığı sorusu bizi üçüncü dinamiği incelemeye götürür. Bunun nedeni devletin zor aygıtının belirli kısımlarının siyasi iktidardan özerk bir güç kazanması ve kendi aralarında güç mücadeleri nedeniyle tutarlı bir bütün oluşturmamalarıdır. Bu çatışma özellikle Güneydoğu'da çok daha belirgindir. Polis, Ordu, MİT ve Özel Harekat Timi gibi farklı aygıtlar arasındaki 90'lı yıllarda şiddetlenen bu çatışmaların nüveleri 80'li yıllarda atılmıştır[95]. Zor aygıtının gelişmesi bölümünde göstermeye çalıştığım gibi polisin sistem içindeki ağırlığının artması 80'li yıllarda başlamıştı. Darbe polis örgütünü teknik ve kadro olarak güçlendirirken ardından gelen ANAP hükümeti, polisi orduya alternatif bir sivil güç odağı olarak güçlendirme stratejisini izledi. Siyasi iktidarın polise yüklenmesinin önemli bir nedeni MİT'e egemen olmakta çektiği zorluktur. 1980 sonrasında MİT, kendi içinde yaşanan asker-sivil gerginliğinin yanısıra askerler ile Özal'ın paylaşım mücadelesi verdikleri bir kurum olarak öne çıktı ve bu süreçte bir kurum olarak zayıfladı. Kurum içindeki sivillerin sağa ve sola bilgi sızdırdığından şüphelenen ve bu nedenle MİT'e güvenemeyen askeri yönetim, kurumdaki asker egemenliğini arttırmış ve askeri istihbarat alanından dışlamıştı. 1983'de yapılan MİT kuruluş kanunu değişikliğiyle kurum, parlemento denetimi dışına çıkarıldı. Öte yandan Özal'ın 1980 sonlarında gündeme getirdiği sivilleşme projesinin önemli bir ayağını MİT'in sivilleştirilmesi oluşturuyordu. MİT'in sivilleşmesi, kurumdaki asker egemenliğinin kırılması, dış istihbarata yöneltilmesi ve kamuya daha açık bir örgüt haline gelmesi olarak sunuldu. Özal bu amaçla MİT için sivil müşteşar adayı olarak belirlediği Hiram Abas ve ekibi ile MİT hiyerarşisini atlayarak özel bir ilişki kurdu ve kurum içi çatışmaları arttırdı[96]. Ayrıca bu dönemde MİT içinde Özal'a yakın bir ekibin onun özel bürosu gibi çalıştığı ve hatta ailevi sorunların çözümünde rol aldıklarına ilişkin şüpheler belirdi. Ancak Özal'ın ekibi 1987 MİT raporu nedeniyle tasfiye oldu. Hazırlanış nedeni ve kamuoyuna sızdırılış nedeni hakkında çok spekülasyona neden olan bu raporla ilgili söylenmesi gereken ve açık olan tek nokta, kim tarafından hazırlatılmış olursa olsun raporun Cumhurbaşkanı, başbakan, İstanbul polisi ve MİT arasında çeşitli karmaşık şantaj ve pazarlıklara neden olması yani aradaki çatışmaları yoğunlaştırmasıdır[97].

d.Değerlendirmeler

Bu bölümde devleti üç temel analiz düzeyinde inceledim. Vardığımız sonuçları şöyle özetlemek mümkün. 80'li yıllarda devletin toplumsal-stratejik içeriğine ilişkin olarak ilk belirtilmesi gereken oldukça dar bir toplumsal taban üzerinde çok radikal dönüşümleri gerektiren birikim stratejileri

---

95.Resmi Susurluk raporuna göre Susurluk çetesinin kurucusu olan Çiller emniyet ağırlıklı bu özel ağı kurmakla kalmamış, önemli polis şeflerini de 1995 seçiminde milletvekili seçtirerek hükümete taşımıştır. Susurluk kazası olduğu sırada İçişleri bakanı olan Ağar'ın çetenin beyni olduğu yönündeki şüpheler Türkiye'nin tam bir polis devletine dönüştüğü tartışmasına yolaçacaktır.

96.İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru, 2-8 Ağustos 1987, no.31 s.8)

ve hegemonik projelerin gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Devletin toplumsal tabanını oluşturan iktidar bloğunun çekirdeği sermayenin dışa açılmacı neo-liberal birikim tarzına uyum sağlayan kesimleriyle, kanun ve düzenin korunmasını gözeten askeri bürokrasi ve yeni sağcı siyasi kadrolardan oluşur. Bazı avantajlı kentli kesimlerin yanısıra bir bütün olarak sermaye kesimleri iktidar bloğuna dahil olurken; bir bütün olarak köylülük, kentlerdeki işçi ve kamu görevlisi kitleler dışlanmışlardır. İktidar bloğu sınıfsal ayrımların dışında etnik ve dinsel bazda da ayrımcılığa dayanır. Milliyetçi-muhafazakar yeni sağın iktidar pratikleri Aleviler ve Kürtleri hem ekonomik hem de siyasi-kültürel olarak dışlamaya ve baskıya tabi tutmuştur. Devletin toplumsal tabanının bu kadar dar tanımlanmasının nedenlerinden birisi 1980 öncesi organik krize verilen otoriter tepkiyse, diğeri de bu otoriter tepkiyle içiçe geçen yeni birikim stratjesidir. Dolayısıyla geniş toplumsal kesimlerin aynı anda hem siyasi hem de ekonomik nedenlerle dışlanmak durumunda kalması yeni sağın iktidar bloğuna çok ağır bir dışlamacı karakter kazandırmıştır. Yeni birikim stratejisi, 1980 öncesi krize giren ulusal-kalkınmacı, ithal ikameci, kamu sektörü öncülüğünde sanayileşme yerine kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmeyi öngören yapısal uyum politikalarıyla, ekonomiyi serbest pazar ilkesine göre yeniden yapılandırma ve ihracata dayalı büyüme stratejisine dayanıyordu. Dolayısıyla bu yeni strateji devletin kendini ekonomiden çekecek ve sermayenin alanını genişletecek tarzda ekonomiye büyük bir müdahele yapmasını gerektirdi. Bu müdahalenin önemli bir ayağını serbest pisaya toplumunun siyasal ve kültürel dayanaklarının geliştirilmesi misyonu oluşturur. Bu bağlamda sermaye birikiminin gereklerine uygun bir hegemonik proje olarak yeni sağcı iki-ulus projesi gelişmiştir. 80'li yılların ilk yarısının devlet ideolojisi olan Türk-islam senteziyle süreklilik içinde; ama onu aşan ve dönüştüren bir neo-liberal ekonomizm aşısıyla şekillenen bu hegemonik girişim, toplumu sınıfsal, siyasi ve kültürel düzeylerde ikiye ayırmak; tüm topluma yeni bir sağduyu ve kültür aşılamaya çalışırken bu dönüşüm sürecine uyum sağlayamayanları mahkum etmek ve hatta baskı altına almaya dayanır.

Türkiye'de 1980 sonrasında devletin biçimsel özelliklerinde de önemli bir dönüşüm yaşandı. Neo-liberal retoriğin iddiasının tersine devletin ekonomiye ve topluma müdahelesinin azaldığı değil, arttığı ya da biçim değiştirdiği bir süreç sözkonusuydu. 1980 öncesi şiddetlenen birikim krizine yanıt verecek ve ekonomiyi yapısal uyum stratejisi doğrultusunda yeni bir birikim modeline yönlendirecek olan devlet müdahelesi merkezileşmiş, kişiselleşmiş ve siyasileşmiş bir müdahele biçimini aldı. Devletin sınıf karakterinin yozlaşmasına paralel olarak bir temsil ve müdahele biçimi olarak çoğulcu parlementarizm yerini kollamacı, yanaşmacı, popülist ve informel yapı ve ilişkilerin ağırlık kazandığı melez bir biçime bıraktı. Parlementarizmde temsil vatandaşların seçme ve diğer siyasi hak ve özgürlükler yoluyla seçilmiş bir hükümetin karar alma süreçlerine katılmaları; müdahele ise hukuk devleti kuralları içinde ya yasama ya da rasyonel bir bürokrasinin eylemleri yoluyla gerçekleşir (Jessop,1990:119). Birçok bağımlı

97.Bu konu hakkında bkz. (Berberoğlu, 1997:75; 2000'e Doğru, 14-20 Şubat 1988, no.8 s.8; 2000'e Doğru, 21-27 Şubat 1988, no. 9 s.8; 2000'e Doğru,19 haziran 1988, no. 26 s.18)

kapitalist toplumlarda olduğu gibi, Türkiye'de de parlementer biçimlerle yanaşmacı biçimlerin karmaşık bir sentezi tarihsel olarak asıl hakim biçim olmuştur. Bu anlamda yanaşmacılığın Türkiye'de temsil ve müdahele biçimi olarak yeni olduğu söylenemezse de 1980 sonrasında parlementer biçimlerin çok daha gerilediğini ve siyasi yozlaşmanın boyutlarının genişlediğini söyleyebiliriz. 1980'lerde bu yozlaşmanın boyutları demokratik biçimleri, norm ve kurumları (seçmenin hür iradesiyle milli iradenin oluşumu, kamu yararı, demokratik açıklık, denetim ve tarafsız yönetim gibi) büyük ölçüde anlamsızlaştıran boyutlara vardı. Devletin kurumsal bir bütün olarak eklemlenmesinde ve iç örgütlenişinde şu temel yönelimlere işaret edilebilir: Yürütmenin hem topluma karşı hem de devlet içindeki farklı organlara karşı güçlendirilmesi; yönetimin merkezileşmesi ve kişiselleşmesi; siyasal alanın devletleştirilmesini sağlayan önlemler sonucunda partilerin toplumla bağlantılarının gevşemesi; toplumsal talep ve çıkarların ifade ve temsil edilmesinde önemli işlev bozukluklarının sergilenmesi; iktidar partisi olarak ANAP'ın yanaşmacı temsilin kalesi haline gelmesi; bir siyasi temsil ve müdahele kurumu olarak meclisin kurumsallığının ve etkinliğinin azalması ya da bu kurumun yanaşmacı ilişkilerin odağı haline gelmesi; milli güvenlik devleti stratejisi üzerinden rejimin üzerindeki askeri vesayetin giderek artması ve sivil siyaseti işlevsizleştirmeye başlaması; devletin zor aygıtlarının hem topluma karşı hem de devlet aygıtı içindeki güçlerinin artması ve özerkleşmeye doğru evrilmesi; devletin ideolojik aygıtının güçlenmesi ve kültürel-toplumsal yaşama müdahelelerinin artması; devletin zor aygıtını da önemli bir ideolojik aygıt gibi işlemeye başlaması; rasyonel bürokrasinin kurum ve normlarının çözülmesi ve bürokrasinin aşırı siyasallaşması; devletin biçimselliğini ve işleyişini belirleyen temel bir nitelik olarak hukuk devletinin zedelenmesi; devletin hem toplumla ilişkilerinde hem de iç örgütleniş ve işleyişinde otoriter ve keyfi yöntemlerin hakim olması; devletin kurumsal ve yasal görünümünün ardında hukuk-dışı ve gizli devlet çetelerinin gelişmesi.

4. YENİ SAĞ İKTİDAR TARZI: YÖNETİM RASYONALİTESİ

Türkiye'de yeni sağın yönetim rasyonalitesini incelerken yönetim kavramı çerçevesinde dönen tartışmalardan iki düzeyde yararlanmak gerekir. İlkin, bu tartışma bize genel bir yöntemsel çerçeve çizer. Bu kuramsal-yöntemsel çerçevede yönetim zihniyeti, siyasi rasyonaliteler ve yönetim teknikleri gibi kavramlar öne çıkar. Birinci bölümün ikinci kısmında belirtildiği gibi, siyasi rasyonalite olarak yönetim zihniyetleri, siyasi programlamaya ve uygulamaya uygun olacak şekilde gerçekliği düşünülür hale getiren, ifade eden ve haklılaştıran ideal şemalar anlamına gelir. Yönetim teknolojileri ise farklı yöneticilerin elindeki malzeme ve güçlere, ayrıca karşılaştığı ya da öngördüğü direnişlere bağlı olarak seçip, kullandıkları stratejiler, teknikler ve prosedürler olarak analiz edilmelidir. İkinci düzeyde yönetimle ilgili tartışmalar Batının iktidar tarihi ve özellikle modern iktidar tarzıyla ilgili bir perspektif sunar. Yönetimle ilgili kavramsal çerçevenin Batı deneyimi esas alınarak geliştirilmiş olması, bu çerçevede Türkiye'yi anlamaya çalışırken dikkatli olmayı gerektirir. Batıyla derin bir etkileşim içinde evrilmiş olan Türkiye'nin iktidar yapıları, ne bu çerçevenin doğrudan elimizdeki malzemeye uydurulmaya çalışılmasına ne de bir tarafa itilerek tamamen yeni kavramların geliştirilmesine imkan tanımaz. Yapılması gereken, bu kavramlar aracılığıyla Batı deneyimi ile Türkiye'yi karşılaştırarak Türkiye'nin kendine özgü iktidar yapılarını ve yönetim rasyonalitesini anlamaya çalışmaktır.

İlerde göstermeye çalışacağım gibi Türkiye'de yeni sağın temsil ettiği yönetim rasyonalitesi bir çok açıdan Batı'daki neo-liberal yönetim rasyonalitesiyle önemli benzerlikler sergiler. Öte yandan çok önemli ve ayırdedici bir farklılık sözkonusudur. Batı'da yeni sağın neo-liberalizm ve neo-muhafazakarlık olmak üzere iki farklı ama içiçe geçen kurucu unsuru olduğunu belirtmiştik. Buna rağmen, Foucault'yu izleyerek yapılan yönetim zihniyeti (governmentality) ile ilgili tartışmalar ağırlıklı olarak neo-liberalizmle ilgilidir. Egemenlik ve disiplinden çok yönetsel teknikleri öne çıkaran neo-liberalizm tartışması, birey ve cemaatlerin özerkliğini, özgürlüğünü, sorumlulukların, aktif katılımlarını, tercihlerini vb. teşvik ederek yönetmek şeklindeki yeni eğilimi vurgular. Oysa neo-muhafazakarlık olgusu bize, yeni yönetim rasyonalitesinde egemenlik ve disiplin tekniklerinin gereksizleştiğini değil, tam tersine güçlendiklerini göstermektedir. Foucault ve diğer yazarlar tarafından vurgulandığı gibi birbirini geçersizleştiren değil, birbirine eklenen farklı iktidar teknolojileri vardır. Egemenlik-disiplin-yönetim üçgeni olarak nitelenen bu karmaşık ağın yapısı incelenmelidir. Batı'da neo-muhafazakarlık olarak beliren egemenlik ve disiplin teknolojileri sorunu Türkiye'de yeni sağın analizinde çok daha fazla önem taşır. Darbe rejimini bir kurucu öğe olarak içine alan yeni sağın yönetim rasyonalitesinde egemenlik ve disiplinle ilgili iktidar biçimleri Batıyla karşılaştırıldığında çok daha ağırlıklı ve etkin unsurlar olarak öne çıkmışlardır. Batı ile Türkiye'de yeni sağ pratikler arasındaki bu farklılık tarihsel farklılıklardan kaynaklanır. Bu unsurlar yeni sağın oluşmunda zamansal olarak da öncelik

taşıdıkları için öncelikle ele alınmaları gerekir. Dolayısıyla ben bu bölümde ilk olarak yeni sağın bir kurucu parçası olarak otoriter yönetim rasyonalitesini inceleyeceğim. İkinci olarak, yeni sağın yönetim rasyonalitesini neo-liberalizm ve milliyetçi-muhafazakarlık olarak ikiye ayırıp analiz etmeye çalışacağım. Ancak daha önce 12 Eylül darbesiyle belirginleşen otoriter rasyonalitenin 1980 öncesindeki yönetim rasyonalitesinin içinden nasıl evrildiğine değinmek istiyorum.

1960-80 döneminin ilk yarısında toplumsal korporatizme yönelen çoğulcu bir yönetimin, ikinci yarısında ise buna tepki olarak otoriter-faşizan bir yönetimin gelişmeye başladığını daha önce belirtmiştim. 60'dan sonra, bir yönetim nesnesi olarak toplum kendi içinde farklılıklar ve çıkar çatışmaları barındıran karmaşık bir alan olarak kabul görmeye başlamıştı. Siyasi iktidarın frenlenmesi ve denetlenmesi açısından bireysel ve siyasi özgürlükler ilk kez savunuluyordu. Böylece devletten ayrı bir kamusal alan ilk kez güçlü bir gelişme gösterdi. Ancak çoğulculuğun ve farklılığın meşruluğu hala sınırlıydı çünkü bu gelişme tarihsel bir gelişmenin ürünü olarak değil, siyasi elit arasındaki bir çatışmanın yansıması ve sivil-asker bürokratların merkez sağa empoze ettikleri bir durum olarak belirmişti. Güçlü bir toplumsal uzlaşmayı temsil etmeyen bu durum kısa sürede yozlaşarak yerini otoriter yönetime bırakmaya başladı. 70'lerin başından itibaren gelişen ve 12 Eylül darbesiyle doruğa ulaşan siyasi rasyonalitenin temel özellikleri şöyle belirlenebilir. Otoriter yönetim rasyonalitesinde yönetilecek nesne içindeki farklılıklar ve çatışmalar giderek daha fazla sorun olarak algılanmaya başlanır. Toplumsal yarılmalar ve çatışmaların hiçbir toplumsal temeli olmadığı, siyasi amaca yönelik olarak suni biçimde yaratıldığı savunulur. Giderek gelişen organik bir millet anlayışında milletin birleştirici özü olarak din öne çıkarılır. Öte yandan toplumsal alan iki farklı katman şeklinde algılanır. İlki çoğunluğun oluşturduğu birlik ve huzur içindeki toplum, ikincisi toplumsal alan içindeki farklılıkları siyasal alana taşıyarak onları birbirine karşı kışkırtan ve böylece siyasi güç edinmeye çalışan siyasi toplum. Kendi halinde toplum ile siyasi toplum arasındaki bağlantı koparılmaya ve reddedilmeye çalışılır. Kamusal tartışma ve eleştiri alanına dönük düşmanlık artar. Çoğulculuk bastırılarak devletçi korporatizme dönük eğilimler güçlenir. Tahakküm söylem ve teknikleri belirginleşir. Öncelikle yasaklar biçimindeki yasalar çoğalır. Daha önemlisi toplumsal çoğulculuk ve siyasi hareketliliği bastırmaya yönelik şiddet kullanımı ve tehdidi artar. Siyasi yönetim hegemonik mücadeleyi kaybederek, fiziki yoketme dahil şiddetli bir cephe savaşını başlatır. Yönetim rasyonalitesinde kanun ve düzen retoriği öne çıkarak toplumun algılanışını belirlemeye başlar. Toplumsal söylemler yerini antagonizmanın hakim olduğu saf siyasi söylemlere bırakır. Öte yandan, saf siyasi söylemlerin arkasında daha derinlerde yeni bir toplum felsefesi gelişmektedir. Toplum içindeki çatışma algısı artarken ekonominin ve dinin yönetimi yeni bir siyasi anlam kazanır. Ekonomi ve dinin yönetimi Cumhuriyetin başından itibaren önemliydi. Ancak din yönetimi konusunda 1950'de yaşanan kırılmanın anlamı 70'lerde çok daha derinleşmiştir. Cumhuriyetin kurucu felsefesi için din yönetimi, dinin toplumsal ve kamusal alan dışına çıkarılması ve sünni islamın devlet denetimine alınması demekti. Gelişen yeni zihniyet ise güçlü bir kamu düzeni için dinin toplumsal ve siyasal anlamının genişlemesini gerektiriyordu.

Dolayısıyla din yönetimi bundan sonra bir yandan dini siyasallaştırırken öte yandan devlet denetimini kurmaya çalışmak gibi ikili ve karmaşık bir strateji izleyecektir. Anti-komünizme dayanan otoriter yönetim rasyonalitesi ekonomi ve dine ilişkin yeni bir yönelimin nüvelerini oluşturdu. Din ulusu kuran temel unsur olarak ele alınmaya başlandı ve dolayısıyla din merkezli bir kişisel ahlak üretmek yoluyla yönetmek fikri gelişti. Ekonomi yönetiminde de yeni bir anlayış gelişti. Kamu düzeni ile çalışma ilişkilerinin düzeni arasındaki sıkı bağlantı daha da belirginleşmeye başladı. Çalışma düzenini bozanın içsel bir neden değil, komünizm olduğu düşünüldüğü için kamu düzeninin sağlanması işçilerin işveren tarafından disiplin altına alınmasına bağlı görünüyordu. Siyasi istikrar adına denetim altına alınması gereken önemli kesimlerden başlıcası işçiler olduğu için işyerinde patronun uyguladığı disiplin-otorite ile siyasi yönetim arasındaki bağlantı güçlendi.

Yeni sağın siyasi rasyonalitesi neo-liberal ve milliyetçi-muhafazakar öğelerin bir sentezinden oluşur. Ancak yeni sağın her iki öğesi de otoriter yönetimin bağrında filizlenmişlerdir. Bu anlamda otoriter yönetim rasyonalitesini de yeni sağın kurucu parçalarından biri saymak gerekir. Otoriter yönetim pratikleri, zihniyet ve tekniklerinin en olgun biçimleri askeri yönetim döneminde ortaya konmuş ise de yeni sağ yönetim tarafından da sürdürülmüşlerdir. Otoriter yönetim ile yeni sağın özellikle milliyetçi-muhafazakar boyutu arasındaki süreklilik çok açıktır. İzleyen bölümde önce otoriter yönetim rasyonalitesini ele alacağım. Daha sonra yeni sağ yönetim rasyonalitesinin otoriter yönetimle olan bağlantısını, en son olarak da yeni sağın iki kurucu parçası olan neo-liberalizmi ve milliyetçi-muhafazakarlığı yönetim rasyonalitesi açısından ayrı ayrı inceleyeceğim.

i. Otoriter Yönetim Rasyonalitesi

Derin bir organik krizin ardından gündeme gelen 12 Eylül darbesi yönetim sorununu siyasi düşünce ve pratiğin en merkezi sorunu haline getirdi. Tüm toplumsal yapı ve süreçlerin algılanışını belirleyen anarşi ve terör takıntısı beraberinde çok güçlü bir otoriter yönetim rasyonalitesini getirdi. Bu yönetim rasyonalitesinin çok yeni ve özgün olmadığı ve hem askeri darbe geleneği içinden hem de 70 sonlarındaki 'sivil' otoriterleşme sürecininin içinden doğup geliştiği söylenebilir. Yine de özellikle askeri dönem başta olmak üzere tüm 80'li yılların Cumhuriyet döneminin en yaygın ve şiddetli otoriter zihniyet ve uygulamalarına tanık olduğunu söyleyebiliriz. Bu bölümde otoriter yönetim rasyonalitesini iki düzeyde ele alacağım. İlk olarak yönetimin "ideal" olarak nasıl olması gerektiğine ilişkin resmi ve görünen rasyonaliteye bakacağım. Daha sonra bu resmi görüşün teşvik ve tahrik ettiği, mikro düzeyde işleyen ve daha doğrudan pratik değer taşıyan rasyonalitesi ve bu rasyonaliteyi pratiğe çeviren teknolojileri ortaya çıkarmaya çalışacağım.

a. Resmi İdeal Yönetim

Darbenin siyasi rasyonalitesinin resmi yüzünü mükemmel bir biçimde ortaya koyan tek ve yetkili kişi hiç kuşkusuz K.Evren oldu. Evren'in Devlet başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı sırasında yaptığı konuşmalar ve özellikle Cumhurbaşkanlığından sonra yazdığı kitaplar bu konuda bize bol malzeme sağlıyor. Ben burada Evren'in ve darbeye karşı eleştirilerin giderek şiddetlendiği bir ortamda darbeyi ve darbe döneminde yapılanları savunmak, siyasi yaşama ilişkin deneyimlerini aktarmak ve demokrasinin bir kez daha krize düşmemesi için tutulması gereken yolu göstermek amacıyla yazdığı ve darbeden 15 yıl sonra yayınladığı **'Unutulan Gerçekler" (1995)** adlı kitabını analiz ederek resmi siyasi rasyonalitenin temellerini göstermek istiyorum. **'Unutulan Gerçekler',** 12 Eylül darbesini haklı buldukları için alkışlayıp, yıllar sonra ona yönelik eleştiri dalgasına kapılan "her devrin adamı" türündeki kişileri ikna etmek için yazılmıştır. Dolayısıyla kitap, darbe öncesinin vahim durumunu ve darbenin kaçınılmazlığını açıklamaktan çok, darbe yönetiminde yapılan uygulamaların savunusunu amaçlar. Bu nedenle anarşi ve terör teması zorunlu ana tema olmakla birlikte fazla öne çıkarılmamış, devlet yönetimi ve siyasete ilişkin pozitif önermelere ağırlık verilmiştir. Otoriter siyasi rasyonalitenin kalkış noktası sivil siyaset ve siyasi toplumun eleştirisidir. Evren, Politikanın içinde devamlı kalacak mıydım? sorusunu yanıtlarken bu konudaki görüşlerini açıklar."Politikaya atılmayı hiç düşünmemiş... anarşi ve terörü önledikten sonra sade vatandaş olmaya baştan karar vermiş" tir. Çünkü uzun süre askerlik yapanların politikada başarılı olacağına inancı yoktur. "Çirkin politikacılarla uğraşmak için benim de onlara benzemem gerekirdi. □imdiye kadar hep doğru bildiğime doğru demiştim, politika uğruna bunun aksini yapamam". Liderler arasındaki kötü söz, kavga ve küskünlükler, menfaat ve şahsi ihtiraslar, yalan dolan, dostluk, kadirşinaslık, acımanın olmayışı, liderlerin koltuk tutkusu, partide sivrilenleri harcamaları, Evren' i çok etkilemiş ve üzüm üzüme baka baka kararır sonucuna varmıştır. "Demokrasi hazır elbise gibi ülkeye uymuyor... kavgasız gürültüsüz fikir mücadelesi için zaman gerekiyor..." Öte yandan Evren, neden uzun süre askeri yönetimle ülkeyi yönetmenin mümkün olmadığını açıklarken "iktidar koltuğu öyle bir koltuktur ki eğer orada normal süreden fazla oturursanız bir daha o sihirli yerden kalkamaz, yapışır kalırsınız. Ben de koltuğa yapışıp kalabilirdim, ben de insandım" der (a.g.e.,3-8).

Yukardaki alıntılarda sivil siyaset ve siyasetçilere karşı ağır bir önyargı vardır. Evren'in başka yazı ve konuşmalarında çok daha açık ve saldırgan bir biçim alan bu tutum burada, daha derindeki ilginç bir başka zihniyete işaret eder. Askerlik ve siyaset iki farklı ve uzlaşmaz varlık alanı olarak ayrıştırılır ve zıt özsel kişilik özellikleriyle bitiştirilir.Tüm insani çirkinlikler ve zaaflar sanki doğal ve kaçınılmaz olarak siyaset alanına aittir. Bu söylemde 1980 öncesinin yozlaşmış siyaset ve siyasetçinin eleştirisinin çok ötesinde özsel bir siyasi alan eleştirisi vardır. Siyaset, içine çektiği kişiyi kaçınılmaz olarak yozlaştıran büyülü bir güce sahiptir. Sadece insan olmak iktidarın büyüsüne kapılmak için yeterlidir. Evren'in siyasetçilerden, partilerden sözettiği

her yerde bu büyülü güç teması gizlidir. Kendini ve askeri yönetimi siyasetin gücü karşısında çaresiz hisseder. Yaptıkları işler arasında pişmanlık belirttiği tek konu siyasi partilerin kapatılmasıdır. "Sürekli telkinler karşısında işlediği bu hata" eski liderleri kahraman yapmaktan başka bir işe yaramamıştır" (a.g.e.,10). Yani siyaset kendisine yönelik önlemlerin ustaca kenarından dolaşan ve hatta okun yönünü tam tersine çeviren ele geçmez bir varlıktır. Kitapta sık sık tekrarlanan sürekli telkinler teması da siyasetin kendi dışında duran saf bir gücün aklını çelmek için yolladığı bir tür ajan konumuna işaret eder. Kitapta askeri rejim döneminde yapılan önemli işler açıklanırken sık sık kendisinden sonra gelen ANAP hükümetinin yapılanları tersine çevirmesinden ve takip etmemesinden yakınılır. Evren bu alan karşısında kendini o kadar güçsüz hisseder ki kaderci bir tavırla "elbet bir gün biz de arzuladığımız o güzel demokrasiye sahip olacağız" (a.g.e.,11) ya da "Allah sonumuzu hayırlı etsin inşallah deyip Allaha dua edelim. Başka çaremiz kalmadı" diye yakınır.(a.g.e.,29) "Ama ne yapalım ki içinde yaşadığımız bu dünyada en iyi idare şekli çok partili parlementer sistem" olduğu için (a.g.e.,10) geçici olmaya mahkum olan askeri rejim siyasete zıt ama ideal bir yönetim anlayışını ifade eder. Evren, 1980 öncesi ve askeri rejim sonrasındaki sivil yönetim ile kendi yönetimini karşılaştırırken sık sık Platon'a referans vererek alıntılar yapar. Kendi kişiliğini ve askeri yönetimi Platon'un ideal devlet adamı ve devlet yönetimi hakkındaki görüşlerinin cisimleşmiş hali gibi görür. Bir bilge-kral gibi olan ideal devlet adamının en önemli özellikleri dürüst ve güvenilir olması, sadece devlet çıkarını gözetmesi ve hatta bu çıkarlar adına kendi kişisel çıkarlarından fedakarlık etmesidir. İdeal devlet adamı, hiçbir toplumsal kesimi ya da bireysel kaygıyı temsil etmez, herşeyi aşmış ve aydınlanmış, yozlaşmaz, kirlenmez bir yüce varlık gibidir. Sadece yüksek devlet çıkarını gözettiği için yalnız kalmaya mahkum birisidir.

İdeal yönetimin özelliklerinden birisi de tarafsızlığıdır. Yönetim, 12 Eylül öncesinin eşit derecede yozlaşmış sağ ve sol siyasetçilerine eşit mesafede ve oldukça uzak durmalıdır. Aslında yukarda belirttiğim gibi bu mesafe, siyasetin büyülü alanından kaçınmak için zorunludur. Siyasetçilerinkine benzer hırslar ve zaafların yönetimde yeri yoktur. Evren, 27 Mayıs ile 12 Eylül'ü karşılaştırırken, "ölçülü, hesaplı, mantıklı, peşin hükümlerden uzak, şahsi ihtirasları ve ölçüsüz hayalleri bulunmayan 12 Eylül paşaları"ndan sözeder (a.g.e.,60). Bu tarafsızlık ve uzaklığı mümkün kılan şey, darbenin tek ve net bir amacı olmasıdır[1]. İdeal yönetimin en belirleyici özelliği hiç kuşkusuz güçlü olmasıdır. Güçlü yönetim, "devletin devlet gibi olması", devletin devletliğini bilmesi" gibi tabirlerle anlatılır. Devlet olmak, anarşi ve terörün dinmesi, polisin ve yargının görevlerini tam yerine getirmesi anlamına gelir. Yani yönetimin temel amacı kanun ve düzeni sağlamak ve hürriyetin yozlaşmasını önlemektir[2]. Kitapta 'Yaptığımız Önemli

---

[1].Örneğin, "TSK ne kendi mensuplarına yarar sağlamak için ne de uzun süre yönetmek ve reformları gerçekleştirmek için müdahale yapmıştır." s.65 Mecbur bırakıldığı, memleketin kurtuluşu için başkaca yol olmadığı için istemeye istemeye darbe yapmıştır.s.66 ("Aşırı solun çeşitli fraksiyonları, ülkücü gençlik ve akıncılar" için)...her iki kesimin üzerine tarafsızlıkla yönelmek gerektiğine karar verdik. 12 Eylül öncesinde olduğu gibi bir tarafa yüklenirsek başarılı olamazdık ama tarafsız kaldığımız için ne İsaya ne de Musaya yaranabildik."s.29

[2].Evren bu konuda da Platon'un "hürriyet pervasızlığa dönüşürse iş çığrından çıkar, düzen tanınmaz, buyruklara uyulmaz" sözüne referans vererek, "milletin çektiği sıkıntıların başında mevcut kanunları tam olarak uygulamamak ve uygulattırmamak gelir" der. s.69

İşler' başlığı altında bir numarada anarşi ve terörün önlenmesi, ikinci sırada emniyet mensuplarına sağlanan imkanlarla polisin devletle barıştırılması gelir. Devlet çarkının işlemesi için polise çok özel bir ideolojik desteğin sağlanması sözkonusudur. "Polis kendi elinden tutulduğunu, ona değer verildiğini, yönetimin destek olduğuna inanınca, kısa sürede anarşist örgütleri meydana" çıkarmıştır[3]. Ayrıca Polis Kanununda değişiklik yapılarak polis ve jandarmanın silahını rahatlıkla kullanması ve polisin işlediği suçlarda mahkemenin tutuksuz yapılmasının sağlanması sayesinde büyük başarı elde edildiği söylenir. Güçlü devlet için yapılan bir diğer önemli iş DGM ve OHAL kanunlarının çıkarılmasıdır ki böylece olayların sıkıyönetime gerek kalmadan önlenebileceği belirtilir. Görüldüğü gibi güçlü devlet fiilen daima sıkıyönetim uygulayan bir yönetimdir. Devletin devlet gibi olması aynı zamanda devlet çarkının bir bütün olarak tutarlı biçimde işlemesinin sağlanmasıdır. Evren'e göre adalet, içişleri, milli savuma ve milli eğitim masanın dört ayağıdır. Evren bu kurumlarda çalışan ve 80 öncesinde "çeşitli şeylerden sorumlu olan" ya da görevini layıkıyla yerine getiremeyenleri yola getirmek için iki yöntemden söz eder. İlki ve en önemlisi devleti çalıştırmak, ikincisi ise maddi sorunlarını çözmektir. Devleti çalıştırmak için öncelikle polis ve öğretmenlerin örgütleri kapatılır çünkü "bu dernekler, polislerin ve öğretmenlerin haklarını korumak, sosyal ihtiyaçlarını gidermek gibi yararlar sağlayacak işlerle uğraşsalar mesele yoktu ama ideolojik saplantılarla uğraşmayı görev" edinmişlerdir. Evren'in öğretmenler konusunda söyledikleri otoriter yönetim rasyonalitesinin yönetmeyi hedeflediği özneyle ilgili algısını çok iyi yansıtır. Bu tür bir akıl yürütmede 80 öncesi siyasi hareketlere ve özellikle sola meyletmiş olan bireyler devlet onlara sahip çıkmadığı için kötü yola itilmiş, çaresiz, bilinçsiz ve aciz varlıklar olarak, basit ihtiyaç özneleri olarak algılanır ve "sahip çıkmak" retoriği ile lojman ve tazminat gibi paternalist düzenlemelere girişilir[4].

İleride ele alacağım gibi otoriter rasyonalitenin önemli özelliklerinden biri de siyasi yönetim ile benlik yönetimi arasında dinsellik aracılığıyla güçlü bir bağın kurulmasıdır. Evren yaptıkları önemli işleri sıralarken bu konuya geniş yer ayırır ve askeri yönetimin din politikasını savunur. İmam Hatip okullarının mevcut miktarının yeterli bulunarak sayının dondurulması, kız öğrencilerin sadece kuran dersi sırasında örtünmelerine izin verilmesi, orta öğretimde zorunlu din dersinin konulması gibi uygulamaları açıklar. Gerektiği kadar, modern ve devlet denetiminde bir islami toplum yorumunu özellikle Atatürk'e referans vererek savunur. Dine yönelik ilginin iki temel kaygıdan kaynaklandığı görülür. İlk kaygı, neden din dersinin konulduğunu açıklarken belirttiği gibi, öğrencilerin "kafi din kültürü almadıkları için maddiyatçı, çıkarcı, Allah korkusu olmayan, gayri-meşru yollara başvuran, ahlaki değerlerden yoksun bir toplum olduğumuz" yolundaki saptamadan kaynaklanır. Yani ilk sorun toplumda yeterli bir dinselliğin eksikliği

---

[3]."Edindiğim kanaaat odur ki, polis küçümsenmez, hor görülmez ve ikide birde polis işkence yapıyor diye tehdit edilmez ve faşist polis,...'nın uşağı polis denmez, ufak bir zümrenin yaptığı kanunsuz işler hepsine teşmil edilmezse polis görevini rahat yapıyor...Polis de bu vatanın evladıdır, ona sahip çıkalım, çıkmazsak 12 Eylül'den evvelki dönemi yaşarız."s.18

[4]."Öğretmenlerin büyük bölümünün temiz olduğuna ve mecbur kaldıkları, kendilerine sahip çıkılmadığı için istemeye istemeye bu derneğin direktiflerine uyduklarına inanıyorduk. Eğer biz öğretmenlerin sorunları ile ilgilenir, onların sosyal yaşantılarını düzenleyecek tedbirleri alır, onlara sahip çıkarsak, onların da yanlış yolda yürümeyeceklerine inanıyorduk" s.85

olarak konulur. Öte yandan daha önemli bir başka sorun, mevcut dinselliğin islamın yanlış yorumunu yapan yobaz din adamlarının etkisi altında biçimlenmiş olmasıdır. "Dinimiz en mükemmel dindir ve kabahat dinimizde değil, din adamlarındadır." Dolayısıyla laik devletin iki temel görevi bir yandan yeterli din hizmeti götürürken, aynı anda gerçek dini millete öğretmektir[5]. Evren konuşmalarında ayet ve hadislerden sözetmesini de yobazların etkisini kırmak ve cahil vatandaşı uyarmak amacıyla açıklar (a.g.e.,135). Öte yandan yönetim, arzu edilen laik dinsel kültürün dışındaki gelişmelere karşı uyanık olmalıdır. Evren, lüzumundan fazla din adamı yetiştirilmesine, dernek ve vakıfların ihtiyaca bakmadan okul yaptırmasına ve üniversitede türban serbestisine karşıdır. Burada 12 Eylül'ün dine yönelik ikircikli tutumu burada açığa çıkar. Otoriter rasyonalite bir yandan 1980 öncesinde olduğu gibi toplumun gayri-meşru yollara sapmasını önlemek için dine sarılırken, öte yandan da dinsel kültürü yaymak işini kendi tekeline almak istemektedir. Ancak ileride değineceğim gibi bu imkansız konumun yarattığı gerilimler toplumdaki özerk dinsel gelişmeyi körükleyecektir.

Otoriter yönetim rasyonalitesinin yönetilecek öznelerle ilgili algısı din konusunda söylenenlerde belirgin biçimde ortaya çıkar. Toplumdaki en önemli ayrışma cahil kitleler ile onların üzerinden kişisel ya da siyasi güç sağlamaya çalışan kurnaz şer odakları arasındadır. Geniş kitleler ile onların siyasi-ideolojik temsilcileri arasında herhangi bir anlamlı bağ olabileceğini reddeden bu zihniyet özellikle öğrenciler konusundaki bir belirlemeyle doruk noktasına varır. Evren'e göre 1980 öncesinde öğrencilerin sağa ya da sola katılmasının asıl nedeni kendilerine inek ya da ot dedirtmemektir (a.g.e., 140). Resmi ifadelerde bu derece saçma açıklamalara meyleden bir zihniyetin daha mikro düzeylerde nasıl biçimler aldığını ileride ele alacağım.

Resmi düzeyde otoriter yönetim rasyonalitesi, toplumun maddi gerçekliği ile nüfus sorunları aracılığıyla paternalist bir bağlantı kurmayı önemser. Evren'in yaptığımız önemli işler sıralamasında 1980 öncesinin en can alıcı sorunu olan işçi-işveren ilişkilerine dair hiçbir şeyden söz edilmezken (oysa askeri yönetim bu alanda çok büyük dönüşümlere yolaçmıştı) vergi kanununda yapılan düzenlemelerle vergi gelirlerinin arttırılması, belediye kanununda yapılan düzenlemelerle belediyelerin mali açıdan güçlendirilmesi, emniyet, adalet mensublarına ve öğretmenlere sağlanan lojman ve tazminat gibi imkanlar, Doğu ve Güneydoğu'daki açığı kapatmak için doktorlara getirilen mecburi hizmet uygulaması, organ naklini kolaşlaştıran kanunun çıkarılması ve organ bağışı kampanyasının başlatılması, "Türkiye'nin en mühim meselesi" olan Aile planlaması çalışmalarının yurt çapında başlatılması, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarıyla ilgili yeni düzenlemelere gidilmesi ve bu konuda bir kampanya başlatılması,

---

[5].Evren bu konuda şunları yazar"Laiklik din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır... din düşmanlığı değildir. Laik devlet din hizmeti götürür, gerçek dini ögretir. dini ve dünyevi bütün öğretimin bir bütün olmasını gerçekleştirir, bir elden yönetir ve kontrol eder. Laikliğin amaçları...dinin cahil yobazlarca istismarını önlemek, milleti cahil bırakan inançlar karmaşıklığını önlemek, bütün kurumlarda bilimsel esasları ve modern teknolojiyi yaygınlaştırmak, bütün kurumları sürekli modernleştirmektir.."Dine akılcı yaklaşan dinde taassubu ve boş inançları önler...bunlar (din adamları) insanları miskinleştirdiler. Dinimiz tembelliği değil, çalışmayı emreder...çağdaşlık inançsızlık değildir. s.126

yurt çapında okuma yazma seferberliğinin başlatılması, bu bağlamda kendi okulunu ke din yap kampanyasının yürütülmesi, sahne sanatçılarının yaşam standartlarını iyileştirici önlemler alınarak "geçim sıkıntısından serbest piyasada gece klüplerinde çalışmak zorunda kalmaktan" kurtarılmaları, Toplu Konut Kanununun çıkarılması gibi sosyal konulara geniş yer verilmiştir. Bir bütün olarak bu toplumsal sorunların niteliğine ve nasıl ele alındığına baktığımızda, resmi söylemde doğrudan siyasi kaygılara bağlanan paternalist bir yaklaşımın egemen olduğunu görürüz. "Eğer biz ögretmenlerin sorunları ile ilgilenir, onların sosyal yaşantılarını düzenleyecek tedbirleri alır, onlara sahip çıkarsak, onların da yanlış yolda yürümeyeceklerine inanıyorduk." cümlesinde ifade edilen bu yaklaşım, bireyleri, siyasi fikirlerle sosyal durumları arasındaki bağlantıları kurmaktan aciz, basit ihtiyaç özneleri olarak görür. Ayrıca bu tür toplumsal sorunların öne çıkarılması yeni bir toplum ve toplumsal sorun algısının gelişmeye başladığının bir göstergesidir. Otoriter devletin karşısında görmek ve üzerinde eylemde bulunmak istediği toplum, işçi-işveren ilişkilerinde olduğu gibi birbirine denk, devletten özerk ve çatışan güçlerden oluşmuş bir toplum değil, aciz ve muhtaç görünenlerin toplumudur. Organ sorunu yüzünden ölmeyi bekleyen, bakamayacağı kadar çok çocuk sahibi olup sefalete düşen, yuva ve yetiştirme yurtlarında devletin himayesine teslim edilmiş olan, okuma yazma bilmeyen, gece klüplerinde çalışmak zorunda kalıp, elinden tutulmayı bekleyen, kira derdi altında inleyen insanların yani devletin sahip çıkması gerekenlerin oluşturduğu bir toplum anlayışıdır bu. Otoriter yönetim rasyonalitesinin bu tür toplumsal sorunlara önem vermesi askeri yönetim dönemi ve sonrasında paternalist kaygılarla da olsa ciddi anlamda bir sosyal refah devleti anlayışı olduğunu değil, sadece devletin karşısında üzerinde eylemde bulunabileceği yeni tür bir toplum görmek istediği anlamına gelir. Ancak ilerde işaret edeceğim gibi bu paternalist kaygı bile çok zayıf kalmış ve çok kısa sürmüş, otoriter yönetim son derece çıplak bir orman kanunu anlayışıyla kolayca eklemlenmiştir.

Askeri yönetimin üç yıllık yönetim pratiğine bakıldığında, yönetimin resmi ve görünür eylemlerinin ima ettiği yönetim rasyonalitesi açığa çıkar. Yönetimin en önemli eylemleri hiç kuşkusuz anarşi ve terörün dindirilip, kanun ve düzenin sağlanmasıyla ilgili olanlardır. Yönetimin en belirgin niteliği güçlü olmasıdır. Siyasi gücün görünür biçimi çerçevesi anayasa ve yasalar tarafından çizilen yönetim biçimidir. Bu yönetim, bireyden devlete doğru, aşağıdan yukarıya çıkan katılım ve denetim basamaklarının tahrip edilmesine dayanır. Asıl yozlaşmanın devlet içinden kaynaklandığı ve toplumun devleti yansıtacağı düşünüldüğü için devletin yeniden düzenlenmesine büyük önem verilmiştir. Devletin yeniden yapılanmasında sivil siyaset eleştirisi tutamak noktasıdır. Darbeden sonra hazırlanan bir raporda sivil siyasetin çıkmazlarına işaret edilerek tüm devlet kurumlarını etkin biçimde çalıştıracak güçlü bir devlet başkanına duyulan ihtiyaçtan bahsedilir. "TBMM'nin en büyük zaafiyeti oy almak için anarşi ve terör dönemini doğurmuş ve körüklemiş olmasıdır. Bir siyasi partinin sultası altına girmesi ve bir parti meclisi haline gelmesidir. Oy ve parti mücadelesi yüzünden koalisyonlara mecbur kalınarak küçük partilerin memleketin kaderinde yıkıcı roller oynamasıdır. Milletimizin arzu ve iradesini temsil

etmek ve devleti tahrip etmemek için en kestirme yol, TBMM'de tercihan iki büyük partinin bulunması ve devlet başkanına geniş çapta yetkiler tanınmasından geçmektedir. İstikrarlı ve demokratik sistemin temel ve kilit taşı devlet başkanıdır. Milletin çocuklarını birbirine düşüren ve milleti ayrı saflara bölen, iltimas ve imtiyazlara yol gösteren çok partili bir sistemde kurulu TBMM ve üyeleri bugün halkın vicdanında mahkum olmuşlardır."[6] Güçlü yönetim için güçlü bir merkez şarttır. Merkez hem ideolojik olarak çok net bir çizgiye sahip olmalı hem de tutarlı bir işlerliğe sahip olmalıdır. Tepe noktasından aşağıya doğru olabildiğince bütünsel ve totaliter bir işleyiş gerçekleştirilmelidir. Bunun için siyasi alanda az sayıda ve ideolojik olarak uyumlu aktörün bulunması önemlidir. Yeni siyasi merkez, 1980 öncesini çağrıştıran tüm özelliklerden arınmıştır. Kendi içinde organik bir bütünlük arzeden, bir çark gibi işleyen, kendi iç ve dış düşmanlarına karşı çok uyanık olan, toplumsal kesimlere ve kutuplaşmalara karşı tarafsız ve uzak, siyasetin tüm yozluk ve yolsuzluklarından arınmış, siyasetçi gibi değil, devlet adamı gibi davranan aktörler tarafından yönetilen bir yapıdır bu. Darbe yönetiminin en tutarlı ve bilinçli olduğu alanın siyasi alan olduğu söylenebilir. Sosyal, ekonomik ve kültürel alanda ise daha karmaşık ve ikircikli bir yönetim anlayışı sözkonusudur. Yönetim, bir yandan Özal'ı ekonomi yönetiminin başına getirir çünkü Evren'in deyişiyle 24 Ocak Kararlarının doğruluğuna onlar da inanmış ve "devletçi telkinlerin etkisi altında kalmamışlardır" (1995:11). İleride ele alacağım gibi bu dönem Türkiye'de piyasa toplumunun ve neo-liberal iktisadi ve sosyal politikaların gelişmesini sağlamıştır. Öte yandan otoriter siyasi rasyonalitenin gereklerine daha uygun görünen devletçi-paternalist bir yaklaşımın resmi düzeyde daha fazla öne çıkarıldığını ve çok derinden gelen yeni piyasacı dalganın bu şekilde kamufle edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Yönetim, görünürde kaçakçılık, yeraltı dünyası ve siyasi yolsuzluklarla mücadeleye büyük bir önem verir[7]. Öte yandan darbenin ilk icraatlarından birisi yolsuzlukla suçlanan geçmiş hükümetin iki bakanının Yüce Divana gönderilmesi ve mahkum edilmesi olmuştur. İşgüzar ve Mataracı gibi bakanların yargılanması eski dönemin siyasetçilerinin kamuoyu önünde mahkum olması için işlev görmüş ancak yeni dönemin ruhunu pek yansıtmamıştır. Sonradan ortaya çıkarılan Şahinkaya olayı, askeri yönetimin en üst düzeyinin çok büyük boyutlu yolsuzluklara bulaşmış olduğunu göstermiştir[8]. Ayrıca ekonomide devletçi bir yönelim gözlenir. 1981'de KİT'lerin özel sektöre devredilmeyeceği açıklanır, Evren 1981 İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmada ılımlı bir devletçi konum alır, özel dershanelerin fırsat eşitliğini bozdukları gerekçesiyle

---

[6].12 Eylül döneminde 2.Ordu Komutanı'nın hazırladığı bir rapordan akt. (Tuşalp,1990:203)

[7].Operasyonlar sırasında özel sektörün yıpratılması pahasına kaçakçılığa karşı mücadele edilir ve yeraltı dünyasının önemli babaları yakalanırlar. Ancak, aynen 1971'de olduğu gibi darbe sonrası yapılan bu gözdağı verme operasyonlarının ardından sıkı ilişkiler dönemi başlamış, mafyayla içiçe olan emniyetçiler komünizme karşı mücadele verdikleri gerekçesiyle kollanmışlardır.(Tuşalp, 1990:164)

[8].Hava Kuvvetleri Komutanı T.Şahinkaya, son yılların en büyük toplu silah siparişi olan 160 adet F 16'nın alımında ortak olduğu şirketler aracılığıyla kişisel çıkar sağlamak, nüfuzunu kullanarak bazı şirketlere ortak olmak ve askeri inşaatlarda bu şirketlerin ürünlerini kullanarak haksız kazanç sağlamakla suçlanmış ancak TBMM bu konudaki araştırma önergesini reddetmiştir. Bu konu hakkında bkz.(Tuşalp,1990:180)

kapatılmalarına karar verilir ancak sürekli ertelenir[9]. Devletin ekonomideki koruma ve düzenleme görevini hatırladığı ve yönetimin yok olan prestijini korumak için el attığı en önemli olay hiç kuşkusuz 1982 yazında patlayan bankerler skandalıdır. 12 Eylülden sonra Kızılay'a yapılan ilk yürüyüş bankerzedelerin MGK'ya gidişleri olmuştur ve bunun üzerine MGK olaya el koyarak başta Kastelli olmak üzere bazı bankerlerin yargılanmasını sağlamış ayrıca bankerzedelerin paralarının ödeneceği vaddedilmiştir. Ayrıca, 1982'de TV'deki banka reklamları kaldırılır ve gazetelerin kurayla mal dağıtmak için para toplamaları yasaklanır. Askeri yönetimin geçmiş darbelerden miras kalan bir diğer anlamsız girişimi Toprak Reformu konusundadır. MGK, DM'nin Toprak Reformu tasarısını ivedilikle ele almasını istemiş ancak, meclisin sağ çoğunluğu nedeniyle bu istek çok sulandırılarak yerine getirilmiş, Toprak reformu yerine Tarım reformu adıyla çıkarılmıştır[10].

Resmi ideal yönetimin arzuladığı ideal toplumun en temel özelliği darbenin koyduğu ve toplumu siyasetten arındırmayı hedefleyen kanunlara sonuna kadar riayet ve siyasi otoriteye itaat edilmesidir. Arzulanan 'kanun ve düzen toplumunun' pratikte ne anlama geldiğini birazdan göstermeye çalışacağım. Kanun ve düzenin ötesinde toplumu tanımlayan ve tamamlayan diğer özellikler, iyi eğitilmiş, sağlıklı, nüfusla ilgili temel sorunlarını çözmüş olan, gündelik yaşamın her anında disiplinli ve tutumlu, belirli ölçüde gelenek, din ve manevi değerlerine bağlı, ama laik ve modern olan, iş yaşamında başarılı ve girişken, hayırseverlik sorumluluğunu yerine getiren bireylerden oluşmuş olmasıdır. Gündelik yaşamda disiplinle ilgili en güzel örnekleri yerel yönetim sorunlarına da el atan dönemin sıkıyönetim komutanları ve asker kökenli belediye başkanları sunar. Paternalist amaçlı çok ayrıntılı düzenlemeler yapılır[11]. Toplumun temel nüfus sorunları çözülmüş olmalıdır ve devlet bu konuda üstüne düşeni yaptığı gibi özellikle eğitim konusunda hayırsever kişileri yardıma çağırır. Evren'in kitabını incelerken belirttiğim gibi Evren bizzat aile planlaması, organ bağışı, SHÇEK, okuma yazma seferberliği gibi konuları gündeme getirir ve yaptığı konuşmalarla milleti bu konularda bilinçlendirmeye çalışır. Eğitim yönetimin en önem verdiği konuların başında gelir. Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkması kararlaştırılır, açık öğretime geçilirken, öte yandan özel dersanelerin ve akşam okullarının kapatılması gündeme gelir. Devletin çocuklar ve gençler üzerindeki belirleyici gücü bu şekilde arttırılmaya çalışılır. Kamuoyunda çok öne çıkarılan bir diğer konu sosyal hizmetlerdir. Evren her gittiği kentte çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarını teftiş eder ve acil durumlara el koyarak yeni düzenlemeler yapılmasını sağlar[12].

---

[9].İlgili haber için bkz.(Yankı 1981 no.539 s.10)

[10].İlgili haber için bkz. (Nokta 22-28 Ağustos.1983. no.26)

[11].Örneğin yeşil alan, çocuk park ve bahçeleri, spor tesisleri yapılması ve her çeşit malın ucuz fiatla satılmasını sağlamak için alınan önlemler. bir bildiriyle yayaların yaya geçitinden geçmeleri için uyarılmaları, İçişleri tarafından E5 çevresindeki tüm evlerin beyaza boyanmasının istenmesi, Ankara'da şoförlerin her gün traşlı, simitçilerin ise eldivenli olmalarının emredilmesi, trafikte cezaların kesin uygulanmaya başlanması, kılık kıyafet yönetmeliğin yeniden yazılarak tüm memurlara çeki düzen verilmesi gibi. (Tuşalp,1990:56)

[12].Örneğin yeşil alan, çocuk park ve bahçeleri, spor tesisleri yapılması ve her çeşit malın ucuz fiatla satılmasını sağlamak için alınan önlemler, bir bildiriyle yayaların yaya geçitinden geçmeleri için uyarılmaları, İçişleri tarafından E5 çevresindeki tüm evlerin beyaza

b. Otoriter Yönetim Rasyonalitesi

Buraya kadar siyasi yönetim rasyonalitesini resmi, görünen, ideal düzeyde savunulan yüzünü sergilemeye çalıştım. Oysa bu resmi perdenin arkasındaki gündelik yaşamda ve mikro düzeyde geçerli olan yönetim zihniyet ve pratikleri çok daha otoriter, gizlenmesi ve reddedilmesi gerekecek derecede aşırı bir hal almıştır. □imdi siyasi iktidarın yasal ve kurumsal ve merkezi aygıtlarını aştığı yerlerde, mikro düzeylerdeki pratiklerini analiz ederek nasıl aşırı bir yönetim tutkusuna işaret ettiğini göstermeye çalışacağım. Öncelikle otoriter rasyonalitenin yönetilecek nesne yani topluma ilişkin algısını ele alacak, ardından bu tür bir toplum algısının gerektirdiği aşırı yönetim pratiklerinin nasıl tahayyül edildiğini ve kullanılan teknikleri analiz etmeye çalışacağım.

b.1. Yönetilen Nesne ve Yönetim

Siyasi iktidarın üzerinde eylemde bulunacağı toplum, en derin hücrelerine kadar siyasileşmiş, aşırı kutuplaşmış ve yoldan çıkmış bir toplum olarak görülür. Bunun otoriter yönetime özgü bir algılama olduğunu söylemek zordur. Gerçekten de darbeyi mümkün kılan toplumsal koşullarda siyasileşme ve kutuplaşmanın etkili olduğu doğrudur. Otoriter yönetim rasyonalitesinin özgünlüğü bu yoldan çıkmışlığı algılama ve açıklama tarzıyla ilgilidir. Otoriter yönetim kanun ve düzen toplumunu yaratmaya çalışır ama mevcut olanın anarşi ve terör toplumu olduğunu düşünür. Anarşi ve terör toplumu algısında sorun toplumun içindeki farklılıkların siyasileşmesidir. Topluma ve farklılık sorununa hep anarşi ve terör sorunu açısından bakılır. Toplumsal farklılıklar kendi içinde değil, siyasileşme potansiyeli açısından anlam ve önem kazanırlar. Otoriter söylemin toplum algısını belirleyen en temel sorun toplumun kendi içindeki farklılıklardır. Toplumsal farklılıklar ile siyasi çatışma ve anarşi arasında kurulan bağlantılar sayesinde toplum yönetilebilir bir nesne haline getirilir. Özellikle sınıfsal, dinsel ve etnik farklılıkların yönetimi esas sorun olarak görülür. Yönetim bu farklılıklara karşı aşırı bir duyarlılık sergiler. Paradoksal olarak farklılık hem reddedilen veya küçümsenen hem de özel bir dikkat gerektiren bir olgudur. Toplumun gerçeği ile siyasileşmesi arasında doğrudan bir bağlantı kurulur ve bu bağ yokedilmeye çalışılır. Kendi halindeki toplum ile siyasi toplum arasındaki bağ koparılmalıdır, çünkü bu bağın çok kolay kurulduğu ve çok güçlü bir bağ olduğu varsayılır. Demek ki toplum çok derinden ve çok özsel bir anarşi üretme potansiyeline sahip olarak görülür. Toplumun yönetilebilir kılınması ancak siyasi imalarından arınmasıyla mümkün olur.

---

boyanmasının istenmesi, Ankara'da şoförlerin her gün traşlı, simitçilerin ise eldivenli olmalarının emredilmesi, trafikte cezaların kesin uygulanmaya başlanması, kılık kıyafet yönetmeliğin yeniden yazılarak tüm memurlara çeki düzen verilmesi gibi. (Tuşalp,1990:56)

Resmi söylemin tanıdığı, çok önemsediği ve herkese belletme e çalıştığı tek toplumsal fark, 'kendi halinde toplum' ile 'siyasi toplum' arasındaki farktır. 1980 öncesinde toplumun daha siyasileşmiş ve örgütlenmiş kesimleriyle ve özellikle sol kesimleriyle diğerleri arasındaki farklılık darbeden sonraki yönetim pratikleriyle toplum için en tehlikeli fark haline getirilir. Otoriter yönetimin özü bu farkı herkese farkettirmek, herkesin ona karşı uyanık olmasını sağlamak, sürekli alarm durumunda bulunmak, iki kesim arasındaki bağı koparmak ve siyasi kesimi toplumsal ve insani alanın dışına atmaya çalışmaktır. Yönetim bu farkı belirgin kılmak için yeni bir toplumsal kategori üretir: Sakıncalılık. 1980 öncesinde siyasileşmenin boyutları düşünülürse toplumun çok geniş bir kesiminin sakıncalı olarak kodlandığı anlaşılır. İlerde gösterileceği gibi yönetim çok çeşitli tekniklerle sakıncalı vatandaş üretir ve onları izler. Bunlardan en önemlileri fişleme tekniği ile güvenlik soruşturmasıdır. Fişlemeyle ilgili 1981 tarihli bir sıkıyönetim belgesi ile 1986 tarihli güvenlik soruşturması yönetmeliği bize sakıncalı olmanın tanımlayıcı özelliklerinden birini gösterir[13]. Bunlar siyasal ve örgütsel suç diye anılan suçla bir şekilde ilgili kişilerdir. Ancak bu ilgi açıkça suçlu kavramının sınırlarını aşan bir ilgidir. Sakıncalı kişi bir şekilde hukukun adalet anlayışı ve tekniklerinden paçayı kurtarmış, hukukla işini bitirmiş, ya da hiçbir zaman hukukun alanına girmemiş kişidir. Bir başka fişleme yönetmeliğinin "genel kolluk kuvvetlerince suç işlemesinden kaygı duyulan ya da suç işlemiş olduğu halde hakkında yeterli kanıt olmayan kişi" diye tanımladığı kişidir[14]. Buna rağmen, sürekli izlenmesi ve kamudan uzaklaştırılması, işten okuldan atılması, işe alınmaması gereken kişidir. Bu belgede adı geçen siyasi ve örgütsel suçun ne olduğunu ise Güvenlik Soruşturması Yönetmeliği'nde görüyoruz. Bir şekilde Devlete işi düşen, okuyan ya da iş arayan herkesi kapsayan bu yönetmelik kişinin ideolojik konumunu belirlemeye yöneliktir[15]. Görüldüğü gibi sakıncalılık, kısaca "bölünmez bütünlük" ideolojisi diyebileceğimiz resmi ideolojinin dışında duran herkesi kapsayan bir terimdir. Yani otoriter yönetimin gözünde toplum içindeki en önemli fark, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya çalışanlar ile diğerleri arasındaki farktır. Ancak burada, anayasa ve yasalar açıkça bu tür konuları suç olarak tanımladığına göre neden 'suçlu' değil de 'sakıncalı' kategorisine ihtiyaç duyulduğu, neden hukuki aracın yeterli görülmediği sorusu sorulmalıdır ki bu sorunun yanıtı bizi yönetim rasyonalitesinin daha derinlerine götürür.

---

[13].İlk belgede, "takip altına alınacak şahıslar" olarak şunlar sıralanır. a. Siyasal ve örgütsel suçlardan dolayı yakalananıp; 1. Hüküm giyip cezasını çektikten sonra tahliye edilenler. 2. Gözetim altında kalıp, bilahare serbest bırakılanlar. 3. Sorgulamayı müteakip bir süre tutuklu kaldıktan sonra veya mahkemeden delil yetersizliğinden beraat ederek serbest bırakılanlar. b) Örgütsel faaliyet içinde olduğu bilinen fakat suçüstü yakalanamayan şahıslardan; S.Komutanlığınca takibi istenen, takibi için sıkıyönetimden onay alınan, komutanlığın isteği üzerine bölgemizi atanan kamu görevlileri ve bölge dışına çıkarılan şahıslar, mahkeme kararı ile bölgemizde ikamete mecbur edilen şahıslar. Ayrıca "12 Eylül sonrası haklarında soruşturma açılmış olan milletvekili, senatörler ile siyasi kişiler de fişlenecektir" belgenin metni için bkz.(Tuşalp,1990:100-103)

[14].Fişleme yönetmeliğiyle ilgili belgeler için bkz. (Yeni Gündem, 14-20 Eylül, no.28 s.6)

[15].Soruşturulması istenen birinci nokta "Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yoketmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din, mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak gibi faaliyetlerde bulunup bulunmadığının tesbiti ile, bu faaliyetlerde bulunan yerli ve yabancı dernek, grup, klüp, teşkilat ve benzeri teşekküllere üye olup olmadığının veya bu çeşit kuruluş mensupları ile sıkı bir ilişki içinde bulunup, bulunmadığının" tesbitidir. İlgili haber ve belgeler için bkz. (2000'e Doğru, 27 Eylül-3 Ekim 1987, no.40 s.20)

Görüldüğü gibi 'sakıncalı' kategorisi tam da bir farklılık yaratmak ve farkın altını çizmek amacıyla üretilmiş olduğu halde son derece muğlak ve öznel karakteri nedeniyle siyasi özneler arasındaki farkları yokeden, hepsini birbirine bulaştırarak tek bir öze indirgemeye çalışan bir nitelik taşır. Kimin 'sakıncalı' olduğu net değildir. 'Sakıncalılar' ile kendi halinde toplum arasındaki sınır çok muğlaktır. Daha doğrusu 'sakıncalı' olduğu kesin olan bir kesim ile kesinlikle sakıncalı olmayan arasında çok geniş bir ara kesim vardır ve 'sakıncalı' üretme tekniğinin asıl amacı ve işlevi bu muğlak, belirsiz kesimi ortaya çıkarmak, adını koyarak sınıflandırmak ve muğlaklığı yoketmektir. Otoriter yönetimin toplumu kavrayışı basitleştirici, indirgemecidir. Toplumun, çeşitli dolayımlarla kurulmuş, ince detaylarla örülmüş karmaşık bir etkileşim ağı olduğunu görmez, tek bir özün kendini çeşitli biçimlerde dışa vurduğu ve heryere nüfuz ettigi bir güç tarafından belirlendiğini düşünür. Yönetimin kafasını meşgul eden en önemli soruların tek ve kaba bir yanıtı vardır. İktidar, farklı ve daha incelikli yanıtların kafa karıştırıcılığı reddederek, yerine kendi görmek istediği gerçekliği dayatır. Karmaşık ve dolayımlı söz ve eylemler sadece gerçek kötü niyeti perdeleyen, yönetimin peşinde olduğu özün görünmesini engelleyen bir tür hile gibidirler. Yönetim, görünen ve ifade edilenin arkasındaki gizli ama gerçek özle ilgilidir. Her eylem ve sözün görünen ve asıl olmak üzere iki anlamı vardır. En masum görünen söz, düşünce ile en aşırı eylemi doğrudan birbirine bağlayan bir öz vardır. Bu ele geçirmesi zor güce karşı her zaman uyanık olunmalıdır. Özünde anarşi potansiyeli taşıyan toplum hukuk gibi biçimsel bir teknikle yola getirilemeyecek kadar kaygan ve kurnazdır. Bu paranoyak zihniyet ancak, kendi gerçekliğini topluma dayatarak, kendi gerçekliğini kendisi yaratarak rahat edebilir.

Yukarıda belirttiğim gibi resmi söylem toplumsal farklılıkların siyasi bir sorun olarak ifade edilmesi ve yaşanması için hiçbir gerçek maddi neden olduğunu kabul etmez. Terörün özellikle solcuların ima ettiği gibi ekonomik sorunlarla hiçbir bir ilgisi yoktur[16]. Bütün sorunlar ülkeyi bölmek isteyen kışkırtıcıların başının altından çıkmakta, cahil ve masum kitleler ise farkında olmadan onlara alet olmaktadırlar. O zaman neden hiçbir nesnel zemin olmadığı halde toplumun sakıncalı fikir ve eylemlerin kucağına düştükleri sorusu yanıtlanmalıdır. Yanıtın bir kısmı kışkırtıcıların kurnazlığı ve yetenekleriyle ilgilidir. Bir diğeri ise milletin sakıncalı fikirlere kapılmalarını önleyecek hiçbir düşünsel donanıma sahip olmamasıdır. 'Kendi halinde toplum' ile 'siyasi toplumu', sade vatandaş ile sakıncalıyı birbirine bağlayan tam da bu noktadır. Vatandaşlar, gizli ile görünen arasındaki ayrımı yapamadıkları için bilinçsiz de olsa kötü niyetlere alet edilebilirler ve nitekim edilmişlerdir. Vatandaşlar en masum istek ve ihtiyaçları ile kışkırtıcı teknikler arasındaki bağlantıyı göremeyecek kadar masum ve saftırlar. Özellikle dolayımlı ve karmaşık hale bürünmüş olan siyasi fikirleri tanıyamazlar. Dolayısıyla ideal toplumu kurmanın temel şartı bireyleri sakıncalı fikirlere karşı ideolojik olarak donanımlı hale getirmek, kimin kim

---

[16].1981 yılında 12 Eylül'le ilgili bir programda tedhiş yaratan unsurlar arasında ekonomik sebeplere yer verilmesi Sıkıyönetim tarafından soruşturmaya yolaçmış ve 8 kişinin görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır. İlgili haber için bkz. (Yankı Nisan 1981, no.524 s.44)

olduğunu anlamalarını sağlamaktır. Kimin sakıncalı olduğuna işaret ederek halkın bu konudaki cahillliğini gidermek en etkili yöntemlerden birisidir. Her zaman uyanık ve akıllı olmak başının belaya girmemesi için gereklidir. İlerde değineceğim gibi ideolojik propaganda ve dinsel-maneviyat eğitimi bu sorunu çözmeye yönelik teknikler olarak gündeme gelmiştir.

Otoriter rasyonalitenin toplumsal farklılıklar ve siyasi çatışmaya ilişkin söylemi en belirgin biçimde Kürt sorunu üzerinden gösterilebilir. Bu söylemde etnik fark hem çok önemsenir hem de reddedilmeye çalışılır. Kürt sözcüğünün varlığının yadsınamadığı noktada bir fark olduğu kabul edilir ama bunun herhangi bir toplumsal, tarihsel, kültürel ve hele hele siyasi iması olabileceği şiddetle reddedilir. Öte yandan bu fark, sırf adı telaffuz edildiğinde bile çok güçlü etkilere yolaçan tehlikeli bir olgudur[17]. Darbe rejiminin yazılı ve sözlü ifadelerinde sık sık tekrarladığı bu açıklama tarzı toplumsal farklılığa ilişkin otoriter rasyonalitesin absürd noktasına vardığı bir duruma işaret eder. Aslında tamamen aynı olmakla birlikte, coğrafi koşullar nedeniyle anlamsız ve talihsiz bir tesadüf eseri ortaya çıkmış olan bu farklılığın bir siyasi hareket haline gelmesinin tek nedeni, ülkeyi bölmek isteyen bir dış güç ile onun içteki işbirlikçileri olabilir. Askeri yönetimin verdiği konferanslarda açık yalan ve abartmalarla bu tehdidin nasıl geliştiği ve ne dereceye vardığı anlatılır. Kürt sorunu üzerinden siyasallaşan herkes ve özellikle devrimciler insanlık dışı mahluklar olarak gösterilir[18]. Bu tür konferanslardan derlenen bir kitabın önsözünde yazılanlar toplumun neden yoldan çıktığına dair iki temel neden gösterir. İlkin tehlikenin büyüklüğü ve düşmanların gücü teslim edilir. Ardından ülkenin bu tehlikeye maruz kalma nedeni topluma içkin bir anarşi ve bölünme potansiyeline bağlanır. "Unutulmamalıdır ki dünyanın hiçbir ülkesi Türkiye kadar tehlikelere maruz kalmamış ve hiçbir devlet, bizzat devleti meydana getiren kişi ve kuruluşlar tarafından Türk devleti kadar tahrip edilmemiştir. Türkiye uluslararası terörizmin bir hedefi seçilerek toplumun çökertilmesi ve iç savaşı başlatarak son Türk devletinin parçalanmasını amaçlayan planlı, programlı ve dışardan destek gören faaliyetlerin yoğunlaştığı cazip bir hedef ülke olarak ele alınmıştır. Türk milletinin milli zaafi ikiye bölünme ve birbirine düşme eğilimidir ve dış güçler bu zaafi çok iyi istismar etmiştir "(aktaran Tuşalp,1990:271). Yönetimin etkide bulunmak istediği öznelerle karşı karşıya geldiğinde kendi gerçekliğini dayatması bazen açık ve saçma yalanlar halini alır. Yönetim her zaman uyanıktır ve neyin ne olduğunu bilir ancak sakıncalılar sözkonusu olduğunda iktidarın da gözünden kaçmış olabilen, hiçbir şekilde ispatlanamayan ama olması çok muhtemel hatta kesin olan olaylar ve ilişkiler

---

[17].Örneğin, "Kürtçülüğün aslı Irak'ın bölgeye hakim olma çabasıdır... Hamidiye Alayları imtiyazlı alaylar oldu... ben de o alaylara gireyim, bol maaş alayım, rütbem yükselsin diye özbeöz Türk çocukları kendisini Türklükten çıkarmış, Kürt olarak saymaya başlamıştır... oyuna gelmeyeceğiz. Kürt denilen boy, Türkün kardeşidir, aynı boydandır, ancak mümkün olduğu kadar düşmanların eline koz vermemek için Kürt tabirini kullanmayacağız... Bunlara Kürt denmesinin nedeni karın üstünde yürürken kırt-kürt diye ses çıkarmasıdır". Erzurum'da bir subay tarafından verilen konferanstan aktaran (Tuşalp,1990:265)

[18].Örneğin, Erzurum'da verilen bir konferansta bir subay şunları söyler. "büyük isyanların arfesindeydik, dışardan işgalci kuvvet bekliyorlardı. Güneyden ve Kuzeyden müdahale olacaktı"... Apocuların dinsiz, komünist ve aile tanımaz olduklarını söyleyen subay, komünistlerin nasıl etkili olduklarına da şöyle anlatır... "komünistlerin müthiş bir beyin yıkama gücü var... bu insanı bir madde gibi ele almalarının sonucudur. insan üzerinde korkunç deneyler yapabilmişlerdir. Sovyet propaganda makinası bazı küçük devletlerin nüfusu kadardır. 300 bin yazar kadrosu bir merkezden aldıkları talimata göre dünyanın her yerinde kalem oynatırlar." aktaran (Tuşalp, 1990:265)

olabilir. Bu durumda yapılan akıl yürütmeler iktidarın gözünde tam bir yalan değeri taşımaz. Ancak daha etkili bir yol yalanı, daha doğrusu olduğu varsayılan ama tam ispatlanamayan 'gerçeği' bizzat sakıncalı kişiye itiraf ettirmektir[19].

Toplumun bu derecede tehlikelere açık hale gelmesi ve özünde anarşik bir nitelik taşımasıyla ilgili bir diğer tesbit milletin manevi dokusunun zedelenmiş olmasıdır. Sapık ideolojilere karşı en etkili kalkan olarak Resmi Atatürkçülük yorumunun kitlelere benimsetilmesi yanında dini-manevi kültürün de kuvvetlendirilmesi gerekir. Sorun sadece bir ideolojik sapmanın ötesinde derin bir ahlaki ve insani yozlaşma olarak görülür. İdeolojik propagandanın nasıl yapılacağıyla ilgili ADTYK'nın hazırladığı bir raporda şöyle deniliyor. "Sanayileşmeyle birlikte maddi olmayan kültür ihmal edilmiş, pragmatist, hayatı umursamaz, mütecaviz, otoritesiz, devleti umursamaz, mileti düşünmez, yanlışı adeta inanç edinmiş yeni bir insan tipi doğmuştur...bu tip insan örnekleriyle milli bütünlük, milli kültür değerleri dağıtılmak, bir insan yığını yapılmak isteniyor" (aktaran Tuşalp,1990:328). Görüldüğü gibi yeni ideal toplum projesi işi radikal şekilde ele almak ve yeni bir birey yaratmak hedefiyle yola koyulmuştur. Dini dokunun zedelenmiş olması nedeniyle toplumun yıkıcı ve bölücü güç odaklarının tuzağına düşmüş olduğu saptaması en güçlü biçimde Kürt sorunu üzerinden savunulur. Güneydoğuda yapılacak ideolojik çıkarmayla ilgili önerilerde sık sık "kendini Türk saymayanlar için müslümanlık fikrinden hareket edilmesinin laikliğe aykırı bir tarafı olmadığı" "ırk birliği iddialarının bölgede tepkiyle karşılandığı bu konulara girmenin mahzurlu olduğu ve birliğin ancak dil ve islami kültür temelinde kurulabileceği" gibi fikirler savunulmuştur (aktaran Tuşalp, 1990: 329-333). Bu değerlendirmelerde etnik farklılığın mahcup bir kabulü üzerinden daha gerçekçi bir arayışa yönelindiğini görüyoruz. Bölgede yapılan toplantılarda, bölgeyle ilgili raporlarda ve daha çok da resmi belgelere girmeyen sözlü iletişimlerde bu bölgede dinin ve özellikle Nurculuğun geriletilmiş olmasının ne büyük zararlara yolaçmış olduğu anlatılır[20]. İlk kez bu konuda toplum içindeki bir gerçekliğin tanınarak, kanun ve düzen adına ondan faydalanmak amacıyla fikir geliştirildiğini görüyoruz. İlerde değineceğim gibi tarikat ve cemaatler alanı otoriter yönetimin biraz gönülsüz de olsa merkezden özerk bir toplumsal özne aracılığıyla dolaylı yoldan yönetim

---

[19].Karadenizin bir ilçesinin Eğitim Enstitüsünde siyasi örgüt üyesi olmak ve siyasi faaliyetlerde bulunmakla suçlanan öğrencilerden kız öğrencilerin Emniyet ifadelerindeki tuhaf itiraflar bu bağlamda yorumlanabilir. "Devrimci erkek öğrencilerin seks gereksinmelerini karşılamakla" suçlanan bu öğrencilerin dosyalarında olaylar kız öğrencilerin ağzından en ince ayrıntıları bile betimleyen ağır bir cinsel dil kullanılarak anlatılır. Öğrencilerin ifadelerine göre, kızlar devrimci hocalarından aldıkları emirle belirli günlerde erkeklerin seks ihtiyaçlarını spor salonunun odalarında ve banyolarında karşılamışlardır. Okulda öğrencileri örgütleyen kadın öğretmen öğrencilerle yaptığı konuşmalarda "bacı kardeş bilinmeyecek, ana baba bilinmeyecek, Allah olduğuna inanılmayacak, herkes eşit olacak, Kürtlük yayılacak, oruç tutulmayacak, dinden bahsedilmeyecek" ve böyle yapıldığı takdirde devrim gerçekleşecek demiştir". Aktaran (Tuşalp.1990:435) İfade metninde kullanılan ağır cinsel dil ve kurgu polislerin cinsel fantezilerini devrimci öğrenciler üzerinden yaşamak arzularını yansıtabilir. Ayrıca, böyle bir suçlamayla devrimcilerin onurlarıyla oynamak, onları kamuoyu önünde rencide etmek ve meşruiyetini zedelemek de amaçlanmış olabilir. Ancak, polislerin devrimcilerin gündelik yaşamı ve ideolojileri hakkındaki algısı düşünüldüğünde bunun yalan değil, kanıtlanamayan ama devrimcilerin asıl yüzünü ele veren bir gerçek olduğuna inandıkları da söylenebilir.

[20].Bu toplantılardan birinde şöyle denir."Devlet politikamız, Nurculuk adı verilen dini akımı değerlendirmede Türk ülkesinin geleceğini sarsıcı inanılmaz hatalara düşmüştür" Said-i Nursi... ayrılıkçı güçlere şiddetle göğüs gererek, etnik ayrılıkçılığın bu zümreye büyük zarar getireceğini ve devletin bütünlüğünün asla bozulmaması gerektiğini vaaz etmiştir" ..."Doğu yöremizde Nurculuğun başını ezme çabaları sonucu ortaya çıkan boşluk ayrılıkçılar belasına davetiye çıkarmıştır" İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru, 4-10 Ocak, 1987. 8)

işine giriştiği tek alandır. Otoriter siyasi yönetim ile islami ruhsal yönetim arasında güçlü bir bağlantı olduğunun kabulü toplum içindeki belirli ilişkilerin harekete geçirilmesini gerektirmiştir.

Toplumun bölünmez bir bütünlük olarak kurgulandığını, bunun da tüm topluma bölücülük ve sapık ideolojilerin işaretlerini aramak için bakan paranoyak bir zihniyete yolaçtığını söylemiştim. Aslında bu zihniyete göre, bölünmez olduğu iddia edilen bütünlük öyle hassastır ki en küçük bir söz ve işaret onu tehdit eder. 80'lerin başında insan ve kent mekanlarıyla ilgili isimlerin değiştirilmesi bu hassasiyeti yansıtır. 1986 yılında İçişleri Bakanlığının doğu illerine gönderdiği bir genelge ile isim tashihi davaları açılır[21]. Bu zorla isim değiştirme ya da isim vermeme furyası büyük ölçüde Güneydoğuda etkili olmuş ve Kürtçe isimlere uygulanmıştır. Ancak burada geçerli olan mantık daha genel bir milli kültür kavrayışından doğar ve etnik isimler dışındakilere de aynen uygulanabilir[22]. İsimlere gösterilen duyarlılığın daha ilginç örneklerinden biri de Türk vatandaşlığına geçen yabancıların isimleriyle ilgilidir. Bu uygulamada eşlerden biri Türk diğeri yabancı ise yabancı eşin adlarından birinin milli olması şart koşulmuştur[23]. İnsan isimleri dışında köy ve sokak, cadde, park gibi kent mekanlarının adları da değiştirilmiştir[24]. İşaretlerle ilgili duyarlılığın en aşırı görünümlerinden bir darbeden sonra sola bakan ay figürlü mühürlerin kullanımdan kaldırılması, nüfus cüzdanındaki ve madeni paralardaki sola bakan ayın sağa bakan ay ile değiştirilmesidir[25].

Otoriter rasyonalite yönetilecek olan nesneyi yani toplumu çok derin bir ahlaki ve manevi yozlaşmaya uğramış, gerekli ideolojik ve manevi donanımı olmadığı için, sapık fikirlerin etkisi altında kalarak yoldan çıkmış ve her zaman özsel bir zaaf olarak yoldan çıkma, bölünme ve birbirine düşme potansiyeli taşıyan, cahil ve masum kitleler ile onları kışkırtmaya çalışanlar olarak ikiye bölünmüş, sürekli bir dış ve iç tehdit altında yaşayan, toplumsal farklılıkların aslında hiç önemli olmamakla birlikte kışkırtıcılarca çok kolay kullanılabilen zengin bir malzeme sağladığı bir nesne olarak algılar. Dolayısıyla yönetimin nasıl olması gerektiği bu tür bir varlık

---

[21].Bu genelgede "Doğan çocuklara milli kültürümüze, örf ve adetlerimize uygun düşmeyen ve kamuoyunu inciten adların konulmasının istenmesi halinde gereğinin yapılması" istenir. Açılan davalarda bilirkişi Türkçede z ile başlayan kelimelerin yabancı kökenli olduğunu, Zozan isminin Kürtçe olduğu için Türk çocuklarına verilmemesi gerektiğini bildirir ve böylece tüm Zozan isimleri Suzan olarak değiştirilir. İlgili haberler için bkz. (Yeni Gündem, 20-26 Eylül 1987 no.81 s.30) (2000'e Doğru, 13-19 Aralık 1987.no.51 s.4)

[22].Nitekim, nerdeyse her nüfus memurunun kişisel takdirine bağlı olarak değişen bu milli kültür algısı nedeniyle Ernesto, Fidel, Hacı, Mustafa Kemal, Demmis, Devrim, Derviş, Cemo, Zeytin, Zeyno, Elma ve Kilot gibi isimler sakıncalı isimler alanına girebilmiştir. İlgili haber için bkz. yukardaki dipnotta belirtilen dergiler

[23].Bu tür bir zorlamaya karşı direnen bir Amerikalı'nın başına gelenler milli isim almanın nasıl fiili olarak vatandaşlığa kabul için bir şart olarak dayatıldığını gösterir. İlgili haber için bkz. (Nokta, 5 Mayıs 1985, no.17 s.16) (Yeni Gündem, 7-13 Eylül 1986, s.27 s.18)

[24].Bu konuda iki temel ölçüt olduğu görülüyor. Biri her türlü etnik isimler, diğeri "aşırı uçlara mensup kişi adları ve ideolojik fikirlerini yansıtan" isimlerdir. bkz.(Yeni Gündem 21-27 Eylül 1986 no.29 s.26) Her ikisinin ortak noktası "milli birlik ve bütünlüğümüzle bağdaşmayan" isimler olmalarıdır. Bu furya sırasında 27 Mayıs'la ilgili adların değiştirilip, yerini Atatürk ve Kenan Evren'le ilgili adlara bırakması isim değiştirmenin bir amacının da geçmişin izlerine yokederek hafıza kaybının örgütlenmesi olduğuna işaret eder.

[25].Bir başka uç örnekte, Samsun'da 23 Nisan geçidinde ilkokul çocuklarının beyaz formalarının üzerinde kızıl yıldızı simgelemesi muhtemel kırmızı yıldızın bulunduğu tesbit edilerek sıkıyönetim tarafından olaya hemen müdahale emri verilmiştir. "Bugünkü ortamda bu tür davranışın bilinçsiz de olsa affedilemeyecek derecede tehlikeli ve üzücü olduğu aşikardır" Sıkıyönetimin ilgili yazısı için bkz.(Tuşalp,1990:213)

alanına uygun olarak belirlenir. Yönetimin ilk ve en önemli amacı yoldan çıkmış bir anarşi ve terör toplumunu kanun ve düzen toplumu haline getirmektir. İç ve dış tehditlere karşı sürekli uyanık, tedbirli ve güçlü olmak yönetimin asıl işidir ve diğer tüm görevleri bu asıl misyona bağlı olarak anlam ve önem kazanır. Yöneten ve yönetilenlerin karşılıklı hak ve görevleri, yönetim eyleminin sınırları bu bağlamda belirlenir. Güçlü bir milli güvenlik devletinin asıl işi iç tehdinin ne olduğunu, nereden kaynaklandığını, nasıl geliştiğini, kullandığı yöntem ve taktikleri tanımak, izlemek ve topluma ondan korunmanın yollarını benimsetmektir. Ancak yukarda göstermeye çalıştığım gibi paranoyak yönetim rasyonalitesi iç tehdidi, sapık ve sakıncalı fikirleri belirli bir yerde somut bir hatla belirlemekte çok zorlanır ve dalga dalga tüm topluma yayılmış, kurnazca her yere sirayet edebilen ve kendini gizlemeyi başaran bir güçle karşı karşıya olduğunu düşünür. Dolayısıyla yönetim, somut bir gücü, siyasi aktörü, toplumsal kesimi iç tehdidin somutlanışı olarak tanımak ve topluma tanıtmaktan çok, nerdeyse tüm topluma kendi bilincinde olmadığı kendi gerçekliğini anlatmaya çalışır. Toplumun ve her bireyin kendi içindeki sakıncalı yönü tanımasını, kötü niyetlere alet olabilecek masum söz ve isteklerini tanımasını ve bunlardan arınmasını talep eder. Bu nedenle yönetim açık bir söz ve eylemle sakıncalı olduğunu kanıtlayanları topluma tanıtmakla kalmaz, aynı zamanda ve daha önemlisi açık olmayan, kendini gizleyen ve hatta bireyin kendi içinde bulunan ve masum olduğu zannedilen fikirlere karşı bireyi donanımlı kılmak için özel bir bilinçlendirici-ideolojik misyon yüklenir. Yönetim, kanun ve düzen sorunu ile bireylerin ruh dünyaları ve tüm gündelik yaşamları arasındaki bağlantıyı kavradığı ölçüde siyasi yönetim ile aile, ekonomi ve din arasındaki ilişkiyi güçlendirir ve toplumun içindeki otoriter yönetim pratiklerini teşvik eder. Bireyi sadece merkezi devletin denetimi ve güdümü altına alarak yola getirmenin mümkün olmadığı oranda toplumsal güçlere bir tür yetki devrinde bulunur.

Siyasi yönetim ile diğer yönetim türleri arasındaki süreklilikler vurgulanır. Ancak bu vurgunun nedeni daha bütüncül bir siyasi yönetim kurmak kaygısıdır. Yine de bu taktik istemeden de olsa belirli güçlerin merkezden uzaklaşmalarını ve özerkleşmelerini mümkün kılmıştır. En önemli süreklilik siyasi yönetim ile dinsellik arasındaki ilişkidir. Davranışların idare edilmesi anlamında yönetimin en önemli ayağı islam olmuştur. Otoriter yönetimin toplumla en fazla ilişki kurduğu nokta ve muhafazakarlığın başlangıç noktası burasıdır. Otoriter yönetimle birlikte dini devlet düzeni ve milliyetçilik açısından yeniden gündelik hayata sokmak girişimi başlar. Otoriter yönetim ile yeni sağ muhafazakarlık arasındaki temel geçiş buradadır. Toplumsal özerkleşmenin ve cemaatleşmenin başlangıcı da buradadır. Tarikat ve cemaatlerin gücü, devlet ve milli güvenlik adına tanınmıştır. Dinin birey üzerindeki gücünün kamu düzenini ilgilendiren ve onu güçlendiren bir boyutu vardır. Bireylerin davranışları dinsel söylem yoluyla devletin istediği yöne çekilebilir. Dolayısıyla islamın en devletçi ve milliyetçi yorumları bizzat devlet aktörleri tarafından yapılmaya başlanmıştır.

Aslında otoriter yönetimin gerekleri ile islam arasındaki bağlantı 12 Eylül'den sonra ke fedilmiş değildir. Bulut'un gösterdiği gibi ordunun islama yaklaşımı 12 Marttan itibaren hızla değişmeye başlamış ve sonunda dinin komünizme karşı kullanılabilmesi için resmi ideolojinin islam karşısında savunmaya geçtiği bir durum doğmuştur. Bu anlayış çerçevesinde giderek ordu, ordu içinde ve dışında islami gelişmeyi teşvik eder tarzda davranmıştır[26]. 12 Eylül sonrasında devlet eliyle islami gelişmeyi teşvik çok hızlandı. Askeri yönetim dönemindeki gelişmeler şöyle sıralanabilir[27]. Orta öğretime süryaniler dahil olmak üzere resmi azınlıklar dışında kalan herkes için zorunlu din dersinin konulması ve bu derslerde sünni islamın öğretilmesi, Evren'in konuşmalarında ayet ve hadislerden yararlanması, dış kaynaklı islami sermayenin girişinin bu dönemde başlaması, Evren'in islami sermayenin yan kuruluşu olan İSEDAK'ın başkanlığını yapması, Nakşi şeyhinin ve onun müridi olan Özal'ın annesinin Sülaymaniye camisininin avlusuna gömülmesi için özel izin verilmesi, yurtdışındaki imamların maaşlarının Rabıta örgütü tarafından ödenmesi için karar verilmesi, kuran kursları ve yurtların Diyanet ve MEB'e devredilmesi girişiminden vazgeçilmesi karşılığında Anayasaya evet denmesi için Nakşi ve Süleymancılarla pazarlık yapılması, Adıyaman Menzilköy Dergahı şeyhi R.Erol'un Çanakkale'ye sürgüne gönderilmesi dışında tarikatlara dokunulmaması, ordunun yan örgütü olan kimi kuruluşların Avrupa'daki DİTİB gibi dini kuruluşları örgütleyip, askeri ihtiyaçlara uygun biçimde yönlendirmeleri Alevi köylerine cami yapılarak sünnileşmeye zorlanmaları, Kürt sorunu nedeniyle bölge halkını bölücülüğe karşı örgütlemek için islamın yoğun biçimde kullanılması, emniyet güçlerinin ve özellikle OHAL bölgesindekilerin islamcı kadrolardan oluşması, bölgede Nurculuğun bölücülüğe karşı desteklenmesi, Cumhuriyet tarihinin en çok resmi hacısının bu dönemde ortaya çıkması, MGK'nın ezanın Türkçe okunması, Kuran'ın Türkçeleştirilmesi gibi konulardaki tartışmalara sert tepki vererek, bunları Türk milletini bölme ve milletin MGK'ya güvenini sarsma çabası olarak değerlendirmesi. Diyanet İşleri'ne cezaevlerinde vaaz, nasihat, konferans verilmesi, tutuklu ve hükümlülerin manevi kalkınmalarının sağlanması" görevinin verilmesi, kuran kursları, kurs ve okul talebelerine yardım dernekleri, ilim yayma cemiyeti gibi örgütlerin başlangıçta yasaklanan çalışmalarının sonradan serbest bırakılması, İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezinin İstanbul'da kurulmasına ilişkin İslam konferansı örgütü ile anlaşma imzalanması.

İslami gelişmenin devlet tarafından teşvik edilmesini yönetim rasyonalitesi açısından yorumlarsak, bu yönetim tarzının kamu düzeni ve milli güvenlik adına bazı toplumsal güçlerin özerk bir toplumsal güç kullanmasının koşullarını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir eğilim

---

[26].Bir Tuğgeneralin 1970 tarihli "Dinimiz neyi emrediyor, Atatürk ne yaptı" adlı kitabı sözkonusu bu yeni konumu çok iyi sergiler. Bu kitaba göre, Atatürk ulusu kurtarırken gerçekte dinimizi de kurtarmış, Allaha şirk koşanları temizleyerek dine hizmet etmiştir. Allah ve peygamberin buyruklarını en iyi yerine getiren Atatürktür. Yazar Olcaytu'ya göre sapık fikirlerden arınmanın yolu bu tür bir islami Atatürkçülük yorumunun yayılmasıdır. "Maocu, Kastrocu, Marksçı, Leninci, sağcı, solcu, Nurcu, Süleymancı vb. inançların girdabına düşen zavallılar ile Atatürkçülüğü kurtarmak istiyorsak, cami minberlerinde ve okul kürsülerinde Atatürkçülük'ün tek yönlü izahı yayılmalıdır." Aktaran (Bulut, 1995a:73)

merkezi devlet denetimini çok kutsayan askeri darbe döneminde başlamış ancak çok sınırlı kalmıştır. Askeri yönetimin amacı tarikatların merkezi yönetime destek vermesini sağlamaktır. Tarikatların özerkleşme eğilimleri hep şüpheyle karşılanır ve denetim altında tutulmaya çalışılır. Ordu tarikatler ve cemaatler hakkında son derece meraklıdır, sürekli izlenen tarikatler hakkında sürekli raporlar yazılır[28]. Otoriter yönetim rasyonalitesinde sadece ruhların din yoluyla yönetimi değil, aile ve ekonomi gibi mikro yönetim alanları ile siyasi yönetim arasındaki bağlantılar da vurgulanmıştır. Tüm toplumsal ilişki alanlarında üstlerin astlar üzerinde, velinin çocukları, öğretmenin öğrenciler, işverenin işçiler üzerindeki otoritesinin sağlanması gerekir. Genel siyasi istikrar ve kamu düzeni aile, okul, işyerindeki otoriter ilişkilerin yerleşmesine bağlıdır. Her durumda bu kurumlarda otorite kullananlar otoriter eylemlerinin meşruiyetini genel siyasi yönetime bağlarlar. Ayrıca siyasi yönetim bu mikro alanlarda doğan çatışmalarda açıkça otoritenin tarafını tutar.

b.2. Yönetim Teknikleri

Otoriter yönetimin teknikleri tahakküm ve disiplin teknikleridir. Amaç daha çok yasaklamak, izlemek denetlemek, manipüle etmek, bastırmak, susturmak, gizlemek, yoketmek, davranışları zorla belirli kalıplara sokmaktır. Dolayısıyla otoriter yönetim üretken bir iktidar değildir. İkna ederek ruhları incelikli yöntemlerle ele geçirmek değil, korkutarak kamusal davranışları düzenlemek daha önemlidir. Siyasi yönetim otorite kullanımını ve otoriteye itaati teşvik eden teknikler kullanır. Bunlar arasında yasa ve yasak tekniklerini, izleme ve istihbarat tekniklerini ve ideolojik propaganda tekniklerini sayabiliriz.

b.2.1. İzleme ve İstihbarat Teknikleri

Otoriter yönetimin en önemli kaygısı sakıncalı olanı tanımak, tanıtmak ve hakkında gerekli önlemleri almaktır. Bunu için öncelikle sakıncalı olanın kim olduğunu, nasıl düşündüğünü, ne gibi yöntemler kullandığını bilmek zorundadır. Dolayısıyla istihbarat, ihbar, fişleme, izleme gibi teknikler özel bir önem kazanır. 1980 sonrasında sadece güvenlik aygıtı değil, tüm kamu kuruluşları bu açıdan daha etkin çalışacak biçimde yeniden düzenlenir. Askeri yönetim döneminde devletin iç etkinlik ve işbirliğinin sağlanması için genelgeler yayınlanır. Bir genelge ile MSB Askere Alma Dairesi, Nüfus Müdürlükleri, Maliye, Vergi ve Tapu daireleri, banka, sigorta ve PTT şubeleri ve İş ve İşçi Bulma Kurumu arasında kurulan işbirliği ile suçluların

---

[27].Bu gelişmeler için bkz. (Bulut,1993:335-339; Bulut,1995a:75), Alevi köylere cami yapımıyla İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru, Şubat 1989. no.8 s.8)

[28].Bu işle görevli olan T.Sunalp'in 1983 seçimi öncesinde Nakşibendi tarikatını ziyaret ederek hu çekmesi olayında da açığa çıktığı gibi izleme faaliyetinin amacı tarikatları ve aralarındaki ilişkileri devlet lehine manipüle edebilmektir. bu bilgi için bkz.(Bulut, 1995a:75)

izlemesi istenir. "Her türlü siyasi ve ideolojik nitelikteki suçlar, casusluk ve sabotaj suçları, Atatürk ve devlet büyüklerine karşı işlenmiş suçlar" başta gelmek üzere bir dizi suçun sanık ve hükümlüleri için ayrı renklerde fişler hazırlanacaktır (Tuşalp,1990:110). Görüldüğü gibi sakıncalılık kategorisi asıl olarak siyasi ve ideolojik suçlarla ilgilidir[29]. Sakıncalıyı tanımada ve izlemede en önemli teknik fişlemedir. 1981 tarihli "Takip edilecek şahıslar Hakkında" başlıklı sıkıyönetim belgesi "standart bir uygulama sağlamak ve aksaklığa sebebiyet vermemek için belirli esaslar" tesbit eder. Bu belge takip altına alınacak şahısları türlere ayırır ve şahısların ilgili makamlara teslimi ve bildirilmesi sorumluluklarını belirler. Bu kişiler fişlenmek üzere ilgili mercilere teslim edilecek ve fişlendikten sonra serbest bırakılacaklardır. Fişleyen makam kişi hakkındaki bilgileri Jandama, Emniyet ve MİT'e gönderecektir[30]. Fişleme uygulamasının en önemli örneklerinden biri Güneydoğu'da vatandaşların fişlenmesi olayıdır. Bu bölgede yaşayan vatandaşlar beyaz, mavi, sarı, kırmızı renklerle devlet yanlısı, kararsız, sempatizan ve militan olarak sınıflandırıldılar[31]. Fişlemenin amacı sadece sakıncalıyı bilmek değil, onu baskı altına almak olduğu için vatandaşların kendi doldurdukları bu formlardaki bilgiler her alanda onun karşısına çıkarılır. Fişleme sonucu sakıncalı olduğu belirlenenler devletle olan her işlerinde sorunlarla karşılaştıkları gibi yakınlarını da bu akıbetten kurtaramazlar. Yine Güneydoğu'da yaşanan bir fişleme olayı aşiretlerin fişlenmesidir. Devletin çok gizli raporlarında 2 milyonu aşan bir nüfus, güvenilmez olanlar, yurda bağlı görünenler, Kürtçülük faaliyetini destekleyenler ve yurda bağlı olanlar olarak sınıflandırılmıştır. Bu raporlarda aşiretlerle ilgili bir çok bilgi sunulur[32].

1980'li yıllarda topluma ilişkin bilgi toplama kaygısı sadece güvenlik sorunuyla ilgili bir kaygı olarak ortaya çıkar ve tüm bilgiler bu perspektiften değerlendirilir. Otoriter rasyonalitenin resmi söyleminde önemini reddettiği olgular, yani etnik, dini ve sınıfsal farklılıklar ile ekonomik ve toplumsal sorunlar gizli raporların konusu olurlar. Bu çerçevede her ilin valisinden ilin ve ilçelerinin hassasiyetini değerlendiriren raporlar istenir[33]. Tüm kamu kuruluşları da kendi

---

[29].Burada resmi görüşe göre neyin siyasi ve ideolojik suç olarak tanımlandığını belirtmek gerekir. 12 Eylül'ün tarafsızlık iddiasının tersine bu konuda çok belirgin bir ayrımcılık sözkonusudur. Darbeden sonra açılan davalarda Askeri Yargıtay sağ ve sol örgütlere ilişkin farklı bir değerlendirme yapmış. sol eylemciler devlet güçlerine karşı cürümler maddesinden yargılanırken, sağcılar adam öldürmek cürmünden yargılanmışlardır. (Tuşalp, 1990:442) Yani Anayasaya karşı suç işleyenler solculardır.

[30].Bu belge fişlemenin nasıl yapılacağını da ayrıntılı olarak belirler. Şahsın alamite farikası, adresi ve ilgili tüm adresler, fotoğraf, ilgili bilgiler, çevresi, görüştüleri, faaliyetleri gibi bilgiler doldurulacak, bunun dışında şahsın tüm faaliyetleri,gizli ve açık takip, şahıs hakkında ilgililerden (muhtar, müdür, amir gibi) bilgi toplanması, ev, işyeri ve okuldan takip, belirli sürelerde karakolda ifadesinin alınması, yaptıklarının fişine işlenmesi. kıyafet değiştirerek girdiği yerlere girmek, toplantılara katılmak gibi yöntemlerle izlenecek, her şüpheli şahsın her an nerede ne yaptığı polis ve jandarma tarafından bilinecektir. Bu belgenin metni için bkz.(Tuşalp,1990:100-103)

[31].Altında imza olmayan beyannameler jandarma tarafından muhtarlar eliyle halka dağıtılmış ve formda yeralan aile reisi, eşi ve çoçuklarla ilgili bilgilerin doldurulması istenmiştir. Mezhepleri ve bölücü faaliyetlerle ilgili düşüncelerinin sorulduğu bu formlara daha sonra muhtar tarafından aileyle ilgili diğer bilgiler eklenmiştir. Jandarma elindeki tüm bilgileri değerlendirerek herkese siyasi fikir ve eylemlerini belirten bir renk vermiş ve bu formlar İl Genel Bilgi Toplama bürolarında toplanmıştır. İlgili haber ve belgeler için bkz. (2000'e Doğru, 1-7 Şubat no.5 s.8)

[32].İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru,13-19 Aralık. no. 51 s.8)

çalışanlarını izlemek ve fişlemekle görevlendirilirler. Yıkıcı faaliyetlerin önlenmesinde güvenlik kuvvetlerine yardımcı olmak maksadıyla acilen kamu kurum ve kuruluşlarında istihbarat üniteleri kurulması istenir[34]. Kamu yöneticilerinin çalışanları hakkında bilgi toplama tekniği bazen aşırı rasyonel ve dolayısıyla irrasyonel biçimler alır. Örneğin üniversitede çalışanlara dernek ve parti üyeliğini de içeren sorular doğrudan sorulmuş ve yanlış ve eksik bilgi vermek işten atılma nedeni sayılmıştır[35]. Kamu kurumları içinde belki de en dikkatle fişlenen polis oldu. İstihbarata karşı koyma planı çerçevesinde personel rejim aleyhtarı, irtica eğilimli , Kürtçü ve aşırı sol eğilimli olarak dörde ayrıldı[36]. 49 kamu kurumuna irtibat subayları atanarak tüm memurlar izlenmeye başlanır. Sakıncalı fikirlere, kişilere karşı sadece devlet güçlerinin mücadele etmesi yeterli görülmeyerek, "asayiş ve huzurun sağlanmasında bütün vatandaşların güvenlik kuvvetlerine yardımcı olması şart" koşulur. "Kamuda çalışan personel görevi sırasında muttali olduğu kamu adına kovuşturmayı gerektiren olayları bildirmek zorundadır" (Tuşalp,1990: 125)[37]. İhbarcılık sadece kamu görevlileri için değil, tüm vatandaşlar için teşvik edildi ve ödüllendirildi[38]. Kamu kuruluşlarında çalışanları ilgilendiren en önemli izleme ve istihbarat toplama tekniği Güvenlik Soruşturması oldu. 1986 tarihli bir yönetmeliğe dayanarak yapılan bu soruşturma uygulaması ilk olarak 1964 yılında başlamış ancak 12 Eylül döneminde amacından saptırılarak kamuda görevli ya da devlete işi düşen herkese uygulanmaya başlanmıştı. 12 Eylül döneminde 1402 sayılı sıkıyönetim yasasında yapılan bir değişiklikle sıkıyönetim komutanına gerekçesiz memur atma yetkisi tanınmıştı. 1402'likler sorunu binlerce memur ve işçinin hiç gerekçe gösterilmeden kıdemsiz, tazminatsız olarak işten atılmaları ve kamuda iş kapılarının kapanması anlamına geldi. 1402'lik bir temizlik işçisinin "bari biz 1402'likleri vatandaşlıktan çıkarsalar da hiç olmazsa başka ülkelere gidip, açlıktan kurtulsak" cümlesinde ifade edildiği gibi bu insanlar sistemin dışına atılmak istendiler. 1402 mağdurlarına yargı yolunun açılması önerisi, "sıkıyönetim hizmetinin zaafa uğrayabileceği" gerekçesiyle reddedildi[39].Güvenlik Soruşturması

---

[33].Bu raporlar, yerleşme yerindeki etnik gruplar mezhepler, aşiretler ve göçle gelenler hakkında bilgileri, yerleşme şekillerini, istismara elverişli konular ve sorunları, coğrafi ve topografik yapıyı, gerilla faaliyetine uygun olup olmadığını, sanayi kuruluşlarını, işçi işveren ilişkilerini, örgütleri, sağ ve sol faaliyetleri, okulları, okullardaki siyasi faaliyetleri, dernekler ve faaliyetlerini, halkın tutumunu, muzır faaliyette bulunanların listesini önderleri, yasadışı ve terörist örgütleri ve nihayet yararlanılabilecek nüfuz sahibi kişileri ortaya koyuyordu. Bu konuda bkz.(Tuşalp,1990:112)

[34]."Anarşik Olayların Önlenmesi" başlıklı bir genelge faillerin teşhis edilmesi için kurum, kuruluş ve okullarda personel ve öğrencilerin resimli ve kimlikli albümlerinin hazırlanması ve bir kopyasının Emniyete gönderilmesini emreder.Genelge metni için bkz.(Tuşalp,1990:113)

[35].Bilgileri bizzat kaynağından toplama tekniği başkentin bir üniversitesinde öğrencilere de uygulanmış ve öğrenciler kendileri hakkında siyasi soruları yanıtlamaya zorlanmışlardır. bilgi için bkz.(Tuşalp,1990:113)

[36].İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru, 11-17 Ekim, s.42 s.8)

[37].Kamuda çalışanların bu şekilde ihbarcılığa yönlendirilmesi sonucu darbenin ilk yılında

20.921 ihbar ve 18.525 kamu görevlisi hakkında işlem yapıldı. bilgi için bkz.(Tuşalp,1990:127)

[38].Ancak darbenin ilk yıllarında çok sayıda asılsız ihbar yapıldığı anlaşıldığında sıkıyönetim halkı uyararak isim ve adressiz ihbarların ciddiye alınmayacakları bildirmek zorunda kaldı. İhbar sayısı 7 yılda 100 bine ulaşınca bu kurum yeniden düzenlendi. İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem 6-12 Eylül 1987 no.79 s.7)

[39]. İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem 7-13 Nisan 1986. no.5, s.25)

ise sıkıyönetim kalktıktan sonra aynı uygulamayı sürdürmenin aracı olarak işlev gördü. Güvenlik soruşturmasında nelerin öne çıkarıldığını daha önce belirtmiştim. Kişinin "belirli bir ideolojiye" sahip olup olmadığını araştıran bu soruşturma MİT Müsteşarlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve mahalli mülki idare amirleri tarafından hazırlanır. Resmi gazetede yayınlanmamış olan ve mahkeme kayıtlarında "gizli" olarak belirtilen yönetmeliğe dayanarak yapılan soruşturmalar işe alınmada, kariyer yükselmelerinde çok ciddi bir engel olarak kullanılmıştır[40]. Hiç beklenmedik olaylar, hafızada bile kalmayacak kadar önemsiz ayrıntılar soruşturmalarda ortaya çıkarılarak kişinin sakıncalı sayılmasına yetmiştir[41]. Güvenlik soruşturmasının geçerli olduğu ve sakıncalıların haklarının kısıtlandığı bir diğer alan yurt dışına çıkış sorunu oldu[42].

Sakıncalı yaratma, izleme ve cezalandırma tekniğinin vardığı en son nokta, cezaevinden çıkan siyasi hükümlülülerin nüfus cüzdanlarının zımbalanarak delinmesi olayıdır. Emniyetin varlığını reddettiği bu uygulama ile sakıncalılar etkin biçimde izlenmiş, polis tarafından sürekli rahatsız edilmenin yanısıra pasaport, ehliyet, iş konularında engellenmişlerdir. Yetmezmiş gibi bazı delik cüzdanların yenilenmesi sırasında yeniden delinmesi sakıncalılığın ömür boyu taşınması gereken özsel bir nitelik olarak algılandığını gösterir[43].

b.2.2. Yasalar, Yasaklar ve Baskılar

Otoriter yönetim, biçimsel olarak hukuk devleti ilkesini benimseyerek, kendini anayasa ve yasalarla sınırlandırmış, ancak demokratik imaları olan bu biçimsel çerçevenin içini son derece otoriter bir yönetim rasyonalitesiyle doldurmuştur. Bu otoriter zihniyet kısmen, hukuğun elverdiği ölçüde anayasa ve yasa metinlerinde açık olarak ifade edilmiştir. Bu durum iki temel sorun yaratır. İlkin, yasalar bir yasaklar toplumunun çerçevesini çizer. Demokratiklik ilkesiyle çelişen bir çok yasak konulması ile belirli söz ve eylemler kesin biçimde yasak alanına girerler. Siyasi yasakların genel çerçevesini çizen anayasanın 14. maddesinde belirlenen temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılamamasıyla ilgili ölçütlerdir. Kısaca "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü"olarak ifade edilen resmi ideolojidir bu. Basın, Siyasi Partiler, Dernekler,

---

[40].Soruşturmanın nasıl yapıldığına ilişkin haber için bkz. (2000'e Doğru, 27 Eylül-3 Ekim 1987 no.40 s.20)

[41].Güvenlik Soruşturmasının etkin kullanımı hedeflenirken nasıl aşırıya vardırıldığına iki örnek olarak, MEB'in Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencilerini daha mezun olmadan güvenlik soruşturmasına tabi tutması ile bazı pratisyen hEkimlerin soruşturma nedeniyle uzmanlık sınavına alınmaması gösterilebilir. İlgili haberler için bkz.(Yeni Gündem. 12-18 Mayıs 1986 no.10 s.33) (Yeni Gündem 30 Haziran-6 Temmuz. no.17 s.24)

[42].Darbeden sonra 256.681 kişinin pasaport almaları engellendi. Pasaport kanununda "yurtdışına çıkmasında ulusal güvenlik bakımından sakınca görünenler" ibaresinin geniş ve keyfi yorumuyla bu uygulamaya yasallık kılıfı geçirildi. Ölümün eşiğinde olup, tedavi için yurtdışına çıkmak isteyenler, sakıncalı kişilerin ikinci dereceden akrabaları ve sakıncalı kişilerin küçük çocuklarını da kapsayan bu uygulama uzun yıllar sert biçimde uygulandıktan sonra 1988'de yapılan bir değişiklikle kısmen yumuşatıldı. İlgili haberler için bkz. (2000'e Doğru, 1988, no.26, s.28) (Nokta, 15-21 Ekim 1984, no.34 s.26) (Yeni Gündem 9-15 Agustos,1987 no.75 s.7) (Yeni Gündem 4-10 Ekim 1987 no.83, s.28) (Tuşalp,1990: 105-109) ve (Nebiler,1989)

Sendikalar, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri gibi bir çok kanundaki yasaklar bu genel sınırlama ilkesinden doğmuştur. Burada bunların anti-demokratik yasalar olmakla birlikte yine de yasa oldukları ve yasallık kriterine uygun oldukları iddia edilebilir. Nitekim liberal-demokratik sistemler belirli fikir ve özellikle örgüt ve eylem tarzlarını çok net ve kesin bir kurala bağlayarak hukuken sistem dışı bırakabilirler. Oysa burada bazı şeylerin yasaklanmasının ötesinde daha derin bir sorun vardır. Bu yasaların özü, yasal olan ile yasadışı olan arasındaki ayrımı muğlaklaştırmaları, kesin ve tarafsız olarak herkese aynı şekilde uygulanmasını önleyen bir nitelik taşımalarıdır. Devletle toplum ve birey arasındaki hak ve görev çizgisini net biçimde çizmektense yönetime geniş bir keyfiyet alanı tanıyan, yoruma açık yasalardır. Kısacası keyfiliğin yasalarıdır ki bu yasa tanımının kendisiyle çelişir. Yasaların yeterince muğlak olması gerekir çünkü yasanın düzenlemeye çalıştığı toplumsal alan hukukun biçimselliğini aşan, çok kaygan, gizli işaretlerle yüklenmiş, tam göründüğü gibi olmayan bir alandır. Bir taraftan bakınca keyfilik olarak görünen yasaların bu özelliği yönetim için etkinlik anlamına gelir. Yasa, yönetimin sakıncalı fikirlerin gerçek yüzünü tanımasını mümkün kılan, gizli olanı ortaya çıkaran etkin bir araç gibidir. Bu niteliği sayesinde yasalar ve yasaların gündelik yaşamda somut yorumlanışı yönetimin yoldan çıkmış toplumu yola sokmada kullandığı en önemli tekniklerden biridir.

Düşünce ve ifade özgürlüğüyle ilgili sorun, otoriter yönetimin yasaları kullanma tekniğini çok iyi örnekler. Türkiye 1980'den itibaren giderek artan biçimde düşüncenin ifadesiyle ilgili baskıların yapısallaşmasına tanık oldu. Aslında ifadeye, söze yönelik aşırı duyarlılık hiçbir şekilde 1980 sonrasına özgü bir yenilik olmayıp, siyasi yönetim rasyonalitesinin en eski ve en köklü özelliklerinden biridir. Bu bağlamda hem tarihsel kökenleri ve dönüşümü hem de 1980 sonrası zihniyet içinde kazandığı anlam açısından çözümlenmelidir. Bu zihniyetin tarihsel kökenleri konusunda burada sadece bir noktaya işaret etmek istiyorum. 'Sakıncalı' söze karşı duyulan korku ve bunu izleyen bastırma, susturma girişimi yönetim rasyonalitesinin devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi kavrayış biçimiyle ilgilidir. "Balık baştan kokar" atasözüyle ifade olunan bu zihniyet toplumsal düzenin sağlanması için devletin kendi içinde sıkı bir bütün olması gerektiğine inanır. Güçlü devlet için en güçlü tehdit, siyasi elitin kendi içindeki bölünmüşlüğüdür. Siyasi elit arasındaki en ufak bir çatışma ve uyuşmazlığın merkez dışındaki unsurlar tarafından kötüye kullanılacağı ve düzenin temellerini sarsacağı korkusu vardır. Farklı sözden korkan zihniyet, farklı bir sözün düşünülmüş ve söylenmiş olmasını kendi başına bir tehdit olarak görmektense, dışarıya karşı, siyasi elit dışındaki topluma karşı bir bütün olarak görünmeyi önemser. "Kol kırılır yen içinde kalır" ilkesi siyasi elit içindeki çatışmaların altın kurallarından biridir. Bu kuralı ihlal edenler bir tür düşünsel sapkın olarak görüldükleri için değil, kötü niyetlilerin eline koz verdiği, düzeni ve devleti acze düşürdüğü için tepki çekerler. Farklı söz doğrudan anarşi potansiyeline işaret eder. Eğer devlet birlik içinde olursa halk da onu izleyecektir. Darbeden hemen sonra yayınlanan ve TSK'nın politika dışı kalmasını emreden bir bildiri sözden duyulan korkunun geri planını çok iyi sergiler. MGK, tüm TSK üyelerinden sadece Atatürkçülüğü benimsemelerini ve

---

[43] İlgili haber ve fotoğraflar için bkz. (Nokta. 27 Nisan. 1986 no.22)

hiçbir şekilde siyasi parti ve derneklerle ilişki kurmamalarını ister ve fikir gruplaşmaları, propaganda ve siyasi eleştiri yapmamaları konusunda uyarır. Ordunun tek vücud olarak görünmesi için kimsenin hiçbir konuda siyasi yorum yapmaması gereklidir. Korku o derecedir ki bir bildiriyle askerlerin evde aile fertleriyle dahi bu konuları konuşmaları yasaklanmıştır[44]. Görüldüğü gibi burada askerlerin ne konuştukları önemli değildir, askerler darbe lehine bile olsa görüş belirtmemelidirler, önemli olan bu düşüncelerin dışardan duyulup, yanlış anlaşılması, çarpıtılması ve başka amaçlara alet edilmesidir. Burada yönetimin "cahil ve masum" kitlelere ilişkin tavrının bir benzerini görüyoruz. Masum istek ve sözler aslında o kadar masum olmayabilir, her an başka bir amaca alet olabilirsiniz. Sözü kim söylemiş olursa olsun sözün serbestçe dolaşımı tehlikelidir, ehil olmayan kafalar yanlış anlayabilir, kötü niyetliler suistimal edebilir. Resmi ideolojinin belirli bir yorumla kült haline getirmek istediği Atatürk'ün sözleri bile suistimal edilebileceği için denetlenmelidir[45].

Tarihsel olarak aydınlar ve basının yönetimin bir numaralı hasmı olarak görülüp, sürekli baskı ve gözetim altında tutulmasının nedeni sözle yakından ilişki içinde olan bu grupların tam olarak siyasi elit ile toplum arasında konumlanmaları, siyasi elitin bütünselliği fikrini zedeleme potansiyeli taşımaları ve dolayısıyla halkın üzerinde büyük etkide bulunduğunun varsayılmasıdır. Onlar cahil ve masum halkı güzel sözlerle kandırma yeteneğine sahiptirler. Yönetici zihniyet adeta aydınlar ve basın tarafından ihanete uğramış gibi hissetmektedir. Çünkü bir zamanlar sadece az sayıda siyasi elitin elinde olan sözün gücü şimdi farklı toplumsal kesimlerle ve isteklerle eklemlenmiştir. Yönetici zihniyet özellikle aydınların ve iyi eğitim almış olanların yoldan çıkmalarına karşı hassastır[46]. Sanki bir kısım kışkırtıcı baştan kötü niyetlidir ve sözü sadece bir kışkırtma ve hile aracı olarak kullanmaktadır ki bunlara karşı sözle değil zor yoluyla yanıt verilecektir. Öte yandan sıradan insanların ne söylediği, ne düşündüğü hiç önemli değildir, çünkü onların düşünceleri başkalarının düşüncelerinin türevidir, varlığı ona bağlıdır. Onlar belirli sözlere kanmış, beyinleri yıkanmıştır. Dolayısıyla asıl muhatap alınması gerekli kesim, doğrudan söz üreten aydınlar, sanatçılar ve basındır. Darbeden sonra üniversite gençliğiyle ilgili analizlerde sık sık öğrencilerin basındaki fikirlerden güç aldıkları teması işlenir. Söz çok güçlüdür, zehirler ve yoldan çıkarır. Öte yandan insanların sakıncalı olması ve başka emellere alet edilebilmeleri için söz söylemenin de ötesinde belirli bir dili konuşmaları bile yeterli olabilir[47].

---

[44].Bu emrin metni için bkz. (Tuşalp, 1990:91)

[45].1987 yılında Atatürk'ün Kürtlere muhtariyet verilmesiyle ilgili konuşmasının belgesini yayınlayan bir dergiye henüz matbaada iken elkonur ve dava açılır. Bu örnekte yönetici zihniyet Atatürk'e karşı bir sansür uyguladığını değil, onun sözünü suistimalden, başka amaçlara alet edilmekten koruduğunu düşünür. İlgili haber ve belgeler için bkz. (2000'e Doğru, 2-5 Eylül 1987, no.36)

[46].Örneğin, Evren Unutulan Gerçekler adlı kitabında Kürtçülükle ilgili bölümde asıl olarak 'kürtçülerin' tezleriyle değil, bu tezlere kanan ya da bu tezleri daha dolaylı ve hileci sözler yoluyla savunan Türk aydınlarını muhatap alır, onları ikna etmeye ya da mahkum etmeye çalışır. (1995:262-272)

[47].1983 tarihli 2932 sayılı "Türkçeden başka dillerde yapılacak yayınlar" adlı kanunla Türkçeden başka dillerin anadil olarak kullanımın yasaklanmıştır. Tam olarak neyi yasakladığı belli olmayan bu kanun ile Kürtçe kullanımı gündelik yaşamda engellenemediyse de yayın yoluyla ve devlet kurumlarında ve özellikle mahkemelerde her hangi bir kötü amacın aleti olarak işlev

1980 sonrası otoriter rasyonalitenin söze yönelik aşırı ilgisinin bir nedeni de sözün arkasındaki gerçek niyeti ele veren bir işaret olduğu ve eylemle doğrudan bağlantılı olduğu saptamasıdır. İfade edilen söz, propaganda, kışkırtma, tekil eylem, örgüt ve terör arasındaki dolayımlar reddedilir. Böylece suç kavramı muğlaklaşır[48]. Otoriter yönetim yasayı bir teknik olarak kullanırken suç kavramından çok sakıncalı kavramını öne çıkarır. Asıl olan sakıncalılıktır ve yönetimin ilk amacı mümkün olduğu kadar sakıncalıyı suçluya çevirmektir. Ortada açık bir suç olmadığı noktada cezalandırılmak istenen söz ve eylem varolan bir suça uydurulmaya çalışılır. 80'li yıllarda vatandaşların verdikleri dilekçelerde, ünlü bir yazarın bir özel mektubunda, bir yöneticinin yakınlarına gönderdiği bayram tebriğinde, suç unsuru tesbit edilmiştir[49].

Hukukun belirli bir noktadan öteye zorlanamadığı durumlarda yönetim yasadışı açık veya gizli faaliyet alanına kayar. 1980'ler hukuk alanına yansımadan yönetimin gündelik pratikleriyle fiili olarak yasaklayıp cezalandırdığı ya da daha doğru bir deyişle baskı altına aldığı söz, eylem ve pratiklerden oluşan ve giderek genişleyen bir alan yaratmıştır. Sakıncalı fikir ve eylemlerle asıl mücadele taktiği bu geniş alanda kullandığı çok çeşitli teknik ve taktiklerdir. Bu alanda kaygan ve kurnaz olan kendi nesnesi karşısında yönetim de çok daha kurnaz ve taktisyen davranır. Anayasa ve yasaları bile zorlayan yönetmelik, tüzük, genelgelerle, bazen gizli talimatlarla, sözlü emirler ya da zimmi yönlendirmelerle, ama çoğu zaman hiçbir emir ve yönlendirmeye gerek kalmadan yöneticilerin kendi özerk inisiyatifleriyle örülen bir alandır bu. Bu alanda tuhaf kurallar ve fiili 'yasaklar' sözkonusudur[50].

---

görmesi engellenmiştir. bu konuyla ilgili bir haber için bkz. (2000'e Doğru, Ocak 1989 no.5 s.29) Özal döneminde bu uygulamaya son verilmiştir.

[48] TCK'nın yıkıcı, bölücü, ulusal duyguları zayıflatıcı propagandayı yasaklayan 142. maddesinin nasıl esnek biçimde yorumlandığı için bkz. (Hafizoğulları, 1988)

[49] Bunun en güzel örneklerinden biri Aydınlar Dilekçesi olayında yaşanmıştır.15 Mayıs 1984'de solcu aydınlar cumhurbaşkanı ve meclise 1300 imzalı bir dilekçe verdiler. "Türkiye'de demokratik düzene ilişkin gözlem ve istemler" adlı dilekçe çok ılımlı bir üslupla anti-demokratik yasa ve uygulamaları eleştiriyor ve özellikle düşünce ve ifade özgürlüğü talep ediyordu. Dilekçeyi veren aydınlar bunun sol içerikli ideolojik bir eylem olmadığını, yönetimin çok duyarlı olduğu konularda (ülkeyi dışa karşı kötü göstermemek, solcu imaj vermemek, ekonomik sorunlardan sözetmemek gibi) özel bir hassasiyet gösterdiklerini, Anayasanın tanıdığı dilekçe hakkına dayanarak bu işe giriştiklerini düşünseler de dilekçe açıkca sakıncalı bulunmuş ve haklarında 1402'ye aykırı hareket ederek bildiri dağıtmak suçuyla dava açılmış üstelik bu olaydan sonra toplu dilekçe vermek yasaklanmıştır. İlgili haberler için bkz. (Nokta, 28 Mayıs-3 Haziran 1984 no.14 s.8) Aziz Nesin ile söyleşi için bkz.(Nokta, 20-26 Agustos, 1984, no.26 s.20) Bu olaydan 3 yıl sonra Ankara belediye başkanı Altınsoy, Güvenpark'a otopark yapılmasını protesto edenlerin dilekçesini kabul etmediği gibi "bu eylemin sürmekte olan bir davayı etkilemek yönünde olduğu" gerekçesiyle ilgili makamlara başvurur İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem 12-18 Temmuz, 1987 no.71 s.7) Bir başka örnekte, Yozgat Hukuk İşleri Müdürü insan hakları ve demokrasiden sözeden yılbaşı kartı nedeniyle memurluktan atılır ve hakkında "halkı basın yoluyla .....tahrik etmek ve tarafsızlık ve devlete bağlılık ilkelerinin zedelenmesi nedeniyle" dava açılır.İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem 21-27 Haziran 1987, no.68 s.6) Benzer şekilde İ.Beşikçi bir özel mektubu nedeniyle TCK'nın 140. maddesinden " devletin dıştaki saygınlık ve erkini kıracak biçimde...haber yayınlamaktan" 10 yıl ceza alır. İlgili haber için bkz.(Yeni Gündem 24-30 Mayıs 1987 no.64 s.10)

[50] Basın-yayınla ilgili birkaç örnek sıralayalım. Kıbrıs'ta yayınlanan ve Ecevit'i öven "Bağımsızlık ve Özgürlük adlı kitabın, Yılmaz Güney'i anlatan Erkekçe dergisinin ve S. Tanilli'nin Uygarlık Tarihi ve Çağdaş Dünyaya Giriş kitabının, kürt kiliminden sözeden bir gazetenin magazin ekinin toplatılması; Fikrimin İnce Gülü adlı romanın, kahramanın askerlik anısını anlatırken ordunun manevi şahsiyetine hakaret ettiği gerekçesiyle yargılanması; Ana Britanica'nın bir fasikülü hakkında Adana ve Adıyaman'ın bir süre Ermeni egemenliğinde kaldığı yazıldığı için "yayın yoluyla milli duyguları zayıflatmak için propaganda yapmaktan" DGM'de dava açılması, İlgili haber için bkz. (Nokta, 21 Aralık 1986 no.50 s.24) 29 çocuk kitabının 18 yaşından küçüklere satılması yasaklanması; Brecht'in Faşizm üzerine yazılar kitabının TRT'de yasak yayın olarak gösterilmesi; dağıtıma verilmeden toplatılan bir şiir kitabının dizgiciler ve baskıcılar okuduğu için cezalandırılması; Atatürk Ansiklopedisinin Nazım Hikmet'le ilgili bölümünün yayınlanmasının engellenmesin ardından Evren'in bu sayfalara "Nazım Hikmet sonradan yasadışı komünizmi benimsemiş ve mahkum olmuş ve Türkiye'den kaçarak

Yönetimin bu gibi fiili uygulamalarının doruğa vardığı iki örnek kitap ve film yakılması olaylarıdır. Kitap düşmanlığında 12 Mart'ın çok ötesine geçen 12 Eylül rejimi konusunda, adında ya da herhangi bir yerinde sol imalar barındıran ya da solcu olduğu düşünülen yazarların yazdığı yüzlerce kitabı sakıncalı ilan etmiştir. Kitapla mücadelede yasal sınırlar çok aşılmış, çoğu zaman yayınlara matbaadayken el konulmuş, okunmadan toplatılmıştır[51]. Sakıncalı kitapların bir kısmı Bakanlar Kurulu ve mahkeme karalarıyla yasaklanırken diğerleriyle de toplu imhaya varan farklı yöntemlerle mücadele edildi. Basına yansıyan en önemli örnek, Bilim ve Sosyalizm yayınlarının 133 bin kitabının imha edilmesi olayıdır[52]. TRT tarafından çektirilen ve yine TRT tarafından yaktırılarak yokedilen Yorgun Savaşçı adlı televizyon filminin öyküsü de yönetim rasyonalitesinin bir sanat eserindeki gizli işaretleri nasıl okuduğunu ve sakıncalı bir eserle nasıl mücadele edilmesi gerektiğini göstermesi açısından çok önemlidir. Kemal Tahir'in çok tartışmalı romanından uyarlanan film "Türk halkının tarihsel gerçeklerine ve öz çıkarlarına darbe vuracak" nitelikte bulunduğu için yakılarak yok edilmiştir[53]. Filmin yakılma gerekçeleri resmi ideolojinin paranoyak zihniyetinin bir yansımasıdır. Bu zihniyet o derece paranoyaktır ki söylenen sözün ötesinde bazen söylenmeyen şeyleri de okur ve örneğin Atatürk'e gerekli ölçüde yer verilmemesi önemli bir işaret olarak yorumlanır.

1980'li yıllar kamu yönetiminin ve özellikle emniyet güçlerinin giderek genişleyen bir yasa dışı eylemler alanı yaratmasına tanık oldu. Bu sorunun neo-liberal iktisat politikalarıyla ilgili boyutunu daha sonra ele alacağım. 80'lerde hukuk dışılığın yaygınlaşmasında asıl motor gücünü oluşturan otoriter siyasi kaygılar oldu. Bu kaygının özünde iktidarın esneklik ve manevra gücünü kaybetme korkusu vardır. İktidar birey ve topluma ilişkin eylemlerinde en çok hukuki ve siyasi olarak sabitlenmekten çekinir. Yazılı yasalar dışında genel bir kabul görmüş gizli ve

---

Rusya'ya sığınmış ve orada ölmüştür" ibaresinin konması şartıyla kullanılmasında sakınca görülmemiştir" diye bildirmesi; aktaran Kültür Bakanlığının 1978'de basılan 118 bin kitabının kilit altında tutulması, MEB'nın Ankara'daki bir okul müdürüne okul kütüphanesinde Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Dursun Akçam, Bekir Yıldız ve Talip Apaydın'ın kitaplarını bulundurmaktan soruşturma açması; bazı okul kütüphanelerinde Voltaire, Camus ve Molier'in yasaklanması; devlet kütüphanelerindeki bazı kitapların yasak denerek okuyucuya verilmemesi; küçük bir beldede belediyeyi eleştirdi diye yerel gazetenin sularının kesilmesi, TSK'da sakıncalı kitapların belirlenmesi; vatandaşlıktan çıkarılanların eserlerinin yayınlanmasının, yabancı gazetecilerin Fatsa'ya girişinin yasaklanması, ICFTU üyelerinin DİSK ile ilgilenmesi, rüşvet almaktan sanık askeri yargıçlar ve MİT yasasıyla İlgili haberlerin engellenmesi bkz. (Tuşalp,1990:296-312)

51 İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru, Ocak 1989 no.5 s.20)

52 1982'de Sıkıyönetim tarafından el konan bu kitaplar sıkıyönetimin kalkması kararı alınmasından hemen sonra bir talimatla imha edildiler. 12 Eylül hukuku çerçevesinde bu karar yasaldı ve bu yasaya karşı Anayasaya aykırılık davası açılamıyordu. İlgili haberler için bkz. (2000'e Doğru, Ocak 1989 no.5 s.20) (Yeni Gündem Şubat 1987, no.51 s.22)

53 Yakılma kararının tutanağına göre bu film hakkında, "Atatürk'e gerekli ölçüde yer verilmediği; Kurtuluş Savaşına katılan bölge halkının İttihatçıların zoru ile katıldıları; Çerkez Ethem'e milli kahraman görüntüsü verildiği; İmparatorluk ve halifeliğin mutlak elzem olduğu, çerkez, arnavut, arap, kürt, laz, rumeli çingenesi gibi tabirlerin çok kullanılarak bölücülük yapıldığı; Ermeni meselesinin aleyhimize propaganda malzemesi olabilecek şekilde işlendiği; halk ile ordu arasında bölünmelere sebep olacak görüntü ve diyaloğlara ve argoya fazla yer verildiği" saptaması yapılıyor ve "halka gösterilmesinin sakıncalı olduğu sonucuna varılıyordu. Yakılma kararını alan heyet TRT içindeki MGK ve GK İstihbarat temsilcilerinden oluşuyordu ve Başbakan Ulusu gönderdiği bir talimatla "İstikbalde bu filmin televizyondan yayınlanma ihtimalini önlemek maskadıyla filmin yakılmasını" emretmişti. Yakılma kararıyla ilgili resmi yazılar için bkz. (Tuşalp,1990:289) Ayrıca İlgili haber için bkz. (Nokta, 2Mart 1986 no.8 s.28) Yakılan filmden başka kayıp filmler de sözkonusudur. 1983'de sıkıyönetim tarafından toplatılan Yılmaz Güney'in filmlerinin uzun bir süre nerede olduğu bulunamaz. İlgili haberler için bkz (2000'e Doğru, 1988 no.26 s.6) (2000'e Doğru, 1988 no.15 s.51)

yasadan daha etkili davranış kuralları vardır. Yasalarla ilişkide "yaptım oldu" ve "istim arkadan gelir" mantığı izlenir. Hukuk gerçekte somut ilişkileri düzenleyen biçimsel bir çerçeve olmaktan çıkarak, hukukun tanımadığı ilişkilere sonradan uydurulmaya çalışılan bir kılıf halini alır. Yasalar iktidarı topluma ve bireye karşı sınırlamanın değil, esneklik sağlamanın aracıdırlar. Hukuk devlet, toplum ve birey arasındaki karşılıklı hak ve yükümlülükleri net biçimde belirleyerek devleti toplumun ve vatandaşın özerk alanının dışında, o alanı koruyucu bir güç olarak kuran bir sistem olarak algılanmaz. Hukuk devletin elindeki basit bir iktidar aracına indirgenir ve yönetim tekelci konumunu hassasiyetle korur. Hukukun vatandaşlar tarafından, devlete karşı kullanılması önlenmelidir[54]. Devletin yazılı metinlerde insan haklarını tanımış olması, bu konunun sadece devletin ilgi ve yetki alanına girdiği, devletin bu hakları en iyi şekilde koruduğu ve bir sorun çıkarsa bunu da ancak devletin çözebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Yasanın ruhundan anlamayan kişilerin bu işlere bulaşması siyasi bir nitelik gösterebilir, o halde yasa kötü emellere alet olmaktan korunmalıdır[55]. İktidarın hukuku esneklik ve manevra aracı olarak kullanmasını mümkün kılan en önemli teknik, yasayı olabildiğince muğlak terimlerle ifade etmesi olmuştur.

Ayrıca iktidar, aslında kendini sınırlayan yasalardan tam tersi amaçla yararlanmaya çalışır. Örneğin işkencenin yasadışı olmasından, işkencenin iktidarın bilgisi dışında münferit olarak yapıldığı ve bu tür olayların mutlaka soruşturulduğunu iddia ederek yararlanmaya çalışır. Ya da insan haklarıyla ilgili yeni bir yasanın çıkarılmış ya da uluslararası anlaşmanın imzalanmış olmasını kendini sınırlayan değil, rahatlatan bir araç olarak kullanır. Örneğin işkence konusundaki iddiaları reddederken yöneticilerin başvurduğu akıl yürütme tipiktir. Türkiye işkencenin yasak olduğu bir ülkedir. O halde işkencenin devletle bir ilgisi olamaz. Devlet ispatlandığı takdirde gerekli cezayı verecektir, "varsa birşey gereken yapılacaktır". Öte yandan iddiaların ispatlanması mümkün değildir, çünkü varolan, tüm dünyada rastlanan, hatta ikiyüzlü Avrupa'da daha yaygın olan münferit olaylardır. Resmi rakamlar ortadayken, rakamların abartılması ancak Türkiye'yi küçük düşürmek isteyen politik amaçlı güçlerin oyununa işaret eder. İHD gibi derneklerin iddialarının hiçbir resmi değeri yoktur, çünkü onların kim olduğu bellidir.

Yönetimin hukuk ile hukukdışılık arasında durarak, yasayı keyfi baskının bir aracı haline getirdiği en önemli alan polisin yetkileridir. Yasanın uygulayıcısı olduğu varsayılan polisin davranışları vatandaşları neyin yasal neyin yasa dışı olduğu konusunda derin bir şüpheye düşüren asıl olgudur. Polisin yasal bir yetkiye dayanarak faaliyette bulunduğu düşünüldüğünde

---

[54].Hukuk üzerindeki tekelci tutumun en güzel örneği İnsan Hakları Derneği'nin kuruluş başvurusunun reddedilme gerekçesidir. Tüzük maddesinde belirlenen amaç, çok geniş kapsamlı ve belirsiz olduğu, "hatta devletin dahi faaliyet ve görev alanını taşan bir faaaliyet gerektirebileceği ve siyasi nitelik gösterebileceği" gerekçesiyle reddedilir. Derneğin amacı "ülkemizin imzaladığı uluslararası belgelerde yer alan, insanlığın özgürlük mücadelesi tarihinden ve insan olma onurundan kaynaklanan, uygar dünyanın benimsediği çağdaş özü ile belirlenen insan haklarının toplumumuzda tüm boyutlarıyla yaşama geçirilmesi için uğraş vermektir" olarak tanımlanmıştır. Benzer bir mantık Tutuklu ve Mahkumlarla Dayanışma Derneğinin başvurusunda da tekrarlanır. Başvuru, "bu insanlar devletin gözetiminde olup, böyle derneklere gerek yoktur" denerek reddeddilir. İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem, 28 Eylül 4-Ekim 1986 no.30 s.19)

vatandaşın kendi hak ve özgürlükleri konusunda kafası karışır. Yönetimin belirli hakların kullanımını kısıtlamak için kullandığı en önemli taktiklerden biri, polisin davranışları yoluyla bu konuda yaygın bir belirsizlik yaratmasıdır. 1987 tarihli Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasası muğlak bir takım kavramlara dayanarak polise aslında suç teşkil etmeyen fiileri cezalandırmak yetkisini vermiştir[56]. Polis bu yasadan güç alarak, zaman zaman da yasayı da aşan biçimde başta toplumun örgütlü ve eylemli muhalif kesimleri ve işçiler olmak üzere üniversite öğrencileri, işsiz güçsüz gençler, kadınlar, travestiler gibi gruplar üzerinde yoğun bir baskı uygulamıştır. Polisin davranışları ne tür bir kamu düzeni, genel asayiş ve genel ahlak yorumu yaptıklarını gösterir. Yukarda işaret ettiğim gibi otoriter yönetimin asıl takıntısı olan kamu düzeni ve genel asayiş, polis tarafından en küçük bir toplumsal hareketlilik, hak arama çabası, itiraz ve şikayet tarafından kolayca bozulabilecek kadar hassas bir durum olarak yorumlanır. Polisin duyarlı olduğu ikinci konu olan genel ahlak ise Türk-İslam Sentezi olarak beliren resmi ideolojinin çizdiği katı çerçeve tarafından belirlenir. Otoriter yönetim rasyonalitesinin kamu düzeni ile ahlak ve din arasında doğrudan bir bağlantı kurduğunu, toplumun ve özellikle gençlerin yoldan çıkmasını önlemek için gündelik yaşamlarını sıkı bir denetim altına almaya çalıştığını söylemiştik[57].

b.2.3. İdeolojik Manipülasyon Teknikleri

Otoriter yönetim toplumu sapık ideolojilerden korumak için Türk-islam sentezi olarak yorumlanan resmi Atatürkçülük yorumunu özellikle belirli kesimlerin kafasına sokmaya çalışır. Bu amaçla yapılan ideolojik propaganda, sakıncalı ve sapık fikirleri topluma tanıtmayı ve onlara karşı gerekli zihinsel donanımı sağlamayı amaçlar. İlk ideolojik bombardıman öykülü, şiirli sıkıyönetim bildirileriyle başlamıştı (Tuşalp,1990:154). Daha sonra ele alacağım gibi, ideolojik propagandada en önemli araç eğitimdir. Örgün eğitim yoldan çıkmaya en müsait kesim olarak görülen gençleri hedef aldığı için özel bir önem kazanır ve kurumsal ve ideolojik olarak büyük

---

55.İHD'nin başvurusu reddedilirken, Emniyet ayrıca dernek kurma hakkının Anayasanın 13. maddesi ile sınırlanabileceğini hatırlatmıştır. Buna göre, İHD gibi bir derneğin varolması, "devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel asayişin korunmasıyla çelişecektir. bkz.yukardaki dipnotta belirtilen dergi

56.Anayasa Mahkemesi polis yasasının en aşırıya varan iki maddesini (genel ahlak ve edep kurallarına aykırı davrananların parmak izi ve fotoğraflarının polis tarafından alınması ile hükümlü ve tutukluların cezaevinden alınıp emniyete götürülmesi) iptal etmiş olsa da geride kalanlar polise geniş bir keyfilik alanı tanımaya yetmiştir. İlgili haberler için bkz.(Yeni Gündem, 30 Agustos-5 Eylül 1987 no.78 s.24) (Yeni Gündem 19-25 Temmuz 1987 no.72 s.33)

57.Özellikle gençlerin ve kadınların serbest davranışları bu ahlak anlayışını tehdit eder. Sevgilisiyle elele dolaşmak ya da parkta oturmak, bir arabanın içinde yalnız olmak, öpüşmek gibi davranışlar polisin yorumuna bağlı olarak müdahale gerektiren olaylar olarak algılanabilmişlerdir. Özellikle işsiz güçsüz gezen gençler hem kamu düzeni hem de ahlaka aykırı olan esas güçler olarak muamele görürüler. Bu gençler hiç bir kanıt olmadan suç işlemesi muhtemel kişiler olarak keyfi baskılara maruz kalırlar. ilgili bir haber için bkz. (2000'e Doğru, 5-11 Temmuz 1987 no.27 s.33) Travestilere yönelik polis baskıları (dövme, ev basma, saç kesme, para vermeye ve cinsel ilişkye zorlama, İstanbul dışına götürüp bırakma gibi) için Asayiş müdürü şöyle der."Eşcinsellik şuç değildir, hastalıktır. Toplumun yazılı olmayan ahlak kuralları vardır. Niyetimiz toplumun ahlakını korumak"(Yeni Gündem 25 Temmuz-3 Agustos,1986 no.21, s.15) Travestilerin polis baskısına karşı yaptıkları açlık grevleri için bkz. (2000'e Doğru, 10-16 Mayıs 1987 no.19 s.37) (Yeni Gündem 12-18 Temmuz 1987, no.71 s.34) (Yeni Gündem 4-10 Agustos 1986, no.22,s.5) kadınlar üzerindeki cinsiyetçi baskılar; Tunceli'de jandarmanın aradığı bir PKK'lının eşine sperm muayenesi yapılması olayı için bkz.(Şirin Tekeli Tunceli Valisi İstifa

bir dönüşüme uğrar. Örgün eğitimin ötesinde özellikle kamu görevlilerine yönelik yaygın eğitim-ideolojik propaganda da uygulanır. Kamu kurumlarında, üniversite ve okullarda verilen zorunlu konferanslarla resmi ideoloji benimsetilmeye çalışılır. 80'lerde ideolojik propagandaya en çok maruz kalan kesim Güneydoğu'daki Kürt nüfus olur. Bölücülüğe karşı çok çeşitli idelolojik propaganda teknikleri kullanılır. 80'erde geniş kitlelere yönelik bir eğitim-ideolojik propaganda aracı olarak televizyon da öne çıkar. Bir diğer belirgin teknik, devleti ve milleti simgeleyen sembol, ritüel ve tören, anıt gibi görsel ögelerin ideolojik kullanımının belirginleşmesidir. Cezaevleriyle ilgili bölümde göstermeye çalışacağım gibi tüm bir dönem boyunca ideolojik baskının doğrudan şiddetle eklemlenerek en yoğun olarak kullanıldığı kesim siyasi suçlular olur.

Darbeden sonra 12 Eylül'ü anlatmak için seçilen genç kurmaylar, kamu kurumlarında bir dizi konferans verdiler. Katılımın zorulu tutulduğu ve sıkıca denetlendiği bu konferanslarda 12 Eylül'e nasıl gelindiği, Türkiye'nin hangi iç ve dış tehditlerle karşı karşıya olduğu ve bunlara karşı nasıl bir topyekün mücadele verilmesi gerektiği anlatılır (a.g.e.,261). Herkesin benimsemesi gereken resmi ideoloji, yoğun bir anti-komünizm, aşırı milliyetçilik ve biraz da islami muhafazakarlıkla tanımlanan Atatürkçülük olarak belirlenir. Güneydoğu bölgesinde verilen konferanslarda bölücülüğe karşı islami söylemin konuluşu çok daha belirginleşir. Bu konferanslardan hazırlanan bir kitabın önsözünde yazıldığına göre konferanslar toplam beşyüzbin kişiye sunulmuştur. Önsözde konferansların verilme amacı da belirlenir. "Unutulmamalıdır ki dünyanın hiçbir ülkesi Türkiye'deki kadar tehlikelere maruz kalmamış ve hiçbir devlet, bizzat devleti meydana getiren kişi ve kuruluşlar tarafından Türk devleti kadar tahrip edilmemiştir. Türkiye uluslararası terörizmin bir hedefi seçilerek toplumun çökertilmesi ve iç savaşı başlatarak son Türk devletinin parçalanmasını amaçlayan planlı, programlı ve dışardan destek gören faaliyetlerin yoğunlaştığı cazip bir hedef ülke olarak ele alınmıştır. Türk milletinin milli zaafi ikiye bölünme ve birbirine düşme eğilimidir ve dış güçler bu zaafi çok iyi istismar etmiştir (a.g.e.,271).

Kültürün manevi öğelerinin ihmal edilmesi sonucu otorite ve devleti umursamayan yeni bir insan türü yaratıldığı tesbitini yapan ADTKYK bu gidişi önlemek için "basın yayınımız, müelliflerimiz, sözü edilen kötü örnek tiplerin karşısına gerçek milli şahsiyetlerimizi, yazılı abidelerini dikmelidirler. Gerçek şahsiyetin teşekkülü ve tekamülü tezini eserleriyle savunmalı ve yaşatmalıdırlar" diyerek ideolojik eğitimde basını ve aydınları görevlendiri (a.g.e.,328). Bu kurum ayrıca, kalkınmada öncelikli illerde halka kitap sevgisi aşılamak, bölücü propagandayı önlemek ve Türkçeyi sevdirmek amacıyla halka dağıtılmak üzere kitap hazırlamayı planlar[58].

Etmelidir. Yeni Gündem 7-13 Eylül 1986 no.27 s.30) Savunma Bakanlığı Harita Genel Komutanlığın memuriyete girişte kızlık muayenesi istemesi olayı için bkz.(2000'e Doğru, 1988 no.53 s.8)

[58]Bu konuda yapılan öneriler arasında, o yerin kahramanları ve abideleriyle ilgili küçük risaleler yazılması; İ. Kafesoğlunun Türk İslam Sentezi adlı kitabının kurumlara gönderilmesi; yerel şair ve yazarların eserlerinin dağıtılması; Tarih, Türkçe, Edebiyat ve Din dersi kitaplarının özel olarak hazırlanması; "onların Türk olduğunu anlatacak tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması ve en güzel vasıtalarından biri olan Oğuz Kağan Destanı'nın kullanılması"; ayrıca bölgede kurulan Türk devletlerinin tanıtımı, "Malazgirt savaşı, İstiklal savaşı gibi milletimizin kahramanlığını sergileyen olayların" anlatılması; okuma bilmeyenler için televizyona önem vererek ikinci bir kanal açılması; paket programlar yapılması; "Türkçeyi benimsetmek için yaygın menkıbelerin sade Türkçe ve resimle yayınlanması";

1980'li yıllarda uygulanan en ilginç ideolojik propaganda tekniklerinden biri yine Güneydoğu'da helikopterden atılan imzasız bildiriler yoluyla yapılan cihat çağrısıdır. Helikopterden atılan bildirilerin benzerleri vali tarafından muhtarlara da verilmiş ve köylerde açık alanlarda asılmıştır. "Din düşmanlarına karşı köylüyü ikaz etmek, korumak hepimizin görevidir" denerek muhtarlara verilen bu bildiri ve afişlerde halk bölücülüğe karşı islami cihada ve devlet güçlerine yardımcı olmaya çağrılır[59]. Bölücülüğe karşı bir başka teknik, bölgeye müftülerden oluşan irşad timlerinin yollanmasıdır[60].

80'li yılların başlarında ideolojik propagandanın en etkili aracı TRT olmuştur. Darbeden hemen sonra TRT'ye gönderilen bir talimatta "Aleyhimize olmayan dış haberler verilebilir, anarşiye ait hiç haber verilmeyecek, MGK'ya karşı tutum ve olaylar verilmeyecek, herkesi ilgilendirmeyen küçük yangın, kaza haberleri verilmeyecek, MGK bildirileri günde üç defa, sıkıyönetim bildirileri iki defa yayınlanacak, 12 Eylül ile ilgili özellikle orta yaşlılarla röportaj yapılacak, Atatürk'le ilgili dialar yayında yer alacak" deniyordu[61]. Daha sonra özellikle anarşi ve terörün nasıl yansıtılması gerektiğine dair çok daha incelikli noktalar belirlendi. Anarşistlerle ilgili yayınlarda izlenecek yöntemler otoriter-paranoyak zihniyetin kendi ürettiği gerçekliği nasıl topluma dayatmaya çalıştığını çok iyi gösterir[62]. Bu emirlerde otoriter yönetim rasyonalitesinin derin hassasiyet noktaları ortaya çıkar. Yönetimin derin bir ikileme düştüğü nokta anarşistlerin gücü konusudur. Çok güçlü ile çok zayıf arasında altın bir denge bulunmalıdır. Çok güçlü görünmesi onu alteden devletin daha da güçlü olduğunu göstereceğinden faydaladır, ancak tehlikenin tam olarak geçmediği ve hatta ebedi kalacağı düşünüldüğünden olsa gerek rakibin gücünün propagandasını yapmaktan kaçınılmalıdır. Bir diğer önemli nokta, anarşinin hiçbir şekilde ekonomik sorunlardan kaynaklanmadığı, aslında gizli kozmopolit bir hayat süren,

---

yöre derlemeleri, masal, efsane, destan gibi folklor malzemeleri işlenirken "Türklük, milli bütünlük, bayrak ve vatan sevgisi, Atatürkçülük gibi unsurların bu malzemelerin içine fakat polemiğe meydan vermeyecek bir ustalıkla yerleştirilmesi"; Munzır Efsanesi adlı hikayenin resimlenerek kitapçık haline getirilmesi gibi öneriler sıralanabilir.bkz.(Tuşalp,1990:329-331)

59.Üzerinde cami ve bayrak resmi olan bu bildirilerde "Vatandaş, Bakın yüce İslam dini size ne emrediyor...Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Allah tecavüzkarları sevmez. (Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi,190. Ayet)...Onlara karşı savaşmak senin gibi her müslümanın görevidir." "Bu vatan haini eşkiyanın getirmek istediği düzen küfür düzenidir. Onlarda din, namus, ahlak değerleri yoktur" denilir. İlgili haber, bildiri ve afişlerin fotoğrafları için bkz. (2000'e Doğru, 4-10 Ocak 1987, no.1 s.8)

60.Bu müftülerin cami ve kahvelerde yaptıkları vaaz ve toplantılara öğrenciler de katılmaya zorlanır. Ayrıca asker ve polislere de moral verilir. İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem 9-15 Kasım 1986, no.36 s.24)

61.İlgili yazı metni için bkz. (Tuşalp,1990:274)

62."Anarşist ve terörist vatan haini ve yabancı ideolojilerin maşasıdır. Masum ve sempatik görüntülerle değil, halka ve devlete karşı hasmane tutumu ile yansıtılmalıdır. Kahramanlaştıracak deyim, eylem ve fikirlere yer verilmemelidir. Kandırıldığının farkına varanların samimi açıklamalarına geniş yer verilmelidir. Bunlar mahcup ve milletine ihanetten utanmış tavırları ile görüntülenmelidir. Örgütlerin çalışma yöntemleri onların teşkilatçılığını, becerilerini, davalarına karşı inanmışlıklarını yansıtacak tarzda ortaya konulmamalıdır. Çok güçlü oldukları imajından kaçınılmalı ve devletin gücü vurgulanmalıdır. Ne çok güçlü ne çok zayıf gösterilmelidir. Cinayet ve soygunla halkı bezdirenlerin kozmopolit hayatları (konfor, içki, lüks yaşamları görüntülenmek suretiyle) sergilenmelidir. Tehditlerin boyutlarını göstermek için dehlizler, sığınaklar ayrıntılara girilmeden verilmelidir. Yakalalanların meslek ve yaş gruplarının verilmesiyle anarşinin ekonomik faktörlerden kaynaklandığı tezi çürütülerek ideolojik olduğu belgelenmelidir. Örgüt isimlerinin açık verilmesi propagandaya sebep olacaksa aldatıcı paralolar yöntemi kullanılmalı ("millet bütünlüğünü parçalamayı amaçlayan", "dış komünist partilerin uzantısı olan örgüt", "yüce dinimizi siyasi emellere alet eden örgüt", "Türklüğün milli duygularını sömüren örgüt "gibi.) Sıkıyönetimin ilgili yazı metni için (Tuşalp,1990: 272-275)

topluma yabancı vatan hainlerinin başının altından çıktığının vurgulanmasıdır[63]. Genelkurmay ve sıkıyönetim tarafından sıkı bir denetime alınan TRT, 80'lerin başlarında izlediği üniforma, marş, bayrak yayını dolayısıyla Kaddafi televizyonu olmakla eleştirilmiştir[64]. Gerçekten ordu, Atatürk ve Kurtuluş Savaşıyla ilgili görüntü ve programlar ve tarihi-milli filmler yayının en büyük kısmını oluşturmuştur[65]. TRT sadece üniforma, marş, bayrak yayınlarıyla değil, bütün olarak askeri yönetimin ideal toplum anlayışına uygun bir yayın politikası izler. TRT'nin eğitmek, eğlendirmek, milli gayelerimizin gerçekleşmesine yardımcı olmak ve unutulmaya yüz tutan örf ve adetlerimizi geliştirmek" olarak belirlenen yayın amaçları TRT Genel Müdürü M. Akman'ın ifadesiyle yayının amaçları otoriter yönetimin yaratmak istediği topluma işaret eder[66]. Bu dört amaç çerçevesinde şu tür programlara yer verildiği görülür. Milli gayelerimizin gerçekleşmesine yarayan programlar resmi Atatürkçülük ideolojisini yansıtan programlardır. Ayrıca buraya 'Haberler'i de dahil etmek gerekir. Yayının büyük kısmını oluşturan bu programların ardından eğitmek ve eğlendirmek amaçlı olanlar gelir. Eğlendirmenin anlamı, spor, müzik yayını yapmak, bayramlarda ve yılbaşlarında özel eğlence programları düzenlemek ve yabancı dizi ve filmler göstermektir. Spora verilen önem gençleri doğru yola sokmanın bir aracı olarak görülmesinden kaynaklanır ve giderek artar. Müzik yayınında 80'li yıllarda giderek daha da popülerleşen arabeskin sistematik biçimde dışlanması önemli bir göstergedir. Yabancı pop müzik ve klasik Batı müziği de dahil olmak üzere çeşitli türlere yer veren TRT, otoriter rasyonalitenin ideal toplum vizyonuna uymayan bu müziğe yılbaşı gecesi dışında hiç yer vermez. Eğlence proğramları arasında ve belki de tüm yayın içinde en çok ilgi çekenler çoğu Amerikan yaşam tarzını yansıtan yabancı dizi filmler (Dallas, Flamingo Yolu, □ahin Tepesi, Beyaz Gölge, Aşk Gemisi gibi) olur. Bu dizilerin ve özellikle bir toplumsal fenomen haline gelen Dallas'ın TRT'nin gelenekçi-muhafazakar tutumuyla ne derece bağdaştığı sorusu önemli bir tartışma konusu olmuştur. TRT eğitim amacıyla çok sayıda ve çok çeşitli konulardaki özel eğitim-kültür programları hazırlamıştır ki bunlar resmi rasyonalitenin çözümlenmesi açısından çok önem taşırlar. Otoriter yönetim rasyonalitesinin topluma ilişkin paternalist yaklaşımının en belirgin olarak ortaya konduğu en önemli ve hatta tek yer bu programlardır. Eğitim, okuryazarlık, sağlık, beslenme, ev ekonomisi, aile planlaması, organ bağışı, gündelik yaşamda tutumluluk ve tasarruf kültürü, vergi vermek, hayırseverlik faaliyetleri gibi konular son derece didaktik bir şekilde işlenir. Unutulan örf ve adetler konusu, dini yayınlar (inanç dünyası, mevlit yayınları, mehter takımı), milli diziler ve açık oturumlardaki islami mesajlarla canlandırılmaya çalışılır. Bir bütün

---

63 O kadar ki 1981 yılında 12 Eylül'le ilgili bir programda tedhiş yaratan unsurlar arasında ekonomik nedenlere yer verilmesi yapımcılar hakkında soruşturma açılıp. 8 kişinin görevden alınmasına yolaçmıştır. (Yankı, Nisan 1981, no.524 s.44)

64 Eleştiriler için bkz. Yankı, 546.35)

65 1988-1983 arasında TRT'de yayınlanan bu tür program ve yayınlardan bazıları şunlardır. Atatürk'ten Anılar, Omuz Omuza (Kara Kuvvetleri Vakfının Tanıtımı), Atatürk ve Ordu, Tarihte Bu Ay, Malazgirt Zaferi, İstiklal Madalyası, Kurtuluşa Doğru, Bayrağa Saygı, Pullarla Atatürk, Atatürk ve Türk Dili, 1200 gün, Beni Hatırlayınız, Atatürk'le Yolculuk, Marşlar, Anıtkabir'den naklen yayınlar, Genelkurmay'daki kabuller, Geçit Törenleri, açılışlarda Harbiye ve Onuncu Yıl Marşlarının okunması.

66 Akman ile röportaj için bkz. Yankı, 518, 45)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

olarak TRT 80'li yılların başında ciddi bir bunalım geçirmiştir. Teknik ve yönetime ilişkin giderek belirginleşen sorunların yanısıra izlediği yayın anlayışı nedeniyle hızla geniş kitlelerin ilgisini kaybetmesine ve uzaklaşmasına neden olmuştur. Toplumdan giderek uzaklaşan TRT'nin bu krizinden özel televizyonculuğun gelişimi için nasıl faydalanıldığını daha sonra göstermeye çalışacağım.

Son olarak bir ideolojik propaganda yöntemi olarak özellikle milli bayramlarda öne çıkmakla birlikte giderek gündelik yaşama da yayılan sembol ve ritüellerin kullanımından sözetmeliyiz. Darbe yılının Atatürk'ün 100. doğum yılına denk gelmesi rastlantısını çok iyi değerlendiren yönetim, Atatürk'ü otoriter-faşizan bir yorumla tam bir kült nesnesi haline getirir[67]. Bu kutlama programı çerçevesinde tüm devlet kurumları ve okullar harekete geçirilmiş, çok sayıda panel, kitap sergisi vb. düzenlenmiştir. 19 Mayıs ve 23 Nisan, 29 Ekim gibi milli bayramlar çok görkemli biçimde kutlanmış, özellikle gençliğe özel mesajlar verilmiştir[68]. Atatürk'ü daha görünür kılan iki gelişmeden biri il ve ilçe meydanlarına dikilen Atatürk heykellerinde görülen patlama, diğeri de Atatürk'ün söylediği ya da ona atfen uydurulan veciz sözlerin tüm kamu kurumlarını süslemeye başlamasıdır[69]. Sadece Atatürk değil, devlet ve milleti simgeleyen herşey, özellikle bayrak ve istiklal marşı özel bir ideolojik anlamla yüklenir[70]. Atatürk'ten sonra devleti en çok temsil eden figür olarak Evren'in gezi programı devletin gücünü görselleştirecek biçimde tasarlanır[71].

c. Otoriter Yönetimin Bir Kurumu Olarak Okul ve Üniversite

Eğitim kurumları ve özellikli üniversite otoriter rasyonaliteyi anlamak açısından en önemli kurumlardır. Yukarda analiz etmeye çalıştığım otoriter zihniyet kalıpları ve yönetim teknikleri en doğrudan ve en aşırı biçimleri, en bütünlüklü görünümleriyle bu kurumlarda hayata geçirilmiştir. Bir kapalı kurum olarak okulların öne çıkmasının bir çok nedeni vardır. En önemli

---

67.O kadar ki 100.doğum yılını kutlama komitesi başkanı, "büyük önderimizin dünyanın en şık giyinen yüce şahsiyeti olması sebebiyle onun zevk ve bilgilerini dile getirmek üzere" bir basın toplantısı düzenleyebilmiştir. İlgili davet metni için bkz. (Tuşalp,1990:322)

68.İlgili haberler için bkz. (Yankı, Mayıs 1981, no.530 s.9)

69.Heykel patlamasıyla İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru,4-10 Ekim 1987, no.41 s.18) Bu furyanın en komik örneklerinden biri Atatürk'ün Söylev'inde geçen "küçük kıvılcımlardan büyük yangınlar çıkar" ifadesinin İtfaiye'nin duvarlarına yazılmasıdır.

70.Kutlama komitesinin bayramlarda kağıt bayrak asılmasını yasaklaması ve bayrak denetimi yapması, İstiklal Marşının aslına uygun nota ve usulde söylenmesiyle ilgili ceza yasası hükmünün uygulanacağının bildirilmesi, TSK dışındaki kurumların mehter takımı kurmalarının yasaklanması için bkz. (Tuşalp.1990:149-153)

71.Bu konuyla ilgili bir başbakanlık genelgesi devlet başkanının gezi programında göze hitap eden bölüme ağırlık verilmesini ister. ilgili genelge için bkz.(Tuşalp.1990:141) Evren gittiği her yerde, okul öğrencileri ve memurların yarattığı çoşkulu bir kalabalık tarafından karşılanır, padişah çadırına benzeyen kürsüler kurulur, şehrin hemşerilik beratı ve altın anahtarı kendisine sunulur. Bu karşılamalarda verilen buket, korteje atılan çiçek ve kesilen kurban miktarı biraz aşırıya kaçtığında tutumluluk takıntısı olan Evren gidişe müdahale etmiştir. Görsellikte önemli bir başka öğe askeri disiplindir. Öyle ki Evren'in nasıl selamlanacağı "Sayın devlet başkanımız her zaman ve her yerde gelmekte oldukları istikamete doğru cephe alınarak ve durarak selamlanacaklardır" denerek belirlenmiştir. (Tuşalp,1990:141)

nedeni hiç kuşkusuz gençliğin, toplumun en fazla yoldan çıkmış ve tüm topluma ön erlik etmiş bir kesim olarak görülmesidir. Gençlerin sapık ideolojilere karşı resmi ideolojiyle aşılanmaları yönetimin önemsediği görevlerinin başında gelir. Okullar tam da bu aşılamanın yapılacağı devlet kurumlarıdır. Eğitim adı altında ideolojik dönüşümün sağlandığı yerlerdir. 12 Eylül rejimi tüm toplumu radikal biçimde dönüştürmek gibi bütüncül bir ideale yaslandıysa bile bunu ancak varolan devlet kurumları yoluyla ve onun çizdiği sınırlar içinde yapabildi. Toplumda yeni kapalı kurumlar yaratmak ya da örneğin aile kurumunun içine sızmak gibi totaliter bir potansiyeli hiç olmadı. Dolayısıyla bütün ideolojik gücünü gençlik üzerinde yoğunlaştırdı. Öte yandan, okullar öğretmen-öğrenci ilişkisinin hiyerarşik konumu nedeniyle mikro iktidar tekniklerinin en iyi uygulanabileceği yerlerdir. Otoriter yönetim eğitim kurumları içindeki tüm ilişkileri daha da hiyerarşikleştirerek, hiyerarşilerin başındakilere yetki devri yoluna gitti. Eğitim kurumlarındaki eğiticiler ve yöneticiler böylece 80'ler boyunca otoriter tekniklerin en güzel örneklerini sergilediler.

12 Eylül'den hemen sonra okulların açılışı 6. kolordu komutanlığının alanına giren 6 ildeki 5252 okulda, komutanlığın hazırladığı aynı konuşma metninin aynı anda okunmasıyla yapılır. Bu konuşma metni bize otoriter zihniyet hakkında çok şey söyler[72]. Bu konuşmadan anlaşıldığı gibi kanun ve düzen toplumu ilkokullardan başlayacaktır. Kanun ve düzene uymak hem başarı getirir, hem de insanı başına gelebilecek belalardan korur. Gençlerin kontrolden çıkmasını engellemek için yöneticilerin asıl işi disiplini çalıştırmaktır. Gençler aynı anda üçlü bir kıskaç içine sokulurlar. Sıkıyönetim, okul disiplin kurulları ve aileler işbirliği yaparak gencin denetimini sağlamalıdır. Yönetim, gençlerin denetiminde büyük görevler yüklediği öğretmenlere aslında hiç güvenmez. 1980 öncesi siyasi hareketlilikleri nedeniyle öğretmenler de en az öğrenciler kadar şüpheli kesimlerdir. Dolayısıyla öncelikle sakıncalı personelin tasfiyesi sağlanır. MEB hem askeri rejim hem de ANAP döneminde Türk-İslam sentezini savunan kadroların egemenliği altına girer. Tasfiye edilemeyenler kısa sürede pasifleştirilirler. Öğretmenler, sıkıyönetimin verdiği ideolojik konferansların en önemli hedefi haline gelir. MEB'in ilkokul öğretmenleri için düzenlediği Atatürk İlkeleri Konferansı dindar ve anti-komünist bir Atatürk yorumu yaparak öğretmenlere yeni görevlerini anlatır[73]. Yönetimin okulları baştan düzenlemek için bulduğu diğer bir yöntem

---

[72].Devlet öğrencilerine şöyle seslenmektedir. "Okul hayatınızda sizleri bekleyen sorumluluklar var. "Sizler yalnız anneniz ve babanızın değil, bütün Türk milletinin en değerli varlıklarısınız...Bir toplumun düzenini sağlayan kanunlar ve nizamlardır, disiplin ve nizamın olduğu yerde başarı, birlik ve ahlak vardır. İnsanların hayatta elde etmek istedikleri şeyin başında başarı gelir bu da kanunlara nizamlara uymakla olur. Her öğrencinin ilk ve asıl işi görevini günü gününe yapmaktır. ..Düzgün bir kıyafet iyi bir takdimdir, iyi bir kartvizittir...Bazı güçler yurdumuzu ve bizi parçalamak istemektedirler, sizin tek yönünüz Atatürkçülük yoludur bunun da kaynağı bilgi, ilim vatan ve millet sevgisidir. Aldatılan gençlerden yüzlercesi hayatını kaybetti...olanlar yine sizlere ve yurdumuza oldu, sizi aldatanlara ise hiç bir zarar olmadı...Eğitimimizin temeli Atatürk ilkelerine dayanır. Bu ilkelerin dışında görüş ve çözüm aramaya kalkanlar onun devrimlerine ve milliyetçiliğine karşı gelenlerdir... Değerli veliler, sık sık okulla ilişki kurarak, yavrularınızın iyi yetişmesini sağlayın. Kontrolünüzden çıkan bir gencin ne hale gelebileceğini geçmişteki olaylar ortaya koymaktadır...Kıymetli öğretmenler, içinde bulunduğumuz ortamdan çıkmak için sizlere büyük görevler düşüyor. Görevinize şevkle sarılın...Olaysız bir öğretim yılı geçirebilmenin temel şartlarından biri de okul disiplin kurulunu çalıştırmaktır...disiplini bozan kişiler hakkında Sıkıyönetim Komutanlığı ve en yakın güvenlik görevlilerine bilgi verilerek suç duyurusunda bulunulması okul içi huzurun temininde önemlidir. Yöneticiden müstahdeme kadar herkese gereken ceza geciktirilmeden verilecektir. İlgili konuşma metni için bkz. (Tuşalp, 1990:210-213)

[73].İlgili haber için bkz. (Nokta, 30 Mart 1986 n.12 s.24)

tüm kitapların resmi ideolojiye uygun olarak yeniden yazılmasıdır[74]. Okullarda kanun ve düzenin sağlanması gerçekte yönetimin ve yönetime yakın öğretmenlerin diğer öğretmenler üzerindeki keyfi baskıları, eğitimin siyasileşmesi ve dinselleşmesi, öğretmen ve öğrencilere yönelik ideolojik ve dini baskılar, aşırı disiplin ve dayak anlamına geldi[75]. Disiplinin okullara girmesinde Milli Güvenlik dersleri motor görevi gördü. Emekli askerlerin girdiği bu derslerle siyasi yönetim öğrencilere doğrudan seslenebildi. Bu derste İstiklal Marşı ve Gençliğe Hitabe'nin tam metin olarak mutlak ezberlenmesi isteniyor, bir çok yerde de doğrudan anti-komünizm propagandasına tanık olunuyordu.

80'lerde orta öğretimde disiplin ve dayak sorunu gerçek bir toplumsal sorun halini almaya başladı. Türkiye'de eğitim kurumlarında köklü bir geleneğe sahip olan bu uygulama, darbeden sonra ideolojik bir nitelik ve meşruiyet kazanmış görünüyor. Dayak bilinçli bir adam etme yöntemi olarak kullanılmaya başladı ve genel disiplin söylemi otoriter siyasi zihniyetle eklemlendi[76]. Görüldüğü gibi öğretmenler yönetimin kendilerine verdiği görevin bilincinde olarak, bir tür kamu görevi gördüklerini düşünüyor ve kendilerini haklı hissediyorlar, şikayetten korkmuyorlar. Ayrıca, okuldaki baskıcı uygulamalar ile siyasi yönetim arasındaki bağlantının görülmesi nedeniyle çoğu zaman bu uygulamalar öğrenciler,öğretmenler ve velilerin korkulu suskunluğu ile çevrelendi. Çoğu zaman MEB'na yapılan şikayetler etkisiz kaldı. Dayağın olduğu her yerde aşırı disiplin kuralları yürürlüktedir. Bunlar ilişkileri düzenleyen kurallar olmaktan çok, keyfiliğin kurallarıdır yani bizzat baskı uygulamak amacıyla konulan kurallardır.

Eğitim kurumları içinde üniversiteler ideolojik aygıtın en önemli kurumlarından biri haline geldiler. Üniversite özerkliğini yok ederek onları doğrudan cumhurbaşkanına ve siyasi iktidara bağlamının bir aracı olan YÖK, tüm devlet aygıtı içinde çok özel bir ağırlık kazandı[77]. YÖK yasasıyla birlikte, yükseköğretimin amacı resmi ideoloji doğrultusunda belirlendi. Buna göre, üniversiteler, öğrencilerini, Atatürk inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan,... milli kültürümüz, örf ve adetlerimize bağlı kişiler olarak yetiştirmekle görevlendirilir[78]. Yasanın metnine kısmen yansıyan otoriter eğitim politikası

---

[74].1200 kitap taranarak sakıncalı sözcüklerden ve isimlerden arındırılır; din ve millet temalarına ağırlık verilerek yeniden yazılır. Bu arada Yurttaşlık Bilgisi Vatandaşlık Bilgisi olurken. Tarih ve Coğrafya'nın önüne Milli eki getirilir. İlgili haber için bkz. (Nokta, 11 Agustos. 31.20)

[75].Dini baskılarla ilgili örnek olaylar için bkz. (Yeni Gündem 24-30 Mayıs 1989, no.64 s.22)

[76].Dayakçı bir öğretmen. "ben olmadığım zaman İstiklal Marşı bile doğru dürüst söylenmiyor.Biz ancak, bayrağa, öğretmene saygısızlık yaptıkları zaman kızarız"; bir başka öğretmen ise "istediğin yere şikayet et, bana hiç birşey yapmazlar, çünkü seni Atatürk'ün hayatını anlatamadığın için dövdüm" der. İlgili haber ve röportajlar için bkz. (Nokta, 3 Kasım 1985, no.43 s.19) (2000'e Doğru, 15-21 Kasım 1987, no.47 s.32)

[77].Protokolde askeri komuta heyetinin hemen ardında ve Anayasa Mahkemesinin önünde yer alan YÖK'ün başkanı da kişisel olarak 80'li yılların en güçlü kişileri arasında yer aldı.YÖK, TRT ve ADTKYK gibi diğer ideololjik kurumlar üzerinde de önemli bir etkiye sahipti. (YÖK ile TRT ve ADTKYT ilişkileri için bkz. (Nokta, 15 Eylül 1985, no.36 s.24)

uygulamada çok daha belirgin bir görünüm alarak, üniversitelerin otoriter yönetimin esas kurumları haline gelmesiyle sonuçlandı. Yök düzeni pratikte, 1402 uygulamasıyla üniversitelerin sakıncalı kadrolardan arındırılması, yönetimin Türk-İslam düşüncesini taşıyan kişilerin egemenliği altına girmesi, 1188 kişinin atılma ya da ayrılma sonucu üniversiteden uzaklaştırılmasıyla ciddi bir öğretim elemanı sorunu yaratılması, gidenlerin yerini çeşitli yöntemlerle hızla ve zorlamayla öğretim elemanı yapılanların almasıyla eğitim kalitesinin düşürülmesi, geride kalanların baskıcı yönetsel eylemler ve kurum içi ihbarcılık baskısı altında suskunluğa itilmesi, öğretim üyelerinin eğitimle ilgili söz haklarının yokedilerek ders veren öğretmenlere dönüştürülmesi, bilimsel özerkliğin resmi ideoloji tarafından tehdit edilmesi nedeniyle bilimsel araştırma ve eleştirinin üniversite dışına kayması, tek tip insan yetiştirme projesinin öğrenciler üzerinde aşırı disiplin ve keyfi baskılarla uygulamaya konulması, üniversitenin polisin, sivil polislerin ve özel güvenlik gücü adı altında faşist çetelerin cirit attığı bir yer haline gelmesi, aşırı ders yükü ve baskılar altında bunalan öğrencilerin mutlak itaate yöneltilmesi anlamına geldi[79].

Darbeden hemen sonra yayınlanan sıkıyönetim bildirileri resmi olarak ideal üniversitenin nasıl tahayyül edildiğini gösterir. İdeal üniversite 1980 öncesinin aşırı siyasallaşmış üniversitesinin eleştirisi üzerine kurulur. Siyasallaşmanın getirdiği otorite yokluğu ve çatışmanın yerini karşılıklı görev ve sorumlulukların net olarak belirlendiği, siyasetten arındırılmış, düzenli eğitimin yapıldığı bir kurum almalıdır. Bu bildiriler, kimsenin siyasi görüşleri nedeniyle bir diğerinin öğrenim hakkını engeleyemeyeceğini, kurumların gerçekten okumak isteyen herkese açık olacağını ve programın hiç aksamadan yürütüleceğini duyurur. Ayrıca, "öğrenciler öncelikle birbirlerini sevip sayacaklar, öğretici ve yöneticilerine yürekten ve fakat mutlak bir itaatla ve hürmetle bağlı olacaklar, öğretim görevlileri ve yöneticiler de öğrencilerini büyük bir şefkat ve ilgi ve sevgi ile himayelerine alacaklardır. Çocuklarımız ve gençlerimizin fikir ve ruh varlıkları yalnızca Atatürk ilkeleri çerçevesinde şekillenip, geliştirilecek, suni fikir bölüntülerine kesinlikle müsaade ve müsamaha edilmeyecektir" (a.g.e.,209). İlk bakışta bu tarafsızlık, hak ve hukuk, sevgi ve saygı söylemi siyasallaşmaya karşı bir normalleşme söylemi olarak belirir. Oysa bu normalleşme söyleminin öteki yüzünde farklı bir aşırı siyasallaşma özlemi vardır. Özellikle gençlere yönelik olarak kullanılan ama aslında siyasal söylemin ana temalarından biri olan saygı ve sevgi söyleminin çözümlenmesi bize otoriter rasyonalitenin nasıl somutlandığını gösterebilir. Sevgi, saygı ve uzlaşma söylemi yeni sağ söylemin otoriter yönetimden miras alarak geliştirdiği bir söylem olarak ayrıca önem kazanır. Uzlaşma ve hoşgörü söyleminin en derin katmanında

---

[78].Yasayla üniversitelerin yönetsel özerkliği ortadan kaldırılmış; rektör seçiminde cumhurbaşkanı, dekan seçiminde YÖK etkili hale getirilmiş; üniversite içinde hiyerarşik ve atamayla gelen organlar yaratılmış; rektör ve dekanlar seçimle gelmemesine rağmen büyük yetkilerle donatılmış; öğretim üyelerine tam gün çalışma ilkesi getirilmiş; eğitim paralı hale getirilmiş; derslere devam zorunlu kılınmış, Atatürk İlkeleri, Türk dili, yabancı dil ve beden eğitimi zorunlu dersler haline olmuştur. Yüksek Öğretim Kanunu için bkz. Yüksek Öğretim Mevzuatı, Hatipoğlu, (haz) 1995

[79].İlgili haber ve yorumlar için bkz. (Nokta, 8-14 Ekim 1984 no.33 s.22) (Eleştiriler için bkz. Yankı, 7-13 Aralık 1981, no.558 s.30) Öğretim üyesi erozyonu için; (Yankı, 22-28 Kasım 1982, no.608 s.32) Çeşitli uygunsuz yollarla doçent yapılanlar hakkında

toplum içindeki şiddetin yokedilerek toplumun pasifleştirilmesi gerektiği tesbiti yatar.Yani toplumsal güçlerin karşılıklı saldırganlığı mutlak önlenmeli ve devletin şiddet kullanma tekeli yeniden tesis edilmelidir. Bu anlamda darbe bireyler arası ilişkilere tekrar devlet otoritesini sokarak toplumu pasifleştirmiş ve bunu uzlaşma ve hoşgörü olarak dile getirmiştir. Yönetim aslında şiddet tekelini tesis ettiği anda bunu yöneten ile yönetilen arasında karşılıklı sevgi, şefkat ve saygı olarak kurgular. Yöneten ile yönetilen arasındaki ideal ilişki tarzının mikro modeli öğretmen ile öğrenci arasında olması istenen gibidir. Yani bu ilişki denkler arasında kurulan bir ilişki değil, "mutlak ama yürekten bir itaat" karşısında lütfedilen şefkat ve himaye ilişkisidir. Üniversitelerin otoriter yönetimin önemli kurumları haline gelmesinin nedeni burada bir kez daha açığa çıkar. Yönetim aslında tüm toplum için ideal durum olarak tahayyül ettiği bir ilişki tarzını mikro ölçekte gençler üzerinde gerçekleştirmeye çalışır. Ancak itaat ve himaye söylemi sevgi ve saygı temelinde bir uzlaşma değil, şiddet tehdidi altında pasifleşme ve siyasi otoriterlik anlamına gelir. İlerde göstereceğim gibi uzlaşma ve hoşgörü retoriğinin asıl çıplaklığıyla ortaya çıktığı yer cezaevleri olmuştur.

Yönetim üniversiteye sapık ideolojilere karşı gençleri korumak ve resmi ideoloji doğrultusunda biçimlendirmek görevini yükler. Artık eğitimin amacı "Atatürk ilke ve inkilaplarına dayalı, milli birlik ve bütünlüğü korumaya ve sonsuza dek sürdürmeye yönelik yeni nesiller yetiştirmektir". Bu amaçla eğitimin temel esasları "Cumhuriyete ve Türk toplumuna yönelik sistemli, planlı, çok merkezli, ve sürekli tehdidin ve iç ve dış odakların uyguladığı psikolojik harekatın etkisiyle eğitimdeki gençlere sempatizan kitle oluşmasını önlemek için... eğitimden yararlanmak suretiyle iç ve dış tehditle çok büyük bir mücadelenin fikri yığınağını sağlayarak inanç, düşünce ve fikir birliğine oturtulmuş gençlik yapısı oluşturmak" olarak belirlenir (a.g.e.,226). Bu amaçla öncelikle öğretim ve yönetim kadrolarının sakıncalı unsurlardan temizlenmesi ve biliçlendirilmesi gündeme gelir. Öğretim elemenları önce 1402 uygulaması sonra da güvenlik soruşturması ile ayıklanırlar. Diğer bir etkili yöntem, asılsız ihbarlar, ders kaldırmak veya dersini elinden almak, zorla ders yüklemek , soruşturma açmak, sürgün etmek gibi yollarla yıldırmaktır[80]. Öte yandan yeni Sicil Yönetmeliği amire, personelin meslek içi ve dışı hareketlerini yakından izleme mecburiyeti getirir[81]. Öğretim elemanı yetiştirme programının amaçları da aynı çerçevede belirlenir. Öğretim elemanları, Atatürk miliyetçiliği konusunda kendilerine geliştirmek, yıkıcı ve bölücü fikirlere karşı fikir mücadelesi yöntemlerini belirlemek ve gençleri bu doğrultuda yönlendirmekle yükümlendirilirler[82]. Kamu kurumları içinde istihbaratın ve ideolojik

---

bkz.(2000'e Doğru, 16-22 Agıstos ,no.33 s.39) Yasanın 54. maddesi ile üniversiteden atılan öğrenciler hakkında bkz. (Yeni Gündem 7-13 Temmuz 1986, no.18 s.30)

80.İlgili haberler için bkz (Nokta,12-18 Aralık, no.42 s.18)

81.Sicil değerlendirmesinde "aşırı akımlar ile bölücülüğe ve gericiliğe karşı mücadele gücü" ve "Atatürk ilke ve inkilaplarına ve milliyetçiliğine inanç" iki önemli değerlendirme ölçütü olarak belirlenir. İlgili haber için bkz. (Nokta, 26 Mart-1 Nisan 1984, no.5 s.66)

82.Bu amaçla oluşturulan bir birim öğrencilerin ve hocaların faaliyetlerini izlenmekle görevlendirilir. (Tuşalp,1990:227) (Yeni Gündem 24-30 Mart 1986, no.3 s.34)

propagandanın en ciddiye alındığı yer üniversite olur. YÖK, Atatürk ilkeleri ve iç ve dış tehditlerle ilgili seminer panel, konferans vs düzenlenmesini ve bu konuda ilgili kuruluşlarla (MİT, Emniyet, Genelkurmay) işbirliği yapılmasını örgütler[83].

Bu konferanslarda açığa çıkan yönetici zihniyet bize toplum, birey ve siyaset ilişkisinin nasıl kavrandığını gösteren mükemmel analizlerle doludur. Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri adıyla basılan bir konferans metni bu açıdan analiz edilebilir (a.g.e.,229-233). Sunulan bildiride anarşi ve teröre yol açan siyasallaşma tamamen psikolojik kökenli bir olay olarak çözümlenir. "Köklü ve samimi çözümler sunulmadığından milli hedef ve menfaatler istikametinde şuurlandırılması gereken gençlik, başıboş kalmış, sağlam bir psikolojik ve sosyal yapı oluşturulamadığından bu başıboşluk ve otorite tanımama önce sokağa sonra üniversitelere neticede de ülke sathına yayılmıştır". "Cesaretin çekingenliğe, macera isteğinin rahata, duyguların mantığa üstün geldiği arama öğrenme ve dinamizm çağındaki bu dönemde en etkin duygu otoriteden kurtulma duygusudur. Ekonomik ve sosyal hayattaki hızlı gelişmeler gençlik kesiminde uyumsuzluk ve dengesizliklere yolaçmaktadır". Aynı psikolojik açıklama yöntemi öğretim elemanları için de geçerlidir. Açıklamaya göre üniversiteyi ele geçirmeye çalışan iç tehdit her yaşa göre ayrı bir strateji uygulamaktadır. "Bu kadrolar da orta yaş ve olgunluk dönemindeki fertlerden oluşur ve genellikle bu devre, ekonomik ihtiyaçların ağır bastığı, geçim endişelerinin çoğaldığı bir devredir. Bu dönem insanına yaklaşma yolları genelde ücret, fiat, zam ve benzeri ekonomik faaliyetler üzerine bindirilmeye çalışılır... "Olgunluk ve yaşlılık dönemi ise şefkat, yardım, acıma ve benzeri duyguların ağır bastığı bir devredir. Silahsızlanma, barış dernekleri, af örgütleri bu samimi şefkat ve acıma duygularının istismar edilmesinden doğmaktadır." Görüldüğü gibi birey ve toplumsal kesimler kendiliklerinden kendi sorunlarının bilincine varmak yeteneğinden ve özerk ve samimi bir siyasi eylem iradesinden yoksun oldukları için kandırılmaya müsait boş zihinler ve basit ihtiyaç özneleri olarak görülürler. Güçlü devlet baskısı kalkarsa terörün yeniden hortlayacağı uyarısının yapıldığı bu metinde gençleri yeniden kazanmak için Atatürkçü ideolojinin benimsetilmesi yanında öğrencilerin sürekli gözetim ve denetim altında tutulması, öğrenci-öğretmen kaynaşmasının engellenmesi, boş zamanlar sorununun ele alınması ve haklı sorunların hemen çözülmesi önerilir.

Üniversitede dinci-milliyetçi kadrolaşma ile katılım ve denetimden arınmış otoriter yönetim rasyonalitesi sonuçta bir tür çeteleşmeye yolaçmıştır[84]. 80'li yıllarda boy veren ve adım adım tüm toplumu egemenliği altına alan bir yönetim tekniği olarak çeteleşmenin motor gücünü kamu kurumları ve özellikle üniversiteler oluşturmuştur. Çeteleşme yoluyla yönetim, siyasi ideoloji ve

---

[83].Kılık Kıyafet Yönetmeliği de Öğretim elemanları üzerinde baskı aracı olarak kullanılmıştır. 1982'de çıkarılan kılık kıyafet yönetmeliği başörtülü, sakallı, uzun saçlı olmayı, aşırı makyajlı, mini etekli, dar pantolonlu, açık yakalı giyinmeyi yasaklar, bıyıkların aşırı biçimlerden uzak olması gerektiğini belirtir. Sakal yasağına direnen bir öğretim görevlisi üniversiteden atılır. (Tuşalp,1990:210)

[84].kadrolaşma ve çeteleşme ile İlgili haberler için bkz.(Yeni Gündem 31 Mayıs-6 Haziran 1987, no.65 s.26; Yankı, 20-26 Eylül 1981, no.599 s.24)

maddi çıkar açısından birbirine bağlanmış bir grubun belirli bir kurum veya yaşam lanı içinde yolsuzluk, sömürü ve baskıya dayalı yönetimi anlamına gelir. Bazı üniversitelerde yönetici, öğretim üyesi ve idari personelden oluşan ve hatta bazen öğrenci gruplarının dahil olduğu bu çeteler bu ilişki ağına dahil olmayan ve sakıncalı görünen öğretim üyeleri, işçiler, memurlar ve öğrenciler üzerinde baskı uygulamış ve türlü yolsuzluklara bulaşmışlardır. Özellikle idari personelin öğretim üyeleri üzerindeki gücünün artması dikkat çekicidir. Yolsuzluklara karıştıkları sabit olduğu halde üst yönetime yakın olmaları ve ideolojik konumları nedeniyle yerlerini sağlamlaştıran memurlar olgusu bir memur sultası yaratmıştır[85].

Üniversitelerde, öğrencileri "kendi üzerlerinde oynanmak istenen oyunlara" karşı bilinçlendirme ve otoriter yönetime uyum sağlamayanları yola getirme amacıyla uygulanan teknikler otoriter rasyonalitenin en olgun örneklerini oluşturdular. İdeolojik propagandanın en önemli tekniği resmi ideolojinin anlatıldığı zorunlu ders ve seminerler oldu. Bir çok üniversitede Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi adlı ders ve bu ders çerçevesinde verilen seminerler anti-komünizm, milliyetçilik ve islami öğelerle tanımlanan Atatürkçülüğün benimsetilmesi için uygun bir araç işlevi gördüler[86]. Bu seminerlerde öğrenciler sadece yeni resmi ideoloji hakkında bilgilendirilmiyor, asıl olarak üniversite içindeki mikro iktidar ilişkileri konusunda uyarılıyorlardı. Masum sandıkları talep ve düşünceleri ile terör arasındaki zorunlu bağ hatırlatılarak siyasi yönetimden önce onun küçük bir modeli olan üniversite yönetimine karşı tutumları biçimlendirilmeye çalışıyordu. Örneğin bu tür seminer ve konferaslardan derlenen "Uluslararası Terörizm ve Gençlik" adlı kitapta şunlar deniyor. "insanları psikolojik bir karamsarlığa itme, herşeyin fena gittiği, toplumda huzursuzluğun yaygın olduğu inancını hakim kılma terörist eylemcilerin izlediği bir yoldur". "Terör, sözlü-yazılı protestolarla, imza toplamalarla, masum istek ve şikayetlerle, barışçıl yürüyüşlerle başlar." "Terör, fikir suçunun gayri-meşru çocuğudur. Demokratik sistemin yozlaşmasının nedeni daha fazla demokrasi istekleriyle ortaya çıkmak ve sistemi dejenere etmektir."[87] Bu sözlerde çok net biçimde ortaya çıkan paranoyak zihniyet, 80'lerin sonlarına doğru giderek artan öğrenci hareketliliğiyle karşılaşınca ima ettiği tüm baskı çeşitlerini gerçekleştirme fırsatı buldu. En ufak bir öğrenci eylemi ve örgütlenme girişimi üzerinde yoğun baskılar uygulandı. Üniversite yönetimleri polis, sıkıyönetim ve mahkemelerle işbirliği içinde öğrencilerin yasal ve barışçıl eylemlerini yasa dışına itme taktiği izlediler[88]. Yasal

---

85.İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem 9-15 Kasım 1986, no.36 s.28) Yönetimin sağcı öğrencileri desteklemesi ve kayırması sonucu solcu öğrenciler üzerindeki baskılar arttmış ve hatta Van'da bir öğrencinin öldürülmesi olayında olduğu gibi boyutlara varmıştır. bkz. (2000'e Doğru 10-16 Mayıs 1987 no.19 s. 26) Okul içinde istifaya zorlamalar ve idelolojik baskılar için; bkz. (Yeni Gündem 24-30 Mart 1986, no. 3 s.24) Keyfi yönetim, dayak, hakaret, özel işlerini ve okulun işlerini yaptırma olayları için bkz. (2000'e Doğru, 19-25 Mayıs 1987, no.29 s.6) Rektör ve dekanların taraflı uygulamaları ve yolsuzlukları için bkz. (Nokta, 28 Kasım-4 Aralık, no.40 s.10)

86.İlgili haberler için bkz. (Yeni Gündem, 19-25 Mayıs 1986, no.11 s.30) (Yeni Gündem 26 Mayıs-1 Haziran 1986, no.12 s.28) (2000'e Doğru, 10-16 Mayıs 1987, no.19 s.36)

87.İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru, 6-12 Aralık 1987, no.50 s.34)

88.Kaale alınmayan, soruşturma ve gözaltı konusu yapılan dilekçeler ve protesto eylemleri için bkz. (Yeni Gündem 26 Ekim-1 Kasım 1986, no.34 s.7) (Yeni Gündem 9-15 Kasım 1986, no.36 s.6) (2000'e Doğru, 22-28 Kasım 1987 no.48 s.30)

ve fiili baskıların yeterli görülmediği noktada bazı yöneticiler ailelerin işbirliğini isteme yoluna gittiler[89]. Bir rektörün öğrenci eylemleri konusundaki yorumu yukarda sözedilen şefkat ve himaye söylemini çok iyi örnekler. "Demokrat bir insanım, ama demokraside sokağa dökülerek hak aranmasına karşıyım. Gelsinler önce diyalog içinde beni ikna etsinler, onları sonuna kadar savunurum."[90] Tanör'ün işaret ettiği gibi bu ideoloji, bireylerin kendiliklerinden kullanacakları hakları olmadığı, önce büyüklerini ikna etmek zorunda olduklarını, varolabilecek tek hak ve özgürlük tarzının vekaleten savunma olduğunu, herkesin amiri, öğretmeni, patronu tarafından savunulmasını beklemesi gerektiğini ima eder. Ayrıca bu söylem tipik otoriter devlet rasyonalitesini yansıtır. Bu zihniyet "sokağa dökülmek" dediği şeyi en ciddi tehdit olarak görür. Sokak, özerk davranışı ve beraberinde getireceği her tür kontrol dışılığı, diyalog ise kayırma, bağımlılık ve kollama ilişkilerini ima eder. Yönetim, çatışma çözmeye programlı değildir ve çok zorlandığında çatışmayı kapalı kapılar ardında kalarak, kamusal alana hiç çıkmadan, yasal ve kurumsal bir ilkeye bağlı olmaksızın, ad hoc biçimde patronaj yoluyla çözmek ister. Medyaya gösterilen tepkinin bir boyutu da işte bu aleniyet korkusudur. Himaye ilişkileri dışında iktidar kendini çıplak,korunmasız ve köşeye sıkıştırılmış hisseder. 'Sakıncalıları' tesbit etmekte istihbaratın çok önemli bir teknik olduğuna daha önce değinmiştim. Bazı üniversitelerdeki uygulamalar bilgi toplama tekniklerinin de nasıl irrarsonaliteye varabileceğini örnekler. 80'li yılların başında öğrencilerin siyasi görüşleriyle ilgili anketleri yanıtlamaya zorlanmaları olayları görülür[91].

80'li yıllarda üniversiteler askeri disiplinle tanıştı ve polis ve özel güvenlik güçlerinin denetimi altına girdi. Yüksek okullarda bazı derslere giren askerlerin öğrenciler üzerindeki baskıları, sivil polislerin bazı öğrencileri ajanlık için zorlamaları, kılık kıyafet yönetmeliğiyle özellikle sakallı ve türbanlı öğrencilerle uğraşılması, kız öğrencilerin kılık kıyafetine karışan polisler, Emniyetin isteğiyle giriş çıkışların tek kapıdan yapılması, girişlerde ve özel günlerde yapılan polis-jandarma aramaları, en ufak eylemde güvenlik güçlerinin müdahele etmesi gibi uygulamalar üniversiteyi giderek siyasallaştırdı[92]. Tüm bunların ötesinde yer alan ve geçici de olsa etkili olan bir uygulama, güvenlik algısının ne kadar aşırıya vardırıldığını gösterir. Bazı üniversitelerde Sivil

---

[89].Bir rektörün dernek faaliyetiyle ilgilenen öğrencilerin ailelerine gönderdiği şikayet mektubu, yoldan çıkan gençlerin hazin sonunu hatırlatarak ailelerin çoçuklarına sahip çıkmalarını istiyordu. (2000'e Doğru. 9-15 Ağustos.no.32. s.29)

[90].(Akt. B.Tanör,'12 Eylül.Demokrasi ve İnsan Hakları' Nokta. 14-20 Aralık 1986. no.41 s.32)

[91].Bir bölüm başkanı bir öğrenci eylemine katıldığı için hakkında soruşturma açılan bir öğrencinin arkadaşlarına 6 soruluk bir anket dağıtarak onunla ilgili bilgi toplamakta sakınca görmez. Ankette sorulan sorulardan biri yönetimin sakıncalı bir işareti tanımakta ne kadar mükemmelleştiğini gösterir. "Sizlerle öğrenci sorunları hakkında konuşur muydu" ve "öğrenci sorunlarının çözümünde yönetici ve hocaların yetersiz kalacağını, bunlardan birşey çıkmayacağını söyler miydi" sorularının yanıtı yönetim için önemli göstergeler olacaktır. İlgili haberiçin bkz. (Yeni Gündem, 2-8 Kasım 1986 no.35 s. 6)

[92].İlgili haberler için bkz. Yeni Gündem, 19-25 Mayıs 1986, no.11 s.31) (Yeni Gündem, 23-29 Haziran 1986. no.16 s.31) (2000'e Doğru 8-14 Kasım. 1987, no.46 s.35)

Savunma Ekipleri adı altında kurulan ve başına genellikle emekli askerlerin getirildiği ekipler öğrencileri tam bir totaliter denetim altına almaya çalışırlar[93].

Gündelik yaşamın tüm boyutlarıyla denetim altına alınmasını mümkün kılan yurt yaşamı üniversitede geçerli olan yönetim rasyonalitesinin en aşırıya vardığı yerlerdir. 80'li yıllarda yurtlar ve özellikle devlet üniversitelerinin yurtları gençler üzerinde uygulanan baskıların doruğa vardığı yerler olarak sivrildiler. Maddi yaşam koşullarının kötülüğünün yanısıra öğrenciler çok sıkı bir yasaklar düzeninin kurbanı oldular. Yurtlarda maddi yaşam koşulları üzerinden yapılan şikayetlere karşı gösterilen tepkiler, yönetici rasyonalitesinin ekonomik ve sosyal sorunlar ile siyasi eylem arasında ne tür bir bağlantı kurduğunu çok güzel örnekler. Bu bağlantı aynı zamanda otoriter rasyonalitenin sadece siyasi düzeyde sorunlara yolaçmayıp, nasıl doğrudan ekonomik ve sosyal sömürüye dayandığını da gösterir. Otoriter zihniyet en masum gibi görünen maddi şikayetin bile aslında gizli bir mihrakın ya da bir örgütün işi olduğunu ortaya koymaya çalışır. Dolayısıyla yurtlarda gençlerin şikayetleri sistemli bir kayıtsızlıkla karşılanır ve hiç kaale alınmaz. Tepkiler ısrarlı olduğunda ya da bir protestoya dönüştüğünde ise yönetim sorunları çözmek yerine baskıyı daha da arttırır[94]. Yani maddi sıkıntılar gençler üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmak için uygun bir bahane oluştururlar. Böylece maddi koşulların kötüleşmesi ile siyasi baskı arasında karşılıklı bir ilişki oluşur. Bu iki sorun sürekli birbirini doğuran bir kısır döngü yaratırlar. Yöneticinin gizli mihrak ve örgüt fobisi siyasi yönetimin en yetkili kişisinin ağzından tüm yurt öğrencilerine hatırlatılır. Tüm yurtlarda Evren'in üniversite öğrencilerine hitaben yaptığı bir konuşmanın metni asılıdır. Bu metinde Evren şöyle der: " Yurtların yeterli olmadığından, bakımlarının eksikliğinden, yemeklerin iyi pişirilmemesinden, pahalı olduğundan, not sisteminin haksızlığından, imtihan şeklinin değiştirilmesinden, kıyafete karışılmaması gerektiğinden dem vurarak, en makul ve masum gerekçelerle sizi etkilemeye, aklınızı çelmeye çalışacaklardır"[95]. Büyük bir gözaltı mekanı gibi örgütlenen yurt yaşamı çok sıkı bir askeri disipline dayanır. Tersi özellikle belirtilmedikçe herşeyin yasak olduğu yurtlarda gündelik yaşam tam bir cendereye sokulmuştur[96]. Bu aşırı yönetim rasyonalitesinin en duyarlı olduğu konulardan biri de bağnaz bir ahlak anlayışının geçerli kılınmasıdır[97].

---

[93].İlk örnek olan Çapa Tıp'ta 25 kişilik ekip kurulur ve üniforma, cop ve silah için izin ister. Cerrahpaşa'daki ekip, tüm anahtarları toplayarak her yeri düzenli arar, tutanak tutar, yaka kartı takma zorunluluğu getirir, tüm öğrencilerin sosyal faaliyetlerini yakından izler, kız-erkek ilişkilerine müdahale eder, kısacası sakıncalı hiçbirşeye geçit vermez.İlgili haber için bkz. (Nokta, 16 Haziran 1985 23.26)

[94].İlgili bir haber için bkz. (Nokta, 28 Mayıs-3 Haziran 1984, 14, 41)

[95].İlgili haber ve metin için bkz. (Yeni Gündem 23-29 Haziran 1986, no.16 s. 31)

[96].Dolap içlerinin nasıl düzenleneceğini şemayla gösteren talimatlara varana kadar herşey düzenleme kapsamındadır..(dolap talimatı için bkz. Nokta, 28 Mayıs-3 Haziran 1984, no.14 s.41) Özellikle sakıncalı sol fikirlere karşı özel bir duyarlılık vardır. Yurtlarda güvenlik adı altında tüm dolap anahtarlarının toplanması ve hatta polis araması gibi uygulamalar gündeme gelebilir. (ilgili bir haber için bkz. Yeni Gündem, 14-20 Nisan 1986, no.6 s. 20)

[97].Kız öğrencilerin yurtlara giriş çıkışı çok sıkı denetlenir ve sınırlanır. Çoğu yerde akşam 21.00'de giriş yapması istenen kız öğrenciler bazı yurtlarda evci çıkmak için noter tasdikli belge getirmek zorunda bırakılırlar. (Nokta, 22 Eylül,38,15) (Nokta, 30 Mart 1986, no.12

d. Otoriter Yönetimin Bir Kurumu Olarak Cezaevi

80'li yıllarda cezaevleri siyasi iktidarın tahakküme dayalı özünün en mükemmel biçimde sergilendiği kurumlar olarak öne çıktılar. Cezaevleri yönetimin en aşırı, en şiddetli ve dolayısıyla en gizli yüzünü ortaya koyar. Otoriter rasyonalitenin siyasi suçluları nasıl algıladığını; onları yola getirmek için kullandığı teknikleri ve yönetimin tarafsızlık, yasallık, sevgi ve şefkat, uzlaşma retoriğinin arkasındaki şiddete dayalı özünü açığa vurur. Yönetim aslında tüm topluma anarşi ve terör söylemi çerçevesinden bakar ve yeniden düzenlemeye çalışırken, bu idealine en fazla yaklaşabildiği yerler cezaevleri olmuştur.

Otoriter yönetim cezaevlerindeki siyasi suçluları anarşi ve terör suçlusu olarak görerek ona uygun bir cezaevi pratiği oluşturur. 12 Eylül hukukunun cezalandırma eyleminde yasa dışına çıkma süreci bu tanımdan başlar. Ceza yasası ve CMUK'un tanımadığı bu kateogori tüm yargılama ve cezalandırma sürecinin temelini oluşturur. Bu nedenle öncelikle bu kavramın analiz edilmesi gerekir. Yerinde bir ifadeyle "siyasi hükümlüler karşı ayaklanma staratejisi içinde bir özel harbin nesneleri olan iç-düşmandırlar"[98]. Dolayısıyla cezaevlerini dolduran hükümlülere belirli bir suç işlemiş olan vatandaşlara uygulanan normal yasal çerçeve içinde değil, can düşmanıyla karşı karşıya geldikten sonra onu ele geçiren intikamcı bir öznenin uygulayabileceği eylemler çerçevesinde davranılır.

Yönetimin cezaevleri konusunda da resmi bir görüşü vardır. Bilimsel olarak temellendirilmesine özen gösterilen, bu amaçla yerli ve yabancı terör uzmanlarına danışılarak oluşturulan bu resmi görüş, yönetimin anarşi ve terör suçluları karşısında tarafsızlık ve eğitici-iyileştirici-topluma kazandırıcı- olma iddiasını yansıtır. 1985 yılında bu konudaki resmi politikayı oluşturmak amacıyla gizli olarak toplanan 'Türkiye'de Teröristlerin Rehabilitasyonu" adlı uluslararası sempozyumda sunulan bildiriler ve yapılan öneriler aslında beş yıldan beri süren fiili pratiklerin dışa karşı nasıl savunulduğunu gösterir[99]. Sunulan bildirilerde teröristlerin demoğrafik profili, psikolojik profili, mevcut rehabilitasyon programları, karıştır-barıştır uygulamasının etkileri, liderlerin ferdi tretmanı, farklı anarşist tipleri, cezaaevlerinin yeni suçlu yaratılmasına gayri müsait hale getirlmesi, cezaevlerine girmemiş ya da suç işlememiş olan ama suç işleme potansiyeli olanların rehabilitasyonu gibi konularda görüşler aktarılır. "Terör, düzen yıkıcı şartları ve ortamı olgunlaştıran, milli toplumu çökertici, sınıfçı, çatışmacı, doğasında eylem ve şiddet bulunan fikir suçunun gayri meşru çocuğu" olarak tanımlanır (aktaranTuşalp,1990:256).

---

s.18) (Yeni Gündem 23-30 Mart 1986, s.3 s.23) Kızlar üzerindeki cinsiyetçi baskılar özellikle aile işbirliği sağlanarak güçlendirilmeye çalışılır ve bekaret kontrolüne götürme ya da aileye haber verme gibi tehditler sık sık kullanılır.

98.(E.Kürkçü, 'Siyasal Hükümlüler, Toplum ve Devlet', Yeni Gündem 5-11 Ekim no.31 s.32)

99.İlgili haber için bkz. (Nokta, 3 Şubat 1985, no.4 s.12) ayrıca (Tuşalp.1990:250-254)

Terörün asıl prototipi sol terör olarak görülür. Sağ terör sol.. karşı bir tepki, ikincil ve bağımlı bir alan olarak değerlendirilir. Terör yıkıcı fikirle doğrudan bağlantılıdır, bu nedenle teröristin nasıl biri olduğunu anlamak için öncelikle bu yıkıcı fikrin nasıl bir psikolojik ortamda yuvalanabildiği araştırılır. Terörist kesinlikle bir siyasi özne olarak değil, bir tür psikolojik hastalıktan muzdarip bir özne olarak görülür. Burada bir noktayı hatırlatmak gerekir. 12 Eylül hukuku için anarşi ve terör suçlusu demek siyasi suçların bütününü kapsar, yani terörist sayılmak için cinayet işlemiş olmaya gerek yoktur. Tam tersine fikir suçu denen şey terörün arkasındaki asıl güçtür. Dolayısyla yönetim siyasi suçluları terörist olarak adlandırır ve onu bir psikolojik duruma indirgeyerek algılar. Bu sempozyumda oldukça önemli bir figür olarak öne çıkan T.İtil'in görüşleri bu psikolojik algılayışın bir kez daha indirgemeye uğrayarak nörolojiye döndüğünü gösterir[100].

Yönetim "teröristin" kim olduğunu anlamak için "bilimsel" yöntemler uygulamaya çok özen gösterir. Sözkonusu uluslararası sempozyumdan çok daha önce cezaevlerinde uygulanan anketlerle terörist kişi hakkındaki "gerçek" ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Muhtemelen T.İtil'in sözettiği büyük araştırma çerçevesinde büyük çoğunluğu solcu olan hükümlüler üzerinde uygulanan anketler özel-çözücü yöntemlerle kişinin beyninin nasıl yıkanmış olduğunu ortaya çıkarmayı hedefler. Varacağı sonucu önceden çok iyi bilen, soruların buna göre hazırlandığı anketlerin işlevi yönetime bilmediği bir gerçeği göstererek onu eylemlerinde daha rasyonel kılmak değil, halka yaymak istediği sağcı ve solcu militan imajına bilimsel bir kisve uydurmaktır. Yani yönetimin görmek istediği gerçekliği nesnesine dayatmasının bir aracı olur "bilim"[101]. Sonuçta anketler zorunlu olarak, resmi ideolojinin anarşi ve terör tuzağıyla ilgili söylemini bizzat bu tuzağa düşmüş gençlerin ağzından kanıtlar. Gençlerin bu belaya bulaşmaları şöyle bir seyir izlemektedir. □artlandırıcılar öncelikle okuldaki eğitimin sorunlarını eleştirirerek okumaları için yayınlar verirler, daha sonra genç, yaygın bir beyin yıkama taarruzuna maruz kalır, okul ve aile yeterli fikri destek olamadığı gibi radyo televizyon ve özellikle basın bu ideolojik aşıyı kuvvetlendirir. Sürekli, etkili ve inandırma gücü yüksek bu eğitim sırasında çeşitli maddi kolaylıklar ve sosyalleşme ortamı sağlanır. Beyin yıkama metodlarını kişisel yetersizlikler ve zorunlu ihtiyaçları karşılama desteğinde uygulayan yıkıcı ideolojik propaganda odakları genç

---

[100] Beyni etkileyen ilaçlar uzmanı olan ve Amerika'da çalıştığı halde 1977 yılında Türkiye'de insanlar üzerinde deney yapmış olan bu profesör terörizmin kalıtsal nedenleri olduğuna inanır. T.İtil ile söyleşi için bkz. (Nokta, 17 Şubat 1985, no.6 s.15; Nokta, 3 Mart 1985 no.8 s.12; 17 Mart 1985, no.10 s.12; 24 Mart 1985, no.11 s.20) İtil'in Türk cezaevlerindeki 5000 terörist üzerinde yapmış olduğu araştırma onu bazı önemli sonuçlara ulaştırmıştır. İtil'e göre sağ ve sol teröristler birbirlerinin aynıdır ve adi katillerden hiç bir farkları yoktur. Teröristler kişilik, psikoloji, nörolojik ve hatta kan akrabalığı olarak birbirlerine benzerler. Yani "tesadüfen katil olmadılar, kalıtımsal nedenleri var"dır.Teröristlerin bir diğer ortak özelliği aptal olmalarıdır. "Zekiler ellerine silah almadıkları için şimdi fikir teröristlerinin hepsi dışarıdadır". Zaten tetiği çekenler tam da aptal oldukları için bu iş için özel olarak seçilmişlerdir. Teröristler kalıtsal nedenlerle suc işledikleri için hiç bir zaman rahat durmazlar çünkü güçlü içgüdülerinin denetimi altındadırlar. Dolayısıyla kronik olarak suç işleyenler ya tedavi edilmeli ya da örneğin 40 yaşına kadar içerde tutulmalıdır. Teröristler rehabilite edilebilirler, ama af edilemezler, ancak belirli şartlar altında topluma kazandırılabilirler

[101] Anketlerde hükümlülere karakter yapıları, ülke sorunları, fikri yapılarını oluşturan etkenler, kurumlara ilişkin görüşleri ve anarşiye karışma şekilleriyle ilgili sorular sorulur. Ancak soruların yanıtları "teröristi" kolayca suistimal edilen zayıf karaterli kişi olarak gösterecek şekilde düzenlenir. Örneğin "Türk gençliğinin sorunlarıyla ilgili olarak aşağıdaki yargılardan hangisine katılırsınız" sorusunda solcuların işaretlediği iddia edilen yanıt "sorunlar, bizlerin yeterince yetişmememizden yararlanan kötü niyetli kişilerin bizi kendi emelleri için kullanmalarından kaynaklanmaktadır." yanıtıdır. (Tuşalp,1990:252)

dimağları böylece eyleme sokarlar. Bu yalanlara devletin seyirci kalması, karşı propaganda müessesinin olmaması ve basının destek sağlaması inanma oranlarını arttırmıştır (a.g.e.,249). Anketler resmi ideolojinin bir başka iddiasını daha doğrular. Buna göre solcular silahlı propaganda yoluyla komünist rejim kurmayı amaçlarken sağcılar "otorite boşluğu doğduğu için sorumlu vatandaş olarak yıkıcı güçlere karşı tavır" almışlar ve "devlet düşmanları saldırdığı için suç" işlemişlerdir (a.g.e.,247).

Teröristi psikolojik ve hatta nörolojik bir varlığa indirgeyen bu söylem cezaevlerinde uygulanması gereken yöntemi rehabilitasyon olarak belirler. Beyinleri yıkanmış olan kişiler yeni bir beyin yıkama süreciyle tekrar normal yaşama döndürülmelidir. Bu amaçla cezaevlerinde ne gibi teknik ve taktikler uygulanacağı belirlenir. Önerilen yöntemlerin esası hükümlülerin siyasi fikirlerinden vazgeçerek resmi ideolojiyi benimsemesidir. Ancak bu aynı zamanda hükümlünün kendi hakkındaki algısının değiştirilerek kendi hakkındaki gerçeği farketmesi ve radikal bir bilinç dönüşümüne uğraması anlamına gelir. Bunun için öncelikle hükümlünün kendisini siyasi suçlu olarak değil, anarşi ve terör suçlusu olarak kavraması gerekir. Aslında yönetim bu konuda tutarsızdır. Resmi görüşe göre siyasi suç yoktur ve bunlar adi suçlulardır. Dolayısıyla bunların kendilerini adi suçlulardan ayırmalarını sağlayan özelliklerden arındırılması gerekir. Örneğin tek tip elbise giydirilmeli, aralarındaki dayanışma yokedilmelidir. Oysa birazdan değineceğim gibi yönetimin siyasi suçluları bu niteliğinden sıyırmak amacıyla yaptığı her özel muamele kaçınmaz biçimde onları daha da özel bir kategori haline getirir. Yönetimin siyasi suçludan bir adi suçlu yaratma yolundaki nafile gayreti siyasi suçluyu anarşi ve terör suçlusu haline getirir. Son olarak yukarda sözü geçen sempozyumda ve anket raporunda gözlenen ortak bir özelliğe dikkat çekmek istiyorum. Her ikisinde de cezaevi içindekilerle dışarda kalmış olanlar arasında doğrudan bir bağ kurulur rehabilitasyon sadece hükümlüler için değil, tüm toplum ve özellikle gençler için geçerli bir yöntem olarak sunulur[102].

Siyasi suçluların rehabilitasyonu darbenin ilk gününden itibaren başlatılır. Ancak zaman içinde fiili uygulamaların bir kısmı yasallık kazanırken, bir kısmı da yasaya aykırı biçimde devam eder. Yukarda işaret edildiği gibi, yasaya en büyük aykırılık cezaların infazı hakkındaki yasada siyasal suçlulara özel bir statü tanınmış olmamakla birlikte tüzük ve yönetmeliklerle özel tip cezaevlerinin kurulmasıdır. 1983 tarihli tüzük değişkliğiyle siyasi suçluların özel tip cezaevlerinde özel bir iyileştirmeye tabi tutulmaları öngörülür[103]. Yasaya aykırı ikinci önemli uygulama fiilen başlatılan iyileştirme-tretman uygulamasının 1983'de tüzük ve yönetmeliklere sokulması olur. 1960 sonrasında çıkarılan İnfaz yasası ve ilgili tüzük maddesi hükümlünün

---

[102].O ana kadar militan olmamış olup, bu potansiyele her zaman sahip olanların rehabilitasyonunda Atatürkçülük eğitimi ve din eğitimi yapılması önerilir. Ayrıca, 12 Eylül öncesinin acı günleri ve teröristlerin başına gelenler radyo, televizyon ve basından halka duyurulmalıdır. Gençlerin rehabilitasyonu çerçevesinde bir Ulusal Gençlik Hizmetleri Konseyi kurulması girişimi yapılır. (Tuşalp, 1990:255, dipnot 80)

[103].yeni tüzük için bkz.(Nokta, 19-25 Eylül 1983, no.3 s.15) ve (Kutlu, 1989:17)

eğitimini sınırlı bir mesleki çalışmaya dayandırırken 1983 yılında yapılan bir tüzük değişikliğiyle eğitimin amacı "hükümlüleri Atatürk devrimleri ve ilkeleri doğrultusunda ve Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını ve milletini seven, Türkiye Cumhuriyetine, vatan ve milletin bölünmezliğine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren, beden, zihin, ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı biçimde gelişmiş bir yapıya, hür ve bilimsel düşünceye, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına ve onuruna saygılı....kişiler olarak yetiştirmek" olarak belirlenir. (Kutlu,1989:24) Yasaya aykırı bir diğer önemli uygulama yasa tutuklular için ayrı bir infaz rejimini gerektirdiği halde fiilen tutuklu ile hükümlü ayrımı yapılmamasıdır[104].

Siyasal rehabilitasyonun gerçekleşmesi için yukarda sayılan yasal değişiklikler yetmez ve özel mekansal bir ortamın hazırlanması gerekir. Siyasi suçluların kapatıldığı özel mekanlar askeri cezaevleri ile özel tip cezaevleri olur. Askeri cezaevlerine konulmak mahkumlar için asker sayılmak ve askeri disiplinin gereklerine uymak anlamına gelir. Ancak bunun daha derin anlamı özel bir baskı ve şiddete maruz kalmak olur. Öte yandan özel tip cezaevi başlangıçta yukarıda sözü edilen sempozyumda resmi görüş olarak beliren rehabilitasyon proğramının gerçekleştirileceği yerler olarak kurgulanırlar. Buradaki resmi amaç 12 Eylül öncesinde diğer mahkumlarla birlikte olan sol siyasi mahkumları tecrit ederek bireysel iyileştirmeye hazır hale getirmektir[105]. Ancak bu özel mekanlar çok daha farklı bir iyileştirme pratiğine sahne olmuşlardır. İyileştirme Atatürkçülük adı altında yapılan ve yoğun bir milliyetçi-dinsel içerikle donatılan bir ideolojik saldırı, karıştır-barıştır uygulamasıyla sol ve sağ mahkumların bir arada, aynı koğuşta yaşamaya ve itirafçılığa zorlanmaları gibi pratikleri içerir. İyileştirmenin amacı ilk elde psikolog, sosyolog ve doktor gibi elemanlar yoluyla mahkumların yönetimin emirlerine mutlak itaate ikna edilmeye çalışılmasıdır. Ancak pek kısa süren ve çoğu yerde tamamen atlanan bu göstermelik aşamadan sonra iyileştirmenin asıl anlamı ortaya çıkar. İyileştirme, nihai amacı siyasi kişiliği ve hatta insani kişiliği yok ederek intikam almaya yönelen aşırı bir baskı ve şiddet uygulaması olarak somutlanmıştır. Uluslararası bilimsel sempozyumlarda ifade edilen iyileştirme ve normalleştirmeye dönük iyi niyet gösterileri gerçekte cezai anlamda herhangi bir islah kavramıyla anlaşılamayacak olan bir intikam alma olayına dönüşür. cezaevlerindeki tüm kurallar ve uyulması emredilen ilkeler aslında islahı değil, sindirme ve kişiliksizleştirmeyi amaçlar. Cezaevlerindeki eylemcilerin ideolojik güç ve örgüt disiplini nedeniyle bu amaca karşı direnmiş olmaları cezaevlerini yoğun işkence ve hatta küçük boyutlu katliamların gerçekleştiği yerler haline getirmiştir[106].

---

[104].Tutuklanmasından 9 yıl sonra duruşmaya çıkan Eşber Yağmurdereli'nin ifadesiyle "Türkiye'de kişi cezaevine girdiği andan itibaren sonunda beraat edecek olsa bile cezasını çekmeye başlar." (Yeni Gündem, 16-22 Agustos, no.76 s.21) Değiştirilen yönetmelik ve tüzüklere göre yayınlanan genelgeler cezaevlerinde yasadışı baskı uygulamalarının temel dayanağı olmuşlardır.

[105].Birer ve üçer kişilik odalardan oluşan bu Avrupai oda sisteminde herkese özel eğitim programı ve merkezi video yayını gibi tekniklerle bireysel iyileştirme yapmak bu sistemin görünüşteki kuruluş amacıdır. ilgili haber için bkz.(Yeni Gündem 1986 23-29 Haziran no.16 s.20)

Atatürkçülük adı altında verilen eğitim askerler için yazılan Atatürkçülük adlı bir kitabın yüksek sesle okunması ve öğrenilmesi ile istiklal marşı ve Atatürk'ün gençliğe hitabesi ile çok sayıda milli askeri marşın ezberlenmesi ve her gün okunması şeklinde somutlanır. Din dersleri ise çoğu yerde açık bir şeriat propagandası anlamına gelir. Herkes için zorunlu kılınan ve dersteki başarının sicil konusu yapıldığı bu derslerde imamlar cumhuriyeti kötüleyerek herkese islamiyeti öğretmeye çalışırlar[107]. İyileştirmenin eğitim ayağının diğer dersleri Tarih, Yurttaşlık Bilgisi, İnkılap Tarihi, edebiyat ve spordur. Ancak iyileştirme çok daha genel ve radikal anlamda bir eğitimi amaçlar. Bu eğitim için biçimsel derslerden çok, cezaevinin kuralları ve keyfi baskılarının mantığını kavramak ve ona göre davranmak daha önemlidir. Mahkumlardan öğrenmeleri istenen şey kitabi bilgiler değil, köşeye sıkıştırılmış olduklarının bilincidir. Uygulanan baskı ve şiddetin boyutları nedeniyle 80'lerde özel bir yere oturan Diyarbakır Cezaevinde iç güvenlik amirinin yaptığı 3 saat süren ve haftalarca dinletilen bir konuşma bize cezaevlerinin mantığını anlatır[108]. Nerdeyse bir toplama kampı gibi yönetilen, resmi rakamlarla 34 kişinin öldüğü, 4 kişinin de insanlık dışı koşulları protesto etmek için kendini yakarak intihar ettiği, koğuşlarda konuşmanın ve diğer herşeyin yasak olduğu bu cezaevi diğer cezaevleri arasında biraz aşırıya varmakla birlikte cezaevi mantığının mükemmel biçimde sergilendiği yerdir[109].

Cezaevlerinde uygulanan bir rehabilitasyon tekniği bize otoriter yönetimin uzlaşma ve barışma söyleminin gerçek yüzünü gösterir niteliktedir. Bireysel iyileştirme yerine tercih edilen bir toplu yöntem olarak gündeme gelen karıştır-barıştır uygulaması farklı görüşten mahkumların zorla aynı hücrelere konulmasını öngörür. Dışarıya karşı mahkumların iyileştiğinin bir kanıtı olarak sunulan bu pratik aslında bir birbirine kırdırma taktiği olarak işler[110]. Açık ve yoğun bir zorla hayata geçirilen ancak dışa karşı sağ-sol barıştı ve kucaklaştı mesajını vermek için yapılan bu irrasyonel pratiğin vahşi bir baskı tekniği olmanın dışında bazı özel anlamları vardır. İlginçtir,

---

106.Özel tip cezaevlerinde hayatla ilgili bkz. (2000'e Doğru, 13-19 Eylül 1987 no.38 s.5-11; Temmuz 1987 no.27 s.33; 17-32 Mayıs 1987 no.20 s.28)

107.Gardiyanların "burada Allah yok" dedikleri Diyarbakır cezaevinde ise din dersleri eski bir hava korsanı olan şeriatçı bir mahkuma verdirilir. Sübyan koğuşuna verilen bu kişi çocukları kafir, mümin ve münafik olarak ayırarak, ona göre muamele etmiştir. ilgili haber için bkz. (2000'e Doğru 13-19 Eylül 1987 no.38 s.8) Özel tiplerdeki din dersi için bkz. (2000'e Doğru 17-23 Mayıs 1987 no.20 s.28) ve (2000'e Doğru 17-23 Mayıs 1987 no.20 s.28)

108."Burası bir askeri okuldur. Okulumuzda askeri kurallar geçerlidir. Askeri disiplin isterim. 1. İstiklal marşının tümü, andımız, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ezberlenecek, sabah, öğle, akşam siz askeri öğrenciler bunları okuyacaksınız. 2. Eskişehir, Harbiye, Cenk, Tarihi Çevir, Kıbrıs, Topçu, Türkiyem ve Gençlik marşları ezberlenip söylenecek. 3. Bundan sonra askerlerime gardiyan denmesini yasaklıyorum. Öğretmenim ve komutanım diyeceksiniz. Unutmayın, komutanın söylediği herşey kanun gibidir. Harfiyen yerine getirilir. 4. Subay ve askerlerimizle konuşmak için önceden kendilerinden izin alınacak. İzinsiz hiçbir öğrenci konuşamaz. 5. koğuşlarda nöbet tutulacak. Yatma ve kalkmalar emirle olacak. Konuşma metni için bkz. (2000'e Doğru 12-18 Temmuz 1987 no.28 s.8)

109.Ermeni propagandası yaptığı savıyla tutulanan ve Diyarbakır askeri cezaevinde altı ay kalan bir Fransız bayan rehbere de Türklük ve İslamiyet öğretilmiş ve istiklal marşı ve askeri marşları okumasının istenmiş olması bu mantığın nereye varabileceğini gösterir. Diyarbakır hakkında bkz. (2000'e Doğru 12-18 Temmuz 1987 no.28 s.8; 23-29 Agustos 1987 no.34 s.8;13-19 Eylül 1987 no.38 s. 8; Yeni Gündem, özel ek 6-12 Eylül 1987, no.79)

110.İsrailden ilham alınan bu model boyları, kiloları ve sayıları denk olacak şekilde eşleştirilerek zorla tek bir koğuşa sokulmaları anlamına gelmiştir. 1983'de tüzüğe sokulan bu uygulama ancak şiddet yoluyla ve geçici olarak devam ettirilebilmiş ve çoğu yerde

otoriter yönetimin devletin şiddet tekelini tesis ederken çatışan toplumsal aktörler arasına girmesi ve aradaki mesafeyi açarak toplumu pasifleştirmesi olgusu cezaevlerinde tam tersine dönmüştür[111]. Bu ısrarın gerisinde aslında tüm toplum için arzulanmış olan imkansız bir düşün zorla ve göstermelik de olsa gerçekleştirilmesi takıntısı yatar. Mahkumlara ve dışa karşı verilmek istenen mesaj şudur: "Geçmiş geçmiştir, bağnazca bağlandığınız ideolojiler devletin zoru altında çözülmeye mahkumdur. Artık geçmişi ve kendinizi unutma ve birbirinizle barışma zamanı gelmiştir. Çatışmadan birarada yaşamaya mecbursunuz ve bu zoraki birlik her ne pahasına olursa olsun gerçekleşecektir." Kısacası karıştır-barıştır uygulaması, siyasi iktidarın ideal-düş ile gerçek -şiddet arasındaki belirsiz alanda dolaşmaya başladığı bir delirme anına işaret eder.

Cezaevlerindeki tüm kurallar aslında kuralsızlığın, keyfiliğin kurallarıdır. Mahkumun yapması ve yapmaması gereken şeylerin hepsi istendiği gibi yorumlanmaya açık, çok detaylı ve muğlak şeylerdir. "İster gerçek yaşamla uygunluk arzetsin ya da etmesin, uygulansın ya da uygulanmasın bu tür yasakların bir tek anlamı vardır cezaevinde. O da yönetici bazındaki keyfi tutum ve davranışları meşru hale getirmektir" (a.g.e.,86). Direnişe yolaçacağı önceden kesin olarak bilinen yeni kurallar icad ederek mahkumlar üzerindeki baskıyı arttırmak kural koymanın temel saikidir. Bu taktiğin en önemli örneklerinden biri tek tip elbise sorununda yaşanır[112]. Mahkumlar üzerinde baskı yaratmak ve kişiliği zedelemek amacıyla getirilen bir diğer yenilik itirafçılık olur[113]. Cezaevlerindeki uygulamalara karşı direniş, 1984 yılından başlayarak giderek yayılan ve 1988'de 1 Ağustos Genelgesinden sonra kamuoyunun önemli bir tartışma konusu haline gelecek kadar ciddi bir soruna dönüşen açlık grevleri olarak açığa çıkar. 1 Ağustos genelgesinin amacı cezaevlerinde bir süredir fiilen uygulanamayan tüzük hükümlerinin canlandırılmasını yani ağır disiplin koşullarının ve özellikle tek tipin yeniden tesis edilmesini sağlamaktır[114]. Yönetimin açlık grevleriyle başa çıkma yöntemleri öfke, acımasızlık, alay, kurnazlık ve korku içerir. İktidar, en

---

mahkumların fiziksel çatışmasıyla sonuçlanmıştır. Havuç ve sopa taktiği uygulanmış zorun yetmediği yerde koşullu salıverilme hakkı tarafsız koğuşlara girme koşuluna bağlanarak sistem işletilmiştir. bu konuda bkz.(Kutlu,1989:62-73)

111.Bir yöneticinin "ne yaparsanız yapın, bir kişi de kalsa bu uygulamayı sürdüreceğiz" sözlerinin ifade ettiği gibi yönetim bu kez fiziksel çatışmayı hiç önemsemez. (Yeni Gündem 23-29 Haziran 1986,no.16 s.22)

112.Tek tip elbise giydirilmesiyle ilgili tüzük hükmü 1967 yılında yürürlüğü konulmuş olmasına rağmen 1980'e kadar bu uygulama açık, yarı açık ve kapalı cezaevlerindeki işyurtlarında çalışanlar dışında kimseye uygulanmamıştır. 80'den sonra ise sadece siyasi tutuklular için gündeme sokulan tek tipin görünürdeki gerekçesi firar girişimlerinin önlenmesidir. Asıl neden ise cezaevlerinde bir süredir yaşanan rahatlamaya son vererek disiplini sağlamaktır. Nitekim, bu uygulama ancak disiplin cezaları, hücre hapisleri, infaz yakmalar, dayak ve işkencelerle uygulanabilmiştir. Üstelik, 1987'de yapılan tüzük değişikliğiyle tutuklulara da tek tip zorunluluğu getirilir.

113.1985'de çıkarılan ve kamuoyunda Pişmanlık Yasası olarak adlandırılan "Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanun" mahkumları ruhunu satmak ile hayatını kaybetmek arasında bir seçime zorlayan bir şekilde somutlanmıştır. İtirafdan çok, iftira atmanın bir aracı haline getirilir. İtirafçılığın teorisyeni haline gelen bir itirafçının açıklamaları için bkz. (Yeni Gündem 1986 7-13 Eylül no.27 s.10) (Yeni Gündem, 27 Eylül-3 Ekim 1987 82, özel ek) Nasıl itirafçı olunduğu hakkında bkz. (2000'e Doğru, 1988 no.37 s.27)

114.Buna dayanarak verilmiş olan bazı ödünler vahşice geri alınmaya başlanır. En önemli rahatlamalar mektuplaşma, görüş hakkı ve kitap konularında yaşanmıştır. Dolayısıyla bunlar üzerinde tekrar keyfi baskılar kurulur. (Kutlu,1989:32-45) (2000'e Doğru 1988, no.8 s.49) 2000'e Doğru' aşan sol mahkumun katıldığı açlık grevleri yönetimin hiç ödün vermeyerek güç ve kararlılık gösterisine girmesine yolaçar. Yöneticiler, açlık grevlerinin bir dış kışkırtma olduğunu, masum isteklerin ardına gizlenerek devlet gücünü zaafa uğratmak ve güvenlik güçlerini pasifize etmenin hedeflendiğini ilan ederler. Basın ve muhalefet partileri de bunun bir kızıl şov olduğu konusunda mutabıktırlar. (Kutlu,1989:56)

çok korktuğu felakete uğramış ve kamuoyu önünde çıplak kalmıştır. Bu durumda tipik olarak soğukkanlı bir davranış yerine saldırganlığa yönelmesi olayları daha da içinden çıkılmaz hale getirir. Açlık grevleri aynı zamanda cezaevi içindeki baskının cezaevi dışında tutuklu ve hükümlü yakınlarına da yayılmasını sağlar[115].

ii. Yeni Sağ Yönetim Rasyonalitesi

a. Yeni Sağ Yönetim Rasyonalitesinin Kökenleri: Piyasa Toplumunun Otoriter Yönetim ile Bağlantılı Olarak Ortaya Çıkışı

Türkiye'de 1980'li yıllarda ortaya çıkan ve egemen olan yeni sağ yönetim rasyonalitesi otoriter yönetimin bağrından çıkarak onunla eklemlenen neo-liberal ve milliyetçi-muhafazakar öğelerin karmaşık bir sentezini ifade eder. Bu sentez ekonomik liberalizm, kültürel muhafazakarlık ve siyasi otoriterlik olarak somutlanmıştır. ANAP'ın kendini serbest piyasacı milliyetçi ve muhafazakar bir iktidar olarak tanımlayışı bu sentezi ifade eder. Liberal ve muhafazakar öğelerin yeni sağ olarak yeniden ortaya çıkışı ile otoriter yönetim arasında doğrudan bir bağlantı kurulabilir. Aslında ANAP'ın kendini DP mirasının tek gerçek sahibi olarak sunmasında da görülebileceği gibi ekonomik liberalizm ile kültürel muhafazakarlık Türkiye sağı için yeni bir özellik değildir. Ancak bu merkez sağ geleneğin 1970'lerde önemli bir dönüşüme uğrayarak radikal sağa evrilmesinden sonra gündeme gelen darbe rejimi, sağın yeniden merkezi bir hegemonik güç olarak toparlanmasının zeminini oluşturmuştur. Bu nedenle 80 sonrasında oluşan sentez yeni ve kendine özgü nitelikler taşır. Darbe yönetimi ile onu izleyen yeni sağ arasındaki süreklilik ve kesiklik sorununu daha önceki bölümde ele almıştım. Bu bölümde ise sözkonusu ilişkiyi yönetim rasyonalitesi ve teknikleri açısından göstermeye ve yeni sağı özgün bir yönetim rasyonalitesi olarak çözümlemeye çalışacağım. Bu bölümde yeni sağın zihniyet kökenlerini incelerken özellikle neo-liberal rasyonalitenin nasıl geliştiği konusunu ele alacağım. Milliyetçi-muhafazakarlık ile otoriter yönetim arasındaki süreklilik çok daha nettir ve daha önceki bölümden çıkarsanabilir. Buna rağmen, yeni sağa özgünlüğünü veren neo-liberal öğenin otoriter yönetimle ilişkisini göstermek daha önemlidir.

---

[115] Aslında yakınlara uygulanan baskı çok daha önce başlamış ve çeşitli şekillerde somutlanmıştır. En önemli sıkıntılar mektuplaşma ve görüş konusunda yaşanır.12 Eylül görüşü bir haftadan 15 güne çıkarmış, açık görüş kaldırmış, özel tipti sadece eş ve anne babayla diğer yerlerde 3. dereceden akrabalarla sınırlamış, görüş süresini kısaltmış ve görüş sırasında nelerin nasıl konuşulacağını belirlemiştir. Öte yandan görüşme sırasında dayak yeme ve görüşmenin keyfi nedenlerle kesilmesi. Diyarbakır'da uygulanan görüşte Kürtçe konuşma yasağı gibi baskılar sözkonusu olmuştur. Tüm bu baskılar açlık grevleri sırasında doruğa ulaşır. Açlık grevlerine destek veren yakınlar yönetime göre aslında çocukları tarafından kullanılmaktadır. İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem, 2-8 Ağustos 1987, no.74 s.29) İçerde uygulanan şiddete paralel olarak hareketlenen tutuklu yakınları üzerindeki baskılar da artar. Kötü muamele ve gözaltılar gündeme gelir. İlgili haberler için bkz. (Nokta, 27 Şubat-4 Mart 1984 no.1 s.27) (2000'e Doğru 1988 no.33 s.35) (2000'e Doğru, 1988 no.15 s.40) Bu muamelenin doruk noktası Çanakkale E tipi cezaevinde firarlara karşı bir önlem olarak tutuklu yakınlarının sağ kol bileğine kırmızı damga vurulması olayıdır. ilgili haberiçin bkz. (2000'e Doğru 21-27 Haziran 1987 s.25,35)

Liberal ve neo-liberal yönetim rasyonalitesinin ortak noktası aşırı yönetim arzusunu eleştirisine dayanmalarıdır. Her ikisi de siyasi yönetimin toplum ve bireysel özgürlükler, özerklikler yoluyla yönetmesini etkinlik ve meşruiyet açısından önemli görür. Siyasi yönetimin saygı göstermek ve tüm yönetim eylemini ona göre düzenlemek zorunda olduğu özerk bir varlık alanı olarak 'toplum' liberalizmin keşfidir. Bu toplum anlayışının ortaya çıkmasında en etkili olgu piyasa gerçekliği olmuştur. Toplum da piyasa suretinde tahayyül edilir. Piyasa ve toplum siyasi yönetimin ancak genel düzenleyici kurallarını koyabileceği, fazla müdaheleye gelmeyen, ancak kendi özerk yasalarına bırakıldığında uyumlu işleyen varlık alanlarıdır. 80'lerde Batı'da gelişen neo-liberal yönetimin özgünlüğü, refah devletinin bu varlık alanlarının özgün işleyiş dinamiklerini tahrip ettiği saptamasından kalkarak toplumu yeniden yola sokmak için özel ve güçlü bir siyasi müdahelenin gerekli olduğu sonucuna varmasıdır. Bu nedenle piyasanın işlemesi kendiliğinden bir olgu olarak değil, özel yasal, kurumsal ve kültürel koşullara bağlı yapay bir durum olarak değerlendirilir.

Türkiye tarihinde ne güçlü bir liberal yönetim geleneği ne de refah devleti pratiği sözkonusudur. Buna rağmen her zaman Batı'daki siyasi gelişmelerle paralel gelişen bir modernleşme süreci ve 1960'lı yıllarda popülist bir ulusal kalkınma deneyimi yaşanmıştır. Türkiye'de yeni sağın gelişiminde de 1980 öncesi krizin eleştirisi önemli yer tutar. Dolayısıyla Batı ile Türkiye arasında bazı önemli benzerlikler kurmak mümkündür. Bu benzerliklerin bir nedeni, aynı olmasa da birbirine paralel tarihsel bir süreç yaşamış olmaları ise, bir diğeri 80 sonrasının piyasa merkezli küreselleşme dalgası nedeniyle Batı ile daha fazla etkileşime girilmesidir.

Türkiye'de 1980'leri analiz ederken liberalizm terimleriyle konuşmak ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir. Gerçekten de bu dönem son derece anti-liberal bir aşırı yönetim fantazisiyle başlamıştır. Dahası yeni sağ zihniyet hiçbir zaman siyasi düzeyde bu anti-liberalizmi kesin biçimde reddetmemiştir. Buna rağmen neo-liberal yönetim rasyonalitesinin nüvelerinin otoriter yönetimin bağrında filizlenmeye başladığını söyleyebiliriz. 80'lerde Türkiye'de neo-liberal yönetim rasyonalitesinin nüvelerinin oluştuğunu iddia etmemizi mümkün kılan temel olgu liberal bir toplum anlayışının temelini oluşturan piyasa fikrinin Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar güçlü biçimde savunulmasıdır. Bu dönem sadece piyasanın değil, onu aşan anlamda bir piyasa toplumunun da gelişmesine tanık oldu. Piyasa toplumu ise ekonomik anlamının ötesinde kısmi de olsa önemli ve yeni siyasal imalar yüklendi. Bu gelişme hiç kuşkusuz kendiliğinden olmadı. Piyasayı kurmak ve geliştirmek adına yapılan yasal, kurumsal ve kültürel müdaheleler çok arttı. Böylece Batı'da uygulananlara çok benzeyen teknikler gündeme geldi. Dolayısıyla bu dönemi piyasanın ve piyasa toplumunun altyapısının derinleştirildiği bir kuruluş dönemi ya da bu sürecin önemli bir evresi olarak değerlendirmek gerekir. Bu önemli dönüşüm hiç kuşkusuz siyasi yönetim rasyonalitesini de dönüşüme uğratmıştır. Birey, piyasa-toplumu ve cemaatlerin özerliği üzerinden yönetim anlayışının temelleri bu dönemde atılır ve bunu uygun teknik ve taktikler geliştirilir.

Siyasi otoriterliğin temsilcisi olan darbe yönetimi aynı zamanda, Türkiye toplumunu piyasa gerçekliği ile tanıştıran radikal uygulamalara imza attı. Piyasa toplumunun gelişmes için gerekli olan yasal, kurumsal ve kültürel müdahelelerin önemli bir kısmı askeri rejim döneminde yapıldı. Darbe liderleri ekonomik program olarak 24 Ocak kararlarının en doğru yolu gösterdiği konusunda ikna edilmişlerdi. Belirli bir anlamda kendi yetki alanları dışında görerek, sivil siyasete bıraktıkları neredeyse tek konu ekonomi yönetimi oldu. Sanki yönetimin devletten özerkliğini tanıdığı tek toplumsal varoluş alanı ekonomiydi. Darbe yönetiminin tanıdığı bu özerklik, ekonomiye karşı gösterilen bir kayıtsızlıktan değil, bu konuda öneriler "sivil" programı kabul etmelerinden kaynaklanır. Ordu ulusal kalkınmacı bir modernleşme anlayışını zaten çoktan terketmiştir. Sağın 1970 sonlarından itibaren geliştirmeye başladığı serbest piyasacı ve dışa açılmacı program milli güvenlik ve kamu düzeninin gerekleriyle mükemmelen uyuşmaktadır. Dolayısıyla bu konuda ortak çıkarlardan kaynaklanan bir işbirliği ve yetki devri sözkonusudur. Otoriter yönetimle piyasa arasında temel bağ, ekonomik yönetimin kamusal bir sorun olmaktan çıkarılmasının gerekliliği üzerinden kurulur. Dar anlamda devletin alanına giren siyasi konularda olduğu gibi ekonomide de sorgulanmaz, tek bir program önerisi kararlılıkla hayata geçirilmelidir. Ekonomik sorunlardan kaynaklanan çatışma ve farklılık bastırılmalıdır. Bu anlamda ekonomi yönetimi sivil alana dair görülmekle birlikte geniş anlamda bir devlet politikası olarak örgütlenir. Devletin ve sivil siyasetin alanına giren konuların paylaşılması kalıbı sivil yönetime geçişten sonra da sürdü. ANAP'ın seçim başarısı ve yönetim hüneri sivil alana bırakılan bu tek konuda gösterdiği performanstan kaynaklandı. Elbette bu başarının öteki yüzünde kritik siyasi konularda devlete duyulan güvenin getirdiği suskunluk vardır. Siyasi söylemde ekonominin merkeze oturmaya başlaması ile kamusal alanın tahribi arasında güçlü bir bağlantı kurulur.

Otoriter yönetimin piyasa merkezli liberalizm için zemin sağlaması, toplumu üzerinde radikal bir deneyin gerçekleştirileceği bir hamur haline getirmiş olmasından kaynaklanır.. Dönüşüm ya da yoğrulma için hazır hale getirilen toplum yeni sağın girişim hamlesini mümkün kılan maddi gerçeklik olur. Böylece şok tedavi yöntemleriyle başbaşa bırakılan toplum yeni bir hegemonik gücün yeni ahlak ve kültürü yayması için hazırlanır. Türkiye toplumu piyasa gerçekliği ile kitlesel olarak ilk kez şok bir yöntemle tanıştırılır. 1982 yılında yaşanan Bankerler Skandalı askeri yönetimin topluma yönelik paternalist söyleminin yapaylığını göstermiş ve geniş kitleleri acımasız bir yaratıkla başbaşa bırakmıştır. Bankerler olayının gelişimi bize piyasanın yöneticiler ve yönetilenlerce nasıl algılandığını ve ne tür bir kültürün gelişmeye başladığını mükemmelen gösterir. Bu aynı zamanda kendine özgü ve dokunulamaz kuralları olan yeni bir alanın kuruluş öyküsüdür. 1980 başında yeterli güvence sunmadan çok yüksek faizle halktan para toplayan bankerler piyasayı sarmıştı[116]. Ancak bu beklenmedik gelişme ekonomi yönetimi tarafından tam bir kayıtsızlıkla izlendi. Bankerler hiçbir düzenleme ve denetim olamaksızın iş görmeye ve mantar gibi çoğalmaya başladılar. TRT ve basında yeralan reklamlarla halka güven aşıladılar.

---

[116].Bankerler olayının gelişimi için bkz. (Kafaoğlu,1982)

1980'lerin başında giderek ağırlaşan yaşam koşulları özellikle memur gibi dar gelirli kesimleri kitlesel olarak bankerlere yöneltti. Faize hücum çılgınlığında bankerlerin devlet kurumlarından aldıkları zimni destekten kaynaklanan güvenin yanısıra geçim sıkıntısından kurtulup, köşeyi dönme hayali de etkili oldu. 1981 baharında faizler %120, %144 gibi inanılmaz oranlara dayandığı halde ekonomi yönetimi suskunluğunu sürdürdü. Faize hücum tam bir salgın halini aldı. Büyük bankerlerin halkı uyarmalarıyla fitil ateşlendi. Bakanın önce yurttaşları dikkatli olmaya çağırmasının ardından "Bankere para yatıranlar kumar oynamıştır" şeklindeki demeci toplumda büyük bir panik ortamı doğmasına yolaçtı. Basının da panik havasını körükleyen haberleri sonucunda halkın bankerlere hücum etmesiyle ödeme güçlüğüne düşen bankerler birer birer iflas ettiler[117].

Bu olayda ilgi çekici olan devletle vatandaş arasındaki alışıldık bir ilişki tarzının dönüşüme uğramasıdır. Faize hücumun bu boyutlara varmasında halkın geleneksel olarak devletin koruyucu gücüne duyduğu güven önemli rol oynamıştır. Oysa devlet bu konuda özel bir kayıtsızlık sergilediği gibi yapılan açıklamalarla artık yeni bir yaklaşımın geçerli olacağının sinyallerini vermiştir. Türkiye'de toplum ilk kez bu kadar kitlesel bir tarzda piyasanın kör dinamiklerine maruz kalmasından yeni dönem için önemli dersler çıkarıldı. Özellikle Özal'ın ve Maliye bakanının yaklaşımı topluma önemli mesajlar iletir niteliktedir. Vatandaş kumar oynamıştır söylemi, artık vatandaşın piyasa adlı yeni bir güçle karşı karşıya kaldığını gösterir. Birey bu güce karşı uyanık ve rasyonel olamalıdır. Doğal bir yasa gereği yüksek kazançlar ancak yüksek risklerle mümkün olur. Birey kişisel seçiminin sonuçlarına katlanmak zorundadır. Birey artık bu konuda devletten bir yönlendirme veya koruma beklememeli, piyasa dinamiklerini kavrayarak ona göre hareket etmelidir. Özal'ın bankerzedelere karşı tutumu bankere para kaptıracak kadar aptal oldukları için değil de, paralarını geri almak için devlet kapısına yaslandıkları için onlara öfke duyduğundan olsa gerek sert ve kayıtsız olmuştur[118]. Böylece ilk kez bankerler olayıyla birlikte neo-liberal risk toplumu söyleminin nüve halinde de olsa gelişmeye başladığını söyleyebiliriz Devlet artık ekonomik ve sosyal sorunlarda herşeyi çözme iddiasında bir güç olmak pozundan vazgeçtiği anda toplumsal davranış ilkesi olarak kişisel sorumluluk, rasyonellik ve risk alma kavramları öne çıkmaya başlar. Siyasi yönetim iç dinamiklerine fazla müdahele edemeyeceği, karmaşık ve nazik bir alanla sınırlanmış olduğunu kabul eder ve bireylerle ilişkisini yeniden kurgular. Birey karşısındaki bu canavar tarafından yutulmak istemiyorsa akıllı olmalı, fırsatları iyi değerlendirmeli, riskleri önceden görerek kendini hazırlamalı, işler ters gittiğinde ise kaderine küsmelidir.

---

[117].Tahminen 200 bin-500 bin kişinin yatırmış olduğu toplam 50-75 milyar lira batmış oldu. (Kafaoğlu,1982:93) Olaydan sorumlu olan Özal'ın istifasının ardından MGK olaya el koydu ve paraların ödeneceğini duyurdu.

[118].Özal'ın tavrı için bkz. (Nokta, 16-22 Ocak 1984, no.47 s.16)

Otoriter yönetim yeni sağın bir siyasi rasyonalite olarak ortaya çıkışından çok önce yeni bir toplum fikrinin oluşmasını sağlamıştır. Toplumun keşfedilmesinde otoritenin oynadığı büyük rol kamusal alanın tahribiyle ilgilidir. Toplumsal sorunlarla siyasetin arasına devlet erkinin girmiş olması, siyasal imalarından arındırılmış ve özel yaşama doğru yönlendirilmiş bir toplumsal varlık alanının gelişmesine yolaçar. Kamusal alanın yozlaşması ve devletin otoriter bir aşırı yönetime yönelmesi zor yoluyla pasifleştirilmiş olan toplumu bu sefer özel alana doğru kaydırır. Sivil toplumun siyaset dışında kalan iki ayağından biri ekonomi ve piyasa ilişkileri ise diğeri de özellikle mahremiyet merkezli bir özel yaşam kültürüdür. Bu bağlamda cinsellik konusunun 80'lerin başında geçirdiği dönüşüme bakmak öğretici olacaktır.

Cinselliğin önemli bir toplumsal sorun olarak görünür kılınması aslında darbeden önce başlamıştır[119]. 1980 sonrasında ise erotizm ve cinsellik başta yeni kentli kültürü temsil eden gruplar olmak üzere toplumun tüm katmanlarının ilgisini çeken bir konu haline gelir. Dışa açılmayla birlikte güçlenen bireysellik merkezli kent kültürünün ortaya çıkmasından önce bireyin özel dünyasına çekilmesini sağlayan ana dinamik kamusal yaşamdan ve siyasetten dışlanması olur. Genellikle yeni sağın neo-liberal yönetim rasyonalitesiyle özdeşleştirilen bireycilik ideolojisi otoriter yönetimin bağrında filizlenmeye başlar. 1980'lerin başında önemli bir siyasi haber ve yorum dergisi olarak sivrilen ve askeri yönetime ılımlı bakan Yankı dergisinin bu açıdan çözümlenmesi öğretici olabilir. 1981-1982 yıllarında Yankı dergisinin yoğunlaştığı konulara baktığımızda ilk göze çarpan iç haberlerin az, dış haberlerin çok fazla oluşudur[120]. Ciddi bir dergi olan Yankı için dikkat çekici olan siyasi haberlerin yanısıra kadın erkek ilişkilerine büyük bir ağırlık vermesidir. Dergide cinsellik ve özellikle fantazilerle ilgili haberler dikkate çarpan bir sıklıkla verilirler. Tamamı dış kaynaklı olan bu tür haberlerin işlenişinde Türkiye toplumuna dair hiçbir referansa rastlanmaz. Cinsellik, sağlık ve aile gibi konular da tamamen soyut düzeyde evrensel insani özellikler öne çıkarılarak işlenir. Birey merkezli konuların dışında da Türkiye toplumuna ve toplumsal sorunlara ilişkin her hangi bir haber-yorum göze çarpmaz. Siyasi ve hatta devletlü konulara ağırlık verilen bu dergide cinselliğin ve bireyin özel bir şekilde öne çıkarılması yeni bir ilginin kaçamak doğuşunu gösterir. Yankıyla başlayan bu eğilim daha sonra tüm siyasi haber dergilerinin genel özelliği haline gelir. Daha sonra ortaya çıkan Nokta ve Yeni Gündem gibi dergilerde yeni bir toplumsal alan kavrayışının izleri çok daha net biçimde görülebilir. Nokta'nın "Toplum" sayfalarında işlenen ve dergiye asıl karakteristiğini veren konular doğrudan bireyle ve özellikle cinsel konularla ilgilidir. Nokta'nın Yankı'dan önemli bir farkı bu konuların nerdeyse hepsinin Türkiye toplumu üzerinden tartışılmasıdır. Haberlerin işlenişinde uzman bilgilerine ve kişisel tanıklıklara özel bir önem verilir. Bireysel sorunlar bir toplumsal bağlama oturtulsa da odak noktası yine de birey ve bireyin yaşam deneyimidir.

---

[119] 1970 sonlarında toplumu saran seks filmleri furyasına askeri yönetim kesin bir son verir. Ancak seks filmlerinin açığa çıkardığı ilgi gençler ve özellikle lümpen kesimlerle özdeşleştirildiği için toplumun bütünü hakkında bir ima içermemiştir.

[120] İç haberler ise tamamen askeri yönetimin gündemiyle ilgilidir. Danışma Meclisinin kuruluşu ve anayasa tartışmaları, Avrupa kaynaklı işkence iddialarına yanıtlar, tehdiş raporları, siyasi davalar ve Ermeni terörüyle İlgili haberler tüm gündemi tüketir.

Toplum sayfası dışında derginin gençlik, çevre ve moda sa; faları da öne çıkar. Nokta'da işlenen toplumla ilgili bu yeni konular 80'li yılların sonuna doğru giderek toplumun yaşamında özel bir önem kazanmış ve her konuyla ilgili ayrı bir dergi yayın hayatına atılmıştır. Görüldüğü gibi yeni 'toplum' algısı bireyin siyaset ve kamusal yaşam dışındaki gündelik yaşantısıyla ve özellikle mahremiyetle bağlantılı olarak şekillenmeye başlamıştır[121].

Yeni toplumsal alanın kuruluşunda cinsellik kendi başına anlamlı olmaktan çok, başka birşeyin göstergesidir. Cinselliğe yönelmek siyasi ve ekonomik sıkıntılardan kaçış isteğini dışa vurur. Bir karabasan gibi insanı çevreleyen koşullar, bireyin kendini gerçekleştirme ve rahatlama arayışının özel alanda sürdürülmesini teşvik eder. Kamusal olarak yabancılaşan birey, özel alanda ürettiği hayali çözümlerle oyalanır. Sanki gerçek olan tek şey budur. 1980'lerin başında cinsellik üzerinden alternatif bir gerçeklik kurarak rahatlama arayışını simgeleyen belki de en önemli toplumsal olay Tan gazetesi olayıdır. 23 Mayıs 1983'de yayınlanmaya başlayan Tan, ilk altı ayda 700 bin satarak birinci sıraya yerleşir. Yayın yönetmenine göre, daha önce gazete okumayan kesimleri çekmeyi hedefleyen ve bu amacına varan Tan'ı diğer gazetelerden hatta gazete kavramından ayıran önemli özellikleri vardır. Bu gazetede birinci ve üçüncü sayfa yer değiştirmiş; siyaset ve ekonominin yerini magazin almıştır. Fakat daha önemlisi magazin haberleri başta olmak üzere tüm haberlerin klasik haber formatı dışında çok özgün biçimde verilmesidir. Tan'da haberin doğru olup olmaması önemli bir ölçüt değildir, çünkü haberin haber niteliği yoktur. Haber diliyle mizahı karıştıran bu gazetede haber niteliği olmayan gündelik olaylardan ve özellikle cinsellikten faydalanarak insanları eğlendirmek amaçlanır. Tan, toplumsal çelişkilere hayali çözümler sunarak gerçekliğe alternatif oluşturan bir metin, büyüklere masal anlatan bir masalcıdır. Halk masallarını günümüze uyarlayarak kullanır, tekerleme ve mecaz gibi masal tekniklerine başvurur. Cinselliği evcilleştirerek ailenin içine giren Tan, aynı zamanda homofobik yaklaşımı, ekonomik popülizmi ile de mazlum erkek kimliğine seslenir[122].

Yeni toplumsal alanın kuruluşunda ilginç bir gösterge olan Tan olayı, fantazik bir öğe ve bir tür sapkınlık olarak görülse de daha sonra ortaya çıkan "ciddi" gazeteleri de etkilemiş ve bir bütün olarak basının 80 sonrası dönüşümüne dair ipuçları sunmuştur. Yine 80 başlarının bir numaralı gazetesi olan Güneş Tan'ın biraz abartarak kullandığı magazin efektini ana akım haline getiren bir gazete işlevi görmüştür. Özal döneminin ürettiği yeni tür işadamlarından olan Çavuşoğlu ve Kozanoğlu tarafından 1982'de kurulan bu gazete Türkiye'de daha önce hiç görülmemiş gösterişli

---

121.1980-1986 arasında Nokta dergisinin 'Toplum" sayfalarında işlenen konulardan bazıları şunlardır: gençlik sorunları, boşanma, fetişizm, cinci hocalar, cinsel tedavi, bayramlar, hipnoz, cinsel soğukluk, mavi yolculuk, evlilik dışı ilişkiler, Ağrı dağına turizm, iktidarsızlık, kahveler, seks, boşanış kadınlar, hamamlar, ensest, genelev kadınlarının eğitimi, gençlerin ihtiharları, aşk ve seks ilişkisi, kısırlaştırma, boşanma ve çocuklar, okulda dayak, cinsellik eğitimi geç annelik, ekonomik krizin aile ve bireyler üzerindeki etkileri, orgazm, uyuşturucu kullananlar, herşeyin ilacı:cinsellik, bilgisayarların evlere girmesi, ilk cinsellik ve bekaret, erkeklerin ilk cinsel deneyimleri, korunmaya muhtaç sokak çocukları, andropoz, kitapsız kütüphaneler, estetik ameliyatlar, ithal prezervatifler, mahkum annelerinin dramı, ingilizce kurslar, videoda kaçak miki filmleri, yurtlarda yasaklı yaşam, bilimkurgu romanlar, 12.İstanbul Festivali, babalar ve çocuk bakımı, İşkence: Türkiye'de İşkence var mı? 2. Marmaris Sanat Festivali, baby-sitter hizmetleri, dayak olayı, unutulan yıldızlar, ortadireğe ucuz sünnet vb.

bir reklam kampanyasıyla yayın hayatına atılırken yeni bir eğilimin habercisi olmuştur (Kahraman,1996:217). Askeri yönetimin izin verdiği iki alan olan ekonomi ve magazin haberlerini öne çıkaran gazete, bu niteliğiyle otoriter yönetim ile yeni sağ arasındaki kültürel sürekliliği sergiler. Siyasi habercilikte dikkat çekici bir gerilik gösteren Güneş'in ayırdedici özelliği ekonomi haberlerini popüler bir dille sunması ile bol ve renkli resimlerle toplumun gündelik yaşamına magazin bakış açısıyla eğilmesidir[123].

Piyasa toplumunun kuruluşunda basının oynadığı rol, otoriter yönetimle neo-liberalizm arasındaki köprüye işaret eder. Basının 80 sonrasında yaşadığı radikal dönüşüm, siyasal olanın gerileyişi ve ekonomi ile toplumun öne çıkması sürecini yansıtır. Basının 1980'den sonra manen tükendiğini, daha önceleri hep demokratikleşme mücadelesi içinde olduğu halde artık bu tür sorunları unutarak kendi ekonomik sorunlarına daldığını belirten Arcayürek, bu suskun magazin basınının korku toplumunun oluşmasına katkıda bulunduğuna dikkat çeker[124]. Önce askeri yönetimin sansürüne daha sonra da hakim sınıfların ideolojik hegemonyasına teslim olan basın, aynı anda önemli ekonomik ve teknolojik bir krizle de karşılaşmış ve çıkışı magazin efektini geliştirmekte, lotarya ve pazarlamacılığa yönelmekte aramaya başlamıştır. Basın dışı sermaye gruplarının eline geçen basın, ilan piyasası yoluyla büyük sermayenin dinamiklerine daha da bağımlı hale gelmiştir. Piyasa toplumunun kuruluşu açısından önemli bir diğer dönüşüm, basında ekonomi haberlerinin özel bir önem kazanması ve hatta bir ekonomi basınının ortaya çıkmasıdır. Bu eğilimi doğuran nedenlerden biri 24 Ocak Kararlarından sonra ekonominin tüm toplumu ilgilendiren derin bir dönüşüme uğraması ise, diğeri de siyasi haberler üzerindeki baskıdır. Ekonomik konuları sade, kolay anlaşılır bir şekilde işleyen basın böylece piyasa bilincinin popülerleşmesinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir[125].

Yeni bir toplum algısının otoriter yönetimin bağrında nasıl filizlendiğini gösteren bir başka olgu TRT'nin en popüler programı olan 'Günlerin Getirdiği' adlı haber programıyla ilgilidir. Otoriter yönetimin resmi ideolojinin borazanı olarak kullandığı TRT'nin 80'lerin başında nasıl bir krize sürüklendiğine daha önce değinmiştim. Siyasi olarak son derece otoriter, milliyetçi bir söylem kullanan TRT eğlence anlamında da Türkiye toplumunu tatmin etmekten hızla uzaklaşmış, hatta sınır illerinde yaşayanlar yabancı (Rus ve Yunan) televizyonlara ilgi göstermeye başlamışlardı. Böyle bir yayın çizgisi içinde gerçekten kitlesel bir ilgi çekmeyi başaran U.Dündar'ın haber programı, devlet, popüler kültür, ahlak ve toplum ilişkilerinin dönüşümü konusunda bize çok şey söyler. Ayrıca 80'lerin sonuna doğru gittikçe olgunlaşan ya da başka bir deyimle zincirlerinden

---

122.Nuran Yavuz ile röportaj için bkz.(Nokta, 25 Agustos 1985, no.33 s.40)

123.Güneş ile ilgili yorumlar için bkz. (Kahraman.1996: 215-226) ayrıca (Yankı. 1-7 Mart. s.25) (Yankı. 18-24 Ekim 1982 no.603 s.40) (Yankı 15-21 Şubat 1982 no.568 s.24)

124.Arcayürek ile söyleşi için bkz. (Nokta 3-9 Eylül 1984 no.28 s.23)

125.Ekonomi basınıyla İlgili haber için bkz. (Nokta 7-13 Kasım, 1983 no.37 s.39)

boşalan yeni bir habercilik anlayışının (reality show) öncüsü olur. Bu programın en önemli özelliği toplumsal yaşama ilişkin çarpıcı konu ve görüntülerle izleyicide şok etkisi yaratmasıdır[126]. Program sadece gösterdiği olayların tuhaflığı ya da rezilliği nedeniyle değil, bu tür olayların gösterilmesinin doğru olup olmadığı nedeniyle de tartışılır hale gelmiştir[127]. Oysa programda kötüyle mücadelenin verdiği ahlaki vurgu ve didaktik yön çok belirgindir. Programda işlenen konular ile Evren'in topluma paternalist yaklaşımı içersinde öne çıkardığı eğitim, sağlık, aile planlaması, organ bağışı, çocuk yuvaları gibi konular arasındaki benzerlik önemlidir. Dündar, devletin politikasına uygun olarak, bu konuları polisiye ve ahlakileştirici yanlarıyla ortaya koymaya çalışır[128]. Bu çerçevede polis ile işbirliği içinde çalışır. Toplumsal yaşamın aksayan yönleriyle ilgili olarak somut kişileri suçlayarak ahlak dersi verir. Ele aldığı toplumsal olayın sakıncalı gibi görünen yönlerine değindiğinde ise denetime takılır. Örneğin kimsesiz çocuklarla ilgili program etnik soruna gönderme yaptığı için denetimden geçememiştir. Dolayısıyla gündem oluşturmak demek, toplumsal sorunları tüm boyutlarıyla tartışarak çözüm üretmek değil, ortalama seyircide tepki ve nefret uyandırmak, toplumun öfkesini uç noktalara yöneltmek anlamına gelir[129]. Büyücüler, kaçakçılar, uyuşturucu bağımlıları, gecekondulular, akıl hastaları, fahişeler, kimsesiz çocuklar her yönüyle büyük bir değişim geçiren toplumda ilgiyi bu damgalanmış kesimler üzerine çeker. Bu kesimler, devletin ya koruyucu şefkatiyle ya da polis gücüyle karşılaşan kesimlerdir. Bir başka önemli nokta, programın diliyle ve görüntüleriyle "algı düzeyi düşük insanları" hedeflemesidir. Bu nedenle bazı şeyler sürekli tekrarlanır ve suçlayıcı, yargılayıcı olunur[130]. 80 sonrasında basın-yayında egemen olan bir zihniyet burada da ortaya çıkar. Ortalama seyirciyle diyalog kurmak, daha önce gazete okumayanlara seslenmek, algı düzeyi düşük olanlara seslenmek ve herkesin anlayacağı bir dil kullanmak gibi kaygılar öne çıkar. Bu da medyanın 80 sonrasında ideolojik-eğitici işlevini çok ciddiye aldığını ve yeni bir ortalama seyirci-okuyucu yaratmayı hedeflediğini gösterir. Kitleler için artık sadece en çarpıcı olan, şok yaratan, aşırı olan, ya da en azından ilginç olan olaylar önemlidir. Düşünmekten çok, etkilenmek, şoka uğramak, nefret duymak, sürüklenmek gibi duygular toplumsal sorunlara yaklaşımda etkili olmaya başlar. Geniş kitlelerde bu tür bir algı ve tutumun gelişmesi onları siyasi

---

126.Programda işlenen ve herbiri kamuoyunda geniş tartışmaya yolaçan konular arasında Soğukoluk olayı, kaçakçılık, büyücülük, acil servisler, Boğaziçinin yağmalanması, kimsesiz çocuklar, çocuk yuvaları, sağlığa zararlı maddeler, Bakırköy Akıl Hastanesi, uyuşturucu kullananlar sayılabilir.

127.Örneğin büyücülüğün ilk kez TRT ekranına yansıması tepki toplamıştır. (Yankı, 6-12 Nisan 1981 no.523 s.46) Ayrıca program, sadece kötü olayları göstermek ve çözüm önermemekle suçlanmış, bazı programlar da sakıncalı gerçeklere değindiği için denetimden geçememiştir. (Nokta, 10-16 Aralık 1984, no.42 s.54)

128."TRT devletin sesi durumundadır... resmi kuruluşlarla işbirliği içinde olmam doğaldır. ...bu çalışmalarda devletin politikasına aykırı yaklaşım olamaz...devletin görüşü doğrultusunda yayın yapıyoruz." Dündar ile söyleşi için bkz.(Yankı, 22-28 Haziran 1981, no.534)

129.Dündar programına yönelik eleştirileri yanıtlarken, amacının seyircide nefret ve tepki yaratarak gündem yaratmak olduğunu ve programın yetkililerin onayından geçtiğini özellikle vurgular. (Yankı, 22-28 Haziran, no.534), "Amacım güncel sorunların toplumun gündeminde yer etmesini sağlamaktır. gündem oluşturuyoruz, çözüm de öneriyoruz...

130."sorularda yorum ve suçlama var. bunu algı düzeyi düşük insanlar için yapıyoruz...bazı şeyleri vurgulamak ve tekrarlamak zorundayız" bkz.(Nokta 6-12 Şubat 1984, no.50 s.10) Ayrıca Dündar, programda araştırma ve tartışma havasından kaçındığını, ortalama seyirciyle diyalog geliştirmeye çalıştığını söyler. bkz.(Yankı,13-19 Temmuz 1981, no.537)

yönetimin manipülasyonuna daha açık hale getirir. İlerde değineceğim gibi neo-liberalizmin kullandığı taktiklerden biri de şok yaratarak, büyük dönüşümü daha da görünür ve etkileyici kılarak insanları dönüşüme alıştırmaktır.

Otoriter yönetimle neo-liberalizm arasında medya üzerinden kurulan süreklilik başka açılardan da gösterilebilir. TRT'de gösterilen Amerikan dizilerinin etkisi tam da aşırı milliyetçiliğin ve içe kapanmanın önerildiği bir dönemde toplumu dış dünyayla daha fazla ilişkiye geçirmek olur. Diziler bir yandan kapalı bir toplumu hayali olarak dışa açarken, öte yandan aile, iş yaşamı, bireysel sorunlar ve cinsellik merkezli özel dünyaya kaçışı sağlar. 80'lerin başında toplumu çok etkilemiş olan Dallas dizisinin yönetimin muhafazakar söylemine ve gelen tepkilere rağmen sansür edilerek de olsa devam etmesi otoritenin kültürel ikilemine işaret eder. Kendini muhafazakar olarak tanımlayan TRT müdürü, diziyi yanlışları gösterdiği için yayınladıklarını söylerken inandırıcı değildir[131]. Asıl amaç, siyasi ve ekonomik olarak cendereye sokulan topluma özel alanda bir rahatlama olanağı tanımaktır. Otoriter yönetim insanları eğlendirmenin ne kadar önemli olduğunu kavramıştır. O kadar ki TRT'nin krizine bir yanıt olarak özel televizyon tartışması ilk kez 80 başlarında askeri yönetim sırasında gündeme getirildiğinde özel televizyonun gerekliliği iki ihtiyaçla açıklanır. Bunlardan ilki, genişleyen reklam piyasasını televizyona çekmek, ikincisi de eğlence işine ağırlık vermektir. TRT müdürü Kasaroğlu, devlet ile özel kuruluşların işbirliği ile kurulmasını önerdiği, reklam gelirlerine dayanan yeni ticari kanalda eğlenceye ağırlık verilmesini, TRT'nin ise eğitim ve kültürle ilgilenmesini ister[132]. Burada özel televizyona yönelişin mantığı, yani halka açılmak, popülerlik, tüketim toplumu, piyasa ve devlet arasındaki bağlantı çok net olarak görülür. Özel televizyona yönelişin bir diğer nedeni, hızla gelişen teknolojiye TRT'nin tek kanalla karşı koyamayacağı, iki milyon video aygıtıyla zaten bir özel yayın ağının kurulmuş olduğu yolundaki saptamadır[133]. Gerçekten 80 başlarının bir diğer toplumsal olgusu olan video salgını hem TRT'den kaçışı hem de özel yaşama ve cinselliğe kaçışı simgeler. Bu yeni özel teknolojiyi önceleri yönetim tarafından çok ihtiyatla karşılanmıştır. Askeri yönetim döneminde video milli güvenliği ve kültürü tehdit eden şüpheli bir araç olarak görülmüş, siyasi ve bölücü faaliyetlerde araç olarak kullanılabileceği ve pornoyu yaygınlaştıracağı düşüncesiyle denetim altına alınmak istenmiştir. Ilımlılar sadece kamuya açık yerlerde denetimi muhafazakarlar ise sıkı denetim ve tüm video bantların sansürden geçmesini istemişlerdir[134].

131.Müdürün yorumları için bkz. (Yankı,6-12 Nisan 1981, no.523 s.46)

132.Kasaroğlu ile söyleşi için bkz. (Nokta 26 Eylül-2 Ekim 1983 no.31 s.60)

133.Bu konudaki yorumlar için bkz. (Nokta, 28 Nisan 1985, no.16 s.21)

134.Video sansürüyle ilgili olarak bkz. (Nokta,6-12 Haziran 1983 no.15 s.63) Nitekim 1983'de seks, şiddet, bölücülük ve anarşi içerdiği savıyla 600 video filmi İçişleri tarafından yasaklanır Bunlar arasında hiç izlenmeden sadece adı veya konusu nedeniyle yasaklananlar ve savaş aleyhtarı filmler de vardır. bkz. (Nokta, 12-18 Eylül 1983 no.29 s.32) Tüm kısıtlamalara rağmen, video hızla yayılmış, özellikle ANAP başta olmak üzere parti propagandasının ve eğlence yerlerinin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Öte

80'lerde birey merkezli yeni toplumsal alanın kuruluşunda rol oynayan bir başka unsur eğlence kültürünün gelişmesi olur. Hızla gelişen bir tatil kasabası olan Bodrum turistik öneminden çok kültürel anlamlar yüklenir ve özel yaşama, cinselliğe kaçışın simgesi haline gelir. Bodrum bireyin "sarhoşluk ve özgürlük ilanı"dır[135]. 80'lerde tiyatro, sinema, spor, video, kitap, sergi, konser, festival gibi etkinliklerin çok hızla geliştiğini ve kültür işine Eczacıbaşı ve Koç gibi büyük sermayenin hami olarak el attığını görüyoruz.

Yeni toplumsal alan rasyonel tercihleri olan bireylerden kuruludur. Yine 80'li yılların bir yeniliği olan kamuoyu araştırma şirketleri toplumun eğilimlerini ortaya çıkararak bu yeni toplum algısını güçlendirdiler. Haklı olarak işaret edildiği gibi kamuoyu araştırmaları kamuoyunun gerçekliğini nesnel olarak yansıtmaktan çok, kamuoyunu kurmaya yararlar. Anket tekniklerinin ne derece güvenilir olduğu ve şirketlerin ideolojik ve siyasi bağlantıları sorusu bir yana bir kısım insanın ne düşündüğünün topluma yansıtılması diğerlerini belirli bir şekilde etkilemeye yöneliktir. Kamuoyu araştırmaların yoğunlaştığı iki önemli konudan biri seçmen davranışları diğeri ise tüketici eğilimleridir[136].

Gençlik, 80'lerde bir çok farklı kesim için önemli bir ideolojik anlam yüklenen ve toplumun kendini tanımasında, geçirdiği dönüşümü algılamasında etkili olan bir olgu olarak belirir. Otoriter yönetim rasyonalitesi için gençlik, yaratılmak istenen yeni insan modelini temsil eder. Aynı şey, neo-liberalizm için de geçerlidir. Neo-liberal söylem yaşanan dönüşüme uygun zıpkın gibi yeni bir nesilin yetiştiğini ortaya koymaya çalışır. Tüketim toplumu ve birey merkezli toplum kendini en çok gençlerin davranış ve düşünce tarzları üzerinden kavramaya başlar. Dışa açılan ekonominin, Batı etkisindeki gündelik kültürün, yıldızı parlayan yeni mesleki kariyerlerin, aşk ve cinselliğin, teknololojik gelişmenin ve en önemlisi geçmişe sünger çekmiş bir apolitik toplum söyleminin en önemli taşıyıcıları gençlerdir[137].

---

yandan ithali yasak ama evde izlenmesi serbest olan kaçak "miki filmleri" furyası yaşanmıştır. bkz.(Nokta 28 Mayıs-3 Haziran 1984, no.14 s.42)

135.Bodrumla ilgili tipik yorumlar için bkz. (Nokta 30 Mayıs-5 Haziran 1983, no.14 s.42)

136.Dergilerde çeşitli konuların dergi için araştırıldığını görüyoruz Nokta için PİAR çeşitli grupların eğlence anlayışlarını, gençliğin tutumlarını, aşk hakkındaki tutumları araştırır. Ayrıca PİAR tüketici tercihlerini araştırırak yeni ithal rejiminin %64 oranında tüketici için yararlı bulunduğu sonucuna varır.bkz. (Nokta 16-22 Ocak 1984 no.47 s.49; Nokta 14-20 Mayıs, 1984 no.12 s.25)

137.Nokta ve Yeni Gündem gibi dergilerde gençlerin sorunlarına, onlarla ilgili anketlere, röportajlara geniş yer verilir. Aile, cinsellik, din, siyaset, eğitim, gibi konular ağırlık kazanır. 80 öncesinden hiç sözetmeyen bu gençler yeni bir eleştirel konumla sorunlarını değerlendirirler.

b. Neo-Liberal Yönetim Rasyonalitesi

b.1. Yönetilen Nesne ve Yönetim

Yeni sağ yukarda analiz edilen bir toplumsal ortama ayak basmış ve otoriter yönetimden beslenen toplumsal dönüşüm dinamiklerini daha da güçlendirmiştir. Yeni sağın topluma ilişkin eylemlerindeki iddiası, gücü ve zaafi aynı yerden kaynaklanır. Yeni sağın yönetim rasyonalitesinde ve tekniklerinde radikal bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmek misyonu belirleyici öğedir. Yeni sağ, her hangi bir idare-i maslahat iktidarı olarak değil, güçlü bir misyon iktidarı olarak gündeme gelmiş ve dönüştürücü iradesini ve gücünü bazen oldukça abartarak akıllara sokmayı denemiştir. Dolayısıyla yeni sağın yönetim rasyonalitesinde varolan toplumun radikal bir dönüşüme gerek duyduğu saptaması merkezi bir yer edinir. Yeni sağın toplum eleştirisi otoriter yönetimin yarattığı toplumun değil, 1980 öncesi toplumun eleştirisine dayanır. Bu eleştirinin iki boyutu vardır. İlki, yeni sağa ayırdedicilik sağlayan ekonomik-toplumsal bir eleştiri olarak belirir. İkincisi ise yeni sağın otoriter zihniyetle tamamen paralel olarak yaptığı siyasi toplum eleştirisidir. Bu bölümde önce ekonomik-toplumsal eleştiriyi (neo-liberal yönetim rasyonalitesi) ele almak istiyorum.

Neo-liberalizmin toplum algısında öne çıkan en önemli unsur ekonomidir. Yeni sağ söylemde, varolan toplumun dönüşüme ihtiyaç duyduğu temel alanlardan biri, belki de en önemlisi budur. Toplumun ekonomik faaliyet ve bunun üzerinden devletle kurduğu ilişkide önemli bir sakatlık vardır. Bu sakatlık toplumun dinamiklerini köreltmiş, potansiyelini gerçekleştirmesini önlemiştir. Neo-liberalizm, etkileri hala süren ama asıl olarak 1980 öncesinin ulusal-kalkınmacı popülist politikaları döneminde topluma ve yöneticilere egemen olan bu zihniyet ve davranış kalıplarını dönüştürmeyi birincil hedef sayar. Yeni sağın özel bir program hedefi haline getirerek, topluma sunduğu asıl misyonu budur[1]. Milliyetçi ve muhafazakar toplum ideali ekonomizm ilkesine eklemlenerek anlam ve önem kazanır. Yine de milliyetçi-muhafazakarlık ile piyasa ilkesi arasında gerilimli bir ittifak vardır. Milliyetçi ilkenin oluşturmak istediği toplum-millet, piyasa toplumu fikrine ilk bakışta çok uzak görünür. Ancak, milli toplumun en önemli özelliğinin kanun ve düzen toplumu olması nedeniyle milliyetçi ilke piyasa toplumunun varoluş koşullarını oluşturur. Öte yandan milli toplum demek güçlü bir ekonomiye dayalı güçlü bir devlet anlamına geldiği ölçüde neo-liberalizmin ekonomik misyonu desteklenmiş olur. Dinsel-muhafazakar idealin yaratmak istediği cemaat toplumu da piyasa toplumuna çok zıt özellikler taşır. Bu gerilimlere rağmen yeni sağ her üç ilkeyi ustaca birbirine eklemlemeyi başarır. Piyasanın gerekleriyle milliyetçi-muhafazakarlığın gerekleri güçlü ekonomi, kanun ve düzen ve manevi değerler olarak bir ölçüde birbiriyle uzlaştırılır.

---

[1] 1983 seçimi öncesinde gazeteye verilen bir ilanda şunlar okunur: "ANAP, memleket idaresine tutarlı ve özellikle ileri görüşlü bir 'iktisadi zihniyet' getirmek için kurulmuştur. Bizim şahıslarla kavgamız yoktur, varlık sebebimiz doğru ekonomik politikaları oluşturmak ve bunları uygulamaktır. Konut, su, elektrik, taban fiyatları ve yasakçı bürokrasiyledir kavgamız... sadece polisiye tedbirlerle anarşi ve terör ortadan kaldırılamaz. Huzuru korumanın yolu refahtan, bolluktan geçer... bu memleketin çözülemeyecek hiç bir meselesi yoktur. bkz. (Nokta, 24-30 Ekim 1983, no.35 s.38)

Neo-liberal zihniyet piyasayı toplumun kurucu parçası olarak gördüğü için liberalizmin aşırı yönetim eleştirisini paylaşır. Ancak, yeni sağın liberal olduğu tek nokta ekonomi yönetimi konusudur. Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomiye yapılan devletçi müdaheleler sadece ekonomiyi değil, toplum ve bireyin girişim potansiyelini de zedelemiştir. Bu potansiyel gerçekleşmemiş olsa bile yeni sağ, topluma bu konuda çok büyük bir güven duyduğunun ısrarla altını çizer. Özal, milletimizin girişimci bireyinin Türkiye'nin önünü açacağına ve tüm sorunların üstesinden bu yolla gelineceğine inanır ve bu inancı girişimci bireylere aşılamaya çalışır (Özal,1991b: 305). Cesaret ve kendine güven Özal'a göre sadece yeni sağı değil, girişimci Türk bireyini tanımlayan hasletlerdir.

ANAP programında birey ve millet devlete karşı öne çıkarlar. Özellikle ekonomi yönetimiyle ilgili bölümlerde netleşen liberal söylem daha genel siyasi imalar yüklenerek programın genel söylemini oluşturur. Bu söyleme göre, ANAP bir hizmet kapısıdır (1983:3). Bir iktidar partisi olarak ANAP resmi söyleminde devleti ve siyaseti tanımlarken iki temayı özellikle vurgular. Bunlardan ilki, siyasetin çekişme, kavga ve bölücülüğün değil, medeni, ölçülü, ikna ve uzlaşmaya dayalı, olgun olmasıdır. İkincisi ise devletin millete hizmet için varolmasıdır. "Devleti vatandaşa rakip değil, onun gücünü ve kabiliyetini geliştiren, teşvik eden bir yardımcı olarak görüyoruz" (a.g.e.,7). Devletin görevleri de klasik liberal anlayışa göre tanımlanır. Devletin asıl görevleri, dış güvenlik, adalet ve emniyeti sağlamak, iktisadi faaliyetlerde de altyapı hizmetleri vermektir. "Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır" (a.g.e.,10). Görüldüğü gibi siyasi merkezi-devleti ideolojik ve maddi varlık olarak geriye çeken ve birey ve milleti öne çıkaran bir söylemdir bu. ANAP programı iktisadi gelişmenin temel unsurunun fertlerin kabiliyetleri ve teşebbüs güçleri olduğunu belirtir. "Ekonomik sistem tercihi müdahele ve tahditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kıldığı serbest pazar ekonomisi"dir (a.g.e.,.15). Bu tercihin bir sebebi "büyük halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunmanın en iyi bu sistem içinde olacağı" inancıdır. Öte yandan bu sistem tercihinin daha derindeki nedeni, ancak "serbest piyasa rejiminin iktisadi gelişmeyi hızlandıracağı, tüm sosyal ve ekonomik sorunları çözerek refahı yaygınlaştıracağı" varsayımıdır. Devletin zenginligi ve gücü piyasanın gelişmesine bağlıdır. O halde Devlet, esas olarak istikrarı temin etmeli, düzenleyici olmalı, detaylara müdahele etmemeli, altyapıyla ilgilenmeli, sanayi ve ticarete girmemeli, vatandaşın rakibi değil, onun gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcı olmalıdır (a.g.e.,17). Programda görüldüğü gibi ekonomi esas olarak bireylerin alanına giren, onların zenginliğini hedefleyen, ancak bireysel zenginlik yoluyla devleti de zenginleştirecek olan bir faaliyet alanıdır. İktisadi gelişmeyi hızlandırmak, sosyal ve ekonomik sorunları çözerek, refahı yaygınlaştırmak gibi tekil bireylerin alanına değil, devletin alanına giren amaçlara da yine bireylerin faaliyetlerinin özgürce gelişimi yoluyla varılabilir. Neo-liberal söylem böylece ekonomiyi siyasi yönetimi sınırlayan, özerkliğe sahip temel bir varlık alanı olarak kurar.

Neo-liberalizm devlete karşı birey ve milleti öne çıkarırken 1980 öncesinin ulusal kalkınmacı-popülizmini eleştirir. Popülizm toplumu ve siyaseti yozlaştıran bir uygulama olarak mahkum edilir. Siyasetçilerin sürekli tutamayacakları vaadlerde bulunmaları, toplumsal beklentileri azdırmış, kitlelerin siyasi hareketliliğini beslemiştir. Devletin toplumun gerçekçi olmayan beklentilerini karşılayamaması sonuçta milletin devlete ve siyasetçiye olan güvenini zedelemiştir. Özal ise siyasette tutamayacağı sözleri vermemekle, bol keseden vaatte bulunmamakla, verdiği sözü ise mutlaka kararlılık ve cesaretle tutmakla övünür. Türkiye için bu oldukça yeni ve ilginç bir söylemdir. Bu söylem topluma devlet ve siyasetten beklentilerini gerçekçi bir sınıra çekmeleri uyarısında bulunur[139]. Ayrıca siyasetçilerin çok fazla müdahele edemeyecekleri, özerkliğini tanımaları gereken, onların eylem alanını sınırlayan bir alanın, ekonominin varlığına işaret eder. Devlet herşeye kadir değildir, en azından ekonominin yasalarına bağımlıdır. Bu alana siyasi kaygılarla yapılan keyfi müdaheleler ekonomik sorunları daha da ağırlaştırmaktan öte bir sonuç vermez Özal kendi iktisadi ve sosyal politikalarının "alternatifsiz" olduğu iddiasını ekonominin yasalarına uygun olmasına bağlar. Bu politikalar siyasi bir tercihin sonucu olmayıp, nesnel koşulların ve mutlak bir gücün zorlaması sonucu bulunan yegane çözüm yolunu gösterirler. Böylece yeni sağın söyleminde siyasi irade göstermek değil, özerk bir alanın bilgisine erişmek ve ona tabi olmak bir yönetsel erdem olarak öne çıkmaya başlar.

Neo-liberalizm popülizmin karşısına sivil toplumcu bir söylemle çıkar. Sivil toplumcu söylem toplumu devlet/vatandaş-millet çatışması ekseninde kurar. "Çatışmanın bir tarafını, milletin çalışma azmine güvenmeyerek, herşeyi tepeden belirlemeye çalışan bürokratlar, korumacı ithal ikameci politikalar sayesinde devletin sırtından para kazanmaya alışmış işadamları-sanayiciler, devletçi sistemin açıklarından faydalanan kaçakçı, karaborsacı ve vurguncular; öteki tarafını ise dünya şartlarında rekabet ederek alnının teriyle para kazanan çalışkan ve akıllı işadamları, iyi malı ucuza alma hakkı olan tüketici-vatandaş ve verimsiz ekonominin sonucu artan enflasyonun altında ezilen ortadirek oluşturur" (Özkazanç,1996). Görüldüğü gibi popülizmden sadece yoz siyasetçiler değil, haksız kazanç elde etmeye alışmış işadamları ve vurguncular da faydalanmıştır. Siyasetçiyi yalana sevkeden popülizm, girişimciyi tembelliğe, firsatçıları da yolsuzluğa yöneltmiştir. Neo-liberal yönetimin stratejisi ortadireği, popülizmden beslenen bu gruplara karşı kışkırtmaya dayanır. Ortadirek neo-liberalizmin siyasal söyleme kattığı bir yeniliktir. Yeni sağ ilk seçim zaferinin öncesinden iktidardan düşene kadar giderek inandırıcılığı azalmış olsa da ortadireğin savunucusu olduğu iddiasını sürdürmüştür. İthalat serbestisi, enflasyonla mücadele ve özelleştirme gibi politikalar hep ortadireği güçlendirmek adına savunulmuştur (Özal,1984: 297,312,325,320,334). Ortadirek kavramı 1980 öncesinde daha sınıfsal terimlerle bölünen toplumsal uzamı yine ekonomik temelde ama bu kez çok çeşitli özne konumları yaratarak böler. Ortadirek kategorisine giren gruplar genellikle ücret ilişkisi dışında, neo-liberal iktisat

---

139.Özal siyasetçinin dürüstlüğünü fedakarlık istemesinde görür. (Özal,1991a:21); İşçiye, memura para basarak dağıtan mesuliyetsiz idareler memleketi vahim duruma düşürmüşlerdir. İşçinin, memurun, esnafın hakiki dostu onlardan fedakarlık isteyendir. (Özal, 1984:325)

politikaları nın yarattığı dönüşümle ilişkilendirilerek konumlandırılırlar. Özal'ın stratejisi geniş kitleleri vergi, tüketim, faiz, konut, vergi iadesi, enflasyon gibi konularda yaptığı değişiklikler yoluyla kuşatmaktır. Dolayısıyla tüketici, vergi veren, konut sıkıntısı çeken, küçük tasarruf sahibi gibi öznellikler işçi ve memur gibi kitlelere seslenmenin yeni araçları haline gelirler. Ortadirek diye adlandırılanlara seslenmenin bir başka yolu da bürokratik engeller ve kırtasiyecilik karşısında bireye vatandaş olarak haklarını hatırlatmaktır. Devlet artık vatandaşına şüpheyle bakmaktan vazgeçmeli, işleri kolaylaştırmalıdır[140].

Ortadirek adlandırması yoluyla yeni özne konumları yaratarak yönetime destek sağlamak aynı anda bir çok işlev gören zekice bir strateji gibi görünür. Özal'ın ortadirek için yaptığını söylediği işleri ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan bazıları devlet/vatandaş çelişkisiyle ilgilidir ve bürokratik engellerin yumuşatılmasına yönelir. Bu tür işlerin çoğunun küçük çaplı ve göstermelik olduğu açıktır. Diğer kısım işler ise sanayici/halk çelişkisiyle ilgilenir ve neo-liberal iktisat politikalarının savunulmasında, kitlelerin desteğini almakta büyük bir stratejik önem taşır. Yüksek faiz politikası, ihracata yönelme ve enflasyon aracılığıyla ortadirek ile bu dönüşüme tam bir uyum sağlayamayan işadamları-sanayiciler karşı karşıya getirilir. Sanayicilerin kendisine karşı yönelttiği şikayetlere karşı Özal hep ortadireğin çıkarlarını öne sürer. Ona göre uygulanan politikanın özü enflasyonu düşürerek ortadireği rahatlatmaktır. Sık sık ortadireğin halinden ne kadar 'müteessis' olduğunu açıklar[141]. "Kırk haramilere karşı Turgut Reis miti" yaratmaya çalışan Özal, enflasyonu dizginlemek, kuyrukları kaldırmak, tüketiciyi korumak için ithalatı serbestleştirmek, yüksek faizle tasarruf sahibini güçlendirmek gibi söylemlerle ihracata dayalı büyüme politikasını savunmaya çalışır. Amacı tekellerle mücadele ederek tüketiciyi korumaktır. 24 Ocağın daha ilk yılında özel sektörden yakınma sesleri geldiğinde Özal sanayicilere açık cephe alır. Sanayicilerin ucuz ve bol kredi, vergi iadelerinin artması, kur farklarını devletin ödemesi gibi isteklerini enflasyonist bulur, sanayicileri şimdiye kadar milletin bankadaki parasını ucuza alıp kalitesiz üretim yapmakla suçlar[142]. □ikayetçilere kendi özkaynaklarını arttırmalarını, ihracata yönelmelerini önerir. Özal'ın ortadirek savunusunun inandırıcılığı en çok bel bağladığı enflasyon sorunu nedeniyle hızla aşınır. Enflasyonun düşmek bir yana bilinçli bir büyüme stratejisi olduğunun sezilmesi ortadirek ile Özal'ın arasına açar. Öte yandan tekellerle mücadele ve tüketiciyi koruma iddiası da ihracata yönelmeyle yeni büyük tekellerin yaratılması ve Tüketiciyi Koruma Yasasının köklü önlemler içermemesi nedeniyle yalanlanır.

---

[140].Özal'ın seçimlerden sonraki ilk basın toplantısında açıkladığı işlerin büyük kısmı ortadireğe yöneliktir. Bürokrasi ve kırtasiyeciliğe son vermek, evlendirme, pasaport ve ehliyet işlemlerini basitleştirmek, imar ve mesken mevzuatını düzenlemek, dış seyahatlerde esneklik, faizlerin yükselmesiyle vatandaşa enflasyonun üzerinde gelir sağlamak, televizyon yayınının 1 saat uzatılması ve 15 dakikanın çocuklara ayrılması, dar gelirlilerin en önemli eğlencesi olan televizyondan hem eğlence hem eğitim açısından daha fazla istifade edilmesi gibi konulardır bunlar. Basın toplantısıyla ilgili haber için bkz. (Nokta 9-15 Ocak,1983 no.46 s.8)

[141].Özal'ın bu görüşleri için bkz. (Yankı, 4-10 Ocak 1982 no.562 s.37)

[142].Özal'ın bu görüşleri için bkz. (Yankı 7-13 Aralık 1981 no.558 s.20)

Neo-liberalizmin Türkiye siyasal söylemine getirdiği ya da öncekilerden daha belirgin biçimde savunduğu liberal bir görüş de ekonomik ve toplumsal alanın fazlaca düzenlenmemesi gerektiğidir. ANAP yasa ve yasaklarla kontrol altına alınamayacağına inandığı bazı şeyleri yasal alana çekerek serbestleştirmenin birçok faydası olduğuna inanır. Yasakların etkili olmadığı ve hatta tam tersine sonuçlara yolaçtığı yolunda liberal bir tesbit vardır. Ekonominin liberalizasyonu kaçakçılık, vurgunculuk gibi suistimalleri önleyecektir. ANAP'ın silah taşımayı serbestleştirme gerekçeleri bu konuda geçerli olan liberal mantığı çok güzel örnekler.Emniyetin suç oranlarını arttırabileceği gerekçesiyle karşı çıktığı bu yasa, silah kaçakçılığını önlemenin tek yolu olarak savunulur. Öte yandan gerekçede, psikolojik faktör olarak Türk ulusunun silaha düşkünlüğü vurgulanarak bu isteğin kanuni yollarla tatmin edilmesi gerektiği belirtilir. Bir diğer gerekçe, silah pazarını vergi kapsamına almaktır. Son olarak pek liberal gibi görünmeyen bir gerekçe sunulur ve "doğu olaylarında olduğu gibi tedhişçilere karşı vatandaşları ruhsatlı silahlarla teçhiz etme politikasının gereğinden" sözedilir. Ancak ne de olsa "en temel hak bireyin kendini savunma özgürlüğüdür"[143].

Siyasi olarak yeni sağın liberal temalara pek yatkın olmadığı doğrudur. Yeni sağ yönetim darbe rejiminin otoriter yasal ve kurumsal pratiklerini devralarak sürdürmüş, hiçbir önemli değişiklik yaratmamıştır. Siyasi özgürlükler konusunda Özal'ın yaptığı bir kaç demokratik açılımın hemen hepsi Avrupaya dönük mesajlar olarak yorumlanmalıdır. Bunlar arasında belki de en önemlisi TCK'nın ünlü 141,142 ve 163. maddelerinin değiştirilmesidir. Komünizm ve laikliğe karşı düşünceyi ve örgütlenmeleri yasaklayan bu maddelerde yapılan ve kamuoyunda çok tartışılan değişikliklerin Özal tarafından savunulma tarzı ilginçtir. Özal'ın bu konudaki tavrı yasaklar kalkınca hiçbirşeyin değişmeyeceği, hatta düzen dışı düşüncelere yönelik ilginin azalacağı yolundadır[144]. Özellikle dinsel özgürlüklerle ilgili konularda Özal hep korkulacak bir şey olmadığını, Türkiye'ye hiçbir şey olmayacağını telkin etmeye çalışır. Yani otoriter söylemden farklı olarak en küçük bir esnemede otomatik olarak kontrolden çıkabilecek kadar istikrarsız bir toplum algısı yoktur. Düzen için tehlike gibi görünen bazı olayları ve gelişmeleri küçümseme ve sıradanlaştırma taktiği izler. Ancak bu tutum, Özal'ın toplumsal özerkliklere karşı genel bir güven duyduğu anlamına gelmez. Burada tutarlı bir liberal ilkeden çok, toplumun bir kesimini baskı altında tutarken diğerini geliştirerek kendi iktidarını sağlamlaştırmak taktiği geçerlidir. Yani belirli durumlarda toplumsal özerklik ve özgürlük savunusu aslında iktidarın elinde bir güçlenme aracı haline gelir[145].

---

[143].İlgili haber için bkz. (Yeni Gündem,2 Mart 1986,no.8 s.12)

[144]"Bir sürü işte, işkenceydi, insanlara kötü muameleydi, şuydu, buydu,bir çok conventionlara imzamızı koyduk.141, 142, 163'ün kalması lazım. Ne kavgalar oldu, dedim ki bakın oldu da bir şey mi oldu... ne oldu, oldu, çıktı, bitti. Bazen kördüğümün çözüldüğü gibi kılıcı vurursunuz gider" (Özal, 1991a:27); ayrıca (TBKP'nin liderleri hakkında) "tevkif ederseniz adamı yukarıya çıkartıyorsunuz, esamesi okunmuyor şimdi. Serbest bırakırsanız tencere kapağı açılırsa tazyik birikir mi?" s.28)

[145].Öte yandan Özal özellikle cumhurbaşkanlığı döneminde siyasi liberalizmi daha net olarak savunmaya başlamıştır. Kendi döneminde siyasi olarak çekingen tavırlarını askeri dönemin hassasiyetleriyle açıklar. Özellikle Kürt sorununa göndermede bulunarak Türkiye'de sorunların tek parti ya da askeri yönetim dönemlerinde çıktığını, fikir hürriyetine dayalı demokratik dönemlerde

b.2. Yönetim Teknikleri

Batı'da neo-liberal yönetim rasyonalitesinin asıl olarak özerklik yoluyla yönetim olduğunu söylemiştim. Neo-liberalizm, toplumun içinden geçerek değil, bireylerin ve cemaatlerin düzenlenmiş tercihleri yoluyla yönetmek taktiğini izler. Refah devletinin "toplum" algısının ve yapılarının çözülmesiyle birey ve küçük-ahlaki cemaatler toplumun yerini alır. Neo-liberalizmin bireyi girişimci bireydir. Girişimcilik sadece ekonomik alana işaret etmez. Tam tersine girişimcilik bireyin tüm davranışlarını yönlendirmesi gereken temel bir haslet olarak yaygınlaştırılmaya çalışılır. Girişimci, kendi hayatı üzerinde girişimde bulunarak yaşam kalitesini arttırmaya çalışan, aktif, sorumlu, rasyonel, tercih sahibi bireydir. Birey böylece tüketici ve müşteri kimliğinin yanısıra, iş yaşamında başarılı, toplumsal risklere karşı kendini hazırlayan, kendinin ve ailesinin kaderinden sorumlu kişi kimliğiyle de öne çıkarılır. Öte yandan, neo-liberalizm, toplumun çözülmesini ve toplumsal bağların yerini cemaat bağlarının almasını teşvik eder. Milli-toplumsal yükümlülüklerin küçük cemaat içinde gerçekleştirilmesi yaşam tarzı ve ahlakın önem kazanmasıyla paralel gelişir. Bu açıdan Türkiye'de yeni sağ deneyimi değerlendirdiğimizde şu noktalara dikkat çekmek gerekir. Yeni sağ otoriter yönetimden zaten çözülmekte olan bir toplumsal yapı devralmış ve bu çözülüş-yeniden kuruluş sürecini derinleştirmiştir. Bu sürece paralel olarak bireysel atomlaşma ve cemaatleşme olgusu gündeme gelir. Neo-liberal yönetim tekniklerinin gelişmesi açısından önemli bir diğer nokta, siyasi yönetim ile diğer yönetim türleri arasındaki bağlantıların güçlendirilmiş olmasıdır. Bireyin gündelik davranışlarının tüketim toplumu ya da dinsellik temelinde yönlendirilmesi, aile ve ekonominin yönetimi arasındaki bağlar sıkılaştırılır. Bu temelde siyasi iktidarın kullandığı yönetim tekniklerinin çeşitlenip, çoğalması gündeme gelmiştir. Bireyin kendisi üzerindeki yönetimi, (bireyciligin gelişimi, tüketim davranışları, mahremiyet, özel yaşam, dinsel ahlak) üretim alanında işverenlerin çalışanlar üzerindeki yönetimi (kamu düzeni ile çalışma düzeni arasındaki bağlantının sıkıca kurulması), cemaatlerin birey üzerindeki yönetimi gibi farklı yönetim türleri siyasi anlam kazanırlar. Cemaatleşmeyle birlikte bireyin vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu genel toplum yerine özel ve ahlaki bir bağla kendi cemaatine aidiyet duyması olgusu güçlenir. Böylece vatandaşlıkla tanımlanan kamusal alan çözülerek farklı kamusallıklar ortaya çıkar. Türkiye'de özerklikler yoluyla yönetim tekniği, Batı'daki kadar gelişmiş değildir. Batı'da özerklik ve katılım yoluyla uzaktan yönetme teknikleri açıktan ve yasal olarak yapılır. Türkiye'de olan ise gizlenmeye çalışılan, açıkça savunulmayan bir teknik olarak uygulanır.

Türkiye'de neo-liberalizm siyasi yönetimin amacını, refah yaratacak olan piyasa güçlerinin önünün açılması olarak ortaya koyar. Yönetimin amacının kendi haline bırakıldığı zaman

---

kaynaşmanın sağlandığını söyler. Ona göre, fikir hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyeti biribirini tamamlayan üç temel hürriyet olarak Türkiye'nin izlemesi gereken rota olmalıdır.(Özal,1991a:27-28); Ona göre, küreselleşme ve bilgi toplumuna yeni bir çağı aralar ki çok seslilik ve hoşgörü de bunun kurucu parçasıdır.(Özal,1988:75)

toplumu refaha götürecek olan piyasa dinamiklerinin önünün açılması olduğu, devletin sadece buna hizmet eden bir araç olduğu gibi temalar aşırı yönetimin aslında iyi yönetim olmadığı yolundaki liberal yaklaşımı yansıtır. Ancak piyasanın gelişmesi için gerekli yasal, kurumsal ve kültürel müdahelelerin yapılması da siyasi yönetimin amacıdır. Neo-liberalizm, siyasi yönetimin etkinlik ve meşruiyet ilkesini ekonomide temellendirir. Bu dönemde üç temel anlamda "ekonomik yönetim" fikrinin savunulduğunu ve hayata geçirilmeye çalışıldığını görürüz. İlkin, siyasi yönetim, ekonominin doğal işleyiş ilkelerine saygılı ve uygun olmalıdır. İkinci anlamda siyasi yönetim piyasanın alanını genişletmek için gerekli yasal-kurumsal-kültürel müdaheleleri yapmalıdır. Nihayet siyasi yönetimin kendisinin de ekonominin ilkelerine uygun olarak, yani verimlilik temelinde yeniden düzenlenmesi gerekir. İlk anlamıyla ekonomik yönetim ilkesi yeni sağın programında açıkça ifade edilmiştir. Nitekim, dış ticaret ve parayla ilgili iksisadi liberalizasyon politikalarının hepsi bu ilkeye uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Yönetimin kendisinin de piyasa ilkelerine göre düzenlenmesini konusunu kamu bürokrasisinin dönüşümünü incelerken ele almış, kamu bürokrasisinde etkinlik adına mevcut kamu bürokrasisinin çözülerek ikili bürokrasi oluşturulması, bürokrasinin merkezileştirilmesi ve kişisel yönetimin öne çıkması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve kamu sektörünün özel sektörleşmesi gibi süreçleri incelemiştim. Burada ikinci anlamıyla ekonomik yönetim fikrini, yönetim rasyonalitesi ve teknikleri olarak incelemek istiyorum.

80'li yıllarda piyasanın alanını genişletmek için yapılan müdaheleler arasında en önemlisi kültürel-ideolojik nitelikli olanlardır. Bunun temel nedeni yasal ve kurumsal düzenlemelere girişmeden önce toplumun bu fikre alıştırılması gereğidir. Yeni sağın bu konuda kararlı olmakla birlikte önemli güçlüklerle karşılaştığı ve bu nedenle istediği kadar radikal adımlar atamadığı söylenebilir. Buna rağmen yaptığı kadarıyla bile kültürel-ideolojik iklimi bir ölçüde değiştirmeyi başarmıştır. Bu nedenle 80'li yıllar bir alıştırma ve ısındırma evresi olarak görülmelidir. Alıştırma ve ısındırma terimleri sürecin çok yavaş ilerlediği ve ikna tekniklerinin denendiği anlamına gelmez. Bankerler olayını çözümlerken işaret ettiğim gibi toplum piyasa gerçeği ile bir şok yoluyla tanıştırılmış ve yeni sağ döneminde bu tür şoklar ardı ardına gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla piyasayla ilgili değer ve tutumları topluma yaymak için kullanılan en etkili tekniğin kültürel ve ideolojik bir şok yaratmak olduğu savunulabilir. Sözkonusu bu şok taktiği Özal'ın kendisinin ve partisinin özgünlüğünü savunurken kullandığı söylemde açığa çıkar. Özal sık sık kimsenin cesaret edemeyeceği hatta tahayyül dahi edemeyeceği şeyleri yapmakla övünür. Gerçekten Özal, muhalefetin radikal kararlara gösterdiği sert tepkilerden kendisine ideolojik bir güç çıkarmayı becermiştir. Özelleştirme uygulaması ilk kez gündeme getirildiğinde bunun ekonomik öneminden çok ideolojik anlamının öne çıktığını söyleyebiliriz. Özelleştirme ilk olarak gelir ortaklığı senedi çıkarılarak Boğaziçi Köprüsü ve Keban Barajı gibi kamu mallarının satılması şeklinde gündeme getirildiğinde muhalefetten ve toplumdan çok tepki almış, hatta Özal, "ipe gideceksiniz" diye uyarılmıştır. O anki verili popüler zihniyete çok aykırı görünen köprü satışı uygulamasını Özal ısrarla savunur ve konuyla ilgili tartışmadan kendi cesaretini

kanıtlamak için ustaca faydalanır. Özal her zaman cesaretini ve hayalgücünü halka hizmet etmek aşkıyla açıklar. Köprü satışı konusunda da amacı geliri halka yaymak ve tasarrufları güçlendirmektir[146].

Özal'ın ekonomiyi toplumun gündeminin başına oturtma ve ekonominin nasıl tartışılacağını belirleme gücü onun siyasi başarısının temelini oluşturur. Türkiye'nin ekonomi merkezli büyük bir transformasyon geçirdiği ve bunun siyasi iktidarın hayalgücü, vizyonu ve cesareti sayesinde mümkün olduğu teması, toplumu içine düştüğü piyasa gerçekliğini tanımaya ve kendini ona teslim etmeye çağırır. Ekonomik sorunların temel gündem haline getirilmesi hem ANAP'ın diğer partilerden farkını vurgulayarak ona güç sağlar hem de toplumu piyasa ekonomisi hakkında "bilinçlendirir". Özal'ın söylemi toplumun dikkatini istediği yöne çekmeyi ve gündem oluşturmayı çok iyi becerir. Tüm toplumun onun dilinden konuşmasıyla dikkat siyasi sorunlardan ekonomiye kayar. Ekonominin nasıl tartışılacağını da belirlenir, işsizlik, gelir dağılımı, eğitim, sağlık harcamaları ve yatırımlar değil, ihracat, tüketim, vergi iadesi, tekeller, KİT'ler tartışılır[147]. Ancak ekonominin tartışılma tarzları nedeniyle bu bilincin çok sakat bir bilinç ya da bir tür bilinçsizlik bilinci olarak ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Piyasa ekonomisine ilişkin popüler bilinç piyasayı tam bir gizem nesnesi olarak kurar. Yani piyasa, dokunulmaması gereken özerk yasalarla yönetilen bir varlık alanı olmaktan çok, yasaları bilinemeyen gizemli bir alan olarak algılanır. Darbe rejiminden başlayarak hızla gelişen ve ANAP döneminde olgunlaşan piyasa gerçekliği özellikle ilk yıllarda son derece denetimsiz ve kaotik bir yapı sergilemiştir. Radikalliği ve hızı nedeniyle dönüşümün niteliği önemli algılama sorunlarına yolaçar. Siyasi liderlerin önderliğinde herkesin ekonomi konuşmaya başlaması yaşanan dönüşümü anlamaktan çok kafaların daha da karışmasına neden olur[148]. Burada hiç kuşkusuz Özal'ın rakamları ustaca, kafa karıştıracak şekilde kullanma taktiğinin rolü büyüktür. Yeni sağın yenilik, radikal farklılık ve dönüşüm retoriği toplum üzerinde çok etkili olur. Toplum kendi üzerinde yapılan bir deneye içtenlikle katılmaya çağrılır. Aslında yeni sağın şok etme taktiği toplumu piyasaya alıştırmanın ötesinde yeni sağ iktidar pratiklerine alıştırma işlevini görür. Çünkü yeni sağın bizzat kendisi bütün topluma yönelik büyük ve riskli bir girişim macerası olarak görülebilir.

Hızlı dönüşüm taktiği çok kısa zamanda toplumu gündelik yaşamı dönüştüren yeniliklerle tanıştırır. Hiç kuşkusuz toplumun yaşamındaki en çarpıcı yenilik dışa açılma sonucu tüketim mallarında gözlenen çeşitlilik ve bolluktur. Daha önce yabancı sigarayı kaçak içen toplum, yabancı sigara ve içki ithaline izin verilmesiyle Marlboro'suna kavuşur. 1970 sonlarının ağır kıtlık

---

146.Köprü satışıyla ilgili haber için bkz. (Nokta 5-11 Mart 1984 no.2 s.22)

147.Bu yorum için bkz. (Burhan Şenatalar, ANAP ve Liberalizm, Nokta 27 Şubat-4 Mart 1984, no.1 s.49)

148.Ekonominin iyiye mi kötüye mi gidiyor olduğu, ülkenin batıyor mu çıkıyor mu olduğu soruları kamuoyunun en önemli gündem maddesi haline gelir. Kafa karıştıran ve ekonominin gizemli bir alan olduğu duygusunu pekiştiren en ilginç sorun kamu mallarına sürekli zam gelmesi ve enflasyonun sürekli artmasıdır. Zamların neden yapıldığı ve neden enflasyonun giderek arttığına ilişkin tartışma giderek kimsenin işin içinden çıkamadığı gizemli bir hal alır. Farklı rakamlar ve zıt yorumlar karmaşasında toplum yolunu bulmakta zorlanır.

koşulların ortaya çıktıktan sonra dükkan ve vitrinlerin her çeşit malla dolması alım gücü olmasa da toplumun her kesimini farklı yollardan tüketim toplumu girdabına sokar. Yabancı malların ithali sadece tüketim arzusunu kışkırtmakla kalmaz, dışa açılmanın kendini Batı ile denk hissetmek, özgürleşmek gibi imalarını da beraberinde getirir. Dışa açılmanın bu gibi ideolojik imaları daha önce belirttiğim gibi özellikle gençler üzerinden görünür hale getirilir. Tüketim davranışı bireyin malla kurduğu ilişkiden çok, mallar üzerinden kendiyle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkiyi gösterir. Bu anlamda bireyin kendi yaşam kültürünü ve kendisi ile diğerleri arasındaki farklılıkları algılamasını ve vurgulamasını sağlar. 80'lerde kimin nereden ne aldığı, nerede oturduğu, yemek yediği, eğlendiği gibi sorular kimlik belirlemede önemli bir ayraç olmaya başlar. Böylece gündelik yaşam alanlarının metalar yoluyla ideolojikleştirilmesi gündeme gelir. Bireycilik ve küçük cemaat algısını güçlendirirken, toplumsal farklılıkları daha görünür hale getirir. 80'lerde gelişen tüketim olanaklarından yararlanmada büyük eşitsizlikler oluşması, gösterişçi tüketim ve tüketimin bir statü olarak kullanılması toplumun çözülüşünde ve farlılıkların görünür hale gelmesinde oldukça etkili olmuştur[149].

Tüketim toplumu tüketim beklentilerini ve zengin olma hayalini kışkırtır ancak tüketim olanaklarını oldukça adaletsiz biçimde dağıtır. 80'ler gösterişçi tüketim ve akıl almaz zenginlikle fakirlik ve sefaletin aynı anda artması ve aradaki farkın giderek daha fazla gösterilmesi nedeniyle piyasa toplumunun aşırı uçlar ve çelişkiler toplumu olarak yaşanmasına yolaçmıştır. Toplumsal çözülmeye yolaçan en önemli dinamik budur. Yoksullaşma, işsizlik ve geçim sıkıntısı insanın toplumsal varlığını sakatlar ve bireyi topluma yabancılaştırır. Ancak siyasi yönetim piyasanın yarattığı toplumsal sorunlar için sorumluluk hissetmez ve bireyleri bu kaotik ortamda akıllıca davranarak yolunu bulmaya, köşe dönmeye çağırır. Sanki piyasa siyasi bir öze sahip olmadan, tamamen kendi doğal dinamikleriyle işleyen ve yine kendiliğinden eşitsiz sonuçlar doğuran bir mekanizmadır. Piyasanın daha adil sonuçlar yaratması ancak onu oluşturan bireylerin herbirinin kendi çıkarını arttıracak şekilde akılcı davranmasıyla sağlanabilir. Siyasi yönetimin herhangi bir kesim lehine koruyucu bir müdahelede bulunmasındansa bireyler piyasanın sunduğu fırsatlardan yararlanmayı öğrenmelidirler. Piyasa herkese kendi gücü ve aklı kadar mükafat dağıtacaktır. Piyasa söylemi herkese umut aşılamaya çalışır. Özal'ın bir başarısı da herkesin kendini bir fırsatlar ülkesinde hissetmesini sağlamak olmuştur. Üstelik bu fırsatların hepsi zahmet çekerek yakalanmak zorunda değildir. Zahmetsizce ya da daha doğrusu emek vermenin dışında farklı zahmetlere girerek köşeyi dönmek de piyasanın fırsatları arasına girer. Bu tür fırsatlar arasında yönetimin teşvik ettiği en anlamlı fırsat, talih oyunlarıdır. Bu oyunlar yönetimin normal yollardan köşeyi dönemeyenlere sunduğu önemli bir hizmettir[150]. Geniş kitlelere umut vermenin

---

149.80'li yıllarda reklamcılığın kaydettiği büyük atılım piyasa toplumunun gelişiminin bir göstergesidir. Bir reklam şirketinin verdiği ilanda 'artık Türkiye'de yeni bir dönem başlıyor. Piyasa ekonomisinin kendi kurallarına uygun olarak işleyeceği bu yeni dönemde... reklamcı, pazarlama problemlerine yaratıcı çözümler getiren uzman olarak hizmet edecek" deniyor. bkz. (Nokta 13-19 Şubat 1984 s.51) Reklamcılığın gelişimiyle ilgili haber ve veriler için bkz. (Nokta, 18-24 Temmuz 1985, no.21 s.40)

150.80'ler Toto, Milli Piyango ve Altılı Ganyan gibi talih oyunlarının büyük bir atılımına sahne olur. İlgili haber ve rakamlar için bkz. (Nokta, 1-7 Ekim 1984, no.32 s.41; Nokta 26 Eylül-2 Ekim 1983 no.31 s.22) Bunlar yetmediği gibi yeni bir yasayla Loto ve

ötesinde kumarın ve talih oyunlarının başka bir ideolojik işlevi daha vardır. Bu işlev şok ederek kitleleri büyük dönüşüme alıştırma taktiğinin bir parçasıdır[151].

Neo-liberalizm Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de girişimciliği tüm topluma yaymak ve tüm toplumu düzenleyen genel bir ilke haline getirmek için yapılan siyasi ve kültürel müdaheleleri yaygınlaştırdı. Böylece ekonomi toplumsallığı tüketen bir ilke anlamına gelmeye başladı. Ekonomi tüm bireysel davranışı açıklayan ve düzenleyen bir genel yöntem olarak toplumsalı kendi içinde eritmeye başladı. Bireyin kendini bir girişimci gibi kurgulamasıyla ilgili değer ve tutumlar teşvik edildi. Kendi varlığına beşeri sermaye olarak bakan bireyler türedi. Girişimcilik salt bir ekonomik davranış tarzına işaret etmekten çok, rasyonel davranışıyla kendi yaşamına çeki düzen veren, bu anlamda hayatta yolunu bulmayı başaran herkesi kapsayan bir kavramdır. Burada önemli olan, herhangi bir kamusal düzenleme ve devlet müdahelesi olmadan bireyin kendi ayakları üzerinde durabilmesidir. Karşılaştıkları toplumsal sorunların çözümünü toplumsal araçlarda arayan, bireysel değil, kollektif çözümleri zorlayan insanın davranışı girişimcilik idealinin dışında kalır. Bu insanlar, devleti hala 'baba' gibi görmekle, herşeyi devletten beklemekle suçlanırlar. Oysa bu davranışları ahlaki olmadığı gibi akılcı da değildir. Çünkü devlet tüm toplumsal sorunları çözecek kadir-i mutlak bir güç değil, insanların kendi sorunlarını çözmelerini kolaylaştıracak bir araçtır. Yeni sağın yarattığı dönüşüm çerçevesinde gündeme gelen işsizlik, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi sorunlarla ilgili tartışmalar nasıl her soruna bu girişimcilik ideolojisi açısından bakıldığını çok iyi örnekler.

Risk yönetiminin özelleşmesi, tüm yaşam alanlarının piyasa modeline göre düzenlenmesi ve girişimci birey kültürünün yayılmasını ifade eder. Bu bağlamda işsizlik, hastalık, sağlık, eğitim, güvenlik gibi sorunlar toplumsal değil, bireysel yükümlülük olarak görülmeye başlanır. Benzer bir risk fikrinin bankerler skandalı sırasında nasıl ifade edildiğine daha önce değinmiştim. Toplumsal sorunları bireyin karşılaştığı ve onun çözmesi gereken riskler olarak algılama eğilimi neo-liberal yönetim rasyonalitesi tarafından olgunlaştırıldı. Bu zihniyet en çok sağlık-sosyal güvenlik ve eğitimle ilgili tartışmalarda açığa çıktı. 80'li yıllarda her iki kamusal hizmet de çok derin krizlerle sarsılmış, bizzat siyasi yönetimin ağırlaştırdığı bu durumdan çıkış yolu olarak özelleştirme önerilmeye başlanmıştır. KİT'lerin yanısıra eğitim ve sağlık-sosyal güvenlik kurumlarının yeni sağın ideolojik mücadelesinde nasıl işlevsel olduklarına daha önceki bölümde değinmiştim. Bu kurumların içine düştükleri durum özelleştirmeyi savunmak için kullanılmıştır. Sosyal güvenlikle ilgili sorun özellikle SSK hastanelerinin giderek kötüleşen durumları ve SSK'nın mali iflasa sürüklenmesi üzerinden tartışıldı. Yeni sağ, SSK sorununun çözümünde özel

---

kumarhanelere de yeşil ışık yakılır. Milli Piyango Genel Müdürü "çeşitli ekonomik sıkıntılar içinde bulunan halkın ileriye dönük iyimser ve umutlu olmasını sağlayacaktır" diyerek yeni yasayı savunur. bkz.(Nokta, 3 Şubat 1985, no.4 s.44) Kumar, lüks klüplerden sokak aralarına kadar kumar heryere yayılır. Özal eleştiriler karşısında "kumarın artması zenginlik işaretidir" der. bkz. (Nokta 3-9 Eylül 1984. no.28 s.10)

151 Örneğin, 13 Aralık 1985'de açıklanan 1 milyarlık özel milli piyango çekilişi parasal değerleri altüst ederek haftalarca kamuoyunun gündemine yerleşmiştir. 7 trilyonluk bütçede 7 milyar hasılat toplanarak 1 milyarlık ödül konulması, iktidarın şaşırtma ve büyük oynama taktiğini gösteren, "şok yoluyla kitleleri uyuşturan büyük bir tarihi icattır" bu yorum için bkz.(Başbuğ,1987:17)

sigortacılığın gelişmesini, genel sağlık sigortasına geçilmesini ve emeklilik yaşının yükseltilmesini gündeme getirdi. Her üç önlemde de sağlık sorununun yükünün kamudan alınarak, bireylere ve özel sektöre yüklenmesi sözkonusuydu. Yeni sağın emeklilik yaşının yükseltilmesini ilişkin tezleri sosyal adaletle bireysel adalet duygularını çarpıştırarak olayı ahlakileştirir. Özal'a göre SSK'nın krizinin önemli bir nedeni erken emekliliktir ve kurumu kurtarmak için yaşın yükselmesi gerekir. Erken emekli olup 20 yıl maaş almanın adil olmadığını söyler. SSK'dan emekli maaşı almak ve hizmetlerinden yararlanmak adil olmadığı gibi bu durum değişmezse kurum batacaktır. O durumda kuruma kimse güven duymamalı, batan gemiyi terkederek daha akılcı yöntemlere başvurmalıdır. Özal sigortalıları açıkça özel sigortacılığa doğru yönlendirir[152]. Görüldüğü gibi bu akıl yürütmede SSK gibi önemli bir kurumun batmasından bizzat sigortalıların asalak davranışlarında ısrar etmeleri sorumlu tutulur. İşçiler eğer bir sosyal güvenlik istiyorlarsa bunu haketmek için çok çalışmak zorundadırlar. Tersi, emeklilerin çalışanlar üzerinde haksız avantaj sağlaması, kamusal kaynakların heba edilmesi, sağlık hizmetlerinin aksaması anlamına gelir. Ayrıca işçiler akılcı davranmaya da teşvik edilirler. Kamusal hizmetlerin pek parlak bir akıbeti olmadığına göre bireyler kendi hayatların özel yönemlerle kurtarmaya çalışmalıdırlar. Siyasi ve toplumsal kaygılar nedeniyle etkin çalışamayan ve iflasa sürüklenen bir sosyal güvenlik ağına karşın piyasa mantığıyla çalışan özel sigortalar çok daha güvenilirdir. Yeni sağın bu tür teşvikleri ya da zorlamalarıyla 80'lerde özel sigortacılık büyük bir atılım yapar[153].

Eğitim konusunda da sorunu ahlakileştirici, bireyleri sorumlu tutan ve onları akılcı olmaya, özel eğitime yönlendiren bir söylem geçerlidir. Özellikle üniversite eğitimiyle ilgili söylemlerde, kamusal kaynakların yetersiz olduğu, kaynak olsa bile kamunun KİT'lerde olduğu gibi eğitim alanında da kaliteli ürün vermesinin zor olduğu, egitim sadece kamusal hizmet olmayıp, kişisel yarar sağladığı için bedelinin bir kısmının hizmeti alan tarafından ödenmesi gerektiği; zaten parası bol olanların bu kıt kaynaktan bedava yararlanmalarının önlenmesi gerektiği; zenginden alınacak paralarla yoksullara kredi verilmesi yoluyla daha rasyonel bir sonuca ulaşılabileceği gibi temalar vurgulandı. YÖK yasasıyla gelen paralı eğitim ya da para katkılı eğitim tartışmasında yönetim, ortadireğe daha muhtaç olanlar adına eğitime para katkısı yapmanın ahlaki bir zorunluluk olduğu şeklinde seslenir. Parasız eğitimden asıl yararlananın zenginler olduğu bu nedenle gerçekten muhtaç olanların okuyamadığı tezi savunulur. Parasız eğitim talebi ahlaki olmadığı gibi gerçekçi de değildir. Kamu eğitiminin içinde bulunduğu vahim durum açık olduğuna göre bireylerin bu konuda ısrar etmektense özel eğitim kurumlarına yönelmeleri daha akılcıdır. Parasını veren bu kurumlarda yüksek kaliteli bir hizmet alabilir. Benzeri bir kalitenin kamu eğitiminde de yakalanması için bireyler üstlerine düşen sorumluluğu göstermeli, paylarını

152.Özal'ın görüşleri için bkz. (Nokta, 17-23 Eylül 1984 no.30 s.32)

153.Daha 1983'de askeri yönetim bankaların özel sandıklarının SSK'ya devri için yasa tasarısı hazırlamışken, dönemin sonuna doğru bu sektör oldukça gelişmiştir. bkz. (Nokta, 4-10 Temmuz 1983 no.19 s.14; Nokta Bankacılık ve sigortacılık özel eki, 26 Mart-1 Nisan 1984 no.5) 15 Mayıs 1987'de Sağlık hizmetleri temel yasası çıkarıldı nihai amaç Genel Sağlık Sigortası'dır. bkz. (Yeni Gündem Ağustos 1987. no.9 s.33)

ödemelidir. Paralı eğitimle ilgili tartışma doğrudan neo-liberalizmin beşeri sermaye söylemiyle ilgilidir. Bu söylemde yüksek öğretim toplumsal bir yararı bulunmakla birlikte bireye de kişisel bir fayda sağlayan bir hizmet olarak kurulur. Dolayısıyla bu kişisel getirinin karşılığının ödenmesi gerekir. Beşeri sermaye kavramı eğitimi, toplumun bireye yaptığı bir yatırım olarak görür (Duman,1997). Eğitimin giderek bir piyasa malı olarak sunulmasına paralel biçimde eğitim piyasasının çeşitlenmesi özelleştirmeyle ilgili ideolojik mücadelede önemli rol oynar. Bir yandan orta öğrenim ve yüksek öğrenimde yasal ya da fiili olarak paralı eğitim yaygınlaşırken, bir yandan da yasal düzeyde eğitim birliğini bozmayan ama fiili olarak çok büyük farklılaşmaları temsil eden özel eğitim kurumları yaygınlaşıyordu. Bu kurumlar yüksek ücret ödemeye hazır olan toplumsal kesimlere kamu okullarından çok daha kaliteli bir eğitim fırsatı sundular. Bütçeden eğitime ayrılan kaynakların giderek kısılması nedeniyle çok ciddi personel, araç gereç vb. sıkıntılarla karşılaşılması; tüm kamu personeline dönük ücret politikaları, siyasi baskılar ve otoriter iş ilişkileri sonunda eğitimin insan kadrosunun giderek yozlaşması; merkezi olarak verilen ve sık sık değişen kararlarla eğitimin yaz-boz tahtasına dönmesi gibi somut sorunlar özelleştirme savunucusu iktidara malzeme sağladı. Daha doğrusu siyasi iktidar, kullanacağı malzemeyi bizzat kendi eylemleriyle yaratmıştır.

Kamusal hizmetlerin yozlaşmaya terkedilmesi ve ancak parasını ödeyebilenlerin kaliteli hizmete ulaşabilmesi, siyasi yönetimin toplumsal sorunlarla nasıl bir ilişki kurduğunu gösterir. Geniş kitlelerin iş, eğitim, sağlık, sosyal güvenlikle ilgili ağır sorunlarına karşı gösterilen kayıtsızlık, yönetimin bu tür sorunlara köklü önlemler geliştirmeyi değil, risk yönetimi çerçevesinde değerlendirmeyi tercih ettiğine işaret eder. Risk yönetiminde önemli olan, bu risklerin kökünü kazımak değil, çevresel faktörleri düzenleyerek etkisini azaltmak ya da yolaçtığı sorunlarla uğraşmaktır. Aslında Türkiye'de bu anlamda gelişkin bir risk yönetimi olduğundan da sözedilemez. Varolan daha çok bir tür idare-i maslahattır. Geniş kitlelere fuzuli muamelesi yapan yönetim onların sorunlarını pek kaale almaz.Yönetim güçsüze karşı çok acımasızdır. Kişi bir sorun karşısında ne kadar aciz ise yönetimin kayıtsızlığı o kadar büyük olur[154]. Basındaki yeni sağcı ideologlar toplumsal sorunların gündeme sokulmasını "yoksulluk edebiyatı" diye niteleyerek önlemeye çalışırlar. Onlara göre, genellikle solcuların yaptığı bu edebiyatın amacı Türkiye'nin ne kadar büyük ve olumlu bir dönüşüm geçirdiği gerçeğini gizlemek ve kitleleri umutsuzluğa sevkederek yönetime karşı kışkırtmaktır. Yeni sağ için kitlelerin eğitimli ve sağlıklı olmalarından çok, kanun ve düzene uymaları daha önemlidir. Sosyal güvenlikle ilgili sorunlar ancak doğrudan siyasal güvenliği tehdit eder hale geldiğinde ya da bu potansiyeli taşıdığı için önemsenir. Bu nedenle yoksulluk sorunu ancak, 80 sonlarında İstanbul varoşlarındaki yaşam alarm vermeye başladığında gündeme alınır.

---

[154] Örneğin yönetimin en fazla sorumluluk duyması gereken noktada en duyarsız kaldığı olaylar doğal afetlerdir. Türkiye'de yaşanan sel ve deprem gibi afetler hiç de doğal-zorunlu olmayan etkilere yolaçtığı halde yöneticiler burada da mağdurları sorumlu tutma eğilimi

Tüm dünyada neo-liberalizmin piyasanın alanını genişletmek için başvurduğu asıl teknik özelleştirmedir. Türkiye'de 80'ler özelleştirme için bir ısındırma alıştırma dönemidir. İlk başta muhalefet ve toplum tarafından çok sert karşılanan bu fikir dönemin sonlarına doğru siyasi elit içinde geniş bir kabul görmeye başladı. Özelleştirme bir fikir olarak etkili oldu ve ilk uygulamalar başladı. Ancak ekonomik ve toplumsal sonuçlarının iyice ortaya çıkması için beklemek gerekecektir. Özelleştirme, kamusal nitelikli mal ve hizmet üretimi ve sunumunun kısmen ya da tamamen özel kesime devredilmesi olarak tanımlanır (Önder,1994:17-20). Geniş anlamda özelleştirme şu farklı yöntemleri içerir: kamu kuruluşlarının mülkiyet ve yönetiminin özelleştirilmesi, kamu kuruluşlarının üretim faaliyetlerinin özelleştirilmesi, kamusal mal ve hizmetlerin finansmanının özelleştirilmesi, deregülasyon (yasal ve kurumsal serbestleştirme). Dar anlamda özelleştirme ise mülkiyet devri yöntemleri (doğrudan blok satış, hise senedi yoluyla satış, varlıkların satışı, stratejik satış, çalışanlara ve yöre halkına satış, bağış), mülkiyet devrini gerektirmeyen yöntemler ihale yöntemi, kiralama yöntemi, bayilik ve acentalık verme, yönetim devri, imtiyaz yöntemi, ortak girişim yöntemi) gibi farklı biçimler alabilir. (Duran,1994:77-78)[155]

Özelleştirme tartışmaları devlet-toplum ilişkisinin neo-liberal yönetimce nasıl algılandığına dair zengin bir malzeme sunar. Öncelikle özelleştirmeci tezin kendi kendini doğrulayan bir kehanet gibi iş gördüğünü belirtmek gerekir. Özelleştirilmesi hedeflenen KİT'ler ve kamu hizmetleri iktidar tarafından kasıtlı bir ihmalin kurbanı olmuşlardır. Böylece giderek içinden çıkılmaz hale gelen durumları hızlı ve radikal bir tasfiye için gerekçe olarak kullanılır. KİT'lerin eleştirisi neo-liberal yönetim rasyonalitesinin gelişimi için çok önemli bir idelojik işlev gördü. KİT'ler devletin ekonomiye müdahele etmesinin yolaçtığı feci sonuçları gösteren en önemli olgu olarak ortaya sürüldü. Bütçe açıklarının ve enflasyonun birincil nedeni verimsiz işleyen KİT'lerdi. Siyasi iktidarın kontrolü altındaki bu kurumlar aşırı istihdam ve kötü yönetimden zarar görüyorlardı[156]. Ancak KİT eleştirisi iki ucu keskin kılıç gibiydi. Çünkü madalyonun öteki tarafi siyasi eliti ilgilendiriyordu. KİT'lerin kötü yönetimi ve siyasetin yozlaştırıcı etkisi kaçınılmaz bir veri kabul

---

içine girerler. İstanbul'da bir derenin taşması sonucu dere yatağına yakın gecekonduların sular altında kalması olayında yönetici zihniyet "ben mi size buraya ev yapın, ben mi İstanbul'a gelin dedim" diyebilir.(...)

155."Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun" ile gelir ortaklığı senetleri çıkartılarak ve işletme hakkı devri yolları ile KİT'lerin özelleştirilmesi süreci başlamış oldu. Daha sonraki bir yasa ile KİT'ler satış için hazırlanmaya başlandı. KİT'ler bağlı oldukları bakanlıklardan alınarak başbakanlığa bağlanacak ve anonim şirket statüsüne sokulacak, TKKO nın sorumluluğu altına girecek, kamu payı %50'nin altına düşerse özelleştirilecek. 1985 yılında Morgan Guarantee Trust Company'e Özelleştirme Master Planı hazırlatıldı. KİT'ler satılabilme özelliği açısından sınıflandırıldı. TKKOİ 1985'de Sümerbank Iğdır Dokuma Tesislerine satarak ilk özelleştirmeyi yaptı. 1986 ve 87'de birkaç KİT satıldı. 1988'de Teletaş hisselerini bir bölümünün halka arz yöntemiyle satıldı Başlangıçta kamuoyuna açıklanan gerekçe kaynak dağılımda etkinliği arttırmak ve gelir dağılımında adaleti sağlamak ve mülkiyeti tabana yaymak idi. Oysa Türkiye'de 80'li yıllarda yapılan özelleştirmelerin esas amacı devlete gelir sağlamak ve bütçe açıklarını kapatmak oldu. Üstelik, bazı özelleştirmelerle özel tekel ya da oligopol yaratılmış ve etkinlik ilkesine de uyulmamıştı. 1986-1991 dönemindeki özelleştirmede gelirin büyük kısmı(%79) halka arz yöntemiyle yapılan satışlardan geri kalanı blok satış yöntemiyle yapıldı. Ancak bu eğilim daha sonra tam tersine dönecekti. Yapılan özelleştirmelerin büyük bölümü özel mal üreten ve rekabet koşullarında faaliyet gösteren KİT'lerdi. Öte yandan geniş anlamda özelleştirme teknikleri de uygulandı. Belediyelerde ve kamu kurumlarında temizlik işleri, yemek özelleştirildi. 1983'de Ankara Anakent Belediyesi, otopark ücretini toplama hakkını ücret karşılığı açık arttırma yoluyla özel kişilere sattı. (Nokta, 13-19 Haziran 1983,no.16 s.18) Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlek gibi hizmetlerin kısmen özelleştirilmesi süreci başladı.

156.Kamu sektörüne yönelik özelleştirmeci tezlerin eleştirisi için bkz. (Polatoğlu (haz.) 1994)

ediliyor, neden zorunlu olarak kamu mülkiyetinin yozlaştırıcı olduğu sorusuna ise yanıt verilmiyordu. Sanki siyasetin ve kamu adına yetki kullanan bir gücün bulaştığı her iş baştan yozlaşmaya mahkumdu. Böylece siyasi yozlaşma eleştirilirken ustaca kamusal mülkiyet ve kamusal hizmet de çöpe atıldı. Paradoksal biçimde siyasi elit kendi varoluş zeminini yoketmeye karar vermiş gibi görünüyordu. Siyasi iktidar bir yandan KİT'leri arpalık olarak kullanmaya devam ederken öte yandan kendi eyleminin sonuçlarından özelleştirmeyi savunmak için malzeme sağlıyordu. Ancak oklar nedense siyasi iktidara değil, KİT ve kamusal hizmet kavramlarının kendisine yöneliyordu.

Neo-liberalizmin yönetim tekniklerinden en önemlisi kamu düzeninin sağlanmasıyla ilgili işlevlerin bir kısmını işçiler üzerinde işyeri düzeyinde uygulanan disiplin yoluyla işverenlere devretmesidir. Bu nedenle çalışma ilişkileri özel bir siyasi anlam kazanır. Neo-liberal politikalar çalışma ilişkilerini de piyasa ilişkisi doğrultusunda dönüştürmeyi hedefler. Piyasa ilişkilerinin ve kültürünün topluma yayılmasının önünde en önemli engel olarak sendikalar görülür. Piyasa denk ve özgür bireyler arasındaki gönüllülüğe dayalı sözleşme ilişkilerini ifade eder. Bu anlamda toplumsal yaşamın bir çok boyutu tarihsel süreç içinde piyasa ilişkisi olarak kurgulanmaktan uzaklaşmıştır. Hiç kuşkusuz işçi-işveren ilişkileri liberalizmin tanıdığı anlamda piyasa ilişikisi olmaktan çıkmıştır. Toplu sözleşme ve grev hakkının tanınması, ücret ve çalışma koşullarıyla ilgili standartların devlet tarafından belirlenmesi gibi unsurlar, piyasa idealine aykırıdır. Refah devleti eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanları piyasa mantığı dışında kamu yararı olarak örgütlerken, sendikaların da güçlenmesine, çalışma ilişkilerinin yarı-kamusal bir alan gibi görülmesine yolaçmıştır. İşçi-işveren ilişkisi iki kişi arasındaki bir sözleşme değil, belirli hak ve yükümlülükler çerçevesinde üstlenilen bir kamu görevi gibidir. Sendikaları zayıflatıcı önlemler darbe döneminde yapılan anayasa ve yasalarla başlamıştır. Yeni sağ ise bu yasal çerçeveyi hiç esnetmediği gibi uygulamada yasaların çok daha ötesine geçer (Sönmez,1984; Güzel,1987). Yeni sağ, çalışma ilişkilerinde 1980 öncesinde dengenin işçiler lehine bozulmuş olması tesbitinden kalkarak sermaye lehine çok boyutlu bir atağa geçer[157]. İşçilerin dayanışmayla sağladıkları ideolojik bilinç ve güç, ilk kez sermaye tarafından taklit edilmeye başlar. Aslında burjuvazinin güçlü bir ideolojik sınıf örgütü etrafında toplanma eğilimi 1970 sonlarında başlamış ancak darbe ve yeni sağ döneminde devlet desteği sayesinde güçlü bir konum edinmeyi başarmışlardır.

80'lerde çalışma ilişkileri yeni ve güçlü bir siyasi anlam edinir. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı iç ve dış tehdit büyük ölçüde işçilerin aklını çelmeyi başarmış, çalışma düzenini bozduğu gibi siyasi istikrarı da bozmuştur. Dolayısıyla siyasi yönetim ile çalışma ilişkilerinin yönetimi arasında doğrudan bir bağ vardır. İşverenler artık işçilerle ilişkilerinde bir tür kamu görevi görür gibidirler. İşverenler paradoksal olarak hem işçiler üzerindeki faaliyetleri açısından serbest

bırakılmış, hem de bu serbestliğin sermaye lehine kullanılması denetim altına alınmıştır. Neo-liberalizmin özerklik yoluyla yönetimi uyguladığı en önemli alan çalışma ilişkileri alanı olur. İşveren yasayla ve yasayı aşan teamüllerle çok geniş bir serbestlik edinmiş ve bu gücünü kamu düzeninin gerekleriyle uyumlu olduğunun bilinciyle kullanmıştır. İşçiler konusunda yasal düzenlemeler sadece işverenin keyfi otoritesini mümkün kılan araçlar olarak ifade edilmişlerdir.

Yeni sağın çalışma ilişkilerine yönelik politikasının temelleri o sırada MESS yönetiminde olan Özal önderliğindeki işverenlerin 1976'da imzaladıkları bir ortak metinle atılmıştır (Tuşalp, 1990:395). Bu metin, grevlerde geçen sürelere ilişkin işverenin herhangi bir ödeme yapmayacağını, işçilerin yönetime katılma hakkının tanınmayacağını, disiplin kurullarında çoğunluğun işverenlerden oluşacağını, işverenin hizmet akdini fesih hakkının olacağını, haftalık çalışma süresinin sözleşmelerle kısaltılamayacağını, akit yapma serbestliğini, kıdem tazminatının yasal şartları aşmaması vb. gibi toplu sözleşmelerin gücünü sınırlayan ilkeler içeriyordu[158]. Askeri yönetim çalışma ilişkilerine kamu düzeni açısından bakarak sıkıyönetimin asıl müdahele alanlarından biri haline getirdi. Burayla ilgili sorunlar o kadar askerin işi olarak görüldü ki bir sıkıyönetim bildirisinde şu uyarı yapılıyordu. "İşçi-işveren ilişkilerinin mevcut yasa hükümlerine göre yürütülmesi ve birinin diğerinin hak ve hukukuna tecavüz etmemesi hususu, kamu düzeniyle ilgili olduğu cihetle bunun sağlanmasında Sıkıyönetim Komutanlığı'nın görevli ve sorumlu olacağı açıktır...işçi-işveren anlaşmazlıklarının giderilmesinde Çalışma Bakanlığının sorumlu olduğunu vurgulamak ve bu alanda esasen işleri çok yoğun olan sıkıyönetim komutanlığını meşgul etmemek gerekli"dir (a.g.e.,419). Askeri yönetim döneminde YHK da 1976 ilkelerini benimser tarzda iş gördü[159]. 1976'daki ortak metnin önerileri yeni sağ döneminde 1984 tarihli TİSK ilkeleri ile yeniden canlandırılır. TİSK üye sendikalara toplu sözleşmelerde iş yasasının verdiğinin üzerinde hiçbir şey vermemek talimatını vererek toplu sözleşmeyi anlamsız hale getirir[160]. Hemen arkasından çıkarılan MESS'in prensip ve hedefleri ise TİSK kararlarını

157.TİSK başkanı Halit Narin, "20 yıldır biz ağladık onlar güldüler, eskiler sizin yasalarınızdı, bunlar da bizim, biraz da siz ağlayın" diyerek yeni dönemin rotasını çizer.(akt.Tuşalp,1990:397)

158.Özal'ın önce bir işveren sonra MESS yöneticisi olarak en belirgin özelliği katı bir sendika düşmanı olmasıydı. Sendika ağalarından yakınıyor, en önemli işin işçilerle sendikaların arasına açmak olduğuna inanıyordu. 1976'da MESS YK üyesi iken sert usüllerle işçi-işveren arasındaki bazı anlaşmaları engellemişti. 1979'da MESS başkanı olduktan sonra grup sözleşmesi stratejisi uygulayarak sendikaları toplu greve zorlama ve zor duruma düşürmeyi amaçladı. MESS ile hükümet işverenleri işçiye karşı çok uzlaşmaz bir siyaseti izlemeye zorladılar. Bu amaçla ihraçlar bile gündeme gelmişti. Özal MESS ilkelerini ihlal eden işverenlere karşı savaş açarak iş aleminde ideolojik dayanışmayı örgütledi. Nitekim bu tutum uzun grevlere yolaçtı. 1979'da başabakanlık müşteşarı iken TSKK oluştururak sendikaların alanını daraltmak istedi. 1979'da Aydınlar Ocağında sunduğu tebliğde grevlerin kalkması ve toplu sözleşmelerin ülke düzeyinde örgütlü tek bir işçi ve işveren sendikası ile hükümet arasında yapılmasını önerdi. Özal'ın işverenliğiyle İlgili haber için bkz. (2000'e Doğru, 1988, no.15 s.14)

159.Toplu iş sözleşmelerinde devletin ülke ve milleti ile bütünlüğüne, milli güvenliğe ve kamu düzenine aykırı hükümler yer almayacaktı. Ücret artışları ülkenin ve işletmenin ekonomik durumuna göre ayarlanacaktı. Sıkıyönetimin çalışma yaşamına ilişkin yasakları ve Çalışma Bakanlığının Sık. Komutanlığı gibi çalışması nedeniyle ücretler çok hızla aşındı. Evren konuşmalarında sendika ağalarını lüks içinde yaşayan asalaklar olarak çiziyordu. Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide Sosyal Güvenlik Bakanı olurken, DİSK hakkında dava açıldı. (Tuşalp,1990:403-408)

160.TİSK'in 8 ilkesi, devletin işçi ve işveren kesimine verdiği düzenleme yetkisini tekeline alma amacını taşır. Bu ilkelerin ilki işverenleri "grup sözleşmesine zorlar. ikinci olarak grev ve lokavtta geçen süre için işçiye hiç birşekilde para ödenmemesini öngörür,disiplin kurullarında işverenlerin çoğunlukta olması, tabanı belirlenen ama tavanı açık olan haklarda iş yasasındaki hakların ötesine geçilmemesi, işverenin serbestçe hizmet akdi yapma ve feshetme hakkını kaldıran veya kısıtlayan hükümlerin kabul edilmemesi.hiçbir şekilde karara katılma anlamına gelmemek kaydıyla beşeri ilişkiler yönünden bazı işletme içi kurulların kabul

daha da sertleştirir. İşçilere yönelik işveren kuşatması son olarak Özal'ın önerdiği Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu ile tamamlanır. TİSK sadece özel kesimi bağlarken, TSKK aynı ilkeleri kamu için de geçerli kılar. Böylece Kamu işvereni de sendika kuracak ve tek tip sözleşme uygulayabilecektir[161].

1980 sonrasının çalışma yaşamıyla ilgili yasaları da TİSK'in 1980 öncesinde ifade ettiği talepler doğrultusunda şekillendi. Görüldüğü gibi bu yasal ve ilkesel çerçevenin anlamı sendikal faaliyeti imkansızlaştırmaktır. Nitekim yeni yasanın görünen ve görünmeyen engelleri 80 sonrasının ilk grev uygulamasından itibaren ortaya çıkar[162]. 80'li yıllar giderek ağırlaşan biçimde işçiler ve sendikalar üzerindeki baskıların artmasına tanık olur. Neo-liberalizmin bir kurumu olarak fabrika ve işyeri işverenlerin işçiler üzerindeki çeşitli baskılarının yuvası haline gelir. İşyerinde kurulan otorite işçilerin siyasal olarak pasifleştirilmesini de hedefler. Sendikal faaliyet ve sendikalı işçiler üzerindeki baskılar ve işten atılma korkusu işçilerin suskunlaşmasını sağlar[163]. İşveren açıkça yasaya aykırı davranmaktan da çekinmez. Çoğu durumda dava açılsa bile 'atı alan üsküdarı geçer'. İşverenler için şu strateji çok tipiktir: İstediğini yap, karşı tarafı terörize et, hukuk yoluna gitmesi önemli değil, nasılsa bir şey çıkmaz. Gerçekten de herşey güçlüden yanadır[164]. Hukukun işçi-işveren arasında tarafgir olması ve fiili nedenlerle adaletin gecikmesi siyasi iktidar ile toplumsal iktidarın nasıl bütünleştiğini gösterir. İşverenin işçi üzerindeki gücünü pekiştiren yasalardır. Yasalara güvenerek işveren daha çok sorun çıkardıkça yargı daha da işlemez hale gelir, yargı işlemeyince işveren daha da rahat sorun çıkarmaya başlar[165].

---

edilebileceği, işçi sendikalarının ve işçilerin yasadışı davranış ve eylemlerine müsamaha gösterilmeyeceği, kıdem tazminatının kanuni limit içinde kalacağı, prensiplere uymayanların Merkezi Dayanışma Fonundan yararlanamayacakları belirtilir. TİSK Teşkilatlanma, Dayanışma ve Toplu Sözleşmeler Prensip Tavsiye ve Hedefleri s.9) TİSK metni için bkz. (Nokta, 23-29 Nisan, 1984 no.9 s.8)

161.TSKK prensiblerine göre YHK'nın bağıtladıkları dışında yeni haklar tanınmayacaktır. Öte yandan, TSKK'yla ilgili başbakanlık genelgesi prensiblerin özel kesim için de geçerli olacağını belirtir. bkz. (Nokta, 18-24 Haziran 1984 no.17 s.51) ; (Nokta, 20-26 Ağustos, 1984 no.26 s.46) TİSK ve TSKK ilkeleri, iş güvencesine ilişkin hükümlerin toplu sözleşmelerde yeralmasını kabul etmezler.

162.İlk grevle ilgili haber için bkz. (Nokta,8-14 Ekim 1984,no.33 s.50)

163.Yasa işgüvencesi sağlamadığı için işçiler toplu sözleşme sırasında sudan nedenlerle işten çıkarılırlar. bkz. (Nokta, 5-11 Kasım no.37 s.44) MESS işçilere sendika değiştirmeleri yönünde baskılar yapar. Yasaya karşı uygulamalar çok yaygınlaşır. bkz.(Nokta 26 Mart-1 Nisan 1984,no.5 s.46) Sendikalı işçiler sudan gerekçelerle işten atılır. MESS işvereni de aşarak 1980 öncesi sendikal eğitim görmüş işçileri atar. MESS, işverenin tekil ekonomik çıkarını çok aşacak biçimde ideolojik bir kaygıyla davranır. bkz.(Yeni Gündem, 24-30 Mayıs 1987 no.64 s.28) İşverenler toplu sözleşmeden doğan hakları ödemezler, hak grevi olmadığı için mahkemeye gidilir ama ödenmeyen alacaklar giderek artar. Yasayı zorlayan keyfi baskılara bir örnek, bir grev sırasında derme çatma bir tuvalet yapıldığı için 9 grevci hakkında dava açılmasıdır. Yasa, grev sırasında çadır baraka gibi barınakların kurulmasını yasaklamıştır, bu nedenle iddianamede tuvalet gibi birşey yapmanın ardındaki asıl maksadın grevci işçilerin soğuktan korunması olduğu savunulur. bkz.(Yeni Gündem, 13-19 Eylül 1987, no.80 s.33) İşveren uyuşmazlıktan korkmaz çünkü uyuşmazlıklarda arabuluculuk yapacakların çoğu özel sektör temsilcisi gibidir. bkz.(Nokta, 10-16 Eylül 1984,no.29 s.46)

164.Bir fabrikada işveren işçilerine şöyle seslenir: "Bu iktidar bizim. Size yeni bir 12 Eylül mü lazım. Sıkıyönetimin kalktığını duyunca hemen yeşillenmeye başladınız. Hepinizi kapı önüne koyarım, kimse bana birşey demez. Geçti artık o eski günler. Şurada doğru dürüst edebinizle çalışın. Sendika gibi anarşi işlerine burnunuzu sokmayın" bkz.(Yeni Gündem, 9-15 Haziran 1986, no.14 s.30) İş mahkemelerindeki aşırı yığılma nedeniyle davalar yılan hikayesine döner.bkz. (2000'e Doğru, Ocak 1989 no.5 s.32) Yığılmanın en önemli nedeni, iş yasalarındaki belirsizlikler ve işverenlerin yasadışı uygulamalarıdır. SSK, Bölge Çalışma Müdürlükleri, Çalışma Bakanlığı ve Adli Tıp çok yavaş çalıştığı için davalar daha da gecikir.İşverenler mahkeme kararlarına da uymayabilirler.

165.Son olarak neo-liberalizm egemenliği altında filizlenmeye başlayan yeni tür iş ilişkilerine dair üç örnek vermek istiyorum. Bunlardan ilki sözleşmeli personel uygulamasıdır. Yüksek ücrete karşı, güvencesiz bir konum sağlayan bu uygulamayla KİT'lerde çalışan işçi ve memurlar yarı rıza-yarı zorla sözleşmeli olmaya zorlanmışlardır. bkz.(2000'e Doğru, 1988, no.30 s.44) İkincisi Tekel'in ilanla açık eksiltme yöntemiyle işçi alacağını duyurmasıdır. (Başbuğ,1987) Üçüncüsü Emsan çelik tencere pazarlama şirketinin yeni bir işletme felsefesi sunmasıdır. Japonların marşlı, jimnastikli işletme anlayışını uygulamaya sokan şirket, çalışanlar arasında aile ortamı

c. Milliyetçi-Muhafazakar Yönetim Rasyonalitesi

c.1. Yönetilen Nesne ve Yönetim

Yeni sağın, varolan toplumu iki tür eleştiriyle dönüştürmeye çalıştığını söylemiştim. Yeni sağın topluma yönelik siyasi eleştirisi aslolarak milliyetçi-muhafazarlık anlamına gelir. Yeni sağ kendini serbest piyasacı, milliyetçi ve muhafazakar bir iktidar olarak sunar ve toplumu bu doğrultuda dönüşüme zorlar. Yeni sağın milliyetçilik söylemi tam da otoriter rasyonalitenin toplum algısını yansıtır. ANAP programına baktığımızda milli hedefler etrafında birleşmek, medeni ve ölçülü bir siyaset, kavgadan uzak olup, ikna, uzlaşma ve fikirlere hürmet etmek gibi kavramların siyasetin tanımında çok öne çıkarıldığını görürüz. (1983:5) Siyaset çekişme ve bölücülükten uzak bir fazilet ve hizmet yarışı olmalıdır. "yakın tarihimizde cereyan eden üzücü olaylar ...milli birliğin muhafazasının ne kadar önemli olduğunu göstermiştir Program, partinin boş siyasi çatışmalardan kurtularak milletine hizmet etmesini mümkün kılan temel koşulun milleti bölücülük, terör ve anarşiden kurtaran 12 Eylül darbesi olduğunu giriş bölümünde teslim eder. ANAP, darbenin sağlamış olduğu "milli birlik ve bütünlüğün tartışma konusu dahi yapılmamasını" kendi program hedeflerinin gerçekleşmesi için temel şart olarak görmektedir. Ayrıca Özal'a göre, cesaretle milletin çağrısı üzerine duruma müdahele edilerek kardeş kavgasının önlenmesi Türk devletinin bölünüp parçalanmaktan kurtarılması her türlü takdirin üzerindedir (Özal,1990). Hatta Partinin temel felsefesi 12 Eylüle nasıl gelindiğinin muhasebesi üzerinde temellendirilmiştir (Özal,1984:329).

Elbette ki programa yansıyan, milliyetçi söylemin resmi yüzüdür. Partinin önemli bileşenlerinden birini oluşturan eski MHP'nin darbeden çok darbeci söylemini merkeze taşıyan ANAP böylece otoriter yönetimin tüm teknikleriyle kolayca eklemlenmiştir. Partinin genel söyleminde aşırı milliyetçi öğelerin öne çıkmamasının nedeni, bu konuyla ilgili toplumsal dönüşümün zaten tamamlanmış olmasıdır. Bu nedenle parti kanun ve düzen sorununu kendi eylemiyle çözmesi gereken bir sorun olarak değil, kendi varoluşunu mümkün kılan bir başlangıç koşulu olarak görür. Yeni sağın milliyetçi söylemi anarşi ve terör toplumundan bir kanun ve düzen toplumu çıkarmak konusunda otoriter zihniyetle tamamen aynıdır. Bu nedenle otoriter yönetimin toplumu algılayışıyla ilgili analiz yeni sağ için de geçerlidir. Ancak yeni sağın farklılığı bu sentez içinde milliyetçiliğin neo-liberalizmle ve muhafazakarlıkla eklemlenmiş olmasıdır. Türk-islam Sentezini devletin resmi görüşü haline getirerek, dinsel muhafazakarlaşmaya yol açanın darbe rejimi olduğu açıktır. Ancak darbe yönetimi islama karşı hep tedirgin yaklaşmış ve onu merkezi denetim altında tutmaya çalışmıştır. Yeni sağ yönetimde ise islami muhafazakarlık, özerkliğini

---

gibi yeni bir dayanışma havası yaratmak amacıyla düzenli toplantılar yapar, çalışanlar şirketlerini "hey hey Emsan" diye bağırarak kutlarlar.bkz (Nokta, 8 Eylül 1985, no.35 s.40)

ilan ederek, yönetimin temel ayaklarından biri haline gelir. Dolayısıyla kanun ve düzen sorunun algılanışında ve önerilen çözüm yollarında islamileşme daha önemli bir yere oturur. Emniyet gücünün dini-milli bir kuvvet olarak örgütlenmesi, Güneydoğu sorununun ağırlaşmasıyla birlikte bölgenin islamileştirilmesi gibi uygulamalar yeni sağ iktidar altında güçlenir.

Milliyetçi söylem toplumu bir millet olarak kurar. Millet, siyasi bir kavram olmaktan çok, toplumsal ve kültürel bir varlık alanına işaret eder. Milletin kültürcü-organik kavranışında geleneksel, dinsel, manevi değerler, ortak tarihsel geçmiş, etnik yapı, dil ve kültür öne çıkarılır. Milliyetçi söylem Türk milletini aralarında etnik farkların olmadığı, etnik gibi görünen farkların da önemli olmadığı, işbölümü çerçevesinde mesleklere ayrılmış ama sınıflaşmış olmayan,büyük bir tarihi geçmişin mirasçısı olarak çok güçlü milli ve dini duygulara sahip, devlet-millet-ordu özdeşliğine yaslanan, organik bir bütün olarak görmek ister. Dolayısıyla bu organik bütünlüğü zedelediğini varsaydığı herşeye karşı aşırı duyarlıdır. Bu bakış açısından Türk milleti millet olma vasfını büyük ölçüde yitirmiştir ve yönetimin asıl hedefi bu vasfı yeniden kazandırmak olmalıdır. Yönetimin asıl konuları kanun ve düzen sorunun yanısıra özellikle dini-milli kültürle ilgilidir. Varolan toplumun dönüşüme ihtiyaç duyduğu asıl konu budur.

Yeni sağın toplumu algılayışında din olgusu önemli bir yer tutar. Muhafazakar söylemde din, toplumu birarada tutan bir doku harcıdır. Ayrıca devlet ile milleti birleştiren, siyasi yönetime meşruiyet sağlayan ve otoriteye itaati kolaylaştıran bir köprü gibidir. Din tanınması ve saygı gösterilmesi gereken bir toplumsal gerçekliktir. Din Allahla kul arasındaki özel bir inanç meselesi olmaktan çok, önemli siyasi imaları olan bir toplumsal olgudur. Toplumun geleneksel olarak ortaya çıkarmış olduğu dinsel toplumsal güçler yani tarikat ve cemaatler siyasi yönetim için tehdit değil, yönetim kolaylığı sağlayan araçlardır. İslama göre temel ayrım zengin fakir ayrımıdır islam sınıfları tanımaz. Fakirle zengin arasında da zorunlu bir çatışma yoktur. İslam dini fakirle zengini de birbirine yakınlaştırır. Din zenginin fakire yardım etmesini gerektirir. Özal partinin sosyal adaletçilik anlayışının islama dayandığını söyler. Bunun esası zenginden alıp, fakire vermektir[166]. Ancak islam zenginliği sever ve teşvik eder. İslamın sosyal adaleti zengini fakirin seviyesine indirmek değil, herkesi zenginleştirmektir. Zenginlerin zenginliğinden mutlu olan bu islami sosyal adalet anlayışı, fakiri daha çok çalışmakla görevlendirir. İslam aileyi de toplumun asıl birimi olarak güçlendirir. Aileyi gerçek bir dayanışma ve otorite yumağı haline getirir. Devlete saygı, ana babaya saygı ile başlar. Ailede babanın karısı ve çocukları üzerindeki otoritesi devletin toplum üzerindeki otoritesinin mikro ölçekli modelidir. Aile dış tehditlere karşı hemen bütünleşen, kendi içindeki tartışmaları dışarıya yansıtmayan, sorunların maddi sınırlar ve otoriter kararlar çerçevesinde çözümlendiği, tüm üyelerinin ortak çıkarlar ve kimlik etrafında kenetlendiği, söz ve karar hakkının belirli bir hiyerarşiye göre dağıtıldığı, karşılıklı şefkat-himaye ve yürekten itaat ilişkisinin geçerli olduğu bir kurum olarak toplumun siyasi örgütlenişinde son

---

166.Özal'ın bu yorumu için bkz. (Nokta 9-15 Ocak 1985 no.46 s.16)

derece önemlidir. Siyasi yönetim çoğu zaman toplumu büyük bir aile gibi örgütlemek ister. Görüldüğü gibi islam, siyasi yönetim için çok önemli olan çeşitli toplumsal işlevleri yerine getiren bir din olarak yorumlanır. Milli ve manevi değerlerine saygılı muhafazakar bir toplum ideali yeni sağın toplumu dönüştürmek istediği asıl alanlardan biridir. Bunun yöntemi dinsel özgürlüklere ve örgütlenmelere serbestlik tanımaktır. Burada yeni sağın toplumun kurucu parçası olarak gördüğü dini siyasi yönetimi sınırlayan, müdahele tarzı ve sınırlarını belirleyen, kendi özerk dinamiklerine bırakılması gereken bir olgu olarak algıladığını görüyoruz. İlerde değineceğim gibi bu özerklik algısı siyasi yönetim tekniği olarak cemaatler eliyle yönetmek sonucunu doğurmuştur.

Yönetilen nesnenin milliyetçi-muhafazakar algılanışında Aydınlar Ocağı belirleyici olur. Buna göre kanun ve düzenin bozulmasının en önemli nedeni toplumun manevi dokusunun bozulmuş olmasıdır. Maddiyatçı, çıkarcı, bencil, aile, din, devlet gibi otoriteleri tanımayan bireylerin türemesinde islamın geriletilmiş olmasının büyük önemi vardır. Daha önce belirttiğim gibi benzer bir analiz darbe yönetimi tarafından da benimsenmişti. Ancak yeni sağın muhafazakarlığını otoriter milliyetçilikten ayırdeden yönü, islamın geriletilip, toplumun manevi dokusunun zedelenmesinde modernist devlet müdahelelerini asıl sorumlu olarak görmesidir. Devletin islama yönelik bu tavrı milli güvenliği sarsıcı sonuçlara yolaçınca neyse ki devletin de aklı başına gelmiştir. Burada muhafazakarlığın temel bir ilkesi ortaya çıkar. Toplumun geleneksel dokusu ve özellikle din fazla devlet müdahelesine gelmeyen, serbest gelişimine bırakılması gereken yarı-doğal bir varlık alanı olarak görülür. Bu alana yapılacak olan her müdahele sonuçta amaçlananın tersi sonuçlar vermeye ya da hiç öngörülmedik başka sorunlara yolaçmaya mahkumdur. Devlet müdahelesi hem dinin aşırı siyasallaşmasına hem de sapık fikirlerin güçlenmesine yolaçmıştır. Dolayısıyla dinin gelişimi serbest bırakılmalıdır. Ancak yeni sağın muhafazakar söylemi liberalizmden çok milliyetçilikle eklemlenir. Din serbest bırakılması gereken değil, milli güvenlik açısından devlet eliyle desteklenmesi gereken bir olgudur. Neo-liberalizmin piyasaya yasal, kurumsal, kültürel koşulları siyasi yönetim tarafından hazırlanması gereken bir şey olarak baktığı gibi neo-muhafazakarlık da dinsel topluma aynı şekilde yaklaşır. Dinin toplumsal gücünün yeniden, özel bir müdaheleyle tesis edilmesi gereği, daha önceden devlet tarafından tahrip edilmiş olduğu inancına dayanır.

Yeni sağ söylemde muhafazakarlık, öncelikle milliyetçilik daha sonra liberalizm ilkelerine eklemlenerek anlam kazanır. Milliyetçi-muhafazakarlık terimi yeni sağın kendini 1980 öncesinden ve diğer sağ partilerden ayırdetmek için kullandığı bir terimdir. 1980 öncesinin sağ-sol çatışmasıyla ve bu çatışmanın bir tarafını oluşturan merkez sağ partiyle hiçbir süreklilik taşımadığı mesajını vermek isteyen ANAP, sağ ve sol kavramlarını reddederek, kendini sağcı değil, milliyetçi-muhafazakar olarak tanımlar[167]. Milliyetçi-muhafazakarlık, solculuk karşıtlığı ile

tanımlanan sağcılık karşısında daha pozitif anlamlar yüklenir. ANAP, kimseyle kavga içinde olmadığına sürekli işaret eder. Yeni sağ kendini hep, milleti gereksiz yere bölmüş olan rasyonaliteyi aşmış ve herkesi kucaklamaya hazır olan kapsayıcı bir güç olarak anlatır. Milliyetçi-muhafazakarlık partinin resmi söyleminde tam da bu siyasi iddiayı anlatmak için öne çıkarılır. Milletçe bütünleşme arzusunu yansıtır. Milliyetçilik, milletine hizmet etmek, onu büyük bir güç haline getirmek çabasını yansıtır. Muhafazakarlık ise milli kültürün özünü oluşturan milli-manevi değerleri korumak ve geliştirmektir. Muhafazakar bakış, korunup geliştirilecek en önemli milli unsurun din olduğuna inanır. Devlet ile millet kaynaşmasını sağlayacak ve milli-devleti güçlü kılacak şey, toplumun dinsel dokusunun korunmasıdır. Böylece milliyetçilik ile muhafazakarlık içiçe geçer. Muhafazakarlık, milli-devleti kendi değerlerinin gerçekleşmesi için koşul olarak görür. Siyasi yönetim milli-dini değerlere sadece saygılı olmak gibi tarafsız bir konum almamalı, bizzat bu değerlerin muhafazası ve geliştirilmesi için müdahele etmelidir. Yani muhafazakarlık sivil toplumcu-liberal değil, daha çok milliyetçi-devletçi bir yorumla anlam kazanır. Dinin devlet tarafından yönlendirilmesi ve milli devletin gereklerine uygun hale getirilmesi muhafazakarlığa ters düşmez. Öte yandan bu müdahele dinin toplumsal önemini daraltacak değil, genişletecek tarzda yapılmalıdır. Dinsel muhafazarlığın neo-liberalizm ile eklemlendiği nokta islamın bir ticaret ve zenginlik kültürü olarak yorumlandığı noktadır. Özal'a göre islam, zenginliği sever ve teşvik eder. Milli ve manevi değerlerine sadık kalırken aynı zamanda başarılı bir işadamı olmak yeni sağın ideal vatandaş modeline işaret eder. İş başarısı ve zenginlik ile islami muhafazakarlık karşılıklı olarak birbirlerini güçlendiren iki öğedir. Öte yandan neo-liberalizm bir yandan piyasayı genişletirken bir yandan da toplumu islamileştirmeyi siyasi meşruiyet ve istikrar açısından faydalı görür.

Muhafazakar yönetim öncelikle inanç özgürlüğüne saygılı olmak şeklinde yorumlanmıştır. 80'li yıllarda inanç özgürlüğü sorunu çerçevesinde tartışılan en çarpıcı sorun üniversiteli kız öğrencilerin türban sorunu oldu. 80 sonlarına doğru artan islamileşme toplumun ve devletin bazı kesimlerinde ciddi bir tehdit olarak tartışılmaya başladığında üniversitelerdeki türbanlı öğrenciler daha görünür hale geldiler. Türbanlı öğrencilerin okula alınmaması ya da derslerden çıkarılması gibi girişimler direnişlere ve protesto eylemlerine yolaçtığı zaman bu sorun YÖK, üniversiteler, hükümet, cumhurbaşkanı, islami kesimler ve aydınlar arasında uzun süren bir mücadelenin konusu oldu[168]. Görünüşe bakılırsa her iki taraf da inanç özgürlüğü ve laikliği savunuyordu. Sorun neyin inanç özgürlüğü kapsamına girdiği ve neyin laikliği tehdit ettiği sorunuydu. ANAP'ın bu konudaki resmi görüşü türban sorununa liberal bir yaklaşımı içerir. Yani türban,

---

[167] Milliyetçi-muhafazakar görüşe göre, sağ ve sol kavramları "bizim sosyal bünyemize uymaz" Halil Şıvgın ile söyleşi için bak.(Nokta, 7-13 Mayıs, 1984 no.11 s.24)

[168] Bu konuda ANAP biraz çekinerek de olsa türban lehinde tavır aldı ve YÖK yasasına "dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması serbesttir" diye bir madde eklemeyi başardı. Ancak, Evren'in Anayasa Mahkemesine başvurusu üzerine bu madde 1989'da iptal edildi. ANAP yeniden atağa geçerek 25 Ekim 1990'da "Kadınların Sosyal Statüsünü Düzenleyen Kanun Hükmünde Kararname" ile üniversitede türbana izin verdi. bkz.(Kırçak, 1993:345) Buna göre yürürlükteki yasalara aykırı olmayan her kıyafet serbestti. Sorun hukuki düzeyde gecici olarak çözülmüş gibi görünse de taraflar arasındaki tartışma hiç bitmeden, hatta keskinleşerek sürüp gitti.

islamcıların iddia ettiği gibi Allah emri olduğu için değil, bireysel bir inanç sorunu, bir tercih olduğu için serbest bırakılmalıdır. Burada devletin bu bireysel inanç tercihine karışmaması laikliğin gereği olarak konulur. Türban konusundaki yaklaşımın liberalliği yeni sağın din yönetimindeki genel tutumunu yansıtmaz. Yeni sağın ayıredici yanı, dine liberal yaklaşması değil, milliyetçi-muhafazakar anlayışa dayanarak onun alanını genişletmeye çalışmasıdır. Türban konusunda liberal bir söylemin tercih edilmesi ve ılımlı davranılmasını nedeni devletin zirvesini ürkütmemek kaygısıdır. Yeni sağ yönetim rasyonalitesi, dini bir bireysel tercih olarak değil, tekrar canlandırılması gereken bir öz, yaygınlaştırılması gereken bir toplumsal kültür olarak görür[169]. Yeni sağın dine liberal yaklaşmadığı gerçeği bu dönemde islamın sünni yorumunun bir devlet dini gibi muamele görmesinden de anlaşılabilir. Bu dönemde DİB, bir din makamı gibi işlev görmüştür. Sadece sünni islamla ilgili hizmet veren bu kuruluş, azınlık dinleri ve din değiştirmeyle ilgili davalarda mahkemelerin danıştığı bir yer olmuş ve kararları etkilemiştir[170].

c.2. Yönetim Teknikleri

Dinin alanını genişletmek için kullanılan tekniklerden başlıcası, toplumun örf ve adetlerine, muhafazakar değerlere uymadığı düşünülen söz ve eylemlerin yasaklanması, sansür edilmesi ya da yasal ve keyfi idari eylemlerle baskı uygulanmasıdır. Daha önceki bölümde değindiğim gibi muhafazakar değerlerin en büyük koruyucusu ve denetleyicisi polis olmuştur. Burada polisin ahlak zabıtası gibi çalıştığı konusunu hatırlatıp geçerek 80'li yılların bir başka ilginç izleme ve denetleme mekanizmasından sözetmek istiyorum. 12 Mart 1986 tarihli 'Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Yasası' ile kurulan ve kamuoyunda Muzır Kurulu olarak adlandırılan bu mekanizma 80'lerde tüm basın üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanmıştır[171]. Muzır Yasasının amacı "kanun dışı kazanç yollarına sapma eğilimini uyandıran, maceraperestlik ve tembelliğe yolaçan, korku ve dehşet hisleri uyandıran, ruh ve beden sağlığı üzerinde olumsuz etkisi olan, kanun dışı yollarla hak aramayı teşvik eden, suçluları kahramanlaştıran ve ...halkın ar ve haya duygularını inciten yayınları önlemek" olarak belirlenmiştir. Görüldüğü gibi yasa küçükler ve muzır kavramını öne çıkartarak aslında son derece muğlak terimlerle büyüklerin toplumun görülmesi sakıncalı sayılan ve siyasi imaları olan gerçeklerinden yayın yoluyla haberdar olmasını engellemeyi hedeflemektedir[172]. Muzır yayınlar konusunda sadece bu kurul değil, özellikle

---

169.Bir bakıma 1984 yılında Fen lisesi giriş sınavında sorulan ve yanıtı okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında yazılı olan bir sorunun, "Sürekli ve gerçek mutluluk nedir?" sorusunun yanıtını herkese belletmektir. Doğru yanıt b şıkkıdır: Allahın emirlerine uyup, yasaklarından kaçınarak, insanlara faydalı olmak. ilgili haber için bkz.(Nokta, 26 Mart -1 Nisan 1984, no.16 s.24)

170.İlgili haber ve yorum için bkz. (Görüş, Haziran 1987, no.7 s.16)

171.Bu yasa, kurulu aslında tüm basını birçok açıdan denetime tabi tutacak şekilde görevlendirmiş olsa da, yasanın içerdiği diğer konulara doğrudan mahkemeler ve DGM baktığı için kurul, fiilen muzır konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Kurul bir tanesi DİB temsilcisi olmak üzere 10 hükümet temsilcisi ile 3 basın mensubundan oluşacak ve Milli Eğitim Temel Kanunundaki amaçları (Atatürk ilke ve inkilapları, milliyetçilik, aile, vatan, millet, ahlak) kollayacaktır. Ayrıca müstehcenlikle ilgili davalarda bilirkişilik yapmakla görevlendirilir.

ANAP'lı belediye başkanları kendilerini sorumlu hissetmiş, bu tür yayınları po ete koyarak da olsa satan gazete bayileriyle yasadışı yollarla mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Muhafazakar ahlakın en duyarlı olduğu nokta hiç kuşkusuz kadın bedenidir[173]. Ancak neo-liberalizmin turizm yoluyla kalkınma ve dışa açılma politikasıyla ters düşen bu çıkış çok güdük kalır ve bakanın sözlerini yumuşatmasına neden olur. Bakan bu görüntülerin iktidar tarafından hoş karşılanmadığını ancak yasa yoluyla birşey yapılamayacağını itiraf eder. 80'li yıllarda Belediye başkanları muhafazakar ahlakın en önemli koruyucuları olarak öne çıkarlar. Kadınların kent yaşamı içersindeki görünürlüklerini denetlemek onlara düşer[174].

Yeni sağcı muhafazakarlığın önemli bir özelliği neo-liberal gereklerle çatıştığı noktada sürekli gerilemesi ve böylece ikiyüzlü, tutarsız bir nitelik sergilemesidir. Belki de muhafazakarlığın liberal yorumu en çok bu anlama gelir. Muhafazakar yöneticilerin bazıları için hoşgördüğü serbestlik, genel topluma tanınmaz. Serbestliğe karşı tutum kimlerle ilgili olduğuna ya da işe yarayıp yaramadına bağlı olarak değişir. Yeni sağın liberal-muhafazakar sentezinin çelişkilerini yansıtan en çarpıcı olgu Özal ailesinin kadınlarının muhafazakarlıkla pek uyumlu görünmeyen davranışlarıdır. Başta Özal olmak üzere Özal ailesinin medyatikliği Türk siyasetinde alışılmadık bir yenilik olarak ortaya çıkmış ve çoğu zaman Özal'ın popülaritesini arttırmıştır. Özal, özellikle karısıyla birlikteykenki davranışlarını propaganda amacıyla kullanmıştır.[175].

İslami muhafazakarlığın duyarlı olduğu bir başka alan islamın düzenlediği yeme-içme konusudur. Bu konudaki resmi duyarlılık ramazan aylarında doruk noktasına ulaşır. ANAP döneminde milliyetçi-muhafazakar kadroların egemenliği altına giren kamu kurumları ve belediyelerde çalışanlar üzerinde gizli veya açık bir oruç baskısı uygulanması alışıldık olmuştur. En tipik uygulama ramazan boyunca yemekhanelerin tadilat gerekçesiyle kapatılmasıdır. İş çıkışlarının

---

172.Kurul 80'ler boyunca tam bir sansür kurulu olarak çalışır ve çok yüksek para cezaları verir. Muzır bulunarak ceza yazılan veya poşete sokulanlar arasında erotik fotoğraflar yayınlayan erkek dergileri ve gazetelerin yanısıra tiyatro oyunları ve ülkenin sayılı edebiyatçılarının romanları ve cinsel konularla ilgili bilimsel kitaplar da vardır. bkz.(Yeni Gündem 20-26 Aralık 1987, no.94 s.11) (Yeni Gündem, 2-8 Haziran 1986, no.13)

173.Kadın bedeninin sergilenmesiyle ilgili bir başka muhafazakar uygulama 19 Mayıs Bayramı'nda gösterilere çıkan kızların kıyafetlerinin belirlenmesi sorunudur. ANAP'ın en icraatsever muhafazakarı olan Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler bu konuyu sürekli gündeme getirmiş ve kızların uzun etek ya da şortlar giymesini sağlamıştır. bkz (Nokta, 26 Mart-1 Nisan 1984, no.5 s.16) Toplumu kadın bedeninden korumaya yönelik bir başka girişim, Kültür ve Turizm Bakanı Taşçıoğlu'nun, "Mayosunun üstünü çıkaran turist Türkiye'ye gelmesin" diyerek sütyen tartışmasını başlatmasıdır. Bakan, milliyetçi-muhafazakar olduğunu hatırlatarak "Toplumun örf ve adetlerine ters düşen turisti Türkiye'de barındıramazsınız" der.

174.Örneğin Yenimahalle Belediyesi bir kadın otobüsü çalıştırmak fikrini ortaya atar. Çünkü Başkan, "Çalışan bayanlarımızın kadınlıklarını, kızlıklarının kutsallığını zedelemeden ancak bu şekilde korunabileceği inancında"dır. bkz. (Nokta, 27 Ocak 1985, no.3 s.27) Başkent belediyesi Ankara genelevini kapatmak ya da farklı biryere taşımak için mücadele eder. Öte yandan İzmir Belediyesi ise aile mahremiyetini koruyucu bir konut projesi hazırlamakla meşguldür. Her konutun büyükçe bir iç avlusu olacak ve böylece aile-kadının yaşamı göz önünden uzaklaştırılacaktır. bkz.(Nokta, 14 Nisan 1985, no.14 s.23)

175.Amerikanvari bir halkla ilişkiler taktiği gereğince Özal çiftinin tatilleri basının yoğun ilgisi altında yapılır, tatil sırasında yapılan basın toplantıları, yüzerken çekilen fotograflar, eşiyle elele gezmeler, Semra Hanımın şarkı söylemesi gibi olaylarla renklendirilir.bkz. (Nokta 3-9 Eylül 1984 no.28 s.10) Eşler arasındaki samimi davranışların Türk tarzı muhafazakarlığı zedelediği söylenemez. Ancak Semra Hanım ve kızı Zeynep'in medyada görünür hale gelmesi muhafazakar hoşgörü sınırlarını aşmış ve özellikle partinin bu kanadının tepkisine yolaçmıştır. Semra hanımın heryerde serbest tavırlarıyla ilgi çekmesi, puro içmesi, Vizon dergisinde mankenliğe soyunması, Zeynep'in aşkları ve yaptıklarıyla basında A.Tuğba ve E.Sayın'dan sonra üçüncü sırayı alması gibi olaylar islami-muhafazakar kesimlerin Hanedan algısını etkilemiştir.ilgili haber için bkz. (Nokta, 21 Temmuz 1985, no.28 s.12)

iftar saatine göre düzenlenmesi de gündeme gelir. Çoğu yerde memurlar oruç tutuyor taklidi yaparlar. Taşrada ramazan her zaman çok daha sert geçer. Küçük ilçe ve beldelerde ramazanda sokakta bir şey yeyip içmek can güvenliğiyle ilgili sorunlar bile yaratabilir. Ancak sorun sadece görünürlük değildir. Lokantaların çalışması ve özellikle içki satışı fiili engellerle karşılaşır[176]. İslami muhafazakarlık çoğu zaman muhafazarlık boyutlarını aşan, otoriter-faşizan uygulamalarda somutlanır. Hukuk ve laiklik kavramı hakkında kafası net olmayan yöneticiler, eylemlerinin meşruiyetini dinsel kültürden ve toplumsal güçlerden alırlar. Kişilerin haklarını ve özgürlüklerini, bunlar milli-manevi değerlere uymadığı için çevreden tepki çektiği ve dolayısıyla kişiye yönelik bir tehdit oluşturduğu bahanesiyle, iyiniyetle sınırlamak söylemi 80'lerde siyasi rasyonalitenin temel keyfiyet gerekçelerinden biri haline gelmiştir. Bireyleri onların iyiliği adına korumak amacıyla yapılan muhafazakar sınırlamalardan en önemlisi yine yeme-içmeyle ilgilidir. Anayasanın 58. maddesine dayanarak "gençleri alkolizmin pençesinden kurtarmak için" biraya karşı savaş açan Dinçerler önce stad ve spor salonlarında bira dahil içki reklamını yasaklar[177]. Liberal-Muhafazakar sentezin burada bir kez daha ortaya çıkan çelişkisi aynı anda her türlü yabancı içki ve sigara ithalinin devam ediyor olmasından kaynaklanır.

Dinsel kültürü yaymada elbette eğitim başlıca araçlardan biridir. Okullara zorunlu din dersinin konulmasının yanısıra milli eğitimin nasıl bir bütün olarak islamileştiğine, tüm ders kitaplarının bu açıdan yeniden yazıldığına, yönetici kadroların milliyetçi-muhafazakarlardan oluştuğuna, öğrenci ve öğretmenler üzerinde dini baskılar uygulandığına daha önce değinmiştim. Yeni sağ muhafazarlığın bu konudaki bir ilginç atağı da Darwin kuramını okullardan silmek girişimi olmuştur[178].

Yeni sağın dinin toplumsal alanını genişletmek için kullandığı en önemli teknik kuşkusuz tarikatler ve cemaatler eliyle yönetmek oldu. 12 Eylül bazı toplumsal güçlerin devlet ve milli güvenlik adına özerk bir toplumsal güç kullanmasının koşullarını oluşturmuştu. Askeri rejim sırasında kuran kurslarının DİB'e, yurtların ise MEB'e verilmesi için bir yasa tasarısı hazırlanmış, ancak Süleymancılarla yapılan anayasa pazarlığı sonucu bu tasarıdan vazgeçilmişti. Bu dönemde ciddi bir baskı ve engellemeyle karşılaşmayan tarikatler, ANAP'la birlikte yönetimdeki ağırlıklarını çok daha artırdılar. 1985 sonlarından itibaren dini örgütlenmeler ve tarikatlar kamuoyunun gündemine girdi ve bir daha hiç çıkmadı. Basın özellikle Süleymancıların yurt ve

---

176.Konya'da yaşanan bir olay, muhafazakar rasyonalitenin nereye kadar vardığına iyi bir örnektir. Bir beldede Nakşi tarikatının ileri gelenlerinin belediye başkanından oruç yenmesinin engellemesini istemeleri üzerine Başkan oruç yenmesi halinde para cezası uygulanacağı kararını alarak hoparlörle halka duyurur. Daha önce de kahvelerde oyun oynanmasını yasaklamış olan bu başkan oruç yediği için bir gence para cezası keser. Olay basına yansıdığında ise kendini şöyle savunur: "Böyle birşeyin laikliğe aykırı olduğunu bilmiyordum. Millet onu dövecekti, ben kurtardım" İlgili haber ve röportajlar için bkz. (Nokta, 7 Temmuz, 1985, no.26 s.26)

177.Dinçerler bununla yetinmeyerek, TRT'de bira reklamının yasaklanmasını, alkollü içki sayılarak ruhsata bağlanmasını ve kahve, pastane, yurtlar, eğitim kurumları ve spor klüplerine ruhsat verilmemesi de sağlar. İlgili haberler için bkz. (Nokta 23-29 Nisan 1984 9, 16; Nokta, 21-27 Mayıs, 1984, no.13 s.14; Nokta 18-24 Haziran 1984, no.17 s.52)

178.Dinçerler okullara gönderdiği bir raporla Darvin teorisini eleştrirerek bu kuramın ilimle dinin çatışacağı imasında bulunduğunu belirtti. Ayrıca bu konuya ilişkin olarak MEB Darvin toplantısı yaptı. İlgili haber için bkz.(Nokta 14 Nisan 1985, no.14 s.26)

pansiyonlarıyla ilgili haber yapıyor hergün yeni bir yurt kurbanı gencin dramını sergiliyordu. Tarikatların denetimindeki yurt ve pansiyonlara ilişkin eleştiriler karşısında ANAP'ın tavrı "Allah herkesin hayır hasabet yapma imkanını arttırsın" şeklinde oldu[179]. □eriatçi örgütlenmelere ilişkin olarak Evren'e ve hükümete sunulan raporlara Özal hep kayıtsız kaldı[180]. Bu dönemde toplumsal taban ve siyasi güç olarak öne çıkan üç önemli tarikat Süleymancılar Nakşiler ve Nurcular oldu. Bunlar arasında Nakşibendilik tarikatı başta Özal olmak üzere, partinin ve hükümetin bu tariata yakın üyeleri yoluyla yönetime en fazla sokulanıydı. 1984'de ölen Özal'ın annesi yasal olmadığı halde çıkarılan özel bir izinle, bağlı olduğu Nakşi şeyhi Zahit Kotku'nun Süleymaniye camisinin avlusundaki mezarının yanına gömüldü. Kurucuları arasında Özal ve diğer Aydınlar Ocağı üyelerinin bulunduğu ve amacı manevi bir gençlik yetiştirmek olan İlim Yayma Cemiyeti de bu tarikata bağlıydı. ANAP'ın kuruluşunda bu cemiyetten destek alınmıştı[181]. Tarikatların siyasi yönetime yakın olmaktan sağladıkları asıl yarar eğitim yoluyla ve tarikat sermayesini geliştirerek güçlenmeleri oldu. Sermaye olarak güçlenmeleri eğitim faaliyetlerine hız kazandırdı. Bu dönemde tarikatlara bağlı vakıfların etkinliği arttı ve vakıflardan tarikatlara para yağdı. Nakşi vakıflarından en önemlileri İskender Paşa Vakfi ile HakYol Vakfi idi. Özal'ın kardeşi K. Özal, Arap sermayesiyle bir çok vakfin kurulmasına yardım etti (Aköz Vakfi, Özba Vakfi, Bereket Vakfi gibi). Al Baraka Türk Finans kuruluşu Bereket vakfının kurucularındandı. Diğer kurucular arasında İlim Yayma Cemiyeti, İlim Yayma Vakfi ve Aydınlar Ocağı üyeleri de vardı. Tarikat vakıflarının nerdeyse tümü eğitim amaçlıdır. Eğitim, 80'lerin başında asıl olarak kuran kursu, yurt ve pansiyon açmak anlamına gelir. Daha sonra tarikatlere bağlı vakıflar özel okul ve deshane kurmak yoluna da gittiler. 80'ler boyunca sayıları hızla artan bu tür yerler, giderek daha fazla gence "olanak" sağladı. Bir resmi rapora göre 1985 yılında sadece Süleymancılara bağlı 450 yurtta 100 bin kişi kalıyordu. Tarikat yurtları özellikle büyük kente yeni gelen taşralı gençleri ya da köyünün uzağında il, ilçe merkezinde lise okumak zorunda olan gençleri barındırıyordu. Gençlerin yurtlara kabul edilmesinde dini referansların yanısıra okuldaki başarıları da etkiliydi. Tarikat yurtları hep islami referanslara dayanan katı disiplini ve yoğun bir şeriat eğitimiyle gündeme geldi. Dolayısıyla bu merkezler eğitim kurumları olarak değil, tarikat örgütlenmesinin bir biçimi olarak değerlendirilmelidir. Bu yurtlarda kalan öğrenciler bir örgüte ya da tarikata resmen girme anlamında olmasa da güçlü dayanışma bağlarıyla kenetlenen bir cemaat oluşturma anlamında bir "yola girmiş" olurlar[182]. Bu tür merkezlerde verilen eğitim ve koşullar 80'lerde hiçbir denetime tabi tutulmadı. Siyasi yönetimin dinsel-toplumsal güçlerin merkezden bu derece özerkleşmesine göz yumması verilen dinsel eğitimin siyasi faydalarını toplamak isteğinden kaynaklanır. Gerçekten laik-modern eğitimi düzenleyen zihniyet ile tarikat

---

179.bkz. (Nokta, 14 Aralık 1986, no.49 s.12)

180.bkz.(Nokta, 6 Ekim 1985, no.39 s.12)

181.Cemiyetin Başkanı ile yapılan söyleşi için bkz. (Nokta, 16 Haziran 1985 no.23 s. 21)

182.Yurtlarla ilgili bir haber için bkz. (Nokta, 20 Ekim 1985, no.41 s.18)

eğitimi arasında büyük bir benzerlik vardır. Tarikatler belki disiplin ve devlete dine saygı meselesini biraz abartmışlardır[183]. Son olarak müslümanlık dışındaki dinlerle ilgili dinsel tarikatlara aynı hoşgörünün gösterilmediğine işaret etmek gerekir[184]. Yeni sağ ile siyasal islamın yükselişi arasındaki bağlantı son bölümde ayrıntılı olarak ele alıncaktır.

d. Değerlendirmeler

Bu kısımda yapılan analizleri değerlendirerek bazı sonuçlara varmak mümkün görünüyor. Yeni sağ bir yönetim rasyonalitesi olarak otoriter, milliyetçi-muhafazakar ve neo-liberal öğelerin karmaşık bir sentezini ifade eder. Yeni sağın unsurlarını biraraya getiren asıl eklemleyici ilke otoriter rasyonalitenin belkemiğini oluşturan 'kanun ve düzen' sorunu olmuştur. Milli birlik ve beraberliğin sağlanmış olması, yeni sağın üzerinde yükseldiği asıl zemini oluşturur. Otoriter yönetimle piyasa arasındaki temel bağlantı, ekonomi yönetiminin kamusal bir sorun olmaktan çıkarılması ve bir devlet politikası gibi örgütlenmesi olmuştur. Yeni piyasa toplumunun oluşumunda otoriter yönetimin asıl rolü kamusal alanın tahribiyle birlikte siyasal özünden sıyrılmış ve özel alana doğru yönlendirilmiş bir toplumsal alanın yaratılmış olmasıdır.

Yeni sağ içinde milliyetçilik dinsel muhafazakarlıkla da iki noktadan eklemlenir. İlkin islam milli kimliğin özü sayıldığı için millilik ile müslümanlık bir bütün sayılır. İkinci olarak islami bir dinsel kültürün yaygınlaştırılması milli birlik ve beraberlik için elzem görülür. Türk-İslam sentezi içinde islam oldukça devletçi bir tarzda, milli güvenlik doktrini bağlamında yorumlanmıştır. Öte yandan milliyetçi-muhafazakarlık ile neo-liberalizm eklemlenmesi ile de hem millet ve milli kimlik piyasa değerleriyle tanımlanmaya başlar hem de piyasa dini-milli bir anlamla yüklenir.

Yeni sağı kuran farklı yönetim rasyonaliteleri ve teknikleri arasında uyumdan çok kaotik bir gerilim vardır. Otoriter yönetim yasa, yasak, ideolojik propaganda ve izleme gibi teknikleri öne çıkartır ve toplumu esas olarak baştan aşağıya devlet eliyle yeniden düzenlenmesi gereken bir anarşi ve terör toplumu olarak görür. Amacı yasaklamak, denetlemek, bastırmak, susturmak, gizlemek ve yoketmektir. Devlet ile birey arasına net çizgiler çekmektense merkezi yönetime geniş bir yorum ve keyfiyet alanı yaratır. Yasa bir düzenleme değil, keyfi baskı aracı olarak

---

183.1985 yılında Nurculara bağlı bir kuran kursunda meydana gelen bir ölüm olayının ardından kurs hocasının kendini savunma tarzı bu noktayı açığa çıkarır. 3 yıllık eğitim verilen bu yatılı kuran kursunda dışardan tecrit edilmiş çocuklar çok sıkı kurallar ve cezalar altında yaşarlar Hoca, "herşeyden önce disiplin şart. Bugün devletin her kademesindeki okullarda askeri disiplin uygulanıyor" diyerek uygulamaları savunur. Tarikata bağlı işadamları tarafından giderleri karşılanan ve fakir öğrencilerin yatılı alındığı bu kursun yurt müdürü de aynı noktayı vurgular. "Devletine, milletine saygılı, ailesine hürmetli, Allahtan korkan bir nesil istiyoruz". Bu yurtta yukardaki amaca ulaşmak için izlenen yöntem, gazete okumak ve televizyon izlemenin yasaklanması, namaz kılmanın tercihe bırakılması ama "teşvik" edilmesi, tek tip kılık kıyafetin zorunlu tutulmasıdır. İlgili haber ve röportajlar için bkz. (Nokta, 21 Temmuz, 1985, no.28 s.26)

184.Örneğin Yehova Şahitleri adlı tarikat'ın "dinsel görüş topluluğuna bağlı olarak devletin temel düzenini değiştirip, dinsel esasa uydurmak için çalışmak, bayrağa selamı putperestlik, vatan için savaşanları şeytan için savaş olarak nitelemek" gerekçesiyle hapsi istenir. Normal zamanda da bu tarikat yakından izlenmektedir. Şahitler toplantılarını resmi makamlara bildirirler ve pazar günleri yapılanlara hükümet komiseri de katılır. İlgili haber için bkz. (Nokta 20-26 agustos, 1984 no.26 s.25)

kullanılır. Bu yönetim tekniği kamu düzeni ve mili güvenlik adına bazı toplumsal güçlerin diğerleri aleyhine güç kazanmalarının ve devletten özerkleşmelerinin zeminini oluşturmuştur. Ancak burada siyasi yönetim ile ruh, ekonomi ve aile yönetimi arasındaki bağlantılar siyasi yönetim lehine onun çizdiği çerçevede güçlendirilmiştir. Dolayısıyla otoriter yönetim sınırlı yönetim değil, takıntılı bir aşırı yönetimi hedefler. Ancak bu kez bütünsel yönetim için özellikle dinsel güçlerin özerkliğini beslemiş olur. Otoriter yönetim ile milliyetçi-muhafazakar yönetim, organik ve kültürel bir bütün yaratarak toplumu yönetmek ister. Yeni sağ yönetim pratikleri ise iki açıdan toplumu geliştirir: Din ve ekonomi. Ancak her ikisini de devlet/egemenlik mantığıyla uzlaştırmaya çalıştığı için siyasi liberalizmden uzak durmuştur.

Otoriter yönetim teknikleriyle neo-liberal tekniklerinin birleşik etkisinin sonucu bireysel özerklikler yoluyla uzaktan yönetim değil, çeteler ve cemaatler toplumu yoluyla yönetim olmuştur. Ancak bu kuralları belirginleşen pozitif bir yönetim tarzına değil, kaotik bir duruma yolaçar. Yeni sağda farklı yönetim söylemleri ve teknikleri uzlaşmaz biçimde üstüste biner. Milli toplum söylemi ve teknikleriyle piyasa toplumu söylem ve teknikleri arasında bir gerilim vardır. Toplumun organik bir bütün olarak mı, atomlaşmış ekonomik-bireyler yoluyla mı yönetileceği belirsizdir. Piyasanın mantığı ile din ve milletin mantığı çatışır. İlki toplumu bireylerden mürekkep görür ve tüketici bireyin tercihlerine dayanır. Piyasa, sonuçlarından sorumlu olmayan tarafsız bir araçtır, ekonomi ise tüm toplumsallığı düzenleyen bir ilke olarak görülür. Devletin piyasanın önünü açması gerekliliği sadece meta piyasasıyla sınırlı kalmayıp, kültürel alanda da savunulur. Böylece piyasa kendi serbestlik kültürünü dayatmaya başlar. Bireylerin tüketim tercihlerine saygı duyulur ve kamusal bir tartışmanın nesnesi olarak görülmez. Öte yandan milliyetçi-muhafazakarlık neo-liberalizmle asıl olarak güçlü Türkiye ve güçlü ekonomi mantığı üzerinden eklemlenmiş olduğu için piyasa toplumunun kültürel sonuçlarına hazır değildir. Serbestlik, özlenen organik toplum tahayyülünü zedelemektedir.

Bir bütün olarak bakıldığında 1980'li yıllarda egemenlik tekniklerinin ve söylemlerinin neo-liberalizmin piyasa ilkesine baskın çıktığını ve siyasal liberalizmin evrilemediğini görüyoruz. Otoriter yönetim ile neo-liberalizmin tam bir uyum içinde olması, yönetime son derece otoriter bir görünüm verir. Piyasanın kendisi de devletin bir tahakküm aracı olarak işlev görmüştür. Devletin piyasa toplumunun siyasi, kültürel ve ideolojik koşullarını yaratmak için müdahelesi (ki bu kanun ve düzen adına yapıldı) nedeniyle piyasa ilişkileri devletin bir uzanımı olarak varolur. Piyasa toplumunun yarattığı sorunlarla başa çıkmak için otoriter teknikler ve söylemler gelişir. Nasıl piyasa toplumunun gelişmesi toplumun devletten ayrı güçlenmesi anlamına gelmediyse dinsel güçlerin gelişimi de devlet tahakkümünden bağımsız olmamıştır. Türkiye'de neo-liberalizmin Batı'da neo-liberal yönetim tekniklerine benzeyen taraflarının hepsi (piyasa, özelleştirme, girişimcilik kültürü, tüketici ve müşteri olarak birey, küçük ahlaki cemaat vurgusu, risk toplumu söylemi gibi) çok daha belirgin biçimde tahakküm teknikleriyle birleşmiştir. 'Birinci

ulus' yeterince geniş olmadığı için neo-liberal teknikler ve söylemler doğrudan toplumun geniş kesimlerinin hem söylemsel hem de zor yoluyla dışlanması anlamına gelmiştir.

Türkiye'de iktidar pratiklerinin tarihi açısından baktığımızda yeni sağ yönetim tarzı radikal bir yenilik olarak belirir. Bir sonraki bölümde göstermeye çalışacağım gibi, egemenlik ile neo-liberal yönetim pratiklerinin bu sentezi, Türkiye'de varolduğu kadarıyla örgütlü moderliğin kurum ve kurallarının altını oyan, kaotik bir iktidar tarzını hakim kılmıştır. Bu tarz Batı'da neo-liberalizmin hakim unsur olarak öne çıktığı yönetim zihniyetinden epeyce farklı bir duruma yolaçar. Örgütlü modernliğin çözülmesinin iki boyutu olduğuna işaret etmiştim. Örgütlü modernliğin çözülmesi bir yandan bireysel özgürlüklerin genişlemesi yoluyla liberal modernliğin genişlemesi olarak yorumlanabilecek dinamikleri harekete geçiririrken, öte yandan ulus-devlet, ekonomi ve kültür arasındaki üçlü tutunumun dağılması, geleceğe dair radikal bir belirsizlik doğuran kaotik bir duruma da yolaçmıştır. Bu durumda örgütlü modernliğin çözülmesini liberal modernliğin genişlemesine mi yoksa liberal modernlikle bağdaşmayacak derecede yeni bir durumu mı yolaçtığı belirsizdir. Yine de Batı'da yönetim pratiklerinin gelişimi bazı yönleriyle modernliğin genişlemesi olarak görülübilirken, Türkiye için ikinci seçenek çok daha yakın bir olasılık olarak ortaya çıkmıştır. Örgütlü modernliğin tam olarak kurumsallaşmamış olması modernliğin çözülmesi sürecinin çok daha derinden tecrübe edilmesine ve çok daha kaotik bir sonuca varmasına neden olmuştur. Bu aynı zamanda siyasi iktidarın derin bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya kalmasına da işaret eder ki bu sorun son bölümün konusu olacaktır.

5. YENİ SAĞ VE MEŞRUİYET SORUNU

Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de yeni sağın yolaçtığı meşruiyet sorunlarını, örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında ele almak gerekir. Türkiye kısıtlı liberal modernlik, örgütlü modernlik ve örgütlü modernliğin çözülme dinamiklerini Batıya paralel olarak ancak çok farklı iç dinamiklerle tecrübe etmiştir. Daha önce işaret ettiğim gibi Türkiye modernleşmesi başından beri muhafazakar bir modernleşme niteliğini taşımıştı. Dolayısıyla Batı'da modernlik deneyiminin önemli bir ayağını oluşturan özgürlük, oluşsallık bilinci, eleştirellik ve bunların getirdiği yaratıcı yıkım süreci; diğer ayağı oluşturan disiplin altına alma, düzenleme ayağından daha aksak olmuştu. Ancak ne kadar ağır aksak olsa da tepeden bir devrimle başlatılan modernleşme süreci modern toplumsal ve siyasal dinamiklerin gelişmesine zemin hazırladı ve bu süreçler devletin denetimi altında kalmaktan hızla kurtuldu. 1960 sonrasında Türkiye emek ile sermaye arasında ulusal-kalkınmacı bir birikim modeli çerçevesinde toplumsal bir korporatizme ve örgütlü demokrasiye geçiş emarelerini gösterdi. Güçlü bir sendikal hareket, sosyal demokrasi ve hepsini çevreleyen güçlü bir sosyalist muhalefetin damgasını vurduğu bu dönem, Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir evreye ve bir potansiyele işaret ediyordu. Siyasal modernliğin eşitlik ve özgürlük temaları ilk kez kitlesel biçimde toplumun gündemine girmiş ve kurulu düzeni sarsmaya başlamıştı[1]. Ancak, hem kapitalizme içkin sınırlar hem de siyasi kaygılar nedeniyle, bu büyük toplumsal açılma egemenler tarafından sert bir tepkiyle karşılandığı için bu potansiyel gerçekleşmedi ve Türkiye, faşist hareketin gelişmesinin de işaret ettiği gibi, hızla anti-modernist bir rotaya girdi. Yani Türkiye'de Batı'da olduğu gibi güçlü bir toplumsal uzlaşmaya dayanan bir örgütlü modernlik hiç yaşanmadı. Bunun nedeni bu doğrultuda baskı yapacak modern toplumsal güçlerin olmaması değil, tam tersine bu doğrultudaki girişimlerin çok sert bir tepkiyle karşılaşmış olmasıdır. Batı'da örgütlü modernlik devlet, ekonomi ve toplumsal-kültürel pratikler arasında ulus çapında güçlü uzlaşımların inşa edilmesine dayanmış, bu uzlaşımların kısıtlayıcılığının belirginleşmeye başlamasıyla da örgütlü modernlik çözülmeye başlamıştı. Bu uzlaşımların arkasında ise çok uzun bir tarihe dayanan iktidar mücadeleleri sonucunda toplumsal güçlerin belirli bir dengeye oturması vardı. Modernliğin açıklığı bu şekilde kapatılmış, denetim ve disiplin altına alınmıştı. Türkiye modernleşmesinde ise denetim, disiplin ve toplumsallığın tehdit edici açıklığını giderme çabası toplumsal uzlaşımlar yoluyla değil, çok daha doğrudan bir tarzda ve devlet zorunu öne çıkartacak biçimde somutlandı. Modernliğin sarsıcı yönleri içerici değil, dışlayıcı bir mantıkla giderilmeye çalışıldı. Düzenleme değil, bastırma ve inkar etme politikaları daha fazla öne çıktı. Kısacası modernliğin karmaşasının örgütlenmesi tam olarak başarılamadı. Buna rağmen genel olarak bakıldığında 1960'ların Türkiyesi dünya-tarihsel anlamda örgütlü modernliğin içinde yeralır. Devlet ile kapitalizm arasında ve bu ikisi ile ulus-toplum arasında ulusal-kalkınmacı-popülist bir çerçevede kısmi de olsa uzlaşımlar gerçekleşmiş ve siyasi ideolojiler de bu doğrultuda şekillenmiştir. Örgütlü modernliğin kurumları olarak parti ve sendikalar güçlenmeye başlamışlardır. 1980 öncesinin krizi ise demokrasinin örgütlenmesine yönelik katılımcı mücadelelerinin tepkiyle karşılaşmasından doğmuştur. Bu kriz merkezi kurumların altının oyulmasına, emek ile sermaye, sermayenin farklı kesimleri arasındaki geçici

---

[1].1960 sonrası dönemi "Türkiye toplumunun kendi kaderine sahip çıkma yönünde ilk ve en ciddi atılımı" ve dolayısıyla bu anlamda modern siyasal güçlerin şahlanışı olarak değerlendiren bir görüş için bkz. (Kozaklı, 1996)

ittifakların erimesine, uzlaşımsal olmayan siyasal eylem ve katılım biçimlerinin artmasına, çatışan siyasi-kültürel kimliklerin siyasi alanı kaplamasına ve siyasal şiddetin asıl siyasi mücadele aracı haline gelmesine yolaçtı.

1980 sonrasında gelişen yeni sağ da dünya-tarihsel olarak örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında ele alınmalıdır. Darbenin ilk gününden 1990'lara kadar geçen süredeki tüm iktidar pratikleri Türkiye'de varolduğu kadarıyla örgütlü modernliğin çözülmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu süreçte zaten tarihsel olarak güçlü bir toplumsal temsile ve kurumsallığa dayanmayan başta ulus-devlet olmak üzere tüm modern kurumların altı oyulmuştur. Modernliğin karmaşıklığı artık örgütlenme ve düzenleme yoluyla giderilemez ve kendini tüm karmaşıklığıyla dışa vurmaya başlar. Siyasi iktidar da bu karmaşıklığın sadece bir parçası konumuna indirgenir. Devlet, ekonomi ve ulus-toplum arasındaki zaten hiçbir zaman iyi kurumsallaşmamış olan eklemlenmeler iyice çözülür. Varolan kurumsallığın arkasında işleyen yeni eklemlenme biçimleri ise toplumsal formasyonu bütünleştirmeye değil, çatlatmaya hizmet eder.

Örgütlü modernliğin çözülmesi Türkiye'de siyasi iktidarın meşruiyeti açısından yeni bir evreye girildiğine işaret eder. Bu bağlamda devletin meşruiyet zemini kayar. Meşruiyet zemininin kaymasının en önemli nedeni artık devletin kısmen de olsa toplumsal bütünleşmeyi sağlayamadığı gibi toplumsal formasyonu çatlatıcı müdahalelerde bulunmasıdır. Bütünleştirici hegemonik bir aygıt olarak varolamayan devlet, ekonomi ve toplumla ilişkilerinde hem kendi iç birliğini ve rasyonel işleyişini bozar hem de başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin oluşmasını önler. Devletin modern biçimsel özellikleri de artık işlevsizleşmeye başlar. Örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında modern devletin meşruiyet zemininin kaymasının ikinci nedeni meşruiyet söyleminin kurucu teması olan devlet tarafından temsil edilecek ve adına kararların alınacağı bir bütün olarak 'toplumun' çözülmeye başlamasıdır. Siyasal toplumun çözülmesi temsil, aidiyet ve siyasal birimin sınırlarıyla ilgili sorunlar doğmasına, toplumun birliği ve kimliğinin tartışmalı hale gelmesine ve temsilin imkansızlaşmasına, birey ile siyasal birim arasındaki bağların gevşeyerek vatandaşlığın anlamının sorgulanmasına, karşılıklı olarak birbirini tanımlayan toplum ile devlet ikilisinin yerini cemaatler, devletimsi yapılar, çeteler ve şebekelere bırakmasına işaret eder.

Bu bölümde ilk olarak örgütlü modernliğin çözülmesiyle birlikte toplumsal formasyonda meydana gelen çatlamayı ele alarak devletin biçimselliği ve eylemlerindeki dönüşümün ne tür sorunlara yol açtığını göstermeye çalışacağım. Devletin başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin geliştirilmesine uygun, ortak çıkarların oluşturulmasına zemin hazırlayan bir alan olma özelliğini nasıl kaybettiği sorusuna yanıt arayacağım. İkinci olarak bizzat yeni sağın iktidar etme tarzının da katkısıyla siyasal toplumun çözülmesinin, devletin meşruiyet zeminini nasıl kaydırdığını irdeleyeceğim.

i. Toplumsal Formasyonda Çatlama ve Devletin Meşruiyeti

Bu bölümdeki amacım devletin toplumsal formasyon içindeki yeni konumunu ve diğer alanlara müdahale biçimini ortaya koymak olacak. Buradan kalkarak devletin meşruiyeti sorusuna yanıt arayacağım. Wagner, örgütlü modernliği çekilmiş sınırlar içinde toplumsal pratiklerin uzlaşımsallaştırılması olarak; modernliğin ikinci krizini ise bu sınırların aşılması ve uzlaşımların bozulması olarak tanımlar. "Tahsisat pratikleri, tahakküm ve anlamlandırma pratikleri arasındaki tutunumların bozulması olumlu ya da olumsuz terimlerle (esnek üretim, çoğullaşma, örgütsüzleşme, istikrarsızlık, bölük börçükleşme) kavransa da bunların hepsi pratiklere yön veren uzlaşımların alt üst olması ve uzlaşım düzenlerinin çökmesi" olarak okunabilir (1996:178). Wagner'in bu yaklaşımını, toplumsal formasyon açısından bir çatlama olarak yorumlamak mümkündür. Devlet ile toplum arasındaki sınırların yeniden çizilmeye başlandığı bu dönemde eski çok hızlı biçimde çözülmüş ama yeni aynı hızla kendini yeni bir kurumsallık olarak varedememiştir. Böyle bir durumda ortaya çıkan toplumsal formasyon bir örgütlenme ve eklemlenme olarak değil, çatlama ve eklem yerlerinden çıkma olarak somutlanır. Devlet/toplum ilişkilerinin dönüşümüne paralel olarak siyasi meşruiyet sorunu da özel bir önemle gündeme yerleşir. 1980'li yıllarda devletin eylemlerini giderek daha fazla niteleyen özellik çelişki ve tutarsızlık olur. Devletin toplumla ilişkisindeki eylem ve müdahale tarzlarını belirleyen, ona çelişkili nitelik veren şey toplumsal formasyonun çözülmesi nedeniyle devlet ile diğer toplumsal ilişkiler alanları (ekonomi, sivil toplum ve siyasal alan) arasında stratejik bir koordinasyon ve uyumun sağlanamamış olmasıdır. Devlet, ekonomi, siyasal alan ve kültür arasındaki eklemlenmelerin çözülmesi sonucunda, her bir alanın kendi işleyiş mantıklarına savrulduğu ve çatallaşmaların arttığını görüyoruz. Çatlamanın nedenlerinden biri, devlet/toplum ayrımının devletin ve toplumun içsel birliğini ve işleyiş mantığını bozacak şekilde bulanıklaşmış olmasıdır. Böylece devlet, ekonomi ve toplum gibi farklı kurumsal sistemlerin farklı işleyiş mantıklarını dolayımlayarak birbirine eklemleyen pratikler ortadan kalkar ve yerini çatışan mantıkların üstüste binmesiyle oluşan kaotik bir duruma bırakır.

Toplumsal formasyonun çözülmesi aynı zamanda devletin de iç yapısında çözülme anlamına gelir. Devletin diğer toplumsal alanlarla sınır çizgisi giderek karmaşıklaşır ve muğlaklaşır ve devletin ekonomi, toplum ve siyasal alanla ilişkilerinde karmaşa, düzensizlik ve keyfilik hakim olmaya başlar. Devlet ile onun karşıtı olarak tanımlanan toplum arasındaki sınır çizgisinin her zaman muğlak olduğunu; verili sınırların sürekli bir dönüşüme açık olduğunu; devletin çevresinde, altında ve üstünde yeralan çeşitli kurum ve alanlarla belirsiz ve kaygan ilişkiler geliştirdiğini ve bu kurumların birbiriyle eklemlenmesinin toplumsal formasyonun niteliğine ve tarihsel geçmişe bağlı olduğunu daha önce belirtmiştim. Ancak yeni sağın içinde yer aldığı toplumsal formasyonda devlet ile toplum arasındaki sınır çizgisi her iki alanın da içsel çözülüşüne neden olacak derecede muğlaklaşmıştır. Bu muğlaklık; devletin toplumsal tabanının genişlemesi, devlet iktidarının topluma giderek daha fazla yayılması ve dolayısıyla devletin güçlenmesi şeklinde değil; tam tersine devletin içsel-kurumsal birliğinin çözülmesi, devletin tekil toplumsal güçlerle girdiği organik ilişkiler nedeniyle meşruiyetinin zedelenmesi, devletle içiçe olan toplumsal güçlerin toplumun dengelerini daha da sarsması şeklinde somutlanır. 1980'ler kendi içinde bütünleşmiş ve birbirinden net sınırlarla ayrılmış, aralarındaki ilişkilerin net

kurallarla belirlendiği iki kurumsal alan olarak 'devlet' ile 'toplum'dan artık söz edilemeyeceği bir dönemdir. 'Devlet' ve 'toplum' gibi genel kategorilerle konuşmak yeni oluşmaya başlayan toplumsal formasyonu ve iktidar yapılarını anlamamıza izin vermez. Çünkü her iki alan da kendi içinde çok parçalanmış ve ikisi arasında girift ilişkilerin geliştiği yeni bir alan oluşmaya başlamıştır. Devletin ve toplumun farklı unsurları arasındaki farklı ilişki tarzlarına göre farklı bir devlet/toplum ilişkisi modeli ortaya çıkacaktır.

Toplumsal formasyondaki dönüşümü niteleyen önemli dinamiklerden biri, devlet eyleminin ve müdahalesinin bu süreçte çok merkezi bir rol oynamış olmasıdır. Toplumsal formasyonun çözülüşünde ve kısmi de olsa yeninin ortaya çıkışında asıl aktör devlettir. Kapitalist ilişkilerin önemli bir gelişme evresine denk düşen bu evrede, bağımlı bir kapitalist gelişme tarzının gerektirdiği dönüşümün gerçekleşmesi için devlet çok aktif bir görev almak zorundadır. Devlet sadece ekonomiye değil, bir bütün olarak topluma çok yoğun bir müdahalede bulunarak piyasa toplumunu ve ekonomisini sağlamlaştırmaya çalışır. Yani ekonomiden kültüre her alanda devlet müdahalesinin çok fazla olduğu bir toplumsal formasyon sözkonusudur. Devlet iki temel müdahalede bulunmak zorundadır. İlkin devlet ekonomiyi neo-liberal çizgide yeniden yapılandırmalı ve ekonomik işlevlerini özel sermayeye devretmelidir. İkinci olarak, bunu başarmak için varolan toplumsal ve siyasal ilişkileri güç dengelerini ve kültürü bu doğrultuda şekillendirmeli, 'geri çekilmek' için toplumla ilişkisini yeniden tanımlamalı ve kendisi de bu süreçte dönüşmelidir. Tüm bu dönüşümlerin Yeni sağ söylemin devletin küçülmesi ve geri çekilmesi retoriği altında gerçekleşiyor olması bizi şaşırtmamalıdır. Çünkü devletin belirli alanlardan geri çekilerek, ekonomik-sosyal olarak küçülme gayreti içinde olduğu açık olmakla birlikte, bu süreç toplumsal güç dengelerini dönüştüren bir süreçtir ve devletin verili şekliyle küçülmesi ya da geri çekilmesi değil, radikal bir yapısal dönüşüme uğraması anlamına gelen dinamikler içerir. Dolayısıyla devletin topluma yaptığı çok yoğun müdahale bazen geri çekiliş biçimini de alabilir. Eylemsizlik ve serbestlik adına topluma yapılan müdahale arttığı gibi, hatta bazı durumlarda zor kullanımını da gerektirir.

Çatlayan bir toplumsal formasyonda devletin eylemleri çok çeşitli tutarsızlıklara ve ikilemlere yolaçar. Jessop devlet müdahalesiyle ilgili birtakım stratejik ikilemlerden sözeder (1990:357). Bu ikilemlerden ilki devletin ekonomiden geri çekilme eylemiyle ilgilidir. Neo-liberalizmde devletin ekonomiden geri çekilmesi başka alanlardaki müdahalesinin artmasıyla sonuçlanır. Çünkü her birikim stratejisinin karşılaması gereken ekonomi-dışı koşulları vardır ve eğer devlet bu koşulları kendisi yarat(a)mıyorsa ya başka ajanlar eliyle yaratmak ya da kendi başarısızlığının/eylemsizliğinin etkileriyle uğraşmak zorundadır. Türkiye'de devletin bu anlamda ekonomiden geri çekilebilmek ve aynı anda birikim stratejisinin ekonomi dışı koşullarını yaratmak için hem baskı aygıtını hem de ideolojik-kültürel işlevlerini arttırdığını söyleyebiliriz. İkinci olarak devletin müdahale etmemesi ya da müdahalede başarısız olması devlet dışındaki diğer kurumsal düzenlerin kendi mantık ve çıkarları gereği devlet amaçlarına aykırı biçimde gelişmelerine yol açabilir. Türkiye'de devletin ekonomiden geri çekilerek toplumu ekonominin ve piyasanın kendi dinamiklerine bırakma eylemi sürecinde, serbest piyasanın kurumsal ve yasal altyapısını oluşturmamış olması, sonuçta piyasanın devlet mantığına ters şekilde dizginlerinden boşanmış biçimde gelişmesine ve anarşik bir hal almasına; köşeyi dönme şeklinde tezahür eden

ve yasallık dışına kayan piyasa mantığı ile düzen, istikrar ve makro dengeler arayan devlet mantığının çatışmaya başlamasına neden olmuştur. Son olarak, devlet müdahalesi diğer kurumsal alanların işleyiş düzenini bozarak, direniş ve karşı etkilere yol açarsa da başarısız olabilir. Türkiye'de de devlet müdahalesi özellikle siyasal alan ve kültürel alanda direniş ve karşı etkilere yolaçmıştır.

Yeni sağın içinde yeraldığı toplumsal formasyonda devletin topluma ve ekonomiye müdahalesinin yoğun olduğunu söyledik. Ancak burada refah devletinde olduğu gibi yaygın kapsayıcı, bürokratik ve topluma nüfuz eden bir düzenleme değil, doğrudan politik, çok düzensiz, eklektik ve informel bir müdahale tarzı sözkonusudur. Bu tarz, devletin kendini 'geri çekmesinin' yarattığı yeni eylem ve müdahale biçimlerine işaret eder. Türkiye'de 1980 sonrasında oluşmaya başlayan neo-liberal toplumsal formasyonda üretim ilişkileri çok doğrudan siyasi iktidar ilişkileriyle bağlantılı kılınmıştır. Öte yandan, devlet ile ekonomi arasındaki ayrımı netleştirmek ve ekonomiyi sistemin asıl çekirdeği ve meşrulaştırıcı gücü haline getirmek isteyen neo-liberal bir strateji uygulanmaya başlanmıştır. Ancak neo-liberalizmde ekonominin özerkleşmesi ile ekonomi/siyaset, ekonomi/kültür ayrımının netleştirilmesi aslında devletin ekonomiye, siyasal alana ve kültüre büyük bir müdahale yapmasını gerektirir. Dolayısıyla ekonominin ve piyasanın öne çıkması toplum tarafından kendiliğinden gelişen ve meşruluğunu içinde taşıyan bir gelişme olarak değil, siyasi iktidar ilişkileriyle örülü bir müdahale olarak varolur. Devletin verili duruma müdahale ederek 'geri çekilmesi' ve piyasanın alanını genişletmek için yaptığı eylemler devleti bu eylemlerinin meşruiyeti sorunu konusunda destek toplamaya iter ve bunu başarmadığı oranda piyasanın başarısızlıklarından sorumlu tutulmasına neden olur. Devletin ekonomiye yaptığı müdahalenin başarılı olabilmesi için ideolojik ve siyasal koşullarının da oluşması gerekir. Dolayısıyla siyasi ve ekonomik sistemle ilgili yönetme sorunları meşruiyetin azalmasına neden olur.

Toplumsal formasyonun çatlaması devletin eylemlerinde çelişki ve ikilemlere yolaçtığı gibi daha derin bir düzeyde de devletin meşruiyetini sarsmıştır. Devlet artık kendini toplumsal formasyonu bütünleştirebilecek bir parça olarak kurma yeteneğini hızla yitirmektedir. Jessop, devletin toplumsal formasyon içindeki kurumlardan sadece birisi olmakla birlikte parçası olduğu bu toplumsal formasyonun bütünlüğünü devam ettirme sorumluluğuyla yüklenmiş olmasından dolayı devlet/toplum ilişkilerinde bir paradoks yaşandığından sözeder.Türkiye'de 1980'li yıllarda yeni sağ dönüşümler altında bu paradoks çok daha belirgin bir nitelik kazanmıştır. Çünkü devlet giderek gururlu-kibirli tavrını terkederek toplumsal birlik ve bütünleşmeyle ilgili misyonundan geri çekilmeye, zaten sınırlı olan araç ve kapasitelerini kendi eylemiyle daha da sınırlı hale getirmeye başlar. Bu durum devletin gerçekliğinin bir kısmını oluşturan bu kurgunun (devletin ortak çıkarı ve bütünlüğü temsil etmesi) çökmeye başladığına işaret eder. Böylece devletin gerçekliği artık gururdan çok trajik bir hal almıştır. Devletin bir yandan toplumsal formasyonu bütünleştirme misyonuyla kendini meşrulaştırmaya çalışırken, aynı anda toplumsal formasyonu çatlatıcı eylemlerde bulunması, yani iki zıt gereklilik arasında bocalaması, devletin eylemlerinde birtakım çelişkilere yolaçar. Sermaye birikiminde oynamak zorunda olduğu yeni rol ile, bu rolü belirli bir kurumsallık ve devlet projeleri bağlamında gerçekleştirmek zorunluluğu nedeniyle devletin çelişkileri artar. Devletin müdahaleleri bir yandan devlet aygıtı ve ekonomik sistemle

ilgili sistemsel krizlere yol açarken öte yandan toplumsal bütünleşmeyi de sağlayamaz. 1980 sonrasındaki toplumsal formasyonda devlet aygıtı ve ekonomik sistemin kontrol ve sorun çözme performansıyla ilgili sistem bütünleşmesi çok zayıflamıştır[2]. Sistem krizleri ve sorunları doğrudan toplumsal bütünleşme krizlerine yol açar. Sistem bütünleşmesi zayıfladığı oranda toplumsal bütünleşmenin normatif boyutlarına ağırlık verilir. Ancak devletin eylemleri toplumsal bütünleşmenin de aleyhine sonuçlar doğurur. Toplumsal bütünleşmenin zedelenmesi normatif yapıların uzlaşımsal temellerinin sarsılmasına, anlam ve kimlik krizlerinin doğmasına işaret eder. Sistemsel bütünleşme ile toplumsal bütünleşme krizleri karşılıklı olarak birbirini güçlendirir.

Bu bölümün izleyen sayfalarında, toplumsal formasyonun nasıl çatladığını, bu süreçte devletin nasıl çelişkilere sürüklenerek ortak çıkarların oluşturulduğu bir hegemonik zemin olma kapasitesini yitirdiğini, devlet ve ekonomiyle ilgili sistem ve rasyonalite sorunlarına yol açtığını görmek için önce devlet/ekonomi ilişkisi bağlamında birikim krizi eğilimlerini daha sonra da devlet/toplum ilişkileri bağlamında devlet ve hegemonya krizi eğilimlerini ele alacağım.

a. Devlet ve Ekonomi: Birikim Krizi

I.Bölümün 2.kısmında kapitalist bir toplumsal formasyonda devlet ile ekonomi arasındaki ilişkinin niteliğine dair söylenenleri burada ana hatlarıyla hatırlatmakta fayda var. Kapitalist bir toplumsal formasyonda devletin sermaye birikimi sürecinden kurumsal olarak ayrılması ve sermaye birikimi için gerekli koşulları yaratmak gibi dışsal bir işlev yüklemiş olmasıyla belirlenen devletin biçimi (hukuk devleti, rasyonel bürokratik müdahale, vergi devleti) onun sermaye birikimi için işlevselliğini garanti etmediği gibi tam tersine zorlaştırmıştır. Ekonomi ile siyasal alan kurumsal olarak ayrılmış ve farklı işleyiş mantıklarına göre kurulmuş oldukları için ikisi arasındaki uyumlu ilişkinin sağlanması kendiliğinden ve zorunlu değil, stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir (Jessop,1990:206). Devlet ile ekonomi arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini kuran birikim stratejileri ve hegemonik projelerin başarılı olmadığı durumlarda iki mantık ve kurumsal alan birbiriyle çelişebilir. Öte yandan piyasa ilişkileri ve sermaye birikimi kendini düzenleyen sistemler olmayıp, ekonomi-dışı varoluş koşullarına ve dolayısıyla devlet müdahalesine ihtiyaç gösterirler. Sermayenin hareket yasaları ve mantığı, doğal, kaçınılmaz, sabit ve önceden verili olmadığı için toplumsal güçler dengesine ve bunların devletin kurumsallığına yansıyışına doğrudan bağlıdır (a.g.e.,1990:122). Bu nedenle sermaye birikiminin farklı evrelerinde devletin sermaye için işlevselliği farklı müdahale ve temsil biçimlerinin gelişmesine bağlıdır. Dolayısıyla devletin biçimi, iç örgütlenişi ve hegemonik projeler sermayenin çıkarlarının tanımlanmasında ve birikim stratejilerinin oluşmasında etkili olurlar. Sermaye birikimi için özsel olarak avantajlı olan bir devlet biçimi yoktur. Her biçim devletin somut içeriğine ve güçler dengesine bağlı olarak avantaj ya da dezavantajlar sağlayabilir.

Bu kuramsal tespitler ışığında bakılınca Türkiye'de 80'li yıllarda devletin başarılı birikim

---

[2].Sistem ve toplumsal bütünleşme kavramları için bkz. (Habermas, 1977:33-76)

stratejilerinin oluşturulmasını mümkün kılan bir aygıt olamadığını ve b nedenle devletin biçiminin kapitalizm için işlevselliğini zedelediğini söyleyebiliriz. Sermaye birikimi için ilk başlarda işlevsel olan devlet müdahaleleri ve biçimi uzun vadeli sorunların oluşmasına yolaçmıştır. Bunun en derindeki nedeni toplumsal formasyon içinde devlet ile ekonomi arasındaki çatlamadır. Devlet ile ekonomi arasındaki kurumsal sınırın muğlaklaşması ve iki farklı mantığın üst üste bindirilmesi iki sistem arasında koordinasyon ve uyuma değil, çatlamaya yolaçmış; böylece hem birikim krizine hem de devlet aygıtının içsel birliğinin çözülmesine neden olmuştur. Göstermeye çalışacağım gibi Türkiye'de 1980'li yıllarda izlenmeye çalışılan yeni birikim stratejisinin başarılı olamamasının en önemli nedenlerinden biri hem parlementer hem de kollamacı-yanaşmacı boyutlarıyla nitelenen devlet biçiminin kapitalizm için işlev bozuklukları göstermesidir.

80 öncesinde yaşanan organik krize çözüm arayışı içinde devlet ile ekonominin mantığı tam olarak örtüşmüştü. Toplumsal korporatizme ve örgütlü demokrasiye doğru yönelemeyen devlet biçimi daha çok parlamentarizmle kollamacı-yanaşmacılığın ve popülizmin sentezi durumundaydı ve bu durum hem siyasi hem ekonomik olarak sermayenin genel çıkarlarını zedelemeye başlamıştı. Devletin birikim krizinin siyasi sonuçlarına bağlı olarak verdiği tepki bağlamında gündeme gelen darbe yoluyla devlet ile ekonomi mantığı tamaman uzlaştı. Uzlaşma noktası genel olarak sol tehdide karşı sermayenin ve devletin korunması, siyasi istikrarın sağlanmasıydı. Genel olarak sermayenin çıkarı bir temsil biçimi olarak parlementarizmin kesintiye uğramasını gerektirmişti. Öncelikle devletin kendine çeki düzen vermesi, ardından sermayenin krizini aşmak için ekonominin yapısal uyum politikaları çerçevesinde neo-liberal tarzda yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Darbe sermaye için genel siyasi koşulları hemen sağladı ve ardından neo-liberal uyum politikalarını uygulamaya girişti. 1980 sonrasında sermayenin mantığı devletin iki değişik şekilde yeniden yapılanmasını gerektirdi. Bir yandan üretim ilişkileri ve ekonomi siyasileşirken öte yandan devlet ile ekonomi arasındaki ayrımı netleştirerek ekonomiyi sistemin asıl çekirdiği ve meşrulaştırıcı gücü haline getirmek isteyen neo-liberal bir strateji uygulanmaya başladı. Devletin bu iki farklı müdahale tarzı ekonomi ile devleti yeni bir ilişki ağı içine sokarak devletin biçimini bu iki tarzın birleşimi olarak belirledi. 1980'den sonra ekonomi iki açıdan siyasileştirildi. İlkin, genel olarak sermayenin çıkarı öncelikle devletin kapitalist formunun korunmasını ve güçlendirilmesini gerektirdiği için üretim ilişkilerine çok doğrudan siyasi bir müdahale oldu ve çalışma ilişkileri zor yoluyla yeniden düzenlendi. Bu durum oluşmaya başlayan yeni toplumsal formasyonda üretim ilişkilerinin doğrudan siyasileştirilmesi anlamını taşıyordu. İkinci olarak sermaye birikiminin genel siyasi koşullarının sağlanmasının ötesinde genel sermayenin çıkarı devletin ekonomiden geri çekilmesini ve piyasanın alanının genişletilmesini gerektirdi. Bu ise devlet ile ekonomi arasındaki çizgiyi netleştirmek ve ekonominin özerkliğini arttırmak anlamına geliyordu. Ancak bu ikinci aşama da devletin ekonomi ve çalışma ilişkilerine yoğun müdahalesini gerektirdi. Ekonomiyi özerk ve güçlü bir öge olarak yeniden yapılandırma girişimi devletin hukuki ve bürokratik dolayımları aşarak ekonomik çıkar gruplarıyla organik ilişkiler içine girmesiyle sonuçlandı. Dolayısıyla devlet ile ekonomi arasındaki ilişki devletin sınıf karakterini yozlaştıracak tarzda çok doğrudan bir nitelik kazandı. Devlet neo-liberal bir ekonomik düzenin dış koşullarını sağlamanın çok ötesinde ya da bunu başarabilmek için sınıfla çok doğrudan ve fazlasıyla siyasileşmiş ilişkiler geliştirdi. Sınıfla

parti-devlet arasındaki siyasi temsil ilişkisi dolayımsızlaştı ve devletin sınıfsal karakteri belirginleşti. Bu durum devlet ile toplum ayrımını bulanıklaştıran bir gelişme olarak görülebilir. Devlet ile ekonomi arasındaki ayrımın belirginleştirilmeye çalışılması hem devlet aygıtının ve siyasetin 'ekonomikleşmesine' hem de ekonomik ilişkilerin 'siyasileşmesine' yaramıştır. Ancak göstermeye çalışacağım gibi devletin bu biçimi kapitalizm için işlevsel olamamıştır.

Buradaki sorunun asıl kaynağı devlet ile ekonomi arasındaki kurumsal ayrımın zedelenmiş olmasıdır. Ekonomik çıkarların devlet katında temsilinde en temel araç bizzat iktidar partisi ve onun dolayımıyla kurulan kollamacı-yanaşmacı ilişkiler olmuştur. Yasama ve bürokrasinin genel ve dışsal koşulları düzenleyici müdahalesinin dışında çoğu zaman tekil sermayelerin tekil amaçlarını gerçekleştirmesine yarayan bu araç yoluyla devlet ile ekonomi arasındaki kurumsal ayrım zayıflamıştır. Bu gelişmenin önemli bir görünümü siyasetçi ile işadamı arasındaki sınır çizgisinin kalkması, ANAP'ın siyasi pratiğinde bu ikisinin bütünleşmesidir. Burada sözkonusu edilen Türkiye siyaseti için geleneksel olan bir siyasi yozlaşma tarzından farklı, yeni bir oluşumdur. Siyasi iktidarın yandaşlarına ekonomik nimet dağıtma ve devlet memuru kimliğinde olanların küpünü doldurması pratiği yeni olmamakla birlikte, burada yeni bir ideolojik söylem ve yeni bir birikim modeli sözkonusudur. Belge'nin işaret ettiği gibi işadamı ile siyasetçinin özdeşleşmesi bir yandan siyasetin artık menfaat peşinde koşmak zorunda olmayan zenginlerin işi olması gerektiği, ancak böylece talanın önlenebileceği söylemiyle meşrulaştırılırken, öte yandan parası olanın siyaset yoluyla daha fazla para kazanması bir özel zenginleşme yolu olarak değil, sermaye birikiminin aracı olarak anlam kazanmıştır[3]. Belediye ve bakanlıkların ANAP çevresindeki işadamlarının özel şirketi gibi işlemeye başlaması ve yerel ölçekte ANAP kadroları ile yerel çıkar ağlarının tam olarak bütünleşmesi gibi süreçler aracılığıyla devlet ile toplumsal güç odakları birleşmiştir[4].

Devlet ile ekonomi arasındaki ayrımın muğlaklaşması nedeniyle farklı iki mantık hiç dolayım olmadan biraraya geldiği için, devlet ile ekonomi arasında bir çatlak oluşur. Daha doğrusu devletin tekil sermayelerle fazlaca yakınlaşması ve ekonominin partiye ve devlete bağımlı gelişmesi, devletin bir bütün olarak ekonomi ve genel olarak sermayenin mantığına ters işlemeye başlamasına neden olur. Ekonominin mantığı ile devletin ve siyasetin mantığı çatallaşmaya başlar. Devlet bu çatlağı gideremediği oranda giderek daha fazla ve çelişkili müdahalelerde bulunmaya zorlanır. Devlet müdahalesi kapitalizmin krizlerini yokedemez sadece dolayımlar. Türkiye'de de devletin kapitalizmin krizini bertaraf etmek için büründüğü biçim ve müdahale biçimleri krizi sona erdirmemiş sadece farklı bir yöne saptırmıştır. Bu yeni yön doğrudan devletin rasyonalite sorunlarından doğan makro ekonomik sorunlardır. 80 sonrasında artık ekonominin en önemli sorunları makro dengesizliklerden kaynaklanmaya başlamıştır. Bir yandan mikro canlılık yaşanırken, çok hassas makro dengeler ekonomik istikrarı bozmuştur. Makro sorunların doğması ekonominin sorunlarının doğrudan siyasi sorunlarla, hegemonik projeyle ve

---

[3].Belge'nin yazısı için bkz.(Yeni Gündem, 17-23 Mart 1986, no.3 s.12)

[4].Özel çıkar ile kamu çıkarı ve devlet arasındaki bağlantının nasıl kurulduğunu Özal'ın işadamlarını ANAP'ta siyasete katılmaya çağırırken sarfettiği şu sözler çok iyi açıklar. "Gelin, şahsi menfaatlerinize de sahip çıkın. Geçmişte memleket elden giderken siz de gidiyordunuz. İşçi, çöpçü, memur, yapacağı işi nasıl olsa her koşulda yapar. ama sizin işadamı olarak kaybedeceğiniz bir şeyler vardır. O zaman gelin menfaatlerinize sahip çıkın. İgili alıntı için bkz. (Yeni Gündem, 17-23 Mart 1986, no.3)

en önemlisi devlet aygıtıyla bağlantılı olduğunu gösterir. Makro ekonomik sorunların ve devletin rasyonalite sorunlarının gerisinde ekonomi ile devletin fazlaca içiçe geçmesi nedeniyle siyasi krizlerin doğrudan ekonomiye yansıması sorunu vardır. Sonuç olarak devlet ile ekonomi ilişkisine dair şunları söyleyebiliriz. Ekonomi aşırı siyasallaşmış devlet ise ekonomikleşmiştir. Devlet ile ekomininin bu şekilde içiçe geçmesi her iki alan için de zararlı olmuştur. Devlet daha çok tekil bir gücün aygıtı gibi görünmeye başlamış, ulusal-popüler olamamış, sermaye birimikini de zedelemiştir. Şimdi buraya kadar yapılan genel gözlemlerden kalkarak 80'lerde devletin biçiminin birikim stratejisi için nasıl sorunlara yolaçtığını ayrıntılandırmak istiyorum.

Birikim stratejisi, ekonomi-dışı varlık koşullarıyla birlikte bütünsel bir ekonomik büyüme modelini ve bunun nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin araçları belirleyen bir stratejidir (a.g.e.,198). Türkiye'de izlenen birikim stratejisinde ekonomi-dışı varlık koşullarının yaratılması sürecinin bizzat kendisi bu modele zarar vermiştir. Devletin biçimi ve ekonomi dışı varlık koşullarının hazırlanması süreci birikim stratejisini şu açılardan zedelemiştir: İlkin, bir birikim stratejisinin başarılı olabilmesi için öncelikle sermayenin dolaşımındaki farklı momentleri belirli bir fraksiyonun hegemonyası altında toplaması gerekir. Hegemonik sermaye dilimi farklı olabileceği halde bir birikim stratejisinin başarılı olması için mutlaka artı değerin artmasını sağlayan sanayi sermayesinin sürekli gelişmesinin sağlaması gerekir. Oysa Türkiye'de devletin biçiminin kayırdığı çıkarlar nedeniyle sanayi sermayesinin çıkarlarının korunması tam olarak sağlanamamıştır. Tam da bu nedenle farklı sermayeler arasında çıkar birliği sağlıklı oluşmamış; tekil sermayenin çıkarı ile genel olarak sermayenin çıkarı bütünleştirilememiştir. Hem tüketim hem de maliyet unsuru olduğu için sermaye içindeki çatışmaları besleyen ücretler sorunu da genel olarak sermaye için sorun olmaya başlamıştır. Çünkü birikim stratejisindeki sorunlar sanayi sermayesinin kendini sürekli genişletmesini engelleyici nitelikteydi. İzlenen birikim stratejisi ihracata yönelik büyük sermayenin ve özellikle finans ve ticari kesimlerin hegemonyası altında sermayenin çıkarlarını birleştirmeyi hedeflemişti. Ancak bu strateji sanayi sermayesinin genişlemesini sağlayamadı. Dolayısıyla tekil sermayelerin çıkarı ile genel olarak sermayenin çıkarları çatışmaya başladı. Yeni sağ altında genel olarak sermayenin çıkarının gerektirdiği müdahale biçimi ile tekil sermayelerin çıkarları arasında bir farklılık ve çatışmadan sözedilebilir. Genel sermayenin çıkarı tam olarak oluşturulamamıştır. Devletin biçimi uzun vadede sanayileşmeye uygun değildi. Devletin verili biçimi spekülatif ve finansal sermayeyi kayırmış ayrıca bağımlı sınıfları da içerememiştir. Genel olarak sermayenin birikimi için gerekli olan tüketim unsuru olarak ücretler de çok geriletilmiştir. Öte yandan sermaye birikimi için gerekli olan makro dengeler giderek ağırlaşan biçimde bozulmaya başlamıştır. 1980 sonuna gelindiğinde sık sık ekonomik krizler yaşamaya başlanmış ve stagflasyon sürecine girilmişti. 1980'lerde devlet biçiminin ve izlenen birikim stratejisinin sermayenin uzun dönemli çıkarları için uygun olmamasından en çok rahatsız olan ve bunu dile getiren kesim büyük sanayi burjuvazisinin en örgütlü ve gelişkin kesimi oldu. TÜSİAD'ın farkına vardığı bir diğer önemli sorun sermaye birikimi için gerekli olan siyasi istikrarın giderek zayıflamasıydı. Sanayi burjuvazisi ücretlerin bir tüketim unsuru olarak çok fazla geriletilmiş olmasından rahatsızlık duyduğu gibi giderek artan toplumsal eşitsizliklerin ve ekonomik yozlaşmanın bir 'sosyal patlama' tehlikesi yarattığını ifade etmeye başladı. 1980 sonlarına doğru işçi sınıfının sendikal hareketinin güçlenmeye başlaması ve sendikal oligarşiyi aşarak yeni ve radikal biçimlere doğru yönelmesi burjuvazi için önemli bir uyarıcı olmuştu.

Ekonomideki kriz eğilimlerinin asıl olarak devletin biçiminden kaynaklandığını söylemiştim. Öncelikle parlementer biçimleri ele alalım. Belirli koşullarda sermaye birikimiyle uyumlu olan parlementarizm bile önemli sınırlamalara sahiptir (a.g.e.,124). Bu devlet biçimi sermayeyi tehdit edebilecek siyasi krizlere açık olduğu gibi normal şartlarda bile işlev bozuklukları gösterebilir. Partilerle seçmenler arasındaki ilişki nedeniyle temsil krizlerine açık olması; partiler arası koordinasyon sorunları nedeniyle parlementonun krize girmesi, meclisin radikal güçlerin eline geçmesi, politikanın rekabetçi mantığı nedeniyle siyasetin kısa dönemli çıkarlarının sermaye birikimini zedelemesi, seçimler nedeniyle sık sık politika değişikliklerine gidilebilmesi, devlet özerkliğinin sermaye için tehlikeli boyutlara varması vb. nedenlerle temsili sistemde burjuva eğemenliğinin kurulması zorlaşabilir. Parlementer sistemin risklerinin bir çoğu 1980'lerde birikim stratejisinin başarısızlığında rol oynamıştır. Türkiye'de zaten tarihsel olarak önemli yapısal sorunlarla malül olan parlementer rejimin sorunları darbenin ardında çok daha derinleşmiştir. Türkiye'de geliştiği kadarıyla parlementer devlet biçimi sermaye birikimi ve burjuva eğemenliği için oldukça önemli sorunlara yolaçacak tarzda işlemektedir. Bu nedenle bu devlet biçimi tam bir istikrar kazanamamış ve sık sık darbelerle kesintiye uğramıştır. 'Normal' dönemlerde ise parlementerizmin saf halinde işlemediğini, oldukça büyük bir ağırlık taşıyan kollamacı-yanaşmacı yapılarla eklemlendiğini ve özellikle 1980 sonrasında bu yanının belirginleştiğini görüyoruz. 1980 sonlarına varıldığında temsil krizi, parlementonun etkin işlememesi, partiler arası rekabet ve seçimler nedeniyle makro dengelerin zedelenmesi, sık politika değişkiliklerine gidilmesi, temsil eden-siyasi parti ile temsil edilen-sınıf arasındaki çatışmaların yoğunlaşması gibi sorunlar belirmeye başlamıştı. Böylece ekonomik rasyonalite ile parlementer siyasetin gerektirdiği siyasi rasyonalite çatışmaya başladı.

80'lerde parlementer siyasetin asıl rasyonalitesini belirleyen şey, siyasi partiler rejimi ve buna bağlı olarak şekillenen seçmen koalisyonlarının yapısıdır. Çok partili bir sistemde ihracata yönelik bir birikim stratejisi izlemek isteyen yeni sağ kendine bir seçmen koalisyonu yaratabilmek ve böylece bu süreçten rahatsız olan kesimleri hegemonik projenin içinde tutabilmek için giderek daha fazla genişlemeci bir ekonomik rota izlemek durumunda kalmıştır (Waterbury,1994; Öniş,1992). Yeni sağ bu anlamda baştan beri kendini bir ikileme sokmuştu. Bir yandan sert istikrar tedbirlerini gerektiren ve toplumsal eşitsizlikleri arttıran bir yapısal uyum stratejisi izlemeye soyunurken öte yandan seçimlerdeki başarısını bunun tam tersine ekonomik genişleme, tüketim olanaklarının yayılması ve ortadireğin güçlenmesi gibi temalara dayandırmıştı. 80'lerin sonuna doğru parti rekabeti belirginleşmeye başlayınca yeni sağın seçmen tabanını tutma çabası giderek devletin elindeki kaynakların siyasi gerekçelerle dağıtıldığı daha genişlemeci politikaların izlenmesine neden oldu. Waterbury, kaynakların kıt ve seçmenlerin sağ ve sol partiler arasında bölündüğü bir durumda yeni sağın ancak dar ve kaygan bir seçmen koalisyonuyla iktidarını koruyabileceğini ve bunu sağlamak için kamu harcamaları yoluyla siyasi yeniden bölüşümün artması gerektiğini belirtir (1994:512). Yeni sağın seçmen tabanını oluşturan yerli imalat, ticaret sektörü, tarım sektörü, kentli informel sektör ve orta sınıfların bir kısmının maddi taleplerinin karşılanması ya da en azından zararlarının tazmin edilmesi gereklidir. Ekonomiyle siyaset arasındaki kurulan bu hassas denge birikim stratejisinde iki çelişkili gerekliliği birbirine bağımlı kılmıştır. Birikim stratejisinin öngördüğü kamu harcamalarını

kısmak ve piyasanın önünü açmak gerekliliği, siyasi olarak devletin ekonomiye kamu harcamalarıyla müdahale etmesini ve siyasi bölüşümü genişletmesini gerektiren siyasi dengelere bağımlı kılınmıştır. Bu çelişkili gerekler, ekonominin mantığı ile siyasetin mantığı arasındaki bir hassas dengeye işaret etmekten çok, birikim stratejisinin siyasi dinamikler tarafından giderek daha fazla tehdit edildiği bir eşitsiz duruma işaret eder.

Ancak seçmen siyaseti ve parti rekabetinin doğurduğu sorunların, ekonomik rasyonalite ile siyasi rasyonalitenin çatallaşmaya başlamasının nedeni değil; bir sonucu ya da görünümü olduğunu söylemek mümkün. Birikim stratejisinin başarılı olamamasının devletin yapısıyla ilgili çok daha yapısal nedenleri vardır. Parlementer sistemin şiddetli bir parti rekabeti ve seçmen baskısıyla kitlenerek sermaye için işlevselliğini yitirmesi, daha temelde parlementer biçimlerin güçlü bir toplumsal temsil tabanından yoksun olmasından ve kollamacı-yanaşmacı ilişkilerle eklemlenmesinden kaynaklanmıştır. Temsil ve müdahale tarzı olarak kollamacı-yanaşmacı tarzların devlet biçimine hakim olması birikim stratejisinin önüne çıkan asıl engel olmuştur. Kollamacı-yanaşmacılık siyasi destek ile belirli tekil yararların mübadele edildiği bir temsil tarzı olarak tanımlanabilir (Jessop,1990:163). Devletin dağıtıcı, tahsis edici rolü (lisanslar, tekeller, devlet ihaleleri, sübvansiyonlar) tekil yararların dağıtılmasında etkili olur. Düzenleyici idari kurumlarla belirli çıkarlar arasında çok yakın bağların kurulduğu bu devlet biçiminin egemen olduğu yerlerde genel olarak sermayenin çıkarları açısından iki temel sorun doğar (a.g.e.,163). İlkin, bu sistem, devletin belirli tekil çıkarları tatmin etmek için maliyeti yüksek, çelişkili ve birbirini etkisizleştiren önlemler almasını gerektirir. İkinci olarak, yanaşmacı tarzların hakim olması devlet aygıtının birliğini zedeleyerek toplum ve ekonomi üzerindeki dönüştürücü gücünü azaltır. Üstelik hegemonya krizinin doğduğu ve devletin giderek parçalandığı zamanlarda devletin mekanik olarak belirli tekil çıkarları kollamayı sürdürmesi onun tekil güçler üzerinden çözülmesine yolaçacaktır ki bu durum genel olarak sermayenin çıkarlarına aykırıdır. Burada sözkonusu olan, birikim stratejisinin gerektirdiği makro ve radikal önlemleri tutarlı biçimde formüle ederek toplumsal kesimleri ikna yoluyla bunu gerçekleştirebilecek kadar özerk bir güce sahip bir devlet yapısınının olmamasıdır. Kollamacı-yanaşmacı biçimlerin doğurduğu risklerin hepsi Türkiye örneğinde gerçekleşmiştir. Bu sistem, hem devletin belirli tekil çıkarları tatmin etmek için maliyeti yüksek, çelişkili ve birbirini etkisizleştiren önlemler almasını gerektirmiş, hem de devlet aygıtının birliğinin zedelenmesi ve dönüştürücü gücünün azalmasına yolaçmıştır. Devletin hegemonik krize rağmen belirli tekil çıkarları kollamayı sürdürmesi devlet aygıtının ve gücünün tekil güçler üzerinden çözülmesine yolaçmıştır.

Öniş'in vurguladığı gibi demokratik bir ortam içinde yapısal uyum ve liberalleşme gibi radikal dönüşümlerin gerçekleştirilebilmesi için devlet ile belirli toplumsal kesimler arasında güçlü kurumsal temsil bağlarının olması gerekir (Öniş,1992:3). Devlet, ancak bu şekilde belirli kesimlerin tekil ve acil çıkarlarıyla tam örtüşmeyen önlemleri alma ve uygulama anlamında güç ve özerklik kazanabilir. Devletin despotik gücünden farklı olarak altyapısal gücü onun topluma nüfuz etme yeteneğini ve müzakere yoluyla toplumsal ilişkileri örgütleme, dönüştürme kapasitesini işaret eder. Bu anlamda 1980 sonrasındaki devlet yapısı karar alımını büyük ölçüde merkezileştirmiş ve hatta kişiselleştirmiş olduğu halde ve tam da bu nedenle altyapısal anlamda çok zayıflamıştır (a.g.m.,4). Darbenin yarattığı siyasi koşullarda siyasi iktidarın göreli

özerkliğinin ve eylem kapasitesinin çok artmasıyla birikim stratejisi içir model ülke olarak gösterilen Türkiye, sivil siyasi rejime geçişle birlikte hızla bu göreli özerkliğini yitirmiş birikim modeliyle çelişkili davranışlar sergilemeye başlamıştır. Siyasi destek sağlamak uğruna devletin hızla popülist ve kollamacı ilişkiler geliştirmesinin nedeni, tarihsel olarak zaten zayıf olan kurumsal temsil bağlarının 80 sonrasında tamamen harap olmasıdır. Siyasi karar alımının merkezileşmesi, kişiselleşmesi ve keyfileşmesi; siyasi elit ile tekil sınıfsal güçler arasında doğrudan bağlantılar geliştirilmesi; kurumsal katılımdan çok, bireysel kollama bağlarının yaygınlaşması sonucunda devlet toplumsal aktörlerde belirsizlik ve güvensizlik yaratmış, beleşçi ve yanaşmacı tutumları teşvik etmiş, gerekli fedakarlıklar konusunda kimseyi ikna edememiştir. Sonuç, devletin güçlü tekil çıkarların baskılarına maruz kalması, genişlemeci politikalar ve çelişkili kararlarla makro ekonomik dengelerin bozulmasına yolaçması ve siyasi kadrolar ile işadamları arasındaki gerginliğin artmasıdır.

Birikim stratejisinin başarızlığı belki bir ölçüde başarılı bir hegemonik projeyle perdelenebilirdi. Ancak 80'li yıllarda durumu daha da ağırlaştıran bir etken olarak hegemonik projenin de iflasa doğru gittiğini söyleyebiliriz. Her iki projenin içsel sorunları olduğu gibi, birinin sorunları diğerini de doğrudan etkilemiş ve krizi ağırlaştırmıştır.

b. Devlet ve Toplum: Hegemonya ve Rasyonalite Krizi.

Devletin içsel birliğinin kurulmasında ve tutarlı ve etkin bir aygıt olarak işlemesinde başarılı hegemonik projelerin gerçekleştirilmesi önemlidir. Çünkü hegemonik projeler sınıfsal ve ilgili güçlerin belirli bir sınıfın siyasi liderliği altında toplanması; tikel çıkarların birbirine eklemlenmesi yoluyla, ortak çıkarın ve ulusal-popüler kollektifliğin oluşturulmasını sağlayarak devletin biçimsel birliğini içeriksel olarak da tamamlarlar. Hegemonik bir proje üzerinde konsensus sağlanması devlet aygıtını birleştirir ve siyasi tahakkümü daha etkin hale getirir (Jessop,1990:210). Biçimsel ve içeriksel birliğini sağlayamayan devlet hem sermaye birikimi için gerekli olan göreli özerklikten uzaklaşır hem de ulusal-popüler olmayı ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamada başarısız olur. Türkiye'de 80'li yıllarda genişleyici ve tutarlı bir hegemonik projenin gerçekleştirilememiş olması devletin kurumsal işleyişini zedelemiş; rasyonalite ve sistemsel bütünleşme sorunlarına yolaçmıştır.

İkinci bölümün üçüncü kısmında, popüler kitlelere karşı bir açık savaş zemini üzerinde yükselen yeni sağın, hegemonik potansiyeli çok sınırlı olan bir tür pasif devrim stratejisine dayandığını söylemiştik. Pasif devrimle bağımlı sınıfların maddi ödünlerle de olsa içerilmesinden çok, dışlanmaları ve hatta bastırılmaları sözkonusu olmuştur. Dolayısıyla pasif devrim ortak çıkarın ve kollektif iradenin oluşumundan çok, tekil çıkarların ve çıplak güç ilişkilerinin öne çıkarılmasına yol açmıştır. Yeni sağ genişleyici bir hegemonya değil bir pasif devrim stratejisi izlediğine göre başarısı da bu bağlamda değerlendirilmelidir. İzlenen birikim stratejisi ile pasif devrim arasında bir uyum vardır. Birikim stratejisinin maliyetleri bir kesime yüklenerek sermaye birikimi hızlandırılmıştır. Ayrıca toplumsal dönüşüme uymayanlar ideolojik olarak da dışlanmışlar, kitlelerin pasifleştirilmesi kısmen gerçekleştirilmiştir. Ancak pasif devrim ile birikim stratjesini

birbirini destekler olsa da bu durum hem sistemsel hem toplumsal bütünleşmeye yaramamış sonuçta devletin meşruiyetini ve genel olarak sermayenin çıkarlarını zedelemiştir.

80'li yıllarda devletin ekonomi için rasyonelliğini zedeleyen en önemli etken devlet aygıtına içsel birlik ve etkin bir işlerlik sağlayan bir hegemonik projenin gerçekleştirilememiş olmasıdır. Bu durumun nihai nedeninin, genel olarak devlet ile toplum arasındaki ilişkinin mantığında aranması gerekir. Devletin içsel birliğinin bozulması ve devlet ile toplum arasındaki sınır çizgisinin muğlaklaşmanın asıl nedeni devletin çok dar bir toplumsal tabana oturması ve pasif devrim stratejisiyle toplumun geniş kesimlerinin siyasal süreçleri etkiler olmaktan çıkarılmasıdır. Devletin toplumsal tabanının zayıf olması, onun belirli toplumsal güçlerle organik ilişkiler içine girmesine ve devlet aygıtının balkanlaşmasına neden olmuştur. Devlet her zamankinden daha fazla tekil çıkar gruplarının aracı haline gelmiştir. Devlet ile toplumu birbirinden ayıran ve birbirine eklemleyen hukuksal, bürokratik ve temsili dolayımlar geçersizleşmiş, yerini informel ilişkilere, şebeke siyasetlerine ve devletin balkanlaşmasına bırakmıştır. Devlet ile toplum arasındaki bu yeni eklemlenme tarzları toplumsal formasyonu bütünleştirici değil, çatlatıcı bir nitelik taşır. Bu durum devletin içsel birliğinin bozulduğunu, devletin kendini bir ortak çıkar ve hegemonya alanı olarak örgütleyemediğini ve önemli bir meşruiyet sorunuyla sarsıldığını gösterir. Bu bölümde devlet/toplum ilişkisinin devlet aygıtını nasıl zedelediğini ve etkin bir tahakküm aygıtı olarak işlemesini nasıl önlediğini sorusuna yanıt arayacağım. Devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin bulanıklaşmasının toplum üzerindeki çözücü etkilerini ise daha sonra ele alacağım.

1980'lerde pasif devrim stratejisinin izlenmesi sermayenin çıkarlarını iki şekilde tehdit etmiştir. İlki geniş kitlelerin dışlanmış olmalarının siyasi ve ekonomik olarak yarattığı potansiyel sorunlardır. 1980 sonlarında yükselen siyasi radikalleşme ve toplumsal patlama korkusu bunu yansıtır. Ancak daha önemli olan pasif devrimin öteki yüzüdür. Geniş kitlelerin pasifleştirilmesinin öteki yüzü iktidar bloğunun bütünleşmesi olmamıştır. Tam tersine pasif devrim stratejisi aynı zamanda devletin içsel birliğinin bozulmasına ve ekonomi yönetimiyle ilgili rasyonalite sorunlarına yolaçmıştır. Genişleyici bir hegemonik projenin olmaması devletin toplumsal tabanının sınırlı kalmasıyla ve halk kitlelerinin dışlanmasıyla ilgilidir. Ancak buradaki sorun sadece halk kitelerinin içerilememesi değil, hatta ondan da önce iktidar bloğunun bütünleşememesi ve dolayısıyla devletin içsel birliğinin zedelenmesi sorunudur. İzlenen strateji sadece toplumsal bütünleşmeyi sağlayamamakla kalmamış aynı zamanda devletin etkin işleyişini önleyerek sistemsel bütünleşmeyi de tehdit etmiştir. Burada devletin egemen sınıflardan göreli özerkliğini yitirmesi, bürokratik ve yasal işleyiş tarzlarının tahrip edilmesi, devlet aygıtının farklı siyasal güçler arasında bölüşülmesi, devlet aygıtının siyasal-toplumsal güç şebekelerinin nüfuzuna uğrayarak 'balkanlaşması', devlet aygıtı içindeki farklı bölümlerin koordinasyonsuzluk göstermesi ve özerkleşme eğilimlerinin belirginleşmesi gibi gelişmelerden sözedilebilir.Tüm bu gelişmeler devletin bütünlüklü bir aygıt olarak kendisi ile toplum arasındaki ayrımı kuramadığını gösterir.

Burada ikinci bölümün üçüncü kısmında devletin biçimi ve iç örgütlenmesi üzerine söylediklerimizi hatırlatarak bunun devlet/toplum ayrımı açısından ne anlama geldiğini tartışmak

istiyorum. Daha önceki analizlerimizden çıkan sonuç 1980 sonrasında devletin artık bütünsel ve tutarlı bir alan olarak görülemeyeceğidir. Yasama, yürütme, kamu bürokrasisi, devletin ideolojik aygıtı, devletin zor aygıtı, devletin iç çekirdeğini oluşturan MGK ve Cumhurbaşkanı, yargı kurumu ve nihayet gizli devlet aygıtı arasındaki girift ilişkiler oldukça kaotik bir durum arzeder. Devleti meydana getiren farklı aygıtlar arasında bir uyum, tutarlılık ve koordinasyon yoktur. Devlet aygıtı ordu ve MGK, sermaye güçleri, islami güçler, ülkücü güçler ve büyük ölçüde tasfiye edilmiş olmakla birlikte yargı ve üniversite gibi kurumlarda can çekişmekte olan kemalist sivil bürokrasi gibi çok farklı siyasal güçler tarafından parsellenmiştir. Tüm bu güçleri biraraya getiren pasif devrim stratejisi uyarınca kitlelerin siyasal mekanizmalardan ve devlet aygıtından dışlanmaları gereğidir. Bunun ötesinde farklı grupları uyumlu bir şekilde birarada tutacak bir hegemonik proje yoktur. Ancak belki onları biraraya getiren bir devlet projesi olduğundan sözedilebilir. Milli güvenlik devleti ile neo-liberal devlet projelerinin sentezi bu güçleri biraya getirmekle birlikte bu birlik, devlet aygıtının birliğinin bozulması ve parsellenmesi pahasına gerçekleşmiştir. Devletin temsili, kurumsal ve bürokratik boyutlarının geriletilmesiyle çok doğrudan, siyasi, kişisel temsil ve müdahale biçimlerinin hakim olması devlet aygıtının farklı toplumsal güçler tarafından parsellenmesine ve bunların şebeke siyasetlerine yataklık etmiştir. Böylece içsel birliğini kaybeden devletin tutarlı ve etkin bir tahakküm aygıtı olarak işlerliği bozulmuştur. Devletin tutarlılığı ve etkinliği sadece pasif devrimin gereklerini yerine getirmek açısından her aygıtın üstüne düşeni yapmasından ibarettir. Ancak bunun devletin rasyonel bir aygıt olarak işlemesi için yeterli olduğu söylenemez. 1980'ler boyunca devlet aygıtı, toplumun üzerinde açık bir tahakküm kurmanın dışında diğer hiçbir somut amacını ve politikalarını gerçekleştirmeye uygun olarak biçimlenmemiştir.

Devletin 'parsellenmesi' ya da 'balkanlaşması' olgusu devlet aygıtı içindeki farklı bölümlerin diğer devlet kurumlarıyla değil, devlet dışındaki toplumsal güç odaklarıyla bütünleşmeleri anlamına gelir. Devlet aktörleriyle toplumdaki siyasal aktörler ve çıkar gruplarının organik bir ilişki içinde biraraya gelmesiyle genel çıkar alanı olarak örgütlendiğini iddia eden devlet aygıtı açıkça tekil çıkarlar üzerinden parçalanır. Emniyet ile MHP ilişkisi, Milli Eğitim ile siyasal islam ilişkisi, Diyanet ile tarikatlar ilişkisi, belediyeler ile işadamlarının ilişkisi, kamu bürokrasisi ile sermaye çevreleri ilişkisi gibi örneklerde görüldüğü üzere sözkonusu devlet/toplum 'kaynaşması' hem siyasi-ideolojik hem de ekonomik bazda gerçekleşmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta devlet/toplum yakınlaşmasının özellikle ekonomi ve din alanında, yani yeni sağın 'sivil toplumun' gelişmesine 'katkı yaptığı' iki alanda belirginleşmiş olmasıdır. Görüldüğü gibi artık ne bütünsel bir devletten ne de onun tahakkümü altında eşitlenmiş olan birey ve toplumdan sözedilemez. Devletin kendini çevreleyen bir sivil-kamusal alan tarafından denetlenmeksizin istediği gibi toplumsal güçlerle ortaklaşa yaşam sürmeye başlaması siyasal alanla devlet arasında da bir çatlak ve uyumsuzluk olduğunu gösterir. Devleti çevreleyen siyasal alan depolititize edildiği için artık toplumla devlet arasında bağlantı kurarak devleti biçimlendiren onu toplumsallaştıran bir işlev görmemektedir. Sınırlı da olsa varolan siyasal haklar ve özgürlüklerin kullanımı ve toplmsal çıkarların kamusal alana çıkma girişimleri en fazlasından devletin işlev bozukluklarının artmasına, devletin daha da ceberrutlaşmasına ve devlet krizinin derinleşmesine katkıda bulunması dolayımıyla etkili olmuştur.

Devlet/toplum 'yakınlaşmas ının' bir sonucu olarak ortaya çıkan 'şebekeler' 80'li yıllarda özellikle ekonomik aktörlerle yakın ilişkide olan kamu kurumlarında ve belediyelerde tipik ve hakim bir özellik halini aldı. Kamu görevlilerinin kendilerine ve özel çıkarlara maddi fayda sağlamak için içinde bulundukları kurumu bir dükkan ya da şirket gibi kullanmaları anlamına gelen şebekeleşme devletin gayri-resmi gerçekliği olarak ortaya çıktı. Bu durum, bireysel bir siyasi yozlaşmanın çok ötesinde devletin fiili işleyiş mantığı olarak görülmelidir. 80'li yıllarda devlet kurumlarının her türlü yasal sınırı aşarak ve hatta Anayasa Mahkemesi kararlarının çevresinden dolanarak özel ekonomik çıkarlara hizmet etmesi, bürokratik ve yasal engellere takılmak istemeyen yeni birikim tarzının kendini gerçekleştirmesinin temel araçlarından biri haline geldi. Daha önce belirtildiği gibi bu şebeke siyasetinin gerisinde hem devlet aygıtı içindeki aktörlerin hem de özel aktörlerin bireysel çıkarlarını gözetmelerinin yanısıra asıl olarak yürütmenin belirli icraatlarının yasaya aykırı da olsa gerçekleştirilmesi kaygısı yatar. Yani asolan bireysel menfaat değil, icraatın mantığıdır[5]. 80'li yıllarda çok sıradanlaşan bu gibi olaylarda ortaya çıkan, devletin doğrudan toplumsal çıkarlarla ilişkiye geçen özellikle alt kademe yöneticilerinin bu çıkarlarla özdeşleşerek devletin yargı kurumundan bağımsızlaşması ve hatta kendi yetki alanlarıyla ilgili yasaklardan bireysel menfaat elde etmek için faydalanmalarıdır. Böylece sözde kamu yararını korumakla yükümlü olan devlet kurumları demokratik denetim mekanizmalarının işlememesinden yararlanarak kolayca özel çıkarlarla eklemlenirler.

Devletin şebekeler eliyle balkanlaşması devletin ideolojik aygıtlarında ve zor aygıtında da hakim bir özellik haline gelmiştir. 80'lerin başlarında devletin resmi ideolojisi olarak öne sürülen Türk-islam sentezinin daha sonra geri çekildiğine ve yerini Özalizmin daha popüler yeni sağ söylemine bıraktığına değinmiştim. Ancak bu geri çekilme Sentezcilerin ne parti örgütündeki ne de devletin ideolojik ve zor aygıtındaki ayrıcalıklı konumlarını değiştirmedi. Böylece Milli Eğitim, Diyanet, ATDTYK, TRT, Üniversite, Diyanet Emniyet gibi kurumlar milliyetçi-muhafazakarların, devletin ekonomik aygıtı ise neo-liberallerin eline geçti. Buradaki temel sorun siyasi istikrar adına islami ve milliyetçi sağın devlete içerilmesi stratejisinin ters teperek devletin bazı aygıtlarının şebekelerin nüfuzuna uğramasıdır. Diyanet ve Emniyet kurumlarında bu eğilim çok net izlenebilir. "Devletin islami söylemi kendi söylemine dahil ederken ve ümmeti toplumsal örgütlenmesine model olarak alırken kendini önceden amaçlanmamış biçimde cemaat şeklinde örgütlenmiş siyasi şebekelerin nüfuzuna da müsait kıldığını" belirten Birtek ve Toprak, 80'li yıllarda DİB'in işlevlerinde meydana gelen genişlemenin, bu aygıt içinde anti-bürokratik şebekelerin oluşmasına, devlet aygıtlarını kültüre ilişkin cepheleşme politikalarını çekişme alanı haline gelmesi ve aşırılık yanlısı politikalar etrafında kariyer oluşmasına zemin hazırladığına işaret ederler. (Birtek ve Toprak, 1994:7). Gerçekten DİB'in bir devlet kurumu gibi değil, bir tarikat örgütlenmesi gibi işlemesi devlet ile toplum arasındaki sınırların muğlaklaştığının ve devletin balkanlaşmaya başladığının önemli bir göstergesidir. Benzer bir gözlem Emniyet Teşkilatı ve Güneydoğu'ya gönderilen özel timler için de geçerlidir. Devletin zor aygıtının

---

[5].Bu durumun en güzel örneklerinden biri 1985 yılında çıkarılan yeni bir imar yasası ile Boğazda inşaat izninin verilmesinin ardından Anayasa Mahkemesinin bu yasayı iptal etmesi; buna rağmen Boğaziçi İmar Müdürlüğünün iptal kararının yürürlüğe girmesine kadar geçen dört ay içinde rüşvet karşılığında birçok villa ve kooperatife inşaat izni vermesi olayıdır.bkz.(Yeni Gündem, 14-20 Haziran 1987, no.67 s.26) Bir diğer örnek İSKİ'nin açıkça yönetmeliğe aykırı olmasına ve işletme ruhsatlarının olmamasına rağmen, atık sularını Ömerli ve Elmalı'ya döken fabrikaları engellememesi sadece kirletme cezası kesmekle yetinmesidir. ilgili haber için bkz.(Yeni Gündem, 15-21 Kasım 1987.no.8 s.32)

milliyetçi-faşizan kadrolarla doldurulması bu kurumların hızla devlet içindeki özerkliklerini arttırmalarına ve toplum içindeki belirli bir siyasi kesimle özdeştirilmesine yol açmıştır.

ii. Siyasal Toplumun Çözülüşü

Buraya kadar yapılan analizler çatlayan bir toplumsal formasyonda devletin ekonomi ve genel olarak toplumla ilişki kurma tarzının ekonomi ve idari aygıtın rasyonel işleyişini nasıl zora soktuğuna ve dolayısıyla devletin ortak çıkarların temsilcisi gibi davranma potansiyelini nasıl yokettiğine işaret ediyordu. Bu anlamda sistemsel bütünleşmenin sağlanamaması siyasi iktidarın meşruiyetini büyük ölçüde zedelemiştir. Öte yandan 80'lerde devletin toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için büyük bir ideolojik-kültürel atak içinde olduğunu tesbit etmek mümkündür. Devletin sistemsel sorunları ağırlaştıkça ve devletin tekil çıkarlarla ilişkisi daha belirginlik kazandıkça toplumu organik-kültürel bir bütün olarak kurma yolundaki girişimler ağırlık kazanmıştır. Ancak devletin bu konudaki müdahaleleri başarılı olmak bir yana, çok daha derin bir düzeyde devletin meşruiyet zeminini tahrip etmiştir. Buradaki asıl sorun modern devletin temsil ettiğini iddia ettiği ve adına kararların alındığı bir bütün olarak ulusal-toplum fikrinin bizzat devletin eylemleri aracılığıyla zedelenmeye başlamasıdır. Siyasi iktidarın dini-milli terimlerle tanımlanan organik bir toplum kurmaya çalışarak meşruiyet arayışı sonuçta Türkiye toplumunu post-modern bir rotaya sokmuş ve iktidarın dayanmayı arzuladığı kültürel tabanı tamamen eritmiştir. Yeni sağın meşruiyet söylemi ilk bakışta modern bir söyleme benzer. Ancak daha somut ve mikro düzeyde bakılınca Türkiye için yeni bir dönemi başlatan radikal bir nitelik taşıdığı görülebilir. İzleyen sayfalarda bu radikal yeniliğin niteliğini ortaya koymaya ve siyasal toplumun çözülüş sürecini ayrıntılandırmaya çalışacağım.

a. Yeni Sağın Meşruiyet Arayışı

1980'li yıllar temsili demokrasinin meşruiyetinin sarsılmasının ardından gelen bir darbeyle başlamıştır. 1980 öncesinin parlementer rejimi yeterli toplumsal desteği örgütleyemediği gibi toplumsal bütünleşmeye de hizmet edememişti. Kendi meşruiyetini tam da bu meşruiyet krizine dayandıran darbe, ortak çıkarı ve toplumsal bütünlüğü korumak iddiasını sahiplenerek ulus-topluma seslendi. Darbe zaten zayıf olan demokratik meşruiyetin temelini harap ederek işe başladı. Darbe öncesinde parlementer temsil ve müdahale tarzları işlememiş ve rejimin otoriter niteliği artmıştı. Darbe sadece bu gelişmeyi bir adım öteye götürdü. Hem bu nedenle hem de darbe geleneğinin iç normlarına uygun bir şekilde yapıldığı için (siyasal şiddetin çok artığı bir ana kadar beklenmiş olması, yukardan aşağıya emir komuta zinciri içinde yapılması, yüce devlet ve millet çıkarlarını korumak adına gelip, geri dönüşü vaad etmesi ve bunu gerçekleştirmiş olması gibi) darbe, meşruiyetini kaybetmeden geri çekildi ve sonrasında da ciddi bir hesap sorma isteğine yolaçmadı[6]. Sivillere kendi görevlerini hatırlatıp daha 'sorumlu' davranma bilincini

---

[6].Bu bağlamda 80'li yıllarda yapılan darbeyle ve anasayayla ilgili tartışmalar ilginçtir. Darbeye yönelik eleştirilerde darbenin sorunlara çözüm olmadığı vurgulanır. Ama darbeden çıkarılan en önemli ders zaten darbecilerin vermek istediği dersttir. Yani darbeye gerek

geliştiren darbe böylece misyonunu tamamlamış oldu. Darbenin 80 sonrası için bir milad niteliği taşıması ve gerçek bir kurucu iktidar olması buradan kaynaklandı. Bu tespit hem yeni sağın hem de genel olarak tüm siyasal rejimin darbenin açmış olduğu meşruiyet zemini üzerinde yükseldiği ve meşruiyetle ilgili sıkıntıların asıl olarak buradan kaynaklandığı anlamına gelir. Darbenin meşruiyet söylemi asıl olarak devlet aklı söylemine dayanmış, yeni sağ ise bu güçlendirilmiş devlet aklı zemini üzerinden kendi meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır. Darbe toplumun içine düştüğü kriz durumlarından zor kullanımı yoluyla çıkılabileceğine dair bir mesajı güçlü bir biçimde topluma yaymayı becermişti. Darbenin bir başka mirası, aslolanın devletin bekası olduğu, devletin biçiminin bu amaca uygun biçimde yenilenmesi ve hatta bu uyarlamanın süreklilik kazanması gerektiği fikrini kafalara kazımış olmasıdır. Devletin milletiyle bölünmez bütünlüğünün, siyasal iktidarların izleyeceği diğer tüm amaçlara üstün bir ön şart olduğunun bilincidir bu. Nitekim yeni sağ tam da bu devlet aklını veri kabul ederek, onun üzerinde ekonomik gelişme ve demokratikleşme-sivilleşmeye dayalı modern bir söylemi inşa etmeye çalışmıştır. Yeni sağın karşılaştığı meşruiyet sorununun temelinde işte bu yanılsama yüklü beklenti yatar. Bu, askeri darbelerin artık gündeme gelmeyeceği yeni bir 'demokrasinin', hafıza kaybı, sineye çekme ve zor temelinde örgütlenebileceği yanılsamasıdır.

Yeni sağın meşruiyet söylemi devlet aklını kurucu bir moment olarak içermiş olmakla birlikte ayırdedici noktası bu değildir. Yeni sağ sağlam bir temele dayandığını varsayarak yeni bir devlet/toplum ilişkisi yaratmaya soyunmuştur. Siyasal alanda 'yeni' olan kendini iki şekilde meşrulaştırabilir. Bunlardan ilki yeninin kendini geçmişten gelen ve hala mevcut olan bir kuralın, sistemin ya da normun geliştirilmesi, tamamlanması, iyileştirilmesi biçiminde kurmasıdır. Yeni sağın meşruiyet söylemi bu stratejiye dayanır ve kendini oldukça modern terimlerle ifade eder. Bu modern söylemde halk, ulusal egemenlik, demokrasi, sivil toplum, birey, temsil, vatandaşlık, eşitlik, özgürlük, ilerleme, hukuk devleti, refah gibi tüm modern meşruiyet öğeleri vardır. Özal ve yeni sağcı entellektüeller yeni sağın getirdiği dönüşümü Osmanlı'nın son döneminden beri süregelen modernleşme çabalarının son noktası, kemale ermesi, projenin tamamlanması olarak değerlendirirler[7]. Yeni sağ Gordion düğümünü kesip atmış, toplumu özlenen mutlu sona yaklaştırmıştır. Onlara göre Cumhuriyetin 'muasır medeniyetler seviyesine çıkma' ideali en sonunda yeni sağ sayesinde elle tutulur bir gerçeklik olarak belirmeye başlamıştır. Kültürel olarak geçmişiyle barışmış, ekonomik olarak dünyayla rekabet eder hale gelmiş, liberal demokrasiye doğru yola çıkmış, 21. asra damgasını vuracak Büyük Türkiye ideali artık çok yakındır. Özal'a göre yeni sağ ile modernliğin sırrına ilk kez varılmıştır. Osmanlı'dan beri süregelen modernleşme çabaları iki nedenle başarısız olmuş, ANAP ise iki manivelayı kullanarak uyuyan devi yerinden kaldırmıştır. Bunlar serbest ekonomiye dayalı bir ekonominin örgütlenmesi ile devletin kültürel olarak tarihiyle ve gelenekleriyle barışmasıdır (Özal,1991b:309). Özal'ın söyleminde bu iki özelliğin ikisi birden tek ve asıl güç kaynağına, yani halkın gücüne bağlanır. Yeni sağ tepeden ve siyasi kerteye ağırlık veren modernleşmecilerin eksik bıraktığı tuğlayı koymuş, hem ekonomik hem de kültürel olarak halkın gücüne yaslanmıştır.Bu söylem yeni sağı modernleşmenin derinleşmesi ve genişlemesinin bir ifadesi

---

kalmadan sivil siyasal rejimi işletmek gerektiği, sorunları normal yollardan çözmek gerektiği; koşulların 12 eylül öncesine benzediği durumlarda darbenin kaçınılmaz ve meşru olduğu gibi sonuçlara varılmış, darbecilerden hesap sorma teması hiç gündeme gelmemiştir.

[7].Özal'ın, ANAP iktidarı, islam, gelenek, modernleşme, Batı uygarlığı ile ilgili görüşleri için bkz. (Özal, 1991b: 281-298; 305-311)

olarak görür. Burada modernlik söylemi açısından kültürel geçmişle barışma teması önemli bir rol oynar. İslamın öne çıkarıldığı bu gelenekle barışılması Türkiye'nin Batı'yı taklit/düşmanlık ikilemini aşarak kendinden daha emin ve kompleksiz bir modernleşmeyi gerçekleştirmesine zemin hazırlayacaktır. Böylece tarihinde ilk kez Türkiye kendine özgü bir tarzda ama gerçek anlamda 'modern' olma şansını yakalamış olacaktır. Gelenek ile modernlik arasında kurulan altın denge yoluyla kültürel farklılığı bir tür ayrıcalık ve avantaj olarak kullanarak Batının maddi uygarlığını yakalamak hatta onu aşmak mümkün olabilir. Artık islami kültür modernleşme için bir ayakbağı olarak değil, kolaylaştırıcı olarak değerlendirilmeye başlanır. Kültürün yaratıcı bir yorumla özümsenmesi modernliğin evrensel insanlık idealine ulaşmak için elzemdir (a.g.e., 311). Kısacası yeni sağın modern meşruiyet söylemi, gelenek ile modernlik, islam ile serbest rekabet ekonomisi, liberalizm ile muhafazakarlık arasında kurmaya çalıştığı bu özgün sentez yoluyla modernleşmeyi derinleştirme temasına dayanmıştır.

Ancak yeni sağın bu modern söyleminin gerisinde çok daha karmaşık, kaotik bir yapı ve modernliği çözen farklı bir meşruiyet arayışı vardır. Bu anlamda yeni sağ iddia ettiği gibi geçmişten gelen ve hala söylemsel gücünü koruyan bir normun, idealin gerçekleştirilmesinden çok, bu normları geçersizleştiren, yerine yeni bir norm koymaksızın normsuzluğa yolaçan bir durumu ifade eder. Yani yeni sağ radikal olarak yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu yeninin kendini 'de facto' olarak dayattığı bir duruma işaret eder. Yeni sağın yolaçtığı dönüşümlerin çoğu yeni bir kurala uygun olmadığı gibi eskiyi de harap etmektedir. O halde yeni sağ meşruiyetini net bir kural ve normdan almaz bu nedenle baştan çok ciddi bir meşruiyet sorunuyla yüzyüzedir. Yeni sağ modern iktidarın işleyiş ilkelerini ve meşruiyet temellerini zayıflatan yeni bir iktidar tarzının doğum safhasını temsil eder. Modern siyasi iktidarın meşruiyeti ulus-devlet, ulusal birlik ve bütünlük ilkesine dayalıdır. Devlet ulus-toplumun birliğini temsil edebildiği sürece meşrudur. Yeni sağ ise devletin altından bu zemini kaydırmakta ve bu nedenle bir kurucu kurgu olarak bile toplumsal bütünü temsil etme iddiasını kurmakta zorlanmaktadır.

Yeni sağın modern söyleminin öğelerinin (temsil, hukuk devleti, ulusal birlik, ulusal egemenlik, ulus-devlet, kamu yararı, vatandaşlık gibi) anlamını bulanıklaştıran, onları kabuk haline getiren, görünürdeki anlam ve işlevlerinden çok farklı anlamlarla yükleyen yeni, farklı, adı konmamış, gayri-resmi bir gerçeklik sözkonusudur. İktidarın somut işleyişini ve toplumsallığını belirleyen tam da bu gayri resmi ilişkiler ve yapılardır. Ancak eski söylemler gücünü hala koruduğu için yeni kendini tam olarak ortaya koyamaz ve meşrulaştıramaz. Eski söylemler ve kurumlarla yeniyi anlamak ve meşrulaştırmak mümkün değildir. Yeni bu normlara ya da herhangi bir norma uyduğu için değil, de facto bir gerçek olduğu için, kaçınılmaz görüldüğü için kabul görür. Yeninin gücü herkesi etkiler ve içerir çünkü güçlü olan resmi olan değil, gerçek olandır. Resmi devlet, ekonomi, siyaset ve hukuğun ne yönetenlere ne de yönetilenlere yarar sağlayamaz duruma geldiği bir noktada tüm toplum bu gayri-resmi ilişkiler ağı içine çekilir. Yeni kendini normsuzluk, kuralsızlık, kargaşa olarak ortaya koymaya başlar. Ancak bu kargaşa daha çok makro düzeyde geçerlidir, mikro düzeyde ise yeni ve birbirinden çok farklı cemaat içi normlar oluşmaya başlamıştır.

Bu bölümün yeni sağın yönetim rasyonalitesiyle ilgili kısmında belirttiğim gibi, yeni sağ topluma

ilişkin iki tür dönüşüm yapmayı hedeflemiştir. İlki neo-liberal politikalar yoluyla yapısal uyumu sağlayarak kapitalizmi geliştirmek ve modernleşmeyi hızlandırmak, ikincisi bu modele uygun çalışkan, başarılı, depolitize olmuş, dinine ve geleneklerine bağlı, çatışmasız bir toplum yaratmaktır. Yeni sağın bu ikili dönüşümü gerçekleştirmek için topluma yaptığı müdahaleler toplumsal formasyonu çatlatmıştır. Çatlayan bir toplumsal formasyonda devlet, meşruiyet ihtiyacını iki zıt eylem tarzıyla gidermeye çalışır. İlkin, devlet belirli toplumsal güçlerle doğrudan organik ilişkiler içinde informel mekanizmalar ve şebeke siyasetleri yoluyla mikro ölçekte destek sağlamaya yönelir ki meşruiyet açısından bu durum siyasi iktidarın pragmatik bir destek aradığını gösterir. İkinci olarak, devlet makro ölçekte, çatlakları bütünleştirmek için bütüncül söylemlere yönelerek toplumun birliğini sahte ve zorlama yöntemlerle kurmaya çalışır ki bu da ideolojik-kültürel bir destek arayışını ifade eder. Bunlardan ilki toplum yaşamında ekonomik-yanaşmacı ilişkileri, diğeri kütürel kimliği öne çıkarır. Ancak her ikisinin de ortak yanı kamusal alanının depolitizasyonunu güçlendirmeleri ve modern meşruiyet söyleminin kurucu öğelerini anlamsızlaştırmalarıdır. Ortak hak ve özgürlüklere dayalı bir siyasal toplum fikrini zedeleyerek iktidarın kendini demokratik meşruluktan soyutlamasına yarar. Yeni sağ iktidar hukuktan, örgütlerden, sivil toplumun denetim ve katılım mekanizmalarından değil, kültürden, kimliklerden ve bunlara bağlı olarak duygusallıktan, sembollerden, medyatiklikten, atmosferden, birey ya da küçük grupların menfaat çetelerinin maddi güçlenme yolunda iktidarla kurdukları bağlantılardan, kollamacı ilişkilerden güç alır. Oysa göstermeye çalışacağım gibi, her iki tür destek arayışı da iktidarın dayanmak istediği toplumsallığı parçalar.

Seçimle iktidara geldiği için milli iradeyi yansıtığını iddia eden yeni sağ görünürde demokratik bir meşruiyete dayanır. Ancak iki nedenle seçimler milli iradeyi yansıtan bir mekanizma olmaktan hızla uzaklaşmıştır. İlkin seçim yasalarındaki iktidarı kayıran değişiklikler yapılması sonucunda ANAP oyların üçte biri ile üçte iki çoğunluk elde edince meclisin meşruluğu tartışmalı hale gelmiştir. Ancak daha derin bir düzeyde seçimler iktidara güçlü ve istikrarlı bir toplumsal destek sağlamaz. Çünkü yeni sağ ile birlikte seçmen ile partisi arasındaki ilişki giderek daha çok piyasada alıcı ile ürün arasında reklamlar dolayımıyla kurulan bir piyasa ilişkisine benzemeye başlamıştır. Yeni sağın seçimlerde sağlamaya çalıştığı destek son derece genelleştirilmiş, muğlak ve medyatik bir destektir. Bu desteğin iki ayağı vardır. İlki lider merkezli ideolojik olmayan medyatik propaganda, ikincisi seçimler öncesinde ve sonrasında oy karşılığı belirli kesimlere kaynak aktaran politikalardır. Seçimler artık demokratik meşruluk sağlamak için gerekli ön koşulların tahrip olduğu bir ortamda sadece bir gösteriye dönüşme eğilimindedir[8].

Yeni sağ devlet sistemi bireycilik, siniklik ve itaat ister ve iki farklı şekilde bunu sağlamaya yönelir. Bir yandan hem maddi pragmatizmi öte yandan kültürel-organik birliği teşvik eder. Meşruiyet için gerekli olan bireycilik ve itaat kültürüdür[9]. İlki için maddi ödünler ekonomik

---

[8].Anap'ın siyasal yaşama getirdiği uzlaşmacı tutum ve işbitirici siyaset anlayışı Göle tarafından "seçmenin somut politakalara oy verdiği:" "bireylerin partilerle olan ilişkilerini nikah ilişkisi gibi değil, alışveriş gibi görmeye başlamalarının vatandaşlık bilincinin gelişmesine" işaret ettiği olarak yorumlanmıştır. bkz. (1996:32) Göle, ANAP'ın bu tutumunu halkın 1950 seçimlerinde DP'ye olan desteğine benzeştirir. Halkın ilk kez DP ile adam yerine konduğu için ve hizmet gördüğü için vatandaş olduğunu anladığını, bu nedenle merkez sağ demokratik geleneği ile vatandaşlık bilinci arasında önemli bir ilişki olduğunu söyler. Oysa tek partili dönemden çıkış için doğru olan bu gözleme dayanarak yeni sağın demokratik meşruiyeti olduğunu savunmak çok yanlıştır.

gelişme ve refah, ikincisi için toplumsal pasifizasyon, kamusal alanın depolitizasyonu ve ideolojik manipülasyon gereklidir. Kamusal alanın depolitizasyonunda neo-liberal yönetim tekniklerinin yanısıra milliyetçi-muhafazakar teknikler uygulanır. Tüm bu gelişmeler meşruiyet açısından yeni-geleneksel tarzların güçlenmesine yolaçmıştır."Türk siyasal sistemi çağdaş değerler kadar geleneksel değerleri de kullanmaya yönelik olmakla beraber, özellikle çevre istemlerini yeterince yanıtlayamadığı, özgül desteklerinin aşırı oranda aşındığı dönemlerde geleneksel, kapsayıcı, dinsel simgeler kullanarak yaygın desteğini güçledirmek eğilimindedir." (Oktay,1991:124). Bu durum, devletin temsili niteliğinin gerilemesi, ortak çıkarların oluşturulmasında başarısızlık ve devletin işleyişinde demokrasi ve hukuk dışı yolların hakim olması olarak somutlanmıştır. Devlet demokratik katılımdan ve denetimden kendini soyutlamalı, bu tür istek ve talepleri bastırmalı ve bunların yerine sermaye birikimine uygun ilişki ağlarını ve ideolojik manipülasyona dayalı itaat biçimlerini koymalıdır. Toplum ile siyaset ve devlet arasındaki kurumsal ve hukuki bağlar zayıflayınca devlet toplumsal destek ve meşrulaştırıcı mekanizmalardan ve özellikle örgütlü katılımdan kendini soyutlar. Yeni sağ iktidarın güçlü bir toplumsal tabanı ve desteği yoktur çünkü toplumsal katılım, hareketlilik sistemin gerek duyduğu değil, en aza indirgemeye çalıştığı bir şeydir. İktidarın eknik-kültürel destek arayışı da ideolojik bir seferberlik yaratmaktan çok, pasif bir itaat yaratmaya yöneliktir. İktidar özerk kollektif irade oluşumu mekanizmalarını engellediği gibi varolanları idari-siyasi denetim altında tutmak ve taleplerin idari aygıta yansımasını engellemek amacındadır. Kamusal alanın depolitizasyonu aynı zamanda, belirli grupların taleplerinin tamamen siyasal sistemin dışına atılması anlamına gelir. Pasif, örgütsüz ve suskun bir toplum miras alan yeni sağ bu temelde ağ siyasetleri, cemaatler, çeteler, muğlak çıkar bağları ve medyatik manipülasyon yoluyla toplumla ilişki kurmuştur. Yeni sağ bir yandan kültür ve gelenekleri siyasi amaçlarla yeniden yorumlayarak idari planlamaya girişirken, öte yandan maddi ödül dağıtımıyla pragmatik destek sağlanmaya çalışır. Kamusal ve kollektif irade oluşumu mekanizmalarından kendini soyutlayan yeni sağ güçlü bir toplumsallığa dayanmasa bile güçlü bir ideolojik-popüler etkide bulunmuştur. İdeolojik manipülasyon konusunda çok daha mikro düzeyde, piyasa ve medya odaklı teknikler kullanılır. 1980'lerde yönetimin kendini meşrulaştırıcı mekanizmalardan ayırmasının görünümleri olarak önemli konuların kişiselleştirilmesi, uzman yargılarının fetişleşmesi, pazarlama teknikleri, yargısal manipülasyonlar, bilinçdışı motivasyonların harekete geçirilmesi gibi yöntemler hakim olmaya başlamıştır. Tüketim olanaklarının kışkırtılması, alternatifsizlik duyğusu, radikal ve hızlı dönüşümle kitleleri sarhoş etmek, fırsatlar ülkesi yaratarak beklentileri kışkırtmak, bireysel köşe dönme hayallerini cesaretlendirmek gibi yollarla popüler duyarlılıklara seslenilerek bir takım duyarlılıklar dönüştürülür.

Ancak yeni sağın bu şekilde meşruiyet arayışı hüsranla sonuçlanmıştır. İlkin yeni sağın itaat sağlamak için kullandığı iki tarz arasında bir çatışma vardır. Devletin hem pragmatizmi hem de ideolojik-kültürel desteği sağlamak gayreti çelişkilidir. Aynı anda hem neo-liberal ekonomizmin gereği olarak bireysel, ailevi ve mesleki öznelciliği hem de öznelciliğin boyutlarını aşan bir

---

9.Yeni sağcıların gözünde bireycilik ve depolitizasyonun ideal bileşimini temsil eden paradigmatik model Amerikadır. Özal'ın Amerika'da hayran olduğu şey, maddi zenginliğin yanısıra, bireysel girişim ve başarı kültürü ve bunu besleyen kişisel, ailevi ve mesleki bireyciliktir. Öte yandan Amerika herkesin devlet ve siyasetle ilgilenmek zorunda olmadığı, işlerin kendi kendine yürüdüğü, sistem bütünleşmesi açısından kuvvetli, kamusal alanı depolitize olmuş bir toplumdur.Ancak bu ideali Türkiye topraklarında gerçekleştirme çabasının sonucu Amerika'dan çok farklı bir siyasal sistem yaratmak olmuştur.

ideolojik kültürel desteği örgütlemeye çalışt ğı için neo-liberal bireycilik ile islami muhafazakarlık mantığı tam bir uyum sağlamamıştır. İlerde değineceğim üzere bu ikisi arasındaki gerilim islamın siyasallaşmasına katkıda bulunmuştur. Öte yandan pragmatik ödül dağıtımının yeterli destek sağlaması için yeterli maddi ödül üretimi gerektiği halde sistemsel bütünleşme sağlanmadığı için bu sağlanamamıştır. Sistem karşılayabileceğinden çok daha fazla maddi beklenti yaratmıştır. Dolayısıyla sistem bütünleşmesinin sağlanamaması nedeniyle bireycilik aşısı tutmamıştır. 1980 sonlarına doğru toplumsal sorunlara ve siyasate ilgi artmaya başlarken bizzat yeni sağcılar bile 'yoksulluk edebiyatı' eleştirilerinden vazgeçerek konuyla ilgilenmeye başlarlar. Öte yandan kamusal alanını depolitizasyonu için kullanılan teknikler de ters tepmeye başlamıştır. Siyasal alan ile kültürel alan arasındaki sınırın ideolojik planlama nedeniyle muğlaklaşması gelenekleri ve yaşam tarzlarını siyasileştirir ve kültürel kimlik çatışmalarının önünü açar. Kısacası yeni sağ, meşruiyeti için bireyciliği ve itaati geliştirmeye çalışırken istemeden de olsa siyasallaşmayı beslemiştir.

1980'lerin sonuna gelindiğinde, yeni sağın önemli meşruiyet sorunlarıyla karşı karşıya kaldığını görüyoruz. Bunlardan ilki ve en ağırı hiç kuşkusuz etnik ve dini kimlikler bazında siyasal kutuplaşma, çatışma atmosferi ve fiili siyasal şiddetin artmasıdır. Özellikle Kürt sorunu konusunda izlenen zora dayalı yöntemler ters tepmiş, siyasallaşmayı ve etnik ayrımcılığı güçlendirmiştir. İslamileşme yoluyla itaati ve depolitizasyonu sağlamak gayreti de islamın denetimden çıkması ve radikalleşmesiyle tam olarak ters tepmiştir. Aynı şey milliyetçilik için de sözkonusudur. Milliyetçiliğin muhafazakarlık ve neo-liberalizm ile eklemlenerek ılımlı ve pozitif bir anlamla yüklenerek merkeze çekilmesi yönündeki cılız eğilim yerini tamamen Kürt sorununa bağımlı soy bir milliyetçi söyleme bırakmaya başlamıştır. Kültürel kimlikler üzerinden siyasal sistemin içine kapanma ve çatışma eğilimi göstermeye başlaması yeni sağın küreselleşmeyle ilgili hedeflerini de zora sokmaya başlar ve Batı ile ilişkileri gerginleştirir. İkinci olarak yeni sağın pragmatizme dayalı meşruiyet arayışı da tatmin edici sonuçlara ulaşmamıştır. İktidarın büyük ölçüde pragmatik bağlılığa dayanması dolayısıyla, ekonomik ve siyasi sistemdeki rasyonalite sorunlarının doğrudan meşruiyet sorunlarına yolaçmıştır. Geniş kitlelerin yeni sağın gerçekleştirmek istediği ekonomik ve toplumsal dönüşüm için gerekli olan fedakarlığı yapmaya yanaşmamaları, yanaşmacılığın ve popülizmin sermaye birikimini zedelemeye başlaması gibi olgular iktidarın toplumu istediği yönde dönüştürme kapasitesinin sınırlandığına işaret eder. Yeni sağ amaçladığı toplumsal dönüşüm için (kapitalist bir toplum olarak modernleşme sürecini derinleştirmek) ne yeterli ne de uygun motivasyonları üretememektedir. Meşruiyetin pragmatik bağımlılığa dayandırılmasının başarısının sistemsel bütünleşmenin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu söylemiş ve bununla ilgili sorunlara daha önce değinmiştim. İzleyen sayfalarda ise yeni sağın kamusal alanın depolitizasyonu yoluyla meşruiyet arayışının başarısızlıklarına eğilmek istiyorum. Öncelikle 1980'lerde kamusal alanın depolitzasyonu sorununu ele alarak yeni sağın ne tür bir siyasal toplum ve vatandaşlık pratiği geliştirdiğine bakacağım. Daha sonra toplumsallığın çözülüşü ve ulusal toplumun çözülüşü başlıkları altında siyasal toplumun çözülüşünü inceleyeceğim. En son olarak yeni sağın yolaçtığı meşruiyet sorunlarını siyasal islamın yükselişi bağlamında tartışacağım.

b. Kamusal Alanın Depolitizasyonu

Darbe rejimi 1980 öncesini niteleyen ağır sistemsel ve toplumsal bütünleşme krizine karşı bir tepki olarak gündeme gelmiş, ancak yaptığı düzenlemeler ve yolaçtığı siyasi-toplumsal dinamikler sonunda her iki açıdan da 1980 öncesinden daha şiddetli bir çözülmenin ve çatışmanın zeminini oluşturmuştur. 1980 öncesinde hem siyasal birlik hem de kültürel birlik olarak ulus büyük ölçüde çözülmüştü. Siyasal toplumun çözülmesinde devletin 1970'lerden itibaren giderek artan biçimde otoriter-faşizan bir hatta kayması ile anti-komünizm ve dinsellikle tanımlanan bir milliyetçilik anlayışı temelinde toplumdaki kutuplaşma ve çatışmayı körüklemesi belirleyici oldu. Rejimin hızla hukuk dışına kayması, rejim karşıtı sol muhalefetin giderek güçlenmesi, devletin tarafgirliğinin arttığı bir ortamda faşist güçler ile sol güçler arasında iç savaş benzeri kanlı bir çatışmanın yaşanmaya başlanması ve üstelik bu çatışmanın etnik ve dini ayrımlarla da büyük ölçüde çakışması devletin, siyasal toplumun, ulusal kimlik ve birliğin tamamen çözüldüğünün göstergeleriydi. Darbe rejimi bu ortamda 70 sonlarında belirginleşmeye başlayan sol karşıtı dinsel-milliyetçilik temelinde siyasal alanı devlet merkezli olarak yeniden örgütleme işine girişti. 1980 öncesinin devlet ile milliyetçilik arasındaki geniş manipülasyon ilişkisinin yarattığı gerilim darbeyle birlikte devlet lehine çözümlenmiş oldu. 1950'lerden beri devlet, aşağıdan gelen baskılarla dini-milli bazda 'yeniden kültürlenmeye' başlamış, 1970 sonlarına gelindiğinde ise muhafazakar ve ırkçı-dinsel temalara yaslanan organik bir toplum olma şuurunu temsil eden Türk milliyetçiliği ile devlet arasında geniş bir manipülasyon ağı kurulmuştu (Öğün, 1997: 230). Bu ağ büyük ölçüde anti-komünist mücadele üzerinden geliştirilmiş ancak zor tekelinin denetlenemez biçimde dağılması nedeniyle devlet mantığını zedelemeye başlamıştı. Bu nedenle darbeyle birlikte devletin asli görevini faşist çetelerin elinden almasıyla milliyetçilik fikren olmasa da cismen geriletilmiş oldu.

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü kurma projesi darbenin asıl misyonunu oluşturdu. Bu misyonun gerçekleştirilmesi dini-milli bir söylemle siyasal alanın radikal biçimde darlaştırılmasını gerektiriyordu. Darbe devletin birlik ve bütünlüğünü kısmen ve geçici olarak sağladığı ölçüde siyasal toplumun biçimsel birliğini sağlamış oldu. Ancak bu biçimsel birlik toplumu siyasi, dini, etnik ve sınıfsal bazda kutuplaştırarak daha derin bir çözülmenin tohumlarını atmak pahasına kuruldu.

1980 sonrasında siyasal toplum birbirlerine hukuksal bağlarla bağlı eşit vatandaşlardan oluşan bir siyasal birlik olarak değil, organik kültürel bağlarla bağlı bir cemaat hatta islami bir ümmet gibi kurgulanmaya başlandı[10]. Cumhuriyetin ilk yıllarının radikal modernleştirici sekülarizmi zaten çoktan tarihe karışmış ancak daha önce hiç bu kadar açık gelenekçi bir tarz egemen olmamıştı. Birtek ve Toprak'ın ifadesiyle;

"1980 sonrası dönemin.... siyasi söylemi milli birlik, ideolojik tekbiçimlilik ve siyasi istikrar gibi kilit kavramlar etrafında döndü... İslami ümmet fikrinin, yani aynı inanca iman eden

---

[10].Bu kültürel ulus fikri 80'lerin Vatandaşlık Bilgileri kitaplarına da yansımıştır. Üstel, 1985 sonrasında bu kitaplarda milleti oluşturan unsurların arasında ırk, dil ve ortak tarihsel geçmişin yanısına din de yer alarak cumhuriyetin başından beri varolan dayanışmacı motifin en önemli unsuru haline geldiğini belirtir. Din, bireylerin birlik ve beraberlik içinde yaşamalarına sağlayan bir harçtır olarak konurken, ırk unsuru da bir yandan zihinsel seferberlik unsuru, diğer yandan sağlıklı bir topluma gerekçe olarak kullanılır. bkz. (Üstel:1996)

inananların oluşturduğu cemaat fikrinin toplumsal birlik ile dayanışmayı takviye edebilecek ve bu sayede zıt ideolojiler arasındaki çatışmaları bertaraf edebilecek yeni bir cemaat duygusu yaratmak üzere bir model olarak alındığı görülmektedir. ..."İlerleme, sekülarizm ve akıl" etrafında bir toplumsal dayanışma ve çıkarlar arası türdeşlik yaratma umudundaki önceki cumhuriyetin radikal sekülarizminin yerini böylelikle, "gelenekçilik, dini uyum ve ahlaki cemaat" duygusu alacaktı." (Birtek ve Toprak, 1996: 6).

Organik-kültürel bir cemaat yaratmak arzusunun birçok nedeni vardı. İlkin devlet bu yolla güçlü bir toplumsal destek sağlayabileceğini ve darbenin resmiyetinin ancak böyle kırılabileceğini düşünüyordu. Öte yandan, Türk ve müslüman olmak, 80 öncesinin siyasi çözülmesini yaratmakla suçlanan 'bölücü' ve sol güçlerine karşı ittifak içine giren toplumsal kesimlerin tek ortak paydası olarak öne çıkarılarak onlardan mürekkep yeni bir ulus inşa etmek amaçlanıyordu. Ve nihayet devletçi bir yoruma tabi tutulan din ve milliyetçiliğin kamusal alanın depolitizasyonuna ve dolayısıyla siyasi istikrara yarayacağı umud ediliyordu.

Darbenin yaratmayı hedeflediği siyasal toplumun en belirgin özelliği, kamusal alanı tahrip edilmiş apolitik bir toplum olmasıdır. Burada sözkonusu olan 'apolitikliklik' sözcüğün en geniş anlamıyla ilgilidir. Siyasal toplumun özü hiçbir zaman gerçek anlamda 'kamusal-siyasi' olmadığı gibi, 1980 sonrasında mutlak anlamda suskun, hareketsiz, örgütsüz olmak anlamda da apolitik bir toplum yaratmak hedeflenmiştir. Darbenin otoriter yönetim rasyonalitesinin toplumdaki en önemli ayrımı, siyasal toplum ile kendi halindeki toplum arasındaki ayrım olarak gördüğünü ve toplumun içindeki siyasal özü yoketmeye çalıştığını daha önce belirtmiştim. Bu anlamda darbe her ne kadar dini ve milli temalara yaslansa da bu temelde bile kitlesel bir siyasi hareketlilik yaratmaktan kaçınır ve devlete verilen desteği pasif bir zihni desteğe ve itaate indirger. Din ve milliyetçilik ideolojisi bile insanları devlet ideolojisini kitleselleştirmeye, yaymaya yani bu sürece katılmaya değil, tam tersine katılmamaya, izlemeye, zihinsel durgunluğa ve suskunluğa yöneltecek tarzda yorumlanmıştır.

Darbe islami milli bir söyleme dayanarak kamusal alanı depolitize etmeye soyunduğu gibi yasal ve kurumsal düzeydeki yeni düzenlemelerle de bu süreci pekiştirir. Kültürel milliyetçiliğe dayalı bir organik toplum ideali ("hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin,Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkilapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği"..) Anayasanın giriş bölümüne sızmış ve bu kaygı tüm yasal-kurumsal düzenlemelerin yapı taşını oluşturmuştur. Bu çerçevede vatandaş ile devlet arasındaki ilişki haklar ve özgürlüklerin, ifade özgürlüğü ve siyasi katılımın milli güvenlik ve kamu düzeni adına sınırlandığı son derece otoriter bir çerçeveye sıkıştırılır. Darbeci zihniyetin vatandaşlık anlayışı da bu organik yaklaşımın kıskacında biçimlenir. Bir yandan yasal olarak vatandaşlık hakları kısıtlanarak bu statünün değeri azaltılır ve kültürel organik cemaat bağlamında bazıları söylemsel olarak dışlanırken, öte yandan kendilerine biçilen bu statünün kalıplarını zorlayanlara her türlü hukuk dışı araçla müdahale edilir. Hakların sınırlanması, hak ihlalleri ve söylemsel dışlanmanın ötesinde vatandaşların siyasal toplumun dışına çıkarılmasının en son durağı olan vatandaşlıktan çıkarma da darbe rejiminin başvurduğu bir yöntem olmuştur. 1981 yılında

Vatandaşlık Yasasında yapılan küçük bir değişiklikle 5 yıl içinde 187 kişinin vatandaşlığı kaybettirilmiş ve mallarına el konmuştur[11].

Sivil rejime geçişle birlikte iktidara gelen yeni sağ, darbenin attığı çözülüş tohumlarının yeşermeye başladığı ve üstelik tarlanın gübrelendiği bir dönemi başlatmış oldu. Devletçilik/ milliyetçilik gerilimi açısından dinsel milliyetçiliğin daha doğrudan sivil temsilcileri eline geçmesini temsil eden yeni sağ, devletçi bakışın sınırlayıcı denetiminden uzaklaşarak otoriter tarzın daha da güçlenmesine yolaçtı. 1980 sonlarına gelindiğinde islami ümmet fikrinin darbecilerin arzu ettiğinin çok ötesinde bir siyasal güç kazandığını söyleyebiliriz. Siyasal vatandaşlığın çözülmesi ile islamın siyasallaşması ve milliyetçiliğin öneminin artması birbirini besleyen süreçler olarak gelişti. Siyasal İslam ve Türkçülük hem doğrudan devlet eylemleriyle beslendi hem de neo-liberalizmin toplumu çözücü etkileri nedeniyle dolaylı olarak güçlendi. Yeni sağ ile devletin toplumsal tabanı çok daha belirgin bir kültürel anlam kazanmaya başladı. Darbenin resmi politikası böylece sivil bir tabana yaslanarak kendini gerçekleştirme imkanı buldu.

Kamusal alanın depolitasyonu nedeniyle, 80'lerde vatandaşlık pratiği büyük ölçüde zedelendi ve bireylerin siyasal topluma aidiyetleriyle ilgili önemli sorunlar yaşanmaya başladı. 70 yıllık Cumhuriyet pratiğinin sonunda vatandaşlık resmi ve popüler olarak sadece iki bağlamda anlam kazanan bir kavram haline gelmişti. İlkin vatandaşlık; askerlik, vergi vermek, seçimlerde oy kullanmak ve kanunlara uymak gibi bağlamlarda tanımlanan 'vatandaşlık görevleri'ne indirgenmiştir. Devlet bireye ancak bu durumlarda vatandaş olarak seslenir. ('Vatandaş Türkçe Konuş' ve 'Yerli Malı Tüket' gibi emir cümlelerinin gösterdiği gibi) Bu durum vatandaşlığın siyasi anlamının katılımla ilgili değil, sadece yükümlüklerle ilgili olduğunu ve bunların da oldukça sınırlı tanımlandığını gösterir. Vatandaşlığın popüler kullanımdaki ikinci bağlamı devlet karşısında sıradan bireyin içine düştüğü acizlik konumlarına işaret eder. Vatandaş çoğu zaman önüne eklenen 'sıradan' ya da 'sade' gibi terimlerin de işaret ettiği gibi bireyler arasında eşitliğe değil, tam tersine önemli bir ayrıma dair bir terimdir. Bu ayrım 'sıradan-sade vatandaş' ile siyaset sınıfı ve üst sınıflar arasındaki ayrımdır. Vatandaş devletle ilişkilerinde (bürokrasi gibi) ya da toplumsal yaşamdan pay almakta (ekonomik sıkıntılar, sosyal hizmetlerin yetersizliği gibi) zorluk çeken insandır. Yeni sağ her iki anlamında da vatandaşlık pratiğini değiştirmemiş, tam tersine vahimleştirmiştir. Hem siyasi hem ekonomik olarak vatandaşın topluma aidiyet duymasını değil, topluma yabancılaşmasına neden olmuştur. Yeni sağ vatandaşlığı iki şeye indirger ki her ikisi de vatandaşlığın siyasi boyutunu zedelemiştir: toplumun piyasa toplumuna indirgenmesi bağlamında 'girişimci -vatandaş' modeli ile kültürel birlik bağlamında 'dini-milli vatandaş' modeli.

---

[11].Bu değişiklikle birlikte yurtdışında devletin iç ve dış güvenliği aleyhinde faaliyette bulunmak kaybettirme nedeni olarak sayılmıştır. 187 kişinin hemen tümünün solcular olmasından da anlaşılacağı gibi bu hüküm çok muğlak ve kapsayıcı bir güvenlik kavramına yaslanmış; asıl olarak yurdışındaki solcuları hedeflemiştir. Nitekim yine 1981'de çıkarılan bir yönetmelikle tüm siyasal suçlar ve düşünce suçları "iç ve dış güvenlik aleyhine" suç sayılmıştır. Ayrı bir genelgede ise yurtdışındaki bir sanığın savunmasının alınamaması, yurt dışında sol faaliyette bulunmak ve gelip teslim olmamak da kaybettirme nedeni sayılır. Üstelik sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde kaybetme cezasının çıkarılmaya da dönüşebileceği belirtilir. yasa değişikliği konusunda bkz.(Aybay 113-115) yurtaşlıktan çıkarılanlarla ilgili haberler için bkz. (Görüş, Mayıs 1987, no.6 s.15; Görüş, Nisan 1987, no.5 s.23; Görüş, Mart 1987, no.4 s.26; Görüş, Şubat 1987, no.3 s.8; Görüş, Ocak 1987, no.2 s.19)

Vatandaşlığın siyasal boyutu da çok zedelenmiş ve siyasi toplumun niteliği dönüşüme uğramıştır. Bunun arkasında hiç kuşkusuz milliyetçi-muhafazakarlık ve otoriter zihniyetin yarattığı dönüşümler vardır ki bunlara daha önce işaret ettim. Neo-liberalizmin vatandaşlığın çöküşüne özgün katkısı toplumu piyasaya indirgeyerek kamusal alanın depolititazyon sürecini derinleştirmesi olmuştur. Toplumun piyasaya indirgenmesi vatandaşlığın toplumsal boyutlarını da büyük ölçüde tahrip etmiştir. Türkiye'de vatandaşlığın tanımlanmasında toplumsal vatandaşlığın her zaman önemli bir rolü oldu. Atatürk **Medeni Bilgiler**'de "demokrasinin mide sorunu olmadığını" söylemiş, ancak bireylerin eğitimli ve sağlıklı olmalarının devleti güçlendirdiği tesbitinden kalkarak devleti bu konularda da ilgili kılmıştı. Toplumsal vatandaşlık algısının temelinde Osmanlı'dan miras kalan paternalizm ve devletçilik vardır. Bu paternalizm 1950'lerden sonra popülizm halini almış, 1960'lardan sonra ise popülizmin sınırları toplumsal mücadeler yoluyla zorlanmaya başlanmıştır. Toplumsal vatandaşlık algısının çok güçlü olmasının en iyi göstergesi, bireyin devletle olan ilişkisinde devletin sosyal adaleti sağlaması beklentisi içinde olmasıdır. Bu durum baba devlet figüründe olduğu gibi paternalist bir koruma, popülist bir talep ya da sosyal hak talep etme şeklinde somutlanır. 1980'lere kadarki pratikler bu tür beklentileri teşvik etmiş, ancak 1980 öncesine varıldığında hakların genişlemeci mantığı ile kapitalizmin gerekleri arasındaki çelişki belirginleşmiştir. Tam bu noktada yeni sağ bürokrasi ve devlete karşı girişimci-vatandaşı öne çıkararak bir ideolojik atılım yapar. Öncelikle ulusal-kalkınmacı ve popülist uygulamaların yarattığı siyasi toplum ve vatandaş tipini eleştirir. Popülizm güçlü çıkar gruplarının (sendikalı işçiler) ülke gerçeklerine uymayan taleplerde bulunmalarına, zayıf iktidarların bunları karşılamak için tutamayacakları sözleri vermelerine ve böylece toplumsal beklentileri kışkırtmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda toplumsal uyanışın ekonominin önüne geçmiş olduğu saptaması yapılmıştır. Dolayısıyla toplumsal talepler ile siyaset ve devlet arasındaki bağlantıları zayıflatmak darbenin ve yeni sağın asıl amacıdır. Yeni sağ ilginç biçimde bu bağlantıyı vatandaşı devlete karşı çıkararak zayıflatmaya çalışır. Yeni sağ devletle ilişkisinde vatandaşı girişimci vatandaş olarak öne çıkarır. Piyasa toplumunun gelişmesi, devlete karşı vatandaşı yücelten bir durum olarak öne sürülür. Piyasa söylemi, halkın bireyin girişimci kapasitesine güvenilmesi, bürokratik zorlukların kaldırılması, devletin halkına güvenmesi, devletin bireyin gelişimi için yardımcı olması gibi temalarla güçlendirilir. Yeni sağ devletçi müdahalelere sadece ekonomiye değil, bireyin ve milletin girişim gücüne zarar verdiği için karşıdır. Bireye girişim için cesaret ve güven aşılamaya çalışır. Yeni sağ için en makbul birey işinde başarılı, zengin, devlete bağımlı olmayan bireydir. Özal sanayicileri bile devlete bağımlı oldukları için eleştirir. Ancak, yeni sağın bu söylemi iktidarın sermaye kesimleriyle değil, toplumun 'ikinci ulusu' oluşturan kesimleriyle girdiği ilişkiye işaret eder. Çünkü daha önce işaret edildiği gibi 80'lerde sermaye birikimi ve tekil sermayelerin gelişimi büyük ölçüde 'devlete bağımlı' olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, 'devlete bağımlı olan', onu baba gibi gören, hep ondan birşeyler bekleyen yani eski dönemin popülist politikalarına alışmış olan kesimler olarak görülenler -ki bunlar arasında en önemlileri sürekli geçim sıkıntısından yakınan ve ücret artışı talep eden işçi ve memurlar, taban fiatına bakan köylülerdir- sürekli aşağılanırlar. Yeni sağ toplumu piyasaya indirgerken toplumsal vatandaşlık haklarını zedelediği için, devletle ilişkisinde 'sade vatandaşın' sorunları ve acizlik hali 80'lerde katlanarak devam etmiştir. Eğitim, sağlık ve toplumsal güvenlikle ilgili neo-liberal politikalar, birey ile toplum arasında kamu gücü dolayımıyla kurulan bağı çözmeye çalışır. 80'li yıllar adında 'toplumsal' ya da 'kamu' sözcüğü

geçen tüm kurumlar için hızlı ve belirgin bir çürüme, yozlaşma, prestij kaybetme dönemi olmuştur. Eşitlik, adalet ve paylaşım söylemleri yerini zenginlik, rekabet, fedakarlık ve büyüme söylemlerine bırakmıştır. Toplumsal farklılaşma ve eşitsizliklerin artması algısı, bireylerin genel topluma ve özellikle devlete yabancılaşmalarını kuvvetlendirir. Yeni sağın bireyin başına gelenlerden kendini sorumlu tutmasını öneren bireyci söylemleri pek etkili olmadığı gibi geniş kesimlerde maddi yoksunluklardan iktidarın sorumlu tutulmasına ve devletin sınıfsal tabanının daha net algılanmasına neden olmuştur. Vatandaş kavramı hala popüler dilde devletle karşı karşıya kaldığında aciz duruma düşen, sıradan insanı anlatmaya devam etmiştir[12]. Birazdan değineceğim gibi bu durum toplumsallığın çözülüşünde önemli bir rol oynamıştır.

c. Toplumsallığın Çözülüşü

Bu bölümün 4. kısmında yeni sağın toplum algısında din ve piyasanın iki belirleyici olarak öne çıktığını söylemiştim. 80'li yıllarda toplumsallığın şekillenişinde bu iki öğenin öne çıkmış olması hem yeni sağcı politikacılar hem de bazı yorumcular tarafından sivil toplumun gelişmesi için bir potansiyel olarak değerlendirilmiştir (Göle,1994; Heper,1985). Oysa göstermeye çalışçağım gibi 1980'ler sivil toplumun güçlenmesini değil, tam tersine toplumsallığın çözülmesini ifade eder. Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de yeni sağ yönetim rasyonalitesi güçlü bir iç tutunuma sahip bütünleşik bir toplum yaratmak yoluyla değil, tam tersine varolduğu kadarıyla bile bu bütünü parçalayarak, ortaya çıkan bireyler ve cemaatler aracılığıyla yönetmek eğilimindedir. Batı'da neo-liberal yönetim tarzı, bu gelişmeyi bireysel özgürlük ve özerklik, kendiliğindenlik, çoğulluk, aktif vatandaşlık, toplumsal sorumluluk gibi temalarla örerek sivil toplumcu bir söylem içinde anlamlandırmaya çalışır. 80'li yıllarda Batı'da yeniden canlanan sivil toplum tartışması hayat alanlarının sömürgeleştirilmesine, toplumsallığın devlet tarafından yönetilmesine kısaca örgütlü modernliğin kurumlarının kısıtlayıcılığına karşı bir tepkiyi ifade ediyordu (Wagner,1997 257). Refah devletine ve genel olarak örgütlü modernliğin kurumlarına yönelik bu tür sıkıntılara sağcı bir yorumla yanıt veren yeni sağ, devlet karşısında toplumu ve bireyi savundu. Ancak toplum derken piyasaya ve küçük-ahlaki cemaat yaşamına ağırlık veren bu savunma bu niteliği itibarıyla toplumun siyasal birarada duruş zemininin tahrip olmasına ve toplumun 'kabileleşmesine' katkıda bulundu (Maffesoli,1990).

Toplumun yeni hayali cemaatler yaratarak, kendi ile öteki arasında sınırlar çizen ve bütüne katkıda bulunmayı amaçlamayan kabilelere bölünmesi, Batılı toplumların sivil toplum kavramının orijinal anlamından uzaklaştıklarının bir göstergesidir. Batı'da da temsil, kamusallık, ortaklık gibi siyasi kavramlar anlamsızlaşmaya başlamakla birlikte sivil toplumu oluşturan siyasi kurumlar, demokratik haklarla tanımlanan hukuk devleti hala yerindedir. Türkiye'de ise yeni sağ yönetim

---

[12].Örneğin, 1985 yılında çevrilen 'Çıplak Vatandaş' adlı film evini lağım suyu basması üzerine protesto etmek için soyunan bir işçinin gerçek hayat öyküsünden ilham alınarak yapılmıştır. İlgili haber ve söyleşi için bkz. (Nokta, 27 Ekim 1985, no.42 s.58) Öte yandan vatandaş kimliğinin en net ortaya çıktığı durumlar doğal afetlerde insanların içine düştüğü acizlik durumlarıdır. Örneğin, bir sel felaketinden sonra belediye başkan yardımcısının "Allahın yağmurunun sorumlusu biz miyiz, köyünüzden gelirken bize mi sordunuz, geldiğiniz yere dönün, yapabileceğimiz bir şey yok" demesi üzerine sel felaketine uğrayan bir vatandaş, "Biz de bu ülkenin vatandaşı değil miyiz, vergi dendi mi veriyoruz, askerlik dendi mi yapıyoruz, bizim işimiz düştü müydü, tamam yaparız diyorlar ama kapıdan kovuyorlar, bütün bunlar fakir olduğumuz için mi başımıza geliyor?" diye sorar. ilgili haber için bkz.(Yeni Gündem, 16-22 Ağustos.1987 no.76 s.32)

rayonalitesi zaten tam olarak kurumsallaşmamış olan sivil toplum üzerinde yükseldiği için toplumsallığın çözülüş süreci çok daha derin etkilere neden olmuştur.

Burada sivil toplumu Batı'da liberal-demokratik yönetimin temelinin oluşturan bir düzen ilkesi olarak, yani siyasi anlamıyla ele alıyorum. Bu anlamda sivil toplum, devlete karşı tanımlanmakla birlikte ancak belirli bir devlet düzeni içinde anlamlı olan bir kavramdır. Sivil toplum, demokratik bir hukuk devleti çerçevesinde konumlanan kişisel ve siyasal özgürlükler ve çoğulluklar alanı anlamına gelir. Sivil toplumu vareden bireysel hak ve özgürlükler aynı zamanda toplumu siyasi olarak bütünleştiren siyasi oyunun kurallarını belirleyen, toplumu evrensel normlarla ulus-devlete bağlayan bağlardır. Yani sivil toplum, devlet ile toplum arasında demokratik bağı kuran alandır. Gramcsci'nin gösterdiği gibi sivil toplum ile devlet arasındaki ayrım çok muğlaktır. Bunun nedeni sivil toplumun ancak belirli bir devlet düzeninin ve siyasi yönetimin temeli olarak varolmasıdır. Türkiye'de yeni sağ iktidar pratikleri, bu anlamda sivil toplumun siyasi ve hukuki varoluş zeminini ortadan kaldırmıştır. Devlet ile toplum arasındaki yeni eklemlenme tarzlarının hukuki, temsili ve bürokratik tarzlarla değil, çok doğrudan, organik ilişkilerle kurulduğu ve bunun devletin balkanlaşmasına yolaçtığını söylemiştim. Devletin balkanlaşmasının öteki yüzü ise toplumun çeteleşmesi ve tarikatlaşması olmuştur.

Yeni toplumsallıkta iki özellik belirginleşir: Piyasa toplumunun ekonomik bireyi ile cemaat toplumunun kültürel bireyi. Girişimci birey ve cemaatlerin bireylerinden oluşan bu toplum, eşit hak ve özgürlüklerle birbirine bağlanmış bir siyasi toplum değildir. Ne ortak normlarla ne de piyasa ve devlet sistemi tarafından bütünleştirilmiş olmayan bu toplum, tam tersine siyasi ve kültürel olarak kutuplaşma ve çatışma halindedir. 1980'lerin toplumsallığı, 'tarikat, cemaat ve şebeke-çete toplumu' olarak özetlenebilir. Öncelikle toplumun çözülüşünün siyasi boyutunu ele alalım. Yeni sağ iktidar sivil toplumun siyasi ve hukuki varoluş koşullarının altını oymuştur. Laik devlet ve hukuk devleti olmadığı için devlet toplumla ilişkilerinde belirli kesimleri diğerleri aleyhine kayıran ve güçlendiren bir odak haline gelmiştir. Girişimci bireyin ve cemaatlerin güçlenmesi, devletin toplumla ilişkisinde dönüşüm geçirdiğini gösterir. Bu devletin toplumla ilişkisinde geri çekilmesi değildir ya da yerini hak ve özgürlükler toplumuna bırakması anlamında geri çekilme değildir. Burada sözkonusu olan geri çekilmeden çok, kurucu bir müdahaledir. Bu müdahale varolan toplumu çözmek ve özel yaşam, iş yaşamı ve dinsellik merkezli bir yeni toplum yaratmak yönündedir. Bu açılardan toplum gelişir ama bu bir eşitsiz gelişmedir. Burada birtakım toplumsal güçlerin devletimsi güçler olarak güçlendirilmesi sözkonusudur. Bazı toplumsal güçlerle fazla yakınlaşarak diğerleri aleyhine müdahalede bulunan devletin, özellikle ekonomi ve kültürel cemaatler meselesinde tarafgirliği artar. Böylece, devletin daha açık bir sınıfsal ve kültürel tabana yerleşmesi toplum içindeki dengeleri sarsar.

80'lerde Türkiye'de sivil toplumun devlet ve hukuk ayağı gelişmemiş tam tersine zedelenmiştir. Ortak hak ve özgürlüklere dayalı bir toplum yerine piyasa toplumu ve bireycilik ile cemaatleşme gelişmiştir. Hukuk, örgütlülük ve katılım boyutlarının zedelenmesi, merkezkaç güçleri kuvvetlendirir ve toplumu kendi içinde uzlaşmaz kutuplara böler. Devlet ayrımcılık yaparak toplum içindeki ayrımları güçlendirir. Devletimsi yapıları devletin içine taşıyarak devletin

tarafsızlığını bozar, toplum içindeki güç odaklarını devlete has güçlerle donatır. Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de yeni sağ iktidar, devlet, toplum ve birey arasındaki ayrımları netleştirmek, böylece toplumun siyaset yoluyla devleti belirlemesini önlemek ister. Bu nedenle devlet ile toplum arasında siyasal ve kamusal alan tahrip edilir. Devlet artık bütünleşik bir toplum içinden geçerek değil, bir toplumsal alanın çözülmesi sonucu ortaya çıkan bireyler, güç odakları ve cemaatler yoluyla yönetmek ister. Devletin ve toplumun bazı kesimlerinin organik ilişkiler geliştirmesi sonucunda devletin sınıf karakteri yozlaşır ve belirginleşir. Böylece devlet ile toplum arasında mafya, medya, tarikatlar gibi devletimsi güçler önem kazanır.

Yeni toplumsallığın bir görünümü bireyselleşme ve cemaatleşmedir. Örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında kamusal alanın yozlaşması ve merkezi siyasetin anlamsızlaşmasıyla bireyler, kimlik ve dayanışma sağlayan küçük cemaatlere yönelmişlerdir. 1980'lerde yaşam tarzlarının ve kimliklerin öneminin artmasının bir nedeni de budur. Bireylerin kendi farklılıklarını önemsemelerinin nedeni kaotik bir ortamda bir yerlere tutunma kaygısıdır. Bir diğer neden ise devletin ve piyasanın kültürel müdahalesine ve etkilerine karşı direnme çabasıdır. Böylece alternatif cemaat yaşamları ve komünleşmeler başlar. Özellikle dinsel temelli olan bu eğilimin yeni toplumsallığa işaret eden daha genel bir anlamı vardır. Cemaatlerde kendi içine kapanma, kendi standartlarını üretme ve dışa karşı korunma çabası vardır. Yüzyüze ilişkiler ve duygusal-manevi ortam ağır basmaya başlar. Yabancılarla ve büyük sistemlerle karşılaşmadan kendine benzeyenlerle birlikte olma arayışı söz konusudur[13]. 1980'lerde kollamacı-yanaşmacı ilişkilerin öneminin artmış olması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Güneş-Ayata, modern kurumların pozitif yanlarıyla gelişmediği, katı bir özel/kamu ayrımına dayanan modern bürokrasinin yukarıdan topluma dayatıldığı, buna rağmen kaynak sorunlarıyla karşılaşan az gelişmiş ülkelerde yanaşmacı ilişkilerin maddi sorunların çözümünü sağlayan bir destek sistemi olmanın yanısıra bireylerin duygusal, manevi ihtiyaçların da karşıladığını belirtir. Yanaşmacı ilişki ağlarında birey ile patron arasındaki ilişki çoğu zaman basit bir mübadele ilişkisinin çok ötesinde şeref, cömertlik, performans, korunma, ait olma, güvende hissetme, destek görme gibi aynı cemaate ait olmayla ilgili duygularla yüklüdür (1994a:23). Yanaşmacılık merkezi, soğuk, gayrişahsi ve üstelik yetersiz bürokratik siyasal sisteme karşı cemaatçi bir tepkidir. Son olarak cemaatleşme dinamikleri çerçevesinde büyük kentlerdeki gettolaşma eğilimlerini değerlendirmek gerekir. 1980 sonrasında kentlerde mekansal ve kültürel farklılaşma ve içe kapanma süreçleri belirginleşmiştir (Işık,1996). 1960'ların kentle bütünleşme arayışı içinde olan gecekonduları artık hızla içine kapanır. Hızlanan göçler sonucunda yeterli altyapı olmadan kaçak yapılaşmanın hakim olduğu bu yerler kente dahil edilmesi çok güç çöküntü alanları olarak ortaya çıkmaya başlarlar. Bu çöküntü alanlarında hemşerilik bazında dayanışma ağları örgütlenmeye başlar (a.g.m.). Artık gecekondular "kenti uzaktan izleyen yabancıların mekanıdır". Öte yandan kentin yüksek sınıfları da kendi içine kapalı site yaşamlarına eğilim göstermeye başlarlar. Genel olarak bakıldığında birbirinden kopuk gettolara yöneliş vardır. Kültürün 80 darbesi ve sonrasında nasıl büyük bir önem kazandığını belirtmiştim. Toplumun çözülmüş olması manevi yozlaşmayla da açıklanmış, kültür çok siyasi bir önem kazanmıştı. Öte taraftan neo-liberal dönüşüm açısından da gündelik

---

[13].1980'lerde bir tür "uygulamalı ütopyacılık" sayılabilecek alternatif komünal yaşam tarzlarının, islami komün ve sitelerin gelişmesiyle ilgili bir haber için bkz. (Yeni Gündem. 21-27 Haziran 1987, no.68 s.30)

kültür çok önem kazandı çünkü yeni birikim tarzına uygun bir medeni kültürün davranış alışkanlıklarının geliştirilmesi gerekiyordu. Yaşam tarzları hem siyasi hem ekonomik açıdan yeni anlamlarla yüklendi. Devletin kültür ve yaşam alanlarına nufüzunun artması çeşitli yan etkilere ve direnişlere yolaçtı. Kültürün öne çıkmasının bir başka nedeni yaşam tarzlarında önemli farklılaşmaların doğmaya başlamasıyla birlikte uyum güçlüklerinden ve kimlik tehdidi olarak algılanan melez durumlardan kaçınmak isteğidir. Bu farklılaşma savunmacı içe kapanmayı hızlandırmıştır.

Yeni toplumsallığın bir diğer görünümü genel olarak kendi dışına karşı ilgisizlik ve kayıtsızlıktır. Genel olarak topluma ve özellikle siyasal alana karşı ciddi bir duyarsızlık ve yabancılaşma hali vardır. Dışlanmış hissetme, aididiyet duymama, sorumluluk duymama, şiddet yoluyla tepki gösterme, kendini kurtarmaya çalışma, küçük cemaat dışında ahlaki kriterlerin geçerli sayılmaması gibi duygular güçlenir. Bireylerin kendinden farklı olanla tüm yaşam alanlarında ayrılmaya başlaması kamusal yaşamın sonuna işaret eder. Öte yandan 80'lerde şaşırmayan, refleks vermeyen, bencillik, ahlaki çöküntü, köşeyi dönme, umutsuzluk, karamsarlık, bezginlik gibi kişilik özellikleri yaygınlaşmaya başlamıştır[14].

1980'lerde toplumsal çözülmenin bir diğer ayağını sınıfsal farklılılaşma oluşturdu. Kültürel cemaatleşmeyi besleyen faktörlerden biri de piyasa toplumunun atomlaştırıcı etkileri oldu. Ulusal-kalkınmacı toplum anlayışının yerini dışa açılmacı serbest piyasa düzeninin alması ve iki-ulus projesiyle beraber toplumsal farklılaşma körüklendi. Sınıflar arası farklılaşmalar etnik, dinsel ve yaşam tarzı farklılılaşmalarıyla da çakışmıştır. Ortalamadan ziyade aşırılıklar ve uç noktalar hem maddi düzeyde hem de ideolojik algı olarak önem kazanır. Piyasa, toplumu hem birleştirir hem de böler. Bir yandan toplum içindeki maddi bağlar artar, işbölümü, tüketim toplumu ve iletişim gelişirken öte yandan tüketim olanaklarının eşitsiz dağılımı ve iletişimin yoğunlaşması farlılıkları körükler. Piyasa maddi beklentiler anlamında herkesi daha üst bir noktada birleştirirken, maddi olanakların dağılımı anlamında böler. Eğitim, sağlık ve toplumsal güvenlik gibi toplumsal hizmetlerin yozlaşması ve özelleşmesi de farklılıkları pekiştirir. Basındaki yeni sağcı entellektüeller eleştirileri yoksulluk edebiyatı diye mahkum etmeye çalışırken ekonomik kriz toplumun dokusunu hızla bozmuştur. Genel olarak topluma yabancılaşma ve toplumsal anomi, şiddetli tepki, suç ya da kendine yönelik şiddet eylemleri olarak dışa vurmuştur[15].

Sosyal devletin ve hukuk devletinin aynı anda geri çekilmesi yeni toplumsallığın bir özelliği

---

[14].Korku toplumuyla ilgili yorumlar hakkında bkz.Erdal Atabek ile söyleşi. (Görüş, Mart 1987 no.4 s.4; Görüş, Nisan 1987, no.5 s.8) 1980'lerde toplumun ne kadar pasifleştirilmiş olduğunu acı bir şekilde kanıtlayan en önemli göstergelerden biri, 1986'da Alman Nazi üniforması giymiş olan F.Şensoy tiyatrosu oyuncuları ile Cumhuriyet gazetesi muhabirlerinin İstiklal caddesinde vatandaşları durdurup, 'Kimlik bitte' diyerek kimlik sormaları üzerine, vatandaşların hiç itiraz etmeksizin kimliklerini göstermeleri olayıdır. Belge, bu olayın yaratılmak istenen ideal yurttaşın özelliklerini ortaya koyduğunu yazar. İdeal yurttaş soru sormaz, ne hakla demez, otorite simgelerini tanır ve itaat eder, başını belaya sokmaz, bir bildiği vardır der, kendisi bilmek istemez. bkz. (Yeni Gündem, 21-27 Aralık 1986, no.42 s.21)

[15].Ekonomik nedenli intiharların ve boşanmaların artması için bkz.(Nokta, 27 Şubat-4 Mart 1984, no.1 s.46) Fahişeliğin artması için bkz. (Nokta, 24 şubat 1985, no.7 s.46) Alkol tüketiminin son 20 yılda %300 artmış olması için bkz.(Nokta, 7 Nisan 1985, no. 13 s.26) Büyü, üfürük ve fala yönelme, intiharlar ve akıl hastalıklarındaki artışlar için bkz. (2000'e Doğru, 22-28 Kasım no.48 s.16) İş sınavlarının stadyumlarda yapılmaya başlanması, cinsel suçların son 5 yılda %10 artması ile ilgili haber için bkz. (Nokta, 12 Mayıs 1985, no.18 s.26) Laleli'de dolandırıcılığın büyük boyutlara ulaşmasıyla ilgili haber için bkz.(Nokta, 4 Ağustos 1985, no.30 s.54)

olarak çeteleşmeyi de beraberinde getirdi[16]. Piyasa toplumu devlet düzeyinde çeşitli kollamacı-yanaşmacı ilişkilerle geliştirildiği gibi daha mikro düzeyde de işbitiricilik ve şebekeler yoluyla somutlandı. Çeteler bir çok açıdan yeni toplumsallığın özelliklerine işaret eder. Bu toplumsallıkta bireyler birbirlerine ortak hak ve hukukla bağlı olmadıkları gibi birbirleriyle ihtilaflarını hukuk dışı yollarla ve şiddet tehdidi ile çözmeye çalışırlar. Bireysel ve cemaatsel atomlaşma ortamında herkes kendi işini kendi bildiği gibi çözmeye çalışır. Aynı şey çete üyeliği için de doğrudur. Çeteler yaptıkları işi bir ahlaki yozluk olarak değil, kimlik, dayanışma ve güç sağlayan bir ayakta kalma yolu olarak yaşarlar. Mafyanın ve çetenin kendine özgü kuralları ve ahlakı vardır. Burada da iç ve dış arasındaki katı ayrımı görüyoruz. Çeteler ve mafya çoğu zaman akrabalık ilişkeleriyle içiçedir ve dayanışmayı sağlar. Çeteleşme, ilk olarak devlet merkezli bir gelişme olarak ortaya çıkmış ancak 80'li yıllarda tüm topluma yayılmıştır. Her kurumda ya da yaşam alanlarında güçlü ekonomik ve siyasi ilişkilerden oluşan ittifaklar sayesinde siyasi ve ekonomik güç birleşmiştir. Çeteleşmeyi başlatan, halkı suskunluğa iten ve sömürüye açık hale getiren otoriter zihniyet olmuş, neo-liberal politikalar ise bu süreci derinleştirmiştir. Devlet içinde ve toplumdaki çeteleşme benzer bir mantığa dayanır: hukukun ve bürokrasinin işlemediği noktada toplumsal ve ekonomik hayattaki tıkanıklıkları yasadışı yollarla hızlıca çözmek mantığı. Çeteler özellikle büyük kentlerde hızlı toplumsal gelişmenin olduğu ve biçimsel kurumların işlemediği yerlerde devreye girmişlerdir.

d. Ulusal Toplumun Çözülüşü

Yeni sağın ulusal kimliği dini ve etnik bir içerikle tanımlanması sonuçta ulusal birlik ve bütünlüğü zedelemiş ve ulus-devlete aidiyetle ilgili sorunlara yolaçmıştır. Dayanmayı istediği kültürel türdeşliği kendi elleriyle yokeden devlet böylece kültürel kimliklerin kutuplaşmasına ve çatışmasına zemin oluşturmuştur. Yeni sağ pratikler yoluyla ulus-devletin altının oyulması sonuçta milliyetçiliğin azgınlaşmasına neden olmuştur.

1980'ler boyunca yeni sağ bir yandan dinsel milliyetçiliği beslerken, öte yandan daha da hırçınlaşmasına ve ayaklarının yerden kesilmesine yolaçacak şekilde onun nesnel zeminini de sarsıyordu. 1980'ler milliyetçiliğin yükselişe geçmesine rağmen paradoksal biçimde ulus-devletin çözülmeye başladığı ve bu iki gelişmenin karşılıklı olarak birbirini güçlendirdiği bir dönemdir. Ulus-devletin çözülmeye başlaması son zamanlarda sosyal bilimler alanında egemen olan bir görüşe göre özellikle küreselleşme süreciyle ilişkilendirilir. Küreselleşme sürecinin özellikle kültürel boyutlarına vurgu yapan bu literatür ulus-devletin alttan ve üstten gelen baskılar sonucunda ulusal tabanını yitirmeye başladığını vurgular. Ancak küreselleşmenin kültürel dinamiklerinin ancak 80 sonlarına doğru belirginleşmeye başladığı Türkiye'de ulus ve devlet arasındaki kopukluğun asıl dinamiğinin küreselleşme olduğunu söylemek doğru olmaz. Küreselleşme, Türkiye 1980 sonrasında Batı dünyası ile siyasi ve ekonomik etkileşimini

---

16. Yasal iş yapan, iş ve siyaset çevresiyle bağlantıları olan ve asıl olarak kara para aklama işiyle uğraşan mafyadan farklı olarak çeteler, toplumun günlük yaşamında işe girer ve ekonomik ve toplumsal sistemdeki tıkanıklardan rant almaya çalışırlar. Faaliyet alanları şunlardır. arazi işi (göçle oluşan yeni mahallelerin çeteler tarafından paylaşılması) ev ve ofis tahliyesi, çek-senet işi, kahvelerde kumar oynatılması, otopark işi, yol kenarındaki değnekçiler, kaçak lokanta ve kahveler. ihale kazandırma işi, işporta işi, plaka işi vb)

arttırmaya başladığında yine ülkenin iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerle, dolaylı olarak bu sürecin derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye'de devlet ile onun 'ulus' diye adlandırılan toplumsal tabanı arasındaki çatlağı yaratan nedenler asıl olarak çevresel kapitalist bir toplumsal formasyonda modern kapitalist bir ulus-devlet kurma sürecinin özgül niteliklerinden kaynaklanmış ve 80 sonrasında ulus-devletin yeniden kuruluşu misyonu altında onun çözülüşünü başlatan en önemli olgu 12 Eylül darbesi olmuştur. Milli kimlik ve birlik krizinin gerisinde yatan asıl dinamik, otoriter-devletçi bir zihniyetin siyasal toplumu organik-kültürel bir birliğe çevirme ve böylece istikrar kazanma hayalidir. Türkiye'nin iç siyasi sorunları her zaman dış dünyadaki gelişmelerle ve özellikle Batıyla kurduğu gerilimli ilişkilerle ilişkili olmuştur. Ancak bunu söylemek Türkiye'de 80 sonlarından itibaren billurlaşan dinsel ve etnik temelde toplumsal parçalanma, kimliklerin siyasallaşması, milli kimlik krizi, devletin kültürel-cemaatsel bir tabana oturmaya başlaması gibi sorunların küreselleşme paradigması çerçevesinde açıklanabileceğini göstermez. Kökeni çok geriye giden bu sorunlar 80 sonrasında ağırlaşmıştır.

1980'lerde devlet ile kültür arasında da bir yarılma oluştu. Devletin ulusal olarak homojen bir kimlik yaratma çabası kültür ve kimliğe dayalı bazda parçalanmayı ve çatışmayı artırdı; ulusu temsil iddiasındaki devlet daha çok belirli kültürel-kimliklerin tekelinde görülmeye başlandı ve bu durum onun meşruiyetini zedeledi. Devletin kültüre yönelik yoğun ilgisi sonuçta bu alanın siyasileşmesine ve direnişin doğmasına neden oldu. Yeni sağ, neo-liberalizmin ve piyasa mantığının yarattığı kültürel etkiler yoluyla da ulus ile devletin arasını açtı. 1980'lerin sonuna gelindiğinde devletin dayanacağı bir kültürel türdeşlik sözkonusu değildi. Tersine, kültürel farklılaşmanın siyasileşmesi ve çatışmacı bir nitelik kazanması nedeniyle ulusun çözülmesi devletin giderek daha belirgin bir cemaat temeline oturmasına yolaçtı (Sarıbay,1997). Vatandaşlık anlayışı sadece siyasal-hukusal aidiyet temelinde değil, kültürel olarak da inşa edildiği için tepkiler kültürel alanda şekillenmeye başladı. Üstel, çoğulcu bir vatandaşlık anlayışı olmadığı için vatandaşlık talepleri içinde çözüme kavuşturulacak bazı taleplerin kimlik alanına itildiğini, vatandaşlığın getirisi konusunda kuşkulu kesimlerin cemaatlerin korunmasına yöneldiklerini ve böylece devletin militan vatandaş kimliğine benzer militan cemaat kimliği oluşmaya başladığına işaret eder (a.g.m.). Bu durum etnik ve dini olarak resmi ideolojinin fiilen dışladığı Kürtlerin ve Alevilerin devletten uzaklaşmalarına, islamın ise devlet denetiminden çıkarak milli kimliği ve birliği tehdit eden bir siyasallaşma sürecine girmesine yolaçtı. Milli kimliğin organik kültürel-etnik içerikle yorumlanması nedeniyle kültürel kimlik bazında kutuplaşma ve çatışma dinamikleri beslenmiş oldu. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, milli birlik ve beraberlik gibi temalar başat iken ve aslında tam da bu nedenle ciddi bir milli bölünme ve kimlik krizi yaşanmaya başlandı. Bu sorunun en önemli iki göstergesi Kürt sorunu ile siyasal islam oldu. Yeni sağın önerdiği proje milleti bütünleştirmeye değil bölmeye dayanıyordu. Siyasal islam, verili ulusal devlete adidiyet ve yükümlülük duymaktan çok, islami ümmeti ve hayali kurulan dinsel düzeni vurgulamaya başladı. Türkçülüğün kışkırttığı Kürt sorunu ise giderek ayrı bir devlet ve ulus olmak isteğini ifade eden Kürt milliyetçiliğini besledi. Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi ayrı bir ulus olma savıyla ayrı bir devlet kurma mücadelesi veren silahlı bir örgüte verilen desteğin giderek artmış olması Türkiye'de 80'li yıllarda en dar anlamıyla bile derin bir meşruiyet krizi yaşandığının en belirgin göstergesidir. Bu uç örnekte devletin

meşruluk iddiasına karşı açık ve yaygın bir başkaldırı vardır[17]. Dini ve etnik farklılıkların siyasallaşması yeni ve sınırları genişletilmiş bir siyasi birlik temelinde gerçekleşmediği; bu talepler ılımlı biçimlerde haklar ve özgürlükler olarak içerilemediği için, giderek daha da radikal ve kendi içinde kapanan kimlikler olarak gelişmeye başladı. Her iki akım da dış ülkelerle ilişkili oldukları ve resmi düzeyde bu ilişkiler bu sorunların gerçek özü olarak algılandığı ölçüde milli birliği sadece içten değil dıştan da tehdit eden düşmanlar olarak görülmeye başlandılar.

Ulusal kimliğin daraltılmasıyla azınlıklar da aidiyet sorunlarıyla karşılaştılar. Azınlıklarla ilgili açık bir çatışma olmadıysa bunun nedeni sayıca çok az olmaları ve siyasal olarak sindirilmiş olmalarıydı. Ancak daha sessizce işleyen dışlama politikaları nedeniyle onlar da siyasal topluma giderek daha fazla yabancılaştılar. Milli kimliğin dinsel ve etnik bir içerikli tanımlanması, sadece Alevileri ve Kürtleri rahatsız etmekle kalmadı, aynı zamanda gayri-müslim azınlıklar üzerinde de bir baskı unsuru olarak işlemeye başladı[18].

1980'lerde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ulus-devletin önemli sorunlarla yüzyüze olduğu ve önemli bir dönüşüm geçirmeye başladığı doğrudur. 1980'lerin azgınlaşan milliyetçiliği ulus devletin bu sorunlarından beslenmektedir. Küreselleşmenin ulus devletin çözülüşü üzerindeki etkilerinden biri Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri bağlamında gözlenebilir. Bu etki daha çok milliyetçiliğin şizofrenik bir hal almasına etkide bulunmuştur. Bir diğeri küresel nitelikli neo-liberal ekonomik politikaların etkileridir. Neo-liberal politikalar ekonomik süreçlerin toplumu parçalayıcı etkileriyle devlet ile ulus-toplumun arasını açmıştır. Son olarak Türkiye'nin kültürel ve ekonomik olarak dışa daha açık hale gelmesinin de etkileri değerlendirilmelidir. Kültürel dışa açılma ulusun hayali bir cemaat olarak kurulmasını güçleştirmiş ve ulusal kimlikle ilgili sorunlara yolaçmıştır.Bu süreçleri ayrıntılı olarak incelemek faydalı olacaktır.

1980 sonrasında Türkiye'nin Avrupa ile kurduğu ilişkiler hem ulus devletin zeminini sarsmış hem de içe kapanma ve milliyetçiliğin güçlenmesine yolaçmıştır. Darbeden sonra Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlementosunun insan haklarıyla ilgili eleştirilerinin giderek artması ve 80 sonlarına doğru özellikle Kürt sorununun insan hakları ve demokratikleşme bağlamında Türkiye'nin

---

[17] 1980'lerin başında harekete geçen etnik ayrılıkçılığa dayanan bir örgüt olarak PKK'nın 80'li yıllarda hızla gelişimi ve örgüte verilen desteğin artması hakkında bkz. (İmset, 1993)

[18] Ermeniler önce 1980'lerin başında hızlanan Asala terörü daha sonra da Ermenistan'ın PKK ile kurduğu varsayılan ittifak nedeniyle resmi söylemde Ermeni sözünün giderek daha belirgin biçimde bir küfür gibi kullanılmaya başlanması karşısında oldukça ürktüler. Yahudiler ise hem siyasal iktidara ortak olan ve sivil toplumda da güç kazanan siyasal islamın Masonluk ve Siyonizm takıntısından rahatsız oldular. Zaten sayıları çok az olan Süryaniler Hristiyan oldukları için baskı altında olduklarını söyleyerek kitle halinde Almanya'ya göç ettiler. Baskı altında olduklarının bir göstergesi Danıştay tarafından iptal edilmezden önce Süryanilerin sünniliğin öğretildiği zorunlu din derslerine sokulmalarıydı. bkz. (Yeni Gündem 27 Eylül-3 Ekim 1987, no.82 s.6)Danıştayın sonradan anayasanın zorunlu kıldı din deslerine müslüman olmayanların girmek zorunda olmadığına karar vermesi, bu derslerin başta iddia edildiği gibi genel bir din ve ahlak bilgisi vermeyi değil, devletin 'asıl vatandaşlar' olarak gördüğü Müslüman Türkleri dinsel bir ideolojiyle donatmayı amaçladığını gösterir. Gayrimüslimlerin bu toplumun gerçek üyeleri olarak görülmediğini gösteren bir başka üzücü olay, Süryanilerin toplu göçünün medyada sadece milli ekonomi üzerindeki sonuçları açısından değerlendirilmesidir. bkz. (Yeni Gündem, 6-12 Eylül 1987, no.79 s.24) Müslümanlık devletin resmi kimliği haline gelirken Hıristiyanlık baskı altına alınır. İslamcı tarikatların altın çağını yaşadığı bu dönemde Yehova Şahitleri ve Kızılay'da İncil satanlar sık sık gözaltına alınıp, tutuklanmıştır. Devletin kurucu belgelerinden biri olan ve Cumhuriyetin başından itibaren önemli ihlallerle karşılaşan Lozan Anlaşması'na aykırı uygulamalar yeni sağın organik millet modeli altında çok daha vahim boyutlar almaya başlamıştır. Cumhuriyet tarihindeki Lozan'a aykırı uygulamalar için bkz. (Oran,1994:191-199; Salamon,1989) Oran Lozanın sadece azınlıkların haklarıyla değil, Türkiye'de yaşayan herkesin haklarıyla ilgili hükümler içerdiğini ve bu bağlamda özellikle Kürt dili ve kimliğiyle ilgili uygulamaların da Lozan'a aykırı olduğunu belirtir.

Avrupa ile ilişkilerini zora sokan en önemli sorunlardan biri haline gelmesi bu süreçte etkili oldu. Darbenin ilk döneminde Avrupa Konseyi ile askeri hükümetin arası iyice gerginleşmiş, Türkiye Avrupa Konseyi üyeliğinin askıya alınması tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, birçok kez Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna şikayet edilmiş, rejim insan haklarına saygı gösterilmesi ve demokrasiye hızla geçilmesi konusunda uyarılmış; rejim ise bu tür eleştirilere bazen sert yanıtlar vermekle birlikte genel olarak savunmacı-yatıştırıcı bir strateji izlemişti (Dağı,1996). Sonuçta Türkiye iç meselesi gibi gördüğü konuların uluslarası ilişkilerinde bir numaralı sorun haline gelmesini önleyemedi. Burada hem askeri rejim hem de sivil hükümet döneminde tekrarlanan çelişkili bir tavrın oluştuğunu görüyoruz. Siyasi yetkililer kamuya dönük söylemlerinde Avrupa'nın Türkiye'nin içişlerine karışmasını telin eder ve çok hamasi bir üslupla Batıya saldırırken öte yandan kapalı kapılar ardındaki görüşmelerde ve resmi belgelerde sürekli olarak Avrupa'yı ikna etmeyi, uzlaşma noktaları yakalamayı, sıkıştıkları noktalarda vaadlerde bulunmayı ve bu vaadler doğrultusunda bazı yasal değişikliklere gitmeyi sürdürüyorlardı. Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olmak şeklindeki resmi politikası Avrupa'nın kendi 'içişlerine' müdahalesini meşru kılıyor ancak bu durum hiçbir şekilde kamuya bu şekilde aksettirilmiyordu. Özal hükümetinin 1987 yılında AB'ne tam üyelik için başvurmasının ulus devletin egemenlik hakları ve iç işleri ve dış işler arasındaki ayrım açısından ne anlam ifade ettiği siyasi yetkililer tarafından oldukça bilinçli biçimde gözden kaçırılmak istendi. Aynı durum Türkiye'nin 1980 sonlarında Avrupa'nın baskısı sonucunda demokratikleşme görüntüsü vermek amacıyla imzaladığı bir dizi uluslarası anlaşma için de geçerliydi[19]. Uluslarası anlaşmalar anayasa statüsünde olduğu ve aykırı yasa hükümlerinin değiştirilmesini gerektirdiği halde, 'bölücülerin ekmeğine yağ sürecek biçimde Batılı ülkelerin ülkenin iç işlerine müdahalede bulunduğu' söylemi giderek artan bir şiddetle resmi söylemi belirlemeye devam etti. Yeni Dünya Düzeninin ilk siyasi ifadesi olan Paris Anlaşmasının imzalanması siyasi ve ekonomik liberalizm yani piyasa ekonomisi ve insan hakları ve demokrasi çerçevesinde Türkiye'nin yeni düzenin bir parçası olma yönündeki resmi iradesini simgeliyordu. Bir yandan insan hakları ve demokrasi söylemi resmi söylem olarak tekrarlanırken öte yandan dış baskılar giderek arttığı halde bu konuda bir gelişme göstermenin tersine insan hakları ihlallerinin yoğunlaşması, milliyetçi söylemin son derece hırçın ve şizofrenik bir hal almasına neden oldu. Burada Chatterjee'nin doğulu milliyetçiliklerin çelişkili doğasına işaret ederken vurguladığı bir ikilemin 80 sonrası gelişen milliyetçilikte oldukça belirginleşmeye başladığını görüyoruz. Chatterjee'ye göre "doğu tipi milliyetçiliğe ulusu dönüştürmek için kültürel olarak yeniden donatmak yönünde bir çaba eşlik etmiştir" Ancak "ilerlemenin gereklerine uydurulmuş ama aynı zamanda kendi farklılığını da koruyan bir ulusal kültürün yeniden canlandırılması arayışı" zorunlu olarak derin çelişkiler içerir. Çünkü "taklit ettiği modellere karşı hem taklitçi hem de düşmancadır" (1996:15). Baştan itibaren bu tedirgin ve dengesiz niteliği taşıyan Türk milliyetçiliği Batıyla olan etkileşimin arttığı 1980 sonrasında ben ile öteki arasındaki sınırların giderek muğlaklamaya başlaması nedeniyle sözkonusu ikilemi daha derinden yaşamaya başladı. Çünkü 1980'ler hem taklidin hem de düşmanlığın boyutlarının genişlediği bir dönem oldu. Bir yandan batının tüketim ve yaşam tarzı çok daha doğrudan

---

[19].Türkiye 1987'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını kabul etti ve 1990'da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yetkisini tanıdı;1988'de İşkence ve Diğer İnsanlıkdışı, Cani ve Aşağılayıcı Muamele ve Cezalara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesini,yine aynı konuyla ilgili Avrupa Sözleşmesini; 1989'da Avrupa Sosyal Sözleşmesini, 1990'da ise Birleşmiş Avrupa için Paris Anlaşmasını imzaladı.

akmaya başlarken, öte yandan buna yönelik husumet de islam kılığında boy vermeye başladı. Kültür ile medeniyetin yolları birleşmediği gibi Türkiye'nin hangi kültür ve medeniyet dairesine ait olduğu konusundaki kafa karışıklığı ve tartışma gündeme iyice yerleşti.

Kapitalizmdeki dönüşümler devletin sınıf karakterini pekiştiren ve ulusal-popüler bir hegemonya kurmasını önleyen bir etkide bulundu ve bu anlamda ulus-devleti zayıflattı. Ekonominin küresel kapitalizmin gereklerine göre yeniden yapılanmasını gerektiren yapısal uyuma dayalı neo-liberal ekonomik ve toplumsal politikalar ulus-devletin kurumsallaşmasında ve güçlenmesinin önemli bir ayağını oluşturan ulusal ekonomiyi zayıflatıcı bir etkide bulundu. Batı'nın refah devletinde ve Türkiye gibi ülkelerde rastlanan ulusal kalkınmacı popülist ekonomilerde ulus ile devletin bütünleşmesi güçlü ve toplumu kapsayarak bütünleştiren bir ekonomiden destek almıştı. Bu dönemde devletler toplumsal içeriği gelişkin bir milliyetçi söyleme yaslanarak ulusu bütünleştiren bir tek ulus hegemonik projesinden güç alıyorlardı. Her iki durumda da örgütlü modernlik bağlamında ekonomi ile kültür ve devlet arasında ulusal sınırlar içinde güçlü eklemlenmeler oluşmuştu. 1970 sonlarına kadar süren bu dönemde dünya kapitalizmi ile milliyetçilik arasında güçlü bir bağlantı kurulmuştu. Ancak bu tarihten itibaren "dünya kapitalizmi ile milliyetçiliğin süregelen gündemleri yol ayrımına gelince ulusal kapitalizm seçeneği kaybolacak; kendini ulusal kalkınmacılık projesiyle özdeşleştirmiş ulus-devletler de krize girecekti" (Keyder,1993:14). 1980 sonrasında Türkiye'de gelişen toplumsal formasyonda da Batı'da olduğu gibi devlet ile ekonomi arasında önemli bir yarılma meydana geldi. Aslında Türkiye için ekonominin dışa bağımlı karakteri her zaman devletin toplumsal tabanı ve meşruiyet temeli açısından bir sorun olarak yaşanmış, özellikle 1970 sonrasında ve ithal ikamesinin tökezlemeye başladığı koşullarda İMF politikalarının öneminin artması yükselen sol muhalefet tarafından bir bağımsızlık ve anti-emperyalizm söylemi etrafında rejime yönelik ciddi bir eleştiri olarak ulusal siyasetin gündemine sokulmuştu. 1980 sonrasında ise solun gerileyişi ve yeni sağın yükselişi bağlamında ekonominin dışa bağımlılığı artık bir sorun olarak değil, yeni birikim stratejisinin gerektirdiği avantaj sağlayan bir olanak olarak değerlendirilmeye başlandı. Başlangıçta devlet mantığı ile ekonominin mantığı birbiriyle tam olarak örtüşüyordu. Darbenin liderleri 24 Ocak Kararları ve daha sonra Özal'ın izlediği politikalar konusunda ikna edilmişlerdi. Bir bakıma 80 sonrası izlenen politikalar tam da ekonominin kronik hal arzeden döviz sorununu çözerek dışa bağımlılığı azaltacak bir önlem olarak savunulmuştu. Yani ithal ikamesinin yarattığı dışa bağımlılık sorununun çözülmesi artık ekonominin daha derin ve yapısal düzeyde dünya kapitalizmiyle eklemlenmesini gerektiriyordu. Bir tür bağımlılıktan daha derin bir tür bağımlılığa geçilerek kurtulma stratejisi benimsendi. Ancak 10 yılın sonuna varıldığında, ekonomi beklendiği gibi devletin meşruiyetini dayayacağı güçlü bir ekonomi doğrultusunda gelişmemiş, tam tersine siyasi egemenliğin mantığını zedeler hale gelmişti. Daha doğrusu ekonominin değişen mantığına uygun olarak devletin siyasi mantığında da önemli bir dönüşüm gerçekleşmiş ve bu dönüşüm devletin ulusal-toplumsal tabanını zayıflatmıştı.

60'larda ulus-devletin dayandığı milliyetçi söylem kendini negatif olarak değil, pozitif olarak tanımlıyordu. Yani daha çok sol-popülist bir içerikle tanımlanan milliyetçilik bir ulusal kalkınmacılık perspektifi etrafında ulusu bütünleştirmeyi hedefliyordu. 1970 sonlarına doğru ise Türkiye'de milliyetçilik giderek daha fazla sağ bir içerik kazandı ve anti-komünizm ve dinselliğin

ağırlığı arttı. Darbenin otoriter söyleminde de milliyetçilik her türlü toplumsal imalarından arındırılmış bir siyasi-kültürel bütünleşme arayışının ifadesi oldu. Yeni sağ ilk başlarda milliyetçiliği güçlü bir ekonomik yapıya dayanan güçlü bir Türkiye özlemine eklemleyerek ona daha pozitif bir anlam yükledi. Ancak dönemin sonuna doğru kendi içindeki çelişkileri nedeniyle bu merkezci çizginin tamamen başarısız olduğunu, milliyetçiliğin artan ölçüde etnik ve dini öğelerle bezenerek ortaya çıktığını ve ulusu bütünleştirmekten çok, bölen bir nitelik kazandığını görüyoruz. Milliyetçiliğin etnik ve dini kimliği vurgular hale gelmesinde neo-liberal politikaların rolü büyüktür. Kültürel milliyetçilik neo-liberalizmin toplumsallığı çözücü etkilerinin bir sonucu olarak güçlendi. Sınıfsal ayrımların keskinleştiği, toplumsal eşitsizliklerin büyüdüğü, ulusu ikiye bölerek yönetme stratejisinin benimsendiği bir ortamda milliyetçilik artan kutuplaşma ve çatışmanın sonuçlarıyla uğraşmak için elverişli bir araç olarak gündeme geldi.

Öte yandan, yeni sağın milliyetçiliği neo-liberalizmin ekonomizm ilkesine eklemleyerek ona daha pozitif ve ılımlı bir anlam kazandırma arayışı da başarısız oldu. Bu ikisi arasında istikrarlı bir eklemlenmenin gerçekleştirilmesinin tek koşulu güçlü bir ekonominin oluşturulmasıydı. Aralarında baştan beri önemli bir gerilim vardı. Kapitalizmin gelişme dinamikleri ülkenin sadece ekonomik olarak değil, siyasal ve kültürel olarak da Batı ile daha fazla etkileşim içinde olmasını gerektiriyordu. Bu etkileşim iki denk gücün karşılıklı etkileşimi olarak değil de birinin diğerine baskın çıktığı eşitsiz bir ilişki olarak yaşandığı ölçüde batıyla etkileşimin siyasi ve kültürel sonuçları sorun doğurmaya başladı. Siyasal etkileşim Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi sorunu üzerinden sürekli sıkıştırılmasına yolaçıyor, bu da -özellikle Kürt sorunu sözkonusu olduğunda- iç işlerine müdahale olarak algılanıyordu. Öte yandan soy milliyetçi söylemde anti-kapitalizm ve anti-emperyalist temalar gelişmeye başladı. Özal hükümetinin dış politikaları siyasi ekonomik ve kültürel sonuçlarıyla milliyetçilik perspektifinden eleştirildi (Bora ve Can,1991:298-304).

Milliyetçi bakış açısından neo-liberalizmin ekonomik politikaları kendi başına önemli bir eleştiri konusu olmadı. Daha çok bu politikaların kültürel sonuçları dini milliyetçiliğin gelişmesine katkıda bulundu. Kültürel dışa açılma milli kimliğin kuruluşunda bazı sorunlara yolaçtı. Yeni sağ kültürel olarak iki zıt etkide bulundu. İlkin bu dünyaya ilişkin zevkleri kutsayan ve maddi tatmin arayışını kültürel bağlardan kurtararak azgınlaştıran bir etkide bulundu. Tüketim ve gösteriş mantığı, parayla ilgili değerler, herşeyin ticarileşmesi gibi. Piyasa mantığı herhangi bir kültürel-ideolojik sınırlamaya tabi tutulmaksızın parayı verenin düdüğü çaldığı bir kültürel anlam dünyasını hakim kılıyordu. Daha önemlisi hızlı toplumsal değişme geleneksel kültürü ve yaşam dünyalarını hızlı bir değişime tabi tutuyordu. Öte yandan, milliyetçi-muhafazakarlık hem kültürel farklılığın, hem de geleneklerin muhafazası üzerinde temelleniyordu. Maddi yaşam kültürünün gelişmesiyle Batı'yla olan kültürel farklılık giderek bir kültürel benzeşmeye dönüşmeye başladı. Bu ortamda ne kültürün verili biçimlerini, ne de Batı ile olan kültürel kimlik faklılıklarını muhafaza etmek mümkün olmadı. 1980 sonlarında gelişmeye başlayan özel kültürel üretim kanalları ve özel televizyonlar kültürel postmodern durumu gözler önüne sermeye başladığında milliyetçi-muhafazakar kimlik için en temel sorun odağı olarak belirginleşmeye başladı. Gelişen piyasa kapitalizminin gerekleri en azından reklam piyasası açısından özel televizyon kanallarının gelişmesini gerektirmişti. Yasal olmamasına rağmen bizzat Özal'ın katkılarıyla ilk özel TV

kuruluşu yayın hayatına başladığında geniş bir toplumsal meşruiyetle karşılandı. Kültürel küreselleşmenin etkileri asıl olarak 1980 sonlarında özel televizyonların gelişmesiyle başladı. Görsel medya iki nedenle milli kimliğin kurulmasında kargaşaya neden oldu. İlki o zamana kadar kültüre resmi yaklaşımın yabancılaştırıcı etkisine tepki olarak tabu konuları tartışmaya açmaya başlamasıydı (□ahin ve Aksoy,1993). Muhalefet partilerinin ANAP'a karşı uzun süreden beri yürüttükleri 'Konuşan Türkiye' teması giderek genel geçer bir slogan halini almaya başlamıştı. Konuşmak 80 sonlarında otoriter siyasetin sonuçlarına karşı bir tepki olarak gündeme yerleşti. Dolayısıyla suskun toplum projesi tam anlamıyla başarılı olamamıştı. İlk özel kanal olan Star 1 devletin resmi kanallarında hiç görülmeyen türden bir habercilik ve program anlayışıyla Türkiye'nin görülmeyen ve konuşulmayanlarını tartışmaya açtı. Böylece bir süredir yaşanan toplumsal değişimin sonuçları çok çarpıcı görüntüler eşliğinde çok kafa karıştırıcı biçimde ekranlara yansıdı. Bu durum, milliyetçi -muhafazakarların tahayyül ettikleri birlik ve bütünlüğün pek de olmadığını gözler önüne serdi. Ekranlardan yansıyan toplumsal gerçeklik, uyumlu birlikteliğe değil, toplumun kaotik yapısına işaret ediyordu. İkinci olarak medya toplumun karmaşasını yansıtmanın yanında, bu karmaşanın yeniden üretiminde etkili bir katkıda bulunarak kendisi de bu kargaşanın kurucu parçalarından biri haline geldi. Dünyevi zevkler ve özellikle cinsellik konusunda alışılmadık bir serbestlik sergileyerek milliyetçi-muhafazakar kimliği tedirgin etti. Cumhuriyetin başından beri hep siyasi ideolojilerin mücadele alanı olan kadın bedeni bu kez de liberalleşme ve batıyla senkronize olmanın bir simgesi olarak boy göstermeye başladı. Küresel medyanın hem küçük ve parçalı yaşam alanlarını ortaya çıkardığı için parçalayıcı hem de bunları birleştirdiği ve etkileşime soktuğu için homojenleştirici olmak üzere iki tür etkide bulunduğunu söylemek mümkün (a.g.m.). Ancak, Türkiye'de medya sadece resmi olanın çemberini kırarak kimlik ve aidiyetlerin çatışmasına ve kamusal alanın parçalanmasında etkili oldu. Yani sözkonusu etkileşim bir uyumlu milli kimlik tahayyülünün oluşmasını değil, farklılıkların çatışmasını besledi.

e. Yeni Sağın Meşruiyeti ve Siyasal İslamın Yükselişi

Siyasal islamın yükselişi yeni sağın yarattığı meşruiyet sorunlarının görülebileceği önemli bir laboratuar sağlar. Modernliğin çözülmesi bağlamında postmodern toplumsallık, tarikatleşme, ulus-devletin krizi, ulusal kimlik krizi, siyasal toplumun çözülüşü, kültürel kimlik siyaseti ve çatışma gibi eğilimleri islamcılığın gelişmesi örneğinde izlemek mümkündür.

Siyasal islamın gelişmesi açısından genellikle 12 Eylül bir milad gibi alınır. 12 Eylül darbesi ve onu izleyen yeni sağın islamın toplumsal ve siyasal öneminin artmasında önemli bir katkısı olduğu doğrudur. Daha da ötesi islami gelişme 1980 sonrası koşullarda çok farklı dinamiklerle etkileşim içine girerek farklı bir anlam kazanmıştır. Buna rağmen islamcılığın Türkiye'de oldukça uzun bir geçmişi olduğunu ve çoğu zaman yapıldığı gibi 1980 ve hatta 90 sonrası küreselleşme dinamiklerine indirgenemeyeceğini söylemeliyiz[20]. İslamın yükselişi sadece Türkiye için değil, tüm müslüman ülkeler için geçerli olan, hatta dine dönüş bağlamında Batı dünyasında da yansımaları olan çok boyutlu bir olgu olduğu için burada bütünüyle analiz edilmesi mümkün

---

[20] İslamcılığın doğuşu ve 1980'lere kadarki gelişimi için bkz.(Bulut, 1993)

değildir. Ben burada, islamın yükselişinin yeni sağın meşruiyeti açısından taşıdığı anlamı çözümlemeye çalışacağım.

İslamın siyasallaşması hem baştan beri bir meşruiyet azlığından muzdarip olan darbenin ve yeni sağın bu açığını gidermesi hem de bu işlevi yerine getirirken üstlendiği konum gereği umulmadık biçimde yörüngeden ve denetimden çıkarak yeni sağın meşruiyetini zedelemesi açısından incelenebilir. İslamın siyasal kullanılışı yeni sağın meşruiyet sorunlarının en önemli kaynaklarından biri olduğu gibi aynı zamanda meşruiyet azlığının bir sonucu olarak da görülebilir. İlk başlarda istikrar ve depolitizasyon için siyasallaştırılan islam, dönemin sonuna gelindiğinde çatışma ve radikalleşme dinamiklerini beslemeye başlamıştır. Burada yeni sağın biri doğrudan diğeri dolaylı olmak üzere iki tür katkısının olduğunu söyleyebiliriz. İlki yeni sağın özgün modernleşme perspektifi içinde islama sınırlı ama önemli bir yer tanımış olmasıdır. İkincisi ise bu merkezci modernleşme stratejisinin içinde taşıdığı çelişkiler nedeniyle çözülmesi ve merkezin boşalması sonucunda alternatif bir hareket olarak islamın yükselmesidir. Yeni sağ içinde islamın anlam ve öneminin ne olduğuna daha önce değinmiştim; yeni sağ piyasa ilkesi ile islami muhafazakarlığı çelişkili biçimde ama zorunlu olarak biraraya getirmişti. İslam hem ekonomik işlevleri hem de özellikle siyasi istikrar açısından yeni sağda anlam ve önem kazanmıştı. Mühendislik pragmatizmiyle kültürel muhafazakarlığı birleştiren bu "İslami toplumsal mühendislik" projesinin (Göle,1996:31). başarısızlığı sonuçta islamın güçlenmesine neden oldu. Modernlik ile geleneğin bu liberal muhafazakar sentezinin taşıdığı iç çelişkiler siyasal islamın güçlenmesine yolaçtı.

Yeni sağ içinde neo-liberalizmin islami ögelerle girdiği ilişkide siyasal islamın üstün gelmesinin en önemi nedeni neo-liberalizmin yarattığı piyasa toplumunun siyasi ve ahlaki liberalizmi vurgulayan öğelerle desteklenmemiş olması nedeniyle bir tekniğe indirgenen liberalizmin siyasi-ahlaki söylemler karşısında ezilmesidir. Birtek ve Toprak'ın ifadesiyle "Sol eleştirinin sesi soluğunun kesildiği bir sırada piyasanın laissez-faire'inin demokratik siyasi yaşamın atası olduğunu ileri süren 1980'lerin neo-otoriteryanizmi 1990'larda kendini, liberal politikanın ahlaki temelini dar siyasi söylemin güdümlü piyasa modeline indirgemek suretiyle yarattığı toplumsal güçlerin politikaları altında çırpınırken buldu."(1994,4) Birtek ve Toprak, 1980 sonrasında devletin yapısal bir uyuşmazlık ve çelişkili bir gündem üzerinde şekillendiğini ve bu nedenle giderek daha fazla politikayı toplumsal süreçlerden ve politik söylemden arındırarak onu idari buyruklara ve teknisist verimliliğe indirgeyen bir teknokratik otoriteryanizme doğru kaymak zorunda olduğunu belirtiyorlar. Bu çelişkili çıkarlardan en önemlisi piyasanın kurulması için siyasi istikrarın sağlanmasıdır. Öte yandan devlet bunu başarabilmek için hem ekonomik işlevleri hem de siyasi-ideolojik işlevleri açısından tarikatlara dayanmak zorunda kalır. Burada "ortak bir praksis geliştirmeye çalışan siyasi aktörler arasında yapısal bir uyuşmazlık sözkonusudur" çünkü tarikatlar hem siyasi istikrarı hem de ekonomik birikimi ve pazarın gayri-şahsi işleyişini zedeleyebilecek bir örgütsel potansiyel taşırlar. Dinsel söylemi ve ümmet fikrini siyasi istikrar için kullanmaya çalışan neo-cumhuriyetçi söylem tarikatların siyasi-kültürel gücü karşısında geriler. Neo-liberal söylemin teknisizmi tarikatların ahlaki ve kültürel çatışmacı diline politik bir söylemle karşı koyamaz. İdeolojinin sonu ideoloji için bir ikame olamamış, ulusal birlik ümmet olarak tanımlandığı için toplumsal tartışma depolitize edilmiş, böylece "politika sessizliğin artan

marjiniyle tuzağa düşürüldüğü zaman yarı-temel ilkeler ağı...yarı-gizli kodlar", kamusal söylem alanına hakim olmaya başlamıştır (a.g.m.).

İslamın yükselişinde yeni sağın modernist projesininin çelişkilerine işaret eden iki önemli yön vardır: Bunlardan ilki, islamın sosyo-kültürel işlevi, diğeri de örgütsel üstünlüğüdür. İslam bu nedenle aynı anda hem ahlaki-protestocu-radikal yönleriyle hem de örgütsel-kurucu-katılımcı yönleriyle gelişme fırsatı bulmuş, hem yükselenlerin hem de düşenlerin taleplerini çelişkili biçimde biraraya getirmeyi başarmıştır.Bu durum, yeni sağın hem ahlaki-kültürel hem de kurumsal boyutta yetersizliklerine işaret eder. Yeni sağın yolaçtığı dönüşüm böylece örgütlü modernliğin çözülmesinde etkili olmuştur.

Siyasal islamın her iki boyutunu da en belirgin olarak tarikat örgütlenmesinde görebiliriz. İslamın yükselişi bağlamında çok önem kazanan tarikat ya da cemaat kavramı sadece dinle ilgili bir kavram olarak değil, yeni sağın yarattığı toplumsallığın temel niteliklerinden birine işaret eden paradigmatik bir kavram olarak değerlendirilmelidir.Yukarıda analiz ettiğim çeteleşme, şebekeleşme, kollamacı-yanaşmacı ağlar ve nihayet dinsel tarikatlar gibi olguların tümü çok benzer anlamlara ve işlevlere sahip olan yeni örgütlenme biçimleri olarak belirirler. Bunların bir çoğunda maddi yarar sağlamak, toplumsal zenginlikten pay almak kaygısının yanısıra yüzyüze iletişim kurmak, ortak bir duygusal atmosferden faydalanmak gibi kaygılar da belirleyicidir. Yani örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında gelişen bu yeni toplumsal formasyonda biçimsel kurumlar gerilerken bunların yerini örgütsel olarak daha esnek olan ve ayrıca kültürel cemaat olarak da işlev gören yeni yapılar almaya başlamıştır. Bu tür yapıların en paradigmatik örneğini hiç kuşkusuz dinsel tarikatlar ve cemaatler sunar[21].

Tarikatların yeni toplumsal formasyon içinde edindiği işlevlere geçmeden önce genel olarak islam tarihi içinde ve Osmanlı'da taşıdığı anlama dair şunlar söylenebilir. İslam toplumlarında ümmetçilik gibi merkezi yapılar toplumun ihtiyaçlarına cevap veremediği için daha alt dayanışma biçimleri olarak tarikatların ortaya çıktığını belirten Bulut, bu kardeşlik cemaatlerinin; iktidar tarafından ezilen sınıf ve katmanların dayanışması, siyasal ve ekonomik iktidar sahiplerinden belirli bir pay istenmesi, ekonomik ve siyasi rekabet ortamında belli sembolleri kullanmak suretiyle yükselme amacının güdülmesi, çalkantılı dönemlerde sistem lehine kitlelerin denetlenmesi, iktidar aleyhine kitlelerin harekete geçirilmesi gibi çok farklı amaçları olabildiğine işaret eder (1995b). Tarikatlar tarihsel sürekliliklerini birey-toplum ilişkisini daha mikro-somut düzeyde kuran örgütsel ve ahlaki üstünlüklerine borçludurlar. "Tanrı ile kul arasındaki dini tecrübenin derinleşmesine dayanan tasavvufun, mistik yönelişin kurumlaşmış hali olan tarikatlar varlıklarını ve etkisini psikolojik dengeyi kurmaktaki ustalıklarına borçludurlar". Tarikatlarla halk islamının özdeşleşmesi tasavvufun sünni akıl yerine, bireyin akıldışı dünyasına hitap

---

[21].Bu bağlamda islami bir bakış açısından tarikat ile cemaat arasında yapılan ayrım önemli değildir. İslamda tarikat yol anlamına gelir ve dini inanç ve ibadetlerin yerine getirilmesinde özel bir tefsir tarzı ve yan yolu ifade eder. Cemaat ise bir imama uyup namaz kılanları, bir dine, mezhebe bir tarikata mensup kişileri anlatmak için kullanılır. (Bulut, 1995b:349) 1980 sonrasında etkisi güçlenen Nurculuk gibi bazı dinsel gruplar ısrarla tarikat değil, cemaat olduklarını ifade ettiler. Bu ayrım esas olarak, Nakşibendilik gibi tarikatlerde manevi liderle rabıta-manevi köprü kurmak esas iken, Nurculuk gibi hareketlerin daha çok bir ideolojik inanç hareketi olarak örgütlenmesine dayandırılır. Mardin'den aktaran (Çakır, 1990:84) Bu tür bir ayrım islamın tarihsel geleneği içinde anlamlıyken, tarikat ve cemaatlerin toplumsal formasyon içinde edindikleri işlevler açısından pek önemi yoktur.

etmesinden kaynaklanır (a.g.e.). Osmanlı'da da tarikatların merkezi iktidar tarafından ezilenlerin bir protesto ifadesi ve ruhsal güçlenme arayışı olarak etkili olduğunu söyleyebiliriz. İnalcık, tarikatların Osmanlı'nın toplumsal olarak parçalanmış-bölüntülü (segmented) yapısında bazı grupların arzularını ve toplumsal-ekonomik protestolarını temsil eden bir toplumsal-ideolojik yapılanma olarak belirdiğini söyler (a.g.e.,86). Hem yörük Türkmenler hem de kentlerdeki esnaflar tarikat örgütlenmesini sünni devlete karşı bir toplumsal ve ideolojik araç olarak kullanmışlardır.

Cumhuriyetin başından 1980'li yıllara kadar tarikatlar temel olarak siyasi-kültürel dışlamaya karşı bir protesto ifadesi ve daha sonra da modernleşmenin sarsıcı etkilerine karşı bir sığınma limanı olarak işlev gördüler. 1980 sonrasında ise tarikatların aynı anda bir çok işlevi birden üstlendiğini bu nedenle bazen çelişkili gereklilikler karşısında fazla yüklenme sorunuyla karşılaştıklarını görüyoruz. Tarikatlar hem ezilenlerin dayanışması, hem yükselenlerin sistemden pay almak istemesi; hem kitlelerin denetimi hem iktidar aleyhine harekete geçirilmesi gibi çatışmalı arayışların aracı haline gelmiştir. Aynı anda hem yeni sağın modernleşme projesinin bir aracı hem de bu sürece karşı anti-modern tepkilerin örgütlenme aracı olmuşlardır. Tarikatların bu karmaşık işlevlerini sosyo-kültürel ve örgütsel olmak üzere iki bağlamda ve dışlananlar ve yükselenler için taşıdığı farklı anlamlar açısından inceleyebiliriz. İslamın siyasal anlamı ancak bu iki bağlamda yerine oturur.

Öncelikle islamın yeni sağla ilişkili olarak edindiği sosyo-kültürel işlevi ele alalım. Bu bağlamda islamın yükselişi yeni sağın yarattığı anarşik liberalizme karşı bir tepki olarak görülebilir. Gelenekleri çözen, bireyleri serbestleştiren, hedonist tüketimi ve zekvleri meşrulaştıran, beklentileri yükselten, yasal sınırları kaldıran, engellerden temizlenmiş yeni pazarlar açan bu liberalizm; ahlaki ilkeler, güçlü kurumlar, yasalar ve düzenlemelerin olmadığı bir ortamda toplumsal yarılmaları eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri derinleştirmiştir (Göle,1996:31-33). İslam ise bu kaotik ortamın yarattığı adaletsizlik ve ahlaksızlıklara karşı güçlü bir ses olarak ortaya çıkar.

İslami yükselişin sosyo-kültürel boyutu, bireysel ve toplumsal kimlik arayışını ifade eder. Bu kimlik arayışı hem dışlananlar hem de yükselenler için geçerlidir ve her iki grup için farklı anlamlar taşır. Dışlananlar için bu oldukça reaksiyoner, anti-modern bir kimlik olabileceği gibi yükselenler için de, tanınma ve katılmayı önemseyen daha modernist bir kimlik de olabilir. Bu bağlamda N.Göle'nin yaptığı gibi islamın siyasal mantığı ile sosyo-kültürel mantığının anti-modernlik/modernlik ekseni üzerinden karşıtlaştırılması doğru değildir. Bu mantık modernliğin çözülmesi bağlamında ortaya çıkan yeni bir mantıktır. Göle islamın siyasal mantığını modernlik karşıtlığı, batıya karşı çıkıştaki öfke ve aşırılığa indirger ve buna karşı islamın sosyo-kültürel mantığını önemsemek adına onun kimlik politikası yanını vurgular. Buna göre müslüman ülkelerin modernleşme süreçlerinin yarattığı kültürel şizofreni sonucunda islami kimliğin ezilmesine karşı islamcılık, yeni ayrımlar üretmek yoluyla sembolik sermaye kazanmak ve böylece toplumsal tanınma ve prestij yaratmak amacındadır (a.g.m.,23). İslamcı kimliği kabullenip yücelten bu kimlik politikası batılı ile uygarın özdeşliğini kırarak savunmacı konumunu terkeder ve yeni ayrımlar üzerinden popülerleşir. Göle ve diğer bir çok yazar islamın

modernliğini vurgulama : eğilimindedir.

Örneğin R.Çakır, cumhuriyetle birlikte müslümanların modernizme karşı geliştirdiği üç farklı tutumu şöyle sınıflandırır: 1.Modernizmin değerlerinin islamın özüyle çelişmediğine inanarak hem kültürü hem teknolojisiyle modernleşmeye sahip çıkmak 2.Batının teknolojisini alıp, islam kültürünü muhafaza etmek 3.Batının teknolojisine ve kültürüne karşı çıkmak (1990:285). Çakır, islamcıların sanayileşmek, büyümek ve iktidar istemi açısından çağdaş uygarlık düzeyinin altında kalmak istemediğini, bu anlamda her yere nüfuz eden modernizme karşı çıkmanın anlamsızlığını idrak ettikleri için her üç tavrın da modernizmle bir şekilde uzlaştığını, en azından kendini ona göre ayarladıklarını savunur. Bu nedenle eğer islami gettolaşmaya uğramak istemiyorlarsa islamcıların mücadelesinin mecburen modern ideolojik ve politik araçlarla yürüyeceğini söyler (a.g.e.,287). İslamcıların en radikallerinin bile modern teknoloji ve kültürel biçimlere karşı çıkarken yine modern araçları(modern teknoloji ve ideolojik söylem gibi) kullanmaları anlamında modern oldukları doğrudur. Ancak modern terimini bu şekilde çok muğlak ve kapsayıcı şekilde kullanınca her şey bu tanım altına gireceği için (hatta İsmailağa dergahı gibi islami gettolar bile) kavramın analitik bir değeri kalmaz. Ayrıca böylece kültürel olarak farklı islami yapılanmalar arasındaki ayrımları da tesbit etmek imkansızlaşır.

İslamın modern niteliğini vurgulamak isteyenlerin daha sıklıkla yaptıkları şey, özellikle islamın yükselenlerine ve entellektüellerine odaklanarak islamın yukarı doğru hareketlilik, yasal zeminde meşruiyet kazanmak, siyasi ve toplumsal katılım, rasyonalite, eleştirellik, bireyselleşme gibi boyutları açısından modernist öğelerle etkileşimine dikkat çekmektir[22]. İslamın yükselenleri ya da daha doğru bir deyişle islam yoluyla yükselişe geçenler açısından bakıldığında bile bu yaklaşım sınırlıdır. Bazı kesimlerin islam yoluyla yani onu hem ekonomik hem de siyasi-kültürel bir araç olarak kullanarak sisteme katılmaya çalıştıkları doğrudur. Ancak sisteme katılmak ve maddi ya da kültürel sermaye biriktirmek için kullandıkları bu aracın niteliği modernlik açısından önemli bir fark yaratır ve verili toplumsal formasyon içinde sözkonusu bu katılım bildik modern siyasi söylem ve kurumların kapsamını genişleterek güçlendiren değil, o çerçeveyi kıran bir nitelik kazanır. Türkiye'de 80 sonrasında islamın siyasal arenaya giderek artan ölçüde girişi, bazıları islamdan kaynaklanmayan nedenlerden dolayı, verili modern siyasi-kültürel çerçevenin demokrasi ve sivil toplum yönünde genişletilmesine değil, siyasi-kültürel modernliğin çözülmesine katkıda bulunmuştur. Daha doğrusu, ta en başından beri islam yeni sağ tarafından çözülmeye başlayan bir toplumsal siyasal zeminde harekete geçirilmiş, siyasal islamın özerklik kazanması bu çözülüş sürecini daha da hızlandırmıştır. İslamın kimlik boyutu ile modernliğe katılım arasında gerilimli bir ilişki vardır. Katılım ve payını arttırmak kimlik ve kültür üzerinden gerçekleşir ki bu durum katılımın niteliğini çelişkili ve muğlak kılar. İslamcıların sisteme katılımı en katılımcı oldukları noktada bile bazı anti-modernist eğilimler taşır. Bu durumu en iyi örnekleyen islami bir ekonominin gelişmesidir. İslamcıların kapitalizm gibi normatif öğelerden

---

[22].Örneğin Göle, islamla demokrasi arasındaki ilişkinin, seküler elitlerle yeni oluşan orta sınıflar arasındaki sınıfsal ve söylemsel güç mücadelesi çerçevesinde ele alınması gerektiğini; Türkiye'de siyasi çoğulculuğun içerici özelliği, yukarı doğru hareketlilik ve özerk sivil toplum nedeniyle dışlanma ve çatışmanın değil, modernist ve islamcı söylemler arasında etkileşimin arttığını; islami hareketin kent kültürü, sembol üretimi ve katılım anlamında merkeze kaydığını; yeni kentli orta sınıfların katılımının demokrasiyi güçlendireceğini; yukarı doğru hareketlilik kanallarının açık olduğu yerde islamın daha katılımcı olacağını; tersi durumda ise reddediş, isyan ve şiddetin ağır basacağını yazar.(Göle,1996:19-39)

arınmış modern bir sisteme katılımlarında bile, katıldıkları alanı normatifleştiren, siyasileştiren bir yön sözkonusudur. Katılınan alanı genişleten değil, yapısını bozan, başka bir şeye dönüştüren bir müdahaledir bu.

1980 sonrasında islami ekonominin gelişimi bir çok açıdan analiz edilmeye değen, önemli bir olgudur. Yeni sağın islamileşme yoluyla toplumsal ve siyasal alanı çözmesinin dinamikleri islami gelişmenin nötr bir katkı olarak içerilebileceği varsayılan kapitalizm alanında bile geçerlidir. İslami sermayenin gelişimi elbette 1980 sonrasına özgü değildir[23]. 1990'ların başına gelindiğinde siyasal islamın ekonomide çok güçlü bir ayağı oluşmuştu. İslami sermaye hem küresel pazarlarla bağlantılı büyük mali sinai burjuvazi (İhlas, Al Baraka, Faisal, Anadolu gibi) hem de taşradan metropole akan yerli ticaret sermayesi olarak güç kazanmıştı. 1990 yılında sanayi ve ticaret kesimi MÜSİAD adı altında birleşti (Bulut,1995b:426). Beş yıl içinde MÜSİAD 12 değişik sektörde 2500 değişik şirket ile 2000'e yaklaşan üye sayısına varacaktı. İslami sermaye ticaret, tarım, sanayi ve hizmette geniş ölçekli üretim ve satış yapan firmalar olarak, metal, maden ve otomotiv alanında ve tekstilde yoğunlaşmıştı. Bunların dışında islami ekonomi içinde çok geniş bir yayıncılık faaliyeti (çok satan gazete, dergi ve kitaplar, kaset ve video filmler, islami arabesk müzik ve roman, 90'lı yıllarda özel televizyon ve radyo) pansiyonlar, deshaneler, özel okullar, büyük mal varlıklarına hükmeden vakıflar, islamcı pazarlama sektörü, islami klinikler, spor salonları, sürücü kursları, reklam ajansları, turizm ve hac turizmi, tesettür pazarı, düğün salonu, helal et sektörünü vb. sayabiliriz .

İslami ekonominin bankacılıktan ve otomotivden islami sağlık merkezleri ve sürücü kurslarına kadar çok geniş bir alana yayıldığını görüyoruz. Burada önemli olan bu ekonomik alanın ne anlamda ve ne kadar islami olduğudur. Burada üç temel anlamda bu ekonomik faaliyetin islami nitelik kazandığını ve bu nitelikleri itibariyle toplumsal-normatif alanın çözülüşünde etkili olduklarını söylemek mümkün. İlkin, bu ekonomik faaliyet büyük ölçüde tarikat örgütlenmesi üzerinden yürüyen bir tür tarikat holdingleşmesi görünümü arzeder. İkinci ve buna bağlı olarak, islami motif ve simgeler, islami bağlantılar ve söylemler tüketici pazarını bölmek ve rekabet ortamında güç kazanmak için kullanılır. Son olarak ekonomik faaliyetin bizzat kendisi islami-siyasi gerekçelerle anlamlandırılır ve zenginlik davaya hizmet için kullanılır. Türkiye'de güçlü tarikat ve cemaatlerin hepsi ekonomik faaliyetler üzerinden güçlü bir sermaye tabanına oturmuştur. Ayrıca sermayesi yardımlardan ve ortakları sembolik isimlerden oluşan cemaat şirketleri de kurulmuştur. Nihayet RP ve ona bağlı MGV de yoğun ve zaman zaman illegal yönleri olan ticari faaliyetler içindedirler (a.g.e.,434-450). Pazarlama ve tüketimde de islami cemaatleri kullanmak yöntemi tercih edilir. Kümeler halinde dayanışma grupları oluşturarak tekaful sistemi aracılığıyla mal mülk (ev araba arsa) almak hem firmaya hazır ve güvenilir müşteri sağlayan hem de islami cemaat çemberini genişleten faydalı bir yöntemdir (a.g.e., 475). İslami söylemin rekabet ortamında bir haksız rekabet aracı olarak kullanılmasının bir çok örneği vardır. Zaman zaman bu rekabet islami tarikat-sermaye çevreleri arasında da işler ve bir malın satılması ya da kötülenmesi için dinsel fetvalar verildiği olur. Ancak daha sıklıkla islami söylem

---

[23] İslami sermayenin gelişimi için bkz. (Bulut, 1995b: 364-475)

bir kısım tüketiciyi laik sektörden koparmak amacıyla kullanılır. İslami ekonomi, tüketici kimliği ile islami kimliği örtüştürmeye çalışır. Bir malın islami bir referansla sunulması tüketilmesi için yeterli ya da gereklidir.Tüketim ile siyasi-ideolojik kimlik arasındaki doğrudan bağlantı "milli gazeteye taş ilanı bile versen, satılır ve yenilir" sözünde net biçimde ifade edilir (a.g.e., 367). İslami söylemin ekonomik faaliyet için araçsallaştırılmasının bir diğer önemli örneği faizsiz bankacılık adı altında dindar kesimlerin birikimlerinin islami bankalara çekilmesidir. Diğer haksız rekabet taktikleri olarak islami gerekçelerle (domuz eti, domuz yağı kullanılması, içki vb.) bazı şirketlerin ve mağazaların mallarını ilanlarla, kampanyalarla kötülemek; din ve mezhep ayrımcılığı yapmak; hac organizasyonu tekelini elinde tutmak için diğer firmaları islami gerekçelerle kötülemek; satış için dini motif ve sloganları (israf, haram, faiz gibi) kullanmak sayılabilir (a.g.e., 469, 466).

Son olarak, bu düzenden pay kapmanın islami olarak gerekçelendirilmesi iki düzeyde yapılır: İlkin, geleneksel olarak dünyevi faaliyeti ve ticari faaliyeti olumlayan islam, 1980 sonrasında hem yeni sağ yorumuyla hem de siyasal islamcı yorumuyla zenginliği giderek daha fazla kutsayan bir hal almıştır. Her iki yorumunda da islam tüketimden çok üretimi, büyümeyi ve dışa açılmayı öngören bir akıncı ruhla donatılır ama bu vurgu islamcılarda daha da belirgindir. İster, milliyetçilikle eklemlenerek dışa karşı ülkenin büyümesini ve güçlenmesini arzulasın, isterse saf siyasal islamcı söylem tarafından içe doğru yöneltilsin her durumda bu akıncı söylem ötekine karşı güçlenmeyi ve güçlenmenin bir aracı olarak zenginleşmeyi gerekli sayar. Bu akıncı ruh Japon, Kore ve Asya kaplanlarının kalkınma modelini benimseyen MÜSİAD'ın söyleminde çok belirgindir. Bulut'un ifadesiyle "samuray-tüccar kimliğinden etkilenmiş" olan bu "akıncı ruhlu işadamları" pasifik pazarlarına, Orta Asya cumhuriyetlerine açılmak, Avrupa'daki müslümanların birikimlerini değerlendirmek, "devlet küçülsün sadece güvenlik gibi işleri üstlensin, biz tankı topu, tabağı çatalı yaparız" diyecek kadar iddialı üretici bir perspektife sahip olmak gibi misyonlarla kendilerini tanımlarlar (a.g.e., 430). Öte yandan, ekonomik faaliyet islami cihad terimleriyle de desteklenir. "Zengin olmak zorundayız. ..daha çok çalışmalı, zengin olmalı, böylece kafirlere karşı daha güçlü olmalıyız. Allah'ın hazinelerini onların elinden almalı, biz onlara sahip olmalıyız."... zenginler şehidlerle birlikte hayrolunacaktır" (MÜSİAD başkanı Yarar'dan aktaran Bulut,1995b:433). Ekonomik faaliyetin islami gerekçelerle savunulmasının zor olduğu bazı durumlarda da islami söylem bu kez "düşmanın silahıyla silahlan" mantığı çerçevesinde devreye girer. Örneğin, bazı islamcılar faizle iş görmeyi Türkiye'de 'dar-ül harp' koşullarının geçerli olduğunu söyleyerek mazur gösterirler.

Sonuç olarak islami bir ekonominin gelişmesinin genel olarak kapitalizmin ve sermaye birikiminde işlevsel olmasına rağmen toplumsal ve siyasal alanı kutuplaştıran kültürel çatışmayı besleyen bir yönü olduğu da açıktır. İslami kesimin tüketici ve üretici kimliğiyle bile islami kimliğini tamamlaması bu kimliğin daha bütünsel olarak kuruluşunu gerektirir. Buradan çıkan sonuç, islami kimlik söylemiyle modern topluma katılımın kapitalizm gibi bir alan dolayımıyla bile olsa toplumsallığı çözücü bir potansiyel taşıdığıdır. İslamın yükselenler için taşıdığı sosyo-kültürel anlam, islamın bir yandan modern topluma katılmayı meşrulaştıracak tarzda yorumlanırken, öte yandan katılınan alanda ayrım yaratmak için biz ve ötekiler mantığının vurgulanmasını gerektirir.

İslamın yeni sağın yarattığı dönüşümler tarafından dışlanan ve marjinalleştirilen kesimler için taşıdığı sosyo-kültürel anlam ise biraz farklıdır. Onlar için islam daha genel, toplumdaki yerini payını geliştirmek gibi meydan okuyucu bir anlamdan çok, maddi ve manevi olarak varkalma savaşının gerekliliklerinin öne çıktığı daha savunmacı-reaksiyoner bir nitelik taşır. Burada özellikle tarikatların mistik yönelimi önem kazanır. Nakşi şeyhi Z.Kotku'nun müritlerinden birinin tarikat deneyimiyle ilgili yazdıklarından yapılan aşağıdaki alıntı islamın sosyo-kültürel mantığını iyi özetleyecektir.

"Derin bir güvensizlik ve umutsuzluk duygusuna kapılmış insanların oluşturduğu kitleler, yapay olarak büyütülmüş ihtiyaçları karşılamak için sonu gelmez bir kazanma ve gösteriş yarışına itilmiş durumdadırlar... kişilerin yalnızlıkları zamanla katlanarak artıyor... Dostluk, kardeşlik, başkalarına hiçbir karşılık beklemeden yardım etme anlamını yitirmiş, gösteriş ve daha çok kazanma yarışı içinde insanlar özgürlüklerini ve kişiliklerini bir bir yitiriyorlar... oysa Allahın insana bağışladığı iç zenginlikler, sonu gelmez tutkuların tatmini amacıyla ele geçirilen dünyevi zenginliğin yanında kişinin hiçbir zaman kavrayamayacağı boyutlardadır... insan iç huzuru arayan bir topluluğa katılmadıkça, çoğu kez kendine bağışlanan zenginliklerin ve nimetlerin farkına bile varmaz... Bu hizmet ve sevgi toplulukları seçme veya çağrılma sonucu, giderek büyüyen çok geniş bir aileye benzer."(aktaran Çakır, 1990: 20).

Tarikatların birçoğunda cemaat içinde yüzyüze illetişim kurarak yalnızlıktan kurtulma, şeyhe ve cemaate bağlanarak iç huzur bulma ve tasavvufi yollarla Allaha yakınlaşmak önemlidir. Din özellikle kırdan kente göçen ya da hızlı toplumsal değişme ortamında köklerinden sökülenler için bir tutunma aracı, bir huzur ve güven arayışıdır. "Geleneksel kesimler için gelenekselciliğin bir kanalı olarak islam, özellikle bireysel ahlakın modern kültürün karmaşası ve kentin yeni yerelci-olmayan niteliği tarafından tehdit edildiği kent bağlamında oluşan bireysel kapanma tepkilerini meşrulaştırır."(Birtek ve Toprak,1994:8)[24] .

Tarikatların bireysel ve toplumsal kimlik sağlayan duygusal boyutunun ağırlık kazanmasının belirli nedenleri vardır. İlkin tarikatların geleneksel yapıları zaten bireyi genel ve soyut ümmet içinde somut bir cemaat içinde konumlandırmak olmuştur. Ancak 1980 sonrasında tarikatların duygusal yöneliminin artmasının bir nedeni de tarikatların biraraya getirdiği yükselenler ile dışlananların çatışan çıkarlarının ancak güçlü bir duygusal bağlılık ile birarada tutulabilmesidir (a.g.m.). Öte yandan, bazı tarikatların duygusal boyutunu güçlendiren bir başka etken mekansal olarak sınırlı alanlarda yerel topluluklar ve çarşı esnafi gibi belirli toplumsal kesimler üzerinde sıkı bir gündelik denetim kurabilmeleridir[25]. Özellikle bu tür bir mekansal ayrıma da oturduğunda tarikatlar dışa kapalı hayatın her alanını katı şekilde düzenleyen, bireyin kendi ruhu üzerindeki kontrolü ile cemaat kontrolünün birleştiği, ruhsal olan ile toplumsal olanın birbirine

---

[24].İçine kapanma ve gettolaşmaya en iyi örnek İsmail Ağa cemaatidir. Çakır, bu cemaati "Shayegan'ın acısı çekilen tüm toplumsal eşitsizlikler ve ahlaki çöküntüleri mucizevi bir şekilde çözmesi beklenen köken mitolojisine doğru gerilime " diye tanımladığı direniş yönteminin en katı ve radikal uygulayıcılarından biri" olarak görür. (1990:61) Dar gelirli ve eğitim düzeyi düşük olanların yoğunlaştığı bu cemaatte gündelik yaşamın en ince ayrıntıları şeyh tarafından belirlenip, müridlere dayatılır ve şeyhe itaatle ilgili ritüeller çok katı biçimde uygulanır. Mekansal olarak da desteklenen (Fatih'in Çarşamba semti) bu içe kapanma durumu sonuçta çok keskin bir biz/onlar algısına yolaçmıştır.(1990:63)

[25].İstanbul'da Fatih (İskender Paşa Cami ve İsmailağa Cami etrafındaki Nakşi cemaatler) Erenköy semti ve Sultanbeyli; İzmir'de ise Bornova ve Menemen (Fethullahçılar) tarikatların yerel temele oturduğu yerlerdir.bkz.(Bulut, 1995b:354)

geçtiği bir nitelik kazanırlar (Çakır,1990:53). Tarikatların duygusal boyutu ve gündelik yaşamın kontrolü için mekansal yakınlık ve yüzyüze ilişkilerin yanısıra 80'lerde çok önem kazanan islami dergiler ve yayıncılık da büyük rol oynar. Bu dergilerde duygusal boyut ve gündelik yaşamın her alanına ilişkin katı kurallara dayalı bir denetim mantığı vardır.

Yeni sağın içinde yer aldığı toplumsal formasyonda dinsel tarikat ve cemaatlerin önemli bir örgütsel üstünlüğü vardır. 1980'lerin başında islam, siyasi istikrar adına kamusal alana sınırlı bir şekilde sokulurken öngörülmeyen nokta tam da islamın bu dünyevi-örgütsel yönüdür (Birtek ve Toprak,1994). Duygusal boyutta olduğu gibi örgütsel üstünlük de yükselenler ile yabancılaşmış olanlar için farklı anlamlar taşır. Marjinalleşen toplumsal kesimler için islam bir yaşam tarzı, toplumsal saygınlık ve yerel itibar kaynakları sağlarken, yukarı doğru hareketliler için islamın muhafazakar işlevi "bu yeni yükselen grupların önemli nüfuz ve olası itibar ağlarını kurmaları için gerekli olan ortam ve aracı oluşturan formel olmayan, yarı-formel ve/veya yarı-gizli cemaat örgütlenmelerinde gömülüdür" (a.g.m.,8). Tarikatlar, hem marjinal gruplar hem de yukarı doğru hareketliler için grup ve örgütsel bilinci radikal sosyo-ekonomik değişim durumlarıyla kaynaştırmakta önemli bir yapısal rol oynarlar" "Hem aşağı-orta sınıf islami muhafazakarlığın savunmacı doğası, hem de yukarı doğru hareketlilerin yeniden kurucu gündemi kardeşlik örgütlerinin sağlam niteliği üzerinde gelişir"(a.g.m.,8).

Tarikat ya da cemaat tarzı örgütlenme, geleneklerin hızlı çözüldüğü toplumsal dönüşüm evrelerinde önemli örgütsel avantajlar taşır. Örneğin Nakşilerin ruhun arınması, sofuluk, güçlü inanç, üstün ahlak, bedensel zevklere karşı nefis kontrolü gibi sufi pratikleri yoluyla güçlendirilmiş bir içsel yaşam kurmaları geleneklerin hızla çözüldüğü bir ortamda tutunmak için zorunludur (Ayata,1993:53). Ayrıca şeyhe mutlak bağlılık da egonun yitimi anlamına gelir ki, bu da siyasi ve toplumsal hareketliliği pekiştirir; kalplerin birlikteliği inancı dar grubu aşan yaygın bir etki ve dayanışma ağını oluşturur. Böylece taritaka ve liderine bağlı, çok disiplinli ve çok güçlü dayanışma ağları olan insanlardan oluşan bir müminler topluluğu oluşmuş olur.

Tarikatların yeni toplumsal formasyonda örgütsel bir üstünlük kazanmalarının nedenlerinden biri de devletin sosyal devlet olma niteliğinin hızla gerilemesidir. Türkiye'de bürokratik refah devletinin kurumsallaşması ve topluma nüfuzu 1980 öncesinde de Batılı refah devletleriyle kıyaslanınca oldukça geri bir düzeydeydi. Özellikle 1970 sonlarına gelindiğinde kamu hizmetlerinin sunulmasında yaşanan yetersizlik ve yozlaşmalar önemli boyutlara varmıştı. 1980 sonrasında devletin toplumsal işlevlerinden kendini geri çekmesi, varolan hizmetlerin giderek yozlaşması ve neo-liberal ekonomik politikaların yarattığı toplumsal eşitsizlikler nedeniyle bu tür ihtiyaçların görülmesinde işlevsel olan kurumsal olmayan ağ örgütlenmelerinin önemi çok arttı. Böyle bir ortamda dinsel tarikat ve cemaatler yaygın dayanışma ağları olarak işlev görmeye başladılar. Tarikatlar ve cemaatlerin devletin geri çekildiği bir alandaki boşluğu etkin biçimde doldurmaya başladıkları en önemli alan eğitim oldu. Eğitim, hem bu yolla yoksul kitlelere kolayca ulaşılabildiği, hem cemaat bağlarını sıkılaştırmaya yaradığı hem de iyi eğitilmiş kadrolarla devlete sızmayı mülkün kıldığı için tarikat siyasetinin en önemli ayaklarından birini oluşturdu. Yoksul öğrencilere karşılıksız burslar verilmesi, taşrada ve büyük kentlerde kente yeni gelen dindar öğrenciler için yurt, pansiyonlar açılması, alanında iddialı olan özel okul ve

dershanelerin açılması gibi yollarla islami eğitim kurumları büyük bir boşluğu doldurdular. Eğitimin dışında tarikatlar özellikle yoksullar için toplumsal yaşamın her alanında karşılaşılan sıkıntılarla ilgili çok yaygın bir dayanışma ağı işlevi gördüler. Kiralık ev bulmak, iş kurmak, iş bulmak, ödünç para almak, hastalık, ölüm, evlilik gibi maddi yardım gerektiren durumlarda yardım görmek gibi ihtiyaçlar konusunda cemaatlerin etkili olduğunu görüyoruz. Bu yaygın dayanışma cemaatleri sadece yoksullar için değil, yükselenler için de önemlidir. Yükselenler açısından tek farklılık ağ siyasetleri içinde yer almanın getirdiği maddi faydaların ve siyasi gücün boyutlarının çok büyümüş olmasıdır. Yükselenler, bu yolla cemaat içindeki birikimleri harekete geçirmek, hazır müşteri kitlesi bulmak, cemaat bağlarını siyasi destek olarak harekete geçirmek, devlet kademelerindeki bağlantıları sayesinde siyasi güç edinmek gibi amaçlarını gerçekleştirirler.

Ancak Birtek ve Toprak'ın işaret ettiği gibi tarikatların hem duygusal hem örgütsel olarak bu kadar yüklenmiş olmaları bazı önemli sorunlara yolaçar. Çünkü tarikatlar içinde yükselenler ile marjinalleşenlerin çok farklı çıkarlarının biraraya getirilmesi aradaki duygusal bağın sürekli güçlü kılınmasını gerektirir. Ancak tarikatların bu güçlü duygusal yönelimi yükselenlerin onu ekonomi ve siyasette bir kaldıraç olarak kullanma amacıyla çatışabilir çünkü duygusal yönelim tarikatları kültürel çatışma ortamına ve aşırı söylemlere yöneltirken ağ siyasetleri gizli ve görünmez ilişkiler yoluyla siyasi ekonomik güç kazanmayı hedefler. Her iki işlevin birarada götürülebilmesi tarikatın sürekli güçlenmesine bağlıdır (Birtek ve Toprak,1994:9)

Siyasal islamın siyasal alana girişi ve devletle kurduğu ilişki yeni sağın merkezci yönelimini ve siyasal toplumu parçalayıp, ulus-devletin çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Devletin balkanlaşmasında etkili olan en önemli güçlerden biri oldu. Devletin kültürel cemaate dayalı tabanını güçlendirdi ve kültürel çatışma potansiyeli yarattı. Modernliğin çözülmesini ve postmodern bir toplumsallığı güçlendirdi. Bunu hem radikal islam hem de geleneksel tarikat islamı açısından söylemek mümkün. 90'lı yıllar boyunca radikal islamın daha çok dikkat çekmiş olmasına rağmen tarikat islamının devletin çözülmesinde daha etkili olduğunu söylemek mümkün. Çünkü gelenekçiler hem radikal söylemlerden etkilendiler hem de bunu devlete taşıdılar.

Önce geleneksel tarikat ve cemaat islamını ele alalım. Tarikatlar çok partili rejime geçildiğinden bu yana iki tür eğilim sergilemişlerdi. İlki ve daha ağırlıklı olanı iktidarda olan veya iktidara yakın olan merkez sağ partilerin desteklenmesi yoluyla siyasi güç elde ederek tarikat faaliyetlerinin güvence altına alınmasını sağlamaktı. Tarikat faaliyetleri genellikle irşad, iman hakikatlerini yayma, eğitim ve ekonomik faaliyetlerle sınırlıydı. Bu anlamda tarikatlar sağ partiler için her zaman güçlü bir baskı grubu olmuşlardı. Öte yandan, tarikatlar 1970'lerden itibaren islamın siyasallaşmasına paralel olarak MNP, MSP ve daha sonra RP gibi islamcı partilere destek vermeye başlamışlardı. Ancak 1980 darbesi ve ardından gelen yeni sağ, tarikatların siyasal alanla ilişkisinde önemli bir dönüşüme yolaçtı. Geleneksel olarak devlete karşı hep korunmacı ve uzlaşmacı yaklaşımın ağır bastığı tarikatlar, darbeden sonra iki nedenle devlete daha fazla yakınlaştılar. İlki, yakın ilişkiler içinde bulundukları partilerin kapatılmış olmasına rağmen, darbenin komünizm tehdidini savuşturduğu için desteklenmesiydi. 1980 öncesinde geleneksel islami çevrelerde bir tür dinsizlik hareketi gibi görülen sol hareketin güçlenmesi bu kesimlerin

devletçi yanlarını bilemişti. Zaten bu tür kesimlerin partili demokratik düzeni savunmalarının nedenlerinden biri demokrasiyi ya da daha doğrusu sağ partileri dinsizlik ve komünizme karşı bir güvence olarak görmeleriydi. Bu devletçi eğilimi en iyi örnekleyen kesim olan Nurcularda anti-komünizm ile koyu bir DP ve AP taraftarlığı özdeşleşmişti (Çakır,1990:89). Dolayısıyla anti-komünizme karşı mücadelenin parlementer demokrasi çerçevesinde yerine getirilememesi ve bu misyonun darbe tarafından üstlenilmesi karşısında tarikatlar kısmi ve yüzeysel eleştiriler dışında suskun kalmayı tercih ettiler[26]. İkinci olarak tarikat ve cemaatlerin devlete yanaşmaları darbeden sonra onun misyonunu devralan ANAP'a yakınlaşmaları dolayımıyla gerçekleşti. Yeni sağ bir çok nedenle ilgi odağı haline geldi ve tarikatların eski parti aidiyetlerinin sarsılmasına neden oldu. Darbeyi savunanların sonradan ANAP'ın koyu destekleyicisi olmalarından da anlaşılacağı gibi milli birlik ve bütünlük misyonunun, ahlaki ve manevi değerlerin yeni sağda cisimleştiği düşünülüyordu. ANAP hem bir merkez partisi olması hem de tarikatlara yakın olması nedeniyle bulunmaz bir avantaj sağlıyordu. Gerçekten Türkiye tarihinde hiçbir merkez sağ parti bu derece bir tarikat ağırlığı sergilememişti. Bizzat Özal'ın Nakşibendi bağlantısının olduğu ANAP ile tarikatlar arasındaki ilişkiler bir baskı grubu niteliğinin çok ötesine geçti ve böylece tarikatlar devletin merkezine taşınmış oldu (Ayata,1993:63).

Geleneksel tarikat ve cemaat islamının bu şekilde devlete yakınlaşmaları islamı devlet içine ve merkeze çekerken devleti ve merkezi de islama doğru çekti. Devletin içsel birliğinin bozulmasında, hegemonik projenin başarısızlığında ve toplumsal ve siyasal alanın çözülmesinde tarikatlar ile devlet arasındaki yakınlaşmanın ne kadar önemli olduğuna daha önce değinmiştim. Tarikatlar yoluyla devletin kültürel cemaate dayalı tabanının belirginleşmesi siyasal alanın kültürel çatışmalarla yarılmasına zemin hazırlamıştır. Geleneksel tarikat ve cemaatların parti yoluyla devletle bütünleşmiş olmaları ve bunun ötesinde dernek, vakıf gibi yasal örgütler aracılığıyla örgütlenmeleri, siyasi stratejilerinde uzlaşmacı, evrimci ve pasifist olmaları ve bu nitelikleri itibariyle radikal islamdan ayırdedilmeleri onların siyasal alana dahlinin radikal bir farklılık yaratmadığı veya bu sayede siyasal alanın basitçe genişlediği anlamına gelmez. Tarikatlar siyasal alanda modernliğin çözülmesi sürecini güçlendirdiler. Yani devlet ile toplumun sınırlarının muğlaklaştığı yerde devlet cemaatleşirken, tarikatlar da devletimsi yapılar olarak belirdiler. Bireyin devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu modern toplum yerine cemaat aidiyetlerini ve genel toplumdan ayrı cemaat merkezli yaşam alanlarını güçlendirdiler. Toplumun giderek daha fazla cemaatleşmesinin yanısıra siyasal alanın çözülmesine ve devletin cematleşmesine katkıda bulundular.

Tarikatların en fazla düzen içi sayılanlarında bile keskin bir biz/onlar ayrımına dayanan çok yoğun bir islami söylem vardır. Bu anlamda geleneksel tarikatlar giderek daha fazla geleneksel olmaktan çıkmakta ve dinsel geleneği siyasileştirmeye, modern bir ideoloji haline getirmeye

---

[26].Nurculuk içinden ayrılan bir dal olan ve 1980 sonrasının en hızlı büyüyen cemaati halini alan Fethullah Gülen cemaatinde sözkonusu bu darbeci eğilimin uç noktaya vardığını görüyoruz. Bu çevrenin dergilerinden biri olan Sızıntı'dan yapılan şu alıntılar bu durumu en iyi şekilde örnekler: "Her milletin tarihinde asker bir tepe varlıktır...Bir de anadan doğma asker-millet vardır...Onun süngüsü yüz defa iniltimizi dindirdi ve ateşimize su serpti...Eğer atik davranıp da yıllardan beri hazırlanan karanlık emellerin önüne geçmeseydi, bütün bir millet olarak inkisar içinde ağlamaktan başka çaremiz kalmayacaktı.Tuğa selam, sancağa selam ve ölçülerimiz içinde onu tutan yüce başa binlerce selam!". Bir başka dergide darbe için "...düşmanı kıskıvrak yakalama ve bir zaferdir. İçtimai bünyenin harici bir kısım eraciften temizlenme, arındırılma ve aslına irca zaferi...ümidimizin tükendiği yerde, Hızır gibi imdadımıza yetişen Mehmetçiğe istihalerin son kertesine varabilmesi dileğimizi arzediyoruz" diye yazılır. Aktaran (Çakır, 1990:100)

çalışmaktadırlar. Tarikatların siyasi olarak net, tutarlı, merkez sağ ve devletten bağımsız bir çizgi tutturamamış olmaları onların iç baglantıları güçlendirmek ve kimlik edinmek için radikal söylemlere başvurmalarını önlemez. Bu islami söylemde toplum müslümanlar ve kafirler olarak ikiye bölünürken devlet de toplumu yukarıdan dönüştürmenin bir aracı olarak görülür. Devletle ilişkinin niteliği konusunda Nakşiliğin İskender Paşa Dergahı ilginç bir örnek oluşturur (Çakır, 1990:18-47). Bu cemaatin lideri olan Kotku 1980 yılında ölümüne kadar tasavvufa ağırlık veren ve MSP'nin kurulmasına destek veren, kitlelerin islami eğitimi ve bürokrasi kadrolarının mümin kişilerle dolmasını sağlamaya çalışan bir ılımlı strateji izlemiş; öldüğünde ise MGK'nın özel emriyle Süleymaniye Camisinin avlusuna gömülmüştü. 1980 sonrasında önce ANAP, daha sonra RP sonra da cemaatin lideri E.Coşan'ın Erbakan'la arasınının açılması nedeniyle bağımsız bir tarikat partisi girişimleriyle siyasetle olan yakın ilgi devam etti. Tüm bu süreç içinde Kotku'nun şiirsel ve tasavvufi islami söylemi yerini Coşan'ın modern radikal politik söylemine bıraktı. Coşan'ın çıkardığı İslam adlı dergide bu radikal islami söylem rahatça görülebilir. Buna göre islam tüm dünyada ve Türkiye'de kafirler, emperyalizm, hristiyanlık,vatikan, siyonistler, masonlar ve dönmelerin bilinçli bir saldırısına maruz kalmıştır. Türkiye üzerinde karanlık oyunlar oynanmaktadır. Dergi en çok düşmanın içten çökertme taktiklerine dikkat çeker. Düşmanın en önemli taktiği "evinde namaz kıl, bak hürriyet var, başka işe karışma" demektir. Ayrıca düşman her yerdedir ve laik düzenin tüm ürünleridir. Örneğin,

"Ehl-i hak ve ehl-i gayret, camiler, kuran kursları, imam hatip liseleri, bazı özel okullar, mahdut ve cüzi neşriyat gibi cılız teşebbüslerle yaymaya ve öğretmeye çalışırken; ehl-i küfür, ehl-i dalal, barlar, diskotekler, kumarhaneler, gazinolar, meyhaneler, sinemalar, tiyatrolar, filmler, televizyon programları, videolar, romanlar, gazeteler, dergiler, kitaplar, ansiklopediler, klüpler, localar, kökü dışarıda teşkilatlar, ajanlar, misyonerleriyle sapık ideolojiler ve kalabalık kadrolar ile olanca gücüyle yükleniyor." (aktaran Çakır, 1990:35).

Tüm bu saldırılara çözüm olarak nasıl yapılacağı konusu bulanık olan bir cihat çağrısı yapılır. Cihadın amacı bütünsel bir dünya görüşü olarak islamı hakim kılmaktır. Çünkü;

"Ahiret saadatinin olduğu kadar dünya huzur ve asayişinin; ferdi ve içtimai, milli ve beynelminel terakki ve başarının anahtar ve prensipleri islamdadır. O sadece manevi, ruhani ve uhrevi bir ayinler ve ibadetler sisteminden ibaret değildir; aynı zamanda maddi, sıhhi, ailevi, içtimai, beşeri, evrensel, iktisadi, ticari, askeri, terbiyevi, ilmi ve kültürel ...ahkama sahip, gediksiz, eksiksiz, kusursuz bir sistemdir.... tüm hayatı Allah'ın istediği tarzda yaşama biçimidir." (a.g.e.,35)

Siyasal alana katılım açısından bir başka ilginç örneği yine Nakşibendi cemaati olan Süleymancılar oluşturur: Süleymancılar eğitim faaliyetleri alanında en etkili olan cemaatlerden biridir. 1980 öncesi ve sonrasında Kurs ve Okullara Yardım Dernekleri Federasyonu olarak örgütlenen Süleymancılar çok sayıda kuran kursu ve yurtlarda yüzbine yakın genci kapsadılar. Öte yandan, bu tarikat bir zamanlar Diyanet İşleri'nde en etkili olan ve hala orayı ele geçirmek için mücadele eden bir tarikattır. 12 Eylül'de darbecilerin tüm kuran kursu ve yurtların devlete devredilmesi düşüncesinden Süleymancıların anayasaya evet demesi kaydıyla vazgeçildiği söylenir. Ayrıca Süleymancılar büyük bir ekonomik güce sahiptir. Bu kadar yaygın bir güce sahip olan tarikat, elindekileri güvence altına almak için 80 sonrasında devlete ve ANAP'a

yakınlaşmış, hatta tarikat yurtlarında Evren ve Atatürk köşeleri düzenlenmiştir. Tüm bu pragmatik ve uzlaşımcı yaklaşıma ragmen şeyhin tanrısallaştırılması, iç ilişkilerde aşırı disiplin ve itaat, kendilerinden olmayanlara ve laik kesime karşı büyük bir dışlama ve husumet, Atatürk düşmanlığı ve şeriat devleti özlemi, faiz uygulamasını Türkiye'nin islam ülkesi olmadığı gerekçesiyle mazur gösterilmesi gibi boyutlarıyla son derece otoriter, hatta faşizan bir örgüt ve söylem tarzına sahiptir (Bulut,1995b:736; Çakır,1990:125-133). Burada ve birçok diğer örnekte görülebiceği gibi tarikatların yasal biçimlerde ve pragmatik söylemlerle de olsa siyasal toplumsal olarak güçlenmeleri toplumun ve siyasal alanın dinsel bazda kutuplaşması sonucunu doğurmuştur.

1980 sonrasında devlete ve devletçi söyleme en fazla yakınlaşanlar Nurcular ve özellikle Fethullahçılar oldu. Bu yakınlaşma ilk önce anti-komünizm üzerinden darbenin desteklenmesi hatta Fethullah Gülen tarafından yüceltilmesi şeklinde başlamıştı. Daha sonra Nurcular Yeni Asya ve Yeni Nesil olarak ANAP ve DYP taraftarlığı bazında bölünmüşlerdi. Kendilerini ısrarla tarikat olarak değil, cemaat olarak tanımlayan Nurcuların temel faaliyet alanlarından biri Said-i Nursi'nin "zaman tarikat devri değil, imanı kurtarmak zamanıdır" saptamasını izleyerek Nur risalelerini yaymak olmuştu. Said-i Nursi 1980'lerin nurcularına iki miras bırakmıştı. Bunlardan ilki iman hakikatlarini yayarak müslümanları dine çekmekti. Burada Nurculuğun ayıredici yanı imanı muhafaza etmek için inançsızlığın temel kaynağı olarak görülen batının ilim ve teknolojisinin akıl ve mantığın islam lehine kullanılması gerektiğini savunmasıdır. Akıl ve teknoloji vurgusu Nurcuların modern yaşamın eğitsel-bilimsel-teknik boyutlarına ilgi duymalarını ve kendilerini geliştirmelerini sağladı. Said-i Nursi Risalelerinde Kuranın metaforik ve allegorik ayetleri üzerinde durarak allah, kul ve doğa arasındaki kozmik ilişkilere değindi. Bu yaklaşım nakşiliğin ibadet ve davranış takıntısından farklılık yarattı. (Çakır,1990:54) Nurcu dergilerde tanrısallık ile doğal yaşam ve bilimsellik buluşturulmaya çalışılır. Kutsallık ve doğa bir ve aynı şeydir. Evrenin sırlarının bilimsel keşfi ibadet derecesinde kutsanır. Fethullahçılar böylece özellikle teknik konularda çok iyi eğitilmiş kentli kesimlere ve yükseköğrenime büyük bir önem verdiler. Burada modernliğin teknik-akıl boyutunun neredeyse iman gereği sayılarak yüceltilmesi sözkonusudur. Ayrıca tanrının varlığını ve iman hakikatlerini akıl ve mantık yoluyla doğrulama ihtiyacı doğayı ve bilim tanrısallatırırken bir yandan da insanın ruhsal dünyasının önemsenmesini ve sembolik şiirsel bir dille islami bir psikolojinin geliştirilmesine yolaçar (a.g.e.,115). İmana bu kadar değer verirken aynı zamanda modern akıl ve teknikle uzlaşması nurculuğu yeni sağ açısından en uygun benlik yönetimi teknolojisi haline getirmiştir. Aslında islamın yeni sağ içinde siyasal bir önem kazanmasının en önemli nedenlerinden biri tarikatlar ve cemaatler dolayımıyla bir yönetim rejiminin kurulmasıdır. Bu konuda en uygun olan Fethulah Gülen'in yorumuyla Nurculuk olmuştur. Fethullah Gülen'in yıldızının parlamasının nedenlerinden biri budur. Bir diğeri Nurcuların ve özellikle Fethullahçıların Said-i Nursi'den alıp yorumladıkları bir siyasal tutumdur. Daha önce belirttiğim gibi bu tutum 'hürriyetçi demokrasinin' ve merkez sağ partilerin desteklenmesi olarak somutlanmıştır. İktidara yakın güçlü sağ partilerin ısrarla ve ideolojik gerekçelerle desteklenmesi Nurcuları hızla radikal islamcılardan ve radikal söylemden uzaklaştırmıştır. Bu siyasi tutumun gerisinde de imanı korumak mantığı yatar. İmanın korunması hem risalelerin yayılması faaliyetinin engellerle karşılaşmadan devam etmesi hem de materyalizm ve komünizme karşı devletin verdiği mücadelenin desteklenmesi gerekliliği açısından merkez

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

sağın ve devletin gücünün olumlanmasını gerektirir. Radikal islami söylemden uzaklaşma ve milli birlik ve bütünlük, dinsizliğe ve komünizme karşı mücadele açısından devlete yakınlaşma en uç ifadesini yine Fethullah Gülen çevresinde bulur. Gülen'in radikal islamcılara karşı cephe alması bir yana, türban eylemlerini mahkum edecek kadar ileri gitmesi,12 Eylül darbesini ve devletin asker ve polisini yücelten aşırı bir söylem tutturması, bu sevginin bir ifadesi olarak asker ve polis teşkilatına kadrolarını sokmaya çalışması, iman düşmanlarına karşı tüm dinlerle, kapitalistlerle ve Amerika ile işbirliğine hazır olması gibi yönleri onu yeni sağın en güçlü destekçilerinden biri yapmıştır. Nihayet yeni sağ devlet ile Fethullahçılar arasındaki yakınlaşmanın nedenlerinden biri de bu cemaatin koyu bir osmanlıcılık, akıncılık, fütuhhatçılık, ilim yoluyla batıyı fethetmek, Türklüğü islamın öncüsü yapmak gibi temalarla örülen milliyetçiliğidir.

Toplumsal ve siyasal kutuplaşma ve çatışmanın söylemleri en net olarak radikal islamcılarda görülür. Geleneksel tarikatlarda ayet ile slogan gelenek ile modernlik arasında kurulmaya çalışılan denge radikal islamcı akımda modernlik ve slogan lehine bozulmuştur. Radikal islam adı altına alınabilecek temalar şöyle sıralanabilir: (Çakır,1990:140-208). İslami hareketin bölünmüşlüğünü doğuran grupçuluk ve mezhepçilik eleştirisi temelinde müslüman kardeşliği ve vahdetin savunulması; geleneksel islamın pasifizmine ve devlet uzlaşmacılığına karşı toptan ve uzlaşmaz bir mücadele anlayışı, geleneksel tarikat islamının devlet uzlaşmacılığına karşı anti-emperyalizm ve anti-ırkçılık; örgütsel ve söylemsel olarak radikal sol ideolojiden etkilenmeler; islam devleti savunusu; merkezin islam devleti olduğu evrensel islami hareketin savunulması, 'evrensel küfür ve cahiliye güçlerine' karşı şiddet yolu ile islami cihada yönelme; islamın bir bütüncül dünya görüşü olarak savunulması; islamın politik yorumunu mümkün kılacak şekilde esas kaynaklara, Kuran'a ve peygamber dönemine dönüş; radikal bir ideoloji üretmek için akıl yoluyla batıl inançların ve tasavvufun eleştirisi; ritüellerden uzaklaşıp öze dönüş çabası. Tüm bunların ortak noktası islamı radikal bir modern ideoloji olarak yorumlayıp ondan bütüncül bir eylem programı ve sonuçta toplum ve devlet düzeni oluşturmak isteğidir. Dine yönelik ilgiyi ve dindarlığı bir siyasi projeye eylemli bağlılık haline dönüştürmek isterler. Bu nedenle geleneksel islama saldırmaları onların ayırdedici yönüdür.

1980'lerin sonuna varıldığında islamcı hareketin radikal islamcı söylemin arzu ettiği gibi bir siyasi örgütlülük ve militan eylemlilik zeminini yaratamadığını görüyoruz[27]. Çakır 1990 başlarında islamcı hareketin durumunu ne radikal islamın sloganının ne de geleneksel islamın ayetinin kazandığı bir durum olarak yorumlar. Ona göre, kaderleri İran Devriminin gidişatına bağlı olan radikaller, İran devriminin sona ermesi ve üstelik kutsal özü zedelenmiş, eğreti bir politik dünyevi kabuk haline getirmiş oldukları islamcı ideoloji nedeniyle yalnız kalmış ve tükenmişlerdir

---

[27].Bunun nedenleri olarak Bulut şunları sıralar: 60'dan sonra islamın çok merkezli olarak ortaya çıkması; şeyh, tarikat ve cemaat otoritesinden kurtulup, islamcı aydın, birey ve siyasetçi olmanın tadını alanların çoğalması; islami hareketin parçalanmışlığı (modern tekkeciliği); kendine çok güvenen dar pratikçi anlayışların islamcı akımı atomlaştırması; 3.dünyadaki gelişmeler ve hızlı siyasallaşmanın islamcıları yarın iktidara gelecekmiş gibi hazır reçeteler üretmeye götürmesi; kendine güvenmenin soyut, spekülatif, gizemci, mistik, kariyerist bir yaklaşıma neden olması; proje üreticiliği kaygısıyla verili siyasal yönetimin kötü bir kopyasının çıkarılması; cemaatler protestanlık gibi ibadet ve ahlak ağırlıklı muhafazakar bir anlayış geliştirirken, radikal hareketlerin gelenekselci modernizme karşı alternatif üretemeyerek tepkisel kalması; radikallerin Mısır, İran, Cezayir gibi ülkelerden taklit yoluyla somut sorunları ve koşulları analiz etmekten uzaklaşması; tarikatleri ve cemaatçiliği reddederken katı, kuru, ruhsuz bir islam yorumu yapmaları ve aşırı politikleşme nedeniyle cemaat tabanından uzaklaşmaları; islamcı basının çok yerel ve cemaat temelinde yayın yapması.(1993:744) Çakır da islamcılığın sağ ve sol dışında bağımsız bir politik çizgi geliştirememesinin nedenleri olarak benzer nedenleri sıralar. bkz. (1990:290-293)

(a.g.e.,204). Öte yandan, gelenekçiler de radikaller karşısında devletle daha fazla uzlaşmış, devletin sağladığı islamileşme ile yetinmişlerdir. Geleneksel islamcılar devlet eliyle çok sayıda kadro toplamışlar ama bunların denetimini tam olarak sağlayamamışlardır. Yani "kaleyi içerden fethetmek isteyen islamcılar, bu iş için görevlendirdikleri akıncılar aracılığıyla devletle bütünleşirler." (a.g.e.,297). Öte yandan, 1980 sonlarında yükselişe geçen 1991 seçimlerinde meclise girmeyi başaran RP'nin de bazı sınırları vardır. 1991 seçimleri sırasında kadınlar gençler ve yoksullara toplumsal sorunlar üzerinden dünyevi bir dille seslenmeyi denediyse de RP katı bir islami ideoloji partisi olmak ile kitle partisi olmak arasında bocalamaktadır. Partinin islami kesime siyasi ve dini olan ayrışmasını dayatarak cemaatleri dini ve toplumsal işlevlerle sınırlayıp, siyasi misyonu tekeline almaya çalışması da cemaatlarle arasını açar.(a.g.e.,223) Ancak islamcılığın siyasal yaşam üzerindeki etkisini siyasal islamcıların ve hele radikallerin kriterleriyle değerlendirmek yanlış olacaktır. Aslolan yeni sağa eklemlendiği ya da ona tepki olarak biçimlendiği durumlarda islamcılığın siyasal alanı ve devletin yapısını nasıl dönüşüme uğrattığıdır.

f. Değerlendirmeler

Bu kısımda sonuç olarak Türkiye'de yeni sağın örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında siyasi iktidarın modern meşriyet zeminini tahrip ettiğini söyleyebiliriz. Yeni sağ hem toplumsal formasyonda meydana gelen çatlama sonucunda devletin giderek daha çelişkili müdahalelerde bulunmaya zorlanması nedeniyle, devletin başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin oluşturulması için uygun bir zemin olma kapasitesini yitirmesine neden olmuş; hem de devletin meşruiyetini dayadığı toplumsal bütünlüğün çözülmesine yolaçmıştır. Yeni sağın ilk bakışta modern bir görünüm sunan meşruiyet söylemi, bu söylemin öğelerinin anlam kaybına uğradığı bir ortamda, aslında çok farklı ilişkilere işaret etmeye başlamıştır. Yeni sağla birlikte içine girilen evrede sadece modern meşruiyetin sarsılması değil, siyasi istikrar ve kapitalist gelişme adına yapılan bu dönüşümün beklenen sonuçların tersine siyasi çatışma ve ekonomik krizle sonuçlanmış olması da sözkonusudur. Yeni sağ, gelenek ile modernlik, liberalizm ile muhafazakarlık arasında 'özgün'bir sentez yoluyla Türkiye'nin kapitalist modernleşme sürecini derinleştirmeyi hedeflemiş olmakla birlikte, bu dönüşüm için gerekli olan siyasi ve kültürel motivasyonları üretmekte başarısız olmuştur. Böylece arzu edilen bireycilik ve itaat kültürü yerine belki de 1980 öncesi krizden daha ağır bir krizin tohumlarını atmıştır.

SONUÇ

Bu tezde modernlik ve meşruiyet sorunu bağlamında Türkiye'de bir siyasi iktidar tarzı olarak 1980'li yıllarda gündeme yerleşen yeni sağı analiz etmeye çalıştım. Teze başlarken beni yönlendiren düşünce, yeni sağın Türkiye'de siyasi iktidar pratikleri açısından önemli bir dönüşüm evresine işaret ettiği düşüncesi olmuştu. Bu dönüşümü tüm boyutlarıyla ve derinliğine kavrayabilmek için siyasi iktidar sorununu modernlik ve meşruiyet kavramları açısından ele almayı uygun gördüm. Bu nedenle iki ana bölümden oluşan bu tezin ilk bölümünde modern meşruiyet sorununu eleştirel, bütünsel ve tarihsel bir yaklaşım izleyerek kuramsal düzeyde ortaya koymayı hedefledim. Birinci bölümde ortaya koymaya çalıştığım asıl sonuç, modern meşruiyetin, bizzat modern siyasi iktidarın kuruluş dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerle çelişkili ve gerilimli bir söylemsel kuruluş olduğu yolundaydı. Modern iktidar/toplum diyalektiği sonucunda modern meşruiyet söylemi, iktidarın kendini, toplumun rızası ile belirlenen ortak çıkarın temsilcisi ve koruyucusu olarak kurabilmesine bağlı olarak oluşmuştur. Bu ise iki koşulun sağlanmasına bağlı görünmektedir. İlkin, devlet kurumsal olarak, toplumdaki tekil ve çatışmalı çıkarların birikim stratejileri ve hegemonik projeler yoluyla kollektif bir irade oluşturacak şekilde etkileşime girmesine olanak sağlayacak bir stratejik zemin olarak oluşmalıdır. İkinci olarak bunun başarılabilmesi için, daha derin bir düzeyde devletin kendini onun temsilcisi olarak kurguladığı ve adına kararların alındığı bir bütünlük olarak 'toplumun' varolması gerekir. Birinci bölümde göstermeye çalıştığım gibi, modern dönem boyunca devlet bu anlamda meşruluğunu ancak kısmen ve hep kararsız biçimde sağlayabilmiştir. Örgütlü modernliğin çözülmesi ise modern meşruiyet söylemini mümkün kılan koşulların ortadan kalkmaya başladığının ve devletin ciddi bir meşruiyet sorunuyla karşılaştığının ifadesidir. Bu bağlamda, devlet/toplum ilişkilerinin dönüşümüne paralel olarak rıza, ortak çıkar, ulus, ulus egemenliği, temsil, vatandaşlık gibi modern meşruiyetin kurucu öğeleri anlamsızlaşmakta ve meşruiyetin zeminini kaydırmaktadır. Bu tezin ikinci bölümünde göstermeye çalıştığım gibi, Türkiye'de 1980'lerde yaşanan meşruiyet sorunları da örgütlü modernliğin krizi çerçevesinde ele alınmalıdır. Türkiye Batı modernliği ile olan yoğun etkileşimi nedeniyle modernliğin evrelerini Batı'ya paralel olarak, ancak farklı sonuçlara yolaçacak biçimde tecrübe etmiştir. Bu nedenle Türkiye deneyimi de modernlik kavramsallaştırması içinde değerlendirilmelidir. Bu tesbitten kalkarak ikinci bölümde öncelikle 1980'lere gelene kadarki iktidar pratiklerini analiz ederek şu noktalara dikkat çektim. Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet ile olgunlaşan modernleşme süreci sonucunda Türkiye modernliğe adım atmış, bu süreç sonucunda modern kapitalist bir toplumsal formasyon ve ona eşlik eden siyasi ve toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır. Ancak tepeden bir devrim şeklinde gerçekleşen ve muhafazakar karakteri ağır basan bu modernleşme sürecinde modernliğin açıklık, eleştirellik, oluşsallık, sürekli dinamizm ve yenilenme yönü; denetleme, düzenleme ve tehlikeli açıklığı kapatma boyutunun gerisinde kalmıştır ki bunun en ağır sonuçları siyasal ve kültürel alanda yaşanmıştır. Modernliğe geç bir dönemde ve açık bir dış etkinin zorlamasıyla giren Türkiye'de sürekli denetim altına alınmaya çalışılan modern siyasal dinamiklerin ancak kısıtlı ölçüde gelişmesine zemin sağlanmış; öte yandan varolduğu kadarıyla modernliğin karmaşası; düzenleme ve örgütlemeden çok, dizginleme, bastırma ve yoksayma

teknikleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Ancak modernliği kısıtlama çabaları sonuçta başarısız olmuş, 1950 ve özellikle 60 sonrasında siyasal modernlik derinleşmiştir. Bu tezde 1960-80 arasının Türkiye'nin siyasal modernliği açısından önemli bir evreye işaret ettiğini; bu dönemde doğuş halinde bir toplumsal korporatizm ve örgütlü demokrasi deneyimi yaşandığını; ancak bu kısa ömürlü ama çok güçlü toplumsal dalgaya gösterilen sert tepki nedeniyle ülkenin hızla anti-modernist bir hatta kaydığını ve sürecin bir darbeyle sonuçlandığını belirttim. 1960-80 arasındaki deneyimin başarısızlıkla sonuçlanmış olması Türkiye'nin toplumsal uzlaşımlara dayalı bir örgütlü demokrasiyi hiç bir zaman tecrübe edemediğini gösterir. Darbenin ardından gelen yeni sağ, tam da bu başarısızlığın üzerinde yükselmiş ve varolduğu kadarıyla bile tüm modern siyasi kurum ve normların altının oyulmasına yolaçmıştır. Örgütlü modernliğin çözülmesini Batı'ya paralel olarak yaşayan Türkiye'de bu süreç, modern kurumlar zaten güçlü bir kurumsallığa dayanmadığı için çok daha derin bir çözülme şeklinde tezahür etmiştir. Bu tezin ağırlıklı bir bölümünde Türkiye'de yeni sağla birlikte devlet yapısında ve yönetim zihniyetinde meydana gelen dönüşümleri ve bunun yolaçtığı meşruiyet sorunlarını incelemeye çalıştım. Sonuç olarak, 1980 sonrasında hem devletin yapısında hem de yönetim rasyonalitesinde meydana gelen dönüşümlerin birleşik etkisi sonucunda, devletin kurumsal olarak ve söylemsel düzeyde kendini toplumun birliğini-bütünlüğünü ve ortak çıkarı temsil eden bir alan olarak meşrulaştırma kapasitesini tamamen yitirmiş olduğuna dikkat çektim. Bunun nedeni olarak, devletin başarılı birikim stratejileri ve hegemonik projelerin geliştirilmesine uygun bir alan olarak örgütlenmediğine ve temsil iddiasında olduğu toplumun 'birlik ve bütünlüğünü' kendi eylemleriyle yokettiğine vurgu yaptım. Yeni sağın gelenek ile modernliği 'özgün' bir tarzda eklemleyerek kapitalist modernleşmeyi derinleştirme girişiminin siyasi düzeyde modernliği tahrip ettiğini; toplumsallığı postmodern bir rotaya soktuğunu; istikrar yerine çatışma dinamiklerini teşvik ettiğini ve sonuçta arzu ettiği toplumsal dönüşüm için yeterli motivasyonları üretemediğini savundum.

Asıl olarak Türkiye'de 80'li yıllarla ilgili olan bu tez bir çok açıdan değerlendirmelere ve eleştirilere açıktır. Bu değerlendirme eksenlerinden biri tezin konusu olan dönemle, bugünün ve geleceğin ilişkisiyle ilgilidir. 1993 yılında yazmaya başladığım bu teze şimdi bir sonuç yazmam gerektiğinde yüzyıl dönümüne sadece iki yıl kalmış bulunuyor. Bu durum tezde ortaya konan tespitlerin değerlendirilmesi için uygun bir ortam sağlar. Bu tezi yazmakla meşgul olduğum 90'lar boyunca, tezde ele aldığım sorunlarla ilgili çok yakıcı gelişmeler oldu. Tezi yazmaya başladığımda ülkenin geleceğinin çok karanlık olduğuna dair çok çeşitli kriz tahminleri olduğunu söylemiş ve iç savaş, ülkenin bölünmesi, ara rejim, darbe ve şeriat tehlikesi gibi farklı senaryoların gündemi kapladığına işaret etmiştim. 90'ların sonuna yaklaşırken ilk bakışta bunların hiç biri gerçekleşmiş gibi görünmüyor. Ama aslında daha derinden bakınca ve sözcüklerin verili anlamını sorgulayınca ortaya farklı bir tablo çıkıyor. Devletin ve milletin birliği ve bekasının hala geçerli olduğu savı ancak çok yüzeysel bir bakış açısıyla savunulabilir. Gerçekte sözkonusu edilen olasılıkların neredeyse hepsi gerçekleşmiştir. İlkin 'devletin ülkesi ve milletiyle birliği' denen şey bir çok anlamda bozulmuştur. 1990 sonuna varıldığında Türkiye'yi bir siyasi toplum olarak birarada tutan şeyin ne olduğu giderek daha da belirsiz hale gelmektedir. Ülke bir çok anlamda bölünmüş, etnik ve dini bazlı çatışma dinamikleri yoğunlaşmıştır. Ülkenin bir kısmının neredeyse yirmi yıldır diğerlerinden epeyce farklı bir rejim altında yaşıyor olması gerçeği bir yana, toplum asıl olarak manevi düzeyde ortaklık fikrinin yokolması anlamında parçalanmıştır.

Toplumun büyük bir kesimi tarafından 'irticanın' temsilcisi olarak görülen parti 1990'ların en güçlü ve başarılı partisi haline gelmiş ve nihayet iktidara yerleşmiştir. Öte yandan ordunun siyasete müdahalesi 90'lar boyunca giderek yoğunlaşmış ve 28 Şubat Kararlarıyla birlikte "postmodern darbe" diye tabir edilen, sonuçları bakımından hiç de bildik bir darbeden aşağı kalmayan bir darbe gerçekleşmiştir. Ekonomik kriz beklentileri hala gündemdedir ve zaman yitiminin çok ağır sonuçlara yolaçacağı uyarısı daha bir ciddiyetle yapılmaktadır. Sonuçta Türkiye'nin nereye gittiği sorusu 1980'lerde olduğundan çok daha karamsar bir tonda sorulmaktadır. 1990'ların sonundaki bu genel tablo, 1980'lerin başında harekete geçirilen dinamiklerin en olgun biçimine varmış olduğunu gösterir. 1990'lardan geriye bakılınca 1980'lerin yeni sağının ne tür bir miras bırakmış olduğu daha açıklık kazanır. Bu açıdan 1991 yılında ANAP iktidardan düştükten sonra sağda meydana gelen dönüşümlerin incelenmesi önem kazanır. Siyasi otoriterlik, kültürel muhafazakarlık ve ekonomik liberalizm üçlüsü ile nitelenen yeni sağ hala gündemdedir. ANAP'a karşı muhalefetlerinde birleşerek ülkeyi 90'lar boyunca yöneten merkez sağ ve solun koalisyonları 80'lerin iktidar pratiklerini mükemmelleştirmekten başka bir şey yapmamış bu da sonuçta merkezin boşalmasına ve siyasal islamın güçlenmesine neden olmuştur. Bu arada 90'ların başlarında belirginleşmeye başlayan ve İkinci Cumhuriyet projesi adı altında toplanan bir girişimin akıbetinin analizi yeni sağın mirasını değerlendirmek açısından büyük bir önem taşır. Daha çok basın ve akademideki sağ entelletüeller tarafından geliştirilen bu görüş, Özal'ın mirasını, yeni sağın siyasal liberalizm ayağını kuvvetlendirmeye çalışarak aşmak çabasını yansıtmıştır. İkinci Cumhuriyet projesi, 1980'li yıllarda ekonomik liberalizmin otoriter pratiklerle eklemlenmiş olmasının yeni sağın serbest piyasacı ve Batı ile bütünleşmeyi öngören politikaları açısından önemli sorunlara yolaçmış olduğu tesbitinden hareketle etnik ve dini çatışma potansiyelini gidermeye çalışmak ve asıl olarak devletin rasyonel işleyişini sağlamak için siyasal liberalizmi öne çıkarma girişimi olarak görülmelidir. Bu çerçevede başta özelleştirme ve serbest piyasanın kurumsallaşması olmak üzere, demokrasi, hukuk devleti, insan hakları, Kürt sorununa siyasal çözüm, ılımlı bir laiklik, askeri vesayetin geriletilmesi gibi temalar öne çıkarılmıştır. Özal'ın son dönemlerinde sık sık tekrarladığı üç temel hürriyeti (fikir, din ve vicdan ve girişim hürriyeti) birarada gerçekleştirme kaygısının son durağı ünlü bir işadamı olan C.Boyner'in kurduğu YDH hareketi olur. Arkasına büyük işadamlarının ve liberal entelektüellerin desteğini alarak siyasete çok büyük bir iddiayla giren (seçimlerde % 40 oy almak gibi) Boyner'in çok kısa bir zaman sonra partisinden istifa etmesi, Türkiye'de yeni sağın açtığı zeminde siyasal liberalizmi geliştirme girişiminin trajik sonuçlarına işaret eder. Boyner istifasına gerekçe olarak Türkiye'de parti biçimini esas alarak merkezi siyasete soyunmak yoluyla bir toplumsal dönüşümün gerçekleştirilemeyeceğini anladığını; YDH'ya inanan insanların bile çok farklı kaygılarla başka partilere oy verdikleri bir ortamda temsili siyasetin anlamsızlaştığını; artık çok daha alttan gelen bir hareket örgütlemekten başka yol kalmadığını söyler. Gerçekten 1980'lerin yeni sağ pratiklerinin Türkiye'ye bıraktığı en büyük miras merkezin boşalması, siyasetin önünün tıkanması, sözün anlamsızlaşması, temsilin imkansızlaşması olmuştur. Bu ortamda hem örgütsel olarak hem de söylemsel olarak merkezin dışında bir hareketliliği örgütlemeyi başarmış olan RP'nin 90'ların parlayan yıldızı olması kaçınılmaz olmuştur. Sonuç olarak, burada öne sürülen analizler açısından 1990'lı yıllarla ilgili akademik çalışmaların yapılması, bu tezin değerlendirilmesi açısından büyük bir önem taşıyacaktır.

1990'ların sonunda Türkiye siyasetinin içine düştüğü vahim durumu gözleyenlerden birçoğu Türkiye ile Dünya-Batı arasındaki mesafenin artıyor olmasına ve rotanın acilen düzeltilmesi gerektiğine işaret ediyorlar. Oysa ki bu tezde Batı dünyası hakkında yapılan gözlemlerden ortaya çıkan sonuç, görünümleri farklı da olsa Batı'nın da derin bir toplumsal ve siyasal çözülmenin eşiğinde olduğudur. Yeni Dünya Düzeninin karmaşası en ağır sonuçlarını çevre ülkelerde göstermekle birlikte Batı toplumlarını da niteler. Batı'da modernliğin kurumlarının görünüşte sağlam kalması ve darbe, şeriat, bölünme vb. tehlikelerle uğraşmıyor olmaları modern meşruiyetin kurucu öğeleri olan vatandaşlık, temsil, ortaklık, kamusallık gibi değerlerin zedelenmemiş olduğunu kanıtlamaz. Tam tersine Türkiye toplumunun, tüm çözücü etkilere rağmen hala Batılı toplumlardan daha 'siyasal bir toplum' olduğu söylenebilir. Yeni bir yüzyıla yaklaşırken, toplumsal çözülme ve kabileleşmenin en zengin örneklerini Batı toplumları sunmaktadır. Bu bağlamda, Amerika'da 1960'ların Yurttaşlık Hareketlerinin yerini hızla şiddete yönelen zenci ayaklanmalarının alıyor olması; büyük kentlerde yaşanan gettolaşma ve marjinalleşmenin büyük boyutlara varması; dine dönüş, mistisizm, tarikatlaşma ve cemaatleşme eğilimlerin atması; göçmenlere ve etnik azınlıklara yönelik ayrımcı uygulamaların ve ırkçılığın hortlaması, etnik ayrımcılığın güç kazanması gibi olgular Batı uygarlığının yeni bir barbarlık ortamına doğru sürüklendiğinin işaretleridir. Ortaya çıkmaya başlayan yeni toplumsallığı en iyi ifade eden, fütürist filmlerde giderek berrak bir tema olarak belirmeye başlayan 'yeraltı' metaforudur. Bu filmlerde toplum, biri bildiğimiz anlamda 'modern' değerler ve kurumlar içinde yaşayan, diğeri ise mekansal olarak ayrılmış (genellikle yeraltına itilmiş ya da bir adaya hapsedilmiş) ve her anlamda dışlanmış insanlardan oluşan iki parçaya bölünmüş olarak temsil edilir. Bu filmleri izlerken, yeni sağın iki ulus projesini ve suç ve suçluya yönelik risk toplumu söylemlerini hatırlamamak elde değildir.

Son olarak bu tezde neden Batı'nın bu kadar önemli bir yer işgal ettiğine dair muhtemel bir soruya yanıt vermek gerekir. Türkiye'nin somut gerçeklerini anlamak için diğer toplumlarla karşılaştırmalı analizlerin yapılması çok önemlidir. Bu tezde karşılaştırmalı bir analizin gerektirdiği tüm sonuçlar çıkarılmamış olsa da Türkiye ile Batı deneyimi birlikte ele alınmıştır. Ancak benzer bir analizin Asya, Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Orta Doğu toplumlarıyla da yapılması Türkiye'yi daha iyi anlamak için gerekli görünüyor. Bu tezde Batı'nın seçilmiş olmasında akademik formasyonun da etkili olduğu doğrudur. Tezde kullanılan bir çok kavramın Batılı toplumların deneyimlerini düşünerek üretilmiş olmalarının Türkiye'yi analiz ederken bazı sakıncalara yolaçabileceği tartışma konusu edilebilir. Türkiye toplumu hala kendi somut gerçekliğini daha iyi kavramamızı mümkün kılacak kavramları beklemektedir. Bu tür kavramların geliştirilmesi için çok ciddi çalışmalarla toplumun ayrıntılı bilgisinin ortaya çıkarılması gerekir. Bu tez bu tür çalışmaların eksikliğinden zarar görmüştür. Özellikle meşruiyet gibi bir konuda sosyo-psikolojik alanla ilgili ayrıntılı çalışmaların olmaması çalışmayı güdük kılmıştır. Türkiye toplumunun iktidar pratiklerini incelerken iktidar ilişkilerinin bir tarafı hep karanlıkta kalmaktadır. Çünkü varolan malzeme, yazılı ve görsel kültür daha çok iktidarı kullananların deneyimlerini yansıtır niteliktedir. Dolayısıyla, iktidara neden ve nasıl boyun eğildiği, neden ve nasıl direnildiğiyle ilgili somut çalışmalar bu tezin bir çok eksiğini kapatacaktır. Özellikle 1980 sonlarından itibaren gelişmeye başlayan toplumsal muhalefet dinamikleriyle ilgili analizler de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Abadan, Nermin Unat., (1989), 'Legitimacy, Participation and Restricted Pluralism: 1987 Elections in Turkey', **A.Ü. S.B.F. Dergisi,** no.1.

Abercrombie, N, vd., (1980), **The Dominant Ideology Thesis**, George Allen, London

Acar, Feride., (1991), 'The True Path Party, 1983-1989', M. Heper ve J. Landau (der.) **Political Parties and Democracy in Turkey**, London, I. B. Tauris içinde, s.188-201.

Ahmad, Feroz., (1994), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev, Ahmet Fethi, İstanbul, Hil

Ahmad, Feroz., (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Sarmal

Ağaoğulları, Mehmet Ali., (1990), 'Aşırı Milliyetçi Sağ' İ. C. Schick ve A. Tonak (der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, içinde s. 189-212, İstanbul, Bilim

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent., (1991). **Tanrı Devletinden Kral Devletine**, Ankara, İmge

Akal, C. Bali., (1990), **Sivil Toplumun Tanrısı**, İstanbul, Afa

Akçam, Taner., (1992), **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, İstanbul, İletişim

Akçam, Taner., (1992), **Siyasal Kültürümüzde Zulüm ve İşkence**, İstanbul, İletişim

Aktan, Coşkun Can., (1992), **Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi, 1980-1990 Türkiye Deneyimi**, İstanbul, Afa

Aktan, Coşkun Can., (1994), **Gerçek Liberalizm Nedir?** İzmir, T Yayınları

Aktar, Cengiz., (1993), **Türkiye'nin Batılılaştırılması**, İstanbul, Ayrıntı

Akyol, M. Cihat., (1990), **Kontrgerilla**. Ankara, Şafak Matbaası

Alkan, Türker., (1993), **Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık**, Ankara, Bilgi

Almond, Gabriel ve Verba, Sidney., (1980), **The Civic Culture Revisited**, Boston, Little Brown

Alpar, Erol., (1989), 'Olağanüstü Haller', **Amme İdaresi Dergisi**, no,4, c, 22.

Altwater, Elmar., (1985). 'Yeni Liberal Karşı-devrimin Müptezelliği', **Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası**, Ragıp Zarakolu (der.),İstanbul, Alan

Anderson, Perry., (1987), **Lineages of the Absolutist State**, London, Verso

Anderson, Benedict., (1993), **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis

Arcayürek, Cüneyt., (1986), **12 Eylül'e Doğru Koşar Adım**, Ankara, Bilgi

Arendt, Hannah., (1958), **The Human Condition**, USA, University of Chicago Press

Arendt, Hannah., (1996) **Geçmişle Gelecek Arasında**, çev. B. Sina Şener, İstanbul, İletişim

Aron, Raymond., (1986), **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri,** Türkiye İş Bankası Yayınları

Aslandaş, A. Sedat., (1996), '1990 Sonrası Dernekler' **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.15, ayrıca bkz. C.12, s.304-3o6

Ayata, Sencer., (1993), 'The Rise of Islamic Fundamentalism and its Institutional Framework', A. Eralp vd. (der) **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, USA, Praager, içinde, s.51-69.

Aydos, Şahver ve Yenice, Selcen., (1994), **İlköğr tim Vatandaşlık Bilgileri** Ders Kitabı, İstanbul

Ayman Güler, Birgül., (1996), **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi. Yapısal Uyarlama Politikaları,** Ankara, TODAİE.

Aziz, Aysel., (1984). '2954 Sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Yasası', **Amme İdaresi Dergisi** Cilt. 17.

Balibar, Etienne., (1987), 'Propositions on Citizenship', **Ethics**, v.98, no.1

Balibar, Etienne., (1991), 'The Citizen Subject', E. Cadava vd (der). **Who Comes After The Subject?** MY, Routledge, içinde

Barbalet, J. M., (1988), **Citizenship, Rights, Struggle and Class Inequality**, Minneapolis, University of Minneapolis Press

Barbalet, J.M., (1993), 'Citizenship, Class Inequality & Resentment', B.S. Turner (der.) **Citizenship and Social Theory London**, Sage, içinde s.36-57.

Barlas, Mehmet., (1994), **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah, İstanbul

Barry, Andrew vd., (der). (1996), **Foucault and Political Reason**, London, UCL Press

Barry, Norman., (1983), 'The New Liberalism', **British Journal of Politics**, vol.13, no.1, s.93-123

Barry, Norman., (1989). **Yeni Sağ**, çev. C. Aykan, Ankara, Tisamat

Barry, Norman., (1990), **Welfare,** Open Universit Press

Başbuğ, Faik Y., (1987), **24 Ocak Yargılanıyor**,Tekin Yayınevi

Baudrillard, Jean., (1991), **Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu**, İstanbul, Ayrıntı

Belge, Murat., (1996), 'Kamusal Dilde Deformasyon', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C.12, s.393-396, İstanbul, İletişim

Bell, Daniel., (1960), **The End of Ideology**, NY, The Free Press

Belsey, Andrew., (1994), 'Yeni Sağ, Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları', **Mürekkep,** Güz, n.1

Bendit, Cohn., (1987), **Biz Devrimi Çok Sevmiştik**, İstanbul, Afa

Bendix, Reinhard., (1964), **Nation-building and Citirenship. Studies of Our Changing Social Order**, John Wiley & Sons, NY.

Berberoğlu, Enis., (1997), **Susurluk. 20 yıllık Domino Oyunu**, İletişim, İstanbul

Berkes, Niyazi., (1978), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu Batı Yayınları

Berman, Marshall., (1988),**All That is Solid Melts İnto Air**, NY, Penguin

Beydilli, Kemal vd., (1995), 'Osmanlı'da Kültür Kurumları', **Anatomi Dersleri: Osmanlı Kültürü** içinde, s. 147-175, İstanbul, Yapı Kredi yay.

Bianchi, Robert., (1984), **Interest Groups and Political Development in Turkey**, New Jersey, Princeton Uno. Press

Birand, M. Ali., (1984), **12 Eylül Saat 04.00**, İstanbul, Karacan

Birtek, Faruk ve Toprak, Binnaz., (1994), 'Türkiye'de Siyasal İslamın Yükselişi ile Neo-Liberal Yeniden İnşanın Oluşturduğu Çatışmalı gündemler', Çev, Deniz Ergazi, **Mürekkep**, Güz'1994. s.4-16.

Boggs, Carl., (1986), **Social Movements and Political Power,**

Bonefield, W., (1987), 'Reformulation of State Theory', **Capital and Class**, no. 33

Bookchin, Murray., (1987), **The Rise of Urbanization and the Decli e of Citizenship**, San Fransisco, Sierra Club Books

Bora, Tanıl ve Can, Kemal., (1991), **Devlet, Ocak, Dergah, 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İstanbul, İletişim

Bora, Tanıl., (1996), 'Polis Devleti', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 14, s.1071-1076

Bora, Tanıl., (1997) 'Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik', Nuri Bilgin (der.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Ankara, Bağlam, içinde, s. 53-63.

Boralıoğlu, Gaye., (1996), '80'lerden 90'lara Reklamcılık' **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.14, s.1088-1098

Boratav, Korkut., (1982), **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, Savaş.

Boratav, Korkut., (1983a), 'Popülizm Üzerine Bazı Ek Notlar', **Yapıt**

Boratav, Korkut., (1983b), 'Türkiye'de Popülizm, 1962-76 Dönemi Üzerine Notlar', **Yapıt** Ekim-Kasım 1983, s.7-18.

Boratav, Korkut vd., (1987), **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, İstanbul, Kaynak

Boratav, Korkut., (1991), **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul, Gerçek

Boratav, Korkut., (1995), 'İktisat Tarihi, 1981-1994', Sina Akşin (haz) **Türkiye Tarihi 5. Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul, Cem, içinde, s.159-210.

Boratav, Korkut., (1995), 'Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları', N. Coşar(der.) **Türkiye'de Devletçilik** içinde, s. 115-143, İstanbul, Bağlam

Bosanquet, Nicolas., (1983). **After the New Right**, London, Heinemann

Bowles, Samuel ve Gintis, Herbert., (1996), **Demokrasi ve Kapitalizm, Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri**, Çev. O. Akınhay, İstanbul, Ayrıntı

Brubaker, Rogers., (1992), **Ctizenship and Nationhood in France and Germany**, Cambridge, Mass. Harvard Univ. Press

Buğra, Ayşe., (1995), **Devlet ve İşadamları**, İstanbul, İletişim

Bulut, Faik., (1993), **İslamcı Örgütler**, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık

Bulut, Faik., (1995), **Ordu ve Din**, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık, s.355. 356.

Bulut, Faik., (1995), **Tarikat Sermayesinin Yükselişi**, Ankara, Öteki

Burchell, G vd., (der) (1991), **The Foucault Effect, Studies in Governmentality**, University of Chicago Press

Burchell, Graham., (1996), 'Liberal Government and The Techniques of The Self', G, Burchell (der) **Foucault and Political Reason**, University of Chicago Press, içinde, s.19-37.

Carr, Edward Hallett., (1990), **Milliyetçilik ve Sonrası**, İstanbul, İletişim.

Cascardi, A.J., (1992), **The Subject of Modernity**, Cambridge, Cambridge University Press

Cassirer, Ernst., (1983), **Devlet Efsanesi**, Remzi, İstanbul.

Cemal, Hasan., (1990), **Özal Hikayesi**, 8. Kasım Ankara, Bilgi

Chatterjee, Partha., (1996), **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**, Çev. S. Oğuz, İstanbul, İletişim

Cizre Sakallıoğlu, Ümit., (1996), 'Ordu ve Siyaset', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** C.14, s.1000-1005

Cizre Sakallıoğlu, Ümit., (1996), 'Liberalism, Democracy and the Turkish Center-Right, The Identity Crisis of the True Path Party', **Middle Eastern Studies**, Special İssue on Turkey, vol.32, no.2, April, s.142-161.

Cohn, Bendit., (1987), **Biz Devrimi Çok Sevmiştik**, İstanbul, Afa

Connolly, William., (1984), 'The Dilemma of Legitimacy', W. Connolly (der) **Legitimacy and the State**, NY, New York University Press, içinde, s.222-249.

Connolly, William., (1984) '-Introduction, Legitimation and Modernity', W. Connolly (der) **Legitimacy and the State**, NY, New York University Press, içinde,

Currie, David., (1983), Wolrd Capitalizm in Recession', **The Politics of Thatcherism**, der S.Hall ve M.Jacques, Lawrence and Wishart, içinde

Çakır, Ruşen., (1990), **Ayet ve Slogan**, İstanbul, Metis

Çaplı, B. ve Dündar, C., (1996), '80'lerden 2000'lere Televizyon', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.15, 1376-1380

Çelik, Nur Betül., (1996), **Kemalist Hegemony From its Constitution to its Dissolution**, Doktora Tezi, Department of Government, University of Essex.

Çitçi, Oya .,(1983), 'Kamu Bürokrasisi Üzerine', **Amme İdaresi Dergisi**, no,2, C,16.

Çotuksöken, Yusuf., (1996), 'Türkçenin Güncel Durumu ve Sorunları', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.12, s.304-306

Çölaşan, Emin., (1989), **Turgut Nereden Koşuyor?**, Ankara, Tekin Yayınevi

Dağı, İhsan D., (1996), 'Democratic Transition in Turkey, 1980-83, The Impact of European Diplomacy', **Middle Eastern Studies**, Special Issue on Turkey, vol.32, no.2, April.

Değer, M. Emin., (1977), **CIA-Kontrgerilla ve Türkiye**, Ankara, Çağlar Matbaası

Divitçioğlu, Sencer., (1981), **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,** Kırklareli, Ar Yayın

Dodd, C.H., (1994), 'Kenan Evren as President, From Conflict to Compromise', M. Heper ve A. Evin (der.) **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview', Press içinde, s.171-187.

Doğan, Yalçın., (1986), **Dar Sokakta Siyaset**, İstanbul, Tekin

Duman, Alper., (1987), 'Yüksek Öğretim ve Yüksek Menfaatler', **Mürekkep,** n.7

Duran, Mahmut., (1994) Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları, E.Arıoğlu, (der). **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme,** Ankara, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını,

Eatwell, Roger ve O'Sullivan, Noel., (1989), **The Nature of the Right, European and American Politics and Political Thought Since 1789**, London, Pinter Publishers

Edgar, David., (1986), 'The Free or the Good', R. Levitas (der) **The Ideology of the New Right**, içinde, s.55-79.

Eldem, Edhem, Deringil, Selim, Timur, Taner., (1995), 'Osmanlı Kimliği', **Anatomi Dersleri, Osmanlı Kültürü** içinde s.7-35, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Eldem, Edhem vd., (1995), 'Osmanlı'da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkisi', **Anatomi Dersleri, Osmanlı Kültürü** içinde s. 105-147,İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Emrealp,Sadun., (1984), **Azgelişmişlik ve Siyasal Yapılar**, Türkiye, Mısır, Peru, Ankara, Birey ve Toplum

Erdost, Muzaffer İlhan., (1984), **Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri**, Ankara, Onur

Ergil, Doğu., (1980), **Türkiye'de Terör ve Şiddet, Yapısal ve Kültürel Kaynakları**, Ankara Turhan Kitabevi

Ergüder, Üstün., (1988), 'The 1983 General Elections in Turkey, Continuity or Change in Voting Patterns', **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter, içinde, s.81-103.

Ergüder, Üstün., (1991), 'The Motherland Party; 1983-1989', M. Heper ve J. Landau (der.) **Political Parties and Democracy in Turkey**, London, I. B. Tauris içinde, s.152-169.

Eroğul, Cem., (1990), 'Çok Partili Düzenin Kuruluşu', E.C. Schick ve A. Tonak (der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Bilim içinde s. 112-159

Eryılmaz, Bilal., (1992), **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık

Evin, Ahmet., (1988), 'Changing Patterns of Cleavages Before and After 1980', **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter, içinde, s.201-215.

Evin, Ahmet., (1994), 'Demilitarization and Civilianization of the Regime', M. Heper ve A. Evin (der.) **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview', Press içinde, s.23-41.

Evren, Kenan., (1990), **Kenan Evren'in Anıları**, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Foucault, Michel., (1980), **Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977**, (der.) Colin Gordon, London, Harvester Weatsheaf.

Foucault, Michel., (1986), **Cinselliğin Tarihi**, İstanbul, Afa

Foucault, Michel., (1991), 'Governmentality', G. Burchell vd (der) **The Foucault Effect**, Studies in Governmentality, içinde, s.87-104.

Fraser, Nancy & Gordon, Linda.., (1994), 'Civil Citizenship against Social Citizenship', B. Steenbergen (der) **The Condition of Citizenship London**, Sage, içinde, s.90-108.

Gamble, Andrew., (1983), 'Thatcherism and Conservative Politics', **The Politics of Thatcherism**, London, Lawrence and Wishart, içinde, s.109-132.

Gamble, Andrew., (1986), 'The Political Economy of Freedom', R. Levitas (der) **The Ideology of the New Right**, içinde, s.25-53.

Gamble, Andrew., (1994), 'Özgürlüğün Ekonomi Politiği', **Mürekkep**, n.1

Gamble, Andrew., (1988), **The Free Economy and the Strong State**, Durham, Duke University Press

Gellner, Ernest., (1983), **Nations and Nationalism**, NY, Cornell University Press.

Giddens, Anthony., (1981), **A Contemporary Critique of Historical Materialism**, London, MacMillan

Giddens, Anthony., (1988), **Nation State and Violence**, UK, Polity

Giddens, Anthony., (1990), **The Consequences of Modernity**, London, Polity.

Gordon, Colin., (1991), 'Governmental Rationality, An introductin', G. Burchell vd (der) **The Foucault Effect, Studies in Governmentality**, içinde, s.1-51.

Gough, Ian., (1983), 'Thatcherism and the Welfare State', **The Politics of Thatcherism**, London, Lawrence and Wishart, içinde, s.148-169.

Göğer, Erdoğan., (1974), **Türk Tabiyet Hukuku**, A.Ü. Hukuk Fak. Yay., no. 336

Gökmen, Yavuz., (1992), **Özal Sendromu**, Ankara, V Yayınları

Göktaş, Hıdır ve Çakır, Ruşen., (1991), **Vatan, Millet, Pragmatizm, Ankara**, Metis

Göle, Nilüfer., (1994), 'Toward an Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey', M. Heper ve A. Evin (der.) **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview', Press içinde, s.213-223.

Göle, Nilüfer., (1996), 'Authoritarian Secularism and Islamist Politics, The Case of Turkey', A.R. Norton (der), **Civil Society in the Middle East**, vol. 2, NY, E.J. Brill, içinde, s.17-43.

Gözaydın, İştar., (1996), 'Diyanet İşleri Başkanlığı, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 12, s.413-415, İstanbul, İletişim

Green, D.G., (1988), **The New Right**, London, Harvester

Gunsteren, Herman van., (1994), 'Four Conceptions of Citizenship', B. Steenbergen (der.) **The Condition of Citizenship**, içinde, s.36-49.

Gülalp, Haldun., (1995), 'Kapitalizm ve Modern Ulus-Devlet, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu Üzerine Düşünceler', **Mürekkep**

Güneş Ayata, Ayşe., (1994), 'Clientelism, Premodern, Modern, Postmodern', L. Roniger ve A. Ayata (der.), **Democracy, Clientelism and Civil Society**, UK, Lynne Rienner içinde

Güneş Ayata, Ayşe., (1994), 'Roots and Trends of Clientelism in Turkey', L. Roniger ve A. Ayata (der.), **Democracy, Cientelism and Civil Society**, UK, Lynne Rienner, içinde

Güneş Ayata, Ayşe., (1993), 'Ideology, Social Bases and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties', A. Eralp vd. (der) **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, USA, Praager, içinde, s31-51.

Güvenç, Bozkurt, Şaylan, Gencay vd., (1991), **Türk-İslam Sentezi**, İstanbul, Sarmal

Güzel, M. Şehmus., (1987), '1980 Sonrasında İşçi Haklarında Gerilemeler', **11. Tez**, Şubat

Habermas, Jürgen., (1973), 'What Does a Crisis Mean Today? Legitimation Problems in Late Capitalism', **Social Research**, vol.40, no.4 (Winter 1973).

Habermas, Jürgen., (1974), **Theory & Practice**, London

Habermas, Jürgen., (1975), **Legitimation Crisis**, Boston, Beacon Press

Habermas, Jürgen., (1981), 'The New Social Movements' **Telos**, no. 49

Habermas, Jürgen., (1989), **The Structural Transformation of the Public Sphere**, UK, Polity.

Habermas, Jürgen., (1990), 'Modernlik; Tamamlanmamış Bir Proje', N. Zeka (der.), **Postmodernizm** içinde, s.31-44

Habermas, Jürgen., (1991), **The Philosophical Discourse of Modernity**, Twelve Essays. Massaschuse tts, The MIT Press.

Habermas, Jürgen., (1994), 'Citizenship and National Identity', B. Steenbergen (der.) **The Condition of Citizenship**, içinde, s.20-36.

Habermas, Jürgen., (1996), **Between Facts and Norms**, UK, Polity.

Habermas, Jürgen., (1998), **The New Conservatism**, M.I.T Press.

Hafizoğulları, Zeki., (1988), 'TCK',nun 142. Maddesi Üzerine Bilirkişi Raporları', **S.B.F. Dergisi**, no.1.

Hale, William., (1988), 'Transitions to Civilian Governments in Turkey, The Military Perspective', **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter, içinde, s.159-177.

Hale, William., (1996), **Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze**, İstanbul, Hil Çev. Ahmet Fethi

Hall, Stuart ve Jacques, Martin., (der.), (1983). **The Politics of Thatcherism,** London, Lawrence and Wishart.

Hall, Stuart., (1983), 'The Great Moving Right Show', S. Hall ve M. Jacques (der.) **The Politics of Thatcherism**, London, Lawrence and Wishart, içinde, s.19-40.

Hall, Stuart., (1985) 'The Toad in the Garden Thatcherism among the Theorists', C. Nelson (der.), **Marksizm and the Interpretation of Culture** içinde Lawrence Grossberg, s. 35-73

Hall, Stuart., (1987), 'Otoriter Popülizm', **Emperyalizmin Bunalımı Dosyası** içinde, İstanbul, Alan

Hall, Stuart & Held, David., (1990), 'Citizens and Citizenship', S. Hall ve M. Jacques, (der). **The New Times**, içinde

Hall, Stuart., (1990), **The Hard Road to Renewal**, London, Verso.

Hampson, Norman., (1991), **Aydınlanma Çağı**, İstanbul, Hürriyet Vakfi Yayınları. Çev, J. Parla

Hanoğlu, Nazmi., (1996) 'DSP', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.15, s.1272-1276

Harvey, David., (1996), **Postmodernliğin Durumu**, İstanbul, Metis. Çev. S. Savran

Hatipoğlu, M. Tahir., (1995) (haz.) **Yükseköğretim Mevzuatı**, Ankara, Selvi

Hayek, Friedrich., (1994), **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük:Kurallar ve Düzen,** çev A.Yayla, İş Bankası

Hayek, Friedrich., (1995), **Kölelik Yolu**, çev. T. Feyzioğlu, Y.Arsan, Ankara: Liberal Düşünce

Hayek, Friedrich., (1997), **Hukuk Yasama ve Özgürlük:Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni**, çev. M.Öz, İstanbul, Türkiye İş Bankası yay.

Heater, Derek., (1990), Citizenship, **The Civil Ideal in World History: Politics and Education**, London, Longman

Hebdige, Dick., (1995), Kitlelerin Ardından, **Yeni Zamanlar**, der,S.Hall ve M.Jacques, İstanbul, Ayrıntı, içinde

Held, David., (1990), **Political Theory and the State**, Polity, NK.

Held, David., (1995), 'Ulus-Devletin Çöküşü', **Yeni Zamanlar**, der. S.Hall ve M.Jacques, Ayrıntı, içinde

Heper, Metin., (1974), **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara, O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi, Yayın no, 23.

Heper, Metin., (1985), **The State Tradition in Turkey**, USA: Eothen Press

Heper, Metin., (1988), 'State and Society in Turkish Political Experience', M. Heper ve A. Evin (der) **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter, içinde, s.1-11.

Heper, Metin ve Evin, Ahmet., (der) (1988), **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter

Heper, Metin., (1990), 'The State and Debureaucratization, The Case of Turkey', **International Social Science Journal**, vol.42, no.4.

Heper, Metin., (1994), 'Transtion to Democracy in Turkey, Toward a New Pattern', M. Heper ve A. Evin (der) **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview', Press içinde, s.13-23.

Heper, Metin & Keyman, Fuat., (1997), 'Political Patronage and the State in Turkey, Continuity and Change', **Uluslararası Siyaset Bilimi Derneği'nin 17. Dünya Kongresi'ne sunulan bildiri**, Seul

Hindess, Barry., (1993), 'Citizenship in the Modern West', B.S. Turner. (der.) **Citizenship and Social Theory** içinde s.19-36.

Hobsbawn, Eric., (1983), 'Introduction, Inventing Traditions', E. Hobsbawm & T. Range (der.) **The Invention of Tradition**, Cambridge Univercity Press, içinde, s.1-14.

Hobsbawn, Eric., (1990), **Nations and Nationalism Since 1780**, Cambridge Univercity Press

Huyssen, Andreas., (1990), 'Mapping the Postmodern', L. Nicholson (der.), **Feminism/Postmodernism**, London, Routledge içinde

Işık, Oğuz., (1996) '1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme' **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.13, s. 736-744

İlkin, Selim., (1994), 'Privatization of the State Economic Enterprise', M. Heper ve A. Evin (der.) **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview', Press içinde, s.77-87.

İmset, İsmet G., (1993), **PKK, Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)**, Ankara, Turkish Daily News Yayınları

İnalcık, Halil., (1997), 'Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar', E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay (der), **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslâm** içinde, Ankara, Vadi , s.74-88.

İnan, Afet., (1969), **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi

inan, Nurkut ve Ozansoy, Cüneyt., (1986), 'Yasama Faaliyeti Açısından 12 Eylül', **Yapıt**, n.14

İnanıcı, Haluk., (1996), 'Adli Yargı ve İnfaz Rejimi', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** C.12,s. 616-627

İnsel, Ahmet., (1990), **Türkiye'nin Bunalımı**, İstanbul, İletişim

İnsel, Ahmet., (1996), **Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye, Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü**, İstanbul, Ayrıntı

İslamoğlu - İnan, Huri., (1987), 'Introduction, Oriental Despotism' in World - System Perspective', H. İslamoğlu - İnan (der) **The Ottoman Empire and the World Economy**, Cambridge University Press, içinde, s,1-24.

İslamoğlu, Huri ve Keyder, Çağlar., (1987), 'Agenda For Ottoman History', H. İslamoğlu - İnan (der) **The Ottoman Empire and the World Economy** içinde, Cambridge University Press, s,64-87.

Jacques, Martin., (1983), 'Thatcherism, Breaking Out of the İmpasse', S. Hall ve M. Jacques (der.) **The Politics of Thatcherism**, London, Lawrence and Wishart, içinde, s.40-63.

Jameson, Fredric., (1990), 'Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı', N.Zeka, (der). **Postmodenizm, İstanbul**, Kıyı, içinde

Jessop, Bob., (1982), **The Capitalist State**, UK, Basil Black Well

Jessop, Bob., (1988), 'Regulation Theory, post-Fordism and State' **Capital and Class** no. 33

Jessop, Bob., (1990), **State Theory, Putting Capitalist States in Their Place**, Polity, London

Kafaoğlu, Arslan Başer., (1982), **Bankerler ve Kastelli Olayı**, Alan, Genişletilmiş 2. Baskı.

Kahraman, Ahmet., (1989), **Hanedanın Önleyemeyen Çıkışı ve Saltanatı**, İstanbul, Boyut

Kahraman, Ahmet., (1996), **Cici Basının Sefalet ve Rezaleti**, İstanbul, Tüm Zamanlar

Kalaycıoğlu, Ersin., (1988), 'Parliament in Turkey, Changes and Continuities', **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter, s.46-63.

Kalaycıoğlu, Ersin., (1997), 'Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset', E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, (der) **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslâm**, Ankara, Vadi s.111-136.

Kalberg, Stephen., (1993), 'Cultural Foundation of Modern Citizenship', B.S. Turner (der.) **Citizenship and Social Theory**, s.91-115.

Karaer, Tacettin., (1987), 'Kamu Yönetimini Yeniden Düzenleme Girişimleri ve Sonuçları Üzerine Bir Deneme', **Amme İdaresi Dergisi**, no.3, c.3.

Karpat, Kemal., (1973), **Social Change and Politics in Turkey A Structural-Historical Analysis** Leiden, E.J. Brill

Karpat, Kemal., (1988), 'Military İnterventions, Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980, **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter, s.137-159.

Karpat, Kemal., (1996), **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa.

Kateb, George., (1984), 'On the legitimation Crisis', W. Connolly (der.) **The Legitimacy and the State**, NY, NewYork University Press

Kayalı, Kurtuluş., (1994), **Ordu ve Siyaset, 97 Mayıs - 12 Mart**, İstanbul, İletişim

Kaygı, Abdullah., (1992), **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Ankara, Gündoğan

Kazgan, Gülten., (1994), **Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri**, İstanbul, Altın,

Keleş, Ruşen ve Ünsal, Artun., (1982), **Kent ve Siyasal Şiddet**, A.Ü./SBF yay.

Kettle, Martin., (1983), 'The Drift to Law and Order', **The Politics of Thatcherism**, London, Lawrence and Wishart, s.216-235.

Keyder, Çağlar., (1990), **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim

Keyder, Çağlar., (1993), **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, İstanbul, Metis

Keyman, E. Fuat., (1997), 'Globalleşme ve Türkiye, Radikal Demokrasi Olasılığı', E. F. Keyman, A. Y. Sarıbay (der) **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslâm**, Ankara, Vadi, s.34-56.

Kırçak, Çağlar., (1993), **Türkiye'de Gericilik**, 1950-1990. Ankara, İmge

King, Desmond., (1987), **The New Right; Politics, Markets and Citizenship**, Chicago, The Dorsey Press

King, Desmond., (1987), 'The State and the Social Structures of Welfare in Advanced Industrial Democracies', **Theory and Society**, 16,841-868.

Kozanoğlu, Can., (1992), **Cilalı İmaj Devri**, İstanbul, İletişim

Kozaklı, Süreyya T. ve Özkazanç, Alev., (1993) **Cumhuriyet Türkiye'sinde Kültürel Dönüşümler**, yayımlanmamış araştırma,

Kozaklı, Süreyya Tamer., (1996), 'Yerliler ve Kırmızı Urbalılar' **Mürekkep**, no.6

Köker, Levent., (1990), **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim

Köker, Levent., (1994), 'Kimlik, Meşruluk ve Demokrasi', Ergun Özbudun vd. **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür**, Ankara, Türk Demokrasi Vakfi, s.71-89.

Köker, Levent., (1996), 'Anavatan Partisi', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.15., s.1253-1258

Köker, Levent., (1997), 'Çokkültürlülük ve Demokratik Meşruiyet Sorunu', Nuri Bilgin (der.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, 1997, Ankara, Bağlam, s. 41-51.

Kutlu, Haşim., (1989), **12 Eylül'ün Cezaevleri**, İstanbul, Alan

Küçükömer, İdris., (1994), **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Bağlam

Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal., (1985), **Hegemony and Socialist Strategy ,Towards a Radical Democratic Politics**, London, Verso

Laclau, Ernesto., (1990), **New Reflections on the Revolution of Our Time**, London, Verso

Laçiner, Ömer., (1997), 'Türk Toplumunun Devleti', **Birikim**, no. 93-94,

Laçiner, Ömer., (1996), '1980 Sonrası Din', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.12, s.400-410

Larrain, Jorge., (1983), **Marxism and Ideology**, Macmillan

Lasch, Scott., (1991), **Sociology of Postmodernism**, London, Routledge

Lasch, Scott., (1993), 'Modernite mi, Modernizm mi?', M. Küçük (der.) **Modernite versus Postmodernite**, s.47-73.

Lash, Scott & Urry, John., (1987), **The End of Organized Capitalism**, Basil Blackwell

Leca, Jean., (1992), 'Questions on Citizenship', C. Mouffe (der) **Dimensions of Radical Democracy, Pluralism, Citizenship, Community**, s.17-33.

Lefort, Claude., (1986), **The Political Forms of Modern Society**, Mass, MIT Press

Lefort, Claude., (1988), **Democracy and Political Theory**, Polity

Levitas, Ruth., (1986), 'Competition and Compliance, The Utopias of the New Right', R. Levitas (der.) **The Ideology of the New Right**, s.80-105.

Levitas, Ruth., (1986), 'Ideology and the New Right', R. Levitas (der.) **The Ideology of the New Right**, s.5-23.

Luhmann, Niclos., (1990), **Political Theory in the Welfare State**, New York, Walter de Gruyter

Lyotard, J. F., (1990), **The Postmodern Condition**, Manchester, Manchester University Press

Lyotard, J.F., (1990), 'postmodern Nedir? Sorusuna Yanıt', N. Zeka (der.) **Postmodernizm** içinde, İstanbul, Kıyı

Maffesoli, Michael., (1990), 'Postmodern Sociality' **Telos**, no.85 s.89-92

Mango, Andrew., (1991), 'The Social Democratic Populist Party, 1983-1989', M. Heper ve J. Landau (der.) **Political Parties and Democracy in Turkey**, London, I. B. Tauris içinde, s.170-187.

Mann, Micheal., (1987), 'Ruling Class Strategies and Citizenship', **Sociology**, vol.21, no.3.

Mardin, Şerif., (1989), 'Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Etkisi', çev. K. Berkarda, **İ.Ü. İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Yıl.10, s.1-3.

Mardin, Şerif., (1990a), **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, İstanbul, İletişim

Mardin, Şerif., (1990b), **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, İletişim

Mardin, Şerif., (1991), **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim

Mardin, Şerif., (1994), 'Islam in Mass Society', Harmony Versus Polarization', M. Heper ve A. Evin (der.) **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview', Press içinde, s.161-171.

Marshall, T.H ve Bottomore, Tom., (1992), **Citizenship and Social Class**, London, Pluto Press

McCarty, Thomas., (1984), 'Legitimation Problems in Advanced Capitalism', W. Connolly (der) **Legitimacy and the State**, NY, NewYork University Press, içinde

Melucci, Alberto., (1991), 'Toplumsal Hareketler ve Gündelik Yaşamın Demokratikleşmesi', **Birikim**, n.24

Metin, İ., ve Eraslan, F., (1996), 'Türk Polis Örgütünün Yapısı' **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**,C. 14, s. 1064-1070

MGK Genel Sekreterliği, (1981), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, , Ankara, TTK Basımevi

Minc, Alan., (1995), Yeni Ortaçağ, Ankara, İmge, Çev. M.A. Ağaoğulları

Moore, Barrington., (1989), **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, İstanbul, V

Mouffe, Chantal., (1985), 'Demokrasi ve Yeni Sağ', R. Zarakolu (der.), **Kriz, Neo-Liberalizm Reagan Dosyası** içinde, İstanbul, Alan

Mouffe, Chantal., (1988), 'The Civics Lesson', **The New Statesman and Society**, 7 October

Mouffe, Chantal., (1992), 'Democratic Citizenship and the Political Community', C. Mouffe (der.) **Dimensions of Radical Democracy, Pluralism, Citizenship, Community**, içinde, s.225-240.

Mouffe, Chantal., (1993), 'Radikal Demokrasi; Modern mi, Postmodern mi?', M. Küçük (der.) **Modernite versus Postmodernite**, içinde, s.282-199.

Mulgan, Geoff., (1995), **Antipolitik Çağda Politika**, İstanbul, Ayrıntı, Çev. A.Yılmaz

Müller, Leo A., (1993) **Gladio: Soğuk Savaşın Mirası**. Pencere, İstanbul, Çev. E. Karaca

Müller-Plantenberg, Urs., (1985), 'Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Siyasal Bir Yorumu', **Kriz, Neo-liberalizm ve Reagan Dosyası**, Dünya sOrunları Disizi. n.1, Alan

Nalbant, Atilla., (1997), **Üniter Devlet**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Nebiler, Halil., (1989), **Ben Devletim Pasaport Vermem**, İstanbul, BDS Yayınları

Nomer, Ergin., (1989), **Vatandaşlık Hukuku**,İstanbul, Filiz Kitabevi

Nozick, Robert., (1974), **Anarchy, State and Ütopia**, London, Blackwell

O'Malley, Pat., (1996), 'Risk and Responsilility', A. Barry (der) **Foucault and Political Reason**, içinde, s.189-209.

O'Sullivan, Noel., (1989), 'The New Right, The Quest for a Civil Philosophy in Europe and America', R. Eatwell ve NO. O'Sullivan (der.) **The Nature of the Right, European and American Politics and Political Thought Since 1789**, London, Pinter Publishers, içinde, s. 167-192.

Offe, Claus., (1972), 'Advanced Capitalism and the Welfare State', **Politics and Society**, vol.2, no.4, Summer 1972, s.479-488.

Offe, Claus., (1984), **Contradictions of The Welfare State**, J. Keane (der.), London.

Offe, Claus., (1987), 'Advanced Capitalism and the Welfare State', **Politics and Society**, vol.2, no.4.

Offe, Claus., (1987), 'Democracy against the Welfare State?', **Political Theory**, vol.15, no.4, s.501-537.

Offe, Claus .,(1996), **Modernity and the State**, UK, Blackwell

Okçabol, Rıfat., (1996), 'Türkiye'de Eğitim', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.12, s.450-460

Oktay, Cemil., (1991), **Hum Zamirinin Serencamı**, Ankara, Bağlam

Oldfield, Adrian., (1990a), 'Citizenship, An Unnatural Practice?', **Political Quarterly**, vol. 61. no.2, s.176-187.

Oldfield, Adrian., (1990b), **Citizenship and Community**, London, Routledqe

Oran, Baskın., (1994), **Devlet Devlete Karşı**, İstanbul, Bilgi

Öğün, Süleyman Seyfi., (1995), **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam

Öğün, Süleyman Seyfi., (1997), 'Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü', Nuri Bilgin, (der.) **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** içinde, s. 207-231.

Önder, İzzettin., (1996), 'Özelleştirmeye Farklı Bir Bakış', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 13. s. 702-706, İstanbul, İletişim

Öniş, Ziya., (1991), 'The Evolution of Privatiza on in Turkey, The Institutional Context of Public-Enterprise Reform', **International Journal of Middle East Studies**, no.23, s.163-176.

Öniş, Ziya., (1992), 'Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey, The Limits of State Autonomy', **Studies in Comparative International Development**, vol.27, no.2, Summer, s.3-23

Özal, Turgut., (1991b), **Turkey in Europe and Europe in Turkey**. GB; K. Rüstem & Brother.

Özal, Turgut., (1993), 3. İzmir İktisat Kongresi Konuşması, **İkinci Cumhuriyet Tartışmaları**, M. Sever ve C. Dizdar içinde, s. 13-33.

Özben, Ertubey., (1996) 'Türkiye'de İşadamları ve İşverenler' **Cumhuriyet Dönemi türkiye Ansiklopedisi**,C. 13, s. 736-744

Özbudun, Ergun., (1988), 'The Status of the President of the Republic Under the Turkish Constitution of 1982', **Presidentialism or Parliamentarism. State, Democracy and the Military,** Turkey in the 1980's. NY, Walter de Gruyter, içinde

Özbudun, Ergun, Kalaycıoğlu, Ersin, Köker Levent., (1994), **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür**, Ankara, Türk Demokrasi Vakfi

Özbudun, Ergun., (1997), 'Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu', Nuri Bilgin (der.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** içinde, s. 63-71.

Özdemir, Hikmet., (1989), **Devlet Krizi: TC Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, İstanbul, Afa

Özdemir, Hikmet., (1990), 'Siyasal Tarih: 1960-1980', Sina Akşin (yay.yön.) Çağdaş Türkiye, C.4, s.191-154, İstanbul, Cem

Özdemir, Hikmet., (1996) 'Milli Güvenlik Kurulu' **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.11, s.54-59

Özkazanç, Alev., (1996), 'Türkiye'de Yeni Sağ', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.15 s 1218-1224, İstanbul, İletişim

Özkazanç, Alev., (1997), 'İki Farklı İktidar Tarzı Olarak Refah Devleti ve Yeni Sağ', **Mürekkep**, no.7

Pamuk, Şevket., (1987), 24 Ocak Sonrasında İktisat Politikaları, Sınıflar ve Gelir Dağılımı, K.Boratav, Ç.Keyder ve Ş.Pamuk (der.), **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, Kaynak, içinde s.158-179

Parla, Taha., (1991), **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt.1 Atatürk'ün Nutuk'u**, İstanbul, İletişim

Parlar, Suat., (1997), **Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet**, Bibliotek, İstanbul

Pateman, Carole., (1980) 'The Civic Culture, a Philosophic Critique', G.A. Almond & S. Verba (der.) **The Civic Culture Revisited** içinde, s.57-102.

Pekel, Vahide., ' (1994), Liberalizmin Özgür Dünyası', **Mürekkep**, n.1

Poggi, Gianfranco., (1991), **Çağdaş Devletin Gelişimi**, İstanbul, Hürriyet Vakfi Yayınları

Polanyi, Karl., (1986), **Büyük Dönüşüm**, çev. A. Buğra, İstanbul, Alan

Polanyi-levitt, Kari ve Mendell, Margeritte., (1994), 'Piyasa Fetişizminin Kökenleri', **Mürekkep**, n.1

Polatoğlu, Aykut., (1994), **Özelleştirme Tartışmaları**, İstanbul, Bağlam

Purvis, Trevor ve Hunt, Alan., (1993), 'Discourse...Ideology Discourse...Ideology' British Journal of Science, vol.44 no.3

Ricoeur, Paul., (1984), 'The Political Paradox', W. Connoly (der.) **Legitimacy and the State**, NY, NewYork University Press, içinde

Riesenberg, Peter., (1992), **Citizenship in the Western Tradition, Plato to Rousseau**, Chapel Hill, The University of North Carolina Press

Robertson, Roland., (1992), **Globalization, Social Theory and Global Culture**, London, Sage.

Roche, Maurice., (1987), 'Citizenship, Social Theory and Social Change', **Theory and Society**, vol. 16, no,1-3, s.363-399.

Rose, Nicholas., (1996), 'Governing 'Advanced' Liberal Democracies', A. Barry (der) **Foucault and Political Reason**, London, UCL Press, içinde, s.37-65.

Rose, Nikolas & Miller, Peter., (1992). 'Political Power beyond the State, Problematics of Government', **British Journal of Science** ,vol.43, no.2.

Sabine, George., (1969), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Cilt. 2 Yeniçağ, çev. Alp Ökten, Türk Siyasi İlimler Derneği yayını: 17

Sabine, George., (1969), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Cilt. 3 Yakınçağ, çev. Özer Ozankaya, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği yayını: 18

Sabuncu, Y. ve Şeker, M., (1996), 'Seçimler', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.14, s.1142-1168

Salamone, S.D., (1989), 'The Dialectics of Turkish National Identity, Ethnic Boundry Maintenance and State Ideology', **East European Quarterly**, XXIII, no.2, June

San, Coşkun., (1971), **Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları. no.47, Ankara

Sancar, Mithat., (1997), 'Hukuk Devleti ve 'Devlet Çetesi'', **Birikim**, no.93-94,

Sancar Üşür, Serpil., (1997), **İdeolojinin Serüveni**, Ankara, İmge

Sarıbay, Ali Yaşar., (1997), 'Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslâm', E. Fuat Keyman ve A. Y. Sarıbay (der) **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**, Ankara, Vadi, içinde, s.14-34.

Saunders, Peter., (1993), 'Citizenship in a Liberal Society', B.S. Turner (der.) Citizenship and Social Theory, içinde s.57-91.

Savran, Sungur., (1992), **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul, Kardelen

Sayar, Ahmet Güner, Eldem, Edhem ve Genç Mehmet., (1995), 'Osmanlı'da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkileri, **Anatomi Dersleri, Osmanlı Kültürü; Salı Toplantıları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Schaar, J. H., (1989), **Legitimacyn the Modern State**, Transaction Publishers

Schick, İrvin Cemil, Tonak, E. Ahmet., (der), (1990), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Belge

Schnapper, Dominique., (1995), **Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair**, Çev. Ö. Okur, İstanbul, Kesit

Sencer, Muzaffer., (1984), 'Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler', **Amme İdaresi Dergisi**, s,3, C,17.

Smith, Anthony., (1994), **Milli Kimlik**, İstanbul, İletişim, Çev. B. S. Şener.

Somel, Selçuk Akşin., (1997), 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği', Nuri Bilgin (der.) **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** içinde, s. 71-85.

Soysal, Mümtaz., (1986), **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi

Sönmez, Mustafa., (1984), **Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları**, Belge, İstanbul

Sönmez, Mustafa., (1996), '1980'lerden 90'lara Bölgesel Gelişme', **Cumhriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** C. 13, s. 692-697

Stewart, Angus., (1995), 'Two Conceptions of Citizenship', **British Journal of Science** vol.46, no.1.

Strauss, Leo ., (1984), **The Political Philosophy of Hobbes**, University of Chicago Press

Strauss, Leo., (1989), **Ten Essays by Leo Strauss**, Wayne University Press

Sunar, İlkay., (1974), **State and Society in the Politics of Turkey's Development**, Ankara, S.B.F. Yayınları no,377.

Sunar, İlkay., (1987), 'State and Economy in the Ottoman Empire', H. İslamoğlu - İnan (der) **The Ottoman Empire and the World Economy**, Cambridge University Press, içinde, s,64-87.

Sürgit, Kenan (1980), '12 Eylül ve Yönetimin Yeniden Düzenlenmesi', **Amme İdaresi Dergisi**, no.3, C.13

Şahin, Haluk ve Aksoy, Asu., (1993), 'Global Media and Cultural Identity in Turkey', **Journal of Communication**, v.43. no.42 Spring.

Şen, Serdar., (1996), **Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul, Sarmal

Tan, Turgut., (1984), 'Kanun Hükmünde Kararname Uygulaması', **Amme İdaresi Dergisi** no.1, C.17

Tanör, Bülent., (1995), 'Siyasal Tarih' (1980-1995), Sina Akşin (haz.) **Türkiye Tarihi 5. Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul, Cem içinde, s.23-155.

Tarhanlı, İştar B., (1993), **Müslüman Toplum, Laik Devlet, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı**, İstanbul, Afa

Tezcan, Nuran., (1997), **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Cumhuriyet Gazetesi yay. İstanbul

Timur, Taner., (1986), **Osmanlı Kimliği**, İstanbul, Hil

Timur, Taner., (1994), **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge

Toprak, Binnaz., (1988), 'The State, Politics and Religion in Turkey', **State, Democracy and the Military, Turkey in the1980's**, NY, Walter de Gruyter, içinde, s.119-137.

Toprak, Binnaz., (1996), 'Civil Society in Turkey', A. Richard Norton (der.) **Civil Society in the Middle East** v. 2, NY, E.J. Brill, içinde, s.87-118.

Tocqeville, Alexis., (1995), **Eski Rejim ve Devrim**, İstanbul, Kesit

Touraine, Alain., (1994), **Modernliğin Eleştirisi**, Çev, Hülya Tufan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Trimbergen, Alan., (1978), Revolution From Above, Military Bureacrats and Development in Japan and Turkey, N.J.

Trubek, David M., (1991), 'Max Weber on Law and the Rise of Capitalism', P. Hamilton (der) **Max Weber, Critical Assesments**, London, Routledge

Turan, İlter., (1988), 'Political Parties and the Party System in Post 1983 Turkey', **State, Democracy and the Military, Turkey in the 1980's**, NY, Walter de Gruyter, içinde, s.63-77.

Turan, İlter., (1994), 'Evolution of the Electoral Process', M. Heper ve A. Evin (der.) **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview', Press içinde, s.49-63.

Turner, Bryan S., (1986), **Citizenship and Capitalism, The Debate Over Reformism**, London, Allen & Unwin

Turner, Bryan S., (1993), 'Contemporary Problems in the Theory of Citizenship', B.S. Turner, (der.) **Citizenship and Social Theory**, içinde s.1-19.

Turner, Bryan S., (der). (1993), **Citizenship and Social Theory**, London, Sage.

Turner, Bryan., (1992), 'Outline of a Theory of Citizenship', C. Mouffe (der.) **Dimensions of Radical Democracy, Pluralism, Citizenship, Community** içinde, s.33-63.

Tuşalp, Erbil., (1990), **Eylül İmparatorluğu, Doğuşu ve Yükselişi**, Ankara, Bilgi

Tünay, Muharrem., (1993), 'The Turkish New Right's Attempt at Hegemony', Atilla Eralp vd. (der). **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, USA, Praager, içinde, s.11-31.

Türköne, Mümtaz'er., (1991), **Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, İletişim.

Türköne, Mümtaz'er., (1996), 'İmam Hatip Liseleri', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.12, s. 466-468, İstanbul, İletişim

Uğur, Aydın., (1991), **Keşfedilmemiş Kıta**, İstanbul, İletişim

Ulagay, Osman., (1987), **Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken, Kim Kazandı, Kim Kaybetti**,Ankara, BilgiÜnsal, Artun (1980), **Siyaset ve Anayasa Mahkemesi**, A.Ü/SBF yay. no.443

Üskül, Zafer., (1997), **Siyaset ve Asker**, Ankara, İmge

Üstel, Füsun., (1996), 'Cumhriyetten Bu Yana Yurttaş Profili', **Yeni Yüzyıl**, 24-25 Nisan

Wagner, Peter., (1996), **Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma**, Çev. M.Küçük, Ankara, Sarmal

Walzer, Micheal., (1992), 'The Civil Society Argument, C. Mouffe (der.) **Dimensions of Radical Democracy, Pluralism, Citizenship, Community** içinde, s.89-108.

Ward, Robert E. ve Rustow, Dankwart A., (der) (1964), **Political Modernization in Japan and Turkey**, New Jersey, Princeton Unv. Press

Waterbury, John., (1994), 'Export-led Growth and the Center-Right Coalition in Turkey', John A. Hall (der.). **The State, Critical Concepts**, Vol.1, London, Routledge, içinde, s.506-531.

Welch, E. Claude., (1967), **Political Modernization**, Wadsworth Publishing Company, California.

Wexler, Philip., (1990), 'Citizenship in the Semiotic Society', Bryans. Turner (der.), **Theories of Modernity and Postmodernity**, London, Sage

Wilson, William Julius, (1994), 'Citizenship and the Inner-City Ghetto Poor', B. Steenbergen (der.) **The Condition of Citizenship**, içinde, s.49-66.

Wolin, Sheldon., (1985), 'Postmodern Politics and the Absence of Myth', **Social Research**, vol. S2, no.2

Wolin, Sheldon., (1987), 'Democracy and the Welfare State', **Political Theory** v.15. no.4.

Yetkin, Çetin., (1995), **Türkiye'de Askeri Derbeler ve Amerika**, Ankara, Ümit Yayıncılık

Yerasimos, Stefanos., (1987), **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, kitap II, çev. B. Kuzucu, İstanbl, Belge

Yerasimos, Stefanos., (1989), **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, kitap III, çev. B. Kuzucu, İstanbul, Belge

Zizek, Slovaj., (1989), **The Sublime Object of Ideology**, Verso, London.

Belgeler, Konuşmalar

Anavatan Partisi Programı, ANAP (1983)

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı.(1990) Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı. M.Sencer. (türkçesi)Anadolu Ekini Yayınları

Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, 13. 12. 1983- 12.12.1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984

Başbakan Turgut Özal'ın Tesis Açılışları, Çeşitli Toplantılarda Yaptığı Konuşmaları. 1987-88. Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1988

Hükümetler ve Programları (1988) III.cilt.1980-87 N.Daığlı ve B.Aktürk (haz) TBMM yay.

Türkiye'de Süreli Yayınlar, (1995) Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü

Özal, Turgut (1990), Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal'ın 1990 Atatürk Uluslararası Barış Ödülü'nde Yaptıkları Konuşma, **Anap'ın Propaganda Materyali**

Özal, Turgut (1991a), Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın '21. Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asrı Olacak' Konulu Konuşmaları, **Anap'ın Propaganda Materyali**

Uluslararası Af Örgütü, 1989, **Türkiye Raporları,** İstanbul, Alan

Süreli Yayınlar

2000'e Doğru, haftalık dergi, 1987-1989, çeşitli sayılar

Görüş, haftalık dergi, 1987, çeşitli sayılar

Nokta, haftalık dergi, 1983-1989, çeşitli sayılar

Yankı, haftalık dergi, 1981-1983, çeşitli sayılar

Yeni Günden, haftalık dergi, 1986-1989, çeşitli sayılar

ÖZET

'Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ', adlı bu doktora tezinde modernlik ve meşruiyet kavramları çerçevesinde Türkiye'de yeni sağın yolaçtığı meşruiyet sorunları analiz edilmeye çalışılmıştır. Tezin odak noktası 1980'li yıllar ve Türkiye deneyimi olmasına rağmen, konu hem tarihsel bir geri plana yerleştirilmiş hem de Batı'daki yeni sağ deneyim ile karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede, iki ana bölümden oluşan tezin ilk bölümünde tarihsel, eleştirel ve bütünsel bir yöntemsel yaklaşım tarzı benimsenerek, modern siyasi iktidarın meşruiyet sorunu Batı deneyimi bağlamında kuramsal sonuçlara ulaştıracak biçimde ele alınmıştır. Bu bölümde, modern siyasi iktidarın meşruiyeti sorunu modernliğin geçirdiği dönüşüm evreleri bağlamına yerleştirilerek, sırasıyla modernliğin kuruluşu, kısıtlı liberal modernlik, örgütlü modernlik ve son olarak örgütlü modernliğin çözülüşü dönemlerindeki gelişmeler incelenmiştir. Bu inceleme devletin ve yönetim zihniyetinin analizi olmak üzere iki eksende gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde varılan sonuçlar şöyle özetlenebilir. Modern meşruiyet sorunu, modernliğin geçirdiği evreler boyunca siyasi iktidarın kuruluş ve gelişme dinamiklerinden kaynaklanan çelişki ve gerilimlerle yüklüdür. Meşruiyet söyleminin çelişkileri modern iktidar/toplum diyalektiğinin özelliklerinden kaynaklanır. Buna göre, modern siyasi iktidar kendini ancak, toplumun rızasına dayanan, toplumun ortak çıkarlarını temsil eden ve koruyan bir güç olarak meşrulaştırabilir. Ancak devletin kendini ortak çıkarın temsilcisi olarak kurması her zaman kısmi ve kararsız bir nitelik taşır. Bu tezde modern dönemde ancak kısmi olarak sağlanan devletin meşruiyetinin, örgütlü modernliğin çözülüşü evresinde daha da sorunlu hale geldiği ve özellikle yeni sağ iktidar tarzının modern meşruiyetin zeminini tahrip ettiği savunulmuştur. Bu çerçevede hem Batı'da hem de Türkiye'de 1980'lerin başında gündeme gelen yeni sağ, örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamına yerleştirilerek modern meşruiyetin zeminini nasıl kaydırdığı analiz edilmiştir. Modern meşruiyetin temelini oluşturan temsil, rıza, vatandaşlık, ulus, ulusal egemenlik ve ortak çıkar kavramları yeni sağ pratikler nedeniyle hızla anlamsızlaşmaktadır. Bu nedenle devlet kendini ortak çıkarın temsilcisi olarak kurmakta giderek daha fazla zorlanmaktadır. Bu tezin Türkiye ile ilgili olan ikinci bölümünde,Türkiye'de Osmanlı'dan günümüze kadarki dönemde modern siyasi iktidarın nasıl kurulduğu ve nasıl dönüşümler geçirdiği incelenmiş, ancak ağırlıklı olarak 1980 sonrasına yer verilmiştir. 1980 öncesi döneme ilişkin olarak, Türkiye'nin muhafazakar bir modernleşme süreci yaşadığına, modernliğin dinamiklerinin kısıtlandığına ve modernliğin karmaşasının hiç bir zaman örgütlenemediğine işaret edilmiştir. Batıyla karşılaştırıldığında örgütlü modernliğin kurumlarının zaten zayıf olduğu Türkiye'de örgütlü modernliğin çözülmesi süreci daha ağır yaşanmış ve siyasi iktidarın meşruiyeti sorunu da bu bağlamda şiddetlenmiştir. Türkiye'de iktidar etme tarzı olarak önemli bir evreyi temsil eden yeni sağ, iki düzeyde modern devletin meşruiyetinin sarsılmasına neden olmuştur. İlkin, devlet artık kurumsal olarak kendini ortak çıkarların oluşturulduğu bir zemin olarak kurma kapasitesini yitirmiştir. İkinci olarak, yeni sağın iktidar pratikleri nedeniyle devletin temsilcisi olduğunu iddia ettiği bir bütün olarak toplum fikri tahrip olmuştur. Bu tezde yeni sağın yarattığı meşruiyet sorunları olarak; birikim krizi, hegemonya krizi, devletin rasyonalite krizi, siyasal toplumun çözülüşü, kamusal alanın depolitizasyonu, ulusal toplumun çözülüşüne yer verilmiş, ayrıca tüm bunları kendinde somutlayan bir olgu olarak siyasal islamın yükselişi analiz edilmiştir.